VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

30. KÖTET

LEVELEK 1860–1864

BUDAPEST 1973

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

30. KÖTET

LEVELEK 1860–1864

BUDAPEST 1973

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a harmincadik kötethez

Marx és Engels műveinek harmincadik kötete egymáshoz és másokhoz 1860 januárja és 1864 szeptembere között írt leveleiket tartalmazza.

Ebben a korszakban Európa-szerte végéhez közeledett az 1848–49-es forradalom leverését követő politikai depresszió és a reakció hosszan tartó egyeduralma: a demokratikus és munkásmozgalmak új életre keltek. Németországban és Itáliában ismét erőre kapott a nemzeti szabadságmozgalom, Oroszországban és az Amerikai Egyesült Államokban forradalmi helyzet alakult ki, Franciaországban, Ausztriában és Európa más pontjain zavargásokra, forradalmi megmozdulásokra került sor. A munkásosztály politikailag aktivizálódott és fokozódó mértékben függetlenedett a polgári pártoktól. Forradalmi proletárpártok alakultak, amelyeknek a létrejöttében, elméleti alapjuk és gyakorlati feladataik megfogalmazásában Marx, Engels és harcostársaik vezető szerepet vállaltak.

Marx tudományos munkásságának középpontjában továbbra is nagy politikai gazdaságtani munkájának, a marxizmus közgazdasági elméletének kidolgozása állt. „A politikai gazdaságtan bírálatához" első füzetének 1859 nyarán történt megjelenése után Marx már 1860 legelején megkezdte a második füzet munkáit. A kötetben megjelent levelek sorából kitűnik, hogy Marx és Engels milyen fontosnak tartották a tőkés társadalom alapvető elemzésének szánt folytatás mielőbbi megjelentetését. Marx azonban kénytelen volt másfél évre megszakítani közgazdasági munkáját, hogy Vogt bonapartista ügynök rágalmainak cáfolataképpen megírja „Vogt úr" című brosúráját.

1861 augusztusában Marx ismét hozzáfogott közgazdasági művéhez. 1863 júliusáig, igen nehéz körülmények között elkészült egy 23 füzetből álló, mintegy 200 nyomtatott ív terjedelmű kézirat. A munka során Marx megváltoztatta a mű eredeti felépítési tervét, és letett arról, hogy füzetekben jelentesse meg. 1862 december 28-i levelében megírta Kugelmann-nak, hogy a művet „A tőke" címmel, önálló munkaként adja ki (v.ö. 611. old.). (Marx főművének keletkezéséről és beosztásáról v.ö. részletesen a Függelékben a 39. jegyz., 667–668. old.)

Az ebben az időszakban írt számos levélből nyomon követhetjük Marx rendkívül kiterjedt közgazdasági tanulmányait, amelyeket a „Tőke" megírása közben is folytatott; a klasszikus polgári politikai gazdaságtan képviselőinek – első helyen Adam Smithnek és Ricardónak – a művei mellett más közgazdasági szerzők műveit, angol parlamenti jelentéseket és sok újság- és folyóiratcikket tanulmányozott. Gazdasági elméletének minden sarkalatos kérdésében tanácskozott Engelsszel, akinek kritikai megjegyzéseit művében felhasználta. Különös jelentősége van a marxi közgazdasági elmélet kialakulása és pontosítása szempontjából az Engelshez írott 1862 augusztus 2-i és augusztus 9-i leveleinek: ezekben fejtette ki első ízben elméletét az átlagprofitrátának az értéktörvény alapján való kialakulásáról és az abszolút földjáradékról. (Lenin konspektust készített e levelekről és hangsúlyozta, hogy Marx itt bonyolult problémákat fejtett ki röviden, világosan és közérthetően.) Marx (ugyancsak Engelshez írt) 1863 július 6-i levelében újratermelési elméletének alapvonalait vázolta fel, amelyeket részletesen a „Tőke" második kötetében fejtett ki; 1863 január 28-i levele a gép fogalmát és fejlődéstörténetét tárgyalja tömören.

Marx ezekben az években természettudományos kérdésekkel is sokat foglalkozott. Darwin „A fajok eredete" című művét, amelyet 1860-ban olvasott el, nagyra értékelte és több levelében visszatért rá (v. ö. 1860 december 19-i és 1862 június 18-i leveleit Engelshez és 1861 január 16-i levelét Lassalle-hoz). A fiziológia kérdéseit a többi között Lord, Schwann és Schleiden műveiben tanulmányozta; sok időt szentelt a matematikának, elsősorban a differenciál- és integrálszámításnak.

Marx történeti érdeklődésének középpontjában ebben az időszakban az ókor története és a vallástörténet állt (v. ö. például Marx értékelését Spartacusról Engelshez írott 1861 február 27-i levelében). Lassalle „Das System der erworbenen Rechte" című, 1861-ben megjelent műve és Marx és Engels erről folytatott eszmecseréje (v. ö. Marx 1861 június 11-i és július 22-i leveleit Lassalle-hoz és Engels 1861 december 2-i levelét Marxhoz) mindkettőjük számára alkalmul szolgált arra, hogy jogtörténeti és jogelméleti munkákat tanulmányozzanak, különös tekintettel a római jog nyugateurópai hatására a késő középkorban. Bírálták Lassalle idealista álláspontját a jogi kategóriák megítélésében és leveleikben is utaltak a jog felépítmény jellegére.

Engels tudományos érdeklődésének középpontjában az említetteken kívül már az 1860-as évek elején katonai és nyelvtudományi kérdések álltak. Erre az időre esik – a napi eseményekhez kapcsolódó számos katonai cikken kívül – „A vontcsövű puska története" és „A huzagolt csövű ágyúról"

című tanulmányainak megírása. Engels amellett, hogy folytatta az orosz és a szerb nyelv tanulását, természettudományi – elsősorban geológiai és összehasonlító anatómiai – tanulmányokkal is foglalkozott.

Marx és Engels csaknem minden levelükben nagy figyelmet szenteltek a nemzetközi politika kérdéseinek. Publicisztikai munkáikban sok esetben a leveleikben jelzett gondolatokat fejtették ki. Az 1860-as levelekben például állandó eszmecserét folytattak az olasz népnek belső és külső ellenségei ellen, az ország egyesítéséért vívott harcáról. Síkraszálltak Itália forradalmi úton történő egyesítése mellett, szót emeltek Cavour és az őt támogató monarchista-liberális körök ellenforradalmi politikája ellen. Kifejtették, hogy az egyesítés dinasztikus útja, amelyet Cavour – aki „nem egyéb, mint Bonaparte eszköze" (v. ö. 544. old.) – kényszerített az országra, ellentmond az olasz nép érdekeinek. Számos levelükben méltatták Garibaldi és az általa vezetett önkéntesek dél-itáliai és szicíliai harcát, Garibaldi forradalmi taktikáját és híveinek bátorságát.

Marx és Engels leveleikben kommentálták a németországi politikai fejlődés minden jelentősebb mozzanatát. Kifejtették azt a nézetüket, hogy csak az egész népet átfogó mozgalom képes sikerrel szembeszállni a porosz és az osztrák reakció törekvéseivel és kiharcolni az ország egyesítését forradalmi-demokratikus úton. Élesen bírálták a porosz liberális burzsoázia gyáva magatartását több fontos kérdésben, például az úgynevezett alkotmány-konfliktus idején. Ez a kormány által beterjesztett és a parlament liberális többsége által elutasított katonai törvényjavaslat kapcsán robbant ki és akkor érte el tetőpontját, amikor az időközben miniszterelnökké kinevezett Bismarck 1862-ben a Landtag hozzájárulása nélkül megkezdte a hadseregnek a törvényjavaslatban előirányzott átszervezését. A liberális többség tiltakozása szavakban merült ki. Ennek kapcsán írta Engels Marxnak 1863 május 20-án: „. . . soha még parlament nagyobb türelemmel és rosszabbkor nem tartotta magát ahhoz a tételhez, hogy a polgári ellenzék az abszolutizmussal és a junkerkamarillával folytatott harcában köteles rúgásokat eltűrni." (332. old.)

Marx és Engels igen nagy fontosságot tulajdonítottak az orosz parasztok mozgalmának a jobbágyság megszüntetéséért.

Engels 1860 január 26-i levelében kifejezte azt a feltevését, hogy az orosz nemesség konstitucionalista mozgalma „megadja a lökést a parasztoknak" (v. ö. 7. old.).

A kötet leveleinek jelentős része elemzi az Amerikai Egyesült Államokban kialakult politikai és gazdasági helyzetet, a polgárháború társadalmi előzményeit, a háború egyes katonai akcióit és ezek bel- és külpolitikai ki-

hatását. Marx és Engels már a polgárháború kirobbanása előtt megállapították, hogy az iparosodott északi és a rabszolgatartó déli államok társadalmi rendszere közötti ellentmondás szükségképpen mélyreható megrázkódtatásokhoz vezet. A déli államokban egyre gyakoribbá váló néger rabszolgafelkeléseket még hevesebb és hosszadalmasabb harcok előzményeiként értékelték (v. ö. Marx 1860 január 11-i levelét Engelshez és Engels 1860 január 26-i levelét Marxhoz). A John Brown vezette felkelési kísérlet kapcsán írta Marx: „Nézetem szerint a legnagyobb dolog, ami a világban most végbemegy, egyrészt az amerikai rabszolgamozgalom, amelyet Brown halála indított el, másrészt az oroszországi rabszolgamozgalom" (v. ö. 4. old.). Marx és Engels előrelátták, hogy az Egyesült Államokon belüli kétféle rendszer harca forradalmi háború jellegét ölti, amely nézetük szerint meggyorsítja a forradalmi válság kirobbanását Európában (v. ö. Marx 1862 október 29-i és 1863 július 6-i leveleit Engelshez).

Marx és Engels a polgárháború kirobbanása után fokozott figyelemmel kísérték az amerikai eseményeket. Marx, aki ekkor ismét tudósította a „New York Daily Tribune"-t, egyidejűleg a bécsi „Die Presse" munkatársa volt. 1862 április 28-i levelében megírta Engelsnek, hogy fontosnak tartja a német olvasók tájékoztatását a polgárháború fejleményeiről. „Az észak-amerikai polgárháború" és „A polgárháború az Egyesült Államokban" című cikkeinek megírása során behatóan tanulmányozta az egyes déli államok történetét (v. ö. erről 1861 július 1-i és július 5-i leveleit Engelshez). „A szecessziós mozgalom történetének közelebbi vizsgálata azt mutatja – írta –, hogy a szecesszió... bitorlás volt." Megállapítja, hogy a rabszolgatartók és ültetvényesek oligarchiájának e lázadása ellen még a legdélibb államokban is erőteljes ellenállás nyilvánult meg. Marx ugyancsak 1861 július 1-i levelében felhívja Engels figyelmét az északnyugati államok rendkívül gyors és erőteljes fejlődésére és arra a következtetésre jut, hogy ezek az államok a társadalmilag elmaradott Déllel ellentétes gazdasági érdekeik folytán váltak a rabszolgaság elszánt ellenségeivé (v. ö. 172–173. old.).

Marx már 1861 májusában arra a meggyőződésre jutott, hogy a polgárháborúban eleinte a katonai előnyökkel rendelkező Dél harcol majd nagyobb sikerrel, végső soron azonban Észak javára dől el a küzdelem. Engels is több levelében utalt az északi seregek erkölcsi és politikai fölényére. A szemben álló seregek stratégiájának és taktikájának elemzése szempontjából különösen figyelemre méltóak Engels 1861 június 12-i és július 3-i, valamint 1862 május 5-i levelei Marxhoz; az ő 1862 május 23-i és július 30-i leveleire támaszkodva írta meg Marx az amerikai polgárháborúról szóló cikkeit a bécsi „Presse" számára.

Marx és Engels több levele vizsgálja és bírálja az északiak különösen 1862 derekán fenyegetővé vált kudarcainak okait. Megállapították, hogy a fő felelősség az amerikai burzsoáziát terheli, amely határozatlanságával és a forradalmi harctól való félelmével a déliek kezére játszott. „...ha az Észak nem lép fel azonnal forradalmi módon, iszonyúan elpáholják, megérdemelten...", írta Engels Marxnak 1862 július 30-án (v. ö. 247. old.). Marx különös katonai-politikai fontosságot tulajdonított annak, hogy az északiak hadseregében négerek is harcolhatnak (v. ö. 1862 augusztus 7-i levelét Engelshez). – Ezekben a levelekben fogalmazták meg a háború jellegének és a hadvezetés módjának kölcsönhatásáról szóló fontos tételt. Marx ezenfelül felhívta Engels figyelmét arra, hogy egyetlen háború perspektíváinak megítélésénél sem tanácsos kizárólag a katonai szempontokból kiindulni. „Úgy látom, hogy kissé túlságosan a dolgok katonai aspektusára hagyatkozol", írta 1862 szeptember 10-én, amikor Engels, az északiak sorozatos vereségei láttán, kételkedni kezdett győzelmükben. Marx megítélése szerint New England és az északnyugati államok makacs szembehelyezkedése a „diplomatikus hadviseléssel" már az érlelődő forradalmi fordulat előjele, és a nép forradalmi hadviselésre kényszeríti majd a Lincoln-kormányt. Az események Marxot igazolták: Lincoln kormánya 1862 szeptemberében proklamációval felszabadította a néger rabszolgákat és más demokratikus intézkedéseket is tett.

Észak háborújának haladó és forradalmi jellegére rámutatva, Marx és Engels egyben rávilágítottak az amerikai polgári demokrácia korlátozottságára. Ez nemcsak a hadvezetésben, a rabszolgatartó államok iránti békülékenységben nyilvánult meg, hanem a polgárháború idején ijesztő mértékben megnövekedett pénzügyi spekulációkban is (v. ö. például Marx 1862 október 29-i és 1864 szeptember 7-i leveleit Engelshez). Engels az amerikai viszonyok elemzéséből azt a következtetést vonta le (v. ö. 1862 november 15-i levelét Marxhoz), hogy a munkásosztály a jövőben a polgári demokratikus köztársaságot nem tekintheti öncélnak, hanem csupán eszköznek, a proletárforradalmat megelőző fokozatnak.

Marx és Engels számoltak az amerikai polgárháború várható kihatásaival az európai országokra, elsősorban Angliára. A háború következtében előállt gyapotéhség, amely más európai országokat is sújtott, egybeesett az angol gyapotipar túltermelési válságával és súlyos következményekkel járt az angol munkásokra. – A chartista mozgalom hanyatlása után polgári és trade unionista befolyás alá került angol munkástömegek újra aktivizálódtak, az amerikai polgárháború idején tömegtüntetésekkel nyilvánították rokonszenvüket az északi államok iránt és tiltakozó akciókkal megakadá-

lyozták az angol uralkodó körök beavatkozását a rabszolgatartó déli államok oldalán. Marx és Engels több levelükben állást foglaltak az angol munkások pozitív megnyilatkozásaihoz és még mindig érvényesülő reformista tendenciáihoz (v. ö. például Marx 1863 január 2-i és április 9-i leveleit Engelshez és Engels 1862 november 5-i és 1863 április 8-i leveleit Marxhoz).

Az 1863–64-es lengyelországi felkelés és a lengyel nép harca ismét Marx és Engels érdeklődésének előterébe állította a Lengyelországgal kapcsolatos kérdések körét. Az erről szóló leveleikben nemcsak a lengyel forradalmárok iránti rokonszenvük nyilvánul meg, hanem rámutattak arra a szerepre is, amelyet akkor a lengyel kérdés játszott az egész európai forradalmi mozgalomban. A kötetben foglalt levelek egész sora elemzi a lengyel kérdést és áttekintést nyújt annak történetéről és akkori fejleményeiről, a lengyel, orosz és litván parasztok mozgalmának várható hatásáról Ausztriában, Poroszországban és Oroszországban. A felkelés következetlen vezetését elemezve Marx és Engels megállapították, hogy a burzsoá és arisztokrata vezetők nem tartották érdeküknek a tömegek részvételét a harcban és közvetlen kapcsolatot tartottak fenn III. Napóleon és Palmerston kormányaival, maguk a demokraták pedig nem rendelkeztek a megfelelő politikai érettséggel; ezt mutatja az, hogy a lengyel demokraták egy részére növekvő befolyást gyakorolt a bonapartizmus (v. ö. Marx 1863 március 24-i, április 9-i, július 6-i, augusztus 15-i és szeptember 12-i leveleit Engelshez és Engels 1863 április 8-i levelét Marxhoz). Engels több levelében (például Marxhoz írt 1863 február 17-i, április 8-i, június 11-i és június 24-i leveleiben) a lengyel felkelés katonai, hadvezetési és szervezési kérdéseit vizsgálta. Néhány levél visszatér arra a gondolatra, hogy Lengyelország sorsa és az oroszországi forradalmi mozgalom között szoros összefüggés áll fenn. „A lengyelek egészen pompás fiúk", írta Engels Marxnak 1863 február 17-én (vö. 315. old). „Ha tartják magukat még március 15-ig, akkor egész Oroszország mozgásba jön." – Mindketten azzal számoltak, hogy az 1861-es jobbágyfelszabadítási reform az orosz parasztok becsapása volt, akik felkeléssel reagálnak majd; hamarosan meg kellett azonban állapítaniok, hogy elszigetelt lázadásokon kívül az addigra erejét vesztett parasztmozgalom egyébre nem volt képes. „Oroszország népe" – írta erről Lenin –, „mely századokon át a földesurak rabságában sínylődött, 1861-ben képtelen volt talpra állni, hogy széles fronton, nyíltan, tudatosan harcoljon a szabadságért. Az akkori parasztfelkelések elszigetelt, szétforgácsolt, spontán lázadások voltak, s könnyen elnyomták őket." (Lenin Összes Művei. 20. köt. 129. old.)

Marx és Engels tisztában voltak a lengyel felkelés és az oroszországi népi megmozdulások várható hatásával a német- és elsősorban a porosz-

országi helyzet alakulására. Az orosz és a porosz uralkodó körökön, valamint a porosz liberális burzsoázián kívül Ausztria, Franciaország és Anglia vezetőinek felelősségét is hangsúlyozták a lengyel események alakulásában (v. ö. Marx 1864 június 7-i levelét Engelshez és 1864 március 29-i levelét Lion Philipshez).

Ismét nagy részben a porosz liberális burzsoázián múlott, hogy nem vezetett kibontakozásra a Dánia elleni háború sem, amelyet Poroszország és Ausztria 1864-ben robbantott ki, és amelytől Marx és Engels a németországi helyzet esetleges kedvező alakulását remélték (v. ö. például Engels 1863 november 24-i levelét Marxhoz és Marx 1864 január 20-i levelét Engelshez).

Több levélből láthatjuk, hogy Marx és Engels továbbra is figyelemmel kísérték az 1848-as magyar emigráció Angliában, Franciaországban vagy más európai országokban élő képviselőinek tevékenységét. Marx összeköttetésben állt Szemere Bertalannal (v. ö. 1860-ban Szemeréhez írt leveleit) és Perczel Mórral is felvette a kapcsolatot. Kossuth tevékenységét mindketten továbbra is élesen bírálták.

A kötet több levele elemzi a mexikói nép harcát Anglia, Spanyolország és elsősorban Franciaország intervenciója ellen. „...a mexikói kaland fölöttébb klasszikus lezárása a Lower Empire komédiájának", írta Marx Engelsnek 1863 február 13-án (v. ö. 312. old.). Marx több levelében kifejtette, hogy III. Napóleon gyarmati és külpolitikai kalandokkal kívánja ellensúlyozni az 1863 tavaszi választásokon félreismerhetetlenné vált kritikus helyzetét. „Bonaparte úgyszólván kényszerítve érzi magát, hogy katonáit ismét a »szabadsággal« való exportüzletben foglalkoztassa, tekintettel a nagy elégedetlenségre, amely Párizsban nemcsak fennáll, hanem a választásokon provokáló módon meg is mutatkozik", írta Lion Philipsnek 1864 március 29-én (v. ö. 622. old.).

A kötet leveleinek középpontjában állnak Marx és Engels fáradozásai a proletariátus megszervezése érdekében. Sok levél mutatja törekvésüket a proletariátus következetes elemeinek tömörítésére, egy korszerű internacionalista párt megszervezésére. Marx 1860 április 9-i leveleiben Lassallehoz, Georg Lommelhoz és Johann Philipp Beckerhez segítségüket kéri Weydemeyer chicagói munkáslapjának kiadásához. 1861-ben több levelet írt angliai, franciaországi és németországi demokratákhoz Blanquinak a börtönből való kiszabadítása érdekében. Weber berlini igazságügyi tanácsoshoz (a Vogt-ügy kapcsán) írt levelei összefoglaló képet nyújtanak saját tevékenységéről a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben, és maga az Egylet működéséről.

Marx és Engels nagy erőfeszítéssel folytatott harca Vogt támadásai el-

len és törekvése Vogt leleplezésére – a Marx és harcostársai elleni személyes rágalmak megcáfolásán túlmenően – abból a felismerésből fakadt, hogy Vogt támadásaiban a burzsoázia kísérlete nyilvánul meg a fejlődő proletármozgalom elfojtására. Vogt leleplezése, írta Marx Freiligrathnak 1860 február 23-án (v. ö. 437. old.) sorsdöntő „...a párt *történelmi igazolása* és későbbi németországi helyzete szempontjából".

A kötet leveleiben lépésről lépésre nyomon követhetjük Marx „Vogt úr" című brosúrájának keletkezését, kiterjedt levelezését és tanulmányait, amelyeket a kérdés minél pontosabb és objektívebb tárgyalása érdekében folytatott. Engels kisebb rész-tanulmányokkal segítette Marx munkáját, leveleiben pedig beható elemzésnek és bírálatnak vetette alá a brosúra már elolvasott részeit.

A levelekből az is kitűnik, hogy a porosz igazságszolgáltatás milyen módon igyekezett meghiúsítani Vogt leleplezését, felsőbírósági fokon is elutasítva Marx keresetét a berlini „Nationalzeitung" ellen, amely átvette Vogt Marx-ellenes támadásait. „A porosz kormány számára persze »közérdek«, hogy bennünket a lehető legtöbbet rágalmazzanak", írta Marx Engelsnek 1860 április 24-én.

A németországi munkásmozgalom e rágalmak ellenére egyre jobban függetlenedett a burzsoázia politikai befolyásától, és ez szervezeti vonatkozásban is megmutatkozott: 1863 májusában megalakult az Általános Német Munkásegylet.

Marx és Engels több levélben méltatták Lassalle érdemeit a német munkásosztály szervezésében és a Munkásegylet létrejöttében, de bírálták hibáit, reformista programját és műveinek felületességét és tudálékosságát (v. ö. például Marx 1862 augusztus 7-i és 1863 június 12-i leveleit Engelshez). Lassalle „Munkásprogram"-járól Marx 1863 január 28-án Engelshez írott levelében megállapította, hogy az „nem egyéb, mint rossz vulgarizálása a »Kiáltvány«-nak és más dolgoknak, amelyeket olyan gyakran prédikáltunk... A fickó nyilván azt hiszi, ő az a férfiú, aki örökünkbe lépni hivatott" (v. ö. 310–311. old.).

Marx és Engels Lassalle műveiből arra a következtetésre jutottak, hogy alapvető ideológiai fogalmakat összekever és programbeli célkitűzései a kispolgárság és az iparosok, nem pedig a munkásosztály érdekeit képviselik. – Lassalle taktikáját, hogy a munkásosztály a Bismarck-kormánnyal együtt harcoljon a burzsoázia ellen, élesen bírálták. „A fickó most tisztán Bismarck szolgálatában dolgozik...", írta Engels Marxnak 1863 június 11-én, látva, hogy Lassalle magatartása a Bismarck-kormánynak kedvez. Lassalle taktikájával Marx és Engels szembeállították a feudális reakció elleni és a porosz

burzsoázia gyáva politikáját leleplező népi harc forradalmi politikáját. Mindamellett mindketten helyesnek látták, hogy egyelőre nyilvánosan ne foglaljanak állást Lassalle ellen, és minden módon támogatták azt a törekvését, hogy a munkásosztályt politikai és szervezeti vonatkozásban egyaránt függetlenítse a burzsoáziától. „Ha bírálom a holmiját, az időveszteség" – írta Marx Engelsnek 1863 június 12-én –, „... azt sem tehetem, hogy ezt a hetvenkedést és ezeket a *tapintatlanságokat* elismerjem." A tennivaló: „... hogy bemutassam a közönségnek, hogyan és miben másolt le minket; hogyan és miben különbözünk mi az ő holmijától." (V. ö. 343. old.)

Marx és Engels személyes találkozásaik során és leveleikben kifejtették Lassalle-nak véleményüket politikai magatartásáról és téves nézeteiről. Lassalle halála után, 1864 szeptember 4-én, Engels ezt írta Marxnak: „... politikai tekintetben kétségtelenül az egyik legjelentékenyebb fickó volt Németországban. Számunkra a jelenben nagyon bizonytalan barát volt, a jövőben meglehetősen biztosan ellenségünk lett volna, de... mégis súlyosan érinti az embert, amikor látja, hogyan teszi tönkre Németország a legszélső párt minden valamelyest rátermett emberét." (V. ö. 409. old.)

Marx és Engels a lassalleanizmus, az opportunizmus befolyása elleni fellépésükben nagy figyelmet fordítottak arra, hogy Németországban terjesszék a tudományos szocializmus irodalmát és támogassák a német munkásmozgalom igazi proletár elemeit. Az 1862-ben Németországba visszatért Liebknecht, valamint a német munkásmozgalom más képviselői útján állandóan tájékoztatva voltak a németországi munkásmozgalom fejlődéséről és ideológiai segítséget nyújtottak a német munkásoknak (v. ö. például Marx 1864 június 7-i levelét Engelshez és Engels 1864 június 9-i levelét Marxhoz).

A kötet számos leveléből látjuk, hogy Marx és Engels az 1860–64-es években kapcsolatot tartottak a nemzetközi munkásmozgalom számos képviselőjével. Tevékenységükkel előkészítették a nemzetközi proletár tömegszervezet, a Nemzetközi Munkásszövetség 1864 szeptemberi megalakulását.

*

A levelek közlésénél az előző kötetek szerkesztési elveit követtük.

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1860 január — 1864 szeptember

1860

1

Marx Engelshez[1]

Manchesterbe

[London, 1860 január 11. után]

1860 január 11.

Kedves Marx,

Küldök neked ma keresztkötésben egy példányt a „Kölnische Zeitung"[2] múlt évi 349. számának mellékletéből.

Az ebben „fajtalanság miatt" köröztetett Wilhelm Joseph Reiff, mint megtudtam, azonos a kölni kommunista-pernek[3] most itt jelenlevő és a párt zsebéből élő Reiffjével.

Mármost ma írtam Reiffnek (Liebknecht címére, mert különben nem tudom megtalálni), hogy tovább nem pártolhatom, hogy megtiltom, hogy ezentúl rám hivatkozzék, és kikérem magamnak, hogy meglátogasson!

Ezzel a magam részéről megtettem, amivel magamnak tartozom. Hogy a párt hogyan foglal állást ehhez a mocsokhoz, az az ő dolga. Te most tudod a tényt!

Barátod
F. Freiligrath

Ezt a „Reiffet" *én* sohasem fogadtam az otthonomban, mert a fickó gyanús volt, sőt több mint gyanús a kommunista-perben tanúsított viselkedése miatt. A „hájas rímfaragó" ellenben a *maga* pártfogásába vette, és Liebknechtnek is a lelkére kötötte a gondját. Azóta élt a fickó Liebknecht, a Lappföldi*, Lessner, Schröder stb. meg más szegény ördögök nyakán, még a Munkásegyletben[4] is gyűjtetett magának stb.

* Anders. – *Szerk.*

Freiligrath fenti levele minden, amit ettől a teutontól a nagy visszavonulás óta kaptam.[5] S milyen nevetséges ez a levél megint. Milyen groteszk a fenségesség, amely mögött megbúvik a begazolt pudli-tudat. Úgy látszik, Freiligrath azt hiszi, hogy felkiáltójelek talpra segítik a prózáját. „A párt" „foglaljon állást". Mihez? Wilhelm Joseph Reiff „fajtalanságához" – „ehhez a mocsokhoz", miként Betának e barátja kommentálja. Micsoda követelés. Különben, mellesleg szólva, a „Német Férfiak Egylete", amelyet egy Zinn nevű kétes szedő alapított, „tiszteletbeli tagnak" nevezte ki Albert herceget, Gottfried Kinkelt, K. Blindet és F. Freiligrathot. A cheruszk persze elfogadta az oklevelet.[6]

Jövő hétfőre újabb 1 £-es határidős fizetésem van a Marylebone grófsági törvényszéken. Egyúttal a Westminster grófsági törvényszéktől (egy pék miatt) a mellékelt cetlit kaptam, amelyet majd vissza kell küldened. Amit előre láttam, kezd bekövetkezni. Ha az egyik nyárspolgár már megtalálta az utat a grófsági törvényszékhez, akkor megtalálja a másik is. Ha ez így folytatódik, csakugyan nem tudom, hogyan tartsak ki tovább. Az állandó zaklatások annál végzetesebbek, mert teljesen képtelen vagyok előbbre jutni a munkámmal[7].

A darmstadti „Militärzeitung"-ban megjelent cikk nagyon jókor jött. Az új pamflettal[8] biztosítottad magadnak katonai-kritikusi pozíciódat Németországban. A következő alkalommal a saját neved alatt adsz ki valamit és alája írod: „A Pó és a Rajna" szerzője. Ellenségeink, azok a kutyák, előbb-utóbb látni fogják, hogy a közönségnek bizony imponálunk, anélkül, hogy tőle magától és Betáitól engedélyt kérnénk.

Nézetem szerint a legnagyobb dolog, ami a világban most végbemegy, egyrészt az amerikai rabszolgamozgalom, amelyet Brown halála indított el[9], másrészt az oroszországi rabszolgamozgalom. Nyilván észrevetted, hogy az orosz nemesség egyenesen a konstitucionális agitációra vetette rá magát és a legtekintélyesebb családok két-három tagja máris Szibériába vándorolt. Ugyanakkor Sándor elrontotta a dolgát a parasztokkal, minthogy a legutóbbi kiáltványban szó szerint az áll, hogy a felszabadítással a „kommunisztikus elvnek" meg kell szűnnie. Így hát megindult a „szociális" mozgalom Nyugaton és Keleten. Ez, a küszöbönálló közép-európai összeomlással együtt, grandiózus lesz.

Éppen most látom a *„Tribune"-ban*[10], hogy Missouriban új rabszolgafelkelés volt, persze elnyomták.[11] A jelt azonban már megadták. Ha a dolog lassanként komolyra fordul, mi lesz akkor Manchesterrel?

Leonard Horner visszalépett tisztségétől. Utolsó rövid jelentése tele van ironikus keserűséggel.[12] Nem tudhatnád meg, hogy a manchesteri gyártulajdonosok keze benne volt-e ebben a visszalépésben?

A „Factory Inspectors Report"-okból („1855"–„1859 első félév")[13] kitűnik, hogy az ipar Angliában 1850 óta mesésen fejlődött. A munkások (felnőttek) egészségi állapota megjavult azóta, hogy megírtad „A munkásosztály helyzeté"-t[14] (amelyet itt a Museumban* újra átolvastam), viszont a gyermekeké (halandóság) rosszabbodott.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* British Museum. – *Szerk.*

2

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London], 1860 jan. 25.

Kedves Engels,

Hallottál már a Vogt-féle brosúráról, amely a leggazabb aljasságokat írja rólam? A német polgár meg ujjongva fogadja a dolgot. Az első kiadást már szétkapkodták. Tegnap a „*Nationalzeitung*" hosszú és mocskos kivonatot közölt belőle *vezércikkben.*[15] (Nem tudnád előkeríteni a „Nationalzeitung"-nak ezt a számát? Én itt nem tudtam megszerezni magamnak.) Most mit tegyek? Lassalle úr a legutóbbi levelem miatt, úgy látszik, annyira megsértődött, hogy már egyáltalán nem ad hírt magáról.[16]

Örülnék neki, ha péntekre vagy szombatra (Corkon át indul egy hajó) lenne egy kész cikked.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

3

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 jan. 26.

Kedves Szerecsen,

Minthogy holnap „Tribune"-nap[17] lesz, nagyon sajnálom, hogy megint nincs anyagom; a „Times"-tudósítás néhány marokkói jegyzete még a Cabo Negró-i csatáig sem jut el,[18] más pedig nem is történt; neked egyébként lesz anyagod elég a parlamenti históriákból.[19] A porosz hadsereg-reformra is várok még.[20]

Nézeted az amerikai és az oroszországi rabszolgamozgalom jelentőségéről máris igazolódik. A Harpers Ferry-i história[9] és missouribeli utójátéka[11] meghozza gyümölcseit. Délen a szabad niggereket mindenfelé kiűzik az államokból és az első New York-i gyapotjelentésben (W. P. Wright & Co., 60. jan. 10.)[21] éppen most azt olvasom, hogy az ültetvényesek sürgősen a kikötőkbe juttatták gyapotjukat, hogy a Harpers Ferry-i ügy lehetséges következményei ellen védekezzenek. Oroszországban is igen szépen bonyolódik az ügy: az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak[22] van most egy nagyon jó tudósítója erről Pétervárott; igaz, inkább a nemesség konstitucionális mozgalmát veszi figyelembe, ez azonban természetesen megadja a lökést a parasztoknak.

Indiában óriási válság érlelődik. Ami az itteni filiszterek véleményét illeti, vesd össze a mellékelt piaci jelentéseket. Sok fonalnak az ára most olyan magasan, szinte magasabban áll, mint 1857-es tetőpontján, a gyapot viszont $2^3/_8$–$2^1/_2$ pennyvel *olcsóbb*. Csupán Burnleyben 26 új gyárat építenek; más helyeken ezzel arányban. A munkások lassanként mindenütt $10^0/_0$ pótlékot kapnak a bérükre, és hamarosan még többet is elérnek. Véleményem szerint a fiktív tőkével folytatott műveletek az indiai kereskedelemben megint éppoly elterjedtek, mint 1846–47-ben, és a legtöbben csak azért vásárolnak, mert *kénytelenek* és nem tudnak leállni vele. De még ha ez nem volna is így, maga a termelés növekedése őszre, de legkésőbb 61 tavaszára óriási összeomlást fog előidézni.

A buta angolok most már azt hiszik, hogy hamarosan elárasztják Francia-

országot. Egy szamár kartonnyomó-gyáros – egyike a legmohóbbaknak – azt mondja, hogy 30%-os *franciaországi* védővámmal olyan üzletet csinálhat ott, amelyen 15%-kal többet keres, mint bármely más piacon. A bolond azt képzeli, hogy a franciaországi monopolárak akkor is fennmaradnak, ha a monopóliumot megszüntetik. Hogy az egész história csak szédelgés, amellyel John Bullt a közismert gyenge oldaláról akarják megfogni és végül kellőképpen rászedni, arra senki sem gondol.

Voltaképpen ki az a Fischel úr, aki megírta Koburg hercegnek a pamfletjét,[23] és most a „Free Press"-ben[24] ír? Hogy ennek a koburginak urquhartista hajlamai vannak, azt már a pamflet kivonataiból is láttam.

Dronke most Liverpoolban tartózkodik és igen jó ügynöki állása van egy francia–spanyol rézbányatársaságnál – 500 £ biztosítva –, és mint mondják, 1000 £-et is megkereshet. Garnier-Pagès szerezte ezt neki. Gyakran jár ide, de engem mindig elkerül és post festum* üdvözöltet.

Lupusnak komoly bronchitise volt, már jobban van, de még igen aggályos és még nem érzi magát egészen jól. Megint krónikus harcot szervezett a szállásadónőjével.

Most nagyon sok dolgom van az irodában, ezért ilyen rendszertelen a levelezésem; egyelőre el sem tudom képzelni, hogyan változtassak ezen a mértéktelen robotoláson, hacsak nem kerül sor, mint remélem, egy válságra.

Sok üdvözlet feleségednek és az ifjú hölgyeknek.

Barátod
F. E.

* – ünnep után; utólag – *Szerk.*

4

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] jan. 28.

Kedves Engels,

Megrendeltem Vogt brosúráját és neked is eljuttatom majd. Lenyomata (vagy első teljes kiadása) ócska augsburgi perének, bevezetéssel együtt. Ez speciálisan ellenem irányul, és mintha Müller-Tellering második és javított kiadása volna.[25] Amint ez a vacak itt lesz, meg kell néznünk, hogy mit tegyünk. Faucher nagy élvezettel mesélte nekem, hogy Vogt egészen aljasan és válogatott megvetéssel bánik velem. A gazember igyekszik bebeszélni a német nyárspolgárnak, hogy én itt mint valamiféle dr. Kuhlmann a munkások zsebéből élek stb. (A feleségem előtt persze ezt az egész mocskot titokban tartom.)

Berlinben új katonai hetilap* jelent meg. Véleményem szerint azzal az ürüggyel, hogy e lappal kapcsolatos részletekről tudakozódol, *haladéktalanul* írnod kell Lassalle-nak. Most feltétlenül szükségünk van összeköttetésre Berlinben. Lassalle neked szóló válasza megmutatja majd, hogy lehet-e tovább együtt haladni vele, vagy sem. Az utóbbi esetben – ami mindenképpen kellemetlen volna – dr. Fischelhez (porosz ülnök) kellene fordulnom; róla az alábbiakban. Lassalle-nak írt leveledbe közvetlenül beleszőheted, hogy *én* azt a nehézséget (legalábbis a lebeszélését e tekintetben), amelyet annak útjába gördített, hogy Vogtról a „*Volkszeitung*"-*ban* nyilatkozatot tegyek közzé (tudniillik ugyanazt, amely az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban megjelent[27]), úgy tekintettem, mint az ő és Duncker egyfajta összeesküvését Vogttal. Aztán persze elejtesz néhány szót arról, hogy némely régi pártbeli barát kétértelmű viselkedése (néhány alkalmi oldalvágás Freiligrathra), a helyzetem nehézségei és a gyalázatosságok miatt, amelyekkel küzdenem kell, hangulatom olykor igen savanyú; közöltem is veled, hogy írtam egy levelet Lassalle-nak[28], aki azt úgy látszik zokon vette. Te a magad részéről természetesen feltételezed, hogy Lassalle túlságosan

* „Militärische Blätter"[26]. – *Szerk.*

is jól ismer engem, semhogy ne nézzen el alkalmi formai nyerseségeket stb. Erre mindenképpen tiszta vizet önt majd a pohárba. Feltétlenül szükségesnek tartok most némi diplomáciát – legalábbis ahhoz, hogy megbizonyosodjunk, hányadán vagyunk. Lassalle a többiekhez viszonyítva még mindig lóerőnek számít.

A bökkenő az, hogy a birodalmi pernahajderbanda[29], másodszor a német Nemzeti Egylet bandája[30] és végül a liberális banda most mindent latba vet, hogy bennünket a német filiszter szemében erkölcsileg megsemmisítsen. Aligha kétséges, hogy a békéről való minden kiáltozás ellenére valószínűleg még ez év folyamán, sőt igen valószínűen még a nyár kezdete előtt új háború tör ki. A nemzetközi viszonyok mindenképpen annyira bonyolultak, hogy a vulgáris demokráciának és a liberalizmusnak rendkívül fontos, hogy betömje előlünk a német nyárspolgárság (vagyis közönség) fülét, és elvágja a hozzá vezető utunkat. Személyes és pártügyekben a tudomásulnem-vétel, vagyis a rá-se-hederítés csak bizonyos pontig tarthat. A Vogt-ügyet nem lehet egészen úgy kezelni, mint egy Telleringét, Heinzenét és tutti quanti*. Ez a hasbeszélő tudományos nagyságnak számít Németországban, birodalmi régens *volt*, s *most* Bonaparte támogatja. Egészen *mellékesen* azt is megkérdezhetnéd a nemes Lassalle-tól, hogy *ő* mit tart megfelelőnek a Vogt-ügyben? Lassalle nekem írott leveleiben túlságosan *belelovalta* magát a dologba, semhogy egészen hátraarcot csinálhasson. Mindenesetre meg kell próbálnunk a fickót határozott állásfoglalásra bírni – vagy, vagy.[31]

Fischel porosz urquhartista.** Az általa kiadott berlini „Portfolió"-ban utalt a Pam elleni pamfletjaimra és kivonatot közölt belőlük.[32] (Urquhart közvetlen utasítására.) Az urquhartisták áthozatták Angliába. Itt körbehordozták a Külügyi Bizottságokban[33] mint a kontinens (Urquhartban való) diadalmas „hitének" tanúját. Találkoztam vele itt. Felajánlotta szolgálatait, hogyha szükségem lenne rá az északnémet sajtóban.

A „Juchheisasa nach Italien"-ben (szerzője a párizsi tetves Bamberger) állítólag támadások vannak a „Volk"-beli cikkeid ellen.[34]

Mit nyilatkozott Orges úr?[35] *Elkerülte a figyelmemet.*

Ha lehet, írjál keddre (nem kell hosszan) Szavoja (és Nizza) katonai jelentőségéről Franciaország számára.[36] V. ö. a mai „*Times*"-*ban* Normanby beszédét a Lordok Házában.

Apropó! „A kommunista elvek fejlesztése körül szerzett érdemeim elis-

* – mindahányan csak vannak – *Szerk.*

** *V. ö. 521–522. old.* – *Szerk.*

meréséül" meghívót kaptam az itteni „Munkás Művelődési Egylettől" febr. 6-ra, alapítási évfordulójának ünnepélyére. (Ezek a fickók ugyanis még mindig a régi Windmill-egylet[4] örököseinek tekintik magukat.) Hasonló, de másképp indokolt meghívókat kaptak Schapper, Pfänder és Eccarius. A *mostani körülmények* között persze elfogadom a meghívást, s ezzel az utolsó nyoma is eltűnik a régi viszálynak a munkásperuttyal. *F. Freiligrath* urat *nem* hívták meg. Csakugyan el kell most kerülnöm, hogy ezzel a hájassal összetalálkozzam. Mert amilyen dühös vagyok a Vogt-féle szemét miatt – amiben magna pars* Freiligrathnak –, könnyen sor kerülhetne ádáz kitörésekre. Üdvözlöm Lupust.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – nagy része (volt)[37] – *Szerk.*

5

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 jan. 31.

Kedves Szerecsen!

Holnap szándékozom írni Okos Efráimnak; ez a diplomáciai üzenet nem küldhető el átgondolatlanul. Néhány napja „A Pó és a Rajna" valamilyen folytatását forgatom a fejemben: „Szavoja, Nizza és a Rajna".[38] Határozott szándékom, hogy felajánljam Dunckernak; nem lesz több két ívnél és jó ürügyet szolgáltatna, hogy kapcsolatba lépjek Efráimmal. Mindenesetre megírom a dolgot a következő héten és nyomban elküldöm a kéziratot Berlinbe. Nem kell más előmunkálat hozzá, csak néhány história a nizzai és a szavojai francia forradalmi hadjáratokról, gyorsan elkészülhet tehát.

Magától értetődik, hogy Vogt úrnak alaposan el kell látni a baját; de nehéz bármit is mondani, amíg nem tudjuk, hogy a fickó mit nyomatott ki. Fischel mindenesetre éppoly hasznavehető, mint bárki más, ha valóban vannak összeköttetései. Braun zsidócska* is be fogja most látni, hogy a te nyilatkozatodnak[27] és az egész kraválnak Vogt és az augsburgi „Allgemeine Zeitung" között mégiscsak egészen más a jelentősége, mint a berlini nyárspolgár eleinte képzelte. A mostani helyzetben mindezeket az összeköttetéseket fenn kell tartanunk magunknak; azután pedig a hallgatás összeesküvése és más intrikák – melyek fölött egyelőre szemet kell hunynunk – feloldoznak bennünket minden kötelezettség alól, mihelyt szükségessé válnék, hogy valóban politikai okokból a döntés idején szakítsunk velük.

Új kravál esélyeit illetően teljesen a te nézeteden vagyok.** De azt hiszem, ahhoz, hogy Vogt és Társai ellenére álljuk a sarat a közönség előtt, tudományosan kell fellépnünk. Az emigráns sajtó megszervezéséhez nincsen pénzünk; s nemegyszer láttuk, hogy emigráns lapok vagy Londonban kinyomtatott német brosúrák csak akkor vívnak ki maguknak közönséget (Német-

* Lassalle. – *Szerk.*

** *V. ö. 10. old.* – *Szerk.*

országban), ha a dolgot legalább egy évig fenn lehet tartani. Magában Németországban olyan közvetlenül politikai és polemikus fellépés, amely megfelel pártunk szellemének – merő lehetetlenség. Mi marad tehát? Vagy befogjuk a szájunkat, vagy olyan erőfeszítéseket teszünk, amelyek csak az emigráció és az amerikai németek előtt válnak ismeretessé, de Németországban sehol, vagy pedig azon a módon folytatjuk a dolgokat, ahogyan te kezdted első füzetedben[39], én meg „A Pó és a Rajná"-ban. Ezt tartom most a fődolognak, és ha ez megtörténik, hamarosan újra meg fogjuk vetni a lábunkat annyira – akármennyit kiabál is Vogt –, hogy a német sajtóban hébe-hóba (amikor éppen kell) közzétehetjük a szükséges személyes nyilatkozatokat. Természetesen minden másnál fontosabb ebből a szempontból második füzeted mielőbbi megjelenése, s remélem, hogy a Vogt-história nem akadályoz meg abban, hogy tovább dolgozz rajta. Légy végre egyszer valamivel kevésbé lelkiismeretes a saját dolgaidban; még mindig túlságosan jók ennek a tetves közönségnek. A fő az, *hogy* a dolog meg legyen írva és megjelenjék; gyengéit, amelyek neked feltűnnek, a szamarak úgysem fedezik fel; s ha mozgalmas idők következnek be, mit érsz azzal, hogy az egész dolog *félbeszakad, mielőtt a tőkével általában elkészülnél*? A *többi* zavaró körülményt mind nagyon jól ismerem, de azt is tudom, hogy az elhúzódás fő oka mindig a saját aggályoskodásod. Végtére mégiscsak jobb, ha a dolog megjelenik, mint ha ilyesfajta meggondolások miatt egyáltalán nem jelenik meg.

Orges úr merőben személyes jellegű nyilatkozatot tett, amiből megtudhatjuk, hogy ki is ez a figura. Eredetileg porosz tüzérhadnagy volt, Berlinben a katonai iskolát végezte (1845–48), egyidejűleg egyetemre járt és doktorált; 1848 márciusában kilépett (kilépési kérvénye 48 március 19-ről kelt), Schleswig–Holsteinbe ment a tüzérséghez, 1850-ben meg egy kereskedelmi hajóra, ahol „szolgált" és világkörüli utat tett; 1851-ben meglátogatta a londoni kiállítást[40], amelyről beszámolókat küldött az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak; akkoriban találkozott Schimmelpfenniggel, Willichhel, Techowval stb., később pedig átvette az augsburgi „Allgemeine Zeitung" katonai rovatát. A fickó ér mindenesetre a legtöbbet a lapnál és megint talpra állította azt. Azok a vezércikkek, amelyeket Heilbronnernak tulajdonítottam, mind tőle származnak. Mindazonáltal még egészen jól állom a sarat mellette.

A mesterlegény-meghívás éppen jókor jön.* Remélem azonban, hogy

* *V. ö. 11. old. – Szerk.*

persze a továbbiakban semmibe nem bocsátkozol bele, hiszen ezt a terepet túlságosan is jól ismerjük, és te, szerencsére, messze laksz tőlük.

Sok üdvözlet.

Barátod
F. E.

A poroszok 1005 tallér, 20 ezüstgaras 6 pfennig összegben foglalni akartak az öregemnél a vagyonomra, mert Landwehr-szökevény vagyok. Az öregem azt mondta nekik, hogy az ő kezében semmiféle vagyonom nincsen, amiben megnyugodtak. Február 18-án fognak elítélni.

6

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 jan. 31.

Kedves Engels,

Cikkedet[36] megkaptam. Nagyon jó.

Mellékelten Lassalle tegnap érkezett levele, amelyre röviden azonnal válaszoltam.* Ebből az ügyből nem mászunk ki egy pamflet nélkül, amelyet *nekünk együtt* kell megcsinálnunk. Közben írtam Fischelnek is Berlinbe, hogy lehet-e rágalmazási pert indítani a „Nationalzeitung" ellen. Vogt írása[15] *(semelyik* londoni könyvkereskedőnél nem kapható; Vogt nem küldte meg sem Freiligrathnak, sem Kinkelnek, sem bármelyik más itteni ismerősének. Nyilván így akart időt nyerni. Ezért meg kellett rendelnem) nyilvánvalóan, ami bennünket illet, egy de la Hodde–Chenu-féle tákolmány[41]. Elolvastam a „Nationalzeitung" *második* cikkét és ebből látom, hogy a többi között Lupusra (akit Kasematten-Wolffnak, Parlaments-Wolffnak** nevez) ráfogja, hogy 1850-ben egy körlevelet eljuttatott a hannoveri reakciós lapnak.[42] Az 1850–52-es szemét menekült-pletykákat mind felmelegítette. A polgári sajtó ujjongása persze határtalan, s a közönségre gyakorolt hatás igen jól látható a Lassalle-féle levél hangjából; a levelet légy szíves közölni Lupusszal és aztán *megőrizni.*

Freiligrathot tegnap láttam egy pillanatra. Nagyon kimérten léptem oda hozzá (ha még van benne egy szikrányi becsületérzés, nyilatkozatot kell tennie Vogt ellen), és beszélgetésünk összesen ennyi volt: *„Én :* Azért jöttem, hogy kölcsönkérjem az augsburgi »Allgemeine Zeitung«-perről szóló pamfletot, amelyet hiába kerestem mindenfelé a könyvkereskedőknél, és amelyet Vogt barátod bizonyára megküldött neked. *Freiligrath* (fölötte melodrámaian): Vogt nem a barátom. *Én :* Lassalle azt írja nekem, hogy azonnal válaszolnom kell. Neked tehát nincs meg a pamflet? *Freiligrath :* Nincs. *Én :* Jó estét!" (Ő becsületes jobbját nyújtja nekem, vesztfáliai kézszorítással.) Íme, ennyi az egész.

---

* *V. ö. 418–419. old. – Szerk.*

** – Kazamata-farkasnak, Parlamenti farkasnak – *Szerk.*

Juch (a „*Hermann*" tulajdonosa és jelenlegi szerkesztője, akivel a Stieber-üggyel kapcsolatos berlini Eichhoff-per révén ismerkedtem meg[43]) biztosított engem arról, hogy mostanáig Kinkel sem kapott példányt Vogttól. Ez a Juch ellenben kapott egy csomó ellenünk irányuló Vogt-iromány t, de ezeket nem nyomatta ki. Ezt a fickót, aki egyébként a maga módján egészen becsületes, egyelőre melegen kell tartanom. Minthogy most csak a „*Hermann*" jelenik meg Londonban, förtelmes lett volna, ha itt, a saját területünkön, fegyvertelenül állunk szemben a Vogt-féle bandával.

Apropó! Juchhal való első találkozásom eredményeként Eichhoff, tanácsomra, a védelem tanújaként megidéztette *Hirsch* komát, aki hamisítás miatt Hamburgban ül. Ennek folytán a pert, amelyet január 26-ra tűztek ki (a „*Publizist*"-*ban*[44] olvastam a dologról), heves vita után újból elnapolták. Hirschsel most befellegzett Stiebernek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Épp az imént közölte velem Imandt, hogy Heise meghalt.

7

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 febr. 1.

Kedves Szerecsen,

A história tehát ezúttal napról napra komolyabbá válik. Altenhöfer úr és Párizsból a görbe Häfner személyes nyilatkozatai az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban sem voltak valami világosak[45]. S ehhez még itt van Lassalle okos levele. A fickó már maga is félig-meddig bonapartista, mint ahogy a bonapartizmussal való kacérkodás úgy látszik napirenden van Berlinben, *ott* tehát Vogt úr bizonyára kedvező talajra lel. Jó ötlet Lassalletól, hogy az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-gal való összeköttetést nem szabad felhasználni Vogttal és Bonaparte-tal szemben, Vogt viszont felhasználhat bonapartista pénzt bonapartista célokra, s emelleti egészen tiszta marad! Ezek az emberek már azt is Bonaparte érdemének tekintik, hogy megverte az osztrákokat, a specifikus poroszság meg a berlini főokoskodás megint felülkerekedett és szinte olyan lehet a hangulat Berlinben, mint a bázeli béke után[46]. Az ilyen emberekkel nem lehet értelmesen beszélni. Lassalle szemlátomást oly természetesen ontja magából ezeket a híg, bő lére eresztett szószokat, mint beleinek tartalmát, s talán még sokkal könnyebben – mit lehet az ilyen süketlenségekre és olcsó bölcsességekre mondani? Csodálatos tanácsokat osztogat a fickó.

Csak kapjuk meg előbb a brosúrát[15], a közbeeső időben körül kell nézni, hogy hol és melyik kiadónál jelenjék meg a replika. Lehetőleg Németországban és az ellenpárt főhadiszállásán, Berlinben. A mese a 3000 példányról nyilvánvalóan Vogt-féle hazugság.[47] Persze elég nagy a botrány. Még ma találkozom Lupusszal és neki is megmondom, idézzen emlékezetébe minden Vogttal kapcsolatos anyagot, amit csak fel tud hajtani. Közben én rendberakom az 1850–52-es papírokat, neked pedig elő kell keresned a régi emigráns-kéziratunkat[48]. Még fogalmam sincs arról, hogy a fickó tulajdonképpen mit is mond.

Üdvözlet a családnak.

Barátod

F. E.

8

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 febr. 2.

Kedves Szerecsen,

Lupusszal tegnap este értekeztem. Amikor hangosan felolvastam neki Lassalle levelét*, akkor vált csak igazán világossá előttem e fickó nyárspolgársága és arcátlansága, de egyúttal „módszere" is. Ez az ember még a legkisebb semmiségben is óhegeli abszolút szellem; ahogyan a gazdaságtanban a végső ellentét – te és a közgazdászok – magasabb egységének akarja tételezni magát, ugyanúgy most már magasabb egységnek tételezi magát közted és Vogt között. Tőled az „elv", Vogttól az „itáliai politika"[49], mi lehet szebb ennél? Ez a tetves referendárius-okoskodás, amely úgy kezdődik, hogy Vogtot megvesztegethetetlennek kell nyilvánítani – s ezzel abszurditássá változtatja Fröbel nyilatkozatának egyetlen jó tréfáját, mert komolyan veszi![50]

Lupus arra gondol, nem lehetne-e a porosz törvény alapján a „Nationalzeitung"-ot rákényszeríteni, hogy nyilatkozatot közöljön tőled. Én is azt hiszem, hogy van ilyen cikkely a sajtótörvényben. Ha ez így van, akkor ezt azonnal a brosúra[15] megszerzése után fel kellene használni, hiszen, mint Lassalle joggal mondja, habent sua fata libelli[51], nem tudhatjuk, mi történik a brosúrával, és: minél gyorsabb a válasz, annál biztosabb a hatás.

Ami a saját brosúránkat illeti, az a hátrányunk, hogy személy szerint defenzívában vagyunk és nem válaszolhatunk hazugságokra hazugságokkal. Azután a második hátrányunk, hogy a közönség = nyárspolgár eleve gyűlöl bennünket; habár nem az odium generis humanit**, de az odium generis bourgeois-t*** ránk bizonyították, s ez egy és ugyanaz.

Ezzel szemben megvan az az előnyünk, hogy kifejthetjük itáliai politikánkat, ami más síkra helyezi át a dolgot, a személyi vonatkozásokat hát-

---

* *V. ö. 15., 17. old. – Szerk.*

** – az emberi nem gyűlöletét – *Szerk.*

*** – a burzsoá nem gyűlöletét – *Szerk.*

térbe szorítja, és ha nem is a berlini liberálisok szemében, de Németország legnagyobb részében azt az előnyt nyújtja nekünk, hogy a népszerű, a nemzeti oldalt képviseljük. Kivált kapóra jön nekünk most a szavojai história.[52]

Mármost úgy gondolom, hogy te, mihelyt a brosúra megérkezik (nem küldhetné el Lassalle postán?), felpakolsz és idejössz, s akkor véglegesen megállapodunk abban, hogy hogyan, mit és hol. Szívesen felhasználnám az alkalmat arra, hogy Londonba menjek, de minthogy a feleségednek semmit sem szabad tudnia, jobb, ha te jössz ide; és ha valamit dolgozni is kell, akkor úgysem maradhatnék olyan sokáig Londonban. Aztán azt is meg kell beszélnünk, hogy én szerepeljek-e a címlapon; szerintem csak egyetlen egy ok szól ellene, de ezt *egészen döntőnek* vélem; erről azonban szóban.

A szavojai históriát[38] megcsinálom és holnap írok Lassalle-nak és Dunckernak. A tervezett levél Lassalle-nak természetesen még nem ment el.

Bámulatos, hogy Heise haláláról csak via Dundee[53] és London kell értesülnöm. Hiszen a Kicsi* múlt csütörtökön vagy pénteken itt volt, el is jött hozzám, de nem voltam otthon, és este sem talált meg a klubban; ha tudott volna róla, akkor bizonyára valakivel megüzeni nekem, mint egyébként szokta. Charlesszal is találkozott.

Üdvözlet.

Barátod
F. E.

* Dronke. – *Szerk.*

9

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 3.

Kedves Engels,

Tegnap C. D. Collet egy kis változtatás, helyesebben *egy* mondat törlése után beleegyezését adta, de ugyanakkor kijelentette, hogy mivel Urquhart a tulajdonképpeni szerkesztő, előbb meg kell mutatnia neki a dolgot, ami 24 órai késedelem. Collet hozzáfűzte, hogy természetesen ellenükre is kinyomathatom a nyilatkozatot, így azonban később bizonyos mértékig hivatkozhatom rá és Urquhartra.[54] Jó. Engedtem neki ebben és meglátom, mit mond Urquhart papa. (A továbbiakról mindjárt alább.)

Egyébként – *mostanra* – semmit sem ér a brosúra, és az újságnyilatkozatok sem. A brosúrát agyonütné ugyanaz a sajtó, amely most Vogt nagyságát harsogja. Vogt ellenem intézett támadásaival – nyilvánvalóan jelentéktelen, polgári szempontból alávaló csibésznek igyekszik engem ábrázolni (ez derül ki mindabból, amit eddig szóbeszédből tudok) – az egész párt ellen készül döntő csapást mérni a vulgáris polgári demokrácia, és egyúttal az orosz–bonapartista csőcselék. Tehát válaszolni szintén döntő csapással kell. Továbbá: a *defenzíva* nem illik hozzánk. *Én beperelem a „Nationalzeitung"-ot.* Ezt már *eldöntöttem.* Túl sok pénz ehhez egyelőre nem kellhet – az előzetes letétre gondolok a bíróságnál. Ügyvédek viszont igen szívesen akadnak majd, hiszen akárhogyan is, ez egész Németországban botrányt okozó per. Mihelyt Fischel levelét megkaptam* (azt hiszem, holnap jön), rövid nyilatkozatot teszek[55] különböző német újságokban, s ebben bejelentem, hogy Berlinben rágalmazási pert indítok a „Nationalzeitung" ellen. Már a lap második – kezemben levő – cikkében megtaláltam a vádpontokat, amelyek jogilag teljesen agyoncsapják.** Ezzel a perrel elláthatjuk majd a baját az egész *polgári* replikának – a törvényszék előtt. Később a Vogt-disznót is munkába vehetjük.

---

* *V. ö. 15. old. – Szerk.*

** *V. ö. 427–431. old. – Szerk.*

Ha meggondolod, hogy néhány hét múlva, a Stieber-ügy[43] alkalmából megint előkerül az egész kölni kommunista-per[3], akkor, ha ügyesen használjuk fel, a kutyáknak ez a támadása ahelyett, hogy ártana, hasznos lehet nekünk, mert egyúttal megint hallatjuk a szavunkat a munkástömegek előtt.

Másfelől pedig, mit tud Vogt vagy a „Nationalzeitung" ellenünk *bizonyítani*? Hogy Vogt – kivéve legfeljebb a Techow-féle pletykákat[56], és talán (a legrosszabb esetben) Lüningnek néhány nem egészen kellemes megjegyzését[57] – semmit sem tud az itteni viszonyokról, és a legostobább módon összekeveri a dolgokat, már a bieli „Handelskurier"-beli cikkéből[58] is kiderül.

A tervem tehát ez: mihelyt Vogt szemete[15] megérkezik, *jövő* héten néhány napra átmegyek hozzád, hogy mindent megbeszéljünk[59]. A szükséges perköltségekben Dronkénak is – aki egyébként tartozik nekem pénzzel – részt kell vállalnia. (Húsvétkor minden körülmények között néhány napra ide kell jönnöd.)

Egyébként, a perhez szükséges anyag előteremtésén kívül (már az égvilágon mindenkinek írtam), kidolgozom a *„Tőkémet"*[39]. Ha elszántan nekiülök, 6 hét alatt elkészül és a per *után* hatni fog.

Ez lenne csak a szép: most, amikor küszöbön a válság, amikor a porosz király* hamarosan meghal stb., most hagyjuk, hogy egy birodalmi régens [Reichsvogt[60]] és Társai így eltegyenek bennünket láb alól, sőt – Lassalle elképzelése szerint – tekerjük ki a saját nyakunkat.

A mellékelt cédulából láthatod, miben mesterkedik most Vogt úr, és hogyan adhatnál a brosúrádban, legalábbis széljegyzetben, egy megvető rúgást ennek a férfiúnak.[61]

Barátod
K. M.

A Blind elleni művelet,[62] mint levelem tartalmából láthatod, a német művelettől függetlenül folyik, de fel fogom használni az utóbbihoz.

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

10

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 febr. 4.

Kedves M.,

Az elhatározások egyik éjszakáról a másikra megváltoznak, s ez nem is lehet másképp, minthogy azt a mocskot[15] még nem láttuk.

Pompás a Hirsch-féle história.*

A berlini pert én is nagyon jónak tartom, feltéve, hogy sikerül, bár nem látom be, miként tagadhatnák meg tőled az igazságszolgáltatást.

Tegnap este Lupus miatt** és általában az egész ügy miatt átböngésztem az 1850–52-es iratok nagyobbik részét. Lupus teljesen elvesztette az emlékezőtehetségét és nagyon rászorul a segítségre. Magam sem állok sokkal jobban; annyit nyelt az ember azóta, hogy sok mindent nehéz megállapítani. Lupusszal kapcsolatban a következők derülnek ki:

1. Lupus 1851-ben – *nem* 1850-ben – még Zürichben volt, amikor a „Karlsruher Zeitung"-ban megjelent a dokumentum (haditervünk a demokraták ellen[63]) és a fickók rátámadtak, hogy a körükben tartózkodik, holott a *mi* Szövetségünk[64] tagja.

2. Ezt megelőzően azonban megjelent egy másik dokumentum, mégpedig, ha nem tévedek, a „Hannoversche Zeitung"-ban[65], a kölni Központi Vezetőség egyik körlevele, amelyet Bürgers fogalmazott.[66] De nem tudom pontosan megállapítani, hogy a „Hannoversche Zeitung"-ban volt-e. Nézz még utána ennek.

3. Vogt mindezt összezagyválja, s Lupusra ráfogja, hogy 1850-ben egy olyan iratot fogalmazott *Londonban*, amelyet *Kölnben* gyártottak, méghozzá akkor, amikor Lupus még Zürichben volt. (Lupus 1851 május 5. után és július 21. előtt jött Londonba.) Csak azt kell még megállapítani, hogy a Bürgers-féle dokumentum valóban a „Hannoversche Zeitung"-ban jelent-e meg és hogy hogyan került a hannoveri rendőrség kezébe. Az 1851 februárja

---

* *V. ö. 16. old. – Szerk.*

** *V. ö. 15. old. – Szerk.*

és áprilisa között neked írott leveleimben kell hogy utalások legyenek erre. Erről értesíts, mert ezek nélkül aligha hiszem, hogy Lupus nyilatkozata[67] kielégítő lesz.

4. A „Times"-beli passzusra[61] (amelynek ősforrása az augsburgi „Allgemeine Zeitung") már előzőleg felfigyeltem.

Az én dolgomat[38] ma kezdem el. Eddig a Vogt-perpatvar akadályozott meg benne. Ezúttal még „»A Pó és a Rajna« szerzőjének" nevezem magamat, hogy ennek a személynek előbb szilárd helyzetet teremtsek a katonai irodalomban — ha nevemmel jelenik meg, *azonnal elkezdődne a hallgatás összeesküvése*. Egyúttal azonban, vagyis kb. két héttel a megjelenés után, Siebel útján elhelyezem a megfelelő hírt a lapokban. A fickó egyébként nagyon hasznos lehet nekünk a Vogt-perpatvarban, rengeteg összeköttetése van.

Sok üdvözlet a családnak.

Barátod
F. E.

11

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 4.

Kedves Engels,

Berlinből még semmi.* Egyébként, ha Itzig nem lenne csibész, magától is elküldte volna nekem legalább a „Nationalzeitung"-ot, rögtön a megjelenése után.

Ami mármost a „Nationalzeitung"-ból Lupusnak készített kivonatot illeti, azt először fejből írtam és nem támpontként egy *nyilvános* nyilatkozathoz.** Másodszorra kimásoltam, és félreértések elkerülésére most ismét másolom. A példányt nem tudom elküldeni, mert másik nem kapható.

Kivonat a „Nationalzeitung" f. é. január 25-i, 41. számából. (Ez a vezércikk záró passzusa):

„Már csak egyet érdemes megjegyezni: a Nemzeti Egyletnek szóló nyílt levél rögtön a hannoveri reakciós párt kezébe került, amely nyilvánosságra hozta; 1850-ben egy másik »köriratot«[66] küldtek Londonból (miként Vogt emlékezni vél, a Parlaments-Wolff *alias**** Kasematten-Wolff fogalmazta) németországi »proletároknak«, és egyúttal azt a hannoveri rendőrség kezére játszották."

Az átkozott Urquharttól még semmi válasz.°

Az összes régi leveleket és újságokat átböngésztem és félretettem, amire „menet közben" szükség lehet. Gondoskodj arról, hogy Manchesterben „az egész rakást" együtt megtaláljam nálad (leveleket és újságokat stb.) és a megfelelőket összeállíthassam. Ez a kutya demokrácia, amely egyelőre persze kárörvendezik, igazán ne varrja a mi nyakunkba a maga forradalmi körutazás-terveit, papírpénzeit, pletykáit stb. Németország előtt is pellengérre kell állítani, élén Gottfried Kinkellel, Vogt itteni titkos tudósítójával.

Barátod

K. M.

* *V. ö. 15., 20. old. – Szerk.*

** *V. ö. 22. old. – Szerk.*

*** *– másképpen; más néven – Szerk.*

° *V. ö. 20. old. – Szerk.*

12

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 febr. 7.

Kedves Szerecsen,

A Collet számára írt körlevelet[68] megkaptam. Éppen jókor jön most, amikor a tegnapi „Daily Telegraph" két hasábot hoz a vogti mocsokról[69] és a Kénesbandáról[70]. Ha annyi az egész, amennyi a „Telegraph"-ben áll, akkor Itzig egy szellentéstől rémült meg. „A lökés kivédésére" csak az orrát kell befognia az embernek.

Ronge úr itt van, idefutott Siebelhez és azt akarja, hogy bemutassák nekem!! Közben kérdezi, hogy én is a Kénesbandához tartozom-e, – tény azonban, hogy Siebel őnélküle, és én Siebel nélkül semmit sem hallottunk volna a „Telegraph" firkálmányáról.

Siebel, aki hamisítatlan szemfényvesztő, amit ő maga is tud, ég a vágytól, hogy ebben a históriában a hasznunkra legyen; rengeteg összeköttetése van és mindenekelőtt egyáltalán nem gyanús. A fickó tudja, hogy az egész Kinkel és Tsai haramiabanda éppolyan szélhámosokból áll, mint ő, s bennünk végre olyan emberekre talált, akiknél abszolúte semmit sem tud elérni a szélhámosságával, innen a határtalan tisztelet.

Holnap nyilván át kell nézni a napisajtót a körlevél miatt?

Vale.*

Barátod

F. E.

* – Élj boldogul. – *Szerk.*

13

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 7.
9, Grafton Terrace stb.

Kedves Engels,

A neked küldött példányokból[68] továbbíts egyet Dronkénak, egyet dr. Bronnernak Bradfordba. Borchardtnak magam küldtem egyet.

A „*D. T.*" („Daily Telegraph") hétfői számának 5. oldalán egy disznó cikk jelent meg (ténylegesen Berlinből, de majna-frankfurti keltezéssel), amely a „*Nationalzeitung*" két cikke* alapján készült. Nyomban rágalmazási perrel fenyegettem meg a kutyákat;[71] majd szépen kinyitják a pofájukat és megkövetnek.

Leveleket kaptam Fischeltől (más módon még pénz nélkül is lehet keresetet indítani), Lassalle-tól (fölötte abszurd), Schilytől (érdekes) stb. Közelebbit holnap.

Most meg kell fizetnem a nyomdaköltséget (körülbelül 1 £ lesz), 1 £ befizetendő hétfőn a grófsági bíróságnak, és még szükségem van némi pénzre, részben, hogy elutazzak Manchesterbe, részben, hogy itt is hagyjak valamit. Egyúttal, mielőtt innen elutazom, még mindenféle affidavitet** kell készítenem és készíttetnem.

Apropó! *Wiehe* most ki fogja jelenteni a rendőrbíróság előtt, hogy **Blind** és Hollinger esdeklésére írta alá a *hamis nyilatkozatot*.[62]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Nyilatkozatot[55] küldtem tegnap a „*Nationalzeitung*"-nak, a „Kölnische Zeitung"-nak, a „Volkszeitung"-nak, a „Publizist"-nak (Berlin), a „Re-

---

* *V. ö. 25. old.* – *Szerk.*

** – esküpótló nyilatkozatot – *Szerk.*

form"-nak, az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak, a „Frankfurter Journal"-nak.[72] A nyilatkozat rövid. Először, hogy bírósági eljárást indítok a „Nationalzeitung" ellen; másodszor utalás a mellékelten elküldött angol „libel"-re* Blind ellen.

* – „írásbeli becsmérlés"-re – *Szerk.*

14

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 9.

Kedves Engels,

Hogy röpiratodat[38] ívenként 2 louisdorért ajánlottad fel, az szégyenletes. Ilyen brosúrákat nem ívszámra adnak el, hanem egészben. Még 40 tallér ívenként is kevés volna. Egyébként Campe jobb, mint Duncker. Az a könyvkereskedő*, akinél a darmstadti „Militärzeitung" megjelenik, szintén örömmel átvenné a brosúrát. A legfontosabb csakugyan az, hogy a dolog hamar kijöjjön, s én a te helyedben legalább sürgönyileg rendezném az ügyet a tetves Dunckerral.[73]

Titkos és bizalmas levelezésben állok a *„Daily Telegraph"*-fel *ama nap óta*, amikor a mocsok megjelent.[69] Tudniillik a fickó, mielőtt amende honorable-t** közöl – olyan gorombán írtam neki, mint a pokróc –, választ akar kapni tudósítójától. Én viszont azt kívántam, hogy *azonnal* közöljön legalábbis egy rövid hírt. Most már közöljön, amit akar, én egy rágalmazási pert varrok a nyakába. Az adott körülmények között mindig szívesen akadnak ügyvédek, akik az ügyet spekulációra elvállalják. Így ajánlkozott pl. Edwin James önként Ernest Jones rágalmazási perében Reynolds ellen. Tegnap írtam ez ügyben Ernest Jonesnak. Egyébként ugyanazon a keddi napon, amikor a dolog megjelent[74], többek között ezt írtam a Palmerston-féle cső-cselék-lap szerkesztőjének: „E levél, amelyet állítólag Majna-Frankfurtban írtak, de ténylegesen Berlinben fogalmaztak, valójában nem más, mint a berlini »Nationalzeitung« két vezércikkének esetlen felpuffasztása stb. stb."[75] A szerző, vagyis a „Daily Telegraph" berlini disznó tudósítója egy Meier nevű zsidó, rokona a citybeli tulajdonosnak, egy Levy nevű angol zsidónak. A két fickó tehát joggal – és Vogt segítségével – veti a szemére Heinének, hogy kikeresztelkedett zsidó. Mellékelem Itzig legutóbbi levelét, amelyet

* Zernin. – *Szerk.*

** – megkövetést; elégtételadó helyreigazítást – *Szerk.*

ritkaság gyanánt meg kell őrizned. Mily objektív! Csak elgondolni is, hogy minő képlékeny a vízipolyákságnak[76] ez a legeslegkevésbé görögös zsidója! Csak azzal válaszoltam a fickónak, hogy *nyomban* közöltem az újságokkal – a „*Volkszeitung*"-*gal* is –, hogy perindító lépéseket teszek a „*National-zeitung*" ellen, rágalmazás vádjával.[55] (A Blindről szóló körlevelet[68] mindenütt mellékeltem, noha a nagy Itzig szerint „ne áltassam magamat ezen argumentum horderejére vonatkozóan".)

Egyébként egész héten még nem jutottam hozzá, hogy tudósítást írjak a „*Tribune*"-*nak*. Azonkívül, hogy Collethez és fűhöz-fához szaladgáltam, legalább 50 levelet kellett világgá küldenem. Emellett levelezés a tetves „Telegraph"-fel s levelezés a „*Star*"-*ral*[77], amelynek az egész „Telegraph"-levelezést megküldtem. A „Star" mellékelt levelét tedd el. Reynoldsnak is írtam. Meglátom, mit fog csinálni. Közben szaladgálások Wiehe miatt és a rendőrségre. Az eredményt lásd lejjebb. A kontinensre írt leveleimre – már amelyek nem pusztán újságokhoz mentek – eddig két válasz. Egyik Schilytől. Megfizethetetlen. Benne van az egész Kénesbanda- és Kefelaki-história[78]. A másik Szemerétől. Nagyon értékes, mert felvilágosításokat ad a forradalmi magyarok „saját" *pénzalapjairól* (Bonaparte-ot nem számítva), akiktől Vogt, mint állítja, *a pénzét* kapta. Egy levél Imandttól, nem is olyan rossz.[79] Legalábbis egy vagy két pont. Választ várok még elsősorban Reinach úrtól Neuchâtelből, aki, mint mondják, két lábon járó botránykrónikája a birodalmi régensnek [Reichsvogt]. (Apropó! *Milyen címet adott meg a kém Häfner* az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban? Szükségem van egy támpontra tőle.) Ugyancsak írtam Borkheimnak (akivel személyesen sohasem találkoztam). Főkolomposa volt a genfi Kénesbandának, amely a Couronne Kávéházban tanyázott, s amellyel alkalmi kirándulásaidon, mint Schily írja, néha te is kocsmáztál.

A berlini városi bíróság ügyészségéhez címzett vádiratom a „*National-zeitung*" ellen készen van. Mielőtt hozzád utazom, elküldöm. De előbb még meg kell várnom Fischel válaszát a bevezetés és a befejezés, a megszólítás stb. előírásos formája miatt. A csomagot (hiszen mindenféle írást, okmányt kell mellékelni) postán vagy a csomagszállító társaság útján küldjem Berlinbe? Mindenesetre ajánlottan kell mennie.

Átturkáltam mindent, ami itt Londonban az 1848–59-es korszakra vonatkozó levelekből és újságokból nálam megvan. A szükségeset együvé raktam és elrendeztem. Te csak készítsd elő, hogy mindazt, ami Manchesterben van, „*egy kupacban*" *együtt találjam*.

Tehát hétfőn megvolt a munkásbankett.[80] Megjelent 80 személy. „A proletárok" egyhangú, felháborodott határozata Vogt ellen. A tetves „*Hermann*"

beszámolót kért tőlem. Ezt elhárítottam, de mondtam neki, hogy kérjen rövid feljegyzést Liebknecht papától.

Apropó, hogy visszatérjünk birkáinkra[81], azaz Lassalle-ra. Mivel első levele megérkezésekor nem tudtam, hogy te írtál-e már neki eredeti megbeszélésünk szerint (amikor még mások voltak a körülmények), két sorban ennyit mondtam: azt hittem, sok hónapja tartó hallgatását arra kell magyaráznom, hogy ingerült a legutóbbi, kissé goromba (olyan goromba volt, mint a pokróc) levelem miatt. Örülök, hogy ez nem így van; már veled is közöltem ezt az aggályomat.* Jó! Micsoda felhajtást csinál ebből ez a barom! Micsoda morális felfuvalkodás Liebknechttel szemben![82] Ugyanaz a fickó, aki a legszégyentelenebb eszközöket alkalmazta és a legszégyentelenebb személyekkel létesített kapcsolatot Hatzfeld grófné szolgálatában! Elfelejti a barom, hogy bár én fel akartam vétetni a Szövetségbe, a kölni Központi Vezetőség egyhangú határozattal a rossz hírneve miatt nem fogadta el? Csakugyan azt hiszem, hogy tapintatból mindezt titokban tartottam előtte, éppígy a munkásküldöttséget is, amelyet néhány évvel ezelőtt Düsseldorfból menesztettek hozzám, s amely a legbotrányosabb, részben cáfolhatatlan vádakat sorolta fel ellene![83] Nézze meg az ember ezt a felfuvalkodott majmot! Alighogy azt hiszi – bonapartista színezetű szemüvegén át nézve –, hogy kitapintotta egy gyenge pontunkat, máris pöffeszkedik, jósolgat, máris – persze nevetséges – pozitúrába vágja magát. Másfelől meg, félelemből, hogy nem hagyom magamat minden további nélkül, finomlelkű Lassalle barátom javára, háttérbe szorítani Vogttól, mennyire elillan belőle minden jogászi érzék! Mennyire ellentmond önmagának! Mennyire közönségessé válik! Nem kellene a dolgot még tovább „kavarni". Az „emberek" nem fogják „jól fogadni". Nem jól fogadni! Az emberek! Az ő nyárspolgári söröskriglijeinek a kedvéért hagyjam, hogy a fejemen táncoljon Squeers iskolamester[84], más néven Zabel! Most már egészen tisztán látom Mr. Lassalle-t.

Blindnek *azonnal* írtam – jobban mondva borítékba tettem az őt oly egészen közelről érintő körlevelet. Természetesen ki sem nyitotta a pofáját. Ehelyett a barom beszaladgálja a várost és azt gondolja, hogy magánpletykával kikecmereg a dologból (lásd lejjebb, hogy ez mit használ neki). Ez az ember az utóbbi hetekben *lázas* tevékenységet fejtett ki, egyik pamfletot a másik után tette közzé, nagy garral hencegett a „Hermann"-ban, azt a néhány burzsoát, akikkel a Schiller Bizottságban összeismerkedett, elölről-hátulról körülnyaldosta, titkárként odatolakodott az újonnan kigondolt

* *V. ö. 418. old. – Szerk.*

Schiller Egyletbe, a maga „Honbarátait"[85] hol megtagadta, hol pedig államférfiúi félig burkolt célzásokkal fontoskodott velük stb. Nos, mindjárt meglátod, hogy mindez csak a vízbefúló kapaszkodása a szalmaszálba.

A legnyomorultabban a hájas filiszter Freiligrath viselkedik. Megküldtem neki a körlevelet. Még csak nem is jelzi a vételét. Azt hiszi a marha, hogy ha akarom, nem tudom őt a feje búbjáig belemártani a kénes pocsolyába? Elfelejti, hogy több mint 100 levelem van tőle? Azt hiszi, hogy nem látom őt, mert a hátsó felét mutatja nekem? Tegnap elküldtem ennek a filiszternek az alant következő ragtapaszt is, azzal a kifejezett feltétellel, hogy *senkinek*, tehát barátjának, Karl Blind titkos demokratának sem szabad egy szót sem szólnia róla. Ez majd piszkálni fogja, s hamarosan nyomasztónak érzi majd *köztörvényes* barátjának túlságos közelségét, akivel *együtt* (ezt egészen *en passant** emlékezetébe idézem legutóbbi levelemben) szerepelt a közönség előtt az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban. Freiligrathon kívül szinte mindenki tisztességesen viselkedik velem ebben a válságban, még távol álló személyek is.

Most a fődologra. Először is Juch révén kinyomoztam, hogy *Wiehe* korábban lopott Brémában, s ezért kellett Londonba jönnie. Másodszor Schappertól megtudtam, hogy ő szerezte Wiehének a mostani állását, miután a fiú a *„Volk"* szedőjeként mutatkozott be neki. Tájékoztattam Schappert, aki aztán csendesen megsúgta Wiehének, hogy ismeri a brémai históriát, majd a munkáltatója jelenlétében felolvasta a körlevelemet és keresztkérdések alá vette Wiehét. A fickó mindent beismert. Az eredményt láthatod a csatolt okmányból, amelyről egy hivatalosan hitelesített másolat van a birtokomban. Egy példány Berlinbe megy. A másikat itt tartom a Remegőfejű** elleni egészen döntő lépésekre. Még csak egyet. Megláthatod belőle, hogy ezek a „jóemberek" *mifélékkel* érintkeznek. Wiehével természetesen tudattam, hogy *kártalanítani* fogom a fél munkanapjának elvesztéséért, amelyet a rendőrbíróságon velem eltölt. Amikor minden elkészült, adtam neki 2 és $^1/_2$ shillinget. Elégedetlenkedik. Megkérdezem: hát mennyit keres naponta? Körülbelül 3 shillinget, mondja ő, de magának ötöt kell adnia nekem. Valamit csak kapnom kell azért, hogy megmondtam az igazságot. – De a legszebb ez. *Én:* Maga visszautasította Blind és Hollinger pénzajánlatát, amivel meg akarták vesztegetni? *Ő:* Hogyhogy visszautasítottam! A gazemberek ígértek, de soha nem adtak nekem semmit. Ez tehát Wiehe betűszedő. Hollinger még sokkal aljasabb barom. Vögele, akit tegnapra ren-

* – *mellékesen – Szerk.*

** Blind. – *Szerk.*

deltünk, *nem* jött. Blind–Hollinger biztosan visszatartotta pénzzel. De ezt a pénzt az ablakon dobták ki. Tudom, hogy *annak* a fickónak még van lelkiismerete, s majd megmozgatom.[86] A körlevelem megtévesztette őket, s így nem az igazihoz fordultak. Azt vélték kiolvasni belőle, hogy magát Wiehét nem tudom megfogni. Most pedig a tárgyra.

„Múlt november egyik első napján – nem emlékszem már pontosan a dátumra – este 9 és 10 óra között kihúzott az ágyamból F. Hollinger úr, akinek a házában akkor laktam, és akinél mint szedő alkalmazva voltam. Elém tett egy iratot, mely azt tartalmazta, hogy az előző 11 hónap alatt megszakítás nélkül nála voltam alkalmazásban, és hogy ezen *egész* idő alatt egy bizonyos »Zur Warnung« (Figyelmeztetésül) című német röplapot Hollinger úr nyomdájában, 3, Litchfield Street, Soho, nem szedtek és nyomtattak ki. Zavart állapotomban, nem ismervén e tranzakció fontosságát, teljesítettem kívánságát, lemásoltam és aláírtam az okmányt. Hollinger úr pénzt ígért nekem; de semmit sem kaptam. E tranzakció alatt Karl Blind úr, mint később feleségem mondta, Hollinger úr szobájában várakozott. Néhány nap múlva Hollingerné kihívott az ebédtől és férje szobájába vezetett, ahol Blind urat egyedül találtam. Átnyújtotta ugyanazt az okmányt, amelyet előzőleg Hollinger úr nyújtott át nekem, és sürgetően arra kért, hogy készítsek el és írjak alá egy második másolatot, minthogy kettőre van szüksége, az egyik a saját részére, a másik a sajtóban való közlésre kell. Hozzátette, hogy hálás lesz irántam. Én újra lemásoltam és aláírtam az iratot.

Ezennel tanúsítom – eskümmel – fenti nyilatkozatom igaz voltát, továbbá pedig azt, hogy:

1. a dokumentumban említett 11 hónap alatt *hat* hónapig[87] *nem* Hollinger úrnál voltam alkalmazásban, hanem bizonyos Ermani úrnál;

2. éppen abban az időben *nem* dolgoztam Hollinger úr üzlethelyiségében, amikor a »Zur Warnung« röplap megjelent;

3. akkoriban hallottam Vögele úrtól, aki akkor Hollinger úrnak dolgozott, hogy ő, Vögele, magával Hollinger úrral együtt szedte ki a kérdéses röplapot, s hogy a kézirat Blind keze írásában volt;

4. a röplap szedése még állt, amikor újra munkába léptem Hollinger úr üzlethelyiségében. Én magam tördeltem azt be a »Zur Warnung« röplapnak a Hollinger úrnál, 3, Litchfield Street, Soho, nyomtatott »Das Volk« című német lapban való újranyomása számára. A röplap a »Volk« 7., 1859 június 18-i számában jelent meg;

5. láttam, amikor Hollinger úr átadta Wilhelm Liebknecht úrnak – lakik 14, Church Street, Soho – a »Zur Warnung« pamflet korrektúraívét, amely korrektúraíven Karl Blind úr saját kezűleg korrigált négy vagy öt sajtóhibát.

Hollinger úr habozott, hogy odaadja-e a korrektúraívet Liebknecht úrnak, és mihelyt Liebknecht úr eltávozott, Hollinger sajnálkozását fejezte ki nekem és Vögele munkatársamnak, hogy a korrektúraívet kiadta a kezéből.

Johann Friedrich Wiehe
Police Court, Bow Street

Kinyilatkoztatva és aláírva nevezett Johann Friedrich Wiehe által a Bow Street-i rendőrbíróságon, a mai napon, 1860 február 8-án, előttem: *Th.** *Henry*, bíró a nevezett bíróságon."[88]

Az ügyet szándékosan vittem éppen Henry elé, mert ő az a *kormány által kinevezett bíró*, akihez minden politikai per tartozik. A fenti szöveg angolságáért nem én vagyok felelős, annál inkább azonban a tények pontos részletezéséért. Nos, mit szól ehhez, Sir! „Az argumentumnak nincs hordereje", mondja Itzig. Éljen Itzig! A bíró azt mondja, hogy ellenem való *conspiracy*** miatt, egybekötve tanúmegvesztegetés kísérletével, *most* felelősségre vonhatom Blind urat. Íme, ez a kispolgári ravaszkodás folyománya!

Barátod
K. M.

* *Marxnál*: J. – *Szerk.*
** – *összeesküvés; bűnszövetség* – *Szerk.*

15

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 febr. 9.

Kedves Szerecsen,

Mihelyt megtudom Dronke címét, kap egy példányt. Közben küldök ma egyet Dr. Bronnernak.*

Nagyon kellemes, hogy a „Telegraph" helyreigazítást fog közölni;** a mai napig még semmi sem jelent meg.

A közelebbiekre nagyon kíváncsi vagyok.

Vigyázz, *nehogy* Wiehe és Vögele *kicsússzon a kezedből.* Ez megtörténhet, néhány font ellenében ilyen veszély mindig fennáll.

Mellékelten egy ötfontos, D/M 34 115, Manchester, 59 jan. 4., ha ez nem elég, írjál, és küldök még néhány £-et, ha nem muszáj, nem szívesen küldözgetem az irodai küldöncöket a pénzes postára, s ezért inkább várj, amíg megint leakaszthatok egy ötfontost; de innen is küldheted a pénzt a feleségednek, vagy előbb is megkaphatod, ahogy tetszik.[59]

Még mindig nem jött meg sem a „Nationalzeitung", sem Vogt[15]?

Most megyek és gondolom, hogy ma és holnap legalábbis nyersen befejezem a kéziratot.[38]

Vale.***

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 26. old. – Szerk.*
** *V. ö. 28. old. – Szerk.*
*** – Élj boldogul. – *Szerk.*

16

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 febr. 12.

Kedves Szerecsen,

Az 5 £-et nyilván megkaptad, legalábbis remélem.

A Wiehe-féle okmány* nagyon örvendetes. Ezek után a setét Blind nyilván behúzza a farkát. Remélem, hogy közben Vögelétől is szereztél egyet.** Minél több bizonyíték, annál jobb.

A „Kölnische Zeitung" tehát mégis kinyomatta a nyilatkozatot[55] és egyszersmind még ütött egyet Blind fejére. Annál jobb.

Strohn Hamburgban van, s mint hallom, ebben a speciális ügyben nagyon jól viselkedik. Írok majd neki. Őt is fel lehet használni.

Saludi.***

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 32–33. old. – Szerk.*
** *V. ö. 31–32. old. – Szerk.*
*** – Üdvözlet. – *Szerk.*

17

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 13.

Kedves Frederick,

Ma megkaptam a könyvet[15]. Merő szemét. Kacat. Szerencsére a nagyérdemű „*Nationalzeitung*" a két vezércikkében (37. és 41. szám) éppen *mindazokat* a passzusokat nyomatta ki, amelyek **jogilag** megfoghatók, s amelyekben az egész aljasság összpontosul.

Ma (Fischel második levelének vétele után) azonnal elküldtem *Weber* igazságügyi tanácsosnak (Berlin első ügyvédjének) a vádiratot, 15 tallér (2 £ 10 sh.) előleggel együtt.* *Ingyen* is csinálhattam volna a dolgot, ha rágalmazási magánvád helyett a porosz királyi államügyészséghez fordulok, de, mint Fischelnek írtam, nem várhatom el, hogy a porosz királyi ügyészség „különösebb buzgalommal keljen nevem becsületének védelmére". Egyébként az egész eljárás nagyon olcsó.

Tehát az 5 £-ből, amit küldtél, 2 £ 10 sh. ment el Webernek, 1 £ ma a grófsági bíróságnak, 5 sh. Vögelének és 2 sh. az általa kiállított két affidavitért**, ezeken kívül egy csomó levél portója. Ma, mielőtt a Citybe mentem, még 1 £-et kölcsön kellett kérnem egy péktől, visszafizetendő szerdán.

Szerencsére Urquhart goromba levelet írt Colletnak, amelyben rátámad, hogy megküldte nekem a nyomdaszámlát.[89] Ez (mármint az én közleményem) az ő agitációjához tartozó kiadás. Így *neki* nem kell fizetnem.

Holnap lesz még *egy kiadásom*, s még nem tudom, hogyan fedezzem. El kell mennem ugyanis ahhoz a disznó Zimmermannhoz *(Spandauból való*, Vogt híve, egyúttal az *osztrák követség ügyvédje)*, hogy megmutassa nekem, milyen formája legyen a meghatalmazásnak, amelyet *azonnal* el kell küldenem Webernek. Tudniillik semmi időt nem szabad veszteni, mert Poroszországban az ilyen panaszok csudamód gyorsan „elévülnek".

A „Volkszeitung"-on kívül a berlini „*Publizist*" is hozta nyilatkozato-

* *V. ö. 427. old. – Szerk.*

** – esküpótló nyilatkozatért – *Szerk.*

mat[55]; az utóbbi egy kivonatot is közölt a Blind elleni angol körlevélből[68]. Ezt Wiehe és Vögele affidavitjével együtt ma megküldtem Louis Blanc-nak és Félix Pyat-nak.

A „*Kölnische Zeitung*" és a „Nationalzeitung" nem közölték a nyilatkozatomat.[90]

F. Freiligrath úr – akit figyelemre méltóan (látszólag jóakaratúan) kompromittálni fogok – még csak nem is jelezte a neki küldött dolgok vételét.

Ugye, megkaptad legutóbbi fontos küldeményemet?

Holnap még elintézem a meghatalmazás ügyét, s aztán szerdán (előbb még értesítelek) elutazom Manchesterbe, ahová, eltekintve a szükséges összejövetelünktől, Roberts miatt is el kell mennem.

Hogy teljesen ki vagyok zsebelve, azt az előzőekből látod.

Barátod

K. M.

18

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 14.

Kedves Frederick,

Mellékelten Vögele affidavitjének másolata,[86] azt hittem, hogy már szombaton elküldtem neked.

A *Kénesbanda* „keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának" történetét Borkheim kéziratban megküldte nekem.[91] Borkheim, mint már bizonyára mondtam neked, első segéd egy Mark Lane-i cégnél; évi 600–700 £-et keres.

Levelezésem Schilyvel persze folytatódik, mivel bizonyos pontokról keresztkérdéseket teszek fel neki.

Lassalle megküldte neked postán Vogt könyvét[15]? A bolondnak azt feleltem a levelére, hogy a dolgot a te címedre küldje.*

Holnapra sürgönyválaszt várok Weber igazságügyi tanácsostól.**

Egynémely dolog még holnap elintézendő.

Ha meglesznek hozzá az eszközök, akkor *talán* a holnapi nap folyamán elutazom. Biztosra nem mondhatom, mert talán közbejön valami, s egy nappal tovább itt marasztal. Csak intézd úgy, hogy *minden levelet és újságot* „egy rakásban" összeszedve találjak.

A nyomorult „Hermann" (úgy látszik Kinkel intervenciójára, aki egy 2–3000 £ évi jövedelmű angol nőt készül feleségül venni) nem közölte a Munkásegylet határozatát***. De ezt majd még megemlegetik ezek az urak.

A tetves „Telegraph" ma megint írt nekem és minapi tetves tudósítójához utasított°. Megtáncoltatom ezt a kutyát.

Salut.°°

Barátod
K. M.

Blind papáról még semmit sem hallottam.

---

* *V. ö. 423. old. – Szerk.*
** *V. ö. 435. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 29. old. – Szerk.*
° *V. ö. 456–457. old. – Szerk.*
°° – Üdvözlet. – *Szerk.*

19

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 febr. 15.

Kedves Engels,

Az 5 £-et megkaptam. Holnap reggel kb. $^1/_2$8-kor utazom el (Euston Street[92]).

Schaible mellékelt nyilatkozatából[93] (kivágat a „*Daily Telegraph*"-ből) láthatod, hogy az általam alkalmazott kezelés hatott. Most majd *tények* kerülnek napvilágra a genfi advocatus imperii* ellen.

Schaiblének nyomban a következő tartalmú rövid levélkét írtam:

Nyilatkozata fontos Vogttal szemben, tehát a fődologban. Mit sem változtat Blindnek az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban tett „*tudatosan hamis*" és korántsem „*téves*" nyilatkozatán.[94] Még kevésbé változtat Blind *conspiracyjén***, amelyről Schaible meggyőződhet Wiehe *affidavitjének**** csatolt másolatából; ennek az affidavitnek még meglesz a maga *nyilvános* szerepe. Meglátod, hogy Blindet a legrosszabbtól megvédendő a fickók Vogt ellen valódi tényekkel hozakodnak majd elő és még a porban fognak csúszkálni előttünk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* – a császárság ügyvédje (Vogt) – *Szerk.*

** – *összeesküvésén; bűnszövetségén* – *Szerk.*

*** *V. ö. 32–33. old.* – *Szerk.*

20

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 ápr. 8.

Kedves Szerecsen,

A manchesteri üzleti szerződés jogi tanulmányozása, amellyel barmeni tartózkodásom[95] utolsó napjaiban alaposan foglalkoztam, meggyőzött arról, hogy itt minden kiéleződött, s percnyi késedelem nélkül vissza kell térnem ide. Péntek reggel 6 órakor indultam el és tegnap délben 12 órakor ismét itt voltam, tehát 30 óra alatt. Arról volt szó, hogy biztosítani akartuk magunknak Charleyt. Ez tegnap este a szükséges mértékben sikerült, most pedig ki kell várnom, hogy mit tesz Gottfried*. De hadműveleti bázisom most biztosítva van.

Ilyen körülmények között csak akkor mehetek Londonba, ha itt minden rendeződött. Addig nyakig benne vagyok az üzleti meg a jogi ügyekben és nincs mit tenni. Közben Gumperttól és Siebeltől értesültem arról, amit ők tudtak. A brosúrámmal[38] kapcsolatban nem hallok és nem látok semmit, küldd vissza nekem a példányt és azt a levelet (nyilván Fischeltől jött?), amelyet Gumpert neked elküldött**, hogy tudjam, mi történik. A levelet nyisd fel, ha még nem tetted volna, ezzel megtakarítjuk az ide-oda irkálást.

Az aljasságokat, amelyek még itt a házban történtek, Gumpert elmondta nekem, most minden további nélkül kiköltözöm.

A porosz rendőrségnek színét se láttam, hírét se hallottam. Sem az útlevelemet, sem bármi mást nem kértek; a néhány rendőr, akikkel Barmenban találkoztam, szalutált nekem és kész.

A rajnai ipar hatalmasat fejlődött, és a konstitucionalista szellem igen erősen elharapódzott a polgárok körében. Mégiscsak hallatlanul sok minden változott 1848 óta, jóllehet még éppen elég maradt a régi tésztából.

Webertől még mindig semmi válasz***? Hogyha hamarosan nem jön meg, nem marad más hátra, mint a nyakára küldeni Okos Efráimot.

---

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

** *V. ö. 42., 49. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 36. old.* – *Szerk.*

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és az ifjú hölgyeket. Mihelyt itt rendben leszek, azonnal átjövök.

Barátod
F. E.

Küldd el az alsó könyvszekrény kulcsát is. Mi van azzal a levélcsomaggal, amely Gumpert állítása szerint a hálószobában maradt?

21

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 ápr. 9.

Kedves Engels,

Nagyon csalódtunk ma, amikor helyetted leveled jött; de beláttuk a „dolog eszét"[96].

Siebel jól végezte küldetését, sok tapintattal.[97]

A kulcsot ma még nem tudtam megtalálni. A „fenti" kulcs azonban beleillik az alsó kulcslyukba is. Mindkét részt zárja.

Weydemeyer levelét a napokban elküldöm neked.

Manchesterből való elutazásom előtt némi hencegést megeresztettem Gumpertnál stb., ezt szükségesnek tartottam, hogy megindokoljam vele, *miért nem utaztam el* Hollandiába.[98]

Freiligrath barátságos levelet írt. Még nem válaszoltam és még nem találkoztam vele.

Az egyetlen *neked* címzett levél, amelyet Gumperttól kaptam, nekem szólt – Liebknechttől; jelezte benne, hogy az augsburgi „Allgemeine Zeitung" felmondott neki.[99]

Fischelről semmit sem hallottam.

Éppúgy Weberről sem.

Brosúrádat[38] csütörtökön elküldöm innen. Borkheim jelezte a *„Hermann"-ban* (legutóbbi szám), én a *„Tribune"-ban*; Liebknecht most (szerdán) a *„New Orleans Paper"-ben*[100] jelzi.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az amerikai lapok („New Yorker Staatszeitung"[101] stb.) tele vannak a Vogt-féle mocskolódással. Odaát a fickók előbb kapták meg a könyvet[15], mint mi Londonban.

22

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 április 12.

Kedves Engels,

Hálás köszönet a százfontosért. Pompás meglepetés volt ez ma reggel. Óriási ujjongás az egész házban.

Talán láttad, talán nem, hogy a „Kölnische Zeitung"-nak (*Schlesinger*, London) volt képe a Kénesbandáról[70] és annak orosz-szaglászásáról beszélni. Nos jó! Csődbe jutott Speck barátom révén most már komolyan a nyomára akadtam az egész londoni Kénesbandának.

Mindenekelőtt bizonyára láttad az újságokban, hogy Palmerston csinált egy tréfát: *Reuter* urat (a trieszti távirati zsidót) bemutatta a királynőnek*. Ennek a helyesírást nem tudó Reuter zsidónak a tótumfaktuma — *Sigmund Engländer*, akit kiutasítottak Párizsból, mert bár fizetett francia kém (havi 600 frank), kiderült róla, hogy „titkos" **orosz** kém. Ez a Reuter Párizsban Engländerrel, Hörfellel és **Schlesingerrel** együtt (*dísztagjuk* a városszerte ismert Esterházy volt, unokafivére Esterházy osztrák követnek) kiadott egy bonapartista litografált híradót, majd összevesztek stb. *Bernhard Wolff* úr, a *berlini „Nationalzeitung" fő tulajdonosa* és a berlini távirati iroda tulajdonosa, egy szív és egy bugyelláris (társult) *S. Engländerrel*, aki most Reuter neve alatt az európai világtörténelmet szerkeszti. Nota bene. Oroszország most csatlakozott a „Német–Osztrák Távirati Szövetséghez", s Reuterjét, „pour encourager les autres"[102], Pammel bemutattatta a királynőnek. Schlesinger egész életpályájáról, úgyszintén Reuteréről is, részletes értesüléseket fogok kapni.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Köszönet Siebelnek a ma elküldött feljegyzéseiért. Úgyszintén „Religion und Liebe"-jéért[103] is. A feleségem az utóbbit nagyon jónak tartja.

---

* Viktória. – *Szerk.*

23

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 április 16.

Kedves Engels,

Lommeltól ma nagyon értékes anyagot kaptam.[104] További keresztkérdéseimet azonban, amelyeknek megválaszolását önként felajánlotta, már ma elküldtem neki. Erre nagy szükség is van. A levélben, amelyben megfogtam őt, azt is mondtam neki, hogy „Hinter den Kulissen"-jának[105] 300 példányát küldje ide Petschnek (könyvkereskedő), gondoskodni fogok eladásáról (munkásegyletekben stb.).* Mármost 150 frank előleget kér. Véleményem az, hogy ti ott *közvetlenül* egymás között szedjetek össze egy pár fontot Manchesterben, a maradékot én itt. Ez az ember *megfizethetetlen* számunkra. Emiatt Siebelnek is írt. Én is írok ma emiatt néhány sort Siebelnek. Siebel egyetlen lépést se tegyen, amíg nem konzultál előzőleg velem.

Weydemeyer levelét mellékelem.

Az átkozott ügyvéd**, akinek emiatt múlt pénteken sürgető levelet írtam***, *még semmit* sem hallatott magáról. Az előleget azonban megkapta, én pedig megbízatásának az elfogadását. Nem gondolhatom tehát, hogy kitenné magát egy önmaga ellen irányuló pernek.

Lassalle-tól ismét egy hosszabb fecsegést kaptam, hozzá egy nyomtatott dolgozatot *(Fichte politikai hagyatékáról)* Walesrode később kiadandó politikai zsebkönyve számára.[106] Lassalle leveléből kitűnik, hogy olvasta brosúrádat[38], tehát hogy *Berlinben megjelent.* A könyvkereskedő valószínűleg csak most, a húsvéti tojásokkal együtt fogja meghirdetni. Lassalle levele tisztára bolond. Megint beteg volt. Megint egy „nagy művön" dolgozik. E nagy művön kívül három másik nagy műve, közte a „nemzetgazdaságtan", már világosan kirajzolódott a lelkében, ezenkívül pedig 6–7 meg nem nevezett tudománnyal foglalkozik „produktív szándékkal". A grófnénak,

* *V. ö. 495. old. – Szerk.*

** Weber. – *Szerk.*

*** *V. ö. 501. old. – Szerk.*

írja, nagy anyagi veszteségei voltak, emiatt neki Kölnbe kell utaznia. Valószínűleg sikertelen vasúti stb. spekulációk.

A Mont-Sion, mint a Szavojáról kiadott Kékkönyv[107] térképmellékletéből látom, csakugyan létezik. (A Genevois-ban, a volt semlegesített területen.)

Apropó.

Kérdezd meg Lupust:

1. Egyik zürichi leveléből látom, hogy ismerte Brasst. Tud valami közelebbit róla?

2. Hozott-e a stuttgarti csonka parlament[108] olyan határozatot, hogy a birodalmi exrégenseknek joguk van alkalomadtán újra összehívni a német parlamentet?

Te vagy Lupus tudtok-e valamit arról, hogy 1849-ben az akkori pfalzi ideiglenes kormány annexiós kérelemmel fordult a francia nemzetgyűléshez?

Mikor jössz ide?

Szerecsened

Freiligrathot még nem láttam. „Ondorító" összetalálkoznom a fickóval, s mégis le kell nyelni a békát. Már csak politikából is, miután kölcsönösen biztosítottuk egymást barátságunkról.

Ráadásul szívélyes hangon írt nekem.

24

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 április 17.

Kedves Engels,

Remélem, hogy rosszulléted nem komoly. S azt is, hogy vigyázol magadra, nem dolgozol mértéken felül.

Elküldtem ma Lommelnak *a 150 frankot.** (Amit Manchesterben nem tudtok összeszedni, majd összegyűjtjük itt.) A következő okokból:

1. 50 frankot kell kifizetnie a könyvkötőnek a példányok[105] kiváltásáért. Marad 100 frankja. Erről alkudozni *fölötte apolitikus* volna, s nem keltene tiszteletet pártunk iránt.

2. A fő, hogy ennek az embernek gyorsan és *feltétel nélkül* elküldjük az úgynevezett előleget. Ez hozzánk köti. A másik felét lassanként kapja meg, s így továbbra is *hozzánk kapcsolva* marad.

3. Amint a pénzt megkapja, Szavojába akar utazni, hogy onnan tudósítson.

4. Petsch mellékelt cédulájából (a Siebel által hozott példányt odaadtam neki) láthatod, hogy úgy véli, üzletet csinál az egyébként érdekes brosúrával.

5. Lommel tisztességes. Máskülönben most eladná magát. A Becker** által megküldött levelekből látom, hogy Lommel az órepublikánus párt egyik fő korifeusa. Heinzennel is barátságban van. Az meg micsoda lármát csap majd az elpártolás miatt!

Aggályosnak vélem, hogy Siebel a „Strassburger Zeitung"-nak[109] dolgozik.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 44. old. – Szerk.*

** Johann Philipp Becker. – *Szerk.*

25

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 április 24.

Kedves Frederick,

Mellékelem Weber levelét. Ebből látom csak (amit ez a szamár előbb is szíveskedhetett volna közölni velem), hogy *eredetileg* nem polgári becsületsértési pert, hanem *bűnügyit* indított Zabel ellen, amikor is a porosz jog szerint a királyi ügyészségnek a vádindítványt ellenjegyeznie kell. Mármost első fokon elutasították, s fellebbezett. A porosz kormány számára persze „*közérdek*", hogy bennünket a lehető legtöbbet rágalmazzanak.

Weber leveléből láthatod, hogy 18-án a polgári peres eljárást is megindította.[110]

Nem akarod ezt a dolgot közölni dr. Heckscherrel, s erről rövid (néhány soros) hírt írni neki a hamburgi „Reform" számára? Heckscher ismételten felajánlotta nekem ilyen jellegű szolgálatait, s a dolognak (már csak azért is, hogy a porosz kormányt némileg óvatossá tegyük) a közönség tudomására kell jutnia. Siebelnek is írok emiatt. Azt sem szabad hinnie a közönségnek, hogy a dolog elaludt.

A Lommel-féle anyag (még 6–7 dokumentumot kapok tőle) elegendő közvetett bizonyítékot foglal magában Vogt megvesztegetéséről. Genfben Vogt nem érzi többé *biztonságban* magát és ezért Schwyzben folyamodott állampolgárságért. Egyébként remélem, hogy végre egyszer részletesen megírod, hogyan állnak a *te* dolgaid. Nem nagyon baráti dolog tőled, hogy velem szemben tanúsítasz olyan tartózkodást, ami másokkal szemben talán helyénvaló.

Hogy érzed magadat fizikailag? Nagyon aggódtam emiatt.

Barátod
K. M.

A Perrier-históriában előzetesen megállapodtak Bonaparte-tal, de aztán nem öltötte az eredetileg tervezett méreteket.[111] J. Perrier Fazyval *együtt* volt Párizsban, Becker fia* látta őt ott.

Fischeltől, akinek pamfletod[38] miatt írtam (Schily is szorongatta emiatt), még semmi válasz.

A nyugatnémet „Strassburger Zeitung"-ban az irodalmi zuávok hadakoznak, a német „Baltische Monatsschrift"-ben (Riga) pedig az irodalmi kozákok, úgyhogy bennünket „teutonokat" mindkét oldalról támadnak.[112]

* Gottfried Becker. – *Szerk.*

26

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 május 7

Kedves Frederick,

Mellékelten:

1. *Fischel levele.*[113] Gumpert téved, hogy egy neked szóló berlini levelet küldött ide. A neked címzett levélben, amit Gumpert ideküldött, Liebknechtnek egy hozzám intézett levele volt.*

2. *Szemere levele.*[114] Régóta nem írtam neki, mert nagyon nem tetszett nekem, hogy írásában hízeleg Badinguet-nek[115] és Pamnek. De most tiszta vizet fogok önteni a poharába.

3. *Emmermann és Beust levele Schilyhez.*[116] Mit szólsz ezekhez a jóemberekhez? Beusthoz, amint felcsatolja kardját! Aki szerint én a csillapítót játszottam, mert neki diaréja volt és elpucolt Kölnből! Nem kell visszaküldened a leveleket, de őrizd meg.

Fischel javaslatát illetően előbb közelebbről meg kell tudnom, hogy a tervezett lap miféle, milyen irányzatú stb.

Hogy Techow címzettje Schimmelpfennig[56], annak nagyon örülök, mert így az egyiket a másikkal jellemezhetem. Hogy Willich nem engedett válaszolni Schappernak, az is jó. Enyhe iróniával fogom őt kezelni.

Találkoztam Freiligrathtal. Ez a filiszter nyilván továbbra is jóban akar lenni velünk. De egyébként a „botránytól" távol kíván maradni. Rendkívül közönségessé vált a nézeteiben.

Remélem, hamarosan hírt adsz magadról.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 42. old. – Szerk.*

27

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1860 május 7.]

Kedves Szerecsen,

A „Reform"-nak szóló dolgot Heckscher mindjárt kézbe vette,* hogy milyen eredménnyel, még nem tudom; Heckscher, mint rendesen, megint eltúlozta befolyását, most azt mondja, nem ígérheti, hogy közlik stb.

Közben Siebel elhelyezte a „Mittelrheinische Zeitung"-nál[117].

Berlinből van valami újság?

Szemere úr a tokaji borával egy csomó költséget okozott nekem. Olyan édes, hogy senki emberfia nem képes meginni, tehát néhány üveg kivételével mindet visszaküldtem neki, s persze minden költséget, vámot stb. nekem kell viselnem. Nagyon udvariasan ír, más borokat is kínál megvételre, de háromszor olyan drágán, mint Charlesnak a pesti borkereskedője. A fickó a maga „teljességgel hazafias vállalkozásából" hatalmas profitot akar húzni. Meglátjuk.

Siebel valami „zseniális" betegségben szenved, amelyre büszke, mint mindig. Ma este meglátogatom.

Brosúrámról[38] nem hallok és nem látok semmit az újságokban. A hallgatás összeesküvése megint teljességgel megnyilvánul.

Apropó. Reiff idejött, mint mondja, Liebknechtnek, Lochnernak stb. a tanácsára! Támogatást akar kapni tőlem, utcai zenéléssel foglalkozik. Azt mondtam, hogy az adott körülmények között előbb írnom kell neked, ami szemlátomást nem tetszett neki – azt mondja, te indulatos vagy stb. Mit csináljak? Mit tartasz a fickóról? Én semmiképpen sem tehetek sokat érte.

Emil öcsém itt van és Ermennel tárgyal. Én valószínűleg egyelőre Gottfried** alkalmazottja maradok, százalékot kapok a haszonból és azt a biztosítékot, hogy néhány éven belül társtulajdonos leszek. Igyekszem a szerződést Gottfried számára annyira terhessé tenni, amennyire csak lehet, hogy

---

* *V. ö. 47. old. – Szerk.*

** Gottfried Ermen. – *Szerk.*

a döntő pillanatban annál nagyobb örömmel engedjen el. E hét végére, vagy legkésőbb a jövő héten minden elintéződik. Egyébként a közeljövőben alighanem alaposan robotolnom kell majd. Monsieur Gottfried nagy változtatásokat és átszervezéseket tervez, mihelyt egészen egyeduralkodó lesz a vállalatnál.

Sok üdvözlet feleségednek és az ifjú hölgyeknek.

Barátod
F. E.

28

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 május 8.

Kedves Frederick,

Reiff egy semmirekellő. Senki sem küldte őt Manchesterbe. Eltűnt innen, miután lelepleződött. Már 1850-ben kirúgták a Szövetségből[64]. A kölni per[3] vizsgálati időszakában egyenesen árulóként viselkedett. Most találtam meg Bermbachnak egy erre vonatkozó levelét.[118] Tehát ne törődj vele.

Brosúrádról[38] megtudhatsz egyet-mást Fischel leveléből. Egyébként a helyedben most egyenesen felhasználnám (mihelyt újra aktív) Siebel barátunk apró irodalmi összeköttetéseit, hogy megtörjem a hallgatás összeesküvését. Ha közvetlenül megnevezed magadat a brosúrán, akkor a közönség már csak kíváncsiságból is kapna utána. Egyébként Behrend úgy látszik még rosszabb Dunckernál.

Szemere olyan ember, aki szívesen kér szolgálatokat másoktól, de ő maga elzárkózik. Most már eleget tettél érte, s én a helyedben átengedném a borát teljességgel hazafias küldetésének.

A G. Ermennel kötött egyezséget nem látom valami jónak. A kérdés az, hagy-e a családod tőkét az üzletben vagy sem? Az előbbi esetben mégis van fogódzó a tranzakcióhoz.

Leveledből mintha az derülne ki, hogy idejöveteledet megint húzni-halasztani akarod. A gyors közlekedést tekintve talán csak szakíthatsz magadnak néhány napi időt. Mit szólsz a szicíliai históriához?[119]

Állítólag Bécsben nagyon forradalmi a hangulat.

Az angolok persze most Bruckkal zaklatják az embert. Tegnapelőtt megint vele untatott egy fickó és ezt kérdezte: „Nos, mit szól Bruck öngyilkosságához?" „Megmondom önnek, uram. Ausztriában a gazfickók a saját torkukat metszik el, Angliában pedig a népük zsebét metszik."

Az imént kaptam egy levelet Borkheimtól Dublinből. Szombaton este érkezik Manchesterbe és vasárnap meglátogat téged.

Üdvözlet. Barátod

K. M.

29

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 május 10.

Kedves Szerecsen,

Az öcsém* ma este elutazott, mert anyám súlyosan megbetegedett és sürgönyileg hazahívatta.

Ermennel nagyjából rendben van a dolog. Családom 10 000 £ tőkét hagy az üzletben, amit majd nekem is meg kell hagynia, ha cégtárs leszek. Anyagi helyzetem máris javul, legalábbis a részesedés százaléka. Mindezt szóbelileg elmondom neked, ha pünkösdkor átmegyek. Vagyis, ha addig minden rendben lesz, s anyámmal nem történik semmi, úgyhogy egyáltalán jöhetek. De szinte attól félek, hogy apám megfertőzte. Úgy érzem, mintha a tífusz most ráakaszkodott volna a családunkra.

Egyéb kérdésekről holnap.

Siebel tudni szeretné, hogy az általa hozott iromány közöt megtaláltad-e a „Die Sphinx auf dem französischen Kaiser-tron" c. brosúrát[120]; Schily hiányolja és attól fél, hogy másutt kallódott el.

Lupust tegnap láttam. A csontja még mindig kínozza. Hozzá reuma. Szinte úgy tűnik, mintha Gumpert beavatkozása akutabbá tette volna a folyamatot, ami jó is, annál hamarább múlik el, s utána Lupus megint strammul áll a lábán.

Üdvözlet a családnak.

Barátod
F. E.

* Emil Engels. – *Szerk.*

30

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 május 11.

Kedves Szerecsen,

Anyám állapota nagyon veszélyes. Két sürgöny Barmenból. Senki sem mehet be hozzá. Én utazzam megint oda, a szükséges lépések megtörténnek. Hogy ez hogyan fog menni, nem tudom. Egészen zavart a fejem ettől a históriától, úgy látszik, valóban tífusz.

Ma más dolgokról nem tudok írni neked, túl sok minden kavarog a fejemben, és közben már késő is lett. Hét hete állandó feszültségben és izgalomban élek, amely most megint tetőfokára hág, rosszabb, mint valaha is. Szerencsére fizikailag megint teljesen rendben vagyok. Ha Barmenba mennék, valószínűleg úgy alakul, hogy az odautazáskor ismét egy napot Londonban kell töltenem, akkor találkozunk.[121]

Sok üdvözlet.

Barátod

F. E.

31

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 május 28.

Kedves Engels,

Mellékelten Lassalle levele. Írd meg *postafordultával*, hogy szerinted mit írjak neki Fischellel kapcsolatban.

A Berlinre vonatkozó javaslatát nem fogadom el.[122]

Lommeltól még semmi.

Barátod

K. M.

32

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 május 31.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaszármaztatom Okos Efráim levelét. A veled kapcsolatos terve[122] csakugyan őrültség. Hiszen te semmit sem vallhatsz a Kölnben történtekről. Efráim viszont mégiscsak használható lenne ebben a dologban, neki legalábbis több a bátorsága, mint maguknak az érintett vénasszonyoknak Kölnben, akik inkább mindent eltűrnek. Azt is meg kellene próbálni, hogy nem lehetne-e mégis valamit intézni Kölnből.

Fischellel kapcsolatban alighanem tiszta vizet kell önteni ennek a bolondnak a poharába és némiképp felvilágosítani arról, mennyire puszta frázis lett számára a „reakciós" szó. Alkalomadtán nyilatkozatra is késztetheted, hogy tulajdonképpen ő, Mélyenszántó Efráim, miért is ért egyet velünk és Fischellel az „antipalmerstonizmusban". Ez, legalábbis eddig, nem tudható. Lassalle és Fischel berlini magáncivódásához nekünk nem lehet semmi közünk, s Fischel túl jól viselkedett ahhoz, semhogy valamiképp is elejthetnők Lassalle kedvéért. Persze másként nem fog menni, csak ha a Homályos Hérakleitosznak[123] néhány titokzatos célzást teszünk arra, hogy a külpolitikában a „reakciós" szóval nincs mit kezdeni, s hogy ezen a téren Fischelnél még sokkal nagyobb „szamarak" is hasznavehetők, ha tudják, hogy mitől döglik a légy. Attól rémülne csak meg igazán a mi széleslátókörű forradalmi gondolkodónk és gyakorló porosz királyi udvari demokratánk, ha meghallaná, hogy Urquhart növelni akarja a Korona hatalmát. Egyébként a külpolitika e speciális területén oly pompás lehetőség van a belpolitikától való spekulatív elválasztásra, hogy bizonyára élvezettel elmagyarázod majd neki, hogy a szubjektíve reakciós a külpolitikában ezúttal objektíve forradalmi, s ebben a fickó megnyugszik. Mutassunk fel ennek az embernek egy átmenetet, s elméletileg elégedett lesz, bárhogy bosszantja is a gyakorlatban kapcsolatunk Fischellel, annál is inkább, mert tudja, hogy Fischel intézte el a brosúrám[38] dolgát.

Azt is megemlítheted ennek a férfiúnak, hogy nagyon forradalmi cseleke-

det a németek lába alól előbb kihúzni vagy kihúzni hagyni a legszilárdabb talajt és nemzeti létfeltételeiket azzal az ürüggyel, hogy e talaj mostani birtoklói reakciósok, utána pedig forradalomra számítani. Egyet-mást mondhatnál a crapaud-k* forradalmi kezdeményezésébe vetett babonás hitről is. Az egészet a szokott célozgató módon, hogy 4 hétig rágódhasson rajta, és az eset egy 4 íves kézirattal záruljon, amire megint nem válaszolsz.

Nagyon hasznos volt, hogy szombaton ideutaztam. Mindjárt vasárnap megtudtam mindenfélét, ami fontos a tárgyalások szempontjából, és most tanulmányozom a szerződés tervezetét.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és gyermekeidet.

Siebel el akar menni.

Barátod
F. E.

* – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

33

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 június 2.

Kedves Engels,

Itzignek kb. 10 oldalt írtam, ebből 8-at a kölni perről, 2-öt Fischelről.* Elég nehezemre esett, mert még mindig nem vagyok rendben és folyvást orvosságokon élek.

Nagyon bosszantó, hogy Lommel már néhány nappal ezelőtt jelezte nekem a csomag elküldését vasúton.[124] Rég itt kellene lennie.

Fischel azt írja, hogy Berlinből bizonyos Abel tudósítja a *„Daily Telegraph"-et.*

Schilytől levelet kaptam. Ebből látom, hogy Siebel jelezte neki a pamfletod[38] példányainak megérkezését Manchesterbe. Egy példányt Schily számára Rheinländer útján el kell juttatnom. Nekem is szükségem van egy példányra, hogy felhasználjam a saját brosúrámhoz[125].

Tudnál nekem *szerdáig* valami rövid dolgot írni a *„Tribune"* számára a Garibaldi-afférról[126]? S ha nem megy, *péntekig*?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Apropó. Schily leveléből kitűnik, hogy Moses** egyszerre tudósítója az *„Espérance"-nak*[127] (s annyira bonapartista, hogy még *egy francia* is megszakította vele a barátságot) és az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak.*

---

* *V. ö. 515–524. old. – Szerk.*

** Moses Hess. – *Szerk.*

34

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 június 14.

Kedves Engels,

Tudsz nekem hétfőig némi pénzt küldeni? A per- és Vogt-históriában eddig összesen körülbelül 13 £-et adtam ki, és betegeskedésem három hét óta minden tudósítói munkát megakadályozott.

Siebel tegnap este elutazott.

Nagyon köszönöm a portrédat.

Közölnöm kell veled valami politikailag *igen fontosat* (holnap). Többet ma nem írhatok, mert lent egy látogató vár rám.

Barátod

K. M.

35

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 június 16.

Kedves Frederick,

A 10 £-et rendben megkaptam. Hálás köszönet.

A portré ragyogó. Hasonlót kapsz tőlem.

Lommeltől még nem jöttek meg a dolgok. Reklamációjára azt felelték neki, hogy az ilyen csomagok (takarékosságból *teherárukként* küldte) mindig több hetet vesznek igénybe.

Az alábbiakban kivonat Lommel legutóbbi leveléből:

„Ön bizonyára olvasta az augsburgi »Allgemeine Zeitung« június 8-i számát. Az ott megjelent berni tudósításban – feltehetően Tscharnertól, a »Bund«[128] társszerkesztőjétől – a sorok között olvasható a vogtiánusoktól származó denunciáció párizsi uruknak és parancsolójuknak és így közvetve a berni szövetségi hatóságnak, valamint a német fejedelmi udvaroknak. Ez a felmelegített mese az összeesküvésről, a német demagógokról[129], akik Franciaországot és Németországot igyekeznek egymás ellen uszítani, hogy lehetővé tegyék a központosított köztársaságot. Mármost államszövetségi körökben és Genfben a Vogt-féle intrika egyáltalán nem hat; úgy látszik azonban, hogy nem tévesztette el hatását a korlátolt német fejedelmi értelemre[130]. Sőt, állítólag az összeesküvésnek ez a kísértete, amelyet Badinguet[115] tart fenn, késztette e félénk embereket arra, hogy megadják neki Baden-Badenban a hőn óhajtott audienciát.[131] Az »Allgemeine« 14 napja hallgatólag félreteszi a legpikánsabb cikkecskéket, amelyeket Szavojából és Torinóból küldtem neki, s a 10 nappal ezelőtt ide visszatért Vogt kijelentette egy munkásnak, hogy azokat a fickókat, akik német lapokba firkálnak, hamarosan leállítják, s legközelebb még több váratlan dolog is fog történni."

About-tól Párizsban most megjelent egy pamflet: „Napoléon III et la Prusse".[132] Először gyengéd hízelgés Németországnak. Franciaországban úgy ismerik összes nagy embereit, „Goethét, Schillert, Humboldtot, *Vogtot*, Beethovent, Heinét, Liebiget stb.", mint közkeletű szavakat. Franciaország

teljesen önzetlen, jóllehet folytonosan provokálják. Aztán mindenféle zöldség Németországnak Franciaország segítségével megvalósítandó egységéről. Majd a mostani porosz állapotok igen felületes bírálata. (A Niegolewski-féle históriát[133] is részletesen említi.) Az egyetlen menekvés Ausztria feudalizmusával szemben a francia „demokratikus elvhez" való csatlakozás. E demokratikus elv ugyanis a fejedelmi diktatúrának „általános választójogra" alapozása. Satis superque!*

Nagyon jó azonban, hogy a porosz királyi udvari demokrácia most csúfos kelepcébe került, és remélhetőleg a régensherceg** is hamarosan kellőképpen kompromittálja magát.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – Több mint elég! – *Szerk.*
** Vilmos porosz herceg. – *Szerk.*

36

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 június 20.

Kedves Szerecsen,

Lommel barátunk szerintem mégiscsak nagyon szabadjára engedte a fantáziáját, ha a bonapartista denunciációknak tulajdonítja a főszerepet a baden-badeni históriában. De az biztosan igaz, hogy valami van a dolog mögött, és hogy Vogt, Bonaparte és Tsai ezt a manővert is bevetik.

Remek, hogy az About-féle brosúra[132] most a kisnémet nemzeti egyletesdit[30] éppenséggel a bonapartizmus érdekében állónak ecseteli. Itzig barátunk most majd bizonyára hamarosan fordulatot tesz; e pamflet hatására az urak vagy bonapartistáknak bizonyulnak, vagy pedig nagy zavarba kerülnek porosz Németországukkal.

Véletlenül kezembe került az ódán „Kjämpe-Viser"*, helyenként nagyon szépek, sok szemét között. Itt van egy, amelyet Uhland fordított le.[134]

Her Oluf hand rider saa vide,
Alt til sit brøllup at byde,
Men dandsen den gaar saa let gennem lunden.

Der dandse fire, og der danse fem:
Elle kongens daater rekker haanden frem.

„Velkommen, Her Oluf, lad fare din fig:
Bi lidet, og traed her i dandsen med mig".

„Jeg ikke tør, jeg ikke maa:
I morgen skal mit brøllup staa."

„Hør, du, Her Oluf, traed dandsen med mig:
To bukkeskinds støvle saa giver jeg dig.

* – „Hősi Ének(ek)" – *Szerk.*

To bukkeskinds støvle, sider vel om been:
Forgyldene spore derom spend.

Hør du, Her Ole, traed dandsen med mig:
En silke-skiorte giver jeg dig.

En silke-skiorte saa hvid og fiin:
Den blegte min moder veg maane skin."

„Jeg ikke tør, jeg ikke maa etc."

„Hør du, Her Oluf, traed dansen med mig:
Et hoved af guld saa giver jeg dig."

„Et hoved af guld kand jeg vel faa:
Men dandse med dig tør jeg ej saa."

„Og vil du ikke dandse med mig,
Sot og sygdom skal følge dig."

Hun slog hannem mellem sine haerde:
Aldrig var hand slagen verre.

Hun løfte, Her Oluf paa ganger rød:
„Og rid nu hiem til din festemø."

Der hand kom til borgeled:
Der staar hans moder og hviler ved.

„Hør du, Her Oluf, kier sønnen min:
Hvi baer du nu saa bleg en kind?"

„Og jeg maa vel baere kinden bleg,
For jeg har vaeret i Ellekonens leg."

„Hør du, Her Ole, min søn saa prud:
Hvad skal jeg svare din unge brud?"

„I skal sige, jeg er udi lunde,
At prøve min hest og saa mine hunde."

Aarle om morgen, dag det var:
Da kom den brud med brudeskar.

De skenkte miød, de skenkte viin:
„Hvor er, Her Ole, brudgom min?"

„Her Oluf hand reed sig hen i lunde:
Hand prøved sin hest og saa sine hunde."

Hun tog op det skarlagen rød:
Der laa Her Oluf og var død.*

Nekem ez sokkal jobban tetszik, mint a túlságosan megfésült Uhland-féle fordítás. De egy másik: „Jon úr" még sokkal szebb.

Barátod
F. E.

---

* Oluf úr pejlován vágtat,
Hogy gyűljön és jöjjön a nászhad,
Tündérnép táncol a réten.

Négy tündér járja, öt tündér ropja,
Királyuk lánya kezét elkapja:

Üdv néked, Oluf úr, el ne menj,
Maradj itt köztünk s táncolj velem.

Nem lehet, nem szabad, királyleány,
Holnap lesz menyegzőm, várnak reám.

Hallod-e, Oluf úr, bizony lehet,
Kecskebőr csizmát adok neked.

Kecskebőr csizmája fényesre fent,
Két sarkán aranyos sarkantyú peng.

Nem lehet, nem szabad, tündérleány,
Menyegzőm holnap lesz, várnak reám.

Hallod-e, Oluf úr, táncolj velem,
Inget is adok én, tiszta selyem.

Hófehér selyeming, csak úgy vakít,
Jó anyám holdfénnyel szívatta ki.

Nem lehet, nem szabad királyleány,
Holnap lesz menyegzőm, várnak reám.

Hallod-e, Oluf úr, bizony lehet,
Nagy halom aranyat adok neked.

Nagy halom aranyat elvihetek,
De táncba veled én nem mehetek.

Hallod-e, Oluf úr, most már elég,
Járványos kórság szálljon beléd.

Szólt és oly szörnyen szívére csapott,
Majd hogy a szíve meghasadott.

Pejlova hátára emelte őt:
Eriggy hát, tartsatok szép esküvőt.

Amikor elérte a vár kapuját,
Anyja már aggódva várta fiát.

Hallod-e, Oluf úr, jó gyermekem,
Orcád mért halavány, mondd meg nekem.

Hogy is ne volna orcám halavány,
Tündérek lányával évődtem, anyám.

Hallod-e, jó fiam, ó te szegény,
Árádnak, ha eljő, mit mondjak én?

Mondja, az erdőre mentem ki csak,
Próbálni kopóim s lovaimat.

Alig pitymallott, reggeledett,
Jő is arája s a nászi sereg.

Töltik a mézsört, töltik a bort:
Oluf úr hol van? – Kilovagolt.

Erdőn jár, rejti sűrű csalit,
Próbálja kopóit, új lovait.

A skarlát lepedőt lerántja legott,
Jaj, látja arája, Oluf úr halott. – *Szerk.*

37

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1860 június 25. körül.]

Kedves Szerecsen,

Olvastad a csütörtöki vagy pénteki „Kölnische Zeitung" „*Vegyes Híreiben*", hogy Itzignek megint sikerült kidobatnia magát a Viktória Színházból?

A fickó majd még tart magának egy embert, aki minden évben egyszer felpofozza, hogy az emberek beszéljenek róla, ha a saját zsidó szemtelenségével ezt már nem tudja elérni. Addig is megtartja ragyogó tehetségét az elnáspángoltatásra és a kidobatásra.

Sok üdvözlet a családnak.

Barátod
F. E.

38

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 június* 25.

Kedves Frederick,

Én még mindig, mint a vörös Wolff** mondani szokta, „nagyon gyengélkedem", bár körülbelül egy hete elhagytam az orvosságokat. De Allen parancsára naponta „kényszermasírozást" végzek, s valószínűleg e hét folyamán végre rendbe jövök.

Lina*** nálunk van „szabadságon". Körülbelül egy hónapig marad itt. Siebelről még semmit sem hallottam.

Szeretném, ha péntekig vagy szombatig írnál egy cikket a „Tribune" számára vagy Anglia védőműveiről, vagy Garibaldiról, vagy pedig az indiai kereskedelemről.[135] Amióta Wilson indiai kincstári kancellár lett, a nyomorult *„Economist"*[136] szinte semmit sem hoz Indiáról. S ne felejts el (bár *erre* a hétre még nem szükséges) mintegy negyedrét oldalnyit írni nekem *Csehország jelentőségéről* Németország vagy inkább Oroszország számára, amelynek Vogt át akarja engedni.[137]

Apropó!

Jakob Venedeynek Hannoverban 1860-ban megjelent „Pro domo und pro patria gegen Karl Vogt" című (40 oldalas) írását épp most kaptam meg. A fickó álláspontját tekintve nem is olyan rossz. Van benne néhány tény Vogt gyávaságáról.

Jakob ránk vonatkozó passzusai a következők.

Egy barát írja barátilag:

„Gyalázatos, hogy ez a Vogt Venedeyt is körbehurcolja az »Augsburgi Újság« és a »Kénesbanda«[70] fölötti diadalmaskodásában." (4. old.)

„Pro domo° csak néhány szót. Elfelejtette volna Karl Vogt, hogy mind-

---

* *A kéziratban*: július. – *Szerk.*

** Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

*** Lina Schöler. – *Szerk.*

° – saját ügy(ünk)ben, a maga (magunk) érdekében[138] – *Szerk.*

azok az állott, ízetlen falatok, amelyeket olvasóinak »*Nyilatkozat*«-*ában* feltálal ellenem – a »nemes Jakob«, a »szőke lelkület«, a »birodalmi könnycsepp« stb. – tíz évvel ezelőtt Marx, Engels és Társaik rajnai újságjában* frissen és illatosan, szellemesen fűszerezve kerültek az asztalra? Kell-e emlékeztetni arra, hogy e »néhány kaján cimbora londoni piszkos bandája«, mint Vogt nevezi őket, ugyanabban a »Reichsregent« című cikkben[140], amely az augsburginak kiindulópontul szolgált a Vogt elleni vádjához, teljesen Vogt »Nyilatkozat«-ának hangnemében támad engem? Mindazonáltal ez nem akadályozta meg Karl Vogtot, hogy megvádoljon: én az őellene irányuló »rágalmakat« Marx és Engels uraktól és társaiktól kölcsönöztem. Vogt tudja, hogy amikor engem gúnyol, csak őket szajkózza." (7. old.)

„Vogtnak ez az írása[15] peréről szinte diadalmenet látszatát kelti. S Karl Vogt csakugyan eléggé megtépázottan küldte Londonba az augsburgi »Allgemeiné«-t és a »londoni Kénesbandát« is, anélkül persze, hogy ezzel önmaga igazát jobban bebizonyította volna." (6. old.)

Ez minden.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

[Felirat a levél hátlapján:]

Fred. Engelsnek, 7, Southgate, St. Marys, *Manchester.*

* „Neue Rheinische Zeitung"[139]. – *Szerk.*

39

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860 június 26.]

Kedves Frederick,

Itzig kalandjáról semmit sem olvastam.*

Weber mellékelt leveléből láthatod a porosz kutyák aljasságát.[141] Eszerint a kamarai bíróságtól sincs mit várni.

Micsoda pompás jogtudomány! Először elutasítják „rágalmazási keresetemet", mert nem áll a porosz kormány érdekében. Aztán a „becsületsértési keresettől" megtagadják a nyilvános eljárást, mert „nincs tényálladék". Valóságos „védőirat" ez a „Nationalzeitung" érdekében.

Milyen liberálisnak mutatkozott ezzel szemben Bajorország Vogttal kapcsolatban.[25] Ez a „porosz haladás".

Közöltess Heckscherrel megint egy rövid hírt a „Reform"-ban. Legalább a porosz eljárásról szerezzen tudomást a nyilvánosság.

A bizonyító iratokból, amelyeket Webernek megküldtem, s amelyeket Weber a vádiratához csatolt, látta ez a kutya banda, hogy a *„Nationalzeitung"-ot* el kellene ítélni, ha megengednék, hogy az ügy „tárgyalásra kerüljön". Ezért mindez a komisz okvetetlenkedés.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 65. old. – Szerk.*

40

Engels Marxhoz

Londonba[142]

Manchester, 7, Southgate, 1860 június 26.

Kedves Szerecsen,

Nagyon bizonytalan, hogy a cikket meg tudom-e csinálni, sógorom, aki éppen Londonban van, holnapra vagy holnaputánra jelezte ideérkezését.

Túl biztosan tehát ne számíts rá. Legfeljebb Garibaldi szárazföldi esélyeiről elmélkedhetnék, az indiai kereskedelemről nem tudok eleget egy cikkhez.

Barátod

F. E.

41

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1860 június 27.]

Kedves Szerecsen,

A mellékletet küldd vissza, Siebelnek mindjárt írok két sort a berlini históriáról és a továbbiak végett elküldöm neki a válaszommal együtt. Heckschernek szintén.*

Csehországot igyekszem még ma megcsinálni.** Mindjárt 8 óra, s még az irodában vagyok. Hogy holnap tudok-e valamit írni Garibaldiról, még nem tudom; 1. nincs anyagom, 2. a sógorom.*** De amit lehet, megteszek.

Itzig tehát Vogttal együtt szerepel a közönség előtt, és titokban a mi szövetségesünk.[143] Nem rossz. Írjál azonnal Meissnernek.[144]

Barátod
F. E.

* *V. ö. 68. old. – Szerk.*
** *V. ö. 66. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 69. old. – Szerk.*

42

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 június 28.

Kedves Frederick,

Visszaküldöm a mellékletet. Meissnernek írok.[144]

A Lassalle-féle tréfáról már tegnap tudtam, minthogy a „*Nationalzeitung*" nagyon dicsérő vezércikket közölt a kiváló „Tanulmányok"-ról.[143]

Mit szólsz a porosz kormány becstelenségéhez?[141]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Egyébként most mindenütt ki kell rukkolnod a saját neveddel. Eleve hátrányos volt, hogy a dolog[38] névtelenül jelent meg.

43

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1860 június 28.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy cikk a lövészparádéról;[145] végső kétségbeesésemben még eszembe jutott ez a téma. Nézd át alaposan, nekem nincs időm erre.

A porosz urak most csakugyan „szépen viselkednek". Mivel a „National-zeitung" elleni per csak arra szolgálhatna, hogy bántó disszonanciaként hasítson bele az általános konstitucionális harmóniába, mindenáron meg kell a dolgot akadályozni. Befolyásolják a bírákat, „akik még vannak Berlinben"[146], és szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy Weber urat is befolyásolták. A levelek egész stílusa ezt bizonyítja nekem. Annál jobban kell most sietni a brosúrával,[125] hogy a nemes poroszoknak mégis bebizonyítsuk, ezeket a dolgokat nem fojthatják el. A disznók! Lehet, hogy titokban azért voltak velem szemben olyan liberálisak*, hogy annál aljasabbul léphessenek fel ellened?

Csehországot lehetőleg még ma este megcsinálom.** Egyébként, bármily nehéz is ez most, feltétlenül úgy kell megírnod a brosúrát, hogy a poroszok ne tilthassák be. Mindenekelőtt pedig gyorsan, hiszen az elkövetkező időben 1861-ig valószínűleg a béke-ábrándozás kerül uralomra, s ezzel eltompul az érdeklődés a hazaárulás iránt. Légy már legalább egyszer kissé felületes, hogy idejekorán érkezzünk.

Barátod
F. E.

Lommel csomagja megérkezett?[124]
Lupus jövő héten 4 heti szabadságra megy Írországba stb. stb.

---

* *V. ö. 40. old. – Szerk.*
** *V. ö. 66. old. – Szerk.*

44

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] július 9.

Kedves Frederick,

Meissnerrel aggályosnak látom a dolgot[144], hiszen közvetlen szövetségben áll Vogttal és Társaival. Legalábbis kéziratot nem küldök neki, mielőtt nem köt szerződést.

Csehországról? Ezt most kell megkapnom, máskülönben feltart. De egyébként is csak röviden.*

Ugyancsak szeretném, ha néhány mondatban elemeznéd azt a katonai ostobaságot, amit Falstaff-Vogt következő kijelentései tartalmaznak.[147]

1. Ez a férfiú, aki olyan pontosan tanulmányozta „Erő és Anyag"[148] viszonyát, azt állítja, hogy az egyesült dunai fejedelemségek – *mostani* kiterjedésükben – mint *önálló* királyság képesek „gátat" vetni Oroszországnak, sőt ellenállni az oroszoknak, az osztrákoknak és a törököknek.

2. Badinguet[115] önzetlenségét és nem-hódító politikáját főleg azzal igyekszik bizonyítani, hogy ez a „dicsőséges" krími hadjárat után nem tulajdonított el sem „orosz", sem „török" területet.

Még mindig nem szedtem össze magamat egészen. Ha egyik nap jobban vagyok, a másikon megint rosszabbul.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Láttam (egy Green nevű angol fiatalember közvetítésével) Garibaldinak egy levelét, amelyben nagyon szidja Bonaparte-ot, s reméli, hogy végül mégis kardot rántható ellene.[149]

---

* *V. ö. 66. old. – Szerk.*

45

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] július 17.

Kedves Engels,

A Lommel-féle csomagnak[124], mindenféle kaland után, amit majd máskor elmesélek, most már ma vagy holnap be kell futnia, Kölnön át. A genfi feladóvevény (vasúti) már a kezemben van.

Néhány nappal ezelőtt levelet kaptam Eccariustól, amelyben azt írta, hogy a szabóskodásnak most vége, vagyis fizikai állapota nem teszi lehetővé, hogy folytassa. Az orvos azt mondta, nem tud rajta segíteni. Levegőváltozás stb. szükséges. Ezért a magam költségére béreltem neki egy lakást (persze külön a családjától, amely a régi lakásban marad) egészen a közelemben; étkezni szintén nálunk fog, és nem lesz más dolga, mint a heathen* mászkálni és hetenként egy cikket küldeni Weydemeyernek, aki 3 dollárt fizet neki cikkenként. Remélem, megmenekül. Portói bort is vettem neki. De tovább nem mehetek, mert a jelen pillanatban, és kasszánk nagy apályát tekintve, már az általa okozott többi különkiadás is a terhünkre esik.

Nem tudsz hamarosan írni valamit Garibaldiról, vagy a porosz kormányról, amely a kamarák háta mögött valósítja meg hadsereg-reformját, vagy valami hasonlóról?[150]

Hogy Garibaldi a pokolba küldte Farinát,[151] az remek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – mezőn (Hampstead Heath) – *Szerk.*

46

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 július 21.

Kedves Engels,

Hétfőn este nyújtja be Palmerston az Anglia erődítményeire vonatkozó javaslatait, – ezt a nagy szélhámosságot. Igen jó lenne, ha szerdáig (mert csak szerdán kell a dolgot *innen* elküldenem) írnál nekem erről egy rövid cikket a „*Tribune*" számára.[152]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

47

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1860 július 23.]

Kedves Szerecsen,

Ha egy mód van rá, megkapod a cikket az erődítményekről, de az első postával semmiképpen sem érhet hozzád.

Mit tartasz Kinglake leleplezéseiről?[153] Nem is volna rossz, ha a régensherceg* nahaagy nahaagylelkűsége Baden-Badenban[131] csupán a villafrancai színdarab[154] szegényes utánzatának bizonyulna, és kiderülne, hogy Ferenc József a tulajdonképpeni „nemes lélek". Egyébként úgy látszik, a fejedelem urak mégis belátták, hogy ezúttal a fejükről van szó; de azért megmenteni mégsem fogják.

Most Ulloa „Guerre d'indépendance de l'Italie 1848–49"-jét olvasom. Az összes katonai fércművek között, amelyeket (szakíróktól) olvastam, ez a legbutább és a leghanyagabb. A bírálat puszta híg locsogás benne, a tényeket elferdíti vagy rosszul tudja, mindent összevissza dobál. Ez az Ulloa, aki 1848-ban nápolyi tüzérkapitány volt, amióta Plon-Plon a védőszárnyai alá vette, „tábornoknak" nevezi magát. A titkos tábornokok gombamód szaporodnak ebben a bandában. Egyébként, ha a nápolyi tiszteket e mintapéldány szerint kell megítélni, akkor valóban tetves népség.

Ha Garibaldi hamarosan nem mozog előre, rosszul járhat, hacsak Nápolyban nem halad a dolog, de erre aligha van kilátás. Milazzo és Messina előtt bizonyára lesznek még néhányan, akik átállnak hozzá, de a kontinensre induló expedíció esélyei rosszabbodhatnak. A flotta nem fogja akadályozni Garibaldit, hiszen nem akar olaszok ellen harcolni, de a nápolyi hadseregben úgy látszik mégis van olyan veszett pereputty, amely az idegenekkel összefogva védekezhet, Garibaldinak pedig nem szabad vereséget szenvednie. Ha volna 10 000 megbízható embere, akkor persze három nap alatt mindennel elkészülne. Most 5–6000 állhat a rendelkezésére, a szicíliaiakat természetesen nem számítva.

---

* Vilmos porosz herceg. – *Szerk.*

Mellékelten 5 £, ezzel talán megint kissé talpra segítheted a szegény Eccariust.

Barátod
F. E.

48

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] július 25.

Kedves Engels,

Az 5 £ megérkezett. Úgyszintén a cikk.[152]

A „Jelentés"-t az erődítményekről[153] majd elküldöm neked. Olvastad Urquhart erről szóló jajveszékelését a „*Free Press*" legutóbbi, ez év július 4-i számában? Ha akarsz írni erről valamit angolul, ami nagyon időszerűnek látszik, akkor készen ide kellene küldened a dolgot. Én aztán kísérletet tennék a könyvkiadóknál és a *legrosszabb* esetben elhelyezném egy folyóiratban vagy hetilapban.[156]

Kinglake nyilatkozata helytálló volt, amit bizonyít az az ízetlen forma, amelyben a „Moniteur" ismertette a beszédét.[157]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

49

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] július 29.

Kedves Engels,

Itt küldöm a kamarai bíróság végleges elutasítását.[158] Hiábavaló lenne még tovább menni a legfelsőbb bírósághoz. Csupán a költségek szaporítása. Most sürgős, hogy Webernek megküldjem a 32 tallér, 3 ezüstgaras, 6 pfennigjét, hogy a fickó *postafordultával* eljuttassa hozzám az ügyiratokat (az *ő vádirataival* együtt). Kellenek nekem a brosúrához[125], amely 8–10 napon belül készen lesz, hogy a feleségem lemásolja (s ő gyorsan dolgozik).

S most mi a legközelebbi tennivaló (az újságokra gondolok)?

Ilyen bírói eljárással még nem találkoztam (figyeld meg pl. a kamarai bíróság végzésének hányaveti újságpolémiai hangját). A porosz kutyáknak verés kell. Egyébként jó, hogy „anyagot" szolgáltattak nekem.

De azt azért mégis jónak látta ez a gyáva kamarai bírósági csürhe, hogy visszautasítsa Vogt „zsarolási" stb. gyanúsítgatásait.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Eccarius, aki most már 3. hete tőlünk néhány háznyira lakik, jobban van.

50

Engels Marxhoz

Londonba[159]

Manchester, 7, Southgate, [1860] augusztus 1.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten 5 £ F/L 12 596, a költségekre.* Lupus erőnek erejével ragaszkodott ahhoz, hogy ebből 4 £-et ő viseljen. Ez tehát a sanssouci molnár híres kamarai bírósága.[146] Kíváncsi vagyok, hogy milyen döntésekkel és indokokkal hozakodott volna elő, ha helyetted egy porosz hivatalnokkal bánnak így.

Teljesen felesleges volna megmozgatni a legfelsőbb bíróságot; de talán be kellene szerezni egy elsőrendű porosz jogász szakvéleményét?

A hányaveti érvelésből egész világosan kitűnik, hogy ezt a csürhét egyenesen a kormány dolgozta meg. Nem akarnak botránypert, amely megzavarhatná az általános miniszterializmus andalító harmóniáját. Ráadásul a „Nationalzeitung"-gal együtt Schleinitzot is elítélnék.

A mellékleteket ezennel visszaküldöm. De most aztán minden erővel neki a brosúrának[125] és a kiadóknak! Ha lehet, jövő héten megint csinálok neked valamit Garibaldiról.[160]

Érdeklődhetnél a „Tribune"-nál, hogy akar-e egy 4–5 cikkből álló sorozatot a huzagolt csövű lőfegyverekről, beleértve a legújabb tökéletesítéseket – a vakvilágba nem csinálom meg a dolgot.[161]

Barátod
F. E.

* *V. ö. 79. old. – Szerk.*

51

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] augusztus 4.

Kedves Frederick,

Az 5 £-et elküldtem Webernek.

A pamfletot[125] *lehetőleg gyorsan* elkészítem. Némi akadály, hogy bizonyos napokon, amikor különösen „ondorító" az állapotom, képtelen vagyok írni.

Egyébként mégis úgy határoztam, hogy tovább megyek a legfelsőbb bírósághoz.* Most szünidő van. Amíg a legfelsőbb bíróság újra ülésezik, kijön a pamfletom (benne kritikám az eddigi porosz eljárásról). Ne ússzák meg a fickók jó nagy botrány nélkül.

Garibaldiról írj nekem szerdáig.[160]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 79. old. – Szerk.*

52

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London], 1860 augusztus 27.

Kedves Engels,

Hosszú hallgatásomat magyarázd a májam állandó szörnyű állapotával, úgyhogy minden szabad pillanatot munkára kell felhasználnom.

Siebelnek mintegy 10 napja írtam könyvkiadó ügyében és várom a válaszát. A hosszan tartó elhúzódás részben viszonylagos munkaképtelenségem miatt van, részben mert csak nemrég kaptam meg az összes hozzáférhető anyagot. Egyébként azt hiszem, hogy az itáliai afféron[162] kívül (Ausztria beavatkozási vágya bonapartista koholmány volt) ebben az évben már nem történik semmi (írjál valamit Garibaldiról. Mit szólsz Bangya barátjához, Türrhöz?[163]), és olyan átmeneti állapot alakul ki, melyben az ilyen brosúra még olvasható.

Schily mellékelt levelén jól fogsz szórakozni. *Küldd vissza.* Ma eljuttattam Schilyhez „Nizza, Szavoja stb."-det.

Dr. Zimmermann-nak (egykori porosz városi bírósági elnök) már vagy 2 héttel ezelőtt írásban feltettem a perre vonatkozó (formai) kérdéseket. Ő azonban szükségesnek tartotta, hogy berlini céhbarátaival értekezzék a dologról. Írásbeli tanácsát bizonyára e hét folyamán kapom meg. Nem hagyom, hogy a poroszok olyan olcsón ússzák meg a dolgot.

Nagy pénzzavarban vagyok.

Weydemeyer úr lapja[164] már megint a végét járja, azaz ő kilépett a szerkesztőségből és New Yorkba készül földmérőnek. Kollégája viszont* kifizetődővé teszi majd az újságot, mert *eladja* egy politikai pártnak. Weydemeyer most végre belátja, hogy ő túl becsületes az amerikai zsurnalizmushoz.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Hogy megy az üzlet Manchesterben? India? Belső piac?

* Standau. – *Szerk.*

53

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 aug. 29.

Kedves Engels,

Eccarius még elfoglalhatja az állást annál a manchesteri szabónál? Akkor el kell mennie innen, mivel megint munkaképes (még idekint lakik), Londonban viszont rosszul megy az üzlet, és ezenkívül vissza kellene költöznie abba a bűzös lebujba.*

A pénzt, hogy családjával együtt átköltöztessük, előteremtjük itt.

Vele kapcsolatban figyelmeztetnem kell téged a következőkre: azt hiszem, valami gerincvelő megbetegedésben szenved. A felesége visszataszító némber, komikus keveréke a respektábilis igényeknek (egyházfi leánya) és ír lelkületnek. A háztartása elhanyagolt. Magának Eccariusnak csak passzív energiája van, aktív egyáltalán nincs, különösen, amióta elhatalmasodott rajta a betegség. Szükséges tehát, hogy Manchesterben eleve ne kényeztessék, ha odakerül. Külső kényszerítő erőre van szüksége, kivált azért, hogy az asszonynak ne legyenek illúziói.

Garibaldiról hamarosan kell nekem valami. Ez az egyetlen, ami a jenkiket érdekli.

Levelet kaptam ma berlini ügyvédemtől**, amelyben közli velem a legfelsőbb bíróságnak szóló panaszbeadványát. Később megkapod. A röplapra és Blindre vonatkozó pontot*** ő maga sem értette helyesen; a többit viszont egészen jól felfogta.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 74. old. – Szerk.*
** Weber. – *Szerk.*
*** *V. ö. 21., 428–429., 441–448. old. – Szerk.*

54

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 szeptember 1.

Kedves Engels,

Mellékelten egy levél Weydemeyertől.

Másodszor egy levél ügyvédemtől*. Az utóbbit vissza kell küldened. A fickó nyilvánvalóan nem értette meg a röplapra vonatkozó pontot, s új információt adnék neki erről, ha, ami nem valószínű, a legfelsőbb bíróság tényleges tárgyalásra megint a városi bíróság elé utalná a dolgot. Ez a porosz jogtudomány egyik szépsége. Most már öt előzetes fórumon mentem keresztül, hogy vajon megadják-e a „hivatali engedélyt" a per tényleges lefolytatására. Ilyesmi csak Poroszországban, a „fény országában"[165] fordul elő.

Most 3 óra van. Nem hiszem tehát, hogy Garibaldi-cikked[166] még befut. Nem zaklatnálak ennyit ezzel a vacakkal. De a jenkik a választások alatt egyébként semmit sem olvasnak külpolitikáról, az itáliai melodramatikus eseményeket kivéve. Azonkívül legfeljebb még aratásról és kereskedelemről szóló cikkeket, de erről persze illendőségből csak egyet lehet írni egy héten.[167]

Barátod
K. M.

Mosesné** tábornoka „Sauernheimer", akit Abt a „Kefelakiak" [Bürstenheimer] tábornokává nevezett ki.*** *A küldeményt megkaptam* (csütörtökön).[168]

---

* Weber. – *Szerk.*

** Sybille Hess. – *Szerk.*

*** *V. ö. 452–453. old.* – *Szerk.*

55

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860 szeptember eleje]

Kedves Frederick,

Örülnék neki, ha a „*Guardian*"-*okat*[169] elküldenéd.

Azt hittem, hogy az 5 £ vételét a legutóbbi levelemben már jeleztem. Skóciából keltezett levelet kaptam Gumperttól. Legközelebb többet.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Siebelről még semmit sem hallottam.

Nézetem szerint a most következő fordulat: Piemont kontra Mazzini.

56

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 szept. 13.

Kedves Engels,

Cikket remélek tőled szombatra. Ha csak lehetséges.

Mellékelten Zimmermann jogi szakvéleménye az általam feltett kérdésekre.* (Jövő héten *küldd vissza* nekem.)

Ezenfelül mulattatásodra egy levél másolata, amelyet Eccarius adott át nekem.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 82. old. – Szerk.*

57

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 szept. 15.

Kedves Engels,

Köszönet a cikkért.

Mellékelten megküldöm neked Eichhoff írását,[170] de ezt legkésőbb 2–3 nap múlva sértetlenül vissza kell küldened. *Nem az enyém.* A firkát, alighogy megjelent, máris elkobozták Berlinben. Ez az egyetlen Londonban fellelhető példány. A második részen, Patzkéról stb., bármily rosszul van is megírva, halálra neveti magát az ember. Azonkívül láthatod, mi a helyzet a disznó bíróságokkal Berlinben. Az aljas berlini sajtó, amely egész liberális oroszlánbátorságát Bombalinóra pazarolja, úgyhogy semmi sem marad belőle Patzkéja, törvényszékei és fölöttébb tetves régenshercege* számára.

Garibaldi valóságos megváltás. Máskülönben Bonaparte megint népszerűségre és támasztékra tenne szert az orosz–porosz–osztrák Szent Szövetség révén.[171]

Szelíd lelkű Heinrich Bürgersünk – de ezt látni fogod Lassalle mellékelt episztolájából (szintén visszaküldendő) – átpártolt a régensherceghez. Lassalle előbb Aachenból írt nekem, ahol fürdőket vesz *köszvény* ellen. Többek között azt mondja, hogy Kölnben és Düsseldorfban, ahol a munkásegyletek két előttünk ismeretlen fiatal ügyvéd** vezetésével újjászerveződtek, nagyon várják Vogt elleni írásomat[125]. Ugyanezt a hírt hozta Borkheim Svájcból. A sürgető Lassalle-nak azt írtam,*** hogy semmi kilátás nincs (és ez Siebel levelei szerint csakugyan így van) a kinyomatásra Londonon kívül, ahonnan Petsch a németországi terjesztést a szokott úton (Lipcse), külföldre pedig közvetlenül intézné. Ehhez *pénz* kell. Erre jött a fickó levele. De így nem ráz le. Ma újra írok neki.° Legalább 30 £-et *le* kell

* Vilmos porosz herceg. – *Szerk.*

** Bessel és Knorsch. – *Szerk.*

*** *V. ö. 538. old.* – *Szerk.*

° *V. ö. 540 old.* – *Szerk.*

rónia. Borkheim 12 £-et ad. Ezzel a nagyobbik rész már fedezve volna. Mellékelten szedésminta Hirschfeldtől. Ívenként $4^1/_2$ £ lenne. De el is fér rajta annyi, mint két közönséges íven. Nézd meg Lassalle véget nem érő leveléből a befejező utolsó oldalakat, ahol nagy dicshimnuszokat zeng nekem a Gazdaságtanról[39]. Úgy látszik, hogy sok gazdaságtani dolgot – ezt világosan kiveszem a szólamaiból – *nem* értett meg.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó.

A „Neue Preussische Zeitung" kijelenti, hogy a „Demokratische Studien"-t[106] (Walesrode, Bamberger, Lassalle, Vogt, Grün, Oppenheim stb.) 8 valódi és 2 mesterséges zsidó írta.

58

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 szept. 15.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm a jogi micsodákat.* Holnap következik Menyét Jakab** levele és az Eichhoff[170], amit Gumpert még olvas. Menyétünk levelén nagyon derültem, vagyis inkább mosolygásra görbült az ajkam, – ez mindenképp kiváló gyógyszer a májadnak. A porosz kormányról szóló dolgok egészen érdekesek; de a legjobb az, hogy a fickó úgy képzeli, *most* mégiscsak igazat adunk neki az itáliai kérdésben!!! *Most*, amikor Cavourt a forradalmi párt magában Itáliában közvetlenül támadja és fenyegeti. Naivság. Most, amikor Garibaldi Bonaparte-ot Rómában meg fogja támadni, most ismerjük el, hogy ez év tavaszán Cavourral és Bonaparte-tal kellett volna és – ki tudja? – talán még most is velük kellene tartanunk! A jelent illetően Menyét úr persze nagyon tartózkodó.

Mindenképpen el kell kerülni, hogy brosúrádat[125] Londonban nyomják. Siebelnek azonnal újra írtam. Először is a históriát mindjárt, talán már a határon vagy Lipcsében elkoboznák, s másodszor, ha ez nem is történne meg, a terjesztés megint olyan pocsékul ütne ki, hogy senkihez se jutna el a dolog. Hisz már százszor tapasztaltuk ezt az emigrációs irodalommal, mindig ugyanaz a sikertelenség, folyvást az ablakon kidobott pénz és munka, s ráadásul a bosszúság. Aztán meg honnan vegyük a pénzt? Leveled szerint több mint 50–60 £-re lesz szükség, s Lassalle biztosan *nem* teremti elő a 30 £-et. Különben is úgy kell a dolgot megírni, hogy Németországban kinyomatható és forgalomba hozható legyen; mi hasznunk van abból, ha úgy válaszolunk Vogtnak, hogy senki szeme elé nem kerül? S abszolúte nem látom be azt sem, hogy mi szükség van itt elkobozható tartalomra. Még a mostani sajtóállapotok között is elmondhatsz annyit, hogy a poroszok megpukkadnak mérgükben, s ez mégiscsak jobb, mint egy elégtétel in

* *V. ö. 84. old. – Szerk.*
** Lassalle. – *Szerk.*

partibus[172], amely nem jut el a közönséghez, s amit te úgyszólván pusztán magánhasználatra szerzesz magadnak.

Kb. 3 héttel ezelőtt írtam egy cikket a darmstadti „Allgemeine Militärzeitung"-nak a lövészmozgalomról,[173] s megmondtam a fickóknak a kísérőlevélben*, hogy a badeni hadjáratban a felkelők oldalán vettem részt[174], mert e hivatásos katonai körök vizein nem hajózhatom idegen zászló alatt. A cikket mégis rendesen kinyomatták, és most itt is megjelent angolul.[175] Lehetőleg még ma este elküldöm neked; nem kell visszaadnod, mert a saját példányomat egy héten belül megkapom. Ez az összeköttetés katonai dolgokban számomra igen értékes.

A Szent Szövetség-história** igen fatális, és roppantul segíti Bonaparte-ot Franciaországban. A Garibaldi-közjáték az egyetlen menekvés. Ámde nagyon szeretném tudni, mit szól majd a porosz liberális nyárspolgárság ahhoz, hogy újra alá lesz vetve Oroszországnak. Egyébként olyan szemét lapok, mint a berliniek, sehol a világon nincsenek; úgy látszik, végül még a Menyét is megsokallta. Én mondom neked, még kézbe sem lehet venni a „Nationalzeitung"-ot vagy a „Volkszeitung"-ot, már ezer lépésnyire bűzlenek az unalmas locsogástól és a fene okos ízetlenségtől.

Miquel úr is papolt a Nemzeti Egyletben[30] hamisítatlan nemzeti egyletes bölcsességgel. Heinrich*** pedig végre rátalált az álláspontjára.

Üdvözlöm a feleségedet és gyerekeidet.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 535. old. – Szerk.*
** *V. ö. 87. old. – Szerk.*
*** Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

59

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] szept. 20.

Kedves Engels,

Postafordultával vissza kell küldened nekem az Eichhoffot[170] és Lassalle levelét.

Szombatra számítok egy cikkre Garibaldiról, Lamoricière-ről vagy a kínai háborúról.

Bővebben valószínűleg holnap írok neked.

Most nagyon sietek.

Barátod

K. M.

Itthoni pénzügyi viszonyaim nagy ziláltsága ellenére feleségemet és a gyerekeket egy hétre Hastingsbe küldtem. Hosszabb ott-tartózkodásukra anyagilag nincs mód. Sajnos csaknem mindig esős idejük volt.

60

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 szeptember 25.

Kedves Engels,

Tegnap szerencsésen megérkezett a család.

Dana mellékelt leveléről a következőket: londoni ittléted után írtam Dananek, hogy jobban szeretném, ha a „Hajóhad"-cikket a „Cyclopaedia"[176] egy másik munkatársának juttatná. Azóta nem kaptam választ tőle és úgy tekintettem, hogy elejtette a dolgot, amíg tegnap be nem futott a mellékelt levél. Ha csak egy módod van arra, hogy megcsináld a dolgot – nem számít, ha bármily röviden és felületesen –, ez *rendkívül fontos* lenne számomra *éppen most*, mert kénytelen voltam, hogy némiképp lélegzethez jussak, szeptember 14-én két hónapra *előre intézvényezni* egy váltót Danare (fizetendő két hónappal a keltezés után). Amikor ezt megírtam neki, régi barátságára hivatkoztam, mert hiszen ez egyébként ellenkezik a „*Tribune*" elveivel. Levelem mármost keresztezte az övét. Tehát éppen most jó hangulatban kell őt tartani, eltekintve attól, hogy csak higgye továbbra is, hogy mi mindent meg tudunk csinálni. Ha tehát egy mód van rá, a lehető legnagyobb szívességet teszed nekem, ha megírod a dolgot. Tíz oldal volt a Dana által előírt maximum. Öt is megteszi, ha másképp nem megy. Arról van szó, hogy egyáltalán valamit küldjünk.

Mi van Lamoricière-rel? Mit szólsz a Garibaldi-helyzethez?

Mazzini közbelépése leforrázta Kossuthot, akit Bonaparte küldött. Garibaldinak ki kellett volna kerülnie Rómát és egyenesen Velencének vonulnia.[177]

Mármost *Vogtról.*

A dolgot itt fogják nyomni.

1. Pénz. Csak 25 £-et kell fizetnem. 12 Borkheimtől, 8-at Lassalle ígért. Marad 5. A többi nyomdaköltséget, úgyszintén a szállítási költségeket *Petsch könyvkereskedő fizeti.* Egyenlően részesedünk a haszonból, a költségek leszámítása és visszafizetése után. Tudniillik most megmondtam Petschnek, hogy csakis ezzel a feltétellel jelentetem meg a dolgot Londonban.

2. Elkobzás nem fenyegeti a dolgot. Ezt Lassalle félreértette. Ellenkezőleg, azt írtam neki, hogy a dolog *nem* elkobozható, de Berlinben *nem jelenhet meg*, mert a kommunista-per[3] miatt egyetlen ottani könyvkereskedő se nyomatná ki.

3. Már nem élünk az 1850–58-as időszakban. Petschnek bizományosai vannak Lipcsében, Berlinben és Hamburgban. A dolgot tehát a *szokásos* könyvkereskedői úton terjesztik Németországban. A belgiumi, svájci és amerikai terjesztésről Petsch *közvetlenül* gondoskodik ottani bizományosai révén, amivel sok időt takarítunk meg. Újsághirdetésekről, könyvkereskedői hirdetésekről stb. itt az én közreműködésemmel gondoskodunk. Siebelnek 50 példányt küldünk, hogy ossza szét a lapok között stb. Az elkobzást *lehetetlennek* tartom. Vogt nem a régensherceg*, Stieber pedig hivatalosan kegyvesztett. *Politikailag* szándékosan tartózkodó vagyok.

4. Időt takarítunk meg, mert Németországban még hónapokig futkoshatnánk; időt takarítunk meg a korrektúráknál stb. is. Ez Petsch első kiadványa (Borkheimnak About elleni pamfletjával[178] együtt), s már csak saját érdekében is minden tőle telhetőt meg fog tenni.

5. Ha a dolog jól megy, amit okkal remélhetek, Petsch kiad majd pamfletokat, akár a tieid, akár az enyémek, németül vagy angolul, s ezzel véget ér a német könyvkereskedők gyakorolta agyonhallgatás. (2 ívet már kinyomtak.)

Ezért úgy látom, hogy ezúttal a szükség erénnyé lett. Mit gondolsz erről? Azt hiszem, hogy a „Pó és a Rajna" és éppúgy a „Szavoja stb." sokkal nagyobb feltűnést keltett volna, ha itt Londonban jelenik meg.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Az „Ex-Reichs-Vogt"** címet joggal kifogásoltad. „Karl Vogt" nekem nem tetszik, mert nem akarom, hogy a „Karl Marx" a „Karl Vogt" alatt álljon. Tehát azt tervezem, hogy a cím *„Dâ-Dâ Vogt"* legyen. Dâ-Dâ ugyanis, mint a Vogt „Stúdiumait" bíráló részben elmondom, egy arab író, akit Bonaparte Algírban ugyanúgy használ fel, mint Vogtot Genfben. Dâ-Dâ meghökkenti a filisztert és komikus is.

---

* Vilmos porosz herceg. – *Szerk.*

** – „Ex-birodalmi-Vogt" [helytartó] – *Szerk.*

61

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 október 1.

Kedves Szerecsen,

Hova utazott volt a családod, hogy szerencsésen megjött?* Semmiről sem tudok. Nyilván a tengerpartra, vagy falura? és remélhetőleg jót tett nekik.

A hajóhad most nagyon rosszkor jött.** Nyakig vagyok a szarban az ügyvédekkel üzleti ügyekben – és hogy itt miféle húzás-halasztások vannak, arról Németországban fogalmuk sincs az embereknek, most pedig a fickóknak épp ezen a héten kell egy tömeg aktát stb. rám zúdítaniok. Mindazonáltal megteszem, ami tőlem telik, de túl gyorsan nem megy és nem is mehet, korántsem vagyok tájékozott a dologban.

Ami Vogtot illeti***: meg kell mondanom, a cími egyáltalán nem tetszik nekem. Ha gúnynevet akarsz adni Vogtnak, akkor olyannak kell lennie, amelyet a könyv elolvasása nélkül is megértenek vagy pedig magában a könyvben e megmagyarázó passzus *után* fordulhat csak elő. Azt hiszem, minél egyszerűbb és keresetlenebb a cím, annál jobb, csak Vogton kívül lehetőleg Bonaparte-nak vagy legalábbis Plon-Plonnak benne kell lennie. Ha téged feszélyez a „Carl" Vogt, akkor nevezd Vogt úrnak, ámbár nem látom be, hogy a „Carl" miért nem állhat a „Karl" előtt – emiatt senki sem fog élcelődni rajtad.

Nyomtatás Londonban: nincs bizalmam az olyan kiadó iránt, ahol az egész pénzt vagy a felét nekünk kell adnunk. Siebel mellékelt levele bizonyítja neked, hogy ő a dolgot még korántsem adta fel, sőt ellenkezőleg, s csak instrukciókra várt, hogy cselekedjék (a levelet küldd vissza, még nem válaszoltam rá). Túl gyakran láttam, hogy mi a helyzet a külföldi nyomtatással, és félek, hogy ezúttal megint épp így lesz. Ha Vogt kivételt képez

---

* *V. ö. 97. old. – Szerk.*

** *V. ö. 92. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 93. old. – Szerk.*

(s az ő dolgát mégis *Frankfurtban* nyomtatták!), őt a sajtó támogatta, amiben *nekünk* bizonyosan nem lesz részünk. Azonkívül Petsch úr, mivel a hirdetésekért stb. *fizetnie* kell, nem fogja olyan nagyon törni magát azért, hogy túl sokat hirdessen. Meglátod. Mindenesetre Németországban feltétlenül kaphattál volna már régen kiadót, ha rendesen megmozgatod Siebelt, s én ezt mégiscsak jobbnak tartom, amellett a kis Hirschfeld-féle nyomda *nem* fog valami gyorsan nyomni. Ámde a dolog folyamatban van, s most ki kell várnunk, hogyan sikerül. A hirdetésben azt hiszem, legjobb, ha a címhez semmi egyebet nem teszel hozzá, mint a *fejezetek címét*, ez teljesen elegendő lesz. És mindenekelőtt szorgalmazd, hogy a história elkészüljön.

Ha 3–4 ívet kinyomtattak, elküldhetnél egy levonatot nekem.

Apropó! Mennyi Dananél 5 vagy 10 oldal? Fogalmam sincs róla.

Lamoricière-t a piemontiak csúfosan lerohanták. Azon az oldalon egyáltalán nem volt felkészülve, csak Garibaldival szemben fedezte magát és a városok rossz citadelláit kis helyőrségekkel szállta meg, amelyek pusztán felkelések ellen elegendők. Innen a kapitulációk sorozata, a piemontiak mindenütt hatan voltak egy ellen. Castelfidardónál az osztrákok nagyon jól verekedtek, éppúgy Anconában, amely a szárazföldi oldalon nincs is megerődítve, de egészében a pápai hadsereg megmutatja, milyen keveset lehet tenni máskülönben részint jó, de heterogén csapatokkal, amelyekben mindenféle idegen tisztek parancsnokolnak. Persze a piemontiak 3:1 arányban voltak.

Úgy látszik, hogy Garibaldinak katonailag kifogyott a szusza. A jó csapatait annyira szétosztotta a szicíliai és a nápolyi zászlóaljak között, hogy semmi szervezett erő nincs többé a kezében, s amint egy valamennyire is védelmezett folyópartvonalhoz ér, ahol egy el nem foglalt erőd akad, mint például Capua, ott megáll. Komolynak ez egyelőre nem mondható, mert a 30 000 nápolyi nem élhet azon a kis sávon, s két héten belül vagy fel kell oszlaniok, vagy előremenniök, ami nem fog sikerülni nekik. A Quirinalra[179] azonban aligha jut el egyhamar Garibaldi, hacsak nem adódnak egészen különös véletlenek. Ráadásul most a Cavour-pártiak lármázása; ezek a nyomorult burzsoák képesek arra, hogy Garibaldi pozícióját rövidesen tarthatatlanná tegyék, úgyhogy szükségmegoldásként támadnia kell, mielőtt képes lenne győzni. Pedig fontos lenne, hogy a nápolyiakat a lehető leggyorsabban leverje és aztán a piemontiakat fraternizálásra bírja, mielőtt Viktor Emánuel odaér, mert akkor már késő, hiszen hűek maradnának Viktor Emánuelhez. De a legeslegfontosabb, hogy Garibaldi a franciákat Rómában[180] a nyilvánosság előtt ugyanabba a kategóriába sorolja, mint

az osztrákokat Velencében; hogy most mindjárt sikerül-e kikergetni őket vagy sem, az kevésbé fontos.

Ausztriában pompás a helyzet. Egy nemzeti egyleti[30] nyárspolgár, rajnai porosz, aki Bajorországban (Frankföldön) lakik, elmondta, hogy a müncheniek, akik nemrég Bécsbe utaztak a vasút-ünnepélyre, teljes bizalommal az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak az ausztriai állapotokról szóló beszámolói iránt, egészen leforrázva tértek vissza, annyira mást tapasztaltak mindenben. Az osztrákok kifejtették nekik, hogy mindez szédelgés, és az ottani állapotokat nem lehet tovább elviselni. Az osztrák burzsoáknak már meg is van a különleges gyógyszerük a pénzügyi bonyodalmak ellen: *Ausztriában az összes földtulajdon 20%-a a papoké, s ezt konfiskálni kell.* Elképzelhető-e ennél pompásabb forradalmi helyzet? Mit számít az ilyen programhoz képest a poroszok egész fontoskodó okoskodása a Nemzeti Egyletükkel együtt?

Frigyes Károly herceg és Waldersee úr írásaiból most végképp meggyőződtem arról, hogy a poroszok olyan remekül megszervezték és beidomították hadseregüket, hogy szükségszerűen vereséget kell szenvedniök. Hogy áthidalják a háborús tapasztalatok 45 éves hiányából fakadó bajokat, a hadgyakorlatokban mesterséges hagyományos háborút állítottak elő, amelyben minden másképp van, mint az igazi háborúban, és a katonákat és tiszteket kifejezetten megtanítják arra, hogy mindenféle ürüggyel visszavonuljanak, és egészen hamis elképzeléseket és dolgokat sulykolnak be nekik. Pl. hadgyakorlatkor a katonák természetesen nem hatolhatnak be a házakba és nem foglalhatják el azokat; tehát úgy *tesznek*, mintha a házakat elfoglalták volna, amennyiben a katonákat felállítják a házak körül. Egy porosz százados Schleswigben parancsot kapott arra, hogy *harcban* elfoglaljon egy majorságot, és szabályosan felállította embereit a kerítésen kívül, mint a hadgyakorlaton! Ezt Waldersee maga látta. Egyébként Frigyes Károly herceg katonának nem is rossz és nagyon gyűlöli a porosz kamáslis-szolgálatot. De hogy mint parancsnok ér-e valamit, azt nehéz megmondani.

Barátod
F. E.

62

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 okt. 2.

Kedves Engels,

Egyik levelemet nyilván nem kaptad meg, mert megírtam neked, hogy a családom egy hetet a tengerparton tölt.*

Ami a Dana-féle oldalakat illeti, egy nagy oldal nálad (pl. a „Tüzérség"-ben[161]) megfelelt egy Dana-féle oldalnak.

Siebel levele bennem éppen fordított benyomást keltett, mint benned, tudniillik tehetetlenségének a benyomását. *Meissner* a „Demokratische Studien"[106] révén közvetlenül az ellenséges táborhoz tartozik. Ezenkívül Siebellel való magánbeszélgetéséből kitűnt, hogy „méltó" megtárgyalást várt és Vogtot nagy embernek tartja. *O. Wigand* nekem *személyes ellenségem*, és évekkel ezelőtt arra az ajánlatomra, hogy átengedem neki a „Brumaire 18-át" (akár ingyen), faragatlan választ írt.[182] A bonni *Oelbermann* puszta illúzió. Ismerem én a bonni délkört. Egyáltalán, ez az írás[125] aligha adható ki Németországban (kiváltképpen, mivel Siebelnek nincsen könyvkereskedői összeköttetése Lipcsében), a reakció tíz éve alatt meghonosodott stílusból ítélve. És most még körülházaltatni a kéziratot egyiktől a másikig, miáltal az egészet kifecsegnék, anélkül, hogy sikerülne elhelyezni, vagy csak hosszas bolyongások után! Cottát, Brockhaust vagy akár Campét persze szívesebben venném, mint Petsch urat; a fenti körülmények között azonban még váratlan szerencsének tartom őt. Borkheim, aki igen jó üzletember, nagyon bízik Petschben. Végül is legutóbbi németországi tapasztalataink nem voltak valami szívderítőek.

A nyomtatás Hirschfeldnél e héten gyorsabban fog haladni. Még mindenféle munkái voltak, ezeket be kellett fejeznie.

A *címet* még megfontolom. Az, hogy Dâ-Dâ meghökkenti a filisztert**, tetszik nekem, és úgy érzem, beleillik a gúny és megvetés rendszerébe[183].

* *V. ö. 91. old. – Szerk.*

** *V. ö. 93. old. – Szerk.*

De előbb még (hiszen a címet nyomják utoljára) részletesen megtanácskozom a dolgot kritikai lelkiismeretemmel*. A tartalom a következő: I. A Kénesbanda. II. A Kefelakiak. III. *Rendőrségi dolgok*. 1. Önvallomás. 2. A murteni forradalmi gyűlés. 3. Cherval. 4. A kölni kommunista-per. 5. A lausanne-i központi munkásünnepély. 6. Egyveleg. IV. Techow levele. V. Birodalmi régens és pfalzi választógróf. VI. Vogt és a „Neue Rheinische Zeitung". VII. Az augsburgi hadjárat. VIII. Vogt „*Stúdiumai*". IX. Ügynökség. X. Patrónusok és csavargótársak. XI. A „Nationalzeitung" elleni per. XII. Mellékletek.

Minthogy most nincs időd cikkekhez, írd meg nekem *magánlevélben*, valahányszor valami katonai dolog történik Itáliában, egészen röviden a *fő pontokat*. Aztán majd magam összeeszkábálom, amit kell.

J. Ph. Becker Nápolyba készülődik (Schily elkísérné). Német szabadcsapatot akar ott alakítani. (!!!)

Teljesen le vagyok égve. Ha tudnál nekem néhány £-et küldeni még erre a hétre, nagyon jól jönne.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Mégiscsak mindent felülmúl a „*Times*" arcátlansága (tegnap), hogy Garibaldi mindaddig „bizalmat" sugallt, „amíg *III. Napóleon titkos szándékai ügynökének* tarthatták". A pojáca Edwin James rémületében egészen Londonig szökött, tegnap érkezett meg ide. Kossuth a Plon-Plon-féle „*Opinion nationale*"-*ban*[184] bonapartista szellemben és megbízásból fogant levelet intézett Garibaldihoz.

A lövész-cikked[173] körbejárt az egész londoni sajtóban; még a miniszteriális „*Observer*"[185] is megtárgyalta. Szenzációt keltett.

* Jenny Marx. – *Szerk.*

63

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 okt. 5.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy 5 £-es bankjegy, E/L 33 688 Manchester, 1860 jan. 12. Már korábban elküldtem volna, de Gumpert kölcsönvett tőlem tíz fontot, és így néhány napig kénytelen voltam várni, hogy ne tűnjék fel a sok egyszerre felvett pénz.

Ami a Londonban való nyomtatást illeti, természetesen a fő az, hogy a dolog[125] megjelenjék **és gyorsan,** de a németországi nyomtatás előnyösebb lett volna, és feltétlenül el is lehetett volna érni. Bármilyen agyafúrt is Petsch, egy német kiadónak, pl. Meissnernek (aki korántsem az a nyárspolgár, akinek képzeled, nézd csak meg kiadványainak a katalógusát) sokkal inkább hatalmában áll megtörni a hallgatás összeesküvését. És semmiképp sem tekinthettem szerencsének, hogy a pártnak még tőkét is kell invesztálnia a dologba, aminek pedig úgyis eléggé szűkében vagyunk.

Cím – ismétlem neked, s ez Lupusnak is az egészen határozott véleménye, hogy mindenképpen *az* a cím a legszerencsétlenebb, amit csak akkor lehet megérteni, ha már a fél könyvet átolvasta az ember. A filisztert Vogt már régóta nem érdekli annyira, hogy meghökkentené, miért nevezed őt Dâ-Dâ-nak. Az egyetlen, ami érdekessé teheti Vogtot, az összefüggése Bonaparte-tal és Plon-Plonnal, és *ezt* kell a címben hangsúlyoznod, hogy a filisztert kíváncsivá tegyed. A gúny és megvetés rendszerével, ami a *címet* illeti, bajosan érhetsz el mást, mint affektált vagy keresett címet. A legegyszerűbb cím biztosan a legjobb; gúny és megvetés kerül majd a könyvben idejekorán.

Garibaldi papa tehát mégiscsak újra elpáholta a nápolyiakat és 2000 foglyot ejtett.[186] A fickó nyilván csodálatos hatást gyakorol a csapatokra. Nagyon jó, hogy Türr is és Rüstow elmélete is felsült. Az utóbbi különben okvetlenül a fejébe vette volna, hogy német Garibaldi akar lenni; a burzsoá republikánusok körében veszélyessé válhatott volna a fickó. Bombalinónak alighanem hamarosan befellegzik; a csapatoknak rövidesen nem lesz

mit zabálniok és szétszélednek, a kis körzet nem tudja táplálni őket. Mást egyelőre nem lehet mondani erről a históriáról. Egyébként nem tagadható, hogy a re galantuomo* nagy elszántsággal játssza játékát, ha most Nápolyba megy.

Lövész-cikkem[173] sikere nem egészen magától jött. A lapocskát, jó sok piros aláhúzással, megküldtem a legfontosabb londoni és az itteni helyi újságoknak, s körülbelül ezt írtam nekik: Az „Allgemeine Militärzeitung" angliai tudósítója üdvözli a . . . szerkesztőjét és felhívja szíves figyelmét a „Volunteer Journal"-ben[187] megjelent cikkére (melynek egy példányát postán küldi) a newtoni szemléről. Minthogy ez egy külföldi katonai lap első szakvéleménye az önkéntes mozgalomról, talán érdeklődésre tarthat számot. – Persze teljesen névtelenül. A „Times"-nak nem írtam, de mégis közölt egy kivonatot.[188]

Siebel ideküldte menyasszonya** arcképét, nagyon szép: Mária Antoinette, némi csekély hasonlatossággal a szűzies Eugéniához, de emellett igen férfias – ő fogja viselni a nadrágot. Siebelt még majd bámulatba ejti ez az „eszes lény". Anyja, a báróné őnagysága, divatáruslány volt – eladónő egy düsseldorfi üzletben, s állítólag délutánonként még igen gyakran lehajtja a maga 3–4 korsóját a Küpper-féle sörkertben. Így beszéli a nyárspolgárság.

Garibaldi a legújabb hírek szerint unokája vagy dédunokája az Ajacció-ból való Dr. Jos. Bapt. Maria Garibaldinak, aki, miután Theodor Neuhof király Németországba küldte, Vesztfáliában nőül vette Katharina von Neuhof kisasszonyt, sógora bukása után pedig Nizzában telepedett le.[189] Arcában valóban van valami vesztfáliai vonás. Ewerbeck és Willich, mindegyik a maga nemében, karikatúrája Garibaldinak.

Kolatschek német folyóiratának harmadik évfolyamában, az első füzetben állítólag igen heves cikk van Vogt ellen.[190]

Szívélyesen üdvözlöm a családot.

Barátod
F. E.

* – gentleman király (II. Viktor Emánuel) – *Szerk.*

** Reinhilde von Hurter. – *Szerk.*

64

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 okt. 11.

Kedves Frederick,

Pillanatnyilag nagyon el vagyok foglalva. Szombaton írok neked. Brass brosúrájában[191] van néhány jó dolog.

Ha lehet, küldjél nekem néhány sornyi instrukciót (szombatig) Garibaldi nagy csatájáról.[186]

Barátod
K. M.

65

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 okt. 25.

Kedves Engels,

Mellékelten Weber levele, akinek tehát kb. 6 tallért kell küldenem, s ezzel véget ér a tréfa a porosz bírósággal.[192] Közölheted a dolgot Siebellel.

Később majd publikálok itt Londonban körülbelül egy ívet „On Prussian Justice",[193] de csak ha már a könyv[125] szerencsésen megérkezett Németországba.

Az első négy héten nagyon lassan haladt a munka Hirschfeldnél, egyszer azért, mert a Zinn nevű szedő faképnél hagyta, s neki nagyon sok dolga volt, azután pedig, mert nálam egy ív több mint két szokásos nyomdai ív. De múlt héten írásos szerződést kötöttem vele és eszerint november 15-ig el kell készülnie.

Kolatschek a „Stimmen der Zeit" utolsó számában megint felfrissítette a dolgot „Juchheisten" címmel[190], s ez, a többi között, Lassalle barátunkat is „ondorítóan" helybenhagyja.

Hogy áll a hajóhad?*

Gondolod, hogy még idén ősszel sor kerülhet háborúra?

Annyira el vagyok foglalva korrektúrával és magánjellegű szaladgálásokkal, hogy egyelőre nagyon kevés időm jutott arra, hogy írjak neked.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 92. old. – Szerk.*

66

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 nov. 5.

Kedves Engels,

Pénteken volt egy hete, hogy elküldtem neked Weber legutóbbi levelét, amelyet *vissza kell kapnom.*

Remélem, nem ért valami szerencsétlenség, hogy ennyire nem hallatsz *magadról.*

Nagyon el vagyok foglalva részben magánjellegű tennivalókkal, részben a korrektúrával[125] (mindig kétszer); múlt héten a perről szóló fejezetet is egészen át kellett írnom a legfelsőbb bíróság rendelkezése miatt,[194] végül pedig a „Tribune"-nal.

Igaz, hogy a „Manchester Guardian" most időről időre érdekes híreket közöl Párizsból?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Most láthatod, mi sült volna ki abból, ha Siebelre bízom magamat. Több mint két hete kérdeztem meg tőle, hogy elvállalja-e a példányok eljuttatását (elküldését) a németországi újságokhoz stb. (s ha igen, mely újságokhoz?). Természetesen semmi válasz.

67

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 nov. 13.

Kedves Engels,

A leveledből[195] látom, hogy magad is anyagi kutyaszorítóban vagy. Mindazonáltal arra kell hogy kérjelek, minthogy semmi elzálogosítanivalóm nincsen már, küldd el a megígért 5 £-et lehetőleg még *e hét folyamán*. Szombaton (nov. 17-én) 25 £-et kell kifizetnem Hirschfeldnek váltóra, és a pénz még nincsen egészen együtt.

A könyv[125] (12 ív, szokásos nyomtatott oldalakban 24) a jövő héten készen lesz. A *perről* szóló fejezetet – eredetileg csak néhány oldal volt – a legfelsőbb bírósági ítélet miatt egészen átírtam. Most körülbelül 1 nyomtatott ív lesz. Az egész utolsó ív (*Mellékletek*) *petitből* szedve. Nem küldtem el neked az *egyes* íveket, mert az írás összhatását – ezét és minden másét is – ez okvetlenül elrontja. Hat példányt küldök: egyet neked, egyet Lupusnak, egyet Gumpertnak, egyet Borchardtnak, egyet Heckschernek, egyet Charleynak.

Érdeklődtél Lommel brosúrája felől[105], amelyről nem hallottál többé, „s amely pénzbe került"; kérdésedben mintha valamiféle szemrehányást tennél nekem. Először is, még ha egyetlen fillér sem jön ki belőle, a Vogt elleni személyes támadás szempontjából legfontosabb fejezetet – „Ügynökség" – Lommel nélkül **nem** tudtam volna megírni. Ennek az embernek az én különböző *keresztkérdéseimmel* kapcsolatban legalább 40 levelet kellett megírnia. Ráadásul elküldte nekem a Vogt elleni nyilatkozatát, amelyet eredetileg az „Allgemeine Zeitung"-nak szánt.[196] Nem látom be, hogy pártunktól teljesen idegen emberek kötelesek lennének ingyen dolgozni nekünk. Egyébként tegnap mondta nekem Petsch, hogy 2–3 £ értékben már eladott a brosúrából és a maradékon (éppen most hirdette meg újból Németországban), ha nem kél el, mindenképpen túlad az Egyesült Államokban és Ausztráliában.

Ha elolvastad írásomat, fel fogod adni azt a nézetedet, hogy Siebel, akinek *csak* szépirodalmi összeköttetései vannak, elhelyezhette volna Németországban (talán 1880-ban). Siebel írt.

A cím kérdésében engedtem neked és (tegnap) elneveztem „Vogt úr"-nak. A feleségem határozottan ellenezte és ragaszkodott a „Dâ-Dâ Vogt"-hoz, hiszen, mint igen tudósan megjegyezte, gyakran még a görög tragédiáknál sem látható az első pillantásra összefüggés a cím és a tartalom között.

Nem tudom, láttad-e Kolatschek „Stimmen der Zeit"-jét.[190] A „Juchheisten" c. cikk (amelyben Lassalle barátunk alaposan megkapja a magáét) egy közölt tény révén valójában felvilágosítást ad (noha a szamár Kolatschek ezt elfelejtette észrevenni), hogy mi volt *Vogt* indítéka arra, hogy eladja magát Bonaparte-nak. 1858 elején Genfben alapítottak egy részvénytársaságot, valamiféle tetszőleges elvesztegető hitelbankot, „La Cimentaire"* néven. A meg nem nevezett igazgató mellett Vogt *társigazgató* volt. 1858 végére az igazgató urak az *egész tőkét* felfalták. *Csőd.* Az ügyvezető igazgatót bezárták. Küszöbön állt a bűnvádi eljárás. Vogt a berni nemzeti tanácstól Genfbe rohan. *Fazy elsimítja a pert.* A részvényesek *egyetlen centime*-ot sem kapnak.

Ugyanebből a „Juchheisten"-ből látom (miért nem nevezi őket Kolatschek, aki, mellesleg, eladta magát az osztrákoknak, „Juchheiten"-nek?) hogy a *„Juchhe! nach Italien!"* (ugyanis nem tudtam rászánni magamat, hogy még a Vogt-klikk *„Demokratische Studien"*-ját is elolvassam, amelyet Borkheim bocsátott a rendelkezésemre), azaz „L. Bamberger" párizsi bankár, 1848-ban a „Mainzer Zeitung"[197] szerkesztője, utálatos albínó, arra vetemedett, hogy „félzsoldra fogott kommunisták"-ról beszéljen.[198] Ezért ezt a főokost utólag még röviden bevettem Vogt csavargótársai közé, éppúgy néhány rossz tréfát a többi „juchheistá"-ról, L. Simonról, Hartmannról (aki Borkheimnak Svájcban azt mondta, hogy Vogt megölt engem) és H. B. Oppenheimről.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – „A Cementvállalat" – *Szerk.*

68

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London] City, 1860 nov. 14.

Kedves Engels,

Leveleink keresztezték egymást. Ezt a néhány sort Borkheim irodájában írom neked, hogy igazoljam az 5 £-et, amely ma reggel megérkezett.

Az utóbbi időben ritka és csak néhány sorra szorítkozó leveleimet magyarázd egyszerűen túlzott elfoglaltságommal, betegeskedésemmel és mindenféle bajommal. Jövő hét végétől, ha megint szabad lesz a kezem, ismét a régi módon fogok írni.

Ma elküldtem neked postán a „Stimmen der Zeit" tegnap említett számát, de ezt legkésőbb jövő szerdáig vissza kell kapnom, mert kölcsönvettem.

A „Guardian" lekötelező kis hírét az egyik „Melléklet"-ben – a zárófejezetben – fogom elhelyezni.[199]

Biscamp tegnapelőtt *megnősült*, egy amerikai ringyót vett el. Józserencsét.

Imandt írt. Lánya van. Olyan *vékony* lett, mint egy lovaglópálca, egész nyáron át beteg volt és még most is az. Szegény ördög!

Borkheim üdvözöltet. Engedélyt kapott a cégétől, hogy maga is kereskedhessen borral, s figyelmedbe ajánlja magát, ha ezen a téren a segítségére tudsz lenni (*minden lehetséges* borfajta).

Különben semmi újság.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

69

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 nov. 21.

Kedves Engels,

A feleségem hétfő óta nagyon rosszindulatú ideglázzal fekszik. Tegnap dr. Allen utasítására mind a három gyereket házon kívül helyeztem el, mert Allen félt egy fertőzés lehetőségétől. Azt mondja, hogy a betegség veszélyes, de *reméli* a felépülést. Múlt szombaton a feleségem már nagyon rosszul érezte magát, s én észrevettem a láz jeleit, tehát hívni akartam a doktort. De ő nem akarta. Ugyanez volt vasárnap. Hétfőn persze nem hagytam magamat tovább lebeszélni, és a feleségem maga is érezte, hogy nem közönséges megfázásról vagy hasonlóról van szó.

Szemere itt van. Manchesteren is átutazik és meglátogat téged.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

70

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 nov. 23.

Kedves Frederick,

Szívből köszönöm a 10 £-et és a hajóhadat (pompás cikk[200]).

Ami mármost a feleségem betegségét illeti, a helyzet bizonyos fokig jobb, bizonyos fokig rosszabb, mint tudtam. Allen ugyanis, amíg a betegség jellege nem alakult ki határozottan, eltitkolta előttem igazi természetét. Tegnap már nem lehetett. A feleségem betegsége: himlő, mégpedig nagyon rosszindulatú, noha kétszer is kapott oltást. (Lupuson kívül *senkinek* ne mondd el.) Ezért is vitette el Allen a gyerekeket rögtön a házból. Szörnyű betegség ez. Ha Lenchen megfertőződne, azonnal kórházba küldöm. Eddig magam láttam el a betegápolói tiszteket (a legfontosabbakat). De minthogy ez túlságosan kimerít engem, a 10 £ megérkezésekor ma rögtön felvettem egy ápolónőt. A feleségem hosszú hetek óta rendkívül ideges állapotban volt a sok gondunk-bajunk miatt és így fogékonyabb volt a méreg iránt, amelyet valahol – omnibuszban, üzletben vagy más ilyen helyen – felszedett.

Hogy cikket írjak, az úgyszólván számításba se jöhet. Az egyetlen foglalatosság, amivel a szükséges lelki nyugalmamat fenn tudom tartani, a matematika. Az utóbbi hetekben de omnibus rebus* írtam a „*Tribune*"-nak, főként a varsói kongresszusról, Lengyelország, Itália, Franciaország helyzetéről és a pénzpiacról.[201] Kínáról még semmit.

Megkaptad a Kolatscheket?**

Bordóit kis adagokban engedélyezett a doktor a feleségemnek, minthogy rendkívül gyenge. A mai éjszaka borzasztó volt, s e pillanatban valójában én is betegnek érzem magam.

Az ördög tudja, miféle balszerencse ül rajtunk.

A szegény gyerekeket Liebknechtéknél helyeztem el, akik a szomszéd-

---

* – mindenféle dolgokról – *Szerk.*

** *V. ö. 102., 105., 106. old.* – *Szerk.*

ságomban laknak, s akikhez naponta küldök élelmiszert. A bentlakásos iskolába nem akartak menni a vallási szertartások miatt.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

71

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] nov. 26.

Kedves Frederick,

A feleségem állapota, amennyire ilyen körülmények között lehetséges, javult. Még hosszú história lesz. Ami a betegség paroxizmusának nevezhető, azon túl van.

Allen úgy véli, hogy a fertőzés egyetlen magyarázata a sok hónapja tartó túlfeszített idegállapot.

Légy oly jó és Heckscher által *postafordultával* juttasd el a mellékelt írást a *„Reform"-hoz.*[202]

„Vogt úr" e heti megjelenését Petsch már tegnapelőtt meghirdette a „Hermann"-ban és az „Athenaeum"-ban[203]. A dátumból láthatod, hogy a „Reform"-nak szóló firkát már szombaton megírtam. Kísérőlevéllel akartam neked elküldeni, de hirtelen olyan rosszul lettem, hogy képtelen voltam bármit is írni. Allen adott nekem egy orvosságot, s ma már rendben vagyok. Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

Szerkesztő úr,

Nagyon lekötelezne, ha közölné mellékelt nyilatkozatomat. A jövő hét folyamán megküldöm Önnek Vogt elleni brosúrám egy példányát.

Kiváló tisztelettel

Készséges híve
Karl Marx

A „Reform" szerkesztőségének
Nyilatkozat

A „*Reform*" szerkesztősége szíveskedett 1860 február elején egy nyilatkozatomat közzétenni[55], amely a következő szavakkal kezdődött:

„Ezennel bejelentem, hogy rágalmazás vádjával perindító lépéseket tettem a berlini »*Nationalzeitung*« ellen, a 37. és 41. számában Vogt pamfletjáról: »*Mein Prozess gegen die Allgemeine Zeitung*« közölt vezércikkek miatt. A Vogtra adandó irodalmi választ későbbre tartom fenn."

1860 február folyamán Berlinben rágalmazás vádjával pert indítottam *F. Zabel*, a „*Nationalzeitung*" felelős szerkesztője ellen. Ügyvédem, Weber igazságügyi tanácsos úr előbb a *vizsgálati eljárást* választotta. 1860 április 18-i végzésével az államügyész megtagadta „eljárás indítását" F. Zabel ellen, mert arra „*közérdek*" nem szolgáltat indítékot. 1860 április 26-án a főállamügyész jóváhagyta az államügyész visszautasítását.

Ügyvédem ekkor a *polgári peres eljárás* útjára lépett. A kir. *városi bíróság* az 1860 június 8-i végzésével *megtiltotta* nekem, hogy *panaszt* tegyek, mert F. Zabel valóban becsületsértő „kijelentései és állításai" „*pusztán* más személyektől vett *idézetekből* állnak", és „sértő szándék" sem forog fenn. A kir. *kamarai bíróság* a maga részéről az 1860 július 11-i végzésével kijelentette, hogy az *idézés* állítólagos formája semmit sem változtat a cikkek büntethető jellegén, ámde a bennük foglalt becsületsértő passzusok *nem* az én „*személyemre*" vonatkoznak. Azonkívül a „szóban forgó esetben" „nem tételezhető fel" a sértő szándék. Ennélfogva a kir. kamarai bíróság jóváhagyta a városi bíróság elutasító végzését. A kir. *legfelsőbb bíróság*, az 1860 október 5-i végzésével, amelyet folyó év október 23-án kaptam meg, úgy találta, hogy a „szóban forgó esetben" nem „világlik ki" a kir. kamarai bíróság részéről „jogi tévedés". Végérvényesen maradt hát a *tilalom, hogy nem tehetek panaszt F. Zabel ellen*, és *nyilvános bírósági tárgyalásra nem* került sor.

Válaszom Vogtra néhány nap múlva megjelenik.

London, 1860 november 24.

Karl Marx

72

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 nov. 28.

Kedves Engels,

A feleségem most már *túl van a veszélyen*. Mondd meg ezt *mindjárt Lupusnak*, szívélyes üdvözleteimmel együtt. De a dolog *sokáig* fog tartani, és felépülése után, mint Allen mondja, azonnal *el* kell *utaznia*, legalább 4 hétre.

Ami engem illet – minthogy a fertőzés veszélye a *tegnaptól* számított 10 napon belül a *legnagyobb* – tegnap újra *beoltottak*. Lenchent úgyszintén. Számomra igen hasznosnak bizonyult az a körülmény, hogy szörnyű fogfájásom volt. Tegnapelőtt kihúzattam a fogamat. A fickó (Gabrielnek hívják) nagy fizikai fájdalmat okozva nekem kihúzta ugyan a gyökeret, de egy szilánkot bennehagyott. Így az egész arcom fáj és dagadt, a nyakam fele is. Ez a fizikai nyomás nagyon elősegíti a gondolkodásra való képtelenséget, s ennélfogva az elvonatkoztató erőt, hiszen, mint Hegel mondja, a tiszta gondolkodás vagy a tiszta lét vagy a *semmi* azonosak.[204]

Ebben a tíz napban még szigorúbb az elszigetelés.

Írni persze nem tudok ebben az állapotban, és minthogy a két és fél hónappal ezelőtt Danare intézvényezett 50 £-es váltót különben sem dolgoztam le rendesen, mert a feleségemnek már a betegsége előtt is mindenféle ideges panasza volt, s így mindenféle kiesés adódott – tehát nagyon szorult a helyzetem –, arra kérlek, hogy legalább két hétig minél gyakrabban írjál cikkeket. A jelenlegi körülmények között látszólag helyénvaló lenne, hogy írjak az anyámnak. De amióta benősítette a házába a porosz altisztet*, néhány megjegyzésem folytán minden érintkezésünk megszűnt. Mindenfelől egyre borzasztóbban szorongatnak. A 10 £ legnagyobb részét szétosztogattam, hogy a szorongatást legalábbis egyik-másik oldalról lecsillapítsam. Nem írnék erről neked, aki többet teszel, mint lehetséges, de que faire – mit tegyek? Ráadásul még csak nem is ügyködhetek, mert furcsa

* Johann Jakob Conradi. – *Szerk.*

módon (nyilván a javulással magyarázható) nem mozdulhatok ki a házból, minthogy a feleségem éppen most, amikor a lehető legkevesebbet kellene együtt lennem vele (amit persze nem szabad megmondani neki), állandóan azt kívánja, hogy a közelében legyek.

Allen úgy véli, ha nem kapott volna kétszer is oltást, nem marad meg. Az adott helyzetben még a himlőt is szerencsének tartja. Mert, mint tegnap mondotta, a feleségem idegállapota olyan volt, hogy a betegség még mindig jobb egy idegláznál vagy hasonlónál, amire sor került volna.

Szegény gyerekek nagyon nyugtalankodnak. Allen pénteken beoltja őket és az egész Liebknecht családot.

„Vogt urat" nyilván pénteken kapod meg. Némi késedelmet okozott a múlt héten az, hogy *én* nem tudtam idejében elvégezni az utolsó ívek revízióját.

Hálás köszönet a borért. Allen még annak megérkezése előtt bort rendelt nekem, ezenkívül még más orvosságot, amely nem olyan kellemes.

Barátod
K. M.

73

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 dec. 3.

Kedves Szerecsen,

Isten tudja miképpen összebonyolódott körülmények folytán az utóbbi négy hétben olyan gyalázatosan sok pénzt kellett felvennem, hogy most néhány napig feltétlenül várnom *kell*. Lehetőleg küldök neked holnap egy fontot, és mihelyt a következő napokban megint lehetséges, többet is. Legalább egy ideig arra kell szorítkoznom, hogy egyszerre kisebb összegeket fizettesek ki magamnak; pillanatnyilag arról van szó, hogy Ermen előtt azt a látszatot keltsem, mintha a jövedelmemnek megfelelően élnék (amit a múlt mérlegévben *nem* tettem meg); ez a tárgyalásnál eszközül szolgál nekem, amit semmiképpen sem játszhatok el. Ha valamilyen ürügyem lenne, próbálnék kölcsönkérni Gumperttól 2 hétre 5 £-et, de ezt nem tehetem meg úgy, hogy észre ne vegye az igazi okot, és azonkívül azt sem tudom, hogy az évnek ebben az időszakában van-e pénze. Nagyon jól tudom, micsoda kelepcében vagy, s mindent megteszek, ami módomban áll – de a 10 £-et, amit a múltkor küldtem neked, már előre elkönyvelték a decemberi számlára, úgyhogy ez a hónap is már erősen meg van terhelve. Mindazonáltal holnap biztosan kapsz valamit.

Készültem rá, hogy ma este írjak egy cikket számodra (múlt pénteken olyan gyulladt volt a szemem, hogy gázvilágítás mellett írnom szóba sem jött), de éppen most jött Szemere, aki üdvözöltet téged, és így ma sem kerülhet sor rá. Minden tőlem telhetőt megteszek holnap este.

A könyveket[125] megkaptam. A dolog igen remek. Különösen a „Stúdiumok" és az „Ügynökség" fejezetek; ez megsemmisítő. A többiről részletesen legközelebb. A példányokat nagyrészt már szétosztottam.

Barátod

F. E.

74

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 dec. 5.

Kedves Szerecsen,

Végre mellékelem a híres két £-es pénzesutalványt – fizetendő a Charing Crosson, közelebbi pénzes postát nem tudtam, adjál meg nekem egyet a következő alkalmakra.

Lupus külön kéri, mondjam meg neked előre, hogy Simon úr* lehordásában egészen különösen kedvét lelte. Minél többet olvasok a könyvből[125], annál jobban tetszik nekem. De gyalázatos sajtóhibák és íráshibák vannak benne. Egyszer *orosz* császár áll *osztrák* helyett. Ezenkívül rosszul fest, hogy az összes idegen szavakat, amelyeket a feleséged latin betűkkel írt, latin betűkkel is szedték. Ez minden külföldi nyomdában előfordul, ezellen külön óvintézkedéseket kell tenni.

Elmulasztottál azonban összefoglalásokat írni. Pl. a „Kefelakiak" és a „Kénesbanda" c. két fejezet után; továbbá a „Rendőrségi dolgok" végén, a személyes ügyek legvégén (tehát a „Stúdiumok" *előtt*) és még másutt is helyénvaló lett volna egy összefoglalás, hogy a filiszternek szemléletessé tedd az összbenyomást. Ez csak négy oldal többletet jelentett és nagyon hatásos lett volna egy olyan könyvben, amely anyaga és a filiszter előtt többékevésbé ismeretlen nevek tömege folytán kissé nyomasztólag hat; egyúttal világosan kidomborította volna a nagyon takaros össz-elrendezés művészi voltát.

Hogy van a feleséged?

Barátod
F. E.

* Edouard Simon. – *Szerk.*

75

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860] dec. 5.

Kedves Engels,

Hálás köszönet a cikkért.[205]

A feleségem nagyon szépen javul, s azt hiszem, a bor többet segít rajta, mint valamennyi orvosság. Csak éjszaka a nyugtalanság, álmatlanság és némi félrebeszélés is nagyon zavaró még.

Lehetséges volna, hogy szombatig még egy cikket küldjél, talán *berlini* keltezéssel, *az én peremről*? Ha kényelmetlen nekem, hogy vezércikket írjak, akkor berlini, párizsi stb. kelettel látom el. Az ilyen tudósítás könnyebben megy.

Nem akad valami mondanivaló a kínai háborúról? Vagy Bonaparte hadseregének felfegyverzéséről stb.?[206]

„Ötletem" pillanatnyilag semmi de semmi nincs, ellenben annál „ondorítóbb" fejfájásom van.

A gyerekek – szegény kis ördögök – még mindig számkivetésben élnek.* Néhány üveg bort küldtem nekik vigaszként. A kicsi** tegnapelőtt meglátott, amikor elmentem Liebknechték háza előtt, s rám kiáltott az ablakból: Halloo old boy!***

Apropó! Freiligrath, mihelyt meghallotta, hogy a feleségem beteg (természetesen nem tudja, mi a baja), természetesen egy „meghatott" levelet írt nekem. De amikor elküldtem neki a „Vogt urat" – természetesen (láthatod, mennyi ötletem van: a „természetesen" szó három sorban háromszor fordul elő) baráti ajánlással – s írt nekem valami másról, elfelejtett egy hangot is szólni a könyvről, vagy jelezni, hogy megkapta. Hogy ezt elkenje, levele aljára odaírta: „A legnagyobb sietségben." Azt hiszem, különböző passzusok csúnyán felbosszantották. Egyrészt az „indiszkréciója"

---

* *V. ö. 108–109. old.* – *Szerk.*

** Eleanor Marx. – *Szerk.*

*** Halló, öreg fiú! – *Szerk.*

Vogttal kapcsolatban. De főleg *Fazy*. Tavasszal Genfbe akart költözni. Kérdéses, hogy a Fazy-mocsok leleplezése nem keresztezi-e az útját?

Blind, aki már csütörtökön megrendelt egy példányt Petschnél, csak tegnap kapta meg. Londonban addig nem bocsátottuk ki a dolgot, nehogy Mr. Alberts a porosz követségről figyelmeztesse Berlint, amíg a csomagom oda nem érkezik. Londonban persze sokat tréfálkoznak támadásaim „méltatlan" modora miatt. Tizenkét példányt rendelt meg tegnap a tetves Trübner.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

76

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 6.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet a két £-ért. Közelebbi postahivatal a Camden Town-i pénzes posta.

A hiányzó összefoglalásokat illetően teljesen igazad van. Eredetileg meg is voltak, de *kihúztam* őket, amikor láttam, hogy a dolog menet közben nagyon megnőtt. Hiszen a szokásos szedéssel egy igen vastag kötet lenne.[125] Egyébként majd meglátod, hogy a XI. fejezet – „Egy per" – az egész személyes ügyet úgy fejébe veri a filiszternek, hogy soha életében nem felejtheti el többé.

Ami monsieur Edouard Simont illeti, ez a kutya a mocskolódó cikkében (kajánul lefordítva Techow „spiclijét") „le mouchard toujours affairé"-nak nevezett téged.[207] Erre elhatároztam, hogy példásan megleckéztetem a fickót, mert a te személyedet ért sértések jobban bosszantanak, mint az ellenem irányulók.

Egyébként – csak úgy mellesleg – mihelyt Lupus keresztülrágta magát a könyvön, örülnék, ha maga írna nekem néhány sort. A feleségemnek most az erről szóló levelek szerzik a fő élvezetet. Egészében szépen javul, csak lassan.

Freiligrath filiszter úr, a „kihűlt vesztfáli száj"[208], tegnap a többi között ezt írta nekem:

„*Könyvedet*" (a világért sem *pamflet*) „Petsch megküldte nekem. Hálás köszönet! Amennyit eddig elolvastam belőle, az várakozásomnak megfelelően csupa szellem és csupa malícia. A részleteknek olyan bősége van benne, hogy ez csaknem megnehezíti az áttekintést. Hogy magába a dologba belebocsátkozzam, azt bizonyára elengeded nekem. Még ma is nagyon fájlalom az egész viszályt, s éppoly távol állok tőle, mint eddig."

Mit szólsz ehhez a két utolsó mondathoz? Ez a disznó kutya, aki Vogt hazugságait és Blind aljasságait már régebben ismerte, most pedig írásban kapja őket, nem akar (nota bene nem is szólítottam fel rá) „magába a do-

logba belebocsátkozni". És „ma is éppoly távol áll az egész viszálytól, mint eddig". Úgy látom most, hogy még nem olvasta el az egészet, mert akkor látni fogja, hogy *hol* áll. Blinddel való intimitásának titkát (Vogt-Fazyhoz persze az üzlet köti) most már tudom. Tudniillik Freiligrath a Schiller-ünnepségre 20 000 példányt nyomatott ki költeményéből[209], s ez 40–60 £-be került. Ebből *üzletet* akart csinálni. De nem adott el *negyvenet sem*. Minthogy a spekuláció így megbukott, most arról volt szó, hogy a költségeket „rásózza" – ahogy Petsch helyesen nevezi a dolgot – a Schiller Bizottságra. Ehhez pedig Blind a lehető legszervilisebb eszköz volt. Ezzel magyarázható a kihűlt vesztfáli száj „viszontszolgálata".

A sajtóhibajegyzékben megtalálod az általad panaszolt sajtóhibát. Eredetileg a jegyzék háromszor ekkora volt. De minthogy ez rosszul fest, csökkentettük. Az egészben a pipogya Hirschfeld a hibás, aki nem tud parancsolni a szedőjének. Petsch többé semmit sem nyomat ki nála.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Ha eszedbe jut valami, amiről 1–3 íves katonai pamfletot írhatnál, Petsch nagyon szívesen venné, mert most „könyvkiadóként" akar feltörni. Nagyon kedves fickó.

77

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1860] dec. 12.

Kedves Engels,

Hálás köszönet a cikkért.[210]

A „*Neue Preussische Zeitung*" kis híre (a saját széljegyzetét leszámítva) nem egyéb, mint az a rövid cikk, amelyet a „Londoner Lithographierte Korrespondenz"[211] (Schlesinger) közölt; kevés kivétellel az *összes* német újságokban megjelent, többnyire a „London" rovatban.

A hirdetés rövid formájában csak az *Angliában* megjelenő lapokba kerül. A *német* lapokban csatoljuk a tartalomjegyzéket.[212]

Mellékelten küldöm neked a „Buchhändlerbörsenblatt" hirdetését, amelyet maga Petsch fogalmazott. Az ismert „politikus", akiről a hirdetés végén szó esik, a magnus* L. Bucher, aki ilyen értelemben nyilatkozott Borkheimnak.

A német lapokban alkalmasint e hét folyamán jelentek meg a hirdetések. Valamivel később, mint a könyv odaérkezik, mert a poroszok figyelmét (a *per* miatt) nem kell ráirányítani.

A következő újságokban hirdettünk:

„*Allgemeine Zeitung*", „*Breslauer Zeitung*", „*Bund*" (Bern), „Deutsche Allgemeine", „Frankfurter Journal", „Hamburger Nachrichten", „Freischütz", „Reform", „Karlsruher Zeitung", „Kölnische Zeitung", „*Königsberger* Hartung", „Mannheimer Journal", „Nationalzeitung", „Neue Preussische Zeitung", „Publizist", berlini „Volkszeitung", „Ostdeutsche Post", „Presse", „Rostocker Zeitung", „Schwäbischer Merkur", „Trier'sche Zeitung", „Zeitung für Norddeutschland", „Zürcher Neue Zeitung", „Neue Süddeutsche" (München), „Morgenblatt", „Wochenblatt des Nationalvereins", „Deutsches Museum", „Illustrierte Zeitung", „Ausland" (Augsburg), „Historische Deutsche Monatsschrift" (Braunschweig).[213]

„*New Yorker Staatszeitung*", „New Yorker Kriminalzeitung", „New

---

* – nagy – *Szerk.*

Yorker Abendzeitung". „Times", „Athenaeum", „Critic", „Saturday Review", „Illustrated News"[214], „Manchester Guardian", „Hermann". —

Példányokat küldtünk többek között Cottának, a „Reform"-nak, Dunckernak, 6-ot Siebelnek, különböző angol újságoknak („Saturday Review", „Athenaeum", „Critic", „Illustrated News"), Lommelnak, Brassnak, Fischelnek. Összesen több mint 50 tiszteletpéldányt küldtünk szét, de ebből újságoknak csak keveset.

Londonban eddig eladva 41 darab.

Nota bene: Lommel „Hinter den Kulissen"-ja most nagyon keresett Németországban. Még Rigából is jöttek megrendelések.

Bucher (cikkeket ír az augsburgi „Allgemeine Zeitung" mellékletében, pl. a Persignyről és Palmerstonról szólót) megígérte Borkheimnak, hogy bírálatot ír az „A. Z."-ben. Félek, hogy Biscamp megelőzi.

Liebknecht hirdetést és részletes kivonatokat közöltetett négy amerikai német és négy amerikai angol újságban. Az utóbbiak számára ugyanis irodalmi tudósítást ír.

„Vogt úr" a saját nevén tudósít néhány amerikai német zuglapot. Szidja a „Bonaparte"-ot.[215] Kijelentette, hogy írásom *soha* nem fog megjelenni.

A feleségem sokkal jobban van. De a gyerekeknek talán csak 2 hét múlva szabad hazajönniök. Nekem szinte egész nap a feleségem mellett kell lennem, és egyáltalán nem vagyok jól. Persze ez majd rendbe jön, mihelyt ő újból normálisabb állapotban lesz.

Allen a bordóit már egy hete leállította és helyette portóit rendelt. Ezért örülnék, ha az utóbbiból még küldhetnél néhány üveggel.

A könyvtáram megérkezett.[216] Még a vámhivatalban van, mert a „biztosok" még nem döntötték el, hogy megkapjam-e vámmentesen.

Nos, találd ki, hogyan fejtettem meg *Ludwig Simon* titkát? (Lásd a 16 c. mellékletet.*)

Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 128–129. old.*[217] – *Szerk.*

78

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1860 dec. 18.

Kedves Szerecsen,

Szemerén kívül vasárnap még a sógorom* is eljött ide, Szemere ma elment Liverpoolba, talán visszajön, a sógorom holnap megy – képtelen voltam tehát cikket írni. Szombatra lehetőleg valamit Ausztriáról.[218]

Szemere amúgy egész kedves fickó, osztrákosan kedélyes, és Magyarországon, forradalmi időkben valószínűleg erélyes, határozott és éleslátó is: de országa körén kívül ismeretei és eszméi bizonyosan nem valami hiresek; legalábbis én nem sok értelmeset tudtam kiszedni belőle erről. Komikus, hogy ő, aki brosúrájában[219] bonapartistának mutatkozott, most megint teljes fordulatot tett. A többi között a következő baráti kérdést tette fel nekem: mit szólnék ahhoz, ha úgy fordulna, hogy a Habsburgok, a császári állam széthullása esetén, már csak Magyarország királyai maradnának, és Német-Ausztria visszakerülne Németországhoz? Mire én persze kijelentettem, hogy az ilyen megoldás *nekünk* teljesen megfelelhet, s mi szívesörömest odaajándékoznánk a magyaroknak az egész rablóbandát. Borüzlete itt egészen jól végződött; Cobden ajánlása és a Cobdennál szerzett párizsi ismeretségei nagyon megkönnyítették a dolgát.

Ha egy mód van rá, holnap megint küldök neked 2 £-et, ma már sajnos túl késő lett.

Üdvözlöm a feleségedet, aki remélhetőleg javulóban van, és a lányokat.

Barátod
F. E.

Apropó, portói! Semmi ivásra alkalmas borom nincs már, de holnap igyekszem felkutatni és mindjárt elküldeni valami jót.

* Emil Blank. – *Szerk.*

79

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 18.

Kedves Frederick,

A feleségem sokkal jobban van. Allen úgy gondolja, hogy a gyerekek – a kettős háztartás nemcsak nagyon zavaró, hanem költséges is – vasárnap vagy hétfőn hazajöhetnek. Akkor majd ismét magam kezdem tudósítani a „Tribune"-t, amely immár ötödik hete csak két cikket[220] kapott. Ha van rá lehetőséged, küldj nekem még egyet szombatig.

Két napja ágyban fekszem és orvosságot szedek, de Allen azt mondja, hogy semmi komoly, s 3—4 nap múlva ismét talpra állok. Az izgalom stb. okozta.

Ami Szemeréről való véleményedet illeti, *egészen halkan* megsúgom neked, hogy teljesen egyezik az enyémmel. A legkomikusabb az, hogy én javasoltam neki ironikusan, tartsák meg maguknak a Habsburgokat, Pest lenne az utolsó menedékük stb.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

80

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1860 dec. 19.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a Camden Townra kiállított 2 £.

Minél tovább jutok a könyv[125] olvasásában, annál nehezebben tudom elképzelni, hogyan húzza ki magát Vogt ezekből a históriákból, amelyek „sohasem fognak megjelenni"*. 41 példány Londonban e néhány nap alatt igen sok; most még több lesz majd. Minden bizonnyal a legjobb polemikus mű, amit eddig írtál, stílusa egyszerűbb, mint a Bonaparte-é[215], s mégis, ahol kell, éppolyan hatásos.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 121. old. – Szerk.*

81

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 19.

Kedves Frederick,

Köszönet a 2 £-ért. Lenchent küldtem érte a postahivatalba.

Allen úgy véli, hogy a feleségem nem lesz himlőhelyes. Természetesen még beteg (és éppen a javulás idején válnak a betegek nyugtalanabbá és türelmetlenebbé), de Allen teljesen meg van elégedve a haladással.

Ami engem illet, ma (az álmatlanság volt a legrosszabb), miután rendesen átaludtam az éjszakát, sokkal jobban vagyok és azt hiszem, hogy két, legfeljebb három napon belül újra teljesen rendben leszek.

Minthogy e héten túlságosan rosszul voltam, semhogy kitehettem volna a lábam, nem tudom, hogyan halad a könyv[125] londoni eladása. De Liebknecht elmondta, hogy a londoni Munkásegylet[4] e héten hat példányt vásárolt a könyvtára számára.

Zimmermann Spandauból (most ügyvéd Londonban), exparlamentárius, Vogt kebelbarátja, korábban a „Volk"-nak és személyemnek bősz szidalmazója, múlt héten ebédet adott, amelyen megjelent Höchster ügyvéd (ismeretes Elberfeldből, most nagyon keresett ügyvéd Párizsban); Rheinländer barátunk is ott volt. Zimmermann kijelentette, hogy Blind menthetetlenül kompromittálta magát. Ami Vogtot illeti, nem akarta elhinni, hogy megvesztegették, jóllehet ismerte a fickó könnyelműségét és hiúságát. Könyvem most meggyőzte őt arról, hogy Vogt egy egészen közönséges „mouchard"*, aki csak a fizetség nagyságában különbözik a muchardus vulgaristól** stb. Ő (Zimmermann) svájci ismerőseinek is írt, nehogy Vogt úrnak kétségei legyenek nézete felől.

Bucher megírta Borkheimnak, hogy a Vogt elleni bizonyíték teljesen meggyőző. Azonkívül írásom megsemmisített minden „előítéletet, amelyet Marx agitátori tevékenységével szemben táplált". Ebben a két vonatko-

---

* – „besúgó" – *Szerk.*

** – szokványos besúgótól – *Szerk.*

zásban nyilatkozott a camberwelli kereskedők körében (akiknek előadásokat tart német jogtörténetről), úgyszintén írt „németországi befolyásos személyeknek".

Zimmermann és Bucher itt fontosak a filiszter miatt.

Megpróbáltatásom idején – az utóbbi négy hétben – mindenfélét olvastam. A többi között Darwin könyvét a „Natural Selection"-ról. Noha kifejtése angolosan darabos, ez az a könyv, amely magában foglalja a természettörténeti alapzatot nézetünk számára. Viszont A. Bastian „Der Mensch in der Geschichte"-ja (3 vastag kötet, a fickó fiatal brémai orvos, aki több éves világkörüli utat tett), amely megpróbálja „természettudományosan" ábrázolni a pszichológiát és pszichológiailag ábrázolni a történelmet, rossz, zavaros, formátlan. Csupán itt-ott néhány etnográfiai furcsaság használható belőle. Ráadásul igen pöffeszkedő, stílusa pedig szörnyű.

Apropó! Ludwig Simonnal kapcsolatban ki kell találnod, hogyan láttam át a szelíd Kunigunda[221] mesterkedésein.*

Lassalle, akitől néhány héttel ezelőtt kaptam levelet, súlyos beteg. Nem köszvény, hanem csontgyulladás volt? Mint írja, „egy nagy és fontos művet" ad ki Brockhausnál 2 kötetben.[222] 17 órát ágyban tölt, 3 órát fent és a „nagy fontosságú" mű korrektúrájával foglalkozik. Azt hiszem, hogy a Vogt elleni írás, amelyet megküldtem neki, aligha alkalmas fájdalmainak enyhítésére. De ki tehet arról, hogy ő berlini „ideálpolitikus"?

Megírtam már neked, hogy mi a „durva materiális alapzata" a Freiligrath és studiosus** Blind közötti intimitásnak?***

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 128–129. old. – Szerk.*

** – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató. – *Szerk.*

*** *V. ö. 119. old. – Szerk.*

82

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 23.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet a borért és az 5 £-ért. A feleségem kiválónak találja a portóit.

Én a mai nappal talpra álltam.

Keil azt írja Lipcséből, hogy mindjárt a könyv[125] megérkezte után 120 példányt eladtak.

Richter Hamburgból (a „Reform"-tól) azt írja, hogy nagy az érdeklődés.

A feleségem szívélyesen üdvözöltet.

Barátod

K. Marx

83

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 26.

Kedves Frederick,

A „Vogt úr" hirdetésének mellékelt újságkivágatán, amely a „Genfer Grenzpost"-ból való, már a hatalmas betűkből is felismerhető, hogy Brass mennyire szereti Vogtot.[223] Egyébként a „Grenzpost" legutóbbi öt számában *nagyon jó* cikkek vannak.

Londonban, mint Petsch tegnap közölte velem, eddig 80 példány kelt el. Ezzel szemben panaszkodik, hogy Manchesterben aztán „semmi se nem megy".

Különben a német lapokban tudomásom szerint eddig még nem jelent meg semmi, kivéve a *„Reform"-ot*, amely több (jóindulatú) jegyzetet közölt[224] és egy hosszú cikket ígért a jövő hétre. Az augsburgi *„Allgemeine Zeitung"-gal* furcsán áll a dolog. Két kimerítő bírálatot kapott, egyet a koszos Biscamptól, a másikat pedig a melléklet számára, L. Bucher úrtól. És még egy szót sem közölt. De majd meglátjuk.

Tehát:

1. *L. Simon**. A könyv már majdnem az utolsó oldalig készen volt, amikor egy alkalommal későn este a korrektúra miatt elszaladtam Hirschfeldhez, de előbb a Cityben egy pillanatra betértem Rheinländer barátunk irodájába. Ő igen vidám ábrázattal elmondta nekem, hogy Párizsból Londonba érkezett a fiatal Höchster (az ügyvéd fia) és itt belépett az üzletbe. Rheinländer nagyon jól ismeri Höchsteréket, apát és fiút, Párizsból. Az ifjú Höchster, akivel később egyszer találkoztam is Rheinländernél, jámbor fickó, akinek nem hogy politikai nézetei, de még fogalmai sincsenek. Alkalmazott volt a Königswärter** vagy hasonló nevű bankárnál (ebben az ismert bonapartista névben pillanatnyilag nem vagyok egészen biztos), ahol L. Simon az irodavezető. Rheinländer kikérdezte Höchstert a szelíd Kunigundáról[225].

---

* *V. ö. 121. old. – Szerk.*

** Maximilian Koenigswarter. – *Szerk.*

Ó, válaszolta Höchster, mi az irodában nem szeretjük őt. Noha irodavezető, annyira aggályoskodó, hogy egy lépést sem tesz a főnök megkérdezése nélkül, nem is nagyon ért az üzlethez, mogorva, no meg ideje igen nagy részében politikával foglalkozik. A híres E. About majdnem minden este nála van, együtt dolgozik vele; magam láttam, amikor egyik közös írásuk korrektúráját átnézték. Rheinländer keresztkérdéseire aztán kiderült, hogy ez a közös munka a „Prusse en 1860"[132]. Königswärter bonapartista irodájában L. Simon meglehetősen hencegett E. Abouthoz fűződő kapcsolatával, s az ifjú Höchster, aki a politikában olyan, mint egy ma született gyermek, azt hitte, hogy Rheinländerrel – akire persze a legkevésbé sem gyanakszik – valami nagyon dicséretes dolgot közöl L. Simonról. A legmulatságosabb az, hogy később, a Zimmermann-féle ebéden (ahová ifjabb Höchstert nem hívták meg), Rheinländer egészen naivan megkérdezte az öreg Höchstert, hogy mit tart az L. Simonra vonatkozó leleplezésemről? Idősebb Höchster kijelentette, hogy már évek óta elvből nem foglalkozik politikával, amely kétszer is tönkretette. Ámde a dolog hihetetlennek tűnik neki. Rheinländer viszont kitartott amellett, hogy nekem igen „megbízható" forrásom van.

2. *Blind* irtóztatóan megbosszulta magát. Felmondta üzleti kapcsolatait Petsch és Tsá-nak. Ez „a vak [blind] ember bosszúja". Vén Žižka![226]

3. Freiligrathról – aki ma gyönyörködni fog a tapaszban, amit kihűlt szájára tettél – és Blinddel való kapcsolatának anyagi alapjáról, ha nem tévedek, *már* korábban írtam neked.* Egészen pontosan így történt a dolog: A Schiller-ünnepély idején (1859) a nemes költő az ismert kantátát[209] *ügynöke, Blind révén* először a Kristálypalota[227] igazgatóságának ajánlotta fel. Az igazgatóságnak 40 £-et kellett volna készpénzben lefizetnie az engedélyért, hogy *kinyomathatja* és a Schiller-ünnepély *napján* a *Kristálypalotában* árusíthatja a híres kantátát. Az egyéb terjesztést a kereskedő szellemű poéta magának tartotta fenn. Az igazgatóság szépen megköszönte a jóságát és felkérte Freiligrath urat, hogy a kantátájával maga házaljon.

Mármost a nemes férfiú e vacakból állítólag a saját költségén 20 000 példányt kinyomatott Hirschfeldnél. Előállítási költség 40 £. A nemes költő terve szerint a bevétel *fele* a Schiller Intézetnek szenteltessék, a másik fele propriis laribus** úgy, hogy az előállítási költségek levonása után (darabonként 6 penny volt az ár) 210 £-et összekapart volna magának, és ráadásul még eldicsekedett volna a nagylelkűségével is Németországban.

* *V. ö. 119. old.* – *Szerk.*

** – saját háziisteneinek; otthonának – *Szerk.*

De gazda nélkül készült a számítás. Egész Angliában (mindenestül) talán párszáz példányt helyeztek el, s ezt is csak magánszemélyekre gyakorolt hallatlan erőszak útján.

Megvolt hát a baj csőstül. Blind ekkor reggeltől estig és estétől reggelig ügyködött, hogy a londoni Schiller-Bizottságot a nyomdaköltségek kifizetésére bírja, ami végül, heves viták után, sikerült is. Hinc illae lacrimae.*

A raktáron maradt számos példányt Freiligrath terjesztés végett rábízta vak [blind] barátjára, s ez a fáradhatatlan kis csaló még most novemberben is (1860) összeintrikált egy saját Schiller-ünnepélyt Londonban, hogy Freiligrath makulatúráján túladjon. Nem csoda tehát, hogy Freiligrath a maga Blindjéhez továbbra is „közel áll"**. Freiligrath úgy ért a privát érdekeihez, mint senki más, és az üzleti érdek (a költői dicsőséget persze beleértve) mindenek előtt való.

Hadd említsek meg még egy, Blindre jellemző bohóckodást ez alkalomból.

Barátaival, Freiligrathtal és Kinkellel mit sem közölve, a mélyre hatoló Blind egészen titokban (az ismert 100 £ alapból) kinyomatott valami előzetest vagy egy előzetes valamit Schillerről és Blumról. Reggel fél nyolckor, amikor még mindenki az igazak álmát aludta, elhelyezett a Palota bejáratánál egy ládát, benne a maga „radikális röpiratával"; ezt a „Morning Advertiser"-től[229] kölcsönvett kifutófiúk őrizték, s minden látogatónak a kezébe nyomták a firkát. Ha valaki megkérdezte, mibe kerül, akkor a külső megjelenésétől függően 6, 3 vagy csak 1 pennyt gomboltak le róla. Aki nem kérdezett, ingyen kapta meg a firkát. S így, még mielőtt Kinkel beszéde vagy Freiligrath kantátája a helyszínen lett volna, a badeni ravaszdi mindenkit megelőzött és Istenre és emberre ráerőszakolta a maga szemetét.

Üdvözlet. A gyerekek ismét itthon. Üdvözlöm Lupust.

Barátod
K. M.

Köszönet a cikkért.[218]

---

* – Íme, ettől e könnyek.[228] – *Szerk.*

** *V. ö. 118–119. old.* – *Szerk.*

84

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1860 dec. 27.

A legnagyobb sietségben.

Kedves Engels,

Épp most jött egy levél J. Ph. Beckertől Nápolyból, hogy Borkheim *postafordultával* küldje meg neki *Garibaldi számára* a következőket:

1. „*A Pó és a Rajna*". (Ebből *nekem* még van egy példányom, Petschnél találtam. Tehát ez *rendben.*)

2. „*Szavoja, Nizza és a Rajna*". (Az én példányomat réges-rég elküldtem Schilynek. Remélhetőleg neked van *egy,* s ezt kérem *postával azonnal* elküldeni S. L. Borkheimnak, 44, Mark Lane, City, London.)

3. „*Vogt úr*".

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

1861

85

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 jan. 3.

Kedves Frederick,

Elraktam valahová a ma reggeli leveledet, és most nem emlékszem, menynyibe is kerülne a „Leleplezések" elszállítása Petschhez? A nálam levő példányokat már múlt héten átadtam neki.[230]

Siebel írt. Éppen akkor tért vissza Elberfeldbe párizsi nászútjáról. A hat példányt szétosztotta s hat újat rendelt.[125] Jó lenne, ha némi útmutatást adnál neki arra, hogy hogyan hirdesse meg.

Tóby* elnyújtott jajkiáltást hallatott a „Freischütz"-ben.[232]

A „Vogt úr"-ban a legutálatosabb (a jegyzékben nem szereplő) sajtóhiba a „kanton-tanács" helyett három- vagy négyszer szedett „nemzeti tanács". Petsch révén a leghatározottabban helyesbítettem ezt a „Genfer Grenzpost"-ban.

A porosz király** halála igen jókor jött. Qu'en dites-vous?***

A feleségem állapota napról napra javul, bár még igen gyenge. Én szombaton ürítettem ki az *utolsó* gyógyszeres üveget.

Borchardtot még le kell tolni.°

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Az egész család szívélyesen üdvözöltet általam, és a legjobbakat kívánja neked újévre. Azért írok ilyen röviden, mert a sógorom és a húgom°° itt vannak. Holnap elutaznak a Jóreménység fokára.

---

* Meyen.[231] – *Szerk.*

** IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

*** Mit szól Ön ehhez? – *Szerk.*

° *V. ö. 551. old.* – *Szerk.*

°° Johan (Jaan) Carel és Louise Juta. – *Szerk.*

86

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1861 január 7.

Kedves Szerecsen,

A „Leleplezések" ma vagy holnap bérmentesítve elmegy innen Petsch címére.[230] A legjobb, ha a fickó a címlapra egy kis cédulát ragasztat: London, A. Petsch és Tsa., 1861. Hogy tudni lehessen, hol kapható.

Nem szerezhetnéd meg nekem Tóby jajkiáltását[232]?

Siebelnek írok.

A német lapokban, a „Kölnische Zeitung"-on kívül, még csak hirdetést sem találok – ez mégiscsak furcsa.

Régi ellenségeink nem kerülik el megérdemelt sorsukat. Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerint a megboldogult „Strassburger Korrespondent" főszerkesztője „bizonyos *Wolfers* úr volt Kölnből" – Dumont újságjának* Dísz-Wolferse –, nem tudod ezt az utóbbi tényt megsúgni Biscampnak, hogy közölje az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-gal, s azt is, hogy a fickó nem Rajna-vidéki, hanem egy tetves belga? Schwanbeck megdöglött delírium tremensben. Dísz-Brüggemann elkallódott és elfelejtődött, Wolfers pedig nyíltan bonapartista zsoldban – mit kívánsz még?

I. Vilmos király most majd nyilván szintén alaposan blamálja magát. Ha a berlinieknek azt mondja, hogy egynémely helytelen dolog történt, akkor ezen bizonyára Stieber kényszerű elbocsátását érti. Apropó. Egy másik barátunk, a *Greif* madár[233] a „Neue Preussische Zeitung" szerint súlyos betegen, szélhűdötten fekszik. Jó jel, ha a mennydörgős mennykő így belecsap e fickókba. Pompás, hogy az uralkodóváltozás[234] éppen az osztrák forradalommal[235] ilyen szépen karöltve jár. Még a „Wochenschrift des Nationalvereins" is kijelenti most, hogy ha Poroszország nem siet nagyon, akkor Ausztriának kell az élre kerülnie Németországban. Ausztriában pompásan halad a dolog. Semmi sem kedvezőbb, mint ez a határozatlanságában önfejű szamár Ferenc József. A dolog pompásan halad, Bonaparte úrnak éppúgy a fejére fog nőni, mint a Francinak.

* „Kölnische Zeitung". – *Szerk.*

Észak-Amerikában is cifra dolgok készülnek. A rabszolgákkal nagyon rondán állhat a helyzet, ha a déliek ilyen merész játékot játszanak.[236] A szabadcsapatok legcsekélyebb betörése Északról mindent lángba boríthatna. Mindenképpen úgy látszik, hogy a rabszolgaságnak így vagy úgy gyorsan vége lesz és akkor a gyapottermelésnek úgyszintén. De hogy ez hogyan hat Angliára, az majd hamarosan megmutatkozik. S ilyen hatalmas mozgalmak közepette az efféle szamár, mint Bonaparte, azt hiszi, hogy tartósan halászhat a zavarosban.

Sok üdvözlettel.

Barátod
F. E.

87

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 január 8.

Kedves Frederick,

Toby jajkiáltását[232] magam is csak gyors átolvasásra kaptam meg. Egyébként két példányt, s ebből az egyik a tied lesz, múlt héten megrendeltettem Petschsel.

Siebel jelenlegi címe: Karl Siebel jun., *Barmen* (Kleine Wertherstrasse 25.).

A „*Leleplezéseket*"[230] Petsch már meg is hirdette a „Buchhändler-Börsenblatt"-ban. Schapperra való tekintettel másutt megtiltottam.

A „Vogt úr" könyvkereskedői hirdetését eddig csak a „Reform"-ban, a „Publizist"-ban, a „Freischütz"-ben és a „Grenzpost"-ban *láttam*. Egyébként Petschnek a szemem láttára kellett írnia az összes illetékeseknek, s így a rejtély néhány nap alatt megoldódik. Petsch úgy véli, hogy nem az újságokon múlik a dolog, hanem a *könyvkereskedőkön*, akik halogatják a hirdetést karácsony és újév utánra. És a hirdetés mindig annak a könyvkereskedőnek a kezén keresztül jut csak az újságokba, aki a helybeli terjesztést intézi. De majd meglátjuk!

Lásd, micsoda szerencsétlen flótás vagyok. Múlt szerda óta (éppen egy hete) a megfázással és köhögéssel együtt szúró fájdalom jelentkezett a májam környékén, úgyhogy nemcsak köhögéskor, hanem akkor is, amikor tetemem egyik oldalról a másikra fordul, testi fájdalmat éreztem. Úgy véltem, hogy ez gyulladásra vall. Ezúttal éreztem első ízben ilyenfajta fájdalmat, noha Allen gyakran és sürgetően kérdezett erről. Ezúttal – főképp, mivel amúgy is ijesztő orvosi számla nyomja a vállamat, más számlákkal együtt – úgy-ahogy egymagam kúráltam magamat. A kúra egyszerű volt – nemdohányzás, ricinusolaj, csak limonádé, kevés evés, semmi szeszes ital, semmittevés, itthonmaradás (mert a hideg levegő mindjárt megköhögtet). Még nem vagyok egészen rendben és valahogy gyengének érzem magamat. Megérdeklődhetnéd egyébként Gumperttől, hogy mi a teendő az ilyen akut

esetekben, ha megismétlődnének. Allent majd akkor fogom megkérdezni, amikor megint kijárok és teljesen talpra álltam.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A feleségem (aki lassan javul, de még nagyon gyenge) és a gyerekek üdvözöltetnek.

88

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 január 10.

Kedves Engels,

Tegnap a mellékelt cetlit kaptam és így most már kénytelen vagyok a könyvekért 2 £ 5 shillinget kifizetni a megbízottaknak.[216] Ezenfelül a házhozszállítás még kb. 10 shillingbe fog kerülni. Az adót elengedték. Bizonyára nem írnék neked e vacak miatt, de dura necessitas*, mivel teljesen üres a zsebem.

A túloldalon a másolata egy firkálmánynak, amelyet *Gottfried Kinkel megbízásából H. Beta* tákolt össze a „Vogt úr"-ról.

Barátod
K. M.

Magazin für Literatur des Auslands.[237] *1861. 2. sz.*

„– »Vogt úr«. – Írta Karl Marx. A »menekültek« első éveiben bizonyára szép összegecskék adattak ki arra, hogy a titkosrendőrséggel borzasztó titkokat és összeesküvéseket szimatoltassanak ki. Nagy volt a fáradság, ám meglehetősen siralmas a termés. Ami azonban egynémely menekültnek a titkosrendőrségtől való *félelmét* illeti, ez nagyon elharapódzott. Voltak férfiak, akik ettől ténylegesen megőrültek. Mások persze szívesen hencegtek is ezzel a félelemmel és mindenütt kikürtölték, hogy Európa szinte valamennyi állama külön kémeket szegődtetett ellenük. Ez hencegés volt, nem hipochondria. Magát az ördögöt nem vette észre ez a népség, még ha a nyomukban volt is. Ettek-ittak vele, barátként ott teázott az asztaluknál, s nem vették észre, hogy neki csak az volt a fontos, hogy elárulja őket, nem 30 ezüstpénzért, ó nem! A saját súlyos pénzét adta ki arra, hogy ezt a brosúrát kinyomassa. Úgy látszik, hogy ez a Karl Marx úr tíz évig dolgozott és settenkedett és leveleket fogott el és másolt le, hogy a saját számlájára és a saját

* – kemény szükségszerűség – *Szerk.*

passziójára végre első lehessen valamennyi Vidocq és Stieber között. Az emigráció tíz évének minden rég elfelejtett mocska és tévedése felhasználtatott, lemásoltatott, barátoktól teázás közben kitudakoltatott, nehogy az utóbbiakat állítsák pellengérre. Bizonyára mindenki, nemcsak a menekültek, leír egyszer tíz évben egy magánlevélben valami értelmetlen vagy elsietett dolgot, amikor is számít a barátok diszkréciójára, arra, hogy az idők sodrában ez elmosódik. Ha azonban barátok ezeket az alkalmi hulladékokat és baklövéseket gondosan összegyűjtik és költészettel úgy kicifrázzák, hogy por és piszok szálldos körülötte, mint Marx úr brosúráiban, ha pl. *tíz évvel ezelőtt, izgatott órában tett kijelentéseket*" – (voilà Godofredum*) – „vastag betűkkel nyomtatnak, hogy mindenki lássa, Marx úr egy rondaságot, egy utálatos történetkét akart belőle csinálni – akkor éppenséggel minden embert pellengérre lehet állítani. Marx úr mestere a konstruktív denunciációnak. Vidocq, Ohm, Stieber stb. báránykák hozzá képest. Sokan kéjjel gázolnak majd ebben a felkavart mocsokban, mert mesteri calum**m**ia******; de egyetlen elővigyázatosságra felkérjük az olvasókat: a majom-vadonban akadnak gonosz páviánok, amelyek egyéb fegyver híján az ürüléket használják fel, s ezzel bombázzák barátaikat és ellenségeiket. Vigyázzunk: Marx úr a maga 190 oldalán szinte kizárólag ezt a fajta stratégiát alkalmazza, amelynél sajnálják a munícióra való kiadást. Olvassátok, olvassátok, de csakis egy mosdótálnyi víz és habzó szappan szoros közelségében, nem feledkezve meg a szagoltató üvegcséről sem!

H. B."

Ez tehát Gottfriednak a Betája (Betzichéje[239]), Drucker „How do you do"-jának hajdani szerkesztője és Gottfriednak a felmagasztaló seggnyalója a „Gartenlaubé"-ban[240] stb. Szép kis söpredék! Micsoda stílus és micsoda hülyeség!

* – Íme, Gottfried – *Szerk.*
** – rágalom[238] – *Szerk.*

89

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1861] jan. 18.

Kedves Frederick,

Bocsáss meg, hogy a 3 £ vételét még nem jeleztem neked. Hétfőn visszaestem, s mivel kedden sem lettem jobban, megint Allenhez kellett folyamodnom, tehát pillanatnyilag orvosi kezelés alatt állok. Az íráshoz szükséges előrehajlás fájdalmat okoz, s így mindig halogattam. Láthatod, olyan meggyötört vagyok, mint Jób, bár nem olyan istenfélő.

Siebel – akinek ideje igen drága lehet, mert egy sort sem ír – két „Kölnischer Anzeiger"-t[241] küldött nekem; ezekben a könyvemről[125] kedvezően nyilatkozó két kis cikk van. A könyvkereskedői hirdetés az augsburgi „Allgemeine Zeitung" január 1-i számának mellékletében jelent meg.

Szeretném, ha *angolul* – mert Allen előírása szerint legalább még egy hétig tartózkodnom kell az írástól –, tehát angolul küldenél nekem egy rövid kritikát a „*Times*" számára a porosz amnesztiáról[242], mégpedig a következő főbb pontok hangsúlyozásával:

1. hogy az amnesztia a legnyomorultabb, amelyet 1849 óta bármely országban (Ausztriát sem kivéve) kibocsájtottak; (kicsinyes, ízig-vérig porosz);

2. hogy a „liberális" porosz sajtó állapotát meg lehet ítélni abból, hogy ezt a szemetet magasztalásokkal halmozza el;

3. hogy bizonyos kisebb vétségekre, zsandárokkal való ellenszegülésre, hivatalnokok megsértésére stb., Poroszországban *mindig*, minden új trónra lépéskor amnesztiát hoztak, és hogy a jelenlegi amnesztia valójában semmivel sem több;

4. valójában *az összes menekült* – tehát az egész 1848–49-es forradalom – ki van rekesztve az amnesztiából. Azoknak a menekülteknek, akiket „*polgári bíróságaink elítélhetnének*", s akiknek „az akadálytalan visszatérés megengedtetik" (mintha nem állt volna mindig mindenkinek „törvényileg" jogában visszatérni), kilátásba helyezik, hogy az igazságügyminisztérium az érdekükben „hivatalból *kegyelmi indítványt*" terjeszt be. Ezzel valójá-

ban semmit nem garantálnak. Ezt az ízetlen formát állítólag azért választották, mert Poroszország „jogállam", amelyben a király az alkotmány értelmében semmiféle nyomozást nem szüntethet meg. Szép kis kutyakomédia ez olyan államban, ahol a porosz „Gerichtszeitung"[243] (Berlin) beismerése szerint 10 év óta nem létezett jog. Ezenkívül a vádlottak távollétében lefolytatott eljárásoknál, mondja, egyidejűleg hozhatják meg és engedhetik el az ítéleteket. Nagyon elismerésre méltó a „joggal" való kacérkodás ott, ahol Stieber, Greif, Goldheim még mindig szabadon járkálnak, úgyszintén Simons, Manteuffel stb.

5. A legfőbb disznóság az amnesztia 4 §-a, amely szerint mindazoknak, „akiket a következőkben katonai bíróságok elítélhetnének", előbb „kegyelemért" kell „folyamodniok" Vilmoshoz, aki majd „a katonai törvényszéki ügyosztályunk által benyújtandó jelentés alapján meghozza a további határozatot".

Itt fontolóra kell venni, hogy a porosz Landwehr-szabályzat szerint csak egészen kivételes eset, ha egy porosz menekült nem esik a „katonai bíróság" illetékessége alá;[244] hogy a „kegyelemért való folyamodás" kategorikusan elő van írva, s ezért a megalázkodásért még csak pozitív ellenszolgáltatást sem ígérnek; végül, hogy Vilmos inkább rászorul az „amnesztiára", mint bármelyik menekült, mert a szigorúan vett legalitás szempontjából semmi keresnivalója sem volt Badenban stb.[245]

A „*Times*" bizonyára a legnagyobb örömmel fogadna egy ilyen bírálatot. Neki és más lapoknak egyidejűleg küldeném el, természetesen csak ezzel az aláírással: „Egy porosz menekült". Egyúttal magánlevelet írnék a szerkesztőségnek.

Ez az egyetlen eszköz, hogy érdemük szerint méltassuk a porosz kutyákat és az altisztet az élükön.

Barátod
K. M.

90

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861] január 22.

Kedves Frederick,

Az amnesztiára vonatkozó nyilatkozatnak két másolatát ma mindjárt elküldtem (egyet a „*Times*"-*nak*, egyet a „*Standard*"-*nek*[246]).

Mit szólsz Bucher és Tsai nyilatkozatához?[247]

Láthatod a porosz sajtóból, hogy Gottfried* a sajtócsőcselék révén megint az előtérbe tolakszik.

A könyvem[125] (könyvkereskedői) hirdetése a „Neue Preussische Zeitung"-ban is megjelent. Ezen a héten megint elment az *összes* berlini újságoknak. A kutyák mindkét oldalról agyon akarják hallgatni.

Ami állapotomat illeti, Allennek *ugyanaz* a nézete, mint Gumpertnak. De bármi is, undorító állapot, amely munkaképtelenné tesz. Amellett valamelyest testileg is fájdalmas, noha ez ma már sokkal jobb. Még szedem az orvosságot, s Allen minden harmadik napon eljön. Ma megint itt volt. Lovaglás, levegőváltozás stb. Hogy a cipő hol szorít, azt persze nem mondhatom meg neki. Újra meg újra átgondoltam, hogy nem köthetnék-e Borkheim révén üzletet egy loan society-val[248], hogy némiképp rendezzem viszonyaimat, amelyek nagyon szétzilálódtak annak következtében hogy a betegséggel kapcsolatban költségek merültek fel, hogy a „Tribune"-ra nem intézvényezhetek stb. De ahányszor csak azon a ponton voltam, megint inamba szállt a bátorságom, mert Borkheim (minden jó tulajdonsága mellett) szeret hencegni, és naponta – vagyis ahányszor csak látom – a menekültektől járó pénzeiről mesél.

Örülnék neki, ha egy-egy cikket küldenél, amikor csak időd és kedved van. Én még mindig képtelen vagyok. Legjobban szeretném, ha szombatra a francia fegyverkezésekről, vagy egyáltalában valamilyen francia témáról írnál.

Nézetem szerint *nincsen* szövetség egyfelől Oroszország, másfelől Porosz-

* Kinkel. – *Szerk.*

ország és Ausztria között. Oroszország, amely mindig kétfelől fedezi magát, csupán bizonyos megegyezésekre jutott (Lengyelországot és a dunai fejedelemségeket illetően) a fickókkal Varsóban[171], de *egészen biztosan* kötött egy új szerződést Bonaparte-tal is más „eshetőségekre".

Apropó. Talán még jobb lenne, ha Schleswig-Holsteinról írnál. A csattanó: a berlini sajtó mocskos viselkedése, mely állandóan Ausztrián lovagol, hogy „akadályozza" Poroszországot a Dánia elleni lépésekben. Most pedig, amikor Ausztria megadja az engedélyt, „csapdákról" kiáltozik, figyelmeztet, békére int stb.[249] Lásd a „*Volkszeitung*"-*ot*, a „*Kölnische Zeitung*"-*ot* stb. Verd el a port a berlini sajtón. Ezt korábban sokszor megtettem a „*Tribune*"-*ban*. De mindig újra meg kell ismételni.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

91

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 jan. 29.

Kedves Engels,

A baj nem jár magában, mint Dana mellékelt leveléből láthatod. Egy 30 £-es váltót, amelyet december 10-én két hónapra intézvényeztem, megóvatoltak, s ezenkívül 6 hétre *minden* tudósítást felmondtak. Persze tegnap rögtön elszaladtam Freiligrathhoz, s arra, hogy ő fedezze magát, aligha lesz más kiút, mint hogy kiállítok neki egy váltót 3 hónapra önmagamra, és ő aztán igyekszik elhelyezni. Hogy itt a továbbiakban hogyan boldogulok, azt nem tudom, mert adó, iskola, házbér, fűszeres, hentes, Isten és ördög sem hajlandók további haladékot adni. Dana részéről aljasság, hogy az elszámolásnál visszatér az 1858–59-es válságidőszakra, amikor a tudósítás *kivételesen* lecsökkent heti egy cikkre[250]; ez a megállapodás egyébként gyakorlatilag, sőt egy külön levél értelmében évek óta megint hatályon kívül volt. Most levonja nekem az *összes* cikkeket, amelyeket az utolsó évben *nem* nyomtattak ki. Másfelől, ha az ő hibás feltevése alapján az 1858–59-es megállapodás még irányadónak tekintendő, akkor viszont nem lett volna joga engem másfél hónapra kiiktatni. És mégsem tehetek semmit a fickók ellen, mert teljesen tőlük függök. Csakugyan nem tudom, mihez kezdjek, de már régóta láttam közeledni ezt a válságot.

Egyúttal mellékelem Lassalle levelét. Mostani levelében nem is emlékszik arra, hogy milyen benyomást tett rá a Vogt-féle szar. Egyébként jobb *későn belátásra jutni, mint soha. Ami azt a szándékát illeti, hogy újra kiadja* a „Neue Rheinische Zeitung"-ot – Hatzfeldné, akiről egy memoárt mellékelek, több mint 300 000 tallérral rendelkezik –, a mostani körülmények között még ebben a szalmaszálban is megkapaszkodnék, de Németországban még nem csapnak a hullámok elég magasra ahhoz, hogy elbírják a hajónkat. Eleve elvetélt kísérlet lenne.[251]

Tóby* megint írt Borkheimnak, hogy vajon sohasem hallott-e a mi

* Meyen.[231] – *Szerk.*

90 £-es menekült-históriánkról[252]? Németország, írta, megvet engem, ezért az általános hallgatás. Még a nagy L. Walesrode is kijelentette, hogy az efféle aljasságokra senkinek sem kell válaszolnia stb. Mellesleg örülnék, ha Borkheimnak – minthogy 12 £-gel hozzájárult a „Vogt úr"-hoz – *felel-nél* a levelére. E tekintetben nagyon érzékeny.

Buchert és Rodbertust, akik a berlini képviselő-lajstromon szerepeltek, nyilatkozatuk[247] megjelenése után a felháborodott kisnémetek[30] *törölték*. A nyilatkozat rossz, de az a mód, ahogyan *Bucher* a legutóbbi „Hermann"-ban G. K.-nak (Gottfried Kinkelnek) válasszal szolgál, jó.

Kolatschek úr tegnap írásban kért a „Vogt úr"-ból egy ingyen példányt recenzióra. Elküldtük neki. Viszonylag sokat vásároltak a könyvből Péter-várott és Rigában, ellenben Kölnben – *semmit* (talán 6 példányt).

A történet, amit Lassalle Zabelről mesél, jó.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A disznó „Times" nem fogadta el az amnesztia-cikkedet. Éppúgy a „Standard" sem. Helyezd el most a dolgot a „*Guardian*"-ben, amelyből, ha ideküldöd, Borkheim által elhelyeztetem majd a disznó „Hermann"-ban stb. és másutt.[242]

92

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861] jan. 31.

Kedves Frederick,

Hálával nyugtázom leveledet és a 10 £-et benne.

Most el kell mennem hazulról, hogy mindenekelőtt gázt és adót fizessek, mert különben a fickók a nyakamra küldik a végrehajtót. Majd meglátom, hogy a többi kutyával hogyan vergődöm zöld ágra.

Részletes levelet kapsz tőlem, mihelyt megkaptam holnapi leveledet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Mellékelve Lassalle memoárja.[251]

93

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1861 január 31.]

Kedves Marx,

Borkheimnak nehéz válaszolni.* Az itteni bizományosok, akik árut vásárolnak az olasz piac számára, *valamennyien saját maguk kereskednek* arrafelé, tehát egy Londonból érkező rendelésben konkurrenst látnának és alaposan elvágnák az útját. Reuss, Kling & Co. és A. S. Sichel a fő cégek ezen a téren, de *kis* rendeléseket egyáltalán nem fognak elfogadni. Mindenesetre gondoskodj arról, hogy bárki is fordul ezekhez az emberekhez, rám *ne* hivatkozzék, mert teljesen hiábavaló lenne és igen nevetséges fényt vethetne rám. Ha a rendelés valamennyire is jelentős, és ha rendszeres összeköttetést akarnak létesíteni, akkor legjobb, ha maga a vevő jön ide és közvetlenül a gyárosokhoz megy. Londoni cégek számára itt csak az East India Tradeben** működnek bevásárlók, vagy pedig jelentéktelen fickók, akiket nem ismerek.

Mindössze ennyit sikerült ma kideríteni.

Hogy ezek meg miféle strómanok, azt egyáltalán nem tudom.

Barátod
F. E.

Csütörtök.

---

* *V. ö. 144. old. – Szerk.*

** – kelet-indiai kereskedelemben – *Szerk.*

94

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1861 febr. 2.

Kedves Frederick,

Tegnap a következő cetlit kaptam Freiligrathtól,* ami a dolgokat nem teszi kellemesebbé. Most postafordultával meg kell írnod nekem, hogy mit tegyek?

Csakugyan annyira zaklatnak mindenfelől, hogy azt sem tudom, hol áll a fejem, s ráadásul még az a kellemetlenség is, hogy mindezekkel a kis nyomorúságokkal terhelnem kell téged.

Írtam Dananek, akinek *jogilag* semmiképp sincs igaza, de nem sok reménnyel a sikerre.** A fickók tudják, hogy szükségem van rájuk, és hogy nekik viszont e pillanatban nincsen szükségük rám.

El akartad küldeni nekem a „*Nazione*"-*t*[253] – bizonyos Mazzini-féle leveleket? Elfelejtetted? Ezekben a napokban megkapod tőlem a „*Courrier du Dimanche*"[254] elkobzott számát.

Bucher azt állítja – Borkheimmal üzente nekem –, hogy ismertetése még meg fog jelenni az „*Allgemeine Zeitung*"-*ban*. Láthatod, hogy ez a sehonnai Blind, ahányszor csak lehet, államférfiúként tálalja a közönség elébe a nevét.

A vacak könyvhistória mindent egybevetve több mint 4 fontomba került. Micsoda különös sorsa van ennek a könyvtárnak![255]

Siebelről nem hallottál semmit? Az ő összeköttetései úgy látszik mégiscsak igen jelentéktelenek.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Thimm mesélte Petschnek néhány nappal ezelőtt, hogy Manchesterben különös dühvel szidalmazzák a „Vogt urat". Brass direkt új betűket öntetett magának, a maga külön kedvtelésére, hogy a „Vogt urat" még feltűnőbben hirdethesse. Nem lehetne Manchesterben, ahol annyi a svájci, legalább egy példányban elhelyezni a „Grenzpost"-ot?

* *V. ö. 555. old. – Szerk.*

** *V. ö. 143. old. – Szerk.*

95

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1861 febr. 4.

Kedves Szerecsen,

Ma csak két sort írhatok neked. Amennyiben a szabó hajlandó leszámítolni a váltót 35 £-re, ha én kiállítom, és úgy rendezni a dolgot, hogy a pénzt július vagy augusztus előtt nem kell kifizetni, akkor jó, ki fogom állítani. De a legnagyobb diszkrécióra kell számítanom, különben a pozíciómba kerülhet. Ha Gumpert kapott pénzt (péntek óta nem láttam), akkor talán enélkül is elrendezhetem.

Barátod

F. E.

96

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1861 febr. 6.

Kedves Szerecsen,

Megírhatod Freiligrathnak, hogy nincs szükségünk a szabójára. Gumpert annyi pénzt kapott a kinnlevőségeire, hogy a szükséges összeg legnagyobb részét havi 5 £-es visszafizetés ellenében kölcsönadhatja nekem; a dolog tehát rendben van. Freiligrath bármely napon megkaphatja a 30 £-et, s aztán már csak a költségeket kell előlegeznie, amit ugyancsak megküldök neki 24 órával az összeg megjelölése után. Felőlem akár közvetlenül nekem is írhat erről, neked ne okozzon többé gondot ez az egész ügy. Majd azon leszek, hogy az összegnek legalább egy részét a következő mérlegkönyvelési évre írassam.

Mellékelten visszaküldöm a leveleket. Csak a legutóbbi levelem után jöttem rá arra, hogy Dana kiszámította, te 19 cikkel többet intézvényeztél, mint amennyit ők kinyomattak. Mindazonáltal ez a história gyalázatos aljasság volt és marad, és a „Tribune" úgy viselkedik ebben, mint holmi hamisítatlan krajcáros lapocska. Szocializmusa a legtetvesebb kispolgári csalásra lyukad ki.

Lassalle persze megint Isidor B–B*. Miféle politikus az, aki bebeszéli magának, hogy palacsintává lapított egy kormányt, mert egy ilyen semmiségben rábizonyította következetlenségét. Szép fogalmai vannak a parlamentáris kormányzásról, és hogy akkor mi számít jognak és igazságosságnak. Ez az ember javíthatatlan. Vajon miről is szólhat az a hatalmas kétkötetes műve[222]? Mindenesetre nem csekélység, hogy a Vogt-ügyben ilyen teljes fordulatot tett.[31] Ami a lapocskáját illeti[251], a te helyedben azt tanácsolnám neki, hogy hetilapot indítson – a „Preussisches Wochenblatt"-tal, a „Berliner Revue"-vel[256], a „Wochenschau des Nationalvereins"-szal stb. szemben. Hatzfeldné 300 000 tallérja, amelyhez mindketten igencsak ragaszkodnak majd, őnagysága lucullusi életét tekintve, nem jövedelmez

* Berlinerblau (berlini kék) – *Szerk.*

annyit, hogy abból egy napilapot lehessen fenntartani. Hamarosan pénzszűke mutatkozna. Viszont az ilyen hetilap nem kerül sokba, s mégiscsak csinos bevételi forrás lenne számunkra. Természetesen Lassalle-nak jól, vagyis angol módra kellene fizetnie, különben nem ér az egész semmit. Amellett a dolog mint sajtóorgánum is igen fontos lenne nekünk.*

A porosz altiszt** mégiscsak alaposan berezelt. Minden beszédében a fenyegető élethalálharcot emlegeti a barom.

A „Tribune"-cikket a francia fegyverkezésekről átdolgozva kinyomattam itt a „Volunteer Journal"-ben;[257] lehetőleg még ma este szétküldök egy tucatnyi példányt valamennyi újságnak, a dolog talán szenzációt kelt. Neked is küldök egy példányt; mivel a New York-i kutyák most úgysem reflektálnak rá, s különben is nagyon átpofoztam a dolgot, nem árthat. – Brosúrám[258] a jövő héten jelenik meg, már csak egy kis korrektúrát kell olvasnom és az előszót megírnom.

Úgy látszik, Bucher mégis egész tisztességesen viselkedik.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és gyermekeidet.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 143. old. – Szerk.*
** I. Vilmos. – *Szerk.*

97

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 febr. 14.

Kedves Frederick,

Nagyon kérem elnézésedet, hogy igen szívélyes leveledre* nem válaszoltam mindjárt. Időközben bizonyára megkaptad már Freiligrath filiszter levelét.

Tömérdek futkosnivalóm volt és van. Tudniillik Hollandiába szándékozom utazni, hogy itteni ügyeimet, amelyek különben a fejemre nőnek, rendbe hozzam. Ehhez két dologra van szükségem, útlevélre és pénzre, s ilyen vagy olyan módon nyilván előteremtem itt mindkettőt. (Lehet, hogy Aachenig kell mennem.)

Lassalle-nak még nem írtam. A hetilap-história lenne valószínűleg a legjobb, de másfelől mennyit kockáztatunk barátunk tapintatlansága miatt, ha ő ott ül a helyszínen, főszerkeszt és így abban a helyzetben van, hogy mindnyájunkat beugrathat! Ő persze mindjárt hangsúlyozná a lap pártorgánum-jellegét, s akkor mi is felelősek lennénk minden ostobaságért és elrontanók a pozíciónkat Németországban, még mielőtt visszanyertük volna. Ezt nagyon komolyan meg kell fontolni.[251]

A német sajtó hallgatási összeesküvése jelentősen árt a „Vogt úr" eladásának. Az első szerencsés nekifutás ezáltal megtorpant. Az „*Allgemeine Zeitung*" úgy látszik csaknem elhatározta, hogy Bucher kritikáját *sem* hozza. Ez most legalább néhány napon belül eldől, mert sokkal tovább nem halogathatja, ha egyáltalán ki akarja nyomatni. Kolatschek biztos.

A feleségem ajánlja, hogy olvasd el Johanna Mockel „*Hans Ibeles*"-ét, amelyben Willich mint Wildemann szerepel stb., von Brüningkné mint Platonina és a tetves Kinkel mint *Don Juan*. Én magam csak annyit tudok erről a holmiról, amennyit a feleségem elmesélt róla. Azt mondja, hogy a könyv teljes mértékben bebizonyítja, hogy Johanna Mockel szerelmi bánatában ugrott ki az ablakon.

---

* *V. ö. 149–150. old. – Szerk.*

(Egyébként – mellesleg szólva – a feleségem arca még korántsem nyerte vissza simaságát, s ez bizonyára még hosszabb ideig eltart.) Mindenesetre szép a pap Kinkeltől, hogy a halott Mockel vallomásaiból pénzt csinál, eladja őket Cottának, hogy aztán elköltse Minna Wernerrel, aki már gyereket is szült neki. A papok a legeslegokosabb emberek. Persze Johanna Mockel keserű falat volt, s még a lehelete is áporodott volt, minden zenerajongása ellenére.

A „*Nazioné*"-*t* megkaptam. Nagyon jó. Megkaptam a „Volunteer Journal"-t is, de a brosúrádat[258] nem.

Vogt sohasem fogja megbocsátani Vinckének, hogy teljesen kiüti őt a nyeregből. Egyébként a porosz disznók minden tekintetben blamálják magukat. A gazfickók előbb arra kérik Bonaparte-ot, hogy hosszabbítsa meg intervencióját Gaetában[259]; másodszorra pedig a gyalázatosak most Bonaparte-tal és Oroszországgal együtt a szíriai francia intervenció[260] továbbfolytatása mellett nyilatkoztak. Ausztria és – természetesen látszatra – Palmerston is ellenzi. Hát még az országon belüli vircsaft! A tetves bandának tönkre kell mennie.

Wilhelm Liebknechtet is majdnem teljesen hidegre tették az amerikai újságjai. Az egyik lapot[261], amelynek írt, betiltották New Orleansben.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

98

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 febr. 27.

Kedves Engels,

Holnap elutazom, de nem a nevemre, hanem Bühring* nevére Hollandiára kiállított útlevéllel. Óriási fáradságba került, és az is, hogy felhajtsunk annyi pénzt, hogy egyáltalán elmehessek. Egészen kicsiny részlettörlesztéseket kaptak a legsürgetőbb hitelezők; másoknál (pl. a fűszeresnél) az amerikai válságra hivatkoztam és haladékot kaptam, de csakis azzal a feltétellel, hogy a feleségem távollétemben *hetenként* fizet. Ezenkívül jövő héten 2 £ 18 shilling adót is ki kell fizetnie.

Nota bene. Bizonyára megkaptad a feleségem levelét (körülbelül egy héttel ezelőttről), amelyben megköszöni neked a bort? Kicsit nyugtalankodik, hogy talán illetéktelen kezekbe került. A gyerekek is nagyon hálásak a borért. Úgy látszik, apai örökség, hogy szeretnek inni.

Valószínűleg Berlinbe is elmegyek – útlevél nélkül, hogy lássam, megy-e a hetilap-história[251] (Apropó. I. Vilmost Berlinben „*A szép Vilmos*"-nak nevezik), s egyáltalán, hogy megnézzem magamnak azt a szemétdombot.

A disznó Blind a „Hermann" legutóbbi számában közzétette Mazzininak egy hozzá intézett levelét.[262] Ez a tolakodó féreg nyilván bebeszélte Mazzininak, hogy ő a német emigráció képviselője. Elárasztja ugyanezt a „*Hermann*"-t hazafias ömlengéseivel Schleswig–Holsteinról, ugyanebben az ügyben aláírásával ellátott leveleket küldöz a „*Globe*"-nak[263] stb. Bronner révén – vele és Schaiblével alkotja a „Szabadság és Egység Egyletét"[264] – annyi pénzt csikart ki egy bradfordi kereskedőtől, hogy egy kis zuglapocskát alapíthatott Hamburgban – a „Nordstern"-t[265] –, hogy fontoskodhasson Északon; Délen pedig, Schaible közvetítésével, „Vas-Blind-nek" kiáltatja ki magát a stuttgarti „Beobachter"-ben[266] (ez valamiféle délnémet „Volkszeitung"). Mindezt a tevékenységet azért fejti ki a féreg, hogy egy-

* Bühring – hajdan Faucher proletariátusának, szabadkereskedelmi proletariátusának megtestesítője – igazi feltaláló-lángész, de nem üzletember, ezért mindig rászedték, miközben mások kihasználták a találmányait. – *Marx jegyzete.*

részt túlharsogja a „Vogt úr"-ban reábizonyított szégyenét[267], másrészt pedig Hecker secundus* váljék belőle. Szegény ördög.

A kölniek szépen gazdálkodtak a könyvtárammal.[216] Az *egész* Fourier-t ellopták, dettó Geothét, dettó Herdert, dettó Voltaire-t és, ami számomra a legszörnyűbb, az *„Economistes du 18 siècle"-t*[268] (egészen új, mintegy 500 frankomba került), továbbá a görög klasszikusok számos kötetét, s egy-egy kötetet sok más műből. Ha eljutok Kölnbe, lesz egy-két szavam erről a nemzeti egyletes[30] Bürgershez. Hegel „Phänomenologie"-ját és „Logik"-ját dettó.

Az utóbbi két hét undorító futkosásai közben – valóban ügyesség kellett ahhoz, hogy megakadályozzam házam teljes felfordulását – egyáltalán nem olvastam újságot, még a „Tribune"-t sem az amerikai válságról. Ezzel szemben esténként kikapcsolódásképpen Appianosz római polgárháborúit olvastam görög eredetiben. Nagyon értékes könyv. A fickó egyiptomi származású. Schlosser azt mondja, „nincs lelke", valószínűleg azért, mert ezekben a polgárháborúkban lehatol az anyagi alapig. Spartacus nála a legnagyszerűbb fickó, akit csak felmutathat az antik történelem. Nagy hadvezér (nem Garibaldi), nemes jellem, az ókori proletariátus igazi képviselője. Pompeius merő szarházi; először is Lucullus (Mithridatész elleni) sikereinek, azután Sertorius (hispániai) sikereinek stb. elsikkasztásával tett szert érdemtelenül hírnévre, mint Sulla „ifjú meghittje" stb. A római Odilon Barrot mint hadvezér. Mihelyt Caesarral szemben meg kell mutatnia, mit tud – tetves csibész. Caesar a legnagyobb katonai hibákat követte el, szándékos őrültségeket, hogy a vele szemben álló filisztert kihozza a sodrából. Egy közönséges római hadvezér, például Crassus, hatszor is megsemmisítette volna az epirusi harc[269] folyamán. De Pompeiusszal mindent meg lehetett csinálni. Shakespeare a „Love's Labour's Lost"-ban úgy látszik megsejtette, hogy mi volt Pompeius valójában.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Majd írok neked Hollandiából.[270] Te tudod, anélkül hogy megírnám, mennyire hálás vagyok neked barátságod rendkívüli megnyilvánulásaiért.

* – második – *Szerk.*

99

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 május 7.

Kedves Frederick,

Habes confitentem reum.* De annak, hogy nem írtam neked, a következő enyhítő körülményei vannak: először is tudod, hogy Berlinben időm legnagyobb részét Lassalle-nál töltöttem, s onnan *lehetetlen* volt *neked* írnom anélkül, hogy Lassalle-nak ne mutassam meg a levelet, s ez nem felelt meg a szándékomnak. Később állandóan úton voltam. Berlinből Elberfeldbe, Kölnbe, Trierbe, Aachenba, Bommelba, Rotterdamba és Amszterdamba. Végül pedig eredetileg úgy terveztem, mint feleségemnek is megírtam, hogy Rotterdamból Hullba és Hullból Manchesterbe utazom, hogy ott *részletesen beszámoljak* neked *szóban*. Ezt meghiúsította unokafivérem, Jacques Philips. Amikor ugyanis el akartam utazni Rotterdamból, kijelentette, hogy egy nappal később Londonba jön, s meg is tartotta a szavát. Így persze közvetlenül Londonba kellett jönnöm, hogy itt megfelelően fogadjam. Csak tegnapelőtt utazott el innen.

Mármost mindenképpen remélem, hogy pünkösdkor néhány napra idejössz. Elberfeldben hallottam, hogy pünkösdkor meg akarod látogatni a családodat. De még ez esetben is úgy rendezhetnéd, hogy legalább néhány napot nálunk töltesz. Sok a mesélnivalóm, s ez szóban jobban megy, mint írásban. Azonkívül a hölgyeim zokon veszik, ha Londont mindig elkerülöd.

Először tehát az üzletről. Nagybátyámtól egyelőre 160 £-et kicsikartam, úgyhogy adósságaink legnagyobb részét ki tudtuk fizetni. Anyám, akinél készpénzről nincs szó, de aki gyorsan halad az elmúlás felé, néhány korábban kiállított adóslevelemet megsemmisítette. Ez egészen kellemes eredménye volt a nála töltött két napnak. Én magam egyáltalán nem beszéltem vele pénzügyekről, hanem e kérdésben ő kezdeményezett. Továbbá Berlinben előkészítettem a talajt ahhoz, hogy szükség esetén kapcsolatba léphessek a bécsi „Pressé"-vel,[272] ami a mostani amerikai állapotokat tekintve

* – Előtted a bűnbánó vádlott.[271] – *Szerk.*

alighanem elengedhetetlenné válik. Végül Lassalle útján előkészítettem, hogy politikai gazdaságtanom második része[39] Duncker helyett Brockhausnál jelenjék meg. Dunckerről helyesen mondta nekem Camilla Essig (azaz Ludmilla Assing), hogy ha valaki titokban akar tartani egy könyvet, csak Dunckerra kell bíznia a kiadását. Mindazonáltal Rau-Rau – a német Say – legutóbbi írásában[273] mégiscsak szerepelek már.

Apropó. A te „Pó és Rajnádról" stb. azt mesélte nekem Hatzfeldné – aki a sógoránál, von Nostitz tábornoknál az egész porosz tábornoki karral találkozik, s akinek unokaöccse, szintén Nostitz, a „Szép Vilmos" adjutánsa –, hogy magas és legmagasabb katonai körökben (a többi között Károly Frigyes herceg körében is) írásodat egy porosz titkos tábornok művének tekintik. Ugyanez történt Bécsben, mint ezt Friedländer ülnök (a bécsi „Presse" szerkesztőjének fivére) elmondta nekem. Én magam beszéltem róla Pfuel tábornokkal, aki most 82 éves, de szellemileg még friss, és nagyon radikális lett. Pfuel természetesen nem tudta, hogy mi őt a „Pokolkövy" [„von Höllenstein"] névvel tiszteltük meg.[274] Egyébként kegyvesztett lett, és az udvar a jakobinusok, ateisták stb. közé sorolja.

Mármost a politikai ügyekről.

Berlinben persze semmiféle magas politika nem folyik. Minden a rendőrség elleni harc körül forog (nem mintha a rendőrség most bármit is megengedne magának, sőt az előzékenység és tolerancia példaképe), amennyiben Zedlitznek, Patzkénak stb. hivatalukból való eltávolítását és megbüntetését kívánják; másodsorban a katonaság és a civilek ellentéte körül. Ezek azok a pontok (polgári körökben még különösképpen a katonai törvénytervezetek és a földbirtokosok adómentesítése is), amelyekben összecsapásra kerül majd sor.[275] (Egy tüzértiszt, Tavernier gróf, azt mondta nekem, hogy ütegeiket a legszívesebben a testőrség ellen irányítanák.) Mindenütt a bomlás illata terjeng, s a legkülönbözőbb rangú emberek elkerülhetetlennek tartják a katasztrófát. Mintha a fővárosban e tekintetben előbbre tartanának, mint vidéken. Furcsa módon katonai körökben is az az általános meggyőződés uralkodik, hogy a crapaud-kkal* való *első* összeütközéskor a poroszokat elpáholják. A Berlinben uralkodó hang pimasz és frivol. A kamarákat megvetik. Magam hallottam, amint a színházban egy Vincke elleni kuplét énekeltek, igen nagy tetszéssel. A közönség nagy része igen elégedetlen a meglevő sajtóval. A második kamara küszöbönálló új választásain (ősszel) feltétlenül beválasztják azoknak a fickóknak a nagy részét, akik ott ültek a porosz nemzetgyűlésben.[276] Ez fontos, nem e fickók miatt, hanem mert

* – varangyokkal; (francia) nyárspolgárokkal – *Szerk.*

„Szép Vilmos" vörös republikánusnak véli őket. Egyáltalában, a „Szép Vilmost", amióta király lett, üldözi a vörös kísértet. „Liberális" népszerűségét csapdának tekinti, amelyet a felforgatópárt állított neki.

Ilyen körülmények között csakugyan egész időszerű lenne, ha a jövő évben kiadhatnánk egy újságot Berlinben, bármennyire ellenszenves is ez a hely nekem személy szerint. 20–30 000 tallért Lassalle-lal stb. szövetkezve össze lehetne hozni. De hic jacet*. Lassalle egyenesen előhozakodott az ajánlattal.[251] Egyúttal bizalmasan közölte, hogy neki velem együtt főszerkesztőnek kell lennie. És Engels? kérdeztem. „Nos, ha 3 nem túl sok, akkor Engels is lehet főszerkesztő. Csakhogy kettőtöknek nem lehet több szavazatotok, mint nekem, különben mindenkor leszavaznátok." Azt, hogy *miért kell neki is az élre állnia*, a következőkkel indokolta meg: 1. hogy a közvélemény szerint ő közelebb áll a polgári párthoz, s ezért könnyebben tud pénzt előteremteni; 2. hogy ő kénytelen feláldozni „elméleti tanulmányait" és elméleti nyugalmát, és ennek ellenében mégiscsak kell valamit kapnia stb. Ámde, tette hozzá, ha nem akarjátok, „akkor csakúgy, mint eddig, hajlandó vagyok a lapot pénzügyileg és irodalmilag segíteni; ez előnyös lenne nekem; megvolna a lapból eredő hasznom, a vele járó felelősség nélkül" stb. Ezek persze szentimentális szólamok. Lassalle-t elvakítja a tekintély, amelyet bizonyos tudóskörökben „Hérakleitosza"[123] révén és egy tányérnyalókból álló másik körben jó bora és konyhája révén élvez, s természetesen nem tudja, hogy a nagyközönség körében rossz a híre. Ezenkívül az önfejűsége, megragadása a „spekulatív fogalomban" (a fickó éppenséggel egy második hatványra emelt új hegeli filozófiáról álmodozik, amelyet ő akar megírni), a régi francia liberalizmussal való fertőzöttsége, pökhendi irálya, tolakodása, tapintatlansága stb. Lassalle szigorú fegyelem alatt, mint a szerkesztők egyike, hasznos lehetne. Különben csak blamálna bennünket. De láthatod, nagy zavarban voltam, hogy ezt kereken kimondjam, amikor olyan barátian viselkedett velem. Ezért megmaradtam általános határozatlanságomban, azt mondtam, hogy semmiben sem dönthetek, amíg veled és Lupusszal nem beszéltem. (Ez volt a főok, amiért nem írtam neked Berlinből, mivel Berlinben nem akartam választ kapni tőled e kérdésben.) Ha negatívan döntünk, akkor a grófné és Lassalle egy évre elutaznak Keletre vagy Itáliába. But here's the rub.** Most választ vár tőlem, amit tovább nem halogathatok. Mit szólsz ehhez te?

A fickó szörnyen patetikus, s így nem tehettem egyebet, mint hogy

---

* – itt fekszik *(sírfeliratok kezdete)*; itt a bökkenő – *Szerk.*

** – Ez a bökkenő.[277] – *Szerk.*

állandó iróniát szegezzek szembe vele, ami önteltségét annál inkább sértette, mert ezáltal a grófné, akinek univerzális lángészként szeretett imponálni, aggasztó kedvet kapott arra, hogy emancipálja magát ettől a Buddhától. Különös módon Hatzfeldné bizonyos alkalmakkor megfigyelte és eltanulta Lassalle zsidós hanghordozását.

Lupus aggályai a porosz rendőrséget illetően teljesen indokolatlanok. Az egyetlen még fennálló nehézség legfeljebb azokat sújthatja, akik korábban felesküdtek a zászlóra. Friedländer ülnök azt mondja nekem, hogy Lupus még mindig a legnépszerűbb férfiú Boroszlóban és egy másik sziléziai kerületben, amelynek nevét elfelejtettem. Elsner lealjasult a „Schlesische Zeitung"-ban[278], mint Stein a „Breslauer"-ban. Viszont Boroszlóban most ismét megalakult egy haladóbb demokrata párt. A mellékelt kivágatot a „Preussische Gerichtszeitung"-ból az én szorgalmazásomra tette közzé szerkesztője, Hiersemenzel városbíró.[279] Stein joggyakornok, aki Zürichből visszatért Berlinbe, szívélyesen üdvözli Lupust.

Tárgyalásaimról a porosz kormánnyal, illetve rendőrséggel a következő levélben.[280]

Apropó. Ajándékba hoztam neked Lassalle-tól egy szép katonai atlaszt, de magadnak kell érte jönnöd.

Üdvözlet neked, Lupusnak, Gumpertnak.

Barátod
K. M.

100

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 május 10.

Kedves Frederick,

Mellékelve először is egy fotográfia. Lupus és Gumpert szintén kapnak egyet-egyet, mihelyt több másolatom lesz. Részben rotterdami unokatestvérem* számára csináltattam a holmit, részben cserébe a Németországban és Hollandiában kapott fotográfiákért. Másodszor egy kivágat a „Vogt úr"-ról az egyik düsseldorfi újságból. Végül pedig csatolom a „*Free Press*" egyik számát, amely már elavult ugyan, de meglehet, hogy te és Lupus nem kísértétek olyan pontosan figyelemmel az afganisztáni ügy parlamenti megvitatását. Ez volt a legnagyobb kudarc, amelyet Pam 1848 óta megélt.[281]

Amit a berlini újság tervéről[251] mondasz, teljességgel egyezik az én véleményemmel, és annak főbb pontjaira, mutatis mutandis** már utaltam is Lázárnak.

Már Berlinben határozottan kijelentettem neki, hogy nélküled és Lupus nélkül semmi ilyesmire nem vállalkozom, – viszont világosan köteleztem magamat, hogy „komolan és objektívan" elétek tárom a dolgot, s ezzel salvavi animam meam***.

Apropó Lassalle-Lázár. Lepsius az Egyiptomról szóló nagy művében[283] kimutatta, hogy a zsidók kivonulása Egyiptomból nem egyéb, mint az a történet, amelyet Manetho beszél el a „*bélpoklosok* népének" kiűzetéséről Egyiptomból, amikor is a nép élére egy Mózes nevű egyiptomi pap állt. A bélpoklos Lázár tehát az őstípusa a zsidónak és Lázár-Lassalle-nak. Csakhogy a mi Lázárunknak az agyát támadta meg a bélpoklosság. Betegsége eredetileg rosszul kezelt másodlagos szifilisz volt. Ebből fejlődött ki az egyik lábában a csontszú, s ebből visszamaradt valami, amit orvosa,

* Jacques Philips. – *Szerk.*

** – megváltoztatva a megváltoztatandókat – *Szerk.*

*** – megmentettem a lelkemet[282] – *Szerk.*

Frerich* (nem tudom, hogy ez a híres professzor hogyan írja a nevét) a láb neuralgiájának vagy ilyesminek nevez. Mármost a saját egészségének kárára Lázárunk olyan fényűzően él, mint ellenképe, a gazdag ember[284], és szerintem ez gyógyulásának fő akadálya. Egyáltalán túlságosan előkelő lett, és véteknek tartaná, ha pl. egy sörözőbe menne. Csodálatosképpen legalább négyszer megkérdezett, hogy kit értek Jacob Wiesenriesleren[285] a „Vogt"-ban. Ámde valóban „objektívvá" lett hiúságában ez csak lusus naturae** volt. Új jogi forrásművét (Dharma[286]) mindnyájunknak megküldi majd.

Berlinben Friedrich Köppent is meglátogattam. Úgy találtam, hogy egészen a régi. Csak kövérebb lett és „rémisztő". A két alkalom, amikor csak vele kocsmáztam, valóságos jótétemény volt számomra. Megajándékozott kétkötetes „Buddhájával"; jelentős mű. S tőle tudtam meg azt is, hogy a tetves Zabel és Tsai hogyan kaparintották kézbe a „Nationalzeitung"-ot. Kezdetben a lapot 1848-ban nyomban teljesen kifizetett részvények kibocsátásával alapították (de tulajdonképpeni szerződés nélkül, kötetlenül). Mügge, Köppen és mások emiatt sokat futkostak. Rutenberg mint főszerkesztő lépett be, vele és alatta Zabel, végül Wolff zsidó*** mint ügyvezető. A lap hamarosan fellendült, hála nyárspolgári mérsékeltségének és a parlamenti baloldal[287] iránti szolgálatkészségének. Rutenberget üzlettársai kibokszolták azzal a való vagy hamis ürüggyel, hogy túl konzervatív irányt vesz és Hansemanntól borravalókat kap. Zabel szerzett egy firkászt, aki helyette írt, míg ő maga a filiszterekkel szórakozott különböző sörözőkben, s így gondoskodott a növekvő népszerűségről. A coup d'état[276] (a Manteuffel-féle) és a sajtóval szemben alkalmazott különböző erőszakos lépések, amelyek a legdurvább formájukban 1850 végéig folytatódtak, kapóra jött ürügyül szolgáltak arra, hogy *ne* hívják össze a részvénytársaságot. Időközben a lap, amely csupán a forradalmi sajtó teljes elnyomásával és a Hinckeldey–Stieber rezsim felemelkedésével talált rá igazi létfeltételeire, megnőtt a filiszter szemében. Üzlet vált belőle, és 1852 körül a részvényesek egy része tolakodó lett és számadást, közgyűlést stb. követelt. A legnyakasabbakat Wolff zsidó és Zabel teológusjelölt elővették. Bizalmasan feltárták nekik, hogy ha nem akarják a lap tönkretételét, szentül agyon kell hallgatniok a lap pénzügyeit, mivelhogy valójában csődben van. (Ténylegesen az eredetileg 25 talléros részvény akkor már 100 talléron állt.) Tehát nehogy valamiképpen kirángassák a lapot szégyenlős pénzügyi rejtekéből. Különös

* Friedrich Theodor von Frerichs. – *Szerk.*

** – a természet játéka – *Szerk.*

*** Bernhard Wolff. – *Szerk.*

Karl Marx
(London, 1861)

tapintatból azonban nekik (tudniillik a legrosszindulatúbb részvényeseknek) *kivételesen* hajlandók visszafizetni betétjüket részvényeik ellenében. Így egyeztek ki a legveszedelmesebbekkel. A komédia többször is megismétlődött. Ám az ekképpen bizalmasan kifizetett részvényesek többsége – passzív ellenállásuk mértékében – az eredeti betétnek csak 40 vagy éppenséggel $5^0/_0$-át kapta meg. A pipogya liberálisok igen tekintélyes része a jelen pillanatig sem kapott még egy garast sem, s ugyancsak képtelenek voltak számadást elérni. A „Kreuzzeitung"-tól való félelmükben hallgatnak. Ezzel a szemfényvesztéssel lettek tehát Wolff zsidó és Zabel teológus-jelölt a vulgáris liberalizmus „fölös pénzzel" rendelkező főméltóságai. Kár, hogy korábban nem tudtam erről a históriáról!

Rutenberget Manteuffel határozottan szavatolt leltári tárgyként átengedte Schwerinnek. Most ollóval szerkeszti a „Staatszeitung"-ot[288], egy lapot, amelyet senki sem olvas. Egyfajta „London Gazette"[289]. Bruno*, akinek állítólag átkozottul rosszul ment a sora, hiába kínálkozott fel a mostani kormánynak – vagyis, hogy folytatja közreműködését a félhivatalos „Preussische Zeitung"-nál. Most főmunkatárs a „Kreuzzeitung"-beli Wagener „*Staatslexikon*"-jánál[290]. Egyébként pedig farmer Rixdorfban, vagy hogy is hívják azt a fészket.

Egy ízben az újságírópáholyból végigkövettem a második kamara egyik ülését. 1848 nyarán ugyancsak jelen voltam a porosz kiegyezők[291] egyik ülésén. Quantum mutatum ab illis![292] Noha bizonyos, hogy azok sem voltak titánok! Szűk ülésterem. Kevéske vendégpáholy. A fickók padokon ülnek (az „urak" ezzel szemben széken[293]), furcsa egyvelege a hivatali szobának és a tanteremnek. Egy belga kamara impozáns ehhez képest. A Simson vagy Samson nevű elnök azzal bosszulja meg magát a Manteuffeltől kapott rúgásokért[294], hogy most – egy miniszteriális ajtónálló egész groteszk brutális úrhatnámságával – szamár-állkapcsával megregulázza az alant kuksoló filiszteusokat.[295] Minden más gyülekezetben már megpofozták volna a testet öltött lakáj-pimaszságnak ezt a kimondhatatlan válfaját. Amennyire undorító egyébként Berlinben, különösen a színházakban, az egyenruha eluralkodása (Apropó. A királyi család inzultálása céljából Hatzfeldné mindjárt az első napokban egy szorosan a „Szép Vilmos" és Társai páholya mellett lévő páholyba vitt. Három óra balett. Egész este nem adtak mást. Ez is Berlin), annyira örül az ember, ha e lapító bürokrata iskolások között ittott felfedez egy egyenruhás fickót, aki legalább magasra tartja a fejét és egyenesen ül. Éppen felszólalt Vincke, amit különben egyetlen ülésen sem

* Bruno Bauer. – *Szerk.*

mulaszt el. S én még idealizáltam is ezt a fickót. Ha korábban hallottam volna beszélni, egészen másra sikerül a portré.[296] Freytagnak egy rossz vígjátékában, amelyet Berlinben láttam – „*Die Journalisten*" a címe –, előfordul egy kövér hamburgi filiszter és borkereskedő, akit *Piepenbrinknek* hívnak. Vincke szakasztott olyan, mint ez a Piepenbrink. Undorító hamburgi-vesztfáliai dialektus, gyors egymásutánban elnyelt szavak, egyetlen mondat sincs helyesen megszerkesztve vagy befejezve. És ez Kukutyin Mirabeauja! A törpéknek ebben az istállójában az egyedüli figurák, akik legalább tisztességesen festenek, az egyik oldalon Waldeck, a másikon Wagener és Don Quijote von Blanckenburg*.

Elberfeldben meglátogattam Siebelt. Nála vacsoráztam Barmenban. Szép fiatal felesége van, jól énekel, bámulja Karlját, némiképp tetszett is nekem. Siebel a régi. Fő társasága egy liberális újságíró (korábban a „Neue Rheinische Zeitung" münsteri tudósítója**), költők, muzsikusok és festők. Úgy láttam, hogy a legkülönb közülük Seel. Siebel elvitt a barmeni „Californiába", unalmas fickók. Pohárköszöntőt mondtak a tiszteletemre. Siebel útján közöltettem, hogy rekedt vagyok, úgyhogy ő válaszolt helyettem néhány lapos tréfával, amelyek azonban helyénvalók voltak. Siebel állítja, hogy az apja mindenben utánozza, versfaragásban és ivászatban, úgyhogy azt mondják: a fa nem esik messze az almától.

Kölnben felkerestem Schneider II-t és dr. Kleint. Változatlanok, sőt inkább még fejlődtek. Pár órát kocsmáztam velük. Az egyik kocsmában inkognitó láttam Stuhlgang Königswintert (Wolfgang Müllert***) is. Danielsnét meglátogattam. A bolond és nemzeti egyletes Bürgerst nem. De erről később. Annyira belejöttem a fecsegésbe, hogy még mindig nem jutottam a fődologhoz. Tehát legközelebb.

Totus tuus.°

Barátod
K. M.

---

* Moritz von Blanckenburg. – *Szerk.*

** Stierlin. – *Szerk.*

*** – Stuhlgang – *székelés*; Wolfgang Müller – Wilhelm Müller, *művésznevén* Wolfgang Müller von Königswinter. – *Szerk.*

° – Kész híved. – *Szerk.*

101

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 május 16.

Kedves Frederick,

Gumperttal elkerültük egymást. Előbb délután 5 órakor a Euston Square-en voltam, ahol 6-ig vártam. Később kimentem a London Bridge állomáshoz, körülbelül 8 órakor. Egyik alkalommal sem sikerült elcsípnem.

Ugyan légy oly jó és írd meg nekünk, *mikor* jössz.[297]

Ami a te saját viszonyodat illeti Poroszországgal*, mindenekelőtt közölni akarom veled a legkiválóbb jogászok véleményét, akikkel Berlinben beszéltem. Minden attól függ, hogy *behívtak-e katonának, vagy sem.* Az utóbbi esetben ügyed – mint a Landwehr tagjáé – a közönséges polgári bíróságokra tartozik. Úgy látszik egyébként, hogy a poroszok csak elberfeldi históriádról vesznek tudomást hivatalosan, a badeniről nem.[298]

Nem tudom, olvastad-e a f. é. április 19-i augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ot. Ebben a párizsi tudósítás végén szó szerint ez olvasható:

„A könyvkereskedők figyelmeztetésére közöljük, hogy Karl Marx »Vogt úr«-ját felvették a betiltott könyvek jegyzékére, ami lehetetlenné teszi a nyomdában lévő, erősen rövidített francia kiadás megjelenését."

Ma folytatni akartam úti beszámolómat, de éppen látogatóba jött hozzánk Bühring úr, úgyhogy ezeket a sorokat el kell küldenem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 14. old. – Szerk.*

102

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 június 10.

Kedves Frederic,

Ma levelet kaptam Bécsből. Friedländer* legelőbb is két cikket kér tőlem, egyet az amerikai históriáról (amelyben az egész vacakot politikailag és katonailag egy vagy két vezércikkben kell röviden összefoglalnom), egyet pedig az angliai helyzetről. Később (vagyis e cikkek vétele után) akar aztán részletesebb ajánlatokat tenni, mégpedig 1 £-et kapnék minden cikkért, 10 shillinget az egyszerű tudósításért. Német mércével mérve ez szép fizetség, s bele kell mennem a dologba, mert meg kell élni. Minthogy a két próbacikket már ezen a héten szívesen elküldeném, el kell készítened nekem az amerikai katonai részt. Ezt aztán beledolgozom a politikai részbe.

Egy hete komolyan nekikezdtem a könyvemnek.[39] Lassalle-ról még semmi újabbat nem hallottam, csak unokatestvére, Friedländer** írja nekem Berlinből a következőket (Lassalle nem tud semmit és ne is tudjon a „Pressé"-vel kapcsolatos ügyletről):

„F. Lassalle Boroszlóból való visszatérte óta részben azzal foglalkozik, hogy rendezze az Ön honossági ügyét, amelynek kielégítő megoldását véleményem szerint hátráltatja túlzott buzgalmával és túlságosan bizonykodó beadványaival, részben azzal tölti idejét, hogy át- és felolvassa professzorok és titkos tanácsosok nagy számban hozzá érkező leveleit, amelyekben köszönetet mondanak neki olyan *szép*, olyan *érdekes* és olyan *szellemes* stb. könyvéért.[222] Ezek a levelek a legjobb alkalmat adják neki arra, hogy beszélgessen »kitűnő« könyvéről és így bebizonyítsa, hogy teljesen érzéketlen az ilyen kicsiny izgatószerek iránt, és mi sem áll távolabb tőle, mint a hiúság. A szegény grófnénak, aki csúnya náthalázban szenved, egyre inkább nehezére esik, hogy betöltse hivatalos opponensi szerepét, s én is kezdek belefáradni, hogy ehhez segédkezet nyújtsak."

---

* Max Friedländer. – *Szerk.*

** Julius Friedländer. – *Szerk.*

Eddig Friedländer.

Az ún. Nemzeti Egylet itteni eseményeiről[299] és Kinkel bukásáról holnap, mert ma még Berlinbe és Bécsbe is írnom kell.

Salut.* Üdvözlet Lupusnak.

Cavour halála! Mit szól Ön ehhez? A szamár Garibaldi blamálta magát a jenkiknek írt egyetértő levelével.[300]

Barátod
K. M.

* Üdvözlet. – *Szerk.*

103

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1861 június 12.

Kedves Szerecsen,

Sajnos az amerikai háborúról nem gyűjtöttem össze újságokat, és sok helységet meg sem lehet találni a térképen. A fő ez:

A Dél titokban már évek óta fegyverkezett, de különösen az elnökválasztási felbolydulás[236] óta; Buchanan minisztereinek árulása folytán még az utolsó pillanatban is rengeteg pénzt és fegyvert kapott. Március 4-ig tehát az Észak teljesen meg volt bénítva.[301] Sumter elestéig[302] Lincoln nem tett vagy nem tehetett egyebet, mint hogy a kis létszámú sorkatonaságot (mindössze 18 000 fő, többségükben Nyugaton, az indiánok ellen szétforgácsolva) valamivel jobban összpontosította és készenlétbe helyezte. Most végre, a Sumter elleni támadás után, az Észak eléggé felindult volt ahhoz, hogy minden ellenzéki vihart elhallgattasson s ezzel lehetővé tegyen egy erőteljes katonai akciót. 75 000 főt hívtak be, s ezek már bizonyára készenlétben állnak, de úgy látszik, hogy tízszer ennyien jelentkeztek, s talán már 100 000 fő is készenlétben állhat, noha koránt sincsenek összpontosítva. Naponta várják Lincoln újabb behívóparancsát, s ez kevesebb időt fog igénybe venni, mert most mindent jobban előkészítettek. A 75 000 fő, illetve az a részük, amely Washington környékén, az Ohiónál Kentuckyval szemben és St. Louisban (Missouri) áll (tehát nem számítva az ohioi és pennsylvaniai tartalékokat), elegendő volt ahhoz, hogy egyelőre helyreállítsa az egyensúlyt Észak és Dél erői között a Potomac vonalán, sőt pillanatnyilag lehetővé tegye, hogy az északiak kis távolságra támadjanak.

Mind Délnek, mind Északnak az első célpontja Washington volt. A Dél oda irányuló offenzívája túlságosan gyenge volt; Richmondon túl a főerőnek úgy látszik már nem volt meg az ereje ahhoz, hogy idejekorán kellő csapást mérjen. Az egyetlen, amit elértek, az volt, hogy egy mozgó hadoszlopot juttattak a Potomac mentén, Washington fölött lévő Harpers Ferrybe. Ez a pozíció* kiválóan alkalmas az Észak (Maryland és Pennsylvania) elleni

* *A kéziratban* pozíció *előtt törölve*: szilárd – *Szerk.*

offenzívára, a Shenandoahnak, egy jelentékeny folyónak a Potomacba torkollásánál fekszik, taktikailag igen erős, és teljesen ura mindkét folyónak. A szövetségi hadszertárat nyilván nem véletlenül helyezte oda a jövőbeli szecessziót előrelátó és annak kedvezni akaró kormányzat. Harpers Ferry megszállása érzékeny ponton szakítja meg az Unió csapatainak a Potomac vonala fölötti uralmát, s a déli csapatoknak, ha tömegesen előnyomulnának e vonalig, nyomban mindkét part teljes uralmát biztosítja.

Maryland és Delaware sorsa attól függött, hogy az Észak tudja-e tartani Washingtont; a Déltől elvágva, unióscsapatok által megszállva, azonnal az Uniónak jutottak. Észak második sikere.

A harmadik, s roppant fontosságú siker az volt, hogy St. Louis németjei visszafoglalták Missourit, mert St. Louis birtoklása elzárja a Mississippit.[303] Hogy Kentucky semlegessége mennyiben kedvez az Északnak vagy a Délnek, az valószínűleg a körülményektől és az eseményektől függ majd. Mindenesetre egyelőre* a nyugatabbra fekvő vidékre korlátozza a hadszínteret.

Eredmény: tehát a Dél minden előkészület után semmi egyebet nem ért el, mint hogy Észak, mindössze egyhónapos előkészülettel, máris elhódította tőle az ország fővárosát és három rabszolgatartó államot, egy negyedik rabszolgatartó állam pedig nem mer elszakadni[304]; hogy a Potomacnál a déli offenzíva megállt és az Észak már túljutott e folyón, eddig ellenállásra nem találván. Minden fő ellenében, amelyet a Dél most még állítani tud, Észak három–négy főt fog állítani. Az elszakadt államok lakossága kb. 7 és fél millió, ebből több mint 3 millió rabszolga; legalább egymillió fehér embert ebből le kell számítani, akik a rabszolgákra felügyelnek, úgyhogy alig 2 és félmilliónyi marad a háborúban rendelkezésre álló népességként. Ha ebből $10^0/_0$-ot mozgósítanak – ez a legtöbb, amit valaha is defenzívában mozgósítani lehetett –, akkor ez legfeljebb 250 000 fő. De ennyi biztosan nem jön össze. Svájcnak, amelynek hasonló számú a népessége – valamivel 2 millió fölött –, kb. 160 000 milicistája van *papíron*. Ezzel szemben Északnak, csak a szabad államokat számítva, mintegy 20 millió fő a népessége, s *minddel* rendelkezni lehet, kivéve esetleg Kaliforniát, Utaht és a legnyugatibb területeket. Mondjuk, hogy 17 millió a rendelkezésre álló lakosság, s ne a $10^0/_0$-át, hanem csak ennek harmadát, $3^1/_3{}^0/_0$-ot vegyünk a támadó háborúban rendelkezésre állónak, akkor ez meghaladja az 500 000 főt, több mint elegendő a Dél leverésére, még annak végső erőfeszítése esetén is. A férfi és férfi közötti szembeállítás tekintetében nem kétséges, hogy az

* *A kéziratban törölve*: Virginiára és Carolinára – *Szerk.*

északi emberek fizikailag és erkölcsileg jelentősen fölötte állnak a déliek-nek. A déliek verekedőkedve jócskán vegyül gyáva orgyilkos hajlammal. Mindenki fegyveresen jár-kel, de csak azért, hogy viszály esetén *ellenfelét hamarabb leteríthesse, semmint az a támadást várná.* Ez az átl. . .*

* *A levél további része hiányzik. – Szerk.*

104

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 június [1]9.

Kedves Frederick,

Azért halogattam ilyen soká az írást, mert Weber (a pfalzi órás) *beszámolót* ígért nekem a londoni Nemzeti Egylet[299] üléséről, amelyen Kinkelnek olyan furcsa élménye volt, s amelyen Weber mint vendég vett részt. Csak ma kaptam meg tőle a mellékelt írást. A legutóbbi „Hermann"-ból bizonyára láttad, hogy miről van szó. A végső ülést a következő hét szombatjáig elhalasztották. A közbenső időben Juch, akit egy citybeli német kereskedő látott el az ehhez szükséges eszközökkel, Koburgba ment, kieszközölni, hogy a Nemzeti Egylet ottani Központi Bizottsága kizárja Zerffit (tehát egyúttal Kinkelt). Isteni [gottvoll], hogy Gottfried a City egész liberális polgárságát fanatikus dühbe hozta az angolok előtt való csúszásmászásával. – Bonnból is érkeztek levelek, amelyek Gottfriedot „ütlegekkel" fenyegetik, ha visszatér. A titok, hogy Zerffi (alighanem egyenest megbízásból) és Gottfried miért lépnek fel MacDonald mellett[305]: Gottfried angol alkalmazásban áll mint előadó a Kensington Museumban, a derék Zerffi pedig Ashley (Shaftesbury) egyik intézményénél. Gottfried egyedüli szövetségesei a „politikamentes" dalárdák és más kocsmai egyletek mesterlegényei. Ezeket Gottfried (bizonyára angol pénzen) az utóbbi héten tömegestül befizette a Nemzeti Egyletbe. (Tudniillik mindenki tagja lehet ennek a disznó egyletnek, aki kiváltja kártyáját Trübnernél, minimálisan 3 shilling hozzájárulással.) Úgyszintén magángyűlést is tartott Gottfried a híveivel és küldöttséget menesztett Heintzmannhoz, hogy (Gottfried méltóságának megsértése miatt) önként mondjon le elnöki posztjáról, máskülönben ilyen célzatú javaslatot terjesztenek be. – Egyébként, hogy el ne felejtsem, amikor a botrány folyamatban volt, Rheinländer barátom (velem történt megbeszélés után) belépett az Egyletbe és islingtoni dalárdájából félszáz tagot (többségükben kereskedősegédeket) vitt magával, ezek rendezték a fő botrányt Gottfried ellen. – Rheinländer azt mondja nekem, hogy a citybeli német kereskedők még soha ilyen fanatikusan nem vettek részt egy politi-

kai ügyben. Megfizethetetlen volna, ha Gottfried egy idegen kormányzat előtti csúszás-mászásért a Nemzeti Egyletből való kilépésre kényszerülne. Ez véget vetne pozíciójának a német középosztálybeli csőcselék körében, és mi ő enélkül? Gottfried érzi, hogy ő most ezzel áll vagy bukik és ezért a maga módján tevékeny. Ami még különösen bántja, az az, hogy most mindenütt ezt hallja: „A »Volk«-nak és »Marxnak« mégiscsak igazuk volt vele szemben."[306] Hirschfeld nyomdász egyik ismerősénél Gottfried kijelentette: „Az egész história mögött a Kénesbanda[70] rejlik, mint láthatatlan irányító." Hát nem szép, hogy minket, akik az ujjunkat sem mozdítjuk, az ellenségeink ilyen misztikus „tetterővel" ruháznak fel?

A második melléklet, amelyet megküldök neked (és visszakérek, mert válaszolnom kell rá), Hatzfeldné levele.[307] Őt fogom berlini magántudósítómként tartani, mert hasonlíthatatlanul több a politikai érzéke (nem beszélve a jó forrásairól), mint a „járásának szisztematikus elvét önmagában hordozó lépésnek". (*Lassalle*[222], II. köt., 545. old.) (Apropó. Te és Lupus ugye megkaptátok a lassalle-i művet?) Hogy Hatzfeldné levelének két passzusát megmagyarázzam neked, közlöm a következőket: a Blanqui-ügyben eljuttattam hozzá egy brüsszeli levelet (Denonville-tól). Legelőbb is pénz kell egy Denonville-tól származó pamflet kinyomtatásához, a — gyalázatos — Blanqui-perről. (Bírósági tárgyalások stb. és következtetések erre vonatkozólag.) Maga Blanqui Denonville útján igen meleg köszönetet mondott nekem és a német proletárpártnak (in partibus[172]) a rokonszenvért.[308] Nagyon jónak tartom, hogy Franciaország eltökélten forradalmi pártjával ismét közvetlen kapcsolatunk van.

Második pont: Lassalle-nak szóló levelemben, amelyben közöltem vele, hogy az újságból[251] egyelőre nem lesz semmi, a pirula megédesítésére azt írtam, hogy télen talán mégis Berlinbe megyek.*

Hatzfeldné egészen helyesen ítéli meg a berlini hivatalos demokráciát. A tulajdonképpeni néppel persze nem találkozik, s persze a kocsmákban uralkodó hangot sem ismeri, amely azért jobb.

Köszönöm szépen az Amerikáról szóló levelet.** Ha valami (katonailag) fontos történne, akkor bizonyára mindig megírod nekem a nézetedet róla. A kép alapján, amely bennem Scott tábornokról — aki ráadásul most 76 éves — a mexikói háború[309] kapcsán kialakult (lásd Ripley), a legnagyobb baklövéseket várom tőle, hacsak a vén szamarat nem ellenőrzik mások. Mindenekelőtt lassúság és határozatlanság. Egyébként a „*Tribune*"-*ban*

* *V. ö. 581. old. – Szerk.*
** *V. ö. 166–168. old. – Szerk.*

közölt tényekből látom, hogy az Észak most nyíltan rabszolgaháborúról és a rabszolgaság megsemmisítéséről beszél.

Lord Montagu tegnap, mint már előre bejelentette, az alsóházban a schleswig-holsteini ügy kapcsán előhozakodott Palmerston 1850-es londoni jegyzőkönyvével (a dán örökösödésről) stb.[310] Az öreg* megszokott eszközéhez folyamodott. Alig kezdte meg Montagu a beszédét, amikor az alsóház előzetesen elrendelt count outjával** szörnyű véget rendeztek neki.[311]

Szombaton 2 £ adót kell fizetnem, és örülnék, ha ezt megküldenéd nekem. *Július elején megint kapok némi pénzt.* Hogy a magammal hozott összegnek már a végére jártunk, azon nem fogsz meglepődni, mert az adósságokhoz, amelyek miatt elutaztam, most még majdnem négy – bevétel nélküli – hónap jött hozzá, s csupán az iskola meg a doktor 40 £-et emésztett fel.

Hogy áll a dolog L. Simonnal, amiről szintén szó esik Hatzfeldné levelének végén? Tagja volt Simon a Landwehrnek?[244] Mindenesetre te többet vétkeztél, mint Ludwig (aki egyáltalán nem volt harctéren stb.). Nem értem a dolgot. Üdvözlet Lupusnak. –

Barátod
K. M.

* Palmerston. – *Szerk.*

** – határozatképtelenség miatti elnapolásával – *Szerk.*

105

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 július 1.

Kedves Frederic,

Nagyon örültem, hogy Lupus itt volt; az egész család szintén. Köszvénye ellenére egészen fiatalos az öreg. Nyomban átadta leveledet és a 2 £-et, amelyet az adószedő mindjárt meg is kapott. Ma reggel némi utánpótlást vártam Németországból, de még semmi sem érkezett. Minthogy egyelőre még teljesen jövedelem nélkül vagyok és mégis „a fogyasztás szakadatlan folyamatában" (ezzel magyarázzák egyes közgazdászok a „profitot", amelyet ők nem a termelési költségekből, hanem a fogyasztási költségekből vezetnek le[312]), mindennemű manchesteri utánpótlás nagyon örvendetes.

Légy szíves, írd meg nekem *mindjárt*, hogy mit tartasz a virginiai mozdulatokról (katonailag)? A milíciatisztek baklövései – Peirce dandártábornoké, aki mesterségére nézve „szabó" Massachusetts államból – persze elég gyakran megismétlődnek majd mindkét oldalon.[313] Veszélyben van még Washington? Gondolod, hogy a déliek pozíciója Manassas Junctionnál támadó? Vagy nem inkább visszavonulóban vannak a fickók? Missouriban a déliek veresége eldöntöttnek látszik, s most még a félelmetes „Börnstein ezredes" is felbukkan ott. Egy magánlevélből, amelyet Weber* kapott, kitűnik, hogy „Willich ezredes" egy cincinnati alakulat élén áll. Hadba úgy látszik még nem vonult.

Ennek az amerikai dolognak a közelebbi tanulmányozásából arra a következtetésre jutottam, hogy a Dél és Észak közötti konfliktus – miután ez utóbbi 50 év óta egyik engedménytől a másikig alacsonyodott le – végül (eltekintve a „chivalry"[314] újabb arcátlan követeléseitől) az északnyugati államok rendkívüli fejlődésének hatására fordult komolyra. Ezt a népességet, amelybe bőségesen vegyülnek friss német és angol alkotóelemek, azonkívül lényegében földjüket maguk művelő farmerekből áll, természetesen nem lehetett olyan könnyen megfélemlíteni, mint a Wall Street gentlemanjeit és

* Josef Valentin Weber. – *Szerk.*

Boston kvékereit. Ez a népesség a legutóbbi népszámlálás (1860) szerint 1850 és 1860 között 67%-kal nőtt és 1860-ban 7 870 869 fő volt, míg az elszakadt rabszolgatartó államok szabad össznépessége ugyanezen népszámlálás szerint kb. 5 millió volt. Ezek az északnyugati államok szolgáltatták mind a kormánypárt zömét, mind az elnököt* 1860-ban. És Északnak éppen ez a része lépett fel először határozottan egy déli konföderáció önállóságának bárminemű elismerése ellen. Természetes, hogy a Mississippi alsó folyását és torkolatait nem engedhetik át idegen államoknak. És ezeknek az északnyugati államoknak a lakossága verekedett a border ruffianekkel a kansasi históriában[315] (amelytől a mostani háború tulajdonképpen datálódik).

A szecessziós mozgalom történetének közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy a szecesszió, az alkotmány (Montgomeryben), a kongresszus ugyanott[316] stb. mind bitorlás volt. Sehol sem szavaztatták meg a nép tömegeit. Erről a „bitorlásról" – ahol nemcsak az Északtól való elszakadásról van szó, hanem 300 000 déli rabszolgatartó oligarchiájának megszilárdításáról és kiélezéséről az 5 millió fehér emberrel szemben – annak idején igen jellemző cikkek jelentek meg a déli újságokban.

S most a nagypolitikáról – Kinkelről és a londoni Nemzeti Egyletről[299]. Emlékszel még, hogy szombaton múlt egy hete Heintzmann elnapolta az ülést (s ezt a *„Hermann"-ban* közhírré tette), mert Juchot Koburgba küldték, hogy szerezze meg a placitum patrumot**. Egyúttal a nagy Heintzmann rendkívüli ülést iktatott be keddre, a waterlooi csata stb. megünneplésére.

A ravasz Gottfried*** azonban, Zerffivel együtt, titkos körleveleket intézett az embereihez (lásd a legutóbbi „Hermann"-t) egy szombaton tartandó ülés ügyében. Gottfried és emberei ily módon, szabad teret nyervén, csakugyan megtartották ülésüket a többiek háta mögött. Gottfried (mint a Nemzeti Egylet egyik alelnöke) elnökölt és Zerffi (mint ugyanezen Nemzeti Egylet bizottsági tagja) titkárként szerepelt. Magától értetődik, hogy ezen az ülésen Gottfriednak és Zerffinek tetsző határozatokat hoztak a MacDonald-históriában[305] stb. Mármost a következő kedden Heintzmann felolvastatta annak a legutóbbi ülésnek a jegyzőkönyvét, amelyen ő elnökölt, s úgy tett, mintha nem is tudná, hogy Gottfried és Társai időközben ülést tartottak. A jelenlevő Gottfried és Zerffi sem tettek javaslatot a vonatkozó jegyzőkönyv felolvasására, és egyáltalán egyetlen szóval sem hivatkoztak a saját maguk által rendezett ülésre. Ám a következő napon Gottfried írásban fel-

* Abraham Lincoln. – *Szerk.*

** – az atyák (felsőbbség, szenátus) szakvéleményét – *Szerk.*

*** Kinkel. – *Szerk.*

kérte Juchot, hogy a Gottfried-ülés jegyzőkönyvét, amelyet a levélhez mellékelt, nyomassa ki a „Hermann"-ban. Sőt, fenyegetőleg hivatkozott arra a megállapodásra, amelyet a „Hermann" átengedésekor Juchhal kötött. Ez utóbbi azonban azt mondta, „quod non"* (lásd a legutóbbi „Hermann"-t). Nos, tegnapelőtt kellett a botránynak megbeszélésre kerülnie a Nemzeti Egylet Seyd Hotel-beli ülésén. De még nem kaptam beszámolót erről.

Ez némi ízelítőt ad neked „Gottofredus Magnus** machiavellizmusából". Meglátod továbbá a legutóbbi „Hermann"-ból – a Nemzeti Egylet ülése –, hogy Blind, aki úgy tele van kicsiny intrikával, mint kutya bolhával, megdolgozta „Drallét"*** [„Vaskos"], hogy szavazzanak meg neki köszönetet, mint Schleswig-Holstein megmentőjének. De ezt meghiúsította Heintzmann, aki szavazásra sem bocsátotta Dralle javaslatát. Ugyanez a summus° Blind egy pletykahordó útján megkérdeztette Webertől stb., hogy a júniusi felkelés tiszteletére a német kommunista egylet és a francia egyletek által közösen rendezett gyűlésen[317] „szerepeljen-e mint szónok"? De azt válaszolták neki, hogy ha verést akar, akkor – igen.

Ami Lassalle művét[222] illeti:

Lupus nekem ajándékozta a saját példányát, azzal a rendelkezéssel, hogy te elküldöd az unokafivéremnek a következő címre: „A. Philips ügyvéd, Keizergracht by de Westermarkt. L. L. 267. *Amsterdam.*"

Le kell persze kaparnod róla Lassalle Lupusnak szóló ajánlását. Az unokafivérem érdeklődik az elméleti jogtudomány iránt.

Hogy magad is ízelítőt kapjál belőle – mind abból, ami ízetlen, mind abból, ami jó Lassalle könyvében –, olvasd el egyelőre az előszót az I. kötethez és a II. kötetből az 517. oldalon kezdődő XLI. fejezetet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – „hogy nem" – *Szerk.*
** "Nagy Gottfried" – *Szerk.*
*** Tralle. – *Szerk.*
° – kiváló – *Szerk.*

106

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1861 július 3.

Kedves Szerecsen,

Kérdéseidet, hogy hogyan állnak a dolgok Virginiában, könnyebb feltenni, mint megválaszolni. Hogy Washingtont fenyegeti-e még veszély? Közvetlenül nem, különben a déliek nem ürítettek volna ki olyan nagy területet; de persze nem tudni, hogy mi a haderők aránya. Ha az északiak első fő támadását döntően visszaverik, akkor nem lehet megmondani, mi történik, hiszen nem tudni, hol sikerül újra megállniok. De három az egyhez, hogy a Potomac akkor is elegendő akadály lesz.

A Manassas Junctionnál levő állás a délieknek azért szükséges, hogy Északnyugat-Virginiával való összeköttetésüket a Paris és Strasburg[318] felé vezető vasút révén fenntartsák. Ha Manassas Junctiont elvesztik, akkor legközelebbi vasúti összeköttetésük Nyugat-Virginiával (a hegyeken túl) a Richmondból Gordonsville-en keresztül Stauntonba vezető vonal – 80 mérfölddel délebbre; elvesztik az esélyt, hogy tartalékaikat közvetlenül az arcvonal mögött, gyorsan továbbítsák nyugatról keletre stb. aszerint, hogy mire van szükség, Nyugat-Virginiában levő csapataik pedig elvághatók vagy meszszire visszaszoríthatók. Ez ennek a pozíciónak a jelentősége; hogy taktikailag van-e valamilyen jelentősége, nem tudom megmondani, a térképekből semmire sem lehet következtetni. Egyáltalában, Nyugat-Virginiában a háború egyelőre a vasúti csomópontok körül fog zajlani.

A Big Bethel melletti históriának[313] nincsen semmi jelentősége; taktikailag szörnyen rosszul vezették; ilyen önkéntesekkel az éjszakai támadás, és méghozzá különválasztott oszlopokban, csak zűrzavarral, kölcsönös agyonlövöldözéssel és megfutamodással végződhetett.

Ellenben úgy tűnik, hogy Északon két dolgot rosszul csinálnak: 1. úgy látszik, hogy az újonnan alakított és teljesen menetkész csapatok zömét egyáltalán nem vetik be, 4–500 mérföldnyire a hadszíntértől nyugodtan állni hagyják őket, holott a Potomacnál megfizethetetlenek volnának; s 2. a derék vén Scott mintha megint hatalmas átkarolási terveket szőne, pedig

ezek csakis hatalmas csapatszétforgácsolásra vezetnek; hogy ez mennyiben vezethet vereségre, azt a Dél piszmogását és ismeretlen hőseit tekintve nehéz megmondani.

Mit jelent az, hogy nem szavaztatták meg a szecessziót? Itt a lapokban mindenütt az állt, hogy minden államban népszavazások szentesítették a konventek határozatait.

Tudasd velem, hogyan folytatódott il capitano chi'l gran Sepolcro libero di Cristo, Goffredo il Magnanimo* ügye.

Mellékelten egy öt £-es bankjegy, SL 62 585, Liverpool, 1860 május 12.

Utánanézek, hogy a hét végére nem küldhetek-e még valamit.

Hogy sikerült Lupus látogatása a porosz követségen?

Sok üdvözlet a hölgyeknek.

Barátod
F. E.

* – a Krisztus magasztos sírját megszabadító hadvezér, a nagylelkű Goffredo[319] – *Szerk.*

107

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 július 5.

Kedves Engels,

A levelet a mellékelt 5 £-gel együtt hálás köszönettel megkaptam.

Három napja undorító szemgyulladásom van, amely minden írásban és olvasásban akadályoz. De úgy gondolom, hogy pár napon belül elmúlik.

Lupusnak a legnagyobb nehézségei voltak Albertsszel. (Alberts, mellesleg szólva, Bernstorff faktótuma. Emellett fő rendőrügynök és az előkelőbb porosz utasok fő kerítője.) Lupus azonban a rá jellemző gorombasággal végül is keresztülvitte, hogy Alberts egy hosszú mesét firkált a svájci útlevélre, miszerint Lupus számkivetett, s ilyen meg ilyen célból, élve az amnesztiával, Wiesbadenba utazik stb. Eredetileg, mondta neki Alberts, Lupus tízévi külföldi tartózkodása miatt – ez tehát az általánosan kiadott jelszó – elvesztette porosz állampolgárságát. Honosíttassa magát tehát Angliában és utazzék angol útlevéllel.

Egyébként Zedlitz, kevéssel leköszönése előtt, még azt mondta Lassallenak, hogy én republikánus, de legalábbis antiroyalista érzelmű vagyok, és egyszer s mindenkorra az az elvük, hogy senkit e fajtából nem honosítanak vissza. Az én esetemmel nem akarnak precedenst teremteni.[280] Winter, Zedlitz utóda, azt mondta Lassalle-nak, hogy nem nyilváníthatja semmisnek elődje döntését. Végül Schwerin, akit Lassalle szintén zaklatott, hogy megszabaduljon tőle, azt mondta neki, átutalja az ügyet a berlini magisztrátushoz – amit azonban *nem* fog megtenni.[320] Amikor a kamara a menekültkérdést tárgyalta, Vincke és Tsai hangosan megtapsolták Schwerin kijelentését, hogy a kormány mindenkor fenntartja magának a jogot, hogy minden egyes ügyben tetszése szerint döntsön.

Ami a szecessziós históriát illeti, az ügyet az angol lapok teljességgel hamisan állították be. South-Carolinát kivéve mindenütt a legerőteljesebb ellenállás nyilvánult meg a szecesszióval szemben.[321]

Először : rabszolgatartó határállamok. 1861 telén a határállamok konventet tartottak.[316] Erre Virginiát, Kentuckyt, Arkansast, Marylandet, Dela-

ware-t, Tennesseet és North-Carolinát hívták meg. E célból viszont konventeket tartottak egyenként mindezen államokban, hogy delegátusokat küldjenek a közös konventre.

Delaware megtagadta azt is, hogy konventet hívjon össze e célból.

Tennessee detto. Demokrata törvényhozó gyűlése *rajtaütéssel* kiléptette az Unióból. Igaz, később választást tartott, hogy ezt az érvénytelen aktust ratifikáltassa. A választás terroruralom alatt ment végbe. A választóknak több mint $^1/_3$-a egyáltalán nem szavazott. A maradék $^1/_3$-a a szecesszió ellen, a többi között egész East-Tennessee, amely e pillanatban a szecesszió ellen fegyverkezik.

Kentucky. 100 000 szavazat az Unió mellett; csak néhány ezer a szecesszió mellett.

Maryland az Unió mellett nyilatkozott, mint ahogy most is az Unió 6 hívét választotta a kongresszusba.

North-Carolina, sőt *Arkansas* Unió-párti küldötteket választott, az előbbi ráadásul még nagy többséggel is. Később terror alá került.

Virginia. A nép Unió-párti konventet választott (a szavazatok, többsége szerint). E fickók egy része eladta magát. A déli láz csúcspontján – Sumter eleste idején[302] – *titkos* határozattal, 88 szavazattal 55 ellenében, elfogadták a szecessziót. Minden egyéb lépés – miközben a határozatot még titokban tartották – az Unió norfolki haditengerészeti hajógyárának és az Unió Harpers Ferry-i hadszertárának megszállására szintén titokban történt.[322] A föderális hatóságoknak még a végrehajtás előtt elárulták. Titkos szövetséget kötöttek Jefferson Davis kormányával és nagy tömegű konföderációs csapatot dobtak át hirtelen az országba. Ezek oltalma alatt (hamisítatlan bonapartista módra) szavaznak most a szecesszió mellett. A szisztematikus terror ellenére mégis 50 000 szavazat az Unió mellett. Északnyugat-Virginia, mint tudod, most nyíltan elkülönült a szecessziótól.

Másodszor: Az öböl menti államok[323]. Tulajdonképpeni népszavazás csak néhány államban volt. A legtöbb államban a *konventek*, amelyeket azért választottak, hogy döntsenek a déli államok magatartásáról Lincoln megválasztásának kérdésében (– ezek alkották később a montgomeryi kongresszuson az *ő* küldötteiket –), bitorolták nemcsak azt a jogot, hogy elhatározzák a szecessziót, hanem azt is, hogy elismerjék az alkotmányt, Jefferson Davist stb. Hogy ez hogyan folyt le, megláthatod az alább következő déli lapkivonatokból.

Texasban, ahol South-Carolina után a legnagyobb a rabszolgatartó-párt és a terror, mégis 11 000-en szavaztak az Unió mellett.

Alabama. A népet nem szavaztatták meg sem a szecesszióról, sem az új

alkotmányról stb. Az itt megválasztott konvent 61 szavazattal 39 ellenében elfogadta a szecesszióra vonatkozó határozatot. A szinte kizárólag fehérek lakta északi vidékek 39 szavazata azonban több szabad embert képviselt, mint a 61; az *Egyesült Államok alkotmánya* szerint ugyanis minden rabszolgatartó egyúttal rabszolgáinak $^3/_5$-e nevében is szavaz.

Louisiana. A konvent küldötteinek megválasztásakor több szavazat esett az Unióra, mint a szecesszióra. De a küldöttek átpártoltak.

Carolina nyugati része, Tennessee keleti része, Alabama és Georgia északi része mind hegyvidék, amelyeknek érdekei nagyon különböznek a déli mocsárvidékek érdekeitől.

Az egész szecessziós manőver december második-jellegét[324] (a fickók ezért kénytelenek voltak háborút is provokálni, hogy „Észak Dél ellen" kiáltással a mozgalmat fenntartsák), amelyet látni fogsz az itt következő kivonatokból, még az is nyilvánvalóvá tette, hogy a Buchanan kormányzatában lévő árulók, akik a mozgalom élén álltak – Floyd hadügyminiszter, Toucey tengerészeti miniszter, Cobb pénzügyminiszter, Thompson belügyminiszter a Dél vezető szenátoraival együtt a legmélyebben belebonyolódtak a sok millióra rúgó *pénzpusztításba*, amelynek ügyét a kongresszus (képviselőház) 1860 december folyamán átadta egy bizottságnak kivizsgálásra. A fickók, de legalábbis egy részük számára arról volt szó, hogy megmeneküljenek a fegyháztól. Ezért mindenre kapható eszközei lettek a 300 000 főnyi rabszolgatartó oligarchiának. Hogy pedig ez utóbbi összpontosultsága, pozíciója és eszközei révén egyelőre képes minden ellenzéket elsöpörni, az magától értetődik. A „szegény fehérek"[325] egy részében megtalálták azt a csőcseléket, amely náluk a zuávokat[326] helyettesítette.

Georgia. „*The Griffin Union*"[327]: „Tiszta nevetség, hogy ugyanazok a férfiak, akik Montgomeryben megcsinálták az alkotmányt, most visszajönnek Georgiába, és az állami konvent nevében ratifikálják." „*The Macon Journal*"[328]: „Az államok más célra egybehívott ... konventjei ... olyan igénnyel lépnek fel, mintha ők volnának a nép, s e hatalmi igény alapján küldötteket nevezhetnek ki egy közös konventra, a nép megkérdezése nélkül. *Konföderációjuk kongresszusának összes határozatait titkos ülésen, zárt ajtók mögött fogadják el*, s a nép előtt titokban tartják, hogy mi történik." „*The Augusta Chronicle and Sentinel*"[329] (a legnagyobb georgiai lap): „*Az egész szecessziós mozgalom* és az új kormány alakítása, legalábbis ami Georgiát illeti" (s Georgia a legnépesebb rabszolgatartó-állam), „csak a nép *látszólagos beleegyezésével* megy végbe, és nagy izgalom és őrjöngés közepette hajszolta keresztül – egy *fiktív többség*. Mindenféle fogás stb.

alkalmazása ellenére a január 4-i választás közel 3000 szavazat elvesztését és 79 megválasztott képviselő abszolút többségét hozta. De amikor összeült a konvent, hízelgés, rábeszélés, *megvesztegetés* és mindenféle csalás folytán 31 főnyi többség mutatkozott" (az Unió ellen). „... *Georgia konventje* és a *Konföderáció kongresszusa* – s ezt senki sem tagadhatja – a néptől kapott felhatalmazás nélkül folytatták munkájukat."

Alabama. „*The Mobile Advertiser*"[330]: „A konvent Alabama állam nevében elfogadta az állandó alkotmányt... Fontos tény, hogy a küldötteket korántsem ilyen célra választották." „*The North Alabamian*"[331]: „A konvent nagy sietve bitorolta a prerogatívát és ratifikálta az alkotmányt... Figyelemre méltó tény, hogy az ország lényegi fizikai ereje, a kemény öklű kétkezi munkásemberek, akiktől elvárják, hogy a harc minden terhét viseljék, ha hív a haza, *kezdettől fogva az elszakadási határozat ellen voltak*."

Mississippi. Hasonló panaszok a bitorlás miatt a „*Jackson Mississippian*"-ben és a „*Vicksburg Whig*"-ben[332].

Louisiana. „*New Orleans True Delta*"[333]: „Itt az elszakadás csakis a választási eredmények eltitkolásával sikerült... a kormányzás *zsarnoksággá* változott." Louisiana (New Orleans) *állami konventjében* 1861 március 22-én ezt mondja az öreg *Roselius* (az Egyesült Államok egyik fő politikusa): „A montgomeryi okmány... nem népkormányzatot iktat be, hanem *egy gyűlölködő és korlátlan oligarchiát*. A népnek nem engedték meg, hogy ebbe a dologba beleszóljon."

Louisville-ben (Kentucky) 1861 március 16-án ezt mondja *Guthrie* szenátor (rabszolgatartó-párti, Pierce alatt pénzügyminiszter): az egész mozgalom „összeesküvés" és „bitorlás". A többi között így szólt: „Alabamában a nép szavazatainak többsége az elszakadás ellen volt, de a küldöttek csekély többsége a szecessziót pártolta; véghezvitték Alabama elszakadását, és megtagadták a néptől, hogy ebben a kérdésben hallassa a szavát. Louisiana is a szecesszió ellen szavazott, de a küldöttek eltitkolták ezt" stb.

Barátod
K. M.

108

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 július 12.

Kedves Engels,

Legutóbbi leveledet *melléklettel együtt*, vagy helyesebben, a mellékletet levél nélkül hálás köszönettel megkaptam.

A nagy tragikomédia Gottfried Kinkellel méltó véget ért, és szegény Gottfriednak a fejére ütöttek.

Hogy e nagy eseményt röviden összefoglaljam, a dolog igazi lefolyása ez volt: június 15-én Gottfried és Tsai, mint már beszámoltam róla,* a saját szakállukra külön ülést tartottak, ahol számukra kellemes határozatokat hoztak. Június 18-án rendkívüli ülés volt Heintzmann elnökletével, ahol a nagy vitakérdés[305] nem volt napirenden, mivel még mindig várták Koburgból a válaszlevelet.

Végül július 6-án tartották a döntő ülést, minthogy időközben megérkezett a koburgi orákulum[334] válasza. Mindkét fél egész hadereje jelen volt, a Német Férfiak Szövetségének[6] Gottfried által készpénzért beléptetett 35 tagja is. De már az ülés napja előtt jelentős agitáció folyt. Így pl. a Német Férfiak Szövetségét Heintzmann és Tsai megdolgozták és informálták Gottfried üzelmeiről. E szövetség elnöke, egy Schmidt nevű hajóügynök (Hannoverből), természetesen átállt a „hazafias" oldalra.

Mellesleg Heintzmann persze kettős érdeket tart szem előtt: egyrészt kellemes színben feltűnni a porosz kormány előtt, s másodszor hac via** ugyanezen kormánytól lehetőleg valami fontos bizalmi hivatalt elcsípni magának az elkövetkező ipari kiállításon[335]. A fickó, mint hallom, hamisítatlan goromba porosz királyi elberfeldi ügyészi modorban látta el elnöki tisztjét. Persze a melodramatikus Gottfrieddal szemben ez a helyes.

Tehát az ülés (a július 6-i) megnyitása után Heintzmann felolvastatta a június 8-i jegyzőkönyveket. Sem Kinkel, sem Zerffi nem merészelte

---

* *V. ö. 173–174. old. – Szerk.*

** – ezen az úton – *Szerk.*

akár csak javasolni is, hogy felolvassák az ő 15-i jegyzőkönyvüket. Így tehát elismerik az általuk titkosan rendezett ülés illegális voltát. Ezután Heintzmann felolvasta a Koburgból érkezett levelet. Az ottani orákulum így írt: az Egyletből való kitaszítás joga persze csak a koburgi szenátust illeti meg; a bizottságból való kitaszítás azonban (s Zerffinél erről van szó) helyi ügy, tehát Londonban kell eldönteni.

Mármost úgy adódott azonban, hogy július 8-án egyébként is tisztújítás volt a londoni Nemzeti Egyletben[299]. Ezért elfogadták Schmidt javaslatát, hogy térjenek át a napirendre és az ügyet magukkal az új választásokkal döntsék el.

Gottfried igen hosszú beszédet mondott és egyáltalán igen melodrámaian izgatott magatartást tanúsított. Fején az a pár szál haj állandóan égnek állt. Felváltva volt keserű és fenyegetődző, sőt időnként még az irónia tőle oly idegen területére is áttért. Beszéde közben állandóan nagy lárma volt. Sziszegés hallatszott. Főleg gyakran kiáltották azt is, „Gottfried", ami őt mindig fájdalmasan érintette. A legfurcsább, mondják, az volt, hogy Gottfried a vita folyamán, amikor már nem is az övé volt a szó, állandóan felugrált, hogy félbeszakítsa a beszélőt; utána azonban Heintzmann fenyegetően felemelt karral – puszta gesztussal – visszavetette a székére.

A választásokon Gottfried és egész bandája teljes vereséget szenvedett. Az elnökválasztáson Heintzmann 133, Gottfried 5 szavazatot kapott. Tehát még az általa megvásárolt fickók is nagyrészt ellene szavaztak. Mondják, hogy az eredményhirdetés után „rendkívül méltóságteljesen" a „haldokló gladiátor" és a „megfeszített Krisztus" szintéziseként mutogatta magát. Hát ezt érdemelte Gottfried azért, amit „kedves Németországáért" tett?

De közben a féreg Blind – aki mint „republikánus" persze nem tagja a Nemzeti Egyletnek – csúszás-mászással, csalással és mindenfajta kétszínűsködéssel elérte, hogy a Nemzeti Egylet mindkét ülésén, június 15-én és július 8-án, megéljenezték mint Schleswig-Holstein ügyének bátor és hazafias élharcosát.

Ennyit erről a béka-egér harcról[336]. Bizonyára láttad, hogy még a „Kladderadatsch"[337] is közölt néhány tréfát a nemes költőről.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

109

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 július 20.

Kedves Engels,

Nem hiszem, hogy a londoni porosz követséghez fordulhatnál „erkölcsi bizonyítványért" anélkül, hogy ne játszanál a fickók kezére egy rád nézve igen kompromittáló dokumentumot.

A porosz követség sem a porosz, sem a nemzetközi jog szerint nem olyan felügyeleti hatóság, amelynek feladata, hogy bizonyítványokat állítson ki akár külföldiek, akár poroszok magaviseletéről. Csak amennyiben *útleveleket* állít ki, annyiban kell ügyelnie arra, hogy valaki bírói ítélettel vagy a közvélemény által nem nyilváníttatott-e notórius bűnözőnek. Egyébként nem várják el tőle, hogy bármit is tudjon magánszemélyekről. Amit tud, azt visszaélés folytán mint spicliskedő intézmény tudja. Tehát egy erkölcsi bizonyítvány a követségtől egyenlő egy erkölcsi bizonyítvánnyal a törvényellenes (s ezért *hivatalosan nem létező*) *titkos politikai rendőrségtől*, Alberts követségi írnok oltalma alatt. De te egy ilyen hatóságot nem ismerhetsz el, és a barmeni rendőrfőnök nagyon zavarba jönne, ha felkérnéd, hogy jelölje meg neked a porosz törvénykönyv azon paragrafusát, amely szerint a londoni porosz követségnek ilyenfajta attributumai vannak.

Más a helyzet a manchesteri porosz konzullal. A konzulok államuknak kereskedelmi, nem pedig politikai képviselői. Elvárják tehát tőlük, hogy ismerjék helységük kereskedőit, főként a saját nemzetükhöz tartozókat. Adhatnak ezért tanúsítványt arról, hogy X. Y. 10 éve Manchesterben él és ott mint tiszteletre méltó kereskedő ismert. Másmilyen bizonyítványt kérni egyáltalán nincs joga a porosz kormánynak, és óvakodni is fog attól, hogy *hivatalosan* igényt támasszon rá. De ezt kérheti, mivel te a visszahonosítási kérelmeddel ugyanolyan elbírálás alá esel, mint a külföldiek, akiktől, ha Poroszországban honosíttatják magukat, efféle bizonyítványokat stb. igényelhetnek.

Politikai magatartásodról valamiféle bizonyítványt követelni éppoly kevéssé van joga a porosz kormánynak, mint netán egy önmagad által kiállított *politikai hitvallást.*

Bécsből még semmi újabbat nem hallottam, éppúgy Danaról sem, jóllehet az utóbbi hetenként megküldi nekem a „*Tribune*"-t.

Brockhaus csak akkor akar véglegesen dönteni, ha már megkapta a kéziratot[39]. Ez korántsem kellemes feltétel, mert ő a kéziratot a szamár irodalmi tanácsadóival fogja ott megbíráltatni. Egyébként nem haladok olyan gyorsan, mint szeretném, mert itthon sok a gond.

Olvastál valamit Lassalle könyvéből[222]? Elküldted a könyvet az unokafivéremnek*? Ez fontos nekem, mert nagy szükségem van e fiatalember jó szolgálataira.

Lassalle és a grófné egy Majna-Frankfurt melletti fürdőhelyen vannak.

Járt nálam egy lengyel megbízott, aki egyúttal Schilytől elhozta nekem J. Ph. Beckernek egy csomagra való levelét, – ezeket még nem olvastam át. Többé nem látogatott meg, mert bizonyára nem volt ínyére, hogy tiszta vizet öntöttem a poharába egy mostani poroszországi összeesküvés rossz kilátásait illetően. A Becker-féle irományokat megkapod, mihelyt elolvastam; dettó Lassalle hozzám intézett levelét, amint válaszoltam rá.

Lupusról nem hallottál semmit?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* August Philips. – *Szerk.*

110

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 aug. 3.

Kedves Frederick,

Sietve köszönettel nyugtázom az 5 £ vételét.

Egy piszkos zuglapocskát küldtek nekem tegnap; címe „Thusnelda"[338], – Kinkel és Zerffi adja ki Heintzmann és Tsai ellen. Ilyen bődületesen ostoba, kisiskolás dolgot ritkán láttam.

A tiszteletre méltó Heinrich Bürgers nemzeti egyleties beszédet mondott a Gürzenichben[339], s mindenki megremegett a gyönyörtől, amikor kiejtette a nemes gothainak a nevét*.

Szép Vilmos úgy látszik tisztára bolond. A fickó fóliánsokat böngész I. Frigyes megkoronázásáról.

Tedd el nekem a mellékelt „Thusneldá"-t.

Mellékelek még egy adalékot a parlamentnek a dán kérdés tárgyalása alkalmából történt count outjához**.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* II. Ernő. – *Szerk.*
** *V. ö. 171. old.* – *Szerk.*

111

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 szept. 28.

Kedves Frederick,

A legkisebbik gyerekünknek hazatértem óta sárgasága volt. Állapota már régen nem volt kielégítő. Tegnap óta eltűnt a sárga szín a szeméből és a gyógyulás összes jelei mutatkoznak.

Ezen a héten és a múlt héten* egy-egy cikket küldtem a *„Tribune"-nak*.[340] Két héten belül ki fog derülni (egyelőre folytatom egy-egy cikkel hetenként), hogy a dolog ily módon mehet-e majd.

A *bécsi „Presse"*, mint a tegnapi *„Times"-tudósításból* látom, végre tett egy fordulatot Schmerling ellen, s így most talán lehetséges lesz a lappal kapcsolatot létesíteni.

Kolatschek „Stimmen der Zeit"-je, abban a számában, amely jövő hétfőn érkezik Londonba (Kolatschek ugyanis megírta ezt Borkheimnak), külön mellékletet hoz a „Vogt úr"-ról.

Hálás köszönet a „Manchester Guardian"-okért (különösen most igen hasznos nekem) és a British Association-kiadványért[341].

E hét elején megérkezett ide — Garibaldi tisztjeinek egyenruhájában, Schily ajánlásával — egy E. Oswald nevű fiatal tiszt. Azelőtt porosz hadnagy volt, önkéntesként belépett Garibaldihoz, s Medici parancsnoksága alatt előléptették hadnaggyá. Garibaldi hadseregének feloszlatása után Párizsba ment, ahol munkásként belépett egy gyárba, hogy valahogy boldoguljon. Most itt van, útban Amerikába, hogy ott részt vegyen a harcban. Amire szüksége volna, az az útiköltség. Innen hetenként indul egy vitorláshajó New Yorkba, csak 6 £-be kerül. 5 £-et hajlandó adni Borkheim a maga és néhány ismerőse nevében. Tehát még össze kellene hozni Manchesterben egy kis pénzt néhány liberális filiszter (Borchardt stb.) révén, részben az átkelési költség fedezésére. A 6 £-ben azonban az élelmiszer nem foglaltatik benne. Borkheim legelőbb Kinkelhez fordult,

* *A kéziratban elírás*: a múlt előtti héten – *Szerk.*

hogy a forradalmi pénzekből[342] teremtse elő Oswald útiköltségét. De Gottfried azt mondta: quod non*. (Borkheimnak Zürichből ezen a módon sikerült előteremtenie Anneke útiköltségét Amerikába.) Az amerikai követség sem ad egy garast sem. Oswald kiváló fiatalembernek látszik, s hozzá teljesen igénytelen. Ha már New Yorkban volna, ajánlásom Danahez nagy hasznára válnék. De a dolgot gyorsan nyélbe kellene ütni, mert londoni tartózkodása csupán járulékos termelési költséget jelent.

Oswald azt mondja, hogy Türr katonailag sem ér egy fabatkát sem. Merő intrikus. Garibaldi főként egyik olasz barátjának ajánlása miatt – Türr régebben együtt volt ezzel az emberrel –, különösen azonban „Magyarország képviselőjeként" betöltött szerepe miatt tartotta. Ahol valamennyire önállóan használta fel Türrt katonailag, elégedetlen volt vele. Szerinte Rüstownak is csak nagyon csekély, vagy semmi része nem volt az ügyben. Hivatalosan a háború „történetírójának" rangját viselte. Garibaldiról azt mondja Oswald, hogy lényegében gerillavezér; de nagyobb hadsereggel, nagyobb területen nem tud mit kezdeni. Stratégiai tanácsadói Cosenz és Medici.

Mikor utazol Németországba?[343]

Szívélyes üdvözlet az egész családtól. Üdvözlet Lupusnak, Gumpertnak stb.

Barátod
K. M.

Láttam a Meyen-féle „Berliner Reform"[344] mutatványszámát. Tiszta, jobban mondva mocskos szar.

Apropó. Az imént kaptam levelet unokahúgomtól**; eszerint August Philips Amszterdamban még mindig nem kapta meg a Lassalle-t[222]. Utánanéznél, hogy az iroda elküldte-e?

---

* – hogy nem – *Szerk.*

** Antoinette Philips. – *Szerk.*

112

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 okt. 30.

Kedves Engels,

Végre annyira rendeződtek a körülmények, hogy legalább ismét szilárd talaj van a lábam alatt és nem lebegek a levegőben. Tudod, hogy kevéssel Manchesterből való hazatértem után, mihelyt a pillanatot kedvezőnek tartottam, újra elkezdtem a *„Tribune"-nak* írni, egyszer hetenként. A múlt hetivel együtt hat cikket küldtem nekik. A *legutóbbi* postával aztán meg is jött nyomtatásban a két első cikk[340]; az első (háromhasábnyi az Egyesült Államokat illető angol véleményekről) feltűnő helyen, s az újság első oldalán külön utalnak rá. A dolog tehát ennyiben rendben, s ezzel heti 2 £ biztosítva van.

Másodszor, mint tudod, már Manchesterből írtam a bécsi „Pressé"-nek „felvilágosítás" végett.[272] Körülbelül három héttel ezelőtt kaptam választ, amelyet *politikailag* teljesen kielégítőnek tartottam. (A lap időközben módosította álláspontját Schmerlinggel kapcsolatban.) Egyúttal Friedländer (Zang, a laptulajdonos kedvéért) 2 próbacikket[321] kért. Ezeket aztán leszállítottam és tegnap reggel választ kaptam, 1., hogy a cikkek kellő reklámmal a lap első oldalán megjelentek, 2., hogy novembertől rendszeresen szerződtetnek, cikkenként egy £-gel, tudósításonként 10 shillinggel.

A „Tribune"-t illetően a váltók intézvényezésére most majd valamilyen módot kell találnom, mert a továbbiakban Freiligrath útján bajosan fog menni.

Egyébként ezzel a kettős alkalmaztatással biztosítva van a kilátásom arra, hogy vége lesz a családom utóbbi évbeli hajszoltságának, s hogy most a könyvet[39] is befejezhetem. Habár te lehetővé tetted nekem, hogy a legsürgetőbb gazfickókat szeptember elején kielégítsem, a hajsza mégis elég tűrhetetlen maradt és októberben megint fokozódott. Ezzel a levelemmel egyidejűleg írok anyámnak, hogy lássam, ki lehet-e valamit préselni belőle. Azt is megpróbálom, hogy sikerül-e egy loan societynál[248] némi pénzt felhajtanom. Természetesen most az a legfontosabb számomra,

hogy valamelyes rendet teremtsek az ügyeimben, amíg a New Yorkból és Bécsből esedékes összegeket intézvényezni érdemes, mindenekelőtt azért, hogy meglegyen a munkához szükséges nyugalmam a közbenső időben, amelynek még el kell telnie. Közben mindent, ami elmozdítható, elzálogosítottunk, s ami még fatálisabb, a feleségem komolyan betegeskedik. A meglevő gyötrelmek nyomását önmagában bátran elviselte, de a teljes kilátástalanság letörte. Viszont a Bécsből és New Yorkból érkezett jó hírek máris kedvező reakciót váltottak ki belőle.

Kolatschek „*Stimmen der Zeit*"-jével Borkheim furcsa módon becsapta önmagát és engem is. A 39. számban megjelent ugyan egy ívnyi terjedelmű cikk „K. Vogt und K. Marx" címmel, de aki írta, az „ocsmányok legocsmányabbja",[345] – a Genfből emlékezetes studiosus* *Abt*. Miután az első két oldalon elismerte írásom[125] tulajdonképpeni tartalmát, a többi 14 oldalon a Kefelakiak[78] miatt a legeszeveszettebben és legaljasabban szidalmaz engem és különösen Schilyt és Imandtot. A végén kijelenti: ha nem vonom vissza, amit írtam, akkor megtámad „az egyetlen sebezhető pontomon, amelyről tud", és olyan módon kompromittál, „hogy meg fogom bánni". Természetesen egyáltalán nem veszek tudomást erről a gazemberről. De Kolatschek úr úgy látszik egészen sajátos históriák miatt ennek az Abtnak a kezében van, mert, mint Abt mondja, már januárban megkapta a firkálmányát, és szeptemberig megtagadta a kinyomatását.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Ne felejts el minél részletesebben beszámolni nekem a manchesteri status quóról**.

* – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató – *Szerk.*
** – a korábbi helyzetnek megfelelő állapotról – *Szerk.*

113

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 nov. 6.

Kedves Frederick,

Bocsásd meg, hogy nem jeleztem már előbb az 5 £, úgyszintén a bor vételét. Mindkettőért hálás köszönet. Éppen ezekben a napokban nagyon el voltam foglalva és azonkívül sok házi bosszúságom volt.

A „*Tribune*" megint a lap elején hirdette egyik cikkemet[346] mint „fölötte érdekeset". Furcsa szokása ezeknek a jenkiknek, hogy a saját tudósítóiknak bizonyítványokat osztogatnak.

Anyámtól tegnap kaptam választ. Csupa „gyengéd" szólam, de semmi pénz. Azonkívül közli velem, amit réges-rég tudtam, hogy 75 éves és megérzi az öregség egynémely fogyatkozását.

Eddig azzal is hiába próbálkoztam, hogy itt felhajtsak egy kölcsönt. A kezesek, akiket állítani tudtam, nem voltak elég tekintélyesek, amit egyébként előre sejtettem. Másoknak ebben több szerencséjük van. Pl. a gazfickó Beta egy loan societytól[248] 50 £-et kapott – Edgar Bauer úr kezességére!

Egész szép az orosz vircsaft Lengyelországban. Nem kevésbé csinosak a Szép Vilmos nevezetes cselekedetei és hőstettei.

Talán láttad a német, vagy akár egyes angol lapokban is, hogy Blind polgártárs és államférfiú micsoda következetes tolakodással „fejlődik ki" német Mazzinivá.

Apropó. Hollandiából távolléted alatt értesítést kaptam, hogy Lassalle könyvei[222] *nem* érkeztek meg unokafivéremhez*. Ugye leszel szíves és megérdeklődöd a dolgot.

Írj hamarosan, mert ebben a számomra még nagyon válságos átmeneti időben a leveleidre különösen nagy szükségem van.

Írhatnál nekem alkalmilag egy beszámolót az Armstrong-vitáról[347] a „Presse" számára?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* August Philips. – *Szerk.*

114

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861] nov. 18.

Kedves Engels,

Iterum Crispinus![348]

Tehát az ügyek most így állnak.

November 9-én 16 £-et intézvényeztem a „*Tribune*"-ra, a 8 elküldött cikkért. Ebből a 16 £-ből 3–3 £ törlesztést fizettem a hentesnek, a péknek, a teakereskedőnek, az olajárusnak, a tejesnek és a zöldségesnek. Tíz shillingért szenet vettem, ez holnap elfogy. A te 5 £-ed nagyrészt kisebb készpénzkölcsönök visszafizetésére ment el. Így tehát üres a zsebem, nem is szólva a háztulajdonos, az iskola, a cipész követeléseiről és a család számára nélkülözhetetlen téli beszerzésekről. A „*Presse*" számára majdnem naponta írok. A „*Pressé*"-vel és a „*Tribune*"-nal együttesen el tudnék vergődni. De figyelembe véve az egyre újra felhalmozódó deficitet (noha nem milliárdnyi[349]) és azt, hogy egy egész év bevétele kiesett, ez sem megoldható.

Mindehhez e percben még hozzájött egy fatális dolog.

Tudod, hogy Petsch és Tsá-nak 25 £-et előlegeztem a „Vogt" nyomtatására, amelyet a megállapodás szerint a példányok eladásából minden más elszámolás előtt vissza kell fizetniök nekem. Azonkívül néhány £-gel tartoznak nekem a „Hinter den Kulissen"-ért[105], a „Kommunista-per"-ért, a „Brumaire tizennyolcadikájá"-ért stb.[230]

Másrészt vettem a fickóktól 10 £ 9 shillingért újságokat és könyveket, már csak azért is, hogy némi biztosíték legyen a kezemben.

Mármost Koller (az egyik társtulajdonos) összeveszett Petschsel, aki pillanatnyilag nem vesz részt az ügyekben. Kettőjük között per van függőben *a cég feloszlatása* miatt.

A hitvány Koller, akit követelésem miatt sürgettem, ehelyett megküldi nekem a keresetet, amelyet a grófsági bíróságnál nyújtott be ellenem a 10 £ 9 shilling miatt. Voltam Zimmermann-nál. Azt mondja, hogy panaszom egy felsőbíróságnál 30–60 £-embe kerülne, s ezért jobb lenne, ha

követelésemet ellenkövetelésként érvényesíteném annál a grófsági bíróságnál, amely elé Koller megidéztetett. Ő maga nem működik grófsági bíróságoknál. E célból tehát még ezen a héten (és lehetőleg mihamarabb) egy angol ügyvédhez kell fordulnom, ami pénz nélkül nem megy.

Ha megszabadulnék ezektől az undok körülményektől és nem látnám, hogyan gyötrik családomat ezek a nyomorult vesződségek, micsoda ujjongással töltene el a decembrista pénzügyi rendszer csődje, amelyet oly régen és oly sokszor előre kifejtettem a „Tribune"-ban!

A Szép Vilmos vagy Vilmos a Szépfiú kertelés nélkül kijelenti tehát Sziléziában[350]: „Ha demokratákat választanak, akkor kenyértörésre visszük a dolgot." „Demokraták ellen csak a katonaság segít."[351]

Salut*.

Barátod
K. M.

* Üdvözlet. – *Szerk.*

115

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861] nov. 20.

Kedves Engels,

A legnagyobb sietségben igazolom az 5 £ vételét és a tegnapelőtt érkezett *„Manchester Guardian"-okat.*

Most egyenesen elmegyek egy ügyvédhez. A feleségem [. . .*] nagyon megviselt, s attól félek, a dolognak rossz vége lesz, ha ez a küzdelem még soká tart.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *Olvashatatlan szó. – Szerk.*

116

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1861 nov. 27.

Kedves Szerecsen,

Teljesen megőrültek ezek a jenkik, hogy ilyen elmebajos csínyre vetemednek a Konföderáció megbízottai ellen?[352] Az a tény, hogy itt a Csatornán is várt a postagőzösre egy hadihajó, bizonyítja, hogy Washington általános utasításokat adott ki. Idegen hajón erőszakkal politikai foglyokat ejteni, – hiszen ez a legnyilvánvalóbb casus belli*, ami csak létezhet. A fickók úgy látszik tisztára megbolondultak, hogy a nyakukba vesznek egy háborút Angliával. Ha valóban kitör a háború, akkor New York-i leveleidet Németországon vagy Le Havre-on át küldheted, egy közvetítő személynek címzett borítékban, de vigyáznod kell, nehogy az enemies of the queennek** a kezére járj.

Bakunyin szökésének nagyon megörültem. A szegény ördög pokoli rossz állapotban lehet. Világkörüli utazást tenni ilyen módon![353]

Úgy látszik Bonaparte úr mégsem kap pénzt, s Fould sem igen tud mit kitalálni.[349] Megnézem magamnak, hogy hogyan mennek majd ott a dolgok.

Szép dolgok történnek Oroszországban és Lengyelországban, s most bizonyára a derék Poroszországban is beáll végre a válság, hacsak az elektorok nem hagyják ismét megfélemlíteni magukat.[354] De a bugyelláris, a bugyelláris! Az talán mégiscsak összetartja majd egy kicsit azt a kevéske „haladást". Kölnben még a derék Heinrich Bürgers jelöltségéről is suttognak.

A Varnhagen-féle „Tagebücher" bizonyára egész érdekes. De a fickó mindazonáltal egészen ronda, gyáva alak volt. A „Kreuzzeitung" egy egész mulatságos cikket közölt erről,[355] persze csak úgy fröcskölt belőle az epés méreg.

December 1-én megint küldök neked ötöt.

Sok üdvözlettel.

Barátod

F. E.

---

* – háborús ok; ürügy a hadüzenetre – *Szerk.*

** a királynő ellenségeinek (hazaárulóknak) – *Szerk.*

117

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1861 december 2.

I
Z-07595, *Newcastle on Tyne*, 1860 augusztus 14.

Kedves Szerecsen,

A fenti szám a mellékelt ötfontos bankjegyé, amely csak ma mehet el, mert december 1-e vasárnapra esett. Megint nem ajánlottan küldöm.

A napokban végre olvasgattam Lassalle-t[222]. A visszahatásról szóló história nagyon plauzibilis, de nem helytálló, ahogy pl. a válási törvényhozásnál kitűnik, ahol ugyanazt lehet mondani, amit egynémely berlini filiszter csakugyan mondott: ha tudtam volna, hogy a válást így megnehezítik nekem, akkor nem kötök házasságot. Egyébként mégiscsak túlzott babona a fickó részéről, hogy még hisz a „jogeszmében", az abszolút jogban. Ellenvetései a hegeli jogfilozófiával szemben nagyrészt igen helyesek, de a maga új szellem-filozófiájába még nemigen lendült bele; hiszen már filozófiai álláspontról is el kellett volna jutnia odáig, hogy csak a folyamatot, nem pedig annak puszta pillanatnyi eredményét tekintse abszolútnak, s akkor nem is lyukadhatna ki más jogeszmére, mint éppen magára a történelmi folyamatra. Szép a stílus is. Az „ellentmondások kéztördelő kétségbeesése" stb. Aztán az előszó. Színtiszta Okos Efráim. Sokkal többet egyébként nem is fogok elolvasni belőle, hacsak nem derül ki számomra, hogy felhasználhatom a római jog kézikönyveként; ez esetben elolvasom az egészet. Hogy egyébként mi öröm található abban, ha valaki egy ilyen egyszerű és alapjában véve jelentéktelen gondolatot végighajszol az egész corpus jurison[356] és minden egyes pontra alkalmaz – mintha ezáltal súlyosabbá válna –, ez több, mint amennyit felfogni képes vagyok. De még szebb az az állítás, miszerint a „konkrétum teljességének" e hiábavaló hajhászás a az ő példájának a *próbája* volna, és az egész így most már hiánytalan.

Berlinben most szépen alakulnak a dolgok. Az új kamarácska lanyha „haladópárti" demokratizmusa[357] a Szép Vilmosnak még mindig túl vörös lesz, s márciusig bizonyára beáll már egy enyhe krónikus válság. Kíváncsi

vagyok, mi sül ki belőle. Ha a kamarai fickók nem túl gyávák, akkor végül mégiscsak legyűrik a Szépfiút, de semmi bizalmam ehhez a demokrata népséghez.

Remélem, a feleséged jobban van. Szívélyesen üdvözlöm őt és a lányokat.

Barátod
F. E.

118

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861] dec. 5.

Kedves Engels,

Nem jelentkeztem előbb, mert nagy bajok sújtottak. A feleségem egészségi állapota igen rossz. Este írok neked, mert ma napközben cikkeket kell gyártanom.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

119

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 dec. 9.

Kedves Engels,

Makacs hallgatásomból láthatod, hogy egyáltalán mennyire berzenkedem attól, hogy írjak neked. Olyan nagy erőfeszítéseket teszel értem – még erődön felül is –, így magától értetődően nagyon kínos nekem, hogy folytonosan vészhírekkel untassalak.

A legutóbbi pénzhez, amit küldtél, hozzátettem még egy kölcsönkért £-et és kifizettem a tandíjat, nehogy januárra megduplázódjék. A hentes és a szatócs arra kényszerítettek, hogy váltókat állítsak ki nekik január 9-re, az egyiket 10, a másikat 12 £-ről. Noha nem tudtam, miből fogom kifizetni őket, nem tehettem ki magamat egy pernek, ha nem akarom, hogy összedőljön a fejem fölött a ház. A háztulajdonosnak 15, januárban pedig 21 £-gel tartozom. Ugyanígy adósa vagyok a zöldségesnek, a péknek, az újságosnak, a tejesembernek és mindannak a csőcseléknek, amelyet Manchesterből való visszatértemkor[358] részletfizetésekkel lecsillapítottam, és végül a tally-mannek[359], mivel a tél beálltával kénytelenek voltunk ruhadarabokat – a télen legszükségesebbeket – beszerezni, amelyeket ily módon hitelbe kellett megvennünk.

Amit a hónap végén kapnom kell, legfeljebb 30 £ lesz, mert a „Presse"-beli tetves fickók cikkeimnek egy részét *nem* nyomatják ki. Természetesen előbb hozzá kell szoknom ahhoz, hogy a „német ész határain" belül cselekedjem. (Mellesleg, a lapjukban nagy felhajtást csinálnak a cikkeimmel.)

Amit fizetnem kell (zálogházi kamatokat stb. beleértve), az 100 £-re rúg. Bámulatos, ahogyan a bevétel teljes kiesése, a soha teljesen le nem rótt adósságokkal együtt, minden részleges segítség ellenére mindig újra a felszínre hozza a régi mocskot.

Ma írtam *Dronkének*, mert még tartozik nekem pénzzel. De nem sürgettem, csak halványan emlékeztettem rá; voltam oly bátor azt mondani neki, hogy amennyiben előlegezni tud nekem valamit, te bizonyára kezeskedsz a visszafizetésért.

Ha kikerülök ebből a mocsokból, akkor New Yorkkal és Béccsel legalábbis elvegetálhatok megint.

A feleségem veszélyes idegállapotban volt, s dr. Allen néhány napig nagyon féltette. Allen tudja, vagy inkább sejti, hogy hol szorít a cipő, de túl tapintatos, semhogy nem illő dolgot mondjon. A szegény asszony még nagyon beteg. De amilyen erős és lendületes a természete, nem kétlem, hogy az első kedvező fordulatra ismét rendbe jön.

Háború Amerikával nem lesz, amint ezt már az első naptól fogva megmondtam a „Pressé"-ben[360], s csak azt sajnálom, hogy nem állt módomban kihasználni a Reuter és a „Times" uralta tőzsde ostobaságát ebben az őrült periódusban.

Szigorú kritikáddal Itziget illetően* (aki írt nekem Firenzéből, „*nagyon* érdekes találkozója volt" Garibaldival stb.) egyetértek. A második kötet[222] érdekesebb, már csak a latin idézetek miatt is. Az ideologizmus végigvonul az egészen, s a dialektikus módszert *hamisan* alkalmazza. Hegel sohasem nevezte dialektikának egy csomó „esetnek" egy általános elv alá való besorolását.

A munkámmal[39] haladok, de lassan. Ténylegesen lehetetlen volt ezekkel az elméleti dolgokkal ilyen körülmények között gyorsan boldogulni. Sokkal népszerűbb lesz azonban, és a módszer sokkal inkább burkolt, mint az első részben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 195. old. – Szerk.*

120

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 dec. 13.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet leveledért.

Dronke korábbi szolgálatok viszonzásául postafordultával küldött 5 £-et és tegnap személyesen is ideérkezett, ahol találkozója volt egyik igazgatójával.

Megpróbálkozik a váltók leszámítoltatásával. Mindjárt megmondtam neki, a fő feltétel az, hogy lejárat előtt ne forgalmazzák őket.

Koller, ez a kutya, más mesterkedéshez folyamodott. Nem a grófsági törvényszéknél folytatta le az ügyet, hanem a seriff-bíróság[361] elé vitte, s 20 £-re emelte fel a keresetet, – mondván, hogy én köteles lettem volna a „Vogt" összes költségeit viselni. Ez ugyanis a válasza az én ellenkövetelésemre.

Ügyvédem, Sidney Herbert szükségesnek tartotta, hogy ugyanannál a bíróságnál annak rendje s módja szerint *viszontkeresetet* nyújtsunk be. Minden nehézség abból adódik, hogy a Petschsel való megállapodásomat nem rögzítettük *írásban.*

A feleségem jobban van.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

121

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 dec. 19.

Kedves Engels,

Tudod, ugye, hogy a Dronke-féle história hogyan történt.* Nem a váltó miatt írtam neki, hanem azért, hogy sürgessem. Ebből az alkalomból persze kénytelen voltam tudatni vele, hogy milyen válságban vagyok, amit neki, mint mindenki másnak, az amerikai események következményeként természetesnek kellett találnia, s találta is. E közlés nyomán jött el hozzám, s így történt az az elrendezés, amelyre még csak nem is gondoltam volna, ha nem mondod *világosan* a leveledben[362], hogy elfogadod a váltókat, ha Freiligrath „vagy valaki más" útján leszámítoltathatom. Ennyit, hogy az indiszkréció látszatát elhárítsam magamról.

A Freiligrath-dologból, mint előre tudtam, nem lett *semmi*. Nem volt más lehetősége, csak az a szabó, s az sem volt már meg a *„Tribune"-nal* való affér idején, mivel két alkalmazottja az ő ajánlására mintegy 70 £ értékű ruhaneműt kapott, s fizetség nélkül megszöktek. Ráadásul annyira megváltozott a kapcsolatom Freiligrathtal, hogy még a *„Tribune"-ra* szóló váltókat sem szívesen számítoltatta le újból Bischoffsheimnál. De az *akarattól* eltekintve, nem **képes** rá, annál is kevésbé, mert bankjának lappangó csődje London-szerte ismeretes.

Ezzel a neked írt levelemmel egyidejűleg tájékoztattam *Dronkét*, hogy félreértésből kötöttem vele a megállapodást, tehát arra kérem, hogy tekintse meg nem történtnek. Egyúttal megírtam neki, hogy amennyiben a váltókat az *én* nevemre leszámítoltathatja, bárki másnak a közbeiktatása nélkül, ez kellemes lenne számomra. Meg kellett ezt írnom neki, mert semmilyen kiutat nem látok, és ténylegesen a legnagyobb veszély fenyeget.

Dronke címe: 49, Oldhall Street, Liverpool, ahová *magánlevél* jelzéssel kell neki írni. Aszerint, amit nekem mondott (de azt hiszem még nincs is Liverpoolban, hanem Newcastle-ban tartózkodik), csakis a saját bankár-
] ával próbálná rendezni a dolgot.

* *V. ö. 198. old. – Szerk.*

Sajnos nem tudtam megakadályozni, hogy a feleségem tudomást szerezzen leveled tartalmáról, már ami a váltóügyletre vonatkozik. És az ilyen hírek minden alkalommal bizonyos fajta rohamot idéznek elő.

Ami az *Amerikával való háborút* illeti, *lehetséges*, hogy Pamnek sikerül előidéznie, de nem könnyen. Ehhez *ürügyre* van szüksége, s *nem* hiszem, *hogy Lincoln ilyennel szolgálna*. A kabinet egy részével – Milner Gibson, Gladstone, többé kevésbé Lewis – nem lehet úgy a bolondját járatni, mint John Russellal.

Önmagában véve az amerikaiak, a náluk érvényben levő *angol* tengeri jog szerint, sem *anyagilag*, sem *eljárásilag* nem hibáztak. Az *anyagi* jogot illetően ilyen értelemben döntöttek maguk az angol koronaügyészek[363] is. Ezért, mivel Pam ürügyet kívánt, egy *eljárási vétségre*, egy technikai kérdésre, egy jogi csűrés-csavarásra hivatkoztak. De még ez sem igaz. Az angol tengeri jog szerint különbséget kell tenni két dolog között. Hogy egy semleges hajó a *hadviselők* javait és személyeit szállítja-e, vagy pedig *hadi dugárut*, függetlenül attól, hogy dolgokról vagy személyekről van-e szó. Ez utóbbi esetben a hajó rakományával és a személyekkel együtt lefogandó és egy kikötőbe vontatandó, ítélethozatal végett. Az első esetben – ha *nincs kétség*, hogy a javak (ami személyek esetében önmagában lehetetlen) nem *mentek át* a semlegesek tulajdonába – a hadviselők javai vagy személyei elkobozhatók a nyílt tengeren, míg a hajót stb. szabadon engedik. Ezt a jogi elvet Anglia – a hatóságoktól függetlenül – mindig is érvényesítette, amint erről meggyőződtem, amikor a semlegesekkel 1793 óta folytatott perpatvarnak utánanéztem a „Cobbett's Register"-ben.[364]

Másrészt, minthogy az angol koronaügyészek az egész kérdést eljárási vétségre redukálták, tehát elismerték a jenkiknek azt a *jogát*, hogy minden angol hajót, amely hadviselőket szállít, elkobozhatnak és valamelyik kikötőbe vontathatnak ítélethozatal végett, nagyon könnyen megtörténhet – és nézetem szerint meg is fog történni –, hogy a jenkik kijelentik, elégedettek ezzel az engedménnyel, a jövőben az elkobzások alkalmával nem követnek el *eljárási* hibát stb., s most az egyszer kiengedik Masont és Slidellt.

Ha Pam mindenáron akarja a háborút, akkor persze előidézheti. Nézetem szerint *ez nem célja*. Ha az amerikaiak az általam feltételezett módon járnak el, akkor majd Pam újabb bizonyítékkal szolgál az ostoba John Bullnak, hogy ő a „truly English minister"[365]. Akkor aztán mindent megengedhet magának a fickó. Fel fogja használni az alkalmat arra, hogy

1. ráerőszakolja a jenkikre a semlegesek jogairól stb. szóló párizsi deklaráció[366] elismerését;

2. ezzel az ürüggyel felszólítja és rábírja az angol parlamentet – *amit*

eddig nem mert megtenni –, hogy szentesítse a régi angol tengeri jogról való lemondást, amit Clarendon az ő (Pam) megbízásából a Korona háta mögött és a parlament előzetes tudta nélkül írt alá.

Pam öreg, és az oroszok II. Katalin óta igyekeztek érvényre juttatni a Párizsban kibocsátott deklarációt. Már csak két dolog hiányzik nekik: *az angol parlament szankciója, az Egyesült Államok csatlakozása.* Ebből az alkalomból mindkettőt elérik. A háborús hűhót csak színházi kelléknek vélem, hogy az ostoba John Bull előtt úgy állítsák be a saját tengeri jogairól Oroszország javára való végleges lemondását, mint a „truly English minister" merészsége folytán a jenkiken aratott győzelmet.

A háborús hűhó másodrendű okai lehetnek: a figyelem elterelése Lengyelországról (mivel még olyan fickók is, mint a brightoni Conningham, nyilvános gyűléseken a holland–orosz kölcsön további fizetésének beszüntetését[367] követelik), s a figyelem elterelése Dániáról, ahol Oroszország e pillanatban azzal foglalkozik, hogy félretolja Glücksburgot, a trón várományosát, akit ő maga állított oda.

Persze lehetséges, hogy a jenkik nem engednek, s akkor Pamet az eddigi előkészületei és rodomontádái[368] rákényszerítik a háborúra. De száz az egyhez ellene fogadnék.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

122

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1861 dec. 27.

Kedves Engels,

Amikor érkezni kezdtek a külvilágtól a „figyelmeztetések", anyámon és rokonaimon kívül – mivel el akartam kerülni, hogy mindig a te nyakadon lógjak – Siebelnek is írtam. Ez az ifjonc most, mint leveléből látom, ismét írt neked. Tekintsd a dolgot meg nem történtnek.

Nagyon kellemetlen nekem, hogy miattam Dronkénak adóslevelet kellett kiállítanod. Ő eredetileg azt ígérte, hogy kevésbé terhes formában és hosszabb határidőre intézi el a dolgokat.

Még nem tudom, hogyan fogok ebből a válságból kilábalni. Minden körülmények között, minthogy másképp teljesen lehetetlen, írok a háztulajdonosnak, hogy *most* nem fizethetek neki, hogy váltót fogok neki kiállítani stb.

És még ezzel a perrel is mennyi a bajom*. Mivel a vitás pont a részesség körül forog, az ügyvédem szükségesnek tartja – nehogy a 20 £ megfizetésére ítéljenek –, hogy az ügyet a seriff-bíróságról[361] egy felsőbb bíróság elé vigyük. Január 3-ra idéztek be a seriff-bíróságra. Az volt a hiba, hogy A. Petschsel nem kötöttem *írásbeli* szerződést. Sidney, az ügyvédem, úgy véli, hogy egy felsőbb bíróság előtt meglehetősen biztosan állna az ügyem.

A tetves „Presse" a cikkeimnek alig a felét nyomtatja ki. Szamarak ezek. Kíváncsi vagyok, hogyan fognak fizetni, vajon az egyes cikkeket „spekulációra" írjam, vagy hogyan?

Egyelőre addig is boldog új évet! Ha a régihez fog hasonlítani, akkor, ami engem illet, a pokolba kívánom.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 191–192., 200. old. – Szerk.*

1862

123

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 február 25.

Kedves Engels,

Hosszas hallgatásom nem „belülről" fakad, hanem a rothadt körülményekből, amelyekkel nem akartalak untatni és gyötörni.

Mint tudod, újévkor csak egy részét tudtam kiegyenlíteni az adósságnak, amely akkor már tovább nem halaszthatónak látszott (mint pl. a háztulajdonosomnál, akinek a jövő hónap végén egy egész évvel tartozom). Az összeg zöme olyan adósságokra ment el, amelyekre váltót állítottam ki.

A *bécsi „Presse"*, mint ez a mostani tetves német viszonyok között előrelátható volt, nem az a fejőstehén, aminek lennie kellene. Állítólag 1 £-et kapok cikkenként. De mivel a fickók négy cikkből esetleg csak egyet nyomatnak ki és gyakran *egyet sem*, átkozottul kevés jön ki a dologból – kivéve az időveszteséget és a bosszúságot, hogy arra a spekulációra kell írnom, vajon ez vagy az a cikkem elnyeri-e a kegyes szerkesztőség imprimatúráját avagy nem.

A Koller-féle perben* engednem kellett, főleg azért, mert amikor az ügyvédnek 30 £ előlegre volt szüksége, mivel az ügy egy felsőbb bírósághoz került, azt természetesen nem tudtam előteremteni. 5 £-et kellett fizetnem az ügyvédnek az ő és az általa igénybe vett tanácsadó munkájáért. Kollerral meg kellett egyeznem abban, hogy 18 £-et fizetek neki, havonta kettőt; az első 2 £-et most januárban fizettem ki neki, a következő kettő február végén fizetendő, de még nem tudom, miből.

Az utóbbi két hónapban a *„Presse"* olyan keveset közölt tőlem, hogy a fennálló követelésem szinte említésre sem méltó.

---

* *V. ö. 191–192., 200., 204. old. – Szerk.*

S még kellemesebbé teszi a helyzetet az, hogy Jennyke majdnem két hónapja orvosi kezelés alatt áll. A gyerek szemlátomást lefogyott. Jenny most már elég nagy ahhoz, hogy megérezze körülményeink egész súlyosságát és kínját, s azt hiszem, ez az egyik fő oka testi bajainak. (Apropó. Allen tegnap *bort* rendelt neki, ezért örömmel venném, ha néhány palackkal küldenél.) Elment például a hátunk mögött Mrs. Younghoz, hogy megérdeklődje — nem szerződhetne-e a színházhoz.

Mindent egybevetve, csakugyan nem érdemes ilyen nyomorúságos életet élni.

Ami az Urquhart-lapokat[369] illeti, eddig még nem tudtam összeszedni a példányokat. Írd meg nekem, hogy *melyik számtól kezdve* kell, s akkor Collet megteszi a szükségeset. Mellékelten a fickó denunciációja Bakunyin ellen,[370] akit még nem láttam. Herzennél lakik.

Nem néztél utána, hogy Lassalle művét[222] tényleg elküldték-e August Philipsnek?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

124

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 febr. 28.

Kedves Szerecsen,

Ma küldök neked bérmentesítve egy ládát, amelynek tartalma:

8 palack bordói,

4 palack 1846-os rajnai ódor,

2 palack sherry.

Portóim nincsen, pedig ez esetben az kellene. Remélem, a bor jót fog tenni Jennynek. Szegény gyerek! Egyébként azt hiszem, a dolognak nincsen jelentősége. Nagyon megnőtt, s a kezeléstől meg a testmozgástól bizonyára megint erőre kap majd.

Koller számára a két £-et megszerzem neked holnap vagy hétfőn.

Ebben az évben többet költök, mint amennyi a jövedelmem. A válság érzékenyen érint bennünket,[371] semmi rendelésünk nincs, s a jövő héttől kezdve csupán a fele időben fogunk dolgoztatni. Emellett Dronkénak négy héten belül meg kell szereznem az 50 £-et és a jövő hét folyamán ki kell fizetnem lakásom egy évi bérét; elköltözöm innen; az átkozott Sarah ma reggel kilopta a pénzt a kabátzsebemből. Tehát *semmit* se címezz többé Thorncliffe Grove-ba. Most szinte teljesen Marynél élek, hogy a lehető legkevesebbet költsek; sajnos, lakás nélkül nem lehetek meg, különben egészen hozzáköltöznék. Még nincs új lakásom, s hozzá kell látnom, hogy keressek magamnak. Írj hamarosan, hogy mennek a dolgok. Mi van a „Tribune"-nal?

Akarsz a „Presse" számára egy katonai cikket Amerikáról?

Nekem a „Free Press"-ből az 1861 október–1862 februári számok hiányoznak.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a lányokat.

Barátod

F. E.

125

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 március 3.

Kedves Engels,

Ma elküldöm a feleségemet egy zálogházba, hogy lássuk, mit lehet tenni, mert egy fenemód goromba levelet kaptam a háziúrtól, s ha a fickó végrehajtót küld a lakásomra, akkor aztán nincs könyörület isten és ember előtt.

A bor még nem érkezett meg.

Örülnék neki, ha *ezen a héten* (péntek reggelig) egy *angol* cikket küldenél nekem az amerikai háborúról. Teljesen *fesztelenül* írhatsz. A „*Tribune*" egy külföldi tiszt leveleként közli. Nota bene: a „*Tribune*" gyűlöli McClellant, aki szövetségben áll a demokrata párttal, és *ameddig* az összes hadseregek főparancsnoka volt, nemcsak a Potomacnál (ahol ez talán indokolt), hanem *minden* hadszíntéren, kivált Nyugaton, *közvetlen beavatkozásával* megakadályozott mindennemű akciót. (Ő a lelke a Frémont ellen folytatott rendkívül aljas intrikának is.[372]) Ezt a Macot továbbá az esprit de corps* és a civilek iránti gyűlölet arra indította, hogy a hadseregben levő összes árulót védelmezze, pl. Maynard ezredest és Stone tábornokot. Ez utóbbit egy vagy két nappal azután tartóztatták le, hogy Clellant elmozdították az összes hadseregek főparancsnokának tisztéből. Hasonlóképpen a „*New York Herald*"[373] arcátlan washingtoni „képviselőjét"**, szintén McClellan akarata ellenére, letartóztatták mint kémet egy nappal az után, hogy McClellan egész stábját pezsgős reggelivel vendégelte meg.[374]

Emlékezni fogsz rá, kezdettől fogva mondtam neked, hogy a Kínával kapcsolatos kereskedelmi várakozásokból nem lesz semmi. A Board of Trade legutóbbi jelentése[375] igazolja ezt:

---

* – testületi szellem; kasztszellem; tiszti összetartás – *Szerk.*

** Malcolm Ives. – *Szerk.*

	1860	*1861*
Kína	2 872 045	3 114 154
Hongkong	2 445 991	1 733 967
Összesen	5 318 036	4 848 121

Az összkivitel tehát csökkent. Nagyobb lett a közvetlen, kisebb a Hongkongon keresztül bonyolódó kivitel. Ezalatt az oroszok megint egy igen szép szigetet vettek birtokba Koreával átellenben.* Vedd hozzá újabb „okkupációikat" Jáván**, s ezzel biztosítva van a Csendes-óceán északi része fölötti uralmuk. Hogy az *egész* angol sajtó mennyire *eloroszosodott* Pam befolyására, azt bizonyítja mélységes hallgatása az oroszok előnyomulásáról ebben a térségben, valamint passzív magatartása Lengyelországgal szemben.

Apropó. Légy oly jó, értesíts *végre*, hogy mi lett a Philips unokafivéremnek szánt Lassalle-lal[222], mert addig nem írhatok neki, amíg erről nincs tudomásom.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 212. old. – Szerk.*

** *Helyesen:* Japánban. *V. ö. 212. old. – Szerk.*

126

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 március 5.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy pénzesutalvány 2 £-ről, Camden Town.

A könyv[222] réges-rég elment, mégpedig október 9-én az amszterdami ügynökünknek, E. Schrödernek küldött csomagban, csatolva a 118. sz. bálához, amely az ugyanott levő B. ter Haar és Fia cégnek ment. Schrödernek akkor még néhány sort is mellékeltem, kérve, hogy intézze el az ügyet. Mindent rendesen megcímeztem unokafivérednek*, úgyhogy ő csak Schröderhez fordulhat, ha nem kapta volna még meg.

A cikket megkapod. A déli hetvenkedőket most alaposan elpáholják. A legörvendetesebb, hogy az ágyúnaszádok mindenütt milyen fogadtatásra találtak a Tennessee folyó mentén egészen az alabamai Florence-ig (itt képződnek a kagylómocsarak, amelyek megakasztják a hajózhatóságot). Éppígy Nyugat-Tennesseeben, a síkságon, szintén döntő többség az Unió mellett.[376] 15 000 fogoly, köztük a konföderáltak legjobb tábornoka, Johnston, aki a Bull Run melletti csatát[377] a centrum irányába való gyors összpontosítással eldöntötte, – ez nem tréfa.

Ma este találkozom Lupusszal. Ha tud nekem valamit előlegezni július 1-ig, akkor elintézem neked. Énnekem üres a zsebem addig. Ha Amerikában békét kötnek vagy más módon lezárulnak az ügyek, akkor megeshet, hogy egész jövedelmem, 1861 július 1-től 1862 július 1-ig számítva, 100 £-re csökken, tehát adósságba keveredem. Nagy csomó árunk halmozódott fel és semmit sem tudunk eladni[371], s ha ez megreked nálunk, amíg Amerikában nem jönnek rendbe a dolgok, akkor megtörténhet, hogy elveszítjük a december végéig szerzett egész profitot. De úgy vélem, hogy a verekedés még folytatódik, nem látom, hogyan köthetnének a fickók békét.

Miféle orosz sziget az ott Koreánál? És miféle okkupációk vannak Jáván?

* August Philips. – *Szerk.*

(Talán Japánban?) Nem tudok erről semmit.* Mi van a „Free Press"-szekkel**?

Egyébként a te adataid szerint a Kínába irányuló kereskedelem mégis jelentékenyen bővült. Tíz évvel ezelőtt, amennyire emlékszem, váltakozva 1–3 millió volt.

Hogy van Jennyke? Szívélyesen üdvözlöm őt, a feleségedet és Laurát.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 209. old. – Szerk.*
** *V. ö. 207. old. – Szerk.*

127

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 március 6.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet a pénzesutalványért és a borért. A rühes Koller, akinek adóslevele van tőlem, már tegnap sürgetett.

Mellékelem a három legutóbbi „*Free Press*"-t. Magát Colletet még nem láttam. Ő bizonyára gondoskodni tud a többi számról is.

Levelemben* Jáva helyett Japán olvasandó. Magukat a tényeket a „*Tribune*" különböző számaiból vettem az ott közölt hivatalos orosz jelentésekből és amerikai konzuli jelentésekből, – az angol sajtó mindet elhallgatta. Magukat a példányokat elküldtem **Urquhartnak** és még nem kaptam vissza. Előzőleg felhasználtam őket egy cikkhez a „*Presse*" számára az oroszok ázsiai előnyomulásáról.[378] De a szamarak nem nyomatták ki. Mármost tudod, hogy milyen rossz a névmemóriám. Így pillanatnyilag nem vagyok képes megmondani neked a szigetek nevét. Az első sziget** pontosan a közepén fekszik Japán délnyugati vége és a koreai szárazföld között. Nagy kikötője van, amely az amerikai jelentés szerint II. Szevasztopollá válhat. Ami a többi közvetlenül Japánhoz tartozó szigetet illeti, köztük van, ha nem tévedek, Jeszo*** is. De majd igyekszem visszakapni a dokumentumokat.

A kínai kereskedelem, 1852-ig megfigyelt állapotához képest, persze megnőtt, de korántsem abban az arányban, mint minden más piac a kaliforniai–ausztráliai felfedezések óta.[379] Azonkívül a korábbi beszámolók Hongkongot mint angol birtokot különválasztják Kínától, úgyhogy a kivitel a „Kína" rovatban mindig (a negyvenes évek óta) kisebb volt, mint az összkivitel. Végül az 1859 óta beállott többlet 1861-ben megint a korábbi szintre korlátozódott.

---

* *V. ö. 209. old. – Szerk.*

** Tsushima (Csuzima). – *Szerk.*

*** Jesszo, Yezo (Hokkaido). – *Szerk.*

A Board of Trade 1861-es jelentése[375] mutatja, hogy a különböző piacok rangsora az angol exportban, már az amerikai válság következtében is, nagyon megváltozott. *India* van az élen 17 923 767 £-gel (Ceylont és Singapore-t beleértve; India külön 16 412 090 £).

Németország, a második piac, máskülönben a negyedik. *1860*: 13 491 513 £. *1861*: 12 937 273 (ebben nem foglaltatik benne az, ami Hollandián át és kisebb mértékben Belgiumon át megy). Tekintettel arra, hogy Németország gazdaságilag ennyire fontos Angliának, milyen diplomáciát szegezhetnénk szembe más körülmények között a goromba John Bull-lal!

Franciaország idén az ötödik piac. *1860*: 5 249 980. *1861*: 8 896 282. De ebben Svájc is benne foglaltatik. Viszont Anglia most az *első piaca* Franciaországnak.

A 125 115 133 £ összkivitelből (1861) 42 260 970 £ angol „birtokokra" és „gyarmatokra" jut. Ha ehhez hozzászámítjuk azt, amit Anglia ezenkívül Ázsiába, Afrikába és Amerikába exportál, akkor legfeljebb 23–24% marad az európai államokba irányuló exportjára. Ha Oroszország olyan rohamléptekkel halad előre Ázsiában, mint az utóbbi 10 év folyamán, addig, amíg minden erőfeszítését Indiára nem összpontosítja, akkor vége John Bull világpiacának, s ezt a véget még sietteti az Egyesült Államok védővám-politikája, amelyet most, már csak bosszúból is John ellen, bizonyosan nem ad fel egyhamar. Ráadásul John Bull rémülten fedezi fel, hogy észak-amerikai és ausztráliai fő gyarmatai ugyanabban a mértékben válnak protekcionistává, mint John Bull szabadkereskedővé. Az az önelégült, brutális ostobaság, amellyel John bámulja Pam ázsiai és amerikai „bátor politikáját", átkozottul sokba fog kerülni neki.

Hogy a déliek 1862 júliusa előtt békét kötnének, azt nem tartom nagyon valószínűnek. Ha az északiak biztosítják maguknak 1. a határállamokat[380] – s valójában ezekről volt szó kezdettől fogva –, 2. a Mississippit New Orleansig és Texasig, akkor a háborúban minden bizonnyal egy második szakasz kezdődik, amelyben az északiak katonailag nem nagyon erőltetik meg magukat, hanem az öböl menti államok[323] vesztegzár alá helyezésével végül önkéntes visszacsatlakozásra hajtják őket.

Bull e háború alatti magatartása minden bizonnyal a legszemérmetlenebb, amit valaha is láttak.

A *„Mexican Blue Book"*[381] az angolok brutalitása tekintetében felülmúlja mindazt, amit a történelem ismer. Mensikov gentlemannek tűnik *Sir C. Lennox Wyke-hez* képest. Ez a gazember nemcsak a legféktelenebb buzgalmat tanúsítja Pam titkos utasításainak végrehajtásában, hanem faragatlanságával még azért is igyekszik bosszút állni, hogy a (most leköszönt) mexikói

külügyminiszter, señor Zamacona egykori újságíró, a diplomáciai üzenetváltásban állandóan fölényben van vele szemben. Ami a fickó stílusát illeti, íme néhány mutatvány Zamaconához intézett üzeneteiből:

„Az az önkényes aktus, amellyel minden fizetést két év tartamára leállítanak,[382] megfosztja az érdekelteket *erre az időszakra* a pénzüktől, *ami* számukra *megannyi érték tiszta elvesztését* jelenti." „Az éhező, aki ellop egy kenyeret, a saját szemében igazolhatja ezt a tolvajlást azzal, hogy parancsoló szükség kényszerítette rá; az ilyen érvelés azonban erkölcsileg nem igazolhatja a törvénysértést, amelyet elkövetett, és ez, minden *érzelgősségtől eltekintve*, éppúgy törvénysértés marad, mintha a bűnnek nem lett volna mentsége. *Ha csakugyan az éhenhalás küszöbén volt*, előbb meg kellett volna kérnie a péket, hogy csillapítsa éhségét, de ha *ezt teszi*" (az éhenhalást?) „*a saját szabad akaratából*, engedély nélkül, akkor éppen úgy *cselekszik*, ahogy a mexikói kormány *cselekedett jelen esetben hitelezőivel* szemben." „Ami azt *a megvilágítást* illeti, amelyben Ön a kérdést tekinti, mint ez az Ön fenti jegyzékében *kifejezésre jutott*, bocsássa meg nekem a megállapítást, hogy *ezt nem lehet részrehajlóan kezelni* **úgy**, *hogy* **nem** veszik figyelembe azoknak a nézetét *is*, *akik közvetlenül szenvednek az ilyen Öntől eredő eszmék gyakorlati alkalmazásától*." „Teljes joggal panaszkodtam amiatt, hogy erről a rendkívüli intézkedésről akkor *hallottam* először, amikor nyomtatott plakátokon *hirdetve láttam* a nyílt utcán." „Kötelességet kell teljesítenem mind a saját kormányommal szemben, mind azzal szemben, *amelynél* akkreditálva vagyok, *amely* arra kényszerít engem stb." „Felfüggesztek mindennemű hivatalos kapcsolatot e köztársaság kormányával, amíg Őfelségéé nem teszi meg az *általuk* szükségesnek tartott intézkedéseket." Zamacona azt írja neki, hogy 25 éve főként a külföldi diplomaták intrikái bűnösek a mexikói zavarokban. Wyke azt feleli neki, hogy „Mexikó népessége annyira lealjasult, hogy nemcsak önmagára nézve veszélyes, hanem mindazokra nézve is, akik vele érintkezésbe kerülnek!"

Zamacona azt írja neki, hogy az általa tett javaslatok véget vetnek a köztársaság önállóságának és sértik minden független állam méltóságát. Wyke ezt válaszolja: „Bocsássa meg, ha hozzáfűzöm, hogy a javaslat, amelyet Önnek tettem, nem válik feltétlenül méltatlanná és kivihetetlenné pusztán azért, *mert Ön mint érdekelt személy*" (azaz mint Mexikó külügyminisztere) „ezt így kegyeskedik állítani." Ámde satis superque*.

Schilynek Rheinländerhez intézett levele szerint Párizsban a helyzet igen kritikus, s háború nélkül Badinguet[115] már egy évig sem tarthatja

* – több mint elég – *Szerk.*

magát. Micsoda peche van a fickónak, hogy az őt csodáló berliniek helyett a párizsiakat kell kormányoznia!

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

U. i.

1. Hogyan fordítsam németre azt, hogy „gigs"*?

2. Mi az, hogy „feeders on circular frames"**?

3. Meg tudnád-e írni nekem, hogy pl. a ti gyáratokban hányfajta munkás dolgozik (kivétel nélkül, csupán a raktáriakat nem számítva), és milyen arányban? A könyvemhez[39] ugyanis egy példára van szükségem, hogy megmutassam, hogy a *munka megosztása*, úgy, ahogy az a manufaktúra alapzatát alkotja, és ahogy A. Smith leírja, a gépi üzemekben nem létezik. Magát a tételt már Ure felállította.[383] Akármilyen példa jó.

Írnom kell a „*Presse*"-fickóknak, hogy új megállapodást kell kötni. Nekem közömbös, hogy a legjobb cikkeket *nem* nyomatják ki (noha *mindig* úgy írok, hogy kinyomathatnák). De anyagilag az nem megy, hogy 4–5 cikkből egyet hoznak és csak egyet fizetnek. Ez mélyen a zugfirkászok alá süllyeszt engem.

---

* – „bolyhozógépek" – *Szerk.*

** – „körszövőgép adagolói" – *Szerk.*

128

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1862 március 8.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten küldöm, amit megígértem. A második cikk a jövő héten következik.[384] Lupusszal még nem találkoztam, ma este megyek hozzá.

Megérkeztek a „Free Press"-ek és a leveled.

Ismersz egy Sippel (Sippel*) nevű porosz menekültet, aki matematikus? Állítólag házitanító bizonyos Montgomery családnál Hampsteadben, az amnesztia előtt ezzel a családdal utazgatott és Poroszországban letartóztatták, majd néhány hónap után szabadon engedték, most pedig a matematikai tanszékre pályázik a belfasti egyetemen. Itt valaki szeretne közelebbieket megtudni erről az emberről, úgy látszik, valamilyen üzletről van szó.

A jövőben így címezd a sürgönyöket: 7, South Gate, St. Mary's, Manchester.

Nagy sietve.

Barátod
F. E.

* *A nevet Engels gót, illetve latin betűkkel írta. – Szerk.*

129

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 március 15.

Kedves Engels,

Cikked* meg-nem-érkezése következtében ma nem írhattam New Yorkba. Most nem állok úgy a *„Tribune"-nal*, hogy (amennyiben a cikket kinyomatja) ha a folytatás helyett valami mást küldök neki, azt közli. Sőt, biztos vagyok abban, hogy elérkezett arra a pontra, amikor engem, az összes többi európai tudósítóval együtt, ismét szélnek ereszt. A lap formátuma kisebb lett. Három cikk közül talán egyet, vagy egyet sem nyomat ki. Ezek a procedúra szokásos előjelei.

Küldd el tehát keddre a folytatást, vagy még inkább a *befejezést*, mert számottevően csak az a rész érdekelheti a lapot, amely a jövőt illető feltételezéseket tartalmazza.

Nem haladok rendesen a könyvemmel[39], mert a munkát az otthoni zavarok gyakran hetekre lehetetlenné teszik, illetve megakasztják. Jennyke még korántsincs olyan jól, mint kellene.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*

130

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 április 28.

Kedves Frederick,

A feleségem, helyes tapintattal, nem írt Dananek.[385] Hogy a dologgal mi volt a szándékuk, az most félreismerhetetlenül megmutatkozott abban, hogy a fickók már a „*Tribune*"-t sem küldik nekem.

Mellékelem Friedländer levelét[386], szombaton érkezett. Hogy ezek a németek miket nem képzelnek. Küldjek neki egy cikket a megnyitásról[387], ami az ehhez szükséges bérletjeggyel, a ruhaneművel, amit meg kellene vennem, és mindenféle mellékkiadásokkal együtt legalább tíz guineambe kerülne – cserébe pedig a kilátás, hogy elhelyezik 4–6 cikkemet, összesen à 8 £ (summa summarum*), vagy a legjobb esetben à 12 £. S mivel ezeknél a fickóknál mindig a minimumot kell feltételezni, a négy cikkre még rá is fizetnék! Azt írtam neki, hogy az ágyat nyomom, tehát csütörtökön nem szállíthatom a kívánt megnyitó prédikációt, de alkalomadtán a többi cikk között a kiállításról is küldök néhányat. Ami mármost a „többi" cikket illeti, kiderült, hogy mi a kutya magva[388], egy cikk hetenként (à 1 £), s még ez is némiképp feltételesen. Természetesen el kell fogadnom és már el is fogadtam, mert a valami több a semminél. A fickókat most különösen Amerika érdekli, és szívesen venném, ha küldenél nekem egy cikket (éspedig még ezen a héten) a háború menetéről (a Corinth melletti csatára gondolok[389]), és egyáltalán most minden alkalommal írnál, ha valamilyen katonai fordulat van. Már csak azért is, hogy erről a fontos ügyről helyes nézeteket terjesszünk Germániában. (A korábbi cikkeidet már feldolgoztam számukra; ki is nyomatták őket[384].)

Vico az „új tudományában"[390] azt mondja, hogy Németország az egyetlen ország Európában, ahol még „héroszi nyelven" beszélnek. Ha valaha is abban az élvezetben részesül, hogy megismerje a bécsi „Pressé"-t vagy a berlini „Nationalzeitung"-ot, akkor az agg nápolyi feladta volna ezt az előítéletét.

* – mindent összevéve, végeredményben – *Szerk.*

Londonba való visszatértemkor itt találtam a háziúrnak egy levelét, amelyben mára (április 28-ra) jelzi látogatását, hogy a 20 £ fennmaradt részét megkapja. De nem kaphat egyetlen fillért sem. Négyhetes távollétem alatt a létszükségleti cikkekkel kapcsolatos adósságok listája természetesen megnőtt. Ráadásul két tételt soron kívül ki kell fizetni, s ezek még fontosabbak, mint a háziúr. Először is 7 £ a zongoratanárnak, mert a feleségem a jelenlegi körülmények között kénytelen volt felmondani neki, tehát ki is kell fizetnie. Másodszor 10 £ értékben ki kell váltani dolgokat a zálogházból, ahová nemcsak a gyermekek holmijai vándoroltak, hanem a szolgálólányoké is, a cipőket beleértve. A háziúr miatt eddig (Borkheim kivételével) még megőriztem inkognitómat, úgyhogy a feleségem azt mondja neki, hogy még nem tértem vissza, és megpróbálja *bizonytalan időre* kitolni a dolgot. Ugyanis kilakoltatásról van szó.

Borkheim eddig 20 £-et előlegezett; a többit e hét elejére ígéri.

A feleségem, anélkül, hogy őt észrevették volna, látta az utcán Dronkét a madame-mal és a csemetével.

Ami az *Ariadnét* illeti, adhuc sub judice lis est*. Ez ugyanis jogi vitakérdés. Diodórosnál csillagként szerepel. Mint csillagképet nem találom. Ezzel szemben *kis planétaként* igen, 43. sz., II. tábla, *Mädler*, utolsó rész, ötödik kiadás (ez megvan nekem), Berlin 1861[392]. Tehát ez a nember mindenesetre ott van az égbolton. Mármost igen kényes jogi kérdés, hogy te nyertél-e vagy Lupus. Az az általános megállapításod, miszerint valamennyi személy, akiket a görögök a csillagokba helyeztek, tovább él a csillagképeken, ugyancsak meglehetősen kétséges.

Mit is kívántál még az angol hadsereg költségvetési előirányzatán kívül? Mihelyt ismét „mozgóképes leszek", utána fogok nézni.

Kinkel begazolt pudliként vonult el. Nem felel. Ehelyett néhány sor barátjától, a gazember Betától, amelyben tanúsítja neki, hogy csak az ő féléves unszolása után juttatta el hozzá Gottfried a szükséges életrajzi jegyzeteket (amelyeket ugyanez a gazember emberemlékezet óta kétévenként rendszeresen felhasznált), valamint a fotográfiát stb., Keilnek, a „Gartenlaube" kiadójának a kívánságára.[393] A vicc azonban az, hogy Keil és Beta (az utóbbinak erre vonatkozó levele Juch birtokában van és Eichhoff is ismeri) a MacDonald-ügy[305] *után* vonakodtak előhozakodni a dologgal, s Gottfried csak nagy nehezen eszközölte ki végre a „kirukkolást". Eichhoffnak viszont megírom, hogy egyelőre ejtse el a dolgot, mert különben csak gyengítené Gottfried vereségét. Juch ugyanis túl gyáva, semhogy előhoza-

* – a per még a bíró kezében van[391] – *Szerk.*

kodna Beta levelével. Különben már magától is megtette volna Beta nyilatkozatához fűzött széljegyzetben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Jennyke még mindig nincs úgy, mint kellene. A kisgyerek* súlyos beteg volt; már meggyógyult.

A mellékelt összeállítást Urquhart-kivonatokból át kell olvasnod.

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

131

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 május 5.

Kedves Szerecsen,

Múlt héten sok irodai vesződségem volt, nem is éreztem magamat valami jól, ezért nem jutottam az íráshoz. Friedländer nemes lelkű levelét[386] ezennel visszaszármaztatom. Fura elképzeléseik vannak az embereknek Londonról!

Ami a „Tribune"-t illeti, a „Manchester Examiner and Times"-ban[394] az irodalmi pletykarovatban egy rövid hírt találtam arról, hogy Dana megvált a „Tribune"-tól, „*Mr. Horace Greeleyvel való nézeteltérései miatt*". Úgy látszik tehát, hogy ez az angyalarcú vén szamár a bűnös mindenben. De én nem hagynám minden további nélkül futni a fickókat, hanem legalábbis Dananek írnék, hogy adjon közelebbi felvilágosítást, mit jelentsen mindez, és ki irányítja helyette most a „Tribune"-t, hogy tudjad, kihez kell tartanod magad. Ha a fickók szakítani akarnak, akkor legalább készteted őket arra, hogy ezt megmondják, ezeket a közvetett jelzéseket nem tűrném el szó nélkül ilyen nyugodtan. Ha ezután egy másik New York-i laphoz mégy, akkor erre azt mondhatják, hogy *te* pártoltál el tőlük. Azonkívül pedig meg is kell okolniok a dolgot.

Borkheim azt írja, hogy kifizette neked a maradék pénzt, tehát remélhetőleg meg vagy váltva a fogságtól.

Az Ariadné-ügyben biztosan nekem van igazam.* Az összes régi *csillagképek* megtalálhatók még a modern térképeken. Amit Diodórosz állít, az nem mérvadó. A fickó nem volt csillagász. Azonkívül fontos lenne a szó szerinti szöveg. Én abban fogadtam, hogy csillagkép. Hogy azonban az újabban felfedezett aszteroidák között szerepel, az később magamnak is eszembe jutott, de ennek természetesen semmi köze a dologhoz.

Az angol hadügyminisztérium (1862-es) költségvetési előirányzatain kívül kellene nekem az a parlament elé terjesztett okmány, amely ismerteti a *bennszülött indiai hadsereg* új szervezetét (ahogyan most, 1861 óta *fennáll*)

* *V. ö. 219. old. – Szerk.*

(azaz az ezredek száma az új és a régi nevükkel, ahogy ezek megmaradtak, vagy új számot kaptak).[395]

Meg tudod nekem szerezni az áprilisi „Free Press"-t? Májusra igyekszem itt hozzájutni.

Amerikáról:

1. A Corinth melletti csata.[389] Egyenrangú minden nagy, jól megvívott modern csatával, ahol a haderők meglehetősen egyenlőek. Eylau, Wagram, Lützen, Bautzen (itt a franciák sokkal erősebbek voltak, de lovasság nélkül, tehát üldözésre képtelenek), Borogyino, Magenta, Solferino. A csata, mint Clausewitz mondja[396], lassan fog tüzet, akár a nedves puskapor, kimeríti mindkét felet, s a végén a győztes fél *pozitívan* kiharcolt előnyei inkább erkölcsi, semmint anyagi természetűek. Mindenesetre az a pillanatnyi előny, amelyet Beauregard vasárnap kivívott, sokkal intenzívebb és nagyobb volt, mint az, amelyet Grant és Buell vívott ki hétfőn. A trófeák zöme a konföderáltaké maradt, noha végül megverték, illetve arra kényszerítették őket, hogy támadásuktól elálljanak és visszavonuljanak. Ennyit a taktikáról. Ami pedig a stratégiát illeti:

Beauregard minden csapatot összpontosított, amit megkaphatott, hogy a közeledő föderális hadosztályokon lehetőleg egyenként rajtaüthessen. Ez nem sikerült; Grant, Buell és Wallace csapatai elegendők voltak a visszaverésére. A föderalisták a csatával együtt Tennesseet is elvesztették volna, most megtartották. Beauregard csak corinthi sáncainak köszönhette, hogy nem kellett nyomban tovább vonulnia délnek. Hogy ezek a sáncok képesek-e megvédeni őt Halleck támadásától (most ő vette át a parancsnokságot), azt nem tudhatjuk. Éppily kevéssé megbízható az a híresztelés, hogy hatalmas erősítéseket kapott Mississippiből, Louisianából és Alabamaból. Ha ez részben igaz, akkor is csupa regruta lehet csak, akik inkább az útjában állnak, semmint a hasznára vannak. Másrészt az erők Pittsburg Landingnél annyira közel voltak az egyensúlyhoz, hogy *erősítések nélkül* Halleck sem egykönnyen intézhet rohamot egy elsáncolt tábor ellen vagy hajthat végre másmilyen nagy támadó vállalkozást. Nem tudjuk, hogy a föderalistáknak a Pittsburg Landingnél bevetetteken kívül milyen csapataik vannak még Tennesseeben vagy Kentuckyban, ezért nehéz megmondani, hogy milyenek az esélyek. Időközben az unionisták elvágták a Memphisből Chattanoogába (azaz Richmondba, Charlestonba, Savannahba) vezető vasútvonalat Corinthtól nyugatra és keletre egyaránt. Ezáltal Beauregard csak *egyetlen* vasútvonalra szorítkozhat (a Mobile-ba és New Orleansba vezetőre), és kérdéses, hogy csapatait huzamosabb ideig élelmezni tudja-e Corinthban.[397]

2. Virginia. A hős McClellan nagy csávában van. Azt hiszem, itt eltemeti hamis dicsőségét. Egy újabb hadosztály átengedését kérte McDowelltól, de ez keveset segít majd. Megmenteni csak a *páncélos hajók* tudják, amelyek közül ismét egy („Galena") elindult Monroe-ba. E tárgyról lásd a mai „*Morning Star*" amerikai tudósítását, nagyon érdekes Ausztriának. Ebből azt is meglátod majd, hogy miért maradt múltkor nyugodtan a helyén a „Monitor", amikor a „Merrimac", a „Yorktown" stb. elfoglalta a három szállítóhajót.[398] Ezek a hajók a folyó jobb és bal partjának megtisztításával, s oldal- és hátsótüzeléssel újból megmenthetnék ezt a szamarat, vagy árulót*, ugyanúgy, ahogyan Pittsburg Landingnél az ágyúnaszádok mentették meg Shermant (akinek csupa fiatal, ütközetet soha nem látott csapata volt).

3. Hegyvidék. Frémont még mindig Wheelingben van, s ennek folytán Dél-Virginia hegyvidéki része, valamint Kelet-Tennessee még az ellenség kezén. Tehát az *Unió legjobb területei*! Hogy ennek mi az oka, megmagyarázhatatlan. Mindenesetre a még április elején Knoxville-ben – Tennessee – besorozott konföderációs ezred bizonyára az első lövés hallatán átáll majd.

Bonaparte megint mesterkedik Amerikában. Óvakodni fog attól, hogy belenyúljon ebbe a darázsfészekbe. Mielőtt az év véget ér (lásd „Morning Star"[399]), eltűnnének az óceánról a páncélos hajói, éppúgy, mint az összes francia kereskedelmi hajók, s akkor vége a mulatságnak!

Apropó. Bizonyára láttad a mai „Standard"-ben (vagy „Morning Herald"-ban[400]), hogy *Hecker tábornok* fő négerfogó lett (Manhattan). *Feltétlenül tedd el ezt a lapot.*

Mit szólsz a porosz választásokhoz? A kormány veresége olyan kolosszális, hogy felér annak döntő győzelmével.[401] Mert hiszen ez a végletekig kell hogy hajtsa a Szép Vilmost. Csupa demokratát küldenek neki most! Már a „Hamburger Korrespondent"[402] is azt mondja, hogy a mostani választási törvénnyel nincs mit kezdeni és nem lehet vele kormányozni. Dísz-Twesten megint teljesen belesüllyedt a parlamenti kretenizmusba, s bizalmatlansági indítványt akar beterjeszteni a miniszterek ellen. Mindenesetre a nehézségek növekvőben, a hullámok pedig emelkedőben vannak.

Mi a helyzet a Jennykének való borral? Mondd meg, hogy Allen milyen fajtákat ajánl a leginkább. Most némi portói bort is küldhetek, amely *nagyon* ajánlható, régi, könnyű, nincsen pálinkaíze; de *jól át kell szűrni*, mert a dugasz meglazult.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod

F. E.

* McClellan. – *Szerk.*

132

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] május 6.

Kedves Frederick,

A mellékelt igen furcsa levelet, amelyet a párizsi magyar ifjúság, jóllehet megcsonkítva, közöltetett a *„Siècle"-ben*, a *„Temps"-ban* és a *„Progrès de Lyon"-ban*[403], s amelyet Schily küldött meg nekem, küldd vissza, mihelyt Lupusszal közölted. Ugyanez az „ifjúság" most egy különös leleplezéseket tartalmazó pamfletot fog kibocsátani a párizsi Kossuth–Klapka–Türr triumvirátusról.

Apropó. A levélben levő tényeket közölheted Eichhoff-fal, 57, Ranelagh Street, Liverpool. Elhelyezheti a dolgot a „Zeitung für Norddeutschland"-ban (Hannover).

A minap, írja nekem Schily, megjelent a berni *„Bund"-ban* (nem tudnál a klubban ennek utánanézni?) egy magyar menekült nyilatkozata, amely Vogtot „a Palais Royal[404] hízott disznájának" nevezi, Fazy, Kossuth, Klapka és Türr pedig mint „csirkefogók és *hazardőrök*" szerepelnek benne.

A 330 példány „Vogt"-ot visszakaptam a gazember Kollertól. Csak találnék alkalmat! Talán most van itt a pillanat, hogy 100% veszteséggel túladjak rajtuk? Tudniillik Genfben és Bernben. Milyen jókor jönne ez éppen most.

Az áprilisi *és májusi „Press"-t* megküldöm neked. Ezentúl rendszeresen megkapod. A dolgokat, vagyis a költségvetési előirányzatokat megszerzem neked.*

Ami a bort illeti, a gyerekek természetesen a különfélék tarka keverékének örülnek a legjobban. Azt hiszem, hogy Allen szerint a bordói és a portói a legjobb.

Még egyszer írok Dananek. Fájdalmasan nélkülözöm a *„Tribune"-t*. Hogy nem küldik, ez aljasság Greeleytől és McElrathtól. Két dolog derült ki számomra a *„Tribune"* legutóbbi, márciusi számaiból. Először, hogy McClellan

* *V. ö. 221–222. old. – Szerk.*

8 nappal előre *pontosan* értesülve volt a konföderáltak visszavonulásáról. Másodszor, hogy a „*Times*"-*beli* Russell a Trent-ügy idején[352] arra használta fel washingtoni szaglászását, hogy a New York-i tőzsdén játsszék.

Poroszországban sor kerül a coup d'état-ra*, ha nem is a coup d'éclat-ra**.

Bonaparte mostani manőverei Mexikóban[405] (eredetileg Pamtől indult ki a dolog) azzal magyarázhatók, hogy Juárez csak a hivatalos, 46 000 £-nyi adósságot ismeri el Franciaországgal szemben. De Miramón és bandája, a Jecker és Tsa svájci bankház révén, 52 000 000 dollár értékű államkötvényt bocsátott ki (amire körülbelül 4 millió dollárt fizettek). Ezek az államkötvények – Jecker és Tsa csak stróman – szinte ingyen jutottak Morny és Tsa kezébe. Most a kötvények elismerését követelik Juáreztől. Hinc illae lacrimae.***

Schurz – dandártábornok Frémontnál!!!

Barátod
K. M.

Borkheim a hátralevő részt múlt pénteken kifizette nekem.

---

* – államcsínyre – *Szerk.*
** – szenzációs (nagy port felverő) tettre – *Szerk.*
*** – Íme, ettől e könnyek.[228] – *Szerk.*

133

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 május 12.

Kedves Szerecsen,

Sietve küldöm a mellékelt 10 £-et (0/A 40602, Manchester, 1862 jan. 24.), hogy a hentes nyugton maradjon. Minthogy ma este 5 órakor érkezem Londonba és reggel 7-kor visszautazom, sajnos nem találkozhatom veled.

Ami engem a jenkiknél minden sikerrel kapcsolatban zavarba ejt, az nem a katonai helyzet önmagában. Ez csak az egész Északon mutatkozó ernyedtség és tompaság eredménye. Hol akad itt forradalmi erély a népben? Elpáholtatják magukat, s valósággal büszkék a kapott ütésekre. Hol van az egész Északon akár csak egyetlenegy tünet is arra, hogy ezek az emberek bármit komolyan vesznek? Ilyesmit még soha nem tapasztaltam, Németországban még a legrosszabb időkben sem. A jenkik, éppen ellenkezőleg, mintha annak örülnének a legjobban, hogy rá fogják szedni állami hitelezőiket.

Au revoir.*

Barátod
F. E.

* – A viszontlátásra. – *Szerk.*

134

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1862 május 18.]

Kedves Szerecsen,

Meg kell bocsátanod, hogy nem írtam. Még sohasem rohantak meg ennyire, mint ezen a héten. Osztrákok, hinterwäldlerek[406], franciák, s ma Borkheim még a társát is a nyakamra küldi – szép kilátások! Már azt sem tudom, hol áll a fejem. Ráadásul még az egész bandával kocsmázni és kellemkedni. Az ördög vigye el a kiállítást.[335]

Sietve.

Barátod
F. E.

135

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 május 19.

Kedves Engels,

Múlt csütörtökön egy hete azt írtad nekem, hogy bort szándékozol küldeni Jennyke és Tsai részére.* Megmutattam a levelet a gyerekeknek. Minthogy a bor nem jött meg, csalódtak. Fontos ez nekem e pillanatban, mert ez felvidítja őket, s a házunk máskülönben igen sivár.

Semmi sem fatálisabb, mint az a nyomás, amely most mindenre ránehezedik nálunk.

Szerencsére semmit sem láttam és hallottam a kiállításból[335] meg a látogatóiból; remélem, hogy ez az „érintetlenség" fennmarad, mert most semmiképpen sem vagyok abban a helyzetben, hogy embereket fogadjak.

Mihelyt időd akad, írd meg röviden nézeteidet az egyesült államokbeli hadműveletekről, elsősorban McClellan hőstetteiről.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 223. old. – Szerk.*

136

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 május 23.

Kedves Szerecsen,

A bor ugyanabból az okból késett, mint a levelem. Ezekkel a dolgokkal kapcsolatban mindent magamnak kell intéznem, s amíg a kosarat megvásárolja az ember stb., sok zavaró körülmény jön közbe. Ezúttal is le kellett mondanom a portóiról, az ugyanis a lakásomon van, s nem tudtam elintézni, hogy elszállítsák a raktárba. A kosár ma elmegy. A vörösbor és az 1846-os hochheimi speciálisan Jennyke számára. A három palack címke nélküli vörös pecsétes 1857-es rüdesheimi (ugyanaz, amit itt ittunk) és betegeknek túl tüzes, egészségeseknek viszont igen jó.

Strohn itt járt (láthatod, se vége, se hossza a látogatásoknak). Berlinben volt röviddel a feloszlatás[401] előtt, és sokat iszogatott a rajnai küldöttekkel. A fickók az egész helyzetet roppantul komolyan vették, hittek a maguk mindenhatóságában, s megint majdnem olyan szépen benne voltak a parlamenti kretenizmusban, mint egykor 1848-ban. A vörös Becker*, akinek a haja időközben nagyon kifakult, egész nap estélyi öltözékben szaladgált, tetőtől talpig feketében, frakkban. Pocakja nagyobb, mint valaha. Ott nyüzsgött Rudolf Schramm úr is, a hajdani striegaui[407], s mindenkinek, aki hajlandó volt meghallgatni, elpanaszolta, hogy őt a publikum sehol sem akarja megválasztani, amit képtelen felfogni. Egyik este Schramm csupa zöldséget hordott össze Angliáról, mire Strohn azt mondta neki: hallja csak, Schramm úr, ha én annyi ideig lettem volna Angliában, mint ön, akkor mégiscsak szégyellném magamat, hogy ilyen ostobaságokat fecsegjek; úgy látszik, ön ott egész idő alatt aludt. Amire a máskor oly pimasz Schramm ezt válaszolta: tudja, Angliában a feleségem kedvéért olyan társaságba kellett járnom, amelybe nem illettem bele, s azokkal az emberekkel, akikkel szívesen találkoztam volna, ugyanezen okból nem találkozhatta m!!!

McClellan az ismert módon folytatja. A konföderáltak mindig elillannak

* Hermann Heinrich Becker. – *Szerk.*

előle, mert sohasem csap le rájuk, s ezt azzal mentegeti, hogy amazok jóval erősebbek nála. Nyilván ezért is futamodnak meg minden alkalommal. Így még soha nem viseltek háborút, ezért meg is kapja majd a köszönetet. Mindazonáltal ezek a szerencsétlen kis visszavonulási harcok és az állandó kereketoldás mégis elegendő ahhoz, hogy csúnyán demoralizálja a konföderáltakat, és amikor sor kerül a döntő csatára, észre fogják ezt venni.

New Orleans bevétele bravúrja a flottának.[408] Igen kitűnő nevezetesen az erődökön való áthatolás. Ezután már *minden* egyszerű volt. A konföderáltakra gyakorolt morális hatás nyilván óriási volt, és alkalmasint érezhető már az anyagi hatás is. Beauregard-nak most már nincs *semmi* védenivalója Corinthban; ennek az állásnak csak addig volt értelme, amíg Mississippit és Louisianát, kiváltképpen pedig New Orleanst fedezte. Beauregard stratégiailag olyan helyzetbe került, hogy *egyetlen* vesztett csata után nincs más választása, mint hogy hadseregét gerillákra ossza; mivel hadseregének hátában nincsen nagyváros, ahol vasutak és segélyforrások összpontosulnak, *nem tud* tömegeket együtt tartani.

Ha a konföderáltak virginiai hadseregét megverik, az a korábbi demoralizáló históriák után csakhamar magától gerillákra fog bomlani. Jobbak ugyan az esélyei, mert visszavonulási útján a sok folyó keresztben fut a hegységtől a tengerhez, és mert ez a szamár McClellan áll vele szemben, de a dolgok természete arra fogja kényszeríteni, hogy vagy elfogadjon egy döntő csatát, vagy csata *nélkül* bomoljon fel bandákra. Éppúgy, ahogy az oroszoknak meg kellett verekedniök Szmolenszknál és Borogyinónál, a helyzetet helyesen megítélő tábornokok akarata *ellenére*.

Ha Beauregard vagy a virginiai hadsereg csatát nyer, bármilyen nagyot is, ez nem sokat segíthet rajta. A konföderáltak nincsenek abban a helyzetben, hogy ebből a legcsekélyebb hasznot is húzzák. Nem tudnak 20 angol mérföldnyit úgy előrenyomulni, hogy meg ne rekedjenek, be kell tehát várniok az újabb támadást. Mindenben hiányt szenvednek. Egyébként közvetlen árulás nélkül teljesen lehetetlennek tartom ezt az esetet.

Most tehát a konföderált hadseregek sorsa egyetlen ütközettől függ; hátravan még, hogy a gerillaháború esélyeit megvizsgáljuk. Nos, éppen ennél a háborúnál módfelett furcsa, hogy milyen kevéssé, illetve mennyire egyáltalában nem vett részt benne a lakosság. 1813-ban a franciák összeköttetéseit Colomb, Lützow, Csernisev és húsz másik szabadcsapat- és kozák-vezér folytonosan megszakította és zaklatta; 1812-ben Oroszországban a lakosság teljesen eltűnt a francia menetvonalról; 1814-ben a francia parasztok felfegyverkeztek és agyonverték a szövetségesek járőreit és elmaradozó katonáit, itt azonban semmi sem történik. Alávetik magukat a

nagy csaták sorsának és azzal vigasztalódnak, hogy victrix causa diis[409] stb. A késhegyig menő háborúval való hetvenkedés puszta semmivé foszlik szét. Hogyan boldogulhatnának ilyen terepen gerillák? Persze, számítok rá, hogy a déli white trash[325] a hadseregek végleges felbomlása után megpróbálkozik ilyesmivel, de túlságosan meg vagyok győződve az ültetvényesek burzsoá természetéről, semhogy egy pillanatig kételkedjem abban, hogy ez rögtön az Unió veszett híveivé fogja őket tenni. Mihelyt ezek megpróbálkoznak az útonállással, az ültetvényesek mindenütt tárt karokkal fogadják majd a jenkiket. A tüzek a Mississippinél kizárólag a két kentuckyi lakos tanúságtételén alapulnak, akik állítólag Louisville-be érkeztek – minden bizonnyal nem a *Mississippin*. A New Orleans-i tűzvészt könnyű volt megszervezni és más városokban meg fog ismétlődni; különben is bizonyára elégetnek majd egyet-mást, de a dolog szükségképpen a végsőkig élezi a szakadást egyfelől az ültetvényesek és a kereskedők, másfelől a white trash között, és ezzel a szecessziónak[316] befellegzett.

New Orleans kereskedőinek fanatizmusát a konföderáció iránt egyszerűen az magyarázza, hogy a fickóknak egy csomó konföderált kötvényt kellett készpénzként elfogadniok. Több példát tudok itt erről. Ezt nem szabad elfelejteni. Egy alapos kényszerkölcsön remek eszköz arra, hogy a burzsoákat a forradalomhoz láncolják és személyes érdekükkel eltérítsék őket osztályérdekeiktől.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak.

Barátod
F. E.

Lupus megint sokat szenvedett a köszvénytől. Öt hét múlva Németországba utazik.

Bizonyára olvastad a Bernard-ügyet, hogy az őrültekházába csukták.* Helytálló a história, vagy pedig csalás van a dologban?

* *V. ö. 232. old. – Szerk.*

137

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 május 27.

Kedves Frederick,

A gyerekek és az egész család nagyon köszöni neked a szeszdús kosarat.

Eichhoff mellékelt leveléből a maga testi valójában felismerheted azt a fajta polémiát, amilyet Kinkel pap szeret. Mit is kezdene Gottfried a maga ágybavizelője [Bettseicher*] nélkül?

Dr. Klein Kölnben 35 000 tallért nyert a porosz lutrin, amit alkalmasint még nem írtam meg neked. Most valószínűvé válik házassága Danielsnéval, ha megmarad régi elképzelései mellett.

Bernard, aki mindig nagyon excentrikus volt, ezenfelül túldolgozta magát az utóbbi hetekben, csakugyan „hallucinálni" kezdett. A tisztességtelenség a dologban csak az, hogy nyomban megragadták az alkalmat a bekasztlizására, ami teljesen felesleges volt, hiszen a család, amelynél Dorkingban tanított, hajlandó volt ápolni, valamint felelősséget vállalni érte. Allsop detto. De az utóbbi jelenléte – ő adta a pénzt az Orsini-féle merénylethez[410] – és ismételt találkozása Bernard-ral régóta nyugtalanította a bonapartista rendőrséget, amelynek megbízásából az angol rendőrség régóta figyelte Bernard-t.

Múlt szombaton sommás felszólítást kaptam a gáztársaságtól, hogy *jövő szombatig* fizessek neki 1 £ 10 shillinget, mert ellenkező esetben (ez az utolsó figyelmeztetés) „kikapcsolnak". Minthogy most egy vasam sincs, kénytelen vagyok ezzel a vacakkal hozzád fordulni.

A „Merrimac" levegőbe röpítése szerintem a konföderált gazfickók gyávaságának nyilvánvaló bizonyítéka.[411] Valamit még kockáztathattak volna ezek a kutyák. Csudaszép, hogy a „*Times*" (amely akkora buzgalommal képviselte az Írország elleni összes Coercion billeket[412]) arról jajveszékel[413], hogy szükségképpen veszendőbe megy „a szabadság", ha az Észak zsarnokoskodik a Dél fölött. Az „*Economist*" is jó. Kijelenti a legutóbbi

* Heinrich Beta (Bettziech). – *Szerk.*

számában, hogy a jenkik pénzügyi szerencséje – az, hogy a papírpénzük nem értéktelenedett el – neki *felfoghatatlan*[414] (jóllehet a dolog igen egyszerű). Eddig hétről hétre ezzel az elértéktelenedéssel vigasztalta olvasóit. Bár most beismeri, hogy nem ért ahhoz, ami a dolga, és olvasóit félrevezette e tárgyban, most borús megfontolásokkal vigasztalja őket a „hadműveletekről", amelyekhez hivatalból nem ért.

Ami a jenkiknek rendkívül megkönnyítette a papírpénz-műveleteket (a fő pontot, az ügyükbe és ezzel kormányukba vetett bizalmat feltételezve), mindenképpen az a körülmény volt, hogy a Nyugaton a szecesszió következtében szinte semmi papírpénz, tehát egyáltalában semmi forgalmi eszköz nem maradt. Mindazok a bankok, amelyeknek fő biztosítékai a rabszolgatartó államok kötelezvényeiből álltak, csődbe mentek. Ezenkívül több milliós értékben söpört el az ár olyan forgalmi eszközöket, amelyek Nyugaton a déli bankok közvetlen bankjegyeinek formájában voltak forgalomban. Azután a jenkiknek, részben a Morrill-tarifa[415], részben maga a háború folytán, amely nagyrészt véget vetett a luxuscikkek behozatalának, az egész idő alatt jó volt a kereskedelmi mérlegük, tehát a váltóárfolyamuk Európával szemben. A kedvezőtlen váltóárfolyam súlyosan megtámadhatta volna a filiszterek hazafias bizalmát a papírpénzben.

Egyébként milyen nevetséges az a gond, amellyel John Bull viseltetik az Uncle Sam által majd kifizetendő államadóssági kamatok miatt! Mintha ez nem lenne semmiség Bull államadósságához képest, de ezenkívül is az Egyesült Államok most feltétlenül gazdagabb, mint Bullék voltak 1815-ben a milliárdos adósságukkal.

Hát nem szép, ahogyan Pam belelovalta Bonaparte-ot Mexikóba!?[405]

Én most – már kétségbeesésből is – derekasan robotolok, mintha az ördög űzne, mármint a közgazdasági történián.[39] A „Pressé"-ben hetenként egy cikk jelenik meg. Csak ennyit küldök is nekik, Friedländer úr levele értelmében.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Üdvözöltetem Mrs. Bortmant és nővérét.

---

* *V. ö. 218. old. – Szerk.*

138

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 május 29.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy 2 £-es postautalvány, fizetendő Kentish Townban, ami, ha nem tévedek, a hozzád legközelebb eső postahivatal.

Siebelnél örvendetes esemény történt: kislánya született.

Anneke Buell hadseregéhez van beosztva, s mától az augsburgiba* ír. Némileg aggódom Halleck csapataiért, annyira húzódik a dolog, s mégsem úgy néz ki, mintha valamiféle erősítéseket kapna, noha Spence hazugságai** a „Times"-ban bizonyosan mit sem jelentenek.[416] Willich mint ezredes (az örök ezredes!) az indianai 32. ezred parancsnoka.

Klein históriájának a szegény ördög miatt nagyon örülök. Eichhoff levelét visszaküldöm neked, mihelyt felolvastam Lupusnak, de most nem mehetek el hozzá, mert a több napja megdagadt mandulám miatt este otthon kell tartózkodnom.

Úgy látszik, mégiscsak elkezdődik valamiféle gerillaháború, de nagyon jelentékenynek biztosan nem mondható, s mihelyt akad egy győzelem, az utánavonuló tartalékcsapatok valamelyes lovassággal együtt hamar véget vetnek a dolognak. Vereség esetén persze végzetes lenne a história.

Barátod
F. E.

---

* Augsburgi „Allgemeine Zeitung". – *Szerk.*

** *V. ö. 235–236. old.* – *Szerk.*

139

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 június 4.

Kedves Szerecsen,

Remélem, megkaptad a 2 £-es postautalványt, amelyet múlt pénteken küldtem a Kentish Town-i postahivatalhoz.

Tehát végre megtudjuk Anneke tudósításából, hogy Hallecknak április 26-án valamivel több, mint 100 000 fő katonája és 300 ágyúja volt, beleértve Pope-ot és Mitchelt, s hogy várta Curtis és Sigel megérkezését újabb erősítésekkel. Úgy látszik, hogy április 29-ig egészében tűrhető volt a hadsereg állapota, Anneke nem tesz említést betegségekről. Ezek után puszta kitalálásnak tartom a betegségekről való fecsegést.[416] Egyébként meg kell mondanom, Stanton és Halleck értenek hozzá, hogy a sajtót és a közönséget bizalmatlanná tegyék; hiszen igazán elég könnyű minden hadsereg mellett egy tudósítót tartani, akinek a tábornok megmondja, mit írjon, hogy a közönség mégiscsak kapjon valamelyes híreket. – A nagy csatát tehát bizonyára megvívják, mihelyt Sigel és Curtis odaérkeznek. Spence számításai, hogy 120 000 főre van szükség a határállamok[380] rendben tartásához,[417] nevetségesek, hiszen Kentuckyban a jelek szerint szinte egyetlen fő sem állomásozik (kivéve talán az újoncok gyakorlótáborait Louisville mellett, de bizonyára ebből alakul majd meg Sigel hadteste), Nashville-ben pedig Anneke szerint csupán lábadozók stb. voltak; máskülönben Halleck és McClellan hadseregein kívül a határállamokban csupán még Frémont állomásozik (akinek, úgy tűnik, még semmilyen hadserege sincs), továbbá Banks (aki bizonnyal igen gyenge) és McDowell, de mindezek az *aktív* hadseregehez számítanak. Spence másfelől abban téved: 1. hogy a föderálisok hadseregei e percben bizonyosan nem tehetők összesen 500 000 főre, 2. bizonyosan többet osztottak el a partvidéken 90 000 főnél. Én körülbelül így számolok:

A partvidéken	100 000 fő
Banks és Frémont	30 000 fő
Sigel és Curtis	30 000 fő
McClellan	80 000 fő
Washingtonnál	30 000 fő
McDowell	30 000 fő
Halleck	100 000 fő

tehát összesen 400 000 fő a harctéren, amihez még kb. 60 000 újonc, lábadozó és kisebb különítmény járul; ezek feltehetően Missouriban, az alsó Ohio és Tennessee mindkét partján, s részben az északkeleti városok között vannak szétosztva, summa summarum* 460 000 fő. Ebben megerősít engem az, hogy újabb 50 000 embert besoroztak, s ezt bizonyára igen hamar hasonló létszámú második sorozás fogja követni; a hadsereget a jelek szerint 500 000 főnyi normállétszámon akarják tartani.

Stanton legnagyobb baklövése és merő kérkedés volt, hogy az újoncozást leállította. Anyagilag ez nagyon káros volt, s ez okozta az egész időveszteséget Corinthnál és Richmondnál; morálisan pedig ez a mostani visszavonás még sokkal többet árt – eltekintve attól, hogy most sokkal nehezebb lesz újoncokat szerezni. Ember különben van ott elég; a bevándorlás folytán az északi államokban a 20–35 éves korú lakosság létszáma bizonyosan legalább 3–4%-kal nagyobb, mint bármely más országban.

Különben monsieur Anneke a tudósításaiban a régi zsémbes gáncsoskodónak és főokosnak mutatkozik, aki a hadsereget nem a körülmények szerint, és nem is az ellenfél szerint ítéli meg, hanem a régi európai begyakorolt hadseregek szerint, de ezeket sem olyanoknak veszi, amilyenek, hanem amilyennek lenniök *kellene*. A marha mégiscsak gondolhatna arra a zűrzavarra, amelyet ő maga minden bizonnyal elég gyakran átélt porosz hadműveletek során.

A berlini komédia igen derűsen alakul. A kormány bizonygatja a kamarának a maga liberalizmusát, a kamara pedig a királynak a maga royalizmusát. Embrassez-vous et que cela finisse![418] Egyébiránt kétségtelen haladás, hogy az emberek ilyen ildomosan és ilyen gyorsan belebonyolódnak a parlamenti intrikába; de a konfliktus majd ezután jön. Emellett nagyon szép, hogy az egész kurhesseni históriából[419] semmi sem lett, amíg a választófejedelem** nem inzultálta személyesen a Szép Vilmost, s aztán meg éppenséggel nem lett belőle semmi.

---

* – mindent összevéve, végeredményben – *Szerk.*

** I. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

Hogy van Jennyke?

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a gyerekeket. Az Eichhoff-féle dolgot mellékelten visszaküldöm.

Barátod

F. E.

140

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1862 június 6.]

Kedves Engels,

Bocsásd meg, hogy csak most jelzem a 2 £ vételét. Ezen a héten annyit zaklattak, hogy nem találtam időt rá. A háziúr és fél tucat más szörnyeteg hajszolt.

Mellékelek két példány Lassalle-t[420] (egyet neked, egyet Lupusnak). Írd meg, hogy mit tartasz felőle.

Steffentől levelet kaptam, elküldöm neked a napokban, mihelyt válaszoltam rá. Bostonban van. Nagyon lehangoltnak látszik. Weydemeyer alezredes lett.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

141

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 június 18.

Kedves Engels,

Nagyon undorító számomra, hogy ismét a magam nyomorúságával kell hogy szórakoztassalak, de mit tegyek? A feleségem mindennap elmondja nekem, hogy bár feküdne a gyermekekkel együtt a sírban, és valójában nem is vehetem ezt zokon tőle, mert a megaláztatások, kínok és rémségek, amelyeket ebben a helyzetben el kell szenvednünk, csakugyan leírhatatlanok. Az 50 £-et, mint tudod, adósságokra költöttük el, de ezzel még a felét sem fizethettük ki. A 2 £ a gázra kellett. A tetves bécsi pénz csak július végén folyik be és átkozottul kevés lesz, mert ezek a kutyák most még heti egy cikket sem nyomatnak ki. Ráadásul megint az újabb kiadások május elejétől. Arról a Londonban igazán veszélyes helyzetről nem is akarok beszélni, hogy 7 héten át egyetlen fillér nélkül voltunk, hiszen ez nálunk krónikusan ismétlődik. Azt viszont a saját tapasztalatodból tudod, hogy állandóan akadnak folyó kiadások, amelyeket készpénzzel kell kifizetni. Ez most úgy történt, hogy újra elzálogosítottuk az április végén kiváltott holmikat. De ez a forrás már hetek óta annyira kimerült, hogy a feleségem egy héttel ezelőtt „hasztalanul" megkísérelte eladni néhány könyvemet. A szegény gyerekeket annál is inkább sajnálom, mert mindez a kiállítási[335] idényben történik, amikor az ismerőseik szórakoznak, ők pedig csak rettegnek, nehogy valaki meglátogassa őket és meglássa ezt a nyomorúságot.

Egyébként most keményen dolgozom, és csodálatosképpen agyam a körös-körül dúló minden nyomorúság közepette jobban működik, mint évek óta bármikor. Kibővítem ezt a kötetet[39], mert a német kutyák köbtartalom szerint becsülik a könyvek értékét. Mellékesen most végre a földjáradék-vacakkal is (amelyre azonban ebben a részben még csak *utalni sem* akarok) tisztában vagyok. Régóta kétségeim voltak, hogy a Ricardo-féle elmélet egészen helyes-e, és végre rájöttem a csalafintaságra.* Különben ahhoz is, ami már e

* *V. ö. 254–257. old. – Szerk.*

kötetben jön, felfedeztem egy-két csinos és meglepő új dolgot, amióta nem láttuk egymást.

Darwinnak, akit újra átlapoztam, mulattat az a kijelentése, hogy ő a „Malthus-féle" elméletet növényekre és állatokra *is* alkalmazza, mintha Malthus úrnál nem éppen az lenne a lényeg, hogy elméletét *nem* növényekre és állatokra, hanem csakis – a szerinte mértani haladvány szerint szaporodó – emberekre alkalmazza, a növényekkel és az állatokkal szemben. Érdekes, ahogy Darwin a vadállatok és a növények között a maga angol társadalmára ismer rá, munkamegosztásával, konkurrenciájával, új piacok feltárásával, „találmányaival" és Malthus-féle „létezésért folyó küzdelmével" együtt. Ez a Hobbes-féle bellum omnium contra omnes* és Hegel Fenomenológiájára[421] emlékeztet, ahol a polgári társadalom mint „szellemi állatvilág" szerepel, míg Darwinnál az állatvilág szerepel mint polgári társadalom.

Buckle jól megtréfálta Rugét azzal, hogy meghalt. Ruge a képzeletében még egész könyvtárt látott, amit Buckle ír meg és Ruge németre „átültet". Szegény Ruge! És szegény Buckle, akit egy „barátja" a „*Times*"-*ban* még ma megrágalmaz egy testimonium pietatisszal**.

Te és Lupus megkaptátok az általam küldött 2 példány „Julian Schmidt"-et[420]?

Apropó! Ha egészen röviden, különösebb igénybevételed nélkül lehetséges volna, szeretnék egy mintát kapni (magyarázattal együtt) az olasz könyvvitelről. Hasznos lenne Quesnay „Tableau Économique"-jának[423] megvilágításához.

Senki emberfia nem látogat meg engem, s ennek örülök, mert az itteni emberiség tehet nekem – – –. Szép kis csürhe!

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Lassalle írt nekem. Talán júliusban idejön. Az ősz végén hozzálát „Gazdaságtana" kidolgozásának megkezdéséhez, de ez „sok idejébe" kerül majd. Csodálkozni fog!

---

* – mindenki háborúja mindenki ellen – *Szerk.*

** – jámborságát tanúsító bizonyítvánnyal[422] – *Szerk.*

142

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1862 július 3.]

Kedves Szerecsen,

Minthogy az új üzleti év megkezdődött, s csak kb. 2 hét múlva kell visszafizetnem Borkheimnak az 50 £-et, megismételhetjük a múltkori műveletet. Mellékelek tehát tíz fontot. IQ 86 445, Manchester, 1861 jan. 31. Az Angol Bank által kibocsátott bankjegy. A másik felét holnap.

A szédelgés a gyapotpiacon és az árak ebből következő naponkénti emelkedése annyira elfoglal, hogy azt sem tudom, hol áll a fejem. Mihelyt időm lesz, írok. Hogy van Jennyke?

Barátod

F. E.

143

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] július 5.

Kedves Engels,

Nagyon köszönöm a 10 £-et, amelynek első fele ma megérkezett.

Hallom, hogy Gumpert úr itt volt; nem látogatott meg. Nos, megpróbálok nélküle boldogulni.

Mellékelten egy „Press"[24] és Lassalle-nak két igen bölcs „beszéde"[424]. Lassalle mellékelt levelét Schweigert, osztrák „szolgálaton kívüli kapitány" hozta, egy jó, buta fickó. A vicc az, hogy Rüstow – akit még két Rüstow fivér támogat – a Nemzeti Egyletet[30], Tornaegyletet stb. arra akarta vagy akarja felhasználni, hogy legalább a kisebb német államokban rendelkezésére álljon egy a döntő pillanatban a hadsereggel szembeállítható *polgárőrség*, amelynek *Rüstow úr a parancsnoka*. A terv pokolian ostoba. S ráadásul ehhez Londonból jöjjön a pénz! Nem hiszem, hogy Lassalle is vallja ezeket az illúziókat. Neki csak az kell, hogy fontoskodhasson a Schweigertekkel stb. szemben.

Remélem, hogy mindenképpen Londonba jössz a kiállítási idény alatt. Jennyke már nem betegeskedik, de törékenyebb lett, mint alkatánál fogva lennie kellene. Idővel minden körülmények között gondoskodni kell arról, hogy tengeri fürdőhöz jusson.

Lupus már Németországban van?

Hogy áll a dolog a Brit Társulat[341] „tagjaival"? Érvényesek a régi igazolványok? Az enyém Lupusnál van.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

144

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] július 11.

Kedves Engels,

Lassalle két napja itt van és több hétig itt akar maradni. Ide kell most jönnöd néhány napra, mert már amúgy is nagyon „meg van sértve", amiért te és Wolff sohasem jeleztétek neki írásainak vételét. Hiszen különben is el akartál jönni néhány napra a kiállításra[335].

Azért írok neked olyan keveset, mert úgy dolgozom a könyvön, mint egy ló.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 239–240. old. – Szerk.*

145

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] július 21.

Kedves Engels,

Voltam Freiligrathnál, *minden rendben* volt.

Itzig – akinek a hiúsága nagyon mulattatna téged – a jövő héten utazik el. Ha lehet, gyere pénteken. Tegnap meglátogatott minket Reinhardt is, akiből kereskedő lett.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Mit szólsz McClellanhoz?

146

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 július 30.

Kedves Szerecsen,

Nagyon sajnáltam, hogy pénteken nem jöhettem; más okokon kívül hozzá jött az is, hogy Ermennel kisebb veszekedésem volt, s így sem kedvezményt nem kérhettem tőle, sem szó nélkül nem maradhattam el. Különben mindenképpen jöttem volna, még azt a veszélyt is kockáztatva, hogy szombaton valami lényegeset elmulasztok.

Az amerikai história rosszul alakul és ezért végső soron főleg Stanton úr felelős, mert Tennessee meghódítása után merő kérkedésből leállította a toborzásokat, tehát a hadsereget folytonos gyengülésre kárhoztatta éppen akkor, amikor annak a gyors, döntő támadáshoz a leginkább szüksége volt erősítésre. Az újoncok állandó özönlése, ha eddig nem is döntötte még el a háborút, de az eredményhez nem fért kétség. A folytonos győzelmek idején az újoncok szaporán jöttek is. – Annál is ostobább volt ez a lépés, mert a Dél éppen akkor minden férfit 18-tól 35 éves korig behívott, tehát mindent egy lapra tett fel. Ezekből az időközben begyakorolt emberekből adódik most mindenütt a konföderáltak túlsúlya és a kezdeményezést ők biztosítják részükre. Ők kötötték le Hallecket, szorították ki Curtist Arkansasból, verték meg McClellant és adtak jelt Jackson vezetése alatt a Shenandoah-völgyben a gerillacsapatoknak, amelyek most már az Ohióig nyomulnak. Stantonénál butább viselkedés már el sem képzelhető.[425]

Továbbá. Amikor Stanton látta, hogy McClellant nem állíthatja félre a Potomac-hadsereg parancsnoki pozíciójából, elkövette azt a butaságot, hogy a Frémontnak, Banksnek és McDowellnak adott külön parancsnoki jogkörrel gyengítette McClellant, és *leváltása végett szétforgácsolta az erőket.* Ennek nemcsak az a következménye, hogy McClellan vereséget szenvedett, hanem az is, hogy a közvélemény szerint nem McClellan, hanem Stanton az oka a vereségnek. Úgy kell Stanton úrnak.

De ez mit sem jelentene, sőt hasznos is lehetne, ha végre forradalmi módon viselnének háborút. De éppen ez hiányzik. A vereségek nem ser-

kentik fel a jenkiket, hanem elernyesztik őket. Ha már odáig jutottak, hogy készek kijelenteni – csakhogy újoncokat kapjanak –, miszerint *csupán 9 hónapra* vonultatják be őket, ez nem jelent semmi egyebet, mint: pácban vagyunk és már csak látszat-hadsereget akarunk, hogy legyen bizonyítási eszközünk a béketárgyalásokon. Ez a 300 000 önkéntes volt a kritérium, s az Észak azzal, hogy vonakodik kiállítani, kijelenti, hogy alapjában véve fütyül az egészre. Ráadásul micsoda gyávaság tapasztalható a kormányban és a kongresszusban. Félnek a sorozástól, a határozott pénzügyi lépésektől, a rabszolgaság megtámadásától, mindentől, ami égetően szükséges, hagyják, hogy minden cammogjon, ahogy akar, s ha a kongresszus végre megszavaz valami látszatintézkedést, akkor a dicső Lincoln még annyi kikötéssel bástyázza körül, hogy semmi sem marad belőle. Ez a petyhüdtség, ahogy felszúrt hólyagként összeesnek a vereségek nyomására, amelyek a legerősebb és legjobb hadsereget megsemmisítették és Washingtont ténylegesen védtelenné tették, bárminemű rugalmasságnak ez a teljes hiánya a nép egész tömegében – ez szerintem azt bizonyítja, hogy mindennek vége. Az a kevéske tömeggyűlés stb. mit sem jelent, még egy elnökválasztás izgalmával sem ér fel.

Amellett a tehetségek teljes hiánya. Az egyik tábornok butább, mint a másik. Egy sincs, aki a legcsekélyebb kezdeményezésre vagy önálló elhatározásra képes lenne. A kezdeményezés 3 hónap óta megint teljesen az ellenfél kezében van. Emellett az egyik pénzügyi intézkedés esztelenebb, mint a másik. Tehetetlenség és gyávaság mindenütt, kivéve a közkatonákat. Ugyanez áll a politikusokra is – éppoly lehetetlenek és tanácstalanok. S a populus* tehetetlenebb, mintha 3000 éven át osztrák jogar alatt tespedt volna.

A Dél viszont – nincs értelme szemet hunynunk a tények előtt – véresen komolyan veszi a dolgot. Hogy nem kapunk gyapotot, már az is bizonyíték erre. A határállamokban vívott gerillaharc a másik bizonyíték. Az pedig, hogy egy földművelő nép, a világtól ennyire elzárva, ilyen háborúban helyt tud állni, és súlyos vereségek, annyi erőforrás, ember és terület elvesztése után most mégis megint győzni képes és egészen az északi területre behatoló támadással fenyeget, nézetem szerint eldönti a dolgot. Ráadásul nagyszerűen verekednek, s ami – a hegyvidéken kívül – az Unió iránti rokonszenvből még megmaradt, most Kentucky és Tennessee második megszállásakor minden bizonnyal veszendőbe megy.

* – nép – *Szerk.*

Ha megszerzik Missourit, a territóriumokat[426] is megszerzik, s akkor az Észak szedheti a sátorfáját.

Egyszóval, ha az Észak nem lép fel azonnal forradalmi módon, iszonyúan elpáholják, megérdemelten – és minden jel erre vall.

Hogy érzi magát Jennyke?

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a gyerekeket.

Barátod

F. E.

147

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] július 30.

Kedves Engels,

A mellékelt firkákból részben láthatod, hogy mennyit zaklatnak. A háziurat eddig le lehetett csillapítani, de 25 £ jár neki. A zongorásnak, akinek részletekben fizetem ki a zongorát, már június végén kellett volna kapnia 6 £-et, s igen goromba fajankó. 6 £ adó kifizetésére felszólító intés hever a házban. A nyomorult iskolának a kb. 10 £-nyi összeget szerencsésen kifizettem, mert mindent megteszek, hogy a gyerekeket közvetlen megaláztatásoktól megkíméljem. A hentesnek 6 £-et törlesztettem (s ez volt a negyedévi összbevételem a „Pressé"-től!), de a fickó megint sürget, nem is szólva a pékről, a teakereskedőről, a zöldségesről meg a többi pokolfajzatról.

Lassalle, a zsidó nigger, aki szerencsére e hét végén elutazik, szerencsésen megint elveszített 5000 tallért egy téves spekuláción. A fickó inkább a szemétbe hányná a pénzt, semhogy egy „barátjának" kölcsönözze, még ha garantálnák is a kamatját és a tőkéjét. Ugyanis abból az elképzelésből indul ki, hogy neki zsidó báróként vagy (valószínűleg a grófné által) bárósított zsidóként kell élnie. Képzeld el, hogy a fickó, aki tud az amerikai históriáról stb., tehát tudja, hogy milyen válságban vagyok, volt olyan szemtelen, hogy megkérdezze, nem akarom-e az egyik lányomat „társalkodónőként" átengedni Hatzfeldnénak, s hogy ne szerezze-e meg nekem Gerstenberg (!) protekcióját! A fickó jó sok időmet elvette, s a barom azt gondolta, minthogy most úgysincs „semmiféle üzletem", hanem csupán „elméleti munkával" foglalkozom, éppúgy vele is agyonüthetem az időmet. Hogy bizonyos külső formákat előtte betarthassunk, a feleségem kénytelen volt mindent, ami csak elmozdítható, a zálogházba hordani!

Ha nem lennék ebben a szörnyű helyzetben, s ha nem bosszantott volna ennek a parvenünek a hencegése a bugyellárisával, fejedelmien szórakoztam volna rajta. Egy évvel ezelőtt találkoztam vele, azóta teljesen megbolondult. Az idő, amit Zürichben töltött (Rüstowval, Herweghgel stb.) és későbbi itáliai utazása, majd a „Herr Julian Schmidt"-je[420] stb. teljesen el-

csavarták a fejét. Ő most már vitathatatlanul nemcsak a legnagyobb tudós, a legmélyebb gondolkodó, a legzseniálisabb kutató stb., hanem ezenkívül még Don Juan és forradalmi Richelieu bíboros is. S hozzá a szüntelen fecsegés a hamisba bicsakló hangján, a nem esztétikus, demonstratív mozdulatok, az oktató hangnem!

Mélységes titok gyanánt közölte velem és feleségemmel, hogy Garibaldinak azt tanácsolta, ne Rómát tegye támadásának célpontjává, hanem menjen Nápolyba, ott (Viktor Emánuel megsértése nélkül) kiáltsa ki magát diktátorrá, s hívja fel a néphadsereget az Ausztria elleni hadjáratra. Lassalle fantáziájában 300 000 embere pattan elő a föld alól, s a piemonti hadsereg természetesen csatlakozik ezekhez. És aztán – a Rüstow úr által, mint mondja, jóváhagyott terv szerint – egy kikülönített hadtestnek az adriai tengerpartra (Dalmáciába) kellene mennie, helyesebben hajóznia, és Magyarországon megindítania a felkelést, miközben a fősereg Garibaldi vezetésével, figyelembe sem véve az erődnégyszöget[427], Padovából Bécsbe vonul, ahol a lakosság azonnal felkel. Mindez végrehajtva 6 hét alatt. Az akció emelője: Lassalle politikai befolyása vagy tolla Berlinben. És Rüstow egy német szabadcsapat élén csatlakozik Garibaldihoz. Bonaparte-ot pedig megbénítja ez a Lassalle-féle coup d'éclat*.

Mazzininál is volt most, s „ez is" helyeselte és „csodálta" Lassalle tervét.

Ezeknek az embereknek a „forradalmi német munkásosztály képviselője" gyanánt mutatkozott be, és feltételezte róluk (szó szerint!), hogy tudomással bírnak arról, miszerint ő (Itzig) „akadályozta meg az itáliai háborúról írt brosúrájával Poroszország intervencióját" és irányította ténylegesen a „legutóbbi három év történelmét". Lassalle nagyon dühös volt rám és feleségemre, hogy mulattunk a tervein és azzal ugrattuk, hogy ő „felvilágosult bonapartista" stb. Kiabált, tombolt, fel-felugrált s végül alaposan meggyőződött arról, hogy én túlságosan „elvont" vagyok, semhogy értsek a politikához.

Ami Amerikát illeti, az, mondja Lassalle, teljesen érdektelen. A jenkiknek nincsenek „eszméik". Az „egyéni szabadság" csak „negatív eszme" stb., meg mindenféle egyéb ócska, elavult spekulációs szemét.

Mint mondtam, más körülmények között (s ha nem zavart volna a munkámban) fejedelmien szórakoztatott volna a fickó.

Amellett a féktelen zabálása és a buja gerjedelmei ennek az „idealistának"!

---

* – szenzációs (nagy port felverő) tett – *Szerk.*

Most már teljesen világos előttem, hogy Lassalle – miként fejformája és hajzata is bizonyítja – azoktól a négerektől származik, akik csatlakoztak Mózeshez az Egyiptomból való kivonuláskor (hacsak az anyja vagy az apai nagyanyja nem szűrte össze a levet egy niggerrel). Nos, a zsidóságnak és a germánságnak efféle egyesülése a négerszerű alapszubsztanciával szükségképpen furcsa produktumot hoz létre. A fickó erőszakossága is niggerszerű.

Egyébként ha Rüstow úr találta ki a Padovából Bécsbe való menetelést, akkor úgy vélem, neki is egy kerékkel többje van.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Niggerünk egyik nagy felfedezése – de ezt még csak a „legbizalmasabb barátaival" közli –, hogy a pelaszgok a szemitáktól származnak. Fő bizonyíték: a Makkabeusok Könyvében[428] a zsidók küldötteket menesztenek Görögországba segítségért, a törzsi rokonságra hivatkozva. Továbbá egy etruszk feliratot találtak Perugiában, és Stücker berlini udvari tanácsos meg egy olasz egyidejűleg megfejtették és egymástól függetlenül az etruszk betűket héber betűkre vezették vissza.

Hogy többé ne hozakodjunk elő neki a „Kékkönyvekkel"[107], 20 £ értékben „Kékkönyveket" vásárolt (Bucher irányításával).

Buchert megtérítette a szocializmusra, mint állítja. Mármost Bucher igen finom, jóllehet zavaros emberke, és azt bizonyosan nem hihetem el, hogy elfogadta Lassalle „külpolitikáját". Bucher a „Julian Schmidt" „szedőnéje".

Bárcsak idejöttél volna néhány napra. Egy évre elegendő nevetnivalót halmoztál volna fel. Ezért szerettem volna annyira, hogy itt légy. Ilyen alkalom nem mindennap adódik.

148

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1862 július 31.]

Kedves Szerecsen,

Megérted, hogy a múlt havi súlyos kiadások után képtelen vagyok most 25 £-et szerezni neked. Saját súlyos kiadásaimat (háztulajdonosnő és negyedévi számla) elhalasztottam augusztusig, ráadásul Borkheimnak a váltó miatt egy rendelvényt kellett adnom, amelyet szintén augusztusban kell kifizetnem. Utánanézek, hogy holnapig mit lehet tenni. Lupusnak is tartozom még a 10 £-gel, s ő kérni fogja, mihelyt visszajön, ami bármely nap megtörténhet. Számold össze ezt, és hozzá a múlt havi kiadásokat s látni fogod, hogy csinos rés keletkezik az új mérleg-évben. Mindamellett ma este meglátom, hogy mennyit kell majd kifizetnem, tehát mennyit küldhetek neked.

Csak legalább azt tudnám, hogy milyen eredménnyel zárult a mérleg, s én hogyan állok! De Charles holnapután Varsóba utazik, ahol csúnya adósságunk van, s így az egész kacat megint csak leáll.

Barátod

F. E.

149

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 augusztus 1.

Kedves Szerecsen,

A mellékelt 10 £ az egész, amit ma küldhetek neked. A dolgok így állnak: az előző hónapban ki kellett fizetnem: $^1/_4$ évi lótartásért 15 £-et, a háztulajdonosnőnek 25 £-et (az öreg Hill ezt még júliusra számolta el nekem, mert tegnap fizettem), Borkheimnak 50 £-et, neked 10 £-et, összesen 100 £-et. Fizetendő még ebben a hónapban: Lupusnak 10 £, Borkheimnak a rendelvényért 15 £, a könyvkereskedőnek kb. 10 £ (hátralék 1861-ről), továbbá apróságokért: szabó, suszter, ingek és hasonlók, szivar stb. mintegy 25 £, ami a fenti 10 £-gel együtt 70 £, illetve két hónap alatt 170 £, *a folyó kiadások nélkül*. Láthatod, hogyan állok. Emellett majdnem teljesen bizonyosra veszem, hogy az előző mérleg-évben túlléptem a bevételemet és ebben az évben igen gyenge bevételem lesz. Gondolom, neked sikerülni fog még némi haladékot elérned az embereknél, én ezt nem tehetem meg a hitelezőimmel, mert ezeknél itt az a divat, hogy az emberhez az irodába jönnek behajtani a számlákat, ami morálisan arra kényszerít, hogy 2–3-szori felszólítás után kifizessem őket.

Ha Lupusnak a 10 £, amivel még tartozom neki, szeptember végéig nem kell, vagy megelégszik részletfizetéssel, akkor természetesen elküldöm neked.

A Lassalle-féle históriák fölöttébb mulatságosak. Stratégiai terve a legszebb, amivel valaha is találkoztam. Hogy Rüstow jóváhagyta, az könnyen meglehet, a fickó éppen olyan hiú, mint Itzig, s a legjobb úton van, hogy ugyanolyan őrültté váljék. Lásd firkálmányát az 1860-as hadjáratról a „Demokratische Studien" 2. kötetében.[429]

Az „Europäische Pentarchie" szerzője* újabb művet bocsátott világgá: „Europa's Kabinette und Allianzen". Az oroszok itt aztán pompás szamarat vásároltak maguknak. Ilyen ostoba és zavaros dolgot még soha nem

* Goldmann. – *Szerk.*

láttam. Isteni a fickó, amikor a nemzetközi jogról elmélkedik; 3–4 különböző elméletet állít fel, amelyek kölcsönösen ellentmondanak egymásnak. Hozzá még a végletekig hajtott kereszténység és az otromba körülhízelgése mindannak, ami orosz, hogy az embernek kacajra kell fakadnia, hogy menynyi pénzt dobtak ki erre az oroszok. Németország becsületére válik, hogy egyetlenegy rendes fickót sem tudnak megvásárolni arra, hogy Oroszország* érdekében írjon, s ha egyszer mégis megkaparintanak egyet, mint B. Bauert, az nyomban tökhülye lesz. A fő terv: orosz–francia szövetség, Poroszország Kis-Németország[30] élén, Ausztria – a fővárosnak Budapestre való áthelyezésével – kapja meg a dunai fejedelemségeket és minden területet a Balkántól északra – mindez 300 oldalnyi legsivárabb locsogással ócskára csépelve. Ha akarod ezt a vacakot, elküldöm neked.

Barátod
F. E.

0/D 13 134, Manchester, 1862 január 27. – 5 £
0/D 24 296, Manchester, 1862 január 27. – 5 £
10 £

* *Az eredetiben*: Németország. – *Szerk.*

150

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 augusztus 2.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet a 10 £-ért.

Nagyon kellemetlen nekem, hogy pénzügyeidben miattam feszélyezve vagy, de mit tegyek? Ki állhat ellen az olyan válságnak, mint az amerikai[371]? Amellett külön balszerencsém, hogy egy olyan szemét lappal van dolgom, mint a bécsi „Presse". Máskülönben a fickók legalább bizonyos fokig pótolhatták volna számomra a „Tribune"-t. Gondolod, hogy most eljött a pillanat, amikor pl. az „Evening Post"-hoz[430] (a New York-i abolicionista laphoz) fordulhatnék, hogy bízzanak meg tudósítással?

Valóságos csoda, hogy még ennyire is előbbre juthattam elméleti munkáimmal. Most mégis úgy tervezem, hogy mindjárt ebbe a kötetbe[39] illesztem beiktatott fejezetként a járadékelméletet, ti. mint egy korábban felállított tétel „illusztrációját". Elmondom neked néhány szóval a *kifejtésében terjedelmes és bonyolult históriát*, hogy **közöld velem nézeteidet.**

Tudod, hogy a tőkében két részt különböztetek meg, *állandó tőkét* (nyersanyagok, segédanyagok, gépi berendezés stb.), amelynek értéke a termék értékében csak *újra megjelenik*, és másodszor *változó tőkét*, azaz munkabérre fordított tőkét, amely kevesebb tárgyiasult munkát tartalmaz, mint amennyit a munkás visszaad érte. Például, ha a napi munkabér = 10 óra és a munkás 12 órát dolgozik, akkor pótolja a változó tőkét $+^1/_5$-ét annak (2 óra). Ezt az utóbbi többletet *értéktöbbletnek* (surplus value) nevezem.

Tegyük fel, hogy az *értéktöbblet rátája* (tehát a munkanap hossza és a többletmunkából álló többlet a szükséges munkán felül, amelyet a munkás a munkabér újratermelésére végez) adva van, pl. = 50 százalék. Ebben az esetben a munkás pl. 12 órás munkanap mellett 8 órát dolgozna magának, 4 órát ($^8/_2$) a munkáltatónak. És tegyük fel, hogy minden iparágban ez az arány, úgyhogy átlagos munkaidejük esetleges különbözősége csak kiegyenlíti a nehezebb és a könnyebb munkát stb.

Ilyen körülmények között, ha a *különböző* iparágakban a munkást *egyenlő*

mértékben zsákmányolják ki, *egyenlő nagyságú* különböző tőkék különböző termelési területeken nagyon *különböző* értéktöbblettömegeket, tehát *nagyon különböző profitrátákat* fognak szolgáltatni, mert a profit nem egyéb, mint az értéktöbblet aránya az előlegezett össztőkéhez. Ez pedig a tőke *szerves összetételétől*, vagyis állandó és változó tőkére való megoszlásától fog függeni.

Tegyük fel, mint fentebb, hogy a többletmunka = 50%. Ha tehát pl. 1 £ = 1 munkanap (mindegy, hogy egy hétig tartó napot stb. értünk-e rajta), a munkanap = 12 óra, a szükséges (a bért újratermelő) munka = 8 óra, akkor 30 munkás (vagy 30 munkanap) bére = 20 £ és munkájuk értéke = 30 £ lenne, az egy-egy munkásra jutó változó tőke (naponként vagy hetenként) = $^2/_3$ £ és a munkás által előállított érték = 1 £. Az az értéktöbblettömeg, amelyet 100 £ tőke különböző iparágakban termel, nagyon különböző lesz attól az aránytól függően, amelyben a 100 £ tőke állandó és változó tőkére oszlik. Nevezzük az állandó tőkét *C*-nek, a változót *V*-nek. Ha pl. a gyapotiparban az összetétel *C* 80, *V* 20 lenne, akkor a termék értéke = 110 (50% értéktöbblet, illetve többletmunka esetén). Az értéktöbblet tömege = 10 és a profitráta = 10%, mert a profit = 10-nek (az értéktöbbletnek) 100-hoz (a ráfordított tőke összértékéhez) való arányával. Tegyük fel, hogy a nagyüzemi szabóságban az összetétel: *C* 50, *V* 50, akkor a termék = 125, az értéktöbblet (50%-os rátánál, mint fentebb) = 25, és a profitráta = 25%. Vegyünk egy másik iparágat, ahol az arány *C* 70, *V* 30, akkor a termék = 115, a profitráta = 15%. Végül egy olyan iparágat, ahol az összetétel *C* 90, *V* 10, akkor a termék = 105 és a profitráta = 5%.

Itt, a munka *egyenlő kizsákmányolása* mellett, egyenlő nagyságú tőkékre különböző iparágakban nagyon különböző értéktöbblettömegeket és ennélfogva nagyon különböző profitrátákat kapunk.

Ha azonban a fenti négy tőkét együtt vesszük, ezt kapjuk:

		A termék értéke		
1. *C* 80	*V* 20	110	profitráta = 10%	Az értéktöbblet rátája minden esetben = 50%
2. *C* 50	*V* 50	125	profitráta = 25%	
3. *C* 70	*V* 30	115	profitráta = 15%	
4. *C* 90	*V* 10	105	profitráta = 5%	
Tőke 400			*Profit* = 55	

Ez 100 tőkére $13^3/_4$%-os profitrátát jelent.

Az osztály össztőkéjét (400) tekintve a profitráta = $13^3/_4$% lenne. És a tőkések testvérek. A konkurrencia (tőke áthelyezése, illetve tőke kivonása

egyik iparágból és befektetése a másikba) véghezviszi azt, hogy *egyenlő* nagyságú tőkék *különböző* iparágakban, különböző szerves összetételük ellenére, *ugyanazt* az *átlag*profitrátát hozzák. Más szóval: amikor pl. 100 £ tőke bizonyos iparágban *átlag*profitot hoz, azt nem mint ez a különösen alkalmazott tőke hozza, tehát nem is abban az arányban, amelyben ő maga termel értéktöbbletet, hanem mint a tőkésosztály össztőkéjének *megfelelő hányada*. Részvény ez, amelynek osztalékát nagyságával arányosan fizetik az osztály egész változó (munkabérre fordított) tőkéje által termelt értéktöbblet (vagyis meg nem fizetett munka) egész összegéből.

Mármost ahhoz, hogy a fenti példában 1, 2, 3, 4 ugyanazt az *átlagprofitot* hozza, minden egyes rovatnak 113 $^3/_4$ £-ért kell eladnia áruját. 1 és 4 értéke *fölött* adja el, 2 és 3 értéke *alatt*.

Az így szabályozott *ár* = a tőkeráfordítások + az átlagprofit (pl. 10%), az, amit Smith *természetes árnak*, *költségárnak*[431] stb. nevez. Ez az az *átlagár*, amelyre a különböző iparágak közötti konkurrencia (tőke áthelyezése, illetve tőke kivonása révén) az árakat a különböző iparágakban redukálja. A konkurrencia az árukat tehát *nem értékükre* redukálja, hanem a *költségárakra*, amelyek a tőkék szerves összetételétől függően *fölötte* vagy *alatta* vannak *értéküknek* vagy *egyenlőek* azzal.

Ricardo összetéveszti az *értéket* és a *költségárat*. Azt hiszi tehát, hogy ha léteznék *abszolút járadék* (vagyis a talajfajták különböző termékenységétől *független* járadék), akkor a mezőgazdasági termék stb., mivel a költségár (az előlegezett tőke + az átlagprofit) *fölött* adják el, mindig *értéke fölött* kerülne eladásra. Ez megdöntené az alaptörvényt. Ezért tagadja az abszolút járadékot és csak a különbözeti járadékot fogadja el.

De az áruk *értékének* és az *áruk költségárának* azonosítása alapjában hibás, Ricardo ezt A. Smithtől vette át mint hagyományt.

A tény ez:

Tegyük fel, hogy minden *nem*-mezőgazdasági tőke *átlagos* összetétele *C* 80, *V* 20, akkor a termék (50%-os értéktöbbletráta esetén) = 110 és a profitráta = 10%.

Tegyük fel továbbá, hogy a *mezőgazdasági tőke* átlagos összetétele *C* 60, *V* 40 (ez a szám Angliában statisztikailag nagyjából helyes; az állattenyésztés járadéka stb. ennél a kérdésnél közömbös, mert ezt a járadékot nem önmaga, hanem a gabonajáradék határozza meg). Ebben az esetben a termék, a munkának fentivel egyenlő kizsákmányolási foka mellett = 120, és a profitráta = 20%. Ha tehát a bérlő *értékén* adja el a mezőgazdasági terméket, akkor 120-ért adja el és nem 110-*ért*, *költségárán*. A *földtulajdon* azonban megakadályozza azt, hogy a bérlő, ugyanúgy, mint tőkés testvérei, a termék

értékét hasonítsa a *költségárhoz*. A tőkék konkurrenciája ezt nem tudja kikényszeríteni. Közbelép a földtulajdonos, s elhalássza magának az *érték és a költségár közötti különbözetet*. Az, hogy az állandó tőkének alacsony az aránya a változóhoz képest, egyáltalában a munka termelőerejének alacsony (vagy viszonylagosan alacsony) fejlettségét fejezi ki egy különös termelési területen. Ha tehát a mezőgazdasági tőke átlagos összetétele pl. *C* 60, *V* 40, míg a nem-mezőgazdasági tőkéé *C* 80, *V* 20, ez azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság még nem érte el a fejlettségnek ugyanazt a fokát, mint az ipar. (S ez nagyon is érthető, hiszen, minden egyébtől eltekintve, az ipar előfeltétele a mechanika eléggé régi tudománya, a mezőgazdaság előfeltétele pedig a kémia, a geológia és a fiziológia egészen új tudománya.) Ha a mezőgazdaságban az arány *C* 80, *V* 20 lesz (a fenti előfeltételek mellett), akkor az *abszolút járadék* elesik. Marad csak a *különbözeti járadék*, amelyet azonban szintén úgy fejtek ki, hogy Ricardo feltételezése a mezőgazdaság állandó romlásáról igen nevetségesnek és önkényesnek tűnik.

Az *értéktől* megkülönböztetett *költségár* fenti meghatározásánál megjegyzendő még, hogy az állandó tőke és a változó tőke közti, a tőke *közvetlen termelési folyamatából* eredő különbségen kívül számolni kell még az *álló- és forgótőke* közötti különbséggel is, amely a tőke *forgalmi folyamatából* ered. De a formula túlságosan bonyolult volna, ha ezt fentebb még be akarnám illeszteni.

Ez hát – nagy vonalakban, mert a dolog meglehetősen bonyolult – a Ricardo-féle elmélet bírálata. Annyit el kell ismerned, hogy a *tőke szerves összetételének* figyelembevételével egész tömeg eddigi látszólagos ellentmondás és probléma elesik.

Apropó! Bizonyos célokra, amelyeket legközelebbi levelemben elmondok neked, **nagyon örülnék,** ha részletes kritikát írnál nekem katonai szempontból (a politikai részt én vállalom) a Lassalle–Rüstow-féle felszabadítási hülyeségről.*

Barátod
K. M.

Üdvözlöm a hölgyeket.
Imandt bejelentette magát. Itzig hétfőn elutazik.
Látni fogod, hogy az én „abszolút járadék" felfogásom szerint a *földtulaj-*

* *V. ö. 249. old. – Szerk.*

don valóban *megdrágítja* (bizonyos történelmi körülmények között) a nyerstermékek árát. Ez kommunista szempontból igen jól felhasználható.

Előfeltételezve, hogy a fenti nézet helyes, egyáltalában *nem szükségszerű*, hogy *abszolút járadékot* minden körülmények között vagy *minden talajfajtáért* fizessenek (még a mezőgazdasági tőke előbb feltételezett összetétele esetén sem). Nem fizetik ott, ahol a *földtulajdon* – ténylegesen vagy jogilag – *nem* létezik. Ebben az esetben a mezőgazdaság nem fejt ki különös ellenállást a tőke alkalmazásával szemben. Akkor a tőke ebben az elemben ugyanolyan fesztelenül mozog, mint a másikban. A mezőgazdasági termék ekkor éppúgy, mint az ipari termékek tekintélyes része mindig, értéke *alatt*, *költségáron* kerül eladásra. Ténylegesen a *földtulajdon* elmaradhat ott is, ahol a tőkés és a földtulajdonos egy személy stb.

De itt fölösleges belemenni ezekbe a részletekbe.

A *puszta különbözeti járadék* – amely nem abból keletkezik, hogy a tőkét földbe fektetik be, ahelyett hogy bármilyen más alkalmazási területen használnák fel – elméletileg nem okoz nehézséget. Nem más ez, mint többletprofit, amely minden ipari termelési területen is létezik minden olyan tőke számára, amely az átlagosnál jobb feltételek között dolgozik. Csakhogy a mezőgazdaságban rögzítődik, mert olyan szolid és (viszonylag) szilárd alapzaton nyugszik, mint a különféle talajfajták különböző fokú természetes termékenysége.

151

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1862] augusztus 7.

Kedves Engels,

A háziúr hétfőn nálam volt és kijelentette, hogy ha nem fizetek neki, miután oly sokáig türelemmel volt, a legrövidebb határidőn belül, akkor az ügyet átadja a házkezelőjének. S ezzel megjelenne a végrehajtó. Úgyszintén kaptam – mégpedig különösképpen ugyanazon a napon – adóvégrehajtási értesítéseket és leveleket a boltosoktól, akik többségükben a háziúr ismerősei, s akik perrel és az élelmiszerek megvonásával fenyegetnek.

Lassalle hétfőn este elutazott. Még találkoztam vele, miután mindezek az események lezajlottak. Levert külsőmön látta, hogy a válság, amelyről régóta tudott, valamiféle katasztrófához vezetett. Megkérdezett. Közlésem után kijelentette, hogy 1863 január 1-ig tudna nekem 15 £-et adni: tetszés szerinti összegű váltót is lehet rá intézvényezni, ha a kifizetésre – a 15 £-en felül – tőled vagy mástól ígéretet kap. Többet szűkös viszonyai között nem tehet. (Ezt el is hiszem, mert itt csupán bérkocsira és szivarra *napi* 1 £ 2 shilling kellett neki.)

Tudsz-e esetleg valamit ily módon tenni – felhasználva Borkheimot mint leszámítolót –, hogy a válságot elhárítsuk? A 10 £-ből 6-ot a zongorásnak fizettem, aki egy brutális alak és minden további nélkül a grófsági törvényszék elé hurcolt volna. 2 £-ért kiváltottam dolgokat a zálogházból, a maradékot pedig a feleségem rendelkezésére bocsátottam.

Biztosíthatlak, ha nem volnának családi nehézségeim, sokkal szívesebben költöznék egy model lodging house-ba[432], semmint hogy állandóan nyomást gyakoroljak pénztárcádra.

Ehhez jön még egy körülmény. Dr. Allen kijelentette nekem, hogy Jennykének feltétlenül szüksége van legalább kétheti tengerparti tartózkodásra, éppúgy a legkisebbnek is, akinek tavaly valami sárgaságféléje volt és megint nincs egészen rendben.

Itzig még azt is mondta nekem, hogy talán lapot alapít, ha szeptemberben hazatér. Megmondtam neki, hogy *jó fizetségért* elvállalnám a lap angliai tu-

dósítását, bármely egyéb felelősség vagy politikai közösség vállalása nélkül, minthogy politikailag néhány igen távoli végcélon kívül semmiben sem értünk egyet.

Az amerikai polgárháborúra vonatkozó nézeteidet nem teljesen fogadom el. Nem hiszem, hogy mindennek vége. Az északiaknál kezdettől fogva a rabszolgatartó határállamok[380] képviselői uralkodtak, akik McClellant, Breckinridge-nek ezt a régi hívét is vezető helyre tolták. A Dél viszont elejétől kezdve egységesen cselekedett. Az Észak maga változtatta a rabszolgaságot a Dél katonai erejévé, ahelyett hogy ellene fordította volna. A Dél a termelőmunkát a rabszolgákra bízza, s így zavartalanul harcba vihette egész haderejét. Egységes katonai vezetése volt; az Északnak nem. Hogy nem volt semmiféle stratégiai terve, az világosan kitűnik már a Kentucky-hadsereg valamennyi hadmozdulatából, amelyet Tennessee meghódítása után végrehajtott. Nézetem szerint mindez másként fordul majd. Az Észak végre komolyan fog háborút viselni, forradalmi eszközökhöz folyamodik és lerázza a rabszolgatartó határállamok embereinek uralmát. Egyetlen néger-ezred megdöbbentő hatással lesz a déliek idegeire.

A 300 000 ember megszerzésének nehézsége szerintem merőben politikai jellegű. Az északnyugati államok és Új-Anglia[433] kényszeríteni akarják és rá is kényszerítik majd a kormányt, hogy hagyjon fel eddigi diplomatikus hadviselésével, s most kidolgozzák a 300 000 ember előteremtésének feltételeit. Ha Lincoln nem enged (de engedni fog), forradalomra kerül sor.

Ami a katonai tehetségek hiányát illeti, a tábornokok eddigi, merőben diplomáciai és pártintrikák alapján való kiválasztása nemigen volt alkalmas arra, hogy ilyeneket felszínre hozzon. Úgy látom azonban, hogy Pope tábornok energikus ember.

Ami a pénzügyi intézkedéseket illeti, ügyetlenek, amint ez elkerülhetetlen az olyan országban, ahol eddig ténylegesen (az egész állam számára) nem létezett semmiféle adó, de azért korántsem olyan bárgyúak, mint Pittnek és Társainak az intézkedései.[434] A pénz mostani elértéktelenedése szerintem nem gazdasági, hanem merőben politikai okoknak, bizalmatlanságnak tulajdonítható. Ha tehát más politikát folytatnak, fordulat következik be.

A dolog lényege – szerintem –, hogy az ilyen háborúkat forradalmi módon kell viselni, s hogy a jenkik eddig alkotmányosan próbálták viselni.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Imandt itt van. Megint egy megszakítás, amely most igen terhes. Úgy gondolom, hogy munkám[39] 30 ív terjedelmű lesz.

152

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 augusztus 8.

Kedves Szerecsen,

Amikor előszámoltam neked kiadásaimat, korántsem az volt a szándékom, hogy a további „nyomástól", ahogyan te nevezed, elvegyem a kedvedet. Ellenkezőleg, úgy gondolom, ezután is kölcsönösen segítjük majd egymást, amiben csak lehet, s a dolog szempontjából teljesen közömbös, hogy pillanatnyilag melyikünk gyakorol „nyomást", és melyikünkre nehezedik a „nyomás", hiszen a szerepek fel is cserélődhetnek. Az egész felsorolás egyetlen indítéka az volt, hogy bebizonyítsam neked, képtelen vagyok e percben ennél a 10 £-nél többet szerezni.

Ugye, mindjárt készpénzben igénybe vetted Lassalle 15 £-jét, vagy hogyan értendő a „januárig"?* Netán csak akkor akar fizetni? Ami pedig a váltókat illeti, máris adhatok Lassalle-nak három-, esetleg négyhavi határidőre felőlem akár 40–45 £-re vagy mintegy 260–300 tallérra kiállított váltót, ha Borkheim hajlandó pénzzé tenni. Ezenkívül küldhetek neked még további 10 £-et készpénzben, ha Borkheimot szeptemberig megváratom a borért járó tartozásommal. Lenne tehát 10 tőlem, 45 a váltóra, 15 Lassalle-tól, összesen 70 £. Ezzel aztán jó időre alaposan ki is merülnék, de nem tesz semmit, ha ezáltal kikerülnél a kátyuból és Jennyke a tengerparta mehetne. Minthogy pedig Borkheimnak állandóan fizetnivalója van a kontinensen – és minthogy tudja, hogy nekem a váltót minden körülmények között fedeznem *kell*, ha nem akarom tönkretenni itteni pozíciómat, egész nyugodtan elmehetsz hozzá és megkérdezheted, hajlandó-e elintézni nekünk ezt a dolgot. Megmondhatod neki, hogy a gyapotüzlet mostani rossz időszakában kötelességem a lehető legkevesebb pénzt felvenni a cégtől és ezért szívesebben választanám ezt a módot. Te még sokkal kevésbé kell hogy feszélyezd magadat vele szemben ebben a históriában, mint én, menj hát mindjárt oda és rendezd el a dolgot, hogy nyomban kiállíthassam a váltót a báró úrra**.

---

* *V. ö. 259. old. – Szerk.*

** Lassalle. – *Szerk.*

Lupus hétfőn érkezett meg, grippében és reumában szenved; ez Londonban egy napig ágyhoz kötötte, az egyetlen napon, amit ott töltött; mihelyt kissé jobban volt, mindjárt idejött. Ez az oka, hogy téged nem keresett fel. Most jobban van, de in monetibus* szintén teljesen kimerült, s ezért mindjárt eljött hozzám a 10 £ miatt.

Egyébként feltétlenül kell valami újabb pénzügyi fogást alkalmaznod, mert különben végképp nem tudom, hogyan fedezzük a „Tribune" kiesését. A többi New York-i újság sincs abban a helyzetben, hogy akár csak némiképp is pótolja neked a „Tribune"-t; de megfelelő alkalommal nem ártana kísérletet tenni, valami mindig lepottyanhat. A könyv[39], ha 30 íves is, a legjobb esetben kb. 70 £-et hoz, de mi a helyzet Brockhausszal? Megbeszéltél valamit erről Lassalle-lal? És meddig fog még tartani? – Az „Allgemeine Militärzeitung"-gal megint felvettem a kapcsolatot, s meglátom, hogyan megy a dolog, de ott 6 hetenként 1 cikk a maximum. Nem intézhetnéd el nekem a m' soreszed** révén vagy más módon, hogy munkatársként dolgozzam valamelyik londoni angol lap katonai rovatában? De mindezek csak mellékes dolgok, s ha nem találjuk fel az aranyfosás művészetét, bajosan marad más hátra, mint hogy egy vagy más módon kicsikarj valamit a rokonaidból. Gondolkozzál ezen.

Lassalle haditerveiről és a te járadékelméletedről*** – amelyben számomra az „abszolút" járadék létezése még korántsem világos, hiszen ezt előbb be kellene bizonyítanod – a napokban írok. Förtelmesen kínoz az aranyér és képtelen vagyok tovább ülni.

Üdvözlöm a családot.

Barátod
F. E.

* – pénz dolgában – *Szerk.*
** – szolgád; segéded – *Szerk.*
*** *V. ö. 254–258. old.* – *Szerk.*

153

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 augusztus 9.

Kedves Engels,

Itzig csak január 1-én akarja kifizetni a 15 £-et.

Voltam tehát Borkheimnál. Intézvényezz 400 tallért Lassalle-ra (persze Borkheimnak semmit sem szóltam Lassalle-ról arra a 15 £-re vonatkozóan, amelyet Lassalle-nak kell fizetnie). Három hónapra. De aztán meg kell *újítani* a váltót, mert Borkheimnak megmondtam, hogy a dolog csak január 1-én fizethető. (Mivel ez Lassalle határideje.)

A legfontosabb tehát, hogy Borkheimnak elküldd a váltót.

Ami a *járadékelméletet* illeti*, természetesen először be kell várnom a leveledet. De, mint Heinrich Bürgers mondaná, a „vita" leegyszerűsítésére megjegyzem a következőket:

I. Az egyetlen, amit *elméletileg* bizonyítanom kell, az, hogy az abszolút járadék *lehetséges* az értéktörvény megsértése nélkül. Ez az a pont, amely körül az *elméleti* vita a fiziokraták óta mind a mai napig zajlik. Ricardo tagadja ezt a lehetőséget; én állítom. Egyúttal azt is állítom, hogy az ő tagadása egy elméletileg hibás és A. Smithtől örökölt dogmán alapszik – az *áruk költségárának* és *értékének* feltételezett azonosságán. Továbbá állítom, hogy ahol Ricardo a dolgot *példákkal* illusztrálja, mindig olyan állapotokat feltételez, amelyek között vagy nem létezik tőkés termelés, vagy (ténylegesen vagy jogilag) *nem létezik földtulajdon*. De hiszen éppen arról van szó, hogy a törvényt abban az esetben vizsgáljuk meg, amikor ezek a dolgok léteznek.

II. Ami az abszolút földjáradék *létezését* illeti, ez olyan kérdés, amelyet minden országban *statisztikailag* kellene megoldani. A pusztán elméleti megoldás fontossága azonban kitűnik abból, hogy 35 év óta a statisztikusok és egyáltalában a gyakorlati szakemberek állítják az abszolút földjáradék létezését, a (ricardiánus) teoretikusok pedig tagadni próbálják igen erőszakolt

---

* *V. ö. 262. old. – Szerk.*

és elméletileg gyenge lábon álló absztrakciók segítségével. Eddig mindig azt tapasztaltam, hogy az ilyen vitákban sohasem a teoretikusoknak volt igazuk.

III. Kimutatom, hogy még ha feltételezzük is az abszolút földjáradék létezését, ebből semmiképpen sem következik az, hogy a legrosszabbul megművelt föld vagy a legrosszabb bánya minden körülmények között hoz járadékot; viszont nagyon is lehetséges, hogy ezek a termékeiket piaci értéken, de *egyéni* értékük *alatt* kénytelenek eladni. Ricardo, ennek az ellenkezőjét bebizonyítandó, mindig azt teszi fel – elméletileg hibásan –, hogy bármilyenek is a piac körülményei, a *legkedvezőtlenebb* feltételek között termelt áru határozza meg a piaci értéket. Erre te már a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben helyesen megfeleltél.[435]

Ennyit pótlólag a járadékról.

Ami Brockhaust illeti*, Lassalle megígérte, hogy mindent elkövet, és ezt el is hiszem, mivel ünnepélyesen kijelentette: *saját* magnum opusát** a politikai gazdaságtanról csak akkor teheti közzé vagy veheti munkába – ezek őnála valójában azonos kifejezések –, ha az én írásom már megjelent.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Borkheim utólag megjegyzi:

A 400 tallért állítsd ki Lassalle-ra 3 hónapra és 2 héttel a lejárat előtt újítsd meg 1863 január 1-ig. Borkheim gondoskodni fog arról, hogy Lassalle az első lejáratkor megkapja a pénzt, ha te nem tudsz részletekben fizetni.

Az „*Evening Post*" ügyében*** szeretném, ha megfogalmaznál nekem egy levelet, mert a köznapi angol nyelven nagyon rosszul írok.

---

* *V. ö. 262. old. – Szerk.*
** – nagy művét – *Szerk.*
*** *V. ö. 254. old. – Szerk.*

154

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1862 augusztus 12. előtt]

Mellékelten a váltó báró Főokos* nevére. Értesítést *kell* neki küldened erről, dátummal, lejárattal stb., úgyszintén, hogy lejáratkor megkapja a pénzt, s hogy január 1-ig hosszabbítsa meg a határidőt, amikor aztán kifizetem neki a 15 £ különbözetet.

Barátod
F. E.

[Feljegyzés Marx kézírásával:]

aláírva 1862 augusztus 12. (Esedékes 3 hónappal a kelet után.)
1862 augusztus 12.

* Lassalle. – *Szerk.*

155

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1862 augusztus 13.]

Kedves Szerecsen,

A túloldali levélre[436] nem válaszolhatok, mert nem tudom, hogy részleteiben mit mondtál Borkheimnak, tehát attól kellene tartanom, hogy ellentmondást viszek ebbe a históriába. Természetesen nem gondolhattam mást, mint hogy Lassalle visszatért Berlinbe. Menj most mindjárt Borkheimhoz és nézz utána, hogy a váltót visszaküldjék, aztán pedig te küldd el Lassallenak elfogadásra. Enélkül természetesen semmit sem lehet csinálni. Hogy ez a félreértés hogyan keletkezhetett, fel sem tudom fogni.

Aranyeresed

F. E.

156

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 augusztus 14.

Kedves Frederick,

Csak néhány sort, mert ma rengeteget kell üzleti ügyekben szaladgálnom. Az egész félreértés abban áll, hogy „egyik" sem állt fenn.

Mielőtt neked írtam volna, megmondtam Borkheimnak, hogy *nem* tudom, Berlinben van-e Lassalle, tehát nincs biztosítva az azonnali elfogadás. Borkheim ennek ellenére megígérte, hogy leszámítolja, mihelyt a te aláírásodat megkapja. Később ezt megbánta. – Elhatározta, hogy nem ő maga számítolja le a váltót, mint eredetileg szándékozta, hanem egyik barátjával számítoltatja le, aki összeköttetésben áll Berlinnel.

Ehhez persze szüksége volt Lassalle elfogadványára. Az utóbbi, mint tegnap Buchertól megtudtam, most Wildbadban van, ahol id. Lassalle* többékevésbé dögrováson van. Nyomban írtam báró Itzignek**.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* Heimann Lassal. – *Szerk.*

** *V. ö. 602. old.* – *Szerk.*

157

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1862] augusztus 20.

Kedves Engels,

A váltóval sorozatos kalandjaim vannak.

Először megígéri Borkheim – aki igen jó szándékú, de szívesen henceg is, és post festum*, rosszkor, határozatlanná válik –, hogy ő fogja *(a maga zsebéből)* a váltót leszámítolni. Közben *tudta*, hogy Lassalle elfogadványát csak bizonyos idő múltán kaphatja meg. Aztán, anélkül, hogy egy szót szólna nekem, elküldi Bruckner (Testvérek) útján Berlinbe, hogy nevezett Brucknerék számítolják le. Lehetséges – úgy tesz, mintha a kiindulópontot elfelejtette volna –, hogy időközben megijedt.

Másodszor: báró Főokos**, akivel az ügyletet utolsó előtti este megbeszéltem, miután kijelentette, hogy ő „mindenre kész", Wildbadból, ahová az értesítést küldtem neki, *ma* a következőket írja[437]:

„Ahhoz, hogy a váltót elfogadjam, kötelezvényre van szükségem magától Engelstől, amelyben kötelezi magát, hogy *8 nappal a lejárat előtt* a fedezet birtokába juttat engem. Természetesen nem azért" (!), „mintha kételkednék abban, hogy te az ő megbízásából írsz. Hanem egyszerűen azért, mert ha belemegyek egy olyan váltóügyletbe, amelynek magam nem tehetek eleget, akkor legalább minden előre nem látott körülmény kizárására, minden eshetőségre számítva, kezemben kell hogy legyen annak az embernek a saját írásbeli kötelezvénye, aki a fedezetről gondoskodni tartozik és képes."

Erre nagyon ironikus levélben válaszoltam a bárónak***, aki most (Wildbadból elutazván) *Zürichben* tartózkodik és onnan néhány nap múlva „talán" Itáliába megy; közöltem vele, hogy postafordultával megkérlek, küldd el nekem a kötelezvényt, amit ezennel megteszek.

Borkheim tegnap felolvasta nekem hozzád intézett levelét. Szívesen ven-

---

* – ünnep után; utólag – *Szerk.*

** Lassalle. – *Szerk.*

*** *V. ö. 605. old.* – *Szerk.*

ném, ha privátim megírnád neki, hogy igyekezzék megszerezni nekem a pénzt, mert egyrészt (és csakugyan) *szörnyű* bajban vagyok, másrészt Lassalle visszatérte kalandos utazásáról el fog húzódni.

(Itzignek egyébként megírtam, hogy kötelezvényed vétele után írjon Berlinbe a „Meyer" Testvéreknek, akiknél a váltó van, hogy visszatértekor elfogadja a váltót, amennyiben nem tartózkodna elég sokáig egy helyen, hogy elfogadásra maga után küldethesse.)

Drága fiacskám, mondhatsz, amit akarsz, mégiscsak kínos, hogy az én nyomorúságom ennyi alkalmatlanságot okoz neked! Csak tudnék valami üzletbe fogni! Szürke minden elmélet, kedves barátom, és csak az üzlet zöld.[438] Sajnos, túl későn jutottam erre a belátásra.

A 20 £-ből, amit Borkheim előlegezett nekem, mindenekelőtt adót fizettem, aztán a suszternak, aki be akart perelni stb. 5 £-gel tegnap elküldtem a családomat Ramsgate-be, minthogy Jennyke nem maradhatott tovább itt. Nem köszönhetem meg neked eléggé, hogy ezt lehetővé tetted. Jennyke a legremekebb és legtehetségesebb gyerek a világon. De itt kétszeresen szenvedett. Egyfelől fizikai okokból. Aztán meg nyomasztották a házi gondok. Milyen boldog voltam ma, hogy a feleségem és a gyerekek elmentek s nem élték át velem együtt Itzig levelét!

Nem jöhetnél ide néhány napra? Bírálatomban[39] annyi régit felborítottam, hogy néhány pontról előbb mégiscsak szeretnék veled tanácskozni. Írni róla unalmas neked is, nekem is.

Az egyik kérdés, amelyről te mint gyakorlati ember bizonyára tájékozott vagy, a következő: tegyük fel, a gépi berendezés, amellyel egy vállalkozást megnyitnak, = 12 000 £. Ez átlagosan 12 év alatt használódik el. Ha aztán az árukhoz minden évben 1000 £ értéket csapnak hozzá, akkor a gép ára 12 év alatt fizetődik vissza. Ezt mondja A. Smith és minden követője. De valójában ez csak átlagos számítás. Azzal a gépi berendezéssel, amelynek 12 évig kell élnie, valahogy úgy áll a dolog, mint egy lóval, amelynek 10 évig kell élnie, illetve ennyi ideig kell munkaképesnek lennie. Bár e lovat 10 év után új lóval kell pótolni, valójában hiba volna azt mondani, hogy *minden évben* $^1/_{10}$-nyit elhal. Sőt, Nasmyth úr azt jegyzi meg a gyárfelügyelőkhöz intézett egyik levelében[439], hogy a gépi berendezés (legalábbis bizonyos gépi berendezés) a második évben jobban működik, mint az elsőben. Mindenesetre kell-e a 12 év folyamán minden évben természetben pótolni a gépi berendezés $^1/_{12}$ részét? Mi lesz mármost ebből az alapból, amely évente a gépi berendezés $^1/_{12}$ részét pótolja? Valójában nem felhalmozási alap-e ez az újratermelés bővítésére, függetlenül a jövedelem bármiféle tőkésítésétől? Vajon ennek az alapnak a léte-

zése nem szolgál-e *részben* magyarázatául annak, hogy olyan nemzetek, amelyeknél a tőkés termelés fejlett, tehát sok az állótőke, *egészen más* ráta szerint halmoznak fel tőkét, mint az olyan nemzetek, amelyeknél nem ez az eset?

Röviden felelhetnél erre, még az aranyér ellenére is.

Ami a Rüstow–Lassalle-féle tervet* illeti, bírálatod Bucher miatt fontos nekem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 249., 252. old. – Szerk.*

158

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1862 augusztus 21.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a firka Lassalle számára.* Ne bosszankodj annyit ezeken a szamárságokon. Egyszerűen kérd vissza a váltót és küldd el Lassalle-nak elfogadásra; vagy pedig intéztesd el közvetlenül Berlinből. Én, ezt meg kell értened, nem tudok többet elérni Borkheimnál, mint te, inkább kevesebbet. Hogy henceg, azt tudom.

Nagyon sietek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 268. old. – Szerk.*

159

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1862 szeptember eleje.]

Kedves Szerecsen,

Nyakig benne ülök a gyapotszédelgésben, amely roppant méreteket öltött – akinek van mersze, sok pénzt keres, de sajnos Ermen & Engelsnek nincsen mersze –, amellett irgalmatlanul sok a munkám, mihelyt csak tudok, írok neked.

Barátod

F. E.

160

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 szept. 9.

Kedves Szerecsen,

Fogalmad sincs arról, hogy az utóbbi időben milyen keményen kellett robotolnom. Az átkozott gyapotvacak az átlagérték ötszörösére emelkedett, s nem is hiszed, milyen munkát jelentett az egész vevőkört állandóan tájékoztatni ezekről a folyamatos emelkedésekről.

Remélem, hogy a szerencsétlen váltóval kapcsolatos lassalliáda* egyenesbe jött és birtokodban van a pénz. Én végre eljutottam oda, hogy pénteken 2 hétre Németországba mehetek;[440] sajnos, Londonban nem szakíthatom meg az utazásomat, az idő túl szűkre szabott, s az ostoba kiállítást[335] már hallomásból is annyira meggyűlöltem, hogy éppenséggel örülök annak, hogy nem látom. De írj nekem még néhány sort, mielőtt elindulok, hogy mi lett a váltóval és hogy érzi magát Jennyke.

A járadékelmélet** ebben a gyapotheccben[371] valóban túlságosan elvont volt számomra, gondolkodnom kell rajta, ha majd több nyugalmam lesz. Ugyanez a helyzet a gépek kopásával,*** ebben a históriában azonban szilárd meggyőződésem, hogy hamis vágányra jutottál. Hiszen a kopás ideje sem ugyanaz minden gépnél. De erről többet, ha visszaérkezem.

Egyes fickók szörnyű sok pénzt kerestek itt az emelkedés idején. Nekünk semmi sem fog jutni belőle, részint, mert a derék Gottfriednak° mégiscsak a nadrágjába szalad a bátorsága, részint pedig, mert a fonógyárosok egyáltalán semmit sem keresnek ebben a periódusban. Mindent a bizományos cégek vágtak zsebre.

A II. sz. Bull Run-história[441] remek csínyje volt Stonewall Jacksonnak°°, aki kimagaslóan a legpompásabb fickó Amerikában. Ha a konföderáltak

* *V. ö. 268. old. – Szerk.*
** *V. ö. 263–264. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 269–270. old. – Szerk.*
° Gottfried Ermen. – *Szerk.*
°° – Kőfal Jacksonnak – *Szerk.*

főseregének frontális támadása támogatta volna őt és ha minden stimmel (akár csak félig-meddig), akkor monsieur Pope-nak valószínűleg vége. Így azonban a dolog semmire sem vezetett, a konföderáltak mindössze nagy morális előnyre — a vállalkozó szellemük és Jackson iránti respektusra —, meg néhány négyzetmérföld területre tettek szert; viszont meggyorsították *az egész szövetségi hadseregnek* Washington körüli egyesítését és összpontosítását. Bizonyára további híreket kapunk most majd a következő gőzhajóval újabb ütközetekről, amelyekből a föderalisták győztesként kerülhetnének ki, ha tábornokaik nem lennének olyan vészesen buták. De mit lehet az ilyen nyomorult népséggel csinálni! Pope a leghitványabb mind közül, csak pöffeszkedni tud, meg visszavonni, hazudni és vereségeket eltitkolni. Szavamra, a tudofántos vezérkari McClellan most szinte megint értelmes embernek tűnik. Ráadásul az ordré, hogy minden leendő vezérőrnagynak le kell tennie a porosz tiszti vizsgát.[442] Túlságosan siralmas ez, a déli fickókat pedig, akik legalább tudják, hogy mit akarnak, szinte hősöknek látom az Észak lagymatag vircsaftjához képest. Vagy még mindig azt hiszed, hogy az északi urak elfojtják a „rebelliót"?

Agyő!

Barátod

F. E.

161

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1862] szeptember 10.

Kedves Engels,

A családom hazatért Ramsgate-ből; Jennyke nagyon összeszedte magát. Lassalle levele, amelyben mellékelt egy levelet a berlini Meyer Testvérekhez, akiknél a váltó Berlinben van, s jelzi, hogy elfogadja a váltót, csak tegnap érkezett meg. De időközben Borkheim már szabadságra utazott. Eddig részletekben 40 £-et fizetett, ebből a 40-ből az utolsó 15-öt 13 nappal ezelőtt, amikor *elutaztam*[443]. Meg akartam szorongatni ugyanis a nagybátyámat. De ő szintén utazgatott a kontinensen. Onnan (Kölnön stb. át) Trierbe mentem anyámhoz, de eredménytelenül, amit rögtön sejtettem, amikor nagybátyám uram nem volt elcsíphető. E hó 17-én a hentesemnek egy 6 (hat) £-es váltót kell kifizetnem, s Borkheim addig nem érkezik vissza, mert kb. 4 hétig szándékozik kóborolni Svájcban stb.

Ami a jenkiket illeti, változatlanul az a meggyőződésem, hogy az Észak végül is győzni fog; persze a polgárháború megérhet különböző epizódokat, talán fegyverszüneteket is, és sokáig elhúzódhat. A Dél csak azzal a feltétellel kötne vagy köthetne békét, hogy a rabszolgatartó határállamokat megkapja. Ebben az esetben Kalifornia is neki jutna, az Északnyugat követné, és az egész föderáció, talán New England államainak kivételével, ismét *egy* országot alkotna, ezúttal a rabszolgatartók elismert felsőbbsége alatt. Ez az Egyesült Államok rekonstrukciója lenne a Dél által kívánt bázison. De ez lehetetlen és nem fog megtörténni.

Az Észak viszont csak akkor köthet békét, ha a konföderáció a régi rabszolgatartó államokra korlátozódna és a Mississippi-folyó és az Atlanti-óceán közé szorulna. Ebben az esetben a konföderáció csakhamar jobblétre szenderülne. Közben fegyverszünetek stb. egy status quo alapján legfeljebb megszakításokat idézhetnének elő a hadviselésben.

Az a mód, ahogyan az Észak háborút visel, nem is lehetett más egy *polgári* köztársaságban, amelyben a szédelgésnek oly sokáig szuverén uralma volt. A Dél, egy oligarchia, inkább alkalmas erre, kivált egy olyan

oligarchia, amelyben az egész termelőmunka a niggerekre hárul, a 4 millió „white trash"[325] pedig hivatásos flibustier*. Mindazonáltal a fejemet tenném rá, hogy ezek a fickók, „Kőfal Jackson" ellenére, a rövidebbet húzzák. Persze lehetséges, hogy előbb még valamiféle forradalom következik be maguknál az északiaknál.

Willich dandártábornok, és mint Kapp Kölnben mesélte, most Stephens** is hadba fog vonulni.

Úgy látom, hogy kissé túlságosan a dolgok katonai aspektusára hagyatkozol.

Ami a gazdasági históriát illeti,*** nem akarlak az utazásodon ezzel a „ballaszttal" megterhelni.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Azt azonban megírhatnád nekem, hol és mikor utazol át Londonon. Ha csak valamiképp módomban áll, odamegyek, hogy lássalak.

Lehetséges (bár még sok minden az útját állja), hogy a jövő év elején belépek egy angol vasúti céghez.

Mi van Garibaldival?

---

* – rabló, kalóz, zsivány; szélhámos – *Szerk.*

** *Valószínűleg* Wilhelm Steffen. – *Szerk.*

*** *V. ö. 273. old.* – *Szerk.*

162

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 okt. 16.

Kedves Szerecsen,

A múlt héten végig és ezen a héten napról napra készültem neked írni, de az átkozott gyapot-históriák megakadályoztak ebben. Ezek az urak a távollétemben persze mindent elhanyagoltak, amit csak lehetett, úgyhogy tele vagyok munkával.

Lupus üzeni, hogy a dolgokat rendben megkapta.* Az eset fölötte mulatságos. Ezek a szegény hazudozó poroszok, akik mindig blamálják magukat, mihelyt kibocsátanak valami írást!

Ugye megkaptad a 10 £-es bankjegyet, amelyet elutazásom napján küldtem neked? Megint túl sokáig megragadtam Barmenban és Engelskirchenben, miután két héten át a Mosel és a Rajna mentén, meg Türingiában barangoltam. Brüsszelen és Luxemburgon át egyenesen Trierbe mentem, onnan gyalog Kochemba stb. Kölnben nem is voltam.

Bismarck kinevezését a burzsoák harsogó kacajjal fogadták.[444] Egyáltalában, a fickók rendkívül magabiztosak és némiképp vakmerők voltak. A derék Vilmost** végre megfogták egy pénzkérdésben, s tudják, hogy itt idővel engednie kell nekik; de rendkívül idillikus elképzelésük van a dolog lefolyásáról, s úgy vélik, hogy ha csak capliztatják egy ideig a fickót, biztos, hogy magától közeledik majd hozzájuk. Még majd nagyot néznek. A dolog tavasz táján mindenképpen válsághoz kell hogy vezessen. Egyébként pokolian mulatságos, micsoda lelkesítő hatást gyakorol az ilyen pénzkérdés a filiszterekre. Schulze-Delitzsch és Tsai egyenesen szórakoztatókká válnak, s csak Virchow marad „komol" férfiú; de nem, kívüle még Heinrich Bürgers is illő méltóságot tanúsít Weimarban, ahol is az özönvíz előtti idők birodalmi alkotmánya[445] mellett szónokol. Meg kell mondanom, Schulze-Delitzschet, aki pedig mindig csak egy nyamvadt nyárspolgár volt és az is

---

* *V. ö. 607. old. – Szerk.*

** I. Vilmos. – *Szerk.*

akart lenni, ezt a spórkassza-emberkét egyenesen tiszteletre méltónak látom, ha az olyan kutyákhoz hasonlítom, mint Bürgers és a nahahagy Miquel, akik a hazát Weimarban a „porosz éllel"[446] mentik meg.

Most már Kinkellel is tisztában vagyok. Merő karikatúrája egy koblenzi kárpitosnak, aki a maga módján egyedülálló mintapéldánya a Rajna-vidéki embernek, e fajta minden előítéletével és korlátoltságával, átkozza a poroszokat, gyűlöli a franciákat, Ausztriával rokonszenvezik, emellett egy szuszra katolikus és demokrata, de pompásan tud masírozni; a fickó együtt mászta meg velem a kochemi hegyet. Ha Kinkel meglátná ezt a legényt, akit testi mivoltában tetőtől talpig formáz, seggre esne ijedtében.

Hogy vélekedel Amerikáról? A pénzügyi krach, amely ezeket a papír-pénzzel kapcsolatos buta rendszabályokat tekintve nem maradhat el, közeledni látszik.* Katonailag az Észak most valószínűleg megint némiképp talpra áll majd.

Hogy van Jennyke?

Sokszor üdvözlöm a feleségedet és a lányokat.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 280. old. – Szerk.*

163

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 október 29.

Kedves Engels,

Nem járja, hogy vakációd alatt soha sincs időd akár csak egy napot is Londonban tölteni.

Jennyke a fürdők óta sokkal jobban van, de még nem úgy, ahogyan kellene. Egy éve nem gyarapodott súlyban, hanem vesztett belőle.

Lassalle, aki igen dühös rám, közli, hogy a fedezet, mivel nincsen bankárja, személyesen neki küldendő, berlini címére, Bellevuestrasse 13. Ebben a hónapban pert folytatnak ellene egyik híres beszéde[447] miatt.

Schily itt volt egy hétig, nagyon szerencsétlennek és betegnek látszik. Ezzel szemben barátja, Imandt, aki szintén itt volt, mielőtt elutaztam Hollandiába és Trierbe*, szörnyen meghízott. Mintha valósággal új háta nőtt volna a régi tetejébe.

Ami Amerikát illeti, azt hiszem, a marylandi hadjárat[448] döntő jelentőségű volt, mivel azt mutatja, hogy még a határállamok e leginkább déli érzelmű részében is kevés a híve a konföderáltaknak. Márpedig az egész harc a határállamok körül forog. Aki megszerzi őket, azé az uralom az Unió felett. Hogy Lincoln abban a pillanatban jelentette be a kiadandó felszabadítási törvényeket[449], amikor a konföderáltak Kentuckyban előrenyomultak, ez egyszersmind azt is mutatja, hogy egyáltalán nincsenek többé tekintettel a határállamok lojális rabszolgatartóira. A rabszolgatartók Missouriból, Kentuckyból, Tennesseeből máris tömegesen vándorolnak ki délre, black chatteljükkel** együtt, és ha a harc még valamelyest elhúzódik, ami bizonyos, akkor a Dél elveszti ott minden támaszát. A területiumokért[426] kezdte meg a harcot. Maga a háború volt az az eszköz, amely megsemmisítette hatalmát a határállamokban, bár ezeket amúgy is napról napra lazább kötelékek fűzték már a Délhez, mivel a rabszolgatenyésztés és a belső rabszolgakereskedelem nem talált többé piacra. Ennélfogva nézetem szerint a

* *V. ö. 155. old. – Szerk.*

** – fekete ingóságukkal – *Szerk.*

Dél szempontjából már csak defenzíváról lehet szó. De sikerének lehetősége csakis az offenzívában volt meg. Ha igaznak bizonyul a hír, hogy Hooker megkapta a Potomac-hadsereg aktív parancsnokságát, McClellant „visszavonják" a főparancsnok „elméleti" posztjára és Halleck veszi át a főparancsnokságot Nyugaton, akkor a hadviselés bizonyára Virginiában is erélyesebb jelleget ölt majd. Azonkívül most véget ért a konföderáltak számára legelőnyösebb évszak.

Erkölcsileg a marylandi hadjárat szétpukkanása feltétlenül óriási jelentőségű volt.

Ami a pénzügyeket illeti, az Egyesült Államok a függetlenségi háború idejéből tudja, mi pedig az osztrák tapasztalatokból[450] tudjuk, hogy meddig lehet eljutni elértéktelenedett pénzzel. Tény az, hogy a jenkik sohasem exportáltak több gabonát Angliába, mint ebben az évben, hogy a mostani termés jóval meghaladja az átlagot és hogy a kereskedelmi mérlegük sohasem volt kedvezőbb, mint két év óta. Mihelyt érvénybe lép az új adórendszer (igaz, igen idétlen és hamisítatlanul Pitt-szellemű[434]), végre *vissza is áramlik* majd a papírpénz, amelyet eddig csak állandóan *kibocsátottak*. Ezáltal fölöslegessé válik a papírpénz kibocsátásának a jelenlegi mértékben való növelése, a további elértéktelenedést pedig ezzel meggátolják. Az eddigi elértéktelenedés sem volt annyira veszélyes, mint hasonló körülmények között Franciaországban, sőt Angliában is, mert a jenkik sohasem tiltották be a *kétféle árat*, az arany-árat és a papírpénz-árat. Ilyenformán a tulajdonképpeni baj egy olyan államadósság, amiért sohasem kapták meg az igazi egyenértéket, és a tőzsdejáték meg a spekuláció premizálása.[451]

Ha az angolok azzal kérkednek, hogy náluk az elértéktelenedés sohasem haladta meg a $11^1/_2$ %-ot (mások szerint egy ideig ennek több mint a kétszerese volt), akkor elfeledni méltóztatnak, hogy *ők* nemcsak tovább fizették a régi adókat, hanem emellett évente még újakat is fizettek, tehát a bankjegyek visszaáramlása eleve biztosítva volt; a jenkik viszont $1^1/_2$ éve (a nagyon lecsökkent behozatali vámok kivételével) ténylegesen *adók nélkül*, pusztán a papírpénz-kibocsátás ismétlésével viseltek hadat. Ezt a folyamatot tekintve, amely most fordulópontjához ért, az elértéktelenedés még csakugyan viszonylag csekély.

A düh, amellyel a déliek Lincoln törvényeit[452] fogadják, bizonyítja fontosságukat. A Lincoln-féle törvények mind úgy festenek, mint szűkkeblűen pontokba foglalt feltételek, amilyeneket egy ügyvéd szab az ellenfél ügyvédjének. Ez azonban mit sem von le történelmi tartalmukból, és valóban mulatságosnak tartom ehhez viszonyítva a sok sallangot, amellyel a franciák a legjelentéktelenebb dolgot is körülveszik.

Természetesen másokhoz hasonlóan én is látom, ami a mozgalom formájában a jenkiknél ellenszenves; de ez szerintem a „polgári" demokrácia természetében leli magyarázatát. Az ottani események mégis világrengetők, és az egész históriában nincs undorítóbb, mint a vele szemben tanúsított angol magatartás.

Üdvözlöm Lupust. Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A 10 £-et rendben megkaptam.

164

Marx Engelshez

Manchesterbe[453]

[London,] 1862 november 4.

Kedves Engels,

Éppen most jövök Freiligrathtól. Elküldi a 400 tallért Lassalle-nak. Te pedig küldj Freiligrathnak 60 £-et, s akkor ő majd közli veled az árfolyamot stb.

Ami a megújítást illeti, nincs akadálya. Te kiállíthatsz 45 £-ről, vagy bármely 60 £-nél kisebb összegről egy váltót s ezt elküldöd nekem, hogy Lassalle hátirattal ellássa. Mihelyt ez megtörtént, itt leszámítoltatható. *Háromhavi* fizetési határidőre állíthatod ki. De a megújításhoz Lassalle hátirata kell, tehát erre a kifizetésre már nem történhet meg. A levelem után maga Lassalle is számít erre a megújításra. Írd meg nekem azonnal, hogy mi történjék.

Barátod
K. M.

165

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 nov. 5.

Kedves Szerecsen,

A 60 £-et holnap elküldöm Freiligrathnak. Hogy milyen módon történjék a váltó megújítása, azt csak akkor mondhatom meg, ha tudni fogom, hogy a váltó csakugyan *bizonyosan* leszámítoltatható, mihelyt Lassalle elfogadta, és hogy ki gondoskodik a leszámítolásról? Egyrészt haszontalan lenne Lassalle-t mértéken felül gyötörni olyan váltókkal, amelyek közvetlenül nem hoznak pénzt neked, s másrészt abból sem lenne túl sok hasznom, ha Borkheim (akire ugyanezek a megfontolások érvényesek) a pénzt csupa kis részletben küldené meg nekem. Ráadásul a költségek.

Ami Amerikát illeti, persze én is úgy vélem, hogy a konföderáltakat Marylandben nagy jelentőségű váratlan erkölcsi csapás érte.[448] Arról is meg vagyok győződve, hogy a határállamok *végleges* birtoklása dönti el a háború kimenetelét. De semmiképpen sem vagyok biztos abban, hogy a história olyan klasszikus formában fog végbemenni, ahogy te a jelek szerint gondolod. A jenkik minden hűhója ellenére még semmi tünete nincsen annak, hogy az emberek a dolgot valóban nemzeti létkérdésnek tekintik. Ellenkezőleg, a demokraták választási győzelmei inkább azt bizonyítják, hogy növekvőben van az a párt, amely torkig van a háborúval.[454] Ha csak egy bizonyítéka, csak egy jele lenne, hogy a tömegek Északon kezdenek úgy fellépni, mint Franciaországban 1792-ben és 1793-ban, mindez igen szép volna. De az egyetlen várható forradalom a jelek szerint inkább egy demokrata ellenforradalom és egy hamis béke, amely a határállamokat is felosztja. Elismerem, hogy ezzel a dolog még korántsincs elintézve. De egyelőre mégis így állunk. Meg kell mondanom, nem tudok lelkesedni egy olyan népért, amely ilyen óriási fontosságú kérdésben hagyja, hogy negyedannyi ember, mint a saját létszáma, folyton püfölje, és amely 18 hónapi háború után nem ért el egyebet, mint azt a felfedezést, hogy valamennyi tábornoka szamár, polgári hivatalnokai pedig csirkefogók és árulók. A dolognak mégiscsak másképp kell történnie, még egy polgári köztársaságban is, ha nem akarnak

egészen megfenekleni a sárban. Amit arról mondasz, hogy az angolok aljas módon fogják fel a dolgot, azzal teljesen egyetértek.*

Itt a nyomor lassacskán akuttá válik. Gumpert azt mondta nekem, hogy kórházában minden komolyabb megbetegedés tífuszos jelleget ölt, s nagyon megnőtt az olyan tuberkulotikus eseteknek a száma, amelyeknek eredete az utolsó 8–9 hónapra vezethető vissza. Azt hiszem, hogy egy hónapon belül a munkások azzal a siralmas passzivitással is torkig lesznek, amelyet most tanúsítanak.

Szívélyes üdvözlettel.

Barátod
F. E.

Egy koppenhágai német kereskedő, 48-as exdemokrata, meglátogatta Freiligrathot, aki őt egy Schleswig-Holsteinről folytatott beszélgetés kapcsán Blindhez utasította. Megmondtam ennek az embernek, hogy Blind egy kofa.

* *V. ö. 281. old. – Szerk.*

166

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1862] november 9.

Sietségben.

Kedves Engels,

Eccariusnak skarlátban egymás után három gyermeke halt meg. Ráadásul a legnagyobb nyomor. Hozzál össze valami csekélységet az ismerősök körében és küldd el neki erre a címre: 22, Denmark Street, szemben a St. Giles templommal.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

167

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862 november 14.]

Kedves Engels,

Minthogy éppen most küldtél pénzt Eccariusnak, ezenkívül a Lassalle-féle váltóra a nagy összeget is kifizetted, természetesen teljesen „kész" vagy. Mégis kérnem kell, hogy küldjél nekem *hétfőig* valami keveset, mert szenet kell vásárolnom és „élelmiszert", mivel a boltos már három hete felmondta a hitelt, de ennek ellenére, amíg ezt a gazembert ki nem fizettem, készpénzért *nála* kell vásárolnom, nehogy bepereljen.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

168

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 nov. 15.

Kedves Szerecsen,

Igazad van, teljesen kész vagyok és nagyon foglalkoztatnak a „megtakarítások", akárcsak a porosz kormányt. Abban a reményben, hogy a Hyde Road-i családias élet fedezi ezt a kiesést, mellékelten küldöm neked az O/L 28 076, Manchester, 1862 jan. 28. jelzésű ötfontos bankjegyet. Egyidejűleg útnak indul a címedre Chaplin és Horne útján egy kosár bor, amelyben kb. egy tucat bordói és 2 palack 1846-os rajnai óbor van Jennyke számára, a többi 1857-es rajnai bor. Összesen 24 palack.

Türelmetlenül várom a gőzhajót, amely híreket hoz a New York-i választásokról.[454] Ha a demokraták New York államban győznek, igazán nem tudom már, hogy mit gondoljak a jenkikről. Hogy egy nép, amely nagy történelmi dilemma előtt áll, amikor egyúttal a saját léte is kockán forog, másfél éves harc után zömében reakcióssá válhat és amellett szavazhat, hogy beadja a derekát, ez mégiscsak nehezen fér a fejembe. Akármilyen jó egyfelől, hogy a polgári köztársaság Amerikában is alaposan lejáratta magát, úgyhogy a jövőben sohasem lehet többé önértékéért hirdetni, hanem csak mint eszközt és átmeneti formát a szociális forradalomhoz, mégis bosszantja az embert, hogy a félannyi lakosságot számláló tetves oligarchia ugyanolyan erősnek bizonyul, mint az esetlen, nagy, gyámoltalan demokrácia. Egyébként, ha a demokraták győznek, a derék McClellan és a westpointiak[455] gyönyörűen felülkerekednek, és hamarosan vége a dicsőségnek. A fickók képesek békét kötni, ha a Dél visszatér az Unióba azzal a feltétellel, hogy az elnök mindig déli legyen és a kongresszus mindig egyenlő számban álljon déliekből és északiakból. Még az is kitelik tőlük, hogy Jefferson Davist nyomban kikiáltják az Egyesült Államok elnökévé, és még valamennyi határállamot[380] is odaadják, ha másképpen nincs béke. Akkor aztán agyő, Amerika.

A Lincoln-féle felszabadításnak[449] eddig még semmi hatását nem látni

azon kívül, hogy az Északnyugat, a négerelözönléstől való félelmében, a demokratákra szavazott.

És hogy a legnagyobbtól a legkisebbhez szálljak le, mit szólsz a derék Vilmoshoz*? A fickó végre megint önmaga; levezekelte liberális bűneit és azt mondta a sánta Erzsébetnek**: „mater peccavi"[456]. Ezért ada néki az Úr hatalmat, amivel megverje a liberálisok görvélykóros csőcselékét, és ehhez, mondja Vilmos, „ehhez kell nekem a katonaság". A fickó olyan rabiátus, hogy még Bismarck sem elég reakciós neki. Hogy te, Schapper, buta vagy, azt tudjuk, s azt te magad is tudod, de *ennyire butának* stb., stb. A dolog ragyogóan halad és kívánni sem lehetne jobbat, mint hogy a liberális polgárság 14 évvel 1848 után a legszélsőségesebb forradalmi dilemmába kényszerül rongyos 6 millió tallér, kb. 850 000 £. miatt. Csak ne váljék a vén szamár megint lagymataggá. Most a legjobb formában van ugyan, de ezeknél a poroszoknál semmiben sem lehet bízni, még a butaságukban sem. Ha ez így folytatódik, teljességgel elkerülhetetlen a kravál, és ha a végsőkig megy a dolog, Vilmos nagyot néz majd, hogy milyen módon szól bele „a katonaság", tudniillik a közkatonák, akik megköszönik majd neki, hogy a kétéves szolgálati idő helyett a háromévesért kell verekedniök.[457]

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak.

Barátod
F. E.

Apropó. Ugyan küldd már el nekem a „Free Press" legutóbbi 4 számát, sohasem tudom itt megkapni, ha nem éppen aznap megyek érte, amit mindig elfelejtek.

* I. Vilmos. – *Szerk.*
** IV. Frigyes Vilmos özvegye. – *Szerk.*

169

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1862] nov. 17.

Kedves Engels,

Hálás köszönet az 5 £-ért.

Úgy tűnik nekem, hogy te túlságosan csak az egyik oldalát nézed az amerikai verekedésnek. Az Amerikai Kávéházban megszemléltem egy csomó déli újságot és azt láttam belőlük, hogy a Konföderáció igen szorult helyzetben van. Az angol újságok a „Corinth" melletti csatát[458] elhallgatták. A déli lapok ezt a legnagyobb balszerencsének ecsetelik, amely velük a zászlóbontás óta megesett. *Georgia* állam a konföderáltak „újoncozási törvényét"[459] semmisnek és hatálytalannak nyilvánította. *Virginia* a tolvaj Floyd személyében elvitatta „Jefferson Davis *kreatúráinak*" (szó szerint) azt a jogát, hogy államukban további sorozást végezzenek. Oldham, *Texas* képviselője a richmondi kongresszuson tiltakozott az ellen, hogy a Délnyugat „törzscsapatait" Keletre, azaz Virginiába szállítsák. Mindezekből a vitákból teljesen tagadhatatlanul kiviláglik két dolog:

hogy a konföderációs kormány túlfeszítette a húrt, amikor erőszakkal iparkodott feltölteni a hadsereg sorait;

hogy az államok a „state rights"-t* érvényesítik a különszövetség ellen, ahogyan ez ilyen ürüggyel fordult szembe az Unióval.[460]

A demokraták győzelmét Északon[454] olyan reakciónak tekintem, amelyet e konzervatív és csalárd elemnek megkönnyített a föderális kormány rossz hadviselése és pénzügyi baklövései. Egyébként olyasfajta reakció ez, amilyen minden forradalmi mozgalomban előfordul és pl. a Konvent idején annyira erős volt, hogy ellenforradalminak számított, ha valaki a király** halálra ítélését általános népszavazásnak akarta alávetni, a Direktórium alatt pedig annyira erős, hogy I. Bonaparte úrnak ágyúznia kellett Párizst.[461]

---

* – „különállamok szuverenitását" – *Szerk.*

** XVI. Lajos. – *Szerk.*

Másrészt a választások 1863* december 4-e előtt semmiféle befolyást nem gyakorolnak a kongresszus összetételére; tehát csak ösztökélés a republikánus kormányzatnak, amelynek a feje felett ott függ a kard.[462] És a republikánus képviselőház mindenesetre jobban ki fogja használni a számára kiszabott élettartamot, már csak az ellenpárt iránti gyűlöletből is.

Ami McClellant illeti, a saját hadseregében ott van Hooker meg más republikánusok, akik kormányparancsra bármely nap letartóztatják.

Ehhez jön még a francia intervenciós kísérlet, amely reakciót fog kiváltani reakció ellen.[463]

Nem látom tehát olyan rossznak a dolgokat. Ami sokkal jobban bánthatna, az a lancashire-i munkások birkatürelme. Ilyet még nem látott a világ. Annál is inkább, mert maga a gyáros-csürhe még csak nem is tesz úgy, mintha „áldozatot hozna", hanem átengedi Anglia többi részének a dicsőséget, hogy seregét fenntartsa neki; azaz Anglia többi részére hárítja változó tőkéjének fenntartási költségeit.

Anglia ebben az utóbbi időben jobban blamálta magát, mint bármely más ország, – a munkások keresztyéni rabszolgatermészetükkel, a burzsoák és az arisztokraták a rabszolgaság legközvetlenebb formájáért való lelkesedésükkel. De hát ez a kétféle megnyilvánulás kiegészíti egymást.

Ami „Szép Vilmosunkat" illeti, a fickó csakugyan szívderítő. Egyébként a Bismarck-kormány semmiképp nem más, mint a kisnémet haladópártiak[357] megvalósult jámbor óhaja. Rajongtak Louis Bonaparte-ért, a „haladás emberéért". Most látják, hogy mit jelent egy „bonapartista" kormány Poroszországban. Hiszen Bismarckot úgyszólván Bonaparte (és Oroszország) nevezte ki.

A „Press"-eket[24] összeszedem neked.

Üdvözlet (a hölgyeknek** is).

Barátod
K. M.

---

* *A kéziratban:* 1864. – *Szerk.*

** Mary és Lizzy Burns. – *Szerk.*

170

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 nov. 20.

Kedves Engels,

Sietve és *hálás köszönettel* igazolom neked a 10 £ első felének vételét.

Bárcsak megvernék még egyszer a mexikóiak (a legutolsók az emberek között) a crapaud-kat*, de most ezek a kutyák – az állítólag radikális burzsoák – még Párizsban is a „zászló becsületéről" beszélnek.

Ha Spence nem bánik el az északiakkal, akkor nem segít semmi, még McClellan rossz hadvezetése sem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – varangyokat; (francia) nyárspolgárokat – *Szerk.*

171

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1862 dec. 24.

Kedves Engels,

Amióta tőled eljöttem[464], nagyon mozgalmas napjaim voltak.

Hétfőn jöttek a manicheusok[465], de a megbeszélt módon nem mind. 15 £-et osztottam szét köztük. A legkomiszabbnak 12 £-es, látra szóló váltót adtam 6 hétre (tulajdonképpen 7 hétre, mert ez év végével kelteztem), a véletlenre bízván magamat.

Szerdán a feleségem elutazott Párizsba; tegnap este jött vissza. Minden rendben lett volna, ha Abarbanelt éppen a feleségem odaérkezte előtt nem éri szélütés, úgyhogy tehetetlenül feküdt az ágyban, bár a feje tiszta. Egyáltalában, a feleségemnek a balesetek egész tragikomikus sorozatát kellett végigcsinálnia. Először nagy vihar a tengeren; az ő hajója megmenekült, de a közelben egy másik hajó (via Boulogne) elsüllyedt. Abarbanel Párizs környékén lakik. A feleségem vonattal ment hozzá. Baleset történt a mozdonnyal, úgyhogy 2 órára megszakadt az útjuk. Később felborult az omnibusz, amellyel utazott. Tegnap pedig Londonban bérkocsijának a kereke belegabalyodott egy másikéba. Kiszállt és gyalogszerrel jött haza két fiúval, akik a poggyászát hozták. Egyébként egyvalamit elintézett Párizsban, ahol találkozott Massollal stb. Mihelyt a könyvem[39] megjelenik, *franciául* is kiadják.

S most a legnagyobb baj. Marianne (Lenchen testvére), akinek szívbaját Allen már egy évvel ezelőtt kezelte, a feleségem elutazásának napjától kezdve rosszul volt. Kedden este, 2 órával a feleségem megérkezése előtt, meghalt. Az egy hét alatt Lenchennel együtt én végeztem a betegápolást. Allennek már az első naptól kezdve aggályai voltak. *Szombaton* 2 órakor lesz a temetés, amikor is egyszerre 7 $^1/_2$ £-et kell kifizetnem a temetkezési vállalkozónak. Ezt tehát elő kell teremteni. Szép karácsonyi szórakozás a szegény gyerekeknek.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

172

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1862 dec. 26.

Kedves Szerecsen,

Lupus tegnap adta ide a leveledet, s mellékelten küldöm neked az Angol Bank 5 £-es, O/I 85 335, Manchester, 1862 jan. 28. jelzésű bankjegyét, és a Bostoni Bank 5 £-es, M. 97. számú bankjegyét, fizetendő Mastermanéknél Londonban. Sajnos, az öreg Hillnek nincs 10 £-je az Angol Bank bankjegyeiben, de a másik is pénz.

Az otthonodban és a feleséged utazásán történt események valóban csodálatosak, de, ami ennél fontosabb, *egész speciálisan pechesek*. Viszont a francia közzétételre való kilátás mindenesetre nagyszerű. Hogy fog ez lebonyolódni? És hallottál valamit Brockhausról?*

Félek, hogy a derék Burnside-ot megverik a Rappahannocknál. Úgy látszik, egész különösen vonzódik ehhez, mert nem tudja magát elszánni, hogy egyszerre több mint 40 000 embert kockára tegyen. Egyébként meglep, hogy a konföderáltak ott verekednek és nem vonulnak inkább lassan vissza Richmondig, hogy ott csatázzanak; lehetséges, hogy ez még megtörténik.

Sok üdvözlettel.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 262., 264. old. – Szerk.*

173

Engels Marxhoz

Londonba

252, Hyde Road, Manchester, 1862 dec. 30.

Kedves Szerecsen,

Pénteken küldtem neked ajánlott levélben 10 £-et, 5 £-et az Angol Bank bankjegyében és 5 £-et a Bostoni Bank bankjegyében, fizetendő a Masterman & Co. bankházban, London. Minthogy azóta nem hallottam rólad, kissé nyugtalan vagyok.

Burnside vereségét[466] szörnyen eltúlozzák. Világos, hogy szükségképpen befolyásolja a hadsereg morálját, de korántsem annyira, mintha a nyílt csatatéren szenved vereséget. Úgy látszik, hogy a taktikai előkészítés nagyon rossz volt. A balszárny oldaltámadásának nyilván az előtt ki kellett volna bontakoznia, hogy sor kerül a frontális támadásra Sumner parancsnoksága alatt. De ezt egészen elhanyagolták. Sumner a legnagyobb pácban lehetett, mielőtt Franklin egyáltalán hozzájutott, hogy komolyan verekedjen. Azután Burnside szemlátomást nem tudott elhatározásra jutni tartalékainak felhasználásáról. A balszárny sikereinek arra kellett volna késztetnie őt, hogy tartalékainak legalább egy részét oda küldje, hiszen ott kellett végbemenniök a döntő eseményeknek; ehelyett frontálisan használta fel őket, s ott is elkésve, nevezetesen 1. Sumner megvert csapatainak *felváltására*, nem pedig támogatásukra, és 2. annyira közvetlenül sötétedés előtt, hogy éjszaka lett, mire a csapatok fele a csatába került. Mindezt persze az amerikai lapokban közölt hiányos anyag alapján és a terep ismerete nélkül mondom. Egyébként úgy látom, hogy Burnside átkarolással teljesen elűzhette volna ezt a csőcseléket, különösen, minthogy 150 000 embere lehetett 100 000-rel szemben; de az a hit, hogy Washingtont csak addig tudják fedezni, amíg keresztezik az ellenség útját, nyilván meggátolta ebben. Egyébként csak fenékre veréssel lehetne megbírálni azt a butaságot, hogy a konföderáltaknak egy hónapnyi időt hagytak arra, hogy a pozíciójukban megszilárduljanak, s aztán frontálisan támadták őket.

Mary és Lizzy üdvözletüket küldik. Barátod

F. E.

1863

174

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 jan. 2.

Kedves Frederick,

Boldog új évet!

A héten annyit kellett szaladgálnom, ráadásul még betegség is volt, hogy nem jutottam hozzá, hogy igazoljam neked a pénzküldemény vételét.*

Brockhaustól eddig semmi válasz.** Egyébként úgy hallom, hogy a „cég feje", ahogy Bangya szokta volt mondani, nem tartózkodik Lipcsében.

Párizsban a feleségem Abarbanel révén megismerkedett egy bizonyos Reclus-vel***, akinek némi pozíciója van a közgazdasági irodalomban, németül is ért. Ez a Reclus, Massollal (ő a közvetítő az ügyletben), aki nem ért németül, meg másokkal együtt akar vállalkozni a megmunkálásra. Brüsszelben van egy könyvkereskedő, aki a rendelkezésükre áll. Párizsban még mindig pártszellem és összetartás uralkodik a szocialista pártban. Még az olyan fickók mint Carnot és Goudchaux is kijelentik, hogy Blanquit kell a következő megmozduláskor pajzsra emelni.

Burnside a jelek szerint nagy taktikai baklövéseket követett el a Fredericksburg melletti csatában. Nyilván aggályai voltak az ilyen nagy haderő felhasználását illetően. De ami az alapvető szamárságot illeti, 1. hogy kivártak 26 napot, ebben feltétlenül része volt a washingtoni hadügyi igazgatás közvetlen árulásának. Még a „*Times*" New York-i tudósítója[467] is beismerte, hogy Burnside azonnalra megígért eszközöket csak hetek múltán

---

* *V. ö. 293. old. – Szerk.*

** *V. ö. 262., 264., 293. old. – Szerk.*

*** *A kéziratban*: Recluze. *– Szerk.*

kapott meg; 2. hogy aztán ennek ellenére végrehajtotta ezt a támadást, ez az ő morális gyengeségét mutatja. A derék „*Tribune*" gyanúsítgatni kezdte Burnside-et és leváltással fenyegette. Ez a lap lelkesedésével és tudatlanságával nagy kárt okoz.

A demokraták és mcclellanisták persze egyhangúlag kiáltozni kezdtek, hogy eltúlozzák a balszerencsét. Az a „híresztelés", hogy McClellant, a „*Times*" „Monkját"[468] Washingtonba hívatták, Reuter úrnak köszönhető.

„Politikailag" jól jött a vereség. Nem volt szabad, hogy a fickóknak szerencséjük legyen 1863 január 1-e előtt. Az effélék érvényteleníthették volna a „Proklamációt"[449].

A „*Times*"-t és társait halálosan bosszantják a manchesteri, sheffieldi és *londoni* munkásgyűlések.[469] Nagyon jó, hogy ily módon lehull a jenkik szeméről a hályog. Egyébként Opdyke (New York polgármestere és közgazdász) már megmondta egy New York-i nagygyűlésen: „Mi tudjuk, hogy az angol munkásosztály velünk van, Anglia uralkodó osztályai pedig ellenünk."

Nagyon sajnálom, hogy Németországban nincsenek hasonló demonstrációk. Nem kerülnek semmibe és „nemzetközileg" sok haszonnal járnak. Németországnak annál is inkább joga lenne ehhez, mert ebben a háborúban több szolgálatot tesz a jenkiknek, mint Franciaország a XVIII. században. Ez a régi német butaság, hogy a nagyvilág nyilvánossága előtt nem juttatják érvényre és nem hangsúlyozzák, amit valóban tesznek.

Itzigtől levelet kaptam, brosúrával[470] egyetemben. A levél tartalma: küldjem neki vissza a Roschert[471]. *A brosúra tartalma*: a porosz alkotmányról szóló előadás folytatása.[472] *Magva*: Lassalle minden időknek, de különösen a maga idejének legnagyobb politikusa. Lassalle az, aki — és itt nincs tévedés — felfedezte, mégpedig a tisztán előfeltétel nélküli és az előfeltétel nélkül tiszta elméletből, hogy valamely ország valódi alkotmánya nem az írott alkotmány, hanem a reális „hatalmi viszonyokból" stb. áll. Még a „Neue Preussische Zeitung" és Bismarck és Roon is az „ő" elméletének hódolnak, mint ezt idézetekkel tanúsítja. Hallgatói tehát bízhatnak abban, hogy amiként a helyes elméletet felfedezte, akként a „pillanatnyi" helyes megoldásnak is birtokában van. Ez a megoldás pedig: „Minthogy a kormányzat a katonai kiadásokat stb. a kamara határozatai ellenére nem állította le, minthogy ezáltal az alkotmányos kormányzat létezése *hazugság* stb., a kamara felfüggeszti üléseit, amíg a kormányzat ki nem jelenti, hogy beszünteti e kiadásokat." Ebben rejlik a „tények kimondásának" ereje. Munkamegtakarítás végett mindjárt meg is fogalmazta a kamara által hozandó dekrétumot.

Az öreg Heimann* szerencsésen megtért Ábrahám kebelébe. Üdvözletemet és újévi jókívánságaimat küldöm a hölgyeknek.**

Barátod
K. M.

Látom, hogy estek a gyapotárak. De ez nézetem szerint csak ideiglenes.

* Heimann Lassal. – *Szerk.*
** Mary és Lizzy Burns. – *Szerk.*

175

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863* jan. 7.

Kedves Szerecsen,

Mary meghalt. Tegnap este korán lefeküdt, s 12 óra felé, amikor Lizzy aludni akart menni, már halott volt. Egészen hirtelen, – szívbaj vagy szélütés. Én csak ma reggel tudtam meg, hétfőn este még teljesen jól érezte magát. El sem tudom neked mondani, hogy mit érzek. A szegény lány tiszta szívből szeretett engem.

Barátod
F. E.

* *A kéziratban:* 1862. – *Szerk.*

176

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 január 8.

Kedves Engels,

Mary halálának híre éppannyira meglepett, mint megdöbbentett. Igen jólelkű volt, elmés és nagyon ragaszkodott hozzád.

Tudja az ördög, miért, de a köreinkben mostanában más sem történik, mint balszerencse. Abszolúte nem tudom már, hogy hol áll a fejem. Kísérleteim, hogy Franciaországban és Németországban pénzt szerezzek, meghiúsultak, s természetesen előrelátható volt, hogy 15 £-gel csak néhány hétig tudom feltartóztatni a lavinát. Eltekintve attól, hogy többé sehol sem kapunk hitelbe, a hentes és a pék kivételével, ami szintén megszűnik e hét végén, sürgetnek az iskola miatt, a lakbér miatt és sürget az egész horda. Az a pár ember, akik néhány font törlesztést kaptak, ravaszul zsebre vágták, hogy aztán kettőzött erővel essenek nekem. Ráadásul a gyerekeknek nincs ruhájuk és cipőjük, amiben elmehetnek hazulról. Egyszóval, elszabadult a pokol, mint ezt világosan előre láttam, amikor Manchesterbe mentem, s utolsó kétségbeesett lépésként a feleségemet Párizsba küldtem.* Ha nem sikerül valami loan society[248] vagy életbiztosítás révén (és erre szerintem semmi kilátás; az előbbivel mindent megpróbáltam, hasztalanul. Kezeseket kívánnak, és be kell mutatni nekik a lakbér- és adónyugtákat, amit nem tudok) egy nagyobb összegre szert tenni, akkor az itteni háztartás már alig két hétig marad fenn.

Szörnyen önző dolog tőlem, hogy e pillanatban ezekről a rémségekről írok neked. De ez hasonszenvi gyógymód. Egyik balszerencse eltereli a figyelmet a másikról. És végtére is, mit csináljak? Egész Londonban nincs egyetlenegy ember, akivel akár csak szabadon kibeszélhetem magamat, a saját házamban pedig a hallgatag sztoikust játszom, hogy ellensúlyozzam a másik oldal kitöréseit. De dolgozni ilyen körülmények között merőben lehetetlenné válik. Ha Mary helyett inkább az anyám . . ., aki most amúgy is

---

* *V. ö. 292. old. – Szerk.*

tele van testi bajokkal, és alaposan leélte már az életét . . .? Láthatod, milyen furcsa ötleteik támadnak a „civilizáltaknak" bizonyos körülmények nyomása alatt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Hogyan fogsz most berendezkedni? Ez rendkívül súlyos a számodra, hiszen Marynél otthonod volt, ahol szabadon és minden emberi szennytől elvonulva élhettél, valahányszor csak óhajtottad.

177

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 jan. 13.

Kedves Marx,

Bizonyára rendben levőnek találod, hogy a saját balszerencsém és a fagyos fogadtatás, amelyben részesítetted, ezúttal teljességgel lehetetlenné tették számomra, hogy hamarabb válaszoljak neked.

Összes barátaim, beleértve a filiszter ismerősöket, több részvétet és barátságot tanúsítottak irántam ez alkalommal, amely igazán éppen elég közelről érintett, mint várhattam volna. Te megfelelőnek találtad a pillanatot, hogy érvényre juttasd hűvös gondolkodásmódod fölényét.* Ám legyen!

Te tudod, hogy hogyan állnak a pénzügyeim, azt is tudod, mindent megteszek, hogy kirántsalak a bajból. De a nagyobb összeget, amelyet említesz, most nem tudom előteremteni, s ezt is tudnod kell. Három út kínálkozik.

1. Loan society.[248] Meg kellene tudni, mennyiben segíthet itt az én kezességem, de bizonyára nem sokat, mert nem vagyok háztulajdonos.

2. Életbiztosítás. John Watts az ügyvezetője az Európai Életbiztosítási Társaságnak, amelynek londoni irodája mindenképpen benne van a címtárban. Nem látom be, mi akadálya lehet annak, hogy 400 £-es életbiztosítást köss, s a biztosítási kötvényre minden bizonnyal kölcsönad 200 £-et, ezzel foglalkozik. Ha nem teljesen tönkrejuttató, akkor bizonyára ez a legjobb út. Ezért a legjobb, ha mindjárt odamégy, megérdeklődöd a feltételeket, és utána azonnal közlöd velem őket.

3. Ha minden kötél szakad, *februárban* – előbb lehetetlen – kb. 25 £-et fel tudok hajtani és kész vagyok arra is, hogy egy 60 £-es váltót aláírjak, de csak úgy, ha *egészen biztosan* 1863 június 30-a után fizetendő, tehát addig *biztosan* meghosszabbítják. Erről a szükséges garanciákat meg kell kapnom. Ami még hiányzik, azt akkor feltétlenül a holland nagybácsitól** kellene kicsikarnod.

---

* *A levél piszkozatában törölve*: Élvezd diadalodat, senki sem vitatja el töled. – *Szerk.*

** Lion Philips. – *Szerk.*

Más utat nem látok.

Tudasd velem tehát, hogy milyen lépéseket teszel, s én is megteszem a magamét.

Barátod

F. E.

178

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 jan. 24.

Kedves Frederick,

Jónak láttam, hogy némi idő elteljék, mielőtt válaszolok neked. Egyfelől a te helyzeted, másfelől az enyém megnehezítették, hogy „hűvösen" fogjam fel a szituációt.

Nagyon helytelen volt tőlem, hogy megírtam neked azt a levelet* és meg is bántam, mihelyt elküldtem. De korántsem szívtelenségből történt. A feleségem és a gyerekeim tanúsíthatják, hogy leveled** megérkeztekor (kora reggel jött meg) annyira megrendültem, mint a hozzám legközelebb állók halálakor. De amikor este írtam neked, igen kétségbeejtő körülmények hatása alatt álltam. Nyakamon volt a végrehajtó, akit a háziúr küldött, váltóóvatolás a hentestől, szén és élelmiszer nem volt a házban, és Jennyke ágyban feküdt. Ilyen körülmények között általában csak cinizmussal tudok magamon segíteni. És még külön megőrjített az, hogy a feleségem azt hitte, *én* nem írtam meg neked elég híven a valóságos helyzetet.

Ennyiből jól jött nekem a leveled, minthogy megvilágította a feleségem előtt, hogy „non possumus"***, hiszen nagyon jól tudja, nem vártam a tanácsodra, hogy a nagybátyámnak írjak; hogy nem fordulhattam Londonban Wattshoz, aki Manchesterben él és irodája is ott van; hogy Lassalle legutóbbi óvási nyilatkozata óta nem állíthatok ki váltót Londonban, s végül hogy a februári 25 £ nem teszi lehetővé januári megélhetésünket, s még kevésbé a küszöbönálló válság elhárítását. Minthogy te képtelen voltál segíteni, jóllehet közöltem veled, hogy helyzetünk olyan, mint a manchesteri munkásoké, a feleségemnek be kellett látnia a non possumust, s ezt *óhajtottam*, mert az eddigi állapotnak, a lassú parázson való pörkölődésnek – amelyben az agy és a szív elemésztődik, s ezenkívül a drága idő veszendőbe megy,

---

* *V. ö. 299–300. old. – Szerk.*

** *V. ö. 298. old. – Szerk.*

*** – „nem tehetjük"[473] – *Szerk.*

és fenntartjuk a nekem és a gyerekeknek egyaránt káros hamis látszatot – véget kell érnie. A három hét, amelyet azóta átéltünk, végre rábírta a feleségemet, hogy elfogadja már régen tett javaslatomat, amely minden kellemetlenségével együtt nemcsak az egyetlen kiút, hanem előnyösebb is, mint ahogy az utóbbi három évben, kiváltképpen a legutóbbiban éltünk, s ráadásul helyreállítja önbecsülésünket is.

Valamennyi hitelezőmnek meg fogom írni (a háziúr kivételével), hogy ha nem hagynak békén, egy váltó be nem váltásával a csődbíróság előtt fizetésképtelennek fogom magamat nyilvánítani. Ez természetesen nem vonatkozik a háziúrra, akinek joga van a bútorra, ez maradjon az övé. A két nagyobb gyerekem a Cunningham család révén nevelőnőként fog elhelyezkedni. Lenchen keressen magának másik állást, én pedig a feleségemmel és a kis Tussyval ugyanabba a citybeli model lodging-house-ba[432] költözöm, ahol annak idején a vörös Wolff lakozott a családjával.

Mielőtt erre az elhatározásra jutottam, természetesen még a legkülönbözőbb ismerősöknek írtam Németországba, természetesen eredménytelenül. Mindenképpen jobb ez, mint a jelenlegi állapot amúgy sem megvalósítható meghosszabbítása. Éppen elég fáradságomba került, amíg mindenféle megalázkodással, hamis ígéretekkel elértem, hogy a háziúr és a mészáros a végrehajtóval és a váltóval együtt békésen elvonuljon. Iskolába nem küldhettem a gyerekeket az új negyedévben, mert a régi számla nincs kifizetve, és különben sem volt megfelelő a megjelenésük.

Azt hiszem azonban, hogy a fenti tervvel bármely külső személy közbejötte nélkül legalábbis nyugalomhoz jutok.

Végül még valami, ami nem függ össze a fentiekkel. Könyvemnek a gépi berendezésről szóló szakaszával nagy nehézségeim vannak. Sohasem volt világos előttem, hogyan változtatták meg a szelfaktorok* a fonást, vagy jobban mondva, minthogy a gőzerőt már előbb alkalmazták, hogyan kellett a fonónak a gőzerő ellenére saját mozgató erejével beavatkoznia?[474]

Szeretném, ha ezt megmagyaráznád nekem.

Apropó. A feleségem tudtomon kívül Lupushoz fordult, és 1 £-et kért tőle a legszükségesebb kiadásokra. Lupus kettőt küldött neki. Kellemetlen nekem a dolog, de factum est factum**.

Barátod
K. M.

Abarbanel meghalt. Ugyancsak meghalt Genfben Szazonov.

* – önműködő fonógépek. – *Szerk.*

** – ami tény, az tény – *Szerk.*

179

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 jan. 26.

Kedves Szerecsen,

Köszönöm az őszinteségedet. Magad is megérted, milyen benyomást tett rám utolsó előtti leveled. Nem lehet ilyen sok éven át együtt élni egy nővel úgy, hogy ne érintene borzasztóan a halála. Úgy éreztem, hogy vele ifjúságomnak utolsó darabját is eltemettem. Amikor a leveledet megkaptam, még el sem volt temetve. Mondhatom neked, a levél egy hétig nem ment ki a fejemből, képtelen voltam elfelejteni. Nem tesz semmit, a legutóbbi leveled jóvátette, és örülök, hogy Maryvel egyidejűleg nem vesztettem el legrégibb és legjobb barátomat is.

Most a te ügyeidről. Ma nyomban elmentem Wattshoz, akiről úgy véltem, hogy még Londonban tartózkodik, s akinek egyébként van Londonban is egy irodája, Pall Mall 2. sz. Vele nem mentem semmire. Az ő cége már nem nyújt kölcsönöket. Megadott nekem egy másik címet. Ez az ember hajlandó volna, de a körülményekhez képest *két vagy még több biztosítékot* kíván a kamatokért, a biztosítási díjért és a kölcsön visszafizetéséért. Ezzel sajnos nem szolgálhatunk, kit is találhatnánk? Gumpertet esetleg, de őt bajosan fogadnák el. Ráadásul, mivel mi kettőnknek nincsen polgári státusunk, mindenképpen szükség lenne még egy harmadikra is, végül pedig a költségeket előre vonnák le a kölcsönből, úgyhogy kevés maradna belőle.

Mármost arra gondoltam, hogy a spekulációra vásárolt fonal egy részét eladom, s nem adom vissza az összeget Ermennek (akié a pénz), hanem elküldöm neked. Ez talán ment volna, mert a dolog csak júliusban kerülne szóba, addig pedig egy és más megváltozhat. De nincs rá alkalom. A piac ma oly lanyha, hogy haszon helyett veszteséggel kellene eladnom, és ezen a héten valószínűleg egyáltalán nem kerülne sor arra, hogy eladjak.

Pénzt nem vehetek fel. Ermen visszautasíthatná és valószínűleg vissza is utasítaná, ennek pedig nem tehetem ki magamat. Ha itt egy külső személytől, egy uzsorástól vennék fel kölcsönt, a legjobb alkalmat nyújtanám Ermennek, hogy felmondja a velem kötött szerződését. De mégsem néz-

hetem végig, hogy végrehajtod szándékodat, ahogy nekem megírtad. Ezért az öreg Hillhez fordultam és elvettem tőle a mellékelt, John Rapp & Co.-ra szóló, február 28-án esedékes, 100 £-es váltót, s a te nevedre láttam el forgatmánnyal. Úgy gondolom, hogy július előtt nem derül fény rá, s akkor megint lesz valamennyi haladékunk. Ez fölötte vakmerő lépés részemről, mert most biztosan deficitbe kerülök, de mégis meg kell kockáztatni. Biztosíthatlak, nem merészeltem volna megtenni, ha Charles, aki valami elnagyolt mérlegfélét csinált az utóbbi hat hónapról, nem mondja nekem ma délután, hogy a dolog 30–50 £-gel kedvezőbben alakul számomra, mint várhattam. Ebben a hat hónapban körülbelül 330–350 £-et kerestem.

De most aztán magadnak is meg kell értened, hogy a rendkívüli erőfeszítések után, amelyekre 1862 június 30-a óta kényszerültem, most merőben üres zsebbel állok itt, s ezért június 30-ig, esetleges csekélységeken kívül, nem szabad semmiféle pénzküldeményre számítanod tőlem. Ördög tudja, hogy június 30-a után mi lesz, mert most *semmi* kereset nincs, minthogy a piacon már nem mutatkozik emelkedés.

Maga a váltó készpénzzel ér fel. Freiligrath kéjjel fogja neked leszámítolni, ennél jobb papír csak kevés van forgalomban. De légy szíves jelezd nekem nyomban a vételét, most annyit lopnak a postán, s mivel te nem vagy benne az üzleti életben, bárki kiadhatja magát Dr. K. M.-nek.

Barátod

F. E.

180

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 jan. 28.

Kedves Frederick,

Egy sor különleges véletlen teljesen lehetetlenné tette, hogy leveled és a váltó vételét tegnap igazoljam.

Egészen pontosan tudom, mennyire *kockázatos* volt rád nézve, hogy ezen a módon ilyen nagy és váratlan segítséget nyújtottál. Nem lehetek eléggé hálás neked, jóllehet *énnekem*, belső fórumom előtt, nem volt szükségem barátságod *újabb* bizonyítékára, hogy meggyőződjem annak önfeláldozó voltáról. Egyébként, ha láttad volna gyerekeim örömét, ez szép jutalom lett volna számodra.

Most már minden további nélkül megmondhatom neked azt is, hogy mindazon nyomás ellenére, amely alatt a legutóbbi hetekben éltem, semmi sem nyomott még csak megközelítőleg sem annyira, mint a félelem, hogy most szakadás keletkezik barátságunkban. Többször kijelentettem a feleségemnek, hogy nekem az egész mocsok semmi ahhoz képest, hogy e polgári nyavalyák és a miattuk támadt rendkívüli izgatottság folytán képes voltam egy ilyen pillanatban még magánszükségleteimmel neked rontani, ahelyett, hogy vigasztaltalak volna. Következésképpen igen megbomlott a házi béke, és szegény asszonynak kellett meginnia a levét a dolognak, amelyben valójában ártatlan volt annyiban, hogy a nőknek szokása a lehetetlent kívánni. Természetesen fogalma sem volt arról, hogy mit írtam, de ha kicsit utánagondol, kiszámíthatta volna, hogy ilyesminek kell kisülnie belőle. A nők komikus teremtmények, még a sok értelemmel megáldottak is. Reggel a feleségem Marie-t és a téged ért veszteséget siratta, úgyhogy a saját balszerencséjéről, amely éppen azon a napon kulminált, egészen megfeledkezett, este pedig azt hitte, hogy rajtunk kívül senki a világon nem szenvedhet, akinél nincs ott a végrehajtó és akinek nincsenek gyerekei.

Előző levelemben kérdeztelek a szelfaktor felől. A kérdés ugyanis ez: milyen módon avatkozott be a szelfaktor feltalálása *előtt* az ún. fonó. A szelfaktort értem, de a megelőző állapotot nem.

A gépekről szóló szakaszhoz egyet-mást hozzáteszek. Van itt néhány érdekes kérdés, amelyeket az első megmunkáláskor nem vettem figyelembe. Hogy tisztába jöjjek velük, elejétől végig átolvastam technológiai füzeteimet (kivonataimat),[475] továbbá hallgatom Willis professzornak munkások számára tartott gyakorlati (csak experimentális) tanfolyamát (a Jermyn Streeten, a Földtani Intézetben, ahol Huxley is tartotta előadásait). A mechanikával úgy vagyok, mint a nyelvekkel. A matematikai törvényeket értem, de a legegyszerűbb technikai realitást, amihez gyakorlati szemlélet kell, nehezebben fogom fel, mint a legnagyobb tökfilkók.

Mint tudod, vagy talán nem is tudod, hiszen a dolog önmagában véve közömbös, nagy vita folyik arról, miben különbözik a *gép* a *szerszámtól*. Az angol (matematikus) mechanikusok a maguk durva módján a szerszámot egyszerű gépnek és a gépet bonyolult szerszámnak nevezik. Az angol technológusok viszont, akik kissé több tekintettel vannak a gazdasági vonatkozásokra, a kettőt úgy különböztetik meg (és őket követve sokan, az angol közgazdászok legtöbbje), hogy az egyik esetben a mozgatóerőt az ember, a másikban valamely természeti erő szolgáltatja. A német szamarak, akik az ilyen kicsiségekben nagyok, ebből arra következtettek, hogy pl. az *eke* gép, a legbonyolultabb Jenny[476] stb. pedig, ha kézzel mozgatják, nem az. Márpedig, ha *elemi* formájában nézzük a gépet, egyáltalában nem kétséges, hogy az ipari forradalom nem a *mozgatóerőből* indul ki, hanem a gépi berendezésnek abból a részéből, amelyet az angolok *working machine-nek** neveznek, tehát pl. nem a rokkát mozgató lábnak vízzel vagy gőzzel való helyettesítéséből, hanem magának a közvetlen fonófolyamatnak a megváltoztatásából és az emberi munka ama részének kiszorításából, amely nem puszta erőkifejtés volt (mint a kerék taposása), hanem a megmunkálással, a megmunkálandó anyagra gyakorolt közvetlen ráhatással állt kapcsolatban. Másfelől éppúgy nem kétséges, hogy mihelyt már nem a gépi berendezés *történelmi* fejlődéséről van szó, hanem a mostani termelési mód bázisán nyugvó gépi berendezésről, kizárólag a *munkagép* a döntő (pl. a varrógépnél), mert manapság mindenki tudja, hogy mihelyt ezt a folyamatot már gépesítették, a mechanizmus – kiterjedésétől függően – kézzel, vízzel vagy gőzgéppel mozgatható.

A csupán matematikusok szemében ezek a kérdések közömbösek, de nagyon fontosakká válnak ott, ahol arról van szó, hogy kimutassuk az emberi társadalmi viszonyok összefüggését ezeknek az anyagi termelési módoknak a fejlődésével.

---

* – *munkagépnek – Szerk.*

Technológiatörténeti kivonataim újbóli átolvasása után arra a nézetre jutottam, hogy eltekintve a lőpor, az iránytű és a könyvnyomtatás feltalálásától – a polgári fejlődésnek ezektől a szükségszerű előfeltételeitől –, a XVI. századtól a XVIII. század derekáig, tehát a kézművességből kifejlődő manufaktúrának a tulajdonképpeni nagyiparig terjedő időszakában, a két anyagi bázis, amelyeken a manufaktúrán belül a gépipar előkészítése végbemegy, az *óra* és a *malom* (eleinte a gabonaőrlő malom, mégpedig a vízimalom), mind a kettő az ókor öröksége. (A vízimalom Julius Caesar korában került Kisázsiából Rómába.) Az óra az első automata, amelyet gyakorlati célokra használtak fel; az egyenletes mozgás létrehozásáról szóló egész elmélet ennek alapján fejlődött ki. Maga az óra a dolog természeténél fogva a félig művészi kézművességnek és a szó szoros értelmében vett elméletnek az összekapcsolásán alapul. Így pl. Cardano írt az órák felépítéséről (és gyakorlati útmutatásokat is adott). „Tudós (nem céhes) kézművességnek" nevezik az órakészítést a XVI. század német írói, és az óra fejlődésén ki lehetne mutatni, mennyire teljesen más a tudományosság és a gyakorlat viszonya a kézművesség bázisán, mint pl. a nagyiparban. Ahhoz sem fér semmi kétség, hogy a XVIII. században az óra adta az első ötletet ahhoz, hogy automatákat (mégpedig rugóval mozgatott automatákat) hozzáalkalmazzanak a termeléshez. *Vaucanson* ilyenfajta kísérletei történelmileg kimutathatóan rendkívül erősen hatottak az angol feltalálók fantáziájára.

A *malomnál* viszont kezdettől fogva, mihelyt a vízimalmot létrehozták, fellelhetők a gép organizmusában meglevő lényeges különbségek. A mechanikai hajtóerő. Az elsődleges mozgató, amelyet működésbe hoz. Az átviteli mechanizmus. Végül a munkagép, amely megragadja az anyagot; mindezeknek egymással szemben önálló létezési módjuk van. A *súrlódás* tana és vele együtt a fogaskerékmű, a fogak stb. matematikai formáira vonatkozó kutatások mind a malmon alapulnak; ugyancsak a malom alapján dolgozták ki először a mozgatóerő fokának mérésére, alkalmazásának legjobb módjára stb. vonatkozó tant. A XVII. század dereka óta csaknem valamennyi nagy matematikus, amennyiben foglalkozik gyakorlati mechanikával és azt elméletileg megalapozza, az egyszerű gabonaőrlő vízimalomból indul ki. Valójában innen ered az összes gyakorlati célra irányuló mechanikai hajtóművek *Mühle*, ill. *mill* elnevezése is, amely a manufaktúra-időszakban keletkezett.

De a malomnál, akárcsak a sajtológépnél, gépkalapácsnál, ekénél stb., a tulajdonképpeni munka, az ütés, lapítás, őrlés, darabolás stb. elejétől fogva emberi munka *nélkül* megy végbe, akkor is, ha a mozgatóerő emberi

vagy állati. Ezért a gépi berendezésnek ez a fajtája, legalábbis kezdeti állapotában, nagyon régi keletű, és ennél alkalmaztak előbb tulajdonképpen mechanikai hajtóerőt. Ezért is ez szinte az egyetlen gépi berendezés, amellyel a manufaktúra-időszakban találkozunk. Az *ipari forradalom* akkor kezdődik, amikor a mechanizmust ott alkalmazzák, ahol a végső eredmény ősidők óta emberi munkát követelt meg, tehát nem ott, ahol, mint a fent említett szerszámoknál, a tulajdonképpeni megmunkálandó anyagnak *kezdettől fogva sohasem* volt köze az emberi kézhez; ott alkalmazzák, ahol az ember a dolog természeténél fogva eleve nem puszta *erőként* hat. Ha a német szamarakkal egyetemben az állati erő alkalmazását (amely éppoly *önkényes mozgás*, mint az emberi) *gépnek* nyilvánítják, akkor a lokomotívok e fajtájának alkalmazása mindenesetre sokkal régibb a legegyszerűbb kézművesszerszámnál.

Itzig elküldte nekem, ez elkerülhetetlen volt, a bíróság előtti védőbeszédét (4 hónapra ítélték el).[477] Macte puer virtute!* Először is, ez a hetvenkedő a brosúrát, amely neked megvan – beszéd a „munkásrendről" –, újra kinyomatta Svájcban, a hivalkodó „*Munkásprogram*" címmel.

Tudod, hogy ez nem egyéb, mint rossz vulgarizálása a „Kiáltvány"-nak[479] és más dolgoknak, amelyeket olyan gyakran prédikáltunk, hogy bizonyos fokig már közhelyek lettek. (A fickó pl. „rendnek" nevezi a munkásosztályt.)

Jó. Volt oly szemérmetlen, hogy a berlini bíróság előtt tartott beszédében ezt mondja:

„Állítom továbbá, hogy ez a brosúra nemcsak tudományos mű, mint egynémely más, amely már ismert eredményeket összegez, hanem igen sok tekintetben még tudományos *tett* is, új tudományos gondolatok kifejtése... A tudomány különböző és nehéz területein terjedelmes műveket hoztam napvilágra, nem riadva vissza fáradságtól és virrasztástól, hogy magának a tudománynak határait kibővítsem, s talán elmondhatom Horatiusszal: militavi non sine gloria**. De *én magam* kijelentem önöknek: soha, még a legterjedelmesebb műveimben sem írtam le *egyetlen* sort sem, amelyet szigorúbb tudományos gondolat szült volna, mint ezt a termékemet, az első oldalától az utolsóig... Vessenek hát egy pillantást e brosúra tartalmára. Ez a tartalom nem egyéb, mint 44 oldalra tömörített *történelemfilozófia*... Ez annak az objektívan ésszerű gondolati folyamatnak a kifejtése,

* – Dicsőség, ifjú, hősiességednek![478] – *Szerk.*

** – Nem dicsőségtől ment volt harcom.[480] – *Szerk.*

amelyen az európai történelem több mint egy évezrede alapszik, a benső lélek kibontakoztatása stb."

Hát nem hallatlan szemérmetlenség ez? A fickó nyilván azt hiszi, ő az a férfiú, aki örökünkbe lépni hivatott. S hozzá ez a groteszk nevetségesség!

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Kérd el Lupustól a mai „*Star*"-*t* és nézd meg benne a „Morning Herald"-ból utánnyomott leveleket a „*Times*"-*ról* és Delane-ról.

181

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 febr. 13.

Kedves Engels,

Mellékelek különféle urquhartiánákat. A fickók az utóbbi időben különösen a hülyeségükkel tűnnek ki. Így pl. „filozófiájuk" az egyesült államokbeli mozgalomról.[481]

Már hamarabb írtam volna neked, de körülbelül 12 napja szigorúan eltiltottak *mindennemű* olvasástól, írástól és dohányzástól. Valamiféle szemgyulladásom volt, amely együtt járt nagyon kellemetlen fejidegbántalmakkal. A dolog rendbe jött annyira, hogy most első ízben merészkedem ismét írni. A közbenső időben mindenfajta pszichológiai álmodozásba merültem; így érezheti magát az ember a vakság vagy az őrültség állapotában.

Mit szólsz a lengyel históriához?[482] Annyi bizonyos, hogy megint szépen megkezdődött a forradalom érája Európában. És a dolgok állása általában jó. De a kedélyes illúziók és a szinte gyermeteg lelkesedés, amelylyel 1848 februárja előtt a forradalmi érát üdvözöltük, odavan. Régi bajtársak, mint Weerth stb., nincsenek már, mások elszakadtak tőlünk vagy elkallódtak, és az utánpótlás legalábbis még nem látható. Azonkívül most már tudjuk, hogy a butaság milyen szerepet játszik a forradalmakban, s hogyan használják ki őket semmirekellők. Egyébként a nemzeti „Itáliáért" és „Magyarországért" rajongó „poroszok" máris sarokba szorulnak. A „poroszok" nem fogják megtagadni országukat. A láva ezúttal remélhetőleg keletről nyugatra hömpölyög majd, és nem megfordítva, úgyhogy mentesülünk a francia kezdeményezés „kitüntetésétől". Különben a mexikói kaland[405] fölöttébb klasszikus lezárása a Lower Empire[483] komédiájának.

A „Herzen-féle" katonák[484] a jelek szerint a hagyományos módon járnak el. De ebből persze nem sokra lehet következtetni az oroszországi tömegeket, de még az orosz hadsereg zömét illetően sem. Tudjuk, hogy mit tettek a francia „intelligens szuronyok",[485] sőt még a mi rajnai csavargóink is 1848-ban Berlinben. Most azonban figyelned kell a „Harangra"*,

* „Kolokol".[486] – *Szerk.*

mert Herzennek és Tsainak most alkalmuk van, hogy megmutassák forradalmi tisztességüket, — hacsak annyira is, amennyire ez összeegyeztethető a szlávság iránti részrehajlással.

Az urquhartisták valószínűleg ki fogják jelenteni, hogy a lengyel felkelést a pétervári kabinet hívta életre, „diverzió" gyanánt az Urquhart által tervezett kaukázusi invázió ellen.

Az Egyesült Államokban átkozottul lassan mennek a dolgok. Remélem, hogy J. Hooker kimászik a bajból.[487]

Írd meg nekem mindenekelőtt, hogy most mit csinálsz Manchesterben. Biztosan rémesen elárvultnak tűnik neked a hely. Magamról tudom, hogy mennyire rémítően hat rám még mindig a Soho Square környéke, ha véletlenül arra járok.[488]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

182

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1863] február 17.

Kedves Frederick,

Hallgatásod valóban nyugtalanít. Remélem, nem vagy beteg. Másrészt remélem, hogy nem okoztam akaratom ellenére megint bosszúságot. Ha abban a levélben*, amelyben a 100 £ vételét igazoltam, a gépi berendezésről stb. beszéltem, ez valójában azért volt, hogy elszórakoztassalak és eltereljem a figyelmedet kínjaidról.

A lengyel história és a porosz intervenció ténylegesen olyan kombináció,[489] amely szólásra kényszerít bennünket. Nem személyesen, egyrészt, hogy ne keltsük studiosus** Blind vetélytársainak látszatát,[490] másrészt, hogy ne zárjuk el magunk elől az utat Németországba. De erre jó az itteni Munkásegylet[4]. *Ennek* a nevében kell egy kiáltványt kibocsátani, mégpedig haladéktalanul. Neked kell megírnod a *katonai* részt, – azaz Németország katonai-politikai érdekeltségét Lengyelország helyreállításában. Én megírom a diplomáciai részt.

Nos, öreg fiú, felelj, és ha valami nyomja a szívedet, mondd ki férfiasan, s légy biztos abban, hogy nincsen ember, aki annyira szívből osztozik jó- és balsorsodban, mint a te

Szerecsened

---

* *V. ö. 307–311. old. – Szerk.*

** – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató – *Szerk.*

183

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 febr. 17.

Kedves Szerecsen,

Bocsáss meg hosszú hallgatásomért. Nagyon vigasztalan állapotban voltam, amelyből végre ki kellett evickélnem. Próbálkoztam szláv nyelvekkel, de a magány elviselhetetlen volt. Erőszakkal igyekeztem lekötni magamat. Ez segített, s most megint a régi vagyok.

A lengyelek egészen pompás fiúk. Ha tartják magukat még március 15-ig, akkor egész Oroszország mozgásba jön.[491] Kezdetben pokolian féltem, hogy balul üt ki a dolog. Most azonban szinte már nagyobbak a győzelem, mint a vereség esélyei. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy az *ifjabb* lengyel emigrációnak saját katonai irodalma van, amely minden pontot a lengyel viszonyok speciális tekintetbe vételével tárgyal, s hogy ebben a lengyelországi gerillaháború gondolata igen jelentős szerepet játszik és igen részletesen van kifejtve.[492] Sajátos az is, hogy az egyedüli két vezér, akiket eddig megneveztek, Frankowski, egy varsói zsidó és Langiewicz, egy porosz hadnagy. Az orosz urak tehetetlenségükben bizonyára szörnyen szenvednek a gerillaháborútól.

Láttad, hogy Bakunyin és Mierosławski kölcsönösen hazugnak szidalmazzák egymást és hajba kaptak az orosz–lengyel határok miatt. A „Kolokol"-t megrendeltem, s gondolom, hogy találok benne bővebbet erről.[493] Egyébként alaposan bifláznom kell, amíg újra belejövök.

A poroszok, mint mindig, gyalázatosan viselkednek. Monsieur Bismarck tudja, hogy a nyakába kerülhet, ha Lengyelország és Oroszország forradalmasodik. A porosz intervenció egyébként nem sürgős. Ameddig nincs rá szükség, nem fogják megengedni az oroszok, s amikor szükségessé válik, a poroszok óvakodnak odamenni.

Ha a lengyel ügy balul üt ki, akkor valószínűleg néhány akut reakciós év áll előttünk, mert akkor a Православный Царь* megint a feje lesz egy

* – Igazhitű Cár – *Szerk.*

Szent Szövetségnek[171], amely Monsieur Bonaparte-ot a buta crapaud-k* szemében ismét nagy liberális és nemzeti férfiúnak tüntetné fel. Milyen komikus egyébként, hogy most az egész angol burzsoázia nekiesik Boustrapának[494], amióta Kinglake nyilvánosságra hozta egy kicsiny, félig megemésztett és félfüllel hallott részét a róla és bandájáról szóló mendemondának[153], amit nekünk 10 éve nem akarnak elhinni! A párizsi udvart leleplező irodalom megint divatba jön és Tom Taylor úr fontoskodik a „Guardian"-ben mindazokkal a Solmsról, Bonaparte-ról, Wyse-ról, Jeckerről stb. szóló históriákkal, amelyeket mi hosszú évek óta sokkal jobban ismerünk. Csak egy az érdekes: Jecker szerezte meg a pénzt már a strasbourg-i vagy a boulogne-i összeesküvéshez is, hogy melyikhez, azt Taylor nem tudja. Ez adja tehát az összefüggést.

Jenkiországban valami bűzlik. Bár, a világtörténelem szokott iróniájával, a filiszterrel szemben most a demokraták lettek a háborús párt, és Ch. Mackay, a lecsúszott fűzfapoéta megint alaposan felsült. New York-i magánforrásokból még azt is hallom, hogy Észak soha nem tapasztalt mértékben folytatja a fegyverkezéseit. De másfelől napról napra sokasodnak a morális ernyedés jelei, s minden nappal nagyobbá válik a győzelemre való képtelenség. Hol az a párt, amelynek győzelme és kormányra jutása egyet jelentene a végletekig, minden eszközzel folytatott háborúval? A *népnek* tele a nadrágja, ez a baj, s még az a szerencse, hogy a béke fizikai lehetetlenség, különben régen megkötötték volna, csakhogy megint a mindenható dollárnak élhessenek.

A konföderáltak egyik őrnagya, aki Lee törzskarában végigcsinálta a Richmond körüli ütközeteket, azt mondta nekem a napokban, hogy a rebellisektől, olyan papírok szerint, amelyeket maga Lee mutatott meg neki, e harcok végén nem kevesebb mint 40 000 katona maradozott el! Különösen a föderalisták nyugati ezredeiről beszélt nagy respektussal, de egyébként szamár.**

* – varangyok; (francia) nyárspolgárok – *Szerk.*

** *A levél vége nem maradt fenn.* – *Szerk.*

184

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 febr. 19.

Kedves Szerecsen,

Lengyelországot illetően teljesen a te nézeteden vagyok. Már két hete motoszkál a fejemben egy brosúra gondolata. Ámde amit te javasolsz,* az jobb, mert egyúttal a diplomáciai vonatkozások is belekerülnek, s előnyös, ha a dolgot együtt írjuk meg.

Hány ív legyen az egész, s mit gondolsz, mennyi jusson ebből rám? Az elkészítés többé vagy kevésbé ettől függ. Ki fogja kinyomtatni? És mikorra lesz a te részed nyomdakész?

A gépi berendezésről** ezekben a napokban.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 314. old. – Szerk.*
** *V. ö. 308–310. old. – Szerk.*

185

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 február 20.

Kedves Frederick,

Azt hiszem, a legjobb, ha a következőt csináljuk a lengyel ügyben:

A proklamáció a mesterlegények számára, vagyis az Egylet[4] nevében *legfeljebb* egy nyomtatott ív lehet, a katonai és a politikai rész együtt. Írd meg tehát először ezt. Hozzá igazodom én. *Az Egylet kinyomatja.*[495]

Jó azonban, ha egyúttal egy brosúrában részletesebben megtárgyaljuk a dolgot, s abban egészen az anyaghoz kell szabnod az ívszámot. Hiszen a diplomáciai rész, amelyre bármikor készen állok, csak függelék. Ami a kiadót illeti, haladéktalanul írok Hannoverba, mihelyt megmondod, hogy hány ív.

Apropó. Küldj nekem meghatalmazást Bucher számára a Duncker-ügyben, „A Pó és a Rajna"[8] miatt.

Barátod

K. M.

186

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1863 február 21.]

Kedves Szerecsen,

Elküldöm majd neked a kiáltvány számára az anyagot[495] – egészen röviden –, de valószínűleg mégis lesz benne egy és más, ami félig-meddig a te szakmádba vág, – ezt el kell rendezned.

Ami a brosúrát illeti, a következőképpen gondolom beosztani a dolgot: 1. Oroszország katonai pozíciója a Nyugattal és a Déllel szemben Lengyelország 3 felosztása *előtt*; 2. dettó *utána*;[496] 3. dettó 1814 után; 4. Oroszország és Németország helyzete Lengyelország helyreállítása után. (Itt mondani kell valamit Porosz-Lengyelországról, a nyelvi határokról és a vegyes lakosság statisztikai viszonyairól is.) Az egész legfeljebb 3-4 ív; cím: Németország és Lengyelország. Politikai-katonai vizsgálódások az 1863-as lengyel felkelés alkalmából.[497] Azután rajtad lenne a sor, hogy közben átolvasd jegyzeteidet és elkészítsd őket annyira, hogy nyomban, miután a kéziratot megkaptad, a megfelelő helyekre beiktathasd, ill. mint függeléket hozzáilleszthesd és utalhass rá, ahol szükséges. Ha van még valami megjegyzésed erről, írjál mielőbb, hogy figyelembe vehessem.

Barátod

F. E.

187

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 febr. 21.

Kedves Engels,

Válságom csúcspontján írtam Dronkénak. Körülbelül egy hónappal később levelet kaptam tőle, hogy nem volt Londonban. Tegnap meglepett itt, s ma, újabb találkozó után, elutazott.

Kijelentette *(kezdeményezőleg)*, hogy segítségemre akar lenni nagyobb összegek felvételében, hogy egy évig nyugodtan dolgozhassam. Majd rólad beszélt. Megmondtam neki (de nem tartottam szükségesnek, hogy részleteket közöljek), hogy te nagyon sokat tettél, és sok hónapra előre ki vagy fosztva. Mire ő ismét: nem hónapokról van szó, hanem 1–2 évről, és hogy személyesen fog veled értekezni.

Mármost hogy mindez mennyire komoly vagy pedig hencegés, azt magad tudod majd a legjobban megítélni.

Apropó. A „májam" nagyon duzzadt, ezenkívül szúró fájdalmat érzek, ha köhögök, és nyomásra is kellemetlen érzésem van. Érdeklődj Gumpertnál valami *háziszer* felől. Ha Allenhez megyek, teljes kúra lesz belőle, amihez most, sok minden mástól eltekintve, nincs időm.

Amitől a lengyel ügyben[482] a legjobban félek, az az, hogy a disznó Bonaparte ürügyet talál arra, hogy a Rajnához menjen és megint kimásszon utálatos helyzetéből.

Küldj nekem (minthogy neked erről több anyagod van kéznél) néhány feljegyzést (pontosat) Igazságos Frigyes Vilmos 1813-ban – Napóleon oroszországi balszerencséje után – tanúsított magatartásáról. Ezúttal arról van szó, hogy nekimenjünk a sivár Hohenzollern-háznak.

Dronkét *bizonytalanságban* hagytam afelől, hogy a második kötet[39] nyomdában van-e már vagy sem.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Épp az imént láttam a „*Times*" második kiadásában, hogy a porosz második kamara végre valami jót cselekedett.[498] Hamarosan forradalmunk lesz.

188

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 március 24.

Kedves Frederick,

Tudod, hogy szembajom néhány hétig szinte teljesen megakadályozott az olvasásban és írásban. Ezért kénytelen vagyok az elmulasztott időt megint erős robotolással behozni. Ebből ered a hallgatásom.

Dronke 50 £-et juttatott nekem.

Dr. Kugelmann mellékelt leveléből, amelyet légy szíves visszaküldeni, láthatod, micsoda zavaros fickók ezek a német „pártbeli elvtársak". Közgazdasági munkám[39] „nem időszerű", de mégis, miután ez a kötet megjelent, dolgozzam csak tovább az *egész* történelem néhány széplélek elméleti megnyugtatására. Hogy miből létezzem a „nem időszerű munkákra" fordított közbenső időben, az természetesen olyan kérdés, amely ezekben az urakban egy pillanatra sem ötlik fel.

A Langiewicz-féle história undorító.[499] Mindazonáltal remélem, hogy az ügy még ideiglenesen sem ért véget. Egyelőre halogattam a lengyel munkát[497], hogy valamennyire lássam, hogyan bontakoznak ki az események.

Erre a politikai következtetésre jutottam: hogy Vincke és Bismarck tényleg *helyesen* képviselik a Porosz Állam elvét; hogy a porosz „Állam" (ami Németországtól nagyon különböző teremtmény) nem létezhet az eddigi Oroszország *nélkül* és egy önálló Lengyelországgal *együtt*. Az egész porosz történelem erre a konklúzióra vezet, amelyre a Hohenzollern urak (II. Frigyest beleértve) réges-rég rájöttek. Ez az országatyai tudat jóval fölötte áll a porosz liberálisok korlátolt alattvalói értelmének.[130] Mivel tehát Lengyelország létezése Németországnak szükséges és a Porosz Állam mellett lehetetlen, ezért ezt a Porosz Államot el kell törölni a föld színéről. Vagy pedig a lengyel kérdés csak újabb alkalom annak bebizonyítására, hogy lehetetlen érvényt szerezni a német érdekeknek mindaddig, amíg a Hohenzollern-féle hitbizományi állam létezik. Le a Németország fölötti orosz hegemóniával, – ez teljesen egyértelmű azzal, hogy pusztuljon a szemünk elől a vén szodomita fajzata![500]

Amit nagyon fontosnak tartok a legújabb amerikai históriában, az az, hogy megint *kalózleveleket* fognak osztogatni. Ezáltal a dolog, ami Angliát illeti, egészen más formát ölt, s kedvező körülmények között háborúra vezethet Angliával, úgyhogy az önelégült Bullnak a gyapotján kívül még a gabonáját is eltüntetnék az orra elől. A polgárháború kezdetén *Seward* a saját szakállára megkockáztatta azt a pimaszságot, hogy az 1856-os párizsi kongresszus határozatait *egyelőre* Amerikára is érvényesnek *fogadja el.* (Ez kiderült a „Trent"-ügyre vonatkozó sürgönyök kinyomtatásakor.[501]) A washingtoni kongresszus és Lincoln, feldühödve azon, hogy Liverpoolban stb. szereltek fel déli kalózokat, most véget vetett ennek a tréfának. Ez nagy rémületet keltett az itteni tőzsdén, de a sajtó hű kutyái természetesen parírozni az ordrének és nem említik meg a dolgot a sajtóban.

Bizonyára örömmel tapasztaltad, hogy Pam, ez a vén kutya szóról szóra megismétli 1830–31-es játékát[502] (összehasonlítottam a beszédeket), és ugyanerre készteti a „*Times*"-t is. Ezúttal a dolog ennyiben rendben van. Louis Bonaparte (ami 1831-ben a szerencsétlen Lajos Fülöp esetében egész Európára nézve káros volt) pácba kerül és igen csúf dilemmája támad a saját hadseregével. Mexikó[382] és a cár előtti hajbókolás a „Moniteur"-ben (amire Boustrapát[494] Pam ösztökéli) minden bizonnyal a nyakát törhetik. Szívbéli aggodalmában kinyomatta a sürgönyöket, amelyek bizonyítják, hogy jó szándékát csupán Pam hiúsította meg. (A szerencsétlen Lajos Fülöp, jóllehet az eset *ugyanaz* volt, ráadásul még megengedte a szemérmetlen Pamnek, hogy a parlamentben kérkedjék: „Ha *nincs a franciák hitszegése* és Poroszország beavatkozása, Lengyelország még most is létezne.") Azt hiszi, hogy ezzel hatást gyakorol az angol közvéleményre, mintha ennek nem lenne elég Pam nyugtatgatása, hogy Bonaparte a Rajnához igyekszik! És mintha e közvélemény $^3/_4$ részét nem maga Pam gyártaná! A nyomorult Plon-Plonnak nem volt bátorsága kimondani, hogy Pam Oroszországnak dolgozik, hanem a gonosz Oroszország próbál szerinte viszályt szítani Franciaország és Anglia között! Itt megint tökéletesen ráismerek az emberemre, a Bas Empire-beli[483] férfiúra, a nyomorultra, aki *Európa legfelsőbb engedélye nélkül* sohasem merészkedik a határokon túl államcsínyeit űzni. Ha ennek a nyomorultnak volna mersze Pamot illetően tiszta vizet önteni a pohárba (vagy ezzel csak megfenyegetni őt), akkor nyugodtan elsétálhatna a Rajnához. De most megkötötte a saját kezét-lábát, éppúgy teljesen kiszolgáltatta magát Pamnek, mint a néhai Lajos Fülöp. Váljék egészségére!

A staleybridge-i és ashtoni históriák igen örvendetesek.[503] A proletárok végre mégiscsak megszűntek „tisztelni" a tokákat és pókhasakat. John

Potter* ma nagyon blamálta magát a „*Times*"-*ban*, amely a most olyan nagy mértékben élvezett népszerűtlenségében ráült erre a szamárra, hogy egy fillérnyi népszerűséget[504] hajhásszon.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Edmund Potter. – *Szerk.*

189

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 április 8.

Kedves Szerecsen,

Hat napja készülök neked írni és mindig megzavartak. Különösen a derék Eichhoff. A szegény ördögöt Liverpoolban oly tökéletesen átejtették kereket oldott porosz hadnagyok és kereskedelmi szédelgők, hogy kb. 100 £ adóssága lett, nem számítva a nem általa, hanem társa által elkótyavetyélt tőkét. Azt mondja, idejön, egy ideig itt marad, s bármely kínálkozó állást elfogad; nagyon titkolódzik akörül, hogy mit művel itt stb. Hamarosan kiderül azonban, hogy nem állás után néz, hanem ahelyett mindenféle titokzatos ügynökösködéssel foglalkozik, s most már világos előttem, hogy itt a kis Dronke számára, aki nagyon mélyen belemerült ebbe a szakmába, csempészüzleteket bonyolít le a konföderált államokba. Ezért mindez a titok, amely barátunk (valóban minden mértéket meghaladó) tapasztalatlansága folytán mégiscsak minduntalan kiszivárog, egyszóval a fickónak kevés a dolga, s délutánonként folyvást a nyakamon ül. S minthogy nem önt tiszta vizet a pohárba, természetesen még csak nem is tehetek érte semmit, kivéve olyan esetekben, amikor közvetlenül a tanácsomat kéri.

Félek, hogy a lengyel história[482] rosszra fordul. Úgy látszik a Királyságban mégiscsak megérzik már Langiewicz vereségét, és ha a litván mozgalom – amely mindenképpen a legfontosabb, mert 1. túlterjed a Kongresszusi Lengyelország[505] határain és 2. mert a parasztok itt inkább részt vesznek benne és Kurland felé a dolog egyenesen agrármozgalommá válik –, ha ez nem halad nagyon jól és nem éleszti újjá a mozgalmat a Királyságban, akkor nem hiszem, hogy a dolognak nagy esélyei vannak. Langiewicz magatartását igen kétesnek találom. Hogy *melyik* párt sértette meg elsőként a felkelés sikeréhez elengedhetetlenül szükséges szövetségi szerződést, azt nehezen lehet majd megállapítani. Érdekes volna azonban tudni, hogy mennyire igazak azok a híresztelések, amelyek egyrészt Mierosławskit, másrészt Kościelskit Plon-Plon szövetségeseként emlegetik. Branicki, ha nem tévedek, már régóta plonplonista[506] volt.

A derék Kugelmann-nak úgy látszik valóban fölöttébb nemes szándékai vannak veled. Hogy lángeszű embereknek enni, inni, lakni is kell, sőt, ezért fizetniök is kell, ez túlságosan prózai gondolat e tisztes németeknek, semhogy egyáltalán felmerülhetne bennük, és szinte sértésnek vennék. Szeretném tudni, ki volt az az okos ember, aki bizalmasan közölte vele, hogy visszavonom a könyvemet[14]. Erről bizonyára felvilágosítod a jóembert. Ami az új kiadást illeti (amely a premisszák után ítélve szintén minden, csak nem *időszerű*), a pillanat most semmiképpen sem alkalmas, amikor az angol proletariátusból úgyszólván teljesen elpárolgott minden forradalmi energia, és az angol proletár kijelenti, hogy teljesen egyetért a burzsoázia uralmával.

Olvastam Lyell és Huxley új dolgait[507], mindkettő igen érdekes és nagyon jó. Lyellnél több a frázis, de van néhány finom élce is; pl. miután hiábavalóan idézte az összes természetbúvárt, hogy minőségi különbséget találjon ember és majom között, végül a canterburyi érseket* idézi, aki szerinte azt állítja, hogy az ember a vallás által különbözik az állattól. Egyébként most meglehetősen záporoznak a támadások a régi hitre, mégpedig mindenfelől. Hamarosan kénytelenek lesznek a racionalizmus valamiféle vizenyős rendszerét létrehozni a vallás oltalmára. Az „Edinburgh Rewiev"-ban Owen valaki által választ ad Huxleynek; a válasz minden lényeges pontban tárgyilag engedményeket tesz és csupán kifejezésekről vitázik.[508]

Úgy látszik, a kis Dronke valami szörnyű hősiességnek tekintette, hogy hajlandó az én elfogadványomra 250 £-et felvenni a bankárjánál, sőt még a 15 £-re sem rúgó költségeket és kamatokat is viselni. Hogy én, e hősiességgel szemben, nem voltam hajlandó kötelezni magamat arra, hogy a 250 £-et egy éven belül előteremtem – te tudod a legjobban, hogy ezt miért nem tehettem –, ezt ő a legnagyobb fokú kicsinyességnek vélte. Biztosíthatlak, ha nem rólad lett volna szó, seggbe rúgtam volna a kis semmirekellőt. Mérgemben leittam magamat és részegségemben írtam neked egy dühös levelet erről, amiben szép dolgok lehetnek, mert abszolúte nem emlékszem rá, hogy mit írtam.[509] De hogy lásd az igazi összefüggést, hát megemlítettem most még a dolgot.

Vale.**

Barátod
F. E.

---

* John Bird Sumner. – *Szerk.*

** – Élj boldogul. – *Szerk.*

190

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 április 9.

Kedves Frederick,

Tussyka nagyon el volt ragadtatva a levéltől és tartalmától, s nem tesz le arról, hogy „személyesen" válaszoljon neked.

Mierosławski plonplonizmusáról[506] minden részletében régóta tudtam J. Ph. Becker és Schily révén. Egyébként már korábban is felismertem könyvében[510], amely a legutóbbi orosz–török háború idején jelent meg. A nemes férfiú a többi között azt javasolta ebben, hogy Németországot osszák fel két országra. Kościelskit illetően viszont új nekem a dolog. Mierosławski nevetséges hiúságáról és elmondhatatlan hiszékenységéről – mihelyt a hiúságáról van szó – Becker 1860-ban Itáliából fölöttébb komikus beszámolót küldött nekem.

Itzig már megint közzétett két brosúrát a peréről[511], de ezeket szerencsére *nem* küldte el nekem. Viszont tegnapelőtt megküldte nekem „Nyílt *válaszát*" a lipcsei munkás- (azaz *mesterlegény*-) kongresszus központi munkásbizottságának.[512] Egészen úgy viselkedik – miközben fontoskodva dobálódzik a tőlünk kölcsönvett frázisokkal –, mint egy jövendő munkásdiktátor. A munkabér és a tőke közötti kérdést „játszi könnyedséggel" (szó szerint) oldja meg. Mégpedig: a munkások agitáljanak az *általános választójogért*, aztán küldjenek olyan embereket a képviselőházba, akik mint ő, „a tudomány fényes fegyverével vannak felvértezve". Akkor aztán munkásgyárakat alapítanak, amelyekhez az *állam* előlegezi a tőkét, és ezek az intézmények fokozatosan átfogják az egész országot. Hát ez mindenesetre meglepően új! Egy bekezdést idézek neked:

„Hogy ma már a német munkásmozgalomban vita folyik arról a kérdésről, vajon *a szövetséget az ő*" (Schulze-Delitzsch) „*értelmezésében* vagy az *enyémben kell-e felfogni*, – ez nagyrészt az *ő* érdeme; éppen ez az *ő igazi* érdeme, s ezt az érdemet nem lehet eléggé nagyra becsülni... A melegség, amellyel *én ezt az érdemet elismerem*, nem akadályozhat meg bennünket abban stb." Ça ira.*

* – Ez menni fog.[513] – *Szerk.*

Ugyanabban az időben, amikor Palmerston Glasgow-ban volt, egy másik nagy férfiú is bejelentette odalátogatását, studiosus* *Karl Blind*. Megérkezése előtt egy cikkecskét küldött a glasgow-i *„North British Mail"-nek*[514], amely *Karl Blind úr* címmel jelent meg, alája pedig a szerkesztőség odafirkantotta a végzetes szót: *„Communicated"***.

Ez a nevezetes *kommüniké* – amelyet, mint minden róla forgalomban levő újsághírt, *maga Blind* írt és a szamár McAdam juttatott el a laphoz – a következő *egyedülálló* bevezetéssel kezdődik:

„A jelen pillanatban, amikor egy számkivetett patrióta készül Glasgow-ba látogatni, hogy ott a közönséget megismertesse a lengyel kérdés lényegével, illő, hogy néhány szóban említést tegyünk politikai pályafutásáról, különös tekintettel arra a *sajnálatos tényre*, hogy őt Skóciában *viszonylag* kevesen ismerik. Születésénél és számkivetettségénél fogva német lévén, Karl Blind úr fáradozásai nem jelentkeztek *olyan szembeszökően és olyan kitartóan Európában*, hogy kivívták volna a szabadság pártjának *egyetemes csodálatát* vagy az elnyomók pártjának *egyetemes gyűlöletét*. Mindeddig azon a középúton halad, amelyen abban a *megtiszteltetésben részesül, hogy szeretik is, gyűlölik is;* de ebbe a *két szemben álló táborba*, amelyek *mindegyike a maga módján* adózik neki, **nem tartozik bele egész Európa.** Karl Blind úr *elégtétellel veszi tudomásul*, hogy *van a barátainak egy harmadik csoportja is*, akik egyszerűen közömbösek. Ezért talán kevesebb előítélet fog megnyilvánulni iránta, amikor a skót közönség elé lép, mint a legtöbb *kiváló számkivetett iránt*, akik őt *megelőzték*."

Következik ezután egy rövid életrajzi jegyzet a nagy ismeretlenről, amelyben tudtul adják Skóciának és az emberiség „harmadik csoportjának", hogy ez a „Karl Blind úr" Badenban született, s eredetileg, *mint Kossuth és Mazzini, jogot tanult*. Hogy a „badeni forradalom . . . az *ő* propagandájának *eredménye*" volt, hogy „Baden és Pfalz kormányai" júniusban „diplomáciai küldöttként" Párizsba menesztették őt stb., és hogy az „együttműködésnek abban a szellemében" tényked ik, „amely annyira megkülönbözteti a számkivetettek leghíresebbjeit!"

Hát nem „csudiszép" ez?

A feleségem két hete ágyban fekszik és szinte teljesen megsüketült, az ördög tudja, mitől. Jennykének megint valami diftériaféléje van. Ha küldhetnél nekem némi bort kettőjük számára (Jennykének Allen portói bort ajánl), nagyon örülnék.

---

* – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató – *Szerk.*

** *(Szóbeli) közlés alapján. - Szerk.*

Itt Londonban most egy pap (megkülönböztetésül az ateistáktól, akik a John Streeten prédikálnak) deista prédikációkat tart a polgároknak, s ezekben voltairiánus szellemben derül a Biblián. (A feleségem és a gyerekek kétszer ott voltak, s dicsérték mint humoristát.)

Jelen voltam a trade unionok által rendezett gyűlésen, amelyen Bright elnökölt. Egészen úgy festett, mint egy independens,[515] s valahányszor azt mondta, hogy az „Egyesült Államokban nincsenek sem királyok, sem püspökök", kitört a taps. Maguk a munkások *kitűnően* beszéltek, teljesen mellőztek mindennemű polgári retorikát, és cseppet sem leplezték ellentétüket a tőkésekkel (akikre Bright papa egyébként szintén rátámadt).

Hogy az angol munkások mikor szabadulnak meg szemmel látható burzsoá fertőzöttségüktől, azt ki kell várni. Egyebekben, ami a könyved[14] lényegét illeti, azt az 1844 óta bekövetkezett későbbi fejlődés a legapróbb részletekig igazolta. Ugyanis megint összehasonlítottam a könyvet a későbbi időkre vonatkozó saját jegyzeteimmel. Csak a kis német nyárspolgárok, akik a világtörténelmet rőffel és a mindenkori „érdekes újsághírrel" mérik, képzelhetik, hogy az ilyen nagy fejlődésben 20 év több egy napnál, noha jöhetnek aztán megint napok, amelyekben 20 év összpontosul.

Könyved újbóli elolvasása közben szomorúan kellett tapasztalnom, hogy öregszünk. Milyen frissen, szenvedélyesen, merész előrelátással és minden tudós és tudományos aggodalmaskodás nélkül fogtad meg itt még a dolgokat! És még az az illúzió is, hogy holnap vagy holnapután az eredmény történelmileg is napvilágra fog szökkenni, melegséget és életvidám humort ad az egésznek – milyen átkozottul kellemetlenül elütnek ettől a későbbi, „szürkére szürkével" festett színek.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

191

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 április 18.

Kedves Engels,

A mellékelt firkát (a lap E. Meyené[516]) pirossal megjelölve Lassalle ma egy hete küldte nekem; tehát *egy* nappal annak a levelemnek a feladása után érkezett, amelyben röviden kivonatoltam neked Itzig legutóbbi brosúráját. Mármost nyilvánvalóan azt akarja, hogy síkraszálljak érte. Mit tegyünk?

Barátod

K. M.

192

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 április 21.

Kedves Szerecsen,

Nehéz megmondani, hogy mit csináljunk Lassalle-lal, végül is felteszem, hogy a nagy Itzig méltóságán alulinak tartaná, hogy az ilyen kicsinyes Meyen-féle pletykára egy cáfoló nyilatkozat nagyágyújával válaszoltasson. Hagyd a fickót, egye meg, amit főzött; ha tud tenni valamit, akkor nincs szüksége semmiféle bizonyítványra tőled, s minek kompromittálnád magadat, miután egyszer már megmondtad neki, hogy ő nem tarthat velünk, vagy mi ővele.* Micsoda butaság már az is, hogy beleártotta magát a Schulze-Delitzsch-féle mesterlegény-históriákba[517] és megpróbált éppen ott pártot alakítani magának, a mi korábbi munkáink alapján. Éppenséggel az, hogy Schulze-Delitzsch és más népség ebben a polgári időszakban igyekszik a polgári nézetek magaslatára emelni a *mesterlegényeket*, az nekünk csak kívánatos lehet, máskülönben nekünk kellett volna ezzel a históriával a forradalom idején bajlódnunk, és Németországban, ahol a kisállamosdi mindent olyan bonyolulttá tesz, ezt a szarakodást mint valami újat, gyakorlatit szegezhették volna szembe velünk. Ez most elintéződött, ellenfeleinket most a megfelelő felállásban tudjuk, a mesterlegény pedig öntudatra ébredt és ezzel áthelyeződött a kispolgári demokráciába. De ezeket a fickókat a proletariátus képviselőinek tekinteni – ez Itzignek hagyatott meg.

A studiosus** Blinddel kapcsolatos tréfán*** Lupus is, én is nagyon jól szórakoztunk. Lupusnak megint súlyos köszvényrohama volt, amit súlyosbított önfejű módszere, hogy mindig félig-gyógyultan elmegy otthonról és órákat ad, s csak akkor küld a doktorért, ha már késő, és minden orvosságot felfalt. De itt mit sem segít a prédikáció, „*elmegyek*".

Az utóbbi időben orosz történelmet olvasgattam, visszafelé, azaz előbb

---

* *V. ö. 579. old. – Szerk.*

** – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató – *Szerk.*

*** *V. ö. 327. old. – Szerk.*

Lengyelország felosztásáról és Katalinról, most I. Péterről. Meg kell mondanom, csak egy barom lelkesedhet az 1772-es polyákokért. Európa legnagyobb részében akkoriban mégiscsak tisztességgel – sőt helyenként szellemmel – bukott el a nemesség, bármennyire az volt is az általános alapelve, hogy a materializmus annyi, mint enni, inni, közösülni, a kártyán nyerni, gazságokért fizetséget kapni; de olyan buta módszerrel eladni magukat az oroszoknak, mint a polyákok, azt egyetlen más nemesség sem tette. Egyébként a nemesemberek általános megvásárolhatósága Európa-szerte igen vidám látvány. Továbbá nagyon érdekelt monsieur Patkul története. Ez a fickó valóban az egész orosz diplomácia feltalálója és in nuce* rendelkezik már valamennyi fogásával. Ha nem tudod megkapni az orosz kormánynak küldött jelentéseit, amelyek 1795-ben jelentek meg Berlinben,[518] akkor a „Buchhändler-Börsenblatt"-ban közzétett hirdetéssel próbálunk egy példányt szerezni. Milyen keveset tettek hozzá egyébként az utódok! Mindig ugyanazok a fordulatok, mindig ugyanaz a modor mindegyik országgal szemben. Egyébként ehhez feltétlenül szükség van a livóniaiak objektivitására, mert nekik abszolúte nincsenek nemzeti, hanem legfeljebb helyi és magánérdekeik. Egy orosz sohasem tudná megtenni ezeket a dolgokat.

Nagyon takaros II. Katalin III. Péter elleni államcsínyének története is. Főleg ebből tanult Boustrapa[494], s az orosz aljasság a legapróbb részletekig mintául szolgált neki. Nevetséges, hogy az ilyen mocsok hogyan ismétlődik meg pontról pontra.

Portói borom pillanatnyilag nincsen, jót hamarjában nem is lehet szerezni. De mindenesetre körülnézek, közben lemegyek a pincébe és felhozok némi rajnait és bordóit (az előbbit az egészségeseknek, az utóbbit a betegeknek). Ezért zárom is levelemet és néhány bélyeget mellékelek még Tussykának.

Barátod
F. E.

Több bélyegből két példány van. Itt ezeket fel lehet használni cserére. Olasz, svájci, norvég és néhány német bélyeggel nagy mennyiségben szolgálhatok.

* – dióhéjban – *Szerk.*

193

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 május 20.

Moro viejo, Moro viejo,
El de la vellida barba.*

Mi történt veled, hogy rólad, sorsodról és tetteidről semmit sem hallani? Beteg vagy, vagy pedig megrekedtél a gazdaságtan mélységeiben? Netán Tussykát nevezted ki levelezőtitkároddá? Vagy mi?

Mit szólsz a berlini vitézekhez, akik arra a következtetésre jutottak, hogy kérdéses, joga van-e az elnöküknek rendre utasítani a minisztert, ha az azt mondja, hogy az egész kamara tehet neki . . . stb.[519] Hiszen soha még parlament nagyobb türelemmel és rosszabbkor nem tartotta magát ahhoz a tételhez, hogy a polgári ellenzék az abszolutizmussal és a junkerkamarillával folytatott harcában köteles rúgásokat eltűrni. Ezek pontosan megint a régi, 1848-ból való barátaink. De hát ezúttal mégiscsak más idők járnak.

A Lassalle-féle históriák és a botrány, amelyet Németországban keltenek, lassanként mégiscsak kellemetlenné válnak.[520] Legfőbb ideje, hogy elkészülj a könyveddel[39], már csak azért is, hogy másfajta emberekre akadjunk, akik agyoncsépelik. Egyébként egészen jó, hogy ily módon megint teret lehet nyerni polgárellenes dolgok számára, csak az a baj, hogy ez az Itzig eközben pozíciót teremt magának. De hát ezt sohasem tudtuk megakadályozni, éppoly kevéssé, mint azt, hogy Karl Blind a közönség előtt hősi vívóállásba helyezkedik a badeni nagyherceggel** szemben.

Egyébként, hogy mennyi idő szükséges ahhoz, amíg új tudományos felfedezések egészen apolitikus dolgokban is utat törnek maguknak, arról olvasd el Lyell „Antiquity of Man"-jét. Schmerling Liège-ben már 1834-ben felfedezte az engisi őskori emberkoponyát és megmutatta Lyellnek, s

* – Vén szerecsen, vén szerecsen,
Fehér szakállú vén szerecsen. – *Szerk.*

** I. Frigyes. – *Szerk.*

Manchester 20 Mai 63.

Moro rájo, moro rijo,
El de la vellida berba,

Wer ist mit Dir hier, dass man von Dir
a Dinner Schilfsland & rubus gedlis nichts
mehr vernimmt? Bist Du krank oder in den
Füssen der Ostwinde festgefroren? Oder hast
Du Schiffbruch an Deinem Correspondenzpferde
erlitten? Or how?

Wer hat Dir zu dem Cravan in Berlin, der
zu dem Hause gekommen ist, dessen Inhaber,
ob er präsidirt dem Minister zu Ehren oder
weil der Minister da ist, die ganze Sommer
Crimee in Krautgrid ist? Ich hatte ihn darüber
manchmal mit grosser Geduld, durch die Hoffnung,
dereinst selbst einen Cravan zu haben, ausgefragt,
aber die bezügliche Hypothese
in seinem Kopfe will absolut nicht zu Fundamenta,
wills nicht zu Grunde gehen.
Der sind jetzt wieder einige alten Freunde
von 48. Jetzt sind dort auch die Italiener auch
angestellt.

Die Lassallesche Geschichte ist der Canal, durch
die in Deutschland Proben, Fragen &c. an
angesehene Leute kommen. Das ist die Hoffnung, die
Dir bis jetzt auch, und wenn auch nur, damit
wir einen Vorwand andern Acts bekommen, sehr
übrigens ist es ganz gut, dass auch diese Leute
ihr Sprüchlein antidiplomatisches thun können
und Ihr Gutes, Gediegenes Stoff dazu

Engels levele Marxhoz, 1863 május 20.
(Első oldal)

terjedelmes könyvét is közzétette.[521] Mindamellett rövid idővel ezelőttig senki sem tartotta érdemesnek, hogy a dolgot akár csak komolyabban megvizsgálja. Hasonlóképpen Barthès* Abbeville-ben már 1842-ben helyesen leírta a Somme-medence tűzkő-szerszámait és megállapította geológiai korukat, de a dolgot csak az ötvenes évek végén fogadták el. Ilyen mihasznák a tudomány nagy öregei.

Lupusnak megint súlyos köszvényrohamai voltak, de összeszedte magát.

Egyébként erősen foglalkozom a szerb nyelvvel, a Vuk Stef. Karadžić által összegyűjtött dalokkal. Könnyebben boldogulok vele, mint bármely más szláv nyelvvel.

Mellékelten ismét néhány bélyeg. Ezt a cikket itt az irodában most nagyon lopkodják.

Barátod
F. E.

* *Helyesen:* Boucher de Crèvecoeur de Perthes. – *Szerk.*

194

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] British Museum,
1863 május 29.

Kedves Frederick,

Hosszas hallgatásomat nyomban megérted, ha magad elé képzelsz egy nagyon megdagadt májat annak minden „tartozékával". Mintegy 12 hét óta többet szenvedtem ettől a marhaságtól, mint valaha. És el sem hiszed, hogy ez mennyire kihat az ember moráljára, a tompaság a fejben és a tagok bénultsága, amit érez. Különösen pedig az ember semmire sem tudja elszánni magát, a többi között a levélírásra sem. Két hete megint elviselhető a dolog. Ez a história annyira lehetetlenné tette, hogy bármit is írjak, hogy ismételt próbálkozások ellenére *sem tudtam befejezni* a lengyel dolgot[497], aminek most nagyon örülök, mert csak elzárta volna előlem a lehetőséget, hogy Poroszországba utazzam, anélkül hogy közvetlenül használt volna valamit.

A közbenső időben persze nem henyéltem, de nem tudtam dolgozni. Amit csináltam, az volt, hogy részint kiegészítettem hiányos ismereteimet (diplomácia, történelem) az orosz–porosz–lengyel históriára vonatkozólag, részint mindenféle irodalomtörténeti dolgot olvastam és kivonatoltam a politikai gazdaságtan általam feldolgozott részéhez.[522] Mindezt a British Museumban. Most, hogy megint viszonylag munkaképes vagyok, lerázom magamról a terhet és *letisztázom* a politikai gazdaságtant a nyomda számára (s elvégzem az utolsó simításokat). Ha most meglenne a lehetőségem, hogy visszavonuljak magányomba, akkor nagyon gyorsan menne a dolog. Mindenesetre magam viszem a dolgot Németországba.

Jennyke egészsége nem egészen olyan, amilyennek lennie kellene. Mintegy két hete rettenetesen köhög.

Ami Itziget illeti, felkérte Freiligrathot – mint ezt Freiligrath bizalmasan közölte velem (meg is mutatta Itzig levelét) –, hogy írjon *egy költeményt* az „új" mozgalomról[520], vagyis énekelje meg Itziget. De alaposan megjárta Freiligrathtal. Levelében a többi között ilyeneket mond: „Az újsá-

gok százai viszik el naponta a nevemet Németország legtávolabbi zugaiba". „Az *én* proletárjaim! stb." Mivel pedig Freiligrath nem énekelte őt meg, talált magának egy másik poétát. Mutatvány belőle:

„Herbei, du deutsches *Proletariat!*
Herbei, lass ferner Dich nicht fruchtlos mahnen!
Hier steht ein Mann, bereit den Weg zu bahnen
Zu Deinem Wohlsein. Rüste Dich zur *Tat!*
Er sitzet nicht im hohen Parlamente,
Stolzieret nicht mit seinem Worttalente;
Einfach, verständlich spricht er für uns Alle,
Der Mann des Volkes, *Ferdinand Lassalle!*

Nicht, dass Ihr *Andern* ihre Säckel füllt,
Soll Euer Schweiss hinab zur Erde rinnen,
Nicht, dass an Reichtum täglich *sie* gewinnen,
Indes *Ihr* darbt und Euch in Lumpen hüllt.
Der Arbeit Früchte sollt Ihr *selbst* geniessen,
Des Feldbaus Segen soll für *Euch* erspriessen,
O, dass an jedes Ohr es weithin schalle
Dies Manneswort von *Ferdinand Lassalle.*"*

Macte puer!** Ha ez nem jó a tetűnek!

---

* – Ide hozzánk, te német *proletár!*
Ide! Szavunk ne hangozzék hiába!
Íme, egy férfi, jóléted honába
Ki utat törni kész. Fel *tettre* már!
Nem ül ő ott a magas parlamentben,
Nem kérkedik szónoki érdemekkel,
Szava világos, mindunkhoz talál –
Miénk, a népé *Ferdinand Lassalle!*

Ne azért hullasd verejtékedet,
Hogy *másoknak* pénzes zacskója teljen;
Ők vagyonokat nyernek, *te* ellenben
Rongyoskodol s az éhkoppot nyeled.
Munkád gyümölcsét *te* arasd le végre!
Rád hozzon áldást a föld művelése!
Ez férfiszó, fülünkbe zengve száll,
Való, amit mond *Ferdinand Lassalle!* – *Szerk.*

** – Dicsőség, ifjú![478] – *Szerk.*

Legszívélyesebb üdvözletem Lupusnak. De most ne viszonozz hasonlót hasonlóval, hanem mielőbb hallass magadról.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

195

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 június 10.

Kedves Engels,

Jövő hétfőn (június 15-én) esedékes egy 6 £-es váltóm (a mészárosé). Ha elküldhetnéd nekem addig a pénzt, később vissza tudnám küldeni neked, mihelyt végbement a Dronke-féle tranzakció.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Na mit szólsz Franciaországhoz? És Lengyelországhoz? És „vitéz földieinkhez" Berlinben?

196

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 június 11.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten 5 £, Angol Bank, R/X 46 271, Manchester, 1862 jan. 31.
„ 5 £, „ „ S/R 92 394, London, 1862 okt. 14.,
amivel a mészáros remélhetőleg megnyugtatható. Minthogy nem adhatom fel magam a levelet, legjobb, ha mindjárt jelzed a vételét.

Hosszú hallgatásod nagyon nyugtalanított, közben hallottam, hogy betegeskedsz, de most remélhetőleg elmúlt. Mi van Jennyke köhögésével?

Úgy látszik, Lengyelországban az utóbbi időben már nem mennek a dolgok olyan jól. A mozgalom Litvániában és Kisoroszországban nyilván gyenge, és Lengyelországban a felkelők, úgy látszik, szintén nem jutnak előbbre. A vezetők mind elesnek vagy elfogják és agyonlövik őket, ami alighanem azt bizonyítja, hogy nagyon ki kell állniok, ha azt akarják, hogy az emberek előremenjenek. Minőségileg a felkelők már nem olyanok, mint márciusban és áprilisban voltak, a legjobb fickók elpusztultak. De hát ezek a polyákok kiszámíthatatlanok, és az ügy még jóra fordulhat, noha ennek az eshetősége csekélyebb. Ha tartják magukat, belekerülhetnek még egy általános európai mozgalomba, amely megmenti őket; viszont ha most balul üt ki a dolog, akkor 10 évre befellegzett Lengyelországnak, az ilyen felkelés hosszú évekre kimeríti a fegyverbíró lakosságot.

Egy európai mozgalmat igen valószínűnek látok, mert a polgár most megint nem fél a kommunistáktól és szükség esetén újra neki is vágna velük. A francia választások éppúgy ezt bizonyítják, mint az, ami Poroszországban a legutóbbi választások óta történt.[523] Alig hiszem azonban, hogy egy ilyen mozgalom Franciaországban kezdődnék. A párizsi választások mégis *túlságosan* polgárian sültek el, a munkások, ahol saját jelölteket állítottak, megbuktak, és még annyi erejük sem volt, hogy a burzsoákat legalább radikális választásokra kényszerítsék. Azonkívül Bonaparte tudja a módját, hogyan lehet nagy városokat féken tartani.

Poroszországban tovább locsognának, ha a derék Bismarck nem tett

volna lakatot a szájukra. Akármi lesz is ott, a békés alkotmányos fejlődésnek vége, és a filiszternek zenebonára kell felkészülnie. Ez már sok. Bármennyire megvetem régi barátaink, a demokraták bátorságát, mégis úgy látom, itt halmozódik fel a legtöbb gyújtóanyag, és mivel alig képzelhető el, hogy a Hohenzollernok a külpolitikában nem bonyolódnak bele a legnagyobb ostobaságokba, alkalmasint sor kerülhet arra, hogy miután a csapatok felét a lengyel határra, a felét a Rajnához küldték, Berlint szabadjára hagyják, és akkor kitör a vihar. Elég baj Németországnak és Európának, ha Berlin kerül a mozgalom élére.

Legjobban azon csodálkozom, hogy Nagyoroszországban nem robban ki parasztmozgalom. Úgy látszik, hogy itt a lengyel felkelés határozottan kedvezőtlenül hat.

Amerikában áll a bál. Fighting Joe* a hetvenkedéseivel förtelmesen blamálta magát,[524] Rosecrans alszik, és csupán Grant működik jól. Menetelése Vicksburg felé délnyugatról északkeletre, a felmentő sereg elvágása és visszavetése, majd a gyors előnyomulás Vicksburgnak, és még a hasztalan heves rohamai is mind nagyon jók. Abban nem hiszek, hogy elegendő felmentő csapatot idejekorán össze tudnak gyűjteni. Másrészt olyan sokszor láttuk, hogy amerikai tábornokok két hétig egyszeriben jól operálnak, majd ismét a legnagyobb szamárságokat csinálják, hogy semmit sem mondhatunk jövőbeli hadmozdulataikról.

Lassalle költeményét (genitivus objectivus**) ismertem egy brosúrából, amelyet Siebel küldött meg nekem, s amely ezek szerint neked is megvan. Ez aztán remek. A fickó most tisztán Bismarck szolgálatában dolgozik, s egy szép napon, ha monsieur Bismarck ráun, megtörténhet vele, hogy a dutyiba röpül és megismerkedik a porosz Landrechttel, amelyet úgy látszik folyton összetéveszt a Code-dal[525]. Egyébként azok után, ahogy a Vogt-ügyben viselkedett,[31] szép dolog, hogy *ő* most nemcsak az augsburginak***, hanem a „Kreuzzeitung"-nak is az égisze alatt áll.

Most Kinglake-et[526] olvasom, s ez egyre jobban megerősít abban a meggyőződésemben, hogy minden angol agyában van valahol egy korlát, ahol vége a tudománynak.

Barátod
F. E.

* – Vagdalkozó Józsi (Hooker tábornok) – *Szerk.*
** – (tárgyas birtokos eset) – *Szerk.*
*** Augsburgi „Allgemeine Zeitung". – *Szerk.*

197

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 június 12.
British Museum.

Kedves Engels,

Ezennel hálás köszönettel igazolom a 10 £ vételét. Mivel nem voltam biztos abban, hogy *hétfőig* el tudod küldeni a pénzt, másrészt pedig a házban nagy a rettegés a váltóktól, egyúttal Dronkénak is írtam.

Jennyke négy hete megint köhécsel. Ma elküldtem Allen doktorhoz.

Én magam sem vagyok teljesen jól, de a fő baj elmúlt. Időközben, aminek Vogt nagyon megörülne, *ként* faltam.[70]

Itzig elküldte nekem (talán neked is) törvényszéki beszédét a *közvetett adókról*. Egy és más jó benne, de az egész először is elviselhetetlenül tolakodó, szószátyár, és úgy van *megírva*, hogy dől belőle a legnevetségesebb tudálékosság és fontoskodás. Azonkívül lényegében mégiscsak egy „*tanuló*" agyszüleménye, aki magát sebtében „nagy tudományú" férfiúvá és önálló kutatóvá akarja kikiáltani. Ezért hemzsegnek benne a történelmi és elméleti baklövések. Egy példa elegendő lesz (ha netán magad nem olvastad a dolgot). Hogy a törvényszéknek és a közönségnek imponáljon, a közvetett adók elleni polémiának valamifajta retrospektív történetét akarja előadni, ezért visszamenőleg keresztül-kasul idéz, Boisguillebert-en és Vaubanon át Bodinusig stb. S itt mutatkozik meg a hamisítatlan tanuló. Mellőzi a *fiziokratákat*, nyilvánvalóan nem tudja, hogy A. Smith és mások róluk másolták le mindazt, amit e tárgyról mondtak, és egyáltalán ebben a „kérdésben" ők voltak a hősök. Éppígy teljesen iskolás módon a „közvetett adókat" „burzsoá adóknak" fogja fel, amik voltak is a „középkorban", de nem ma (legalábbis nem ott, ahol a burzsoázia fejlett), mint ahogy erről bővebb felvilágosítást kaphat R. Gladstone és társai uraktól Liverpoolban[527]. A szamár úgy látszik nem tudja, hogy a „közvetett" adók elleni polémia „Schulze-Delitzsch" és Tsai angol és amerikai barátainak a jelszava, tehát semmiképpen sem *ellenük*, tudniillik a free-traderek[528] ellen irányuló jelszó. Teljesen *iskolás* az, ahogy egy ricardói tételt a porosz földadóra *alkal-*

maz. (Tudniillik alapvetően téves.) Megható, amikor a törvényszékkel közli a legmélyebb „tudományból és igazságból" rettenetes „éji órák" során merített „*saját*" felfedezéseit:

hogy a középkorban a „földtulajdon" uralkodott,

az újkorban a „tőke", és most

a „munkás*rend elve*", a „*munka*" vagy „a *munka erkölcsi elve*"; s aznap, amikor e felfedezését közölte a mesterlegényekkel, Engel kormányfőtanácsos (anélkül, hogy őróla tudott volna) ugyanezt közölte egy előkelőbb közönséggel az énekművészeti akadémián.[529] Ő és Engel „levélbelileg" kölcsönösen gratuláltak egymásnak „egyidejű" tudományos eredményeikhez.

A „munkás*rend*" és az „*erkölcsi elv*" csakugyan Itzignek és a kormányfőtanácsosnak a vívmányai.

Az év eleje óta nem tudtam magamat rászánni, hogy írjak a fickónak.

Ha bírálom a holmiját, az időveszteség; azonkívül minden szót mint „felfedezést" kisajátít. Beleverni az orrát a plágiumaiba nevetséges volna, mivel dolgainkat abban a formában, amikké elkente őket, nem akarom elvenni tőle. Azt sem tehetem, hogy ezt a hetvenkedést és ezeket a *tapintatlanságokat* elismerjem. A fickó ezt rögtön felhasználná.

Tehát nem marad más hátra, mint megvárni, míg végre kitör a dühe. Akkor aztán kitűnő ürügyül szolgál számomra az, hogy Lassalle (akárcsak Engel kormányfőtanácsos) mindig megjegyzi: ez nem „*kommunizmus*". Akkor tehát azt fogom neki válaszolni, hogy ezek az ő ismételt bizonykodásai – ha tudomást akartam volna róla venni – arra kényszerítettek volna,

1. hogy bemutassam a közönségnek, hogyan és miben másolt le minket;

2. hogyan és miben különbözünk mi az ő holmijától.

Azért tehát, hogy a „kommunizmusból" ne engedjek és őt meg ne bántsam, azért nem vettem róla egyáltalán tudomást.

Egyébként a fickó puszta hiúságból csapja az egész lármát. 1859 folyamán teljesen a liberális porosz burzsoápárthoz tartozott. Most nyilván kényelmesebbnek látja, hogy a kormány oltalma alatt a „burzsoáknak" rontson neki, semmint az „*oroszoknak*". Az osztrákokat szidni és Itáliáért rajongani ősidők óta éppoly sajátlagosan berlinies volt, mint a pofa be az oroszokkal szemben; s így cselekszik a bátor legény is.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

198

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 június 22.

Kedves Engels,

A Kicsi* ma azt írja nekem Liverpoolból, hogy a pénzhistóriát *most* el kell rendezni, azaz el kell dönteni, mert neki *személyesen* kell elintéznie és bármely nap megtörténhet, hogy üzleti ügyben el kell utaznia. Elhiheted, igen kínos nekem, ha miattam bármiféle kötelezettséget vállalsz a Kicsivel szemben, de mit tegyünk?

Folyton a British Museumban voltam és leszek is e hónap végéig, mert lehetőleg el kell kerülnöm a pressure from without** folytán otthon szükségszerű zsörtölődéseket, már csak a „máljam" miatt is. Mihelyt helyreáll a nyugalom, hozzálátok, hogy letisztázzam az átkozott könyvemet[39], amelylyel magam megyek házalni Németországba. Csak miután ez megtörtént, lesz időszerű, hogy Párizsban és Londonban a francia fordítás, illetve az angol feldolgozás ügyében jelentkezzünk, illetve körülnézzünk. Mert már csak Itzig is arra kényszerít ezúttal, hogy ne rejtsük véka alá, amit tudunk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* Dronke. – *Szerk.*

** – külső nyomás[530] – *Szerk.*

199

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 június 24.

Kedves Szerecsen,

Egyáltalán nem tudom, hogy mit akar ez a kis fontoskodó*. Miért nem írja meg nekem, hogy a dolgot *most* akarja rendezni? *Nekem* azt írta, hogy *ha* **nem** *válaszolok neki*, akkor az én nevemre állítja ki a váltót, ahogy megállapodtunk. Minthogy nálam a megállapodás megállapodás, egyáltalán nem tartottam szükségesnek két héttel a határidő előtt ismételten írásban biztosítani, hogy megteszem, amire már korábban szóban és írásban kötelezte magamat. A *neked* írott levélre, amelyben egészen más indokokkal hozakodik elő, most megírtam neki, amit kellett. Az én elfogadványom 250 £-re szól majd. Nézz utána, hogy az *egész összeget* megküldje neked, minthogy kötelezte magát, hogy ő viseli a költségeket és a kamatokat.

Kinglake-et kiolvastam.[526] Annál felületesebbet (részben igen jó, habár hézagos anyagból), butábbat, tudatlanabbat, mint az almai csata leírása, még nem látott a világ. Csak a franciák részvételét ábrázolja jól és helyesen, legalábbis általánosságban. Máskülönben némely dolog igen komikus a katonai olvasó számára.[531]

Lengyelországban baj van. A lengyel kormány nagy teljesítménye, a júniusi tömegfelkelés, nyilvánvalóan a fegyverhiányon feneklett meg, s most, ha külső bonyodalmak nem lépnek közbe, a fokozatos hanyatlás elkerülhetetlen.[532]

Az Itziggel szembeni politikád teljesen helyes. Mit segíthet a kedélyesség az olyan fickóval szemben, aki a döntő pillanatban vagy rákényszerül a körülmények folytán, hogy velünk haladjon, vagy pedig nyíltan az ellenségünkké válik. Évekig tűrjük, hogy ez a bolond intellektuálisan kizsákmányoljon bennünket, és hálából kötelesek legyünk minden butaságáért helytállni, ez már mégiscsak túlzás.

Hívnak.

Barátod

F. E.

* Dronke. – *Szerk.*

200

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1863 július 6.

Kedves Engels,

Mindenekelőtt hálás köszönet a 250 £-ért. Dronke mintegy négy hónappal ezelőtt 50 £-et küldött nekem és ma 200-at.

Jennyke sajnos még mindig nincs olyan jól, mint kellene. A köhögése még nem múlt el egészen és a gyerek túl „könnyű" lett. Fürdőbe küldöm a többiekkel együtt, mihelyt az iskolaévének vége. Bár nagyon bízom Allenben, örülnék neki, ha *Gumpert*, aki bizonyára a kontinensre utazik szabadságra, felkeresne itt bennünket, meggyőződnék a tényállásról és közölné velem nézetét. Nyíltan meg kell mondanom neked, hogy félelemben vagyok a gyerek miatt. A fogyást ebben a korban igen aggasztónak vélem.

Palmerston a régi trükkjeit alkalmazza a lengyel ügyben. Az oroszoknak átadott jegyzékeket eredetileg Pétervárról küldték Londonba. *Hennessyt* Pam *megvásárolta* Urquharttól, amennyiben ennek az ír gazembernek egy jól jövedelmező állást (szinekúrát) szerzett egy francia–angol vasútnál Franciaországban. Az itteni politikusok *megvásárolhatósága* csakugyan a háttérbe szorít mindent, ami efféle a kontinensen előfordul. Sem nálunk, sem Franciaországban fogalmuk sincs az embereknek erről a teljes szégyentelenségről. Ami *„Zamoyski* grófot" illeti, ismételten megmondtam az urquhartistáknak, hogy a fickó 1830–31-ben elárulta a lengyeleket, mert egy sértetlen hadtestet nem az oroszok *ellen*, hanem az osztrák határon *át* irányított. Végre nekik is gyanús lett a fickó a Pam és közte levő állandó személyes suskus miatt.[533]

A déliek expedícióját Észak ellen[534] nézetem szerint a richmondi újságok és támogatóik zajongása kényszerítette rá Leere. Én kétségbeesett lépésnek nézem. Egyébként ez a háború el fog húzódni, ami az *európai* érdekeket tekintve nagyon kívánatos.

Itzig elküldte nekem egy új brosúráját[535], a Majna-Frankfurtban tartott beszédét. Minthogy én most ex officio* napi 10 órán át gazdaságtannal fog-

* – hivatalból – *Szerk.*

lalkozom, nem kívánható, hogy egyéb óráimat ezeknek az iskolás gyakorlatoknak az olvasásával üssem agyon. Egyelőre tehát ad acta téve. Szabad időmben differenciál- és integrálszámítással foglalkozom. Apropó! Bőségben vannak erről szóló könyveim, és szívesen küldök neked egyet, ha ehhez a szakmához hozzá akarsz látni. Szinte szükségesnek is tartom katonai tanulmányaidhoz. Amellett ez sokkal könnyebb része a matematikának (ami a pusztán technikai oldalt illeti), mint pl. az algebra felsőbb fejezetei. Előtanulmányként a szokásos algebrai és trigonometriai históriákon kívül semmire sincs szükség, a kúpszeletek általános ismeretét kivéve.

„Roussillon hercegének" mellékelt brosúrájáról – „Pi" néven talán még emlékszel erre az emberre – írj nekem egy némi indokolással ellátott véleményt, mert ez a fickó naponta felszólít írásban, hogy közöljem vele „véleményemet".

Az ide csatolt *„gazdasági táblázatot"*[536], amellyel Quesnay táblázatát[423] felcserélem, nézd meg kissé gondosabban, ha képes vagy rá ebben a hőségben, és közöld velem esetleges meggondolásaidat. A táblázat az egész újratermelési folyamatot felöleli.

Tudod, hogy *A. Smith* a *„természetes"* vagy *„szükséges árat"* munkabérből, profitból (kamatból), járadékból teszi össze – tehát teljesen *jövedelemre* oldja fel. Ez az értelmetlenség átszármazott Ricardóra, bár ő a járadékot, mint pusztán esetlegeset, kirekeszti a felsorolásból. Csaknem *minden* közgazdász átvette ezt Smithtől, akik pedig harcolnak ellene, más ostobaságokba esnek bele.

Smith maga is érzi annak értelmetlenségét, hogy a társadalmat tekintve az *összterméket puszta jövedelemre* oldja fel (amelyet évente el lehet fogyasztani), míg *minden egyes* termelési ágat tekintve az árat *tőkére* (nyersanyag, gépi berendezés stb.) és *jövedelemre* (munkabér, profit, járadék) oldja fel. Eszerint a társadalomnak minden évet újból *tőke nélkül* kellene elkezdeni.

Ami mármost az én táblázatomat illeti, amely *összefoglalásként* munkám egyik utolsó fejezetében szerepel, ennek megértéséhez a következő szükséges:

1. A számok közömbösek, milliókat jelentenek.

2. *Létfenntartási eszközökön* itt *minden* értendő, ami évente belekerül a *fogyasztási alapba* (vagy belekerülhetne a fogyasztási alapba a *felhalmozás nélkül*, amely a táblázatból *ki van rekesztve)*.

Az I. osztályban (létfenntartási eszközök) az *egész termék* (700) *létfenntartási eszközökből* áll, amelyek tehát a dolog természeténél fogva *nem* kerülnek bele az *állandó tőkébe* (nyersanyag és gépi berendezés, épületek stb.). Ugyanígy a II. osztályban az *egész termék* olyan árukból áll, amelyek *állandó*

tőkét alkotnak, vagyis nyersanyagként és gépi berendezésként ismét belekerülnek az újratermelési folyamatba.

3. Ahol a vonalak *felfelé mennek*, ott *pontozott*, ahol *lefelé mennek*, ott *megszakítatlan* vonal van.

4. *Állandó tőke* a tőkének az a része, amely nyersanyagból és gépi berendezésből áll. *Változó tőke* az, amely munkára cserélődik ki.

5. Pl. a mezőgazdaságban stb. ugyanannak a terméknek (pl. búzának) egy része létfenntartási eszköz, míg egy másik része (pl. búza) természeti formájában (pl. mint *vetőmag*) nyersanyagként ismét belekerül az újratermelésbe. Ez azonban mit sem változtat a dolgon. Az ilyen termelési ágak ugyanis az egyik tulajdonságuk alapján a II. osztályban, a másik alapján az I. osztályban szerepelnek.

6. Az egész história lényege tehát a következő:

I. kategória. Létfenntartási eszközök. Munkaanyag és gépi berendezés (vagyis *ez utóbbinak* az a része, amely mint *kopás* belekerül az évi termékbe; a gépi berendezés stb. el nem fogyasztott része egyáltalában *nem* szerepel a táblázatban) = mondjuk 400 £. A munkára kicserélt változó tőke (= 100) mint 300 termelődik újra, amiből 100 a munkabért pótolja a termékben, 200 pedig az értéktöbbletet képviseli *(meg nem fizetett többletmunka)*. A termék = 700, ebből 400 képviseli az értékét annak az állandó tőkének, amely azonban egészen átment a termékbe, tehát pótlandó.

A változó tőkének és az értéktöbbletnek ennél az arányánál feltettük, hogy a munkás a munkanap $^1/_3$-ában a maga számára, $^2/_3$-ában „természetes feljebbvalói" számára dolgozik.

100-at (változó tőkét) tehát, mint a pontozott vonal jelzi, pénzben kifizetnek munkabérként; a munkás ezzel a 100-zal megvásárolja (a lefelé menő vonallal jelezve) ennek az osztálynak a *termékét*, azaz létfenntartási eszközöket 100 értékben. A pénz ilyenképpen visszaáramlik az I. osztály tőkéseihez.

A 200 értéktöbblet az általános formájában egyenlő a *profittal*, amely azonban széthasad *ipari profitra* (*a kereskedelmit* is beleértve), továbbá *kamatra*, amelyet az ipari tőkés pénzben fizet, és járadékra, amelyet ugyancsak pénzben fizet. Ez az ipari profit, kamat, járadék fejében kifizetett pénz visszaáramlik (a lefelé menő vonalakkal jelezve) azáltal, hogy rajta az I. osztály termékét vásárolják meg. Tehát az egész pénz, amit az ipari tőkés az I. osztályon belül kiadott, visszaáramlik hozzá azáltal, hogy a 700-nyi termékből 300-at a munkások, a vállalkozók, a pénzemberek és a földtulajdonosok elfogyasztanak. Marad az I. osztályban 400 *többlet* termékben (létfenntartási eszközökben) és 400 hiány állandó tőkében.

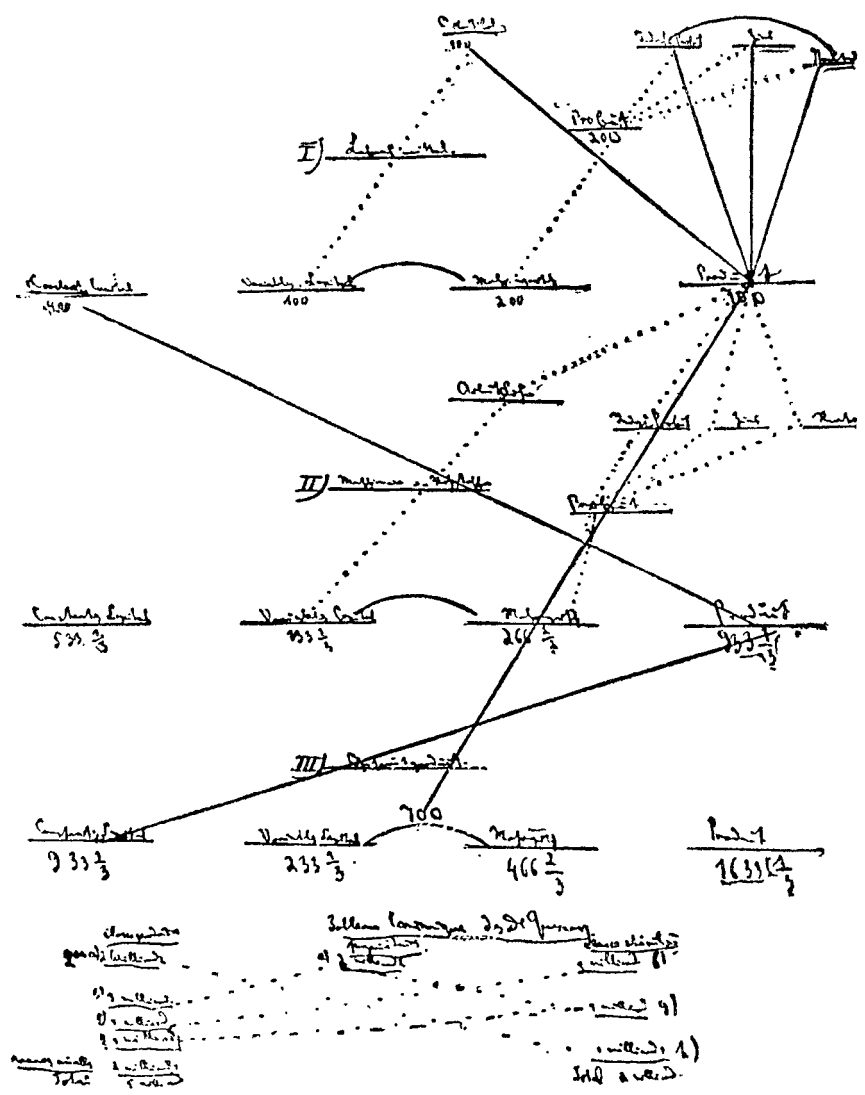

Marx Engelshez írott 1863 július 6-i levelének melléklete

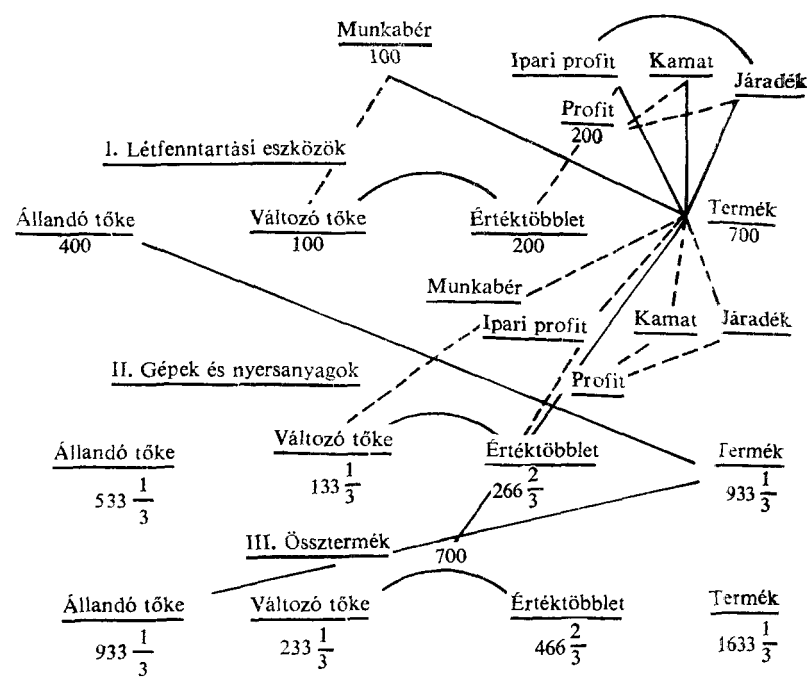

Dr. Quesnay gazdasági táblázata

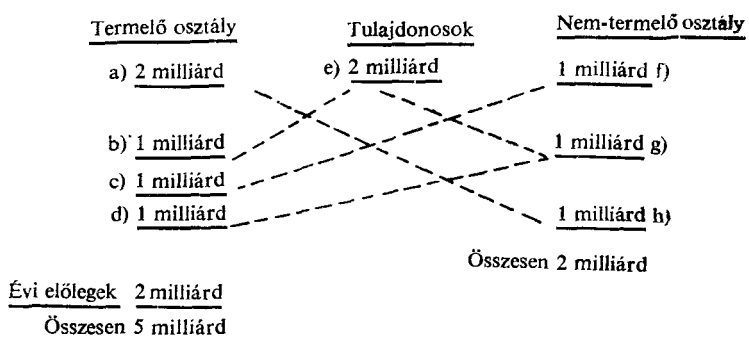

II. kategória. Gépi berendezés és nyersanyag.

Minthogy *ennek a kategóriának egész terméke* – a terméknek nemcsak az a része, amely az állandó tőkét pótolja, hanem az a része is, amely a munkabér egyenértékét és az értéktöbbletet képviseli – *nyersanyagokból* és *gépi berendezésből* áll, ennek a kategóriának a jövedelme nem realizálható a saját termékében, hanem csak az I. kategória termékében. De – ha a felhalmozást figyelmen kívül hagyjuk, ahogy az itt meg is történik – az I. kategória csak annyit vásárolhat a II. kategóriától, amennyire állandó tőkéje pótlásához szüksége van, míg a II. kategória a maga termékének csak azt a részét adhatja ki az I. kategória termékére, amely munkabért és értéktöbbletet *(jövedelmet)* képvisel. A II. kategória munkásai tehát pénzüket, = 133 $^1/_3$, az I. kategória termékére adják ki. Ugyanez történik a II. kategória értéktöbbletével, amely, mint az I. kategóriánál, ipari profitra, kamatra és járadékra hasad szét. Tehát 400 áramlik pénzben a II. kategóriától az I. kategória ipari tőkéséhez; ennek ellenében az I. kategória átengedi terméke maradékát, 400-at a II.-nak.

Ezen a 400 pénzen az I. osztály megveszi az állandó tőkéje, = 400, pótlásához szükségeset a II. kategóriától, amelyhez tehát ily módon a munkabérre és fogyasztásra (maguknak az ipari tőkéseknek, a pénzembereknek és a földtulajdonosoknak a fogyasztására) kiadott pénz újra odaáramlik. A II. kategóriának ezért a maga össztermékéből 533 $^1/_3$ marad meg, amivel saját elhasznált állandó tőkéjét pótolja.

A mozgás, amely részint az I. kategórián belül, részint az I. és a II. kategória között végbemegy, egyúttal azt is mutatja, hogyan áramlik vissza a két kategória megfelelő ipari tőkéseihez a pénz, amelyből újra munkabért, kamatot és földjáradékot fizetnek.

A III. kategória az összújratermelést mutatja be.

A II. kategória össztermése itt mint az egész társadalom állandó tőkéje jelenik meg, az I. kategória össztermése pedig mint a terméknek az a része, amely a változó tőkét (a munkabéralapot) és az értéktöbbleten osztozó osztályok jövedelmeit pótolja.

Feltüntettem alul Quesnay táblázatát, amelyet legközelebbi levelemben[537] néhány szóval meg fogok magyarázni.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Edgar Bauer állást kapott – a porosz sajtóosztályon.

201

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 augusztus 15.

Kedves Frederick,

Vigyen el az ördög, ahogy a Vörös* szokta mondani, ha egy hete minden reggel nem azzal a szilárd elhatározással keltem fel, hogy írok neked. De mihelyt dolgozószobámba léptem, azzal nyugtattam meg a lelkiismeretemet, hogy csak 6 sort írok még hozzá az előző nap félbehagyott kézirathoz. S mihelyt a jó útról letértem, megmutatkozott a rossz cselekedet átka, hogy folytonosan rosszat kell szülnie.[538]

A családom múlt pénteken elutazott Hastingsbe. Azért utaztak el ilyen későn, mert Lenchennek családi ügyekben 2 hétre Németországba kellett mennie.

A mellékelt fényképeket (az enyémre a gyerekek kényszerítettek rá) hamarosan követi majd Jennyé és Lauráé.

Munkámmal[39] (a kézirat nyomdai előkészítésével) egy szempontból jól haladok. A végső kidolgozáskor a dolgok, úgy látom, elviselhetően *népszerű* formát öltenek, néhány elkerülhetetlen P–Á-t és Á–P-t leszámítva. Másrészt, bár egész nap írok, nem haladok olyan gyorsan, mint ahogy saját, már régóta türelempróbára tett türelmetlenségem kívánja. Mindenesetre száz százalékkal könnyebben érthető lesz, mint az 1. szám[539]. Egyébként, ahogy most ezt az egész tákolmányt nézem, és látom, hogy mindent fel kellett borítanom, s hogy még a *történelmi* szakaszt[540] is részben teljesen ismeretlen anyagból kellett megírnom, valóban mulatságos színben tűnik fel előttem Itzig, aki a „*saját*" gazdaságtanát már munkába vette, de mindazzal, amivel eddig házalt, csak azt bizonyította be, hogy iskolás fiú, aki a legvisszataszítóbb, legterjengősebb kofáskodással olyan tételeket kürtöl világgá – saját legújabb felfedezéseként –, amelyeket mi már húsz évvel ezelőtt tízszerte jobban váltópénzként osztogattunk párthíveink között. Ugyanez az Itzig egyébként is begyűjti trágyagyárába a mi húsz évvel ez-

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

előtt kiválasztott párt-exkrementumainkat, hogy megtrágyázza a világtörténelmet. Így pl. kinyomatta a „*Nordstern*"-ben „*Herwegh*" csatlakozó levelét (aki bizonyára megőrizte *plátói* szerelmét a „munkaelv" iránt). Ezt a „Nordstern"-t pedig a lezüllött Bruhn szerkeszti, akit Lassalle Blindtől vásárolt meg. Így Itzig „*Moses Hesst*" kinevezte „helytartójává a Rajna-tartományban" stb. És úgy látszik még mindig nem szabadult meg attól a rögeszméjétől, hogy *Freiligrathnak* kell őt megénekelnie, de az fütyül rá. Tudniillik lipcsei „helytartója" útján megint sürgősen tettre szólította fel Freiligrathot, rámutatva G. Herwegh jó példájára. Ha tudná, hogy Freiligrath velem együtt mennyit nevetett ezen az újabb merényleten!

„O Itzig, o Itzig, was hast du gedenkt,
Dass Du Dich an den Herwegh und den Moses Hess gehenkt!"*

Az itteni filiszterek nagyon dühösek a „*Times*"-ra, mert olyan szépen becsapta őket a konföderált-kölcsönnel. Pedig ezek a jóemberek tudhatták volna, hogy a „*Times*", mint ezt Cobbett már elárulta nekik, nem egyéb egy „kereskedelmi konszernnél", amely cseppet sem törődik azzal, hogyan sikerül a mérleg, csak neki legyen kedvező.[541] A „*Times*"-beli fickók – mint *J. Spence*, „az az ember", ahogy a „*Richmond Enquirer*"[542] mondja, „akinek mi csengő aranyban fizettünk" – a kölcsönkötvényeket részben *ingyen*, részben a névértéknél 50%-kal olcsóbban kapták meg. Szép üzlet volt tehát addig szónokolni, amíg 105-re hajtották fel őket.

Az Egyesült Államok szempontjából nagyon fontosnak vélem, hogy mindenekelőtt birtokba vegye a még hátralevő kikötőket – Charleston, Mobile, stb. –, mert bármelyik nap összeütközésbe kerülhet Boustrapával[494]. Ez a császári Lazarillo de Tormes[543] most nem csupán a nagybátyját** karikírozza, hanem már önmagát is. Mert hiszen a mexikói „népszavazás" szép karikatúrája nemcsak annak a népszavazásnak, amellyel önmagát, hanem annak is, amellyel Nizzát és Szavoját franciává tette.[544] Számomra egyáltalán nem kétséges, hogy Mexikóban kitöri a nyakát, hacsak már előbb nem akasztják fel.

A lengyel históriát[482] teljesen zsákutcába juttatta ugyanaz a Boustrapa és az a befolyás, amelyet az ő intrikái a Czartoryski-pártnak szereztek. *Łapiński* ezredes, aki Bakunyinnal együtt megtett és Palmerston által a svéd tenger-

* – „Ó Itzig, ó Itzig, mi jutott eszedbe,
Hogy Herweghbe kapaszkodsz és Moses Hessedbe!" – *Szerk.*

** I. Napóleon. – *Szerk.*

parton oly szépen befejezett bolyongásából néhány napja visszaérkezett,[545] nagyon panaszkodik, hogy a varsói, londoni és párizsi bizottságok teljesen bonapartista-czartoryskista befolyás alatt állnak.

Hazánk istentelenül siralmasan fest. Ha nem kapnak kívülről egy jó kis verést, nincs mit kezdeni ezekkel a kutyákkal.

Apropó. Az Angliáról szóló könyved[14] óta most végre újra megjelent egy Children's Employment Commission Report.[546] Bizonyítja, hogy mindazok a szörnyűségek, amelyeket a gyári törvények bizonyos iparágakból elűztek, újult dühvel vetették rá magukat a szabad területre! Pompás utószó adódna a könyvedhez, mihelyt a jelentések teljes egészükben megjelentek.

Gratulálok Gumpertnak. Arról mindenesetre gondoskodott, hogy a házassága ne legyen gyermektelen.

Borchardtban a test úgy látszik erősebb, semmint papi hivatalához illenék. És féltékennyé fogja tenni az összes többi zsidó nőt.

Lupus visszatért már? Ez esetben add át neki legszívélyesebb üdvözletemet. Semmit sem kívánok inkább, mint hogy két napot itt töltsél, és cseveghessünk és iddogálhassunk. Olyan régen nem voltunk már együtt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A „Pi" már megkapta, amit kért.*

Apropó. A kuriozitások között, amelyeket tallózásaim során a Museumban találtam, a következő:

„*Verum inventum, hoc est, munera Germaniae, ab ipsa primitus reperta, non ex vino*, ut calumniator" (tudniillik egy angol) [quidam] sceptice invehit, sed vi inami et corporis et reliquo orbi communicata etc., auctore *Michaelo Maiero, Francfurti*, 1619."**

Germánia teljesítményei és feltalálásai a következők: „A római császári méltóság, a lőpor, a könyvnyomtatás, a vallás megjavítása, Theophrastus Paracelsus orvosságai, a rózsakeresztesek titkai[547] – inventum politicum, bellicum, litteraricum, theologicum, medicum, chymicum***."

---

* *V. ö. 347. old. – Szerk.*

** – „*Igazi feltalálás, azaz Germánia teljesítményei, amiket elsőként ő maga fedezett fel*, nem bormámorban, mint bizonyos rágalmazó" (. . .) „kétkedően állítja, hanem a lélek és a test erejéből, és amiket közölt a világ többi részével stb., *Michael Maier* szerzőtől, *Frankfurt*, 1619." – *Szerk.*

*** – politikai, hadi, irodalmi, teológiai, orvosi, kémiai felfedezés – *Szerk.*

202

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 szeptember 12.

Kedves Frederick,

A családom mintegy 10 napja hazatért. Jennyke nagyon összeszedte magát és megszűnt a köhögése. Most otthon kap tengeri fürdőket, azaz fürdőket tengeri sóval. Körülbelül két hónapja én is minden reggel fürdöm otthon és tetőtől talpig leöntöm magamat hideg vízzel, s azóta sokkal jobban vagyok.

A legérdekesebb ember, akivel itt megismerkedtem, *Łapiński* ezredes. Feltétlenül a legszellemesebb lengyel – amellett a tett embere –, akit eddig megismertem. Szimpátiái mind a németek oldalán vannak, jóllehet modorban és beszédben franciának is mondható. Nemzetiségi harc helyett csak a fajok harcát ismeri. Gyűlöli az összes keletieket, akikhez ugyanazzal az előszeretettel sorolja az oroszokat, a törököket, a görögöket, az örményeket stb. Itt egy ideig tartotta a kapcsolatot *Urquharttal*, akit azonban nemcsak „kótyagosnak" nyilvánít, hanem – igazságtalanul – még a becsületességében is kételkedik.

A két „cserkesz" herceg, akiket Urquhart Łapińskival Angliában közszemlére tett, két – szolga volt. Łapiński azt állítja, hogy Urquhartot teljesen az orránál fogva vezeti Zamoyski, aki maga viszont puszta eszköze Palmerstonnak, tehát ezen a kerülőúton az orosz követségnek. Bár ő (Łapiński) születésénél fogva katolikus, Urquhartnak az angliai katolikus püspökökhöz fűződő viszonyát fölötte gyanúsnak tartja. Mihelyt „cselekedni" kellett – pl. felfegyverezni egy lengyel alakulatot, hogy betörjön Cserkeszföldre, amit Łapiński is a legjobb diverziónak tart –, Urquhart hagyta, hogy Zamoyski lebeszélje erről. Egyáltalán, csak „fecsegni" akar. „Nagy hazudozó", s ő (Łapiński) különösen azt vette tőle rossz néven, hogy őt (Łapińskit) előzetes megkérdezés nélkül társává tette a hazugságban. Cserkeszföldön egy lélek sem ismeri Urquhartot, aki ott a nyelv ismerete nélkül, csak 24 óra hosszat tartózkodott. Urquhart fantáziájára csak annyit hozott fel példának, hogy nagyon fontoskodott előtte azzal, hogy ő (Urquhart) ölte meg a *chartizmust* Angliában!

Varsóban ismét tisztogatás volt a nemzeti kormányban.[548] Bonaparte és Palmerston intrikái révén becsempészett Czartoryski-hívek voltak benne. Hármat közülük *tőrrel leszúrtak*, s ez *pillanatnyilag* megfélemlítette a többit. (Ennek a Czartoryski-pártnak az élén Majewski* állt.) A nemzeti kormány hatalma kitűnik abból, hogy Konstantin nagyherceg akceptálta egy külföldi utazásra szóló *útlevelét*. Herzen és Bakunyin, mondja Łapiński, teljesen lehangoltak, mert ismét kiderült, hogy csak meg kell egy kicsit kaparni az oroszt és kibújik a tatár.

Bakunyin olyan lett, mint egy szörnyeteg, hatalmas hús- és hájtömeg, alig tud már járni. Amellett dühödt kan gyanánt féltékenykedik a tizenhét éves lengyel feleségére, aki Szibériában mártír volta miatt ment hozzá nőül. Jelenleg Svédországban van, ahol a finnekkel csinál „forradalmat".

A parasztokat, mondja Łapiński, ezt a „velejéig reakciós bandát", Lengyelországban eleinte ki kellett hagyni a játékból. De most már érettek és a kormány felhívására tömegesen hadra kelnének.

Szerinte Ausztria nélkül a mozgalom rég tönkrement volna, s ha Ausztria komolyan elzárja a határait, akkor a rebelliónak 3 hét alatt vége. De Ausztria szélhámoskodik a lengyelekkel. Csak *kétségbeesésből* ment el Ferenc József Frankfurtba,[549] mert tudja, hogy egy orosz–szerb–román–olasz–francia–magyar–porosz bomba fenyegeti, s ugyanezen okból bocsátotta ki a pápa** legutóbbi körlevelét Lengyelország érdekében.

Łapiński azt mondta nekem, semmi kétség nem fér hozzá, hogy nemcsak Bangya, hanem Stein, Türr, Klapka és Kossuth is összejátszanak Oroszországgal.

Célja Londonban most az, hogy felállítson egy német légiót, még ha csak 200 főnyit is, hogy a fekete–vörös–arany lobogó alatt szembeszálljon az oroszokkal Lengyelországban, részben azért, hogy a párizsiakat „elkeserítse", részben azért, hogy lássa, van-e még lehetőség arra, hogy a németországi németeket megint észhez térítsék.

Ami hiányzik, az a pénz. Kísérleteznek azzal, hogy az összes itteni német egyleteket stb. erre a célra kiaknázzák. Te tudod a legjobban, hogy Manchesterben lehet-e valamit tenni ez irányban. Maga a dolog remek volna.

Üdvözlöm Lupust, és mondd meg neki, hogy eljuttattam a levelét Eccariushoz.

Üd vözlet.

Barátod
K. M.

---

* *A kéziratban*: Melinski. – *Szerk.*

** IX. Pius. – *Szerk.*

203

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 nov. 24.

Kedves Szerecsen,

Minthogy semmi újabb hírt nem hallottam a feleségedtől, remélem, hogy időközben jobban lettél és elmúltak a keléseid. Maradj csak a borivásnál és a húsevésnél, ez a fő. Engem az utóbbi napokban sokat zavartak az esti órák folyamán az irodában – s ez az egyetlen hely, ahol magánlevelezésre gondolhatok –, különben hamarabb hallattam volna magamról.

A dolgok válságosra fordulnak Németországban. A dán história[550] egyfelől alkalmatlan időben történt, másfelől azonban csak gyorsíthatja a válságot. Komikus, hogy az angol sajtó egyszeriben úgy találja, a schleswig-holsteini kérdés napnál világosabb, miután évekig azt állította, ez olyan zavaros, hogy „nincs emberfia, aki megértheté", mint Dundreary[551] mondja. Az angol sajtó beismerései egyébként számunkra elegendők. De micsoda mesterfogás volt az oroszoktól az 1852-es jegyzőkönyv! Amíg erről csak az ostoba „Free Press"-ben olvastam, sohasem tudtam kideríteni, hogy hogyan áll ez; ezeknek a szamaraknak valóban olyan tehetségük van ahhoz, hogy mindent összezavarjanak, hogy még Dundrearyt is felülmúlják. Hogy Poroszország és Ausztria aláírták ezt a jegyzőkönyvet, kimondhatatlan aljasság, és véresen meg kell bosszulni az illetőkön.

Egészen komikus az is, hogy végül az egész most kérdésessé vált örökösödés akörül forog, hogy az augustenburgi* morganatikus születése miatt örökösnek tekinthető-e.

Poroszországban mintha mégis kissé összecsuklóban volna a bismarcki pimaszság. A Landrat-választások** körüli üzelmek dezavuálása, a sajtórendelet visszavonása elgondolkoztató jelek.[552] Remélem, csak azért hátrálnak, hogy majd jobban nekilendüljenek. Lassalle is szerepet játszik a sajtóvitában. Wagener volt oly tapintatlan (Lassalle-lal, hallgatólagos szö-

* Frigyes, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg. – *Szerk.*

** – kerületifőnök-választások – *Szerk.*

vetségesével szemben), hogy a sajtórendelet igazolása végett hivatkozott Lassalle véleményére a liberális sajtóról.[553] Ez harsogó nevetést váltott ki, meg Virchow és Gneist rossz vicceit. Lassalle alaposan elrontotta a kampányát, ami persze nem fogja megakadályozni abban, hogy újrakezdje. Pedig a szamár a „Kiáltvány"-ból[479] egészen jól megtanulhatta volna, hogy milyen magatartást tanúsítson az ember ilyen időkben a burzsoákkal szemben.

Sokszor üdvözlöm a feleségedet és a lányokat.

Barátod
F. E.

204

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 dec. 2.

Kedves Frederick,

Két órával ezelőtt érkezett egy sürgöny, hogy az anyám meghalt. A sors követelt valakit a családból. Én magam már fél lábbal a sírban voltam. Az adott körülmények között rám mindenesetre még nagyobb szükség van, mint az öregasszonyra.

Az örökség rendezésére Trierbe kell utaznom. Igen kétséges volt, mit szól majd hozzá Allen, minthogy csak három napja, hogy napi félórás egészségügyi sétát teszek.

De Allen, miután ellátott 2 óriási üveg orvossággal, még jónak is tartja, hogy elutazom. A seb még nem tisztult ki teljesen, de az egész úton találok majd női szamaritánust eleget, akik felrakják a tapaszt.

Ezért arra kell hogy kérjelek, küldj *postafordultával* annyi pénzt, amiből *azonnal* útnak indulhatok Trierbe.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

205

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1863 dec. 3.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten két db öt fontos, U/0 16 055 & 56, összesen 10 £, Manchester, 1863 jan. 13., a trieri utazásra. Remélem, a hazafiak schleswig-holsteini lelkesedése nem fogja túlságosan megkeseríteni ott-tartózkodásodat. Átbifláztam az egész kérdést[550] és erre a következtetésre jutottam:

1. hogy a schleswig-holsteini elmélet ostobaság;

2. hogy Holsteinban, úgy látszik, csakugyan az augustenburginak* van igaza;

3. hogy Schleswigben nehéz megmondani, kit illet meg az örökösödési jog, – a férfiágat azonban, ha egyáltalán megilleti, csak *Dánia hűbéreseként*;

4. hogy a londoni jegyzőkönyv** Dániában feltétlenül érvényes, de Schleswigben és Holsteinban feltétlenül érvénytelen, mert a rendeket nem kérdezték meg;

5. hogy Németország joga Schleswigre csak a *déli* részre korlátozódik, mert ez nemzetisége és szabad akarata révén német. Schleswiget tehát ketté kell osztani;

6. hogy e pillanatban Németországnak csakis akkor van esélye a hercegségek felszabadítására, *ha háborút kezdünk Oroszország ellen Lengyelország javára.* Akkor Louis-Napoléon engedelmes szolgánk, Svédország azonnal a karunkba omlik, Anglia pedig, vagyis Pam tehetetlen; akkor büntetlenül elveszünk Dániától mindent, amit akarunk.

Ez az én nézetem. Kedvem volna egy brosúrában kifejteni, ha Németországban találsz rá kiadót.[554] Magától értetődő, hogy ráírnám a nevemet. Mit szólsz hozzá?

Lupus jobban van, de még gyenge.

Sok üdvözlet a családnak. Átkozottul örültem, hogy megint láthattam a macskakaparásodat.

Barátod

F. E.

* Frigyes, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg. – *Szerk.*

** *V. ö. 357. old.* – *Szerk.*

206

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1863 dec. 4.

Kedves Frederick,

Hálás köszönet a 10 £-ért. Dettó a portóiért, utólag. Csodákat művelt velem. A boron kívül naponta (mind mostanáig) másfél quartnyit kellett vedelnem a legerősebb londoni sörből. Nézetem szerint ez jó téma egy novellához.

Elöl egy ember, aki a benső énjét portóival, bordóival, sörrel és a legmasszívabb hústömegekkel lakatja jól. Elölről: dőzsölő. De hátul a púpján ott a külső ember, az átkozott karbunkulus. Ha az ördög szerződést kötne valakivel, hogy ilyen körülmények között folyvást jól tartja, akkor vigye el az ördög az ördögöt. Egyébként a fejem még gyenge és a térdem rozzant, de azt hiszem, az utazás mindennek véget fog vetni. Tussyka azt mondta a „külső emberre" vonatkozólag: „De hiszen ez a te saját húsod!" Egyébként nem dicsérhetem eléggé dr. Allen magatartását velem szemben. Az operációt illetően különben megjegyezte, hogy a német filozófusok sosem változnak.

A „tenger mosta"[555] vonatkozásában egészben véve egyetértek veled. Persze, hogy az egész örökösödési kérdésnek csak diplomáciai jelentősége van. Ami Dániát illeti, úgy vélem, hogy a londoni szerződés[550] annyiban nem kötelező rá, amennyiben orosz hadihajók a szavazás idején megfélemlítették a dán birodalmi gyűlést. Mellékelten küldöm neked az Urquhart-féle hülyeséget, az R. Schramm-féle hülyeséget[556], végül egy *dán* pamfletot, amely legalábbis két pontban érdekes, 1. azokat a fickókat illetően, akiktől a schleswig-holsteini mozgalom eredetileg kiindult; 2. a holsteini parasztok helyzetét illetően.

A mai „*Times*"-*ban*, a „Schleswig-Holstein" feliratú rovatban találsz egy közleményt Dr. Thudichumtól, amely jellemző a német történelemcsinálásra.

Biztosan felhajtok neked Németországban egy kiadót. Tehát csak fogj mindjárt hozzá.

Kapsz tőlem néhány sort, mihelyt megérkeztem Trierbe. Hollandiába is el kell majd mennem, mert a nagybátyám a legnagyobb hitelezőm.[557]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Csak nem szabad ingerelni a dánokat. Be kell látniok, hogy a skandinávoknak és a németeknek *ugyanaz* az érdekük Oroszországgal szemben, s hogy nekik maguknak mi sem hasznosabb, mint a német elem kiválása.

207

Marx Engelshez

Manchesterbe

Zalt-Bommel, 1863 december 22.

Kedves Engels,

Láthatod a címből, hogy megint Hollandiában vagyok, ahová tegnap szerencsésen megérkeztem. Trierben, ahol az anyám által hátrahagyott iratok és ingóságok le vannak pecsételve, még nem lehetett felbontani a pecséteket, mert az igen hosszadalmas hivatali úton átmenő holland meghatalmazások még nem érkeztek meg. A trieri bíróság számára meghatalmazást hagytam hátra sógorom, Conradi nevére, és eljöttem az itteni főhadiszállásra, mert a nagybátyám kezében van először is a vagyon messze legfontosabb része, és másodszor ő a végrendelet végrehajtója. De mindenképpen eltart még 5–6 hétig, amíg a pénzemet kifizetik. Mivel a feleségemnek 1864 január 10-én egy 10 £-es hentesszámlát (azaz *váltót*) kell kifizetnie, nagyon örülnék neki, ha erről gondoskodni tudnál.

A karbunkulust utolérte minden halandó sorsa, de a hátamat most utólag még veszettül gyötrik a furunkulusok, és pl. tegnap egész éjjel le sem hunytam a szememet ezek miatt a dögök miatt, ami pedig legalábbis méltányos lett volna a Majna-Frankfurttól idáig megtett utazás után. Egyik unokahúgom* férje az itteni egyetlen orvos és városi körorvos**, úgyhogy nincs hiányom aesculapiusi segítségben.

Az egész Rajna-tartományban, Triertől Majna-Frankfurtig és onnan Giessenen át Kölnig, majd a holland határig mást sem hallottam, mint szidalmazni a poroszokat. Kevés, nagyon kevés a schleswig-holsteinizmus. Többnyire „porosz cselfogásnak" tartják.

Frankfurtban (ahol két öreg nagynénit*** kellett meglátogatnom) csak egy napig tartózkodtam, tehát nem kereshettem fel egyetlen könyvkereskedőt sem. Beszéltem viszont egy ismerőssel, aki *ide* fog írni nekem (az után, hogy megbízásomból szót értett egy könyvkereskedővel).

---

* Henriette van Anrooy. – *Szerk.*

** Dr. A. van Anrooy. – *Szerk.*

*** Esther Kosel és Babette Blum. – *Szerk.*

Ha megírod a brosúrát*, akkor jobb lenne, ha most még belevennél valamit az eseményekből, nem feledkezve meg a porosz kormánynak, a haladópártiaknak és a szabályszerű, 1815 óta javíthatatlan schleswig-holsteini kóklereknek a szisztematikus felsüléseiről.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Írj nekem néhány sort. Címem Charles Marx, Lion Philips úr leveleivel, Zalt-Bommel, Hollandia.

„Te nem vagy jenki, kiáltott fel a fanatikus . . . Amióta itt vagy, figyellek. A szász arcán van valami a bikából és a farkasból; a tiéden van valami majom- és kutyaszerű. Félsz a szabadságtól, arról beszélsz, amit nem ismersz, és frázisokat gyártasz. Te francia vagy!" (*Edouard Laboulaye*: „*Paris en Amérique*", 195., 196. old.) (*Párizs* 1863.)

* *V. ö.* 360. *old.* – *Szerk.*

208

Marx Engelshez

Manchesterbe

Zalt-Bommel, 1863 dec. 27.

Kedves Frederick,

Múlt szerdán írtam neked az újból kitört furunkulózisról és a „keservesen" átvirrasztott éjszakáról. Másnap dr. van Anrooy felfedezte, hogy a furunkulusokon kívül egy újabb átkozott karbunkulus is keletkezett, meglehetős pontosan a réginek a helye alatt. Azóta – eltekintve e felfedezés kellemetlen morális hatásától – mind mostanáig sok kínos fájdalmat szenvedtem el, főképp éjszaka. A nagybátyám, ez a remek öreg fiú, maga rakja rám a tapaszokat és a meleg borogatást, és szeretetre méltó, szellemes unokahúgom*, akinek veszedelmes fekete szeme van, a legeslegjobb ápolásban részesít. Mindamellett ilyetén körülmények között szívesen hazautaztam volna, de erre egészségi okokból egyelőre gondolni sem lehet. A doktor azzal a kellemes kilátással kecsegtet, hogy még januárban is javában bajlódom majd ennek az utálatos betegségnek a folytatásával. Ő fogja megmondani, hogy mikor engedi meg az állapotom a helyváltoztatást, a Londonba való utazást. Viszont ez a második Frankenstein a hátamon korántsem olyan veszett, mint az első volt Londonban. Ezt már abból is láthatod, hogy képes vagyok írni.

A dohányzással $2\,^1/_2$ hónapja teljesen felhagytam, s nem valószínű, hogy egyhamar újrakezdem.

Ha valaki undorában ki akarja hányni a politikát, akkor vegye csak be naponta abban a távirati pirulaformában, ahogy a kis holland lapok nyújtják.

Ámde látványos cirkusz várható; s Németországra nézve mókás, hogy ez egy „legitim" hercegért[558] indított mozgalommal kezdődik, a haza 36. atyja utáni zajos sóvárgással.

A Majna-Frankfurtban összegyűlt parlamenti kretének, ezek a kutyák, vita nélkül félredobtak egy határozati javaslatot, amelyet egy poseni német

* Antoinette Philips. – *Szerk.*

terjesztett elő, s amely igen tömören ésszerű formában foglalta össze a Németország és Oroszország közötti kérdés lényegét.[559]

A legjobbakat kívánom az új esztendőre. Lupusnak is.

Barátod
K. M.

Ui. Apropó. Az unokahúgomnak van egy albuma, mint minden itteni „hölgynek", s megígértem neki, hogy segítek fotográfiákat gyűjteni, a többi között a tiédet is. Ha tehát van még kéznél fotográfiád, légy szíves tedd bele a levélbe, amelyet remélhetőleg végre írsz majd nekem ide.

Ui. Éppen borítékozni akartam ezt a levelemet, amikor belépett a doktor és minden teketória nélkül megint megoperált. Egykettőre kész volt vele, s most majd simán mennek a dolgok.

1864

209

Engels Marxhoz

Zalt-Bommelba

Manchester, 1864 jan. 3.

Kedves Szerecsen,

A sok karácsonyi italozás meg a rákövetkező általános munkaképtelenség teljesen lehetetlenné tették, hogy hamarabb válaszoljak neked. De most már szerencsésen túl vagyok rajta.

A feleségednek megküldöm a szóban forgó dolgot.* Egyebekben nagyon örülök, hogy a második karbunkulusodat felvágták, s ezzel ezt az utolsó válságot is kiálltad. Bizonyára átkozottul lefogyasztott ez a bosszantó história.

A schleswig-holsteini dolog megint igen alaposan összekuszálódott. Ha, mint gondolom, tavasszal háborúra kerül sor, akkor ellenünk lesz Dánia, Svédország, Franciaország és Itália, talán még Anglia is. Magyarországon és Lengyelországban teljes virágjában van a plonplonizmus[506], amiként Kossuth már meg is kezdte. Amellett csak két kiutat látok: 1. vagy Berlinben forradalom, mihelyt a csapatok eltávoztak, és Bécsben ennek megfelelő mozgalom, kielégítő engedményekkel Magyarországnak, és talán Lengyelországnak is. Ez lenne a legkedvezőbb, és ez esetben semmitől sem kellene tartani. De a fennálló zűrzavar közepette ez egyúttal a legvalószínűtlenebb is. Vagy pedig 2.: a Szent Szövetség[171] helyreállítása, amihez – mint mindig – Lengyelország felosztása szolgáltatja a kötőanyagot (Oroszországot több érdek fűzi Lengyelországhoz, mint Dániához, s azonkívül megvan az esélye arra, hogy a békekötéskor Ausztriát és Poroszországot zsebre vághatja, tehát maga szabhatja meg a feltételeit). – Aztán az oroszok leváltanák a poroszokat Berlinben és rendőrösdit játszanának, és akkor mi ki lennénk szolgáltatva, Bonaparte pedig a kakas lenne a szemétdombon.

---

* *V. ö. 363. old. – Szerk.*

A Wrangel vezette schleswigi látszatháború nem húzódhat sokáig.[560] Először is a dán erődítmények már az első ütközetekben is túl sok vért követelnek, azonkívül pedig Boustrapának[494] túlságosan is szüksége van egy népszerű háborúra, semhogy ne ragadná meg ezt az alkalmat. Mit is kívánhatna inkább, mint a Szent Szövetség helyreállítását és egy háborút, amely egyszerre folyik a Rajnáért és Lengyelországért, miközben Anglia és Itália és minden kis európai állam az ő oldalán áll.

Apropó! A mi derék Faucherunk, aki a kamarában heves Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg-pártiként szerepel, egyidejűleg a „Manchester Guardian"-ba németellenes, az angol „Times"-kutyák talpát nyalogató cikkeket ír. Nem kellene tennünk valamit, hogy ezt a tetves alakot leleplezzük?

Ha a porosz kamarabeli gazfickóknak most volna kurázsijuk, 6 hét alatt tisztába tehetnék az ügyüket. A Szép Vilmos válasza[561] bizonyítja, hogy milyen pácban van a kormányzat. Senki sem ad kölcsönt, még a derék von der Heydt sem, s hogy erőszakkal nem szereznek pénzt, azt tudják.

Éppen értem jött Lupus és szívélyesen üdvözöltet.

További javulást és boldog új évet.

Barátod

F. E.

210

Marx Engelshez

Manchesterbe

Zalt-Bommel, 1864 január 20.

Kedves Frederick,

Mint látod, még mindig itt vagyok, sőt, „hogy többet is mondjak Önnek", tényleg megint képtelen vagyok mozdulni. Keresztyénien álnok betegség ez. Amikor megkaptam a leveledet, gratuláltam önmagamnak a régi sebek begyógyulásához, de még ugyanaznap este egy nagy furunkulus keletkezett a bal mellem fölött, a nyakam alatt, s ennek az antipódusa a hátamon. Kellemetlen volt ugyan, de legalább nem akadályozott a járásban, és csakugyan, nagybátyám és unokahúgom* kíséretében gyalog át is sétáltam a Rajnán (Waalon). De néhány nappal később ismét megjelent egy karbunkulus a jobb lábamon, éppen ama hely alatt, amelyről Goethe ezt mondja: Und wenn er keinen Hintern hat, wie will der Edle sitzen.** És ez a legfájdalmasabb és legzavaróbb kelés minden eddigi közül, s remélem, hogy végre lezárja a sort. Egyelőre sem menni, sem állni, sem ülni nem tudok, s még a fekvés is átkozottul nehezemre esik. Látod, kedves barátom, hogy a természet bölcsessége mennyire megpróbál engem. Nem lenne értelmesebb, ha egy jó keresztény, egy Silvio Pellico vágású ember türelmét tette volna ki ennek a próbának? Tudnod kell, hogy a hátsó felem alatti karbunkuluson kívül egy újabb furunkulus képződött a hátamon, s a mellemen levő éppen csak gyógyulóban van, úgyhogy mint valami igazi Lázárt (alias*** Lassalle-t), egyszerre sújt a baj mindenfelől.

Apropó Lázár, eszembe jut Renannak a „Jézus élete", amely egy s más tekintetben pusztán regény, tele panteista-misztikus ábrándozással. Ámde a könyvnek vannak némely előnyei német elődeivel szemben, s mivel nem vastag, el kell olvasnod. Persze a német dolgoknak az eredménye. Rendkívül figyelemreméltó. Itt Hollandiában a német kritikai-teológiai irányzat annyira napirenden van, hogy a papok nyíltan hirdetik a szószékről.

* Lion és Antoinette Philips. – *Szerk.*

** – És hogyha nincsen feneke, min ül a nemes lélek?[562] – *Szerk.*

*** – másképpen; más néven – *Szerk.*

Ami a schleswig-holsteini históriát[550] illeti, remélem, hogy összeütközésekre fog vezetni magában Németországban. Hogy mennyire ismeri Oroszország a maga díszes társaságát, az osztrákokat és a poroszokat, látható abból a hűvös szemtelenségből, amellyel a „Pétervári Újságban"* most közölteti a varsói jegyzőkönyvet[564].

A kis német fejedelmek nagyon komolyan veszik a schleswig-holsteini mozgalom látszatát. Csakugyan azt hiszik, hogy Germániában nem lehet elég sok belőlük, tehát mindenáron egy harmincötödiket akar trónra ültetni.**

Csak e néhány sort írom neked, s még ez is nagy erőfeszítésembe kerül, mert kínoz az ülés. De postafordultával várok választ tőled; felvidít, ha a kézírásodat látom.

El ne felejtsd a fényképedet mellékelni. Megígértem az unokahúgomnak, és hogyan higgyen a mi Oresztész–Püladész barátságunkban, ha még arra sem tudlak rábírni, hogy egy fotográfiát küldjél? A cím, mint eddig, L. Philips úr leveleivel.

Üdvözlet neked és Lupusnak.

Barátod
K. M.

* „Journal de Saint-Pétersbourg"[563]. – *Szerk.*
** *V. ö. 365. old.* – *Szerk.*

211

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1864 febr. 25.

Kedves Frederick,

Egyelőre ezeket a sorokat küldöm, hogy értesítselek hazaérkezésemről[557]. Mihelyt az időjárás megengedi, 2 *napra* Manchesterbe megyek, hogy személyesen viszontlássalak és egyúttal beszámoljak neked dolgaimról.

Teljesen meggyógyultam, s már csak néhány helyen (különösen fent a lábamon) zavar egy kissé a végső behegedési folyamat. Nem sovány lettem, hanem telt, a betegség ellenére. Igaz, a dohányzással teljesen felhagytam.

Külön meglepetés volt Pieper hirtelen megjelenése itt. Azért jött, hogy a nővérét nevelőnőként elhelyezze. Négy évig iskolamester volt Brémában. A legutóbbi évben „a Nemzeti Egylet[30] kenyerét ette", sőt, az augustenburgi* költségén Itáliában is járt. Éppoly unalmas és esetlen, mint azelőtt.

A legszívélyesebb üdvözlet neked és Lupusnak.

Barátod
K. M.

* Frigyes, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg. – *Szerk.*

212

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 [március 11.], péntek.

Kedves Frederick,

Holnap 10-kor utazom el innen a Euston állomásról, és körülbelül du. 5-kor vagyok Manchesterben.[565]

Bolondság volna tovább várni a jó időre.

Ami ezenkívül visszatartott a legutóbbi két hétben – néhány újabb furunkulus, amelyek váratlanul keletkeztek a testem különböző részein.

Szerecsened

213

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1864 április 19.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Kedves Frederick,

Még körülbelül egy héttel ezelőttig tartott a furunkulózis, ami nagyon „megbosszantott" és csak néhány nappal ezelőtt tette lehetővé, hogy újból hozzákezdjek a munkámhoz.

Április elsejének az a kiváltsága, hogy minden bolondok napja legyen, ebben a hónapban, legalábbis Londonban, egész áprilisra kiterjedt. Garibaldi és Palmerston mindörökké éljen! a londoni falakon. Garibaldi Pamnél, *Clanricarde-nál* és az angol rendőrök dicsőítése közepette a Kristálypalotában[227]! Angliában nincsenek besúgók! A Bandiera-fivérek mesélhetnének erről.[566] Garibaldi és „Karl Blind"! Hogy ez az utóbbi vízfejű lapostetű micsoda tehetséget fejt ki a fontoskodásban! „Mr. Karl Blind", adja hírül az „Athenaeum", „tagja lett a Shakespeare Bizottságnak!"[567] A fickó Shakespeare egyetlen sorát sem érti. Nagy ellenállást kellett kifejtenem, s valószínűleg teljesen elveszítettem Weber* megbecsülését. A Munkásegylet[4] (amelyet Weber felheccelt) azt akarta ugyanis, hogy fogalmazzak egy üdvözlő beszédet Garibaldi tiszteletére és aztán menjek hozzá egy küldöttséggel. Kereken visszautasítottam.

Mikor jössz ide? A család vár téged.

Holnap kezdődik a konferencia,[568] amikor a teutonok szeméről lehullik a hályog. Collet bejelentkezett nálam csütörtökre és egyúttal egy egész paksaméta német iromány küldött a schleswig-holstein-lauenburgi vacakról. Holnap tehát kénytelen leszek komolyan áttanulmányozni ezt az utálatos históriát, hogy a fickónak, aki az egész genealógiát stb. betéve tudja, számot adhassak. Talán észrevetted, hogy a nyomorult Disraeli megtakarítja Pamnek a fáradságot, hogy Osborne és Kinglake Schleswig-Holsteinra

* Josef Valentin Weber. – *Szerk.*

vonatkozó indítványaira a küszöbönálló konferenciával kapcsolatban választ adjon. Disraeli tegnap bejelentette, hogy felteszi a previous questiont*. Két vagy három éve minden komoly ügyben (mint pl. az Afganisztán-históriában[281]) kihúzza Pamet a pácból.

Hogy milyen nyomorúságos (úgy értem szamár) ez a Garibaldi – aki egyébként majd hogy megfullad John Bull ölelő karjaiban –, a következőből is láthatod, ami persze egyébként nem köztudott:

A titkos forradalmi kongresszuson Brüsszelben (1863 szeptember) – Garibaldi volt a névleges elnöke – elhatározták, hogy Garibaldi jöjjön Londonba, de inkognitó, tehát lepje meg a várost. Aztán a lehető legerélyesebb formában lépjen fel Lengyelország érdekében. S ehelyett a fickó Pammel fraternizál! Inkább volnék kullancs egy birkán, mintsem egy ilyen vitézlő barom, mondja Shakespeare a Troilus és Cressidában.[570]

A legszívélyesebben üdvözlöm Lupust és Lizzyt.

Barátod
K. M.

Jennyke még mindig köhög, de úgy látom, javul. Az új ház[571] tényleg nagyon felélénkítette.

* – előzetes kérdést[569] – *Szerk.*

214

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 április 29.

Kedves Szerecsen,

Végre talán mégis megszabadultál már a furunkulózisodtól. Lupus közben a legocsmányabb reumatikus fejfájásokkal bajlódik, amelyek már a te idődben* is mutatkoztak és azóta sem múltak el, sőt ellenkezőleg, egyre rosszabbodtak, úgyhogy hetek óta nem aludt rendesen. Most már megint többször ágyban kellett maradnia, és ez a gazember Borchardt semmit sem tesz ellene, colchicummal kúrálja Lupus jelentéktelen láb-köszvényét (amely pedig *most* egyáltalában nem bántja, viszont a fejfájás és az álmatlanság valóban tönkreteszik), s még csak némi ópiumot sem ad neki időről időre. Néhányszor komolyabban beszéltem Lupusszal erről a históriáról, de te tudod, hogy ennek milyen kevés foganatja van. Úgy érzi, hogy lekötelezettje Borchardtnak, s így nincs mit tenni. Az egyetlen, amit ez a kuruzsló megtett, hogy 10 uncia vért csapoltatott le tőle! – tegnapelőtt. Ma este megint elmegyek Lupushoz, s meglátom, hogy van. 3 héttel ezelőtt nekem is egy heves és igen fájdalmas reuma-rohamom volt a légzőizmokban, de Gumpert 24 óra alatt kikúrálta.

A garibaldiáda méltó véget ért. Az a mód, ahogyan kitették a fickó szűrét, miután az aranyifjak egy héten át megbámulták, mégiscsak nagyszerű és csak Angliában fordulhat elő. Garibaldin kívül ez mindenki mást tönkretett volna, és még neki is roppant nagy blamázs, hogy az angol arisztokráciának kilencnapos csoda gyanánt szolgált és aztán az ajtó elé lökték. Merő romantikusként kezelték. De hogy is mehetett bele ez az ember, s hogy is lehetett olyan buta, hogy ezekben a Dundrearykben[551] az angol népet lássa. Viszont aki most sem látja világosan ennek az úrnak a tökéletesen polgári jellegét, annak semmit sem lehet megmagyarázni. Mert az angol sajtó iránti respektus szinte még rosszabb, mint a rendőrök respektálása. S a távozás, a távozás mindent felülmúl.[572]

---

* *V. ö. 372. old. – Szerk.*

De Bismarck barátunk is nagy lumen. Róla még azt is el lehet mondani: nem mindenki Soulouque, aki az akar lenni.[573] Először utánozta a Bonaparte-féle sajtórendelkezéseket[552], most pedig elküldi a derék Vilmos káplárt Schleswigbe, hogy az embereket rábírja a Poroszországhoz való csatlakozás megszavazására![574] Ez a szamár úgy látszik azt képzeli, hogy Szavoják és Nizzák tömegével találhatók az országúton, s csak le kell hajolni értük. Egyébként egészen helyesen mondja a „Dagbladet"[575], hogy Düppel bevétele óta[576] a porosz reakciós sajtóban olyan lelkesedés uralkodik és a fickók olyan nagyra vannak, hogy bizonyossággal lehet számítani e banda igen közeli és igen nagy bukására.

A porosz hadsereg rohamán némiképpen meglepődtem. A támadást 4 dandárral (24 zászlóaljjal) hajtották végre 4 dán dandár (16 zászlóalj) ellen, tehát korántsem aránytalan túlerőben egy ilyen rohamhoz. A dánokat ugyan már nagyon megpuhította a tüzérségi tűz, de ez fennállt, sőt még nagyobb mértékben, az oroszoknál is Szevasztopolban. Ám az, hogy a poroszok 20 perc alatt bevették a 6 első sáncot, majd 2 óra alatt – nota bene parancs nélkül, mert a derék herceg* ennyivel is megelégedett – elfoglalták az egész félszigetet** a hídfőállással együtt, s a kb. 13 000 dánnak 5000 főnyi veszteséget okoztak, több, mint amennyire a fickókat képesnek tarthatta az ember. Bizonyára emlékszel egyébként, hogy mindig mondtam, a porosz lőfegyverek – puskák és ágyúk egyaránt – a legjobbak a világon, s ez itt igazolódott. A konferencia[568] viszont hamarosan megmutatja majd, hogy micsoda bábfigurák a diplomatáik. Oroszország, Boustrapa[491] és Palmerston közé kerülvén, s Bismarck nahahagy politikájának segedelmével bajosan maradhat el sokáig a fennhéjázást követő „bukás". De mi lesz a pénzzel? A 22 milliónak az államkincstárból és a 6 millió vasúti kölcsönnek bizonyára a nyakára hágtak már, s mi lesz aztán?

Most majd hamarosan becsörtetek hozzátok valamelyik péntek este, természetesen nem úgy, hogy előzetesen ne írnám meg neked.

Írj hamarosan újra és add át üdvözletemet a családnak.

Barátod
F. E.

* Frigyes Károly. – *Szerk.*
** Jütland. – *Szerk.*

215

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1864 május 1.
Vasárnap du. 6 óra 50 perc.

Kedves Szerecsen,

Épp most jövök Lupustól, Gumpert és Borchardt is ott voltak. Nem értenek egyet a diagnózisban, de az egyelőre tökmindegy, mert arról van szó, hogy mindenekelőtt visszakapja az erejét, s ezért Gumpert nyomban energikusabban beavatkozott. Még tegnap is kérdeztem Borchardtot a portói bor felől, de úgy vélte, hogy mivel Lupusnak nem egészen tiszta a feje, jobb, ha nem adunk neki, s még ma reggel is – hólyaghúzó tapaszt javasolt! Lupus ma 2 óránként egy söröspohárnyi pezsgőt kap, s ezenkívül ma éjjel az erőlevesébe, amelyet a közbenső időben vesz magához, brandyt. Ez a kutya Borchardt, aki még szerdán 10 uncia vért csapoltatott le tőle!! Egyébként a helyzet nagyon rossz, mert bármelyik diagnózis a helyes, az egyik éppoly súlyos, mint a másik. Borchardt diagnózisa meningitis – agyhártyagyulladás – izzadmányra való tendenciával. Gumpert ma reggel még nem állíthatott fel diagnózist, de a fentieken kívül gondolt még urémiára (a vizelet behatolása a vérbe, a vese elégtelensége miatt) vagy pedig anémiára, az idegrendszer helyi sérülésével. Minthogy a konzílium után még el kellett mennie valakihez, nem tudtam részletesebben beszélni vele; mihelyt megtudom, hogy mi a nézete, megírom neked.

Szeretném, ha holnap néhány napra idejöhetnél.[577] Előre látom, hogy e héten rendkívül elfoglalt leszek, és mégiscsak jó, ha egyikünk naponta többször találkozik az orvosokkal és mindjárt elintézhet mindent, amit kell. Különben is nagyon jólesne nekem. Ha jössz, küldj egy sürgönyt az állomásról, ahonnan elindulsz, 7, Southgate St. Marysbe, mindössze egy shillingbe kerül.

Hogy kierőszakoljam a konzíliumot, kénytelen voltam Borchardtnak tegnap azt mondani, hogy te ugyanannyira bízol Gumpertban, mint én, és ha Lupus meghalna, sohasem bocsátanád meg nekem, ha Gumperttal nem konzultáltunk volna. Nagyon kínos volt neki, de ennek a bitangnak a hiúsága kedvéért mégsem hagyhatjuk meggyilkolni Lupust.

Barátod
F. E.

216

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 május 2.

Kedves Szerecsen,

Lupust illetően napról napra rosszabbak a kilátások. Önkívületi állapota egyre inkább krónikussá válik. Még egész jól megismeri az embereket, akik felkeresik, de közben teljesen összefüggéstelenül beszél, s csak akkor vannak világosabb pillanatai, amikor jó sok stimulánst vett magához. Ezek a pillanatok is egyre ködösebbek és rövidebbek. Gumbert már csak igen kevéssé reménykedik, diagnózisa szerint agylágyulás állt be az agy vérbősége által okozott hosszan tartó fejfájás és az ebből fakadó álmatlanság következtében. A Borchardt-féle meningitisről már szó sem esik, elfogadta Gumpert diagnózisát és egyáltalán mindent megtesz, amit Gumpert javasol, csakhogy, úgy látszik, a fejfájás keletkezéséről igen homályosak az elképzelései.

Minden nappal, amelyet Lupus ebben a bódultságban tölt úgy, hogy az élénkítőszerek sem képesek kiragadni belőle, természetesen rosszabbodik a dolog, s ha a következő 3–4 nap nem hoz javulást, akkor a szegény ördög vagy elpusztul a gyengeségtől, illetve szélhűdéstől, vagy pedig, ha átvészeli, akkor *idióta* lesz. Ez az alternatíva – halál vagy félkegyelműség – igencsak borzalmas. Gumpert persze rendkívül óvatosan nyilatkozik a kollégájáról, én azonban biztos vagyok abban, hogy Lupust meg lehetett volna menteni, ha a fejfájását helyesen kezelik, s főleg, ha gondoskodnak arról, hogy *aludni* tudjon. De csak múlt csütörtökön, ötheti álmatlanság után adott neki Borchardt némi ópiumot. Ráadásul a vércsapolás szerdán. Mindig és mindig köszvény ellen kezelte, semmi mást nem adott neki mint colchicumot és hasonlót. Úgy látszik, hogy csak az eszméletlenség beállta ejtette gondolkodóba.

Holnap reggel 9-kor ismét konzultálnak, én is elmegyek, hogy lássam, mi van vele. Borchardt ma betegápolót akar szerezni neki. Csak megúszná a szegény fickó!

Barátod

F. E.

217

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1864 május 2.]
Hétfő este 8 óra 30 perc.

Kedves Marx,

Lupus állapota gyorsan romlik. Hallucinációi vannak, folyton kiugrik az ágyból stb. Kellene egy ember, aki virraszt mellette és megakadályozza, hogy kárt tegyen magában. Itt csak egyetlen hivatásos betegápoló van, s az foglalt. Borchardt szerezhetne ugyan valakit egy közeli elmegyógyintézetből, de amíg nem tűnt el a gyógyulás utolsó lehetősége is, természetesen nem szívesen vesz ilyenfajta embereket, nehogy később szóbeszéd keletkezzék és ez Lupusnak ártson. Mármost úgy véli, te talán tudnál szerezni egy megbízható embert, akinek *nem* kell hivatásos *betegápolónak* lennie, és még jobb is, ha nem az, hanem csak megbízható, hogy megtesz mindent, amit mondanak neki, és nem alszik el – egy ilyen embert te talán tudnál szerezni és mindjárt holnap ideküldhetnéd, mert csak holnapig vagyunk ellátva, és periculum in mora*. Ezt az embert, ha akad ilyen, **azonnal** küldd el Borchardthoz, Rusholme Road, Manchester.

Ha nem tudsz senkit, akkor Borchardt arra kér, hogy sürgönyözz neki mindjárt holnap reggel (egy shillingbe kerül), hogy ő és Gumpert itt folytathassák a keresést.

Az imént sürgönyöztem neked ebben az értelemben, de a sürgöny megértéséhez erre a levélre is szükség van.

Barátod
F. E.

* – a késedelem veszélyes – *Szerk.*

218

Marx Engelshez

Manchesterbe[578]

London, 1864 május 23.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Tisztelt Uram,

Ezennel felkérem és meghatalmazom Önt, hogy mint képviselőm tegyen *meg minden szükséges intézkedést közös barátunk, Wilhelm Wolff végrendeletének* végrehajtása érdekében.

Karl Marx, Dr. Ph.

Fr. Engels úrnak,
6, Thorncliffe Grove, Oxford Street,
Manchester.

219

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 május 26, csütörtök.

Kedves Frederick,

Igen „kellemes" meglepetésemre ma reggel megint felfedeztem két „takaros" furunkulust a mellemen (már előző éjjel nem tudtam aludni). Konzultáld Gumpertot, hogy mit csináljak. Vasat most nem akarok szedni, mert amúgy is vértolulást érzek a fejemben. Allenhez sem akarok elmenni, mert semmitől sem félek annyira, mint egy újabb szabályos kúrától, ez most zavarna a munkámban, hiszen végre be kell fejeznem. Mindannak ellenére, amit az emberek egészséges külsőmről mondtak, mégis állandóan éreztem, hogy valami nincs rendjén, s az a nagy elszántság, amelyre szükségem van, ha egy nehezebb témát akarok feldolgozni, szintén összefügg a nem-adekvátságnak ezzel az érzésével. Bocsásd meg ezt a spinozai terminust. Szegény Lupusunk könyvei úton vannak már Londonba?[579] Nyugtalanít, hogy még nem érkeztek meg ide, mert – én úgy értettem – a raktárbeli embereidnek már csütörtökön (múlt héten) el kellett szállítaniok.

Mit szólsz Grant hadműveleteihez? A „*Times*" persze csak Leenek visszavonulások mögött megbúvó stratégiáját csodálja.[580] „Azt hiszem", mondta Tussy ma reggel, „nagyon ravasznak tartja ezt." Semmit sem kívánok inkább, mint hogy Butlernak sikerüljön. Felbecsülhetetlen lenne, ha elsőnek vonulna be Richmondba. Baj lenne, ha Grantnek vissza kellene vonulnia, de azt hiszem, a fickó tudja, mit akar. Mindenesetre az ő érdeme az első kentuckyi hadjárat, Vicksburg, és a verés, amit Bragg Tennesseeben kapott.[581]

Mellékelten egy cetli Jonestól, akit ennélfogva egy másik napra hívhatsz meg.[582]

Üdvözlet az egész családtól.

Barátod
K. M.

220

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1864 május 30.

Kedves Szerecsen,

A könyvek még nem mentek el, a bor sem, majd együtt mennek. Sem Borchardtról, sem az ügyvédről nem hallottam semmit, holnapután elmegyek ez utóbbihoz és átadom neki a meghatalmazást.*

Gumpert azt mondja, hogy a furunkulusokkal, ha csak *puszta utórezgések*, nincs további tennivalód. Beszéltem vele Jennykéről; azt mondja, ez sápkóros állapotnak tűnik, a hirtelen asztmás szorongás az ilyen esetekben gyakran előfordul és keringési zavarokból származik; itt csak az általános állapot ellen lehet valamit tenni, és nem is tudott semmit hozzáfűzni Allen kezeléséhez; egyébként úgy látszott, hogy egyáltalán nem veszi komolyan a dolgot.

A virginiai hadjáratot megint a határozatlanság jellemzi, helyesebben szólva az a körülmény, hogy ezen a terepen egyáltalában nehéz döntésre vinni a dolgokat. A Scotia útján érkezett hírekre mit sem adok, pusztán az a jelentőségük, hogy a nyolcnapos eső megmentette Leet attól a kényszerűségtől, hogy folyton-folyvást csatázzon à la Solferino**. És ez sokat számít neki. Még két ilyen csata, s hadserege, amelynek esténként újabb pozíciókba kellett visszavonulnia, minden bizonnyal nagyon rossz állapotba kerül és bajosan lett volna képes arra, hogy Richmond *előtt* még valahol ellenálljon. Grant bizonyára szintén nyert valamit a fennakadás folytán, de nem ugyanolyan arányban. Az erősítések, amelyeket most kap, aligha érnek sokat. De nem lepne meg, ha Lee hamarosan elvonulna Richmond irányába. Akkor ott zajlik majd le a döntő harc.[581]

Úgy látszik, Bismarcknak óriási szerencséje van, teljesen úgy tűnik, mintha augustenburgi békekötésre kerülne sor.[584] Még egyáltalában nem látok tisztán, de a „Morning Post"[585] mai igen lagymatagon harcias cikke

---

* *V. ö. 380. old. – Szerk.*

** – Solferino módjára[583] – *Szerk.*

által megerősítve látom a dolgot. (Ebben a többi között az áll, hogy *Schleswiget* ketté kell osztani és – az *Eider* legyen az új határ a dán és a német *Schleswig* között!) Mégis, bármily plauzibilisnek tűnjék is mindez, aligha tudom elképzelni, hogy az oroszok csak úgy minden további nélkül lemondanak 1851–52-es összes sikereikről[586], annál is kevésbé, mert nem látható, hogy hol találhatnák meg az ellenértéket.

Francoeuröd alapján elmélyültem az aritmetikában, amelytől te – úgy látszik – meglehetősen távol tartottad magadat, a számokban előforduló gyalázatos korrigálatlan sajtóhibákból ítélve. Egyes dolgokat nagyon elegánsan, az aritmetika *gyakorlati* részét viszont szörnyen rosszul és laposan tárgyalja, minden német iskola jobbat nyújt ennél. Abban is kételkedem, hogy praktikus dolog-e gyökökről, hatványokról, sorokról, logaritmusokról stb. akár csak elemi fokon is *pusztán* számokkal (minden algebrai segítség nélkül és ténylegesen az elemi algebrai ismeretek feltételezése nélkül) értekezni. Bármilyen jó is a számpéldák alkalmazása illusztrációként, itt, úgy vélem, a számokra való szorítkozás kevésbé szemléletes, mint az egyszerű algebrai tárgyalásmód az $a+b$ alkalmazásával, éppen azért, mert az általános kifejezés az algebrai formában egyszerűbb és szemléletesebb, s az általános kifejezés nélkül itt sem lehet boldogulni. Persze ez éppen az a rész, amely tulajdonképpen a par excellence* matematikusok méltóságán alul van.

Dán lapokat holnap küldök neked. Jütland több városában a porosz tisztek állítólag nagyon berzenkedtek, mielőtt a lefoglalásra vonatkozó parancsot végrehajtották; egyáltalán, sehol sincs panasz a katonákra, csak a tábornokokra és parancsaikra. Angliát a „Dagbladet"-ban talán még jobban szidalmazzák, mint Németországban.

Egyébként semmi újság, csak az, hogy cudar hideg van. Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a lányokat. Remélem, Tussy meg van elégedve a fonallal.

Barátod
F. E.

* – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*

221

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 június 3.

Kedves Frederick,

Mellékelten

1. egy firka, amit a szamár Kertbeny ma keresztkötésben megküldött nekem Brüsszelből;[587]

2. egy kivágás a „Rheinische Zeitung"-ból, Lupusról szóló nekrológgal – szerzője Elsner, aki most egyik szerkesztője a „Breslauer Zeitung"-nak, amelyből a „Rheinische" átvette;

3. egy másik kivágás a „Rheinische Zeitung"-ból, amelyben felhívom a figyelmedet egy cikkre: „Der feudale Sozialismus";[588]

4. bizonyos Klings levele Solingenből bizonyos Mollnak, aki itt van. E levél megértéséhez a következőket: Moll (és ezenkívül még egy cimborája*) solingeni munkás, aki (az említett cimborával együtt) elmenekült a négyhavi börtönbüntetés elől (amely Lassalle tavalyi szerepléseinek eredménye). Klings, szintén munkás, Itzig báró solingeni teljhatalmú megbízottja.[589]

A két menekült solingeni meglátogatott itt engem; közölték, hogy menynyire lelkesednek Itzigért, s hogy a munkások a kocsija elé fogták magukat, amikor legutóbb Solingenben volt. Magától értetődőnek tartották, hogy mi ketten a legszorosabb egyetértésben vagyunk Itziggel (aki legutóbb, mikor Elberfeldben járt, beszédet tartott Lupusról[590]). Klings, mint mondták, a Szövetség[64] egykori tagja, akárcsak az Itzig-féle mozgalom valamennyi *munkásvezetője* a *Rajna-tartományban*, és valamennyien most is, mint azelőtt, a leghatározottabban a híveink. Moll ismertette velem Klings levelét is, s én megkérdeztem tőle, itthagyná-e nálam, hogy elküldjem neked. Amire igenlően válaszolt. Tehát nem kell visszaküldeni. Persze nem világosítottam fel ezeket az embereket arról, hogy milyen viszonyban vagyunk, illetve nem vagyunk Itziggel, mások útján azonban néhány igen távoli utalást tettem.

* Julius Melchior. – *Szerk.*

Ezek az emberek itt most az utcára kerültek. 50 tallért küldenek nekik Solingenből, az itteni Munkásegylet[4] 2 £-et ad; valamennyit még összegyűjtünk itt, és jó lenne, ha Manchesterben is összegyűlne néhány font. A fiúkat el kell juttatni Amerikába, mert gyári munkások lévén (solingeni késművesek stb.), a londoni *kézművesség* számára teljesen használhatatlanok.

„Mi is ez", kérdeztem magamtól többször is, amikor Itzig „*Lohnarbeit und Kapital*"-*ját*[591] átolvastam. Az alapdolgok ugyanis (habár itzigi módon megszépítve) szóról szóra ismerősnek tűntek benne, de mindez mégsem való közvetlenül a „Kiáltvány"-ból[479] stb. Most, néhány nappal ezelőtt véletlenül átnéztem a „Neue Rheinische Zeitung"-ban (1849) megjelent cikksorozatomat a bérmunkáról és tőkéről, – ami valójában puszta lenyomata a brüsszeli Munkásegyletben tartott 1847-es felolvasásaimnak. Itt találtam meg Itzigem közvetlen forrását, s különös barátságból a könyvem *függeléké*ben *jegyzetként* ki fogom nyomatni az egész firkát a „Neue Rheinische Zeitung"-ból, természetesen *koholt ürüggyel*, nem is célozva Itzigre. Nem fog jót tenni neki.[592]

A könyvek megjöttek,* detto a bor, hálás köszönet érte. Tussy üzeni, hogy „szívélyesen üdvözöltet, s mondjam meg neked, hogy a fonalad valamivel jobb lett".

Borkheim – *Oppenheimnek*, az egyiptomi „Jud Süss"-nek** a patronálásával – mintegy 2000 £-et keresett. Oppenheim – akinél Borkheim, a saját leírása szerint, a tréfacsináló szerepét játszotta a piramisok országában – mindjárt ott is akarta tartani. De az európaiak ott mind megdöglenek, s Borkheim ehelyett kikötötte magának, hogy Abul Haim – így nevezik az arabok Oppenheimet – időről időre bízza meg holmi kis ügyletekkel. Nyáron ismét Konstantinápolyba megy e célból.

A lányok és Madame szívélyesen üdvözöltetnek.

Add át üdvözletemet Lizzynek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó.

Freiligrath barátunk természetesen sohasem maradhat távol sehonnan, ahol dicsőséget lehet bezsebelni. Lásd Elsner nekrológját. Emlékezz Harney beszédére Schramm sírjánál.[594] Most pedig megjelenik New Yorkban

* *V. ö. 381. old.* – *Szerk.*

** – „Süss zsidó"-nak[593] – *Szerk.*

egy nagyon költséges „Record of the Revolution"[595] – egy New York-i társaság adta ki –, amely regisztrálja a mostani polgárháború minden eseményét, dokumentumát stb. kezdettől fogva. Jól van. Ezt a „Record"-ot megküldték ingyen kb. 20–30 személynek (a különböző európai könyvtárakat is beleértve), a többi között az angol királynőnek*, J. St. Millnek, Cobdennak, Brightnak és – Freiligrathnak. Ezt azzal közölte velem, hogy a „jenkik nagy örömöt szereztek neki és nagy megtiszteltetésben részesítették", s elolvastatta velem a kísérőlevelet is, amelyhez csatolva volt a szerencséltetettek nyomtatott listája. Csak azt szeretném tudni, hogy mit tett ez a derék férfiú a jenkikért, vagy mit tehet, vagy mit akar tenni? De általános törvény: Freiligrathnak jár a német nemzetnek szóló tiszteletadás, mert a derék polgár oly derekasan semleges magatartást tanúsít, „egyébként pedig csakugyan nem tanult semmit"[596].

* Viktória. – *Szerk.*

222

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 június 3.

Kedves Szerecsen,

Készséggel igazolván legutóbbi tisztelet teljes levelemet, ma bejelenthetem neked, hogy Lupus végrendelete tegnapelőtt keresztülment a Court of Probate-on[597] és én a kérdéses dokumentum birtokában vagyok. A bankban ugyancsak felmutattam és regisztráltattam, s hétfőn vagy kedden felveszem ott a pénzt (ezt egyedül, Borchardt nélkül is megtehetem) és elküldöm neked. Kb. 230 £. Mármost igyekezni fogok holnap vagy hétfőn találkozni Borchardttal és aztán minden tőlem telhetőt megtenni, hogy a dolog gyorsan lebonyolódjék. Az örökösödési adó hozzávetőleges összegét – 12* £-et – itt tartom majd, úgyszintén még valamennyit az ügyvédi költségekre stb. Az ügyvéd azt mondja, hogy minden esetleges későbbi reklamáció ellen biztosítandó magunkat, a végrendelet érvénybe lépése után kb. 1 hónappal (tehát július 1-e után) az ismeretlen hitelezőknek záros határidőre szóló felhívást kell háromszor egymás után közzététetnünk a „Gazette"-ban, a „Times"-ban és a helyi lapokban. Ez tehát némileg késleltetheti még a végleges rendezést. Szeptember táján megjön majd az adófizetési felszólítás (addig tehát félreteendők a kamatok erre), amikor is el kell majd számolnunk Wooddal és ki kell fizetnünk a pénzt, s akkor véglegesen elintézhetjük a dolgot.

Megtaláltam azt a fickót, akinél Lupus lefotografáltatta magát, s nála az eredeti negatív képet; 24 másolatot csináltattam, ebből mellékelek 4-et, Pfändernek és Eccariusnak adhatsz belőle egyet-egyet, s ha még többet is akarsz, rendelkezésedre áll. Ebből az alkalomból én is újra lefényképeztettem magamat, az eredményt mellékelten láthatod, itt azt mondják, hogy nagyon jó.

A „Free Press"-t köszönettel megkaptam. Mihez kezd most szegény

* *A kéziratban*: 120 – *Szerk.*

Collet, hogy othellói elfoglaltságának vége szakadt? És az a szegény bölcs gyermek*, aki annyira bennfentes a felsőbb diplomácia összes titkaiban.

Szívélyes üdvözlet. Mi van a furunkulusokkal?

Barátod
F. E.

* Urquhart. – *Szerk.*

223

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 június 7.

Kedves Frederick,

Fotográfiádat, meg Lupusét is megkaptam. Az utóbbiból még legalább 4 másolatra van szükségem. A te fényképed nagyon jó. A gyerekek azt mondják, hogy „kellemetes alakzat" vagy rajta. Jennyke, minthogy a tervezett új képek még nem készültek el, tegnap elküldte neked az üvegképet. A „Dagbladet"-et köszönettel megkaptam.

Liebknecht mellékelt levele, amelyet tegnap kaptam, egy és más szempontból érdekelni fog. El kell helyezned az archívumban, mint a többi ilyesfajta levelet, amit elküldök neked. Liebknechtnek azonnal válaszoltam; egészében megdicsértem magatartásáért; csak azért szidtam meg, hogy a Lassalle-féle lap esetleges kiadását, amelyről immár szerencsésen lemondtak, egy ostoba feltételhez — a mi közreműködésünkhöz — akarta kötni. Megmagyaráztam neki, hogy bár politikusnak tartjuk Lassalle-t egyelőre nem zavarni ténykedésében, semmiképpen nem azonosíthatjuk magunkat vele . . . Küldök neki (Liebknechtnek) e hét folyamán némi pénzt. Úgy látszik átkozottul rosszul megy a szegény ördög sora. Derekasan tartotta magát, és állandó jelenléte Berlinben nagyon fontos nekünk.

Borkheim megmutatta nekem a jelenleg Bécsben tartózkodó nagy Orges levelét. Orges hírül adja, hogy az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban „győzött" „az agylágyulás", hogy a „németség" helyett a „partikularizmus" uralja a lapot, hogy az augsburgi „A. Z." négy tulajdonosának egyike őt (a „nagy Orgest") „csaknem személyében inzultálta", hogy a keze régóta gúzsba volt kötve, s végül kilépett stb. Úgy kell Orgesnak. A fickó aljasul viselkedett velünk szemben a Vogt-históriában*.

Borkheim igen pontos, a helyszínen hitelesített részleteket közölt velem írásban a Szuezi-csatorna építésének előrehaladásáról. Eljuttatok erről egy jegyzetet Daud pasának**.[598]

---

* *V. ö. 10., 13. old. — Szerk.*

** Urquhart. — *Szerk.*

Ami a dán históriát illeti, az oroszok helyzete igen nehéz. Óriási ígérgetésekkel belehajszolták Poroszországot a háborúba, és a lengyel históriában[489] folyamatosan kapott porosz segítség ellenértékeként nagy reményeket keltettek benne Schleswig-Holstein tekintetében. A Szép Vilmost, most, amikor Hódító Vilmosnak érzi magát, persze nem lehet ugyanúgy lerázni, mint zseniális elődjét*. Palmerstonnak viszont megköti a kezét a királynő**. Bonaparte-nak, akit az oroszok és Pamjük bűnbaknak akartak a németek elé tolni, megvannak a maga okai, hogy úgy tegyen, mintha süketnéma volna. Egyébként az oroszoknak, eltekintve a Poroszországgal esetleg megkötött titkos szerződéstől, most mindenekelőtt a „német szimpátiák" a fontosak. Ezért ilyen körülmények között megtörténhet, hogy Schleswig-Holsteint ugyanúgy „feláldozzák", ahogy II. Katalin a maga részéről nagy áldozatnak nyilvánította, hogy a 3. felosztási szerződésben átengedte Poroszországnak a mostani Lengyel Királyságot, természetesen azzal a fenntartással, hogy megfelelő időpontban visszavonja az áldozatot[599]. Az az óriási lépés, amelyet az oroszok most a Kaukázusban tettek[600], s amelyet Európa hülye közömbösséggel szemlél, szinte kényszeríti őket arra, és meg is könnyíti nekik, hogy másutt szemet hunyjanak. Ezt a két ügyet: a lengyel felkelés elfojtását és a Kaukázus birtokba vételét tekintem a két legfontosabb európai eseménynek 1815 óta. Pam és Bonaparte most elmondhatják, hogy nemhiába uralkodtak, s ha a schleswig-holsteini háború csak arra szolgált volna, hogy port hintsen Németország és Franciaország szemébe, elterelvén figyelmüket e nagy eseményekről, akkor tökéletesen teljesítette feladatát az oroszok szempontjából, bármi legyen is a londoni konferencia[568] eredménye. Láthatod Liebknecht leveléből, hogy a porosz liberálisok túl gyávák, semhogy akár csak megállapítsák a lengyel menekültek állandó kiszolgáltatását a poroszok által. Bismarck letaglózta őket a schleswig-holsteini históriával.

Úgy látom, hogy az amerikai hírek jók, s különösen mulattatott a „*Times*" mai vezércikke, amely bebizonyítja, hogy Grantot állandóan megverik, s lehetséges, hogy vereségei miatt Richmond bevételével – bűnhődik.

Üdvözlet.

Szeretettel

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

** Viktória. – *Szerk.*

224

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 június 9.

Kedves Szerecsen,

A sürgönyt megkaptam, s mellékelem az ötfontos bankjegy másik felét. Az üvegfotogrammot* egy kicsit megtisztogattam, s most úgy találom, hogy nagyon jó, ma este megmutatom Gumpertnak és nejének.

Hogy Liebknecht Berlinben van, az persze fölöttébb fontos nekünk, azért, hogy meglephessük általa Itziget, és azért is, hogy egy adott pillanatban feltűnés nélkül elterjesszük a munkások körében, hogy mi az álláspontunk vele kapcsolatban. Mindenesetre ott kell tartanunk Liebknechtet és némiképpen támogatnunk is kell. Ha most pénzt küldesz neki, ez nagyon bátorítja majd, s ha gondolod, hogy megint kell valami, írjál, hogy küldjek neked számára egy ötfontos bankjegyet.

Apropó Lupus nekrológja. Valamiféle életrajzot kell csinálnunk, gondolom kinyomathatjuk brosúraként Németországban, az egész parlamenti vitát hozzávéve függelékként.[601] Ne húzzuk-halogassuk a dolgot.

Borkheim beszámolói szerint mi van a Szuezi-csatornával? Valóban elértek már valamit, amiből a közeli befejezésre lehet következtetni?

Hogy Virginiában hogyan alakulnak a dolgok, arra nagyon kíváncsi vagyok. Úgy látom, hogy az erők még mindig majdnem egyensúlyban vannak és egy csekély véletlen, egy különálló Grant-hadtest elkülönült megverésének lehetősége megint túlsúlyhoz juttathatja Leet. A Richmond előtti harcot már egészen más körülmények között vívhatják meg; Butler ugyanis bizonyosan gyengébb, mint Beauregard, különben nem hagyta volna, hogy defenzívába szorítsák, s ha mindketten egyformán erősek is, Richmondban Lee a Beauregard-ral való egyesülés révén mégiscsak erősebb lesz, mint a Butlerral egyesült Grant; mert Lee a maga elsáncolt táborából a James-folyó bármelyik partján bevetheti a teljes erejét, míg Grantnek kikülönítéshez kell folyamodnia (a folyó déli partjára). Remélem azonban,

* *V. ö. 389. old. – Szerk.*

hogy Grant ennek ellenére végrehajtja a dolgot; mindenesetre bizonyos, hogy Lee a Wildernessben vívott első csata után nemigen mutatott már hajlandóságot arra, hogy döntő ütközetekbe bocsátkozzék a nyílt csatamezőn, ellenkezőleg, a fő erejét állandóan elsáncolt állásokban tartotta és csak rövid offenzív csapásokat mert megkockáztatni.[602] Tetszik nekem Grant hadműveleteinek módszeres menete is. Ezen a terepen és ezzel az ellenféllel szemben ez az egyedüli helyes módszer.

A solingeniek számára* gyűjtéssel itt semmit sem lehet felhajtani, ezzel szemben magától értetődik, hogy én küldök neked valamit a részükre. Tudasd velem, amikor már ott tartotok, mennyit hoztatok össze az utazásra és mennyibe kerül.

A mi öreg Hillünk negyednapja végre átadta a kasszáját, de érhető módon még nem tud egészen megválni az irodától; még most sem vagyunk biztonságban tőle, mindennap megjelenik, egészen a régi módon. Ma először maradt el legalább reggel, de ebéd után már nem bírta ki.

Sok üdvözlettel.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 384–385. old. – Szerk.*

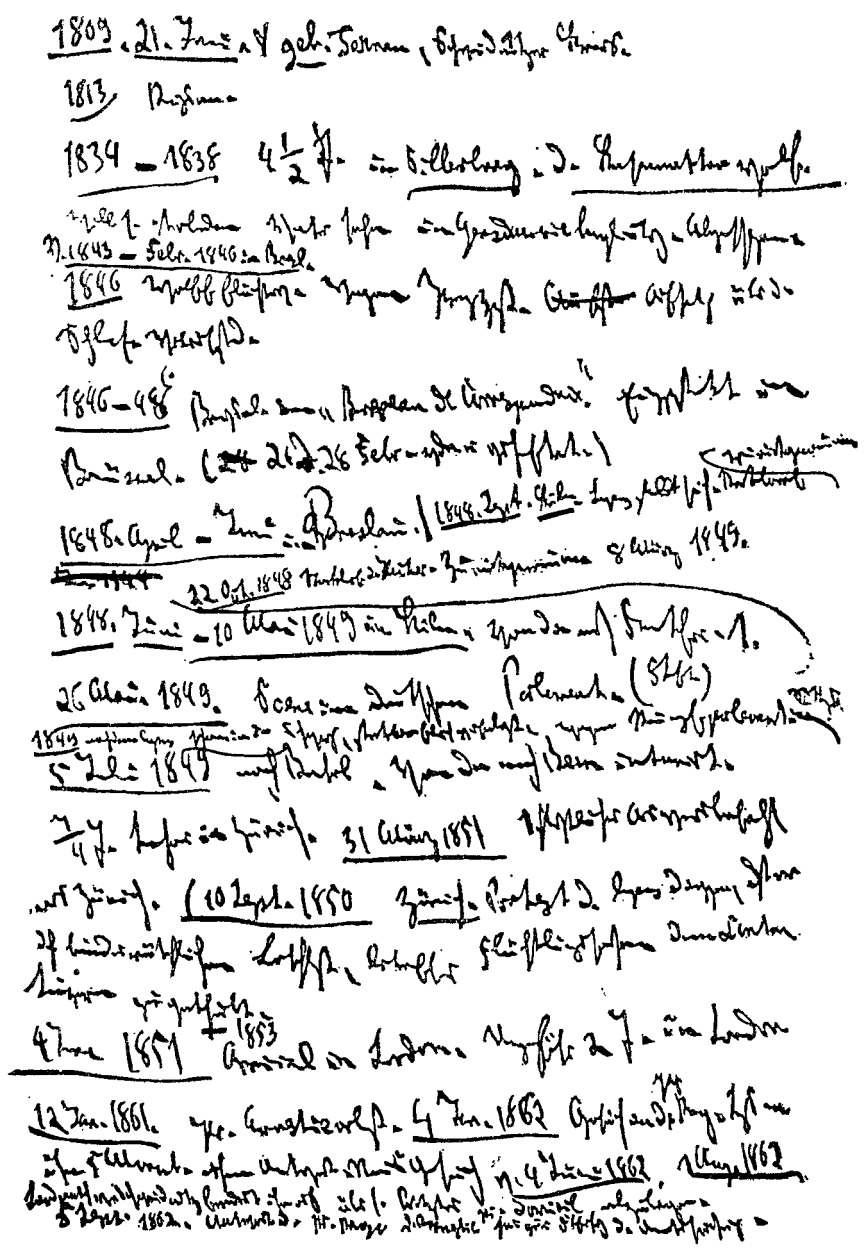

Marx életrajzi adatai Wilhelm Wolffról
(1864 június)[603]

225

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 június 16.

Kedves Frederick,

Köszönet a „Dagbladet"-ért.

Mielőtt a levélhez hozzákezdenék – nehogy elfelejtsem –, kérdezem a következőket: van-e valami értékük az itt következő szóösszeállításoknak, amelyeket egy belga etimológusnál találtam?[604]

Szanszkrit: Wer (befedni, oltalmazni, tisztelni, megbecsülni, szeretni, dédelgetni), *melléknév: Wertas* (kiváló, tiszteletre méltó), *gót:* Wairths, *angolszász* Weorth, *angol* worth, *litván* werthas, *alemann: Werth.*

Szanszkrit: Wertis, *latin* virtus, *gót* Wairthi, *germán* Werth.

Szanszkrit: Wal (befedni, megerősíteni), *Valor, Value.* (???)

Strohn itt van. Tegnap érkezett. Holnap megint elutazik Bradfordba. Úgy látom, nagyon összeszedte magát. Bátrabb is megint.

A két solingeni* számára másokkal együtt annyit összehoztam itt, hogy már csak 2 £ hiányzik ahhoz, hogy a fiúk vitorlással innen eljussanak New Yorkba és ne teljesen üres zsebbel érkezzenek meg oda. Velük adok néhány sort dr. Jacobi címére is, s ebből az alkalomból kiderül majd, hogy ez a szerény emberke mit művel most.

Liebknechttől a mellékelt levelet kaptam, a hozzácsatolt kivágással a „Grenzboten"-ból, Lupusról.[605] Liebknecht most már bizonyára megkapta a második levelemet, benne egy „reális konszideráció" (ahogy ezt Patkul úr nevezi titkos jelentéseiben[606]).

Az oroszok úgy látszik oldenburgi cégér alatt maguknak követelik Schleswig-Holsteint és Poroszországot „kárpótolják" érte. Ez az ügylet túlontúl ravasz volna.

Egy holland orientalista, a leideni Dozy professzor, kiadott egy könyvet[607] annak bizonyítására, hogy „Ábrahám, Izsák és Jákob a képzelet szülöttei; az izraeliták bálványimádók voltak; egy »követ« hordoztak magukkal a

---

* *V. ö. 384–385. old. – Szerk.*

»frigyszekrényben«; hogy Simeonnak (Saul idején száműzött) törzse *Mekkába* vándorolt és ott pogány templomot épített és köveket imádott; hogy Ezra költötte a Babilonból való kiszabadulás után a teremtés legendáját egészen Józsuáig, továbbá ő írta a törvényt és a dogmát a reformnak, a monoteizmusnak az előkészítésére stb."

Ezt írják nekem Hollandiából, s hogy a könyv nagy port vert fel az ottani teológusok körében, főként, mert Dozy Hollandia legtudósabb orientalistája, s ráadásul – leideni professzor! Mindenesetre Németország határain kívül (Renan, Colenso, Dozy stb.) figyelemre méltó vallásellenes mozgalom megy végbe.

A gyerekek sokszor üdvözölnek, s a feleségem ezenkívül a lánca miatt is sürget.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

(Megküldhetnéd nekem a „privát címedet" arra az esetre, ha szombat este még valami közlendőm lenne számodra.)

Küldd el nekem Ernest Jones címét.

226

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 július 1.

Kedves Frederick,

Megkaptad a levelet, amelyet mintegy két héttel ezelőtt küldtem neked Liebknecht levelével stb. együtt?*

Elsnertől még semmi válasz.[608]

Körülbelül 10 napja megint kezelgetem magamat, s ma ráadásul még valamiféle influenzám is van. Ezért ma képtelen vagyok jobban írni.

Köszönet a „Dagbladet"-ért.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 389–390. old. – Szerk.*

227

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 július 4.

Kedves Frederick,

Június 3-án azt írtad nekem, hogy másnap elrendezed Borchardttal a pénzügyet. Három okból szeretném a dolog lezárását:

1. Borchardt miatt;

2. nem tudom, miféle fáma (talán Németországból, *Trierből* ered) terjesztette el rólam, hogy „örökös" lettem. A számlák, amelyeket a régi időkből (a „Neue Rheinische Zeitung"-ot beleértve) küldenek nekem, mesébe illők.

3. Ha az utóbbi 10 napban nálam van a pénz, sokat nyertem volna az itteni tőzsdén. Most megint olyan idők járnak, amikor ésszel és igen csekély összeggel pénzt lehet csinálni Londonban.

Mindezért szeretném az ügy lezárását, természetesen azoknak az adóra, ügyvédre és egyébre szükséges pénzeknek a levonásával, amelyek az én részemet terhelik.

Nagyon leköteleznél, ha ezeket a dolgokat július 15. előtt elrendeznéd. Bocsáss meg, hogy gyötörlek, amikor úgyis túl vagy terhelve munkával, de nagyon komoly érdekek forognak kockán.

Hálás köszönet a Freiligrath-ügy elintézéséért.* Arcképe, amelyet neked küldött, az a bizonyos fausti-komor, ami Jennyke albumában van?

A feleségem, aki egy árverésen megvette a neki még szükséges dolgokat, vett neked egy húsvágó kést és villát, amit ma elküld. Mondtam neki, hogy ez hiányzik a háztartásodból.

Üdvözöl a kínai császár** és Tsai.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 638. old. – Szerk.*

** Marx legidősebb lánya, Jenny. – *Szerk.*

Orrom, szám stb. még mindig tele influenzával, úgyhogy sem szagot, sem ízt nem érzek.

Ebben az időszakban, amikor teljesen munkaképtelen voltam, a következőket olvastam: *Carpenter:* „Physiology", *Lord:* dettó, *Kölliker:* „Gewebelehre", *Spurzheim:* „Az agy és az idegrendszer anatómiája", *Schwann és Schleiden* könyve a sejtekről.[609] Lord „Popular Physiology"-jában van egy jó bírálat a frenológiáról, jóllehet a fickó vallásos. Egy passzus emlékeztet Hegel „Fenomenológiá"-jára, mégpedig a következő:

„Megkísérlik felbontani a szellemet egy sor feltételezett eredeti képességre, amelyeket egyetlen metafizikus sem fogad el egyetlen pillanatra sem; az agyat pedig ugyanennyi szervre bontani, amelyeknek a megmutatását az anatómus hiába kérné tőlük; majd áttérnek arra, hogy az előbb említett – el nem fogadott – feltételezések egyikét az utóbb említett – be nem bizonyított – szervek egyikének működési módjaként ábrázolják."[610]

Tudod, hogy 1. nálam mindenre későn kerül sor és 2. mindig a te nyomdokaidban haladok. Ezért valószínű, hogy szabad óráimban most sokat foglalkozom majd anatómiával és fiziológiával, ezenkívül előadásokat is hallgatok majd (ahol a dolgot ad oculos* megmutatják és boncolják).

* – szemmel láthatóan; kézzel foghatóan – *Szerk.*

228

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 július 5.

Kedves Szerecsen,

Amikor június 3-án azt írtam neked, hogy 4-én rendezem a pénzhistóriát, az csak a *bankban* levő pénzekre vonatkozhatott, s ezt nyomban rendeztem is. Arra nem gondoltam, hogy te egyhamar több pénzt is akarsz, mert hiszen úgy beszéltük meg, hogy írsz, ha többet kívánsz; ezért nyugodtan otthagytam Steinthal filiszternél, aki mégiscsak $5^0/_0$-ot fizet.

De hogy az *örökséget* június 3-tól 4-ig rendezem, ez több, mint amit én vagy bárki más ígérhetett neked. Azt hiszem, meg is írtam neked, hogy ez még meglehetősen sokáig tarthat, mert mindenféle törvényes formaságtól függ (nyilvános felszólítás Lupus ismeretlen hitelezőihez, az örökösödési adó megfizetése stb.), amelyek olyan gyorsan nem intézhetők el. De rajtam ne múljék, mindent megteszek a dolog gyors lebonyolítására.

Ennek azonban egyáltalán semmi köze ahhoz, hogy a hagyatékból te megkapd a hozzávetőleges részedet, mihelyt kívánod. Legalább 600 £ jár neked majd, remélhetőleg több, tehát még kb. 350 £-et küldhetünk majd neked, s gondoskodni fogok arról, hogy ezt *még ezen a héten* megkapd. Ezenkívül sürgetni fogom Borchardtot, hogy zárja le a számláját, mert azon is múlik a dolog, hogy még egy és más rendezetlen.

Ha csak két sort írsz nekem előbb, ezt a 350 £-et bármikor azonnal, azaz néhány napon belül előteremthettem volna neked. Ma nem tehetek semmit. Egész nap az irodában robotoltam, ügyvédekkel és G. Ermennel vitatkoztam (a társtulajdonosságról szóló okmány még nem készült el, s addig G. Ermen nem akarja elismerni azt a jogomat, hogy társtulajdonosként léphessek fel)[611], s ráadásul még Dronke is itt volt. Most már majdnem 7 óra, még nem ebédeltem, s még nem is vagyok készen. Láthatod, hogy megy ez.

Sok üdvözlettel.

Barátod
F. E.

Friedrich Engels
(Manchester, 1864)

229

Marx Engelshez

Manchesterbe

1864 július 25.
46, Hardres Street,
Ramsgate

Kedves Frederick,

Mint a címből láthatod, néhány napja Ramsgate-ben vagyok.

Cseppet sem kellemes meglepetésemre kiderült, hogy a furunkulus éppenséggel egy igen rosszindulatú karbunkulus volt, ezenkívül oly szemérmetlen, hogy közvetlenül a penis fölött fejlődött ki. Így mintegy 10 napig kénytelen voltam többnyire ágyban feküdni – s ebben a hőségben! Ez a vacak itt gyorsan gyógyul; viszont ténylegesen nincs már semmi bizalmam, minthogy ez a betegség ilyen rosszindulatú formában váratlanul újra felléptett.

Jenny és Tussy itt vannak nálam; Laura holnapután jön, s kb. 8–10 nap múlva Hollandiába utazunk, míg a feleségem akkor a tengerhez megy.

Apropó. *Ne felejtsd el elküldeni a feleségemnek a láncát*, mert a tengerparton az órájához kell neki. Azt mondja, hogy csak egy kis dobozba kell tenned és postán feladatnod, az elküldés tehát nem okozhat neked sok fáradságot.

Remélem, hogy Ermennel most már rendeződtek a dolgaid, és nem zaklatnak többé az ügyvédek.

Ami a schleswig-holsteini históriát[550] illeti, még nem vagyok egészen biztos abban, hogy az ügy nem végződik a hercegségek és Dánia perszonáluniójával. A féltékenykedés Poroszország és Ausztria, e kettő és a Német Szövetség között, a veszekedés Augustenburg* és az Oroszország által előtérbe tolt Oldenburg** között stb. egy ilyen megoldásra még e pillanatban is legalábbis lehetőséget nyújtanak. Egyébként Palmerston mellékesen és szükségmegoldásként már 1851-ben javasolta, hogy az oldenburgi herceget jelöljék Schleswig-Holstein várományosaként.

* Frigyes, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg. – *Szerk.*

** Péter Miklós Frigyes, oldenburgi nagyherceg. – *Szerk.*

Laurának megírom, hogy küldje el neked a „*Free Press*"-t.

Itt a mulató filiszter, s még inkább élete párja meg a nőnemű ivadéka uralja a teret. Szinte szomorú látvány, hogy a vén Okeánosz, ez az őstitán kénytelen eltűrni, amint ezek a törpék az orrán táncolnak és időtöltésükül használják.

Szívélyes üdvözlet Jennytől és Tussytól. Mindkettőjüknek rendkívül jót tesz a tengerparti élet. Addio.

Szerecsen

230

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 aug. 31.

Kedves Frederick,

Ma pontosan három hete, hogy visszatértem Ramsgate-ből. A hollandiai utazásból nem lesz semmi, mert a nagybátyám házában az egyik szolgáló hirtelen megbetegedett himlőben.

A feleségemnek múlt héten erős bélhurutja volt, egy pillanatig úgy látszott, hogy veszélyessé fajul. Tegnap elutazott (egyedül) Brightonba.

Több levél van itt nálam Liebknechttől, de nem küldöm el őket, mert nem tudom, Manchesterben vagy-e. Collet mellékelt cetlije szórakoztatni fog, s ha nem vagy ott, az se baj. Collet nagyon naiv: miután (osztrák módon konstruálandó) írtam neki egy hosszú cikket az orosz követelésekről, amit *nem* nyomatott ki, most tanúsítsak érdeklődést az ő hülye torzszüleménye iránt.[612] Elsner mellékelt levele válasz a feleségemnek, aki Lupusról életrajzi adatokat kért tőle.*

Néhány napja megint dolgozom. Addig folyvást gyötört a rosszullét és munkaképtelen voltam. Ha még nem utaztál el, közöld velünk mindjárt. Reméljük, hogy az átutazáskor mindenképpen látunk. A gyerekek szívélyesen üdvözölnek. Jenny alig várja, hogy megmutassa neked az üvegházát.

A schleswig-holsteini históriával[550] nem vagyok tisztában, s további tények kellenek, hogy világosan lássak. A Szent Szövetség[171] renaissance-át helyesen láttad előre.** Úgy tűnik, hogy Bonaparte „legalábbis nagyon hajlik" arra, hogy a „szövetségben a negyedik" legyen.[613] A fickó egész nyomorultsága a lengyel forradalom kitörésétől mindmáig a legtisztább, leghamisítatlanabb fényben nyilvánult meg.

A kezembe akadt Grove „Correlation of physical forces"-ja. Grove kétségtelenül a legfilozofikusabb az angol (és a német!) természetkutatók között. Schleiden barátunknak veleszületett hajlama van az ízetlenségre, noha egy félreértés folytán felfedezte a sejtet.

* *V. ö. 659. old. – Szerk.*

** *V. ö. 368. old. – Szerk.*

Pieper mellékelt kártyája[614] tévedésből Liebknechthez került, aki viszont elküldte nekem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Légy oly jó, küldd meg nekem Ernest Jones manchesteri címét. Ne felejtsd el!

231

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1864 szept. 2.

Kedves Szerecsen,

Legutóbbi leveled* alapján azt hittem, hogy mélyen benne ülsz a hollandiai mocsarakban, s ezért hallgattam olyan konokul. Hollandiai címedet nem tudtam megtalálni. A feleségednek az órát és a láncot augusztus 6-án küldtem el ajánlva egy dobozban, és remélem, hogy rendben megérkezett.

Jövő csütörtökön, szeptember 8-án, vagy szombaton, 10-én szándékszom Hullból Hamburgba utazni, és egy kicsit megtekinteni az újonnan birtokunkba került területet Schleswigben és Holsteinban, s ha nem merülnek fel nehézségek az útlevéllel, Lübeckből Koppenhágába is elmegyek. Szeptember vége előtt nem jövök vissza, s ha csak egy mód van rá, visszafelé utaztamban egy napig Londonban maradok.

A társtulajdonossági história[611] végre rendeződött, a szerződések alá vannak írva, s így remélhetőleg efelől 5 évig nyugtom lesz.

Otthagytuk a Tennant Street-i házunkat és két héttel ezelőtt körülbelül 500 lépésnyivel távolabbra költöztünk, egy valamivel nagyobb házba, amelynek földszintjén 2 lakószoba van; körülbelül ugyanannyival javult a helyzetünk, mint a tiéd a legutóbbi költözködéssel. A cím: 86, Mornington Street, Stockport Road, Manchester. A levelek az én nevemre, mint mindig.

Jones címe 52, Cross Street, Manchester.

A dánok még mindig azt hiszik vagy inkább attól félnek, hogy helyreállítják a perszonáluniót; és minthogy mind Bille szerkesztő a „Dagbladet"-től, mind Ploug szerkesztő a „Faedrelandet"-től[615] képviselők, s bizonyára jók a forrásaik, a jelenlegi miniszterek pedig jó oroszok, meg vagyok győződve arról, hogy Oroszország erősen intrikál ebben az irányban. Monsieur Bismarcknak azonban bizonyosan más a szándéka, s hogy pozitív előnyökhöz jusson, azaz hogy Schleswig-Holsteint bekebelezze, azt hiszem, meglehetősen nagy szüksége van az augustenburgira**. Annyi bizonyos, hogy

* *V. ö. 401–402. old. – Szerk.*

** Frigyes, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg. – *Szerk.*

az ősi porosz politikát – Németország megosztása a Majna vonalának mentén – még soha ilyen szemtelenül nem prédikálták, s úgy látszik, hogy a disznó liberális banda egész jól megbarátkozik ezzel. Ha ez így van – s ezt majd meglátom Németországban –, akkor a porosz burzsoázia ezzel remek alkalommal szolgál nekünk a következő összecsapásra. Egyébként meggyőződésem, hogy Elsnernek igaza van, és legalábbis a régi tartományokban[616] elviselhetetlen a diadalmámor – óvakodni is fogok attól, hogy odamenjek. Még a Rajnánál is éppen elég kellemetlen lesz.

Hogy monsieur Bonaparte-nak igen nagy kedve van belépni a Szent Szövetségbe[613], azt már az első napon, amikor a história kitudódott, megmondtam a derék Gottfriednak*, – nagyon meg is rémült tőle. A fickónak mégiscsak rossz vége lesz. Az örökös töprenkedés az „üzleten" nagyon öregít, mint azt Gottfriedon látom, aki körülbelül ugyanazt a szellemi irányzatot követi a kereskedelemben, mint Bonaparte a politikában, s a gondolatmenete is hasonló. A korral együtt jár a visszavonulás utáni vágy, és ha ez nem sikerül, megsínyli az egészség. N'est pas Palmerston, qui veut.** Úgy látom, hogy ce cher*** Bonaparte igen erősen hanyatlik. Annál jobb, ha ez egyszer lankadni kezd, gyorsan vége.

Szívélyes üdvözlet a lányoknak. De miért nem írtál nekem két sort arról, hogy nem mentél Hollandiába és hogy a feleséged beteg volt?

Barátod
F. E.

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

** – Nem mindenki Palmerston, aki az akar lenni.[617] – *Szerk.*

*** – ez a kedves[618] – *Szerk.*

232

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 szept. 2.

Kedves Frederick,

Tegnap délután kaptam az alant lemásolt levelet Freiligrathtól, amelyből láthatod, hogy Lassalle Genfben életveszélyesen megsebesült egy párbajban. Mindjárt este elmentem Freiligrathhoz. De újabb sürgönyt még nem kapott. Mellesleg közölte velem, hogy – köztünk maradjon – a bankja válságban van, amit fokoz a genfi história és Fazy szerepe abban.[619]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

„Kedves Marx, Az imént kaptam levelet Klapkától Genfből, azzal a szomorú hírrel, hogy Lassalle Genfben augusztus 30-án egy havasalföldi álherceggel* vívott párbajban halálosan megsebesült. Íme a közelebbiek Klapka leveléből . . .

»Lassalle-nak itt egy szerelmi ügye volt, de a legtisztességesebb módon, mert a lányt**, von Dönniges bajor követ lányát feleségül akarta venni. Az apa ellenezte a házasságot, a lány megcsalta szegény Lassalle-t; a régebbi vőlegénye, a fent említett álherceg, megérkezett Berlinből, magyarázkodásokra, egy kellemetlen levélváltásra, majd kihívásra került sor. Lassalle segédei Rüstow ezredes és honfitársam, gróf Bethlen tábornok voltak. Lassalle hírnevéhez és politikai helyzetéhez illően éppoly bátran, mint méltóságteljesen viselkedett. Haslövést kapott, s most élet és halál között fekszik a Hotel Victoriában. Balszerencséje, hogy a golyó mélyen befúródott a testébe, a seb tehát könnyen elüszkösödhet. Nyomban megérkezésem után meglátogattam, éppen a végrendeletét diktálta, de máskülönben úgy talál-

* Racowitza – *Szerk.*
** Helene von Dönniges. – *Szerk.*

tam, hogy nyugodt és higgadtan néz szembe a halállal. Végtelenül sajnálom: gyakran csak utolsó pillanataikban ismerjük meg az embereket. Reméljük, hogy az orvosok baljós véleménye ellenére szerencsésen átvészeli a válságot.«

Eddig Klapka."

233

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 86, Mornington Street,
Stockport Road, 1864 szept. 4.

Kedves Szerecsen,

Táviratod[620] tegnap érkezett, a leveledet előzőleg még fel se bontottam, minthogy éppen mindenféle ügyek vettek igénybe. Gondolhatod, mennyire meglepett a hír. Bármilyen volt is Lassalle máskülönben, egyénileg, irodalmi, tudományos szempontból, de politikai tekintetben kétségkívül az egyik legjelentékenyebb fickó volt Németországban. Számunkra a jelenben nagyon bizonytalan barát volt, a jövőben meglehetősen biztosan ellenségünk lett volna, de mindegy, mégis súlyosan érinti az embert, amikor látja, hogyan teszi tönkre Németország a legszélső párt minden valamelyest rátermett emberét. Micsoda ujjongásban törnek ki majd a gyárosok és a haladópárti disznók, hiszen magában Németországban Lassalle volt az egyetlen, akitől féltek.

De milyen különc módja ez a pusztulásnak: komolyan beleszeret egy bajor követlányba – ő, aki Don Juan szeretett volna lenni –, feleségül akarja venni, összeütközésbe kerül egy leköszönt vetélytárssal, aki ráadásul egy havasalföldi szélhámos, és agyonlöveti magát vele. Ez csak Lassallelal eshetett meg, a léhaság és szentimentalizmus, zsidósság és lovagkodás e sajátos, egészen egyedülálló keverékével. Politikus ember, mint ő, hogyan állhat oda párbajozni egy havasalföldi kalandorral!

Hogy milyen gyorsan járt egyébként a hír, azt abból láthatod, hogy halála már csütörtök este benne volt a „Kölnische Zeitung"-ban, amely tegnap délben – táviratod után két órával – érkezett ide.

Mi a véleményed az amerikai ügyekről? Lee egészen mesterien használja fel richmondi megerősített táborát; nem csoda, hiszen ez már a harmadik hadjárat, amely ekörül folyik.[581] Viszonylag kevés csapattal leköti Grant tömegeit, és embereinek legnagyobb részét támadóan használja fel Nyugat-Virginiában, valamint Washington és Pennsylvania fenyegetésére. Kitűnő iskolapélda a poroszok számára, akik ebből aprólékosan megtanul-

hatják, hogyan kell hadjáratot viselni a koblenzi megerősített tábor körül, de ők természetesen sokkal gőgösebbek annál, semhogy ezektől a rögtönzött tábornokoktól bármit is tanuljanak. Grant – akit hat évvel ezelőtt mint hadnagyot iszákosság miatt elbocsátottak a hadseregből, s később mérnökként St. Louisban részegeskedett – igen céltudatos és nagyon kevésre becsüli ágyútöltelékének életét; mint *kis* stratéga (azaz a máról holnapra tervezett hadmozdulatokhoz) is sok tehetséget árul el, de hiába keresem annak a jelét, hogy az egész hadjáratot kellően át tudná tekinteni. A Richmond elleni hadjárat, úgy látom, kudarcot vall; az a türelmetlenség, amellyel Grant hol itt, hol ott támad, de egyetlen ponton sem nyomul előre szívósan, futóárkokkal és aknákkal, rossz jel. Műszaki alakulatok dolgában úgy látszik különben is rosszul állnak a jenkik, ehhez az elméleti ismereteken kívül hagyományos gyakorlat is szükséges, amelyet nem lehet egykönnyen rögtönözni. – Hogy Sherman boldogul-e Atlantával, az kérdéses, de azt hiszem, neki jobbak az esélyei.[621] A hátában zajló gerilla- és lovasportyázások aligha ártanak sokat neki. Atlanta eleste igen súlyos csapás lenne a Délnek, vele nyomban elesne Rome, pedig ott vannak az ágyúöntödéik stb., ráadásul megszakadna a vasúti összeköttetés Atlanta és Dél-Carolina között. – Farragut hű marad önmagához. A fickó tudja, mit csinál. De hogy maga Mobile elesik-e, az nagyon kérdéses. A várost igen alaposan megerősítették és – amennyire tudom – csak a szárazföld felől lehet bevenni, mivel mély járatú hajókkal nem közelíthető meg eléggé. De micsoda ostobaság a támadó erőknek ez a szétforgácsolása a partvidéken, ahol egyidejűleg támadják meg Charlestont és Mobile-t, ahelyett, hogy először az egyik, majd a másik ellen fordulnának, de mindig az összes erőkkel.

A mostanában annyira elterjedt békeszólamokra nem sokat adok. Még Lincoln állítólagos közvetlen tárgyalásaira sem. Mindezt választási mesterkedésnek tartom. A dolog eddigi állása szerint Lincoln újraválasztását meglehetősen biztosnak látom.[622]

Anyám Ostende-ban van és szombaton hazautazik; e hír nyomán módosítottam útiterveimet* és csütörtökön este Ostende-ba megyek. Félek, hogy csak az éjszakai vonattal jöhetek Londonba, s az reggel hat óra előtt érkezik. De ha lehetséges, akkor 4.15-kor indulok, úgyhogy 9.15-kor a Euston pályaudvaron vagyok, s vagy átutazom Doverba (ha mód van rá), vagy a London Bridge pályaudvar melletti szállodában alszom. Ez utóbbi

* *V. ö. 405. old. – Szerk.*

esetben előzetesen írok neked, hogy lehetőleg találkozhassunk.[623] Addig is írd meg, hogy miként vélekedsz Amerikáról.

Szívélyes üdvözlet a lányoknak.

Barátod

F. E.

234

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1864 szept. 7.

Kedves Frederick,

Lassalle balsorsa ezekben a napokban átkozottul nem ment ki a fejemből. Mégiscsak a régi gárdához tartozott, s ellenségeink ellensége volt. Emellett a dolog olyan meglepetésszerűen történt, s nehéz elhinni, hogy egy ilyen zajos, izgága, nyughatatlan ember immár halott és egyszer s mindenkorra be kell fognia a száját. Ami a halálához vezető fejleményeket illeti, teljesen igazad van. Ez egyike az életében elkövetett sok ízléstelenségnek. Mindemellett bánt, hogy az utóbbi években kapcsolatunk nem volt zavartalan, igaz, az ő hibájából. Másfelől nagyon örülök, hogy ellenálltam a különböző oldalról jövő ösztökéléseknek, s „diadalévében"[624] sohasem támadtam meg.

Az ördög tudja – csapatunk egyre kisebb lesz, újjal nem gyarapodik. Egyébként meg vagyok győződve arról, hogy ha Lassalle nem tartózkodik Svájcban katonai kalandorok és sárga kesztyűs forradalmárok környezetében, akkor sohasem kerül sor erre a katasztrófára. Őt azonban újra meg újra végzetesen vonzotta az európai forradalomnak ez a Koblenze[625].

A „bajor követ lánya" nem más, mint a berlini Dönniges lánya, a Rutenberg és Társaihoz verődött egyetemi demagógé[129], aki eredetileg a kis töpörödött Ranke körül csoportosuló fiatalurakhoz, vagy inkább – hiszen nem voltak urak – fiatalemberekhez tartozott, akikkel Ranke a régi német császárokról szóló förtelmes évkönyveket stb.[626] kiadatta. Amit Ranke, ez a mitugrász erdei manó szellemnek tekintett – az anekdota-kacattal való játszadozást és minden nagy esemény tetves semmiségekre való visszavezetését –, e vidéki fiatalemberek számára szigorúan tilos volt. Nekik az „objektivitáshoz" kellett magukat tartaniok, a szellemet pedig átengedniök mesterüknek. Dönniges barátunk szinte rebellisnek számított, mivel legalábbis gyakorlatilag vitássá tette Ranke monopóliumát a szellemre, és különböző módokon ad oculos* bizonyságát adta, hogy éppen olyan született „komornyikja" a „történelemnek", mint Ranke.[627]

* – szemmel láthatóan; kézzel foghatóan – *Szerk.*

Kíváncsi vagyok, mi lesz a Lassalle által összehozott szervezetből[628]. Herwegh, a „munka" e plátói barátja és gyakorló „múzsa"-barát nem a megfelelő ember. Egyáltalán, mindenki, aki ott alvezér volt – szemét. Liebknecht írja nekem, hogy a berlini Schulze-Delitzsch egylet még csak 40 tagot számlál.[629] Hogy egyáltalában milyen ott az állapot, világos abból, hogy a mi Wilhelm Liebknechtünk fontos politikai személyiségnek számít. Ha Lassalle halála az olyan fickókat mint Schulze stb. szemtelenségekre ösztönözné az elhunyttal szemben, csak azt kívánhatjuk, hogy Lassalle hivatalos követői úgy viselkedjenek, hogy ki lehessen állni mellettük, ha szükséges. Most meg kell tudakolnom, kinek a birtokában van Lassalle levél-hagyatéka. Azonnal óvást fogok emelni – mert a memoárokra éhes dögkeselyűraj, a Ludmilla* meg a többi már egész szorosan ott köröz e hagyaték körül –, nehogy tőlem vagy tőled egyetlen sort is kinyomtassanak. Poroszországban ezt szükség esetén bírósági úton ki lehet kényszeríteni.

Ami Amerikát illeti, a jelenlegi pillanatot – köztünk szólva – igen kritikusnak tartom. Ha Grant nagy vereséget szenved vagy Sherman nagy győzelmet arat, ez rendben van. Veszélyes a kis kudarcok krónikus sorozata éppen most, a választások idején. Teljesen egyetértek veled, hogy Lincoln újraválasztása ez ideig meglehetősen biztos, *még mindig 100 az 1-hez.* De ez a választási időszak a demokrata szédelgés mintaországában tele van véletlenekkel, amelyek teljesen váratlanul arcul csaphatják az események ésszerűségét (ezt a kifejezést Magnus Urquhartus** ugyanolyan hibbantnak tartja, mint „a mozdony igazságosságát"). Fegyverszünetre a Délnek a jelek szerint nagy szüksége van, hogy megmeneküljön a teljes kimerüléstől. Ezt a fegyverszünet-szóbeszédet nemcsak a maga északi szócsöveiben, hanem eleinte közvetlenül a richmondi újságokban kezdte felröppenteni, bár a „Richmond Examiner"[630] most, amikor visszhangra talált New Yorkban, gúnyosan visszadobja a yenkiknek. Igen jellemző, hogy Mr. Davis rászánta magát a néger katonák „hadifoglyokként" való kezelésére – ez hadügyminiszterének*** legutóbbi hivatalos parancsa.

Lincoln kezében hatalmas eszközök vannak, hogy megválasztását keresztülvigye. (Békejavaslatai természetesen nem egyebek merő szemfényvesztésnél.) Egy ellenjelölt megválasztása alighanem valóságos *forradalmat* idézne elő. De mindemellett nem lehet szem elől téveszteni, hogy a következő nyolc hétben, amikor a dolog elsősorban eldől, sok függ a hadisze-

* Ludmilla Assing. – *Szerk.*
** – Nagy Urquhart. – *Szerk.*
*** James Alexander Seddon. – *Szerk.*

rencsétől. A háború kezdete óta kétségkívül ez a legkritikusabb pont. Ha ezen túljutnak, akkor az öreg Lincoln kedve szerint lőhet bakot. Az öregnek egyébként nincs módjában tábornokokat „csinálni". A miniszte-reket már jobban megválogathatná. De a konföderáltak lapjai éppen úgy támadják a maguk minisztereit, mint a jenkik a washingtoniakat. Ha Lincoln ezúttal győzelmet arat – és ez nagyon valószínű –, akkor sokkal radikálisabb platformon és egészen megváltozott körülmények között győz. Az öreg akkor, a maga jogászi módján összeegyeztethetőnek találja majd lelkiismeretével a radikálisabb eszközöket.

Remélem, holnap látlak! Üdvözlet madame Lizzynek.

Mellékelem Laura fényképét. Jennyét minden órában várom, de sajnos még nem érkezett meg. Üdvözöllek, öreg fiú.

Barátod

K. M.

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1860 január — 1864 s. eptember

1860

1

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[631]

London, 1860 jan. 12.

Kedves Uram!

Köszönöm, hogy ügyemben fáradozott.[632] Ez a levél azért késett, mert egy kiadóval tárgyaltam az Ön kiadványa miatt, és az napról napra hitegetett, míg végül visszalépett.[633]

Bentley nem az Ön embere. Tegyen próbát John Murrayvel. Ha ezeknek a fickóknak ír, sohase felejtse el, hogy mint volt miniszter írja alá a levelet. Az ilyen csúszó-mászók szemében ez jelent valamit.

Híve
A. W.[634]

Lenne olyan szíves a következő levelében tájékoztatni engem arról, hogy mi a valóságos helyzet Magyarországon?

2

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1860 jan. 30.

Kedves Lassalle,

Nagyon örültem levelednek. Tudniillik azt hittem – s ezt Engelsnek is megírtam* –, hogy azért nem írsz, mert neheztelsz legutóbbi levelem miatt.[16]

Csak néhány percem van, mert ma meg kell írnom egy vezércikket a „New York Tribune"-nak. Tehát egész röviden.

1. A „kommunista-perről" szóló brosúrát[3] postafordultával elküldöm neked. Úgy tudom, hogy már korábban is megkaptad tőlem.

2. Vogt a *telleringi* tákolmányát[25] gondosan távoltartotta innen, – mármint az első kiadást. Nem kapta meg sem Freiligrath (akinél az imént voltam), sem Kinkel, sem a *„Hermann"*, sem *bármelyik itteni könyvkereskedő*. Ez a birodalmi csibész persze meg akar előzni engem egy lépéssel.

Amit tudok, azt a *„Nationalzeitung"-ból* tudom.[635] Csupa *stieberi* hazugság. Írtam *Berlinbe a jogászomnak***, hogy perelje be a „Nationalzeitung"-ot *rágalmazásért*. Mi a véleményed egy ilyen eljárásról? Írd meg *postafordultával*.

Leveledből látom, hogy Vogt maga bevallja, hogy Bonaparte *közvetve* megvásárolta, mert a forradalmi magyarjaid mesterkedéseit *ismerem*.[636] Megbélyegeztem őket Londonban, egy *angol* lapban, és Kossuth úrnak eljuttattam 5 példányt.[637] Befogta a száját. New Yorkban stb. a *magyar menekültek* határozatokat hoztak *ellene*.

Érvelésed Vogtot illetően nem világos nekem.[638] *Brosúrát fogok írni*, mihelyt megkaptam a Vogt-féle vacakot. De az előszóban egyúttal kijelentem majd, hogy *fütyülök a te német közönséged* véleményére.

Liebknecht tiszteletre méltó ember. Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" – az *én* szememben – éppoly jó, mint a „Nationalzeitung" és a *„Volkszeitung"*.[82]

---

* *V. ö. 6. old. – Szerk.*

** Eduard Fischel. – *Szerk.*

A „*Nationalzeitung*"-*ban* látott kivonatokból az következik, hogy Vogt egyfajta Chenu vagy de la Hodde.[41]

3. Nemzetgazdaságtani írásom – ha a II. füzet megjelenik – csak az első könyv első részének végét tartalmazza, és hat könyv lesz. A *befejezésére* tehát nem várhatsz.[639] De a *saját érdekedben* jól teszed, ha bevárod a következő füzetet, amely a *kvintesszenciát* tartalmazza. Hogy még nincs Berlinben, arról az undorító körülmények tehetnek.

Üdvözlet.

K. M.

3

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[631]

London, 1860 jan. 31.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Uram,

Hallgatásából arra következtetek, hogy legutóbbi levelemet zokon vette, de merem állítani, hogy erre aligha volt oka. Bizonyára nem vonja kétségbe, hogy *Ön* mentett fel engem saját utolsó előtti levelével Önnek tett ígéretem alól.[640] Másrészt bármikor írhat Berlinbe és megtudhatja Duncker úrtól, a könyvkiadótól, hogy ő felszólított engem, ne halogassam tovább az esedékes kézirat[39] elküldését. Végül Cavanagh úrra vonatkozó javaslatomat természetesen azzal a szándékkal tettem, hogy *Önnek*, nem pedig *magamnak* tegyek vele szolgálatot, és csak *szükségmegoldásként* javasoltam.

Időközben gondom volt rá, hogy egy barátom révén egy rövid hírt közöltessek az Ön pamfletjáról (vagyis inkább annak közeli megjelenéséről) a *Weserzeitungban*[641]. Mihelyt pamfletja a kezemben lesz, örömmel küldök róla egy terjedelmes cikket a *„New York Tribune"-nak*. Kossuth egy újabb levéllel, amelyet McAdamhoz intézett Glasgow-ba, megpróbálta magára terelni a közönség figyelmét Angliában. Erőfeszítése ezúttal teljes kudarcot vallott.

Van egy dolog, amelyről felvilágosítást kérek Öntől és úgy hiszem jogos, hogy kérjem Öntől.

Vogt professzor (eszköz a genfi James Fazy kezében, aki, mint Vogt is, bizalmas kapcsolatban áll Klapkával és Kossuthtal), egy pamfletot jelentetett meg az augsburgi „Allgemeine Zeitung" elleni peréről.[15] A pamflet a legképtelenebb rágalmakat közli ellenem, s így kénytelen vagyok erre a botrányos rágalmazásra *válaszolni*, bár sajnálom az időt, amelyet az ilyen hitvány dologra kell elfecsérelnem. Nos hát, Vogt most azt állítja, hogy a pénzt a propagandájára forradalmár magyaroktól kapta, és burkoltan arra céloz, hogy ez a pénz *egyenesen* Magyarországról jött. Ez igen hihetetlen, mivel maga Kossuth semmit sem tudott kapni ebből a forrásból. Módjá-

ban volna lehetőleg pontosan tájékoztatni engem, milyenek voltak Klapka körülményei az olasz háború[49] kitörése előtt? Minthogy a pamfletban, amelyet írni szándékozom, kénytelen leszek eléggé behatóan foglalkozni Kossuth és Tsaival, nagyon lekötelezne, ha hozzáfűzné azokat az új részleteket is, amelyeket az újabb ügyleteiről kiderített. Vajon a 3 millió egy részét egy magyar hadtest zsoldjára vagy felfegyverzésére fordította-e? (Úgy értem, azon a pénzen kívül, amit katonai és polgári méltóságoknak adott.)

Az idők igen válságosra fordulnak és remélem, hogy semmiféle félreértés nem akadályozza majd közös akciónkat.

Híve

A. W.[634]

4

Marx Joachim Lelewelhez

Brüsszelbe

[Fogalmazvány]

London, 1860 febr. 3.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lelewel Barátom,

1848 óta, amikor Kölnben egy lengyel* ajánlólevelet hozott nekem Öntől, nem volt szerencsém Önnel összeköttetésben állni. Egészen különleges ügyben írom Önnek ezt a levelet.

Bizonyos Vogt, genfi professzor egy pamfletot[15] tett közzé, amely tele van a legádázabb rágalmakkal személyem és politikai tevékenységem ellen. Egyfelől jelentéktelen embernek állít be engem, másfelől a legaljasabb indítékokat tulajdonítja nekem. Meghamisítja egész múltamat. Mivel abban a szerencsében volt részem, hogy brüsszeli tartózkodásom idején meghitt viszonyban álltam Önnel – sohasem fogom elfelejteni, amikor a lengyel forradalom tiszteletére rendezett emlékünnepélyen, 1848 február 22-én[642] megtisztelt azzal, hogy a nyilvánosság színe előtt megölelt –, kérem tehát, írjon nekem egy magánlevelet, amelyben biztosít barátságáról és igazolja, hogy Brüsszelben tiszt es kapcsolatokat tartottam fenn a lengyel emigrációval.[643]

Testvéri üdvözlettel

híve
Karl Marx

Madame Marx, aki üdvözletét küldi Önnek, lemásolta levelemet az Ön számára, minthogy az én írásom olvashatatlan.

---

* *Valószínűleg* Kościelski. – *Szerk.*

5

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, 1860 febr. 6.

Igen tisztelt Uram!

Kérem Önt, hogy a mellékelt *írásbeli* nyilatkozatot[55], amelyet *egyidejűleg* megküldtem Berlinbe a „*Nationalzeitung*"-*nak* és a „Publizist"-nak (ennek irányzatát nem ismerem, de állítólag itt nagyon olvasott), valamint a „*Kölnische Zeitung*"-*nak*, a „*Frankfurter Journal*"-*nak*, *a hamburgi* „*Reform*"-*nak* és az *augsburgi* „*Allgemeine Zeitung*"-*nak*, szíveskedjék kinyomatni.

Nagyon lekötelezne engem, ha Lassalle-lal közölné a következőket:

Időm nem engedi, hogy ma válaszoljak neki.

A Kossuthról szóló cikket[637], amelyet *azzal a határozott feltétellel* küldtem meg Szemerének Párizsba, hogy azonnal visszaszármaztatja, Szemere hónapok óta visszatartja. Most mellének fogom szegezni a pisztolyt – természetesen allegorikusan.

Lassalle nagy szívességet tenne nekem, ha Vogt könyvét[15] *postán* egyenesen Engels privát címére küldené: 6, Thorncliffe Grove, Oxford Road, Manchester, ahová elutazom.[59] Végül nagyon szeretném, ha ugyanerre a címre elküldené azoknak a berlini újságoknak a példányait, amelyek a nyilatkozatot közlik.

Kiváló tisztelettel

híve

K. Marx

6

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

London, 1860 febr. 8.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Freiligrath,

Mint pártbeli régi barátod és mint személyes régi barátod kötelességemnek tartom, hogy értesítselek azokról a lépésekről, amelyeket a berlini per érdekében tettem, s amelyek tehát hamarosan, csak nem azonnal, szükségképpen a közönség tudomására jutnak.

Emlékezni fogsz rá, vagy pedig a neked megküldött nyomtatott angol körlevélből[68] megint láttad, hogy *Blind* nemcsak Hollinger nyilatkozatára, hanem bizonyos *Wiehe* nevű szedő írásbeli nyilatkozatára is hivatkozott az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban[644] (stb.), annak bizonyítására, hogy én „merő valótlanságot" mondtam,[645] hogy „hazugság az a ráfogás", hogy ő, Blind, a szerzője a „Zur Warnung"[62] röplapnak, s hogy ezt Hollinger nyomtatta az ő számára, egyáltalán, hogy Hollinger nyomdájából került volna ki.[646] Most *szó szerinti másolatban* közlöm veled ennek a **Wiehének** a Bow Street-i rendőrbíróság előtt adott affidavitjét*. Erről az affidavitről *hatóságilag* hitelesített másolatot kaptam. Egyik példány máris elindult Berlinbe, az államügyészségi dossziéba.

Fölöslegesnek tartom, hogy ehhez az ügyirathoz akár *egyetlen szó kommentárt* is fűzzek.

Barátod
K. M.

„Múlt november egyik első napján – nem emlékszem már pontosan a dátumra – este 9 és 10 óra között kihúzott az ágyamból F. Hollinger úr, akinek házában (3, Litchfield Street, Soho) akkor laktam, és akinél mint szedő

* – esküpótló nyilatkozatát – *Szerk.*

alkalmazva voltam. Elém tett egy iratot, mely azt tartalmazta, hogy az előző 11 hónap alatt megszakítás nélkül nála voltam alkalmazásban, és hogy ezen *egész* idő alatt egy bizonyos »*Zur Warnung*« című német röplapot Hollinger úr nyomdájában, 3, Litchfield Street, Soho, *nem* szedtek és nyomtattak ki. Zavart állapotomban, nem ismervén e tranzakció fontosságát, teljesítettem kívánságát, lemásoltam és aláírtam az okmányt. Hollinger úr pénzt ígért nekem; de semmit sem kaptam. E tranzakció alatt Karl Blind úr, mint később feleségem mondta, Hollinger úr szobájában várakozott. Néhány nap múlva Hollingerné (Hollinger úr felesége) kihívott az ebédtől és férje szobájába vezetett, ahol Blind urat egyedül találtam. Átnyújtotta ugyanazt az okmányt, amelyet előzőleg Hollinger úr nyújtott át nekem, és sürgetően arra kért, hogy készítsek el és írjak alá egy második másolatot, minthogy kettőre van szüksége, az egyik a saját részére, a másik a sajtóban való közlésre kell. Hozzátette, hogy hálás lesz irántam. Én újra lemásoltam és aláírtam az iratot.

Ezennel tanúsítom fenti nyilatkozatom igaz voltát, továbbá pedig azt, hogy:

1. a dokumentumban említett 11 hónap alatt *hat* hétig[87] *nem* Hollinger úrnál voltam alkalmazásban, hanem bizonyos Ermani úrnál;

2. éppen abban az időben *nem* dolgoztam Hollinger úr üzletében, amikor a »Zur Warnung« röplap megjelent;

3. akkoriban hallottam Vögele úrtól, aki akkor Hollinger úrnak dolgozott, hogy *ő*, Vögele, magával Hollinger úrral együtt szedte ki a kérdéses röplapot, s hogy a kézirat Blind úr kezeírásában volt;

4. a röplap szedése még állt, amikor újra munkába léptem Hollinger üzletében. Én magam tördeltem azt be a »Zur Warnung« röplapnak (vagy pamfletnak) a Fidelio Hollinger úrnál, London 3, Litchfield Street, Soho, nyomtatott »Das Volk« című német lapban való újranyomása számára. A röplap a »Volk« 7., 1859 június 18-i számában jelent meg.

5. Láttam, amikor Hollinger úr átadta Wilhelm Liebknecht úrnak – lakik London, 14, Church Street, Soho – a »Zur Warnung« pamflet korrektúraívét, amely korrektúraíven Karl Blind úr *saját kezűleg* korrigált négy vagy öt sajtóhibát. Hollinger úr eleinte habozott, hogy odaadja-e a korrektúraívet Liebknecht úrnak, és mihelyt Liebknecht úr eltávozott, Hollinger sajnálkozását fejezte ki nekem és Vögele munkatársamnak, hogy a korrektúraívet kiadta a kezéből.

Johann Friedrich Wiehe.

Kinyilatkoztatva és aláírva
nevezett Friedrich Wiehe által
a Bow Street-i rendőrbíróságon,
a mai napon, 1860 február 8-án,
előttem: Th.* Henry.
Bíró a nevezett bíróságon."

Police Court
Angol címer
Bow Street

Megkérlek, hogy egyelőre *senkinek* se mutasd meg ezt az affidavit-másolatot. Bizonyára tudod, hogy ennek milyen *büntetőjogi* következményei vannak itt Angliában.

* *Az eredetiben:* J. – *Szerk.*

7

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 február 13.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Múlt héten írtam egy barátomnak* Berlinbe, kérve őt, hogy nevezzen meg nekem egy ügyvédet, aki képviselne abban a *rágalmazási perben*, amelyet kénytelen vagyok a berlini „*Nationalzeitung*" ellen indítani. Ma kaptam meg a választ, amelyben a barátom Önt, igazságügyi tanácsos úr, jelöli meg Berlin legjelentősebb ügyvédjeként.

Bátorkodom tehát felkérni Önt, hogy szíveskedjék abban a *rágalmazási perben*, amelyet alább bővebben részletezek, mint ügyvédem közreműködni.

Amennyiben a mellékelt 15 tallér összegű *előleg* kevés volna, szíveskedjék nekem *sürgönyözni*. Akkor nyomban elküldöm a kívánt többletet.

Mellékelem a meghatalmazásomat, s remélem, hogy ez az okirat elegendő lesz. Sürgősen felkérem Önt, hogy *azonnal* terjessze be a panaszt, nehogy *elévüljön*, és szíveskedjék *sürgönyileg* jelezni nekem, hogy a szükséges lépéseket megteszi.

Egyidejűleg itt Londonban rágalmazási pert indítottam a „*Daily Telegraph*" ellen, mert ez a lap angol nyelven utánnyomta a „*Nationalzeitung*" gyalázkodó cikkeit**.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx
(fordíts)

A „*Nationalzeitung*" cikkei, amelyekre az elöljáró levélben utaltam, a lap 37. (*vasárnapi*, 1860 január 22-i) és 41. (szerdai, 1860 január 25-i) számában

* Eduard Fischel. – *Szerk.*
** *V. ö. 25., 28–29. old.* – *Szerk.*

jelentek meg és mindkettő vezércikk. Később alkalmam lesz rá, hogy további közlésekkel jellemezzem Önnek, milyen szellem hatja át e cikkeket. A *meghatározott pontok* azonban, amelyek miatt rágalmazási panasszal kívánok élni, mert jogilag ezeket tartom a legdöntőbbnek, a következők:

1. A 41. számban (a *cikk* címe: „*Wie man radikale Flugblätter macht*") a harmadik hasáb vége felé ez áll:

„Blind az »Allgemeine Zeitung«-ban kétszer kereken kijelentette, hogy nem ő a szerző" (ti. a „*Zur Warnung*" röplapé); „ezt nem Vogt mentegetésére mondja, akivel nem ért egyet, hanem csak a Marx–Liebknecht-Biscamp félnek címezve . . .; ő" (Blind) „nyilván nem tagja a szűkebb Marx-pártnak. Nekünk úgy tűnik, hogy ennek a pártnak nem volt túl nehéz őt *bűnbaknak* megtennie, s *hogy a Vogt elleni vádaknak súlyuk legyen*, szükségszerűen vissza kellett őket vezetni egy bizonyos személyre, akinek felelnie kell értük. A *Marx-párt* mármost nagyon könnyen *átháríthatta Blindre a röplap szerzőségét*, éppen *mert* és *miután* Blind a *Marxszal folytatott beszélgetésben* és a »Free Press«-beli cikkében hasonló értelemben nyilatkozott; *e Blind-féle kijelentések és szófordulatok felhasználásával* **összekovácsolhatták** *a röplapot* úgy, hogy az ő" (tudniillik Blind) „készítményének látszott."[647]

Itt tehát egyenesen megvádolnak engem azzal, hogy egy másik ember nevében „**összekovácsoltam**" egy *röplapot*. Továbbá: minthogy a „*Nationalzeitung*" ugyanabban a cikkben (ugyanaz a hasáb, valamivel feljebb) *maga* meséli el olvasóinak, hogy én beküldtem az augsburgi „*Allgemeine Zeitung*"-nak egy „*tanúsítványt Vögele szedőtől*", amelyben ez kijelenti, hogy „ismeri Blind kezeírását régebbi kéziratokból; ő maga szedte ki a röplap első részét Hollinger nyomdájában, a többit pedig maga Hollinger";[648] ezek szerint a fent idézett passzusban a „*Nationalzeitung*" nemcsak azt fogja rám, hogy *én összekovácsoltam* egy röplapot, amelynek egy Blind-féle „készítmény" hamis látszatát adtam. Egyenesen rám fogja azt is, hogy *tudatosan* egy **hamis** dokumentumot küldtem be az augsburgi „*Allgemeine Zeitung*"-nak. És hogy feltegye a koronát animus calumniendijára*, így folytatja:

„Hollinger erre november 2-án kijelenti: rosszindulatú koholmány, hogy a röplapot az ő nyomdájában nyomták, vagy hogy annak szerzőjét Blindnek hívják; és szedője, Wiehe, aki 11 hónapja nála dolgozik, csatlakozik a nyilatkozathoz. A mindig gyors válaszra kész Marx november 15-én ezt feleli az »Allgemeine Zeitung«-ban:

»Hollinger nyilatkozata egyszerűen nevetséges. Hollinger tudja, hogy formálisan megsértette az angol törvényt, amikor a röplapot a nyomtatás helyé-

* – rágalmazási szándékára – *Szerk.*

nek megjelölése nélkül adta ki.«[649] *Ezenkívül* Marx többször hivatkozik arra, hogy Blind a röplap megjelenése előtt szóbelileg közölte vele annak tartalmát, s ugyanazt írta meg, ami később a röplapban állt; ezért a tartalom és forma megegyezése folytán *de prime abord** Blindet tartották a szerzőnek." A „*Nationalzeitung*" itt – *hogy bevezethesse* a becsületembe vágó fentebb idézett passzust – szándékosan kihagyja a jogászok, nevezetesen angol jogászok szempontjából legfontosabb részt az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"* 1859 november 21-i mellékletében közzétett nyilatkozatomból.[27] Csatolom az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ból* való kivágást, és a „*Nationalzeitung*" által nyilatkozatomból *szándékosan* kihagyott részt az Ön használatára aláhúztam.

Mármost minden jogszokás szerint a „*Nationalzeitung*" feladata lenne bebizonyítani, hogy a becsületembe vágó vádaskodása *igaz*. Én azonban megküldöm önnek a *törvényszéki* bizonyítékokat arról, hogy *hamis*. Sőt, Ön még azt is látni fogja, hogy az angol jog szerint most – ha *akarom* – módomban áll Blind urat ellenem szőtt „*összeesküvés*" miatt gályarabságra juttatni.

2. A „*Nationalzeitung*" 37. számának vezércikkében, amelynek címe: „*Karl Vogt und die »Allgemeine Zeitung«*", a második hasábban szó szerint ez áll: „Vogt a 136. és következő oldalakon ezeket közli:

A *Kénesbanda*[70] **vagy** pedig a *Kefelakiak*[650] néven az 1849-es menekültek körében bizonyos számú ember volt ismeretes, akik eleinte Svájcban, Franciaországban és Angliában szétszóródva, lassanként Londonban gyülekeztek és ott látható fejükként Marx urat tisztelték."[651]

Meg fogom küldeni Önnek a bizonyítékokat arról, hogy itt két egészen különböző *genfi* társaságot kevertek össze, amelyek **sohasem** álltak vagy léptek *bárminő* kapcsolatba velem. De ezt puszta mellékes dolognak tekintem. A *tulajdonképpeni* passzus, amelyre a rágalmazási panasz *második* pontját alapozni kívánom, később következik és szó szerint így hangzik:

„Az" (állítólag az én parancsnokságom alatt álló) „Kénesbandának egyik fő foglalatossága az volt, hogy *hazájukban élő embereket annyira kompromittáljanak, hogy pénzt kelljen fizetniök azért, hogy a banda megőrizze a titkot kompromittálás nélkül.* **Nem egy, hanem száz meg száz levelet írtak Németországba azzal, hogy denunciálni fogják az illetőnek a forradalom egyik vagy másik aktusában való részvételét, ha egy bizonyos időpontig nem fut be egy bizonyos összeg egy megadott címre.**"[652]

A „*Nationalzeitung*" feladata lesz mármost, hogy erre a határtalan aljas-

* – *legkezdettől fogva* – *Szerk.*

ságra, amellyel engem vádol, nem *száz meg száz levelet*, nem *egy* levelet, hanem *egyetlen sort* mutasson be a bíróságnak, *egy sort*, amely ilyen aljas pénzzsarolást tartalmaz, s amelyről bebizonyítható, hogy – még csak azt sem mondom, hogy *tőlem magamtól*, hanem – *bármely olyan személytől* származik, aki valaha is kapcsolatban állt velem. A fent idézett passzus a következőképpen folytatódik:

„Annak az elvnek alapján, hogy »aki nincs feltétlenül velünk, az ellenünk van«, mindenkit, aki szembefordult *ezen üzelmekkel*" (tudniillik az előbb ecsetelt pénzzsaroló levelekkel) „tönkretettek, éspedig nemcsak a menekültek körében, hanem a sajtó útján is! A »proletárok«" (akiknek fejeként engem ábrázolnak) „megtöltötték a németországi *reakciós sajtó hasábjait feljelentgetéseikkel* azon demokraták ellen, akik nem hódoltak be nekik, *szövetségeseivé lettek a titkosrendőrségnek Franciaországban és Németországban.*"

Persze a „*Nationalzeitung*" majd könnyűszerrel felmutathat a „reakciós sajtó" *megtöltött „hasábjaiból"* **egyetlen sort**, amely tőlem vagy barátaimtól indult ki és *„feljelentgetéseket"* tartalmazott bárminő „demokraták" ellen.

Teljesen helytálló – és ez az *egyetlen* tény –, hogy Ferdinand Freiligrath egy szatirikus költeményt, amely Kinkel úr *forradalmi kölcsöne* és az *Egyesült Államokban* tett *forradalmi körútja* ellen[342] irányult, először egy Weydemeyer barátom által New Yorkban kiadott folyóiratban[653] nyomatott ki, majd később a *„Morgenblatt"-ban* utánanyomatott. Ez minden bizonnyal nem volt *„feljelentgetés"*. A tény az, hogy az ún. demokrata emigráció (a német) a német sajtót az ellenem irányuló legostobább pletykákkal töltötte meg. Abban az *egyetlen* esetben, amikor érdemesnek tartottam, hogy válaszoljak, a lap, amelynek helyreigazítást küldtem, ezt *nem* közölte.[654]

Az egyetlen német lap, amelybe száműzetésem óta írtam, a *„Neue Oderzeitung"* volt. A tudósítói munka körülbelül 1855 január elejétől az év júliusáig tartott. Soha *egyetlenegy sorral* sem említettem ebben az emigrációt.

Ami Liebknecht tudósításait illeti az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban* – amelyekben szintén *soha* egy sor *sem* volt az emigrációról, s amelyek egyébként neki mindenben becsületére válnak (úgy értem a tartalmuk) –, ehhez abszolúte semmi közöm. Erről majd részletesebben írok Önnek.*

Szövetségem a németországi és franciaországi titkosrendőrséggel persze pikáns újdonság számomra.

3. Az előbb idézett 41. számban, a „Wie man radikale Flugblätter macht" c. cikkben a *„Nationalzeitung"* összekapcsolja a „proletariátus pártját", amelynek fejéül engem jelöl meg, tehát összekapcsol *engem* egy „legszé-

* *V. ö. 448. old. – Szerk.*

gyenletesebb fajta összeesküvéssel, hamis papírpénz tömeges készítésével" stb., ami állítólag 1852-ben Svájcban történt, úgyszintén hasonló „manőverekkel" 1859-ben, amelyek miatt a „villafrancai békeszerződés[655] után" német államok állítólag megkeresést intéztek a svájci „szövetségi tanácshoz".

Hogy ezekhez a dolgokhoz abszolúte semmi közöm nem volt, amiként *1850 szeptembere* óta egyáltalán felhagytam minden agitációval, és még miközben folyt a kölni kommunista-per (1851–52), *feloszlattam* a Kommunista Társaságot[64], amelyhez tartoztam, *azóta* pedig sem *titkos*, sem *nyilvános* társasághoz nem tartozom – mindezt később fogom taglalni. Az, hogy a „*Nationalzeitung*" ebben a pontban is *szándékosan* rágalmazott, kitűnik abból, hogy a *kölni kommunista-perből* **tudnia kellett**, hogy az 1852-ben állítólag Svájcban ténykedett személyt *én magam* denunciáltam a kölni ügyvédek útján mint *rendőrügynököt*, s hogy maga Stieber kénytelen volt elismerni, hogy ez a személy 1850 óta hadilábon áll velem. Ha szükséges, bizonyítékokat hozok Önnek arról, hogy ez a személy (*Cherval*, a valódi neve Crämer) *sohasem* állt velem összeköttetésben, még *1850 előtt* sem.

4. A rágalmazási panasz utolsó pontját a következő passzusra lehetne alapozni – 41. sz., „Wie man radikale Flugblätter macht", 2. hasáb –, ahol ez áll: „*Hogy honnan jött a pénz* e bőkezűen osztogatott laphoz" (tudniillik a Londonban kiadott „*Volk*"-*hoz*) „azt az istenek tudják; hogy Marxnak és Biscampnak nincs felesleges pénzük, azt tudják az emberek."

Ez a mondat, összefüggésben a két vezércikk szellemével, azzal, hogy összekapcsoltak engem a titkosrendőrséggel, a reakciósokkal és a forradalmi fenyegetésekkel pénzt zsaroló *Kénesbandával*, arra kíván utalni, hogy én becstelen módon vagy aljas úton szereztem pénzt a „Volk" céljaira. A „*Nationalzeitung*" dolga volna mármost, hogy ezt a rágalmat bizonyítsa. De én a „Volk" számára szerzett pénzekről, és egyáltalán, ha szükséges, a Zabel úr szemében annyira aggasztó pénzviszonyaimról olyan dolgokat közlök majd Önnel, hogy a „Nationalzeitung" által felhozott gyalázkodó inszinuációk *ellenkezőjét* bizonyíthassa be.

Kérem Önt, közölje válaszában egyúttal azt is, hogy mely pontokról kíván még felvilágosítást kapni.

1860 február 13.
9, Grafton Terrace, Maitland Park
Haverstock Hill
London[656]

Ui. Hogy ne késlekedjem a levél elküldésével, a *meghatalmazást* utólag, holnap küldöm. De ha lehet, még ma este elküldöm, egy másik borítékban.

8

Engels Franz Dunckerhoz

Berlinbe

Manchester, 1860 febr. 20.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Tisztelt Uram,

Birtokomban vannak 13-i becses sorai, de sajnos csak ma tudom elküldeni a kéziratot, amelyet ezennel mellékelek.[657] Nemigen hiszem, hogy meghaladja a 3 nyomtatott ívet.

Az Ön elvi meggondolásokból eredő fenntartásait nem egészen értem, hacsak nem arról van szó, hogy általában fenn akarja tartani magának, hogy előbb lássa a kéziratot. Nem hihetem, hogy Ön morális, logikai és esztétikai felelősséget akar vállalni mindazért, amit megjelentet, – Marxtól Jacobus Venedeyig és Lassalle-tól Palleskéig, vagy pedig, hogy a kiadóját hozzá akarja igazítani a „Volkszeitung" irányzatához, amelyet nem ítélhetek meg, mert a lap nem jut el Manchesterbe. Ha azonban elvi aggályai Lassalle-nak Itáliáról szóló brosúrájára[658] vonatkoznak, amely persze nem egyezik az én felfogásommal a témáról, akkor természetesen tiszteletben tartom, hogy Ön erre tekintettel van, tudom azonban, hogy Lassalle lenne a legutolsó, aki azt kívánná, hogy ezzel bárki számoljon. Ezért írok Lassallenak, de meg vagyok győződve arról, hogy ő szinte sértésnek venné, ha azt gondolnák róla, hogy képes a legcsekélyebb módon is akadályozni egy olyan írás közzétételét, amely a témáról vallott felfogásában eltér az övétől.

Arra az esetre, ha Ön a brosúrát vagy a terjedelme, vagy az elvei miatt mégsem tartaná* megfelelőnek a kiadója számára, kérem, szíveskedjék a kéziratot, *annak vételétől számított 24 órán belül*, a következő címre eljuttatni:

B. Afinger szobrász úrnak
Linienstrasse 173, Berlin.

A Borkheimnak szóló levelet továbbítottam.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Friedrich Engels

---

* *Olvashatatlan szó. – Szerk.*

9

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Manchester, 1860 febr. 20.
6, Thorncl. Grove, Oxf. Road

Kedves Lassalle,

A Vogt-féle tákolmány[15] megküldéséért hálás köszönetem. Alább részletesebben erről.

Mint Duncker talán elmondta Önnek, felajánlottam neki „A Pó és a Rajna" egyfajta folytatását[38], amelyet „elvi meggondolások" fenntartásával elfogadott. Habár meglehetősen új számomra, hogy a kiadó feleljen egy írásműben képviselt elvekért, és nem a szerző, mégis hasztalan erőlködtem, hogy kitaláljam, mit érthetett ezen. Duncker talán csak nem kívánja, hogy kiadója puszta kiegészítése legyen a „Volkszeitung"-nak, amely egyébként itt nem kerül a szemem elé. Végre eszembe jutott, hogy Duncker talán megneszelte, hogy én az itáliai kérdésben más nézetet vallok, mint Ön, és az Ön brosúrája[658] iránti túlzott tapintatból él ezzel a fenntartással. Meg vagyok győződve arról, hogy amennyiben így volna, csak fel kellene rá hívnom az Ön figyelmét, hogy Dunckert *e tekintetben* megnyugtassa. Ön annyira objektív, hogy tudom, sértésnek venné, ha valaki feltételezné Önről, hogy képes lenne egy írás meg nem jelentetését akár csak a leghalványabban is kívánni, amiért az egy ilyen kérdésben szemben áll az Ön nézetével. Csakugyan sokáig kellett gondolkodnom, amíg rá tudtam szánni magamat, hogy ezt megemlítsem Önnek, félve, hogy rossz néven veheti tőlem, hogy az ilyen feltételezés lehetőségét – akár csak másoknál is – megengedem. De minthogy Duncker meggondolásait másként nem tudom megmagyarázni, nem maradt más hátra számomra.

Vogttal elbánni tiszta mulatság. Ezt az ócska, felmelegített zöldséget, amelyet már 8 évvel ezelőtt elintéztünk[659] (amiről a kis genfi nyárspolgár a félreeső zugában nem tud) úgy ízekre fogjuk szedni, hogy semmi se maradjon belőle, csak a Vogt által belélehelt és őtőle származó bűz. Egyébként Blind, Biscamp és különösen Lupus nyilatkozata[660] már annyira kompromittálta a fickót, hogy nekünk, ha ez így folytatódik, már igazán

semmi dolgunk nem lesz. Ráadásul még Schaible nyilatkozata[93] a „Zur Warnung" röplap keletkezéséről, amely az egész augsburgi pert[661] érvényteleníti és Vogtot végül mégis rákényszeríti arra, hogy ha negatív bizonyítási eljárást akar lefolytatni, akkor ezt Londonban tegye. Ebből az alkalomból persze megint át kellett böngésznünk az egész archívumunkat, ebben megvan nekünk az egész demokrata banda élettörténete, és bármelyiküket agyoncsaphatnánk. Ez a tudatlan Vogt az ő Techow-féle levelével[56] (amelyet ráadásul ellopott) és a kis genfi zugpletykájával azt képzeli, hogy mi mind éppoly tudatlanok, éppoly közönségesek és éppoly gyávák vagyunk, mint ő. Nagyot fog nézni.

Baráti üdvözlettel

híve

Engels

10

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

Manchester, 1860 febr. 21.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Igen tisztelt Igazságügyi Tanácsos Úr,

Nem küldtem meg Önnek postafordultával az első levelem után a meghatalmazást, mert ugyanabban a levélben utólag kértem Önt, hogy sürgönyözzön nekem.* Vártam néhány napot és aztán helyesebbnek tartottam, hogy addig az időpontig (azaz tegnapig, február 20-ig) várjak, amikorra válaszlevele Berlinből Londonba érkezhetett.

Minthogy ez utóbbi nem jött meg, de másfelől Ön nem utasította el sürgönyileg azt a kérésemet, hogy ügyvédemként tényked jen, felteszem, hogy megbízásomat elfogadta. A további időveszteség elkerülésére tehát elküldöm Önnek ebben az ajánlott levélben a következőket:

1. A meghatalmazást;
2. 7** mellékletet, a *fordítással együtt*, ahol az eredeti okmány angol.

A mellékletek a következők:

1. A. Vögele affidavitje;
2. J. F. Wiehe affidavitje;
3. angol nyelvű körlevelem Blind ellen;
4. és 5. az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak* ez ügyben hozzám intézett két levele;
6. dr. Schaible nyilatkozata a *londoni „Daily Telegraph"* 1860 február 15-i számában, 5. old., 5. hasáb, címe: *„The Vogt-Pamphlet"*;
7. K. Blind 1859 szeptember 8-i keletű levele Liebknechthez.[662]

Bátorkodom holnap, amikorra talán már a kezemben lesz az Ön levele, elküldeni a kommentárt ezekhez a dokumentumokhoz. De Ön az első pillantásra is nyomban látni fogja, hogy a *„Nationalzeitung"* 41. számában nekem tulajdonított becstelenség, amely engem állítólag más emberek

* *V. ö. 427. old.* – *Szerk.*
** *Az eredetiben*: 6 – *Szerk.*

nevében forgalomba hozott iratok névtelen gyártójaként ábrázol, bíróilag és megcáfolhatatlanul *bizonyítottan* aljas rágalom.

Az *affidavitekre* (bíróság előtt tett esküpótló nyilatkozatokra) vonatkozólag még csak ennyit jegyzek meg:

Látni fogja, hogy a 2. *mellékletben* szerinti affidavitben az „*upon oath*" (eskü alatt) szavakat a bíró kihúzta. Megmagyarázta nekünk ugyanis, hogy az őelőtte tett nyilatkozat esküpótlónak számít, *hogy a hamis nyilatkozat főbenjáró bűn*, ezért *deportálással büntethető*, de hogy az angol jog szerint tulajdonképpeni esküt csak a megvádolt személy jelenlétében lehet tenni.

Minden továbbit holnapra halasztva, maradok

kiváló tisztelettel
kész híve
Dr. Karl Marx

Itt *bizonytalan* ideig tartózkodom, kérem ezért, hogy minden levelet szíveskedjék a lakásomra címezni:

9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill, London.

A *meghatalmazásban* üresen hagytam a helyet a „Nationalzeitung" szerkesztőinek neve számára.

11

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

Manchester, 1860* febr. 23.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Freiligrath,

Újból, mégpedig utoljára írok neked a Vogt-ügyben. A két első küldeményem** vételét még csak nem is nyugtáztad, pedig ezt minden filiszterrel megtennéd. Azt igazán nem gondolhatom, hogy azt képzeled, én nyilvános célokra akarok kicsikarni tőled egy levelet. Tudod, hogy legalább 200 levelem van tőled, amelyben elégséges anyag található, hogy szükség esetén konstatáljam hozzám és a párthoz fűződő viszonyodat.

Azért írom neked ezt a levelet, mert te mint költő, aki egyúttal üzleti ügyekkel is el vagy halmozva, úgy látszik tévesen ítéled meg az általam Berlinben és Londonban folytatott perek horderejét.[663] Ezek sorsdöntőek a párt *történelmi igazolása* és későbbi németországi helyzete szempontjából; a berlini per annál is inkább, mert egyidejűleg az Eichhoff–Stieber per[43] is tárgyalásra kerül, amely főként a kölni kommunista-per[3] körül forog.

Panaszaid ellenem a következők lehetnek:

1. Visszaéltem a neveddel (mint Fauchernak mondtad).

2. Valamiféle „jelenetet" rendeztem neked az irodádban.

ad 1. Én magam *sohasem* említettem a nevedet, kivéve, hogy az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban azt mondtam, Blind körülbelül ugyanazt beszélte el neked, mint nekem.[27] *Ez tény.* Eleve felismertem annak a fontosságát, hogy utaljunk a pamflet[62] *igazi eredetére*, s *jogom* volt tanút idézni Blind kijelentésére.

Ami *Liebknechtnek* az augsburgi „A. Z." szerkesztőségéhez intézett levelét[664] illeti, amelyben rád és rám hivatkozik (Blinddel kapcsolatban), úgy ő szükség esetén *eskűvel* fogja bizonyítani, hogy ez *tudtomon kívül* történt, éppúgy, ahogy *tudtomon kívül* és *manchesteri tartózkodásom idején* küldte el az augsburgi „A. Z."-nak a „Zur Warnung" röplapot. Amikor a Vogt

* *Az eredetiben*: 1850 – *Szerk.*
** *V. ö. 424–426. old.* – *Szerk.*

által beperelt augsburgi „A. Z." Liebknechthez fordult, akkor Liebknecht még kétségben volt afelől, hogy én – amint megtehettem volna – dezavuálom-e őt vagy sem, sőt, meg is lepődött, amikor nyomban kijelentettem, hogy minden tőlem telhetőt megteszek érte.

Hogy védelmembe vettem Liebknechtet a hozzá intézett leveleddel szemben – *abban a levélben, amelyet neked írtam*[665] –, az egyszerűen azért történt, mert részedről, akinek hírneve és polgári pozíciója van, nem túl nagylelkűnek tartottam, hogy ilyen nyers formában írsz a párt egyik névtelen, padlásszobában tanyázó tagjának, akivel addig szívélyes viszonyban voltál.

Ami a saját levelem ingerült hangját illeti, az különféle indokokból fakadt.

Először is mélyen sértett, hogy szemlátomást jobban hiszel Blindnek, mint nekem.

Másodszor, abból a levélből, amelyet a „*Morning Advertiser*" (Schiller-ünnepély cikk) miatt igen ingerült hangon írtál nekem, mintha az derült volna ki, hogy képesnek tartasz arra a becstelenségre, hogy Blind cikkébe[666] nemcsak hogy titkon becsempésszek egy téged sértő részt, hanem ezt azután ráadásul még mint Blind tákolmányát denunciáljam neked. Igazán nem tudom, hogy mivel érdemeltem volna ki ilyen gyalázatos gyanút.

Harmadszor, megmutattad neked írt magánlevelemet Blindnek.

Végül bizonyára jogom volt elvárni, különösen a „*Gartenlaube*"-*cikk* után*, hogy az augsburgi „A. Z."-ban megjelent nyilatkozatodhoz egy mégoly halvány utalást fűzöl hozzá, amely eloszlatja a nyilatkozatnak azt a látszatát, mintha az személyes szakítás lenne velem és nyilvános megtagadása a pártnak. Hogy aztán a második nyilatkozatod éppenséggel Blindével együtt jelent meg, s a te neved fedezte az ő hazugságát és hamisítását, ezt semmiképpen sem tarthattam épületesnek.[667] Egyébként *becsületszavamat* adom neked, hogy Liebknecht **egyetlen** nyilatkozatából *sem ismertem semmit sem, mielőtt* megjelentek az augsburgi „A. Z."-ban.[668]

ad 2. Éppen azon a napon, amikor az irodádba mentem, érkezett meg Berlinből hozzám a „Nationalzeitung" mindkét száma (az *elsőben* voltak azok a gyalázatos kivonatok és kommentárok, amelyek később a „*Telegraph*"-*ben* megjelentek). Otthonomban a legnagyobb izgatottság uralkodott és szegény feleségem állapota igazán megrázó volt. Ugyanakkor Németországból egy levelet kaptam, amelyben közölték velem, hogy az augsburgi „A. Z."-ban megjelent nyilatkozataidon kívül Vogt szennyiratában[15] is

* *V. ö. 138. old. – Szerk.*

található egy leveled[669], amelyből kiviláglik, hogy meghitt kapcsolatban vagy Vogttal, s különösen, hogy a te neved az egyetlen jelentős név, amelyből Vogt politikai tőkét kovácsol, s amely becstelenségének súlyt ad a közönség előtt. Képzeld el önmagadat ilyen körülmények között, s tedd fel magadnak a kérdést, hogy nem lett volna úrrá nálad is egy pillanatra az indulat az értelem fölött.

Még egyszer megismétlem neked: ebben a levélben nem *magánérdekről* van szó. A londoni perben engedélyed nélkül is megidéztethetlek tanúként. A berlini pert illetően birtokomban vannak olyan leveleid, amelyeket szükség esetén az aktákhoz csatoltathatok. És nem is vagyok ebben az ügyben elszigetelt helyzetben. Vogt gyalázatos támadása mindenfelől – Belgiumból, Svájcból, Franciaországból és Angliából – váratlan szövetségeseket szerzett nekem, még egészen más irányzathoz tartozó emberek közül is.

De egyrészt mindkét félnek és az ügynek mindenképpen jobbat tenne, ha egyetértésben cselekednénk.

Másrészt kertelés nélkül megmondom neked, nem tudom magamat rászánni arra, hogy egyikét azon kevés embereknek, akiket a szó legjobb értelmében *barátként* szerettem, lényegtelen félreértések miatt elveszítsem.

Ha bármiben hibáztam ellened, bármely pillanatban kész vagyok a hibámat beismerni. Nihil humani a me alienum puto.[670]

Végül is nagyon megértem, hogy a mostani helyzetedben minden ilyen ügy csak visszataszító lehet számodra.

Neked viszont be kell látnod, hogy *lehetetlen* téged egészen kihagyni a játékból.

Egyrészt azért, mert Vogt a nevedből politikai tőkét kovácsol és azt a látszatot kelti, mintha hozzájárulásodban bízva dobálna mocskot az egész pártra, amely büszkélkedik azzal, hogy téged a tagjaihoz sorolhat.

Ráadásul véletlenül te vagy az *egyetlen tagja* a korábbi kölni Központi Vezetőségnek[671], aki 1849 végétől 1851 tavaszáig Kölnben, akkortól mostanáig pedig Londonban tartózkodott.

Ha mindketten tudatában vagyunk annak, hogy mindegyikünk a maga módján, mindennemű magánérdek mellőzésével, a legtisztább indokokból éveken át fennen lobogtatta a „classe la plus laborieuse et la plus misérable"[672] zászlaját a filiszterek feje fölött, akkor kicsinyes bűnnek tartanám a történelem ellen, ha – félreértésekre visszavezethető – semmiségek miatt összeveszünk.

A legszintébb barátsággal

barátod
Karl Marx

12

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Manchester, 1860 febr. 23.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Lassalle,

E pillanatban, amikor két pert kell folytatnom, egyet Berlinben, egyet Londonban, másrészt a puszta megélhetésért kell dolgoznom, csak néhány sort írhatok neked.

Az a „sok igazság", amit a Vogt-féle regényben[15] felfedeztél, igencsak bámulatba ejtett, amióta a könyvet elolvastam; éppúgy a félénk tanácsok, amelyeket adtál nekem.

Az egyetlen dolgot, amely *nem teljesen hazugság*, Techow levelét, illetve inkább annak tartalmát[56] 7 évvel ezelőtt egy New Yorkban megjelent pamfletban, amelynek címe „A nemes tudatú lovag"[673], úgy megcáfoltam, hogy az összes csahol ók, akik akkor még mind együtt voltak, befogták a szájukat, s *egyetlen szóval sem merészeltek válaszolni.*

Amit tőled kívánok, s ami szerfelett fontos nekem, az annak a megtudakolása, hogy *kicsoda* a *„Daily Telegraph" berlini tudósítója*, s hogy hol lakik ez a barom, utca, házszám. Azt hiszem, egy Meier nevű zsidó.[69] Neked berlini helyzetednél fogva semmiképpen sem eshet nehezedre, hogy ezt megtudakold. Kérlek, közöld ezt velem azonnal.[674]

Mellékelten a brosúra a kommunista-perről.[675]

Barátod
K. M.

Ui. Ami az én *bizalmatlanságomat* illeti (rákényszerítesz, hogy úgy beszéljek, mint Blind államférfiú, lásd augsburgi „Allgemeine Zeitung"[676]), te semmiképpen sem panaszkodhatsz emiatt. Például mellékelve küldök egy cetlit Baltimore-ból (Egyesült Államok). Ezt magánúton kaptam.[677] Az ellened felhozott hivatalos vádak (köztük egy düsseldorfi munkásküldöttség kijelentése*) a Szövetség iratai között találhatók, amelyek nem az én birtokomban vannak, és nem rendelkezhetem felőlük.

---

* *V. ö. 30. old. – Szerk.*

13

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

Manchester, 1860 febr. 24.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Igen tisztelt Uram,

Csodálkozom azon, hogy még tegnap sem érkezett meg Berlinből az Önnek febr. 13-án küldött ajánlott levelem* nyugtázása.

Tegnap küldtem Önnek innen – Manchesterből – egy második ajánlott levelet** meghatalmazással és hét melléklettel együtt, s bátorkodom ma, hivatkozással az említett és számozott mellékletekre, néhány további széljegyzetet fűzni azokhoz a fő pontokhoz, amelyeket nézetem szerint a berlini „Nationalzeitung" ellen emelt rágalmazási panaszban hangsúlyozni kell. Egyúttal csatolok egy 1852 november 19-én kelt levelet,[678] valamint egy példányt az általam 1853-ban közzétett „Leleplezések"-ből[675].

I. a) A „Zur Warnung" névtelen röplap.

A berlini „Nationalzeitung" 41. számának vezércikkében, „Wie man radikale Flugblätter macht", 1. oldal, 3. hasáb, szó szerint ez áll:

„A *Marx-párt* mármost nagyon könnyen átháríthatta Blindre a röplap szerzőségét, éppen mert és miután Blind a *Marxszal folytatott beszélgetésekben* és a »*Free Press*«-beli cikkében hasonló értelemben nyilatkozott; e Blind-féle kijelentések és szófordulatok felhasználásával *összekovácsolhatták* a röplapot úgy, hogy az **ő**" (ti. Blind) „*készítményének* látszott."***

Ennek az egész hasábnak egyáltalán az a szándéka, hogy engem a nevezett röplap *összekovácsolójaként* tüntessen fel, s egyúttal azt a becstelenséget írja a terhemre, hogy a röplapnak azt a látszatot adtam, mintha *Blind készítménye* volna.

Mielőtt mármost rátérnék a tegnap küldött mellékletekben foglalt bizonyítékra, szükségesnek tartom, hogy röviden összefoglaljam Önnek e vita történetét.

---

* *V. ö. 427–431. old. – Szerk.*
** *V. ö. 435–436. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 428. old. – Szerk.*

Az augsburgi „*Allgemeine Zeitung*" a Vogttal folytatott pere idején más iratok között nyilvánosságra hozta az én következő levelemet:

„London, 1859 október 19.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill,

Uram!

Ameddig szavam volt a német sajtóban, támadtam az »Allgemeine Zeitung«-ot, az »Allgemeine Zeitung« pedig támadott engem; ez persze korántsem gátol abban, hogy amennyire tudok, segítségére legyek az »Allgemeine Zeitung«-nak egy olyan esetben, amikor meggyőződésem szerint a sajtó *első* kötelességét teljesítette, a humbug denunciálását. A *mellékelt dokumentum* itt Londonban *bírósági* dokumentum lenne. Nem tudom, hogy ez Augsburgban így van-e. Az említett dokumentumot azért szereztem be, mert Blind vonakodott helytállni kijelentéséért, amelyet előttem és mások előtt tett, amelyet én elismételtem Liebknechtnek, s amely nem hagyhatott benne kétséget a névtelen pamfletban foglalt denunciálás tekintetében. Őszinte híve Dr. Karl Marx."[679]

Az „Allgemeine Zeitung"-nak írt e levelemhez mellékelt és az újság által ugyancsak közölt ügyirat tehát így szól:

„Ezennel kijelentem dr. Karl Marx és Wilhelm Liebknecht jelenlétében, hogy a »Zur Warnung« című névtelen és a nyomtatás helyének megjelölése nélkül kiadott röplapot, amelyet a »*Volk*« 7. számában kinyomtattak,

1. Fidelio Hollinger nyomdájában, 3, Litchfield Street, Soho, szedték és nyomtatták, mégpedig én szedtem a kézirat egyik részét, F. Hollinger pedig a másikat; 2. hogy Karl Blind kézírása volt, amelyet ismerek Karl Blindnek a »Hermann« számára készült kéziratairól és a Karl Blind által névtelenül írt röpiratokból, amelyeknek állítólagos nyomtatási helye »Majna-Frankfurt«, de ténylegesen F. Hollingernél, 3, Litchfield Street, Soho, szedték és nyomták őket; 3. hogy maga Fidelio Hollinger Karl Blindet nevezte meg nekem mint a Vogt professzor ellen irányuló »Zur Warnung« röplap szerzőjét. *August Vögele*, szedő. A fenti aláírás valódiságát tanúsítja *W. Liebknecht*, *dr. Karl Marx*. London, 1859 szeptember 17."[680] (Lásd *Vogt* „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«" c. *írását*, Dokumentumok, 30., 31. old.)

Válaszul erre megjelent az „*Allgemeine Zeitung*" 313. számában és a „*Kölnische Zeitung*"-*ban* Karl Blind következő levele, Hollinger és Wiehe csatolt tanúsítványaival együtt:

„*London*, 23, Townshead Road, St. John's Wood, 1859 nov. 3. Annak az állításnak a visszautasítására, miszerint én vagyok a »Zur Warnung« röplap

szerzője, csupán a következő dokumentumot hozom nyilvánosságra. Ezt csak elhárítás gyanánt teszem – nem Karl Vogt igazolására, akinek eljárását nekem és republikánus pártbeli barátaimnak mindazok után, ami egy fél év óta tudomásunkra jutott, feltétlenül el kell ítélnünk. Tanúsítani tudom Julius Fröbel úr közlésének igaz voltát, hogy Vogt részéről csakugyan érkeztek ide pénzbeli ajánlatok a célból, hogy az itteni németeket a hazai sajtónak az ismert értelemben való befolyásolására késztessék. *Karl Blind.*"

a) „Ezennel *rosszindulatú koholmánynak* nyilvánítom Vögele szedőnek az »Allgemeine Zeitung« 300. számában foglalt azon állítását, hogy az ott említett »Zur Warnung« röplapot az én nyomdámban nyomták, illetve, hogy annak szerzője Karl Blind úr. *Fidelio Hollinger.* 3, Litchfield Street, Soho, London, 1859 november 2."

b) „Alulírott, aki *11 hónap óta* a Litchfield Street 3. sz. alatt lakom és dolgozom, a magam részéről tanúsítom Hollinger úr kijelentésének igaz voltát. London, 1859 november 2. *J. F. Wiehe*, betűszedő." (V. ö. *Vogt* könyvét, Dokumentumok, 37. és 38. old.)

Erre az „*Allgemeine Zeitung*" 325. számában válaszoltam,[27] Önnek pedig az *augsburgi* „*Allgemeine Zeitung*"*-ból* a megfelelő kivágást az első londoni levelemhez* csatoltan elküldtem.

Karl Blind a maga részéről újabb viszonválaszt közölt az „*Allgemeine Zeitung*" december 11-i számának mellékletében, amelyben a szerkesztőség kijelenti:

„Karl Blind úr lényegében ezt jelentette ki: Midőn ismételten *a Hollinger nyomdatulajdonos úr és Wiehe betűszedő által aláírt dokumentumokra hivatkozom*, utoljára jelentem ki, hogy a most még csak ráfogásként fellépő gyanúsítás, hogy én vagyok a sokat emlegetett röplap szerzője, merő valótlanság. Az újabb rám vonatkozó adatokban a *legdurvább torzítások* foglaltatnak. Még egyszer: ezt csak elhárítás gyanánt a Marx–Biscamp–Liebknecht féllel szemben, nem pedig Vogt igazolására, aki ellen már korábban szót emeltem."

E nyilatkozathoz az „*Allgemeine Zeitung*" szerkesztősége megjegyezte: „Minthogy ezeknek a körülményeknek a további megvilágítása, illetve a velük való huzakodás e hasábokon a nagyközönséget már régóta nem érdekli, felkérjük az illető urakat, akikre tartozik, hogy esetleges további viszonválaszokat mellőzzenek." (V. ö. *Vogt* könyvét, Dokumentumok, 41., 42. old.)[681]

Ezzel egyelőre lezárultak az akták. Mihelyt a szemem elé kerültek a „*Nationalzeitung*" cikkei Vogt pamfletjának kivonataival és az ehhez fűzött

* *V. ö. 427–431. old. – Szerk.*

kommentárral, legelőbb is az angol körlevelet[68] *(3. melléklet)* tettem közzé, amelyet a londoni „*Free Press*" szerkesztőjéhez intéztem. A cél, amelyet ezzel követtem, az volt, hogy K. Blindet becsületsértési panaszra késztessem magam ellen, s így alkalmam nyíljon, hogy először is Londonban felmutathassam a bírósági bizonyítékokat a „Zur Warnung" pamflet nyomtatását és szerzőségét illetően, másodszor pedig a valódi szerzőt arra kényszerítsem, hogy Vogt elleni terhelő bizonyítékát egy angol törvényszék elé terjessze:

E körlevélnek *(3. melléklet)* – amelyet, mihelyt ki volt nyomtatva, azonnal megküldtem Karl Blindnek – a legközelebbi következménye K. Blind *nyilatkozata* volt, amely az „*Allgemeine Zeitung*"-*ban* február 13-án, a 44. szám mellékletében jelent meg. Ebben a „*Gegen Karl Vogt*" című nyilatkozatban Blind megismétli, hogy ő nem „szerzője" a Vogt ellen irányuló „Zur Warnung" röplapnak, de a körlevelem kényszerítő hatására előhozakodik néhány érvvel, amelyek szerint Vogt a bonapartista propaganda ügynöke Londonban. Ez volt a *közvetlen* következménye a körlevél (3. melléklet) közzétételével megtett első lépésemnek.

Időközben megszereztem Vögele és Wiehe szedők két affidavitjét (1. és 2. melléklet). Ezek az affidavitek bizonyították: *először* is, hogy az az állításom, miszerint a »Zur Warnung« röplapot Hollinger nyomdájában nyomták és az Blind kézírásában készült, *igaz* volt. *Másodszor*: hogy Hollinger és Wiehe tanúsítványai, amelyeket Blind az „*Allgemeine Zeitung*" 313. számában, valamint a „*Kölnische Zeitung*"-*ban* közölt s amelyeket Blind az „*Allgemeine Zeitung*" december 11-i számának mellékletében újból felvonultatott, *hamisak* voltak. *Harmadszor*: hogy Blind és Hollinger (lásd a 2. mellékletet, Wiehe betűszedő affidavitjét) conspiracyt (összeesküvést) szőttek, hogy ellenem hamis tanúsítványokra tegyenek szert és a közvélemény előtt mint hazugot és rágalmazót gyalázzanak. Az ilyen conspiracy az angol jog szerint *büntetendő* cselekmény. Az egyetlen körülmény, amely visszatartott attól, hogy Hollinger és Blind ellen büntetőjogi eljárást indítsak, az, hogy tekintettel voltam Blind családjára.

A két szedő, Vögele és Wiehe affidavitjeiről (1. és 2. melléklet) másolatot küldtem néhány menekültnek, akik Blinddel érintkeznek s akik ezeket megmutatták neki. *A közvetlen következmény dr. Schaible nyilatkozata* volt az 1860 február 15-i „*Daily Telegraph*"-*ben*; ebben Schaible önmagát nevezi meg a „Zur Warnung" röplap *szerzőjeként* és magára vállalja a felelősséget a Vogt ellen benne foglalt vádakért. (Lásd 6. melléklet.) Ha tehát Vogt be akarja bizonyítani ártatlanságát, a pert elölről kell kezdenie – Londonban. Schaible nyilatkozata, hogy ő a „Zur Warnung" röplap szerzője, mit sem

változtat azokon a tényeken, hogy a röplapot Hollinger nyomdájában nyomták, hogy Blind nyomatta ki, hogy az Blind kézírásában készült, hogy Hollinger és Wiehe tanúsítványai, amelyekkel Blind előhozakodott, hamisak voltak, végül pedig, hogy Hollinger és Blind hamis tanúsítványokkal igyekeztek kimászni a csávából, és engem kompromittálni.

Szükségtelen bővebben kifejtenem Önnek, hogy a Vögelétől és Wiehétől származó két affidavit (1. és 2. melléklet) és dr. Schaible nyilatkozata a február 15-i „*Daily Telegraph*"-ben (6. melléklet) pozitív bizonyítékokkal szolgálnak Önnek a „*Nationalzeitung*" e levél Ia) pontja alatt említett rágalmának *hamis* voltáról.

b) Viszonyom az „*Allgemeine Zeitung*"-hoz.

Az a két levél, amelyet az „*Allgemeine Zeitung*" szerkesztősége nekem 1859 október 16-i kelettel írt (4. és 5. melléklet), valamint az 1859 október 19-i kelettel írt válaszlevelem, amelyet fentebb Ia) alatt idéztem, alkotják az *egész levelezésemet* az „*Allgemeine Zeitung*"-gal. Tehát egyszerűen arra korlátozódik, hogy az „*Allgemeine Zeitung*" rendelkezésére bocsátottam egy írásos dokumentumot, amelynek fel kellett fednie annak a röplapnak az *eredetét*, amelynek kinyomtatása miatt Vogt bírósági eljárást indított az „*Allgemeine Zeitung*" ellen.

1859 május 9-én, egy David Urquhart által megrendezett nyilvános gyűlés alkalmából, K. Blind elmondta nekem mindazokat a Vogt elleni vádakat, amelyeket később megismételt a „Zur Warnung" röplap, amely *csak a következő hónapban, júniusban jelent meg*. Blind biztosított arról, hogy kezében vannak a bizonyítékok. Nem tulajdonítottam nagy jelentőséget ennek a közlésnek. Vogt „Studien zur gegenwärtigen Lage Europas" című pamfletja, továbbá Vogt viszonya Fazyhoz, „Genf tirannusához", és Fazy viszonya Louis Bonaparte-hoz már meggyőztek arról, hogy Vogt bonapartista ügynök. Hogy jó vagy rossz szándékból-e, fizetségért vagy ingyen, az teljesen közömbös volt nekem. Két vagy három nappal Blind közlése után megjelent Biscamp úr, akivel soha semmiféle személyes vagy politikai összeköttetésben nem álltam, s akit Liebknecht hozott el a lakásomba. Biscamp felszólított, hogy én és barátaim támogassuk irodalmi és pénzbeli hozzájárulásokkal az általa alapított „Das Volk" című lapot. Én először visszautasítottam ezt a kívánságát, mondván, hogy az időm csakugyan nagyon le van kötve, másrészt pedig, hogy a „Volk"-ot, amelyből akkor még csak egy szám jelent meg, előbb közelebbről meg kell ismernem, mielőtt a barátaimat felszólíthatom, hogy működjenek közre benne. Amellett hangsúlyoztam, hogy eddig elvből kerültem *minden* közreműködést a Londonban megjelenő német lapokban. Ezen az összejövetelen elmondtam Liebknechtnek, Biscamp jelen-

létében, Blindnek az Urquhart-féle gyűlésen tett kijelentését. Még meg is említettem, hogy a délnémetek hajlamosak fontoskodásból eltúlozni a dolgokat. Biscamp úr később, a „Volk" május 14-i, második számában „Der Reichsregent als Reichsverräter" címmel[682] saját felelősségére és egyedül tőle származó kiegészítésekkel közölt egy cikket, amelyet *Vogt* „Mein Prozess etc." című írásában, a dokumentumok között idéz a 17., 18., 19. oldalon.

Később, körülbelül *június közepén*, amikor nem voltam Londonban és Manchesterben tartózkodtam, Liebknecht megkapta Hollingertől – ez utóbbinak a nyomdájában – a „Zur Warnung" röplap korrektúraívét, amelyben Liebknecht azonnal felismerte Blind nekem tett szóbeli közléseinek reprodukálását, s amelynek kéziratát, mint Vögele szedőtől megtudta, Blind adta át nyomtatásra Hollingernek. Liebknecht elküldte ezt a korrektúralevonatot az *„Allgemeine Zeitung"-nak*, amely újranyomta, s ezzel magára vonta Vogt rágalmazási vádját. Liebknecht részéről annál is inkább jogos volt e lépés megtétele (amelyről én mit sem tudtam, hiszen nem tartózkodtam Londonban), mert tudta, hogy Blindet, Vogt vádlóját, maga Vogt szólította fel a tervezett propagandaműben való közreműködésre. Egy olyan emberrel szemben, aki magára vállalta, hogy *prémiumot* fizet a német sajtóban megjelenő mindazon cikkekért, amelyek kedveznek Bonaparte terveinek (lásd Vogt beismerését erről a könyvében, levél dr. Loeninghez, dokumentumok, 36. old.), kötelesség volt olyan elterjedt lapokat, mint az *„Allgemeine Zeitung"*, „figyelmeztetésül" [„Zur Warnung"] felhasználni.

Mihelyt Vogt rágalmazási pert indított az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"* ellen a „Zur Warnung" röplap kinyomtatása miatt, az *„Allgemeine Zeitung"* szerkesztősége írt Liebknechtnek és sürgősen kérte, hogy adjon elő bizonyítékokat. Liebknecht hozzám fordult. Én Blindhez utasítottam és kívánságára magam is elkísértem Blindhez, mint ezt Ön Blind leveléből (7. melléklet) láthatja. Nem találtuk otthon Blindet, mert St. Leonard's fürdőhelyen tartózkodott. Liebknecht két levelet írt neki. Blind hetekig nem válaszolt, egészen addig a pillanatig, amikor már azt hihette, hogy az augsburgi per a lezárásához közeledik. (Ezt a számítást keresztülhúzta az, hogy az *„Allgemeine Zeitung"* időközben haladékot eszközölt ki a per számára.) Ekkor végre válaszolt Blind Liebknechtnek, és e szeptember 8-i levelében (7. melléklet) a leghűvösebb arcátlansággal kijelenti, hogy „az említett dologban, mint már korábban megjegyezte, *egyáltalán semmi része nincsen*", és „a magánbeszélgetésben tett megjegyzésekre" „ . . . később *egyszer, alkalmilag, szóban* akar kitérni". Liebknecht ezzel a levéllel eljött hozzám.

Láttam, hogy most már erőszakos eszközök szükségesek ahhoz, hogy

Blind nyelve megoldódjék. Emlékeztem arra, hogy a londoni „*Free Press*" május 27-i számában olvastam egy névtelen cikket („The Grand Duke Constantine to be King of Hungary"[683]), amely magában foglalta a „Zur Warnung" röplapnak és Blind nekem tett szóbeli kijelentéseinek lényegi tartalmát. A cikk stílusa és tartalma pillanatnyi kétséget sem hagyott bennem afelől, hogy szerzője Blind. Hogy erről megbizonyosodjam, Liebknechttel elmenten Collet úrhoz, a „*Free Press*" felelős kiadójához. Collet úr némi huzavona után kijelentette, hogy a nevezett cikk szerzője Blind. Kevéssel ezután megkaptam Vögele szedő írásbeli nyilatkozatát, miszerint a röplapot Hollinger nyomdájában szedték és a szöveg Blind kézírásában készült.

Liebknecht ekkor újra írt Blindnek egy hosszabb levelet, amelyben közölte vele, hogy most bizonyítékok vannak a kezünkben arról, hogy mi köze van a „Zur Warnung" röplaphoz, a többi között utalt a „Free Press"-ben megjelent cikkre és még egyszer felszólította, hogy adja meg a rendelkezésére álló felvilágosításokat. K. Blind nem válaszolt, sőt, sem az augsburgi bírósági tárgyalások *előtt*, sem pedig azok folyamán egy pillanatra nem törte meg a hallgatást. Most tehát minden kétséget kizáróan világos volt, hogy K. Blind véglegesen a letagadás és a diplomatikus tudomásul nem vétel szisztémája mellett döntött. *Ilyen körülmények között* kijelentettem Liebknechtnek, hogy kész vagyok az „*Allgemeine Zeitung*"-*nak*, ha *írásban* kér erre, elküldeni Vögele birtokomban levő nyilatkozatát. Ez, miután megkaptam az „*Allgemeine Zeitung*" október 16-ról kelt két levelét,[684] valóban meg is történt október 19-i válaszlevelemben.

Az indokok, amelyek erre a lépésre késztettek, a következők voltak:

Először: Liebknechtnek, aki először tőlem értesült Blind Vogtra vonatkozó kijelentéseiről, tartoztam azzal, hogy bizonyítékokat adjak elő arról, hogy ő nem vaktában terjeszt vádakat harmadik személyek ellen.

Másodszor: az „*Allgemeine Zeitung*" véleményem szerint teljesen jogosan nyomatta ki a „Zur Warnung" pamfletot, mivel tudta, hogy olyan féltől származik, akit Vogt úr maga szólított fel a propagandaművében való közreműködésre. Az a körülmény, hogy az „*Allgemeine Zeitung*" egy számomra ellenséges párthoz tartozik, és engem személy szerint mindig ellenségesen kezelt, sőt ismételten a legostobább pletykákat közölte rólam, semmit sem változtatott a véleményemen, éppoly kevéssé, mint az a körülmény, hogy véletlenül az augsburgi bíróság *illetékességi körén kívül* tartózkodom, tehát az „*Allgemeine Zeitung*"-*nak* nem volt módjában, hogy *kényszerrel* megidéztessen tanúként.

Harmadszor: Vogt a *bieli* „*Handelskurier*" június 2-i, 150. számának mellékletében (ld. Vogt könyvében, Dokumentumok, 31. old.) egy gúny-

iratot tett közzé ellenem*, nyilvánvalóan abban a feltevésben, hogy én vagyok a szerzője Biscamp a „Volk" május 14-i számában megjelent, ellene szóló cikkének. Éppígy, amikor beperelte az *„Allgemeine Zeitung"-ot*, abból a feltevésből indult ki, hogy én vagyok a „Zur Warnung" röplap szerzője. Blind nyilvánvalóan elszánta magát arra, hogy ezt a Vogtnak oly kapóra jött *quid pro quót*** örökkévalóvá tegye.

Negyedszer: és ez volt *nekem a legfontosabb*. Vogtot és vádlóit szembesíteni akartam egymással, éspedig olyan terepen, ahol az ügynek döntésre kellett jutnia s mindkét oldal felé el volt vágva mindennemű fondorlat útja. Ebből a szempontból lényeges volt, hogy a „Zur Warnung" röplap valódi szerzőjét és publikálóját erőszakkal kirángassam búvóhelyükről. Hogy helyesen számítottam, bizonyítja dr. Schaible nyilatkozata (6. melléklet) és Blind korábban idézett levele az *„Allgemeine Zeitung"* február 13-i, 44. számának mellékletében.

Levelezésem az *„Allgemeine Zeitung"-gal* dr. Orges két levelére (4. és 5. melléklet), valamint az én fentebb (Ia alatt) idézett október 19-i válaszlevelemre korlátozódik. Ez Vogt úrnak (és a *„Nationalzeitung"-nak*) elegendő volt ahhoz, hogy engem kinevezzen az *„Allgemeine Zeitung"* munkatársának, önmagát pedig a reakciósok és a szélsőbaloldal közötti összeesküvés ártatlan áldozataként mutassa be a német közönségnek.

Liebknecht 1855 óta az *„Allgemeine Zeitung"* tudósítója, ahogyan maga Vogt úr azelőtt szintén e lap tudósítója volt. Liebknecht szükség esetén **esküvel** fogja tanúsítani az igazságot, nevezetesen, hogy én *sohasem* használtam fel őt arra, hogy akár csak egy sort is becsempésszek az *„Allgemeine Zeitung"-ba*. Kapcsolata az *„Allgemeine Zeitung"-gal* abszolúte nem tartozott és nem tartozik rám. Egyébiránt tudósítói tevékenysége *kizárólag* az angol politikára korlátozódik, s ugyanazokat a nézeteket, mint az *„Allgemeine Zeitung"-ban*, képviselte és képviseli amerikai német radikális újságokban. Tudósításaiban egyetlen sor sincs, ami nem az *ő* nézetét foglalná magában, s amit tehát ne képviselhetne bárhol. Liebknecht az angol *külpolitikában* körülbelül ugyanazt a Palmerston-ellenes szemléletet követi, mint Bucher a berlini *„Nationalzeitung"-ban*. Az angol *belpolitikában* mindenkor a leghaladóbb angol párt nézeteit képviselte. *Soha* egyetlen sort sem írt az *„Allgemeine Zeitung"-ba* a londoni menekültek pletykáiról.

Ennyit az én állítólagos kapcsolatomról az *„Allgemeine Zeitung"-gal*.

II. A *„Nationalzeitung"* 41. számának „Wie man radikale Flugblätter

---

* *V. ö. 21. old.*[58] – *Szerk.*

** – *felcserélést, összecserélést – Szerk.*

macht" c. vezércikkében, 1. old., 2. hasáb, felülről a 45. sorban és tovább, szó szerint a következő áll:

„Múlt év májusában az imént már említett Biscamp Londonban újságot alapított »Das Volk« címmel... *Hogy honnan jött a pénz e bőkezűen osztogatott laphoz, azt az istenek tudják; hogy Marxnak és Biscampnak nincs felesleges pénzük, azt tudják az emberek.*"

Ha összefüggésben szemléljük a „Nationalzeitung" 41. számának egész cikkével, valamint a 37. szám vezércikkével, amelyben úgy ábrázolnak engem, mint „szövetségesét a titkosrendőrségnek Franciaországban és Németországban", s különös tekintettel az általam a III. alatt idézendő passzusra, az imént idézett passzus arra utal, hogy én a „Volk" számára *becstelen* módon szereztem meg a pénzt.

Erre vonatkozólag megjegyzem:

Maga Vogt a *„Nationalzeitung"-ban* megtárgyalt pamfletjában, a könyvének elejét képező „Dokumentumok" 41. oldalán *idézi* a „Volk" f. é. június 11-i, 6. számának következő szerkesztőségi hírét:

„Elégtétellel közölhetjük olvasóinkkal, hogy K. Marx, Fr. Engels, Ferd. Freiligrath, W. Wolff, H. Heise stb. ... *elhatározták*, hogy a »Volk«-ot támogatásukban részesítik."[685]

Június közepéig tehát *még nem* részesítettem *támogatásban* a „Volk"-ot, s *pénzügyi* viszonyaihoz addig az időpontig abszolúte semmi közöm. Ámde mellesleg megjegyezhetem: Biscamp, aki akkoriban óraadásból élt Londonban, mindenkor *ingyen* szerkesztette a „Volk"-ot. Ugyanígy *ingyen* adták cikkeiket az összes munkatársak a lap első megjelenésétől annak megszűnéséig. A termelési költségek közül tehát egyedül a nyomdai és az expediciós költségeket kellett előteremteni. Ezek viszont mindenkor jóval magasabbak voltak, mint a lap bevétele. Mielőtt a lap munkatársa lettem, a hiányokat a londoni németek között rendezett nyilvános gyűjtésekből fedezték. Később szereztem 20–25 £-et (133–166 tallért), amit *kizárólag* dr. Borchardt, gyakorló orvos, dr. Gumpert, dettó, dr. Heckscher, dettó, Wilhelm Wolff, tanító, Friedrich Engels, kereskedő (valamennyien manchesteri lakosok) adtak össze, valamint én magam. Ezeknek az uraknak egy része korántsem osztozik az általam, Engels és Wilhelm Wolff által vallott politikai nézetekben; de mindnyájan fölöttébb időszerűnek tartották a szembeszállást az emigráció köreiben folyó bonapartista üzelmekkel (és ez volt a „Volk" fő célja).

A „Volk" végül, azt hiszem, 8 £ (93 tallér) összegű adósságot hagyott hátra, amelyért Biscamp felelős, s amelyről adóslevelet adott Hollinger kezébe.

Ez a „Volk" egész *pénzügyi története.*

Ami Biscamp urat illeti, az *„Allgemeine Zeitung" 1860 február 15-i, 46. számának mellékletében most maga jelentette ki:*

„Egész politikai kapcsolatom Marx úrral arra a néhány újságcikkre *szorítkozik*, amelyeket az általam alapított . . . »*Das Volk*« c. hetilapnak adott."

Ami a saját bevételi forrásaimat illeti, csupán annyit akarok megjegyezni, hogy 1851 óta állandó munkatársa vagyok a „New York Tribune"-nak, a legelső angol–amerikai lapnak, amelynek nemcsak tudósításokat, hanem vezércikkeket is írok. A lapnak mintegy 200 000 előfizetője van, és ennek megfelelően fizet. Több éve munkatársa vagyok továbbá a Dana úr, a *„New York Tribune"* egyik szerkesztője kiadásában megjelenő *„Cyclopaedia Americana"-nak*[176]. Úgy gondolom, hogy a bírósági tárgyalások idejére még megkapom New Yorkból Dana úrnak ezekre a kapcsolatokra vonatkozó levelét[686]. De ha ez a levél nem érkezne meg idejekorán, elegendő, ha felhívom a figyelmét *Ferdinand Freiligrath úrra*, a General Bank of Switzerland, 2. Royal Exchange Buildings, London ügyvezetőjére, aki sok éve részesít abban a szívességben, hogy inkasszálja az Amerikára szóló váltóimat.

Vogt úrnak és a vele szövetséges *„Nationalzeitung"-nak* a szemérmetlensége, hogy engem egy *semmit sem fizető* lapban való közreműködésem miatt gyanúba fog, annál nagyobb, minthogy ugyanez a Vogt a *„Nationalzeitung"-ban* megtárgyalt könyve 226. oldalán nyíltan kimondja, hogy „ő" a céljait szolgáló pénzt „továbbra is" *„onnan veszi majd, ahonnan megkaphatja"*.

III. A *„Nationalzeitung"* 37. számának *„Karl Vogt und die »Allgemeine Zeitung«"* c. vezércikkében, 1. old., 2. hasáb, felülről a 22. skk. sor, a *„Nationalzeitung"* szó szerint a következőket mondja, s én ezt a passzust tartom a rágalmazási vád *legsúlyosabb* pontjának:

„Vogt a 136. és következő oldalakon ezeket közli: A *Kénesbanda* **vagy pedig** a *Kefelakiak* néven az 1849-es menekültek körében bizonyos számú ember volt ismeretes, akik eleinte Svájcban, Franciaországban és Angliában szétszóródva, lassanként Londonban gyülekeztek és ott látható fejükként *Marx urat* tisztelték. . . *A Kénesbanda egyik fő foglalatossága az volt, hogy hazájukban élő embereket annyira kompromittáljanak, hogy pénzt kelljen fizetniök azért, hogy a banda megőrizze a titkot kompromittálás nélkül.* **Nem egy, hanem száz meg száz levelet írtak Németországba azzal, hogy denunciálni fogják az illetőnek a forradalom egyik vagy másik aktusában való részvételét, ha egy bizonyos időpontig nem fut be egy bizonyos összeg egy megadott címre...** A »proletárok«"

(akiknek fejeként engem ábrázoltak) „*megtöltötték a németországi reakciós sajtó hasábjait feljelentgetéseikkel* azon demokraták ellen, akik nem hódoltak be nekik. *Szövetségeseivé lettek a titkosrendőrségnek Németországban és Franciaországban.*"

E gyalázatos passzusra vonatkozólag, amelyet a „*Nationalzeitung*" minden további nélkül átvett Vogt úrtól, s amelyet forgalomba hozott a 9000 előfizetőjénél, a következőket jegyzem meg:

Először: mint már Önhöz intézett első levelemben megjegyeztem, most a „*Nationalzeitung*" feladata lesz, hogy a „**száz meg száz**" fenyegető levélből *egyetlenegy levelet* vagy *egyetlenegy* sort felmutasson, amelynek szerzője én voltam, vagy egy velem köztudottan kapcsolatban álló ember.

Másodszor: megismétlem azt, amit már az első levelemben mondtam, hogy 1849 júliusa óta *soha* nem írtam német újságba, kivéve a boroszlói „*Neue Oderzeitung*"-*ba* (1854), abban az időben, amikor a lapot dr. Elsner és dr. Stein szerkesztették. Miként ezt maguk a lap számai mutatják, s miként Elsner és Stein urak bizonyosan készek lesznek tanúsítani, soha nem tartottam érdemesnek az emigrációról akár csak egy szóval is megemlékezni.

A „reakciós sajtónak" az én vagy barátaim „feljelentgetéseivel" megtöltött *hasábjaiból egyetlenegy hasábot* is előteremteni, ez a „*Nationalzeitung*" feladata lesz. Ellenben *igaz* és bizonyítható az, hogy a londoni német emigráció nagy része mindenféle színárnyalatú német újságokat szisztematikusan és éveken át megtöltött ellenem irányuló pletykáival. Én *soha*, sem a „*New York Tribune*"-*nal*, sem a chartista lapokkal, sem pedig a „*Free Press*"-*szel* való kapcsolatomat nem használtam fel arra, hogy ezt megtoroljam.

Ami a „kapcsolatot a titkosrendőrséggel Franciaországban és Németországban" illeti, Párizsban Hörfel, egy közismert francia rendőrügynök volt hosszú ideig a Kinkel-féle Emigrációsegylet[687] főügynöke. Ő viszont Beckmann-nal állt kapcsolatban, aki egyidejűleg volt porosz rendőrügynök és a „*Kölnische Zeitung*" tudósítója. Másrészt Engländer, ugyancsak közismert francia rendőrügynök, hosszabb ideig a Ruge-féle klikk párizsi tudósítója volt. Ily módon a londoni „demokrata emigráció" teljességgel megteremtette „kapcsolatát a titkosrendőrséggel Franciaországban és Németországban", természetesen tudtán kívül.

Végül Vogt, s vele a „*Nationalzeitung*" azt mondja, hogy „a *Kénesbanda* **vagy pedig** a *Kefelakiak* néven az 1849-es menekültek körében bizonyos számú ember volt ismeretes, akik eleinte Svájcban, Franciaországban és Angliában szétszóródva, lassanként Londonban gyülekeztek, és ott látható fejükként *Marx urat* tisztelték".

Ezt a passzust mellékesnek tartom, de hogy Vogt és a „*Nationalzeitung*" rágalmazó szándékát megvilágítsam és felfedjem, mégis megjegyzem a következőket:

Kénesbanda volt a neve egy fiatal német menekültekből álló társaságnak, akik 1849–50-ben Genfben tartózkodtak és ott a Café de l'Europe-ban ütötték fel a főhadiszállásukat. Ez nem volt sem politikai, sem szocialista társaság, hanem a szó szoros értelmében vett „*vidám cimborák társasága*", akik bolondos csínyekkel próbálták leküzdeni a számkivetés első kaccenjammerját. Tagjai voltak: *Eduard Rosenblum*, orvostanhallgató; *Max Cohnheim*, kereskedősegéd; *Korn*, vegyész és gyógyszerész; *Becker**, mérnök és *L. S. Borkheim*, egyetemi hallgató és ágyústüzér. Soha nem láttam egyet sem ezek közül az urak közül, kivéve Becker urat, akivel egyszer találkoztam az 1848-as kölni demokrata kongresszuson[688]. 1850 derekán a társaság tagjait, Korn kivételével, kiutasították Genfből. A társaság a szélrózsa minden irányába szétszéledt.

Az említett adatokat erről az előttem *korábban teljesen ismeretlen társaságról* Borkheim úr szívességének köszönhetem, aki most egy nagy kereskedelmi vállalat élén áll a Cityben (44, Mark Lane). Magával Borkheim úrral csak *körülbelül két héttel ezelőtt* ismerkedtem meg, amikor írásban fordultam hozzá felvilágosításért[689].

Ennyit a Kénesbandáról.

Ami mármost a *Kefelakiakat* illeti, ezt a csúfnevet bizonyos *Abt*, most a freiburgi püspök titkára, aggatta a genfi *Munkás Művelődési Egyletre*. Abtot ugyanis egy általános menekülttársaságban, ahová hajdani frankfurti parlamentáriusokon kívül Munkás Művelődési Egylet-beli tagok (menekültek) is tartoztak, *becstelennek* nyilvánították. Bosszúból írt egy pamfletot[690], amelyben elkeresztelte a Munkás Művelődési Egyletet „*Kefelakiaknak*" [„*Bürstenheimer*"], mert akkoriban az Egylet elnöke egy Sauern*heimer* nevű *kefe*kötő [*Bürsten*macher] volt[691]. Ez a genfi Munkás Művelődési Egylet *semmilyen kapcsolatban nem* állt sem velem, sem a londoni kommunista társasággal[64], amelyhez tartoztam. 1851 nyarán a svájci hatóságok kiutasították a genfi egylet két tagját, Schily ügyvédet, aki most Párizsban él, és P. Imandtot, aki most professzor a dundee-i tanítóképző-intézetben; mindketten Londonba jöttek, ahol beléptek az akkoriban Willich és Schapper vezette Munkásegyletbe[4], ám néhány hónap múlva ki is léptek onnan. Hozzájuk olyan viszony fűzött, amilyen földiek és régi személyes barátok között szokásos. Az egyetlen ember Genfben, aki-

* *Max Joseph Becker.* – *Szerk.*

vel Poroszországból való kiutasításom (1849) óta mindig is kapcsolatban álltam, Dronke volt, most kereskedő Liverpoolban. A *Kénesbanda* és *Kefelakiak* elnevezések tehát, csakúgy mint a két különnemű társaság, amelyeknek megjelölésére szolgáltak, *kizárólag* genfiek voltak. Egyik társaság sem állt velem *soha semmilyen* kapcsolatban. *Londonban* először a „*Nationalzeitung*" vezércikke révén váltak ismertté, amelyet a „*Daily Telegraph*", egy londoni napilap, kivonatosan reprodukált.

A „Kénesbandával" és a „Kefelakiakkal" való kapcsolatom tehát Vogt tudatos hazugsága, s ennek csatornájává vált a „*Nationalzeitung*".

IV. A „*Nationalzeitung*" 41. számának „Wie man radikale Flugblätter macht" c. vezércikkében, 1. old., 1. hasáb, fentről a 49. sortól ez áll:

Vogt először csupán a **„Marx vezetése alatt álló"** „*proletárok pártjáról*" beszél, ami által tehát a lap azonosít engem a „*proletárok pártjával*", s ezért *mindaz*, amit erről a pártról mond, *engem személyesen* érint.

Mármost ugyanebben a cikkben, 2. hasáb, fentről a 19. skk. sorokban ez áll:

„Ily módon eszkábálták össze 1852-ben a svájci munkásegyletek ellen a *legszégyenletesebb fajta összeesküvést*, hamis papírpénz tömeges készítésével *(erről közelebbit Vogtnál)*, egy olyan összeesküvést, amely a svájci hatóságoknak a legnagyobb kellemetlenségeket szerezte volna, ha idejekorán le nem leplezik."

És lejjebb, ugyanebben a hasábban, felülről a 33. sorban: „A »proletárok« pártja különös gyűlöletet táplál Svájccal szemben" stb.

Az 1852 októberi kölni kommunista-perből a „*Nationalzeitung*"-nak tudnia kellett (éppúgy, ahogy Vogt is tudta „*Leleplezések a kölni kommunista-perről*" c. írásomból[675]), hogy én *sohasem* álltam kapcsolatban Chervallal, aki 1852-ben ezeket az üzelmeket Svájcban állítólag csinálta (Karl Schapper úr Londonban, 5, Percy Street, Bedford Square, akivel Cherval a kölni per *előtt* kapcsolatban állt, kész minden felvilágosítást megadni erről), hogy én a kölni kommunista-per *folyamán* Chervalt az ügyvédek által mint Stieber szövetségesét denunciáltam; hogy Stiebernek saját, *kikényszerített* vallomásai szerint Cherval 1851-ben, amikor Stieber irányításával megszervezte Párizsban a francia–német összeesküvést[692], egy *velem szemben ellenséges* társasághoz tartozott. A „*Nationalzeitung*" tudta Vogt könyvéből – amelyet két vezércikkének tárgyává tesz –, hogy én a kölni per befejezése *után* kinyomtatás végett Svájcba küldött, „*Leleplezések a kölni kommunista-perről*" c. írásomban is mint besúgót denunciáltam Chervalt. Amikor Cherval a kölni per idején állítólag megszökött a párizsi börtönből, valójában azonban mint besúgó jött Londonba, az akkori Willich–Schapper-féle

Munkásegyletben tárt karokkal fogadták, de kitaszították annak az interpellációnak a következményeként, amelyet az általam instruált kölni ügyvédek (nevezetesen Schneider II) a bírósági tárgyalások folyamán Chervalról Stieberhez intéztek.

Ezért a *legszemérmetlenebb* és a *legszándékosabb rágalmazás* volt Vogt és a hozzá csatlakozott „*Nationalzeitung*" részéről, hogy ennek az általam leleplezett, üldözött és velem köztudottan ellenségesen szemben álló egyénnek az állítólagos svájci cselekedeteiért engem tettek felelőssé. Vogt *Marx genfi csatlósairól* beszél, akikkel Cherval érintkezett. De még ma, akárcsak 1852-ben, sem állok kapcsolatban *Svájcban egyetlen emberrel sem.*

Megismétlem, amit korábban írtam Önnek*: 1850 szeptember 15-én én és barátaim elváltunk az akkor létező (a „Kommunisták Szövetségé"-nek nevezett) kommunista német társaság londoni Központi Vezetőségének egy részétől, attól a résztől, amely Willich vezetésével belebocsátkozott a „demokrata emigráció" (egyébként fölöttébb gyermeteg és ártalmatlan) forradalmasdijába és összeesküvésesdijébe. A Központi Vezetőséget áthelyeztük Kölnbe, s többé nem folytattunk *semmilyen* levelezést a kontinens semelyik részével sem, kivéve Kölnnel. Ez a levelezés, mint a kölni per bebizonyította, semmi büntetendőt nem tartalmazott. 1851 tavaszától, mihelyt megtörtént a társaság egyes tagjainak letartóztatása Kölnben, mi (a társaság *londoni* része) megszakítottunk *mindenféle-fajta kapcsolatot a kontinenssel.* Már csak a letartóztatottak egyik barátjával leveleztem, akit egyébként személyesen nem is ismertem (*Bermbach* úrral, a frankfurti birodalmi gyűlés volt képviselőjével), *a védelemhez szükséges eszközök miatt.* Londoni barátaim hetenként egyszer összejöttek avégett, hogy meghiúsítsák a Stieber által a legszemérmetlenebb módon alkalmazott és napról napra megújuló rendőrségi manővereket. November közepén (1852-ben), a kölni per befejeződése *után*, barátaimmal egyetértésben a „Kommunisták Szövetségét" *feloszlatottnak* nyilvánítottam, s azóta mind mostanáig sem *titkos*, sem *nyilvános* társasághoz nem tartoztam. Ferdinand Freiligrath, aki tagja volt a kommunista társaságnak, 1848 őszétől 1851 tavaszáig Kölnben tartózkodott, 1851 tavaszától mostanáig pedig Londonban él, tanúsíthatja, hogy az előbbi adatok pontosan megfelelnek az igazságnak. Kellő tárgyi bizonyíték egyébként a londoni és manchesteri postabélyegzővel ellátott 1852 nov. 19-i mellékelt levél is**, amelyet F. Engels barátom újra megtalált a régi iratai között.

* *V. ö. 431. old.* – *Szerk.*

** *V. ö. 464–465. old.* [693] – *Szerk.*

A Vogt és a „*Nationalzeitung*" által idézett, mellékelten küldött brosúrát[675] Bostonban (Amerikában) nyomattam ki, miután a Bázelben, Schabelitznél 2000 példányban megjelent eredeti kiadást a badeni határon elkobozták. Ebből, valamint később a Berlinben most folyó Stieber–Eichhoff-perből[43] látni fogja, hogy a kommunista társaság, amelyhez 1852 november közepéig tartoztam, egyáltalán *semmilyen tényállást* nem nyújtott a vádhoz; másrészt én és londoni barátaim igen korlátozott eszközeinkkel annyira erélyesen szakítottuk szét a rendőrségi intrikák összes hálóit, hogy a vádlottak *elítéltetését* – mint Stieber most Hamburgban bebörtönzött egykori ügynöke, bizonyos *Hirsch* állítja a „New Yorker Kriminalzeitung" 1853 április 22-i számában megjelent vallomásaiban[694] – végül még azzal kívánták biztosítani, hogy Hirsch Haupt néven Kölnbe utazik, s az általa alakított Haupt nevében hamis esküt tesz. Ezt a fogást már éppen véghezvitték volna, amikor, mint Hirsch mondja, von Hinckeldey úr a következőket írta:

„Az államügyész reméli, hogy az esküdtek szerencsés összetétele folytán a bűnösnek nyilvánítás *rendkívüli intézkedések nélkül* is elérhető, s ezért ő" (Hinckeldey) „kéri, hogy ne tegyenek további erőfeszítéseket."

Magától értetődik, hogy a mellékelt brosúrának csak jogilag van értéke a Stieber–Hinckeldey ellen és az akkori porosz rendőri rendszer ellen folytatott harcom megvilágítására. A brosúrában említett társaságok sok éve a történelemre tartoznak.

V. Végül, hogy megvilágítsam Ön előtt, milyen fontossággal bír számomra ez a „*Nationalzeitung*" elleni rágalmazási vád, még egész röviden megemlítem a „*Nationalzeitung*" vezércikkének *londoni következményeit.*

A „Daily Telegraph" (egy londoni napilap) *1860 február 6-i* számában megjelent egy két és fél hasábos cikk „*The Journalistic Auxiliaries of Austria*" („Ausztria zsurnalista cinkosai") címmel.

Ez a cikk, amelyet *Majna-Frankfurtból* kelteztek, de valójában *Berlinben* írtak, mint a legfelületesebb összehasonlítás is mutatja, részben puszta parafrázisa, részben szó szerinti fordítása a „*Nationalzeitung*" 37. és 41. száma általam sérelmezett vezércikkeinek. A „*Daily Telegraph*" vonatkozó számát a legközelebbi napokban megküldöm Önnek. A „*Telegraph*" e cikkében barátaimmal együtt először is éppúgy, mint a „*Nationalzeitung*"*-ban*, megtesznek „a titkosrendőrség szövetségesének"; másodszor pedig az általam IV. alatt idézett egész passzus a Kénesbandáról, a fenyegető levelekről, Cherval svájci hamispénzgyártásával való kapcsolatomról stb. szó szerint le van fordítva a „*Nationalzeitung*"*-ból.*

Amint ez a cikk megjelent, azonnal írtam a „*Daily Telegraph*" szerkesz-

tőjének[71], s rágalmazási perrel *(action for libel)* fenyegetve követeltem tőle, hogy egy *amende honorable-t** tegyen közzé. A szerkesztő ezt felelte: elküldte levelemet németországi tudósítójának és megvárja annak válaszát. Ez a válasz megjelent a „*Daily Telegraph*" 1860 *február 13-i* számában, s szó szerinti fordításban (az eredetit néhány napon belül megkapja) így hangzik:

„*Majna-Frankfurt, febr. 8.* Röviden elintézem azokat a megjegyzéseket, amelyekkel dr. Marx az Önhöz intézett egyik beszámolómra válaszolt. Dr. Marx egyszerűen tévesen címezte a levelét. Ha a tudós úriember magához dr. Vogthoz vagy ama *száz német szerkesztő* egyikéhez intézte volna megjegyzéseit, akik dr. Vogt könyvét idézték, akkor magatartása megfelelt volna annak, amit a dolog látszólag megkíván. Így azonban dr. Marx a saját hazájában ellene emelt számtalan vádat cáfolat nélkül hagyja, s bosszúságát inkább azzal hűti le, hogy támadást intéz az egyetlen angol lap ellen, amely egy olyan közleményt jelentet meg a hasábjain, amelyet *szinte minden nagyobb német városban* kinyomtattak és újranyomtattak. A tudós úriember úgy látszik teljesen megfeledkezik arról a tényről, hogy a legcsekélyebb joga sincs panaszkodni egy kellemetlen hír bizonyos részének egy *angol* lapban való közzététele miatt *mindaddig, amíg nem tartja helyénvalónak, hogy felelősségre vonja a baj szerzőit és terjesztőit a hazájában.* E soraimat annak a kijelentésével zárom, hogy kész vagyok az ismert közleményben foglalt adatok valótlanságát beismerni, mihelyt dr. Marx meggyőzte a világot azok hamisságáról. Ha birtokában van az ilyen célhoz szükséges bizonyítékoknak, akkor *mi sem lehet könnyebb számára, mint hogy elérje az ennyire kívánatos dolgot. Legalább 50 német város áll* rendelkezésére, ahol pert kell indítania és a szerkesztőket a kellő büntetéshez juttatnia. *Ha nem kegyeskedik erre az útra lépni,* akkor nem kötelessége egy angol tudósítónak, hogy visszavonja, amit *nem ő* állított, hanem csak *megismételt a legtiszteletreméltóbb források megcáfolatlan tekintélyében* bízva."

Csak mellékesen hívom fel a figyelmet azokra a túlzásokra, amelyekkel a „*Daily Telegraph*" berlini tudósítója (azt hiszem, bizonyos Meier nevű zsidó[69]) leplezni igyekszik a „*Nationalzeitung*"*-ból* vett plágiumát. Először száz német szerkesztőt említ, majd sok ezret (tudniillik annyi szerkesztőt, ahány valamennyire is jelentős város akad Németországban), végül pedig azt állítja, hogy *legalább* ötven szerkesztőt kellene beperelnem. A *legtiszteletreméltóbb* forrásokon egyébként *egyetlen forrását* érti, a berlini „*Nationalzeitung*"*-ot.*

* – megkövetést; elégtételadó helyreigazítást – *Szerk.*

Azt is csupán futólag említem meg, hogy a „Daily *Telegraph*" szerkesztőjéhez február 6-án intézett levelemben – amelyet, mint ő maga írta nekem, elküldött német tudósítójának – jeleztem a „Telegraph" szerkesztőjének, tehát a tudósítójának is, hogy *rágalmazási pert* indítok a *berlini „Nationalzeitung" ellen.*

Amit itt egyedül és döntően fontosnak tartok, az az, hogy a *„Daily Telegraph"*, a tudósítója mögé bújva, *minden elégtételt megtagad tőlem, amíg nem folytattam pert egy német lap ellen.* A *„Nationalzeitung"* „tiszteletreméltó" tekintélyére hivatkozik, hiszen éppen ez a lap volt az egyedüli, amely *ebben az összefüggésben* hozta a „Daily Telegraph"-ben közölt adatokat.

Megérti, hogy milyen botrányt okozott a *„Telegraph"* cikke Londonban. Ezt a botrányt a *„Nationalzeitung"-nak* köszönhetem. Már csak a családom érdekében is kénytelen vagyok rágalmazási pert (action for libel) indítani a *„Telegraph"* ellen, s az ehhez szükséges költségek itt – még mielőtt a per eldől – legalább 200 £-re rúgnak. A *feneketlen aljasságot*, amelyre Vogt lealacsonyodni képes, bizonyára látta abból a gaz inszinuációból, hogy az én állítólagos kapcsolatom a *„Neue Preussische Zeitung"-gal* azzal magyarázható, hogy a feleségem von Westphalen egykori porosz miniszter testvérhúga.

Várom tehát *postafordultával* (amennyiben előbb nem küldött levelet nekem) az értesítést arról, hogy Ön megkapta a következő leveleket:

1. A Londonból február 13-án küldött levelet, 15 tallér előleggel egyetemben.

2. A Manchesterből február 21-én küldött levelet, meghatalmazással és 7 *melléklettel.*

3. A Manchesterből küldött, február 24-i jelen levelet, amelyhez csatolom a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" c. brosúrát és egy levelet, amelyet 1852 november 19-én írtam F. Engelsnek, s amelyen londoni és manchesteri postabélyegzők vannak.

Kiváló tisztelettel

kész híve

Dr. Karl Marx

14

Marx Wilhelm Liebknechthez

Londonba

[Vázlat]

Manchester, 1860 febr. 27.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Liebknecht,

Ismertesd meg Schappert Vogt könyvével[15]. Menj el hozzá. Elmondja majd neked, hogy mit írtam neki.

Berlini ügyvédem levele szerint, amelyet tegnap kaptam meg, jól áll a dolog. A neki küldött információban egyúttal kifejtettem azt is, ami számodra szükséges. Vogt könyvéből a rád vonatkozó részt dolgozd ki teljesen, úgy, hogy bármikor megkaphassam. De tartsd magadat egészen *pontosan* a tényekhez.

Továbbá szükséges, hogy a határozatot, amelyet a Munkás Művelődési Egylet 1860 február 6-án Vogt ellen és mellettem hozott[80] és az Egylet elnöke* aláírt, a rendőrbíró *haladéktalanul* hitelesítse (ti. a névaláírást). Beszélj ezért Weberrel**, ha kell.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és neked.

Barátod
K. M.

---

* Georg Müller. – *Szerk.*
** Josef Valentin Weber. – *Szerk.*

15

Marx Karl Schapperhoz

Londonba

[Vázlat][695]

Manchester, 1860 febr. 27.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Schapper,

Írtam Liebknechtnek, hogy ismertessen meg téged Vogt könyvével[15], hogy magad is meggyőződj arról, mennyire fontos a berlini per a „National-zeitung" ellen (a „Telegraph" elleni per csak másodlagos) pártunk történelmi igazolása és további németországi helyzete szempontjából. Tegnap levelet kaptam berlini ügyvédemtől, s eszerint a *„Nationalzeitung"-beli* Zabel úrnak Vogt iránti buzgalmáért alighanem a fegyházzal való közelebbi megismerkedéssel kell bűnhődnie. Ügyvédem lényegesnek tartja, hogy te egy londoni rendőrbíró előtt (a Bow Street-i rendőrbíró a mi emberünk, már ismeri Liebknechtet, aki veled mehet) mielőbb elkészítsd az alábbi vagy egy ehhez hasonló affidavitet*.

„Ezennel kijelentem, hogy Chervalt (alias** Crämert stb.) ebben és ebben az évben én vezettem be a »Bund« (a Szövetség) nevű német friendly society*** londoni csoportjába (mellesleg, ez a társaság már rég nem létezik többé); hogy nevezett 1848-ban ekkor és ekkor átutazott Kölnön, ahol rövid megbeszélést folytatott velem, amit meg sem említettem dr. Karl Marxnak, mert Cherval olyan személy, akit dr. K. M. egyáltalán nem ismert; hogy Cherval 1851–52-ben, párizsi tartózkodása idején a »Der Bund« nevű német friendly societynak ahhoz az ágához tartozott – és azzal levelezett is –, amelyet ebben az időben én és Willich úr vezettünk, aki most Cincinnatiben (Egy. Államok) él; hogy Cherval 1852 őszén, miután Párizsból visszatért Londonba, csatlakozott az »Arbeiterbildungsverein« nevű nyilvános német munkásegylethez, amelynek azelőtt tagja volt, s amelyet

* – esküpótló nyilatkozatot – *Szerk.*
** – másképpen; más néven – *Szerk.*
*** – segélyegylet; baráti társaság – *Szerk.*

abban az időben én és a fent említett Willich úr vezettünk; hogy a Kölnben dr. Becker* és mások ellen folytatott per során történt nyilvános leleplezése, valamint más forrásokból származó egyéb információk következményeként nevezett Chervalt nyilvánosan kizárták a fent említett német munkásklubból, és kevéssel ez után eltűnt Londonból."[696]

Engels szívélyesen üdvözöltet; egyébként a tavasz folyamán maga is eljön egyszer Londonba. Kérlek, hogy egy percet se vesztegess el.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az affidavitben azért beszéltem „friendly society"-ről, mert ilyesmi teljesen ártatlanul cseng egy angol rendőrbíró fülében, egyébként pedig friendly societyn bármi érthető, amit az ember akar.

* Hermann Becker. – *Szerk.*

16

Marx Muzembinihoz

Londonba

[Vázlat][697]

Manchester, 1860 febr. 27.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Muzembini,

Úgy gondolom, Faucher úr már elmondta Önnek, hogy ez idő szerint két rágalmazási perrel vagyok elfoglalva, az egyik Berlinben folyik a „Nationalzeitung", a másik Londonban a „Daily Telegraph" ellen; mindkettő Vogt bonapartista ügynöknek ellenem irányuló pamfletjával kapcsolatos.

Ez utóbbira való tekintettel rendkívül fontos számomra, hogy pontos értesüléseim legyenek Klapka tábornok viszonyáról a svájci Általános Bankhoz és az Ottomán Bankhoz, e két bank egymás közötti viszonyáról, az Ottomán Bank viszonyáról Muszuruszhoz és ez utóbbinak a kapcsolatairól Oroszországhoz.

Rendkívül lekötelezne, ha megadná nekem a kívánt információt és azt jelenlegi manchesteri címemre küldené.

Szívből üdvözlöm Muzembinine asszonyt

őszinte híve
K. Marx

17

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

Manchester, 1860 febr. 29.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Freiligrath,

Levelednek nagyon örültem, mert csak igen kevés emberrel barátkozom, de azokhoz aztán ragaszkodom is. Akik 1844-ben a barátaim voltak, ma is azok. Ami azonban leveled tulajdonképpeni hivatalos részét illeti, az súlyos félreértéseken alapul. Ezért felvilágosításul a következőket:

1. *Az Eichhoff–Stieber-per.*[43]

Az „anyag", amit Juchnak átadtam (amikor is még kijelentettem neki, hogy ő és Eichhoff nem szolgáltak rá támogatásomra kettős okból: *először* amiatt, ahogyan a *„Hermann"-ban* a kölni pert megemlítették; *másodszor*, mert meg vagyok győződve arról, hogy Eichhoff puszta eszköz Duncker exrendőrtanácsos kezében, aki bosszút akar állni Stieberen, egészen úgy, mint korábban Vidocq Párizsban Gisquet-n; hogy azonban mégis mindennel, amit tehetek, hozzá fogok járulni Stieber megbuktatásához és megbüntetéséhez, ha másért nem, azért, hogy barátom, dr. Daniels halálát megbosszúljam), ez az „anyag" a következőkből áll:

Odaadtam Juchnak a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" egy példányát; megjegyzem, ezt a brosúrámat, amelyet először Svájcban, majd Bostonban adtak ki, Vogt mint ismert könyvet idézi, tehát semmiképpen sem „titkos anyag".

Megmondtam Juchnak, hogy ebben benne van minden, amit tudok.

Végül felhívtam a figyelmét arra, hogy Lewald (Eichhoff védője) idéztesse meg tanúként Hirschet, aki Hamburgban raboskodik. Ez utóbbi megtörtént. Hirsch most eskü alatt bevallotta, hogy a „Jegyzőkönyv" és minden más, ami *jogilag* üldözhető, *porosz tákolmány* volt.

Tehát a „leleplezések", amelyeket ez a per az én „anyagom" segítségével eredményez majd, *felszabadítják* a Szövetség[64] egykori tagjait a jogi értelemben vett *bűnösségnek* még a látszata alól is és *„leleplezik" a porosz rendőri rendszert*, amely, miután a „kölni per" és a kölni esküdtek gyaláza-

tos gyávasága érvényre juttatta, olyan hatalommá nőtt Poroszországban, amely most végül már maguknak a burzsoáknak, sőt az Auerswald-kormánynak is elviselhetetlenné vált. Ennyi az egész.

Egyébként *csodálkozom* azon, hogy egyáltalán eszedbe juthatott, hogy feltálalok valamit a rendőrségnek. Emlékeztetlek a Kölnből (1849–1850) írt, általad ismert levelekre, amelyekben *egyenesen* a szememre vetik, hogy túlságosan elhanyagolom a Szövetség agitációját (amit akkor igen alapos okokból tettem, s bizony nem a magam kímélése céljából).

2. *Perem a „Nationalzeitung" ellen.*

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy miután a „Szövetség" *az én javaslatomra* 1852 novemberében feloszlott, *soha* többé semmilyen *titkos* vagy *nyilvános* társasághoz nem tartoztam és nem tartozom; hogy tehát a *párt* ebben a teljesen múló értelmében nyolc év óta megszűnt létezni számomra. A politikai gazdaságtanról szóló előadásaimnak, amelyeket művem[39] megjelenése óta (1859 őszétől) tartottam néhány kiválasztott munkásnak, köztük a Szövetség néhány *egykori* tagjának is, semmi közük nem volt valamilyen zártkörű társasághoz, még annyira sem, mint például Gerstenberg úr előadásainak a Schiller Bizottságban.

Bizonyára emlékszel arra, hogy a New York-i, meglehetősen szerteágazó Kommunista Egylet[698] vezetőitől (köztük Albrecht Komptól, a General Bank 44, Exchange Place, New York igazgatójától) levelet kaptam, melyet te juttattál hozzám, s amelyben bizonyos fokig a régi Szövetség újraszervezésére kértek fel engem. Egy egész év telt el, mire válaszoltam, akkor pedig azt válaszoltam, hogy 1852 óta *semmiféle* egyesüléssel nem állok többé kapcsolatban, és szilárd meggyőződésem, hogy elméleti munkáimmal többet használok a munkásosztálynak, mint ha egyesülésekhez csatlakozom, amelyeknek az ideje a kontinensen lejárt. Scherzer úr londoni „Neue Zeit"-jében[699] akkoriban még ismételten keserű támadások értek engem, ha nem is név szerint, de annál érthetőbben, e „tétlenségemért".

Amikor Levy (első alkalommal) Düsseldorfból idejött – téged is többször meglátogatott akkoriban –, szinte tálcán kínálta fel nekem az iserlohni, solingeni stb. gyári munkások felkelését. Nyersen kikeltem az ilyen hiábavaló és veszélyes *őrültség* ellen. Továbbá kijelentettem neki, hogy többé semmiféle „Szövetséghez" nem tartozom; s a veszélyek miatt is, amivel az ilyen egyesülés a Németországban levőket fenyegeti, semmi esetre *nem* csatlakozhatom hozzá. Levy visszatért Düsseldorfba, s mint hamarosan ez után írták nekem, igen dicsérően nyilatkozott rólad, míg az én „doktrinér" közömbösségemet megbélyegezte.[700]

Tehát a leveled értelmében vett „*pártról*" 1852 óta *mit sem* tudok. Ha te

költő vagy, akkor én *kritikus*, és valóban elegem van az 1849 és 1852 között szerzett tapasztalatokból. A „Szövetség", mint a párizsi Évszakok Társasága[701], mint száz meg száz más társaság, csak epizód volt a párt történetében, amely a modern társadalom talajából mindenütt természet adta módon *nő* ki.

Amit Berlinben be kell bizonyítanom (tudniillik ezzel a régi és elavult Szövetség-históriával kapcsolatban), az kétféle:

először, hogy 1852 óta nem létezik semmi olyan társaság, amelynek *én* tagja vagyok;

azután, hogy Vogt úr *komisz, gyalázatos rágalmazó*, amikor az 1852 novemberéig fennállott Kommunisták Szövetségét még a Telleringét is felülmúló szennyel halmozza el[25].

Az utóbbi pontra *te* mindenesetre tanú vagy és *leveled Rugéhoz* (1851 nyarán) bizonyítja, hogy *az itt egyedül szóban forgó* időszakban az efféle támadásokat úgy tekintetted, mint amelyek ellened is irányulnak.

A *„Morning Advertiser"-ben*, a *„Spectator"-ben*, az *„Examiner"-ben*, a *„Leader"-ben* és a *„People's Paper"-ben* megjelent nyilatkozatokat[702] te is aláírtad. Ezeknek *egy* példánya a *kölni törvényszéki aktáik* között található.

Továbbá a legcsekélyebb kifogásod sem volt az ellen, hogy a „Leleplezések"-ben ismét megemlítettem ezt az ügyet (*bostoni* kiadás, 47. old.).

Ugyancsak megjelent a neved, mégpedig mint pénztárnoké, az elítéltek pénzbeli támogatására kiadott nyomtatott felhívásunkon[703].

De hiszen aligha szükséges, hogy ezt ismét felelevenítsük.

Elengedhetetlen azonban, hogy berlini ügyvédem megkapja *Engelshez intézett* következő levelemet, amely, minthogy *boríték nélkül* küldtem, s mind a londoni, mind a manchesteri *posta pecsétje* rajta van, *törvényszéki* okmány:

„London, 1852 november 19.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

A Szövetség[64] szerdán* javaslatomra *feloszlott és kijelentette*, hogy a Szövetség további fennmaradása a kontinensen *sem időszerű többé*. A kontinensen a Szövetség egyébként Bürgers és Röser letartóztatása óta ténylegesen már meg is szűnt. Csatolok egy *nyilatkozatot* az angol lapok számára stb. Ezenkívül írok még egy részletes Litografált Tudósítást" (ehelyett a Schabelitznál megjelent brosúrát írtam meg[675]) „a *rendőrség disznóságairól*

* 1852 november 17-én. – *Szerk.*

stb., és Amerika számára egy felhívást, hogy adjanak pénzt a foglyok és családjaik számára. Pénztárnok Freiligrath. Minden emberünk aláírja. (A hátralévő néhány sor lényegtelen.) Barátod *K. M.*"[678]

Egy ilyen okmányból természetesen nem húzhatok ki *egy nevet sem.* Ez az egyetlen eset, amikor – egy *ténynek*, nevezetesen *a Szövetség feloszlatásának megállapítására* – felhasználom a nevedet, mármint annyiban, hogy véletlenül szerepel az *én* 1852-ben írt levelemben. Nem látom, hogy rád nézve mi kompromittáló van ebben.

Egy leveledet, amely 1851-ben kelt, fel kívánom használni a per *után* megjelenő brosúrában[125]. Abszolúte semmi jogilag kompromittáló nincsen benne. Minthogy azonban ez még sok hétbe telik, szóbelileg fogunk róla beszélni.

A fentiekből következik:

A párt „gyűlései, határozatai és cselekményei" 1852 óta az *álmok birodalmába*[704] tartoznak, amit egyébként te az én bizonykodásom nélkül is tudhatnál és számtalan hozzám intézett leveledből úgy tűnt, hogy tudsz is.

Az *egyetlen* akció, amelyet 1852 után is – ameddig szükséges volt, nevezetesen 1853 végéig – néhány tengerentúli *elvtárssal* együtt folytattam, az a „gúny és megvetés rendszere" volt – így nevezte Ludwig Simon úr 1851-ben a *„Tribune"-ban*[705] – *a demokrata emigráció szélhámoskodása és forradalmasdija* ellen. Kinkel elleni költeményed[653] és ebben az időben velem folytatott levelezésed azt bizonyítják, hogy teljesen egyetértettél velem.

Ennek egyébként a perekhez semmi köze.

Tellering, **Bangya**, Fleury stb. *soha* nem tartoztak a „Szövetséghez". Hogy viharokban szemét kavarodik fel, hogy egyetlen forradalmi korszak sem rózsaolajtól illatozik, sőt, hogy itt-ott sár fröccsen az emberre – az bizonyos. Vagy–vagy. Egyébként, ha meggondoljuk, hogy milyen szörnyű erőfeszítéseket tett ellenünk az egész hivatalos világ, amely, hogy bennünket tönkretegyen, nemhogy némileg súrolta a Code pénalt[525], hanem mélyen belegázolt; ha meggondoljuk, hogyan rágalmazott bennünket a „butaság demokráciája", amely soha nem tudta megbocsátani pártunknak, hogy értelmesebb és jellemesebb nála; ha ismerjük valamennyi többi párt *egykorú* történetét; s ha végül feltesszük magunknak a kérdést, hogy ezek után *ténylegesen* (és nem egy Vogtnak vagy egy Telleringnek *a törvényszék előtt megcáfolható gyalázkodásaiban*) mi hozható fel az egész párt ellen, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a párt ebben a XIX. században *tisztaságával* tűnik ki.

Elkerülhető-e a polgári érintkezésben vagy üzleti életben a szenny? Éppen, hogy az utóbbiban van a természetes helyén. Példa rá Sir R. Car-

den – lásd a parlamenti Kékkönyvet a választási vesztegetésekről[706]. Példa rá **Klapka** úr, akinek személyi dolgairól immár pontosan tájékoztattak. Klapka egy fikarcnyival sem jobb, talán még rosszabb, mint **Bangya**, akit egyébként ő is, Kossuth is, annak ellenére, hogy ismerik cserkeszföldi hőstetteit, és annak ellenére, hogy *én* nyilvánosan denunciáltam[707], *mind mostanáig* támogatnak Konstantinápolyban, csupán azért, mert *túlságosan mélyen* belelátott a kártyáikba. Személyileg Bangya tisztességesebb volt, mint Klapka. Bangya szeretőt tartott; Klapka *éveken át* a szeretőjével tartatta ki magát stb. Tellering szennyét kiegyenlítheti Beta tisztasága, s még Reiff erkölcstelensége is ellenértékre talál Paula erkölcsösségében, aki mindenesetre nem volt a párt tagja és ezt nem is állította magáról.

A fizetőképes (de, mint minden kereskedelmi válság mutatja, csak igen kétes kikötésekkel fizetőképes) erkölcs becsületes alávalósága vagy alávaló becsületessége az én szememben egy fabatkával sem ér többet, mint az a becstelen alávalóság, amelytől sem az első keresztény közösségek, sem a jakobinus klub, sem a mi néhai „Szövetségünk" nem tudott teljesen mentes maradni. Csakhogy a polgári érintkezésben az ember hozzászokik ahhoz, hogy a becsületes alávalóság vagy az alávaló becsületesség iránti érzékét elveszítse.

3. *A speciális Vogt–Blind-ügy.*

Vögele affidavitje[86] és Wiehe affidavitje után (hamis affidavitekért tudvalevően deportálás jár), Blindnek az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban*[660] és dr. Schaiblének (a február 15-i *„Daily Telegraph"-ben*)[93] megjelent, az affidavitek által kicsikart nyilatkozatai után az ügy annyiban *elintéződött*, hogy *most* a te erre a pontra vonatkozó tanúsítványod teljesen feleslegessé vált. A Blind-ügyben csak az embarras de richesse* feszélyez. Ebben a dologban Ernest Joneshoz fordultam, akivel két éve nem érintkeztem a Brighttal, Gilpinnel stb. kapcsolatos ostoba, most *nyilvánosan* feladott álláspontja miatt[708]. Először is azért fordultam *őhozzá*, mert önszántából, mint sokan mások, köztük előttem teljesen ismeretlen személyek, nyomban a február 6-i *„Telegraph"* megjelenése *után* tudomásomra hozta legmélyebb felháborodását Vogt gyalázatosságán,[709] aki szemérmetlenségében azt állította, hogy a Kommunisták Szövetségét avégett alapították – és 1849-től 1852-ig azzal a szándékkal működött –, hogy *denunciálás fenyegetésével pénzt zsaroljon ki a Németországban kompromittáltaktól*, aki von Westphalennal** való „sógorságomból" vezeti le „kapcsolatomat" a *„Neue Preussi-*

* – a bőség zavara – *Szerk.*

** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

sche Zeitung"-gal stb. (örültem ennek a demonstrációnak a feleségem miatt, mert hölgyektől nem lehet megkívánni, hogy politikai szaruréteg borítsa őket, s mert éppen katasztrófákon szokták lemérni a barátság komoly vagy komolytalan voltát); *másodszor* pedig, mert Blind *jogilag igen fonák kázusáról* – nem őrá, hanem a feleségére és gyermekeire való tekintettel – nem akartam *igazi angol jogászokkal* konzultálni. Ugyanerre való tekintettel az *angol* körlevelet[68] nem küldtem el a *„Morning Advertiser"-nek*, sőt, a *„Telegraph"-on* kívül egyetlen *angol* napilapnak sem.

Amit Jones nekem mondott, a következő volt:

„Elmehetsz, s magam is elmegyek veled a rendőrbíróhoz, hogy azonnal kieszközöljünk egy elfogatóparancsot Blind ellen *conspiracy** miatt Wiehe affidavitje alapján. De fontold meg, hogy ez **büntetőjogi** *eljárás*, s ha már bejelentetted, nem áll módodban visszavonni."

Megkérdeztem erre Jonest (aki mindent elismételhet neked; a lakcíme 5, Cambridge Place, Kensington, W.), nem lehetséges-e, hogy ő figyelmeztesse Blindet s így rábírja mindannak a kinyilvánítására, amit Vogtról tud, s arra, hogy bevallja az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban* közzétételt *tanúsítványainak* hamis voltát.

Jones ezt válaszolta:

„Összeesküvési esetekben, minthogy a büntetőjog körébe tartoznak, az *ügyvédnek* minden *kísérlete* a megegyezésre vagy kompromisszum létrehozására maga is büntetendő."

Jones mint tanácsadóm fog ténykedni a „Telegraph"-históriában.

Jones kijelentései után a legkínosabb zavarban voltam, mert egyfelől a *magam családjának* tartozom azzal, hogy a *„Telegraph"-et* visszavonásra kényszerítsem, de másfelől egyetlen olyan lépést sem akartam tenni, amely Blind *családjának jogilag* árthat. Azt a kiutat választottam, hogy Louis Blanc-nak, Blind barátjának, elküldtem mindkét affidavit másolatát s hozzá egy levelet, amelyben a többi között szó szerint ez áll:

„Nem Blind úr miatt, aki bőségesen rászolgált, hanem a családja miatt sajnálnám, ha kénytelen lennék bűnügyi eljárást folyamatba tenni ellene."

Ez az utóbbi lépésem idézte elő Schaiblénak (szegénykének!) a nyilatkozatát, éppúgy, ahogy nyomtatott körlevelem, amelyet rögvest megjelenése után elküldtem Blindnek, *ugyanazon a napon* előidézte az ő Vogt elleni nyilatkozatát az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban*. Blind a maga badeni vidékies ravaszságában megfeledkezett arról, hogy olyasvalakivel áll szemben, aki *kíméletlen*, mihelyt a saját vagy a pártja becsületéről van szó.

* – összeesküvés – *Szerk.*

A dolog mármost így áll: a „Daily Telegraph" elleni per folyamatban van, de az ügyvédem halogatni fogja, *amíg el nem dőlt a „Nationalzeitung"* elleni per. Ha Schaible nyíltan közölte volna velem a Vogt ellen szóló dolgokat, amelyekről tud (Schaible persze Blind tame elephantje*), akkor a február 15-i *„Telegraph"-ben* megjelent nyilatkozata után teljesen fölösleges volna, hogy az affidaviteket Londonban az aktákhoz csatoljam. Berlinben, ahol ez *semmiféle bírósági* következményekkel nem jár Blindre nézve, ez persze elkerülhetetlen. Hogy Schaible-e a valódi (irodalmi) szerzője a „röplapnak" vagy sem, az mit sem változtat az affidavitekben lefektetett tényeken, azon, hogy a Blind által az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban* közölt tanúsítványok** hamisak, hogy ezekre *conspiracy* révén tettek szert, hogy a röplapot Hollinger nyomdájában szedték, hogy Blind keze írásától származott, s hogy ő adta át kinyomatásra Hollingernek.

Feltétlenül visszataszítóak ezek a dolgok, de nem visszataszítóbbak, mint az egész európai történelem 1851 óta, összes diplomáciai, katonai és irodalmi hitelfejleményeivel együtt.

„Mindenek és mindenek ellenére"[710] számunkra mindenkor jobb jelszó lesz *rajtunk a filiszter*[711], mint mi *a filiszter alatt.*

Nyíltan megmondtam a véleményemet, remélhetőleg lényegében osztozol benne. Igyekeztem továbbá eloszlatni azt a félreértést, mintha én „párton" egy nyolc éve halott „Szövetséget" vagy egy tizenkét éve feloszlott lapszerkesztőséget[139] értenék. Párton a nagy történelmi értelemben vett pártot értettem.

Őszinte barátsággal

K. Marx

Ui. Az imént kaptam egy levelet a feleségemtől, s ennek értelmében nagyon szeretném, ha szombaton *(holnapután)* (nem pénteken, mert még hozzászámítom a keddi cikket) 16 £-et intézvényeznél nekem a *„Tribune"-ra.* Főmegbízottam***, mint rendesen, tiszteletét teszi majd.

---

* – szelíd elefántja; engedelmes eszköze – *Szerk.*

** *V. ö. 442–443. old.* – *Szerk.*

*** Helene Demuth. – *Szerk.*

18

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Manchester, 1860 március 3.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Lassalle,

Postafordultával, de röviden (remélhetőleg azonban világosan) válaszolok neked, mert nyakig vagyok a két per miatti munkában.

1. *A „Nationalzeitung" elleni peremet illetően*:

A per eredményességéről nem alkothatsz ítéletet, mert egyrészt nem tudod, milyen iratok vannak a kezemben; másrészt, hogy mennyire *teljesen* légből kapottak Vogt hazugságai. De neked eleve a *támadás* mellett kellett volna lenned. A második per a londoni „*Daily Telegraph*" ellen folyik, a „*Nationalzeitung*"-cikkek terjesztése és reprodukálása miatt. A „*Telegraph*" a *legaljasabb* londoni napilap, ami sokat jelent, de korántsem *kicsiny* lap. A legelterjedtebb az *összes* londoni napilapok közül. Palmerston külön szubvencionálja. Ez az oka, hogy az *ellenem irányuló* mocskolódást széltében-hosszában közölte. „A nemes tudatú lovag"-ot ezennel megkapod.

2. A „gőgös gesztus" csak a te képzeletedben létezik[712]. Ellenben az, hogy *mindkét* hozzám intézett leveledben, amelyeket megmutattam Engelsnek, Wolffnak és a feleségemnek, az *ő egyhangú* véleményük szerint van valamiféle *elfogódottság* Vogt gyalázatos írásművének[15] hatására, bizonyosnak látszik, amennyiben tres faciunt collegium*.

Azért küldtem el neked azt a cetlit stb.**, hogy *ad oculos*** demonstráljam neked, hogyan fortyansz fel *te* egy ilyen szar miatt, pedig sem nem *nyomtatták ki*, sem nem hasonlítható a Vogt-féle aljasságokhoz.

Büntetendő cselekményeket hozott fel Vogt ellenem. Leveleidben semmiféle felháborodást nem láttam e jóember ellen, sőt, szerinted még egy nyil-

---

* – hárman alkotnak egy testületet (tanácsot) – *Szerk.*

** *V. ö. 440. old.* – *Szerk.*

*** – *szemmel láthatóan, kézzel foghatóan* – *Szerk.*

vános amende honorable-lal* is tartoznék neki. Ha Vogt ismerte volna hozzám való viszonyodat, s birtokában lett volna Wiss cetlije[677], akkor kinyomatja mint hiteles dokumentumot a „Kénesbanda"[70] történetéhez. Hogy én eddig bárhol nyilvánosan megemlítettem volna Blind Vogt-ellenes dolgait (kivéve egy *neked* szóló levélben[713]), ez könnyelmű feltételezés részedről. Hogy Vogt *bonapartista ügynök*, az a könyvéből[147] teljesen világos lett számomra. Amikor Willich (Techow csak azt írta meg,[56] amit Willich 1850-ben sugalmazott neki) 1853-ban az *Egyesült Államokban* hasonló sárral dobált meg engem, Weydemeyer, dr. Jacobi, Cluss spontán, még mielőtt tudomást szerezhettem volna róla, nyilvánosan aljas rágalomnak nyilvánították az egészet[714]. Németországban e hallatlan támadás ellen egyetlen ottani barátomnak sem volt egyetlen tiltakozó szava sem; ehelyett csupán atyailag rendreutasító leveleket intéztek hozzám.

Teljesen a tárgyhoz illő volt tehát, hogy a cetlivel stb. az *én* szituációmba helyeztelek téged, jobban mondva annak helyes, valamivel szenvedélyesebb és kevésbé doktrinér felfogására bírtalak.

Én *nem másolatot* küldtem neked dr. Wiss leveléről, hanem az eredetit (azaz a nekem Amerikából küldött másolatot). Dronke mit sem tud a cetliről. *Minősítési lapról* szó sincs[715]. Wiss levelének címzettjéhez** írt magánlevelemben téged pártunk egyik legrátermettebb emberének és a magam és Engels intim barátjának neveztelek. Ezt a levelemet a címzett, akit *előzetes megkérdezése nélkül* nem nevezek meg, úgy látszik megmutatta Wissnek, vagy legalábbis közölte vele annak tartalmát. Hinc lacrimae Wiss***. Én ne m állok és *soha* nem is álltam kapcsolatban Wiss-szel. Ő korábban felajánlo tta szolgálatait a *„Neue Rheinische Zeitung"-nak*, küldött is egy tudósítást, amelyet megválaszolatlanul a papírkosárba dobtam. *New Yorkban* (Weitling „Republik der Arbeiter"-jében) féltucatnyi hülye cikket közölt *ellenem*.

A *„hivatalos"* vádak szót° csak Wiss *„bizalmas"* levelének ellentéteként h asználtam. Most magamnak is – nagy sietségben írtam – fölöttébb komikusnak tűnik.

Hogy *kik* voltak a düsseldorfiak°°, azt a bizalommal való visszaélés nélkül ne m mondhatnám meg. Elegendő azonban megjegyezni, hogy *én nem*

---

* – megkövetéssel; elégtételadó helyreigazítással – *Szerk.*

** Cluss. – *Szerk.*

*** – Í me ettől Wiss könnyei.[228] – *Szerk.*

° *V. ö. 440. old.* – *Szerk.*

°° *V. ö. 30. old.* – *Szerk.*

léptem kapcsolatba velük. Ami a munkások *hálátlanságát* illeti, az, ami veled szemben megnyilvánult, gyerekjáték ahhoz képest, amit a saját bőrömön tapasztaltam. De *Levy* nem értendő az illető személyen vagy személyeken. *Becker*, Bermbach, Erhard, Uhlendorff* (az utóbbi név *ismeretlen* előttem) *soha* egyetlen sort nem írtak nekem *ellened* vagy *rólad*[716].

Én nem „szövetkeztem" Beckerrel. A Szövetség[64] Kölnbe tette át Központi Vezetőségét. Ott kellett a végleges döntéseket meghozni. (Ez a „Szövetség", mint minden, ami vele összefügg, *régóta* a *múlté*. Iratai, kettő vagy három kivételével, Amerikában vannak.) Kölnben vették fel Beckert. Így *ő* lépett kapcsolatba velem.

Ha mármost összehasonlítod az említett tényeket azzal, ahogyan *te* értelmezted őket, világossá válik majd előtted, hogy sajátos hajlamod van a „bizalmatlanságra".

Ami az én bizalmatlanságomat illeti, *én* a tizennyolc éves közéleti tevékenységem folyamán csak *két* esetről tudok, amikor ennek az elmebetegségnek némi *látszatával* vádolni lehetne (de *leköteleznél*, ha *más* eseteket is felsorolnál):

a) A *„Neue Rheinische Zeitung"-ban* leközöltem egy Bakunyin elleni denunciálást, amely Párizsból, két egymástól teljesen idegen forrásból származott. Az egyik forrás egy általam ismert lengyel volt. A másik a *párizsi Kőnyomatos Tudósítás* volt, amely tehát az *összes* lapszerkesztőségekhez eljuttatta a denunciálást, ha *én* nem nyomatom is ki. A *nyilvános* vádemelés az ügy érdekét és Bakunyin érdekét szolgálta. Bakunyin válasznyilatkozatát a „Neue Oderzeitung"-ból *azonnal* utánanyomattam. Kościelski, akit Bakunyin párbajsegéd gyanánt elküldött hozzám Kölnbe, a *párizsi levelek* megvizsgálása után annyira meggyőződött arról, hogy szerkesztői *kötelességem* volt a denunciálást kinyomatni (amelyet kommentár nélküli tudósításként közöltem), hogy *postafordultával* megírta Bakunyinnak, nem működhet tovább mint az ő párbajsegédje. Kościelski a „Neue Rheinische Zeitung" egyik legjobb és leghasznosabb barátjává lett. Bakunyinnak nyilvánosan elégtételt adtam a *„Neue Rheinische Zeitung"-ban*, Berlinben (1848 augusztusában) személyesen kibékítettem és később (1851-ben) lándzsát törtem mellette a *„Tribune"-ban*.[717]

b) A *„Leleplezések a kölni kommunista-perről"* egyesekkel igazságtalanul bánik, nevezetesen **Schapperral,** *O. Dietzcel*, s némiképp *Willichhel* is, de *maga Schapper* (és Schapperhoz intézett egyik levelében Dietz is) beismerte, hogy elvileg igazam volt velük szemben;

* Hermann Becker. – *Szerk.*

hogy ostobaságokba keveredtek bele, úgyhogy csoda nélkül aligha lehetett volna gyanú fölött állóknak tekinteni őket;

hogy Willich akkor *őrült* volt és *bármire* képes *ellenem*; csakugyan *gyalázatos* lépéseket követett el énellenem és barátaim ellen.

Végül:

Az a mondat, hogy: „Ami az én *bizalmatlanságomat* illeti, te legalábbis nem panaszkodhatsz emiatt"*, *jogos* felelet volt erre a mondatodra (fejből idézem): „Aki téged ismer, annak a szemében Vogt brosúrája nem fog ártani neked stb." Erre a nyugtatgató kijelentésre adtam meg a választ.

Ami a „sok igazságot"** illeti, ennek később, Londonban még utána kell néznem a leveledben.

Remélem, hogy most már valamennyi pontot elintéztük.

Barátod
K. M.

Még egyet. Azt tanácsoltad nekem, hogy a „keresettel" várjak, amíg Vogt könyvét magát elolvastam. A „*Nationalzeitung*"-*ban* megjelent részletek nem voltak-e elegendők? Valaki, aki „integer vitae scelerisque purus"***, várhatott-e ezek után?

Adolf Stahr, vajon *ő* nem ismeri-e a „*Telegraph*"-tudósítót? Az utóbbi legalábbis Kinkelné halálakor olyan dolgokat közölt, amelyek Fanny Lewaldra vallottak.[719]

---

* *V. ö. 440. old. – Szerk.*

** *V. ö. 440. old. – Szerk.*

*** – „feddhetetlen életű és vétektől mentes"[718] – *Szerk.*

19

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

Manchester, 1860 március 3.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Igen tisztelt Uram!

Megkaptam február 22-i levelét és mindenekelőtt hálás köszönetet mondok Önnek megbízatásom elfogadásáért.

Teljesen egyetértek azzal a móddal, ahogyan Ön az ügyet kezeli. Ha mármost az általam említett vádpont formai okokból nem járna jogi eredménnyel, a közönség miatt mindenesetre fölöttébb fontos, hogy beterjesszük.

Bátorkodom a csatolt mellékletek kommentálására és az általam adott információ teljessé tételére néhány további széljegyzettel szolgálni; ehhez előzetesen még megjegyzem, hogy nem lévén másolatom az Önnek február 13-án küldött levélről*, a vádpontok számozása legutóbbi, február 24-i levelemnek** felel meg.

ad IV. Chervalra vonatkozólag.

A „*Leleplezések a kölni kommunista-perről*"-ből, amelyet megküldtem Önnek, bizonyára látta, hogy *Karl Schapper* úr a „Kommunisták Szövetségének"[64] 1850-ben velem hadilábon álló részében egyike volt a két vezetőnek; azzal vádoltam őket, hogy tévesen értelmezik az akkoriban fennállott titkos társaság célját, és ezáltal [kárt okoznak]; – meggyőződésem szerint a társaságnak az volt a feladata, hogy nézeteket terjesszen, de tartsa magát távol mindenféle és -fajta összeesküvő tevékenységtől –; hogy én tehát Schapper urat és társait mind az ügyvédek útján a kölni törvényszéken, mind pedig később, Svájcban és Amerikában megjelent, fent említett brosúrámban nyilvánosan megvádoltam azzal, hogy Stiebernek és ügynökeinek *ürügyeket* teremtettek rendőrségi manővereik számára s ezzel előidézték kölni barátaim bírósági üldözését.

Bármilyen nehezére eshet is Schapper úr önszeretetének, hogy hibáit bírósági úton beismerje, tudtam, hogy becsületes ember (1848–49-ben a

* *V. ö. 427–431. old. – Szerk.*
** *V. ö. 441–457. old. – Szerk.*

„*Neue Rheinische Zeitung*" korrektora volt) és ezért egy innen küldött levélben felkértem*, hogy egy londoni rendőrbíró előtt adjon erről a pontról egy affidavitet. Azonnal eleget tett várakozásomnak. (Lásd a) *melléklet, fordítás: f. 1. melléklet.*)

Schapper úr, akárcsak én, sok éve visszavonult *mindenfajta* agitációtól.

Schapper affidavitje az utolsó homályt is eloszlatja a nyomorult Chervalhoz fűződő viszonyom tekintetében, amelyről egyébként a „*National-zeitung*"-nak sem lehettek volna kétségei, ha *csak felületesen* is betekint a kölni kommunista-per tárgyalásainak (1852 október és november) *nyilvános és a legjelentősebb porosz újságokban kinyomtatott* anyagába. Pedig ez kötelessége lett volna, mielőtt ilyen gyalázkodó vádat zúdít rám. Annál is inkább kötelessége lett volna, minthogy vezércikkeiben *ő maga* ismételten említést tesz a szóban forgó perről. Schapper affidavitje *bebizonyítja*, hogy Cherval *sohasem* állt kapcsolatban velem, hanem csakis az akkori ellenfeleimmel. Chervalt illetően még hozzáfűzhetem:

egy régi levélből, amelyet *én* írtam Friedrich Engelsnek Manchesterbe (1852 október 28.), s amelyet ő megőrzött, kiemelem a következő passzust:

„Hogy Cherval rendőrkém, azt a következők bizonyítják:

Először: Csodálatos szökése a párizsi börtönből, mindjárt elítéltetése után;

másodszor: zavartalan londoni tartózkodása, jóllehet közönséges bűnöző;

harmadszor: de Rémusat úr elmondta nekem (Schneider II-t felhatalmaztam arra, hogy szükség esetén megnevezze), hogy Cherval felajánlotta neki: hajlandó az orléans-i hercegek érdekében ügynökösködni. Rémusat erre írt Párizsba és a következő (nekem másolatban bemutatott) okmányokat kapta, amelyekből kiderül, hogy Cherval először porosz rendőrügynök volt, most pedig a bonapartista rendőrség ügynöke."[720]

A fent idézett passzus tartalmát *tanúsítani* fogja *Schneider II ügyvéd* úr Kölnből, amennyiben Ön szükségesnek tartaná, hogy tanúként megidézze Berlinbe. Az Engelsnek szóló levél kivonatában említett monsieur de Rémusat, ha nem tévedek, miniszter volt Lajos Fülöp alatt, mindenesetre az egyik legkiemelkedőbb képviselő Lajos Fülöp idején és egyik legjelentősebb írója ama korszak ún. doktrinér pártjának.

ad II (a „Volk" c. újság pénzeire vonatkozólag).

Elküldöm Önnek, *b) melléklet (fordítás: f. 2. melléklet)* a saját esküpótló nyilatkozatomat az általam a „*Volk*" rendelkezésére bocsátott pénzek *eredetéről*.[721]

---

* *V. ö. 459–460. old. – Szerk.*

Minthogy bizonyos ideig *Manchesterben* kell tartózkodnom, mert a londoni „Daily Telegraph" elleni rágalmazási perem jogi képviselője Manchesterben lakik, kénytelen voltam az affidavitet egy manchesteri *Justice of the Peace* (békebíró) előtt kiállítani. Ennélfogva, az *angol* törvénynek megfelelően, nincs pecséttel ellátva.

Az I. ponthoz nincs hozzáfűznivalóm.

A III-hoz megjegyzem:

A „titkosrendőrséggel" való „kapcsolatomat" illetően megidéztethetném *tanúként* sógoromat, *von Westphalen volt* porosz *minisztert*. De a feleségem – a húga – azt kívánja, hogy *ha ez nem szükséges*, akkor kerüljük el ezt a *családi botrányt*. Ezt ezért *teljesen* az Ön megítélésére kell bíznom.

b) *melléklet* (*fordítás*: f. 3. melléklet) tartalmazza G. Müllernek, a nyilvános londoni német „Munkás Művelődési Egylet"[4] elnökének esküpótló nyilatkozatát. Ez az *egyetlen* munkásegylet (a „Kommunisták Szövetsége" nevű, említett *titkos* társaságon kívül, amely javaslatomra 1852 novemberében feloszlott), amelyhez Londonban az ideérkezésem (1849 szeptember vagy augusztus) óta tartoztam kilépésemig (1850 szeptember közepén), amelyet *nyilvánosan* bejelentettem különböző német lapokban (az akkoriban létező „*Londoner Deutsche Zeitung*"-*ban* is).[722] Egyáltalán, ez az *egyetlen* német *munkásegylet*, amellyel *londoni tartózkodásom idején* valaha is kapcsolatban álltam. Mármost az alapítási évfordulóján rendezett ünnepségen (1860 február 6.) ez az egylet (a „*Nationalzeitung*" cikkeinek reprodukálása éppen *ezen* a napon jelent meg a „*Daily Telegraph*" c. londoni napilapban) egyhangú határozatot hozott Vogt ellen és mellettem, jóllehet *tíz éve* nem tartozom az egylethez.

Ezt a határozatot az Egylet elnöke *bírósági* formával látta el Londonban, mint Ön a mellékletből látja.

ad V. A „*Daily Telegraph*"-*nek* a „*Nationalzeitung*"-*ból* parafrázisként átvett cikkét csatolom (d) melléklet alatt); éppúgy a „*Daily Telegraph*" (berlini) tudósítójának a reklamációm folyományaként írott válaszát (e) melléklet alatt); ennek fordítását február 24-i levelemben* közöltem.

Mármost *teljesen* fölöslegesnek tartom, hogy *Ferdinand Freiligrath* barátom neve a per folyamán bárhogyan szóba kerüljön; az **egyetlen kivétel** a F. Engelshez intézett 1852 november 19-i levelem, amelyet február 24-i levelemmel küldtem el Önnek.** Ezt a levelet *lényegesnek* tartom a tények bírósági megállapítása szempontjából.

---

* *V. ö. 456. old. – Szerk.*

** *V. ö. 441., 454., 464–465. old. – Szerk.*

Ehhez a levelemhez, az alábbi utólagos információkon kívül, a következő mellékleteket csatolom:

a) *melléklet* Schapper affidavitje; b) a saját affidavitem; c) G. Müller affidavitje; d) a „*Daily Telegraph*" február 6-i száma, 5. old., 1. hasáb, a „The Journalistic Auxiliaries of Austria" („Ausztria zsurnalista cinkosai") című cikk; e) a „*Daily Telegraph*" február 13-i száma, 2. old., 6. hasáb, a cikk címe: „Németország" (Saját tudósítónktól, Majna-Frankfurt, február 8.); f) a 3 affidavit fordítása; g) „A nemes tudatú lovag", nyomtatvány, New York, 1853 december; h) *Floconnak*, az ideiglenes kormány tagjának *a levele*, Párizs, 1848 március 1.; i) *Lelewelnek a levele*, Brüsszel, 1860 február 10.; k) L. Jottrand 1. sz. levele, Brüsszel, 1849 május 19., és 2. sz. levele, Brüsszel, 1848 február 25.; l) egy példány a „Két politikai per. Tárgyalta a kölni esküdtszék februári ülésszaka" c. brosúrából, Köln 1849; m) Ernest Jones levele, London, 1860 február 11.; n) a Sheffield Foreign Affairs Committee levele, Sheffield, 1860 május 6.; o) David Urquhart levele, Glasgow, 1854 december 9.; p) az m), n) és o) mellékletek fordítása.[723]

Az egyetlen irat, amelyet most még meg kell küldenem Önnek, egy levél a „*New York Daily Tribune*" szerkesztőjétől – ezt a levelet mindennap várom – arról, hogy milyen kapcsolat fűz engem ehhez az *angol–amerikai* sajtó élén álló újsághoz 1851 közepétől mind e pillanatig.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

Utólagos információk

Teljesen magától értetődik, hogy a „*Nationalzeitung*" elleni perben a Vogt-féle paszkvillusnak csak azokat a pontjait érintem, amelyeket a „*Nationalzeitung*" maga belevett a vezércikkeibe, akár egyszerű reprodukálással, akár széljegyzetekkel; és a „*Nationalzeitung*"-*ot* illetően is csak azokat a pontokat, amelyek *jogilag* büntetendők. Minden egyebet fenn kell tartanom a Vogtnak adandó irodalmi válaszom számára, amely csupán a bírósági tárgyalások lezárása *után* jelenhet meg.

Ez az utólagos információ ezért csupán a következőket célozza:

1. Az *ellenfél ügyvédjének* adandó esetleges *replika* céljára hozzáfűzök néhány megjegyzést a „*Nationalzeitung*" olyan passzusairól, amelyek maga a vádindítvány szempontjából *teljesen közömbösek*.

2. Minthogy magam is ügyvéd fia vagyok (néhai Heinrich Marx trieri igazságügyi tanácsosé, aki hosszú ideig az ottani ügyvédi kar elöljárója volt,

és éppúgy kitűnt jellemének tisztaságával, mint jogi képességeivel), tudom, mennyire fontos egy lelkiismeretes ügyvéd számára, hogy teljesen tisztában legyen kliensének jellemével. Ezenkívül látni fogja, hogy az ad 2) közöltekből *egy és más* előnyösen felhasználható a tárgyalások folyamán.

ad 1) A „*Nationalzeitung*"-*ban*, az általam február 24-i levelemben III. alatt idézett passzus* után, a következő olvasható („*Nationalzeitung*" 37. sz., 2. hasáb, felülről 65. skk. sor):

„*További* jellemzésül Vogt egyebek között Techow volt hadnagynak egy 1850 augusztus 26-i levelét közli, amely" stb.

Mármost ez a levél először is semmit, egyetlen sort sem tartalmaz abból – mint könnyen hihetné az olvasó, aki *csak* a „*Nationalzeitung*"-*ot*, nem pedig magát a Vogt-féle paszkvillust olvassa –, amit *közvetlenül ennek előtte* a „*Nationalzeitung*" Vogttal és Vogtot követve állít, tudniillik „hazájukban élő emberek kompromittálásáról, hogy tőlük a denunciálás fenyegetésével pénzt zsaroljanak ki", „a titkosrendőrséggel való kapcsolatról Franciaországban és Németországban" stb.

Az, amit Techow ténylegesen mond, mindössze annyi, hogy velem, Engelsszel és Schramm-mal** (azóta elhunyt, akkor *(1850-ben)* az általam és Engels által Hamburgban kiadott „Revue"[724] felelős kiadója) együtt poharazgatott; és hogy halálosan *komolyan* vette a *tréfákat*, amelyeket vele üztünk, amikor *ő* egy svájci titkos társaság[725] igen komoly és fontoskodó *küldötteként* imponálni akart nekünk. Ez vonatkozik az elméleti részre Techow levelében, amelyben a legfurcsább félreértésekkel és a legkomikusabb hamisításokkal ecseteli velünk folytatott beszélgetését (amely *így* soha nem történt meg). Nyilván senki sem várja el tőlem, aki a nézeteimet több mint 15 éve németül, franciául és angolul kinyomattam, hogy komolyan belebocsátkozzam az elméletemről egy exhadnagy által adott beszámolóba, aki egész életében mindössze néhány órát töltött velem, mégpedig egy kocsmában. Techow úr akkori *kétszínűsége* és *rosszhiszeműsége* világosan kiderül abból, hogy régebben Svájcból nekem és Engelsnek írt leveleiben támadta Willichet (lásd g) melléklet: „A nemes tudatú lovag" 3–4. old.[726]), később pedig, soha nyilvánosságra nem hozott levelében, minden további nélkül terjesztette Willich rám vonatkozó képzelgéseit és rágalmait (Willich akkoriban a legeszeveszettebb beképzeltséggel hitt saját személyének fontosságában és a képzelt vetélytársak csapdáiban), jóllehet néhány napos londoni tartózkodás után, amikor is kizárólag a mi *akkori* ellenségeinkkel érintke-

* *V. ö. 450–451. old.* – *Szerk.*

** Konrad Schramm. – *Szerk.*

zett, természetesen, ha csak egy szemernyi esze van, be kellett volna látnia, hogy neki semmi joga bármelyik oldal fölött ítélkezni.

Eddig Techow levelének csupán, hogy úgy mondjam, elméleti részéről beszéltem (kinyomtatva Vogtnál, hogy hamisítatlanul-e, azt persze nem tudom, 142. skk. old.).

Most rátérek a levél súlyosbító részére, ahol Techow elhunyt barátom, Konrad Schramm és Willich párbajáról beszél. Ha a „*Nationalzeitung*" kinyomatta volna a levelet, akkor mellékelném Schramm levelét, amelyben ez utóbbi már jóval a párbaj *után* a szememre vetette, hogy Willich befolyása alatt állok, mert, bár hasztalanul, eltanácsoltam Schrammot a párbajtól.

Itt elegendő, ha egyszerűen utalok a *g) melléklet* 5–9. oldalára[727]. (Amikor ez 1853 decemberében New Yorkban megjelent, mindketten, Willich is, K. Schramm is, Amerikában tartózkodtak.)

Ami a brosúrát illeti (g) melléklet), egyet és mást el kell mondanom keletkezésének történetéről.

1852 decemberében, alig néhány héttel a kölni kommunista-per befejezése után, elküldtem az e perre vonatkozó „Leleplezéseim" kéziratát Bázelba – Schabelitz könyvkereskedőnek. Schabelitz, miután a nyomtatást hónapokig halogatta, olyan ostobaságokat követett el a szállítással kapcsolatban, hogy a Németországba küldött teljes kiadást a badeni határon elkobozták. Ennek folyományaként elküldtem a kéziratot az észak-amerikai *Egyesült Államokba*, ahol Bostonban, 1853 márciusában, először a „Neu-England-Zeitung"-ban jelent meg folytatásokban, majd önálló pamfletként kinyomták.

Egyidejűleg a „Leleplezések"-kel megjelent Amerikában maga *Willich* úr, *Kinkellel* együtt, mindketten egy *forradalmi kölcsön*[342] érdekében, minthogy Kinkelnek akkoriban az amerikai német lapokban *kinyomtatott* nézetei szerint „forradalmakat éppoly könnyen lehet csinálni, mint vasutakat", csak legyen meg az ehhez „szükséges pénz"[728]. Ilyesféle szamárságokról volt szó és én határozottan szembeszálltam velük. Willich a „Leleplezések" amerikai közzététele után legalább négy hónapig várt és *aztán* publikált *egy viszonválaszt* a New York-i *„Kriminalzeitung"-ban*[714].

Ez ugyanazokat a rágalmakat és ostobaságokat tartalmazta, mint Techow levele (Techow 1850-ben ténylegesen csak azt írta meg Svájcba, amit Willich akkoriban Londonban a fülébe pusmogott, s amit Willich 1853-ban New Yorkban *kinyomatott*). Annál is inkább válaszolnom kellett, mert az *angol–amerikai* sajtóban, a *„New York Tribune"-ban* megjelent cikkeim folytán már akkor nyilvános és elismert pozíciót foglaltam el. Mindamellett elhatároztam, hogy a dolgot ugyan szakszerűen, de mégis tréfás hangnemben oldom meg, amint ez „A nemes tudatú lovag"-ban meg is történt.

Techow persze *felelhetett* volna, akárcsak Willich, de okosabbnak tartották, ha hallgatnak, és hallgatásukat hét év alatt mind mostanáig *nem* szakítják meg.

Mennyire álnokul és ízetlenül jár el tehát a „*Nationalzeitung*" (amely csak bosszút igyekszik állni azért a bírálatért, amelyben 1848–49-ben a „*Neue Rheinische Zeitung*"-*ban* részesítettem[729]), amikor réges-rég nyilvánosan *megcáfolt* pletykákat *hiteles igazságként* tálal fel a közönségnek.

Egyébként, mihelyt a Vogt-féle könyv megérkezett Londonba, *a könyvet* s hozzá egy levelet *elküldtem Techow úrnak Ausztráliába*, és négy hónap múltán bizonyára bemutathatom a közönségnek a válaszát[730].

A levél közzétételének alábbi története egyébként *jellemző* Vogtra.

Schily ügyvéd Párizsból ugyanis a következő levelet írja nekem erről Párizs, 1860 február 6-i kelettel:

„Ez a levél" (tudniillik a Techow-féle) „különböző kezeken át végre az enyémbe került és ott is maradt, amíg Svájcból (1851 nyarán) történt kiűzetésem következtében Ranickel útján (ez egy munkás, aki összeköttetésben állt Willichhel) Vogt birtokába nem került. Nem tudtam ugyanis elrendezni az irataimat, mert előzetes kiutasítás vagy egyéb értesítés nélkül hirtelen elkaptak az utcán Genfben, ahová internálva voltam, s azonnal, különböző börtönstációkon keresztül Bázelbe s onnan tovább toloncoltak. Az irataimat a barátaim rendezték el, különösen Ranickel tevékenykedett, aki így birtokába kerülhetett annak a levélnek. Később Londonból írásban követeltem Ranickeltől a levelet, de nem kaptam meg. Mint Willich speciális bizalmi emberének (régebben vele lakott Besançonban), bizonyára más tervei vagy instrukciói voltak. . . Ranickelnak most állítólag ragyogó könyvkötő *vállalata* van, s hozzá kliense a *genfi kormányzat* (élén Fazyval, Vogt patrónusával). Ranickel, azonkívül, hogy bálványozta Willichet, Vogt *hírhordója* volt."

Ezen a *becsületes* úton tett szert Vogt úr Techow levelére.

Kérem, hogy *Schily nevét* ne említse, ha ugyan ez a pont egyáltalán szóba kerül, mert Vogtnak mint bonapartista ügynöknek elég hatalma van ahhoz, hogy Schilyt Franciaországból száműzesse.

Ehhez a ponthoz még csak azt kell hozzátennem, hogy mihelyt Willich (1853-ban) nyilvánosságra hozta a Techow levelében most reprodukált őrültségeit, ugyanabban a „*New Yorker Kriminalzeitung*"-*ban* – azonnal, még mielőtt bármit is tudhattam volna Angliában – elsöprő erejű válasz jelent meg Joseph Weydemeyertől (azelőtt porosz tüzérhadnagy, később a frankfurti „Neue Deutsche Zeitung" társszerkesztője, most Iowa államban[731] helyettes földmérő-mérnök), aki az egész londoni szakadás idején és

a kölni kommunista-per idején Majna-Frankfurtban tartózkodott és annak idején tagja volt a „Kommunisták Szövetségének". Weydemeyernek ezt a nyilatkozatát aláírta még dr. A. Jacobi, most gyakorló orvos New Yorkban, aki maga is a kölni vádlottak közé tartozott, de felmentették.

A „*Nationalzeitung*" 37. számának – II. hasáb, fentről 31. skk. sor – következő passzusát illetően:

„A menekültek körében tovább folytatták" (tudniillik én és társaim) „a »Rheinische Zeitung« tevékenységét, amely *1849-ben óva intett a mozgalomban való mindennemű részvételtől*, mint ahogyan az *összes parlamenti tagokat* is folyvást támadta stb.", megjegyzem:

teljesen helytálló, hogy a „*Neue Rheinische Zeitung*" sohasem próbált fejőstehenet csinálni a forradalomból, mint a „*Nationalzeitung*", hanem ellenkezőleg, csak nagy pénzáldozatok és személyem nagyfokú veszélyeztetése árán sikerült fenntartani, mindaddig, amíg a porosz kormányzat be nem tiltotta. Azt a – különösen a „*Nationalzeitung*" szájából – nevetséges vádat, hogy a „*Neue Rheinische Zeitung*" „*1849*-ben óva intett a mozgalomban való mindennemű részvételtől", a legjobban maguk a „Neue Rheinische Zeitung" hasábjai cáfolják meg. Egyébként arra vonatkozólag, hogy én *miként* léptem fel a forradalom alatt, utalok az 1. sz. mellékletre („Két politikai per stb.").

Úgyszintén igaz az, hogy a „*Neue Rheinische Zeitung*" Vogt urat és a frankfurti *nemzetgyűlés* más üres frázisgyártóit mindenkor ironikusan és érdemük szerint kezelte. Egyébként Vogtnak, aki a pamfletjában tett saját beismerése szerint már 1846-ban *honosított svájci állampolgár*, tehát egy *idegen* állam polgára volt, abszolúte semmi keresnivalója nem volt Németországban. *Nem igaz*, hogy a „*Neue Rheinische Zeitung*" az „*összes*" parlamenti tagokat „*támadta*". A lap a legbarátibb kapcsolatban állt a szélsőbaloldal számos tagjával. Hogy maga Vogt és Tsai csaknem az újság megszűnéséig mennyire hajhászták annak kegyeit, az egyszerűen kitűnik abból, hogy amikor megalapították a *Márciusi Egyletet*, Németország-szerte kiküldtek egy *körlevelet*, amelyben a „*jó*" újságokat egy csillaggal, a „*legjobbakat*" két csillaggal megjelölve nyomatékosan előfizetésre ajánlották közönségüknek[732]. A „*Neue Rheinische Zeitung*"-*ot* „két csillaggal" tisztelték meg. Amint ez a firkálmány a kezembe került, nyomban tiltakoztam a „Neue Rheinische Zeitung" egy rövid vezércikkében (azt hiszem, egy 1849 márciusi számban) az efféle kéretlen protekció ellen oly emberek részéről, akiknek személyes jellemét és politikai intelligenciáját egyaránt kevésre becsültem.

ad 2) 1842-ben (akkor 24 évesen) *főszerkesztője* voltam a régi „*Rheinische*

Zeitung"-nak, amelyet előbb egyszerű, majd *kettős* cenzúra alá helyeztek, és végül a porosz kormány (1843 tavaszán) *erőszakkal* betiltott. Egyike azon embereknek, akikkel akkor együtt dolgoztam, *Camphausen* úr volt, a márciusi forradalom után porosz miniszterelnök. A régi *„Rheinische Zeitung"* feltétlenül megtörte a poroszországi cenzúra hatalmát. (*Bizalmasan* megjegyzem, természetesen nem nyilvános felhasználásra: a *„Rheinische Zeitung" betiltása után* a porosz kormány ajánlatokat tett nekem Esser revíziós titkos tanácsos, apám egyik barátja útján. Esser ugyanis velem egyidejűleg tartózkodott Kreuznach fürdőhelyen, ahol a mostani feleségemmel házasságot kötöttem. *E közlés után* elhagytam Poroszországot és Párizsba mentem.)

Párizsban Friedrich Engelsszel, Georg Herweghgel, Heinrich Heinével és Arnold Rugéval együtt kiadtam a *„Deutsch-Französische Jahrbücher"-t.* (Herweghgel és Rugéval később szakítottam.) 1844 végén a párizsi porosz követség szorgalmazására kiutasíttattam (Guizot által) Párizsból és onnan Belgiumba mentem[733]. Hogy milyen helyet foglaltam el a *francia radikálisok körében* párizsi tartózkodásom idején, az a legjobban kiderül a *h) melléklet*ből, Flocon 1848 március 1-én kelt leveléből, amelyben az ideiglenes kormány nevében visszahívott engem Franciaországba és érvénytelenítette Guizot kiutasítási parancsát. (**Bizalmasan:** 1844 nyarán Párizsban, a *„Deutsch-Französische Jahrbücher"* kiadójának (Julius Fröbelnek) a csődbe jutása után, egy levelet kaptam (1000 tallér kíséretében) Camphausen és a *„Rheinische Zeitung"* többi részvényese nevében dr. Claessentől, egy olyan levelet, amelyben a legtúlzottabb színekkel festették le érdemeimet, s amelyet már csak ezért *sem* mellékelek.)

Brüsszelben 1845 elejétől 1848 március elejéig éltem, amikor ismét kiutasítottak, és Flocon levele alapján visszatértem Franciaországba. Brüsszelben megírtam – különböző párizsi és brüsszeli radikális lapoknak küldött ingyen cikkeken kívül – a *„Kritikai kritika kritikájá"-t*[734] Fr. Engelsszel együtt (filozófiai tárgyú írás, megjelent 1845-ben Rüttennél Majna-Frankfurtban), a „Misère de la Philosophie"-t[735] (gazdaságtani írás, megjelent 1847-ben Voglernél Brüsszelben és Franknál Párizsban), a *„Discours sur le libre échange"-t* (Brüsszel 1848)[736], egy kétkötetes művet a legújabb német filozófiáról és szocializmusról[737] (ez nem jelent meg, lásd az előszót „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művemhez[738], kiadta F. Duncker, Berlin 1859) és sok röpiratot[739]. Egész brüsszeli tartózkodásom alatt ingyenes előadásokat tartottam „politikai gazdaságtanról" a *brüsszeli német Munkás Művelődési Egyletben.* A brosúra kinyomtatását, amelyben az előadásokat összegyűjtöttem, megakasztotta a februári forradalom.[592] Helyzetemet a

brüsszeli (igen különböző színezetű) radikálisok között az jellemzi, hogy a nyilvános *nemzetközi társaságban*[642] *engem* választottak bizottsági tagnak a németek részéről, *Lelewelt* (egy 80 éves aggastyánt, az 1830–31-es lengyel forradalom veteránját és tudós történészt) a lengyelek, *Imbert-t* (később a párizsi Tuileriák kormányzóját) a franciák, Jottrand brüsszeli ügyvédet pedig, az *alkotmányozó nemzetgyűlés* hajdani tagját, a belga radikálisok vezérét a belgák részéről; ő volt egyúttal az elnök. Mindkét levélből, amelyeket Jottrand (most már öregúr) hozzám intézett *(k. 1) és k. 2) mellékletj)*, úgyszintén Lelewel leveléből *(i) mellékletj)* láthatja, hogy milyen viszonyban voltam ezekkel az urakkal brüsszeli tartózkodásom idején. Jottrand levele *(k. 2) mellékletj)* azután íródott, hogy 1848 február 22-én egy nyilvános gyűlésen viszályba keveredtem vele, úgyhogy bejelentettem neki kilépésemet a *nemzetközi társaságból*.[740] A második levelet akkor írta nekem, amikor Kölnben megalapítottam a *„Neue Rheinische Zeitung"-ot*.

Párizsban 1848 márciusától május végéig tartózkodtam újra.[741] (*Bizalmasan*: Flocon nekem és Engelsnek a *„Neue Rheinische Zeitung"* megalapítására pénzt ajánlott fel. Visszautasítottuk, mert mint *németek* még egy *baráti francia kormánytól* sem akartunk segélypénzeket elfogadni.)

1848 májusától 1849 május végéig kiadtam a *„Neue Rheinische Zeitung"-ot* Kölnben. Az *l) mellékletből* láthatja, hogy megválasztottak a rajna-vesztfáliai demokrácia három elöljárója közül az egyiknek.[742] (*Bizalmasan*: Kölnbe érkezésemkor Camphausen egyik barátja felszólított, hogy menjek el hozzá Berlinbe. Ezt a sugalmazást nem vettem figyelembe.)

1849 júniusától 1849 augusztusáig Párizsban voltam. Bonaparte elnöksége idején kiutasítottak.

1849 végétől[743] *mostanáig, 1860-ig* tartózkodási helyem London. Kiadtam 1850-ben Hamburgban a *„Revue der Neuen Rheinischen Zeitung"-ot*, a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-t (New York 1852), a „Diplomatic Revelations of the 18th century"-t[744] (London 1856), *„A politikai gazdaságtan bírálatához"-t*, első füzet, Duncker, Berlin 1859 stb. Munkatársa vagyok a *„New York Tribune"-nak* 1851-től mostanáig. Amíg tagja voltam a *Német Munkásegyletnek*[4] (1849 végétől 1850 szeptemberéig), ingyenes előadásokat tartottam. Az *o) mellékletből (bizalmas)* látni fogja, hogy hogyan kerültem össze *David Urquharttal*. Azóta mind mostanáig munkatársa vagyok Urquhart „Free Press"-ének. Vele tartok a *külpolitikájában (szembenállás Oroszországgal és a bonapartizmussal)*, de nem a *belpolitikában*, ahol a (vele szemben ellenséges) *chartista párttal* tartok. Ez utóbbi párt lapjainak (különösen a „People's Paper"-nek) hat éven át ingyen dolgoztam. *(Lásd m) mellékletj.)*

1853-ban a „*New York Tribune*" számára írt Palmerston-ellenes cikkeimet[745] Angliában és Skóciában többször újranyomták pamflet formájában 15–20 000 példányban.

Az *m) mellékletből*, amelyet a csak diplomáciával foglalkozó urquhartista klubok egyikének titkára 1856-ban a sheffieldi klub megbízásából írt nekem, láthatja, hogy a belpolitikai nézeteltérések ellenére milyen viszonyban állok az urquhartistákkal.

Az *m) mellékletben* található *levél Ernest Jones* londoni ügyvédtől (barrister-at-law) származik, aki a chartista párt elismert vezetője és költőként is elismerik.

Az *o) n) m) mellékletek* fordítása a *p) mellékletben* található.

Bizonyos londoni német körök ellenem terjesztett pletykáira jellemző Steffen barátomnak a *g) mellékletben*, „A nemes tudatú lovag"-ban kinyomtatott levele (14. old.)[746] (Steffen azelőtt porosz hadnagy és tiszti iskolai oktató volt, most Bostonban él).

A német közönséget a 10 éve tartó szakadatlan támadások ellenére *soha nem* untattam életrajzom *egyetlen* szavával sem. Az ügyvédemmel szemben ezt elengedhetetlennek tartottam az olyan esetben, mint a jelenlegi.

Az *itáliai háborúval* kapcsolatban meg kell még jegyeznem, hogy az *én* nézetem erről teljesen egybevág azzal, amelyet *Fr. Engels* barátom fejtett ki az 1859-ben Berlinben, Fr. Dunckernál megjelent, ismert pamflettjában – „*A Pó és a Rajná*"-ban. Ennek kéziratát Engels még Berlinbe való eljuttatása *előtt* megküldte nekem.

Mi egy szabad és önálló Itália mellett vagyunk, ahogyan 1848-ban a „*Neue Rheinische Zeitung*"-ban minden más német lapnál *határozottabban* síkraszálltunk érte, éppúgy mint Magyarországért és Lengyelországért. De nem akarjuk, hogy Bonaparte (titkos egyetértésben Oroszországgal) az olasz szabadságot, vagy bármely más nemzetiségi kérdést *ürügyül* használjon fel arra, hogy *Németországot* tönkretegye.

20

Marx Charles Dobson Collethoz

Londonba

[Másolat][747]

Manchester, 1860 március 7.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Uram,

Mintho gy néhány napig távol voltam, levelére nem tudtam azonnal válaszolni.

A nyom daszámlát,[89] amelyet Önhöz (ha nem tévedek) február 6-án írt levelemben kérni bátorkodtam, elfelejtette megküldeni. Kérem, juttassa el Marxnénak.

Ami Schaible nyilatkozatát[93] illeti (amelyre Blind elleni eljárásommal *indítottam*), elegendő megjegyezni a következőket:

1. Hogy Blind-e a röpirat „*irodalmi*" szerzője, olyan kérdés, amellyel nem tartozom foglalkozni. A szó *jogi* értelmében *ő* a szerző.

Schaible nyilatkozata (amelynek megtételében, mint a „*Telegraph*"-*ben* mondja, bizonyos „körülmények" három hónapig megakadályozták őt, amelyet azonban én *menten* megszereztem azzal, hogy a Bow Street-i rendőrbíróságon tett két *affidavit* másolatát megküldtem *Louis Blanc-nak*) sok bizonyítékkal szolgál Vogt *ellen*. Semmit sem bizonyít Blind *javára*. Semmilyen vonatkozásban nem menti fel őt. A kéziratot *ő írta* (ha ugyan nem *ő* fogalmazta); Hollinger nyomdájában *kinyomatta*; Hollinger nyomdaszámláját *kifizette*; az „Augsburger Zeitung"-ban két *hamis nyilatkozatot* közöltetett; *ő* és Hollinger *összeesküdtek* ellenem, hogy Wiehe szedőt *hamis* tanúságtételre bírják (és ön tudja, hogy milyen eredménnyel). S ez még nem minden. Blind, mint Ön a szeptemberben Liebknechthez intézett leveléből tudja, volt olyan arcátlan, hogy nyugodtan azt állítsa, neki az egész ügyhöz *nem volt semmi* köze. Végül mindazokat az egymást követő lépéseket, amelyekhez *ő* és Schaible mostanában folyamodtak, az „összeesküvés" miatt a feje fölött lebegő bűnper veszélye *kényszerítette* rá.

2. Lehetségesnek tartom, hogy dr. Schaible eltűrte, hogy Blind bűnbak-

nak tegye meg őt. Úgy tudom, hogy ő Blindnek úgyszólván házi bútordarabja.

3. A fő politikai célt, amelyre törekedtem, Schaible nyilatkozatával elértem. Ez tárgytalanná, semmissé teszi az augsburgi pereket[748], ezt a merő látszat-eljárást; hiszen tanúk ott nem voltak jelen, nem volt vádló, nem volt (igazi) vádlott és voltaképpen *bíróság* sem volt, mert Vogt bölcsességében *nem ahhoz* a fajta bajor törvényszékhez fordult, amelynek a bajor törvény szerint az ilyen ügyben döntenie *kell*. Ugyanezen Vogtról elegendő közölni, hogy egy Genfben, az ő lakhelyén megjelenő svájci lap *(a „Neue Schweizer Zeitung", 1859 november 12-i számában)* közölte: felháborodottan visszautasította Vogtnak azt a kísérletét, hogy *francia* pénzzel megvesztegesse.[749] Ugyanez a lap egy vezércikkben felszólította Vogtot, indítson ellene peres eljárást, éppúgy, ahogyan én egy nevemmel jegyzett, az *„Augsburger Zeitung"-ban* és a *hamburgi „Reform"-ban* megjelent nyilatkozatban[750] felszólítottam Vogtot, hogy perelje be a londoni *„Volk"-ot*. Vogt, noha genfi *kantontanácstag*, és ennélfogva a köz szolgálatában áll, e felhívásokra némasággal válaszolt, miközben az augsburgi komédiával, vagy inkább *bohózattal* az ostoba német liberálisok kegyét hajhászta.

Megkérem, szíveskedjék *ezt a levelet bizalmasnak tekinteni*, mivel az ügyvédek, akik berlini és londoni rágalmazási pereimben eljárnak, úgy látják jónak, ha hallgatásomat – kivéve a legsürgősebb szükség esetén – csak *azután* töröm meg, hogy a peres eljárások már befejeződtek.

Kiváló tisztelettel

K. Marx

21

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba

[Másolat][751]

Manchester, 1860 március 13.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Uram,

Könyvét[219] még nem kaptam meg, különben már *recenziót* írtam volna róla a „New York Daily Tribune" számára.

A Kossuth-ellenes cikket[752] azzal a *kifejezett feltétellel* küldtem meg Önnek, hogy visszakerül hozzám. A cikknek *a legcsekélyebb* jelentőséget sem tulajdonítom, de bizonyos célokra szükségem van rá.

Berlinben és Londonban egy-egy rágalmazási pert indítottam bizonyos lapok ellen, amelyek arcátlan módon kivonatokat közöltek Vogt gyalázkodó írásából[15]. Tíz éven át a legszigorúbb hallgatással reagáltam a legféktelenebb rágalmakra, de tudom, *most elérkezett* az ideje annak, hogy nyilvánosan leleplezzem őket. Barátom, akinek a házából írom Önnek e sorokat, (kereskedő lévén) talán hasznára lehet Önnek. Küldje meg neki (Frederick Engels úrnak, Ermen és Engels urak címén, Manchester) borainak *katalógusát*. De ne alkalmazzon ügynökének olyan fickókat, mint Stoffregen.

Kiváló tisztelettel
Williams[634]

Néhány nap múlva visszatérek Londonba.

22

Marx Lucien-Léopold Jottrandhoz

Brüsszelbe[631]

Manchester, 1860 március 13.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Kedves Uram,

Bocsássa meg, hogy levelének vételét, amelyet Brüsszelből volt szíves írni nekem, nem nyugtáztam hamarabb. Köszönet e levélért, jóllehet tartózkodni fogok attól, hogy azt *bármely* módon felhasználjam. Ha célszerűnek vélném, hogy múltbeli életemről bármilyen hivatalos okmányokat a nyilvánosság elé tárjak, a *brüsszeli epizódot* – már ami a radikálisokhoz fűződő kapcsolataimat illeti – a legjobban két öntől származó levél jellemezhetné (1848 február 25-i és 1848 május 19-i keletűek)[753], amelyeket az irataim között most megtaláltam.

Mivel Ön a republikánusok amerikai iskolájához tartozik (akiknek nézeteit én csak néhány *politikai* kérdésben fogadom el), talán érdekelni fogja az, hogy én mintegy 9 év óta a *New York Tribune*, az első angol–amerikai lap egyik fő munkatársa vagyok. E kapcsolatot felhasználva, Spilthoorn úrnak, amikor átutazott Londonon, az *Egyesült Államokba* szóló ajánlóleveleket adtam. Ha Ön a „*Tribune*"-*ban* bármikor közöltetni kívánna valamit hazájának ügyeiről, számíthat arra, hogy készséggel állok a rendelkezésére.

Az utóbbi időben ellenem intézett arcátlan támadások (amelyek miatt *két rágalmazási pert* indítottam, egyet Berlinben és egyet Londonban) mind a bonapartista táborból erednek. Bonaparte úr, magántitkára, Mocquard úr útján, *nyilvánosan* köszönetet mondott a „*New York Times*"-*nak*, amiért megtett minden tőle telhetőt (és ez a „tőle telhető" roppant hitvány természetű volt), hogy a Kis Császárságról[754] a „*New York Tribune*"-*ban* (1852 óta) közölt szigorú bírálataimat ellensúlyozza.

Tisztelettel
alázatos híve
K. Marx

Itt Manchesterben csak néhány napig tartózkodom. Címem: 9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill, London.

Ha Ön olvas német könyveket, örömmel küldök Önnek egy példányt „Kritik der politischen Ökonomie" című, Berlinben most kiadásra kerülő könyvem első részéből.

23

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Manchester, 1860 március* 15.

Kedves Lassalle,

Hálás köszönet, hogy Dunckernál fáradozott a brosúrám[38] érdekében. Beleegyeztem volna abba, hogy megnevezzem magamat, ha időközben egy másik kiadó** nem fogadta volna már el a dolgot (e levél megérkeztekor valószínűleg már meg is jelent), s ha nem volna fontos nekem, hogy „»A Pó és a Rajna« szerzőjének" előbb pozíciót teremtsek a katonai irodalomban, mielőtt hivatalosan (ti. a címlapon) mint civil odaáll a hadnagyok elé. Annak az érvének, hogy Ön egészen bizonyosan meggyőz bennünket, s ezért úgy tartja, a mi érdekünkben áll, hogy ne kompromittáljuk magunkat, *a nevünket közölve* az olasz históriáról vallott eddigi felfogásunkkal, *szubjektíve* bizonyára döntő értéke van; mint ahogyan mi is biztosíthatjuk Önt, hogy ugyanolyan bizonyosak vagyunk abban, hogy meggyőzzük Önt, annál is inkább, mert a mi felfogásunk egy olyan diplomáciai anyag pontos tanulmányozásán alapszik, amely Londonban, legalábbis egyes pontokban, meglehetős teljességben a rendelkezésre áll, Berlinben viszont biztosan *nem* hozzáférhető a közönségnek (és nagyrészt egyáltalában nem is létezik Berlinben).

Marx tegnapelőtt megkapta az Ön levelét és majd válaszol rá, egyelőre itt mellékelem „A nemes tudatú lovag"-ot, amelyet Marx korábban elfelejtett megküldeni.

Apropó. Néhány nappal ezelőtt levelet kaptunk Nothjungtól. A szegény ördögre kiszabadulása után kimondták, hogy „sok évi távolléte miatt" (!!!) elvesztette mülheimi illetőségét, s megtiltották neki, hogy Köln öt mérföldes körzetén belül mutatkozzék. Fényképész lett Boroszlóban, s ott sok fáradsággal megszerezte a lakhatási engedélyt. S most beköltözési illetéket, tűzhelyalapítási illetéket meg még egy sor egyéb, csak a porosz szótárakban

* *A kéziratban:* február. – *Szerk.*

** G. Behrend. – *Szerk.*

előforduló históriát kell megfizetnie. Hogy a szegény fiú a hosszú fogság után, amely ráadásul hontalanná tette (vajon melyik országban fordulhatnak elő efféle dolgok!), képtelen erre, azt gondolhatja, és tekintettel az ott még uralkodó kedélyes törvényekre, nem tud létezni, ha nem intézi el mindezt a vacakságot. Nem volna mód rá, hogy ott valamit tegyenek az érdekében? 1848 előtt ilyen dolgok a Rajna-tartományban nem fordultak elő, s még a burzsoáknak is, akik segítettek abban, hogy az ilyen gyalázatos törvényeket ránk oktrojálják, kötelességük egy ilyen szegény ördögön segíteni. Hontalan, mert sok évig távol volt, egy porosz várbörtönben – egy angolnak mesélje ezt el valaki! Címe: P. Nothjung, fényképész, Zwingergasse 7. sz., a fürdő épületében. Az Ön boroszlói összeköttetéseit tekintve könnyű lesz valamit tennie érte. Egyébként ez a mi exszabónk a várbörtön-egyetemen úgy látszik egész takarosan kiművelte magát és egész civilizáltan ír.

Én most apróságokat írok az új porosz katonai szervezetről és felajánlottam őket Dunckernak.

Tout à vous.*

F. Engels

Hogy el ne felejtsem: Marx írt a vörös Wolffnak, de már évek óta semmit nem hallottunk róla.[755] Időközben Vogt ismét Plon-Plonnál ebédelt az homme entretenu** és szédelgő Klapka társaságában.

Ismét felbontom a levelet, amelyet már lezártam a „Lovag" nélkül, hogy megmondjam Önnek: az itt Manchesterben még létező egyetlen példányt nem tudjuk megtalálni, biztosan elcsórta valaki. Marxnak van még néhány példánya Londonban, s azt írja, hogy azonnal küld belőle nekünk, s aztán mindjárt eljuttatunk Önnek egyet.

Nagy szívességet tenne nekem, ha postán nyomban, bérmentetlenül elküldené nekem a „Volkszeitung" és a „Nationalzeitung" néhány példányát, amelyekben a hadsereg berendezkedését tárgyalják, úgyszintén egy vagy két ott megjelent kis brosúrát e tárgyról – mindezt *egy* keresztkötésben. Máskülönben egész örökkévalóság, amíg a dolgok ide eljutnak hozzám, az újságokat pedig különben egyáltalán nem is látom.

* – Kész híve. – *Szerk.*

** – kitartott férfi – *Szerk.*

24

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 március 27.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Mellékelten küldöm az *utolsó* két iratot, amelyek az eddig eljuttatottak kiegészítésére szolgálhatnak. Az *első* a „*New York [Daily] Tribune*" főszerkesztőjének hozzám intézett levele.[686] Mellékeltem ennek német fordítását.

A második irat nagyon fontos annak bebizonyítása szempontjából, hogy a nyomorult Cherval, alias* Nugent, alias Crämer, *Genfben* sem volt velem kapcsolatban, hanem ellenkezőleg, a kölni kommunista-perről szóló írásom következtében kergették el onnan. A levél Párizsból, Johann Philipp Bekkertől származik[756] (Becker az 1830–31-es ügyek miatt menekült el, 1848–49-ben előbb a badeni szabadcsapatok vezére, majd a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg ezredese volt, most üzletember Párizsban, s úgyszólván a német emigráció veteránja); a levél Rheinländer londoni kereskedőnek szól, akivel Becker üzleti összeköttetésben áll. Rheinländer úr, akit ismerek, volt szíves átengedni nekem a levelet.

Mostani levelemen kívül a következőket küldtem Önnek:

1. Február 21-i kelettel meghatalmazást mellékletekkel.**
2. Február 24-i kelettel egy levelet mellékletekkel.***
3. Március 3-i kelettel két csomagot mellékletekkel.°

Remélem mármost, hogy postafordultával megkapom először is a különböző levelek stb. vételének igazolását, másodszor pedig hallok majd valamit arról, hogy hogyan halad a per.

Teljes tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

* – másképpen; más néven – *Szerk.*
** *V. ö. 435–436. old.* – *Szerk.*
*** *V. ö. 441–457. old.* – *Szerk.*
° *V. ö. 473–483. old.* – *Szerk.*

25

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[631]

London, 1860 április 4.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Uram,

Pamfletjét[219] *még nem* kaptam meg.

Engels úr a *legjobb* barátom, következésképpen mindent meg fog tenni, hogy hasznára legyen Önnek.

Stoffregent nem ismerem, de Manchesterben több kereskedőtől hallottam, hogy *tapintatlan*, tolakodó ember stb.* Ám Lancashire néhány alsóbb társadalmi rétegében talán éppolyan jól el tudja adni az Ön borait, mint akárki más.

Lekötelezne, ha *postafordultával* megküldené nekem Perczel tábornok címét. Bizonyos felvilágosítást szeretnék kapni tőle. Milyen viszonyban van P.-lel?

Az ügyek haladnak.

Tisztelettel
A. Williams[634]

* *A mondatban több szó nehezen olvasható. – Szerk.*

26

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1860 április 9.
(Cím a régi)

Kedves Lassalle,

Legutóbbi leveled óta sok minden történt. Engels apja meghalt, és Engels a porosz kormány engedélyével két hetet Poroszországban töltött. Én viszont túl voltam halmozva tennivalóval és most is csak egészen röviden írhatok neked.

1. Berlini ügyvédem* kötelezett arra, hogy *nevét ne említsem*. Mindazonáltal, hogy ha hathetes hallgatása a neki küldött rengeteg anyag ellenére, a különböző sürgetések ellenére tovább tart, a nyakára kell másznod, mert április 22-én elévül a dolog.

2. Vogt Párizsban volt Plon-Plonnál. Ismerőseim látták Vogtot és beszéltek vele. Ennek ellenére szemérmetlenül kinyilatkozta vagy kinyilatkoztatta német újságokban, hogy *nem volt Párizsban*.

3. A Humboldtot *nem* kaptam meg.[757]

4. A „Nemes tudatút" ma elküldöm neked.

5. Régi barátom, *J. Weydemeyer*, feladta helyettes földmérő-mérnöki állását Wisconsin államban, az amerikai „*Munkásszövetség*" felszólítására (ez egy nyíltan működő társaság, amelynek az Egyesült Államokban mindenfelé vannak ágazatai[758]), mert a szövetség áttette *központját* New Yorkból Chicagóba (Illinois). Weydemeyer ott átveszi majd egy munkások részvényeiből alapított napilap szerkesztését. Chicago egyre inkább az amerikai Északnyugat központjává válik, ahol túlsúlyban van a német befolyás. Weydemeyer felszólított engem, hogy toborozzak tudósítókat a lap számára,[759] amit itt, Párizsban és Svájcban megtettem. Felkérlek, hogy a német tudósítást (lehetőleg *kétszer* hetenként) te vedd át. Fizetésről nincs szó. Ez pártmunka, de *nagyon* fontos. Weydemeyer egyike a *legjobb* embereinknek. Ha, mint remélem, belemégy a dologba, akkor mindjárt fogj hozzá és küldd a leveleket a következő címre:

* Weber igazságügyi tanácsos. – *Szerk.*

„J. Weydemeyer, a chicagói Munkásegylet címén, postafiók 1345, *Chicago* (Illinois), *Egyesült Államok.*"

6. Örültem, amikor a „Neue Rheinische Zeitung" átlapozásakor (Vogt miatt volt rá szükség) úgy láttam, hogy egy rövid vezércikkben lándzsát törtünk Ludmilla Assing kisasszony mellett a „Vossische"-val[760] szemben.

7. Megtehetnéd-e, hogy röviden vázold, mit tett-vett a „*Nationalzeitung*"-*beli* nemes Zabel a reakció ideje óta? A vázlat levél formájában megjelenhetne névaláírásoddal a brosúrámban[125]. *Nagyon tiszteletreméltó menekültek* társaságában jelennél meg itt, akik ebben a brosúrában más személyekről írnak. Egyesek névtelenül, mások névaláírásukkal. Többen *nem* is tartoznak pártfrakciónkhoz.

Barátod

K. M.

27

Marx Georg Lommelhoz

Genfbe

[Vázlat][761]

[London,] *1860 április 9.*

G. Lommelnak. (Genf)

Polgártárs,

Siebel, akivel néhány nappal ezelőtt Svájcból való visszautaztában itt Freiligrathnál találkoztam, elmondta nekem, hogy egy levél, amelyet Manchesterből február 26-án a „»Neue Schweizer Zeitung« szerkesztőségének" küldtem és Önnek szántam, Brass kezébe került. Nekem azt mondták ugyanis, hogy Ön a szerkesztője a „Neue Schweizer Zeitung"-nak, amelyet még sohasem láttam. Ebben a hitben írtam, mivel az ön jó hírű nevét ismertem a forradalom évkönyveiből, – Brass úrnak nem írtam volna.

Amit Öntől kapni szerettem volna, az felvilágosítás Vogt ténykedéséről. Csak úgy áramlik hozzám az anyag Vogt és a többi bonapartista ügynök üzelmeiről olyan emberektől, akik a forradalmi párt különböző árnyalataihoz tartoznak különböző országok emigrációjában. De kritikusan és szigorúan az igazsághoz híven óhajtok munkához látni. Igen értékes lenne ezért számomra egy írás Öntől, aki olyan pontosan ismeri a svájci viszonyokat.*

Ami az Ön „Hinter den Kulissen" c. írását[105] illeti, amelyből Siebeltől egy példányt kaptam, nagyon érdekelt, és fontosnak tartom, hogy a második része is megjelenjék. Ez *utóbbi számára* talán tudnék *itt* szerezni Önnek egy fizető könyvkereskedőt. Ami az első részt illeti, azt hiszem, hogy 300 példányt darabonként egy frankért el tudnék helyezni, részben közvetlen eladás útján a különböző londoni egyesületekben, részben könyvkereskedők útján. Csak *előbb itt kellene lenniök* a példányoknak. Küldje el őket, ha a dolog megfelel Önnek, „Petsch etc. London" könyvkereskedés címére.

---

* *A kéziratban törölve:* Ha ez netán ütköznék azzal a brosúrával, amelyet Ön szándékozik Vogtról írni, úgy ez könnyen elkerülhető. – *Szerk.*

Végül még egy másik javaslatot is tennék Önnek. J. Weydemeyer barátom (azelőtt a frankfurti „Neue Deutsche Zeitung" egyik szerkesztője) most feladta helyettes földmérő-mérnöki állását Wisconsin államban, az *Egyesült Államok* Munkásszövetségének[758] felszólítására (a szövetség átteszi központját New Yorkból Chicagóba), hogy Chicagóban átvegye a „Stimme des Volkes" c. napilap szerkesztését, amelyet a Munkás- és Tornaegylet alapított. Weydemeyer felkért engem, hogy toborozzak tudósítókat Európában,[759] amit itt, továbbá Párizsban és Berlinben már meg is tettem. Bátorkodom felkérni Önt a *svájci* tudósításra, egyelőre hetenként *egyszer*. Honorárium levelenként 2 dollár (10 frank). A fizetség egyelőre, mint az egy ilyen laptól és főként eleinte várható, gyenge; de javulni fog, ahogy fellendül a lap. Mostanáig csak *egy* napilap létezik Illinois államban, a „Staatszeitung"[762]. Chicago azonban napról napra egyre inkább egész Északnyugat-Amerika központjává válik, s ott a német népesség igen erős. A *pontos* fizetést én garantálom. Ha elfogadja a javaslatot, fogjon hozzá mindjárt *ezen a héten* és szíveskedjék erről értesíteni engem. A cím:

J. Weydemeyer, a chicagói Munkásegylet címén, postafiók 1345, *Chicago* (Illinois), *Egyesült Államok*.

Hogy Vogtra visszatérjek, egy különböző német újságokban megjelent (február elejei) nyilatkozatomból[55] bizonyára látta, hogy Vogt paszkvillusára[15] válaszolok majd, ha elintéződött a rágalmazási per, amelyet a berlini „*Nationalzeitung*" ellen a Vogt-féle tákolmány utánnyomása miatt folytatok.

A 180–181. oldalon (ld. a megfelelő passzust) Vogt egy „összeesküvésről" beszél, amelyet állítólag a lausanne-i munkásünnepélyen meghiúsított. Tudna nekem erről a hetvenkedésről felvilágosítást nyújtani? A passzus szó szerint a következőképpen hangzik:[763] Mi igaz ebből?

Végül bátorkodom még megjegyezni, hogy Vogt ténykedésének ecsetelése, amelyet levél formájában írhatna meg nekem – más menekültek igen tiszteletreméltó társaságába kerülne ezzel – (de ez a berlini per miatt csak később jelenhet meg) –, brosúrámnak Öntől származó önálló részét alkotná; az Öntől kapott részért az ívhonoráriumot, amelyet a könyvkereskedő nekem fizet, természetesen eljuttatnám Önnek. Ezt azért említem meg, mert a menekültek körülményeit, amelyek között magam is csekély megszakítással 17 éve élek, pontosan ismerem, s nagyon igazságtalan volna, ha egyikünk a másik rovására kapna fizetséget egy könyvkereskedőtől. Írásomnak[125] a berlini per miatt, és mert Vogt fő támadása stb. ellenem irányul, nagy kereslete lesz, és jó könyvkereskedőre talál majd Németországban. Kérdéses, hogy az ügy érdekében nem kívánatos-e a támadók erőinek összpontosí-

tása. Ön természetesen teljesen a saját belátása szerint dönt erről, és bizonyára semmi esetre sem érti félre nyílt eljárásomat*.

Üdvözlő kézszorítással

kész híve
K. M.

Ha ír nekem, küldje a következő címre: A. Williams[631] Esq., 9, Grafton Terrace, Maitland Park. Haverstock Hill, London.

* *A kéziratban e bekezdés előtt törölve*: Láttam az Augsburger Zeitungban, hogy Ön szintén pamfletot szándékozik kiadni Vogt ellen. Ez talán hasznosabb lenne az ügynek. – *Szerk.*

28

Marx Johann Philipp Beckerhez

Párizsba

London, 1860 április 9.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Kedves Becker barátom,

Mindenekelőtt szívből köszönöm levelét, Siebelnek tett szóbeli közléseit és a *levelezés elküldését*. Sieur Vogt* támadását – minden egyébtől eltekintve – már csak azért is szerencsés eseménynek kellene tekintenem, mert közelebbi kapcsolatba hozott engem forradalmunk és emigrációnk veteránjával. Egyébként nem osztozom a filiszterek csodálkozásában az Ön életének következetességét illetően. Eddig mindig azt tapasztaltam, hogy az igazán derék természetűek mind – csak az öreg Levasseurt, Cobbettet, Robert Owent, Lelewelt, Mellinet tábornokot említem –, ha egyszer rátértek a forradalmi útra, még a vereségekből is mindenkor új erőt merítettek és egyre határozottabbak lettek, minél tovább úsztak a történelem áradatában.

Levelem közvetlen célja – azon a kívánságon kívül, hogy Önnek személyesen fejezzem ki köszönetemet – az a megbízatás, amelyet régi barátom, J. Weydemeyer ruházott rám, hogy Európában tudósítókat toborozzak a „Stimme des Volkes" számára.[759] Ezt a lapot ugyanis most alapította Chicagóban az *amerikai Munkásszövetség*[758], amely áttette központját New Yorkból Chicagóba. Ez egy napilap, és annál is inkább nagy jelentőségre tehet szert, mert Chicago mindinkább az Északnyugat metropolisává lendül fel. Mellékelten megküldön Önnek a program bevezető részét.

A feltételek a következők: Önnek *egyszer* hetenként kellene írnia. Honorárium levelenként 2 dollár. Ez negyedévenként mintegy 5 £ vagy 125 frank lenne. A honorárium csekély, mint ez egy munkáslapnál másként nem is lehetséges. Másfelől Weydemeyer barátom jelleme garantálja a pontos fizetést, ami különben az amerikai német lapoknál nem éppen így van.

---

* – Vogt úr – *Szerk.*

Ha eleget tenne a felszólításnak, már a *jövő* héten elkezdhetné, de előbb értesítenie kellene engem.

A nagyon értékes levelezést tartalmazó csomagot postán kaptam meg egy nappal Siebel Londonba érkezte előtt. Beköttetem majd és mindig készenlétben tartom, hogy az Ön rendelkezésére állhasson. Van benne egy dokumentum a Willich ellen fellázadt hadoszlopról,[764] amely hallatlanul jellemző erre a Don Quijotéra.

Nagyon szeretném – és a brosúrám[125] szempontjából nagyon fontos volna –, ha Ön, aki Fazyt olyan pontosan ismeri, egy *rövid vázlatot* juttatna el nekem Fazy ügyködéséről *az államcsíny óta*, s hozzá egy miniatűr jellemképet erről az emberről. Vogt szerintem csak a famulusa Fazynak, akit egyszer láttam Párizsban (1843-ban), s mint a „National"[765] egykori munkatársát (ahol a legjobbak is *rosszak* voltak) nyomban helyesen felismertem.

Lommel kis írásműve[105] szórakoztató és egynémely hasznos leleplezést tartalmaz 1847–48-ról. Csak azzal nem tudok egyetérteni, hogy nagyon kicsinyes elképzelései vannak a forradalmi év forrásairól. De talán éppen szemléletének beszűkültsége segíti hozzá, hogy azt a terepet, amelyet személyesen ismert, elevenen ábrázolja és helyesen értelmezze.

Az Ön két kis verse – Leibnizről és „Alles Wurst" – rendkívül tetszett nekem, s jó lenne, ha ezeket (amennyiben javaslatomat elfogadja) mellékelné a Weydemeyernek küldendő első levélhez. Weydemeyer címe a következő:

J. Weydemeyer, a chicagói Munkásegylet címén, postafiók 1345, Chicago, Ill., Egyesült Államok. (Az Ill. tudniillik Illinoist jelenti.)

Üdvözlő kézszorítással

kész híve
K. Marx

29

Engels Emil Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1860 április 11.

Kedves Emil,

Mit gondolsz, mik Gottfried Ermen *legújabb* javaslatai?

1. Anyánkat részletekben akarja kifizetni és az üzletet egyedül átvenni;

2. *én* a szerződésben kikötött feltételek mellett még négy évig maradjak nála mint alkalmazott!

Azt hiszi ez az ember, hogy ilyen olcsón fogjuk neki átengedni az Ermen & Engels cég örökségét, s hogy én még köszönettel fogadom majd el tőle az ilyen degradálást.

A tárgyalás egész barátságosan folyt. Az engem illető javaslatát egyenesen visszautasítottam, mire kilátásba helyezte, hogy 4 év múltán *talán* üzlettársa leszek; erre vonatkozólag garanciákat kértem, mielőtt a dolgot megfontolhatom, s megmondtam neki, hogy mindannyiunk véleménye szerint, ha szétválásra kerül sor, a szétválásnak természetben és kényszeregyezségi alapon kell végbemennie. Ez nagyon meglepte őt, s tovább nem jutottunk a dologban. Azt hitte, hogy Barmenban most sürgősen pénzre van szükségünk (ez ügyben felvilágosítottam) és ki akarta használni az alkalmat. Egyszóval nagy csalódást okozott neki a beszélgetés, s jön ő még majd másként is hozzánk. A többit szóban.

Charlesra e história után biztosabban számíthatunk, mint valaha, és már arra gondol, hogy mi ketten bármire rákényszeríthetjük Gottfriedot, talán még arra is, hogy visszavonuljon a magánéletbe.

Fivéred

F. Engels

30

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 április 13.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Tegnapelőtt múlt két hete, hogy elküldtem Önnek az utolsó iratokat azzal a kéréssel, hogy szíveskedjék az eddig küldött levelek és mellékletek vételét igazolni, úgyszintén néhány szóval értesíteni engem arról, hogy hogyan halad a per.* Nagyon nyugtalanít, hogy semmi hírt nem kaptam, annál is inkább, mert a február 22-ről kelt levele szerint a vád *április 22-én* elévül, s ugyanezen levél szerint hamaros értesítést várhattam Öntől.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

* *V. ö. 491. old. – Szerk.*

31

Marx Perczel Mórhoz

St. Hélier-be[766]

London, 1860 április 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Mélyen tisztelt Tábornok Úr,

Egy írás miatt, amelyet a bonapartista üzelmekről közzéteszek,[125] bátorkodom Önhöz is fordulni, mint az európai szabadság egyik legderekabb élharcosához. Ön a legutóbbi olasz háború idején kiadott egy nyilatkozatot, amelyben megmutatta, hogy átlátott a szélhámosságon és ezért időben visszavonult a színpadról – komoly bizonyítéka ez az Ön fölényének a komédiás Kossuthtal és talpnyalóival szemben. Ezt a nyilatkozatot sajnos elvesztettem. Evégett Szemeréhez fordultam Párizsba. Ő Önhöz utasított. Ezért, ha szíveskednék e nyilatkozat másolatát a Magyarország és Olaszország becsapásáról szóló nyilatkozatokkal együtt nekem elküldeni, szolgálatot tenne a jó ügynek.

Már 1859 nyarán a *New York Tribune-ban* és a *londoni Free Press-ben* megjelentetett cikkeimben Önt neveztem meg mint a magyar katonai emigráció egyetlen olyan tagját, aki sem a francia–orosz diplomácia megvásároltjaihoz, sem annak rászedettjeihez nem tartozott, és akinek nem imponáltak Kossuth fantazmagóriái. Tervezett új könyvemben szívesen juttatnám Önt a díszhelyre, amely megilleti.

Bátorkodom emlékeztetni Önt, hogy én már 1848–49-ben, mint a „*Neue Rheinische Zeitung*" főszerkesztője a forradalmi Magyarország legelszántabb előharcosa voltam Németországban. Most éppúgy, mint akkor, úgy tekintem *Magyarország függetlenségét és önállóságát, mint conditio sine quá-t* Németországnak a szolgaságból való megváltásához.* De éppilyen határozottan elvetem azokat a törekvéseket, amelyek a *nemzetiségeket* a moszkovita–decembrista intrikák ürügyévé akarják lealacsonyítani.

Megkülönböztetett nagyrabecsüléssel

tisztelő híve
Dr. Karl Marx

* – *elengedhetetlen feltételt – Szerk.*

32

Engels Gottfried Ermenhez

Manchesterbe[631]

[Vázlat]

Manchester, 1860 április 19.

Uram,

Nem habozom sajnálkozásomat kifejezni afelett, hogy Ön megütközött azon, hogy a kalkulációs könyvet ebédidő alatt hazavittem. Minthogy könyveket azelőtt is hazavittek mások, akik az irodával kapcsolatban állnak, nem számítottam rá, hogy ez bosszúságot okoz Önnek. Ami netáni szándékaimat illetné, hogy jogtalan előnyöket szerezzek magamnak, Ön is tudatában van annak, hogy a szóban forgó könyvben foglalt kalkulációk annyira túlhaladottak, hogy egyetlen abban szereplő adat sem egyezik a mostani tényleges költségekkel. Ilyen szándékom tehát nem lehetett, és remélem, hogy most kifejezésre juttatott érzéseit semmiképpen sem befolyásolja a cég ügyeinek lezárását vagy más módon történő rendezését célzó intézkedések kilátása, mivel minden résztvevő érdekében áll, hogy az ilyen ügyeket baráti, méltányos szellemben bonyolítsák le.

Maradok, Uram,

alázatos szolgája
Fred. Engels

G. Ermen úrnak

33

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 április 21.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Tizenegy nappal ezelőtt küldtem Önnek egy levelet,[767] amelyben jeleztem, hogy számos levelemre (mellékelt dokumentumokkal, meghatalmazással stb.), amelyeket innen és Manchesterből küldtem, két hónapja sem a vétel igazolását, sem választ nem kaptam, jóllehet a február 22-i levele szerint hamaros értesítést várhattam Öntől, s ugyanezen levél szerint a vád április 22-én (tehát holnap) elévül. Ezért kértem felvilágosítást.

Minthogy erre a levelemre sem kaptam választ, arra kell következtetnem, hogy

vagy nem érkeztek meg leveleim, noha a legutóbbit kivéve mindet ajánlottan küldtem;

vagy pedig Önnek legalább *egy* levelét elsikkasztották.

Ha tehát ez a levelem is az előzők sorsában osztozna, akkor megkeresésssel fordulok az itteni főpostahivatalhoz és a porosz követséghez, szükség esetén pedig nyilvános reklamációval is élek a *londoni „Times"-ban.*

Teljes tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

34

Marx Georg Rheinländerhez

Londonba

[London,] 1860 április 24.

Kedves Rheinländer,

Nagyon lekötelezne, ha felkérné Stecher urat, hogy pontosan (a lehető legpontosabban) közölje Önnel, hogy *mikor* érkezett Cherval először Genfbe, *meddig* maradt ott és *mikor* játszódott le eltűnési jelenete.

Mutatkozzék már egyszer nálam. Mindenféle mesélnivalóm van.

Híve

K. Marx[768]

35

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1860 április 24.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Nagyon köszönöm a Humboldtot[757] és a Fichtét[769]. Az utóbbit még nem olvastam, de okosan cselekedtél, hogy bevetetted. Leveled megérkeztekor elküldettem magamnak Engelsszel mind a te leveledet, mind Weber berlini igazságügyi tanácsosét. Az utóbbiból láttam, hogy a nevének említésével kapcsolatos dolog *csakis* az újságokban megjelenő nyilvános közléseimre vonatkozik*; ebben tehát egy quid pro quó-t** követtem el.

Ma írt nekem Weber, s leveléből a következő derül ki: *eredetileg* a bűnvádi keresetet választotta. E hó 18-i kelettel a következő végzést kapta:

„Eredetiben vissza Dr. Karl Marx úrnak, Weber igazságügyi tanácsos úr kezéhez, azzal a közléssel, hogy *nem* forog fenn *közérdek*, amely nekem az eljárásra indítékot adna. (A büntető törvénykönyvet életbe léptető 1851 április 14-i törvény XVI. cikkelye.) Berlin, április 18. stb. Lippe."

Weber e végzés ellen panaszt tett a főállamügyésznél***. Egyúttal becsületsértési vádat jelentett be a polgári bíróná l, hogy félbeszakítsa az elévülést és egy másik utat is nyitva tartson.

Brosúrámhoz[125] természetesen nyomozást indítottam Párizsban és Svájcban; sőt még egy külön megbízottat° is küldtem Genfbe. Most már a kezemben vannak a *bizonyítékok*, hogy Vogt francia ügynök. E pillanatban nem érzi magát többé biztonságban Genfben, s ezért utánanézett, hogy egy másik kantonban nyerje el az állampolgárságot.

Apropó. Egy ismerősöm°° (egy berlini) rendíthetetlenül és szilárdan

---

* *V. ö. 493. old.* – *Szerk.*

** – felcserélést, összecserélést – *Szerk.*

*** Schwarck. – *Szerk.*

° Karl Siebel. – *Szerk.*

°° Julius Faucher. – *Szerk.*

állítja, hogy bizonyos Mayer vagy Meier az Abraham M. és Tsa (vagy Fiai) cégtől, aki Berlinben, a Viktoriastrassén lakik, a „Daily Telegraph" tudósítója.[69] Nem kérhetnéd meg a hölgyeidet, hogy nyomozzák ezt ki?

A leveledre később válaszolok.

E sorok nyilván már nem találnak Berlinben.

Barátod

K. M.

36

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 április 24.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Van szerencsém 15 tallér előleget mellékelni, és egyúttal közölni, hogy az Ön által tett valamennyi lépéssel teljesen egyetértek.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

Ui. Párizsban és Svájcban, de főként Genfben eszközölt nyomozásaim révén immár a kezemben vannak a *bizonyítékok* (amelyeket később, a per *után* egy brosúrában hozok nyilvánosságra), hogy Karl Vogt professzor egészen közönséges francia ügynök. Egyébként azt hiszem, Nizza és Szavoja annektálása után még a legelvakultabbak is tisztán látják majd „Itália felszabadításának művét", a Németországot fenyegető veszedelmet, s hogy igazuk volt azoknak, *akik idejekorán figyelmeztettek.*

37

Engels Emil Engelshez

Barmenba

Manchester, 1860 április 25.

Távirat

Szombati levéllel részben egyetértek – pénteken este korlátozott meghatalmazással ott leszek – csütörtökön reggel indulok – remélem ott találom Blankot.

38

Marx Eduard Fischelhez

Berlinbe

[Másolat]

[London,] 1860 május 8.

E. Fischelnek

Igen tisztelt Uram,

Hálás köszönet leveléért és fáradozásaiért. Mayerra vonatkozólag a napokban elküldöm Önnek a kis Faucher levelét.*

Ami az újságvállalkozást illeti, nincs ellenemre, hogy abban részt vegyek.[770] Csak előbb többet kellene tudnom az intézményről, a tendenciájáról stb. Azt hiszem, hogy a külpolitikában (és innen, Angliából, mégiscsak ez lenne a fő dolog) lényegében teljesen egyetértünk. A belpolitikában ezzel szemben nagy véleménykülönbségek állhatnak fenn. A legfontosabb persze, hogy tudjuk, milyen álláspontot foglal el majd a lap Poroszországban. Ha távol tartja magát az élesen egyoldalú pártálláspontól, akkor nézetem szerint a jelen pillanatban, amikor Németország veszélyben van, különböző pártok nézeteit valló emberek is tevékenykedhetnek *közösen* a külső ellenség ellen, anélkül hogy kölcsönösen engedményeket tennének egymásnak.

Kész híve
K. Marx

Egyidejűleg (május 8-án) levél ment Engelsnek, Borkheimnak, Eccariusnak, Petschnek és Weydemeyernek.

---

* *V. ö. 506–507. old. – Szerk.*

39

Marx Karl Siebelhez

Manchesterbe

[London, 1860] május 15.

Kedves Siebel,

Mellékelten a berlini végzés, amely szerint a bűnvádi keresetet elutasították.[771] A magánvád sohasem fog előremozdulni. Légy szíves, közölj néhány sort a tényállásról a *„Mittelrheinische Zeitung"-gal.* Küldd vissza nekem a levelet, mihelyt Gumpertnak és Lupusnak megmutattad.

Még egy könyvkereskedővel sem léptem kapcsolatba a pamflet[125] miatt, s még habozom, hogy Lipcséhez vagy Hamburghoz forduljak-e?

Engels tegnap este épen és egészségesen elutazott innen.

A „Szfinksz"-et[120] nem kaptam meg tőled; nem tesz semmit. Nem tekintem Boustrapát[494] szfinksznek és még kevésbé Karl Grün urat Oidipusznak.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó.

Ha egy kis cikket küldesz „Berlinből" a „Mittelrheinische Zeitung"-nak a perem menetéről, fel lehetne használni az alkalmat arra is, hogy néhány szót beleszőj az Eichhoff–Stieber-perről[43], amelyben első fokon május 10-én hoztak döntést Berlinben. Eichhoffot ugyanis Stieber „megrágalmazása" miatt 18 hónapra ítélték. A rágalmazás fő pontja Stieber denunciálása volt (a londoni „Hermann"-ban) a hamis esküvések, lopás stb. miatt, amelyeket a kölni kommunista-perben (1852)[3] elkövetett. A porosz törvényszék eljárásának jellemzésére íme a következő csattanók:

1. Eichhoff denunciálásának alapját (az én pamfletomtól[675] eltekintve, amelyet persze nem volt szabad megneveznie) azok a nyomtatott beszámolók képezték, amelyek a kölni tárgyalások *közben* a „Kölnische Zeitung"-ban megjelentek, s amelyeknek a hitelessége ellen *soha* nem emelt panaszt sem Stieber, sem bárki más. A bíróság ezeket a beszámolókat *megenged-*

hetetlen bizonyító anyagnak nyilvánította. Valahányszor Stieber érdekében állt, a bíróság *hitelesnek* ismerte el a „*Vossische Zeitung*"-*ban* megjelent beszámolókat (amelyekről valószínűleg maga Stieber gondoskodott), **mert** signor Stieber „hitelesnek" nyilvánította őket. Valahányszor Stieber denunciálójának érdeke *ellen* volt, ugyanez a bíróság egyedül *hiteles* forrásnak nyilvánította azt a sovány összefoglalót, amelyet a törvényszéki írnok a jegyzőkönyvében ad.

2. Goldheim rendőrtanácsost és Greif rendőrhadnagyot, Stieber főcinkosait és alárendelt eszközeit az 1852-es kommunista-perben, minden keresztkérdéses kihallgatás alól mentesítették, mert a törvényszék ezeket az urakat nem akarta kitenni annak az alternatívának (ezt a törvényszéki elnök nyíltan megmondta), hogy „vagy hamis esküt tegyenek, vagy pedig önmaguk ellen valljanak". Másrészt helyt adtak tanúvallomásaiknak mint Stieber *mellett* szóló mentesítő bizonyítékoknak.

3. Stieber–Greif 1851-ben Reuter porosz rendőrügynökkel betörettek Oswald Dietznél, és iratokat lopattak el, amelyeket Stieber a kölni per folyamán (jóllehet a vádhoz valójában semmi közük nem volt) bizonyíték gyanánt terjesztett elő. Ez a *lopás* volt Eichhoff Stieber elleni denunciálásának egyik pontja. S most figyelem! Drenkmann királyi államügyész a következő vadonatúj elméletet állította fel a lopásról. „Nem kell firtatnunk", mondta, „hogy az iratokat lopással szerezték-e meg vagy sem; *a vádlott* megítélése szempontjából ez közömbös. Ha csakugyan lopással tettek volna szert az iratokra, akkor a rendőrtisztviselőt, aki ilyesmi útján jutott hozzájuk, nem lehetne törvényes értelemben lopással, *legfeljebb* erkölcstelen eljárással vádolni. A törvényes értelemben vett lopáshoz megkívántatik a dolus malus*: ilyen pedig a rendőrtisztviselőknél, akik egy effajta lopást kezdeményeztek volna, *nem feltételezhető*, minthogy céljuk nem a magánhasznuk, hanem az állam *érdeke* lett volna." Egy porosz rendőrtisztviselő tehát „legfeljebb" erkölcstelen cselekedetet, de nem jogi értelemben vett bűntényt követ el, ha Londonban betör egy házba és ott „lop". Ez a porosz állam által az angolokra oktrojált felfüggesztése a common law-nak**.

4. Hirsch, aki börtönben ül Hamburgban, eskü alatt tett tanúvallomást arról, hogy a jegyzőkönyvet ő és Fleury gyártotta Greif felügyelete alatt. Miért nem vitték Hirschet Berlinbe, hogy ott a törvényszéki tárgyalás folyamán tanúként kihallgassák?

---

* – gonosz szándék – *Szerk.*

** – szokásjognak – *Szerk.*

40

Marx Eduard Fischelhez

Berlinbe

[Másolat]

[London,] 1860 június 1.

Fischelhez.

Igen tisztelt Uram,

Három hétig egy májbajjal kínlódtam, amely mindennemű írást és munkát lehetetlenné tett számomra és még nem is múlt el egészen. Ezáltal annyira elmaradtam a munkáimmal, hogy a következő hetekben teljesen igénybe leszek véve, tehát az új lap* tudósítását *semmilyen körülmények között* nem tudom azonnal elkezdeni. Nem tudná az újság egy-két számát betekintésre elküldeni nekem? Valamint informálni engem az új vállalkozás legfőbb vezetőiről? A fekete-vörös-arany olyan színezet, amelyet most a külfölddel szemben bizonyos sikerrel lehet alkalmazni.[772]

A lap genfi tudósítójaként ajánlom Önnek Georg Lommel urat, 85, rue du Nord, Café Court, Genève. Genf most a bonapartista intrika egyik fő fészke, és Lommelnak jó értesülései vannak. Meggyőződésem, hogy Lommel igen szerény feltételekkel elfogadja a tudósítói megbízatást.

Ami Abelt illeti: hálás köszönetem ezért a felfedezésért.[69] Ki ez az Abel? Nagyon lekötelezne, ha néhány közelebbi részletet közölne, éspedig kívánatos volna a mielőbbi felvilágosítás.

Bizonyára közöltem már Önnel, hogy rágalmazási keresetemben a főállamügyész jóváhagyta az államügyész elutasító végzését, mert nem forog fenn „közérdek". Így most magánvádat emelünk.

Valószínűleg látta az újságokban, hogy Reuter zsidó iparlovagot, a londoni távirati iroda tulajdonosát, bemutatták a királynőnek**. A dolog egyszerű: Reuter faktótuma – maga Reuter alig tud helyesírást – *Sigmund Engländer* bécsi menekült. Ez az Engländer azelőtt Párizsban az akkori rendőrminiszter oltalma alatt vezetett egyik litografált tudósító munkatársa

* *V. ö. 510. old.* – *Szerk.*

** Viktória. – *Szerk.*

és egyúttal francia rendőrspicli volt. A keleti háború* kezdetekor kiutasították Párizsból, mert kiderítették, hogy *orosz* kém. Ezután Londonba jött, ahol végül Reuter szolgálatába lépett, akivel már korábban összeköttetésben állott. Minthogy mármost Reuter a távirati irodája révén az egész európai sajtót, az orosz követség pedig Engländer révén a távirati irodát uralja, érthető lesz Önnek, hogy Pam miért mutatta be Reutert a királynőnek. Összefüggésben van ezzel a bemutatással, tudomásom szerint, Oroszország belépése az osztrák–porosz távirati egyesülésbe. Közöltem Colletttal a tényeket. Talán Ön is hasznát veheti.

Kész híve
K. Marx

Azon az *egy* példányon kívül Engels pamfletjából[73] még semmi nem érkezett meg, sem Engelshez, sem hozzám. S úgy látszik, hogy a könyvkereskedő úr** még a szokásos könyvkereskedői hirdetést sem jelentette meg az újságokban.

* A krími háború (1853–1856). – *Szerk.*
** G. Behrend. – *Szerk.*

41

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London, kb. 1860 június 2.]*

Kedves Lassalle,

Körülbelül három hete egy májbajban szenvedek, ez mindenfajta* munkában akadályozott és még nem is múlt el egészen. Ilyen állapotban az ember nem szeret írni.

Mármost mielőtt a leveledre válaszolnék, elöljáróban még a következőt: a „*Daily Telegraph*" berlini tudósítóját Abelnak hívják.[69] Tudsz nekem valamiféle adatokat szerezni erről a személyről?

Schwarck főállamügyész másodfokon is elutasította a „*Nationalzeitung*" elleni bűnvádi keresetet, mert nem forog fenn „közérdek". Hamarosan sor kerül most a magánvádra.

Most pedig a te leveledre:

Berlinbe nem megyek.[773] Nem voltam jelen Kölnben, s arról, hogy Stieber ott mire tett esküt, csak a „Kölnische Zeitung" beszámolóiból tudok. Ezeken a beszámolókon alapul bírálatom a „Leleplezések"-ben. Ezért mint tanú ebben az ügyben mit sem használnék. Ha egyik vagy másik pontról ki akarnak hallgatni, akkor kész vagyok tanúvallomásomat (mint ez más menekülteknél állítólag többször előfordult) a londoni porosz követségen megtenni.

Amikor az Eichhoff-per még az első stádiumban volt, Juch, a „Hermann" kiadója, hozzám fordult ebben az ügyben. Odaadtam neki a „Leleplezések"-et, tanácsoltam a kölni Schneider II *tanúként* való beidézését, s felhívtam a figyelmet annak a szükségességére, hogy kihallgassák Hirschet, aki Hamburgban ül.[774] Ez utóbbi kihallgatást úgy látszik nagyon ügyetlenül szervezték meg. Azonkívül mindenképpen szükséges lenne, hogy Hirschet Berlinbe szállítsák és *személyesen* tanúskodjék. Csak ebben az esetben lehetne alapos keresztkérdésekkel nyilvánosan leleplezni az egész gyalázatos garázdálkodást, mert Hirsch be volt avatva Stieber–Goldheim–Greif–Fleury minden titkába.

* *A papír sérült. – Szerk.*

Egy másik tanú, akire szükség van, Cherval (Joseph Crämer) lenne, aki most Párizsban van. Hogy az ő kiadatását Poroszország követelhetné, az bizonyos, hiszen váltóhamisítás miatt megugrott Aachenból. De a kormány óvakodni fog ettől. Azonkívül Cherval francia rendőrspicli, s ezért bonapartista védelem alatt is áll.

A többiek, akiknek kihallgatása fontos lehetne, többségükben Amerikában vannak. Csak egyetlenegy van még itt, bizonyos de L'Aspée Wiesbadenból, aki tolmács az angol rendőrség szolgálatában. Megtettem a szükséges lépéseket, hogy összehozzak egy találkozást [vele*], s meglátom, hogy *hajlandó-e* vagy Berlinbe [utazni vagy*] a porosz követségen kihallgattatni magát. 1853-ban denunciálta [St]iebert* a „*Times*"-*nál*. A cikket elsikkasztották, nem [jel]ent* meg, mert Bunsen közbelépett.

Megadok [most*] néhány pontot, amelyeknek talán hasznát veheted. A „*Leleplezések*"-et mindjárt a kölni per befejezése után írtam. De később további kutatásokat folytattam erről az engem különösen közelről érintő ügyről. Előzőleg még megjegyzem, hogy Eichhofftól persze kapitális ötlet volt Goldheimot és Greifet, a fő tettestársakat, a maga védelmére tanúként megidéztetni. Az egész dolog úgy áll, hogy bíróilag Stiebert és Társait tulajdonképpen csak akkor lehetne megfogni, ha a kormány vizsgálatot rendelne el a kölni perről. Ámde ettől óvakodni fog.

Stieber (lásd a „Leleplezések" 10. oldalát[775]) Kölnben állítólag *megesküdött* arra, hogy az „összeesküvés levéltárára", amely Londonban Oswald Dietznél volt, „a Nothjungnál talált iratok" másolata révén „lett figyelmes", amelyet a berlini rendőrfőnökség küldött meg neki Londonba. Ezt a hamis eskü alatt tett vallomást egyszerűen meg kell tudnunk cáfolni a kölni aktákba való betekintés révén, amelyeknek tartalmazniok kell a Nothjungnál talált iratokat.

A dolgok összefüggése ez volt: Cherval (Joseph Crämer) a párizsi tudósítója volt a Willich–Schapper-féle Szövetségnek[776] és ebben a minőségében levelezett Oswald Dietzcel. Cherval egyúttal Hatzfeld hercegnek, a párizsi porosz követnek is ügynöke volt. Nemcsak denunciálta neki Dietzet mint az ő londoni vezetőségének titkárát, hanem olyan *leveleket* is írt Dietznek, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy később mint bizonyítékok szerepeljenek. Stiebert és Greifet (mint *maga Greif* elbeszélte Hirschnek Fleury jelenlétében) Hatzfeld informálta. Amit Reuter** által kitudakoltattak, az Dietz tartózkodási helye volt, mire aztán Fleury, Stieber

* *A papír sérült.* – *Szerk.*
** Max Reuter. – *Szerk.*

megbízásából, Reuterral együtt elkövette a lopást Dietznél. Hirsch ezt is tudja.

Mellesleg tekintetbe jöhet itt a következő körülmény, amelyet Hirsch úr jól ismer. Fleury pontos másolatokat készített magának a Reuter által ellopott levelekről és ezeket odaadta Hirschnek átolvasásra. E levelek között volt Stechan levele Hannoverből, amelyben a menekültek számára küldött 30 tallérról beszél. Stieber (hannoveri barátjával, Wermuthtal együtt) ezt meghamisítva átalakította a *vezetőknek szánt 530 tallérrá.* Erről a pontról Stechan, aki tudomásom szerint Edinburghben tartózkodik, talán tehetne egy esküpótló nyilatkozatot. Stieber (a „*Kölnische Zeitung*" szerint, lásd a „Leleplezések" 11. oldalát[777]) esküszik továbbá, hogy 1851 augusztus 5-én kapta meg Berlinben a Londonból küldött Dietz-levéltárat. A tény az, hogy Stieber ezt a „levéltárat" 1851 július 20-án Londonból Párizsba magával vitte. Ez az a pont, amelyet a fent nevezett L'Aspée, ha akarja, esküvel megerősíthet.

Greif úr Berlinben megesküdött, hogy nem ismeri Hirschet, illetve csak igen felületesen. A tény az, hogy Hirschet Albertsnak (a londoni *porosz követség* akkori és jelenlegi *titkárának*) a magánlakásán – 39, Brewer Street, Golden Square – Greif ismertette meg Fleuryvel, miután Greif már előzőleg beszámoltatott magának Hirschsel a forradalmi emigráció tevékenységéről. Ez időtől fogva Greif–Fleury–Hirsch (Greif vezetésével) együttesen tényked tek, s nevezetesen a hamis jegyzőkönyvet is együtt készítették.

1853 áprilisában Goldheim és Stieber megint Londonba jöttek, hogy összefüggést konstruáljanak Kossuth titokzatos lőporösszeesküvése[778] és a berlini (Ladendorf-féle) összeesküvés[779] között. Hirsch akkoriban (tehát sok hónappal a kölni per lezárása után) állandóan kísérgette őket Londonban és együttműködött velük.

A londoni porosz ügynökök jellemzéséhez – minthogy a bíróság előtt a rendőrség a maga emberének ismerte el Fleuryt – a következőket: ezt a Fleuryt Krausénak hívják, fia annak a Krause cipésznek, akit 22–25 évvel ezelőtt Schönberg grófnő és komornája meggyilkolása miatt Drezdában kivégeztek. Valamivel a kölni per után ugyanezt a Fleury-Krausét hamisítás miatt Londonban két vagy három évi hulksra* ítélték. Büntetését most letöltötte és megint a régi módon tevékenykedik.

A francia összeesküvést (complot allemand-français)[692] Cherval gyártotta Stieber vezetésével, s Greiffel, Fleuryvel, Beckmann-nal, Sommerral és

* – fogdául használt, kimustrált, lehorgonyzott hajókon letöltendő büntetésre – *Szerk.*

(a Duprez néven szereplő) Lucien de la Hodde francia kémmel együtt. Cherval ösztönzésére Greif (aki éppúgy mint Stieber, esküszik, hogy Cherval és Gipperich francia–porosz kémeket nem ismeri) elutazott Észak-Németországba, hogy legelőbb is Hamburgban kikémlelje, hol tartózkodik bizonyos Tietz nevű szabó, s megszerezze a leveleket, amelyeket Cherval a rendőrség megbízásából írt neki. Hamburgban elment Tietz menyasszonyának lakására azzal, hogy „mint Tietz barátja" esetleges veszélyes leveleket biztonságba helyezzen. A csel azonban nem sikerült.

Greif de la Hodde-Duprez útján Maupas-val is levelezett Cherval és Gipperich szabadonbocsátásáról. Mihelyt Cherval Londonba érkezett, Greif heti 1 £ 10 shilling fix fizetéssel alkalmazta. Nevezetesen Jersey szigetére is elküldte őt Greif, hogy ott egy nagy politikai összeesküvést készítsen elő. Később Greif kapcsolata Chervallal felbomlott. Mindezeket a pontokat Hirsch úr, ha akarja, esküvel bizonyíthatja. Fontosak mind azért, mert Greif megint hamisan esküdött, mind pedig azért, mert érintik Cherval Stieberhez való viszonyát, és Stieber Chervalról Kölnben tett kijelentéseinek „igaz voltát". Éppen abban az időben, amikor Stieber Kölnben *megesküdött*, hogy nem tudja, hol tartózkodik Cherval stb. (lásd a „Leleplezések" 27. oldalát[780]), ment végbe ez a kooperáció Cherval és a Stieber megbízásából tényked ő Greif között. De a dolgot *bíróságilag* bebizonyítani persze csak akkor lehet, ha Hirsch (aki nyilvános törvényszéki ülésen talán beszél) és Cherval (akit nem lehet kézre keríteni) vallomást tesznek. Alberts követségi titkár természetesen nem fog beszélni, éppígy de la Hodde, Beckmann, Maupas stb. sem.

Hirsch és Fleury (az utóbbi e célból kibérelt egy kőnyomatos sajtót a Stanbury-nyomdában, Fether Lane, Fleet Street, London) Greif megbízásából röplapokat csináltak „An das Landproletariat", „An die Kinder des Volkes"* stb. címmel, s ezeket Greif mint a Marx-párttól származókat beküldte a porosz kormánynak.

Miután a hamburgi Haupt tanú a kölni kommunista-per folyamán hirtelen „eltűnt", Hinckeldey futár útján megbízta a londoni porosz követséget, hogy teremtsen elő valakit, aki átveszi Haupt szerepét és Haupt denunciálásaira „megesküszik" az esküdtszék előtt. A rendőrkapitányság 1000 tallér jutalmat fizet. Hinckeldey azt írta, hogy a politikai rendőrség egész egzisztenciája függ ennek a pernek az eldöntésétől. Hirsch, miután megegyezett Fleuryvel (mint ő maga később mondta, „nemes" szándékokból), hajlandóságát nyilvánította. Minden a legjobb úton volt, amikor

* – „A falusi proletariátushoz", „A nép gyermekeihez" – *Szerk.*

Fleury elutasító válasszal tért vissza a porosz követségről. Hinckeldey újabb levele így szólt: „Az államügyész reméli, hogy az esküdtek szerencsés összetétele folytán a bűnösnek nyilvánítás *rendkívüli intézkedések nélkül* is elérhető, s ezért ő (Hinckeldey) kéri, hogy ne tegyenek további erőfeszítéseket." Beckmann porosz kém Párizsban, aki már szintén parancsot kapott, hogy menjen Kölnbe és igazolja Stieber vallomásait a német–francia összeesküvésről, ugyanezen okból kapott ellenparancsot.

De most következik a legfurább história, amelyről Hirsch úrnak igen pontos tudomása van, s amely egyformán jellemző Stieberre és Goldheimra.

Fleury értesült arról a szándékomról, hogy a jegyzőkönyv állítólagos aláíróinak (W. Liebknecht, Rings és Ulmer) valódi kézírását Londonban bíróilag hitelesíttessem. Fleury tudta, hogy egy Becker nevű menekült egy házban lakik Willichhel. Becker nevében ezért a következő levelet írta:

„*A magas kír. Rendőrfőkapitányságnak, Berlin.*

Kelt *Londonban.*

Azzal a szándékkal, hogy a szövetségi jegyzőkönyvek aláíróinak aláírásait hamisítottaknak tüntethessék fel, Marx és barátai itt hitelesíttetni szándékoznak kézírásokat, amelyeket azután mint a tényleg valódi aláírásokat az esküdtbíróság elé akarnak terjeszteni.

Mindenki, aki az angol törvényeket ismeri, tudja azt is, hogy azokat ebben a vonatkozásban lehet csűrni-csavarni és hogy az, aki a valódiságot garantálja, alapjában véve tulajdonképpen nem nyújt jótállást.

Az, aki ezt közli, nem restelli, hogy egy olyan ügyben, amelyben az igazságról van szó, aláírja a nevét. Becker, 4, Litchfield Street."[781]

Stieber Kölnben az esküdtek előtt kijelentette, hogy a jegyzőkönyv tizennégy nappal előbb (mielőtt bemutatta) a kezében volt, és gondolkodott a dolgon, mielőtt felhasználta volna; kijelentette továbbá, hogy egy futár – Greif személyében – juttatta el hozzá. Goldheim úr viszont ezt írta a londoni porosz követségnek:

„A jegyzőkönyvet csak azért vitték el oly későn, hogy kikerüljék a valódiságot illető esetleges kérdések *következményét.*"

A „Becker" aláírású levél a berlini rendőrfőkapitányságnak volt címezve. Ha tehát valóban Beckertől származott, akkor Berlinbe kellett volna mennie. Ehelyett a levél Goldheim rendőrtisztviselőnek ment, Köln, Frankfurter Hof címre, és egy *boríték* e levélhez ment a berlini rendőrfőkapitányságnak, benne pedig a következő szövegű cédula: „Stieber úr Kölnben *pontos felvilágosítást* fog adni a boríték céljáról." Stieber tehát tudta, hogy milyen célból hamisították a levelet. S Fleury még külön írt is erről Goldheimnak.

Fleury, Goldheim, Stieber és a porosz rendőrkapitányság tehát hallgatólagosan megegyezett a hamisításban.

(Stieber nem használta fel a levelet, mert már előzőleg kénytelen volt elejteni a jegyzőkönyvet, mivel függetlenül az általam beküldött hitelesítésektől, Schneider II felkutatta Kölnben Liebknechtnek és Ringsnek egy-egy aláírását, s egy sokkal korábbi levelemből látta, hogy Hirsch gyártotta a jegyzőkönyvet. Stieber megneszelte, hogy Schneider és nyomában más ügyvédek is a törvényszéki irodán összehasonlították Liebknecht stb. aláírásait. Ekkor történt, hogy a következő ülésen kiugrott az általa kitalált **H.** Liebknechttel (lásd a „Leleplezések" 38–40. oldalát[782]).)

Stieber tudta, hogy a jegyzőkönyv hamis. Különben miért kellett volna tartania a valódi aláírások hitelesítésétől?

Október 29-én Goldheim megérkezett Londonba. Stieber azért küldte oda, hogy Fleuryvel és Greiffel a helyszínen megtárgyalja, milyen fogással lehetne megmenteni a jegyzőkönyvet. Dolgavégezetlenül kellett visszatérnie, miután Fleuryvel közölte, hogy Stieber elhatározta, szükség esetén őt, Fleuryt leleplezi, nehogy a rendőrfőnökök kompromittálódjanak.

Fleury ekkor a végső eszközhöz nyúlt. Elvitt Hirschnek egy kézírást, hogy azt utánozva másoljon le egy nyilatkozatot és Liebknecht névvel ellátva ezután a Lord Mayor* előtt ő, Hirsch, Liebknechtnek adva ki magát, tegyen rá esküt.

Amikor aztán Fleury átadta Hirschnek lemásolásra az említett kézírást, azt mondta neki, hogy a kézírás attól a személytől származik, aki a jegyzőkönyvet írta, és Goldheim hozta magával ezt (a kéziratot) Kölnből.

(Ebből következik, hogy a Kölnben bemutatott jegyzőkönyv nem az volt, amelyet Hirsch és Fleury *írtak*. Maga Stieber másoltatta le. Főként abban különbözött a Fleury és Hirsch által készítettől – néhány más lényegtelen változtatástól eltekintve –, hogy a Fleury által beküldött jegyzőkönyveken nem voltak aláírások, míg a Stieber által benyújtottak *aláírásokkal* voltak ellátva.)

Hirsch lemásolta a nyilatkozatot úgy, hogy lehetőleg hasonlítson a kézíráshoz. (Ez *utóbbi* még a birtokában volt, amikor elhagyta Londont.) A nyilatkozatnak az volt a tartalma, hogy alulírott, azaz Liebknecht, aláírásának a Marx és Társai által történt hitelesítését hamisnak, s ezt, az ő kézjegyét az egyedül valódinak nyilvánítja. Úton a Lord Mayorhoz, Hirsch kijelentette, hogy nem tesz esküt a Lord Mayor előtt. Mire Fleury: ő maga teszi le az esküt. Előzőleg még felkereste a *porosz konzulátust* (ahol persze jól ismerték)

* – főpolgármester – *Szerk.*

és ott a porosz konzullal ellenjegyeztette a kézírását (mint Liebknechtét). Aztán elment Hirschsel a Lord Mayorhoz eskütétel végett. A Lord Mayor azonban olyan kezességeket kívánt, amelyekkel Fleury nem szolgálhatott, és az eskütétel elmaradt. (Egy nappal később – de későn – Fleury szerzett egy ügyvédi hitelesítést.)

Ezt az egész mocskot Hirsch esküpótló nyilatkozatában mondta el Jardine rendőrbíró előtt a Bow Streeten. A nyilatkozat elment Göbelnek, a fellebbviteli bíróság elnökének, és egyúttal két másolat Schneider II-nek és Esser ügyvédnek.

Hogy Hirschet saját személyében Hamburgból Berlinbe lehet-e vitetni, hogy nyilvános ülésen tanúvallomást tegyen és szembesíthessék Stieber–Goldheim–Greiffel, azt nem tudom. Chervalt, akit most ráadásul „civilizátornak" és „liberátornak" nyilvánítottak, a jelenlegi rezsim alatt semmiképpen sem lehet kézre keríteni.

Ha magam tennék tanúvallomást, mindenféle indiszkréció elkövetése nélkül természetesen még azt sem tudnám kimutatni, hogy egyik vagy másik ténynek hogyan akadtam a nyomára. Ráadásul az ilyen vallomás nem bizonyíték.

A per rendkívül egyszerűvé válna, ha a kormány jóhiszemű volna. De így nagyon nehéz lefolytatni.

Most rátérek Fischelre.*

David Urquharttal és követőivel (azért nem mondok pártot, mert Urquhartnak a maga *tulajdonképpeni* területén – a külpolitikában –, azon a szektán kívül, amely őt minden tárgyban prófétának tartja, az *összes* angol pártokban, a toryktól a chartistákig, vannak hívei) kartellviszonyban vagyok 1853 óta, amikor első Palmerston-ellenes pamfletom[745] megjelent. Azóta folyamatosan hol információkat kaptam tőlük, hol én adtam nekik ingyencikkeket *„Free Press"-ük* számára (pl. „Revelations of the diplomatic history of the 18th century" c. írásomat[744], valamint a „Progress of Russia in Central Asia"-t[783] stb.), és rendelkezésükre bocsátottam orosz ügynökökre, mint pl. Bangyára stb. vonatkozó személyi ismereteimet. Mármost Fischel az urquhartisták elismert, úgyszólván *hivatalos* ügynöke Berlinben, és ottani ténykedéséből csak a „Portfolió"-t ismerem hallomásból. Tehát így kerültem kapcsolatba Fischellel (Londonban teljesen véletlenül találkoztam vele egy újság irodájában és ebből az alkalomból üdvözöltettelek téged). Fischel különböző megbízatásokat intézett el Berlinben nekem és Engelsnek. Soha egyetlen szót, sem szóban sem írásban nem váltottunk egymással belpoliti-

* *V. ö. 55–58., 510., 513–514. old. – Szerk.*

káról, ahogy Urquharttal sem tettem ezt soha, amióta egyszer s mindenkorra kijelentettem neki, hogy én forradalmár vagyok, ő pedig éppoly nyíltan kijelentette nekem, hogy minden forradalmár vagy ügynöke a pétervári kabinetnek, vagy rászedett áldozata.

A levelekben, amelyeket Fischellel váltottam, ő mindig a legnagyobb diszkréciót tanúsította, s a külpolitikának *arra* a területére szorítkozott, ahol mi egyetértünk az urquhartistákkal.

Bizonyára olvastad Urquhart írásait, s ezért fölösleges volna, ha itt most belebocsátkoznék ennek az igen bonyolult jelenségnek az elemzésébe (ez a hosszú levél amúgy is nagyon kimerített a mostani állapotomban). Urquhart persze szubjektíve reakciós (romantikus) (noha bizonyosan nem valamely *valóságos* reakciós párt értelmében, hanem úgyszólván metafizikusan); de ez korántsem akadálya annak, hogy az általa irányított mozgalom a külpolitikában *objektíve forradalmi* legyen.

Az, hogy német követői, mint Bucher, Fischel stb. (az utóbbinak a „moszkovitákról" szóló írását nem ismerem, de anélkül, hogy olvastam volna, tudom, mi van benne) átvették Urquhart „angolszász" rigolyáit is, amelyek egyébként nincsenek híjával egy sajátos fajta bonyolult kritikának, teljesen közömbös nekem; éppannyira, amennyire neked közömbös lenne egy Oroszország elleni háborúban például, hogy a melletted álló társad fekete-vörös-arany[772] vagy forradalmi indokokból lő-e az oroszokra. Urquhart *hatalom*, amelytől Oroszország fél. Ő az egyetlen *hivatalos* ember Angliában, aki elég bátor és becsületes ahhoz, hogy szembeforduljon a közvéleménnyel. Ő az egyetlen köztük, akit nem lehet (sem pénzzel, sem ambícióval) megvesztegetni. Végül, ami kivételes dolog, eddig éppen az ő hívei között *csakis becsületes embereket* ismertem meg, és ezért Fischelt is annak kell tartanom, amíg az ellenkezője be nem *bizonyul*.

Ami mármost Fischel viszonyát illeti a gothai herceghez*, nem hiszem – s erre igen jó okom van –, hogy ez *bérenci kapcsolat*. Minthogy ez a gothai az angol dinasztiához tartozik, amelyet Urquhart felhasznál Palmerston és egyáltalán a miniszteri bitorlás ellen („miért nem lőnek sohasem a kabinet tagjaira?" – kérdi Humboldt, megsejtvén ezt a kabinet-bitorlást), mi sem lehetett alkalmasabb Urquhartnak, mint hogy Németországban a gothai nevében opponáltasson Oroszország és Palmerston ellen. Fischel „Despoten und Revolutionäre" c. brosúráját ezért „The Duke of Coburg's Pamphlet" címmel fordították angolra, s Palmerston mégiscsak elég fontosnak látta ahhoz, hogy saját kezűleg válaszoljon rá egy pamfletban (névtelenül)[784], amely

* II. Ernő. – *Szerk.*

nagyon kompromittálta. Palmerston ugyanis eddig a szerencsétlen Koburgokat tette meg *a maga* oroszbarátsága bűnbakjának, s a brosúra rákényszerítette, hogy ezt a hamis ürügyet elejtse.

Nagyon lehetséges és valószínű is, hogy Fischel Palmerston-ellenességének Berlinben csekély a jelentősége. Ellenben fontos Anglia számára (s ezáltal visszahatva Németország számára), mivel az urquhartisták ezt a polémiát ügyesen kiaknázzák, felfújják és mint Palmerstonról vallott *német* nézetet az angol polémiában felhasználják.

Abban a háborúban tehát, amelyet az urquhartistákkal együtt Oroszország, Palmerston és Bonaparte ellen viselünk, s amelyben *valamennyi párthoz és rendhez* tartozó személyek részt vesznek Európa valamennyi fővárosában – egészen Konstantinápolyig –, Fischel is egy láncszem. Bucherral viszont soha egyetlen szót sem váltottam, mert *hiábavaló* lenne. Ha London helyett Berlinben tartózkodna, az mindjárt más lenne.

Ha Németországban elérkezünk egy *forradalmi* korszakhoz, akkor persze megszűnik a *diplomácia*; olyan diplomácia ez, amelyben egyébként egyik fél sem tette a legcsekélyebb engedményt sem, s még csak nem is színlelte ezt. De ez az angol kapcsolat még akkor is a hasznunkra válik majd.

Hogy egyébként a külpolitikában az olyan frázisokkal, mint „reakciós" és „forradalmi", semmire sem megy az ember, az magától értetődik. *Forradalmi* párt most egyáltalán nem létezik Németországban, és számomra a reakció legvisszataszítóbb formája a királyi porosz udvari demokrácia, ahogy azt például a „Nationalzeitung"-ban és bizonyos fokig (lelkesedés a gazember Vinckéért, a régensért* stb.) a „Volkszeitung"-ban is űzik.

Az urquhartistáknak mindenesetre megvan az az előnyük, hogy „tájékozottak" a külpolitikában, a tudatlanok közöttük a tájékozottaktól kapnak ösztönzést, s hogy egy meghatározott nagy célt követnek, a harcot Oroszországgal, és életre-halálra küzdenek az orosz diplomácia fő támasza, Downing Street at London[785] ellen. Talán azt képzelik, hogy ez a küzdelem „angolszász" állapotok létrehozására vezet. Nekünk forradalmároknak fel kell őket használnunk, ameddig szükség van rájuk. Ez nem akadályozza meg, hogy alaposan a fejükre üssünk, amikor a belpolitikában gátlólag szembehelyezkednek velünk. Tőlem az urquhartisták sohasem vették rossz néven, hogy a saját nevem alatt egyidejűleg az általuk halálosan gyűlölt chartista lapba, Ernest Jones „People's Paper"-jébe is írtam, ameddig létezett. E. Jones nevetett Urquhart rigolyáin, nevetségessé tette őket újságjában, vi-

* Vilmos porosz herceg. – *Szerk.*

szont ugyanabban az újságban nyilvánosan elismerte Urquhart rendkívüli értékét a külpolitikában.

Végül is az urquhartista romanticizmus, a francia forradalom és minden „általános" iránti fanatikus gyűlölete ellenére, fölöttébb liberális. Az egyén szabadsága, csak igen bonyolult módon, az utolsó szava. Persze, hogy oda eljusson, az „egyént" mindenféle ódivatú álruhákba öltözteti.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

42

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[631]

[London,] 1860 június 2.

Kedves Uram,

Hosszú hallgatásom két körülménynek tulajdonítható. Miután visszatértem Manchesterből, el voltam halmozva munkával. Azután megbetegedtem. Még mindig orvosi kezelés alatt állok és az írás nagyon nehezemre esik.

Ami Engels úrral kapcsolatos üzleti ügyét illeti, a késedelmet Engels második, hirtelen szükségessé vált németországi utazása okozta. Manchesterbe visszatérve átutazott Londonon[121] és közölte velem, hogy haladéktalanul kiegyenlíti a kis számlát. Sajnálta, hogy nem lehetett Önnek nagyobb hasznára, de semmiképpen sem állt szándékában, hogy Önt a borok visszaküldése folytán felmerült költségekkel megterhelje.*

Könyvét[219] nagy élvezettel és haszonnal olvastam. Nézeteiben Magyarország helyreállításának szükséges feltételeiről lényegében osztozom, de nem értek egyet azzal, amit Bonaparte és Palmerston igazolására említ. Az utóbbi 1848–49-ben Magyarországot éppúgy elárulta, mint Itáliát. Előzőleg ugyanígy járt el Lengyelországgal; később éppen így bánt el Cserkeszfölddel. Ő még mindig az, aki már 1829-ben volt – *orosz* ügynök, akit olyan szálak fűznek a pétervári kabinethez, amelyeket nincs hatalmában széttépni. Oroszország természetesen kívánja az osztrák birodalom pusztulását, nem kívánja azonban, hogy e birodalom egyes alkotórészei független és önálló államokká alakuljanak át. Sőt, Magyarország valódi helyreállítása még inkább útját állná az orosz diplomáciának Keleten, mint egy ingatag, ingadozó és csüggedt Ausztria. Saját és hazája érdekében kívántam volna, hogy ne közölje a Palmerstonhoz intézett jegyzéket,[786] ne beszéljen Oroszország igazi érdekéről, sőt, még a Törökország szétdarabolására vonatkozó célzást is elkerülje. Most úgy áll a dolog, hogy Ön az angol politikusoknak pontosan annál a részénél keltett megütközést, amely a leginkább kész volt igazságot szolgáltatni Önnek és amelyet a legkevésbé befolyásoltak Kossuth tányérnyalói.

* *V. ö. 50. old. – Szerk.*

(Kossuth az utóbbi időben – ügynökei útján – azt a nézetet terjesztette el – sőt, sikerült neki ezt néhány hetilapban dobra vernie –, hogy Ön intrikál ellene, mert ő republikánus, legalábbis elvben, míg Ön az „alkotmányos és arisztokratikus párt" híve.)

Bocsásson meg, hogy bátorkodtam nyíltan kifejteni azokat a pontokat, amelyekben nem tudok Önnel egyetérteni. Az az érdeklődés, amellyel írásait és tevékenységét kísérem, remélem kellő mentségül szolgál. Mikor jön át újból Londonba?

Híve
A. Williams[634]

Apropó: Perczel válaszlevelében *elismeri* azoknak a kissé túlzott bókoknak az *igaz voltát*, amelyekkel elhalmoztam őt, ugyanakkor azonban igen udvariasan megtagadja a kért magyarázatokat. Levelét úgy látszik eléggé melankolikus, melodrámai és deprimált lelkiállapotban írta.

Mint érdekességet még közölhetem Önnel, hogy a moszkvai egyetem egyik professzora* múlt télen felolvasást tartott megjelent művem, „A politikai gazdaságtan bírálatához" első részéről.[787]

* Ivan Kondratyevics Babszt. – *Szerk.*

43

Marx Johann Philipp Beckerhez

Párizsba

[London,] 1860 június* 23.

Kedves Becker,

Lenne olyan szíves eljuttatni a mellékelt levelet *Lommelhoz*? Azért küldöm az Ön útján, mert Lommelnak csak az a genfi címe van meg nekem, amely a jelek szerint már nem biztos. Legalábbis Lommel a legutóbbi leveleiben sem az elküldött leveleimet nem említi, sem nem válaszol kérdéseimre egy nekem jelzett csomag (több hetes) elmaradására vonatkozólag.

Adja át szívélyes üdvözleteimet Schilynek. Kérem, hogy Ranickel hozzá intézett levelét minél előbb juttassa el hozzám.[788]

Csak néhány napja vagyok újra munkaképes, s még mindig némiképpen lábadozó.

A július elején Berlinben megjelenő „Deutsche Zeitung" kiadói egy harmadik személy** révén hozzám fordultak és felkértek közreműködésre***. Még nem nyilatkoztam véglegesen. Előbb közelebbi részleteket kívánok tudni az új intézmény személyi összetételéről és irányzatáról. De az eddig közzétett újsághirdetésekből úgy látom, hogy „*nemzeti egyletes*"[30] lesz, s mint egy barátom° írja Berlinből, ajánlatos volna kívülről erős ráhatást gyakorolni irányzatára. Írja meg nekem, hogy Ön és Schily közösen elvállalnák-e a lap tudósítását – amelynek, úgy látszik, van *pénze* –, ha ilyen értelmű felszólítást kapna egyenesen Berlinből vagy London útján! *Postafordultával* kérek erre választ, mert természetesen csak akkor tennék ilyen értelmű célzásokat Berlinnek, ha az ajánlat párizsi elfogadásában eleve bizonyos lennék.

About pamfletjának[132] megvan az az érdeme, hogy a gothai szólamokat[789] hivatalosan a bonapartizmusnak vindikálja.

---

* *A kéziratban*: január. – *Szerk.*

** Eduard Fischel. – *Szerk.*

*** *V. ö. 510., 513. old.* – *Szerk.*

° *Valószínűleg* Eduard Fischel. – *Szerk.*

Szazonovot itt nem láttam.
Üdvözlet.

Híve
K. M.

Kérem, hogy minél előbb küldje el a levelet Lommelnak.

44

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 augusztus 2.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Sajnálom, hogy levele csak ma került a kezembe, mert néhány napig távol voltam Londontól.[790] Amikor 32 birodalmi tallért mellékelek és hálás köszönetet mondok Önnek eddigi fáradozásaiért, felkérem, hogy szíveskedjék *a panasszal továbbmenni a legfelsőbb bírósághoz*. Nincs reményem a sikerre, de legalábbis nem szabad elhanyagolnom egyetlen lehetőséget sem arra, hogy *igazságot* szolgáltassanak nekem. Nekem a kamarai bíróság indokolása jogilag teljesen tarthatatlannak tűnik.

Kérem Önt, szíveskedjék *postafordultával* megküldeni nekem az 1860 június 21-i panaszbeadványát, vagy pedig, ha annak egyelőre az akták között kell maradnia, titkárával összefoglalóan lemásoltatni és hozzám eljuttatni annak vádpontjait (az egyes pontokhoz mellékelt bizonyítékok felsorolásával együtt).

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx

45

Engels Jenny Marxhoz

Londonba[791]

Manchester, 1860 aug. 15.

Kedves Marxné,

A cikket,[792] ha csak egy mód van rá, jól-rosszul megcsinálom. Ma Siebel egy fiatal barmenit küldött a nyakamra, úgyhogy semmit sem csinálhatok, de úgy gondolom, holnap hozzájutok. Egyébként megbocsáthatatlan, hogy a Szerecsen még csak nem is válaszol Siebelt illető kérdéseimre, immár tíz napja halogatom Siebelnek írandó levelemet, és legalább azt megírhatná nekem, hogy mit mondjak ez utóbbinak. Az is képtelenség, hogy kiadó ügyében még semmi sem történt, utána a tárgyalások ki tudja meddig tartanak majd, aztán meg az ismert német cammogás a nyomtatásnál, és így piano ma sano* átcsúszunk az 1861-es évbe, és nem tehet róla más senki, csak maga a Szerecsen úr az alaposságával, és mert sem maga nem tesz lépéseket kiadó ügyében, sem Siebelnek nem ad lehetőséget arra, hogy ilyen lépéseket tegyen. Közben megindul a tánc egész Európában, s a közönséget mit sem érdekli majd, hogy kikből állt tulajdonképpen az eredeti Kénesbanda[70], hogyan keletkezett a „Zur Warnung" röplap[62] és mi hazug a Techow-féle levélben[56] és mi nem az. Mindig a legpompásabb dolgokat csináljuk, de folyvást gondoskodunk arról, hogy soha ne érkezzenek idejében, s így mind vízbe esik.

Három ívnyi azonnali válasz Vogtnak végső soron sokkal többet ért volna, mint mindaz, ami azóta történt. Szorgalmazza hát, amennyire csak tudja, hogy valami történjék a kiadó ügyében, *de azonnal*, és a brosúra[125] végre elkészüljön. Máskülönben tönkretesszük összes esélyeinket és végül *egyáltalán* nem kapunk kiadót.

Most pedig valami komikusat, de ez nagy titok, s nem szabad kiszivárognia a Grafton Terrace 9-ből. Képzelje csak, ez a nevetséges Siebel megérkezik Barmenba, fülig szerelmes lesz egy filiszterlányba**, eljegyzi,

* – lassan, de biztosan – *Szerk.*

** Reinhilde von Hurter. – *Szerk.*

hamarosan feleségül akarja venni, és háztartást alapítani Barmenban. Egy ilyen zöldfülű. Szégyelli magát előttem és nem tudja, hogy én tudom, ide csak másvalakinek írta meg hétpecsétes titokként stb. Derűs házasság lesz ebből, hacsak a dolog fel nem bomlik.

Szívélyes üdvözletem a Szerecsennek és az ifjú hölgyeknek.

Híve
F. Engels

46

Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz

Berlinbe

London, 1860 augusztus 20.

Igen tisztelt Uram,

Mintegy két héttel ezelőtt felkértem Önt, hogy szíveskedjék másolatban közölni velem a *vádpontjait*, amelyekre a kamarai bíróság végzése válaszol.* Meg kell ismételnem ezt a kérelmemet, mert e másolat nélkül a kamarai bíróság ügyiratának bizonyos pontjai érthetetlenek számomra.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx[793]

* *V. ö. 529. old. – Szerk.*

47

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[631]

London, 1860 augusztus 21.

Kedves Uram,

Hozzám intézett néhány szívélyes sora igen kellemes meglepetés volt számomra.

Az én hallgatásomat könnyű megmagyarázni. Legutóbbi levelének megérkezte után hosszú ideig súlyos és kínzó májbajban szenvedtem s e betegség szinte képtelenné teszi az embert az írásra. Később egy ismerősöm azt mondta nekem, hogy Ön Londonban tartózkodik s így nem voltam biztos abban, hogy egy Párizsba címzett levelem elérné-e Önt.

Mint helyesen megjegyzi: nagy események történtek, de véleményem szerint a legveszedelmesebb, ami Európában történhetne, az lenne, ha háború törne ki a Varsóban székelő *legitim ellenforradalom* és a Tuilériákban székelő *illegitim ellenforradalom* között. Ám a dolgokat úgy kell vennünk, amint vannak, és a javunkra fordítanunk. Ha Garibaldi, akinek valódi szándékairól velem ismertetett magánleveleiből értesültem, pillanatnyilag kénytelen a saját zászlaját bevonni, azt remélem, hogy jövő tavasszal lesz rá alkalom, hogy a nemzetiségek ügyét egyszer s mindenkorra elkülönítsék a francia ellenforradalom ügyétől.

Valamire meg szeretném kérni. Kossuth az utóbbi időben nagyon erőlködött, hogy visszaszerezze elvesztett befolyását az Egyesült Államokban. Ezt a mesterkedését meg akarom hiúsítani, éppen ezért nagyon lekötelezne, ha a *lehető leghamarabb* és a *lehető legrészletesebben* közölné velem ennek az álhősnek a legújabb kalandjait. Kossuth Párizsban volt (vagy van); mit művelt ott? Torinóban volt; mi végett? Talán módjában állna néhány különösen groteszk részletet is közölni Kossuth első olaszországi színrelépéséről az 1859-es háború idején.

Tekintettel a várható eseményekre, rendkívül fontos elérni egyrészt azt, hogy a jó egyetértéshez a szabadság német pártja és a magyarok között ne férhessen kétség – s rövidesen alkalmam lesz e kérdésben Németországhoz fordulni (nem élőszóval, hanem írásban); és másrészt azt, hogy

Kossuthot, a magyar nemzet önjelölt képviselőjét, mindkét részről megtagadják.

Itt Londonban még mindig régi otthonomban: 9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill alatt lakom és továbbra is itt fogok lakni. Ha ismét ellátogat Londonba, remélem, nem felejti el újra a címemet. A feleségemnek egyébként is nagy csalódást okozott, hogy nem volt alkalma személyesen megismerkedni azzal az emberrel, akinek kiváló szellemi képességeiről írásaiból már meggyőződött.

Híve

A. Williams[634]

48

Engels az „Allgemeine Militärzeitung" szerkesztőségéhez

Darmstadtba

Manchester, 1860 augusztus 24.
6, Thorncliffe Grove, Oxford Road

Az „Allgemeine Militärzeitung" szerkesztőségének

Darmstadtba

Mint az Önök nagybecsű lapjának előfizetője, s felbátorodva az elismerő jegyzeten, amelyet a lap „A Pó és a Rajna" c. brosúrámról (Duncker kiadás, Berlin) az elmúlt évben közölt*, bátorkodom Önöknek ezennel egy cikket beküldeni[173], amely talán érdekelni fogja olvasóikat. Ha egyébiránt hasznukra lehetek hírekkel, alkalmankénti tudósításokkal stb., ez örömömre szolgálna; a Whithworth-ágyúkról stb. talán hamarosan módomban lenne érdekes közléseket küldeni Önöknek. Hogy Anglia katonai fellendülésének Németország szempontjából is milyen jelentősége van, az Önök előtt amúgy is világos; végtére is Oroszországon kívül csupán Anglia a mi természetes és szükséges szövetségesünk a bonapartizmus ellen.

Amennyiben Önök a munkatársaiktól szolgálati minősítést kívánnak, akkor persze nálam rosszul áll a dolog; a porosz gárdatüzér-dandárban egyéves önkéntesként csak a főtüzérségig vittem és később Badenban az 1849-es hadjáratot a felkelők oldalán harcoltam végig. De szolgálati időm letelte óta állandóan foglalkoztam katonai dolgokkal.

Ha cikkemet közlésre érdemesnek tartják, akkor kérem, hogy postán, keresztkötésben szíveskedjenek mindjárt egy példányt küldeni a levonatból, hogy azt azonnal lefordítsam és angol lapokban elhelyezzem mint kivonatot az „Allgemeine Militärzeitung"-ból**, ami lapjuknak csak hasznára válhat; ellenkező esetben kérem a kézirat visszaküldését. Minthogy az „Allgemeine Militärzeitung" példányait könyvkereskedő útján mindig egy hónappal a megjelenés után kapom kézhez, így túl sok idő veszne kárba, és a cikk itt már egyáltalán nem volna érdekes.

* *V. ö. 4. old. – Szerk.*
** *V. ö. 544. old. – Szerk.*

Bátorkodom áprilisban megjelent legújabb brosúrámat – „Szavoja, Nizza és a Rajna" – lapjukban való pártatlan, de minél hamarabbi ismertetésre ajánlani Önöknek.

Teljes tisztelettel
Friedrich Engels

49

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Aachenba

London, 1860 szeptember 7.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Örültem neki, hogy végre ismét életjelt kaptam tőled, bár nagyon sajnálom, hogy nem közölhetsz velem kedvezőbb híreket egészségi állapotodról. Én magam is állandóan kínlódom a májammal; nem olyan fájdalmas, mint a köszvény (s nem is olyan előkelő, legalábbis angol fogalmak szerint), de az agymunkában talán még jobban zavar.

Vogt elleni írásom megjelenésének elhúzódása – azonkívül, hogy sürgősebb munkákkal kellett foglalkoznom – két fő okkal magyarázható.

1. Be akartam várni a „*Nationalzeitung*" elleni per végét, amiről azonban most lemondtam.

A per a következő stádiumokon ment keresztül: az államügyész, majd a főállamügyész elutasították a keresetet, mert nem forog fenn ex officio* beavatkozást indokoló „közérdek". Ekkor következett a magánvád. *A városi bíróság* kibocsátott egy „végzést", hogy a vádat el kell utasítani, mert a becsületsértő passzusok csak „idézettek" (ami egyébként nem igaz). A *kamarai bíróság* a városi bíróság indokolását tévesnek nyilvánította, de ugyanarra az eredményre jutott, mert a rágalmazó passzusok nem vonatkoznak és nem vonatkozhatnak *rám* (ezt a bíróság „hamis idézetekkel" bizonyítja), a „*Nationalzeitung*"-*nak* nem állt szándékában a sértés stb. A „végzés" stílusa elegendő bizonyíték arra, hogy a fickók zavarban voltak. Jelenleg a *legfelsőbb bíróság* előtt van az ügy. Így tehát odáig gazdagodtak ismereteim a porosz igazságügyről, hogy most már tudom, a bírósági hivatalnokoktól függ, hogy egy magánszemély egyáltalán eljuthat-e a *nyilvános pereskedésig*. Mert hiszen mindezek a végzések csupán „ideiglenes dolgok", megakadályozandó engem abban, hogy a „*Nationalzeitung*"-

* – hivatalból való – *Szerk.*

gal nyilvánosan bíróság elé álljak. Weber igazságügyi tanácsos, aki úgy látszik mit sem tudott a porosz kormányhoz fűződő baráti kapcsolataimról, leveleiben összecsapja a kezét e „megmagyarázhatatlan" végzések miatt.

Tudod, hogy a „*Nationalzeitung*" ellen akkor kezdtem pereskedni, amikor még nem volt a kezemben *Vogt* könyve[15]. Ámde helyesen fogtam meg a dolgot, mert a „*Nationalzeitung*" elismerésre méltó tapintattal összefoglalta a Vogt-féle tákolmány *valamennyi* – de egyszersmind *valamennyi* – jogilag üldözhető *rágalmát* (itt a büntető törvénykönyv értelmében való rágalmakról beszélek: a fickók puszta szidalmait nem szándékoztam bíróilag támadni), sőt, helyenként még ki is élezte őket. De abban a helyzetben voltam, hogy minden egyes pontnál nem az ellenféltől követeltem az *igazság bizonyítékát*, hanem én szolgáltattam azok *hamis voltának bizonyítékát*. Az egyetlen kivétel: a száz meg száz fenyegető levél, amely zsaroló szándékkal ment Németországba. Itt természetesen a „*Nationalzeitung*" dolga volt, hogy barátja, Vogt által elküldessen magának egyet is e fenyegető levelek közül. – A bíróságok tehát látták, hogy mihelyt a dologban nyilvános eljárásra kerül sor, a „*Nationalzeitung*"-*ot* el kell ítélni, ez pedig, de még inkább, ha győznék a bíróság előtt, éppenséggel a „*közérdek* ellen" volna. A „*legfelsőbb bíróság*" talál majd egy újabb kifogást. A poroszok azonban mindenképpen olyan anyagot szolgáltatnak nekem, amelynek kellemetes következményeit hamarosan észreveszik majd a londoni sajtóban.

2. *Könyvkereskedő* – ez az a nehézség, amely miatt a dolog most akadozik. Poroszországban a dolog nemigen jelenhet meg, mert bizonyos, Stieberre stb. vonatkozó passzusok miatt a könyvkereskedőnek pert sózhatnának a nyakába. Hamburggal stb. eddig eredménytelenül tárgyaltam. A fickók vagy egyáltalán nem akarnak belemenni, vagy pedig olyan feltételeket merészkednek szabni a brosúra hangnemét és tartalmát illetően, amelyekbe én természetesen nem mehetek bele. O. Meissner elvállalta volna a dolgot, ha nem adja ki előzőleg a „Demokratische Studien"-t, amelynek rajtad és Grünön kívül Vogt az egész pereputtyával, Bambergerrel, Simonnal stb. szintén munkatársa volt.

A legjobb volna itt kinyomatni, és egy itteni német könyvkereskedő útján terjesztetni a kotinensen (ahogy Vogt csinálta Genfből). Csakhogy nekem nincsenek, mint Vogtnak, bonapartista segélypénzeim, hogy a 12–15 ív terjedelmű brosúrát itt kinyomassam.

Így áll tehát a dolog. Megérted, hogy Vogttal szemben nem azon a szelíd módon lépek fel, ahogyan azt a német könyvkereskedők a professzor úrral szemben megkívánják. Úgy bánok vele, mint egy gazemberrel és komikus figurával, azaz lényének megfelelően.

Svájcból és Amerikából is tömegesen érdeklődnek nálam a firkám megjelenéséről.

A feleségem szívélyesen üdvözöltet. Freiligrathot hosszú hónapok óta kerülöm, mert nem akarom, hogy kellemetlen találkozásom legyen vele; másrészt a gyáva tapintat (a James Fazyval való üzleti kapcsolata miatt, aki a főnöke) egy ilyen döntő pillanatban nem felelhetett meg nekem. {Főleg pedig nem-helyénvalónak találtam, hogy bensőséges érintkezésben maradt Blinddel azután, hogy *bírósági* dokumentumokkal *bebizonyítottam* neki, hogy Blind súlyosbító körülmények között kicsalt Wiehe szedőtől egy *hamis* tanúsítványt az „*Allgemeine Zeitung*"-*ban* való közlés céljaira (a „Zur Warnung" röplapra vonatkozólag[62])}. Ennek ellenére *mi* ketten a világ szemében, akárcsak eddig, „barátok" vagyunk. De a családi érintkezés teljesen megszakadt. A feleségem, mint tudod, energikus természetű.

Remélhetőleg hamarosan jobb híreket hallok rólad.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

50

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Aachenba

[London,] 1860 szept. 15.

Kedves Lassalle,

Csak egészen röviden írok, hogy e sorok még elérjenek.

1. Freiligrathnak írtam (tegnapelőtt), választ kérve kérdésedre.[794] Ezt nem adta meg. Természetes, hiszen *hivatali kötelessége ellen való*, hogy ilyen kérdésekre feleljen.

2. A Vogtról szóló könyvet illetően: mindenféle kísérletezés után arra a következtetésre jutottam, hogy csak egy lehetőség van – *kinyomtatni Londonban*. Egyébként szándékosan úgy írtam, hogy ne legyen *elkobozható*. Noha nem nyomatható ki Berlinben, Lipcséből terjeszteni lehetne mint minden más könyvet Németországban; innen egyenesen Svájcba, Belgiumba, Amerikába menne. Engels fizeti a költségek egyik részét, én a másikat. De a dolog drága, mert itt egy ív $4\,^1/_2$ font sterlingbe kerül. Egy részét neked kellene előteremtened, ha tudod. Bízva a jószerencsében, meghagytam, hogy kezdjék el a nyomást mindjárt a jövő héten. Ha nem jön össze a pénz, akkor sem vész el más, mint az addig kinyomott rész nyomtatási költsége.

3. Garibaldi osztozott nézetemben *Bonaparte* **missziójáról**, éppúgy, mint Mazzini. Kezemben voltak Garibaldinak erről az ügyről szóló levelei. De a múlt most közömbös. Mihelyt Garibaldi (és *ez a célja, mint ezt kifejezetten megírta* egyik angol ismerősömnek (Green) szóló *levelében**) Itália ügyét megszabadította Bonaparte-tól, megszűnnek az összes vitás kérdések a *forradalmi párton belül*. Most azonban fontos, hogy *mi* megegyezésre jussunk egy program tekintetében. Ha készítenél egy vázlatot, akkor Engels, Wolff és én megegyezésre jutunk majd veled az esetleges módosításokra vonatkozóan. Közeledik a pillanat, amikor „kicsiny", de bizonyos értelemben mégis „hatalmas pártunknak" (amennyiben a többiek

* *V. ö. 73. old. – Szerk.*

nem tudják, hogy mit akarnak, vagy nem akarják azt, amit tudnak) fel kell vázolnia haditervét. Hogy *éppen mi* (itt Angliában) nemzeti álláspontról lépünk fel, ezt – a belső jogosultságtól eltekintve – még mint taktikát is helyesnek látom.

4. Ami Oroszországhoz fűződő viszonyunkat illeti, azt hiszem, tévedsz. Az a nézet, amelyet én és Engels kialakítottunk magunknak, teljesen önállóan, és mondhatom, fáradságosan, az orosz diplomácia sokéves tanulmányozása alapján jött létre. Persze, Németországban gyűlölik Oroszországot, s mi már a „Neue Rheinische Zeitung" első számában az oroszok elleni háborút mint Németország forradalmi küldetését jelöltük meg. De gyűlölni és megérteni – ez két teljesen különböző dolog.

5. Könyvemről mondott dicséretednek örültem, mivel illetékes bírótól származik. Úgy gondolom, húsvétig megjelenhet a második rész.[39] A forma kissé megváltozik, bizonyos fokig népszerűbb lesz. Ez semmiképpen sem belső kényszerűség részemről, hanem először, ennek a második résznek közvetlen forradalmi feladata van, meg aztán a viszonyok, amelyeket ábrázolok, konkrétabbak.

Oroszországban a könyvem nagy feltűnést keltett, és egy moszkvai professzor* előadást tartott róla.[787] Sok baráti levelet is kaptam a könyvvel kapcsolatban éppen oroszoktól. Dettó németül értő franciáktól.

6. *H. Bürgerst illetően.*[795] Ez rávall a szelíd Heinrichre. Ő névleg ugyan a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője volt, de soha nem írt bele, egy cikken kívül, amelynek az egyik felét töröltem, a másikat meg átalakítottam. Ezen úgy feldühödött (ez a lap első napjaiban történt), hogy általános szavazást követelt. Ebbe kivételesen beleegyeztem, de egyúttal kijelentettem, hogy egy újság szerkesztőségében diktatúrának kell uralkodnia, nem pedig általános szavazati jognak. Az általános szavazati jog általánosan ellene foglalt állást. Attól fogva többé nem írt. Egyébként a börtön állítólag nagyon mérsékeltté tette. Jobban szeretem a kazamatafarkast [Kasemattenwolff]**. Az aztán a Bürgersével merőben ellentétes természet.

Ami jobban bosszantott, mint Bürgers, az az, hogy Miquel göttingeni ügyvéd, pártunknak egy igen tehetséges és erélyes tagja, csatlakozott Bennigsenhez.

7. Berlinben megjelentek dr. Eichhoff *„Polizei-Silhouetten"-jei.* Rosszul van megírva. De pompás tények akadnak benne. Szép fényt vet a berlini

* I. K. Babszt. – *Szerk.*

** Wilhelm Wolff. *V. ö. 15. old.* – *Szerk.*

liberális „rendőrségre" és „bíróságokra". Nyomban elkobozták. Egy példánya szerencsésen megérkezett ide.

8. A *porosz bírósági eljárást* illetően be kell vallanom teljes tudatlanságomat. Sohasem képzeltem, hogy *tartalmilag* igazat adnak majd nekem. De azt hittem, az eljárás olyan, hogy legalább elérhetem a *nyilvános tárgyalást.* Mindössze ennyit akartam.

Vajon a (régi) Rajna-vidéki eljárás szerint is a bírósági hivatalnokok, azaz a kormány előzetes engedélyétől függ a sértés vagy rágalmazás miatt indított magánvád?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

51

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Aachenba[796]

[London, 1860 szeptember 15.]

Kedves Lassalle,
Ezt az imént kapott levelet az előző levelem után küldöm.

Barátod
K. M.

52

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1860 okt. 2.

Kedves Lassalle,

Freiligrathnak szóló leveledet azonnal elintéztem.

Persze, hogy amikor azt írtam, igyekezz egy összeget „előteremteni"*, kétértelmű kifejezést használtam. Nehogy igénybe vegyél olyasvalakit, aki nekem *személyesen* nem barátom. Egyébiránt örülnék, ha a hozzájárulást hamarosan megkapnám. Nem hiszem különben, hogy ez elveszett pénz, mert legalább a termelési költségek mégiscsak kikerülnek belőle.

Engels egy cikket írt a darmstadti „Militärzeitung"-ba az angol lövészekről,[173] aztán megint lefordította a manchesteri „Volunteer Journal" számára. Az egész londoni sajtóban utánanyomtatták és megtárgyalták.

Olyan levelekből ítélve, amelyeket közvetlenül Garibaldi táborából kaptam, a helyzet aggasztó. Cavour nem egyéb, mint Bonaparte eszköze, és uralkodik Viktor Emánuelen. Bonaparte-tal és a piemonti hadsereggel szemben nehéz a helyzete Garibaldinak, annál is inkább, mert Itáliában az egész burzsoá és arisztokrata csőcselék Cavourral tart. Garibaldi saját hadserege némiképpen romlott azáltal, hogy csapatainak legjavát kénytelen volt szétosztani a nápolyi csőcselék és a piemonti katonák között.

Bocsásd meg, hogy ezúttal a leveledre nem válaszolok, s egyáltalán csak e néhány sort írom. A korrektúrával[797] való (kellemes) foglalatosságon és szokásos munkáimon kívül még meg vagyok áldva egy szörnyű huruttal a fejem egész bal felén.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A legfelsőbb bíróság még nem hozott döntést. Mihelyt a dolognak vége, s nekem nem teszik lehetővé a nyilvános tárgyalást, megjelentetek itt egy ívnyi anyagot (egy pamfletot) „*Prussian Justice*"[193] címmel.

---

* *V. ö. 540. old. – Szerk.*

53

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1860 október 23.

Kedves Lassalle,

Bocsásd meg, hogy csak néhány sort írok. A szokásos elfoglaltságomon kívül éppen most elárasztanak a korrektúraívek[797].

Nagyon leköteleznél, ha a pénzt, amelyet küldeni tudsz, november elejéig elküldenéd nekem, mivel a nyomdásznak (a nyomdászokat Londonban tulajdonképpen *hetenként* kell fizetni) egy november elején esedékes váltót állítottam ki.

Ma aztán megkaptam a legfelsőbb bíróság végleges elutasítását, amely így szól: „F. év augusztus 23-ról kelt panasza, amelyet Dr. K. Marxnak Dr. Zabel, a »Nationalzeitung« szerkesztője elleni becsületsértési pere ügyében a kir. kamarai bíróság büntetőtanácsa f. év július 11-i Végzése ellen benyújtott, a vonatkozó ügyiratok átvizsgálása után megalapozatlanként ezennel elutasíttatik. Mert a kir. kamarai bíróság a »Nationalzeitung« szóban forgó két vezércikkében *sem a panaszos becsületét érintő objektív sérelmet* nem talált, sem *az utóbbival szemben sértő szándékot* nem tételezett fel, és *ezért* jogosan utasította el a benyújtott becsületsértési panaszeljárás megindítását.

Hogy azonban objektíve fennforog-e becsületsértés, és hogy fennállt-e sértő szándék, ezek lényegileg tényálladéki megállapítások, amelyeket a kir. legfelsőbb bíróságnál csak akkor lehet felfolyamodással megtámadni, ha a fellebbezési bíró feltételezésének e vonatkozásban jogi tévedés szolgál alapul. Ilyen azonban a jelen esetben nem világlik ki. E Végzés költségeit stb."[798]

Hogy szolgál az egészséged? Az enyém még igen siralmasan.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

54

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1860 nov. 5.

Kedves Lassalle,

Hálás köszönettel igazolom a szombaton befutott 12 £ vételét. Az említett két személyhez* azonban *ne* fordulj.

Szemere nyilatkozata[799] annyiban lepett meg, amennyiben egyáltalán meglephet valami a magyar emigráció részéről. Szemerét semmi esetre sem magánjellegű indítékok vezérelték, de „állambölcsességben" szenved!

Mihelyt elkészülök a nyomtatás ügyével[125] és végre szabad lesz a kezem, részletesen írok neked.

Barátod
K. M.

Az Egyesült Államokban ezúttal remélhetőleg és valószínűleg a republikánus párt győz (a „Tribune" ennek a sajtószerve).

Ma megírtam ügyvédemnek, *Webernek*, hogy a periratait adja át neked, s kérlek, hogy egyelőre *őrizd meg* őket.[800]

* Franz Duncker és Ludmilla Assing. – *Szerk.*

55

Marx Szemere Bertalanhoz

Londonba[631]

[London, 1860] nov. 21.

Kedves Szemere,

Minthogy a feleségem igen súlyosan megbetegedett *(idegláz)*, nem volt módomban vasárnap találkozni Önnel, sem a következő napok valamelyikén meglátogatni Önt. Borkheim úr elmondta nekem, hogy múlt vasárnap találkozott Önnel.

Az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban* megjelent cikket, mely Önt megemlíti, egyik barátom, a tőszomszédságomban lakó dr. Biscamp írta.

A feleségem és én legszívélyesebb üdvözleteinket küldjük.

Híve
K. Marx

A november 18-i „*Courrier du Dimanche*" „Bécs, 1860 november 14-e" kelettel levelet közöl, amely teljesen az Ön nyilvánosan tett nyilatkozatának[786] szellemében íródott.

56

Marx Szemere Bertalanhoz

Londonba[631]

[London,] 1860 nov. 22.

Kedves Szemere,

Köszönöm kedves levelét és a Kossuth–Cobden-memorandumot[801], amelyet legutóbbi levelemben elfelejtettem megemlíteni.

A feleségem állapota még nem javult.

Engels, akit az alter egómnak* kell tekintenie és aki a szerzője „A Pó és a Rajna" című pamfletnak, amelyet egy korábbi alkalommal adtam Önnek, a következő cím alatt lakik: *6, Thorncliffe Grove, Oxford Road, Manchester.*

A „*Courrier du Dimanche*"-*ot* időnként megkapom egy párizsi barátomtól. Ez a Ganesco nem havasalföldi? A neve mindenesetre nem vall francia származásra.

A legszívélyesebben üdvözli

őszinte híve
K. Marx

* – második énemnek; hasonmásomnak – *Szerk.*

57

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, 1860 nov. 24.

Igen tisztelt Uram,

Nagyon lekötelezne, ha a túloldali nyilatkozatot[202] mielőbb közöltetné a „*Volkszeitung*"-*ban* és egy példányt eljuttatna hozzám.

A *Vogt elleni* brosúrám egy példányát valószínűleg jövő héten megkapja. Lassalle barátomnak három példányt küldök: egyet neki magának, egyet Hatzfeld grófnénak és egyet Ludmilla Assing kisasszonynak.

Szíveskedjék ezt Lassalle-lal közölni; egyúttal azt is, hogy a feleségem egy hete beteg, igen veszélyes idegláza van, úgyhogy az orvos utasítására a három gyereket házon kívül kellett elhelyeznem. Lassalle be fogja látni, hogy ilyen körülmények között nem tudok levelezni, ő azonban nagyon lekötelezne, ha írna nekem.

Teljes tisztelettel

kész híve

K. Marx[802]

1861

58

Marx Karl Siebelhez

Elberfeldbe

London, 1861 jan. 3.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Siebel,

Boldog új esztendőt! Neked és jobbik felednek!

Hálásan igazolhatom a könyvtáram[216], dettó a leveled megérkeztét.

A „Vogt úr" hat példányából, amelyeket megrendeltél, légy oly jó, küldj egyet a „*Kölner Anzeiger*"-nek, egyet a „*Zeitung für Norddeutschland*"-nak (Hannover), hármat pedig tetszésed szerinti szépirodalmi lapoknak. A fődolog az, hogy te magad egy példányt elolvass és magad is tudósíts róla.

Ami a „*Kölner Anzeiger*"-t illeti, ezt a lapocskát a „*Kölnische Zeitung*" ellensúlyozására használhatod fel.

A könyv eladása jól halad, úgyhogy Petsch egy második kiadásra „gondol". Erre az esetre való tekintettel fölöttébb fontos volna, hogy lehetőleg *mindent* megszerezz, ami a könyvről Németországban megjelenik (én itt csak az „Allgemeine Zeitung"-ot, a „Neue Preussische Zeitung"-ot és a „Volkszeitung"-ot látom) és hogy engem folyamatosan tájékoztass.

Ed. Meyen máris egy keserves „jajkiáltást" hallatott a „*Freischütz*"-ben.[232] Vivat sequens!*

Legközelebb mégiscsak találhatnál időt arra, hogy valamivel részletesebben írj nekem.

Sok baj ért az utóbbi időben: a feleségem öt hétig életveszélyesen beteg volt, és a három gyereket házon kívül kellett elhelyeznem.

Ami Schilyt illeti, majd megint észre térítjük.

Üdvözlet.

Barátod
K. Marx

* – Éljen a következő! – *Szerk.*

59

Marx Karl Siebelhez

Barmenba

[London,] 1861 január 3.

Kedves Siebel,

Az imént vettem észre, hogy egyik levelemet – a tőled ma kapott levélre válaszképpen – téves címre küldtem, tudniillik: *Elberfeld, poste restante,* ifj. K. Siebelnek. Ezt ezennel helyesbítem.

Még egyszer szívélyes üdvözlet.

Engels éppen most írja nekem, hogy a fontoskodó dr. Borchardt nagyon bosszús, mert a „Vogt úr"-ban megemlítettem Manchesterben lakó „három német orvost", akik szintén adtak pénzt a „Volk" számára.[803] Siralmas fickó ez a nagyszájú okoskodó.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

60

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1861 jan. 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Mindenekelőtt a legszívélyesebb, bár elkésett jókívánságaimat küldöm az új évre.

A feleségem most lábadozik. Én magam is komolyan belebetegedtem az ő betegségébe és e pillanatban májgyulladásom van. Csinos újévi ajándék! Eddig a bajom csak krónikus volt. Most akuttá válik.

Ez magyarázza hallgatásomat, noha a feleségem is meg én is a legnagyobb részvéttel vagyunk betegséged iránt. Remélem, hogy legközelebbi leveledben jobb híreket közölhetsz majd magadról. Ha küldenél nekem egy *egészen részletes* kórjelentést, akkor konzultálnék egy orvossal, akit igazi eszkulápi *lángésznek* tartok*. De nem itt, hanem Manchesterben tartózkodik.

A porosz királyi amnesztia[242] – amely valójában az összes menekülteket kizárja kegyeiből – nagyon szórakoztatott. Egyébként Gottfried Kinkel, aki éppen most lépett be a Nemzeti Egyletbe[299], a „kegyelmi aktus" megfelelő értelmezése esetén hazatérhet. Ami Buchert, Freiligrathot, Borkheimot, a spandaui Zimmermannt illeti, ők és sokan mások már hosszabb ideje „honosított angolok".

Faucher, azelőtt a „Neue Preussische Zeitung" londoni tudósítója, később a „Morning Star" (manchesteri iskola[804]) egyik szerkesztője – egyébként olyan ember, akivel mindenki *érintkezhet*, mivelhogy berlini jellemtelenségét nem titkolja, sőt inkább nyíltan fitogtatja, s akit egyáltalán senki, aki ismeri, politikailag nem vesz komolyan – most úgy véli, hogy eljátszhatja a porosz Cobdent. Egészségére váljék. Legalábbis ez volt a terve, amikor Londonból elment.

Egyik barátom, J. Ph. Becker, most Garibaldinál van Caprerában. Azt írja nekem, hogy a dél-itáliai mozgalom komolyabb részét szinte kizárólag

* Dr. Eduard Gumpert. – *Szerk.*

a mazzinisták indították el, hogy Garibaldi nem mondható éppen túlságosan eszesnek, s hogy barátainak táborában a legteljesebb zűrzavar uralkodik. Garibaldi egyébiránt egyetért Mazzinival abban, hogy Cavour még Viktor Emánuellal szemben sem becsületes, hanem egyenesen Bonaparte eszköze, hogy a Gaeta-beli intervenció[259], továbbá Farina* kinevezése Szicíliába, Farinié Nápolyba stb. csupa jól kiszámított sakkhúzás, amelyeknek célja, hogy Viktor Emánuelt újabb területi engedményekre kényszerítsék Franciaország javára és engedményekre Murat javára Dél-Itáliában. S ez sikerül és hamarosan meg is mutatkozik majd.

Az egyesült államokbeli rabszolgaválság néhány éven belül szörnyű válságot okoz majd Angliában; a manchesteri gyapot-lordok már most remegni kezdenek.

Ritkán olvasok német dolgokat. De a minap a kezembe került A. Bastian könyve, „Der Mensch in der Geschichte" stb. Rossznak tartom, formátlannak és pöffeszkedőnek. A pszichológia „természettudományos" megalapozása csak jámbor óhaj marad nála. Másrészt a történelem „pszichológiai" megalapozása azt bizonyítja, hogy ez az ember sem azt nem tudja, mi a pszichológia, sem azt, hogy mi a történelem.

Darwin írása igen jelentős és kapóra jön nekem mint a történelmi osztályharc természettudományos alátámasztása. A kifejtés angolosan durva modorába természetesen bele kell törődni. Minden fogyatékosság ellenére itt először kap a „teleológia" a természettudományban halálos döfést, sőt mi több, a szerző empirikusan kifejti ennek a teleológiának a racionális értelmét.

Az utóbbi időben több német újságot látok. Förtelmes vacak. Amellett tele önelégült középszerűséggel, amely csakugyan émelyítő.

El tudnád küldeni nekem Eichhoff „Polizei-Silhouetten"-jének második füzetét? Itt nem kapható.

Elolvastam most Walesrode „Totenschau"-ját is. Csinos históriák! Csak az ábrázolás lagymatag, de ezt megbocsáthatóvá teszi a közlés időpontja.

A legjobb egészséget kívánom neked és a feleségem üdvözletét is tolmácsolom

barátod
K. M.

Mierosławski, aki éppen most volt Párizsban, kijelentette Schily barátomnak, hogy a dolgok „rosszul" állnak. Ennek során nagyon kedvezőtlenül nyilatkozott „Klapkáról". De én magával Mierosławskival sem vagyok tisztában.

* La Farina. – *Szerk.*

61

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1861 jan. 28.

Kedves Lassalle,

Ma csak nagy sietve írok neked, nem otthonról, hanem a Cityből. Néhány napon belül részletes levelet kapsz és választ is *az összes kérdéseidre*. Mindenekelőtt köszönet küldeményedért. A petíció *egy* példányát eljuttattam Freiligrathhoz, a II. számút Engels kapja, a III. nálam marad. Egészen pompás okmány ez és hozzátartozik a jelenkor történetéhez.[251]

Kérlek, légy szíves a mellékelt cédulát *haladéktalanul* eljuttatni Eichhoff úrhoz.[805]

Mostani egészségi állapotodban a baráti kötelesség tiltja, hogy újabb munkákra sarkalljalak. Máskülönben egy Zabel elleni pamfletot, olyanformán, ahogyan szándékodban áll, politikai tettnek nyilvánítanék.

A feleségem szívélyesen üdvözöltet téged és a grófnét. Szépen gyógyul. Ami engem illet, azt hiszem, hogy az orvosságok szedését (tegnap végeztem az utolsó üveggel) egyelőre teljesen felfüggeszthetem.

A grófnét üdvözöltetem. A következő levelemben, amelyet neked írok, bátorkodom majd néhány sort neki is küldeni.

Tout à vous*

K. Marx

* – Kész híve – *Szerk.*

62

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba[806]

[London,] 1861 febr. 7.

Kedves Freiligrath,

Engelsszel abban állapodtam meg, hogy a 30 £-et *bármely napon* megkaphatod, dettó a költségtérítést 24 órával az értesítés után. A szabó eszerint fölöslegessé válik, s kérlek, közöld Engelsszel, hogy *mikor* küldje a pénzt.*

Én magam kénytelen leszek Hollandiába menni, mert máskülönben nem tudom átvészelni a jelenlegi válságot. Légy oly jó, tudakold meg valamelyik kereskedő barátodtól, mi a helyzet Hollandiában az *útlevelekkel*, hogy szükség van-e útlevélre? A „*Tribune*" „aljassága"**, amely egybeesett egyéb balszerencsékkel, annál végzetesebben érintett, mert megakadályozott abban, hogy a doktor által előírt további lépéseket tegyek a feleségem gyógyulása érdekében. Noha nem tartozom a „német szenvedők" kategóriájába, amellyel mindig ellenségesen álltam szemben, mégis azt hiszem, hogy becsülettel kiálltam a magam adagját az emigrációs balszerencséből.

Lassalle-én kívül Németországból most másik két publicisztikai ajánlatot is kaptam. De – s te bizonyára osztozol nézetemben – azt hiszem, még nem csaptak elég magasra a hullámok, hogy az effélébe már most belemenjünk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Hogy micsoda szélhámos az öreg Ruge, megláthatod, ha Engelsnek a „Revue"-ben megjelent „Birodalmi alkotmány-hadjárat"-át összehasonlítod azzal, amit neked Arnold összehazudott.

---

* *V. ö. 147., 149. old. – Szerk.*
** *V. ö. 143., 147. old. – Szerk.*

63

Engels Elise Engelshez

Barmenba

Manchester, 1861 febr. 13.

Drága Anyám,

Mellékelten aláírva visszaküldöm a szerződés hét példányát, a nyolcadikat itt tartottam.[611] Meg kell mondanom, hogy ha nem érted teszem, nehezen szántam volna rá magamat. Nehezemre esett, hogy önmagamat így, nézetem szerint minden nyomós ok vagy ürügy nélkül kirekesszem az egyetlen apai üzletből, amely nekünk megmaradt, *biztosan* megmaradt. Azt hiszem, nekem is jogom volt rá, és fivéreimnek nem volt joguk feltételezni, hogy erről a jogomról csak úgy minden további nélkül és minden ok nélkül az *ő* javukra lemondok. Amit kívántam, bizonyára nem volt méltánytalan, s kívánságomat még elég jókor közöltem ahhoz, hogy a vitánál figyelembe vehető legyen. Emil Blank teljesen igazat adott nekem, amikor itt volt. De semmi többet nem közöltek velem, és csak amikor a többiek mindenben megállapodtak, csak akkor jönnek és követelik hozzájárulásomat, hogy lemondok követelésemről. S ezt Emil* olyan érvekkel támasztotta alá levelében, amelyek bizonyára nagyon üzletszerűek, de amelyeket *én* nem szívesen érvényesítettem volna ilyen módon a fivéreimmel szemben; vigasztalásul Emil *biztosít engem*, hogy Gottfr. Ermen, Emil *meggyőződése* szerint, nem bontja fel velem kötött szerződését. Ezt a meggyőződését ellensúlyozza ügyvédünk meggyőződése, aki Emilnek nem is egyszer megmondta, hogy a szerződés — *mint szerződés* — semmiféle törvényes biztosítékokat nem nyújt nekem. Nekik marad az engelskircheni üzlet, nekem meg Emil meggyőződése.

Drága Anyám, a te kedvedért nyeltem le mindezt és más egyebet is. A világ minden kincséért sem akarok akár egy jottányival is hozzájárulni ahhoz, hogy életed alkonyát megkeserítsék az örökség miatti családi viszályok. Azt hiszem, mind viselkedésem, amikor nálatok voltam[95], mind pedig leveleim kellőképpen tanúsították, hogy igen távol állott tőlem bármilyen

* Emil Engels. – *Szerk.*

megállapodás elé akadályokat gördíteni, sőt ellenkezőleg, szívesen hoztam áldozatot, hogy minden a te kívánságod szerint rendeződjék el. Ezért is írtam alá ezt a dolgot minden további nélkül, semmi áron nem akarom, hogy téged még tovább gyötörjenek ilyen dolgokkal, és neked gondot okozzanak. A fivéreimre sem fogok emiatt neheztelni, s még csak meg sem említem nekik a dolgot, hacsak nem kényszerítenek rá mindenképpen, mert a dolog lezárult és semmi kedvem hencegni azzal, hogy azt hiszem, áldozatot hoztam. De kötelességemnek tartom, hogy nyíltan megmondjam neked, milyen indokok vezettek az ügyben, és magától értetődő, hogy eszembe sem jut arra gondolni, hogy te esetleg rám nézve kedvezőbben alakíthattad volna a dolgot. Ellenkezőleg, tudom, hogy végig a tárgyalás folyamán mindig énrám is gondoltál és minden tőled telhetőt megtettél értem.

Az ügy most már elintéződött és punktum. Aligha fogsz erről valaha még egyetlen szót is hallani tőlem, és magától értetődik, hogy Emilt, ha idejön, *éppoly testvérien fogom fogadni, mint mindig; lehettek eltérő nézeteink* e dologban, de azért ő mégis jó fiú marad, aki itt nagyon a szívén viselte az érdekeimet.

A háziköntös itt van és nagyon jólesik nekem, mert megint nagy hideg van, de a piros vállrojtokat az itteni ízlés mégiscsak túlzásnak tartja. Egy patkányfogó-kölyök is szegődött mellém, otthon ő most a társaságom.

Remélem, a megfázásodból szerencsésen kigyógyultál, és az is jót tesz majd neked, hogy az örökséggel kapcsolatos minden gondtól megszabadulsz. De a Sieget[807] lehetőleg mégiscsak meg kellene venni!

Szívélyesen üdvözlöm Hermannt, Rudolfot, Blankékat és Boellingéket.

Hűséges szeretettel

fiad

Friedrich

64

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1861 febr. 15.

Kedves Lassalle,

Nem jártam el tervem szerint, hogy első levelem* után egy másodikat küldök neked, mert időközben *válság* lépett fel. Mégpedig pénzválság. Dana azt írta nekem New Yorkból, hogy ők (a „*Tribune*") az *összes* európai tudósítóikat elbocsátják és egyedül csak engem tartanak meg, de 1. a „Cyclopaediá"-t[176] egyelőre felfüggesztik; 2. az én közreműködésemet 6 hétre felfüggesztik; 3. végül pedig a jövőben írjak nekik egy cikkel kevesebbet hetenként.**

Ilyen körülmények között és a feleségem betegsége folytán támadt kiadásaim miatt Hollandiába kell utaznom Philips nagybátyámhoz, hogy pénzügyeimet egyáltalán rendbe hozzam. Minthogy ehhez útiköltségre van szükségem, egy 20 £-es (kb. 34 talléros) látra szóló hathetes váltót intézvényeztem rád. A fedezetet a *lejárat napja előtt* megküldöm neked Hollandiából, vagy *magam viszem el Berlinbe*, mert lehet, hogy oda is eljutok. Egyébként csak mint *utazó* jövök, ha átkelek a holland határon és Németország földjére lépek. (Lennék csak Karl Heinzen – Heineke, az erős szolga[808] –, akkor azt mondanám: átlépek.)

Barátod
K. Marx

* *V. ö. 554. old. – Szerk.*
** *V. ö. 143., 147. old. – Szerk.*

65

Engels Elise Engelshez

Barmenba

Manchester, 1861 febr. 27.

Drága Anyám,

Kedves leveledre szívesen válaszoltam volna azonnal, de Emil* ittlétekor annyi dolgom volt a folyó üzletekkel, hogy merőben képtelen voltam rá. Nos, Emil tegnap reggel elutazott és remélhetőleg ma este megérkezik Engelskirchenbe. Drága Anyám, nehogy gondot okozzon neked, hogy netán neheztelek a fivéreimre az üzleti ügyek miatt, ez eszembe se jut. Nagyon kellemetlen volt nekem, hogy kénytelen voltam így kiakolbólítani önmagamat az apai üzletből, s nem érinthetett kellemesen, ha afölött, amit engem megillető *jognak* tekintettem, mindenféle indokokkal, amelyek ezt a jogot egyáltalán nem érintették, könnyedén átsiklottak és hozzájárulásomat úgyszólván mint valami magától értetődő dolgot követelték. Nem akarom azt mondani, hogy a dolog nem nagyon jó így is, sőt talán jobb, mint ahogyan meg lehetett volna csinálni, ha tekintettel vannak az igényemre. De éppen ennek a megmagyarázására mindig sajnálták a fáradságot, és nem tagadhatod, hogy ilyen körülmények között némiképpen túlzott követelés volt, hogy a dolgot aláírjam. De ezzel az ügy el is van intézve, s bízhatsz abban, hogy egyik fivéremre sem fogok a legkevésbé sem neheztelni emiatt. Még elég sokszor lesz kölcsönösen szükségünk egymásra, s azonkívül tudod, hogy nem szokásom a félreértett széplelket játszani. Emil bizonyosan nem észlelt rajtam semmi rosszkedvet, még kevésbé bármilyen haragot iránta, s erre nem is volt lehetősége, mert én most már teljesen belenyugodtam a dologba és nem kívánok egyebet, mint hogy az engelskircheni üzlet négyünknek nagyon jó eredményeket hozzon. – Emiatt tehát ne gyötrődj, drága Anyám, számomra a dolog annyira teljesen el van intézve, hogy az a kínos érzés, amellyel az aláírásnak persze nekiültem, szintén elintéződött, kiküszöbölődött és feledésbe merült. Arra gondoltam, ha a dolog egyrészről

* Emil Engels. – *Szerk.*

nekem kellemetlen, neked a tárgyalások folyamán még sokkal több és sokkal kellemetlenebb pillanatot kellett elszenvedned, és megint örömet okoz nekem, hogy egy tollvonással mindezeknek véget vethetek. Még száz másik üzletet szerezhetek, de anyát egyet se.

Egyébként igen jól megy sorom, Emil itt nagyon vidám volt, s megírta neked, hogy Gottfrieddal* úgyszólván készen vagyunk, úgyhogy most végre ez a dolog is rendbe jön. Nos, isten veled, maradj jó egészségben, ápold magadat rendesen és add át üdvözletemet Hermann-nak, Rudolfék-nak, Blankéknak és Boellingéknek.

Hűséges szeretettel

fiad
Friedrich

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

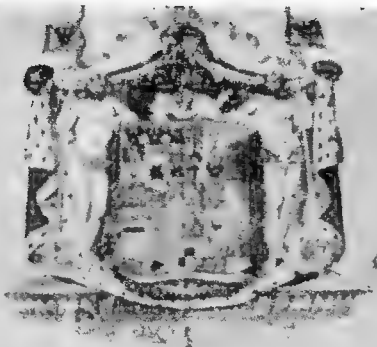

Wir Wilhelm

von Gottes Gnaden König von Preußen etc

Auf Seiner Königlichen Majestät allerhöchsten Special Befehl.

Marx útlevele (a kiállítás kelte 1861 április 11.)

Marx útlevelének hátlapja

66

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Zalt-Bommel, Hollandia,
1861 március 7.
(L. Philips címén)

Kedves Lassalle,

Mint már korábban megírtam neked, innen Berlinbe szándékozom menni, hogy személyesen megbeszéljem veled esetleges közös irodalmi-politikai vállalkozásainkat, de főként azért is, hogy viszontlássalak.

De most egészen pontosan felvilágosítást kell adnod nekem a következő kérdésről. Útlevelem – egy régi 1849-es francia kiutasító passzuson kívül[809] – nincsen. A londoni porosz követségre menni, ehhez nem fűlött a fogam. Angolként honosíttatni magamat (mint Freiligrath, Bucher, Zimmermann stb. tették) és angol útlevéllel utazni szintén nem akartam. A kérdés a következő: 1845-ben, amikor a porosz kormány üldözőbe vett Belgiumban, a sógorom* közvetítésével kiváltottam egy okiratot a Poroszországból való kivándorlásra.[810] Tudvalevő, hogy a porosz kormány 1849-ben azzal az ürüggyel utasított ki, hogy megszűntem porosz alattvalónak lenni. De hiszen a törvény szerint minden menekült, aki 10 éve az országon kívül tartózkozik, ugyanúgy megszűnt volna porosz „alattvalónak" lenni. Én sohasem honosíttattam magamat külföldön. Továbbá az 1848-as előparlament[811] határozata szerint – s ezt a határozatot gyakorlatilag érvényesnek fogadta el minden német kormány a frankfurti parlamentbe való választások alkalmával – minden menekült, még akkor is, ha, mint Vogt stb., már külföldön honosíttatta magát, ismét igényt tarthatott német állampolgárságára, s mindenütt megválaszthatták a parlament tagjának. Erre támaszkodva azt kértem 1848-ban, hogy állítsák helyre porosz állampolgárságomat. Az akkori porosz kormány elutasított, de csak akkor merészelt engem külföldiként kezelni, amikor a forradalomnak már befellegzett.

E pillanatban a kérdésnek gyakorlatilag csak annyi a jelentősége, hogy

* Wilhelm Robert Schmalhausen. – *Szerk.*

mehetek-e akadálytalanul Berlinbe? Ha sikerül átutaznom a határon, Berlinben már nem félek semmitől, de a periférián aggályosabb a dolog.

Tudod, hogy itt a nagybátyámmal (aki anyám vagyonát kezeli és régebben többször adott nekem jelentős előlegeket az örökségemre) bonyolult pénzügyeket akarok rendbe hozni. Szívós egy ember, de nagyon hiú az én írói mivoltomra. Nekem írandó leveledben ezért Vogt elleni legújabb művem sikeréről (lucus a non lucendo[812]), közös újságterveinkről stb. kell beszélned, egyáltalán úgy kell megfogalmaznod leveledet, hogy nagybátyám-uramat megajándékozhassam a „bizalmammal", hogy megmutatom neki. Amellett el ne mulaszd, hogy valamit politikáról is közölj. Vous m'entendez, mon cher.*

Szívélyes üdvözletemet küldöm neked és a grófnénak.

Barátod
K. Marx

(Zalt-Bommel Nijmegen mellett van. Nem hiszem, hogy ismerős neked a név. Legutóbb azonban az árvizek révén ismertté vált.)

A hallgatás összeesküvése, amellyel legutóbbi írásomat az egész német sajtó pontosan úgy üdvözölte, mint a korábbiakat, csakugyan nagyon hízelgő rám nézve, bármennyire árt is a kelendőségnek. Remélem, állapotod javult.

* – Ért engem, kedves barátom. – *Szerk.*

67

Marx Antoinette Philipshez

Zalt-Bommelba[813]

1861 március 24.
13, Bellevuestrasse, Berlin.
(Dr. F. Lassalle címén)

Kedves Unokahúgom,

Nem is tudom kellően megköszönni becses leveledet, amelynek csak az a hibája, hogy túl rövid, bár az angol szabályt követted: a legjobb dolgokat a legkisebb helyre tömörítetted.

Múlt vasárnap (március 17-én*) reggel 7 órakor érkeztem Berlinbe. Utazásom folyamán semmi nem jött közbe, kivéve 6½ órás vesztegelésünket Oberhausenban, egy borzalmasan unalmas kis helyen. Lassalle, aki egy nagyon szép házban, Berlin egyik legelegánsabb utcájában lakik, mindent előkészített a fogadásomra és igen barátságosan üdvözölt. Miután az első órákat átbeszélgettük és az utazás okozta fáradtságomat egy kis pihenéssel és frissítőkkel elűztem, Lassalle menten bevezetett Hatzfeld grófné házába. A grófné, mint hamarosan megtudtam, mindennap du. 4 órakor Lassalle házában ebédel és vele tölti az estét. Úgy találtam, hogy a haja éppen olyan „szőke" és a szeme éppen olyan kék, mint azelőtt, de ami a többit illeti, arcáról e belevésett szavakat olvastam le: húsz meg húsz az ötvenhét. És valóban, „a teremtés nyomait" viselő ráncok vannak rajta, az orcák és az áll hájasodásról árulkodnak, amelynek, mint a lerakódó szénnek, hosszú idő kell, amíg kialakul, és így tovább. Ami a szemöldökét illeti – és ez a körülmény nyomban meglepett –, megszépült, ahelyett hogy megcsúnyult volna, úgy hogy nála a művészet messze túlszárnyalja a természetet. Későbbi alkalmakkor azt az általános megfigyelést tettem, hogy tökélyre vitte az arckikészítés művészetét és hogy festékdobozában megtalálja azokat a színeket, amelyeket a vére már nem termel. Egészében bizonyos görög szobrokra emlékeztetett engem, amelyek még szép kebellel büszkélkedhetnek, de a fejüket az idő viszontagságai már kegyetlenül „kikezdték". Ám

* *A kéziratban*: 18-án – *Szerk.*

ne legyünk igazságtalanok: a grófné igen disztingvált hölgy, nem kékharisnya, fejlett természetes esze van, nagyon élénk, mély érdeklődést tanúsít a forradalmi mozgalom iránt, arisztokratikus *laissez aller-ja** pedig jóval fölötte áll a hivatásos *femmes d'esprit-k*** pedáns fintorainak.

Hétfőn Lassalle barátom a porosz rendőrfőnöknek szóló folyamodványt fogalmazott számomra porosz állampolgárságom helyreállítása érdekében.[814] Kedden Lassalle, aki rendkívül vakmerő ember, maga vitte el folyamodványomat von Zedlitz úrhoz (rendőrfőnök, a junker párt híve és a király*** bizalmasa), és részint fenyegetésekkel, részint hízelkedéssel – Zedlitz ezt az alsóbbfokú hatóságok helyett közvetlenül hozzá intézett folyamodványt személyes bóknak tekinti – eddig annyit elért, hogy a kormánylap, a „Preussische Zeitung" ma hírül adja visszatérésemet a „hazába". Visszahonosításom ügyében azonban még nem kaptam hivatalos választ.

Kedden este Lassalle és a grófné elvittek egy berlini színházba, ahol egy berlini bohózatot adtak elő, tele porosz öndicsőítéssel. Ez mindenestül undorító volt. Szerdán este arra kényszerítettek, hogy végignézzek egy balettet az operaházban. Magunk ültünk egy páholyban, amely – horribile dictu° – a királyi páholy mellett volt. Az ilyen balett jellemző Berlinre. Nem *közjátéka* vagy befejezése egy operának, mint Párizsban vagy Londonban, hanem betölti az egész estét, több felvonásra oszlik stb. A szereplők egyetlen szót sem szólnak, hanem mindent mimikával jeleznek. S ez aztán valóban halálosan unalmas. A díszletek azonban gyönyörűek voltak, láttunk például egy tengeri utazást Livornóból Nápolyba; a tenger, a hegyek, a tengerpart, a városok stb. minden fényképszerűen hű volt.

Csütörtökön Lassalle visszatérésem tiszteletére ebédet adott, amelyre hölgyek és urak kaptak meghívást. A híresség között ott volt az öreg von Pfuel tábornok, Bleibtreu „csatakép-festő", Förster udvari tanácsos (ismert porosz történetíró, akit régebben „udvari demagógnak" neveztek, mert a néhai király°° személyes barátja volt és így tovább. Förster udvari tanácsos pohárköszöntőt mondott szerény személyem tiszteletére. Az asztalnál a grófné és Ludmilla Assing kisasszony között ültem. Ez a kisasszony – Varnhagen von Ense unokahúga és Varnhagen Humboldttal folytatott levelezésének[815] kiadója –, aki valósággal elárasztott jóindulatával, a legcsúnyább teremtés, akit életemben láttam; csúf zsidós arca van, élesen kiugró vékony orra, foly-

* – *fesztelensége* – *Szerk.*
** – *szellemes nők* – *Szerk.*
*** I. Vilmos. – *Szerk.*
° – még kimondani is szörnyű – *Szerk.*
°° IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

ton mosolyog és vigyorog, mindig költői prózában beszél, állandóan azon van, hogy valami rendkívülit mondjon, lelkesedést színlel, és eksztatikus rohamaiban nyált fröcsköl hallgatóságára. Ma kénytelen leszek meglátogatni ezt a kis szörnyeteget, akivel a lehető legtartózkodóbban és leghidegebben viselkedtem és akinek Lassalle barátom útján értésére adtam, hogy a vonzóerő rám mindig *centrifugális* irányban hat, és ha valaki netán igen nagy csodálatot kelt bennem, képes vagyok végleg eliszkolni a közeléből.

A helyzet itt a hatalom birtokosai szempontjából baljóslatú. A porosz államkincstár deficittel működik, és valamennyi régi párt felbomlófélben van. A képviselőházat az évad folyamán újra kell majd választani, és minden valószínűség amellett szól, hogy újjáalakulása során nagy mozgalom bontakozik majd ki az országban. Ez Lassalle barátom véleménye szerint alkalmas pillanat lehet arra, hogy itt a porosz fővárosban lapot indítsunk,[251] de én még nem jutottam végleges elhatározásra. Minthogy meg kell várnom a hatóságok hivatalos válaszát folyamodványomra, itteni tartózkodásom az eredetileg tervezettnél hosszabb ideig is elhúzódhat.

Amint látod, kedves gyermekem, sok mindent láttam néhány nap alatt, de mégis biztos lehetsz abban, hogy mindig visszakívánkozom Bommelba.

Legszívélyesebb üdvözletemet küldöm neked, apádnak és az egész családnak, és maradok

legőszintébb bámulód

Charles Marx

68

Marx Karl Siebelhez

Barmenba

1861 március 28.

Cím (nekem szóló levelet borítékba tenni):
13, Bellevuestrasse, Berlin, Dr. F. Lassalle

Kedves Siebel,

Utazásom titka, amely bizonyára némi fejtörést okozott neked, a következő:

Az amerikai válság folytán a „Cyclopaedia Americaná"-t[176], amelynek munkatársa voltam, teljesen felfüggesztették, dettó április végéig közreműködésemet a *„Tribune"-ban*, amely a fő kereseti forrásom, áprilistól pedig a legközelebbi jövőre a felére csökkentették munkalehetőségemet (*rajtam kívül minden* európai tudósítást ideiglenesen leépítettek). Ehhez kettős balszerencse járult: „Vogt úr", aki a perrel[816] stb. együtt 100 £-be került, és az a szörnyű csapás, hogy a feleségem (jóllehet kétszer is oltották) megkapta a himlőt, s e két hónapig tartó betegség alatt kettős háztartást kellett vezetnem, hiszen a gyerekek nem maradhattak otthon.

Tehát más források után kellett néznem. Itteni pártbeli barátaim már javasolták nekem egy újság alapítását[251] őszre. Ez az oka, amiért itt vagyok. Részletesebben legközelebb.

Időközben itt (ahol már nem maradok soká) zavarba jöttem. Nagyon lekötelezne, ha 100–150 tallért kölcsön tudnál adni.

Minden körülmények között látni akarlak, az újságterv miatt is (20 000 tallér már rendelkezésre áll erre), mielőtt visszautazom Angliába. Írd meg tehát nekem szintén *minden* körülmények között, hogy melyik fogadóban a legjobb megszállnom Elberfeldben 24 órára.

Barátod
K. Marx

69

Marx Karl Siebelhez

Barmenba

[Berlin,] 1861 április 2.

Kedves Siebel,

Egy levél, amelyet ma kaptam Amszterdamból, azt a kellemes hírt hozta nekem, hogy a fő pénzügyi nehézségeket (amelyek több 100 fontra rúgnak) rendezhetem, minthogy nagybátyám (aki anyám vagyonának kezelője) a fő dologra hajlandónak nyilatkozik. Így tehát a *fő gondtól* megszabadultam, de a *mellékes pontban*, amelyről neked írtam, rád kell hagyatkoznom.

Itt halálosan unatkozom. Valamiféle *arszlánként* bánnak velem, s kénytelen vagyok *sok* hivatásosan „szellemes" úrral és hölggyel találkozni. Szörnyű. Ami még itt tart (remélem, *nem tovább egy hétnél*), az az a körülmény, hogy nem akarok elutazni, amíg nem kényszerítettem a porosz kormányt visszahonosításom elismerésére. (A kormány nem okoz nekem *prima facie** nehézségeket, de igyekezett a dolgot húzni-halogatni.)

Elberfeldbe csak *egy* napra megyek. Légy szíves, írd meg nekem *postafordultával*, hogy milyen *gyorsan* jut el az ember Elberfeldből Aachenba, ahol találkám van valakivel.

Gazdaságtanom[39] második részét illetően lemondtam Dunckerről Brockhaus kedvéért. (Az utóbbi még nem tud erről, de megvan a biztos útja-módja, hogy rákényszerüljön.)

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – *szembetűnő* – *Szerk.*

70

Marx Antoinette Philipshez

Zalt-Bommelba

Elberfeld, 1861 április 13.

Nannette kisasszonynak

Édes Unokahúgocskám,

Remélem, megkaptad Berlinből küldött levelemet, bár kegyetlenséged odáig ment, hogy bámulódnak egyetlen szóval sem jelezted a levél vételét. Nos, kegyetlen kis boszorkányom, mivel tudod ezt az eljárást mentegetni? Talán bizony nem tudtad, hogy a nyárspolgárok egész világa kerített be s hogy fél hadseregnyi elöregedett szépség meg utálatos kékharisnya minden tőle telhetőt megtett, hogy szamárrá változtasson? A régen volt Circe, mint tudod, disznókká változtatta Odüsszeusz társait. Ezek a modern Circék már annyira civilizálódtak, hogy a szamarakat választják. Ilyen körülmények között nem lett volna-e kötelességed, hogy a segítségemre siess? Vigyázz, mert bosszút állok, összeesküszöm *Waratjéval*[817], hogy megzavarjam lelked nyugalmát.

„Tarts ki drága hazád mellett"[818] – ez igen szép mondás, ám a legbizalmasabban közölhetem veled, hogy Németország olyan szép ország, hogy a legjobb kívüle élni. Ami engem illet, ha teljesen szabad lennék és emellett nem bántana valami, amit „politikai lelkiismeret"-nek nevezhetsz, sohasem hagynám el Angliát Németország kedvéért, még kevésbé Poroszország és a legkevésbé e *szörnyű* Berlin kedvéért, ahol sok a „homok", meg a „műveltség", meg a „rettentően okos ember".

Berlinben persze mindenki, aki bővében van a szellemi sziporkáknak, roppant buzgalommal keres szenvedő társakat. Ha az *unalom*, amely itt úr mindenek felett, több személy között oszlana meg, akkor az egyes ember azzal áltathatná magát, hogy neki kisebb adag jut belőle. Ez az oka annak, hogy Hatzfeld grófné, Lassalle Egeriája[819], mindent megpróbált, hogy meghosszabbítsa tartózkodásomat a fej nélküli csákók fővárosában. Tegnap tette utolsó erőfeszítéseit, és a következő léha beszélgetés folyt le közöttünk:

Ő: „Ön iránt tanúsított barátságunkért tehát az a köszönet, hogy elutazik Berlinből, mihelyt ezt ügyei engedik?"

Én: „Éppen ellenkezőleg. Már mértéken felül meghosszabbítottam itteni tartózkodásomat, mert az Ön kedvessége itt marasztalt ebben a Szaharában."

Ő: „Akkor hát a jövőben még kedvesebb leszek."

Én: „Ez esetben nem marad számomra más kiút, mint a szökés. Máskülönben sohase lennék képes visszatérni Londonba, ahova kötelességem szólít."

Ő: „Nagyon udvarias bók azt mondani egy hölgynek, a kedvessége olyan, hogy szökésre készteti Önt."

Én: „Ön nem Berlin. Ha kedvességének őszinteségét be akarja bizonyítani nekem, szökjön el velem együtt."

Ő: „De tartok tőle, hogy az első állomásnál cserben hagy."

Én: „Nem vagyok biztos benne, hogy »nem hagyom-e faképnél a lányt«[820] az első állomáson. Hiszen tudja, hogy amikor Thészeusz megszökött a görög szépséggel és valamelyik állomáson cserben hagyta őt, Bakkhosz isten azonnal leszállt az Olümposzról és karjaiban vitte az elhagyottat az örök gyönyörűség honába. Nos hát, nem kétlem, hogy valamelyik isten máris várakozik Önre az első vasútállomáson Berlinen túl, és én lennék minden halandók legkegyetlenebbike, ha megfosztanám Önt egy ilyen találkozótól."

No de elég volt ezekből a bolondságokból. Igazán és egészen komolyan: igen boldogan gondolok arra, hogy hamarosan újra látlak téged és az egész bommeli családi kört. Add át üdvözletemet „vetélytársnődnek"* és mondd meg neki, hogy a legmélyebb érzelmeket a legnehezebb szavakba önteni. Így értelmezze hallgatásomat, azt a tiszteletteljes hallgatást, amelyhez mindeddig tartottam magamat.

És most, kis varázslónőm, ég veled, és ne felejtsd el egészen

kóbor lovagodat
Charles Marxot

* Henriette van Anrooy. – *Szerk.*

71

Engels a Schiller Intézet Igazgatóságához

Manchesterbe

[Vázlat]

[Manchester, kb. 1861 május 3.]

A Schiller Intézet Igazgatóságához[821]

Van szerencsém az I. sz. mellékletben benyújtani a könyvtáros egy levelének másolatát, amelyet a minap adtak át nekem. Amikor bátorkodtam Stössel úrnak néhány megjegyzést tenni az abban használt kifejezési módra vonatkozólag, ő, mint várható volt, azt felelte, hogy a levél egyszerű másolata az Igazgatóság irodalmi osztálya által előírt szövegmintának.

Ha tehát kénytelen vagyok az említett megjegyzéseimet most az Igazgatóság elé terjeszteni, mindenekelőtt hangsúlyoznom kell, hogy e megjegyzések a legkevésbé sem érintik magát a levél tartalmát. Ezzel – a könyvek olvasására előírt idő szigorú betartásával, a „büntetésekkel", amelyeket ennek az időnek a túllépéséért kirónak, egyáltalán az Intézet törvényeinek és előírásainak a betartásával – bizonyára mindenki egyetért. Itt csak a hangnemről van szó, amelyben ez az ügyirat fogalmaztatott. Ez a hangnem annyira eltér attól, amely a művelt emberek közötti levelezésben szokásos, hogy be kell vallanom, nem szoktam hozzá, hogy ilyen leveleket kapjak, és, mint Stössel úr elmondta nekem, nem én vagyok az első, akinek ez az, enyhén szólva, nyers forma feltűnt.

Csakugyan, amikor ezt az iratot elolvastam, azt hittem, hogy egyszeriben ismét a hazámba kerültem. Azt hittem, hogy a Schiller Intézet könyvtárosának levele helyett valamely német rendőrbiztos kategorikus felszólítását tartom a kezemben, amely súlyos büntetés terhe mellett megparancsolja nekem, hogy „24 órán belül" ezt vagy azt a kihágást jóvá tegyem. A felszólítást átnyújtó altiszt máskülönben oly ártatlan egyenruhája ezúttal még csak hozzájárult ahhoz, hogy a megtévesztés teljesebb legyen.

Kapcsolódva ehhez az esethez, megragadtam az alkalmat, hogy újból átolvassam az 1859 november 12-én kelt felhívást, amelyet mintegy a leendő Schiller Intézet programjaként bocsátottak ki. Ez a program most, a könyvtáros említett levelével egybevetve, egészen sajátságos színben tű-

nik fel. Az áll benne, hogy a Schiller Intézetnek arra kell szolgálnia, „hogy az ifjú német ... itt mindjárt *otthonosabban* érezze magát ... érezze, hogy mind erkölcsileg, mind szellemileg *jobban óvják és gondoskodnak róla.* ... és mindenekelőtt, úgy térjen vissza a *szülőföldre, hogy nem idegenült el tőle*". Nem is kétséges, az efféle hivatalos iratok bürokratikus stílusa teljesen alkalmas arra, hogy a címzett nyomban *hazai* talajon érezze magát, s kénytelen legyen elhinni, hogy éppoly jól, ha nem még „jobban óvják *és gondoskodnak róla*", mint odahaza a kedves patriarchális rendőrállamban, ebben a nagy dedóban[822] és menházban; és amíg efféle hivatalos iratok virágzanak, addig bizonyosan a legcsekélyebb veszély sem fenyeget, hogy a Schiller Intézet bármely tagja *elidegenül a szülőföldtől*. Sőt, ha kivételesen egy-egy tag odahaza még nem talált volna alkalmat arra, hogy megismerkedjék a hatóságok bürokratikus eljárásával és parancsoló beszédjével, akkor a Schiller Intézet, úgy látszik, a legjobb alkalmat nyújtja neki erre; és bizonyára így értendő a programnak az az ígérete is, amely szerint a Schiller Intézet hozzájárul majd ahhoz, „hogy az idősebbek is, akik ismét a hazát választják lakhelyükül, a német nyelvvel és műveltséggel együtt azt a *képességüket is megóvják, sőt magasabb fokra fejlesszék magukban, hogy német férfiként és polgárként közéleti tevékenységet folytassanak*".

Némely tagok persze aligha álmodtak volna arról, hogy a „szó legszorosabb értelmében vett német szellem", amelynek ápolására a Schiller Intézetnek az erőket egyesítő központtá kell válnia, a többi között a bürokratizmusnak azt a szellemét is magában foglalja, amely odahaza sajnos még szinte minden politikai hatalmat a kezében tart, amely ellen azonban egész Németország harcol és éppen most győzelmet győzelemre arat. Ez az egyenesen parancsoló hangnem, ezek a kategorikus felszólítások, hogy 24 órán belül parírozni kell, itt semmiképpen sem helyénvalóak, ha pedig az embernek nem kétheti elzárást helyeznek kilátásba, amelyet kenyéren és vízen kell eltöltenie, hanem mindössze azzal a szörnyű büntetéssel fenyegetik, hogy fél koronát kell fizetnie, akkor ráadásul még komikusan is hatnak.

A Schiller Intézet tagjai közé németeken kívül angolok, hollandok, dánok is tartoznak, akiknek ez a hangnem bizonyára egyáltalán nem cseng „otthonosan". Bátorkodom megkérdezni, hogy mit gondoljanak az ilyen tagok a „német szellemről", amikor efféle leveleket kapnak?

Történetesen ez idő szerint én magam egy másik itteni társaságban[823], amelynek nincs könyvtárosa, az irodalmi osztály tagja vagyok, s magamnak is gyakran kell hasonló esetekben körlevelet kiküldenem a tagokhoz. Az ilyenkor használatos formát II. sz. mellékletként csatolom[824]; ez korántsem készült azzal az igénnyel, hogy bármiképpen mintául szolgáljon, de

talán bebizonyíthatja, hogy ugyanaz a cél elérhető akkor is, ha nem vétünk a tapintat ellen, amellyel művelt emberek egymásnak tartoznak.

Ismétlem, hogy fortiter in re* bizonyosan nagyon jó, de úgy vélem, hogy a tagoknak joguk a suaviter in modo* is. Ám sújtson le az irodalmi osztály vaskeze minden bűnös fejére, de viseljen néha bársonykesztyűt. És ezért kérem az Igazgatóságot, szíveskedjék gondját viselni, hogy az irodalmi osztály a tagokkal folytatott hivatalos levelezésében ne annyira a német közigazgatási hivatalok igazgatottjaikhoz intézett parancsainak formáit tekintse mintának, hanem inkább a művelt emberek levélváltásának formáit.

* – erősen a dologban . . . enyhén a módban[825] – *Szerk.*

72

Marx Lion Philipshez

Zalt-Bommelba

London, 1861* május 6.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Nagybátyám,

Mindenekelőtt a leghálásabban köszönetet kell mondanom neked a meleg barátságért, amelyről újból bizonyságot tettél, és a szívélyes vendégszeretetért, amelyre otthonodban találtam. Nehogy a hízelgés gyanújába essem, csak egészen mellékesen jelzem, milyen rendkívüli élvezetet szerzett nekem, hogy együtt lehettem egy olyan tapasztalt férfiúval, mint te vagy, aki egyfelől annyira humánusan, előítéletmentesen és eredetien szemléli a világ nyüzsgését, másfelől teljesen megőrizte magában az ifjúság tüzét és hevét.

További utam Bommelból teljesen az eredeti tervnek megfelelően zajlott le. Rotterdamban a kikötőhelyen találtam Jacques-ot**, elbeszélgettem vele néhány órát, majd még ugyanaznap Amszterdamba siettem, ahol ügyeimet másnap gyorsan elintéztem. August*** és családja – ezúttal megszaporodva feleségének rotterdami unokahúgával – vidámak és egészségesek voltak. August még azt a külön megbízatást adta nekem, hogy Rotterdamba való visszatértemkor rázzam fel kissé Jacques urat, aki többé-kevésbé „világfájdalomban" szenved – ennek a betegségnek az az egyszerű magyarázata, hogy ő, eltérően az emberek nagy többségétől, kritikus önmagával szemben és még nem alakított ki saját magát kielégítő szilárd álláspontot a politikában. Amszterdamból visszautaztamban este fél 10 órakor érkeztem meg Rotterdamba, s a következő napon (vasárnap) reggel 7 órakor megint gőzhajóra kellett szállnom London felé. A rövid idő alatt, amelyet Jacques-kal töltöttem, persze lehetetlen volt, hogy válaszoljak összes kérdéseire, s akár csak futólag is belebocsátkozzam az összes pontokba, amelyeket érin-

* *A kéziratban*: 1851 – *Szerk.*
** Jacques Philips. – *Szerk.*
*** August Philips. – *Szerk.*

tett. Ezért Jacques elhatározta, miután a tulajdonosaival előzetesen megbeszélte a dolgot, hogy Londonban folytatjuk a vitát. A világ fővárosába hétfőn érkeztem meg, s az egész családot jó egészségben és derűs hangulatban találtam. Jacques múlt szerdán toppant be hozzánk, és tegnap reggel távozott tőlünk, az enyéim nagy sajnálatára, akik szívesen itt tartották volna még. Megállapodtunk abban, hogy valamiféle politikai levelezést folytatunk majd egymással.

Emlékezni fogsz rá, kedves nagybátyám, mennyit tréfálkoztunk azon, hogy az embertenyésztés manapság mennyire elmarad az állattenyésztés mögött. Én most már láttam a te egész családodat és ennek alapján ki kell jelentenem, hogy te az *embertenyésztés virtuóza* vagy. Soha életemben nem találkoztam jobb családdal. Mindegyik gyermeked önálló jellem, mindegyik sajátszerű, mindegyiknek specifikus szellemi erényei vannak, s mindannyian egyformán kitűnnek humán műveltség dolgában.

Itt Londonban nagy a konsternáció az amerikai események menete miatt.[236] Az erőszakos cselekedetek, amelyekhez nemcsak a szecesszionista államok, hanem néhány központi vagy határállam[304] is folyamodott – s attól félnek, hogy mind a nyolc határállam, azaz Virginia, Kentucky, Missouri, North-Carolina, Tennessee, Arkansas, Maryland és Delaware a szecesszionisták oldalára állnak –, ezek az erőszakos cselekedetek *minden kompromisszumot* lehetetlenné tettek. Nem kétséges, hogy a harc kezdetén a mérleg a Dél javára billen, ahol a vagyontalan fehér kalandorok osztálya egy harcias milícia kimeríthetetlen forrását képezi. Hosszú távon persze az Észak fog győzni, minthogy szükség esetén utolsó kártyaként kijátszhatja a rabszolgaforradalmat. Észak számára a nagy nehézség az a kérdés, hogy hogyan juttassa haderőit Délre? Még az akadályozatlan menetelés is, a mostani évszakban, napi 15 mérföldenként, meglehetősen kimerítő lenne; de Charleston, a legközelebbi megtámadandó pont, 544 mérföldnyi távolságra van Washingtontól, 681-re Philadelphiától, 771-re New Yorktól és 994-re Bostontól, márpedig e három legutóbb megnevezett város képezi a Dél elleni hadműveletek fő bázisát. Montgomery, a szecesszionista kongresszus[316] székhelye, ugyanezen városoktól 910, 1050, 1130, illetve 1350 mérföldnyi távolságra van. Ezért a szárazföldi menetelés úgy látszik számba sem jöhet. (Ha az északi támadók a vasutakat használnák, ez pusztán ezek lerombolására vezetne.) Marad tehát csupán a tengeri út és tengeri háború, ami viszont könnyen bonyodalmakat okozhatna külföldi hatalmakkal. Ma este nyilatkozik az alsóházban az angol kormány, hogy ebben az esetben milyen álláspontra szándékozik helyezkedni.

Nekem személy szerint az amerikai eseményekből persze meglehetős

károm van, mivel a tengerentúli újságolvasók egyelőre se látnak, se hallanak mást, *csakis* a saját históriájukat. Viszont előnyös ajánlatokat kaptam a bécsi *„Presse"-től*, el is fogadom, ha néhány még kétes pontban felvilágosítást kapok.* Londonból kellene a lapnak írnom. A feleségem még külön azért is ellenzi a Berlinbe való átköltözést, mert nem kívánja, hogy leányainkat bevezessék a Hatzfeld-féle körbe, másrészt viszont bajos volna teljesen távoltartani őket onnan.

Lassalle ma egy nagyon baráti levelet írt. Még nem kapott további hírt von Zedlitz rendőrfőnöktől a visszahonosításom ügyében. A berlini rendőrség és közönség közötti egyenetlenség e pillanatban, mint Lassalle írja, új szakaszába lépett.

A legszívélyesebb üdvözleteimet küldöm neked és a tieidnek a magam és az egész család nevében

hűséges unokaöcséd
K. Marx

* *V. ö. 155–156. old. – Szerk.*

73

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1861 május 8.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lazarus,

Post tot discrimina rerum.[826] Hallgatásomban – az utazásom idejéről beszélek, mert itt Londonban az első héten rotterdami unokafivérem* Amphitryonját[827] kellett játszanom – a grófné a bűnös. Megígérte nekem, hogy Zalt-Bommelban az arcképét és egy levelét találom majd. Minthogy mindkettő elmaradt, és én szigorúan tartom magamat a jus vindictaehez**, én sem írtam. Azonkívül Bommelban nem volt semmi szabad időm. Egyrészt ügyeimet kellett intéznem a nagybátyámmal, másrészt udvarolnom kellett az unokahúgomnak.*** So, you see Sir, writing was out of the question.° Trieri tartózkodásom annyiban vált hasznomra, hogy anyám megsemmisített néhány régi adóslevelet. Egyébként érdekelt is az öregasszony igen finom elméssége és rendíthetetlen jellemszilárdsága.

Mármost először pénzügyekről. Egyelőre mellékelek neked 20 £-et. 10 £-et még utólag meg kell kapnod. Az összefüggés a következő: nagybátyám készpénzben adott nekem 150 £-et a május elején esedékes váltók kifizetésére. Megígérte, hogy néhány héten belül újabb váltót küld Londonba. Így a mellékelt 20 £-et, dettó némi háztartási pénzt és egy harmadik összeget kisebb németországi kölcsönök visszafizetésére egyelőre unokafivéremtől°° kértem kölcsön. Ha azonban rögtön szükséged lenne a fennmaradó 10 £-ra, akkor jelezd ezt nekem postafordultával.

Manchesterbe nem mehettem, mint eredetileg szándékoztam, mert

---

* Jacques Philips. – *Szerk.*

** – bosszúállás jogához – *Szerk.*

*** Antoinette Philips. – *Szerk.*

° – Mint látja, Uram, az írás szóba sem jöhetett. – *Szerk.*

°° August Philips. – *Szerk.*

rotterdami unokafivérem úgy döntött, hogy nyomban utánam jön Londonba. Az ürügy az volt, hogy érdeklik a velem folytatott politikai viták. Valójában azonban azt hiszem, hogy különböző unokahúgait akarta megismerni. Tegnapelőtt írtam Engelsnek az újságtervekről[251] és néhány napon belül bizonyára kapok választ tőle. Az amerikai viszonyok valószínűvé teszik, hogy még ha az újság-vállalkozásból nem is lesz semmi, talán egy fél évre – vagy többre – átköltözöm Berlinbe, feltéve persze, hogy megkapom a visszahonosításomat. London, ezt nem tagadhatom, rendkívüli vonzerőt gyakorol rám, jóllehet úgyszólván remeteként élek ebben az óriásfészekben.

Apropó. Blanqui még a mazasi börtönben van (Párizsban), ahol a zsandárok stb. a *vizsgálóbíró utasítására testileg* bántalmazzák. Blanqui – anélkül, hogy bárminemű konspirációs terve lett volna – egy üzletember ügynökeként, élve az általános amnesztiával, utazott innen Párizsba.[308] Az aljas sajtó mind Angliában, mind Európa többi részében igyekszik eltussolni az egész ügyet. Találkozót beszéltem meg jövő szombatra Simon Bernard-ral, aki közelebbit tud a dologról, s majd részletesen megbeszéljük a témát. Szándékunkban áll – esetleg Ernest Jonesszal együtt – egy nyilvános gyűlést tartani e szörnyűség miatt. Mihelyt beszéltem Bernard-ral és közelebbi információkat szereztem, beszámolok a grófnénak. De megkérlek, hogy valamilyen csatornán át azonnal juttasd el ennek a fondorlatos csapdának a hírét a boroszlói lapokba. Hiszen tudod, hogy a német újságok utánnyomásban átveszik egymástól a híreket.

Hogy a tragédiáról áttérjünk a tragikomédiára: láttad az újságokból, hogy Fazyt a munkások fényes nappal felpofozták Genfben?

Kossuth siralmasan viselkedett itt a per[828] folyamán. Miután először az esküpótló nyilatkozataiban stb. nagyszájúan lépett fel, a tulajdonképpeni eljárás alatt hétrét görnyedt és hajlongott, úgy összehúzta magát és megszeppent, ahogy csak lehetett, tagadta, hogy bárminemű *forradalmi* szándéka és indítéka lett volna, és így ostoba módon megfosztotta magát az efféle melodramatikus alakok javára eleve elfogult közönség szimpátiáitól.

Nem tudom, figyelemmel kísérted-e a MacDonald-ügyről[305] folytatott parlamenti vitákat. Palmerston provokáló fellépésének Poroszországgal szemben valójában nincs más célja, mint kikürtölni egy angol–porosz szövetség (Schleinitz-féle) eszméjét. Hogy mely célból, arra utalnom sem kell neked, hiszen ismered a históriát.

Berlini tartózkodásomról igen furcsa értesüléseket közölt Tóby Meyen Berlinből a hamburgi „Freischütz"-ben.[829] Először is Hatzfeld grófné 20 000 tallért ajánlott fel nekem egy újság alapítására. Másodszor, én beképzeltem magamnak, hogy a „Vogt úr" révén híveket szereztem a középosz-

tály köréből, ámde ebben keserűen csalódtam. És végül, kétségbeesetten feladtam a dolgot, mert „egyetlen irodalmár" sem akart „belebocsátkozni" velem semmibe. Jól ugattál, Tóby!

Rodbertus munkájában[830] a tendencia nagyon elismerendő. Máskülönben ami jó benne, az nem új, s ami új, az nem jó. Roscher viszont a professzori szobatudomány igazi képviselője. Fausse science*, mint Fourier mondja.

Ne felejts el beszólni Brockhaushoz; 10–20 ív lesz, mert a terjedelmet sohasem tudom előre kiszámítani.**

És most végül, kedves barátom, hadd mondjak még a legszívélyesebben köszönetet azért a szeretetre méltó baráti magatartásodért, amellyel fogadtál és vendégül láttál, sőt a rossz szokásaimat is elviselted. Tudod, hogy tele volt a fejem gondokkal, és azonkívül májbajos vagyok. De a fődolog, hogy sokat nevettünk együtt. Simia non ridet,*** így tehát megállapíthattuk magunkról, hogy a legtökéletesebb Buddhák vagyunk.

Mellékelve két kis fénykép, egyik a grófné számára, akinek, kérlek, add át a legszívélyesebb üdvözleteimet, a másik neked.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* – Áltudomány – *Szerk.*
** *V. ö. 567. old.* – *Szerk.*
*** – A majom nem nevet, – *Szerk.*

74

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1861 május 29.

Kedves Lassalle,

Írtam Németországba egy barátomnak*, aki remélhetőleg *legkésőbb* egy héten belül elküldi neked a még hátralevő 10 £-et (67 tallért). A dolog nagyon kellemetlen nekem; de a nagybátyám, mint ez már szokás az ilyen öreguraknál, egészében betartja ugyan az ígéretét, de úgy, hogy legalább akadályokat támaszt nekem.

Amerikai tudósítói munkám az ottani állapotok miatt egyelőre változatlanul teljesen fel van függesztve, amíg az európai viszonyok újra nem érdeklik a tengerentúliakat.

Párizsban az amerikai válság rendkívüli bajt hozott a munkásokra. Dettó Lyonban.

Az egész hivatalos angol sajtó persze a rabszolgatartók pártján áll. Ezek ugyanazok a fickók, akik agyonfárasztották a világot a maguk rabszolga-kereskedés-ellenes filantropizmusával. De hát a gyapot, a gyapot!

Engels három napig itt volt látogatóban.[297] Még nem költözik át. Ha megteszi, fel kell adnia az állását, megszegni a szerződést, anyagilag nagyon megkárosítani magát, és azt mondja, hogy ezt csak akkor akarja megtenni, ha döntő idők járják, nem pedig azért, hogy esetleg három hónap múlva a porosz igazságszolgáltatás karjaiba pottyanjon anélkül, hogy ezzel bárkinek használna. A viszonyokat még nem tartja eléggé érettnek egy lap alapítására.[251] Nagyon köszöni neked a katonai térképeket.

A grófnénak írt levelemben[831], amelyet te juttattál el hozzá, közelebbi és *pontosabb* részleteket írtam Bonaparte-nak Blanqui ellen elkövetett aljasságáról, egyáltalán az egész ügyről. Bizonyára informált téged. Add át neki legszívélyesebb üdvözletemet. Remélem, hogy egészségi állapota megjavult.

Nagyon kíváncsian várom, hogy közelebbieket halljak a porosz kormánnyal való tranzakcióidról. Köszönöm, hogy olyan nagy buzgalmat fejtesz ki.

* Siebel. – *Szerk.*

Hogy elűzzem nagy kedvetlenségemet, amelyet minden tekintetben bizonytalan helyzetem miatt érzek, Thuküdidészt olvasom. Ezek a régiek legalább mindig újak maradnak.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

75

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1861 június 11.

Kedves Lassalle,

Megkérlek, légy szíves a mellékelt levelet a grófnénak átadni.

Könyvedet[222], amely néhány nappal ezelőtt érkezett meg ide (a megfelelő példányokat azonnal továbbítottam Manchesterbe), köszönettel megkaptam. A végén kezdtem, tudniillik a pelaszg históriával, majd elölről, az örökösödési joggal folytattam, ahol a 215. oldalig jutottam. Minden tekintetben jelentős mű. Kritikát, ítéletet és minden effélét azonban csak az egésznek az átolvasása után alkothatok. Csak egész mellékesen: az örökbefogadás a fő forma *Indiában*. Az *angol* jog éppen fordított utat tett meg, mint a francia. Az abszolút végrendelkezési szabadság (amely szerint egyetlen angol vagy jenki sem köteles arra, hogy családjára akár egy garast is hagyjon) az 1688-as polgári forradalomtól datálódik, s ugyanabban a mértékben alakult ki, ahogy a „polgári" vagyon kifejlődött Angliában. Tehát mégis csak úgy látszik, hogy az abszolút végrendelkezési szabadság, egyáltalán a végrendelkezés, teljesen eltekintve specifikusan római eredetétől stb., csak illúzió, amelynek a polgári társadalomban is önálló, a mitológiától stb. független gyökere kell hogy legyen.

Németországból sajnos olyan levelet kaptam, hogy csak *e hó végén* küldhetik el neked a 10 £-et. *Addig* diplomáciai jártasságodra hagyatkozom. Tudod, hogy kellemetlen meglepetés ért azáltal, hogy nagybátyám-uram a nevemre szóló váltókat kifizette ugyan, az ezen felül kikötött összeget azonban néhány hónappal későbbre elnapolta. S mégis nevetnem kellett ezen, mert ez a fordulat olyan hamisítatlanul hollandi.

Akár megkapom az állampolgárságot, akár nem, még kérdéses, hogy nem megyek-e családostul télre Berlinbe mint „idegen", az *útlevelem* alapján.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

76

Marx Antoinette Philipshez

Zalt-Bommelba

[London,] 1861 július 17.

Édes Unokahúgocskám,

Remélem, nem magyaráztad félre hosszú hallgatásomat. Az első időben nem tudtam pontosan, hová küldjem leveleimet, Aachenba-e vagy Bommelba. Azután nagyon megfeszítetten kellett dolgoznom, és az utóbbi 2–3 héten egy igen kellemetlen szemgyulladás gyötört, amely lényegesen korlátozta írásra és olvasásra fordítható időmet. Így tehát, kedves gyermekem, ha bűnösnek kell is vallanom magamat, számos különféle körülmény adódott, amelyekre, mint irgalmas bíró, remélem tekintettel leszel, amikor ítélkezel. Mindenesetre nagyot vétenél ellenem, ha feltételeznéd, hogy e hosszú idő alatt akár csak egyetlen nap is eltelt, amikor ne emlékeztem volna kedves kis barátnőmre.

Berlini ügyem még mindig nem dőlt el véglegesen. Bizonyára emlékszel, hogy amikor a porosz fővárosban tartózkodtam, a Hohenzollern-hatóságok engedni látszottak, sőt még egy útlevéllel is elláttak, amely egy évre szól. De alighogy hátat fordítottam nekik, Lassalle, legnagyobb meglepetésére, levelet kapott v. Zedlitz rendőrfőnöktől, amely szerint „visszahonosításomra" nincs mód „politikai rossz hírem" miatt. A porosz kormány egyúttal leszögezte, hogy *minden* politikai menekült, aki több mint tíz évig távol élt Poroszországtól, elvesztette állampolgári jogát, külföldivé vált, tehát visszahonosítása, csakúgy mint minden külföldié, merőben a király tetszésétől függ. Más szavakkal, úgynevezett amnesztiájukat merő megtévesztésnek, csalásnak és csapdának nyilvánították. Erre próbáltam őket késztetni berlini tartózkodásom idején, és ez túlment azon, amit akár a porosz sajtó és a porosz képviselőház is szó nélkül elviselhetett. Következésképpen az ügy heves vitákat váltott ki a lapokban és a kabinethez intézett interpellációt a *képviselőházban*. Most az egyszer a kormány megúszta kétértelmű és ellentmondásos nyilatkozatokkal, de az egész dolog nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az emberek Németországban kiábránduljanak az „új érából", amelyet a „Szép Vilmos" – így nevezik tiszteletlenül a ber-

liniek – meghirdetett.[832] Lassalle, szokott makacsságával, mindenáron a hatóságok fölébe akart kerekedni. Először elrohant Zedlitzhez és *olyan jelenetet* rendezett neki, hogy a báró egészen megrémült és segítségül hívta a titkárát. Néhány héttel később, amikor Zedlitzet elmozdították állásából, mert a berlini csőcselék tüntetett ellene, Lassalle felkereste Winter titkos tanácsost, Zedlitz utódját, de az „utód" kijelentette, hogy „elődjének" döntései megkötik a kezét. Végül Lassalle Schwerin gróf, belügyminisztert vette elő, aki, hogy megszabaduljon szószólóm dühös kifakadásaitól, megígérte neki, hogy az egész ügyben a berlini elöljáróságra bízza a döntést, – aligha valószínű azonban, hogy ezt az ígéretét betartja. Ami engem illet, egy sikert legalább kivívtam: rákényszerítettem a berlini kormányt, hogy levesse liberális álarcát. Ami Berlinbe való visszatérésemet illeti, ha helyesnek tartanám, hogy 1862 májusa előtt utazzak oda, ezt nem akadályozhatnák meg, hiszen útlevelet adtak nekem. Ha pedig elhalasztom visszatérésemet, addigra a dolgok talán úgy megváltoznak Poroszországban, hogy engedélyükre nem lesz szükségem. Igazán nevetséges, hogy egy kormány egy magánszemélytől való félelmében ekkora hűhót csapjon és így kompromittálja magát. Gyengeségük tudata gyötrelmes lehet.

Egyidejűleg az a szerencse ért, hogy a francia kormány különös figyelmével tisztelt meg. Egy párizsi egyén, akit nem ismerek, már nyomdába adta „Vogt úr" című pamfletom fordítását, amikor de Persigny úr rendeletileg megtiltotta neki a fordítás folytatását. Ugyanakkor általános figyelmeztetést intéztek minden párizsi könyvkereskedőhöz, hogy ne árusítsák a „Vogt úr" német eredetijét. Erről csak az augsburgi „Allgemeine Zeitung" egyik párizsi tudósításából értesültem.*

Hatzfeld grófnétól 16 oldalas levelet kaptam. Végy róla példát, kedves gyermekem. A grófné – persze Lassalle társaságában – egy Majna-Frankfurt környéki fürdőhelyre utazott. Onnan Svájcba akarnak menni és egyhavi ott-tartózkodás után Olaszországba. A grófné nagyon *unatkozik* és igen sajnálatraméltónak tartja magát, mert nincs más dolga, mint szórakozni. Ez valóban kínos állapot egy aktív, mozgékony és meglehetősen becsvágyó asszony számára, aki a kacérkodás korszakán már túl van.

Apropó. Manchesterből megküldtem Augustnak** Lassalle új jogi művének[222] két kötetét és szeretném tudni, hogy a címzett megkapta-e a csomagot. Jacques-ról*** semmit sem hallottam.

---

* *V. ö. 163. old.* – *Szerk.*

** August Philips. – *Szerk.*

*** Jacques Philips. – *Szerk.*

Nem hiszem, kedves gyermekem, hogy a feleségemnek és lányaimnak ez évben módjukban lesz ellátogatni Bommelba, mert az orvos úgy véli, hogy a forró évszakban a tengeri fürdő járulna leginkább hozzá ahhoz, hogy megszabaduljon a múlt ősszel átvészelt szörnyű betegség* maradványaitól. Másrészt remélem, *te* nem felejtetted el ígéretedet, hogy ellátogatsz Londonba, ahol a család minden tagja örömmel üdvözöl majd. Ami engem illet, mondanom sem kell, hogy semmi sem tenne boldogabbá.

Remélem, drága kis varázslónőm, nem leszel túl szigorú, hanem mint jó keresztény, *igen rövidesen* küldesz nekem egy olyan kis levelet, amilyet szoktál, és nem állsz bosszút túl hosszúra nyúlt hallgatásomért.

Add át üdvözletemet apádnak, „Jettchen" barátnőmnek**, a doktornak***, Fritz fivérednek s az egész családnak. Maradok, mint mindig

legőszintébb bámulód
Charles Marx

A porosz felség, alias° „Szép Vilmos" ellen elkövetett *merénylet*[833] híre nagyon meglep. Épeszű ember hogyan tehette kockára a saját fejét azért, hogy egy ész nélküli szamarat megöljön?

* *V. ö. 107–113. old.* – *Szerk.*
** Henriette van Anrooy. – *Szerk.*
*** A. van Anrooy. – *Szerk.*
° másképpen; más néven – *Szerk.*

77

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1861* július 22.

Kedves Lassalle,

Hosszabb hallgatásomat különböző „enyhítő körülmények" figyelembevételével tekintsd. Először is, mindeddig még nem sikerült – az erre vonatkozólag kapott pozitív ígéretek ellenére – pénzügyeimet rendbe hoznom, és így, ami kiváltképpen rosszul érint, a hátralékos 10 £-et eljuttatnom neked.

Másodszor: több hete egy undorító szemgyulladásban szenvedtem (csak néhány napja javult), amely *mindennemű írásban és olvasásban* fölöttébb zavart.

Mindenekelőtt hálás köszönet fáradozásaidért visszahonosítási ügyemben. Legalább annyit elértünk, hogy kompromittáltuk a porosz kormányt, és ún. amnesztiáját a semmire redukáltuk. Azt hiszem, O. Becker furcsa merénylete[833] (az újságokból nem világlik ki, hogy Becker orosz-e vagy német) nagyban hozzájárul majd ahhoz, hogy az „új éra"[832] szörnyű véget érjen[311].

Átolvastam művednek[222] második részét (amikor az elsőhöz hozzá akartam fogni, közbejött a szembajom) és igen nagy élvezetet okozott nekem. A II. résszel kezdtem, mert tárgya közelebb áll hozzám, ami azonban nem akadályoz meg abban, hogy a dolgot utána a maga teljességében szemléljem.

Az egészen rövid széljegyzetet előző levelemben** némiképpen félreértetted, – a hiba minden bizonnyal az én kifejezési módomban volt. Először is *„végrendelkezési szabadságon"* nem a végrendelet készítésének szabadságát értettem, hanem hogy készítőjének szabadságában áll egyáltalán nem tekintetbe venni a családját. Maga a végrendelet Angliában nagyon régi dolog, s a legcsekélyebb kétség sem fér hozzá, hogy az angolszászok a római jogtudományból vették át. Hogy az angolok már nagyon régóta nem a tör-

* *A kéziratban*: 1862 – *Szerk.*

** *V. ö. 581. old.* – *Szerk.*

vényes öröklési rendet, hanem a végrendeleten alapuló öröklést tekintették szabálynak, kitűnik abból, hogy már a korai középkorban, ha a családapa végrendelet nélkül halt meg, feleségét és gyermekeit *csak* a köteles rész illette meg, de – a körülményektől függően – egyharmad vagy fél rész az egyháznak jutott. A papok abból indultak ki ugyanis, hogy a családapa, ha készített volna végrendeletet, a lelke üdvéért bizonyos vagyonmennyiséget az egyházra hagyományozott volna. Bizonyára ebben az értelemben volt a végrendeleteknek a középkorban egyáltalán vallásos értelmük, és készültek az elhunytnak, nem pedig a túlélőknek az érdekében. De amire én utalni akartam, az a körülmény volt, hogy az 1688-as forradalom után ledöntötték azokat a korlátokat, amelyeket addig a családi öröklési jog tekintetében (a feudális tulajdonról itt természetesen nincsen szó) az örökhagyónak állítottak a törvények. Hogy ez megfelel a szabad konkurrencia lényegének és a szabad konkurrencián alapuló társadalomnak, aligha kérdéses; éppígy nem kérdéses az sem, hogy a modern társadalom azért sajátította el a – többé vagy kevésbé módosított – római jogot, mert a *jogi* képzet, amelyet a szabad konkurrencia szubjektuma önmagáról alkot, megfelel a római *személy* fogalmának (s emellett itt nem is akarok elmélyedni abban a nagyon lényeges kérdésben, hogy bizonyos tulajdonviszonyok *jogi* fogalma, bármennyire is belőlük nő ki, másfelől mégsem egyezik meg és nem egyezhet meg velük).

Bebizonyítottad, hogy a római végrendelet átvétele eredetileg (és amennyiben a jogászok tudományos belátása számításba jön, még ma is) félreértésen alapul. Ebből azonban korántsem következik, hogy a végrendelet a maga *modern* formájában – a római jog bármilyen félreértése révén konstruálják is meg a mai jogászok –: a *félreértett* római végrendelet. Máskülönben azt mondhatnók, hogy valamely régebbi korszak minden vívmánya, amelyet egy későbbi korszak átvesz, a *félreértett régi*. Bizonyos például, hogy a hármas egység, ahogyan a francia drámaírók XIV. Lajos alatt elméletileg megkonstruálták, a görög drámának (és Arisztotelésznek mint értelmezőjének) a félreértésén alapul. Másrészt ugyanennyire bizonyos, hogy ők a görögöket éppen úgy értelmezték, ahogyan az a saját művészeti igényeiknek megfelelt, és ezért ragaszkodtak még sokáig ehhez az ún. „klasszikus" drámához azután is, hogy Dacier és mások helyesen megmagyarázták nekik Arisztotelészt. Vagy hogy az összes modern alkotmányok nagyrészt a *félreértett* angol alkotmányon alapulnak, s éppen azt, ami az angol alkotmány hanyatlásaként jelenik meg – és most már csak *formálisan*, per abusum* létezik Angliában –, mint lényeges dolgot átveszik, pl. az ún. felelős *kabi-*

* – jogalap nélkül; visszaélésként – *Szerk.*

netet. Éppen a félreértett forma az általános, s a társadalom bizonyos fejlődési fokán ez alkalmas általános használatra.

Azt a kérdést, hogy pl. az angoloknak Róma nélkül lenne-e vagy nem lenne végrendeletük (amely, a rómaitól való közvetlen leszármazása ellenére és a római formákhoz való alkalmazása ellenére, *nem* a római), közömbösnek tartom. Ha mármost a kérdést másképpen teszem fel, mondjuk így: hogy az *örökhagyás* (hiszen a mostani ún. végrendelet az általános örököst ténylegesen csak *általános hagyományossá* teszi)[834] nem *nőhetett volna-e* ki magától is a polgári társadalomból, még a Rómára való támaszkodás nélkül is? Vagy hogy örökhagyás helyett nem lehettek volna-e az elhunytnak egyáltalában írásbeli rendelkezései vagyonáról?

Bizonyítva még nem látom, hogy Róma importálta a görög végrendeletet, bár persze a valószínűség emellett szól.

Láttad, hogy a Blanqui elleni ítéletet[308] – amelynél szégyenteljesebbet sohasem hoztak – másodfokon jóváhagyták. Kíváncsi vagyok most, mit ír majd nekem Blanqui brüsszeli barátja.*

A feleségem szívélyesen üdvözöltet.

Barátod
K. M.

A Brockhaus-ügyet még megfontolom, mihelyt elkészültem.** Eddig még sohasem adtam ki a kezemből kéziratot a vakszerencsére hagyatkozva.

* Louis Watteau. – *Szerk.*
** *V. ö. 567., 578. old.* – *Szerk.*

78

Marx Antoinette Philipshez

Zalt-Bommelba

[London,] 1861 szept. 24.

Édes Unokahúgocskám,

Meg kell bocsátanod, hogy ma csak néhány sort küldök neked. De fenntartom magamnak azt az élvezetet, hogy néhány nap múlva „igazi levelet" írjak neked. Jelenleg szíves közvetítéseddel csak azt szeretném megtudni, hogy August* megkapta-e végre *Lassalle művét*[222]. Lassalle *ez ügyben újabb levéllel nyaggat*, mert ő persze rettenetesen fontos dolognak tartja a „művét". Sürget, hogy *postafordultával* válaszoljak neki, és így ismét hozzád kell fordulnom. Nagyon leköteleznél, ha minél előbb értesítenél arról, hogyan áll az ügy valójában.

Apropó. A könyvet Manchesterből kellett elküldeni Augustnak, nem Londonból, de biztosítottak, hogy azt Manchesterből már *elküldték* Amszterdamba. Én persze egy fikarcnyit sem bánom az egész „veszteséget", ha egyáltalán volt veszteség, minthogy Augustnak „a mű" bizonyára nem nagyon hiányozna. De udvariasságból köteles vagyok ezt kinyomozni.

Ha írsz nekem, egyben persze légy szíves, tájékoztass engem arról is, hogy mit csinálsz és így tovább, hiszen tudod, milyen nagyon érdekel minden, ami rád vonatkozik.

Legszívélyesebb üdvözletemet küldöm apádnak és az egész családnak.

Maradok, mint mindig

legőszintébb bámulód
K. M.

* August Philips. – *Szerk.*

79

Marx Louis Watteau-hoz

Brüsszelbe[835]

[London,] 1861 november 10.

Kedves Polgártárs,

Válaszom legutóbbi levelére azért késett ilyen sokáig, mert naponta vártam híreket az Ön által ismert hölgytől.* Végre közölték velem, hogy néhány hónapja elutazott Olaszországba, de nemsokára visszatér Berlinbe.

Ha az L.-nek** szóló első levél nem érkezett meg, úgy feltevésem szerint a címzés volt hibás. *Via Gibraltar* állt a levélen, *via Southampton* helyett. Amikor erről a tévedésről tudomást szereztem, helyesbítettem a második levél címzését. Nemcsak felbélyegeztem, hanem ajánlva is küldtem a levelet. Az angol posta átvételi elismervényét csatolom.

Az 50 frank, amelyet átutalok Önnek, egy német munkásegylettől[836] származik. Egy későbbi levelemben újabb összeget küldök majd Önnek. Legyen oly jó, nyugtázza, és küldjön érte példányokat a saját brosúrájából.

Célszerű lenne, ha küldene nekem egy levelet, amelyet továbbíthatnék Berlinbe s amelyben a kapott pénzeket mint . . . [bizonylatot]*** említené. Ezt elküldöm majd az illetékeseknek.

Biztosítom, hogy nálamnál jobban senkit sem érdekelhet egy olyan embernek° a sorsa, akit mindig is a franciaországi proletárpárt fejének és szívének tartottam.

Üdvözlet.

Híve
K. M.

---

* Sophie v. Hatzfeld. – *Szerk.*

** *Valószínűleg* Cyrille Lacambre. – *Szerk.*

*** *A kézirat sérült.* – *Szerk.*

° Blanqui. – *Szerk.*

1862

80

Marx Josef Valentin Weberhez

Londonba[837]

[London, 1862] január 15.

Kedves Weber,

Az imént kaptam belépőjegyeket Urquharttól egy jövő hétfőn tartandó gyűlésre.[838]

A három mellékelt belépőjegyből egy a tiéd. Ezzel barátokat is vihetsz magaddal.

Kérlek, hogy a másik két belépőjegyet juttasd el a Munkásegyletnek[4]. (Akárhányan beléphetnek velük.) Egyúttal – minthogy nekem nincs meg az Egylet címe – lekötelezn[é]l, ha tudatnád ott, hogy a gyűlés miatt hétfőn nem tarthatok előadást.[839]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

81

Marx Johann Philipp Beckerhez

Genfbe

London, 1862 február 26.

Kedves Becker,

Hosszú hallgatásomat csak egy okkal magyarázhatja – azzal, hogy képtelen vagyok segíteni. Az amerikai polgárháború folytán egy egész esztendőre elveszítettem fő bevételi forrásomat. Később (néhány hónapja) ismét megnyílt ez az „üzlet", de nagyon „leszűkített" alapon. Ami pedig az ismerősöket illeti, csupán kevesen vannak, akik némi anyagi eszközökkel rendelkeznek. Így pl. régebben írtam már az Ön ügyében Siebelnek,[840] de ő, mint Borkheimtól hallom, nem adott hírt magáról. Manchesterben, szerencsétlen módon, minden rendelkezésre álló eszközt lefölözött egynéhány „forradalmi kalandor, akik a jó ügy nevében az Egyesült Államokba utaztak".

Ami az Ön művére[841] való előfizetések gyűjtését illeti, minden *tőlem telhetőt* megteszek, de nemigen számítok sikerre. Az egész egyleti csőcselék – a Munkás Művelődési Egylet[4] kivételével, amelynek egyáltalán nincs *pénze* – *konstitucionalista*, sőt porosz nemzeti egyletes[30]. Ezek a fickók inkább arra adnának pénzt, hogy az olyan műnek a megjelenését, mint az Öné, megakadályozzák. Hiszen tudja, hogy ezek a németek, ifjak és vének – csupa fene okos, derék, gyakorlati észjárású férfiú – az olyan embereket, mint Ön meg én, éretlen bolondoknak tartják, akik még mindig nem gyógyultak ki a forradalmi ábrándok kergetéséből. S az otthoni csőcselék semmivel sem jobb, mint itt a külföldi. Amikor Berlinben stb. voltam, meggyőződtem arról, hogy teljesen hasztalan minden kísérlet *irodalmi* úton hatni erre a csőcselékre. Ezeknek a fickóknak az önelégült ostobasága, amelyet sajtójuk, ez a szánalmas sajtó mint rendkívüli életelixír táplál, minden elképzelést felülmúl. Hozzá még a lelki tompaság – az *elpáholás* az egyetlen eszköz a német Michel[842] feltámasztására, aki azóta, hogy elvesztette filozófiai illúzióit és péhzcsinálásra, meg „Kis-Németországra", meg „gyakorlati konstitucionalizmusra" adta a fejét, most sekélyes, impulzív bohóccá lett. Nekem Németország teljesen és [. . . *], de koravén és kiélt gyermekek dedója[822].

---

* *A papír sérült. – Szerk.*

A „*Hermann*" Heintzmann porosz királyi exügyész tulajdona: „Istennel a királyért és a hazáért"[843], hozzá „némi Kis-Németország" és mérséklet a szabadságban. Az Ön névrokona, egy lipcsei Becker, aki e lap munkatársa, rendes ember, de nem elég befolyásos ahhoz, hogy nekünk pl. az előfizetésben használhatna. Engels sok hónapos távollét után csak néhány napja tért vissza Manchesterbe. Ő és Wolff (Boroszlóból)* minden lehetőt megtesznek majd. Ámde az említetteknek és 3–4 más személynek a kivételével Manchesterben is az ott igen népes Németország ugyanazokból a nyárspolgárokból áll, mint itt és másutt.

Ami a „*Vogt*"*-ot* illeti, csináljon vele, amit akar. Teljesen magától értetődik, hogy én csak *örülhetek*, ha a Németországban a sajtó által meglehetősen agyonhallgatott pamflet legalább Svájcban még némi hatást gyakorolhat. Francia fordítása – előzetes tudomásom nélkül – előkészületben és már nyomás alatt volt Párizsban, ámde legfelsőbb császári ukázra *eltűnt*. Ténylegesen tehát *nincs* francia kiadás.

Biztosíthatom, drága barátom, semmi sem érint olyan fájdalmasan, mint az, hogy tehetetlenül és tétlenül kell szemlélnem egy olyan férfiú küzdelmeit, amilyen Ön. Csodálom kitartását, tüzes buzgalmát és tevékenységét. A régiek – úgy hiszem, Aiszkhinész – azt mondták, azért kell törekednünk világi javak megszerzésére, hogy barátainknak a bajban segítségére lehessünk! Milyen mély emberi bölcsesség van ebben!

Lehetőleg mihamarabb beszámolok Önnek a leveleim sikeréről, amelyeket különböző személyekhez intéztem az előfizetés végett.

Egyelőre minden jót. A feleségem szívélyesen üdvözölteti.

Híve
K. M.

* Wilhelm Wolff. – *Szerk.*

82

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1862 április 28.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Öreg fiú, bizonyára szörnyen haragszol rám, joggal, de egyúttal nagyon is jogtalanul. Napról napra halogattam az írást, mert napról napra reméltem, hogy viszonyaimat sikerül annyira rendbe szednem, hogy legalább a 10 £ adósságot leróhatom, s ezenkívül *nyugodt lelkiállapotban* írhatok neked. Ehelyett minden nappal rosszabbodott a helyzet. A „*Tribune*", amellyel, bár jövedelmemet harmadára csökkentette, ismét kapcsolatba léptem, végül is valamennyi külföldi munkatársát *elbocsátotta*. Így hát teljesen légüres térbe kerültem. Nem akarok neked semmiféle litániát zengeni; már az is csoda, hogy *meg* nem *bolondultam*. Csak azért hozom szóba ezt a nyavalyát, nehogy, ráadásul többi balszerencsémre, még félre is ismerj.

Legutóbbi leveled közlései J. Ph. Beckerről alapvetően tévesek. Azaz te nem ismered ezt az embert, csak mendemondákból. A legnemesebb német forradalmárok egyike ő 1830 óta, olyan férfi, akinek semmit sem lehet felróni a viszonyokkal nem számoló lelkesedésen kívül. Ami az olaszokkal való kapcsolatait illeti, Orsini egyik kebelbarátja* olyan iratokat *helyezett nálam letétbe*, amelyek semmi kétséget sem hagynak efelől, bármit mondjanak is az olaszok és akár maga Garibaldi. Ami pedig Türrhöz fűződő viszonyát illeti – Türrt már 1859 *előtt* megbélyegeztem itt a „Free Press"-ben[844] –, ez onnan származik, hogy a badeni hadjárat[845] idején Becker tette meg Türrt hadnaggyá. Ezért van még köztük egyfajta bajtársi viszony. Ha Becker ezt a kapcsolatot hasznosítani akarta volna és elfogadja azokat az ajánlatokat, amelyeket Türr Párizsban egyik itteni barátom** *jelenlétében* tett neki, akkor 60 éves fejjel nem olyan mártíréletet folytatna, amilyet valójában

* *Valószínűleg* Simon François Bernard. – *Szerk.*
** Viktor Schily. – *Szerk.*

folytat. Egészen pontosan ismerem a forrást, ahonnan Becker igen szűkös pénztámogatásban részesült. Segélyezői csak a *legszűkebb* körünkhöz tartozó emberek. Az olaszok egy részével valóban összekülönbözött, mivel erősen teuton érzelméből kifolyólag elutasított bizonyos *jó szándékú* terveket. Csakugyan felháborító, hogy ilyen embereket, mint Becker, ennyire galádul rágalmaznak.

Ami a *könyvemet*[39] illeti, két hónapnál hamarabb nem készülök el vele. Az elmúlt év folyamán, hogy éhen ne haljak, a leggyalázatosabb kézművesmunkát kellett végeznem, és a „dologból" gyakran hónapszámra egyetlen sort sem tudtam megírni. Ehhez járul az a sajátosságom, hogy ha valami kész írásom négy hét múltán elém kerül, elégedetlen vagyok vele és ismét teljesen átdolgozom. Mindenesetre a könyv semmit sem veszít ezzel, a német közönség pedig pro anno* hasonlíthatatlanul fontosabb ügyekkel van elfoglalva.

Könyvedről szólva,[222] amelyet most természetesen teljes egészében, egyes fejezeteit pedig ismételten elolvastam, feltűnt nekem, hogy úgy látszik nem olvastad *Vicót*, az *„új tudományt"*. Nem azért, mintha meghatározott célodhoz találhattál volna benne valamit, de mégis érdekes mint a római jog szellemének – a jogi filiszterekkel ellentétes – filozófiai felfogása. Az eredetivel aligha tudsz megbirkózni, mert az nemcsak hogy olaszul, hanem igen kacifántos *nápolyi* dialektusban íródott. Ezzel szemben ajánlom neked a francia fordítást: *„La Science Nouvelle* etc., traduite par l'auteur de l'essai sur la formation du dogme catholique. *Paris*, Charpentier, Editeur – 1844." Étvágyad felkeltésére csak a következő mondatokat idézem:

„A régi római jog komoly költemény volt, s a régi jogtudomány szigorú költészet, amelyben megvannak a törvények metafizikájának nyers kezdetei." „Az antik jogtudomány igen költői volt, mert igaznak feltételezett olyan tényeket, amelyek nem voltak azok, és nem volt hajlandó igaznak elfogadni olyan tényeket, amelyek valóban azok voltak; *az élőket halottaknak tekintette, a halottakat* pedig *élőknek az örökségükben.*"„ A latinok a *héroszokat herinek* nevezték; ebből eredt a *hereditas*** szó . . . az örökös . . . képviseli, az örökséggel szemben, az elhunyt családapát."

Vico csírájában tartalmazza Wolfot (Homérosz),[846] Niebuhrt („Römische Königsgeschichte"), az összehasonlító nyelvtudomány alapjait (ha fantasztikus formában is), és még sok zseniális felvillanása van. Tulajdonképpeni jogtudományi írásait eddig sohasem sikerült megszereznem.

---

* – ez évben; ez idő szerint – *Szerk.*

** – örökség – *Szerk.*

Azon körülmények között, amelyekben most (és majdnem egy éve) vagyok, csak most, fokozatosan tudok hozzáfogni könyved bírálatához. Nagyon szeretném viszont, *nem magam miatt*, hanem a feleségem kedvéért, ha te ismertetnéd a Gazdaságtanom első részét Brockhausnál, még mielőtt az ellenértéket tőlem megkapod.

Az angol középosztály (és arisztokrácia) *sohasem* blamálta magát olyan szégyenletesen, mint az Atlanti-óceán túloldalán folyó nagy küzdelemben. *Ezzel szemben az angol munkásosztály, amelyet a polgárháború leginkább* sújtott, sohasem mutatkozott hősiesebbnek és nemesebbnek. Ez még csodálatraméltóbb akkor, ha az ember, mint én, tudja, hogy itt és Manchesterben mi mindent mozgattak meg annak érdekében, hogy a munkásokat demonstrációra bírják.[847] Az egyetlen nagy újságot, amellyel a munkások még rendelkeznek, a csirkefogó Reynolds „Newspaper"-ét[848], valamint legjelentősebb szónokaikat a déliek megvásárolták. De mindhiába!

Varnhagen könyve[815] nagyon érdekelt, és megértem, hogy megjelenése mennyire *időszerű* volt. Nyomatékosan kérlek, add át Ludmillának* ezzel kapcsolatban *elismerésem* kifejezését. Mindennek ellenére azonban Varnhagen ezáltal sem emelkedett előttem. Laposnak, unalmasnak, kicsinyesnek találom, és szerintem azért iszonyodik Kölle követségi tanácsostól, mert megrémült a maga hasonmása láttán.

A királygyilkos Simon Bernard mellékelt levelét küldd vissza nekem. Gondolod, hogy belebocsátkozhatom a dologba? Nem hiszem.

A grófnénak legszívélyesebb üdvözletem. Hamarosan külön is írok neki. Remélem, hogy sohasem tévesztették meg az olyan kicsiségek, mint leveleim elmaradása, és hogy bizonyos iránta érzett változatlan ragaszkodásomban és csodálatomban.

Barátod
K. M.

* Ludmilla Assing. – *Szerk.*

83

Engels Karl Siebelhez

Barmenba

Manchester, 1862 június 4.

Kedves Siebel,

Mégiscsak rendes fickó vagy, hogy azok után, ahogyan különböző leveleidet és küldeményeidet megválaszolni szoktam, még közlöd velem kislányod születését, amihez szívből gratulálok. Remélem, sok örömed lesz benne. A feleséged jól van?

Itt még mindig a régi kerékvágásban megy minden. De lassacskán észreveszem, hogy ez a nyugodt polgári élet morálisan lezülleszt engem, az ember minden energiáját elveszti és egészen eltunyul, a napokban még regényt is olvastam megint.

Az úgynevezett – salva venia* – Schiller Intézet[821] (amelyet Jeruzsálem-klubnak is neveznek) tisztán zsidó intézmény lett, és $^1/_2$ 2-től 3 óráig olyan zaj van ott, hogy az ember egészen belebolondul. Már szinte nem is járok a nemes Intézetbe. Az történt, ami a zsidókkal mindig szokott. Kezdetben hálát adtak Istennek, hogy van egy Schiller Intézetük, majd alighogy benne vannak, már úgy hírlik, hogy nem elég jó nekik, s építeni akarnak egy nagy házat, egy igazi templomát Mózesnek, ahová az egész história áthelyezendő lenne. Ez persze a legrövidebb út a csődhöz. És *ezért* kellett prológusokat írnod és a rendezőt játszanod! S ezt nevezik német nemzeti intézménynek. Figyelj csak, néhány év múlva kapsz majd egy körlevelet: „a megboldogult Schiller Intézet csődjével *kapcsolatban*" stb.

Leveleiddel „kapcsolatban" egészen röviden mégis válaszolnék rájuk, mégpedig a következőt. Ami Marx dolgát illeti, bizonyára nem fordul hozzád, ha az én pénzforrásaim nem merültek volna már ki, de csakugyan így volt, tehát pillanatnyilag semmit sem tehettem. Ami a vörös Beckert illeti (akinek brosúrája[849] nagyon érdekelt engem, részben korábbi „vad" nézeteinek benne foglalt visszavonása miatt, részben a porosz kormány miatt is, amely a fickóból erőnek erejével megint helyi nagyságot és ezzel kép-

* – tisztesség ne essék szólván – *Szerk.*

viselőt csinált), *közelebbről* semmi közünk ehhez az emberhez. Sohasem tartozott a *mi* tulajdonképpeni pártunkhoz, mindig csupán *demokrata* volt, s ha belebonyolódott a kölni kommunista-históriákba[3], csak azért tette, mert agitációs eszköznek tekintette a dolgot.[850] A per folyamán teljesen el is különült a többi vádlottól és külön helyzetre tartott igényt. Azóta bevallottan porosz királyi demokrata lett, a monarchia hívének vallja magát stb. *Politikailag* tehát semmiféle kapcsolatunk nincs ezzel az emberrel, ami persze nem gátolna engem abban, hogy személyesen jó viszonyban legyek vele, amíg nem kerülünk közvetlen politikai konfliktusba az ő embereivel. Becker a mostani porosz kamarának még mindig egészen jó.

Azt hiszem, beszéltem neked Barmenben egy kis dán népdalocskáról[851], amelyet a „Kjämperviser"-ben fedeztem fel, s külön számodra áttettem német rímekbe. Mellékelten küldöm. Sajnos az eredeti eleven, dacosan vidám hangját – a legelevenebbet, amit csak ismerek – még félig sem sikerült visszaadnom. Meg kell elégedned az (egyébként szinte szó szerinti) fordítással. Nem hiszem, hogy ezt a dolgot más valaki már lefordította németre.

Add át szívélyes üdvözletemet és szerencsekívánataimat a feleségednek.

Barátod

F. E.

84

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1862 június 16.

Kedves Lassalle,

Bucher csakugyan *elküldte* nekem három példányban a „Julian Schmidt"-et, de az általad említett írásokból semmi mást[852]. A „Schmidt úr, Schmidt úr" (amelyből Engelsnek és Wolffnak* elküldtem a nekik szánt példányokat) annál is inkább kapóra jött nekem, mert korántsem voltam derűs hangulatban. Azonkívül, noha Schmidttől csak keveset – nem is olvastam, hanem átlapoztam, a fickót a lelkem mélyén mindig ellenszenvesnek találtam mint az irodalmi téren is annyira utálatos középosztálybeli sznobizmus megtestesülését. Joggal érezteted, hogy támadásod közvetve a középosztálybeli művelt csőcseléknek szól. Ezúttal arról van szó, hogy a szamarat ütjük, de a zsáknak szánjuk.[853] Mivel egyelőre nem tudjuk egyszerűen „lenyírni" ennek a zsáknak a fülét, egyre inkább szükségessé válik, hogy művelt szamarai közül a leghangosabbaknak és legkérkedőbbeknek levágjuk a fejét – tollal, jóllehet szegény Meyen a „Freischütz"-ben ezt az „irodalmi guillotine-játékot" éppoly gyermetegnek, mint barbárnak vélte[829]. A legjobban a „Sváb Tükrön" és Görögország „hét" bölcsén, majdnem azt mondtam, „hét svábján" mulattam.[854] Mellesleg – minthogy Julian Schmidtnél, Julian Grabowitánál[855] (ami persze igazságtalan, mert úgy tűnik, mintha az Apostata** fejére ütnénk egyet, de legalábbis némi nevetséges fényt vet a másik Julianra) el lehet kalandozni a tárgytól – a σοφὸς*** mint a görög filozófia sajátlagos jellemmaszkja (de ezt a maszkot itt jó értelemben véve) korábban nagyon foglalkoztatott engem. Először a hét sváb vagy bölcs mint előfutár, mint mitológiai hős, majd a középen Szókratész, s végül a σοφὸς mint az epikureusok, sztoikusok és szkeptikusok eszményképe. Szórakoztatott továbbá, hogy párhuzamot vonjak e σοφὸς és (bizonyos

* Wilhelm Wolff. – *Szerk.*

** Julianus Apostata. – *Szerk.*

*** – bölcs – *Szerk.*

tekintetben) karikatúrája, a XVIII. századi francia „sage"* között. Azután a σοφιστὴς** mint a σοφὸς szükségszerű változata. Az újkoriakra jellemző, hogy a jellem és tudás görög egybekapcsolását, amelyet a σοφὸς foglal magában, a népi tudat már csak a szofistákban őrizte meg.

Julian miatt, nem Julian Grabowita, hanem Julianus Apostata miatt nemrégiben összetűztem Engelsszel, akinek, mint már a vitatkozás kezdetén tudtam, lényegében igaza volt. De a kereszténység iránt olyan sajátos ellenszenvet érzek, hogy előszeretettel viseltetem az Apostata iránt, s nem szeretném, ha akár IV. Frigyes Vilmossal, akár valamelyik más romantikus reakcióssal azonosítanák, még mutatis mutandis*** sem. Te nem így vagy ezzel?

A Rodbertusra[830] és a Roscherra[471] vonatkozó figyelmeztetésed eszembe juttatta, hogy még jegyzeteket kell csinálnom mindkettőből és mindkettőről. Ami Rodbertust illeti, őt hozzád intézett első levelemben° nem méltattam eléggé igazságosan. Valóban van sok jó benne. Csupán az a kísérlete, hogy új járadékelméletet teremtsen, szinte gyermekes, nevetséges. Szerinte ugyanis a mezőgazdaságban a nyersanyag nem jön számításba, mert – a német paraszt, mint Rodbertus bizonygatja, a vetőmagot, takarmányt stb. önmagának nem számítja fel kiadásként, ezeket a termelési költségeket nem veszi figyelembe, tehát *tévesen számol*. Angliában, ahol a farmer már több mint 150 év óta helyesen számol, eszerint *nem* léteznék földjáradék. A következtetés tehát nem az lenne, amit Rodbertus von le, hogy a bérlő azért fizet járadékot, mert profitrátája magasabb, mint az iparban, hanem hogy azért fizet, mert téves számítás következtében megelégszik alacsonyabb profitrátával. Egyébként ez az egy példa is megmutatja nekem, milyen zavart okoz szükségképpen az emberek fejében a német gazdasági viszonyok részleges fejletlensége. Ricardo földjáradék-elmélete, a mostani fogalmazásában, feltétlenül téves, de mindaz, amit ellene felsorakoztattak, az vagy félreértés, vagy a legjobb esetben is csak azt mutatja, hogy bizonyos jelenségek *prima facie*°° nem vágnak egybe a ricardói elmélettel. Nos, az utóbbi egyáltalán nem érv egy elmélet ellen. A Ricardóval szemben felállított pozitív ellen-elméletek viszont még ezerszerte tévesebbek. Bármilyen gyermekes Rodbertus úr pozitív megoldása, mégis van benne egy helyes tendencia, ennek jellemzése azonban itt túlságosan hosszadalmas lenne.

* – „bölcs" – *Szerk.*
** – szofista – *Szerk.*
*** – a megváltoztatandók megváltoztatásával – *Szerk.*
° *V. ö. 578. old.* – *Szerk.*
°° – *szembetűnően* – *Szerk.*

Ami Roschert illeti, csak néhány hét múlva vehetem elő a könyvét, és csinálhatok néhány széljegyzetet hozzá. Ezt a fickót egy *jegyzet* számára tartogatom. A *szövegbe* ilyen professzorinasok nem illenek bele. Az kétségtelen, hogy Roschernak van sok – gyakran egészen haszontalan – irodalmi ismerete, bár még itt is meglátom benne a göttingai alumnust*, aki bizonytalanul böngész az irodalmi kincsekben, és úgyszólván csak „hivatalos" irodalmat ismer; tiszteletre méltó ember. De tekintsünk el ettől. Ugyan mi hasznom egy fickóból, aki az egész matematikai irodalmat ismerné, de nem is konyítana a matematikához? Micsoda öntelt, fontoskodó, mértékletesen csalafinta eklektikus állat! Ha egy ilyen professzorinas, aki már természeténél fogva sem jutott túl soha a megtanultak tanulásán és tanításán, aki soha nem jut el odáig, hogy saját maga okuljon, ha egy ilyen Wagner[856] legalább becsületes, lelkiismeretes volna, akkor hasznára válhatna tanítványainak. Ha nem keresne hamis kibúvókat és nyíltan megmondaná: itt ellentmondás van. Egyesek így mondják, mások amúgy. Nekem, a dolog természetéből folyóan, nincs véleményem. Nos, kászálódjatok ki belőle magatok! Ilyen formában a tanulók egyrészt bizonyos anyaghoz jutnának, másrészt rávezetnék őket az önálló munkára. De persze itt olyan követelményt állítok fel, amely ellentmond a professzorinas természetének. A lényéhez tartozik, hogy magukat a *kérdéseket* sem érti, és eklekticizmusa ezért tulajdonképpen csak ide-oda szaglász a már meglévő *válaszok* termésében; de itt sem becsületesen, hanem félszemmel mindig pénzelőinek előítéleteire és érdekeire sandítva. Az utolsó csavargó is tiszteletre méltó, az ilyen söpredékkel összehasonlítva.

Tóbyt illetően. Ha úgy gondolod, hogy felhasználhatod Tóby Meyent, hát használd fel. Csak arról ne feledkezz meg, hogy egy tökfilkó társasága nagyon kompromittálóvá válhat, ha nem folyamodunk nagy elővigyázatossági rendszabályokhoz.

A mieink csakugyan kevesen vannak – és ebben rejlik az erőnk.

Mindnyájan nagyon fogunk örülni, ha itt láthatunk téged. Saját magamtól eltekintve, a családom miatt is igen szívesen venném, mert szinte sohasem látnak egyetlen „embert" sem, amióta angol, német és francia ismerőseim Londonon *kívül* laknak. *Mariót* nem láttam. „Blind" barátunk bizonyára óva intette attól, hogy egy „ilyen szörnyű embert" felkeressen.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – növendéket – *Szerk.*

85

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Londonba

Manchester, 1862 július 23.

Kedves Lassalle,

Már régen kellett volna írnom Önnek és megköszönnöm azt a sok küldeményt, amelyekkel megajándékozott engem. Elég gyakran el is határoztam magamat erre, de az utóbbi tizennyolc hónapban a doux commerce* annyira igénybe vett, hogy magánlevelezésem minden irányban alaposan kátyúba jutott. Most hallottam, hogy Ön Londonban van, s szívesen átmentem volna múlt szombaton; de nem tudtam elszabadulni. Most megint ugyanez a tervem péntek estére, de még mindig nem mondhatok semmi bizonyosat arról, hogy képes leszek-e megvalósítani. Ha csak egy mód van, akkor sor kerül rá, és akkor táviratozom Marxnak péntek délben. De ha ez mégsem megy, mi lenne, ha péntek este vagy szombat reggel Ön jönne ide néhány napra és kissé megnézné magának ezt a gyapotfészket? Akkor még Liverpoolba is átruccanhatnánk, megérné a fáradságot, különösen, mivel Ön közgazdaságtannal foglalkozik. Lakásom egyik szobája a rendelkezésére áll. Mindössze 5 $^1/_2$ óra kell az ideutazáshoz.

Fontolja meg tehát a dolgot, s ha én tényleg képtelen lennék szombatra elszabadulni, akkor határozza el magát gyorsan, induljon el szombaton reggel 9 órakor Londonból és 2.45-kor itt van. Egyebekről majd szóban – itt vagy ott.

Addig is szívélyesen üdvözlöm

híve

F. Engels

* – szelíd kereskedelem – *Szerk.*

86

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, [1862] augusztus 13.

Kedves Lassalle,

Hogy a válságot legalább néhány héttel elodázzuk, *Engels* Borkheim útján 400 tallér összegű váltót intézvényezett rád, 3 hónapos határidőre, augusztus 12-től számítva.* A *fedezetet a lejárat előtt* megküldi neked. Azután megújítjuk a váltót január 1-ig, amikor is Engels 300 tallért küld neked, te magad pedig, ígéretedhez híven, 100 tallért fizetsz.

Egyelőre nincs más dolgod, mint elfogadni az Engels által intézvényezett váltót. Ez összesen 60 £, tehát nem segít rajtam. De legalább elkerüljük a pillanatnyi válságot, és talán közben akad kiút.

Csakugyan tűkön ülök, nagyon nyugtalan vagyok és ez zavar a munkámban.

Némi kilátás van arra, hogy megint kapok egy jenki újságot.**

Te hol vagy most?

Mit csinálsz?

Hogy van az Öreged?[857]

Üdvözlet tőlem és családomtól.

Barátod

K. M.

* *V. ö. 265. old. – Szerk.*

** *V. ö. 254., 264. old.*[430] *– Szerk.*

87

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Wildbadba

London, 1862 aug. 14.

Kedves Lassalle,

Tegnap küldtem neked néhány sort Berlinbe. Ma értesültem arról, hogy Wildbadban vagy. Ezért néhány szóban megismétlem a rövid tartalmát rövid soraimnak, amelyek talán nem érkeznek el hozzád.

Engels, hogy ügyeimben elhárítsa a katasztrófát, *augusztus 12-én* 60 £ (400 tallér) összegű váltót intézvényezett rád Borkheim útján. Esedékes augusztus 12-től számított 3 hónap múlva. Ezt a váltót itt Borkheim leszámítolja nekem. A *fedezetet Engels megküldi neked a lejárat előtt.* (Azután ugyanezt a váltót megújítja 1863 január 1-ig, amikor is neked fedezetként megint küld 45 £-et, s te, felajánlásod szerint, 15 £-et fizetsz.) A fontos most csak az, hogy megkapjuk az *elfogadványodat.* Borkheim a váltót mindjárt Berlinbe küldte, s onnan e hét végén vagy a jövő hét elején bizonyára visszaérkezik: akkor rögtön elküldi neked elfogadásra. Nagyon szeretném, ha sürgönyöznél S. L. Borkheimnak, 27, Crutched Friars, London: „Elfogadom F. Engels úr váltóját 60 £-ről." Tudniillik azért, nehogy Borkheim nehézségeket támasszon a leszámítolással. Nálam periculum in mora*, sokkal nagyobb mértékben, mintsem leírhatnám.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – veszély a késedelemben[858] – *Szerk.*

88

Marx Wilhelm Schwarzhoz, a Világkiállítás elnökéhez

Londonba

London, 1862 augusztus 19.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Mélyen tisztelt Uram!

Kérem Önt, szíveskedjék nekem mint a bécsi „*Presse*" *londoni tudósítójának* egy sajtóbelépőt küldeni a kiállításra.

Bár a „Presse" szerkesztősége már hónapokkal ezelőtt felkért arra, hogy küldjek néhány *általános* beszámolót a kiállításról, egyéb munkáim miatt csak most jutottam hozzá, hogy eleget tegyek ennek az óhajnak.

Kiváló tisztelettel

kész híve
Dr. Karl Marx[859]

89

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Zürichbe

London, [1862] augusztus 20.

Kedves Lassalle,

Úgy gondolom, hogy a Magas-Alpokban és Itáliában való vándorlásaid ellenére néhány napot Zürichben töltesz, vagy pedig oda *poste restante* leveleket kapsz. A nagyobb biztonság kedvéért Rüstow úrral is közöltem, hogy „poste restante Zürich" írtam neked.[860]

„Helyzetem" ellenére meg nem történtté tenném az egész tranzakciót, ha a rád intézvényezett váltó nem lenne már Berlinben, a „Meyer Testvérek" kezében. Ez persze némiképpen ellentmond a megállapodásnak, mert Borkheim eredetileg megígérte nekem, hogy a váltót nem adja ki a kezéből, amíg te vissza nem térsz Berlinbe. Ámde semmi kivetnivalót nem láttam ebben a históriában, hiszen a neved feltüntetését puszta *formalitásnak* tekintettem ennél az első váltónál; sejtelmem sem volt arról, hogy ez bármiképpen is összefügghet „polgári egzisztenciáddal" vagy bármiféle polgári dráma ütközőpontjává válhat. Azt hittem ugyanis, hogy Engels jótállása egy 400 tallérnyi „összegre" még „minden eshetőségre számítva" is elegendő; ami pedig a „lejárat idejét" illeti, tudtam, hogy Engels pénzügyekben s különösen váltóügyekben *abszolúte* „pontos és gyors". Máskülönben nem vontalak volna be ebbe az ügyletbe.

Miután a dolgot most már nem lehet meg nem történtté tenni anélkül, hogy én és Engels blamáljuk magunkat Borkheim előtt, holnapután elküldöm neked Engels kötelezvényét*. Három napig megy ugyanis a levél innen Manchesterbe és vissza. *Mihelyt megkaptad a kötelezvényt*, jó lenne megírni a *„Meyer Testvérek"-nek* (ez annak a berlini cégnek a neve, amelynél Engels intézvénye van), hogy *visszatértedkor* elfogadod a váltót.

Ismételten nagyon sajnálom, hogy téged ebbe a dologba bevontalak – elhamarkodásból, amit az okozott, hogy figyelmen kívül hagytunk különböző, nálad és nálam meglévő előfeltételeket és maradok

barátod
K. M.

* *V. ö. 606.* old. – *Szerk.*

90

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

Manchester, 1862 aug. 21.

Kedves Lassalle,

Kívánságára ezennel igazolom (ami egyébként magától értetődik), hogy Önre intézvényezett – 1862 november 13-án esedékes, 400 tallérról szóló – váltóm fedezetét 8 nappal az esedékesség előtt Berlinbe juttatom, s ha tudatja velem, hogy az összeg melyik bankárnál fizetendő be, akkor oda fogom befizettetni november 5-ig.

Barátsággal

híve

F. Engels

91

Marx Wilhelm Wolffhoz

Manchesterbe

[London,] 1862 okt. 4.

Kedves Lupus,

Bizonyára megkaptad, sajtóhibáival együtt, a „Barmer Zeitung"-ot. A mellékelt cetlit az „*Elberfelder Zeitung*"-*ból* az imént kaptam Siebeltől azzal a megjegyzéssel, hogy a cikket csakugyan átvette a „Barmer"-ból a „Niederrheinische", detto a „Märkische Volkszeitung" is (ez utóbbi Hagenban jelenik meg).[861]

Visszatért már Engels?[440]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

92

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1862 nov. 7.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Freiligrath ma küld neked 60 £-et a váltó fedezésére. A váltó *megújítása*, amelyet e művelettel egyidejűleg jeleztem neked, csak annyiban történik meg, hogy Borkheim kapott tőlem egy rád intézvényezett váltót 100 tallér, illetve 15 £ összegről, fizetendő 2 *hónappal a kelet után* (keltezése november 6., tehát fizetendő körülbelül 1863 január 9-én).

A néhány sorból, amit időről időre írtál nekem, látom, hogy még mindig haragszol, s még a leveleid formájával is mintha erre akarnál utalni.

A dolog lényege, hogy igazad is van, meg nincs is igazad. Azt kívánod, hogy küldjem el neked badeni leveledet[862] a másolatát. Milyen célból? Mert meg akarsz bizonyosodni arról, hogy a te leveled maga szolgáltathatott-e *ürügyet* az én Zürichbe küldött levelemhez.* Elismerve, hogy az elemzés minden képességének birtokában vagy, fel tudod fedezni a *te* szemeddel azt, amit az *én* szemem olvasott, főként pedig ki tudod olvasni, hogy milyen körülmények között olvasott az én szemem?! Annak bebizonyítására, hogy tévesen olvastam, előbb az olvasókat, majd az olvasók feltételeit kellene egyenlővé tenned, s ezt a kiegyenlítést te megint csak Lassalle-ként, Lassalle-féle körülmények között, nem pedig Marxként, Marx-féle körülmények között eszközölnéd. Ebből tehát nem jönne ki egyéb, mint ok újabb vitára. Hogy milyen keveset segít az elemzés képessége az efféle esetekben, azt a te leveledből látom. Olyasmit fogsz rám ugyanis, amit én nem *gondoltam*. Az utóbbit minden körülmények között nekem magamnak kell a legjobban tudnom. A levél *szó szerinti szövege* szerint igazad lehet, de azt, hogy a szó szerinti szöveg milyen *értelmet* takart, azt én eleve jobban tudom, mint te. Ami engem felbőszített, azt te még csak nem is sejtetted.

---

* *V. ö. 605. old. – Szerk.*

Leveledből azt olvastam ki (*igaztalanul*, miként arról, amikor higgadtabban újraolvastam, meggyőződtem), hogy te *kételkedsz* abban, vajon Engels beleegyezésével cselekszem-e. Megengedem, hogy ezt levelemben nem említettem, s hogy ez, személyes viszonyunkat nem tekintve, pusztán a tárgyi viszonyt véve tekintetbe, ízetlen feltételezés volt. Mégis így láttam abban a pillanatban, amikor neked írtam. Elismerem továbbá, hogy levelemben ezt az én igazi sérelmemet nem mondtam ki, talán még csak nem is utaltam rá, és hogy a félreértés forrása éppen ez volt. Ilyen a szofisztikája minden szenvedélynek.

Neked tehát semmiképpen sincs igazad abban, ahogyan levelemet értelmezted; nekem pedig nincs igazam, mert a levelet megírtam és a materia peccanst* szolgáltattam.

S emiatt csakugyan összevesszünk egymással? Azt hiszem, az, ami a barátságunkban a lényeg, elég erős ahhoz, hogy még egy ilyen sokkot is el tudjon viselni. Kertelés nélkül bevallom, hogy én, mint lőporos hordón ülő ember, átengedtem magamat a körülmények hatalmának, ami egy animal rationalehoz** nem méltó. De semmiképpen sem járnál el nagylelkűen, ha ezt a status animit***, amelyben legszívesebben egy golyót röpítettem volna a fejembe, jogász és ügyész módjára ellenem fordítanád.

Remélem tehát, hogy régi viszonyunk „mindenek ellenére"[710] zavartalan marad.

Jártam azóta a kontinensen, Hollandiában, Trierben stb., hogy rendezzem viszonyaimat.[443] Semmire se jutottam.

A Roschert[471] el akartam küldeni neked, de rájöttem, hogy a szállítás költsége 10 shilling, ami ha nem is az értéke, de az ára Roscher könyvének. Gondolom azonban, hogy hamarosan alkalmat találok az elküldésre.

Amszterdami unokafivérem° azt írja nekem, hogy könyveddel[222] az ottani legtudósabb jogász az ő indítványára részletesen foglalkozik majd az amszterdami jogi folyóiratban.

Üdvözlet. Barátod

K. M.

Hat hétig egyáltalán nem tudtam dolgozni a könyvemen, és most is csak akadályok közepette folytatom. De azért lassanként a végére érek.

---

* – a betegséget (a nézeteltérést) okozó anyagot – *Szerk.*

** – értelmes lényhez – *Szerk.*

*** – lelkiállapotot – *Szerk.*

° August Philips. – *Szerk.*

93

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

[London,] 1862 dec. 15.

Kedves Freiligrath,

Ezennel hálás köszönettel „visszaszolgáltatom" az 5 £-et. Meg kell bocsátanod, hogy 5 napi késéssel érkezik. Sógoromnak, R. Schmalhausennak a hirtelen és váratlan halála annyira megdöbbentette a trieri családot, hogy késedelmesen küldték el nekem a pénzt.

Néhány napig Liverpoolban és Manchesterben voltam[464]. a gyapotokráciának és a rabszolgatartás iránti lelkesedésnek e központjaiban. E városok középosztályának és arisztokráciájának a zöménél az emberi elme olyan nagymérvű elhomályosulása tapasztalható, amekkorát még soha se jegyeztek fel a modern idők történetében.

A napokban néhány percre felkereslek az irodádban, mert egy irodalmi ügyletről is beszélnem kell veled.

A „hivő szavaira" ezekben a napokban válaszolok[863].

Szívélyes üdvözlet az egész családnak az enyéimtől.

Barátod

K. Marx

94

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba[864]

London, 1862 dec. 28.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Tisztelt Uram,

Freiligrath nemrég átadott nekem egy levelet, amelyet Öntől kapott. Előbb válaszoltam volna rá, ha egy sor szerencsétlenség, amely a családomban történt, nem tett volna egy időre írásképtelenné.

Nagy örömmel értesültem leveléből, hogy Ön és barátai oly melegen érdeklődnek „A politikai gazdaságtan bírálata" című munkám[39] iránt. A második rész most végre kész, azaz csak a letisztázás és a nyomtatás előtti utolsó simítás van hátra. Körülbelül 30 nyomtatott ív lesz. Ez az első füzet folytatása, de önállóan jelenik meg „*A tőke*" címmel, és „A politikai gazdaságtan bírálatához" csak az alcíme lesz. Valójában csupán azt öleli fel, ami az első szakasz harmadik fejezetét alkotta volna, nevezetesen „A tőkét általában". Tehát nincs benne a tőkék konkurrenciája és a hitelügy. A kötet tartalma az, amit az angolok „the principles of political economy"-nek* neveznek. Ez a kvintesszencia (az első résszel együtt), a továbbiak kifejtését pedig (kivéve talán a különböző államformáknak a társadalom különböző gazdasági struktúráihoz való viszonyát) annak alapzatán, amit eddig nyújtottam, mások is könnyen elvégezhetik.

A hosszas elhúzódásnak a következő okai vannak. Először is 1860-ban a Vogt-botrány nagyon sok időmet rabolta el, mert egy csomó vizsgálatot kellett elvégeznem önmagukban közömbös dolgokról, pereket kellett lefolytatnom stb. 1861-ben az amerikai polgárháború miatt elvesztettem fő bevételi forrásomat, a „*New York Tribune*"-t. Közreműködésem a lapban mind e pillanatig fel van függesztve. Így kénytelen voltam és vagyok rengeteg zugmunkát vállalni, hogy ne kerüljek a családommal együtt egyenesen az utcára. Még arra is rászántam magamat, hogy „gyakorlati ember" legyek

* – „a politikai gazdaságtan alapelvei"-nek – *Szerk.*

és a jövő év elején beléptem volna egy vasúti irodába. Szerencsének nevezzem-e, vagy balszerencsének? A rossz kézírásom miatt nem kaptam meg az állást. Láthatja tehát, hogy kevés időm és nyugalmam maradt az elméleti munkához. Valószínű, hogy ugyanezen okokból a végleges sajtó alá rendezés jobban elhúzódik, mint szeretném.

Ami a kiadást illeti, semmi körülmények között nem adom Duncker úrnak a második kötetet. Az első füzet kéziratát 1858 decemberében kapta kézhez, és az 1859 júliusában vagy augusztusában jelent meg. Némi reményem – ha nem is éppen nagy – van arra, hogy Brockhaus nyomatja ki a dolgot. A hallgatás összeesküvése – amellyel a német irodalmár csőcselék megtisztel, valahányszor maga is észreveszi, hogy szidalmazással nem intézhető el az ügy –, könyvkereskedői szempontból kedvezőtlen nekem, munkáim irányzatáról nem is szólva. Mihelyt a kézirat tisztázatban elkészül (1863 januárjában fogok hozzá), magam viszem el Németországba, mert személyesen könnyebb zöld ágra vergődni a könyvkereskedőkkel.

Minden reményem megvan arra, hogy mihelyt a német írás megjelenik, Párizsban gondoskodnak francia kiadásról. Személyesen franciásítani abszolúte nincs időm, annál kevésbé, mivel az a szándékom, hogy vagy megírom németül a folytatást, azaz a tőke tárgyalásának befejezését, a konkurrenciát és a hitelt, vagy az első két munkát összefoglalom egy írásban az *angol* közönség számára. Nem hiszem, hogy Németországban hatásra lehetne számítani addig, amíg bizonyítványt nem kapok külföldről. Az első füzetben az előadásmód persze igen kevéssé volt népszerű. Ez részben a tárgy elvont természetén, a számomra megszabott tér korlátozottságán és a munka céljain múlott. A jelenlegi rész könnyebben érthető, mert konkrétabb viszonyokat tárgyal. Egy tudomány forradalmasítására irányuló *tudományos* kísérletek soha nem lehetnek valóban népszerűek. Mihelyt azonban a tudományos alapzat le van rakva, a népszerűsítés már könnyen megy. Ha majd viharosabb idők köszöntenek be, újból meg lehet választani a színeket és tintákat is, amelyeket *ezeknek* a tárgyaknak a népszerű előadása megkívánna. Azt azonban mindenesetre elvártam volna, hogy a német szaktudósok már a tisztesség kedvéért se mellőzzék ennyire teljesen a munkámat. Azonkívül arra a semmiképpen sem örvendetes tapasztalatra tettem szert, hogy németországi pártbarátaim, akik régóta foglalkoznak ezzel a tudománnyal és akik magánleveleikben túlzott tetszéskitöréssel írtak nekem az első füzetről, egyetlen lépést sem tettek, hogy bírálatot vagy akár csak tartalmi ismertetést írjanak számukra hozzáférhető folyóiratokba. Ha ez párttaktika, akkor be kell vallanom, hogy nem tudom megfejteni a titkát.

Nagy örömet szerez nekem, ha alkalmilag ír a hazai állapotokról. Nyilván-

valóan egy forradalom felé haladunk – amiben 1850 óta sohasem kételkedtem[865]. Az első felvonás magában foglalja majd a 48–49-es ostobaságok korántsem szívderítő újrakiadását. De hát ilyen a világtörténelem menete, s úgy kell venni, ahogy van.

A legjobb kívánságokkal az új esztendőre

híve

K. Marx

1863

95

Marx Josef Valentin Weberhez

Londonba[837]

[London,] *1863 április 22.*
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Weber,

Hajlandó lennél egy loan societynál[248] mint *kezesem* szerepelni (15–30 £-ról van szó)?

Nem terhelnélek ezzel a kéréssel, ha 1. a dolog nem volna *pusztán formális* és *rád nézve teljesen veszélytelen*, minthogy július elején 200 £-et kapok hazulról; 2. ha Pfändernek, aki máskor a második kezesem volt, nem kellett volna hirtelen több hétre Manchesterbe távoznia.

A családomban előfordult betegségeken kívül én magam több hete bajlódom periodikus májbajommal, úgyhogy a *szó szoros értelmében képtelen voltam egyetlen sort is írni.* Ezért halasztódott az Egylet számára készülő munka is, ami engem persze sokkal végzetesebben érintett, mint magát az Egyletet[495].

Üdvözlet.

Barátod
K. Marx

96

Marx Jenny Marxhoz

Londonba[866]

Trier, 1863 dec. 15., szerda
„Velence" vendégfogadó

Drága jó Jenny szívem,

Éppen ma egy hete, hogy ide megérkeztem. Holnap utazom Frankfurtba Esther nénihez* (nota bene: a hölgy, aki Trierben és régebben Algírban volt, most pedig a néninél lakik, szintén apám testvére, szintén nagynénim, Babette-nak, köznapian „Bäbchen"-nek** hívják és gazdag). Frankfurtból Bommelba megyek, ahogy nagybátyámnak – valószínűleg ijedelmére – tegnap bejelentettem.

Hogy csak ilyen megkésve írok neked, az, hidd el, nem feledékenységből történt. Sőt, ellenkezőleg. Naponta elzarándokoltam a régi Westphalen-házhoz (a Römerstrasséba), amely minden római régiségnél jobban érdekelt, mert boldog ifjúkorunkra emlékeztet és legdrágább kincsemet rejtette. Azonkívül naponta kérdeznek mindenfelől a hajdani „legszebb trieri leányról" és „bálkirálynőről". Átkozottul kellemes egy férfi számára, ha a felesége egy egész város képzeletében mint „elvarázsolt hercegnő" él tovább.

Azért nem írtam, mert mindennap valami bizonyosat akartam írni, de mind e pillanatig nem tudok még semmi bizonyosat. A dolog ugyanis így áll. Amikor megérkeztem, a napi használatra szolgáló bútorokon kívül természetesen mindent lepecsételve találtam. Anyám, a szokott „fővezéri mániájával", azt mondta Conradinak, ne törődjék semmivel; ő mindent úgy intézett, hogy a nagybácsi „mindent" el fog rendezni. Amit Conradinak átadott, az egyfajta végrendelet közjegyzői másolata volt, amely semmi egyebet nem tartalmazott, mint a következő rendelkezéseket: 1. Emilie-re*** hagyja az összes berendezést és fehérneműt, az ezüst- és aranytárgyak kivételével; 2. fiára, Karlra hagyományozza az 1100 stb. tallért; 3. Sophie-ra°

* Esther Kosel. – *Szerk.*
** Babette Blum. – *Szerk.*
*** Emilie Conradi. – *Szerk.*
° Sophie Schmalhausen. – *Szerk.*

apánk arcképét. Ennyi az egész végrendelet. (Nota bene: Sophie-nak évi 1000 tallérja van, amit nagyrészt Philipsék adnak neki. Láthatod tehát, hogy a rokonaim rendes „népek".)

E firkán kívül anyám még egy (most *érvénytelen*) végrendeletet helyezett bírósági letétbe. Ez korábbi keletű, s az utolsó végrendelet által *hatályát veszti*. Emilie férjhezmenetele előtt készült. Anyám ebben Emilie-re hagyta mindannak a haszonélvezetét, amivel rendelkezhetett. Azonkívül ebben Martin* és Philips nagybácsikat nevezte ki a végrendelet végrehajtóivá. Anyám – jobban mondva a (megboldogult) részeges Zell közjegyző – elfelejtette ezt a végrendelet végrehajtóiról szóló záradékot *megismételni* a most már egyedül érvényes és fent ismertetett firkában, úgyhogy a nagybácsi csak a mi jóakaratunkból (nekem persze „okom" van erre) végrehajtója a végrendeletnek. A vagyon tulajdonképpeni állapotáról még semmit sem tudok, mert az összes iratok a *lepecsételt* szekrényben vannak. A pecséteket még nem vették le az időt rabló formalitások miatt, amelyeket végig kell csinálni, mielőtt megérkeznek ide a holland meghatalmazások (Juta és Sophie számára). Ez nekem túl sokáig tart. Ezért meghatalmazást hagyok Conradinál. Azonkívül itt Trierben semmi sincs (Grünberget réges-rég eladták), kivéve 5 hordó 1858-as bort, amit anyám a kedvező időpontban nem akart eladni, meg néhány ezüst- és aranytárgyat. Ezt egyenlő részben osztják el az örökösök között. Az igazi vagyon azonban egészen a nagybácsi kezében van.

Anyám november 30-án délután 4 órakor halt meg, férjhezmenetelének napján és órájában. Előre megmondta, hogy ebben az időpontban fog meghalni.

Ma elintézem Demuth úr és Lieschen dolgait. Részletesebben írok majd neked Frankfurtból vagy Bommelból. Szívélyes üdvözlet valamennyieteknek. Csókold meg mindegyiket a nevemben és főként sok ezerszer a kínai trónörököst**.

Karlod

(Remélem, hogy a következő levelemmel küldhetek neked pénzt.)

* Martin Presburg. – *Szerk.*

** Jenny, Marx legidősebb leánya. – *Szerk.*

97

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

Zalt-Bommel, 1863 dec. 23.

Kedves Freiligrath,

Leveledet ma kaptam kézhez, miután a feleségem elküldte Trierbe és a húgom* Trierből elküldte ide. Londonból a látogatásod után két nappal (hétfőn) mentem el. Máskülönben be kellett volna utazgatnom a Citybe, hogy meghatalmazást készíttessek a végrendelet végrehajtói számára, ami az akkori testi állapotomban terhesebb lett volna, mint a tengeri utazás.

„Dr. Liebknecht" körülbelül egy év óta *Berlinben* él. Címe: *Neuenburgerstrasse* 13. A históriáról semmit sem tudok[867]. Egy dolog azonban meglep a könyvkereskedő részéről. Ő fizette ki mindig Wilhelm Liebknechtnek az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-tól járó honoráriumát, amíg Liebknecht a lap tudósítója volt. Módjában állott tehát levonni az adósságát.

Hogy Liebknecht visszaélt a neveddel, az minden körülmények között megbocsáthatatlan. De a könyvkereskedővel szemben téged semmiféle felelősség nem terhel, mert Williams maga kifizethette volna magát.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
K. M.

* Emilie Conradi. – *Szerk.*

1864

98

Marx Lion Philipshez

Zalt-Bommelba

London, [1864*] febr. 20.

Kedves Nagybátyám,

A végén kezdem. Tegnap déltájban igen hűvös állapotban érkeztem meg ide, mert pokolian hideg volt. Annál melegebb volt a fogadtatásom, s így élveztem a teljes ellentmondástól elválaszthatatlan örömöket. Tegnap és ma voltak – mellesleg – a leghidegebb napok Londonban. Úgy látszik hát, arra vagyok hivatva, hogy nemcsak Bommelba, hanem Londonba is meghozzam a telet. Kívánom a poroszoknak, hogy Schleswig-Holsteinben teljesen kiélvezzék ezt az „évszaknak megfelelő időjárást". Ha ez nem hűti le hazafiságukat, vagyis inkább „alattvalói lelkesültségüket", akkor, Uram, fel kell hagynunk a reménnyel!

A kisgyerek** teljesen el volt bűvölve az igazán szép babától, amit madame August*** választott ki neki. Mellékelek néhány sort a gyerektől. Addig gyötört, amíg meg nem ígértem neki, hogy neked is küldök egy levelet, amelyről azt állítja, hogy kínai írásjelekkel van írva, s amelyet egy angol barátja küldött neki.

[Amszterdamban*] az egész családot egészségben és vidáman találtam. [Minthogy August*] nagyon el volt foglalva, [semmit sem*] mondtam neki a pénzügyekről. Ezer guldenes bankjegyeket kaptam a biztosító pénztártól, ezeket Rotterdamban Jacques° segítségével nagyrészt átváltottam váltókra, körülbelül negyedrészét pedig bankjegyekre.

Jacques sem volt teljesen szabad azon a két napon, amelyet Rotterdamban töltöttem. Az egyik napon védett egy ügyet egy szomszédos városkában,

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

** Eleanor Marx. – *Szerk.*

*** August Philips felesége. – *Szerk.*

° Jacques Philips. – *Szerk.*

a másik napon pedig egy szakértői vizsgálatban kellett részt vennie. Egyáltalán úgy láttam, hogy eljegyzése óta sokkal inkább „van érzéke az üzlethez", mint azelőtt. Nem kételkedem abban, hogy néhány éven belül megfelelő praxisa lesz, annál is inkább, mert szereti a jogászkodást. Maga mesélte nekem, hogy csaknem minden reménytelen pert megnyer, s ha ő nem sajnálja a fáradságot, hogy ilyesmit elmeséljen, akkor minden szavát el lehet hinni. Nagyot nevettem vele egy férfin, akit a par excellence* *„kliensnek"* nevez. Ez az ember, mondta nekem Jacques, még fiatal, s még nagy vagyonokat pereskedhet el 30 vagy még több év alatt!

Mellesleg: Augustban is egészen sajátos hit él a bíróságok csalhatatlanságát illetően. Így pl. azt mondta, az angolok semmit sem veszítenek azáltal, hogy náluk a peres eljárás annyira költséges. Olyan embereknek, akik nem pereskednek, ugyanannyi esélyük van arra, hogy érvényt szerezzenek az igazuknak, mint azoknak, akik pereskednek. Úgy látszik, csakugyan az a véleménye, hogy a drága igazságszolgáltatás éppoly jó, mint az olcsó, sőt talán jobb; s ő aztán olyan fickó, aki ért valamit az efféle dolgokhoz.

August nekem adta a 3 részes Aardijkskundét**, és Jacques ráadásul még ellátott Vissering leideni professzor (holland) politikai gazdaságtanával és a „Camera obscura" egy példányával.[868] Így tökéletesen el vagyok látva holland irodalommal. Fríz könyvet nem lehetett előteremteni Amszterdamban, pedig csupán csak egy könyvkereskedésben 88-féle *modern* nyelven írott könyveket tartanak. Úgy látszik, hogy a néger nyelvek közelebb állnak az amszterdamiakhoz, mint a fríz, de az emberek mindig hajlamosak arra, hogy a hozzájuk legközelebb álló dolgokat elhanyagolják.

A „Sorje Oppenheim"-et,[869] amely már Amszterdamban nagy szenzációt keltett, a leányaim itt zongorakísérettel adták elő, s remélik, hogy egy napon elénekelhetik nagybácsijuknak.

Különböző szélességi fokokról való nagy csomó újság stb. gyűlt itt össze nekem, de szilárdan elhatároztam, hogy jövő hétfőig tudni sem akarok politikáról.

És most, kedves Bácsikám, elbúcsúzom tőled. Karbunkulusok és furunkulusok ellenére a két hónapot, amelyet házadban töltöttem, életem egyik legboldogabb epizódjának tartom, s mindig hálás leszek az irántam tanúsított jóságodért.

Ugye, megmondod Rothhäuschennek***, hogy üdvözöltetem és sajnálom, hogy kénytelen voltam csatázni vele.

* – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*

** – Földrajzot – *Szerk.*

*** A. Roodhuizen. – *Szerk.*

Minden jót kívánok az egész családnak, különösen Jettchennek*, Dr. Anrooynak és Fritznek**. A feleségem és a lányok szintén üdvözletüket küldik. Kérlek, add át a mellékelt sorokat Nettchennek.***

Őszinte híved
Charles M.

* Henriette van Anrooy. – *Szerk.*
** Friedrich Philips. – *Szerk.*
*** Antoinette Philips. – *Szerk.*

99

Marx Lion Philipshez

Aachenba

London, [1864 március 29.]
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Kedves Nagybátyám,

Feltételezem, hogy már vagy még Aachenban vagytok, s ezért oda küldöm e soraimat. Ha a jó időt akartátok volna kivárni, akkor mostanáig Bommelban maradhattatok volna. Legalábbis itt a március egészen förtelmes volt, egy vagy két szép nap kivételével, hideg, nyirkos és pillanatonként változó. Ez talán az egyik ok, amiért az átkozott furunkulusoktól mind mostanáig még nem szabadultam meg. Káromkodom miattuk, de csak titokban.

A kis Eleanor két napja elég erősen köhög, s ez akadályozza abban, hogy írjon neked. De általam sokszor üdvözöltet téged, s kéri, hogy a dán kérdést illetően mondjam meg neked, hogy „ő nem törődik az ilyen ostobaságokkal" és „az egyik civódó felet éppoly rossznak tartja, mint a másikat, sőt, talán még rosszabbnak".

A porosz politika megértésének nehézsége csupán az embereknek abból az előítéletéből fakad, hogy komoly és messzetekintő célokat és terveket tulajdonítanak neki. Ugyanígy pl. a mormonok bibliáját[870] is nagyon nehéz megérteni, mert tudniillik egy szikrányi értelem sincs benne. Első fokon Poroszország célja a hadsereg népszerűsítése volt, ezt a célt kellett szolgálniok már az 1848-as schleswig-holsteini hadjáratoknak[871] is. Másodszor arról volt szó, hogy kihúzzák a talajt a német szabadcsapatosdi, a demokraták és a kisállamok alól. Végül pedig az a cél, hogy Poroszország és Ausztria a dán királyt*, aki velük egy követ fúj, pressure from withouttal** képessé tegyék arra, hogy a dánokat bizonyos külső és belső engedményekre kényszerítse. Ausztria persze nem engedhette át Poroszországnak a szerepját-

* IX. Keresztély. – *Szerk.*
** – külső nyomással[530] – *Szerk.*

szást, s egyúttal felhasználta az alkalmat, hogy szorosabb szövetséget hozzon tető alá vele más váratlan fordulatok esetére.

Április 12-én ül össze Londonban a konferencia.[568] A *legvégső* esetben határozatot hoz Schleswignek és Holsteinnak Dániával való *perszonáluniójáról*, talán még kevesebbről, de semmiképpen sem többről. Hogy puskapor, ólom és vérontás ellenére mennyire komolytalan az egész ügy, azt már abból is láthatod, hogy mind e pillanatig sem Poroszország és Ausztria nem üzent hadat Dániának, sem pedig Dánia Poroszországnak és Ausztriának. Nincs jobb eszköz arra, hogy az emberek szemébe port hintsenek, mint a hadseregek masíroztatása, a lovak patáinak dobogtatása és az ágyúk bömböltetése.

Mindennek ellenére komoly konfliktusokra is sor kerülhet. Bonaparte úgyszólván kényszerítve érzi magát, hogy katonáit ismét a „szabadsággal" való exportüzletben foglalkoztassa, tekintettel a nagy elégedetlenségre, amely Párizsban nemcsak fennáll, hanem a választásokon[872] provokáló módon meg is mutatkozik. És a porosz kutyák ezúttal utat törtek Bonapartenak.

Garibaldi utazása Angliába[572] és a nagy ováció, amellyel itt mindenfelől fogadják, pusztán nyitánya egy újabb Ausztria-ellenes felkelésnek, vagy legalábbis annak szánják. Ausztria mint a poroszok szövetségese Holsteinban, Schleswigben, és az oroszok szövetségese a galíciai ostromállapot révén[873], nagyon megkönnyítette ellenségeinek a játékot. Egy új Szent Szövetség[171], a jelenlegi lengyelországi, magyarországi, itáliai állapotok, a németországi néphangulat és Anglia teljesen megváltozott helyzete közepette még Napóleon le Petit-t* is képessé tenné arra, hogy megjátssza a Nagyot. A béke fennmaradása lenne e pillanatban a legjobb, mert minden háború halogatja a forradalmat Franciaországban.

Vigyen el az ördög, ha létezik ostobább valami, mint ez a politikai sakktábla!

Eredetileg még két dologról akartam írni neked, a római osztásról és a világűrben uralkodó sötétségről. De minthogy sötétedik, a papír fogytán van és a postát hamarosan zárják, ezúttal be kell fejeznem, tolmácsolva az egész család legszívélyesebb üdvözleteit. Dettó Karlnak** és nejének, Jeannek*** stb.

Hűséges unokaöcséd
K. Marx

* a Kis Napóleont[573] – *Szerk.*
** Karl Philips. – *Szerk.*
*** Jean Philips. – *Szerk.*

100

Marx Lion Philipshez

Zalt-Bommelba

London, 1864 ápr. 14.
1, Modena Villas, Haverstock Hill, N. W.

Kedves Nagybátyám,

Remélem, hogy a köhögési roham minden halandó útjára tért. Nálam néhány napja nem mutatkozott újabb furunkulus, és a doktorom úgy véli, hogy most már végleg megszabadultam a dologtól. Csakugyan itt lenne az ideje. Úgy látszik, hogy végre utat tör magának a napfény. De még mindig vad keleti szél fúj. Eleanor köhögése elmúlt. Viszont nővére, Jenny köhög most igen csúnyán [és ez*] csak az idő megváltozásával szűnik majd meg.

Még mielőtt a leveledet megkaptam, Conradi már írt nekem, s én azt válaszoltam neki, hogy közvetlenül ide küldheti a pénzt.

A Museumban** utánanéztem Boethius (népvándorlás korabeli író) „De arithmeticá"-jában a római osztásnak (ő persze *semmilyen mást* nem ismert). Ebből és néhány más írásból, amelyeket összehasonlítottam vele, a következőkre jutottam: kisebb számításokat – mint háztartási és kereskedelmi elszámolásokat – sohasem végeztek [számokkal*], hanem kövekkel vagy más hasonló jelekkel számolótáblán. Ezen a táblán több párhuzamos vonal húzódott, s itt ugyanazok a kövek vagy egyéb érzékelhető jelek az első vonalon az egyest, a másodikon a tízest, a harmadikon a százast, a negyediken az ezrest stb. jelentették. Ilyen számolótáblákat használtak szinte az egész középkorban és használnak ma is a kínaiak. Ami a nagyobb matematikai számításokat illeti, a rómaiaknak abban az időben, amikor ezek előfordultak náluk, már megvolt a szorzási táblájuk, illetve a Püthagorasz-féle egyszeregyük, persze még nagyon kényelmetlen és nehézkes formában, mert ez a tábla részben külön írásjelekből, részben a [görög*] (később a római) ábécé betűiből állt. De [minthogy*] az egész osztás az osztandónak tényezőkre való felbontására oldódik fel, s a tábla meglehetősen magas

* *A papír sérült. – Szerk.*
** British Museum. – *Szerk.*

számokig folytatódott, ennek elegendőnek kellett lennie az olyan kifejezések felbontására, mint MDXL stb. Minden számot, mint pl. az M-et, egyenként felbontották azokra a tényezőkre, amelyeket az osztóval alkot, és az eredményeket utólag összeadták. Tehát pl. M osztva kettővel = D (500), D osztva kettővel = 250 [stb.*]. Hogy a nagyon nagy számítások útjába a régi módszer áthághatatlan akadályokat gördített, azt láthatjuk azokból a műfogásokból, amelyekhez Arkhimédész, e rendkívüli matematikus folyamodott.

Ami a „világűr sötétségét" illeti, ez szükségszerűen következik a fényelméletből. Minthogy színek csak ott jelennek meg, ahol fényhullámok verődnek vissza testekről, s az égitestek közötti *térközökben* sem *légkör* nincs, sem másmilyen testek, szükségszerű, hogy szurokfeketék. Az egész fénysugarat áteresztik, ami csak más szó arra, hogy sötétek. De ezenfelül a bolygók stb. légkörén kívül a világűr még átkozottul „hideg és fagyos" is, mert a sugarak csak ott keltenek hőt, ahol valamilyen anyagi testbe ütköznek; ezért jéghidegek télen-nyáron már légkörünk magasabb rétegei is, tudniillik e rétegek ritkább volta, tehát relatív testetlensége miatt. Ámde

Sollte diese Qual uns quälen,
Da sie unsre Lust vermehrt?**

Minek is fény és hő ott, ahol nincs szem, amely az egyiket lássa, s nincs szerves anyag, amely a másikat érezze? Már a derék Epikurosznak megvolt az a nagyon értelmes ötlete, hogy az isteneket az intermundiumokba (azaz a világ *üres* térközeibe) kell száműzni,[875] és csakugyan ezekbe a hideg, fagyos, szuroksötét „anyagtalan világterekbe" valók R***-nek a „tökéletes kutyái".

Hogy jó hollandivá lettem, láthatod abból, hogy Jennyke már elolvasta a fél „Camera obscurá"-t[868], Laura az „Aardrijkskunde"° első kötetének nagy részét, me docente°°, sőt még Eleanor is kívülről tudja a „Dans Nonneken dans"-ot és a „Klompertjen en zijn wijfjen"-t[876].

Legszívélyesebb üdvözlet az egész családtól neked, Karlnak, a tábornokné asszonynak°°° stb. Ebben a szép időben bizonyára neked sem kell soká várnod a szép napokra.

Hűséges unokaöcséd
Karl Marx

---

* *A papir sérült.* — *Szerk.*

** — Kínozzon e kín bennünket,
Hisz gyönyörünk növeli?[874] — *Szerk.*

*** *Valószínűleg* Roodhuizen. — *Szerk.*

° — „Földrajz" — *Szerk.*

°° az én tanításom (irányításom) alatt — *Szerk.*

°°° *Valószínűleg* Karl Philips anyósa. — *Szerk.*

101

Marx Jenny Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1864 máj. 9.

Kedves Jenny,

Szegény Lupus ma délután 5 óra 10 perckor meghalt. Éppen a halottól jövök.

Amikor megérkeztem Londonból, még azon az estén felkerestem; de önkívületben volt. Másnap reggel megismert. Engelsszel és a két orvossal* voltunk nála, s távozásunkkor még utánunk szólt (gyenge hangon): ugye visszajöttök. Világos pillanata volt ez. Hamarosan visszaesett apátiájába. Csütörtök estig, tulajdonképpen péntek estig még ingadozott a dolog, úgyhogy a végkifejlet kétségesnek látszott. Péntek estétől a haláláig nem volt öntudatnál. Ilyen soká tartott – de számára fájdalommentesen – a haláltusa. Egészen bizonyosan a dagályos kontár** áldozata. Holnap többet írok.

Vele eltávozott kevés barátunk és harcostársunk egyike. Férfi volt a szó legjobb értelmében. Temetése pénteken lesz.

Karlod

* Louis Borchardt, Eduard Gumpert. – *Szerk.*

** Louis Borchardt. – *Szerk.*

102

Marx Jenny Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1864 május 10.

Kedves Jenny,

Szegény Lupus, mint most kiderült – Borchardt már előbb is tudta –, a szüntelen munkával egy vagyont robotolt össze.

Engelst, Borchardtot és engem tett meg (1863 decemberében kelt) végrendelete végrehajtóinak; a közjegyző az imént olvasta fel nekünk a végrendeletet. Ebben

1. 100 £-et a manchesteri Schiller Intézetnek[821]
2. 100 £-et Engelsnek
3. 100 £-et Borchardtnak és
4. az egész fennmaradó összeget, amely mintegy 6–700 £, nekem (neked és a gyermekeknek, ha én *előbb* halnék meg, mint ő, minden eshetőségről gondoskodott) hagyományozta, úgyszintén könyveit és minden egyéb ingóságát.

Most el kell mennem a lakására, hogy az iratokat rendbe tegyem. Szerencsére legalábbis az utolsó 6–7 hétben rendkívül derék és jó embereknél lakott, ahol a legkiválóbb ápolásban részesült. Az ízetlen táviratok a betegápoló ügyében* – amiről Gumpert mit sem tudott – merő nagyzolás és fontoskodás volt a dagályos Borchardt részéről.

Ezerszer csókollak téged és a gyerekeket

Karlod

* *V. ö. 379. old. – Szerk.*

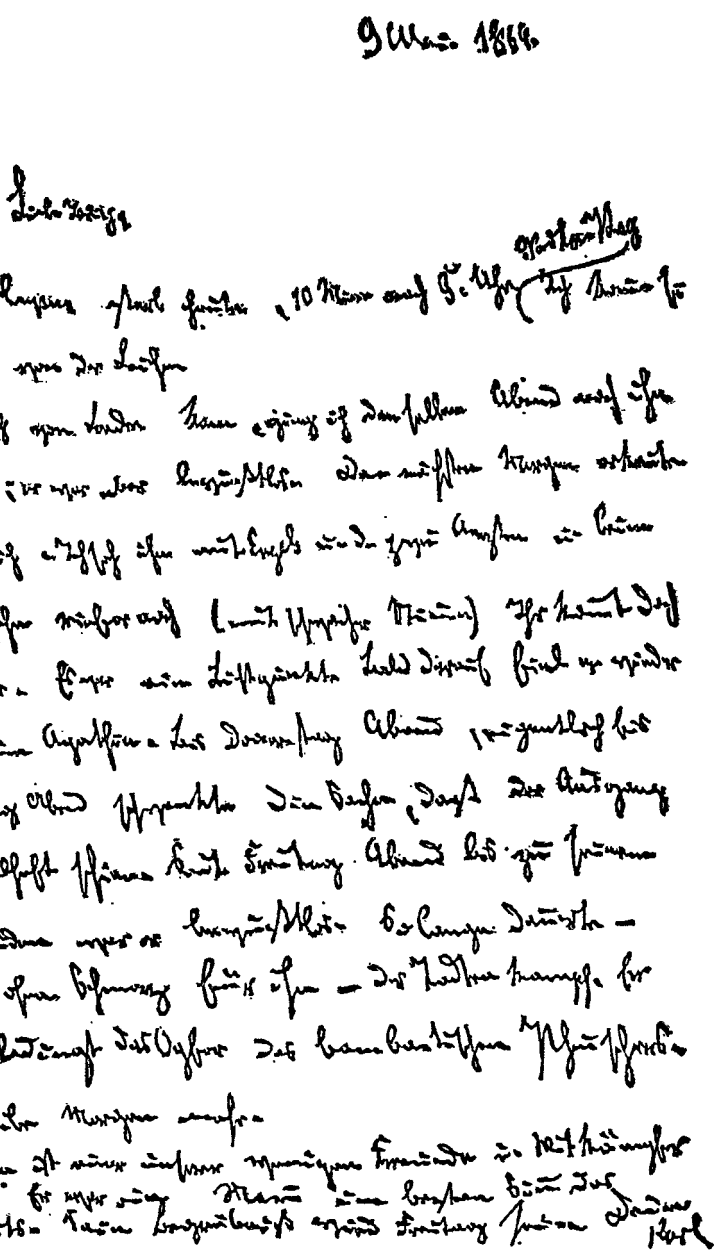

Marx 1864 május 9-i levele Jenny Marxhoz

103

Marx Jenny Marxhoz

Londonba

[Manchester,] péntek, 1864 május 13.

Drága Szívem,

Ma volt derék bajtársunk temetése. Szándékosan nem küldtünk ki értesítőket, különben a fél város felkerekedett volna. Így a temetésen részt vettek: Borchardt, Gumpert, Engels, Dronke, Steinthal, Marotzki (a fénybarát[877] protestáns pap, akinél Lupus tanított, és aki mint személyes barát jött el), Beneke (az egyik legelső itteni kereskedő), Schwabe (dettó) és még három másik kereskedő, néhány fiú, és körülbelül 15–20 személy az „alsóbb osztályokból", akik között Lupus nagyon népszerű volt. Persze mondtam egy rövid sírbeszédet. Ez a feladat nagyon megviselt, úgyhogy néhányszor elcsuklott a hangom. Freiligrath írásban mentette ki magát. Főnöke, Fazy ugyanis most Londonban van. Engels és főként Dronke ezt nem fogadták el mentségnek, és Dronke holnap Londonban felelősségre fogja vonni ezért.

Kénytelen vagyok az ügyletek befejezése, örökösödési adó kifizetése, eskütétel stb. miatt még legalább 3–4 napig ittmaradni. Természetesen nem megyek el Manchesterből, amíg nincs minden elintézve.

Eleinte azt hitték, hogy szegény Lupus kezdődő agylágyulásban szenved. De ez nem volt helytálló. Gumpert már előbb is megmondta, hogy agyi hiperémiában *(az agy túltelítettsége vérrel)* szenved. Ezt igazolta a *boncolás*, s ez bizonyította egyúttal azt is, hogy ha a legszokványosabb helyes kezelést kapja, még ma is élne. Borchardt teljességgel, a *leglelkiismeretlenebb* módon elhanyagolta a dolgot. És mégsem csaphatunk emiatt lármát, főleg a Borchardt család miatt, akik (különösen Borchardt legidősebb leánya) szeretettel ragaszkodtak Lupushoz, sokat tettek érte, s akiket ő maga sokra becsült. Viszont Borchardt mai meghívását ebédre (amelyen Engels stb. is részt venne) visszautasítottam, mondván, hogy Wolff temetésének napján nem tudok vendégeskedni.

Dronke elnézést kér, hogy leveledre nem válaszolt. Szegény Kicsit túlontúl megrendítette gyerekeinek halála, semhogy képes lett volna írni.

Lupus a gyerekeink összes leveleit gondosan eltette, s még az utolsó hetekben is többször emlegette Borchardtnénak, milyen sok örömet szerzett neki Tussyka a küldeményeivel.

Marotzki tegnapelőtt a templomban (a gyerekek – a többi között az egyik Borchardt kisleány – konfirmációja alkalmából) nyilvános beszédben dicsőítette Lupust. Nem hiszem, hogy Manchesterben bárki is olyan közkedvelt lett volna, mint a mi szegény kis barátunk (aki már gyermekkorában eltörte mindkét lábát és éveken át végigkínlódta a gyógykezelést). Hátrahagyott levelei között a rokonszenv rendkívül baráti megnyilvánulásait találtam a legkülönbözőbb emberektől, leány és fiú tanítványaitól, és kiváltképpen az anyáktól is.

Szívből üdvözlök mindenkit.

Karlod

Azonnal küldj három fényképet a drága Eleanorról.

104

Marx leányához, Jennyhez

Londonba

[Manchester,] kedd, 1864 május 17.

Bájos Gyermekem, Te huncut!

Valószínűleg e hét csütörtökjén (május 19-én) hagyom el Manchestert, s valószínűleg *Engels velem jön.*[577] Ha valami változás lenne, idejekorán értesítelek.

Tegnap meglátogattam Ernest Jonest és felújítottuk régi barátságunkat. Igen szívélyesen fogadott. Eichhoff, aki e pillanatban itt van és mindnyájatokat üdvözöltet, ma reggel megírta nekem, hogy dr. Rode veje – Marriet – hirtelen meghalt; így a leánya* megint rá van utalva Liverpoolra és a szüleire. Eichhoffnak végre sikerült kereskedelmi alkalmazottként elhelyezkednie.

A kis Dronke, aki ma jött meg Londonból, mulatságos históriákat mesélt néhány nappal ezelőtti találkozásáról Freiligrathtal. Fazy, Freiligrath főnöke jelen volt a találkozásnál a 2, Royal Exchange Buildingsben.

Strohn, egy régi barátom, aki sajnos egészségileg nagyon rosszul áll, s akire alig tudtam ráismerni, átjött Bradfordból, hogy lásson engem; Eichhoff beszélt neki arról, hogy Manchesterben tartózkodom.

Gumpertnél beköszöntött az áldás: fia született.

E sorokat azért intézem hozzád, mert valószínűleg neked kell majd Engels számára helyet csinálnod, hiszen, úgy gondolom, a te szobád az egyetlen, amely számításba jöhet. Borról nem kell gondoskodnod, azt magunkkal hozzuk, de egy tucatnyi üveg világos sört örömmel üdvözöl majd manchesteri emberünk. *Itteni ügyemet nem tudom lezárni*, mert itt e héten bírósági szünet van.[878] Így a dolgok csak a jövő héten és távollétemben rendeződnek majd.

Möhmchen** leveléből nagy megdöbbenéssel látom, hogy Marie Lormier még egyáltalán nincs jobban. Kuruzsló banda ezek a doktorok.

---

* Thekla Marriet. – *Szerk.*

** – Anyácska (Marx felesége). – *Szerk.*

Ha írni akarsz nekem, leveled még Manchesterben talál, ha holnap délután 5 óráig feladod.

Remélem, édes gyermekem, hogy teljes ifjonti üdeségedben látlak viszont. Alázatos tiszteletem trónörökösödnek* és megértő kacsintásom titkáromnak**.

A te hűséges
Öreged

Nagyon szívesen vásárolnék itt Manchesterben selymet az *egész* családnak, de az ügyek rendezésének a szünidő miatti elhúzódása megakadályoz abban, hogy e szeszélyemnek engedjek.

Möhmchennek elmesélheted, hogy G. J. Harney újra megházasodott, ezenfelül elhagyta Európát és Ausztráliába távozott.[679]

* Eleanor Marx. – *Szerk.*
** Laura Marx. – *Szerk.*

105

Engels Hermann Engelshez

Barmenba

Manchester, 1864 május 24.

Kedves Hermann,

Bocsáss meg, hogy a 7-i és a 18-i leveled megválaszolásával kissé megvárakoztattalak.

Ami az 1000 £-et illeti, ezt nem küldhetem el nektek július 1. előtt vagy még valamivel később. Ugyanis először meg kell várnom az ez év június 30-i mérleget, mert G. Ermen felmentve érezheti magát a szerződés alól, ha abból a 10 000 £-ből, amelyet be kell tennem, akár csak egy penny is hiányzik, így tehát addig nem lehetek eléggé elővigyázatos. Ezt megírtam Anyának is április 7-i levelemben,[880] s ezért a legjobb lesz, ha Wiebelhaus & Buscht onnan fedezitek. Különben sem tudnék ilyen rövid lejáratú – egy hétre szóló – váltót 1000 £ összegről előteremteni. Erről a tárgyról tehát bővebben júliusban vagy augusztusban, engem semmi sem sürget.

Egyébként gondoltam arra, hogy ezt az 1000 £-et részben azáltal fedezzük, hogy G. Erment rábírom, küldje meg nektek *előre* a június 30-án esedékes 375 £ kamatot; minthogy azonban a bankár most 6% kamatot fizet nekünk, óvakodni fog 5%-os kamatra odaadni nektek a pénzt.

Ami az én nálatok levő szaldómat illeti, ezzel a következőnek kell történnie:

Június 30-án *engem* nálatok meg kell terhelni a 10 000 £-gel, amelynek a szerződés szerint itt kell maradnia. Ebből lemegy a nálatok levő, *nekem kamatozó* szaldóm; a *maradékért* **én nektek** *köteles vagyok* 5% *kamatot* téríteni. A szaldómnak azt a részét, amelynek Anya a haszonélvezője, a legjobb lesz *külön* jóváírni nekem, mert ebből én nem élvezek kamatot, tehát csak zavart okozna az elszámolásban.

Az egyetlen kérdés, amely itt mérlegelhető, az, hogy a £-et milyen árfolyamon számítsuk át tallérra. Nézetem szerint a legegyszerűbb lenne, ha az e számlámon most és a jövőben előforduló összes esetekben a 6 tallér 20 ezüstgaras átlagárfolyamot fogadnánk el, ahogyan Apa is csinálta a könyveiben; úgyhogy engem a 10 000 £ 66 666,20 tallér összegben terhelne,

viszont valamennyi fedezet, amelyet nekem £-ben kell kifizetnem, ugyanezen árfolyamon kerülne jóváírásra. Fontoljátok meg ezt és tudassátok velem, mi a véleményetek róla.

Arról, hogy a 10 000 £-et átvittétek az én számlámra, semmit sem kell közölnötök G. Ermennel, a szerződés, amelyet valamennyien aláírtatok, elegendő.

Hálás köszönetem a képekért, a te arcodon a szükségesnél többet pingáltak, különben igen jók. De most már küldd utána hamarosan a többit is az album számára, s emlékeztesd a derék Boellingéket is erre, tőlük még semmit se kaptam. Blankéktól hiányzik még az idősb Maria, az ifjabb Emil, Rudolf, meg a még fiatalabbak.

Apropó. Ha Ermen & Engelst ott felszólítanák, hogy fizesse meg egy általam is aláírt gyászjelentés a „Kölnische Zeitung"-ban, a „Breslauer Zeitung"-ban és az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban való közzétételének díját, akkor kérem, hogy intézzétek ezt el és az összeggel terheljetek meg engem.[881]

Üdvözlöm Anyát, ha még Barmenban van, s mondd meg neki, hogy igen jól vagyok. Szívélyesen üdvözlöm Emmát* (még nem egészen olyan gömbölyű, mint azelőtt, de ez remélhetőleg helyreáll majd) és a kicsiket, úgyszintén Rudolfékat**, Blankékat és Boellingéket.

Friedriched

* Emma Engels. – *Szerk.*
** Rudolf Engels. – *Szerk.*

106

Marx Lion Philipshez

Zalt-Bommelba

London, 1864 június 25.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Nagybátyám,

Hálás köszönet részletes leveledért. Tudom, hogy a szemed miatt mennyire terhes neked az írás, s tényleg nem számítok arra, hogy minden levelemre válaszolsz. Örömmel láttam leveledből, hogy testileg jól vagy, és szellemi derűdet még Dozy professzor felfedezései* sem rendítették meg. Ámbár amióta Darwin bebizonyította közös származásunkat a majmoktól, aligha rendítheti meg bármilyen sokk az „őseinkre való büszkeségünket". Hogy Mózes öt könyve csak a zsidóknak a babiloni fogságból való visszatérte után készült, ezt már Spinoza is kifejtette „Tractatus theologico-politicus"-ában.

Eleanor a mellékelt sorokban maga mond köszönetet a fotogrammodért, amely olyan jó, amilyenek ezek az árnyképek egyáltalán lenni szoktak. A gyerek az „ő levelét" már 3–4 nappal ezelőtt az íróasztalomra tette.

Többször visszaestem a furunkulózisba és csak két hete szabadultam meg tőle egészen. Minthogy ez a terhes betegség nagyon akadályozott a munkában – azonkívül az orvos eltiltott a megfeszített, több órás szellemi munkától –, ezért, amin nem kevéssé fogsz csodálkozni, spekuláltam; részben amerikai állampapírokkal, de *főként* angol részvényekkel, amelyek ebben az évben gombaként nőnek ki itt a földből (különböző lehető és lehetetlen részvénytársaságok papírjai); ezeket felhajtják bizonyos esztelen magasságig, aztán többnyire szétpukkannak. Ezen a módon több mint 400 £-et nyertem és most, hogy a bonyolódó politikai viszonyok újabb játékteret kínálnak, újból elkezdem. Ez a fajta művelet kevés időt vesz igénybe, s valamit csak kockáztathat az ember, hogy ellenségei pénzét elvegye.

---

* *V. ö. 395–396. old. – Szerk.*

Nálam itthon mindenki meglehetősen jól van. Jennyke számára a doktor „levegőváltozást" kíván, s ha neked és a sorsnak nincs ellenvetése, nyár végén meglátogatlak a három lányommal.*

A távíró nyilván már Európa-szerte tudtul adta a konferencia eredménytelen kimenetelét[568]. Az egyedüliek, akik ebben a diplomáciai tragikomédiában zavartalanul követik régi céljaikat és mesterien játszanak, az oroszok. Egyfelől felújítják a Szent Szövetséget[171], háborúba kergetik a német ökröket, ezzel elterelik Európa figyelmét a saját hallatlan lengyelországi és cserkeszföldi sikereikről; másfelől Dániát ellenállásra uszítják, s Palmerston úr segítségével végül el fogják érni, hogy Anglia hadat üzenjen az 1852-es szerződés[550] fenntartása érdekében, amelyről most *okiratszerűen* bebizonyosodott, hogy Oroszország diktálta! Az angolok, akik nem üzentek hadat Lengyelország miatt, holott erre kötelezték őket az 1815-ös szerződések; akik nem üzentek hadat Cserkeszföld miatt, holott Oroszország a Kaukázussal biztosítja magának az *Ázsia* fölötti uralmat, most üzenjenek háborút – és valószínűnek tartom, hogy meg is üzenik – egy Oroszország által diktált szerződés miatt, miközben ugyanaz Oroszország hivatalosan éppen ugyanezen szerződés ellenfelei mellé áll! Ez hihetetlen! Az angol népben a legcsekélyebb szimpátia sincs Dánia iránt (bár persze elég antipátia van Poroszország és Ausztria iránt); egyetlen nyilvános gyűlést sem lehetett összehozni a dánok érdekében; a gyűjtés, amelyet néhány arisztokrata kezdeményezett a dán sebesültek javára, teljesen sikertelennek bizonyult; de az angol nép pontosan annyit szólhat a maga külpolitikájáról, mint a holdbéli ember. A „Times"-ban stb. képviselt közvéleményt maga az öreg Pam „írja elő" a saját kívánsága szerint.

Június 19–21-én Koppenhága a forradalom küszöbén állt. A király** kapott egy *orosz* sürgönyt, amelyben azt ajánlották neki, hogy nyilatkozzék a hercegségeknek a dán Koronával való perszonáluniója mellett. A király, az oroszok kreatúrája (a fiát*** Athénba, a lányát° Angliába, őt magát pedig a dán trónra ültették), az orosz javaslat mellett nyilatkozott, Monrad miniszter pedig ellene. Csupán kétnapos vita, Monrad lemondása és koppenhágai utcai tüntetések után húzta be csápjait az újsütetű király, de ezzel Oroszország megint kimutatta a foga fehérjét. Egyébként teljesen eltekintve attól, hogy Oroszországnak speciális érdeke a háború folytatása

* *V. ö. 639. old.* – *Szerk.*
** IX. Keresztély. – *Szerk.*
*** Vilmos (I. György néven görög király). – *Szerk.*
° Alexandra. – *Szerk.*

és kiterjesztése, általános érdeke, hogy az európai népek, amelyeknek ő közös ellensége, véresre verjék egymás fejét. Poroszország nagyképűsködése – a Szép Vilmos mint Hódító Vilmos – komikus. E dicsőség szörnyű véget fog érni.[311]

A *jó Palmerston* jellemzésére mellékelek a „*Morning Post*"*-hoz* (Palmerston magán-Moniteurjéhez) egy újságkivágást egy parlamenti vitáról, *Ferrand* beszédéről.[882] Pusztán egy *charity inspector* (jótékonysági intézmények kormányfelügyelője) kinevezéséről van szó. Az általam megjelölt passzusokból látni fogod, hogy mi mindent vágnak a parlamentben Pam arcába, de vízhatlan bőréről mindez lepereg.

Garibaldival szándékosan nem találkoztam londoni tartózkodása alatt[572]. Caprerában meglátogatnám, de itt Londonban csak kampóként szolgált mindenféle öntelt bolondnak arra, hogy ráakassza a névjegykártyáját.

Szívélyes üdvözlet az egész családnak. Dettó üdvözlet a feleségemtől neked és családodnak.

Hűséges híved

Ch. Marx

107

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

[London,] 1864 július 12.
1, Modena Villas, Maitland Park

Kedves Freiligrath,

Ma (épp az imént) kaptam egy levelet, amelyen a lakcím mintha a te kézírásoddal lenne. Ha így van, szeretném tudni, *hogyan* került a levél hozzád? A semmirekellő Brasstól származik (Berlinből), aki szemtelen módon engem bíz meg azzal, hogy juttassak el egy firkát Biscampnak.[883] Mivel a csavargó Biscampot sok éve szem elől tévesztettem, most még azt sem tudom, hogyan fogjak hozzá, hogy a firkától megszabaduljak, hiszen ennek az alaknak a holléte ismeretlen előttem.

Ágyból írok neked, mert egy nagyon veszélyes (már elmúlt) karbunkulus miatt néhány napig feküdnöm kellett. Az átkozott betegség csak nem hagyja abba, mindig kiújul.

E hó 15-én elküldöm hozzád Lenchent a köszönettel visszaszármaztatott 30 £-gel, hacsak magam nem leszek képes arra – de gondolom, igen –, hogy ma és 15-e között (bezárólag) a Citybe menjek, ahol még más ügyeket is el kellene intéznem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

108

Marx Lion Philipshez

Zalt-Bommelba

London, 1864 augusztus 17.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Nagybátyám,

Leveledet tegnap este itt találtam, amikor hazatértem a British Museumból. Már túl késő volt ahhoz, hogy azonnal válaszoljak. Mondanom sem kell neked, hogy én és az enyéim mind mennyire megijedtünk leveled tartalmától.[884] Egy dolgot nem értünk. Miért nem hagytad el a házat azonnal, Nettchennel* együtt? Tanácsolnám neked, hogy még tedd meg. Amikor ugyanez nálunk történt, azonnal eltávolítottam a gyerekeket; hiszen az Óriásnőt** nélkületek is lehet ápolni. Minek hasztalan kihívni a veszélyt? Bocsáss meg, hogy így beleszólok, de túlságosan féltelek benneteket, semhogy kerteljek. Valóban sajnálom, hogy én magam nem vagyok nálatok, mert énrám ez a betegség nincs hatással, mint tapasztalatból tudom, és mindenképpen segítségetekre lehettem volna ebben a válságban, ha már semmiképpen sem akarjátok elhagyni a házat (de miért nem?), hiszen az ilyen válságokban az időt agyonütni és átvészelni ketten mindig jobban tudják, mint egy, és hárman jobban, mint ketten.

A mi életünk folyásáról az utóbbi időben írtam Nettchennek, s ő majd közli veled azt a keveset, ami egyáltalán említésre méltó. Itt nagyjából minden jól van, és a család összes tagjai most tűrhetően érzik magukat.

Itt most politikai és társadalmi szélcsend van. Aki csak teheti, kereket old, vagy külföldre, vagy belföldi tengerparti helyekre. Az egyhangúságot csak a nap mint nap előforduló szörnyű vasúti szerencsétlenségek hírei törik meg. A tőke itt nem áll annyira rendőri felügyelet alatt, mint a kontinensen, s így a vasúti igazgatóknak korántsem fontos, mennyi ember pusztul el a kiránduló idényben, csak a mérleg kedvező legyen. Minden kísérlet,

* Antoinette Philips. – *Szerk.*
** Lion Philips háztartási alkalmazottja. – *Szerk.*

hogy ezeket a vasútkirályokat felelőssé tegyék mindennemű elővigyázatossági rendszabály gyilkos elhanyagolásáért, egészen mostanáig megfeneklett azon a nagy befolyáson, amelyet a vasúti érdekeltségek az alsóházban gyakorolnak!

Egy másik szórakozást nyújt itt a kereskedelmi körök aggodalma a leszámítolási kamatláb emelkedése miatt! Bizonyos, hogy amennyiben a mostani leszámítolási kamatláb néhány hétig tartja mostani szintjét, nagy krach következik be a miriádnyi szédelgő részvénytársaságnál, amelyek ebben az évben gomba módra nőttek ki a földből. Egyik-másik nagy csőd a Cityben már a közelgő vihart jelzi.

Nemrégiben egy igen jelentős természettudományos könyv került a kezembe, Grove „*Correlation of physical forces*"-je. Kimutatja, hogy a mechanikai mozgatóerő, a hő, a fény, az elektromosság, a mágnesség és a kémiai affinitás tulajdonképpen mind csupán ugyanannak az erőnek módosulatai, hogy egymást kölcsönösen létrehozzák, pótolják, átmennek egymásba stb. Nagyon ügyesen kiküszöböli az olyan ellenszenves metafizikai-fizikai agyrémeket, mint a „*latens* hő" (annyit ér, mint a „láthatatlan fény"), az elektromos „fluidum" és hasonló kényszermegoldások, amelyek csak arra valók, hogy a kellő időben szavakkal pótolják a gondolatok hiányát.

Remélem, hamarosan jó híreket hallok tőletek. Annyira veletek van minden gondolatom, hogy ma még a fontos amerikai híreket sem tudtam nyugodtan elolvasni.

Az egész család szívélyes üdvözletét küldi. Részemről add át üdvözletemet Jettchennek*, a doktornak**, Fritznek*** és Társainak.

Hűséges unokaöcséd
K. M.

* Henriette van Anrooy. – *Szerk.*
** Dr. van Anrooy. – *Szerk.*
*** Friedrich Philips. – *Szerk.*

109

Marx Jenny Marxhoz

Brightonba

[London,] 1864 szept. 2.

Kedves Jenny,

Tegnap levelet kaptam Freiligrathtól – alább lemásoltam –, amelyből láthatod, hogy Lassalle Genfben életveszélyesen megsebesült egy párbajban. A hír megrendített bennünket, hiszen Lassalle mégiscsak túl jó ahhoz, hogy ilyen módon pusztuljon el. A levél vétele után elmentem Freiligrathhoz, ti. a magánlakására, mert tudtam, hogy Ida* nincs otthon. Úgy látszott, hogy Freiligrathot nagyon „kellemesen" meglepte a látogatásom. Vele volt a lánya, Louise is. A banda többi része e hét végén jön vissza. Louise két hétig Brightonban volt *Franziska Rugénál.* A Freiligrath–Ruge–stb. viszony miatt vigyázz a bárónői névjegyeiddel. Ruge éppen az a fickó, aki ezt kihasználná.

Freiligrath korántsem volt olyan „meghatott", amilyennek a levelében mutatkozik, hanem előadta a maga kis tréfáit, Lassalle-ról is, akárcsak eddig. Kijelentette nekem, hogy a bankja válságban van, s hogy különösen a genfi história s benne Fazy szerepe[619] sokat árt a banknak. Befejezésül Tussy legújabb kijelentése: minthogy Freiligrath leveléből kitűnik, hogy Lassalle egy hölgy** miatt párbajozott, akit feleségül akart venni, Laura emlékeztetett arra, hogy Lassalle minden hölgynek kijelentette, „csak hat hétig tudja szeretni"; így hát, mondta Tussy, „Lassalle hat hétre *biztosítva van*".

Jennyke úgy dolgozik a melegházban, mint a bolond. Mindenki jól van és üdvözöltet.

*The Old One**

* Ida Freiligrath. – *Szerk.*

** Helene von Dönniges. – *Szerk.*

*** – Az Öreg – *Szerk.*

*Freiligrath levele**

„Az imént kaptam levelet Klapkától Genfből. Azt írja: »Lassalle-nak itt egy szerelmi ügye volt, de a legtisztességesebb módon, mert a lányt, von Dönniges bajor követ lányát feleségül akarta venni. Az apa ellenezte a házasságot, a lány megcsalta szegény Lassalle-t; a régebbi vőlegénye, a fent említett álherceg** megérkezett Berlinből, magyarázkodásokra, egy kellemetlen levélváltásra, majd kihívásra került sor. Lassalle segédei Rüstow ezredes és honfitársam, gróf Bethlen tábornok voltak. Lassalle hírnevéhez és politikai helyzetéhez illően éppoly bátran, mint méltóságteljesen viselkedett. Haslövést kapott, s most élet és halál között fekszik a Hotel Victoriában. Balszerencséje, hogy a golyó mélyen befúródott a testébe, a seb tehát könnyen elüszkösödhet. Nyomban megérkezésem után meglátogattam, éppen a végrendeletét diktálta, de máskülönben úgy találtam, hogy nyugodt és higgadtan néz szembe a halállal. Végtelenül sajnálom: gyakran csak utolsó pillanataikban ismerjük meg az embereket. Reméljük, hogy az orvosok baljós véleménye ellenére szerencsésen átvészeli a válságot.«

Eddig Klapka. Készséggel beismerem" (micsoda affektált szófordulat, mintha a kínpadon feküdne!), „hogy e hír mélyen megrendített, s azonnal sürgönyöztem Klapkának, hogy fejezze ki Lassalle-nak, ha még életben van, részvétemet és bánatomat. Klapka sürgönyileg válaszol majd, s amit megtudok, arról rögtön értesítelek."

* *V. ö. 407–408. old. – Szerk.*

** Racowita.

110

Marx Sophie von Hatzfeldhez

Berlinbe[885]

London, 1864 szept. 12.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Grófné!

Megérti, hogy mennyire meglepett, megdöbbentett és megrendített Lassalle halálának teljesen váratlan híre. Egyike volt azoknak az embereknek, akiket sokra tartottam. Annál végzetesebben érint engem, hogy az utóbbi időben már nem álltunk kapcsolatban egymással. Az ok nemcsak az *ő hallgatása* volt – mert *ő* kezdett hallgatni, nem én – és nem is az én több mint egy évig tartó betegségem, amelyből csak néhány napja gyógyultam fel. Olyan okok is járultak ehhez, amelyeket szóbelileg közölhetnék Önnel, de írásban nem. Higgye el, senki sem érezhet mélyebb fájdalmat amiatt, hogy a halál elragadta tőlünk Lassalle-t. És mindenekelőtt együttérzek Önnel. Tudom, hogy mit jelentett Önnek a megboldogult, tudom, hogy mit jelent az elvesztése. Csak egynek örüljön. Fiatalon halt meg, diadala teljében, mint Akhilleusz.

Remélem, kedves Grófném, hogy Ön emelkedett és bátor szellemével elviseli e sorscsapást, s mindig meg lesz győződve arról, hogy teljes és hűséges odaadással viseltetik Ön iránt

őszinte barátja
Karl Marx

MELLÉKLETEK

1

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860 augusztus 14.]

Kedves Engels Úr,

Szerecsen kéreti, hogy gyártson neki, hacsak lehet, péntekre vagy szombatra egy cikket. Sajnos már több cikk kiesett, s a mait[886] még problematikusnak látom. Bármi megfelel. Talán valami mesét a Velence elleni támadásról vagy ilyesmit.

Remélem, hogy még ezen a héten elkezdem a brosúra[125] lemásolását. A dolog annyira elhúzódik, és úgy látom, mintha Karl túl *alaposan* csinálná.

„Techow levelének elemzése"[887] pokolian a begyemben van; úgy látom, hogy itt a bökkenő. Minden egyéb simábban gördül.

Schilytől és Beckertől naponta újabb iratcsomók érkeznek, ezek mind belekerülnek a brosúrába. Sajnos a könyvkereskedő ügyében sem történt még egyetlen lépés sem. De az egész ügylet állítólag még ezen a héten elintéződik. „S aki nem hiszi el, járjon utána."[888]

Szívélyes üdvözlet tőlem és a lányoktól.

Híve

Jenny Marx

2

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1860 október 5. után]

Kedves Engels Úr!

Éppen az imént jött megint egy korrektúraív[797], amelyet Szerecsennek azonnal át kell néznie és a Citybe visszaszállítania. Ezért énrám bízta, hogy sebtében, rövidd el a postazárás előtt igazoljam Önnek a nagyon kapóra jött 5 £-es bankjegy pontos vételét.

Szívélyes üdvözlet mindnyájunktól

híve

Jenny Marx

3

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861 március 16. előtt]

Drága Engels Úr,

Hogyan köszönjem meg Önnek mindazt a szeretetet és hűséget, amellyel szenvedéseinkben és bajainkban évek óta mellettünk állt! Annyira örültem, amikor az ötszörösét láttam annak, amit vártam, hogy képmutatás volna be nem vallani; s mégis, az én örömöm csekély volt Lencheneéhez képest! Milyen boldogan csillant fel majdnem kihunyt szeme, amikor felszaladtam hozzá és megmondtam neki: „Engels 5 £-et küldött, hogy minden kényelmed meglegyen."

Úgy látom, hogy a gyulladás szűnik – a doktor is úgy találta tegnap, hogy halálos betegünk valamivel jobban van. A kérdés csak az, hogy nem gyengült-e le túlságosan és nem lép-e fel valamiféle elvérzés vagy üszkösödés! A legrosszabb az, hogy semmiféle erősítőt nem adhatunk neki, mert kerülni kell mindent, ami a gyulladást serkentheti. Igen gondterhelt napokon és éjszakákon mentünk keresztül, s én kétszeresen is gondban vagyok, mert azt nemigen tudom, hogy van Karl, hogy Berlinben van-e vagy hol.[270] Ma sem kaptam levelet.

Szegény Lupus, mennyire sajnálom. Nagy fájdalmakkal tehetetlenül feküdni, gondos ápolás nélkül, és teljesen kiszolgáltatva lenni egy kapzsi háziasszony kényekedvének; de tényleg sokban ő maga tehet szorult helyzetéről. Mire jó ez a szörnyű pedánsság, ez a lelkiismeretesség. Önnek jobban ellenőriznie kellene az öregurat, s főként elvennie a kedvét a gintől és a brandytől, a köszvénynek ezektől az ősellenségeitől. Bocsásson meg hevenyészett soraimért; annyira tele van a fejem meg a kezem, sőt ma még a városba is be kell szaladnom egy lejáró zálogcédula miatt – de sebaj –, csak Lenchent megmenthessük és lelkem Karlja hamarosan jó híreket küldjön.

Szívélyes üdvözletüket küldik a lányok és híve

Jenny Marx

4

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861 március vége]

Drága Engels Úr!

Eleddig annyi siránkozó levelet küldtem Önnek, hogy most sietek egyszer jobb híreket közölni. Először is Lenchen minden emberi számítás szerint túl van a veszélyen. Az orvos nagyon meg van elégedve az állapotával és a legjobbakat reméli. Az aggasztó félrebeszélés, éneklés, sírás és tombolás nagymértékben csökkent, s éppen most viszünk fel neki egy ürüszeletet. Az Ön segítségével minden kényelmet megadhattam neki, állandóan fűtött szobát, bort, sőt még az olyan luxuscikket is, mint a kölnivíz, ami az efféle betegségeknél oly lényegesen segít, kivált a gyakori ájulás ellen. E jó híren kívül még be kell számolnom arról is, hogy végre szerencsésen megjött egy levél a Szerecsentől.[889] Vasárnap óta Berlinben van, Lassalle-nál lakik, aki igen barátian fogadta. Egy ebéd alkalmával a (weerhti emlékezetű) babiloni nő[890] és a förtelmesen csúnya Ludmilla* között ült. Egészségére váljék! Máskülönben nem ír semmi részletet, mert sebtében mindjárt 50 tallért akart küldeni nekem. Csak annyit mond, hogy a kilátások jók, s nem tér haza eredmény nélkül. Csupán attól tartok, hogy hazatérése még elhúzódhat egy kissé. A legszívélyesebben üdvözöljük mindnyájan.

Híve
Jenny Marx

* Ludmilla Assing. – *Szerk*

5

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1861 április eleje]

Kedves Engels Úr,

Nem értem, hogy Szerecsen miért nem írt még Önnek. Azt hittem, hogy Ön teljesen tájékozott a Marx-féle családi ügyekben, sőt még én fogok Öntől közelebbi részleteket megtudni, mert kedves uramnak és parancsolómnak hozzám intézett levelei ezúttal egészen különösen „lapidáris stílusban" szenvednek. Eddig meg kellett elégednem az egészen nyers körvonalakkal és a sovány tényközlésekkel, de azért valamivel többet tudok Önnél, s ezt a keveset azonnal közlöm, annál is inkább, mert a fő pontban igen kielégítő. Tehát No. 1. A nagybácsi elfogadja az unokaöcs minden javaslatát, és mihelyt Karl megérkezik Bommelba, azonnal rendezi a pénzügyeket. Ami *mármost* az újságok *híreszteléseit* illeti, azok, mint bizonyára gondolhatta, mind hamisak, és Karl korántsem gondolt arra, hogy családját Berlinbe költöztesse és ott letelepedjék. Amit viszont keresztül akart ott vinni, az a visszahonosítása. Ezt nemigen értem, és nem tudom, Karlnak miért olyan sürgős, hogy ismét porosz királyi „alattvaló" legyen. Én szívesebben maradtam volna meg továbbra is „sehová sem tartozónak" (mint a vörös Wolff* mondta hajdanában). Az erről való tárgyalások meghosszabbították berlini tartózkodását. A kormány szerette volna letudni a históriát a berlini városi polgárjoggal, ezzel Karl nem akart megelégedni, s így az egész tárgyalás napról napra húzódott-halasztódott. Ma azt írja Karl, hogy csak 12-ére várja a végső döntést, s addig még halálra kell unnia magát. Itzigecske úgy látszik még mindig nyálömlésben és spekulatív felfogásban szenved. Egyébként valóban a legnagyobb barátságot tanúsította Karl iránt, akinek elválaszthatatlan társa volt. Berlinből Szerecsen egyenest Bommelba utazott volna, ha nem kap egy meghívólevelet anyjától, ami megingatta, hogy menjen-e még Trierbe vagy sem. Ha odamegy, akkor a hazatérése megint elhúzódik, s akkor bajosan lehet itt előbb, mint két hét múlva.[270] Úgy látszik, hogy Lassalle egy nagy újság kiadásán töri a fejét;[251] azt is állítja, hogy ehhez elő tud teremteni 20 000 tallért. De micsoda kockázat Karl számára egy napilap, méghozzá grófi talajon!** Én magam nemigen vágyódom a haza után, a „drága", a kedves, a hűséges Németország – a poéták e mater

* Ferdinand Wolff. – *Szerk.*

** *V. ö. 157. old.* – *Szerk.*

dolorosája* – után, hát még a lányok! Szörnyű nekik a gondolat, hogy elhagyják az ő Shakespeare-jük országát; ízig-vérig angolok lettek és módfelett ragaszkodnak Anglia földjéhez. Jó, hogy az Ön körözőlevelét visszavonták**; így Önnek mégis nyitva áll az út. Schily és Imandt nyilván ugyanolyan helyzetben vannak, mint Ön? Az előbbiről tegnap hallottam Rheinländer útján. Szegény fickó hónapok óta olyan beteg és elkínzott, hogy még az írás is nehezésre esik, s csak fáradságosan vonszolja magát egyik helyről a másikra. A barátai már jóformán lemondtak róla és azt hitték, tüdővészes. Most a Morrison-féle pirulákban reménykedik, ebben a legszörnyűségesebb kuruzslásban. Hogy ezek a mérges pirulák mennyire tönkretették már, bizonyítja az a körülmény, hogy még némiképpen nemzeti egyletes[30] érzelművé is lett. (A Nemzeti Egylet itteni legutóbbi ülésén Hans Ibeles[891] és Rudolf Schramm iszonyúan összekaptak – Schramm dühödten nekitámadt a lelkész úrnak, aki papos kenetteljességgel válaszolt és babérokat aratott a szedett-vedett hallgatóság körében, amely kereskedősegédekből, islingtoni dalosokból stb. regrutálódott.) Schily egyet s mást Mózesné asszonyságról*** is írt Rheinländernek. Sauernheimer tábornok°, aki hosszú évekig a szeretője volt, megházasodott, s hogy védelmet keressen Hessné ellen, aki templomi nyilvános botránnyal fenyegetődzött, több rendőrrel vette körül magát. Hessnét nem engedték be a templomba, s meg kellett elégednie azzal, hogy gálában a templomajtó előtt sétál. Állítólag igen nagy lábon él, ha meg rosszul megy a sora, akkor a változatosság kedvéért varrni jár egy német szabóhoz. Időnként meglátogatja Schilyt, aki sohasem tudja elfelejteni, hogy Genfben gyakran látta becsípve. Ezen a tragikomikus ügyön kívül Schily még arról is ír, hogy Párizsban úgy hírlik, Mirès roppant összegeket kölcsönzött Eugéniának a pápa számára, s „Matildka"°° is sokkal tartozik.

Nagyon érdekelt, hogy hallottam valamit Öntől a lancashire-i sztrájkokról, mert az újságokból nem lehet eligazodni ezen. Ez az angol munkásellenzék, bármennyire nem megfelelően alkalmazzák is, s bármily sivár is az eredménye, mégis jóleső jelenség a porosz munkásmozgalomhoz és a szociális kérdéshez képest, ahogy az ott jelentkezik – Schulze-Delitzsch-féle formájában, a tőkebarát straubingerekkel[892] és az ő takarék- és siralompénztáraikkal!

Lenchen egészsége, jóllehet csak nagyon lassan, de állandóan és biztosan javul. Még igen-igen gyenge, de már órákat tölt ágyon kívül, s ma már a napsütésben felalá sétált az ajtó előtt.

Örülök, hogy szegény Lupus talpra állt. Adja át neki szívélyes üdvözletemet, és én is hadd adjam át Önnek ezzel a pletykafirkával együtt a lányok legszívélyesebb üdvözletét.

Hallasson magáról hamarosan megint, szívélyesen üdvözli híve

Jenny Marx

---

* – fájdalmas anyja – *Szerk.*

** *V. ö. 14., 163. old.* – *Szerk.*

*** Sibylle Hess (Moses Hess felesége). – *Szerk.*

° Sauernheimer kefekötő. – *Szerk.*

°° Mathilde-Laetitia-Wilhelmine Bonaparte. – *Szerk.*

Apropó. Mégiscsak el kell mesélnem Önnek még egy kis jelenetet a londoni életből. Szerdán egy hete mindjárt ebéd után roppant csődületet látok az ajtónk előtt; valamennyi szomszéd gyerek egy férfi köré sereglett, aki a házunk előtt feküdt, arccal a földnek. Soha életemben nem láttam ehhez hasonlót. A legnyomorultabb állapotban levő írt sem lehetne ehhez a csontvázhoz hasonlítani. Amellett mintha ez a rettentő piszkos rongyokba bugyolált ember egészen szokatlanul hosszú lett volna. Amikor odaléptem, a szomszédok már hoztak ételt és pálinkát, de hiába. A férfi mozdulatlanul feküdt, s halottnak hittük. Rendőrért küldtem. Amikor megjött és megtekintette, mindjárt „te hitvány csaló"-nak szólította, belérugott, amitől messze elrepült a kalapja, aztán megfogta a férfit, mint egy csomagot, felrázta, s ugyan ki tekintett rám tétova, kétségbeesett, merev szemmel? – A Lappföldi*. Képzelheti, mennyire elszörnyedtem. Mindjárt pénzt küldtem utána, amikor imbolyogva elvonult, de nem fogadta el. Azt mondta Marianne-nak: Kérem, kérem, nincs szükségem pénzre, letette a pénzt egy kőre és odaszólt a rendőrnek: „ezt a figyelmességéért". Hát nem szomorú ez?

* Anders. – *Szerk.*

6

[Marx meghatalmazása Ferdinand Lassalle-nak porosz állampolgársága visszaállítása ügyében]

Ezennel meghatalmazom Ferdinand Lassalle urat, Berlin, hogy innen való elutazásom után az ez idő szerint az itteni királyi rendőrfőnökségnél folyó ügyemben – a f. é. január 12-i királyi amnesztia révén visszakapott porosz állampolgárságom elismertetése, ill. esetleges visszahonosításom és Berlinben való letelepedésem engedélyezése tárgyában – jogaimat érvényesítse, kérelmeket, folyamodványokat és panaszokat a porosz királyi kormányhoz, valamint a német szövetségi gyűléshez benyújtson és minden engem megillető joggal az engem magamat megillető mértékben éljen.

Berlin, 1861 április 12.

Dr. Karl Marx

7

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1863 november eleje]
9, Grafton Terrace

Kedves Engels Úr,

Szerecsen mellékelten megküldi Önnek az „igen tiszteletreméltó Daoud Bey"* „Free Press"-ét. Nagyon fogja Önt szórakoztatni. Sajnos Karl maga nem írhat. Egy hete nagyon beteg és a díványhoz van láncolva. Az arcán és a hátán két furunkulus keletkezett. Az arcán levő elmúlt a közönséges háziszerektől, amelyeket az ember ilyenkor alkalmazni szokott. De a másik, a hátán, olyan méreteket öltött és annyira gyulladt, hogy a szegény Szerecsennek szörnyű fájdalmai vannak és sem éjjel, sem nappal nincs nyugta. Megérti, hogy ez a história mennyire deprimálja szellemileg is. Mintha az a szerencsétlen könyv[39] sohasem akarna elkészülni. Mindnyájunkra lidércnyomásként nehezedik. Csak már vízre ereszkednék ez a Leviatan[893]!

A legszívélyesebb üdvözlet mindnyájunktól.

Híve
Jenny Marx

* Urquhart. – *Szerk.*

8

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1863 november 24.]

Drága Engels Úr,

Olyan régen nem hallottunk Önről semmit, hogy Karl nagyon vágyódik hírei után. Egy hete *úgy látszik*, hogy most már minden veszély elmúlt. Az erős, jó bor és a sok táplálkozás képessé tették, hogy ellen tudjon állni a fájdalmaknak és a nagyfokú gennyesedés felőrlő hatásának. Sajnos még egyáltalában nem tud aludni és még igen cudar éjszakái vannak. Az orvos nagyon elégedett a betegség lefolyásával és reméli, hogy a gennyezés 4–6 napon belül megszűnik. Karl néha-néha egy kicsit fel is kel az ágyból, s ma átcipeltük a betegszobából a lakószobába.

Mellékelten küldi Önnek a Munkásegylet körlevelét[495], valamint az „Elnökség" egyik levelét[894] – ez az apróság a férfiút, „aki 15 esztendeig harcolt és szenvedett a munkásosztályért" (nyilván az anno „1805-ös vörös hajú szépséggel* való pezsgőzésre gondol) a rendőrségi vágányról a nem-rendőrségi vágányra fogja terelni.[895] Írjon hamarosan, mindnyájan szívélyesen üdvözöljük.

Híve
Jenny Marx

* Sophie von Hatzfeld. – *Szerk.*

9

Jenny Marx Wilhelm Liebknechthez

Berlinbe

[London, kb. 1863 november 24.]

Drága Liebknecht Úr,

Amikor legutóbb írtam kedves feleségének, nem sejtettem, milyen szörnyű napokat kell átélnünk hamarosan. Drága Karlom három hétig *halálosan beteg* volt, betegsége a legveszélyesebbek és legkínosabbak egyike – egy karbunkulus volt a hátán. Ehhez a néhány sorhoz semmit sem kell hozzáfűznöm. Ön és kedves felesége tudják, hogy mit jelentenek nekünk. És elmondhatatlan is lenne, ha részletesebben akarnám közölni, amin ezekben a hetekben keresztülmentünk, ezért hallgatok és ma gyógyulóban levő drága férjem megbízásából küldöm Önnek a mellékelt körlevelet[495], amely a Munkásegylettől indult ki. Eltekintve a lengyel ügy érdekétől, azért is szétküldjük a világba, hogy véget vessen bizonyos emberek „rendőrségi mozgalmának"[895]. Az „Elnökség" nyomban erősen ráharapott és 50 példányt kért belőle, hogy szétossza a csoportoknak.[894] Karl azért küldi meg Önnek, hogy tudomása legyen róla.

De most, miután megbízásomnak eleget tettem, engedje meg, hogy még elmondjam, miként kezdődött házunkban a baj. Karl már hónapok óta betegeskedett, a munka végtelenül nehezére esett, s hogy valamit könnyítsen magán, megkettőzte a dohányzás szokott mértékét és megháromszorozta a különböző fajta kék, meg epebántalom elleni stb. pirulák adagját. Körülbelül négy héttel ezelőtt furunkulus keletkezett az arcán, nagyon fájt, de ezen úrrá lettünk a szokásos háziszerekkel. De ez a furunkulus még el sem tűnt egészen, amikor egy hasonló támadt a hátán. Jóllehet rendkívüli fájdalmai voltak és a daganat is napról napra nagyobbodott, mégis olyan ostobák voltunk, hogy azt hittük, ha borogatjuk stb., felszívódik. Német módszer szerint szegény Karlom csaknem minden táplálékot is megvont magától, még a nyomorúságos 4 pennys világos sört is száműzte és limonádén élt. Végre, miután a daganat már ökölnyi lett, s az egész háta elgörbült, elmentem Allenhez. Sohasem felejtem el ennek az embernek a tekintetét, amikor Karl hátát meglátta; intett nekem és Tussykának, hogy menjünk ki a szobából, Lenchennek kellett Karlt tartania, s akkor jó mélyen bevágott, egy nagy, tátongó sebet vágott, amelyből patakzott a vér. Karl nyugodt és csendes volt, meg se rezzent. Ekkor forró borogatások következtek, ezt most 2 hét óta éjjel-nappal folytatjuk, kétóránként, egy óramű pontosságával. Az orvos egyúttal napi 3–4 pohár portói bort, fél üveg bordóit és a szokásos táplálkozás négyszeresét rendelte el. Leromlott erejét helyre kell állítani, hogy a szörnyű fájdalmaknak és a nagyfokú gennyesedési folyamat felörlő hatásá-

nak ellen tudjon állni. Így éltük át a legutóbbi 2 hetet – többet Önöknek kettőjüknek nem kell mondanom. Lenchen a gondba és a megerőltetésbe szintén belebetegedett, ma már valamivel jobban van. Hogy és honnan vettem az erőmet, magam sem tudom. Az első éjszakákon egyedül virrasztottam, egy hétig Lenchennel felváltva, most pedig a földön fekszem a szobában, hogy mindig kéznél legyek. Hogy mit érzek most, amikor már gyógyul, azt bizonyára átérzik. – Karl szívélyesen üdvözli mindkettőjüket, úgyszintén szegény lányaim is. Írjanak mind a ketten, mihelyt tudnak és amennyit tudnak. A leveleknek nagyon örül. Bocsássák meg, hogy olyan összevissza írok.

Régi barátnőjük

Jenny Marx

10

Jenny Marx
Karl Friedrich Moritz Elsnerhez

Boroszlóba

[London, 1864 június közepe]
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Tisztelt Uram,

Feltételezzük, hogy Ön a szerzője a szép nekrológnak, amely a „Breslauer Zeitung"ében drága megboldogult barátunkról, W. Wolffról megjelent.* A férjem szeretne megírni Wolff részletesebb életrajzát, de semmilyen anyaga nincs ehhez barátunk életének korábbi szakaszából.[608] Nagyon lekötelezné a férjemet, ha ebben segítenneki, és a lehető legrészletesebben közölné vele mindazt, amit elsősorban Wolff gyerekéveiről és életének korai időszakairól tud. 845-től állandóan igen bensőséges kapcsolatban voltunk vele. Tehát inkább életének legkorábbi szakaszairól van szó. A férjem most gyógyult fel egy életveszélyes és igen hosszadalmas betegségből, s ő bízott meg engem, hogy Önt, igen tisztelt Uram, mint a megboldogult régi, hűséges barátját erre a szívességre kérjem; remélem, hogy hamarosan közli velünk mindazt, amit kedves, drága Wolffunkról az emlékezete őriz.

Szívélyesen üdvözlöm a magam és férjem nevében.

Hive
Jenny Marx
szül. von Westphalen

* *V. ö. 384. old. – Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] Marx a levél elejét Freiligrath eredeti levelére írta; Freiligrath levélpapírján a General Bank of Switzerland, Crédit International et Foncier általa vezetett londoni kirendeltségének címe szerepelt. – *3*

[2] „Kölnische Zeitung" – német napilap, ezzel a címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a múlt század harmincas éveiben és a negyvenes évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság, 1842–43-ban dühödt ellenfele a „Rheinische Zeitung"-nak, 1848–49-ben pedig a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. – *3*

[3] A kölni kommunista-pert a Kommunisták Szövetsége kölni Központi Vezetőségének tagjai ellen indították 1851 májusában „hazaárulás" vádjával. A porosz rendőrség mintegy *másfél évig tartotta a vádlottakat vizsgálati fogságban, amíg végre sikerült ellenük a vádiratot megszerkeszteni.* A bírósági tárgyalást Kölnben 1852 okt. 4-től nov. 12-ig tartották 11 személy ellen: Heinrich Bürgers, Peter Nothjung, Peter Röser, Hermann Heinrich Becker, Karl Otto, Wilhelm Reiff, Friedrich Lessner, Roland Daniels, Johann Jakob Klein, Johann Erhard és Abraham Jacobi álltak az esküdtszék előtt. Az ugyancsak megvádolt Freiligrath röviddel a letartóztatás előtt Londonba emigrált. A vád alapjául a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üléseiről készült „eredeti jegyzőkönyv" szolgált, amelyet más hamisítványokkal együtt porosz rendőrügynökök tákoltak össze, továbbá okiratok, amelyeket a rendőrség a Kommunisták Szövetségéből kizárt Willich–Schapper-frakciótól lopott. A hamisított okiratok és hamis tanúvallomások alapján 7 vádlottat 3–6 évig terjedő várfogságra ítéltek. Marx és Engels, úgyszintén londoni és németországi barátaik és híveik nagy segítséget nyújtottak a vádlottaknak. Ellátták őket dokumentumokkal és anyagokkal, amelyek megcáfolták a rendőrség által gyártott vádakat. Marx és Engels több írásukban leleplezték a porosz kormány provokatív, aljas eljárását. Az egész per történetét Marx „Leleplezések a kölni kommunistaperről" c. pamfletjában foglalta össze (v. ö. 675. jegyz. és 8. köt.). – *3 21 52 93 418 437 511 597*

[4] A londoni Német Munkás Művelődési Egyletről van szó, amely a Great Windmill Streeten székelt; 1840 febr. 7-én alapította Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer és az Igazak Szövetségének más tagjai. Az Egyletben az Igazak Szövetségének, ill. később a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. 1847-ben és 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vettek az Egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az Egyletből, amely a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségében folyó harcban a Willich–Schapper-frakciót támogatta.

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

Az ötvenes évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az Egylet tevékenységében. A Nemzetkozi Munkásszovetség megalapításával a Munkás Művelódési Egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. – *3 11 125 318 385 452 475 482 590*

[5] 1859 őszén Freiligrath a magatartásával akadályozta Vogt leleplezését. Például nem volt hajlandó segíteni Marxnak abban, hogy Karl Blindet a „Zur Warnung" c. roplap szerzőségének elismerésére kényszerítse. Freiligrath 1859 nov. 15-én az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban kijelentette, hogy semmi koze a Vogt ellen emelt vádakhoz (v. o. még 667. jegyz. és Marx: „Vogt úr", 14. kot.). – *4*

[6] Német Férfiak Egylete – egyike az 1848–49-es forradalom leverése után alakult londoni német emigráns-egyleteknek. – Marx azért nevezi Kinkelt cheruszkinak, mert hetilapját Hermann cheruszk vezérről nevezte el. (V. o. még 43. jegyz.) – *4 181*

[7] Valószínuleg „A politikai gazdaságtan bírálatához" második fuzetének elókészítő munkáiról van szó (v. o. 39. jegyz.). – *4*

[8] A „Militarzeitung" 1859 nov. 26. száma recenziót kozolt Engels „A Pó és a Rajna" c. muvéről (v. o. 13. kot.); a recenzió írója egyetértett Engelsszel abban, hogy tarthatatlan az a nézet, amely szerint Németországnak a saját biztonsága védelmében szuksége lenne az Észak-Itália folotti uralomra. – „Allgemeine Militarzeitung" – a német tisztek és katonai tisztviselők társaságának lapja; 1826-tól 1902-ig jelent meg Darmstadtban és Lipcsében; a hatvanas években kozolte Engels néhány cikkét. – *4 28 318*

[9] 1859 októberében John Brown amerikai farmer kis csoportjával felkelést kísérelt meg a virginiai Harpers Ferryben a négerek rabszolgaságának megszuntetéséért. Bár a felkelest leverték és Browntot társával együtt kivégezték, kísérlete bátorítóan hatott a négerekre és előmozdította az abolícionista erők egyesüléset. – *4 7*

[10] „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg, Horace Greeley alapította. Az otvenes évek kozepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a koztársasági (republikánus) pártnak a lapja. A negyvenes–otvenes években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai kozott számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utópikus szocializmussal rokonszenvező Charles Dana a negyvenes évek végén lett a lap szerkesztője, s 1851 augusztusában szólította fel Marxot arra, hogy működjék kozre a „Tribune"-ban. Marx munkássága az újságnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott. Az aláírásával ellátott cikkek egy részét – Marx kérésére – Engels írta. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősodése idején teret kaptak ebben a kozismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kul- és belpolitikáról, a kozgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. – A „Tribune" szerkesztősége tobb izben onkéntes változtatásokat hajtott végre a Marx által bekuldott cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkul, szerkesztoségi vezércikként kozolt. A szerkesztőség onkényes eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lapra is kiható amerikai gazdasági válság miatt Marx kénytelen volt csokkenteni a „Tribune" részére írt cikkek számát, ami még súlyosbította amúgy is nehéz anyagi helyzetét. Véglegesen az amerikai polgárháború idején, 1862 márciusában szunt meg kapcsolata a „Tribune"-nal; ebben dontő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség osszetétele megváltozott, és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *4*

[11] 1859 decemberében Bolivarban (Missouri állam) a néger lakosság felkelést kísérelt meg. Marx valószínuleg a „New York Daily Tribune" 1859 dec. 30-i beszámolojára hivatkozik. – *4 7*

[12] Leonard Horner gyárfelugyelő 1859 novembereben lépett vissza tisztsegetol Utolso jelentese 1859 okt. 31-ról kelt. – *4*

[13] „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department" (A gyárfelugyelok jelentései Őfelsége belugyminiszterenek), London. – 1855 és 1859 kozott osszesen 10 gyárfelugyeloi jelentest tettek kozze – *5*

[14] V o Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" (2. kot). – *5 325 328 354*

[15] 1859 decembereben jelent meg Karl Vogt gyalázkodo pamfletja „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«" címmel. A „Nationalzeitung" 1860 januarjában ket vezercikket kozolt („Karl Vogt und die »Allgemeine Zeitung«" es „Wie man radikale Flugblatter macht" címmel), amelyekben megismételte Vogt Marx ellen rágalmait (v. o. meg Marx „Vogt ur", 14. kot.) – „Nationalzeitung" – német polgári újság, 1848 ápr. 1-tol 1915-ig jelent meg Berlinben, az otvenes években liberális irányzatú. – *6 15 17 18 21–22 34 36 38 42 67 420 422–423 433 438 440 458–459 469 486 496 538*

[16] V. o Marx 1859 nov. 22-i levelet Lassalle-hoz (v. o. 29 kot.), amelyben bírálja Lassallenak „Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens" c. brosúrájában kifejtett nezeteit Nemetország és Itália egyesítéséről. (V. o még 49 jegyz.) – *6 418*

[17] Marx kétszer hetenként – kedden es pénteken – kuldott cikkeket a „New York Daily Tribune"-nak, 1860 jan. 27-e péntek volt. – *7*

[18] Valószínuleg a „Times" 1860 jan 26-án kozolt (jan. 13-ról kelt) marokkói tudósitasarol van szo – A marokkói Cabo Negro-hegyfokon vívták meg 1860 január kozepén a spanyol–marokkói háború egyik utkozetét (v. o Engels „A mór háború", 13. kot.). – „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányzatú napilap, 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *7*

[19] V. o. Marx. „Angol politika" (15. kot). – *7*

[20] Porosz hadseregreform – valószínuleg utalás bizonyos sajtókozleményekre, amelyek szerint a porosz kormány a hadsereg átszervezésére vonatkozo torvényjavaslatot szándekozott benyujtani a Landtagnak. A Landtag liberális tobbsége az 1860 februárjában beterjesztett torvényjavaslatot elutasította. Ezzel kezdődott Poroszországban az alkotmanykonfliktus. V. o Marx: „Háborús készulődés Poroszországban" (15. kot) és Engels· „A porosz katonai kerdes es a német munkáspárt" (16. kot.). (V. o. még 275. jegyz) – *7*

[21] A „New York Daily Tribune" 1860 jan. 11-i számának „Kereskedelmi kerdesek" c rovatában megjelent a Wm. P Wright & Co cég kozleménye a gyapotpiac helyzeteről – *7*

[22] „Allgemeine Zeitung" – konzervatív nemet napilap, 1798-ban alapították, 1810-tol 1882-ig Augsburgban jelent meg, az otvenes–hatvanas években támogatta Nemetorszagnak Ausztria uralma alatti egyesitését – *7*

[23] Eduard Fischel „Die Despoten als Revolutionare. An das Deutsche Volk" c. brosúraja 1859-ben nevtelenul jelent meg Berlinben. Az angol fordítás címe „The Duke of Coburg's Pamphlet" volt (v o. még 522–523 old.). – *8*

[24] „The Free Press" – angol havi folyóirat 1855-től 1865-ig jelent meg Londonban, urquhartista, Marx néhány cikket is kozolte. – *8 242 290*

[25] Marx akkoriban még nem ismerte pontosan Vogt „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«" c. pamfletjának beosztását. Amit bevezetésnek nevez, valójában a brosúra második része volt. Az „Allgemeine Zeitung" ellen 1859 októberében Augsburgban, a lap megjelenésének helyén Vogt által indított per gyorsírásos anyaga alkotja az első részt. – Marx Vogt brosúráját Müller-Tellering „Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels" c., 1850-ben megjelent rágalmazó írásához hasonlítja. (V. ö. még Marx ironikus utalását arra, hogy a bajor hatóságok engedélyezték Vogt perének lefolytatását Augsburgban, 68. old.) – *9 68 418 464*

[26] „Militärische Blätter" – német katonai hetilap, 1860-tól 1874-ig jelent meg Berlinben. – *9*

[27] V. ö. Marx: „Nyilatkozat" (1859 november 15.) (14. köt.). – „Volkszeitung" – német demokrata napilap, 1853-tól jelent meg Berlinben, Duncker kiadásában. – *9 12 429 437 443*

[28] V. ö. 29. köt. 609–611. old. – *9*

[29] Birodalmi pernahajderbanda – Vogt és hívei; Vogt 1849-ben az úgynevezett ideiglenes birodalmi régenstanács tagja volt. – *10*

[30] Német Nemzeti Egylet (Deutscher Nationalverein) – német liberális polgári szervezet, amely Németországnak – Ausztria nélkül – a porosz monarchia vezetése alatti egyesítését (az úgynevezett Kis-Németország megteremtését) tűzte ki célul; 1859 szeptemberében Majna-Frankfurtban alapították. Az egylet magja a liberális, poroszbarát úgynevezett gothai párt volt, amelyet 1849 júniusában alapítottak jobboldali liberálisok, az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői, akik a frankfurti nemzetgyűlést elhagyták, amikor a nemzetgyűlés baloldali többsége birodalmi régenstanács megalapítása mellett döntött. – *10 62 90 96 144 154 242 253 371 527 591 652*

[31] Lassalle magatartása hátráltatta Marx törekvéseit, hogy leleplezze Vogtot; 1859 novemberében Lassalle megakadályozta, hogy Marx Vogt és Blind elleni nyilatkozatot (v. ö. 14. köt. 634–635. old.) jelentessen meg a „Volkszeitung"-ban. Erre utalt Marx, amikor 1859 nov. 26-án azt írta Engelsnek, hogy Lassalle egy követ fúj Vogttal (v. ö. 29. köt.). 1860 január végén Lassalle nemtetszését nyilvánította amiatt, hogy Marx, a demokrata körökben uralkodó véleménnyel egyezően, Vogtot fizetett bonapartista ügynöknek tartja; 1860 februárjában Lassalle mindenféle ürüggyel megpróbálta Marxot lebeszélni arról, hogy pert indítson a „Nationalzeitung" ellen, amely megismételte Vogt rágalmait. – *10 149 341*

[32] Az Eduard Fischel szerkesztésében 1859-ben és 1860-ban Berlinben kiadott „Das Neue Portfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstücke zur Zeitgeschichte" diplomáciai dokumentumok és anyagok időszakos gyűjteménye volt, és megfelelt az Urquhart által Londonban kiadott „Portfolió"-nak. – A „Lord Palmerston" c. pamfletot (v. ö. 9. köt.), amely az angol oligarchiát egyik legnevesebb képviselőjének bemutatásával leplezi le, Marx cikksorozatnak tervezte a „Tribune" számára, s hozzájárult ahhoz, hogy egyidejűleg a „People's Paper" is közzétegye. A „Das Neue Portfolio" I. és II. száma kivonatokat közölt a „Lord Palmerston"-ból. (V. ö. még 745. jegyz.) – *10*

[33] A Külügyi Bizottságokat (Foreign Affairs Committees) Urquhart és hívei a XIX. sz. negyvenes és ötvenes éveiben alakították néhány angol városban; fő céljuk a Palmerston politikája elleni harc volt. – *10*

[34] Bamberger „Juchhe nach Italiá!"-ja 1859-ben, Vogt kiadásában jelent meg névtelenül. – „Das Volk" – német nyelvű hetilap, 1859 máj. 7-től aug. 20-ig jelent meg Londonban, Elard Biscamp szerkesztésében; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet lapjaként alapították. A 2. számtól kezdve Marx nem hivatalosan részt vett a szerkesztésben, tanácsokat adott, cikkeket szerkesztett, anyagi támogatást szervezett a lapnak stb.; a továbbiak során mindinkább ő lett az újság tulajdonképpeni szerkesztője, és július elejétől kezdve teljesen a saját kezébe vette gyakorlati irányítását. A lapnak összesen 16 száma jelent meg; anyagi nehézségek miatt be kellett szüntetni megjelentetését. (Marxnak és Engelsnek a „Volk"-ban megjelent cikkeit v. ö. 13. köt.) – *10*

[35] Marx valószínűleg Hermann Orgesnak, az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztőjének a lap 1860 jan. 12-i számában megjelent nyilatkozatára utal (v. ö. még Engels 1860 jan. 31-i levelét Marxhoz). – *10*

[36] V. ö. Engels: „Szavoja és Nizza" (13. köt.). – *10 15*

[37] V. ö. Vergilius: „Aeneis", II. ének 4–5. sor. – *11*

[38] V. ö. Engels: „Szavoja, Nizza és a Rajna" (13. köt.). – *12 19 23 28 34 40 42 44 48 50 52 56 58 71 433 489*

[39] 1859-ben jelent meg Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. munkája (13. köt.). 1857 augusztusában, 15 évi tudományos kutatómunka után, Marx elérkezettnek látta az időt, hogy hozzáfogjon az összegyűlt anyag és a tisztázott problémák rendszeres feldolgozásához és nagy gazdaságtani munkája megírásához. Az első felépítési vázlat 1857 augusztus–szeptemberében alakult ki; 1858 áprilisában úgy határozott, hogy az egész munkát hat könyvre osztja: 1. a tőkéről, néhány előljáró fejezettel, 2. a földtulajdonról, 3. a bérmunkáról, 4. az államról, 5. a nemzetközi kereskedelemről, 6. a világpiacról. Az első könyvet négy szakaszra akarta tagolni, melyek közül az első („A tőke általában") három fejezetre oszlott volna: 1. az érték, 2. a pénz, 3. a tőke. A tőkéről szóló első könyv fogalmazványán Marx 1857 augusztusától 1858 júniusáig dolgozott; e munka eredménye egy körülbelül 50 nagyalakú nyomtatott ívnyi kézirat, a „Nyersfogalmazvány". 1858 elején Marx úgy tervezte, hogy munkáját egymás után megjelenő füzetek alakjában teszi közzé. F. Duncker berlini kiadóval előzetes megállapodást kötött, és megkezdte az első füzet kidolgozását, 1858 augusztusa és 1859 januárja között átdolgozta a pénzről szóló fejezetet, megírta az áruról szóló fejezetet, és 1859 jan. 26-án elküldte az első füzetet a kiadónak. Az első füzet a tervezett három fejezet helyett csak két fejezetet foglalt magában, és a tervezett 5–6 ív helyett 12 ívnyi terjedelmű lett. Februárban Marx elküldte az előszót is; júniusban megjelent 1000 példányban „A politikai gazdaságtan bírálatához" első füzete. Az első füzet után Marx még ugyanabban az évben ki akarta dolgozni a másodikat, a tőkéről szólót, de egyéb sürgős politikai-irodalmi munkái arra késztették, hogy kutatásait másfél évre megszakítsa; csak 1861 augusztusában folytathatta a kézirat kidolgozását, és 1863 közepe táján készült el vele. – A huszonhárom füzetből álló kézirat az 1859-ben megjelent első füzet folytatása, és a címe is azonos vele: „A politikai gazdaságtan bírálatához". E kézirat túlnyomó része (VI–XV. és XVIII. füzetek) a gazdasági tanok történetével foglalkozik, és Marx és Engels halála után „Értéktöbblet-elméletek (A »Tőke« IV. könyve)" címmel jelent meg. Az I–V. és részben a XIX–XXIII. füzetek a „Tőke" első kötetének kérdéseit tárgyalják. Marx itt elemzi a pénz átváltozását tőkévé, kifejti az értéktöbblet-elméletet és számos egyéb kérdést érint. Többek között a XIX. füzet a „Tőke" első kötete „Gépi berendezés és nagyipar" c. (13.) fejezetének alapja, gazdag technikatörténeti anyagot tartalmaz, és elemzi a gépek tőkés alkalmazásának kérdéseit. A XXI–XXIII. füzetek egyebek között a „Tőke" második kötetébe tartozó kérdéseket tárgyalnak, míg a harmadik kötet problémáival a XVI. és a XVII. füzet foglalkozik. Az 1861–63-as kézirat tehát többé vagy

kevésbé a „Tőke" mind a négy kötetének kérdéseit érinti. – Marx a további munka során elhatározta, hogy egész művét az eredetileg „A tőke általában" c. szakaszhoz tervezett hármas felosztás szerint építi fel. A kézirat történeti-kritikai részét negyedik, lezáró könyvnek szánta. Kugelmann-nak 1866 októberében írott levelében kifejti, hogy az egész mű a következő részekre oszlik: I. könyv: A tőke termelési folyamata. II. könyv: A tőke forgalmi folyamata. III. könyv: Az összfolyamat alakulatai. IV. könyv: Az elmélet történetéhez. Marx elállt attól az eredeti tervétől is, hogy a művet füzetek sorozatában jelenteti meg. 1863 augusztusától 1865 végéig elkészítette újabb terjedelmes kéziratát, a „Tőke" három elméleti kötetének részletesen kidolgozott első változatát. Csak e munka befejezése után kezdte véglegesen sajtó alá rendezni, mégpedig Engels tanácsára nem az egész művet, hanem először csak az első kötetet. (V. ö. 23. köt.) – A „Tőke" első könyve 1867-es kiadásához írt előszavában Marx ezt mondja: „... Amennyire a körülmények csak valamelyest is engedték, sok, korábban csupán érintett pontot itt továbbmenően kifejtettem, s megfordítva, ott kimerítően tárgyaltakat itt csak érintettem. Az érték- és pénzelmélet történetére vonatkozó részek most ... egészen elmaradnak. De aki olvasta korábbi írásomat, az az első fejezet jegyzeteiben új forrásokat talál ez elmélet történetéhez." A „Bírálat"-ban kimerítően tárgyalt és a „Tőké"-ben csupán érintett pontokról tett megjegyzés elsősorban a pénzről szóló fejezetre vonatkozik, amely a pénzelméletek történetéről szóló résszel együtt a marxi pénzelmélet legrészletesebb kifejtése; ennek során felveti a kifejlett tőkés termelés pénzforgalmának és pénzügyének olyan problémáit is, amelyek a „Tőke" felépítésében csak a tőke termelési és forgalmi folyamatának elemzése, az átlagprofitráta és a kamatozó tőke kifejtése után kerülnek sorra. Ennyiben a „Bírálat" által tárgyalt kérdések köre túlnyúlik az egyszerű áruforgalmon és a pénzelmélet terén már kirajzolja a teljes mű körvonalait. – „A politikai gazdaságtan bírálatához" Marx életében nem ért meg újabb kiadást. Az előszót némi rövidítéssel közölte a „Volk" 1859 jún. 4-i száma; a munka egyik, Gray-vel foglalkozó részletét Engels függelékként közölte a „Filozófia nyomorúsága" (v. ö. 4. köt.) 1885-ös és 1892-es német kiadásában. Kautsky 1897-ben és 1909-ben újra kiadta a művet, azóta számos kiadásban és fordításban megjelent. – *13 21 88 156 164 184 188 199 215 217 233 239 254 260 262 269 292 320–321 332 344 352 420 463 541 567 594 611 655*

[40] Az 1851 máj. 1-től okt. 15-ig tartó első londoni ipari és kereskedelmi világkiállításról van szó. – *13*

[41] Utalás a de la Hodde és Chenu rendőrügynökök tollából 1850-ben Párizsban megjelent könyvekre („La naissance de la république en février 1848" és „Les conspirateurs"); Marx és Engels bírálatait a két könyvről v. ö. 7. köt. – *15 419*

[42] A „Nationalzeitung" 1860 jan. 25-i számában szó szerint az áll, hogy Wilhelm Wolff a körlevelet a hannoveri rendőrség kezére játszotta. V. ö. 24. old. Az említett hannoveri lapra vonatkozólag v. ö. 22–23. old. (V. ö. még 14. köt. 371–372. old.) – *15*

[43] Eichhoff-per – 1859 végén Wilhelm Eichhoffot Berlinben perbe fogta Wilhelm Stieber, a porosz politikai rendőrség vezetője. Eichhoff a „Hermann"-ban 1860 szept. 10. és okt. 29. között – megszakításokkal – cikksorozatot tett közzé „Stieber" címmel, amelyben leleplezte Stieber provokátori tevékenységét. 1860 máj. 16-án Eichhoffot Berlinben 14 havi börtönbüntetésre ítélték. (V. ö. még Marx 1860 febr. 29-i levelét Freiligrathhoz, és 1860 máj. 15-i levelét Siebelhez.) Hermann Juchhal való találkozásáról Marx 1859 dec. 13-án írt Engelsnek (v. ö. 29. köt.). – „Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London" – a londoni német kispolgári demokrata emigráció hetilapja; 1859 januárjától jelent meg Kinkel, majd júliustól Juch irányítása alatt. – A lap névadója, Hermann, a cheruszkok vezére volt, akinek vezetésével a germánok 9-ben a teotoburgi erdőben megsemmisítő vereséget mértek Quintilius Varus római légióira. (V. ö. még 6. jegyz.) – *16 21 437 455 462 511*

[44] „Publizist" – 1845 óta Berlinben megjelent félhivatalos folyóirat. – *16*

[45] Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1860 jan. 28-i számának mellékletében kozolte August Joseph Altenhofernek, a lap egyik szerkesztőjének és Leopold Hafner újságírónak a nyilatkozatait; egyik sem cáfolta meg kellőképpen Vogt pamfletjának („Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«") ellenuk irányuló rágalmait. – *17*

[46] Bázeli béke – a Franciaország és Poroszország kozott 1795 ápr. 5-én megkötött kulonbéke. Poroszország ezzel kivált az első franciaellenes koalicióból; ennek okát részben a franciák győzelme, részben a koalíción belul, főként Ausztria és Poroszország kozott támadt súrlódások szolgáltatták – *17*

[47] Lassalle 1860 január végi levelében kozolte Marxszal, hogy Vogt pamfletja („Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«") 3000 példányban jelent meg és már el is kelt. – – *17*

[48] V. o. Marx és Engels: „A számkivetés nagyjai" (8. köt.). – *17*

[49] Engels arra utal, hogy Lassalle az 1859-es itáliai háború idején védelmébe vette III. Napóleon beavatkozását Itália belugyeibe, és ebben a kérdésben szolidárisnak nyilvánította magát Vogttal. Lassalle „Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie" c., Berlinben névtelenul megjelent írásában egyetértett azzal, hogy Poroszország és a tobbi német állam semleges maradt az itáliai háborúban, és síkraszállt amellett, hogy Poroszország használja ki az osztrák vereséget Németország „felulről" való egyesítésére. – Az 1859 ápr. 29-től júl. 8-ig tartó itáliai háborúban Ausztria a Szárd Királysággal (Piemonttal), és másrészt Franciaországgal állt hadban. – *18 421*

[50] Julius Frobel kispolgári demokrata újságíró nyilatkozata az „Allgemeine Zeitung" 1860 jan. 24-i számában jelent meg. Frobel „tréfája" abban állt, hogy kijelentette, Vogt elleni támadásaiban sohasem tételezte fel róla és nem is állította, hogy Louis Bonaparte-ot „erkolcsi és politikai meggyózódése" *ellenére* védelmezi; nem látja be azonban, hogy Vogt mit nyerhetne, ha bebizonyítaná, hogy ugynoki muvoltában *nem* „a sajat kedvtelése szerint jár el", minthogy csakis ebben a hajlandóságában lehetne enyhítő korulményt látni, egyébiránt pedig tettei már csak „kulső indítékokkal" (tehát puszta megvesztegetéssel) magyarázhatók. – Lassalle, nem értvén meg, hogy Vogt alternatívája Frobel „tréfája" értelmében az, hogy hajlandóságból vagy pedig pénzért ugynok, komolyan vette a dolgot, és 1860 január végi levelében ezt írta: „hihetetlenul izlestelen és visszataszító, ... ha valaki a megvesztegetettségben »enyhítő kulső indítékot« akar látni". – *18*

[51] Szálloige; eredete Terentianus Maurus verstani kolteménye – „De litteris, sylbabis et metris" (Az irodalomról, a verselésről és a mértékről) – „Carmen heroicum" c. fejezetének 258. sora. – *18*

[52] Feltehetően Szavojának és Nizzának Franciaország által való bekebelezéséről van szó, amelyre az 1859-es itáliai háború (v. o 49. jegyz.) kovetkeztében, III. Napóleon hódító politikájának keretében kerult sor. – *19*

[53] A skociai Dundee-ben lakott Peter Imandt (v. o. még 16. old.). – *19*

[54] Marxnak „Az augsburgi »Allgemeine Zeitung« elleni per" c. nyilatkozatáról van szó (v. o. 14. köt.), amelyet a „Free Press" szerkesztősége nem kozolt, de angol nyelvú roplapként 1860 febr. 4-i kelettel megjelent. Marx a nyilatkozatot tobb levelében mint „angol korlevelet" vagy „Blind ellen korlevelet" említi. – *20*

[55] V. o. Marx: „Nyílt levél Vogt-ugyben és a berlini »Nationalzeitung« ugyében" (14. kot.). – *20 26 29 35 37 111 423 496*

[56] Utalás Techow 1850 aug. 26-i levelére Schimmelpfennighez (v. o. Marx 1860 márc. 3-i levelét Weber igazságugyi tanácsoshoz, és 14. kot. 374–398. old.). – *21 49 434 440 470 530*

[57] Luning megjegyzésem Marx Luningnek a „Neue Deutsche Zeitung" 1850 jún. 22., 23., 25. és 26. számaiban a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" addig megjelent négy fuzetéről kozolt recenzióit ertu. Luning recenziójában eltorzította a proletárdiktatúrának az „Osztalyharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" c. Marx-muben (v. o. 7. kot.) kifejtett elmeletét. – *21*

[58] Az 1859 jún. 2-i „Schweizer Handelskurier" mellékletében 1859 máj. 23-i kelettel megjelent Vogt „Zur Warnung" c. cikke; ennek Marx és hívei ellen durva rágalmait ismétli meg Vogt „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«" c. pamfletjában. – „Schweizer Handelskurier" – svájci nemet polgári napilap, 1853-tól 1909-ig jelent meg Bielben; az otvenes–hatvanas években a bonapartizmussal rokonszenvezett; a szerkesztőség szoros kapcsolatot tartott Vogttal. – *21 448*

[59] Marx 1860 febr. 16-tól márc 25-ig Engelsnel tartózkodott Manchesterben. – *21 34 423*

[60] Vogt neve várnagyot, helytartót stb. jelent. Marx birodalmi régensnek (Reichsvogt) az úgynevezett birodalmi regenstanácsban való részvétele miatt (v. o. 29. jegyz.) nevezi Vogtot. – *21*

[61] A londoni „Times" 1860 febr. 3-án kozolt egy jan. 30-ról kelt tudósítást, amely megemliti Vogt Bonaparte-párti magatartását Szavoja és Nizza bekebelezése alkalmából. Engels a „Szavoja, Nizza és a Rajná"-ban (13. kot. 572. old.), Marx pedig a „Vogt úr"-ban (14 kot. 488. old.) foglalkozik ezzel a kérdéssel. – *21 23*

[62] Marx igyekezett rávenni Karl Blindet, hogy ismerje el a „Volk"-ban és az „Allgemeine Zeitung"-ban kozzétett „Zur Warnung" roplap szerzőségét. V. o. Marx 1860 febr. 13-i és febr. 24-i leveleit Weber igazságugyi tanácsoshoz. V. o. még „Vogt úr", 14. kot. 418 – 429. old. – *21 26 424 437 530 539*

[63] V. o. Marx és Engels: „A Kozponti Vezetőség Üzenete a Kommunisták Szovetségéhez, 1850 március" (v. o. 7. kot.). – „Karlsruher Zeitung" – német napilap, 1757-től jelent meg; 1830-tól ezzel a címmel a mindenkori badeni kormányok hivatalos lapja volt. A badeni felkelés idején, 1849 máj 15. és jún. 2. kozott mint „a tartományi bizottság lapja", majd jún. 3. és 24. kozott mint „az ideiglenes kormány lapja" jelent meg. – *22*

[64] A Kommunisták Szovetségéről van szó. – A Kommunisták Szovetsége (Bund der Kommunisten) az Igazak Szovetségéből (Bund der Gerechten) alakult. 1847 január végén a Szovetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szovetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a Szovetség átalakult a Kommunisták Szovetségévé; a régi jelszót: – „Minden ember testvér" – felváltották a proletárpárt nemzetkozi harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesuljetek!" Marx és Engels részvételével kidolgozták a Szovetség szervezeti szabályzatát (v. o. 4. kot. 527–531. old.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kikuszobolták a régi Szovetség összeesküvő vonásait és a Szövetseget demokratikus elvekre alapozták. A szervezeti szabályzatot az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá, amely egyúttal megbízta Marxot es Engelst a pártprogram megírásával: ennek eredményeképpen jott létre a „Kommunista Párt kiáltványa" (v. o. 4. kot.).

– Az 1848-as februári forradalom után az új Kozponti Vezetőségnek Párizs lett a székhelye. A német forradalom idején a Kozponti Vezetőség megszervezte a forradalmi német munkások hazatérését; Marx és Engels részvételével megfogalmazták forradalmi programjukat: „A Kommunista Párt követelései Németországban" (v. o. 5. kot.). A német forradalomban a kommunisták mint a demokratikus mozgalom szélsőbaloldali, proletár szárnya léptek fel, és törekedtek egy proletár tömegpárt előfeltételeinek megteremtésére, lapjuk a „Neue Rheinische Zeitung" (v. o. 139. jegyz.) volt. A kommunisták a forradalom valamennyi arcvonalán a harc élén jártak és nagy tömegbefolyásra tettek szert, az önálló tömegpárt megteremtését azonban a forradalom veresége megakadályozta, a Szövetség tagjai közül sokan bortonbe kerültek vagy külföldre kényszerültek, a szervezeti kapcsolatok szétzilálódtak. 1849 őszén a Szövetség vezető tagjainak nagy része összegyűlt Londonban. Az újjászervezett Kozponti Vezetőségnek 1850 tavaszára sikerült a szervezetet helyreállítania; értékelték a forradalom tapasztalatait és kitűzték az önálló proletárpárt megteremtésének feladatát („A Kozponti Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 március") (v. o. 63. jegyz.). A kalandorkodó Willich–Schapper-csoporttal való nézeteltérések után, 1850 szept. 15-én Marx javaslatára a Kozponti Vezetőség hatáskörét a kölni körzeti vezetőségre ruházták át (v. o. 7. kot. 513–516. old.); 1850 decemberében új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki (v. ö. 7. kot. 523–525. old.). A Szövetség tagjainak üldöztetése és tömeges letartóztatása következtében 1851 májusában a Szövetség beszüntette tevékenységét Németországban; a kölni kommunista-per (v. o. 3. jegyz.) után, 1852 novemberében a Szövetség Marx javaslatára kimondta feloszlását. A Kommunisták Szövetsége mint az első nemzetközi forradalmi proletár szervezet a Nemzetközi Munkásszövetség – az I. Internacionálé – előfutára volt. – *22 52 384 431 452 462 464 471 473*

[65] „Hannoversche Zeitung" – német napilap, 1842-ben alapították; a hannoveri kormány sajtószerve. – *22*

[66] A kölni Kozponti Vezetőség 1850 dec. 1-i üzenetéről van szó („A Kozponti Vezetőség a Szövetséghez", v. o. 7. kot.), amelyet elsősorban Heinrich Bürgers dolgozott ki Szövegét a szász rendőrség Peter Nothjung szabósegédnél, a kölni Kozponti Vezetőség 1851 máj. 10-én Lipcsében letartóztatott megbízottjánál megtalálta, s a „Dresdner Journal und Anzeiger", valamint a „Kölnische Zeitung" 1851 júniusában közzétette, hogy „felhívva a figyelmet a demokratikus-szociális-kommunista pártnak az állam és a társadalom szempontjából veszedelmes üzelmeire". – *22 24*

[67] Wilhelm Wolff 1860 febr. 6-i nyilatkozata, amely megjelent a berlini „Volkszeitung"-ban, az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ban és a hamburgi „Reform"-ban, megcáfolta Vogt és a „Nationalzeitung" rágalmait (v. o. 14. kot. 371–372. old.). – *23*

[68] V. o. Marx: „Az augsburgi »Allgemeine Zeitung« elleni per" (14 kot.) V. o. még 54. jegyz. – *25–26 29 37 424 444 467*

[69] Az 1860 febr. 6-i „Daily Telegraph" „The Journalistic Auxiliaries of Austria" c. cikkében megismételte Vogt koholmányait, amelyeket a „Nationalzeitung" is átvett (v. o. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz, valamint a „Vogt úr" idevonatkozó részeit, 14. kot. 425., 539., 640. old.). – Marx kezdetben úgy vélte, hogy a cikk bizonyos Meiertől származik, de Eduard Fischel 1860 máj. 30-i levelében kozolte vele, hogy a „Daily Telegraph" berlini tudósítója Dr. Karl Abel (v. o. 513. old.). – „The Daily Telegraph" – angol napilap, e címmel 1855 óta jelenik meg Londonban; a nyolcvanas években liberális, azóta konzervatív irányzatú (1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal és „Daily Telegraph and Morning Post" címmel jelenik meg). – *25 28 440 456 507 513 515*

[70] Kénesbandának (Schwefelbande) gúnyolta Vogt „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«" c. pamfletjában Marxot és híveit. (V. ö. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz, valamint a „Vogt úr" erre vonatkozó részét, 14. köt. 326–335. old.) – *25 43 66 170 342 429 470 530*

[71] V. ö. Marx: „A »Daily Telegraph« szerkesztőjének" (14. köt.). – *26 456*

[72] „Reform" – német napilap, 1848-tól 1892-ig jelent meg Hamburgban; liberális irányzatú. – „Frankfurter Journal" – német napilap, a XVII. században alapították, 1903-ig jelent meg Majna-Frankfurtban; a negyvenes–ötvenes években polgári liberális irányzatú. – *27*

[73] Engels „Szavoja, Nizza és a Rajna" c. brosúrája 1860 áprilisában névtelenül („»A Pó és a Rajna« szerzőjétől" jelzéssel) jelent meg Behrend (Falckenberg-féle könyvkiadó) kiadásában Berlinben. (V. ö. még Engels 1860 febr. 4-i levelét Marxhoz és 657. jegyz.) – *28 514*

[74] A „Daily Telegraph" cikke hétfőn, 1860 febr. 6-án jelent meg. (V. ö. 69. jegyz.) – *28*

[75] Marx itt nem szó szerint idézi a „Daily Telegraph" szerkesztőjéhez írt febr. 6-i levelét. (V. ö. 71. jegyz.) – *28*

[76] Vizipolyákoknak a sziléziai lengyeleket nevezték; ez eredetileg az oderai tutajosok gúnyneve volt, akik legnagyobbrészt lengyelek voltak. – (Lassalle levele, amelyre Marx utal, 1860 január végén kelt.) – *29*

[77] A „Morning Star"-ról van szó. – „The Morning Star" – angol napilap, 1856-tól 1869-ig jelent meg Londonban; a szabadkereskedelmi mozgalom lapja. – *29*

[78] Vogt pamfletjában Kefelakiaknak (Bürstenheimer) is nevezte a Kénesbandát (v. ö. 70. jegyz.). (V. ö. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz, és „Vogt úr", 14. köt. 336–346. old.; v. ö. még Schily levelét uo., 341–345. old.) – *29 189*

[79] Marx a „Vogt úr"-ban közzétette Imandt levelét a Kénesbandáról és a Kefelakiakról (v. ö. 14. köt. 339. old.). – *29*

[80] Marx 1860 febr. 6-án részt vett a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 4. jegyz.) alapításának 20. évfordulóján rendezett ünnepélyen. Marxot a kommunista elmélet fejlesztése terén szerzett érdemei elismeréseképpen hívták meg, jóllehet az Egyletnek ekkor már régen nem volt tagja. V. ö. erről Marx 1860 márc. 3-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz. – *29 458*

[81] Térjünk vissza birkáinkra (revenons à nos moutons) – a „Maître Pathelin" c. középkori francia bohózatból származó mondás, jelentése: térjünk vissza a kiindulópontra, beszélgetésünk tárgyára. – *30*

[82] Lassalle 1860 január végén írott levelében azt tanácsolta Marxnak, hogy ne tartson fenn pártkapcsolatot Liebknechttel, mert Liebknecht az augsburgi „Allgemeine Zeitung" tudósítója. – *30 418*

[83] Marx 1850 június közepén – Klein solingeni munkás révén – javasolta a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 64. jegyz.) kölni körzetének, hogy vegyék fel Lassalle-t a Szövetség tagjai közé. 1850 jún. 18-án Peter Gerhard Röser, a körzeti vezetőség egyik tagja, azt válaszolta Marxnak, hogy nem vehetik fel Lassalle-t tagjaik sorába, mert még mindig

arisztokratikus elvei vannak és a munkások jólétéért nem tanúsítja a kellő lelkesedést. – A dusseldorfi munkások Lassalle elleni vádjairól, amelyeket Gustav Levy tolmácsolt Marxnak, v. ö. még 716. jegyz., és Marx 1856 márc. 5-i levelét Engelshez (29. kot.). – *30*

[84] Squeers iskolamester – Dickens „Nicholas Nickleby" c. regényének egyik alakja, a brutalitas, tudatlanság, kapzsiság és képmutatás megtestesítője. – *30*

[85] A Schiller Egyletet (Schiller Intezetet) 1859 novemberében alapították Manchesterben Schiller szuletésének századik évfordulojan; Engels tobb éven at tevékenyen részt vett az Egylet munkajában (v. o. 821. jegyz.). – Honbarátok (Vaterlandsfreunde) – londoni nemet republikánus emigrans tarsaság az otvenes–hatvanas években, tagjai kozé tartozott tobbek kozott Freiligrath, Blind es Hollinger. – *31*

[86] Vogele betuszedő 1860 febr. 11-en eskupótló nyilatkozatot tett, amelyben lényegében kijelentette, hogy Blind a „Zur Warnung" roplap (v. o. 62. jegyz.) szerzője (v o. még 14. kot. 613. old.). – *32 38 466*

[87] Marx a „Vogt úr"-ban és 1860 febr. 8-án Freiligrathhoz írt levelében hat hónap helyett tévesen hat hetet írt. – *32 425*

[88] V. o. 14. kot. 425–426. old. – *33*

[89] Nyomdaszámla (printers' bill) – a „Free Press" kiadóhivatalának számlája Marx roplapjának (v. o. 54. jegyz.) kinyomtatásáert. – *36 484*

[90] Marx akkor még nem tudta, hogy 1860 febr. 10-én, a „Volkszeitung"-gal egyidejuleg a „Kolnische Zeitung" is kozolte nyilatkozatát (v. o. 55. jegyz.). – *37*

[91] Borkheim 1860 febr. 12-i levelérol van szo (v. o. 14. kot. 327–331. old.) – *38*

[92] A londoni Euston Streetről kapta nevét a Eustoni pályaudvar. – *39*

[93] A „Daily Telegraph" 1860 febr. 15-i számában Karl Heinrich Schaible, Karl Blind barátja, nyilatkozatot tett kozzé, amelyben onmagát nevezte meg a „Zur Warnung" roplap (v. o. 62. jegyz.) szerzőjeként. (V. o. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságugyi tanácsoshoz, és 14. kot. 427–429. old.) – *39 434 466 484*

[94] Blind 1859 nov. 3-i nyilatkozata 1859 nov. 9-én jelent meg az „Allgemeine Zeitung"-ban. (V. o. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságugyi tanácsoshoz, és 14. kot. 634. old.) – *39*

[95] Engels apja halála alkalmából 1860 márc. 23-tól ápr. 6-ig Barmenban tartózkodott. – *40 556*

[96] Utalás az Arnold Ruge által 1848 áprilisában osszeállított „Wahlmanifest der radikalen Reformpartei fur Deutschland" c. választási felhívásra, amely a nemzetgyulés fő feladataként „az esemenyek eszének megszerkesztését" proklamálta (v. o. 5. kot. 343. old. es uo. 334. jegyz.). – *42*

[97] Karl Siebel 1860 tavaszán Marx kérésére Párizsba és Genfbe utazott, ahol Johann Philipp Becker és Georg Lommel segítségével kulonféle adatokat és értesuléseket szerzett, amelyeket Marx felhasznált a „Vogt úr"-hoz. – *42*

[98] Marx csak 1861 febr. 28-án utazott el a hollandiai Zalt-Bommelba nagybátyjához, Lion Philipshez. – *42*

[99] Liebknecht ebben az 1860 márc. 28-án kelt levelében megkérte Marxot, hogy szerezzen neki tudósítói megbízatást valamelyik amerikai újságtól. – *42*

[100] „New Orleans Paper"-nek nevezi Marx a „Die Tägliche Deutsche Zeitung"-ot, amely napi-, majd hetilap volt; 1847-től 1907-ig jelent meg New Orleansban; a negyvenes–ötvenes években a német kispolgári demokrata emigráció lapja. – *42*

[101] „New Yorker Staatszeitung" – amerikai német demokrata napilap; 1834-ben alapították; később az Amerikai Egyesült Államok demokrata pártjának egyik orgánuma. – *42*

[102] „Pour encourager les autres" (a többiek bátorítására) – v. ö. Voltaire: „Candide", 23. fej. – *43*

[103] Karl Siebel: „Religion und Liebe. Roman aus dem Tagebuche eines Anonymen", Hamburg 1860. – *43*

[104] A Lommeltól kapott anyagról v. ö. még 14. köt. 370. old. – *44*

[105] Georg Lommel: „Hinter den Kulissen", Genf és New York 1859. – *44 46 104 191 495 499*

[106] Lassalle „Fichte's politisches Vermächtnis und die neueste Gegenwart" c. művét, amely a „Demokratische Studien"-ben jelent meg, 1860 ápr. 16-i levelével küldte meg Marxnak. (V. ö. még 769. jegyz.) – „Demokratische Studien" – Ludwig Walesrode által szerkesztett, Otto Meissner kiadónál megjelent gyűjtemény, Hamburg 1860 és 1861. (A munkatársak között volt Ludwig Bamberger, Karl Grün, Moritz Hartmann, Friedrich Kapp, Ferdinand Lassalle, Michelet, Heinrich Bernhard Oppenheim, Ludwig Simon, Adolf Stahr, Karl Vogt és mások.) – *44 88 97*

[107] Kékkönyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. Elnevezésüket kék borítólapjukról nyerték. A XVII. sz. óta megjelenő Kékkönyvek szolgáltatják a legfőbb hivatalos forrást Anglia gazdaságának és diplomáciájának történetéhez. – Marx 1860 ápr. 16-i levelében a „Papers Relating to Proposed Annexation of Savoy and Nice to France and Memorial on the Relations between Switzerland and Savoy as a Neutral" (London 1860) c. Kékkönyvről van szó. – *45 250*

[108] Stuttgarti csonka parlament – a frankfurti nemzetgyűlés 1849 június elején áttette üléseinek helyét Stuttgartba, miután kiváltak a konzervatívok, valamint a liberális képviselők jelentős része, és félő volt, hogy a nemzetgyűlést Majna-Frankfurtban felszámolják. A stuttgarti csonka parlamentet jún. 18-án württembergi csapatok szétkergették. Jún. 25-re még összehívtak egy ülést Karlsruhéba, de erre már nem került sor. – *45*

[109] „Strassburger Korrespondent" („Strassburger Zeitung") – német újság, 1860 óta jelent meg Strassburgban, bonapartista támogatással. Marx jellemzését a lapról v.ö.: „Garibaldi Szicíliában – Poroszországi ügyek", 15. köt. 54. old. – *46*

[110] V. ö. Marx: „Vogt úr" (14. köt. 559–560. old.). – *47*

[111] V. ö. Marx: „Vogt úr" (14. köt. 489–493. old.). – *48*

[112] „Baltische Monatsschrift" – német nyelvű havi folyóirat, 1859-től 1913-ig jelent meg Rigában (majd beolvadt a tallinni „Deutsche Monatsschrift für Russland"-ba). – A „Baltische Monatsschrift"-ről v. ö. még Marx jellemzését: „Garibaldi Szicíliában – Poroszországi ügyek", 15. köt. 53–54. old. – *748*

[113] Fischel 1860 máj. 2-i levelében azt javasolta Marxnak, hogy működjék közre egy alapítandó lap munkájában. (V. ö. még Marx 1860 máj. 8-i és jún. 1-i leveleit Fischelhez.) – *49*

[114] Szemere közölte Marxszal, hogy francia és angol újságok meghirdették „La Question hongroise (1848–1860)" c. brosúráját. (V. ö. még 633. és 640. jegyz.) – *49*

[115] Badinguet – III. Napóleon gúnyneve; onnan származik, hogy 1846-ban egy Badinguet nevű kőműves ruhájában szökött meg a börtönből. – *49 60 73 214*

[116] Karl Emmermann 1860 ápr. 29-i leveléről van szó, amely, akárcsak Friedrich von Beust 1860 máj. 1-i utóirata, támadja Marxot. Beust szerint „Marx és hívei ... éppoly jól értettek az egyengetéshez, mint Vogt és mások". – *49*

[117] „Mittelrheinische Zeitung" – német polgári napilap, 1848 márciusában alapították; ezzel a címmel 1851-től 1874-ig jelent meg Wiesbadenben. – *50*

[118] Bermbach leveléből Marx 1852 júl. 20-i levelében (v. ö. 28. köt. 84–85. old.) idéz Engelsnek. – *52*

[119] V. ö. Marx: „Szicília és a szicíliaiak" és „Garibaldi Szicíliában – Poroszországi ügyek" (15. köt.). – *52*

[120] Karl Grün: „Louis Napoleon Bonaparte, die Sphinx auf dem französischen Kaisertron", Hamburg 1860. – *53 511*

[121] Engels kb. 1860 máj. 12-e és máj. 25-e között látogatóban volt súlyosan beteg anyjánál Barmenban. Manchesterbe való visszatértekor rövid ideig Marxnál volt Londonban. – *54 525*

[122] Lassalle 1860 máj. 24-i levelében negatív jellemzést adott Fischelről, és érdeklődött, hogy Marx milyen kapcsolatban áll vele. Ezenkívül javasolta Marxnak, hogy menjen Berlinbe és tanúskodjék az Eichhoff elleni per (v. ö. 43. jegyz.) másodfokú tárgyalásán. (V. ö. még Marx válaszát Lassalle-nak, 1860 jún. 2.) – *55–56*

[123] Homályos Hérakleitoszon Lassalle értendő (utalással „Die Philosophie Heraklitos des Dunklen von Ephesos" c. írására). – *56 157*

[124] Lommel 1860 máj. 28-i leveléről van szó. A küldemény Vogt leleplezését szolgáló adatokat tartalmazott. – *58 72 74*

[125] A „Vogt úr" (14. köt.) megírásához Marx 1860 január végén fogott hozzá, miután 1859 decemberében megjelent Vogt könyve: „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«", és 1860 januárjában a berlini „Nationalzeitung" két cikkben kolportálta a Vogt könyvében foglalt rágalmakat. A Vogt elleni könyv és a „Nationalzeitung" elleni per anyagának összegyűjtése végett Marx kiterjedt levelezést folytatott németországi és emigrációban élő személyiségekkel, és február közepétől kezdve folyamatosan küldte berlini ügyvédjének, Weber igazságügyi tanácsosnak a perhez szükséges anyagokat. Egyidejűleg tanulmányozta a XVIII–XIX. sz. politikai és diplomáciai történetét, számos könyv- és

újságkivonatot készített és Manchesterbe utazva tanulmányozta az Engelsnél levő dokumentumokat is. A könyv megírásával szeptemberre lényegében elkészült, de miután április–október folyamán a porosz bíróságok minden szinten elutasították a per tárgyalását, Marx még átdolgozta és kiegészítette a szöveget. A kötet 1860 dec. 1-én jelent meg Londonban, a Petsch és Tsa kiadónál, a Hirschfeld-féle nyomdában. Marx és Engels életében a könyv nem ért meg újabb kiadást. – *58 72 79–81 87 89 97 99 102–104 114–115 118 124–125 127 132 139 141 189 465 494 496 499 502 506 511 530 546 647*

[126] V. ö. Engels: „Garibaldi Szicíliában" (15. köt.). – *58*

[127] „L'Espérance" – svájci francia napilap, 1859-től 1862-ig jelent meg Genfben; Bonaparte-barát. – *58*

[128] „Der Bund, eidgenössisches Zentralblatt" – svájci német napilap, 1850-től jelent meg Bernben; szabadelvű. – *60*

[129] Demagógoknak nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. A német szövetségi államok 1819-es karlsbadi miniszteri konferenciáján Metternich osztrák kancellár szorgalmazására több határozatot hoztak (karlsbadi határozatok) a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódásnak és a nemzeti és demokratikus mozgalmaknak a felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felügyeletét, a diákegyesületek betiltását, fokozott cenzúrát vezettek be a folyóiratokra és könyvekre, és központi vizsgálóbizottságot hívtak életre az úgynevezett demagóg üzelmek felderítésére. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagóg-törvény (Demagogengesetz) is. – *60 412*

[130] Utalás von Rochow porosz belügyminiszternek Németország-szerte közismertté lett mondására a „korlátolt alattvalói értelem"-ről; Rochownak egy 1838 jan. 15-i rendeletében ugyanis ez állt: „Nem illő, hogy az alattvaló az államfő cselekedeteit a maga korlátolt belátásának mércéjéhez szabja." – *60 321*

[131] 1860 jún. 16-án és 17-én a porosz régensherceg és más német fejedelmek Baden-Badenban találkoztak III. Napóleonnal. A találkozás nem váltotta be III. Napóleon reményeit, aki abbeli törekvésében, hogy a Rajna bal partján fekvő német területeket magához ragadja, lankadatlanul igyekezett a kis német államok rovására Poroszországgal megegyezésre jutni. V. ö. még Marx: „Érdekes hírek Poroszországból" (15. köt.). – *60 76*

[132] Edmond About 1860 jún. 15-én megjelent brosúrájának eredeti címe „Napoléon III et la Prusse" volt, de tekintettel a baden-badeni összejövetelre (v. ö. 131. jegyz.), a címet „La Prusse en 1860"-ra változtatta. – *60 62 129 527*

[133] Niegolewski poseni képviselő a porosz képviselőház 1860 máj. 12-i ülésén leleplező kijelentéseket tett a porosz rendőrtisztviselők poseni provokációs tevékenységéről. – *61*

[134] Engels az „Elveskud" c. ódán népdalt, amely több német fordítást megért, ódán hőskölteményekből gyűjteményéből idézi. Az eredetiben a dalnak további két versszaka van. Kiadásunkban a közlés alapjául Svend Grundtvig „Danmarks Gamle Folkeviser" (Régi dán népdalok) címmel kiadott gyűjteménye szolgált. – Az „Elveskud" és a levél végén említett „Herr Jon" Wilhelm Grimm átköltésében, az „Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen" c. gyűjteményben található. Az Engels által említett Uhland-féle fordítás nem ismeretes. – *62*

[135] Engels jóval később tett eleget Marx kérésének. Körülbelül 1860 júl. 24-én írta meg „A brit védelem", és aug. 8-án a „Garibaldi hadmozdulatai" c. cikkeket (v. ö. 15. köt.). Az indiai kereskedelemmel maga Marx foglalkozott „A brit kereskedelem" c. cikkében (v. ö. 15. köt.). – *66*

[136] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptembere óta jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. – *66*

[137] Csehország katonai jelentőségéről v. ö. Marx: „Vogt úr" (14. köt. 445–449. old.). – *66*

[138] „Pro domo" (de domo sua) – utalás Cicero „De domo sua ad pontifices" (Házáról a pontifexek előtt) c. beszédére, amelyben közügyek említése mellett saját házhelyét – ezt száműzetése alatt elvették tőle – kéri vissza. A „hazabeszélés" klasszikus előképeként szokás idézni. – *66*

[139] „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – 1848. jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kölnben megjelenő német napilap. Főszerkesztője Marx volt, munkatársai közé tartozott Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath és Heinrich Bürgers. A vezércikkeket, amelyek útmutatást adtak a német és az európai forradalom legfontosabb kérdéseiben, rendszerint Marx és Engels írta. – A lap polgári részvényeseinek nagy része mindjárt az újság harcos hangú első száma után visszavonult, amikor pedig a „Neue Rheinische Zeitung" a párizsi júniusi felkelés folyamán nyíltan állást foglalt a proletariátus ügye mellett, a még megmaradt részvényesek többsége is megvonta támogatását. A hatóságok megtagadták Marxtól a porosz állampolgárságot, és a szerkesztők ellen sorozatos eljárásokat indítottak (v. ö. 6. köt. 57., 213. skk. old.). A poroszországi ellenforradalmi fordulat után még fokozódott a lap szerkesztőinek üldözése, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap megszüntetésére kényszerítették. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (1849 máj. 19. (301.)) száma, amely vörös nyomással jelent meg, búcsúfelhívást intézett Köln munkásaihoz, s ebben a szerkesztők kijelentették, hogy „utolsó szavuk mindig és mindenütt ez lesz: *a munkásosztály felszabadítása*!" (V. ö. 6. köt. 506. old.) – *67 468*

[140] V. ö. Elard Biscamp: „Der Reichsregent" („Das Volk", 1859. máj. 14.). – *67*

[141] Weber igazságügyi tanácsos 1860 jún. 22-i levelében közölte Marxszal, hogy a berlini városi bíróság elutasította a „Nationalzeitung" elleni panaszát (v. ö. Marx: „Vogt úr", 14. köt. 562–563. old.). – *68 71*

[142] A levelet Engels az Ermen & Engels cég üzleti papírjára írta. – *69*

[143] Utalás arra, hogy Lassalle „Fichte's politisches Vermächtnis und die neueste Gegenwart", és Vogt „Ein Blick auf das jetzige Genf" c. írása együtt jelent meg a „Demokratische Studien"-ben (v. ö. 106. jegyz.). – *70–71*

[144] Marx eredetileg Otto Meissner hamburgi kiadónál akarta megjelentetni „Vogt úr" c. művét. – *70–71 73*

[145] V. ö. Engels: „A brit önkéntes csapatok" (15. köt.). – *72*

[146] „Vannak még bírák Berlinben" (vagy: „ha nem lenne fellebbviteli bíróság Berlinben") – állítólag ezt válaszolta a legendás sanssouci molnár II. Frigyesnek arra a kívánságára, hogy telepítse át malmát, mert helyet kell csinálnia a felépítendő Sanssouci-kastély számára. A legendát sok szerző feldolgozta, s a molnár mondását ironikus értelemben használták Németország-szerte. – *72 80*

[147] Utalás Vogt „Studien zur gegenwärtigen Lage Europas" c. brosúrájának egyes kitételeire. V. ö. erről „Vogt úr", 14. köt. 430–477., 480–486. old. – *73 470*

[148] Utalás Louis (Ludwig) Büchner fiziológus „Kraft und Stoff" c. könyvére; Büchner, éppúgy mint Vogt, a vulgáris materializmust képviselte. – *73*

[149] V. ö. Marx: „Érdekes hírek Szicíliából – Garibaldi viszálya La Farinával – Garibaldi levele" (15. köt.). – *73*

[150] 1860 júl. 23-án maga Marx írta meg a cikket a szicíliai eseményekről (v. ö. 149. jegyz.). A porosz hadsereg-reformról Engels az adott időpontban nem írt (v. ö. még 20. jegyz.). – *74*

[151] La Farinát, Cavour piemonti miniszterelnök megbízottját, 1860 júliusában Garibaldi megbízásából kiutasították Szicíliából. (V. ö. Marx: „Érdekes hírek Szicíliából stb.", 15. köt.) – *74*

[152] V. ö. Engels: „A brit védelem" (15. köt.) (v. ö. még 135. jegyz.). – *75 78*

[153] Kinglake angol képviselő 1860 júl. 12-i alsóházi beszédében leleplezte a bonapartista francia kormány itáliai politikáját (v. ö. erről még Marx: „Vogt úr", 14. köt. 467., 501. old.). – *76 316*

[154] Villafranc ai színdarabnak nevezi Engels a III. Napóleon és Ferenc József között 1859 júliusában létrejött előzetes békemegállapodást. – A franciák és a piemontiak háborúja az osztrákok ellen 1859 ápr. 29-től júl. 8-ig tartott. III. Napóleon, aki itáliai területeket akart szerezni és egy „lokalizált" háborúval a bonapartista kormányzat belső helyzetét megszilárdítani, mint Itália „felszabadítója" indította meg a harci cselekményeket. A háború forradalmasító következményeitől megrettenve, III. Napóleon néhány győzelem után júl. 8-án fegyverszünetet ajánlott Ferenc Józsefnek. Miután a két császár júl. 11-én Villafrancában megállapodott az előzetes békefeltételekben, a végleges békeszerződések et nov. 10-én Zürichben írták alá. A háború eredményeképpen Szavoja és Nizza Franciaországhoz került, Lombardia egyesült Szardíniával, Velence osztrák uralom alatt maradt. – *76*

[155] V. ö. „Report of the Commissioners Appointed to Consider the Defences of the United Kingdom etc.", London 1860. Ez a jelentés 1860 júliusában került az angol parlament elé felülvizsgálatra. – *78*

[156] Engels „A brit védelem" c. cikkén (v. ö. 135. és 152. jegyz.) kívül 1860 július végén „Lehetséges-e, hogy a franciák ostrommal bevegyék Londont?" címmel még egy cikket írt erről a témáról; ez a „New York Daily Tribune" 1860 aug. 11-i számában jelent meg (v. ö. 15. kot.). – *78*

[157] A „Moniteur universel" 1860 jul. 15-i száma csak egészen röviden számolt be Kinglake alsóházi beszédéről (v. ö. 153. jegyz.), és nem említette meg a bonapartista kormány politikájáról elhangzott leleplezéseket. – „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur universel" közölte a parlamenti tudósításokat és kormányrendeleteket. – *78*

[158] V. ö. Marx: „Vogt úr" (14. köt. 573–574. old.). – *79*

[159] A levelet Engels ceruzával írta az Ermen & Engels cég üzleti papírjára. – *80*

[160] V. o. Engels: „Garibaldi hadmozdulatai" (v. o. még 135. jegyz.) – *80–81*

[161] Engels 1860 október vége és 1861 januárja között írta meg „A vontcsovu puska története" c. cikksorozatot (15. kot.). – *80*

[162] Itáliai afféron Garibaldi katonai akciói értendők, amelyekkel Dél-Itáliát fel akarta szabadítani a nápolyi Bourbon-dinasztia uralma alól (v. ö. még 163. jegyz.). – *82*

[163] Engels 1860 szeptember elején írta meg a „Garibaldi előnyomulása" és a „Garibaldi Calabriában" c. cikkeket; Marx szeptember végén „Porosz ugyek – [Poroszország, Franciaország és Olaszország]" címmel írott cikkében (v. o. 15. kot.) tobbek kozott Turr István szerepevel is foglalkozott. – *82*

[164] A „Stimme des Volkes" c. német nyelvű chicagói munkás-napilapról van szó; megjelent 1860-ban, Weydemeyer szerkesztésében. – *82*

[165] Poroszország, a „fény országa" – kozkeletű poroszbarát fordulat; Poroszország protestantizmusára és állítólagos felvilágosultságára utal, szembeállítva Bajorország katolicizmusával és állítólagos obskurantizmusával. – *84*

[166] V. o Engels: „Garibaldi előnyomulása" (v. o. még 163. jegyz.). – *84*

[167] Augusztus vége es szeptember eleje kozott Marx két cikket írt a „New York Daily Tribune"-nak: „A gabonaárak – Az európai pénzugyi helyzet és a háborús előkészuletek – A keleti kérdés" és „A brit kereskedelem" (v. ö. 15. köt.). – *84*

[168] Az utóirat utolsó mondatát Marx a kézirat szerint csutortokon, 1860 szept. 2-án fúzte hozzá a levélhez. – *84*

[169] „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-től jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. Nehány éve címe: „The Guardian". – *85*

[170] Karl Wilhelm Eichhoff: „Berliner Polizei-Silhouetten", Berlin 1860. – *87 89 91*

[171] 1860 szeptembereben a sajtó hírt adott arról, hogy kuszobon áll az osztrák császár, az orosz car es Vilmos porosz regensherceg találkozója; erre 1860 októberében Varsóban sor is kerult. A kozeledési kísérlet celja az volt, hogy megakadályozzák Itália egyesítését és szembeforduljanak III. Napoleon II. Viktor Emánuel szárd királyt támogató kulpolitikájával. – Marx „Szent Szövetség"-nek nevezi ezt a kozeledést, utalva az 1815 szept. 26-án I. Sándor cár kezdeményezésére az I. Napóleon felett győztes hatalmakból alakult ellenforradalmi egyesulesre. Az 1815-os Szent Szovetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt, célja pedig minden haladó megmozdulás elfojtása Európában. – *87 142 316 367 403 622 636*

[172] In partibus (infidelium) (a hitetlenek tartományaiban) – a nem katolikus országokbeli egyhazmegyekbe kinevezett puspokok (címzetes puspokok) címének kiegészítése; átvitt ertelme. csak látszólag létező, sehol sem létező, mondvacsinált (méltóság, rang vagy hatalom). – *90 170*

[173] V. o. Engels· „Az angol onkéntes lovészek szemléje" (15. kot.). (V. o. még 175. jegyz.) – *90 98 100 535 544*

[174] Badeni hadjárat vagy birodalmi alkotmány-hadjárat – felkelés a frankfurti nemzetgyules által 1849 márc. 28-án hozott birodalmi alkotmány támogatására; először Drezdában,

majd a bajor Pfalzban, a porosz Rajna-tartomány egyes részeiben és végül Badenban tört ki. A birodalmi alkotmány-hadjárat volt az 1848–49-es német polgári demokratikus forradalom utolsó szakasza. Engels e harcokkal, amelyekben maga is részt vett, részletesen foglalkozik „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" és „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. írásaiban (v. ö. 7. és 8. kot.) (v. ö. még 845. jegyz.). – *90*

[175] „Az angol önkéntes lovészek szemléje" c. cikken kívül (v. ö. 173. jegyz.), amely első ízben az „Allgemeine Militarzeitung"-ban jelent meg, ugyanez a lap 1860 és 1864 között Engels következő cikkeit közölte még: „Egy angol önkéntes szemle" és „Anglia fegyveres erői Németországgal szemben" (v. ö. 15. kot.). A szerkesztőség Engels cikkeit rendszerint „F. E." jelzéssel tette közzé. – „Az angol önkéntes lovészek szemléjé"-t Engels lefordította angolra, és jelentéktelen változtatásokkal megjelentette a „Volunteer Journal"-ben. A cikkek később az „Essays Addressed to Volunteers" (Értekezések önkéntesek számára) c. gyűjteményben is megjelentek. – *90*

[176] Dana 1860 szept. 8-i leveléről van szó, amelyben surgősen cikket kért Marxtól a „New American Cyclopaedia" számára a hajóhadról (v. ö. 200. jegyz.). – „The New American Cyclopaedia" – tudományos enciklopédia, amelyet a „New York Daily Tribune" köréhez tartozó amerikai haladó polgári személyiségek adtak ki, George Ripley és Charles Anderson Dana szerkesztésében, az Egyesült Államok és Európa sok jelentős (nagyrészt haladó) tudósának bevonásával. A „Cyclopaedia" 16 kötetben 1858-tól 1863-ig jelent meg New Yorkban, a D. Appleton and Company kiadónál; változatlan új kiadása megjelent 1868–69-ben. Marxot a „Cyclopaedia" szerkesztősége a Marx által javasolt címszójegyzék alapján megbízta több (elsősorban katonai tárgyú) címszó megírásával. A címszók nagy részét Marx helyett Engels írta meg; a munkával kapcsolatos kérdéseket folyamatosan megbeszélték egymással. A címszók a szerző neve nélkül jelentek meg; csak a II., V. és XVI. kötet tartalmaz listát a munkatársakról. – Marx és Engels munkássága a „Cyclopaedia"-nál 1857 júliusától 1860 októberéig tartott. (Az ott megjelent cikkeik mindegyikét v. ö. 14. kot.) – *92 450 558 566*

[177] Valószínűleg utalás arra a tévesnek bizonyult értesülésre, miszerint Kossuth felkereste volna Garibaldit. Kossuth 1860 szeptemberében elhagyta ugyan Londont, de nem Garibaldihoz utazott Nápolyba, hanem Torinóba Klapkával és Telekivel. Szept. 11-én a magyar emigráns vezetők megegyeztek a piemonti kormányfővel, s Cavour arra kérte Kossuthot, beszélje le a Rómát megtámadni szándékozó Garibaldit tervéről. Erről Kossuth szept. 14-én írt Garibaldinak és Turrnek. E leveleket külön futár (Kupa ezredes) vitte Nápolyba, de válaszolatlanul maradtak. – Kossuth útja nem járt kudarccal, mert Cavour egy újabb olasz–osztrák háború esetére kedvező lehetőségeket ígért. Erre nem került sor, de Kossuth továbbra is makacsul hitt a szeptemberi torinói egyezkedés megvalósulásában. (V. ö. erről még 15. kot. 170–171. old.) – *92*

[178] V. ö. Borkheim: „Napoleon III und Preussen. Antwort eines deutschen Fluchtlings etc.", London 1860. – *93*

[179] Quirinal – Róma hét halmának egyike, ahol a pápa nyári lakja volt; 1870-től az olasz királyok rezidenciája. – *95*

[180] 1849-től, a Római Köztársaság bukásától 1870-ig francia csapatok tartották megszállva Rómát. – *95*

[181] V. ö. Engels: „Tuzérség" (v. ö. 14. kot.). – *97*

[182] Wigand 1852 márc. 20-i leveléről van szó, amelyben azt írta Marxnak, hogy a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 215. jegyz.) kiadása „olyan kockázat vállalása az állammal szemben", amely a „szóban forgó esetben teljesen haszontalan". – *97*

[183] Marx Ludwig Simon kispolgári demokratának 1852-ben a „New York Daily Tribune"-ban megjelent, Marx és Engels ellen irányuló cikkéből idézi ezeket a szavakat. V. ö. meg 465. old. és 705. jegyz. – *97*

[184] „L'Opinion nationale" – francia napilap, 1859-től 1874-ig jelent meg, alapította Adolphe Guéroult, III. Napóleon támogatásával; „liberális"-bonapartista lap. – *98*

[185] „The Observer" – konzervatív irányzatú hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban – *98*

[186] 1860 okt. 1-én Garibaldi csapatai a Volturno mellett legyőzték II. Ferenc nápolyi király hadseregét. Ezzel lényegében befejeződott Dél-Itália felszabadítása. – *99 101*

[187] „The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire" – angol katonai folyóirat, 1860-tól 1862-ig jelent meg Manchesterben. Engels 1860 augusztusától 1862 márciusáig munkatársa volt a lapnak, amely 1860 novembere és 1861 januárja között nyolc részletben közölte „A vontcsovű puska története" c. cikksorozatát (v. ö. 161., 175. jegyz., és 15. kot. 143. jegyz.). – *100*

[188] A „Times" 1860 szept. 24-i száma „A German Account of the Volunteers" címmel kivonatot közölt Engels „Az angol önkéntes lovészek szemléje" c. cikkéből. – *100*

[189] Garibaldinak ezek az életrajzi adatai későbbi pontosításra szorultak. – *100*

[190] V. ö. Adolf Kolatschek: „Die Juchheisten" (megjelent a „Stimmen der Zeit"-ban). Marx a „Vogt úr"-ban (14. köt. 424., 624–625. old.) kivonatokat közöl belőle. – „Stimmen der Zeit" – német havi folyóirat, 1858-tól 1862-ig jelent meg Gothában, majd Weimar–Lipcse–Heidelbergben és Bécs–Lipcsében, Kolatschek szerkesztésében; kispolgári demokrata irányzatú. – *100 102 105*

[191] August Brass: „Was Not ist. Eine politische Studie", Genf 1860. – *101*

[192] 1860 okt. 5-én a berlini kir. legfelsőbb bíróság értesítette Weber igazságügyi tanácsost, hogy – jóváhagyva a kir. kamarai bíróság végzését – elutasítja Marxnak a „National-zeitung" ellen benyújtott becsületsértési panaszát (v. ö. 15. jegyz., és 14. kot. 585–587 old.). – *102*

[193] Marx nem valósította meg azt a szándékát, hogy brosúrát publikáljon „On Prussian Justice" (A porosz igazságszolgáltatásról). – *102 544*

[194] V. ö. „Vogt úr", XI. fej.: „Egy per" (14. kot. 551–587. old.). – *103*

[195] Engels említett levele valószínűleg nem maradt fenn. – *104*

[196] Lommel 1860 ápr. 5-ről kelt nyilatkozatát 1860 ápr. 13-i levelével együtt kuldte el Marxnak. Lommel levelének egy részét Marx a „Vogt úr"-ban idézi (14. kot. 370. old.). – *104*

[197] „Mainzer Zeitung" – német napilap, ezzel a címmel 1802-től jelent meg Mainzban, 1848-ban Ludwig Bamberger volt a szerkesztője. – *105*

[198] Utalás Ludwig Bambergernek „Des Michael Pro Schriftenwechsel mit Thomas Contra, aus dem Jahre 1859" c. cikkére, amely a „Demokratische Studien"-ben jelent meg (v. ö. még 14. kot. 541–542. old.). – *105*

[199] V. ö. „Vogt úr", XII. fej.: „Mellékletek" (14. köt. 624. old.). – *106*

[200] V. ö. Engels: „Hajóhad", 14. köt. (V. ö. még 176. jegyz.) – *108*

[201] A levélben Marx nyilván véletlenül írt Poroszország helyett Lengyelországot; minden bizonnyal „Porosz ügyek – [Poroszország, Franciaország és Olaszország]" c. cikkére utal; a levélben említett többi cikk: „Oroszország felhasználja Ausztriát – A varsói találkozás" és „Feszült helyzet a pénzpiacon" (v. ö. 15. köt.). – *108*

[202] Marx a „Reform" szerkesztőségének küldött 1860 nov. 24-i nyilatkozatát másolatban mellékelte a levélhez. Ugyanezt a nyilatkozatot a „Volkszeitung"-nak és az „Allgemeine Zeitung"-nak is elküldte; az utóbbiban „Nyilatkozat" címmel 1860 dec. 1-én jelent meg (v. ö. 14. köt. 644–645. old.). – *110 549*

[203] „The Athenaeum, Journal of Literature, Science, and the Fine Arts" – irodalmi hetilap, 1837-től 1921-ig jelent meg Londonban. – *110*

[204] V. ö. Hegel: „Die Wissenschaft der Logik" és „Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. I. rész. Die Logik", Berlin 1840. – *112*

[205] Engels említett cikke nem maradt fenn, így nem lehetett megállapítani, hogy megjelent-e a „New York Daily Tribune"-ban. – *116*

[206] V. ö. Engels: „A francia haderő" (15. köt.); a cikket Engels 1861 januárjában írta a „New York Daily Tribune" számára, később azonban átdolgozta és az 1861 febr. 2-i „Volunteer Journal"-ban tette közzé. – *116*

[207] Edouard Simon „Le procès de M. Vogt avec la Gazette d'Augsbourg" c. cikkében, amely a „Revue contemporaine" 1860 febr. 15-i számában jelent meg, Engelst „le mouchard toujours affairé"-nek („mindig sürgölődő spicli"-nek) nevezte. Simon cikkében sokat idézett Techow leveléből (v. ö. 56. jegyz.). – *118*

[208] V. ö. Johann Fischart: „Geschichtklitterung etc.", III. fej. (v. ö. még 14. köt. 546. old.). – *118*

[209] V. ö. Freiligrath: „Zur Schillerfeier. 10 November 1859. Festlied der Deutschen in London". – *119 129*

[210] Engels említett cikke nem maradt fenn, így nem lehetett megállapítani, hogy megjelent-e a „New York Daily Tribune"-ban. – *120*

[211] „Londoner Litographierte Korrespondenz" – információs bulletin, megjelent Londonban, Max Schlesinger kiadásában. – *120*

[212] Itt és a következő bekezdésekben a „Vogt úr" terjesztésére szolgáló hirdetésekről van szó. – *120*

[213] „Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige" – a Német Könyvkereskedők Egyesületének lapja, megjelent 1834-től 1926-ig Lipcsében. – „Allgemeine Zeitung" – v. ö. 22. jegyz. – „Breslauer Zeitung" – német napilap, 1820-ban alapították Boroszlóban; a XIX. sz. ötvenes éveiben konzervatív irányzatú. – „Der Bund" – v. ö. 128. jegyz. – „Deutsche Allgemeine Zeitung" – 1843-

tól 1879-ig jelent meg Lipcsében; Bismarck politikáját támogatta. – „Frankfurter Journal" – v. ö. 72. jegyz. – „Hamburger Nachrichten" – 1792-ben Hamburgban alapított napilap. Az 1848–49-es forradalom idején a birodalmi alkotmányért síkraszálló burzsoázia érdekeit képviselte, a forradalom utáni reakció éveiben a porosz monarchia mellé állt. A XIX. sz. utolsó évtizedeiben Bismarck hivatalos orgánuma. – „Der Freischütz" – német politikai, irodalmi és művészeti lap, 1825-től 1878-ig jelent meg Hamburgban; kispolgári demokrata irányzatú. – „Reform" – v. ö. 72. jegyz. – „Karlsruher Zeitung" – v. ö. 63. jegyz. – „Kolnische Zeitung" – v. ö. 2. jegyz. – „Königsberger Hartung'sche Zeitung" – német polgári újság, ezzel a címmel 1850-től jelent meg Königsbergben; 1752-ben alapították, 1850-ig „Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung" címmel adták ki. – „Mannheimer Journal" – német napilap, 1790-ben alapították; ezzel a címmel 1837-től 1886-ig jelent meg Mannheimban. – „Nationalzeitung" – v. o. 15. jegyz. – „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. („Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt.) – „Publizist" – v. ö. 44. jegyz. – „Volkszeitung" – v. o. 27. jegyz. – „Ostdeutsche Post" – osztrák mérsékelt liberális napilap; 1848-tól 1866-ig jelent meg Bécsben. – „Die Presse" – osztrák liberális napilap; 1848-tól 1896-ig jelent meg Bécsben; több cikket és tudósítást közölt Marxtól (v. ö. még 272. jegyz.). – „Rostocker Zeitung" – német polgári napilap, 1711-ben alapították; ezzel a címmel 1847-től 1927-ig jelent meg Rostockban. – „Schwäbischer Merkur und Schwäbische Kronik" – német liberális napilap, 1785-től 1885-ig jelent meg Stuttgartban. – „Trier'sche Zeitung" – német napilap; 1757-ben alapították Trierben, ezzel a címmel 1815-től jelent meg; a negyvenes évek elején polgári radikális; 1843-tól Karl Grün befolyása alá kerult és az „igazi szocializmus" szócsövévé vált; 1851-ig jelent meg. – „Zeitung für Norddeutschland" – német napilap; 1848-tól 1872-ig jelent meg Hannoverban; liberális irányzatú. – „Neue Zürcher Zeitung" – svájci német napilap, 1780 óta jelenik meg Zürichben (1821-ig „Züricher Zeitung" címmel); liberális irányzatú; a XIX. sz. ötvenes–hatvanas éveiben Bonaparte-barát. – „Süddeutsche Zeitung" – poroszbarát újság, ezzel a címmel 1859-től 1862-ig jelent meg Münchenben. – „Morgenblatt für gebildete Leser" – kispolgári irodalmi napilap; 1807-től 1865-ig jelent meg Stuttgartban és Tubingenben. – „Wochenschrift des Nationalvereins" – német hetilap, a Nemzeti Egylet sajtószerve; ezzel a címmel 1860-tól 1865-ig jelent meg Koburgban. – „Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben" – német demokrata hetilap, 1851-től 1867-ig jelent meg Lipcsében, 1852 és 1865 között Robert Prutz szerkesztesében. – „Illustrierte Zeitung" – német hetilap; 1843-tól 1944-ig jelent meg Lipcsében; a XIX. sz. közepén mérsékelt liberális irányzatú. – „Das Ausland" – német tudományos szemle, kezdetben napilap, 1853-tól hetilap; 1828-tól 1893-ig jelent meg előbb Augsburgban, majd 1873-tól Stuttgartban; felvilágosult elveket hirdetett. – „Historische Deutsche Monatsschrift" – német havi folyóirat, Braunschweigban jelent meg. – *120*

214 „New Yorker Staatszeitung" – v. ö. 101. jegyz. – „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" – hetilap, német kispolgári emigránsok alapították New Yorkban 1852-ben; e címmel 1853 márc. 18-tól 1854 márc. 10-ig jelent meg; 1853-ban több cikket közölt, amelyek Marxot és híveit támadták. – „New Yorker Abendzeitung" – a német kispolgári emigránsok lapja; a XIX. sz. ötvenes éveiben jelent meg. – „The Times" – v. ö. 18. jegyz. – „The Athenaeum" – v. ö. 203. jegyz. – „Critic. Journal of British and Foreign Literature and the Arts" – angol irodalmi folyóirat, 1844-től 1863-ig jelent meg Londonban; liberális irányzatú – „The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art" – angol hetilap, 1855-től 1938-ig jelent meg Londonban; konzervatív. – „The Illustrated London News" – angol polgári liberális hetilap, 1842 ota jelenik meg Londonban. – *121*

[215] V. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (8. köt.). – Marx művének címe ironikus hasonlat Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínye és az 1799 nov. 9-i (brumaire 18-i) államcsíny között, melynek segítségével Bonaparte Napóleon mint első konzul diktátori hatalmat szerzett. – *121 124*

[216] Marx 1849-ben, amikor kiutasították Kölnből, könyvtárát Roland Danielsnél hagyta. A könyvek jegyzéke, Marx feljegyzéseivel együtt, fennmaradt. 1851-ben, Daniels letartóztatásakor (v. ö. 3. jegyz.) néhány könyv elveszett; a többit Karl Siebel segítségével Londonba küldték. – *121 137 154 550*

[217] V. ö. még Marx: „Vogt úr"; 14. köt. 627. old. – *121*

[218] V. ö. Engels: „A forradalom fejlődése Ausztriában" (15. köt.). – *122 130*

[219] Szemere Bertalan: „La Question hongroise (1848–1860)", Párizs 1860. (V. ö. még 114. jegyz.) – *122 486 492 525*

[220] Valószínűleg arról a két cikkről van szó, amelyek nem maradtak fenn, de amelyeket Marx 1860 dec. 5-i és 12-i leveleiben említ (v. ö. 205., 210. jegyz.). – *123*

[221] Kunigunda (Cunégonde) – Voltaire „Candide"-jának nőalakja, akinek gyengéd tisztaságát (és a hősnek iránta érzett vonzalmát) nem tudták kikezdeni azok a változatos kalandok, amelyek viszontagságos élete során megestek vele. – *126*

[222] V. ö. Lassalle: „Das System der erworbenen Rechte. Eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie", Lipcse 1861. – *126 149 164 170 174 184 187 190 195 199 206 209–210 581 583 585 588 594 609*

[223] A „Genfer Grenzpost" 1860 dec. 22-i számában megjelent a „Vogt úr" könyvkereskedői hirdetése, a tartalomjegyzék feltüntetésével együtt. – „Genfer Grenzpost. Eine Wochenschrift für Politik, Wissenschaft und Kunst" – német nyelvű hetilap; 1860-tól 1861-ig jelent meg Genfben, Brass szerkesztésében. – *128*

[224] A „Reform" 1860 dec. 10-i és dec. 19-i számaiban két kis cikket közölt a „Vogt úr"-ról. A lap dec. 15-i számának melléklete és dec. 19-i száma könyvkereskedői hirdetést is közölt, a tartalomjegyzék feltüntetésével együtt. – *128*

[225] A szelíd Kunigundán Ludwig Simon értendő (v. ö. még 221. jegyz.). – *128*

[226] Valószínűleg utalás Alfred Meissner „Žižka" c. versciklusának a vak Žižka bosszúvágyát idéző soraira (4. könyv 2. fej.). – *129*

[227] Kristálypalota (Üvegpalota) – a Londonban megrendezett első kereskedelmi és ipari világkiállítás (1851 május–október) számára üvegből és fémből emelt épület, amely az ipari haladást jelképezte (v. ö. még 40. jegyz.). – *129 373*

[228] Idézet Publius Terentius Afer „Andria" (Az androsi lány) c. színművéből. – *130 225 470*

[229] „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794 óta jelenik meg Londonban; a XIX. sz. derekán a radikális burzsoázia lapja. – *130*

[230] Marxnak és Engelsnek még voltak példányaik a „Leleplezések a kölni kommunistaperről" (v. ö. 3. jegyz.) 1853-as bostoni kiadásából. Ezeket és a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 215. jegyz.) néhány példányát eladásra átadták Petsch londoni könyvkereskedőnek. – *132–133 135 191*

[231] Tóby, akihez Marx Eduard Meyent hasonlítja, a „Punch" c. angol élclap címlapján levő kutya; v. ö. még 14. köt. 532–535. old. – *132 143*

[232] Meyen az említett cikkben („Die neue Denunziation Karl Vogt's durch K. Marx", megjelent a „Freischütz" 1860 dec. 27-i, 29-i és 1861 jan. 1-i számaiban) igyekezett cáfolni Marx állítását, hogy Vogt bonapartista ugynok, de bizonyítékokat nem tudott felhozni. – *132–133 135 550*

[233] Szójáték Greif rendőrtiszt nevével, utalással a griffmadárra. – *133*

[234] Uralkodóváltozás – I. Vilmos 1861 januárjában foglalta el a porosz trónt. Az 1857 okt. 23-i rendelet értelmében már előtte is helyettesítette kormányzati ügyekben fivérét, IV. Frigyes Vilmos királyt, 1858 okt. 7-én pedig királyi rendelettel régensherceg lett. – *133*

[235] V. o. erről Engels: „A forradalom fejlődése Ausztriában" (218. jegyz. és 15. kot. 129. jegyz.). – *133*

[236] 1860 novemberében Lincolnt, a koztársasági (republikánus) párt jeloltjét választották meg az Egyesült Államok elnokévé. A déli államok ezáltal veszélyeztetve látták azt a szabadságukat, hogy „másokat rabszolgává tehessenek", és ezt ürugyul használták fel az Uniótól való elszakadásra. 1860 december kozepén South-Carolina vált ki az Unióból; néhány napon belul követte a példáját Georgia, Florida, Mississippi, Alabama, Louisiana és Texas. (V. o. Marx: „Az amerikai kérdés Angliában", 15. köt.) – *134 166 574*

[237] „Magazin fur die Literatur des Auslandes" – német irodalmi hetilap, Berlinben alapította Joseph Lehman, ezzel a címmel 1881-ig jelent meg. 1879-től Lipcsében adták ki, címe 1881-ben „Magazin fur die Literatur des In- und Auslandes" lett, majd 1904-ben „Neues Magazin für Literatur". – *137*

[238] A szó latinul „calumnia". Marx a levélben a hatodik betű aláhúzásával a folyóiratban elkövetett sajtóhibára utal. – *138*

[239] Beta – Heinrich Bettziech irodalmi álneve. – *138*

[240] 1859-ben a „Gartenlaube" c. folyóirat 43. számában „B" jelzéssel megjelent Betának egy karcolata „Ferdinand Freiligrath" címmel, amelyben Freiligrath költői kudarcait igyekezett Marx befolyására visszavezetni. V. ö. még Marx 1859 nov. 19-i és nov. 26-i levelét Engelshez és Engels 1859 dec. 11-i v. 12-i levelét Marxhoz (29. kot.). – „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt" – német irodalmi hetilap, 1853-tól 1903-ig jelent meg Lipcsében, majd 1903-tól 1943-ig Berlinben. – „How do you do" – német nyelvű élclap, Beta szerkesztésében hetenként jelent meg Londonban; szerkesztője Louis Drucker volt. – *138*

[241] „Kolnischer Anzeiger und Rheinische Handelszeitung" – német napilap, a XIX. sz. hatvanas éveiben jelent meg. – *139*

[242] I. Vilmos trónra lépése alkalmából (v. o. 234. jegyz.) Poroszországban 1861 jan. 12-én amnesztiát bocsátottak ki a politikai emigránsok számára, amelynek alapján „akadálytalanul visszatérhettek a porosz államokba". Engels cikkeit erről a témáról Marx beküldte a „Times" és a „Standard" c. lapokhoz, amelyek azonban nem közölték. – *139 144 552*

[243] „Preussische Gerichtszeitung. Organ des Deutschen Juristentages" – német liberális hetilap, 1859-től 1866-ig jelent meg Berlinben, Hiersemenzel szerkesztésében, az 1861-es 44. számtól „Deutsche Gerichtszeitung" címmel. – *140*

[244] A porosz Landwehr-szabályzat szerint a katonai függelemsértéssel vádolt személyek a katonai bíróságok illetékessége alá tartoztak. Ez a rendelkezés azokra a Poroszországba visszatérő emigránsokra is kiterjedt, akik egykor a Landwehr kötelékébe tartoztak. – *140 171*

[245] I. Vilmos 1849-ben mint porosz herceg a badeni-pfalzi felkelés leverésére bevetett porosz csapatok főparancsnoka volt („Kartácsherceg"). – *140*

[246] „The Standard" – angol napilap, 1827-től az első világháborúig jelent meg Londonban; 1857-től a konzervatív párt lapja. – *141*

[247] „Rodbertus, v. Berg és L. Bucher nyilatkozata" Németország egyesítéséről 1861 január közepén jelent meg a német sajtóban. A szerzők, mint „Nagy-Németország" hívei, az egyesített Németország számára követelték Schleswig-Holsteint és Ausztriát, keleti-tengeri és északi-tengeri partsávokat, szabad kijárást a Földközi-tengerhez, valamint a Német Szövetség megszilárdítását. – *141 144*

[248] Loan society (kölcsönző egylet) – a munkás-segélyegyletek (friendly societyk) egyik válfaja. Az 1835-ben külön törvény által legalizált kölcsönző egyletek, amelyeknek pénzalapja, akárcsak a munkás-segélyegyletek esetében, tagsági járulékokból állt, célul tűzték ki, hogy a munkásoknak kedvező feltételek (alacsony százalék) biztosításával hitelt nyújtanak, amelyet részletekben fizethettek vissza. A kölcsön rendszerint nem haladhatta meg annak az összegnek a felét, amelyet az egyleti tag életbiztosításra befizetett. Kölcsönt kaphattak kívülállók is, de azoktól, akik nem voltak egyleti tagok, két megbízható kezest kértek. – *141 188 190 299 301 614*

[249] Engels erről a témáról írta „Mozgolódás Németországban" c. cikkét (v. ö. 15. köt.). – *142*

[250] Dana 1857 okt. 13-i levelében közölte Marxszal, hogy a „New York Daily Tribune" szerkesztősége a gazdasági válság miatt összes európai tudósítóinak felmondott, Marx és Tom Taylor kivételével. Dana felkérte Marxot, hogy hetenként csak egy cikket küldjön. – *143*

[251] Lassalle 1861 jan. 19-i levelében megkérdezte Marxtól, hogy mennyi tőkére lenne szükség egy lap alapításához; továbbá, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" hajdani szerkesztői közül ki lenne hajlandó ilyen célból esetleg visszatérni Németországba. Amikor Marx 1861 március végén – április elején Berlinben tartózkodott, Lassalle terve ismét szóba került. Marx és Engels leveleikben megvitatták a kérdést, és arra a következtetésre jutottak, hogy el kell utasítaniok Lassalle javaslatát, mert a feltételei elfogadhatatlanok. – A szóban forgó memoár feltehetően az az emlékirat, amelyet Lassalle Hatzfeld grófné 1856-ban lezárult válóperével kapcsolatban 1861 elején nyújtott be a porosz képviselőháznak, tiltakozva a grófnét ért vagyonkisajátítási sérelmek ellen. Az emlékirathoz csatolt függelékben élesen bírálta a reakciós porosz rendszert. – *143 145 149 151 153 157 159 170 554 565–566 577 579 651*

[252] A londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 4. jegyz.) 1849 szeptemberében bizottságot alakított a rászoruló német menekültek segélyezésére. Ez a „londoni szociáldemokrata menekültbizottság", amelynek Marx és Engels is tagjai voltak, havonként nyilvánosan számot adott tevékenységéről (v. ö. 7. köt. 497. skk. old.). Feltehető, hogy Eduard Meyen Borkheimnak írt megjegyzésével Marx és Engels bizottságbeli tevékenységét akarta kikezdeni. – *144*

[253] „La Nazione. Giornale politico quotidiano" – olasz napilap, 1859-től jelent meg Firenzében; Cavourt támogatta. – *147*

[254] „Courrier du Dimanche" – francia hetilap, e címmel 1858-tól 1866-ig jelent meg Párizsban Leymarie, majd Ganesco szerkesztésében; antibonapartista. – *147*

[255] Marx Kölnben maradt könyveinek Londonba küldésére (v. ö. 216. jegyz.) és a „habent sua fata libelli" mondásra (v. ö. 51. jegyz.) utal. – *147*

[256] „Preussisches Wochenblatt" – német hetilap, 1851-től 1861-ig jelent meg Berlinben; konzervatív. – „Berliner Revue. Sozialpolitische Wochenschrift" – német polgári hetilap, 1855-től 1871-ig jelent meg Berlinben. – *149*

[257] V. ö. Engels: „A francia haderő" (15. köt.); v. ö. még 206. jegyz. – *150*

[258] V. ö. Engels: „Értekezések önkéntesek számára" (15. köt.); v. ö. még 175. jegyz., és 15. köt. 143. jegyz. – *150 152*

[259] Intervenció Gaetában – 1860 szept. 6-án II. Ferenc, az utolsó nápolyi király 12 000 emberével Nápolyból a Gaeta-erődbe vonult vissza. A tenger felől 1861 jan. 19-ig francia hadihajók védték és megakadályozták a blokádot. A szárazföld felől Viktor Emánuel csapatai szállták meg Gaetát. Amikor III. Napóleon angol nyomásra visszarendelte a francia hadihajókat, a nápolyi flotta foglalta el a helyüket. 1861. febr. 13-án II. Ferenc kapitulációra kényszerült. – *152 553*

[260] A szíriai francia intervencióról v. ö. Marx: „Zavargások Szíriában – Az angol parlamenti ülésszak – A brit kereskedelem helyzete" (15. köt.). – *152*

[261] Valószínűleg a „Tägliche Deutsche Zeitung"-ról van szó (v. ö. 100. jegyz.). – *152*

[262] Mazzini levele Blindhez a „Hermann" 1861 febr. 23-i számában jelent meg „Italien und Deutschland" címmel. – *153*

[263] „The Globe and Traveller" – angol napilap, 1803-ban alapították Londonban; a whig-kormány idején kormánylap, 1866 óta konzervatív irányzatú. – *153*

[264] A londoni Német Egység és Szabadság elnevezésű egyletről van szó. – *153*

[265] „Nordstern" – német napilap, 1860-tól 1866-ig jelent meg Hamburgban; 1863-tól lassalleánus. – *153*

[266] „Der Beobachter" – német napilap, ezzel a címmel 1833-tól jelent meg Stuttgartban; a XIX. sz. hatvanas éveiben a kispolgári demokrácia sajtószerve „Ein Volksblatt aus Schwaben" alcímmel. – *153*

[267] V. ö. Marx: „Vogt úr", VII. fej.: „Az augsburgi hadjárat" (14. köt. 409–429. old.). – *154*

[268] V. ö. „Économistes-financiers du XVIIIe siècle etc." (A XVIII. század közgazdászai stb.), kiadta Eugène Daire, Párizs 1843. – *154*

[269] Caesar i. e. 49 őszétől háborút viselt Pompeius ellen a görögországi Épeiroszban. I. e. 48 nyarán Pompeius serege vereséget szenvedett a pharszaloszi csatában (Tesszália). Ezzel lezárult a római polgárháborúnak ez a szakasza. – *154*

[270] Marx 1861 febr. 28-tól márc. 16-ig látogatóban volt nagybátyjánál, Lion Philipsnél a hollandiai Zalt-Bommelban. Onnan Berlinbe ment, ahol ápr. 12-ig tartózkodott. Németországban még Elberfeldbe, Barmenba, Kölnbe és Trierbe is ellátogatott; ápr. 29-én tért vissza Londonba. – *154 649 651*

[271] V. ö. Cicero: „Pro Ligario". – *155*

[272] „Die Presse" – osztrák napilap; 1848-tól 1896-ig jelent meg Bécsben. Alapításakor a liberális burzsoázia mérsékelt szárnyának szócsöve volt; az 1848–49-es forradalom elfojtása után átmenetileg betiltották. A hatvanas évek elején a német nyelvű osztrák újságok közül a legnagyobb példányszámot érte el (30 000 előfizetője volt). Külpolitikai kérdésekben antibonapartista álláspontot képviselt, s az osztrák kormány reakciós belpolitikája ellen is fellépett. 1856-tól kezdve Friedländer német publicista szerkesztette, aki előzőleg a „Neue Oderzeitung" kiadója volt, melyben Marx 1855-ben mint a lap londoni tudósítója közreműködött. A „Presse" szerkesztősége ismételten felkérte Marxot, hogy küldjön tudósításokat, de Marx az ajánlatot csak 1861 októberében fogadta el, amikor a lap állást foglalt a Schmerling-kormány által Ausztriában bevezetett látszatalkotmány ellen. – A „Presse" szerkesztősége Marx cikkeit rendszerint „Londoni tudósítónktól" vagy „Eredeti tudósítónk" jelzéssel közölte. A cikkek tárgyalták Anglia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok kül- és belpolitikájának minden fontos kérdését, s vázolták a munkásosztály és a demokratikus mozgalom helyzetét ezekben az országokban. Marx számos tudósítása foglalkozott az amerikai polgárháborúval és annak európai és amerikai kihatásaival. A katonai akciók ismertetéséhez rendszerint Engels bocsátotta rendelkezésre az anyagot. Marx több mint egy évig működött közre a lapban; 52 cikke jelent meg, ezek közül kettő Marx és Engels közös munkája, egy cikk Engelstől való. A „Presse" számára írt cikkek és tudósítások jelentős részét a szerkesztőség nem közölte, ez volt a fő oka annak, hogy Marx 1862 végén megvált a laptól. – *155 188*

[273] Karl Heinrich Rau: „Lehrbuch der politischen Ökonomie etc.", Lipcse és Heidelberg 1860. – *156*

[274] Pfuel porosz tábornok parancsára az 1848-as poseni felkelés részvevőinek fejét kopaszra borotválták és kezüket meg fülüket pokolkővel megbélyegezték. Innen származik a „Neue Rheinische Zeitung"-ban használt gúnynév: „Pokolkövy" („von Höllenstein"). – *156*

[275] Az 1860-as porosz hadseregreformról (v. ö. 20. jegyz.), továbbá a nemesség adókiváltságainak eltörlésére (földbirtokadó-kiegyenlítésre) vonatkozó törvénytervezetről van szó; ez utóbbit a felsőház nem fogadta el. – *156*

[276] A porosz nemzetgyűlést, amelynek többsége a liberális centrum és a demokrata baloldal képviselőiből állt, 1848 máj. 22-ére hívták össze Berlinbe, hogy „a koronával egy alkotmányban kiegyezzen". Ezért nevezte Marx és Engels a képviselőket „kiegyezőknek", magát a nemzetgyűlést pedig „kiegyező gyűlésnek". A Brandenburg–Manteuffel-féle kormány ellenforradalmi államcsínye – coup d'état – alatt, 1848 decemberében, szétkergették a berlini porosz nemzetgyűlést. – *156 160*

[277] V. ö. Shakespeare: „Hamlet", III. felv. 1. szín. – *157*

[278] „Schlesische Zeitung" – német napilap, 1742-től 1945-ig jelent meg Boroszlóban; az 1848–49-es forradalom előtt és alatt alkotmányos monarchista irányzatú. – *158*

[279] Valószínűleg az 1861 jan. 21-i amnesztiával (v. ö. 242. jegyz.) kapcsolatban „Zur Auslegung des Amnestieerlasses" címmel 1861 máj. 1-én a „Preussische Gerichtszeitung"-ban névtelenül megjelent cikkről van szó; folytatását 1861 máj. 15-én közölték. – *158*

[280] Marx porosz állampolgárságának visszaállításáért folytatott kísérleteire utal. (V. ö. még 15. köt. 595–609. old.) – *158 177*

[281] Afganisztáni ügy – az 1861 márciusi parlamenti viták során Dunlop képviselő különbizottság megválasztását javasolta a Lord Palmerston által 1839-ben a parlament elé terjesztett afgán dokumentumok felülvizsgálására, s bebizonyította, hogy ezeket Palmerston meghamisította. 1861 márc. 19-i alsóházi beszédében Palmerston kijelentette, hogy az ügy elévült (v. ö. még 13. köt. 504. old. és 15. köt. 301. old.). – *159 374*

[282] [Dixi et] salvavi animam meam ([Megmondtam és] megmentettem a lelkemet) – bibliai eredetű, a római szónokoknál használatos beszédzáró szólam; v. ö. Biblia, Ezék. 3, 17–19., és Móz. I. 19, 17. – *159*

[283] V. ö. Richard Lepsius: „Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien", Berlin 1849–1860. – *159*

[284] V. ö. Biblia, Lukács 16, 19–31. – *160*

[285] Marx a „Vogt úr"-ban Lassalle-t Jakob Wiesenrieslernek is nevezi. – *160*

[286] Dharma – óind vallási tan, amely előírja az élet és a magatartás fő szabályait; itt ironikus utalás Lassalle „Das System der erworbenen Rechte" c. könyvére. – *160*

[287] A berlini porosz nemzetgyűlésnek burzsoá radikálisokból és baloldali liberálisokból álló balszárnyáról van szó (v. ö. még 276. jegyz.). – *160*

[288] „Königlich Preussischer Staatsanzeiger" – német napilap, ezzel a címmel 1851-től 1871-ig jelent meg Berlinben; a porosz kormány hivatalos lapja. – *161*

[289] „The London Gazette" – angol kormánypárti lap, 1666 óta jelenik meg, hetenként kétszer. – *161*

[290] V. ö. „Staats- und Gesellschaftslexikon." Kiadta Hermann Wagener, I–XXIII. köt. Berlin 1859–67. – *161*

[291] Marx 1848 szeptember 7-e és 10-e között Berlinben részt vett a porosz nemzetgyűlés egyik ülésén. (V. ö. még 276. jegyz.) – *161*

[292] Quantum mutatum ab illis! (Mennyire megváltozott!) V. ö. Vergilius: „Aeneis", II. ének 274. sor. – *161*

[293] A porosz Landtag felsőházáról és képviselőházáról – első és második kamarájáról – van szó. – *161*

[294] 1848 novemberében Martin von Simsont (akit Marx ironikusan Sámsonhoz hasonlít) és August Hergenhahnt birodalmi biztosi minőségben Berlinbe küldték, hogy elsimítsák a porosz király és a majna-frankfurti nemzetgyűlés közötti konfliktust (v. ö. 6. köt. 51. old.). – *161*

[295] A bibliai legenda szerint Sámson egy szamár állkapcsával ezer filiszteust semmisített meg. – *161*

[296] V. ö. Marx jellemzését Vinckéről a „Vogt úr"-ban (14. köt. 543–550. old.). – *162*

[297] Engels kb. 1861 máj. 20-tól 23-ig Londonban volt látogatóban Marxnál, aki tájékoztatta őt németországi útjának eredményeiről. – *163 579*

[298] Engels 1849-ben részt vett az elberfeldi felkelésben; a porosz kormány emiatt korozólevelet adott ki ellene (v. o. 6. kot.). 1849 június-júliusában Engels a badeni-pfalzi forradalmi seregben harcolt (v. o. 174. jegyz.). – *163*

[299] A Nemzeti Egyletnek (v. o. 30. jegyz.) Kinkel által vezetett londoni csoportjáról van szó. – *165 169 173 182 552*

[300] Az amerikai polgárháború idején, 1861 májusában, az északi államok kormánya parancsnoki tisztet ajánlott fel Garibaldinak a hadseregben. Garibaldi hangsúlyozta ugyan együttérzését az északi államokkal, de minthogy úgy vélte, csak kozonséges hatalmi harcról van szó, visszautasította az ajánlatot; hozzátette, hogy ha a polgárháború a négerek felszabadításáért folyik majd, hajlandó részt venni benne. – *165*

[301] Az amerikai alkotmány szerint az 1860 novemberében elnökké választott Lincoln 1861 márc. 4-én lépett hivatalba (v. o. 236. jegyz.). – *166*

[302] A Sumter-erőd 1861 ápr. 12-én esett el (v. ö. 15. kot. 310. old.). – *166 178*

[303] 1861 május–júniusában Blair ezredes St. Louisban (Missouri állam) néhány, nagyrészt németekből álló ezredet toborzott; ezek Lyon tábornok vezetésével kozulzárták Missouri – a rabszolgatartó államokkal rokonszenvező – kormányzójának a város kozelében levő táborát, lefegyverezték a csapatokat, s ezzel meghiúsították a fegyvertár és St. Louis városának elfoglalását. – *167*

[304] Az úgynevezett határállamok – Delaware, Missouri és Maryland –, valamint az onálló kozigazgatási egységet alkotó Washington a szecesszionistákkal (az Uniótól való elszakadás híveivel) való egyesulés ellen foglaltak állást. Kentucky állam kormányzója 1861 máj. 20-án semlegességi nyilatkozatot tett kozzé. V. ö. Marx: „A polgárháború az Egyesult Államokban" (15. kot.). – *167 574*

[305] 1860 szeptemberében MacDonald angol kapitányt Bonnban letartóztatták es a helyi hatósággal való szembeszegulés miatt eljárást indítottak ellene. Az angol kormány ezt az incidenst, amelyet csak 1861 májusában rendeztek, ürugyul használta fel a poroszellenes propaganda fokozására (v. ö. még 334. jegyz.). – *169 173 181 219 577*

[306] A „Volk"-ban kozolt „Gatherings from the Press" („Szemelvények a sajtóból") rovatszerűen, folytatólagosan jelent meg. Célja a „Hermann" (v. o. 43. jegyz.) nevetségessé tétele volt; ezt el is érte, és nagy szerepe volt abban, hogy Kinkel kivált a „Hermann" szerkesztőségéből. A rovat összeállításában Marx mellett Biscamp is részt vett. (V. o. 13. kot. 593–603. old.) – *170*

[307] Hatzfeld grófné 1861 jún. 14-i leveléről van szó. (V. o. meg 831. jegyz.) – *170*

[308] Az 1859-es amnesztia folytán szabadlábra kerult Blanqui 1861 elejéig Londonban élt, majd visszatért Párizsba. 1861 márciusában újból letartóztatták, és jún. 14-én négy evi bortonre és 500 frank pénzbírságra ítélték, azzal a váddal, hogy egy titkos társaság vezetője. 1861 márciusától júniusig a párizsi mazasi bortonben volt, igen rossz korülmények kozott (v. o. 577. old.); büntetését a párizsi St. Pelagie-bortonben kellett letoltenie. 1864-ben sikerult Brusszelbe, dr. Louis Watteau-hoz szoknie (v. o. még 831. és 835. jegyz.). – *170 577 587*

[309] Az amerikai rabszolgatartó ultetvényesek és a nagyburzsoázia teruleti igényei háborút robbantottak ki az Egyesult Államok és Mexikó kozott. A háborúban (1846–48) az Egyesult Államok meghódította a mexikói teruletnek csaknem a felét, így egész Texast, New Californiát és New Mexicót. – *170*

[310] Londoni jegyzőkonyv – 1852 máj. 8-án Oroszország, Ausztria, Anglia, Franciaország, Poroszország, valamint Svédország és Dánia szerződést írt alá a dán királyság trónutódlási rendjéről. A szerződés alapjául a fenti államok (kivéve Poroszországot) részvételével Londonban tartott konferencia 1860 aug. 2-i jegyzőkonyve szolgált, amely kimondta a dán koronabirtokok oszthatatlanságának elvét, beleértve (az ugyanakkor a Német Szovetséghez tartozó) Schleswiget és Holsteint; a cárt legitim dán trónkovetelőnek tekintette (mint az Oroszországban III. Péter néven uralkodott Károly Péter Ulrik holstein-gottorpi herceg utódát), a cár azonban lemondott dán trónutódlási jogairól Keresztélynek, Schleswig-Holstein-Sondenburg-Glucksburg hercegének a javára, akit VII. Frigyes utódának ismertek el. Ezen az alapon a cár a Glücksburg-uralkodóház kihalása esetén igényt támaszthatott a dán trónra. – *171*

[311] V. o. Biblia, Zsolt. 73. – *171 586 637*

[312] V. o. Marx: „Értéktobblet-elméletek", Harmadik rész. 11–13., 18–22., 30–31. old. –*172*

[313] Peirce tábornok parancsnoksága alatt álló északi csoportok 1861 jún. 10-én parancsot kaptak arra, hogy a virginiai Big Bethelből és Little Bethelből kergessék ki a konföderáltak előőrseit. A kulon-kulön előnyomuló csapatrészek, a sötétben ellenségnek vélvén a másikat, tuzet nyitottak egymásra. Az általános zúrzavar a konföderáltakra is átterjedt, akik visszavonultak Big Bethelbe. Peirce tábornok, miután Little Bethelben megsemmisítette az elhagyott tábort, tobb ízben hiába kísérletezett Big Bethel bevételével. – A „szabó" említése utalás a Grimm-mese „bátor kis szabójá"-ra. – *172 175*

[314] „Chivalry"-nek (lovagságnak) a déli államok rabszolgatartó ultetvényeseit neveztek. – *172*

[315] Kansasi história – Kansasban 1854–56-ig a rabszolgaság hívei, akik ezt a teruletet rabszolgatartó állammá akarták változtatni, fegyveres harcot folytattak a rabszolgatartás ellenzői, főleg a farmerek ellen. Bár az utóbbiak a háborúban ismételten győzelmet arattak, Kansas a rabszolgaság híveinek a kezén maradt, akik a konföderáltaktól fegyveres támogatást kaptak. De a lakosság többsége, amely folytatta a harcot, kovetelte, hogy Kansast mint szabad államot vegyék fel az Unióba. A kansasi háború valójában bevezetője volt az 1861-ben kitort polgárháborúnak. – Border ruffianeknek (határmenti garázdáknak) nevezték a rabszolgaság hívеit Missouriban, akik 1854 és 1858 kozott tobb ízben átlépték Kansas határát, hogy illegálisan szavazzanak és megfélemlítsék a rabszolgaság ellenfeleit. – *173*

[316] Hat déli rabszolgatartó állam – South-Carolina, Georgia, Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana – 1861 febr. 4-től márc. 16-ig Montgomeryben (Alabama állam) kongresszust tartott. A kongresszus kimondta egy rabszolgatartó állam, az ún. Konföderáció megalakítását, ideiglenes alkotmányt fogadott el, és Jefferson Davist választotta meg ideiglenes elnoknek. 1861 márc. 2-án Texas, májusban pedig a négy rabszolgatartó határállam – Virginia, Arkansas, North-Carolina és Tennessee – is csatlakozott a Konföderációhoz. – A déli államok szecessziós lázadásából bontakozott ki az 1861-től 1865-ig tartó amerikai polgárháború. (V. o. még 304. és 380. jegyz.) – *173 177 231 574*

[317] Júniusi felkelés – a párizsi munkások felkelése (1848 jún. 21-től jún. 26-ig). V. o. Marx: „A júniusi forradalom" (5. kot.). – Német kommunista egyleten a londoni Német Munkás Muvelődési Egylet (v. o. 4. jegyz.) értendő, francia egyleteken pedig a londoni francia emigránsok kulonféle egyletei. 1864-ben részei lettek az I. Internacionálé londoni francia szekciójának. – *174*

[318] Paris és Strasburg – itt: észak-amerikai helységek. – *175*

319 V. ö. Torquato Tasso: „Gerusalemme liberata", 1. ének. – *176*

320 V. ö. Lassalle 1861. júl. 1-i levelét Marxhoz. – *177*

321 Marx feltehetően már 1861 június–júliusában elkezdte írni „Az észak-amerikai polgárháború" c. cikkét és elkészült „A polgárháború az Egyesült Államokban" c. cikkének főbb részével is (v. ö. 15. köt.). – *177 188*

322 Harpers Ferry fontos katonai támaszpont volt a Potomac-folyó mentén. – *178*

323 Az öböl menti államok (gulfstates) – a Mexikói-öbölbe határos államok, amelyek 1861 februárjában csatlakoztak a Konföderációhoz (v. ö. 316. jegyz.). – *178 213*

324 Utalás Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínyére. V. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (8. köt.). V. ö. még 215. jegyz. – *179*

325 „Szegény fehérek" (poor whites) – így nevezték az Egyesült Államok rabszolgatartó államaiban a földnélküli fehéreket. Az ültetvényesek „white trash"-nek (fehér söpredék) is nevezték őket. (V. ö. 15. köt. 316., 480. old.) – *179 231 276*

326 Zuáv (zouave) – az algériai berberek kabil törzséhez tartozó egyik csoport franciásított neve. 1830-ban kis gyalogos hadsereget szerveztek belőlük, amely jelentős szerepet játszott Algéria francia gyarmatosításában (1830–70), a krími háborúban (1853–56) és az osztrák–olasz–francia háborúban (1859). – *179*

327 „The American Union" – amerikai hetilap, megjelent Georgia államban, 1848-tól 1867-ig Griffinben, majd 1867-től 1873-ig Maconban. – *179*

328 „The Macon Journal and Messenger" – amerikai napilap, megjelent Maconban (Georgia állam). – *179*

329 „The Augusta Chronicle and Sentinel" – amerikai napilap, ezzel a címmel 1785-től 1877-ig jelent meg Augustában (Georgia állam); a demokrata párt lapja. – *179*

330 „Mobile Adverstiser and Register" – amerikai újság, ezzel a címmel 1861-től 1863-ig jelent meg Mobile-ben (Alabama állam). – *180*

331 „The North Alabamian" – amerikai hetilap, ezzel a címmel 1831-től 1907-ig jelent meg Tuscumbiában (Alabama állam). – *180*

332 „The Jackson Mississippian" – amerikai újság, megjelent 1832-től 1865-ig Jacksonban (Mississippi állam). – „The Vicksburg Whig" – amerikai újság, megjelent 1839-től 1863-ig Vikcksburgban (Mississippi állam). – *180*

333 „The New Orleans True Delta" – amerikai újság, megjelent 1835-től 1866-ig New Orleansban (Louisiana állam). – *180*

334 Koburgi orákulumon Marx valószínűleg Rudolf von Bennigsent, a Német Nemzeti Egylet (v. ö. 30. jegyz.) elnökét érti. Zerffinek az angol „Star"-ban és „Globe"-ban megjelent cikke, amelyben védelmébe vette MacDonaldot (v. ö. 305. jegyz.), elégedetlenséget keltett a Nemzeti Egyletben és konfliktust váltott ki az egylet londoni csoportjában (v. ö. 299. jegyz.). – *181*

[335] A második iparı világkıállítást 1862 májusától novemberig tartották Londonban. – *181 227–228 239 243 273*

[336] „Békaegérharc" (Batrakhomuomakhia) – eredetileg egy ógorog komikus-parodisztikus eposz neve, amelyet sokáig az „Iliász"-szal és az „Odüsszeia"-val együtt Homérosznak tulajdonítottak. – *182*

[337] „Kladderadatsch" – német szatirikus hetilap, 1848-tól 1944-ig jelent meg Berlinben; alapította David Kalisch. – *182*

[338] „Thusnelda. Teutonisch-satyrisch-humoristisches Klatschblatt" – a német kispolgári emigráció folyóirata, megjelent 1861-ben Londonban. – *185*

[339] Gurzenich – kolni díszterem, ahol ünnepélyeket és gyüléseket rendeztek. – *185*

[340] V. o. Marx: „Az amerikai kérdés Angliában" és „A brit gyapotkereskedelem" (15. kot.). – *186 188*

[341] A British Association for the Advancement of Science (A Tudomány Előmozdítására alakult Brit Társulat), amely 1831 óta áll fenn, évi kozgyűléseinek anyagát évi beszámolók formájában teszi kozzé. Marx 1861 augusztus végétől szeptember kozepéig Manchesterben tartózkodott Engelsnél, és részt vett a társulat kozgazdasági és statisztikai szakosztályának ülésén, amelyet az 1861 szept. 4-e és 11-e kozott lezajlott 31. évi kozgyülés során tartottak. – *186 242*

[342] Forradalmi pénzek – Kinkel és a kispolgári emigráció más vezérei próbáltak egy úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcsönre gyújtést szervezni. Ebből a célból Kinkel 1851 szeptemberében az Egyesült Államokba utazott. A kolcson segítségével azonnali forradalmat szándékoztak kirobbantani Németországban, de a „forradalmi kolcson" kísérlete megbukott. Marx és Engels tobb ízben kigúnyolták Kinkel kalandor otletét, mert károsnak és meddőnek tartottak minden olyan kísérletet, amely forradalom mesterséges előidézését túzte ki célul a forradalmi mozgalom lanyhulása idején. – *187 430 478*

[343] Engels 1861 okt. 3-tól a hónap végéig Németországban, rokonainál toltotte a szabadságát. – *187*

[344] „Berliner Reform" – német napilap, a kispolgári demokraták sajtóorgánuma, 1861-től 1868-ig jelent meg Berlinben. – *187*

[345] V. o. 14. kot. 336–337. old. – *189*

[346] V. o. Marx: „A londoni »Times« és Lord Palmerston" (15. kot.). – *190*

[347] Feltehetően a „. . . huzagolt csövű ágyúk ama két rendszeréről" van szó (Armstrong- és Whitworth-ágyú), „amelyek Angliában ma az elsőbbségért küzdenek" (v. o. 15. kot. 32. old.). – *190*

[348] [Ecce] iterum Crispinus ([íme] ugyanaz a Crispinus) – v. o. Juvenalis: „Satirae", IV. (Átvitt értelme: megint ugyanaz a személy vagy dolog.) – *191*

[349] Utalás a bonapartista Franciaország 1861 őszi pénzugyi válságára. Az államkincstár deficitje ebben az időben korülbelül egymilliárd frankra rúgott. V. o. még Marx: „Monsieur Fould" és „Franciaország pénzugyi helyzete" (15. kot.). – *191 194*

[350] I Vilmos egy emlekmu leleplezése alkalmából 1861 november kozepén Boroszloban tarto zkodott. – *192*

[351] „Demokraták ellen csak a katonasag segít" – Wilhelm von Merckels „Die funfte Zunft" c. versének záro szavai. Kulonosen ismertté vált ez a mondás egy 1848-ban Berlinben kiadott brosúra címe által, szerzójenek Gustav von Griesheim ezredest tartották. – *192*

[352] 1861 nov 8-án a „San Jacinto" észak-amerikai hadihajo kapitanya átkutatta a „Trent" angol postahajot, amely útban volt Európába, és letartoztatta Slidellt és Masont, a deli Konfoderáció párizsi, ill. londoni nagykovetét, valamint titkáraikat. (V. o 15. kot 366–368. old.) – Minthogy a „Trent"-konfliktust az angol burzsoázia urugyul használta fel arra, hogy háborút készítsen elő az északi államok ellen, az Egyesult Államok kormánya, hogy Anglhaval fennálló kapcsolataiban a további bonyodalmakat elkerulje, 1861. dec. 25–26-i ulésén elhatározta a déli államok két letartóztatott megbizottjának szabadon bocsátását, 1862 január elején egy angol gozos fedélzetére kísérték őket. Ezt kovetően Russell bejelentette, hogy az angol kormány befejezettnek nyilvánítja a „Trent"-ugyet. (V. o. még 15. kot. 416., 421. old.) – *194 225*

[353] A cári kormány 1857 áprilisában eletfogytiglani szibériai számuzetesre ítelte Bakunyint, aki, miután tobbszor hiába folyamodott kegyelemért II. Sándor cárhoz, 1861 áprilisában Japán on es Kalifornián át Angliaba szokott 1861 végén érkezett meg Londonba – *194*

[354] 1861 decemberében tartották a porosz Landtag képviselőházi választasait A haladópárt (v. o. 357. jegyz.) 109, a jobboldali úgynevezett konstitucionális liberálisok 95, a konzervatívok pedig 15 helyet kaptak. – *194*

[355] A szoban forgo cikk „Varnhagen und seine »Pulverkammer«" címmel a „Neue Preussische Zeitung" 1861 nov 24-i szamanak mellékleteben jelent meg. – *194*

[356] Corpus juris (civilis) – azon gyujtemények osszefoglaló neve, amelyek a romai jognak fennallo jogszabályokból, valamint jogkommentárokból es kivonatokból szerkesztett, a VI. században Justinianus kelet-római császár alatt torvényeróre emelkedett osszeállítasat tartalmazzák. – *195*

[357] „Haladópárti" demokratizmus – utalás a haladópárt választási gyozelmere (v. o 354. jegyz.) – A haladopart 1861 junIusában alakult, a porosz burzsoázia jelentós részét képviselte, kovetelte Nemetország egyesitését porosz vezetés alatt, és mindennemu liberális reformelőfeltételeket a felsőház megreformalását tekintette. Programjában demokratikus kovetelések nem szerepeltek. – *195 290*

[358] Marx 1861 augusztus végetol szeptember kozepéig Engelsnél tartózkodott Manchesterben – *198*

[359] Tally-man (tallyman) az Anglhaban megtelepedett, tobbnyire skociai származású textilkereskedok neve, akik felhajtok utjan, reszletre árusítanak – *198*

[360] V. o Marx: „A »Trent«-eset" (15. kot.). – *199*

[361] A sheriff-birosag (Sheriff Court) Londonban és Nagy-Britannia nehány más varosában mukodott Regi angol igazságszolgaltatási intézmény, amely azonban a múlt század derekán mar csak kisebb jelentóségu polgári perekben ítélkezett. Elsosorban kártérítesi keresetek tartoztak hozza, amelyekben nem fizetes eseten kenyszerbehajtási jogkore volt. – *200 204*

[362] Ez a levél valószínűleg nem maradt fenn. – *201*

[363] A Korona ügyészeinek (Law Officers of the Crown) a bíróság legfőbb képviselőit nevezik Angliában: az Attorney Generalt (koronaügyészt) és a Solicitor Generalt (főállamügyészt). (V. ö. még Marx: „Az angol–amerikai viszály", 15. köt.) – *202*

[364] „Cobbett's Weekly Political Register" – angol radikális hetilap, Londonban jelent meg 1802-től 1835-ig. – *202*

[365] „Truly English minister" („igazi angol miniszter") – így nevezte Lord John Russell Palmerston külügyminisztert az 1850 jún. 25-i alsóházi ülésen a Pacifico kereskedő esetével összefüggésben kirobbant angol–görög konfliktus idején tanúsított magatartása miatt. Pacifico portugál születésű angol kereskedő házát Athénban 1847-ben felégették. Ezt Palmerston 1850-ben ürügyül használta fel arra, hogy az angol flottát Görögország ellen indítsa és ultimátumot küldjön a görög kormánynak. – A fent említett ülésen tartott agresszív parlamenti beszédében Palmerston igazolta Anglia eljárását, és az angol polgárt, akinek a tekintélyét szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgáraihoz hasonlította. – *202*

[366] Párizsi deklaráció – utalás a nemzetközi tengeri jog alapelveivel kapcsolatban a párizsi kongresszuson 1856 ápr. 16-án elfogadott nyilatkozatra, amely megtiltotta a hajók elkobzását, és szavatolta a semleges államok kereskedelmi hajóinak védelmét a hadviselő hatalmak támadásaival szemben. A nyilatkozat elfogadása Oroszország diplomáciai sikere volt, mivel Oroszország 1780 óta fellépett Angliának azzal az igényével szemben, amelyet semleges államok hajóinak ellenőrzési és elkobzási jogára nézve támasztott. – *202*

[367] Az 1815 máj. 19-én Londonban Oroszország, Anglia és Németalföld között létrejött egyezmény szerint Oroszország kártérítést kap azokért a háborús költségekért, amelyek a napóleoni csapatoknak a holland és a belga tartományokból történt kiűzéséből keletkeztek. Az angol és a németalföldi kormány kötelezték magukat, hogy térítésként megfizetik az orosz kormány Németalföldön felvett kölcsönének egy részét és az 1861 jan. 1-ig ki nem fizetett kamatokat. – Külön cikkelyben leszögezték, hogy a fizetéseket beszüntetik, ha a belga tartományok elszakadnak Németalföldtől. Az 1830-as forradalom és a független belga állam megalakulása után Németalföld kormánya beszüntette a fizetéseket. Palmerston azonban 1831 nov. 16-án az angol kormány nevében új megállapodást kötött Oroszországgal, amely megerősítette Anglia korábbi pénzügyi kötelezettségeit. – *203*

[368] Utalás Rodomonte nagyotmondó fecsegőre, Ariosto „L'Orlando furioso" c. művének egyik alakjára. – *203*

[369] A „Free Press"-ről van szó (v. ö. 24. jegyz.). – *206*

[370] A „Bakunin" c. cikk 1862 márc. 5-én jelent meg a „Free Press"-ben, aláírás nélkül. – *206*

[371] Az északi államok az amerikai polgárháború alatt flottájukkal blokád alá helyezték a Délt, a gyapotszállítmányoknak vége szakadt, és gyapotválság lépett fel. A gyapothiány egy túltermelési válság előestéjén keletkezett és egybeolvadt vele. Európa gyapotiparának nagy része megbénult, és jelentősen rosszabbodott a munkások helyzete. V. ö. Marx: „Az angliai válság" (15. köt.). – *207* ‡*210 254 273*

[372] V. ö. Marx: „Frémont elmozdítása" (15. köt.). – *208*

[373] „The New York Herald" – amerikai angol nyelvű hetilap, a köztársasági párt lapja; 1835-től 1924-ig jelent meg New Yorkban, majd egyesült a „New York Tribune"-nal („New York Herald Tribune"). – *208*

[374] V. ö. Marx: „Amerikai ügyek" (15. köt.). – *208*

[375] A kereskedelemügyi minisztérium 1861. évi jelentéséről van szó, amely az „Economist" 1862 márc. 1-i számának mellékleteként jelent meg. Az idézett adatok az „Export of British an Irish Produce and Manufactures" c. fejezetből valók. – *208 213*

[376] V. ö. Marx és Engels: „Az amerikai polgárháború" (15. köt.). V. ö. még 384. jegyz. – *210*

[377] A Bull Run-folyónál, a Washingtontól délnyugatra fekvő Manassas város közelében zajlott le 1861 júl. 21-én az amerikai polgárháború első jelentékeny ütközete, amelyben a déli államok győzelmet arattak az északi államok számszerűen fölényben levő, de rosszul felszerelt csapatai fölött. (V. ö. még 441. jegyz.) – *210*

[378] A Távol-Keleten a brit gyarmati terjeszkedés a cári Oroszország hódító törekvéseibe ütközött. Az angol uralkodó körök, amelyek az ötvenes évek óta fokozatosan behatoltak Kínába és Japánba, egy Oroszország elleni háborúban fel akarván használni a kínai és japán kikötőket, Oroszország újabb hódítási tervéről szóló rémhírekkel próbálták ezeket az országokat maguk mellé állítani. A cári kormány viszont Csuzima japán sziget meghódításával kísérletezett, de az Angliával való esetleges konfliktust elkerülendő, a kísérletet feladta. – *212*

[379] A gazdag kaliforniai és ausztráliai aranylelőhelyek felfedezése (1848-ban, ill. 1851-ben) nagyban növelte az árukeresletet, és új beruházásokat eredményezett a termelésben; a nemzetközi kereskedelem is fellendült. – *212*

[380] Az úgynevezett határállamok (Border States) a következők voltak: Virginia, North-Carolina, Tennessee, Kentucky, Missouri és Arkansas (v. ö. még 316. jegyz.). – *213 235 260 287*

[381] „Mexican Blue Book" (Mexikói Kékkönyv) – Marx a „Correspondence Relative to the Affairs of Mexico" c. kiadványt (London 1862) nevezi így. – *213*

[382] A mexikói kongresszus 1861 júl. 17-i dekrétumával két évre felfüggesztette a külföldi adósságok törlesztését. A legjobban érdekelt országok, Anglia, Spanyolország és Franciaország, 1861 okt. 31-én egyezményt írtak alá egy közös mexikói intervenció céljából. A mexikói kormány, hogy megakadályozza a háborút, 1861 novemberében visszavonta a dekrétumot. V. ö. Marx: „A mexikói intervenció" (15. köt.). – *214 322*

[383] A tétel valószínűleg Ure: „The Philosophy of Manufactures etc." (London 1835) c. művében szerepel. – *215*

[384] „Az amerikai polgárháború" c. cikkről (v. ö. 376. jegyz.) van szó, amelynek eredetileg a „New York Daily Tribune"-ban kellett volna megjelennie. Engels egyidejűleg a „Volunteer Journal"-nek is megküldte, ahol 1862 márc. 14-én „A háború Amerikában" címmel közölték. Minthogy a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem fogadta el a cikket, Marx németre fordította, és néhány kiegészítéssel megküldte a „Pressé"-nek; itt „Az amerikai polgárháború" címmel 1862 márc. 26-án és 27-én jelent meg. – *216 218*

[385] Marx 1862 márc. 30-tól ápr. 25-ig nem Londonban, hanem Engelsnél tartózkodott Manchesterben. – *218*

[386] Friedländer levele Marxhoz valószínűleg nem maradt fenn. – *218 221*

[387] A második londoni ipari világkiállítás megnyitásáról van szó (v. ö. 335. jegyz.). – *218*

[388] V. o. Goethe: „Faust", I. rész (Studierzimmer). – *218*

[389] A Corinth melletti csata 1862 ápr. 6–7-én zajlott le. Ápr. 6-án a Grant parancsnoksága alatt harcoló északi csapatok vereséget szenvedtek a Beauregard vezette déliektől. Másnap az északiak ellentámadásba mentek át és visszavonulásra kényszerítették a délieket *218 222*

[390] V. ó. Vico: „Principi di scienza nuova d'intorno comune nature delle nazioni", I kiad. Nápoly 1725. – *218*

[391] V. o. Horatius: „Epistulae ad Pisones" („Ars poëtica"), 79. sor. – *219*

[392] Johann Heinrich von Madler: „Der Wunderbau des Weltalls, oder Populare Astronomie" Berlin 1861. – *219*

[393] A „Gartenlaube" 1862. évi 2. és 3. számában jelent meg Heinrich Beta „Ein Nichtamnestierter" c. cikke. – *219*

[394] „Manchester Daily Examiner & Times" – angol liberális újság, 1848-ban jött létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásából; a negyvenes–otvenes években a szabadkereskedelmet támogatta. 1894-ig jelent meg, kulonbozó címekkel. – *221*

[395] V. ó. „Report of the Commissioners Appointed to Inquire into the Organization of the Indian Army", London 1859. – *222*

[396] V. ó. Clausewitz: „Vom Kriege" („Das Gefecht"), Berlin 1832. – *222*

[397] A levélben foglalt kozlések és a hadműveletek elemzése belekerult Marx: „Az angol sajtó és New Orleans eleste", valamint Marx és Engels: „Az amerikai hadszíntér helyzete" c. cikkébe (v. o. 15. kot.). – *222*

[398] 1862 márc. 8-án a Hampton Roads-i obolben csata zajlott le a déli államok „Merrimac" elnevezésű első páncéloshajója és az északi államok fahajókból álló flottillája kozott. A harc folyamán az északi államok fregattjai kozul a „Cumberland" és a „Congress" megsemmisült, a tobbi pedig súlyosan megsérult. Márc. 9-én reggel megérkezett a „Monitor", az északi államok páncéloshajója, és négy órán át tartó harcban menekulésre kényszerítette a „Merrimac"-ot. A „Monitor" tüzérsége – eltérően a „Merrimac"-etol – a hajó kozépső részében egy páncélozott forgótoronyban volt elhelyezve. – *223*

[399] Marx valószínúleg a „Morning Star" 1862 máj. 5-i számában megjelent kozleményre utal. – *223*

[400] „The Morning Herald" – angol napilap, 1780-tól 1869-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. – *223*

[401] A porosz király 1862 márc. 11-én feloszlatta a képviselőházat, amely kovetelte a kormány hatékonyabb ellenőrzését és megtagadta hozzájárulását a katonai koltségvetés felemeléséhez (v. o. 20. és 275. jegyz.). A király új választásokat tuzott ki; az 1862 ápr. 28-án és máj. 5-én megtartott választások, az 1861 decemberiekhez (v. o. 354. jegyz.) hasonlóan, a haladópárt győzelmével végződtek. – *223 229*

[402] „Hamburger Korrespondent" – „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten", 1868 óta „Hamburgischer Korrespondent" – monarchista német napilap, 1731-től 1923-ig jelent meg Hamburgban. – *223*

[403] „Le Siècle" – francia napilap; 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban; a negyvenes években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia, az ötvenes években a mérsékelt republikánusok lapja; 1870–71-ben egyidejűleg Párizsban és Tours-ban, majd Bordeaux-ban jelent meg. – „Le Temps" – konzervatív francia napilap, a nagyburzsoázia sajtószerve; 1861-től 1943-ig jelent meg Párizsban. – „Le Progrès de Lyon" – francia polgári napilap; 1860-tól jelent meg Lyonban. – A magyar forradalmi emigráció képviselői 1862 áprilisában a fent említett lapokban nyilatkozatot tettek közzé a vezető köreikben mutatkozó nézeteltérésekről. – *224*

[404] Palais Royal (királyi palota) – ez volt az ötvenes években Napóleon herceg (Plon-Plon) székhelye Párizsban (v. ö. 506. jegyz.). – *224*

[405] A mexikói intervencióról (1861–67) van szó. Ez Anglia, Franciaország és Spanyolország fegyveres beavatkozása volt azzal a céllal, hogy Juárez progresszív kormányát megdöntsék, és a mexikói köztársaságot az európai nagyhatalmak gyarmatává változtassák. Terveik szerint Mexikót felvonulási területnek akarták felhasználni az amerikai polgárháborúba való beavatkozáshoz és a rabszolgatartó államok támogatásához, azonban hamarosan ellentétek támadtak a hatalmak között. Ennek következményeként Anglia és Spanyolország 1862 áprilisában visszavonták csapataikat. A francia intervenciósok folytatták hódító hadműveleteiket és – miután 1863 nyarán elfoglalták México Cityt – 1864-ben proklamálták a mexikói császárságot III. Napóleon védencével, Miksa osztrák főhercegge l az élén. V. ö. még 382. jegyz. és Marx: „Egy nemzetközi Mirès-ügy" (15. kot.). – *225 233 312*

[406] Hinterwaldlerek – így nevezték az első amerikai telepeseket, akik megműveletlen, erdős helyeket tettek lakhatóvá. Átvitt értelemben: vidékiek, elmaradottak, Kukutyinba valók. – *227*

[407] Rudolf Schramm Striegau képviselője volt az 1848-as porosz nemzetgyűlésben. V. ö. Marx és Engels jellemzését Schrammról a „Számkivetés nagyjai"-ban (8. köt. 257–258., 315. old.). – *229*

[408] Az északiak csapatai 1862 máj. 1-én vonultak be New Orleansba. Ezt a nagy katonai győzelmet, a déli Konföderáció egyik legfontosabb politikai és katonai centrumának elfoglalását Marx és Engels részletesen elemezték (v. ö. Marx: „Az angol sajtó és New Orleans eleste", 15. köt., valamint Marx és Engels: „Az amerikai hadszíntér helyzete", 15. köt.). (V. ö. még 397. jegyz.) – *230*

[409] Victrix causa diis [placuit, sed victa Catoni] (Isten a győztes ügyet [Cato a vesztest igazolja]). V. ö. Lucanus: „Pharsalia", I. ének 128. sor. – *231*

[410] III. Napóleon ellen az itáliai forradalmárok több merényletet szerveztek, mert megszegte az itáliai felszabadító mozgalom támogatására tett ígéreteit; így 1855 áprilisában Pianori pisztolyos, 1858 januárjában Orsini pokolgépes merényletet kísérelt meg ellene. Orsinit 1858 márc. 13-án Párizsban kivégezték. – *232*

[411] A déliek a Virginia állambeli Norfolk tengeri támaszpont feladása után 1862 máj. 11-én felrobbantották a „Merrimac" páncéloshajót (v. ö. 398. jegyz.). (V. ö. még Engels: „Az amerikai polgárháború és a páncélos és koshajók", 15. kot.) – *232*

[412] Coercion bills (kényszer-törvényjavaslatok) – az angol parlament 1833-ban és 1847-ben hozott kivételes törvényeket az ír nemzeti mozgalom letörésére; ostromállapotot vezettek be Írországban és az angol hatóságokat rendkívüli teljhatalommal ruházták fel. – *232*

[413] A „Times" 1862 máj. 27-i számában „The Civil War in America" (A polgárháború Amerikában) címmel megjelent cikkről van szó. – *232*

[414] Az „Economist" 1862 máj. 24-i számában „Extent and Bearing of Federal Success" címmel megjelent cikkről van szó. – *233*

[415] Morrill-tarifa – védővámos tarifa, Morrill republikánus képviselő terjesztette a kongresszus elé; a képviselőház 1860 máj. 10-én elfogadta, majd 1861 máj. 2-án a szenátus jóváhagyása után törvényerőre emelkedett; a vámilleték jelentős emelkedését irányozta elő az Egyesült Államokban. – *233*

[416] A „Times" 1862 máj. 29-i számának „Amerikai ügyek" c. rovatában megjelent James Spence cikke az amerikai polgárháborúról; a cikkíró feltevése szerint Halleck tábornokot csapatainak rossz állapota, a hőség és megbetegedések akadályozták a gyorsabb előnyomulásban. – *234–235*

[417] Engels a számokat Spence 1862 jún. 4-i „Times"-beli cikkéből vette. – *235*

[418] „Embrassez-vous et que cela finisse!" (Öleljétek át egymást, és legyen vége [a vitának]) – Lamourette Ivoni püspök, a törvényhozó gyűlés képviselője 1792 júliusában, a francia forradalom idején, azt javasolta a szemben álló pártoknak, hogy testvéri csókkal (Lamourette békecsókja) zárják le vitáikat. – Engels a sikertelen kísérlet felidézésével az 1862 máj. 19-én összeült porosz képviselőház vitáira utal (v. ö. 401. jegyz.). – *236*

[419] Kurhesseni história – a hesseni választófejedelemség képviselőháza 1850 óta követelte az 1831-es mérsékelten liberális alkotmány visszaállítását; emiatt konfliktusba keveredett I. Frigyes Vilmos választófejedelemmel és reakciós miniszterével, Hassenpfluggal. Poroszország fenyegetése, hogy beavatkozik a konfliktusba, 1862 júniusában az alkotmány visszaállítását eredményezte. – *236*

[420] V. ö. Lassalle: „Herr Julian Schmidt der Literarhistoriker mit Setzer-Scholien herausgegeben", Berlin 1862. A könyvben a „betűszedő" és a „betűszedő neje" magyarázzák, elemzik és bírálják Schmidt „Geschichte der deutschen Literatur" (A német irodalom története) c. művét. – *238 240 248*

[421] V. ö. Hobbes: „Elementa philosophica. De cive", Előszó, és „Leviathan" XIII–XIV. fej., valamint Hegel: „Phänomenologie des Geistes", Berlin 1832. – *240*

[422] A „Times" 1862 jún. 18-i számában John Stuart Glennie tollából nekrológ jelent meg Henry Thomas Buckle-ról. – *240*

[123] Quesnay „Tableau Économique"-ja első ízben 1758-ban jelent meg. Marx a „Physiocrates" c. kiadványt használta (kiadta Eugène Daire, I. rész, Párizs 1846), amely magában foglalta Quesnay „Analyse du tableau économique"-ját (1766). – *240 347*

[424] V. ö. Lassalle: „Über Verfassungswesen. Ein Vortrag gehalten in einem Berliner Bürger-Bezirks-Verein" és „Die Philosophie Fichte's und die Bedeutung des Deutschen Volksgeistes." Lassalle brosúrái 1862-ben jelentek meg Berlinben. (V. ö. még 472. jegyz.) – *242*

[425] Marx „Az amerikai viszonyok bírálatához" c. cikkében (v. ö. 15. köt.) használta fel Engels fejtegetéseit. – *245*

[426] Területiumoknak nevezik „...azokat az Amerikai Egyesült Államokon belül fekvő településeket, amelyek még nem érték el az önálló államalakításhoz alkotmányosan előírt népességszámot." – (V. ö. Marx: „Az észak-amerikai polgárháború", 15. kot. 312. old., és uo. 187. jegyz.) – *247 279*

[427] Az erődnégyszöget négy észak-itáliai erőd alkotta: Verona, Legnano, Mantova és Peschiera erődjei; az osztrákok az 1848-as forradalom után az akkori hadítechnika követelményeinek megfelelően építették át ezt az erődítési rendszert. – *249*

[428] Pelaszgok – az ókori görögöknél Görögország őslakóinak neve; önmagukkal azonos származású, de a bevándorolt hellének által kiszorított népnek tekintették őket. A történeti korban Tesszália egy részének lakóit nevezték pelaszgoknak. – Makkabeusok Könyve – két apokrif ótestamentumi könyv, amelyek görög nyelven maradtak fenn, a zsidók történetét beszélik el, i. e. 175-től i. e. 63-ig. – *250*

[429] V. ö. Friedrich Wilhelm Rustow: „Die Brigade Milano", „Demokratische Studien" (v. ö. 106. jegyz.), Hamburg 1861. 93–136. old. – *252*

[430] „The Evening Post" – amerikai napilap, e címmel 1801-től 1934-ig jelent meg New Yorkban. A negyvenes évek végén és az ötvenes években a Free Soilerek (szabadföld-igénylők) követelését támogatta; 1856-ban a köztársasági párt lapja lett; 1934 óta „The Post" címmel jelenik meg. – *254 602*

[431] Smith és őt követően Ricardo a költségárba belefoglalták az átlagprofitot. Veluk polemizálva Marx itt az ő terminológiájukat használja. Később kimutatja, hogy a tőkés számára önköltséget csak a tőkeráfordítás jelent, s azt az árat, amely a tőkeráfordításon kívül az átlagprofitot is tartalmazza, *termelési árnak* nevezi. Itt tehát „önköltségi áron" mindenütt termelési ár értendő. – *256*

[432] Model lodging houses (mintabérházak) – munkások számára épült londoni bérházak egyszobás lakásokkal és közös konyhával. – *259 304*

[433] Új-Angliának nevezik az Egyesült Államok északkeleti részének iparilag erősen fejlett hat államát (Maine, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island, Vermont és New Hampshire). Új-Anglia az abolicionista mozgalom központja volt. – *260*

[434] Angliában az ifj. Pitt kormánya (1783–1801 és 1804–1806), hogy csökkentse az egyre növekvő államadósságot, 1786-ban bevezette az úgynevezett törlesztési alapot (sinking fund). Az állami bevételekből évenként bizonyos összeget szándékoztak államkölcsönjegyek felvásárlására fordítani. De a Franciaország elleni háború (1793–1802) folyamán különböző országoknak nyújtott segélyek és kölcsönök tovább növelték az államadósságot. A zűrzavart fokozta a váltóárfolyam rosszabbodása; ez a bankjegykibocsátás korlátozására vezetett, és végül (1797-ben) törvényt hoztak, amely az Angol Bankot felmentette a bankjegyek beváltási kötelezettsége alól. – *260 280*

[435] A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t Marx és Ruge szerkesztésében adták ki Párizsban német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. Marx és Engels írásain kívül Ruge, Bakunyin, Feuerbach, Heß, Heine, Herwegh és Bernays írásait és leveleit tartalmazta. A folyóirat megszűnésének fő oka a Marx és Ruge között kiéleződő elvi nézeteltérés volt. Marxnak és Engelsnek a folyóiratban megjelent írásait v. ö. 1. kot. – Marx itt Engelsnek „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" c. írására utal. – *264*

[436] Engels ezt a levelet Borkheim hozzá intézett levelének hátlapjára írta. Borkheim levele így szólt:

London, 1862 augusztus 12.
27, Crutched Friars. E. C.

Kedves Engels,

Marx ma átadott nekem egy Ön által Lassalle-ra intézvényezett váltót, azaz 400 tallérról szóló rendelvényt. A váltó ellenében egyelőre 20 £-et adtam Marxnak. Barátaim útján a váltó ma elmegy Berlinbe. Ámde mi van annak elfogadványával, minthogy Lassalle nincsen Berlinben? Gondoskodjék azonnali levéllel arról, hogy a váltót elfogadják, mert *előbb* nem kérhetem itteni barátaimtól a pénzt, s lévén magam is túl szegény, Marxnak sem adhatok. – Devaux és én a legszívélyesebben üdvözöljük.

Kész híve
Borkheim.

Borkheim a következő cégjelzésű papírra írta levelét: Chateau Marcaux, Sole Representatives in the United Kingdom Devaux & Borkheim, 27. Crutched Friars E. C. London. – *266*

[437] Lassalle említett levele valószínűleg nem maradt fenn. – *268*

[438] V. ö. Goethe: „Faust", I. rész (Studierzimmer). – *269*

[439] Nasmyth mérnök 1852 októberében Leonard Horner gyárfelügyelőhöz intézett levelét közli a „Report of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856", London 1857. – *269*

[440] Engels 1862 szept. 12-e és 29-e között Németországban üdült. Beutazta a Mosel és a Rajna vidékét és Türingiát, majd meglátogatta barmeni és engelskircheni rokonait. – *273 607*

[441] A Bull Run-folyónál, a Washingtontól délnyugatra fekvő Manassas város közelében 1862 aug. 29–30-án egy második csata is lezajlott (az elsőről v. ö. 377. jegyz.). Az északiak Pope tábornok által vezetett csapatai súlyos vereséget szenvedtek és Washington irányában visszavonultak. – Az Unió fővárosának megmentésére az északi államok parancsnoksága kénytelen volt újabb csapatokat küldeni Washingtonba. – *273*

[442] A washingtoni hadügyminiszter 1862 augusztusában kiadott rendelete értelmében a dandártábornoki vagy vezérőrnagyi rangot csak a reguláris hadsereg kiváló szolgálatot teljesítő tisztjei nyerhették el. Önkéntes tisztek csak akkor kaphatták meg ezt a rangot, ha katonai akciókban kitüntették magukat, és egyszersmind megfelelő katonai képesítésről tettek tanúságot. Engels e rendelkezéseket a porosz hadseregben rendszeresített tiszti vizsgához hasonlítja. – *274*

[443] Marx 1862 aug. 28-tól szept. 7-ig pénzügyeinek rendezése végett Zalt-Bommelban és Trierben tartózkodott. – *275 609*

[444] Bismarckot 1862 szeptemberében nevezték ki porosz miniszterelnökké. Előzőleg készneknek mutatkozott arra, hogy nemcsak ragaszkodik a hadseregreformhoz (v. ö. 20. jegyz.), hanem tovább is fejleszti, jóllehet a képviselőház megtagadta az ehhez szükséges pénzeszközöket. – *277*

[445] Utalás a frankfurti nemzetgyűlés által 1849 márc. 28-án elfogadott mérsékelten liberális német birodalmi alkotmányra, amelyet a porosz király és más német fejedelmek elutasí-

tottak. – 1862 szept. 28-án Weimarban egy úgynevezett kuldottgyúlés ult ossze, amelyen a kulonbozó német államokból 200 liberális kuldött vett részt, hogy „előmozditsa Németország egyesülését" és „szabad fejlődését". – *277*

[446] „Porosz él" – 1848 márc. 21-én a berlini barikádharcoktól megrémult IV. Frigyes Vilmos kiáltványt adott ki: „An mein Volk und die deutsche Nation" (Népemhez és a német nemzethez), amelyben rendi képviseletet, alkotmányt, felelős minisztereket, nyilvános és szóbeli bíráskodást, esküdtszékeket stb. ígért. Fekete-voros-arany zászlóval végiglovagolt Berlinen, kijelentve, hogy Poroszországnak fel kell oldódnia Németországban, s hogy ó lesz az, aki megmenti a német egységet és szabadságot, és „élére áll" az alkotmányos Németországnak. – Később, a Németország egységéért folyó harcok idején a „porosz él" kifejezéssel illették Poroszország törekvéseit, hogy Németországot a maga hegemóniája alatt egyesítse. – *278*

[447] V. o. Lassalle: „Über den besondern Zusammenhang der gegenwartigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes", Berlin 1862. Lassalle ezzel a címmel 1862 ápr. 12-én tartott előadást Berlin Oranienburg nevű kulvárosának Kézmuves Egyletében. – – *279*

[448] Az úgynevezett marylandi rövid hadjáratot a déliek 1862 szept. 4-én indították el; a hadjárat szept. 17-én a déliek vereségével végződott (v. o. 15. kot. 524. old.). – *279 283*

[449] Felszabadítási torvények – az amerikai polgárháború két szakaszban zajlott le; az elso szakasz az Unió fenntartásáért folyó alkotmányháború, a második a rabszolgaság megszuntetéséért (abolíciójáért) folyó forradalmi háború. A fordulópont a Lincoln-kormány által 1862 szeptemberében kibocsátott proklamáció volt, amely 1863 jan. 1-i érvennyel kimondta a néger rabszolgák felszabadítását, s ezzel elvben megvalósította a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben megindult és a XIX. sz. közepén nagy erővel kibontakozott abolicionista mozgalom célkitűzéseit. Nagy jelentőségű volt továbbá az ingyenes foldjuttatásra vonatkozó torvény (Homestead Bill) elfogadása, a hadsereg és az államapparátus megtisztítása az áruló elemektől, a négerek felvétele a hadseregbe, a reakciós újságok betiltása és tobb más forradalmi demokratikus jellegű intézkedés. A forradalmi módszerekre való áttérés dontő fordulathoz vezetett a hadműveletekben, és biztosította az északi államok győzelmét a polgárháborúban. – *279 287 296*

[450] Marx az 1848 óta tartó osztrák pénzugyi válságra utal. V. o. Marx és Engels: „Nagy fontosságú bécsi hírek" (13. kot.). – *280*

[451] Az eszak-amerikai kormány a háborúhoz szukséges pénzekért szokatlanul magas kamatokat fizetett a bankároknak, akiktől aranyban kapott kolcsonoket; a „Times" kozlése szerint a kamatláb 1862 októberében elérte a 29%-ot. – *280*

[452] Lincoln torvényeinek nevezi Marx a Lincoln-kormány 1862 kozepe óta hozott torvényeit (v. o. 449. jegyz.). V. o. erről Marx: „Az amerikai viszonyok bírálatához" és „Az északamerikai eseményekhez" (15. köt.). – *280*

[453] Marx levélpapírként a kovetkező cégjelzésu papirt használta: Chateau Marcaux, Sole Representatives in the United Kingdom Devaux & Borkheim, 27. Crutches Friars E. C. London. – *282*

[454] Az északi államokban 1862 nov. 4-én megtartott képviselóházi választások alkalmával a legtobb északi államban a koztársasági párt jutott győzelemre, de az előző választásokhoz képest mégis jelentékeny számú szavazatot veszített New Yorkban és az északnyugati államokban is, amelyek a demokratákra szavaztak. New York állam kormányozojává a

demokrata párt egyik vezetőjét, Horatio Seymourt választották. – A választások értékelését v. ö. Marx: „A választási eredmények az északi államokban" (15. köt.). – *283 287 289*

[455] West Pointban (New York állam) 1802-ben katonai akadémiát létesítettek, amely a XIX. században az Egyesült Államok egyetlen ilyen jellegű intézménye volt. A tisztek kiképzésének módszere a külvilágtól való teljes elszigeteltségükön alapult, és elősegítette a növendékek között a kasztszellem kialakítását. MacClellan az akadémia egyik oktatója volt. – *287*

[456] „Mater, peccavi" (anyám, vétkeztem) – „pater, peccavi" (atyám, vétkeztem) helyett. (V. ö. Biblia, Lukács 15, 21.) – *288*

[457] A porosz király és a képviselőház között a kormány katonai törvényjavaslata miatt fennálló nézeteltérésről van szó (v. ö. 20., 275., 401. jegyz.). – *288*

[458] 1862 okt. 3-án a déli államok csapatai Price és van Dorn tábornokok parancsnoksága alatt Corinthnál megtámadták az északiak állásait. A kétnapos csata a konföderáltak vereségével és visszavonulásával végződött. – *289*

[459] Az újoncozási törvényről v. ö. Marx: „A déli Konföderáció felbomlásának tünetei" (15. köt.). – *289*

[460] Marx a különszövetségre (Sonderbund) utal; ez eredetileg a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége volt, amely 1847-ben polgárháborút robbantott ki Svájcban. – V. ö. még Marx: „A déli Konföderáció felbomlásának tünetei" (15. köt.). – *289*

[461] Bonaparte Napóleon tábornok Párizsban 1795 okt. 5-én (vendémiaire 13-án) tüzérség bevetésével verte szét a lázadó royalista egységeket. – *289*

[462] 1863 dec. 4-én járt le az 1860 novemberében megválasztott, republikánus összetételű washingtoni kongresszus tagjainak megbízatása. – *290*

[463] A francia kormány 1862. okt. 30-án írásban javasolta Anglia és Oroszország diplomáciai képviselőinek, hogy a három nagyhatalom együttesen lépjen fel a hadicselekmények ideiglenes beszüntetése, a blokád feloldása és az USA déli kikötőinek az európai kereskedelem számára való megnyitása érdekében. III. Napóleon javaslatát az Egyesult Államok belügyeibe való beavatkozásra 1862 nov. 8-án Oroszország, majd később Anglia is visszautasította. – *290*

[464] Marx körülbelül 1862 december 5-től 13-ig látogatóban volt Engelsnél Manchesterben. Utána még meglátogatta Eichhoffot Liverpoolban. – *292 610*

[465] A manicheusok a III. században a Közel-Keleten elterjedt vallási tan hívei voltak; a fény és a sötétség, a szellem és a test dualizmusát hirdették. A német diákzsargonban manicheusnak nevezték a kellemetlen, tolakodó hitelezőt. – *292*

[466] 1862 november közepén a déli államok Lee tábornok vezette csapatai a Rappahannock-folyó déli partján (Virginia állam) szemben álltak a folyó északi partján elhelyezkedett északi csapatokkal, amelyeket Burnside tábornok vezetett. Burnside 1862 dec. 10-én elrendelte az átkelést és a konföderáltak időközben megerősített állásainak megtámadását. Több sikertelen kísérlet után dec. 15-re virradó éjjel elrendelte az északi partra való visszavonulást. – *294*

[467] A „Times" New York-i tudósítója valószínűleg Charles Mackay volt. – *295*

[468] George Monk angol tábornok, a XVII. századi angol polgári forradalom egyik vezetője, 1660-ban a monarchia helyreállítását támogatta. – *296*

[469] 1862 december végén Londonban, Manchesterben és Sheffieldben tömeggyűlések zajlottak le, amelyeknek részvevői – munkások és a demokrata korok képviselői – szolidárisnak nyilvánították magukat az észak-amerikai államok rabszolgaság-ellenes harcával. – *296*

[470] V. o. Lassalle: „Was nun? Zweiter Vortrag uber Verfassungswessen"; Marx értelemszeruen idézi a brosúra különböző passzusait. – *296*

[471] Wilhelm Roscher: „System der Volkswirtschaft. Ein Hand- und Lesebuch fur Geschaftsmanner und Studierende", I. kot. – *296 599 609*

[472] V. o. Lassalle: „Über Verfassungswesen. Ein Vortrag gehalten in einem Berliner Burger-Bezirks-Verein". (V. o. még 424. jegyz.) – *296*

[473] „Non possumus" (nem tehetjük) – VII. Kelemen pápa válasza VIII. Henrik angol királynak arra a kérésére, hogy válassza el feleségétől, Aragóniai Katalintól; azóta a pápai szék általános visszautasító formulája. – *303*

[474] Marx az 1861–63-as gazdasági kézirat V., XIX. és XX. fuzetében gazdag technikatörténeti anyagot kozolt és elemezte a gépi berendezés alkalmazását a tőkés iparban (v. o. 39. jegyz.). – *304*

[475] Az 1861–63-as években Marx több részletes kivonatot készített a következő művekből: Johann Heinrich Moritz Poppe: „Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts", 1–3 kot., Gottingen 1807–11; Johann Beckmann: „Beitrage zur Geschichte der Erfindungen", 1–5. kot., Göttingen 1782–1805; „Technisches Wörterbuch oder Handbuch der Gewerbekunde. Bearbeitet nach Dr. Andrew Ure's Dictionary of Arts, Manufactures and Mines von Karl Karmarsch und Dr. Friedrich Heeren", I. köt. Prága, 1843–44. – *308*

[476] Jenny – tobborsós fonógép, 1764–67-ben találta fel James Hargreaves, és leányáról nevezte el. – *308*

[477] Lassalle 1863 jan. 16-i védőbeszéde a berlini buntetőtorvényszék előtt brosúrában „Die Wissenschaft und die Arbeiter. Eine Verteidigungsrede vor dem Berliner Kriminalgericht" címmel jelent meg 1863-ban, Zürichben. Marx a 16–17. oldalról idéz – *310*

[478] V. o. Vergilius: „Aeneis", IX. ének. – *310 337*

[479] V. o. Marx és Engels: „A Kommunista Párt kiáltványa" (4. kot.). – *310 358 385*

[480] V. o. Horatius: „Carmina" (Dalok [Ódák]), III. konyv. – *310*

[481] Marx a „Free Press" 1863 febr. 4-i számában „Origin and Objects of the Treason in the United States" címmel aláírás nélkül megjelent cikk első részére utal. – *312*

[482] 1863 jan. 22-én felkelés tort ki a cári Oroszországhoz tartozó lengyel teruleteken (a kongresszusi Lengyelországban). A felkelés oka a Lengyel Királyság nemzeti és társadalmi ellentmondásainak kiéleződése volt, s a cári önkényuralom igájának lerázására irányult.

Az 1863–64-es szabadságharc vezetője a Központi Nemzeti Bizottság volt. Ez a kispolgárokból és köznemesekből álló bizottság a felkelés kezdetén Lengyelország nemzeti függetlenségéért és a parasztság demokratikus követeléseiért szállt sikra. 1863 májusában a bizottság a „nemzeti kormány" elnevezést vette fel. E kormány azonban következetlennek és határozatlannak bizonyult, és nem mert rendelkezéseket hozni. Ezért a parasztság nagy többsége nem is csatlakozott a felkeléshez, távolmaradásuk viszont egyik fő oka volt annak, hogy a cári kormány a felkelést 1863 őszén lényegében leverte. Egyes elszigetelten harcoló felkelő osztagok még 1864 végéig tartották magukat. – Az 1863–64-es lengyel felkelés nemcsak a lengyel szabadságharc fontos szakasza volt, hanem nagy nemzetközi hatást is gyakorolt, és kivívta Európa haladó erőinek támogatását. A nemzetközi proletariátus tiltakozó akciói Lengyelország leigázása ellen fontos szerepet játszottak a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapításában. (V. ö. még 499. jegyz.) – *312 320 324 353*

[483] Lower Empire – a hanyatló római birodalom, kivált a kelet-római birodalom, amelynek új fővárosa Konstantinápoly volt, és amely a Theodosius halála után (IV. sz.) kettészakadt római birodalom ázsiai és afrikai tartományait foglalta magában; a többi tartomány alkotta a nyugat-római birodalmat, amelynek fővárosa Róma maradt. – A Lower Empire (vagy Bas Empire) kifejezést Marx és Engels gyakran használták a II. francia császárságra. – *312 322*

[484] „Herzen-féle" katonákon Marx Herzennek bizonyos reményeit érti, amelyek szerint forradalmi megmozdulások várhatók az orosz hadseregben, s ezek a lengyel felkelők akcióival együtt a cárizmus ellen fordulnak majd. – *312*

[485] Intelligens szuronyok – amikor Marrast, a francia alkotmányozó nemzetgyűlés polgári republikánus elnöke 1849-ben veszélyeztetettnek vélte a nemzetgyűlés biztonságát, és az alkotmányra támaszkodva kirendelt egy ezredest ezredével együtt a nemzetgyűlés védelmére, a tiszt vonakodott eleget tenni neki, a fegyelemre hivatkozott, s Marrastot Changarnier tábornokhoz, a párizsi fegyveres erők főparancsnokához utasította; Changarnier megtagadta a kérés teljesítését azzal a megjegyzéssel, hogy nem szereti az intelligens szuronyokat. (V. ö. 8. köt. 124. old.) – *312*

[486] „Kolokol" – orosz forradalmi demokrata lap; megjelent 1857-től 1867-ig Alekszandr Ivanovics Herzen és Nyikolaj Platonovics Ogarjov szerkesztésében orosz nyelven, majd 1868–69-ben francia nyelven, orosz függelékkel; 1865-ig Londonban, utána Genfben adták ki. – *312*

[487] Hooker tábornok 1863 januárjában vette át a Potomac-hadsereg parancsnokságát. Ő váltotta fel Burnside-ot a rappahannocki vereség (v. ö. 466. jegyz.) után. – *313*

[488] Marxék Soho Square-beli lakásában halt meg 1855 ápr. 6-án nyolcéves kisfiúk, Edgar. – *313*

[489] 1863 febr. 8-án Bismarck kezdeményezésére Poroszország és Oroszország egyezményt kötött (Alvensleben-konvenció), amely kiterjedt a cári csapatok támogatására a lengyel felkelés (v. ö. 482. jegyz.) leverésében. A porosz kormány ezzel meg akarta akadályozni a független lengyel állam helyreállítását és a lengyel nemzeti szabadságmozgalom átterjedését Lengyelországnak porosz uralom alatt levő részére, ugyanakkor pedig biztosítani kívánta Oroszország semlegességét a Németországgal kapcsolatos politikai kérdésekben. – *314 390*

[490] Utalás Blind „Deutschland und Polen" c. cikkére, amely a stuttgarti „Der Beobachter"-ben és a Heinzen szerkesztésében kiadott bostoni „Der Pionier"-ban jelent meg 1863 áprilisában. – *314*

[491] 1863 márc. 15-re irányozták elő az orosz parasztok „ideiglenes elkötelezettségének" végleges eltörlését és az 1861 febr. 19-i reform érvénybe lépését. (V. ö. erről Marx: „Megjegyzések az 1861. évi oroszországi reformhoz és a vele kapcsolatos fejlődéshez", 19. köt.) Engelsnek, az orosz forradalmi demokrata körökkel egyezően, az volt a véleménye, hogy a parasztok, akik csalódni fognak az erősen megnyirbált reformban, újból harcra kelnek. – *315*

[492] A lengyel ifjúság 1861-ben Párizsban alapított emigráns társaságáról van szó, amelyhez a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom legaktívabb résztvevői tartoztak. A társaság 1861-ben katonai iskolát szervezett Genovában az eljövendő lengyel felkelés tisztjeinek kiképzésére; az iskolát később az itáliai Cuneóba helyezték át. Oktatói Párizsban számos katonai szabályzatot és instrukciót adtak ki, a többi között egy felkelési instrukciót, amelynek szerzője Mierosławski volt. – *315*

[493] Bakunyin „Le comité central de Varsovie et le comité militaire russe" címmel 1862 végén brosúrát jelentetett meg. Ebben Bakunyin és Mierosławski levelezésén kívül bírálatot közölt Mierosławskinak a jövőbeli orosz–lengyel határt illető nézeteiről. A brosúra élénk visszhangot keltett a lengyel emigráció köreiben. Mierosławski „La dernière réponse à M. Bacounine" c. brosúrájában válaszolt Bakunyinnak. – Engels valószínűleg erre a vitára utal. – *315*

[494] Boustrapa – III. Napóleon gúnyneve; Boulogne, Strasbourg és Párizs neveinek első szótagjaiból képezték és Bonaparte strasbourg-i (1836. okt. 30.) és boulogne-i (1840 aug. 6.) puccskísérleteire, valamint párizsi (1851 dec. 2.) államcsínyére utal. – *316 322 331 353 368 376 511*

[495] A londoni Német Munkás Művelődési Egylet bizottságot alakított segélypénz gyűjtésére az 1863–64-es lengyel felkelés (v. ö. 482. jegyz.) résztvevőinek támogatására. Az egylet megbízásából Marx csak 1863 őszén írta meg a proklamációt (A londoni Német Munkás Művelődési Egylet proklamációja Lengyelországról) (15. köt.), amely némelyik levélben mint a „Munkásegylet körlevele" szerepel. – *318–319 614 656–657*

[496] Lengyelországot 1772-ben, 1792–93-ban és 1794–95-ben Poroszország, Ausztria és Oroszország osztotta fel egymás között. Oroszország litván, belorusz és ukrán területeket kapott, Poroszország annektálta Nagy-Lengyelországot, a tengerparti részt, Mazovia egy részét Varsóval stb., Ausztria pedig Nyugat-Ukrajnát és Kis-Lengyelország egy részét. E három felosztás után Lengyelország független állami léte több mint egy évszázadra megszűnt. – *319*

[497] Mint ebből és a következő levelekből látható, Marx és Engels egy brosúrában részletesen akartak foglalkozni a lengyel nép szabadságharcával. 1863 februárjától májusig anyagot gyűjtöttek ehhez a munkához, kivonatokat készítettek újságokból és Lengyelország, Poroszország és Oroszország történetével foglalkozó művekből. Marx néhány vázlatot írt a brosúrához, amelyet azonban nem fejeztek be nyomdakészre. (V. ö. még 495. jegyz.) – *319 321 336*

[498] A porosz második kamara 1863 febr. 18-i ülésén megvitatta a Poroszország és Oroszország között kötött egyezményt (v. ö. 489. jegyz.). A kamara liberális többsége elítélte a porosz kormány politikáját a lengyel kérdésben. Határozatban szólította fel a kormányt, hogy őrizze meg a szigorú semlegességet. – *320*

[499] Marian Langiewicz tábornok 1863 március első felében kiáltványt tett közzé, hogy az ideiglenes nemzeti kormánnyal egyetértésben átvette a diktátori hatalmat a felkelők fölött a Lengyel Királyságban. Langiewicz tábornok – aki a lengyel felkelés kezdetén délen

sikereket ért el – ezt a felhatalmazást a lengyel nemesség és a lengyel burzsoázia vezető képviselőitől kapta, akik ezen a módon kívántak érvényt szerezni politikájuknak. Langiewicz 1863 márc. 20-án cserbenhagyta a galíciai határnál harcoló csapatait, és megadta magát az osztrák hatóságoknak. (V. ö. még 482. jegyz.) – *321*

[500] Utalás a Hohenzollern-dinasztiára (v. ö. Heine: „Schlosslegende"). – *321*

[501] V. ö. Marx: „A washingtoni kabinet és a nyugati hatalmak" (15. köt.); a „Trent"-ügyről v. ö. 352. jegyz. – *322*

[502] Utalás Palmerston kétszínű politikájára az 1830–31-es lengyel felkelés idején. Hasonlóképpen viselkedtek a hivatalos angol körök 1863-ban: rokonszenvüket nyilvánították a lengyel nép iránt, de egyúttal kijelentették, hogy semmiféle konkrét segítséget nem nyújtanak. – *322*

[503] 1863 március végén a pamutválság miatt Ashtonban és Staleybridge-ben a munka nélküli szövők tiltakozó tüntetéseket és tömeggyűléseket tartottak. A kormány rendőri és katonai egységeket vetett be a munkanélküliek ellen. (V. ö. még 371. jegyz.) – *322*

[504] V. ö. Heine: „Deutschland. Ein Wintermärchen", XXIV. fej. – *323*

[505] Kongresszusi Lengyelországnak nevezték az országnak azt a részét, amely hivatalosan Lengyel Királyság néven az 1814–15-ös bécsi kongresszus határozatai értelmében Oroszországhoz került (v. ö. még 482. jegyz.). – *324*

[506] Plonplonizmus – Joseph Bonaparte-nak (gúnynevén Plon-Plon), III. Napóleon unokaöccsének a politikája, aki egy bonapartista csoport élén szociális demagógiával, látszatellenzékiséggel igyekezett eltéríteni a tömegeket attól, hogy harcoljanak a fennálló rendszer ellen. Marx és Engels „A »Sozialdemokrat« szerkesztőségének" küldött „Nyilatkozat"-ukban (v. ö. 16. köt.) a bonapartizmus Tuileriák-beli és Palais Royal-beli alakjáról beszélnek és a plonplonizmust a bonapartizmus szinonimájaként értelmezik. A Tuileriákban székelt III. Napóleon, a párizsi Palais Royal Joseph Bonaparte rezidenciája volt. (V. ö. még 404. jegyz.) – *324 326 367*

[507] V. ö. Lyell: „The Geological Evidences of the Antiquity of Man etc.", London 1863, és Huxley: „Evidence as to Man's Place in Nature", London–Edinburgh 1863. – *325*

[508] A „Professor Huxley on Man's Place in Nature" c. cikkről van szó, amely az „Edinburgh Review" 1863 áprilisi, 240. számában jelent meg névtelenül. A cikk áttekintést ad Huxley, Owen és mások munkáiról, amelyek az ember és a majom közötti különbséggel foglalkoznak. A cikk szerzője Owen nézeteit vallja. – „The Edinburgh Review, or Critical Journal" – angol irodalompolitikai folyóirat, liberális; megjelent 1802-től 1929-ig Edinburghben és Londonban. – *325*

[509] Ez a levél valószínűleg nem maradt fenn. – *325*

[510] V. ö. Mierosławski: „De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen", Párizs 1856. Marx részletesen ír a könyvről 1856 okt. 16-i levelében (v. ö. 29. köt.) Engelsnek. – *326*

[511] V. ö. Lassalle: „Der Lassallesche Kriminalprozess", Zürich 1863, és „Das Kriminalurteil wider mich mit kritischen Randnoten zum Zweck der Appellationsrechtfertigung", Lipcse 1865. – *326*

[512] 1863 februárjában a lipcsei általános német munkáskongresszus összehívására alakult Központi Bizottság azzal a kéréssel fordult Lassalle-hoz, hogy fejtse ki nézeteit a munkásmozgalomról. Lassalle 1863 márc. 1-i „Offenes Antwortschreiben"-jában kifejtette nézeteit, de nem vette figyelembe a Központi Bizottság javaslatait az alakítandó egylet alapelveire vonatkozólag. – *326*

[513] Ça ira! ([Ez] menni fog) – a „Carillon national" (Nemzeti dallam) nevű, 1789-ben keletkezett forradalmi, arisztokrataellenes dal refrénjének kezdete; szövegét Ladré, zenéjét Bécourt írta. – *326*

[514] „North British Daily Mail" – angol napilap, 1847-ben alapították Glasgow-ban; a liberális burzsoázia lapja. – *327*

[515] A londoni trade unionok tanácsa 1863 márc. 26-án a St. James' Hallban szolidaritási gyűlést tartott az északi államok támogatására a déli rabszolgatartók elleni harcukban. A gyűlés résztvevői egyúttal tiltakoztak az ellen, hogy az angol kormány fegyveresen beavatkozzék az amerikai polgárháborúba a déliek oldalán. V. ö. még Marx 1864 nov. 29-i leveleit L. Kugelmannhoz és J. Weydemeyerhez (31. köt.). – Independensek (presbiteriánusok, unitáriusok stb.) – az angol államegyházhoz nem tartozó protestánsok; közös nevük dissenterek vagy nonkonformisták; többé-kevésbé eltértek a hivatalos anglikán egyház dogmáitól, ezért az államegyház és az állam hosszú időn át üldözte őket. – *328*

[516] A „Berliner Reform"-ról van szó; a lap 1863 ápr. 10-én a valóságnak meg nem felelő hírt közölt Marx és Lassalle tárgyalásairól, amelyeket 1861 tavaszán Berlinben egy újság közös kiadásáról folytattak. A „Berliner Reform" 1863 ápr. 17-én közzétette Marx 1863 ápr. 13-ról kelt helyesbítését. (V. ö. Marx: „A »Berliner Reform« szerkesztőségéhez", 15. köt.) – *329*

[517] Schulze-Delitzsch agitációt fejtett ki a munkások körében az általa életre hívott szövetkezeti rendszer mellett, hogy a munkásosztályt távol tartsa a forradalmi harctól. Lassalle „Offenes Antwortschreiben"-jában (v. ö. 512. jegyz.) bírálta Schulze-Delitzsch szövetkezeti tervét, de helyébe a kizsákmányoló polgári állam segítségével létrehozandó termelőszövetkezetek tervét helyezte. – *330*

[518] V. ö. Johann Reinhold von Patkul: „Berichte an das Zarische Kabinett in Moskau, von seinem Gesandschaftsposten bei August II., Könige von Polen", Berlin 1792–97. – *331*

[519] A porosz képviselőház 1863 máj. 15-i ülésén napirendre került az az indítvány, hogy a ház elnökének joga legyen akár a miniszterek beszédét is félbeszakítani. A javaslatot elvetették. – *332*

[520] A burzsoázia arra használta fel Lassalle előzékeny magatartását a porosz kormány iránt, hogy a porosszellenes munkásságot visszatartsa a Lassalle agitációja nyomán életre hívott mozgalomtól, amely szervezetileg 1863 máj. 23-án öltött alakot az Általános Német Munkásegylet megalapításában. – Az Általános Német Munkásegylet (1863–75) az 1848–49-es hagyományokat őrző német munkásegyletek kezdeményezésére alakult meg; elnökévé az 1863 május 23-án Lipcsében tartott alapító kongresszuson Lassalle-t választották. Lassalle nagy történelmi érdemeket szerzett ugyan, de számos kérdésben téves nézeteket képviselt; dogmáival szemben az Általános Német Munkásegylet kebelén belül ellenzék alakult ki, amely 1869-ben kivált az Egyletből és Eisenachban részt vett a Liebknecht és Bebel vezetése alatt álló Szociáldemokrata Munkáspárt megalapításában. Ez 1875-ben Gothában egyesült az Általános Német Munkásegylettel. – *332 336*

[521] V. o. Philipp Charles Schmerling: „Recherches sur les ossements fossiles découverts dans les cavernes de la province de Liege", Liège 1833–34. – *335*

[522] A fennmaradt kivonatokat nyolc „mellékfuzet" tartalmazza, amelyeket Marx A, B, C, D, E, F, G, H betukkel jelzett Ezek anyagának egy részét felhasználta az 1861–63-as gazdasági kézirat két utolsó (XXII. és XXIII.) fuzetében (v. ö. még 39. jegyz.) – *336*

[523] Utalás egyrészt a francia torvenyhozó gyulés 1863 máj. 31–jún. 1-i, másrészt a porosz második kamara 1862 májusi választásaira. – *340*

[524] A Chancellorsville melletti csatában (Virginia állam) az északiak számszeru folényben levő csapatai Hooker tábornok parancsnoksága alatt 1863 máj. 2–4-én vereséget szenvedtek. Hooker, aki a harcban megsebesult, máj. 6-án parancsban udvozolte hadseregét a „sikeres" hadmuveletek alkalmából. – *341*

[525] Code civil des Français (a franciák polgári törvénykonyve) – 1804-ben lépett életbe, 1807-ben Code Napoléon (Napóleon torvénykonyve) néven újjáalakították. A franciák bevezették az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi teruleten is, és a Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés után is érvényben maradt. A Code Napoléon a formális polgári egyenlőség talaján állt. – Code pénal (buntetőtorvénykonyv) – Franciaországban 1810-ben fogadták el, majd Napóleon alatt Nyugat- és Délnyugat-Németországban, ezenkívul Belgium és más országok elfoglalt teruletein is bevezették. – Allgemeines Landrecht fur die Preussischen Staaten (a porosz államok általános joga) – a polgári, kereskedelmi, váltóugyi, tengeri és biztosítási jognak, továbbá a buntető-, egyház-, állam- és kozigazgatási jognak az osszefoglalása; Landrechtnek nevezték a kulon tartományi (országos) jogokat, megkulonboztetve az általános német jogtól. Az 1794-es maradi porosz Landrecht egyes lényeges részei egészen a polgári torvénykonyv bevezetéséig (1900) érvényben voltak. – *341 465*

[526] V. o. Alexander William Kinglake: „The Invasion of the Crimea", Edinburgh és London 1863. – *341 345*

[527] Marx tobb ízben bírálta Robert Gladstone-nak és híveinek nézeteit, v. o. pl. „A Nemzetkozi Munkásszovetség Főtanácsának nyilatkozata Cochrane alsóházi szerepléséről" (18. kot). Cochrane is Gladstone egyik kovetője volt. – *342*

[528] Free-traderek (szabadkereskedők) – a gazdasági élet teljes szabadságának szukségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító kozgazdasági irányzat képviselői a XIX. sz. első felében. Agitációjuk kozpontja Manchester volt. A negyvenes–otvenes években a szabadkereskedelem hívei politikailag kulon csoportosultak; belőluk alakult a hatvanas években az angol liberális párt balszárnya. (V. o. még 804. jegyz.) – *342*

[529] Utalás Lassalle „Uber den besondern Zusammenhang der gegenwartigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes" címmel 1862 ápr. 12-én tartott eloadására (v. o. 447. jegyz.), valamint Ernst Engel „Die Volkszahlungen, ihre Stellung zur Wissenschaft und ihre Aufgabe in der Geschichte" címmel 1862 febr. 15-én a berlini éneknmuveszeti akadémián tartott előadására. – *343*

[530] Kulső nyomás (pressure from without) az angolok szóhasználatában eredetileg nagy, parlamenten kívuli népi tuntetéseket jelent. – *344 621*

[531] Engels „Kinglake az almai csatáról" c. írásában (15. kot.) részletesen bírálja Kinglake fejtegetéseit. – *345*

[532] A lengyel néptömegek elégedetlensége a januári felkelés (v. ö. 482. jegyz.) lanyhulásával a konzervatívoktól függő Aweyde-kormány megdöntésére vezetett; helyébe a „vörösök" mérsékelt táborába tartozó Dobrowolski nemzeti kormánya került. A kormányprogramnak voltak forradalmi vonásai: nyílt harc és ehhez pénz és fegyverek előteremtése; az egész lakosság 10%-os megadóztatása; a hatalom teljes összpontosítása a központi kormány kezében, a földbirtokosok befolyásának kiküszöbölése a felkelés helyi hatóságaiból; a néptömegekre támaszkodó forradalmi törvényszékek létrehozása; a parasztság mint a felkelés társadalmi bázisa. A „vörösök" táborában uralkodó egyenetlenség, pénzhiány, és szabotőrök tevékenysége a kormányon belül már két hét múlva a kormány bukására vezetett; a nemzeti kormány a „fehérek" kezébe került. – *345*

[533] Marx a „Free Press" 1863 júl. 1-i számában „The Intervention in Poland" címmel aláírás nélkül megjelent cikkre utal. – *346*

[534] 1863 nyarán a déli államok hadserege újabb offenzívával próbálta befolyásolni a háború kimenetelét. A Lee tábornok parancsnoksága alatt harcoló déli csapatok a Gettysburg melletti csatában (1863 júl. 1–3.) vereséget szenvedtek. – *346*

[535] V. ö. Lassalle: „Arbeiterlesebuch. Rede Lassalle's zu Frankfurt am Main etc." – *346*

[536] A szóban forgó „gazdasági táblázat" megfelel a „teljes újratermelési folyamat gazdasági sémájá"-nak, amelyet az 1861–63-as gazdasági kézirat XXII. füzete foglal magában (v. ö. 39. jegyz.). Marx később a „Tőke" második kötetének harmadik szakaszában elemezte a társadalmi össztőke újratermelését és forgalmát. (V. ö. még 24. köt.) – *347*

[537] Ez a levél valószínűleg nem maradt fenn. – *351*

[538] V. ö. Schiller: „Wallenstein. Die Piccolomini", V. felv. 1. szín. – *352*

[539] V. ö. Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" (13. köt.). – *352*

[540] V. ö. Marx: „Értéktöbblet-elméletek". – *352*

[541] Utalás Cobbett „Bourbon war and the London Newspaper Press" c. cikkére, amely a „Cobbett's Weekly Register" 1823 febr. 8-i számában jelent meg; ebben Cobbett a következő szavakkal jellemezte a „Times"-t: „Ez aztán csinos vállalkozás! . . . Szemlátomást teljesen üzleti vállalkozás, pénzkereső vállalkozás, igazsággal és hazugsággal nem törődő vállalkozás." – *353*

[542] „Richmond Enquirer" – Virginia állam legtekintélyesebb lapja, Thomas Ritchie alapította, 1808-tól 1880-ig jelent meg. – *353*

[543] Lazarillo de Tormes – a XVI. sz. közepén névtelenül megjelent, azonos című spanyol elbeszélés hőse, a ravasz csirkefogó megtestesítője. – *353*

[544] 1863 júniusában a francia intervenciósok Mexikó város bevétele után egy 35 tagú juntát neveztek ki, amely felállította a régensi intézményt; ezenkívül összehívták 215 konzervatív notabilitás gyűlését, hogy döntsön Mexikó kormányformájáról; a gyűlés Mexikót császárságnak kiáltotta ki, amelynek élére III. Napóleon védencét, Miksa osztrák főherceget szánták. Marx Bonaparte elnökké választásához (1848) és a Szavoja és Nizza annektálása alkalmával (1860) elrendelt látszat-népszavazáshoz hasonlítja ezeket a mesterkedéseket. – *353*

[545] Angliában élő lengyel, francia és olasz emigránsok Łapiński parancsnoksága alatt expedíciót alakítottak a litván felkelők támogatására. A vállalkozás, amelyben Bakunyin is részt vett, több okból kudarcot vallott. Malmőben a svéd hatóságok feltartóztatták az angol hajót, amelyen az expedíció átkelt. Mihelyt megengedték a továbbhajózást, a hajó megsérült, és a csapatok egy része a tengerbe veszett. Łapiński visszatért Londonba, Bakunyin pedig, aki már Malmoben elhagyta a hajót, 1863 októberéig Stockholmban maradt – *354*

[546] „Children's Employment Commission (1862). First Report of the Commissioners etc.", London 1863. – A későbbiekben még 5 ilyen jelentést adtak ki 1867-ig. Marx azokra a XIX. sz. negyvenes éveiben kiadott jelentésekre is utal, amelyeket Engels felhasznált „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művében. – *354*

[547] Rózsakeresztesek (Rosenkreuzer) – egy titkos társaság tagjai, amely a XVII–XVIII. században Németországban és néhány más európai országban is működött. Eredeti céljuk az volt, hogy az egyházat visszavezessék az őskereszténységhez. – *354*

[548] 1863 szeptemberében a lengyel forradalmi demokrácia erőinek rövid időre még egyszer sikerült átvenniök a központi hatalmat (v. ö. még 482., 499. jegyz.). – *356*

[549] 1863 augusztusában Ausztria kezdeményezésére Majna-Frankfurtba összehívták a német fejedelmek kongresszusát a Német Szövetség állítólagos reformjának megvitatására. A porosz király Bismarck tanácsára távolmaradt, és a tanácskozás eredménytelenül végződött. Ausztria számára ez súlyos politikai kudarcot jelentett. – *356*

[550] 1863 végén Schleswigben és Holsteinban erősödött a nemzeti mozgalom Dánia fokozódó kísérletei ellen, hogy a két hercegséget teljesen birtokába vegye. A dán király 1863 március végén új alkotmányjogi rendeletet bocsátott ki Holstein számára, hogy végleg elszakítsa Schleswigtől. A Holsteinnak szerződésben biztosított autonomiát egyre inkább kérdésessé igyekeztek tenni. A dán parlament ezeket a rendelkezéseket 1863 nov. 13-án felvette az alkotmányba. Néhány nappal később meghalt Dánia gyermektelen királya, és ezzel életbe lépett az 1852-es londoni jegyzőkönyvben megállapított trónutódlás. – Az 1852-es londoni jegyzőkönyvben Poroszország és Ausztria elfogadták az európai nagyhatalmak indítványát, hogy Dánia és a hercegségek számára egységes trónutódlást állapítsanak meg. A dán király halálának esetére Keresztély schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi herceget szándékoztak az egész monarchia uralkodójává megtenni. Ezzel akarták megpecsételni a két hercegség végleges bekebelezését Dániába. – *357 360–361 370 401 403 636*

[551] Dundreary – Taylor „Our American Cousin" (Amerikai unokafivérünk) c. szatirájának főszereplője, az uresfejű, dologtalan angol nemes megtestesítője. – *357 375*

[552] Az újonnan választott porosz képviselőház 1863 nov. 21-én érvénytelennek nyilvánította az 1863 jún. 1-i sajtórendeletet, amely a liberális ellenzék ellen irányult és gyakorlatilag megszüntette a sajtószabadságot. – *357 376*

[553] Wagener konzervatív képviselő a porosz Landtagban 1863 nov. 19-én, a sajtórendelettel (v. ö. 552. jegyz.) foglalkozó beszédében Lassalle-nak a liberális sajtóról tett kijelentéseire utalt. V. ö. Lassalle. „Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordnetentag etc." – *358*

[554] Engels nem valósította meg ezt a szándékát. – *360*

[555] Marx a „Tenger mosta Schleswig-Holstein" c. nacionalista dalra célozva használja ezt a kifejezést – *361*

[556] V. ö. Rudolf Schramm: „Die rote Fahne von 1848 und Die schwarzweisse Fahne von 1863", Berlin 1863. – *361*

[557] Marx 1863 dec. 7-én anyja halála alkalmából Trierbe utazott. Meglátogatta rokonait Majna-Frankfurtban és örökösödési ügyekben Zalt-Bommelba, nagybátyjához, Lion Philipshez, anyja végrendeletének végrehajtójához is elutazott. Furunkulózisa miatt csak 1864 febr. 19-én térhetett vissza Londonba. – *362 371*

[558] Frigyes schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceget 1863 nov. 16-án VIII. Frigyes néven Schleswig-Holstein hercegének kiáltották ki. – *365*

[559] A majna-frankfurti német szövetségi gyűlés 1863 december végén megvitatta Schleswig-Holstein hercegségek jogait. Ausztria és Poroszország képviselői azt az utasítást kapták, hogy ezen az ülésen ne bocsátkozzanak bele a lengyel kérdés vitájába. – *366*

[560] A német Bundestag Poroszország és Ausztria javaslatára 1863 dec. 23–24-én szász és hannoveri csapatokat irányított Holsteinba és Lauenburgba; dec. 31-én elfoglalták Kielt. Frigyes schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg, Holstein lakosságának támogatásával, kikiáltatta magát Holstein hercegévé. Ausztria és Poroszország 1864 jan. 16-án ultimátumban felszólították Dániát, hogy az 1863-as alkotmányt (v. ö. 550. jegyz.) törölje el. Dánia vonakodása alkalmul szolgált Poroszországnak és Ausztriának arra, hogy háborút indítson Dánia ellen. Az 1864 febr. 1-én megkezdett harci cselekmények a porosz–osztrák csapatok győzelmével végződtek. Az 1864 okt. 30-i bécsi békeszerződésben a dán király az osztrák császár és a porosz király javára lemondott Schleswigről, Holsteinről és Lauenburgról. Ezzel Ausztria és Poroszország megelőzte a népi mozgalmakat és dinasztikus háborúval ragadta el a hercegségeket Dániától. A Dánia elleni háború jelentős állomás volt Németország „felülről" való egyesítésében. – *368*

[561] I. Vilmos 1863 dec. 27-i válaszában visszautasította a képviselőház feliratát, amely megtagadta a Dánia elleni háború rendkívüli kiadásainak megszavazását. – *368*

[562] V. ö. Goethe: „Totalität". – *369*

[563] „Journal de Saint-Pétersbourg" – a cári külügyminisztérium hivatalos lapja, ezzel a címmel 1825-től 1914-ig hetenként háromszor jelent meg francia nyelven. – *370*

[564] A varsói jegyzőkönyv, amelyet 1851 jún. 5-én írt alá Oroszország és Dánia, kimondta a dán korona birtokai oszthatatlanságának elvét, beleértve Schleswig és Holstein hercegségeket is. (V. ö. még 550., 560. jegyz.) – *370*

[565] Marx 1864 márc. 12-én néhány napra Manchesterbe utazott Engelshez. – *372*

[566] James Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok (köztük az 1837 óta Londonban élő Mazzini) leveleit kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. Valószínű, hogy ez hozzájárult a Bandiera testvérek elfogatásához és kivégzéséhez. Az utóbbiak (az osztrák hadsereg olasz tisztjei, Mazzini hívei, egy titkos összeesküvő társaság tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844 júniusában partra szálltak Calabriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen. Árulás folytán az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket hét társukkal együtt agyonlőtték. 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a közvélemény haragját. – *373*

[567] Az „Athenaeum" (v. o. 203. jegyz.) 1864 ápr. 9-én közölte, hogy Blind tagja lett a Shakespeare Bizottságnak. – A Shakespeare Bizottság 1863 áprilisában alakult meg a Shakespeare születése 300. évfordulójára rendezett ünnepségek előkészítésére. – *373*

[568] Az angol kormány 1864 február végén ismételten javasolta, hogy hívják össze az 1852-es londoni jegyzőkönyvet (v. ö. 550. jegyz.) aláíró európai hatalmak konferenciáját. A konferenciának – amely 1864 ápr. 25-én ült össze, és megszakításokkal 1864 júniusáig tartott – az egyfelől Ausztria és Poroszország, másfelől Dánia között fennálló konfliktust kellett volna rendeznie, ezenfelül Schleswig és Holstein ügyében további döntéseket hoznia. De a részt vevő államok érdekellentétei folytán érdemleges eredményre nem jutottak. – *373 376 390 622 636*

[569] Previous question (előzetes kérdés) – az angol parlamentben szokásos eljárásmód; olyankor alkalmazzák, amikor valamely kérdésben ki akarnak térni a határozathozatal elől. Ha felteszik szavazásra az „előzetes kérdést" – hogy egyáltalán vitára bocsássák-e a a vonatkozó problémát –, negatív válasz esetén a javaslatot levehetik a napirendről. – *374*

[570] V. ö. Shakespeare: „Troilus and Cressida", III. felv. 3. szín. – *374*

[571] 1864 márciusában Marx, aki anyja halála után némi örökséghez jutott, a családjával új lakásba költözött London északnyugati negyedében: 1, Modena Villas, Maitland Park, Haverstock Hill. – *374*

[572] Garibaldi 1864 április elején Angliába utazott, hogy a velencei osztrák uralom ellen tervezett hadjáratához az angol kormány támogatását kérje. A kormány, tekintettel az itáliai nemzeti hőst viharosan üdvözlő néptömegekre, eleinte nyilvános tiszteletadásban részesítette Garibaldit. De találkozása a politikai emigránsként Londonban élő Mazzinival és nyílt kiállása a lengyel felkelők mellett azt eredményezte, hogy az angol burzsoá sajtó hadjáratot indított ellene. Mindezt betetőzte Gladstone pénzügyminiszter kijelentése, hogy Garibaldi további jelenléte Angliában nem kívánatos. Garibaldi április végén elutazott Angliából. – *375 622 637*

[573] V. ö. Victor Hugo: „Napoléon le petit". – *376 622*

[574] I. Vilmos porosz király 1864 április végén beutazta Schleswiget és Holsteint, előkészítendő a hercegségek Poroszországhoz való csatolását. – *376*

[575] „Dagblated" – konzervatív dán napilap, 1851 óta jelenik meg Koppenhágában. – *376*

[576] Düppel schleswigi dán erődítményt 1864 ápr. 18-án vették be a porosz csapatok. – *376*

[577] Marx 1864 máj. 3-án elutazott Manchesterbe a nagybeteg Wilhelm Wolffhoz. Wolff halála után Engels kíséretében máj. 19-én tért vissza Londonba. Engels 4 napig a Marx család vendége volt. – *377 631*

[578] A levél eredeti nyelve angol. – *380*

[579] A Wilhelm Wolff hagyatékából származó könyvekről van szó, amelyek a végrendelet szerint Marx tulajdonába kerültek. A könyvek jegyzékét Marx Engelshez írott 1864 nov. 18-i levelében közli. – *381*

[580] Marx a „Times" 1864 máj. 25-i és máj. 26-i vezércikkeire utal. – *381*

[381] Richmondban, a konföderáltak fővárosában és fő támaszpontján összpontosították a déliek elitcsapataikat. Az északiak háromszor kísérelték meg a város bevételét. Csak a harmadik támadás, amely 1864 májusában kezdődött és 1865 ápr. 3-án végződött, járt sikerrel. (V. ö. még 377. és 441. jegyz.) – *381–382 409*

[382] Jones 1864 máj. 23-i levelében sajnálatát fejezte ki Marxnak, hogy máj. 19-re tervezett manchesteri találkozása Marxszal és Engelsszel nem jött létre. – *381*

[383] Solferinónál az osztrák hadsereg 1859 jún. 24-én vereséget szenvedett a francia–szárd csapatoktól. – *382*

[384] Az európai nagyhatalmak londoni konferenciája a schleswig-holsteini kérdésről 1864 máj. 28-án újra összeült. Poroszország és Ausztria képviselői támogatták a poroszbarát Frigyes schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg jelölését Schleswig-Holstein hercegévé. A konferencia azonban elutasította a javaslatot. (V. ö. még 568. jegyz.) – *382*

[385] „The Morning Post" – angol napilap, 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban; a XIX. sz. közepén a whigek Palmerston vezette jobbszárnyának lapja. – *382*

[386] Az 1851-es varsói és az 1852-es londoni jegyzőkönyvekről van szó (v. ö. 564. és 550. jegyz.). – *383*

[387] Kertbeny magyar író egy Kossuthhoz címzett „nyílt levelet" akart megjelentetni német és angol újságokban, és ehhez Marx segítségét kérte. – *384*

[388] A „Der feudale Sozialismus" (A feudális szocializmus) című cikk a „Rheinische Zeitung" 1864 máj 30-i számában jelent meg. – „Rheinische Zeitung" – polgári napilap; 1863-tól 1866-ig Düsseldorfban és 1867-től 1874-ig Kölnben jelent meg. (V. ö. még 861. jegyz.) – *384*

[389] Karl Klingsnek Friedrich Mollhoz és Julius Melchiorhoz 1864 máj. 27-én írott leveléről van szó. – Klings beszámol az Általános Német Munkásegylet (v. ö. 520. jegyz.) megalapításának évfordulóján tartott ünnepségről és arról, hogy a munkások körében Marx és Engels nevének említésekor nagy lelkesedés támadt. Klings megkérte barátait, biztosítsák Marxot arról, hogy igyekezni fognak méltóvá válni a munkások ügyének olyan képviselőihez, mint Marx és Engels. – *384*

[390] Lassalle 1864 májusában Elberfeldben beszédet mondott az Általános Német Munkásegylet megalapításának évfordulóján, és ebben méltóképpen emlékezett meg Wilhelm Wolffról. – *384*

[391] V. ö. Lassalle: „Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit", Berlin 1864. (V. ö. még 592. és 639. jegyz.) – *385*

[392] Marx 1847 december második felében előadásokat tartott a brüsszeli Német Munkásegyletben „Bérmunka és tőke" címmel. Ugyanezzel a címmel vezércikkben megjelentek a „Neue Rheinische Zeitung" 1849 ápr. 5–8-i és 11-i számában (v. ö. 6. köt.). – Marx hátrahagyott kéziratai között találtak egy tanulmányt a munkabérről, amely kétségtelenül az 1847-es előadások alapjául szolgált, és tartalmilag részben egybeesik a „Bérmunka és tőke"-vel, részben ahhoz csatlakozik (v. ö. „Munkabér", 6. köt.). – A brüsszeli Német Munkásegyletet 1847 augusztusában alapította Marx és Engels; célja a Belgiumban élő német munkások politikai felvilágosítsa és a tudományos szocializmussal való megismer-

tetése volt. Az egylet a belgiumi forradalmi proletár erők legális kozpontjává vált; leghaladottabb elemei tagjai lettek a Kommunisták Szovetségének (v. o. 64. jegyz.). Nem sokkal az 1848 februári francia forradalom után, amikor a belga rendőrség letartóztatta és kiutasította tagjait, az egylet beszuntette mukodését. – *385* 3 *481*

593 Marx utalása Joseph Suss Oppenheimerra (1698–1738) vonatkozik. A kalandos eletu, sikeres pénzemberrel több irodalmi mu foglalkozik. – *385*

594 V. ö. 29. kot. 261–262. old. – *385*

595 V. o. „The Rebellion Record: a Diary of American Events etc.", New York 1861–68. – *386*

596 Marx Panat ellentengernagynak szállóigévé vált szavaira utal, amelyekkel 1796-ban jellemezte a royalistákat: „personne n'a su ni rien oublier, ni rien apprendre" (senki sem tudott bármit is elfelejteni vagy bármit is megtanulni). (Talleyrand is mondta az 1815-os restauráció után Franciaországba visszatérő arisztokrata emigránsokról.). – *386*

597 Court of Probate (hagyatéki bíróság) – az angol legfelsőbb bíróságok egyike; a tobbi kozott a végrendeletek jóváhagyására is illetékes volt. – *387*

598 Marx a jelek szerint nem valósította meg azt a szándékát, hogy a Szuezi-csatorna épitéséről cikket írjon a „Free Press" számára. – *389*

599 Lengyelország harmadik felosztásakor (1795) Poroszország kapta Lengyelország központi részét, Varsóval egyutt (v. o. 496. jegyz.). Az 1814–15-os bécsi kongresszus határozatai értelmében e terulet nagyobbik része – Lengyel Királyság néven – Oroszországhoz kerult. – *390*

600 A kaukázusi orosz csapatok 1864 májusában elfoglalták a kbaadi határvidéket (a mai Krasznaja Poljanát), a muridok ellenállásának utolsó kozpontját. Ezzel befejeződtek a XVIII. sz. végén kezdődott kaukázusi háborúskodások. – *390*

601 Wilhelm Wolffnak a frankfurti nemzetgyűlés 1849 máj. 26-i ulésén elmondott beszédéről van szó. V. o. 14. kot. 404–408., 19. kot. 82–85. old. – *391*

602 A Virginia állambeli Wilderness melletti csatával (1864 máj. 5–7.) kezdődott meg az eszakiak harmadik támadása Richmond bevételére (v. o. még 581. jegyz.). – *392*

603 Marx a Wilhelm Wolffról írandó részletes életrajzhoz 1864 júniusában a kovetkező életrajzi feljegyzéseket készítette:
1809 jún. 21. szül. Tarnauban, schweidnitzi korzet.
1813 oroszok.
1834–38 4 $^1/_2$ év Silberbergben; „a kazamatafarkas" [„d. Kasamattenwolf"] zsandárkisérettel meg akarja látogatni haldokló apját. Elutasítva.
1843-tól 1846 februárjáig Boroszlóban.
1846 Wolff menekulőben. Sajtóper miatt Cikk a sziléziai takácsfelkelésről.
1846–48 Brüsszel. „Bureau de Correspondence". Bedutyizva Brusszelben. (Február 26–28-án tartóztatták le.)
1848 április–június Boroszlóban.
1848 szept. Köln. Lupus onként jelentkezik. Korozőlevél visszavonva.
1848 június–1849 május Kolnben. Onnan Frankfurtba.
1848 okt. 22. Hecker korozőlevele. Visszavonva 1849 márc. 8.

1849 május 26. Jelenet a német parlamentben (Frankfurt). *1849*, azután, hogy Lupus már Svájcban van, korozőlevéllel uldozve a stuttgarti csonkaparlament miatt.
1849 július 5. Bázelba. Onnan Bernbe internálva. 7/4 évig taníto Zurichben. *1851 március 31.* írasbeli kiutasítás Zurichből (*1850 szept. 10. Zürich.* Lupus tiltakozik az ellen, hogy szovetségi tanácsi határozattal, menekult-ugyek miatt, Luzern kantonba utalták.)
1851 június 4.–1853. Megérkezés Londonba. Korulbelul 2 év Londonban.
1861 jan. 12. Porosz amnesztiarendelet. *1862 jan. 4.* kérvény a porosz kormányhoz. 5 hónapig válasz nélkul hagytak Újabb kérvény *1862 június 4.*
1862 aug. 1. Von Schweidnitz Landrat felszólítja, hogy kozolje legutóbbi poroszországi lakhelyét.
1862. szept. 5. A porosz kormány válasza Az amnesztia további felulvizsgalatra szolgál. – *393*

[604] Chavée belga etimológus indogermán nyelvek szavainak osszehasonlításából próbálta levezetni a német „Wert", ill. az angol „value" (érték) szo gyokerét. – *395*

[605] A „Die Grenzboten" c. folyóirat 1864 első félévi száma aláírás nélkul kozolt egy cikket „Eine Erinnerung an den Kommunisten Wolff" címmel. – „Die Grenzboten. Zeitschrift fur Politik und Literatur" – liberális német hetilap, 1841-től 1922-ig jelent meg Lipcsében. – *395*

[606] Patkul titkos jelentéseit v. o. 518. jegyz. – *395*

[607] V. o. Reinhart Dozy: „De Israalieten te Mekka", Haarlem 1864. – *395*

[608] Jenny Marx azzal a kéréssel fordult Elsnerhez, hogy kuldjon életrajzi adatokat Wilhelm Wolff ifjúkoráról (v. o 656 old.); ezeket Marx a Wolff-életrajzhoz kívánta felhasználni (v. o. 603. jegyz.). Elsner, Wolff ifjúkori barátja, aki cikket is írt róla a „Breslauer Zeitung"-ban, nem tudott Marxnak felhasználható adatokat kuldeni. Marx felhagyott az életrajz megírásának tervével. Wolff életrajzát csak 12 évvel később írta meg Engels (v. o. 19. kot.). – *397 659*

[609] V. o. William Benjamin Carpenter: „Principles of General and Comparative Physiology", London 1839; Perceval Barton Lord: „Popular Physiology", London 1855; Albert von Kolliker: „Handbuch der Gewebelehre des Menschen", Lipcse 1863; Johann Christoph Spurzheim· „Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier", Párizs 1810–20; Theodor Schwann: „Mikroskopische Untersuchungen uber die Übereinstimmung in der Struktur und dem Wachstum der Tiere und Pflanzen", Berlin 1839; Mathias Jakob Schleiden: „Beitrage zur Phylogenesis", Berlin 1838. – *399*

[610] Az idézet Lord „Popular Physiology"-jának (v. o. 609. jegyz.) 316 oldaláról való. – *399*

[611] Apjának 1860 márciusában bekovetkezett halála után fivérei azt javasolták Engelsnek, hogy az ő javukra mondjon le az engelskircheni vállalat rá eső apai orokrészéről. Ezt tobbek kozott azzal indokolták, hogy Engels 1849 óta kulfoldon él. A testverek kártalanításképpen 10 000 £-el biztositották jogi es anyagi helyzetét az Ermen & Engels cégnél, ami későbbiekben lehetővé tette Engelsnek, hogy a cég társtulajdonosává váljon. Eltekintve attól, hogy az angol torvények nagyon megnehezitették a cégtársi jogok oroklését, a fivérek javaslata nagymértékben sértette Engels orokjogait. Engels csak 1864-ben lett a manchesteri cég társtulajdonosa. – *400 405 556*

[612] Marx 1864 június vegén–július elején cikket írt a „Free Press" számára Oroszország magatartásáról az 1864-es dán háborúban. A cikk nem jelent meg. – Marx valószínuleg Collet „Groundlessness of any Claim of Russia to Holstein-Gottorp" címmel aláírás nelkul a „Free Press" 1864 máj 4-i számában megjelent cikkére utal. – *403*

[613] A porosz király és az osztrák császár 1864 júniusi karlsbadi találkozása, valamint I. Vilmos és II. Sándor 1864 júliusi potsdami és kissingeni osszejovetele után Európában a Szent Szovetség (v. o. 171. jegyz.) felújítását gyanították. – „A szovetségben a negyedik" – v. o. Schiller: „Die Burgschaft". – *403 406*

[614] Pieper kártyája a kovetkező értesítést tartalmazta: „Tisztelettel bejelentjuk legidosebb leányunk, Ida eljegyzését Dr. phil. Wilhelm Pieper úrral. Gravenhorst professzor és neje Bréma, 1864 május." – *404*

[615] „Faedrelandet" – dán újság, megjelent Koppenhágában, 1834-től 1839-ig hetenkent, majd naponta; 1848-ban a dán kormány félhivatalos lapja, a XIX sz. második felében konzervatív irányzatú. – *405*

[616] A régi tartományok Brandenburg, Kelet-Poroszország, Nyugat-Poroszország, Posen, Pomeránia és Szilézia, ezek már 1815 előtt Poroszországhoz tartoztak, a Rajna-tartományt 1815-ben csatolták Poroszországhoz. – *406*

[617] Nem mindenki Palmerston, aki az akar lenni (v. o. Victor Hugo, „Napoléon le petit") Engels itt Palmerston korára utal, aki 80 évesen még miniszterelnok volt. (V. o. még 573. jegyz.) – *406*

[618] Lajos Fulop Aberdeent nevezte így. – *406*

[619] 1864 augusztus végén, az államtanácsi választások alkalmával, Genfben Fazy híveinek kezdeményezésére véres zavargások voltak, tiltakozásul az ellen, hogy Fazyt nem választották meg újra. Genfet svájci kormánycsapatok szállták meg; Fazy Franciaországba menekult. – Freiligrath vezette a General Bank of Switzerland londoni fiókintézetét A bank elnoke Fazy volt. – *407 641*

[620] Marx távirata nem maradt fenn; valószínuleg Lassalle halálát kozolte benne. – *409*

[621] 1864 májusától az északiak csapatai a főparancsnokság új stratégiai terve szerint folytatták a hadmúveleteket: Grant virginiai támadásával (v. o. 581., 602. jegyz.) egyidejuleg Sherman 1864 máj. 7-én Georgián át megkezdte a híres „portyázó utat a tengerhez"; Sherman csapatai 1864 szept. 2-án elfoglalták Atlantát, 1864 dec. 10-én elérték a tengert, s ily módon két részre osztották a Konfoderáció teruletét. Ezzel létrejott a szukséges előfeltétele annak, hogy Grant tábornok csapatai a déli hadsereget szétverjék. A déli hadsereg 1865 tavaszán kapitulált. Ezt az egyedul helyes stratégiai tervet Marx és Engels már 1862 tavaszán kifejtették „Az amerikai polgárháború" c. cikkukben (v. o. 15. kot. 467–468. old.). – *410*

[622] Engels egyrészt az 1864 nov. 8-i elnokválasztást megelőző hadjáratra, másrészt az Egyesult Államokban ugyanakkor tartandó kongresszusi választásokra utal. A koztársasági párt 1864 jún. 7-i országos konventjén újból Lincolnt jelolte elnoknek, és teljességgel abolicionista programot fogadott el, amely meghirdette a rabszolgaság eltorlését az Unió egész teruletén. – *410*

[623] Engels rovid ideig Marxnál tartózkodott Londonban, majd meglátogatta anyját, aki Ramsgate-ban udult; utána 1864 szeptember 8-tól október kozepéig beutazta Schleswig-Holsteint. – *411*

[624] Marx valószínuleg Lassalle agitációs tevékenységére utal, amelyet mint az 1863 májusában megalapított Általános Német Munkásegylet (v. o. 520. jegyz.) elnoke kifejtett. – *412*

[625] Koblenz volt a nagy francia forradalom idején a monarchista emigráció központja, s itt készítették elő az ellenforradalmi intervenciót a forradalmi Franciaország ellen. – *412*

[626] V. ö. „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem Sächsischen Hause", kiadta Leopold Ranke. – *412*

[627] V. ö. Wilhelm Dönniges: „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft König und Kaiser Ottos I. von 951 bis 973." Megjelent a Ranke-féle évkönyvekben (v. ö. 626. jegyz.), I. köt. 3. rész, Berlin 1839. – *412*

[628] Az Általános Német Munkásegyletről van szó (v. ö. 520. jegyz.). – *413*

[629] Az 1863 januárjában alapított Általános Berlini Munkásegyletről van szó, amelynek összejövetelein Schulze-Delitzsch előadásokat tartott a szövetkezeti rendszerről (v. ö. még 517. jegyz.). – *413*

[630] „Richmond Examiner" – amerikai újság, 1848-tól 1866-ig jelent meg a Virginia állambeli Richmondban. – *413*

[631] A levél eredeti nyelve angol. – *417 420 487 492 503 525 533 547–548*

[632] Marx 1859 dec. 16-i levelében feltehetően arra kérte Szemere Bertalant, hogy legyen segítségére pénz előteremtésében. Szemere 1859 dec. 29-én közölte Marxszal, hogy kísérletei nem jártak eredménnyel. – Marx 1859 dec. 16-i levele valószínűleg nem maradt fenn. – *417*

[633] Szemere 1859 dec. 11-i levelében megírta Marxnak, hogy egy brosúrát akar kiadni Magyarországról. Marx segítségét kérte a brosúra angolra fordításához és angliai kiadásához. Szemere írása Párizsban „La Question hongroise (1848–1860)" címmel 1860-ban jelent meg; ugyanabban az évben Londonban is kiadta a Bentley kiadó „Hungary, from 1848 to 1860" címmel (v. ö. még 114. és 640. jegyz.). – *417*

[634] A. W. (A. Williams) – Marx fedőneve. – *417 421 486 492 497 526 534*

[635] A Vogt brosúrájában foglalt rágalmak újraközléséről a „Nationalzeitung"-ban v. ö. 15. jegyz.; v. ö. még Marx 1860 febr. 13-i és márc. 3-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz. – *418*

[636] Lassalle 1860 január végén írott levelében közölte Marxszal, hogy Vogt saját állítása szerint pénzt kapott magyar forradalmároktól. – *418*

[637] Az említett angol lap a „Free Press", amely 1859 szept. 28-án egy cikket közölt Marxtól „Particulars of Kossuth's Transaction with Louis-Napoleon" címmel; ez Marx „Kossuth és Louis-Napoléon" c. cikkének (v. ö. 13. köt.) rövidített változata volt. – *418 423*

[638] Lassalle 1860 január végén írott levelében igyekezett Vogtot mindenképpen tisztára mosni Marx előtt, és kétségbe vonta, hogy a bonapartista kormány megvesztegette Vogtot. – *418*

[639] Lassalle 1860 január végén azt írta Marxnak, hogy saját gazdaságtani munkájával várni akar addig, amíg Marx műve meg nem jelenik. – Lassalle könyve „Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit" címmel 1864-ben jelent meg Berlinben. (V. ö. még 591. jegyz.) – *419*

640 Szemere Bertalan 1860 jan. 15-i levelében azt írta Marxnak, hogy amennyiben Marx túlságosan elfoglalt, ő maga keres majd fordítót „La Question hongroise (1848–1860)" c könyvéhez (v. o. még 633. jegyz.). – *420*

641 „Weserzeitung" – német liberális újság; 1844-től 1930-ig jelent meg, Brémában. – *420*

642 1848 febr. 22-én a brüsszeli Demokrata Társaság (Association démocratique) megünnepelte a krakkói felkelés második évfordulóját. (V. ö. Marx és Engels: „Az 1846 február 22-i lengyel forradalom második évfordulójának megünneplése Brüsszelben") (4. kot.). Az ünnepségen Marxon és Engelsen kívül felszóláltak még Lelewel, Wallau, Lubliner, Katz és Pellering. A beszédek külön brosúrában is megjelentek Vogler brüsszeli kiadónál. – A Demokrata Társaság belgiumi nemzetközi egyesület volt, 1847 szeptemberében alapították Brüsszelben haladó polgári és kispolgári demokraták, valamint – elsősorban emigráns német – proletárforradalmárok; Marx és Engels tevékeny szerepet játszott a társaság megalapításában. 1847 nov. 15-én Marxot alelnökké választották, az elnök Jottrand lett. Lelewel a lengyeleket képviselő alelnök volt. A társaság a nemzetközi demokratikus mozgalom egyik fontos központjává vált. – *422 482*

643 Marx a „Vogt úr" mellékleteiben (v. ö. 14. köt. 618. old.) közölte Lelewel válaszlevelét. – *422*

644 Marx a „Vogt úr"-ban (v. ö. 14. köt. 422–423. old.) közölte Hollinger nyomdatulajdonos és Wiehe betűszedő nyilatkozatait. V. ö. még 443. old. – *424*

645 V. ö. 14. köt. 423., 425–426. old. – *424*

646 Blindnek az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 9-i és dec. 11-i számaiban megjelent nyilatkozatait v. ö. 442–443. old. – *424*

647 V. ö. 14. köt. 580. old. – *428*

648 Vögele nyilatkozatát Marx „Az augsburgi »Allgemeine Zeitung« szerkesztőségének" írott levelével (v. ö. 14. köt. 641–642. old.) együtt küldte el a lapnak, hogy segítse a perben, amelyet Vogt indított a szerkesztőség ellen. V. ö. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz, valamint 25. jegyz. Vögele nyilatkozatának szövegét v. ö. 442. old. – *428*

649 V. ö. 14. köt. 634. old. – *429*

650 V. ö. 78. jegyz., valamint Marx 1860. febr. 24-i levelét Weber igazságügyi tanácsoshoz, és 14. köt. 336–346. old. – *429*

651 V. ö. 14. köt. 581. old. – *429*

652 V. ö. 14. köt. 578. old. – *429*

653 Freiligrath: „An Joseph Weydemeyer. Zwei poetische Episteln, Epistel I." – Liebknecht a „Karl Marx zum Gedächtnis" (Karl Marx emlékére) c. visszaemlékezéseiben azt írja, hogy „*Freiligrath* Weydemeyerhez címzett híres versét a forradalmi próféták ellen szinte szó szerint Marx inspirálta... " – A Marx által említett folyóirat a „Revolution". – „Die Revolution" – Weydemeyer szerkesztésében New Yorkban megjelenő német hetilap, amelyet Marx és Engels minden módon igyekeztek támogatni. Anyagi nehézségek miatt

azonban csak két száma jelenhetett meg 1852 januárjában. 1852-ben Wevdemeyernek Cluss támogatásával sikerult még két számot kiadnia, ezúttal „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" címmel – *430 465*

[654] Valószínuleg Marx és Engels „Nyilatkozat Arnold Ruge ellen" c., 1851 jan. 27-ről kelt irásáról van szó (v. o. 7. kot. 450–451. old.), amelyet a „Weserzeitung"-nak kuldtek be. – *430*

[655] A III. Napóleon és Ferenc Jozsef által Villafrancában megállapított előzetes békefeltételek szolgáltak alapul a zurichi végleges békeszerződeshez. V. o. erről 154. jegyz. – *431*

[656] A level végén a datum és cím a megismétlődik Jenny Marx kézírásában. – *431*

[657] Engels „Szavoja, Nizza és a Rajna" c irásáról van szó (v. o. 38. jegyz. és 13. kot.). Duncker mas véleményen volt a német politikai pártok magatartásáról az itáliai kérdésben, mint Engels, s ezért, mint Engelshez irott 1860 febr. 27-i leveléből kitünik, nem akarta a szerző megnevezése nelkul kiadni a brosúrát. Engels Marxhoz irt 1860 febr. 4-i levelében kifejti, hogy miert nem kívánja megnevezni magát. A brosúra végul Berlinben jelent meg 1860 aprilisában, Behrend kiadónál, névtelenul. (V. o. még 73. jegyz) – *432*

[658] V. o. Lassalle: „Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie", Berlin 1859 (v. o. még 49. jegyz.). – *432–433*

[659] Marx és Engels már 1852-ben, a kolni kommunista-per idején, tobb izben válaszoltak a proletár forradalmárokról terjesztett rágalmakra. V. o. például Engels: „A nemrég lefolyt kolni per" és Marx: „Leleplezések a kolni kommunista-perről" (8. kot.), valamint Marx: „A nemes tudatú lovag" (9. kot.). – *433*

[660] Blind nyilatkozata – „Gegen Karl Vogt" – az „Allgemeine Zeitung" 1860 febr. 13-i számának mellékletében jelent meg; ebben visszautasította az ellene felhozott vádakat, es tényekkel bizonyította, hogy Vogt bonapartista korokkel érintkezik (v. o. még 62. jegyz.). – Biscamp 1860 febr. 9-i nyilatkozata az „Allgemeine Zeitung" 1860 febr. 15-i számának mellékletében rámutatott Abel „The Journalistic Auxiliaries of Austria" c. cikkének rágalmazó voltára (v. o. még 69. jegyz.) – Lupus (Wilhelm Wolff) nyilatkozatáról v. o. 67. jegyz. – *433 466*

[661] Augsburgi per – v. o. Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságugyi tanácsoshoz (v. o. még 14. kot. 409–429. old.).– *434*

[662] A 4., 5., 6., 7. pontban felsoroltakhoz v. o Marx 1860 febr. 24-i levelét Weber igazságugyi tanácsoshoz es 14 kot. 421., 427., 419. old. – *435*

[663] Marx egyrészt a berlini „Nationalzeitung" ellen indított perere, másreszt azokra a fáradozásaira utal, hogy a londoni „Daily Telegraph"-et helyreigazító nyilatkozatra birja. – *437*

[664] Liebknecht az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségéhez intézett 1859 szept. 12-i levelében azt irta, hogy amennyiben Vogt angol bíroságok ele viszi a perét, ami erkolcsi kotelessege, Marx és Freiligrath éppúgy tanúskodnak majd az ugyben, mint ó maga. – *437*

[665] Marx 1859 nov. 23-i leveléről van szo (v. o 29. kot.). – *438*

[666] Az 1859 nov. 11-i „Morning Advertiser" kozolte Blind aláírás nélkuli cikket a londoni Schiller-unnepélyről, megállapítva Freiligrath jubileumi koltemenyéről, hogy „tobb mint kozepes". Freiligrath Marxhoz írt levelében arra célzott, mintha Blind Marx hatására irta volna ezt. V. o. még Marx 1859 nov. 19-i levelét Engelshez (29. köt.). – *438*

[667] Freiligrath 1859 nov. 5-i nyilatkozatában, amely az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 15-i mellékletében jelent meg, kijelentette, hogy soha nem volt a „Das Volk" c. hetilap munkatársa, s hogy nevét „tudtán és akaratán" kívül említették Vogt vádlói közott. Freiligrath csaknem ugyanezt ismételte meg az „Allgemeine Zeitung" 1859 dec. 11-i számának mellékletében kozolt nyilatkozatában (v. o. 5. jegyz.). Freiligrath második nyilatkozata Blind nyilatkozatával (v. o. 646. jegyz.) együtt jelent meg. – *438*

[668] Marx utal Liebknecht 1859 szept. 12-i levelére az „Allgemeine Zeitung"-hoz (v. ö. 664. jegyz.) és Liebknecht nov. 15-i nyilatkozatára, amely az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 23-i mellékletében jelent meg. Liebknecht e nyilatkozatban – Freiligrathnak válaszolva – megjegyzi, hogy őt nem Vogt vádlójaként említette, hanem csak leszogezte: Freiligrath tanusíthatja, hogy Blind magánbeszélgetésekben a röplapban foglaltakhoz hasonló vádakat hangoztatott Vogt ellen. V. o. még Marx 1859 nov. 26-i levelét Engelshez és 1859 nov. 23-i levelét Freiligrathhoz (29. köt.). – *438*

[669] Marxot, aki akkoriban még nem olvasta Vogt pamfletjét, tévesen informálták; Vogt a brosurajában nem kozolt leveleket Freiligrathtól. – *439*

[670] „[Homo sum] humani nihil a me alienum puto" ([Ember vagyok] semmi emberi nem idegen tőlem) – idézet Publius Terentius Afer „Heautontimorumenos" (Az onkínzó) c. vígjátékából. – *439*

[671] A Kommunisták Szovetségének kolni Központi Bizottságáról van szo. – *439*

[672] „Classe la plus laborieuse et la plus miserable" (a legdolgosabb és legnyomorúságosabb osztály) – Saint-Simon gyakran használt kifejezésének (a legszámosabb és a legszegényebb osztály) parafrázisa. – *439*

[673] V. o. Marx: „A nemes tudatú lovag" (9. kot.). – *440*

[674] V. o. 14. kot. 425., 539–543., 640. old. – (V. o. még 69. jegyz.) – *440*

[675] V. o. Marx: „Leleplezesek a kolni kommunista-perről" (8. köt.). – *440–441 453 455 464 511*

[676] Marx utal Blind „Gegen Karl Vogt" c. nyilatkozatára (v. ö. 660. jegyz.), amely a következő szavakkal kezdődik: „Legújabb irásában Karl Vogt az én »ruszofóbiámról« és az én »bizalmatlanságomról« beszél". – *440*

[677] Valoszinuleg Wiss Amerikába emigrált német orvos kuldte Clussnak az említett levelet, amely Lassalle-t becsvágyó, minden pártra nézve veszélyes emberként jellemezte, aki személyes céljai érdekében semmilyen eszköztől nem riad vissza. – *440 470*

[678] V. o. Marx 1852 nov. 19-i levelét Engelshez (28. kot.). Marx ebben kozolte a Kommunisták Szovetségének feloszlatására vonatkozó határozatot. V. o. még 464–465. old. – *441 465*

[679] V. o. 14. kot. 629. old. – *442*

680 Vogele 1859 szept. 17-i nyilatkozatáról v. o. 14. kot. 420–422. old. – *442*

681 Az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségének 1859 dec. 11-i nyilatkozatáról v o. 14. kot. 423. old. – *443*

682 Biscamp „Der Reichsregent" c. cikkéról v. o. 140. jegyz. – A cikk első bekezdese „Der Reichsregent als Reichsverräter" (A birodalmi régens mint birodalmi áruló) szavakkal kezdődik. V. o. még 14. kot. 415. old. – *446*

683 „Konstantin nagyherceg mint Magyarország jovendő királya" (v. o. 14. kot. 419–421. old.). – *447*

684 Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségének 1859 okt. 16-án kelt két levelerol v. o. 14. kot. 641–642. old. V. o. még Marx 1859 okt. 19-i válaszlevelét (14. kot. 629. old.). – *447*

685 A „Volk" szerkesztőségi nyilatkozatának szovegét v o. 13. kot. 593. old – *449*

686 V. o. 14. kot. 619–621. old. – *450 491*

687 Emigrációsegylet (Emigrációsklub) – 1851-ben alapított és az Agitációs Egyesulettel versengő londoni német kispolgári szervezet. Az Emigrációsklubot Kinkel és Willich, az Agitációs Egyesuletet Ruge és Goegg vezették. Mindkét, csekély taglétszámú szervezet fo rendeltetése a pénzgyújtés volt az úgynevezett német–amerikai forradalmi kolcson (v. o. 342. jegyz.) céljaira, a németországi forradalom „haladéktalan előidézése" erdekeben. – *451*

688 Marx feltehetően a demokraták első rajnai kongresszusára utal, amely 1848 aug. 13–14-én ulésezett Kolnben. A kongresszuson Marx és Engels is részt vettek. – *452*

689 V. o. Borkheim 1860 febr. 12-i levelét Marxhoz (14 kot. 327–331. old.) – *452*

690 V. o. 14. kot. 336. skk. old. – *452*

691 A „Vog túr"-ban Marx a „Burstenheimer" szó keletkezéséről a kovetkezóket írta „Abt elfelezi Sauernheimer foglalkozását és nevét, az egyiknek az elejet, a másiknak a hatulját veszi és a két félból elmésen megkomponálja az egész „*Kefelakit*" [„*Burstenheimer*"]. V. o. 14. kot. 337. old. (V. o. még 78. jegyz.) – *452*

692 Német–francia osszeeskuvés – 1851 szeptemberében letartóztatták Párizsban a Kommunisták Szovetsége ottani csoportjának tagjait, akik a Kommunisták Szovetsegebol 1850 szeptemberében kivált Willich–Schapper-frakcióhoz tartoztak. 1852 februárjaban a letartóztatottakat államcsíny előkészítése címén elítélték. A szervezetbe beépített Chervalnak (valodi nevén Joseph Cramer) módot adtak arra, hogy Londonba szokjon. A porosz rendőrségnek az a kísérlete, hogy a Marx és Engels vezette Kommunisták Szovetséget belekeverje ebbe az úgynevezett német–francia osszeeskuvésbe, csodot mondott. V. o. meg Marx 1860. jún. 2-i levelet Lassalle-hoz (515–524. old.), és 8. kot. 402–414. old. – *453 517*

693 V. o. Marx 1852 nov. 19-i levelét Engelshez (464–465. old.), v o. még 28 kot 182 old. – *454*

694 Hirsch „Die Opfer der Moucharderie, Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch" c. cikkét a „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" április 1-tol apr. 22-ig folytatásokban kozolte. V. o. még Marx· „Hirsch onvallomásai" (9. kot) – *455*

[695] A levélnek csak a vázlata maradt fenn, amelyet Marx egy 1858-as naptár lapjára írt. – *459*

[696] Mint a „Vogt úr"-ból kitűnik, Schapper ezt az esküpótló nyilatkozatot 1860 márc. 1-én tette a Bow Street-i rendőrbíróság előtt (v. ö. 14. köt. 558. old.). – *460*

[697] A levélnek csak a vázlata maradt fenn, amelyet Marx egy 1858-as naptár lapjára írt. A keltezés után Marx a következőket jegyezte fel: „A feleségemnek írt leveléhez csatolva, Muzembininek fenti dátummal az alábbiakat:" – A levél eredeti nyelve angol. – *461*

[698] Utalás a New York-i Kommunista Klubra, amely 1857-ben alakult meg Friedrich Kamm és Albrecht Komp német forradalmi emigránsok kezdeményezésére. A klub tevékenységében Weydemeyer, Sorge, Hermann Meyer és August Vogt is részt vettek. – *463*

[699] „Die Neue Zeit" – a német emigráció lapja; 1858 júniusától 1859 áprilisáig jelent meg Londonban. – *463*

[700] Gustav Levy Rajna-tartománybeli német szocialista, az Általános Német Munkásegylet későbbi aktív funkcionáriusa, első ízben 1853 decemberében, másodízben 1856 februárjában a düsseldorfi munkások megbízásából meglátogatta Marxot. Mindkét látogatás arról tanúskodott, hogy a Rajna-tartománybeli német munkások a Kommunisták Szövetségének 1852-es feloszlatása után is Marxot és Engelst tekintették vezetőiknek, s igyekeztek kapcsolatot tartani velük. – Levy már első látogatásakor is igyekezett Marxot meggyőzni a németországi felkelés szükségszerűségéről és a Rajna-tartomány munkásainak forradalmi készségéről. – *463*

[701] Évszakok Társasága (Société des saisons) – republikánus-szocialista titkos társaság, amely Blanqui és Barbès vezetésével 1837-től 1839-ig működött Párizsban. – *464*

[702] V. ö. Marx és Engels: „Nyilatkozat angol újságok szerkesztősége számára" (8. köt.). – „The Spectator" – liberális angol hetilap, 1828-tól jelenik meg Londonban. – „The Examiner" – angol polgári liberális hetilap, 1808-tól 1881-ig jelent meg Londonban. – „The Leader" – angol liberális hetilap, 1850-ben alapították Londonban. – „The People's Paper" – a chartisták hetilapja; Ernst Jones, a forradalmi chartizmus egyik vezetője, Marx és Engels barátja alapította Londonban, 1852 májusában. Marx és Engels 1852 októbere és 1856 decembere között cikkeket írtak a lap számára, amelyet 1858 júniusában polgári üzletemberek vettek át. – *464*

[703] V. ö. „Felhívás a proletariátus Kölnben elítélt képviselőinek és azok családjainak megsegítésére" (8. köt.). A felhívást a Kölnben elítélt kommunisták megsegítésére Londonban alakult bizottság kezdeményezésére tették közzé. Marx a felhívást és a kísérőlevelet 1852 decemberében küldte el Clussnak azzal, hogy a segély szervezése a pártszolidaritás demonstrációja legyen, és egyben indítványozta, hogy a kölni elítéltek megsegítésére alakítsanak bizottságokat Amerikában is. A londoni és a New York-i felhívás 1853 januárjában megjelent a „California Staatszeitung"-ban, illetve a „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung"-ban. – *464*

[704] V. o. Heine: „Deutschland. Ein Wintermärchen", VII. fej. – *465*

[705] Weydemeyer 1852 febr. 6-i levelében közölte Marxszal, hogy Dana a „New York Daily Tribune"-ban közölni akarja Ludwig Simonnak egy cikkét, amely tele van támadásokkal Marx és Engels ellen. Weydemeyer 1852 márc. 10-i leveléből ítélve, a cikk csakugyan megjelent, s Marx nyilván erre utal. (V. ö. még 183. jegyz.) – *465*

[706] V. ö. „Report of Committee on the Operation and Effects of the Corrupt Practices Prevention Act 1854 etc.", London 1860. V. ö. még Marx: „Választási korrupció Angliában" (13. köt.). – *466*

[707] V. ö. Marx: „Egy áruló Cserkeszföldön", „Egy nevezetes darab történelem", „Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből" (12. köt.). – *466*

[708] Ernest Jones 1857-ben a radikális burzsoáziával való szövetség mellett agitált a választási reformért folytatandó közös harc érdekében és a chartista tömegmozgalom létrejöttének reményében. De súlyos politikai engedményeket tett a radikális burzsoáziának, s Marx és Engels ezért ideiglenesen szakítottak vele; csak 1860-ban, amikor Jones ismét forradalmi proletár szellemben kezdett tevékenykedni, újították meg hozzá fűződő baráti kapcsolataikat. – *466*

[709] Jones 1860 febr. 11-i levelét Marx idézi a „Vogt úr"-ban 14. köt. 619 old.). – *466*

[710] V. ö. Freiligrath: „Trotz alledem!" – *468 609*

[711] V. ö. Biblia, Bírák 16., 14. és 20. – *468*

[712] Marx Lassalle-nak hozzá és Engelshez 1860 február végén írt levelére utal. Lassalle a levél első utóiratában ezt írta Marxnak: „Leveled végén egy gőgös gesztussal, hogy megmutasd, mennyire nincs legalábbis nekem okom arra, hogy bizalmatlanságod miatt panaszkodjam, elküldesz nekem egy Baltimore-ból származó cetlit." (Marx 1860 febr. 23-i levelével küldte el Lassalle-nak Wiss céduláját. V. ö. még 677. jegyz. és 440. old.) – *469*

[713] V. o. Marx 1859 okt. 2-i és nov. 6-i leveleit Lassalle-hoz (29. köt.). – *470*

[714] Marx utal Weydemeyer, Jacobi és Cluss „An die Redaktion der »New Yorker Kriminalzeitung«" címmel a lap 1853 nov. 25-i számában megjelent nyilatkozatára; v. ö. még „Vogt úr" (14. köt. 606. old.). – A nyilatkozat válasz volt Willich „Doktor Karl Marx und seine Enthüllungen" c. rágalmazó cikkére, amely a „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" 1853 okt. 28-i és nov. 4-i számaiban jelent meg. Marx a „Nemes tudatú lovag"-ban (v. ö. 9. köt.) válaszolt Willich koholmányaira. – *470 478*

[715] Lassalle 1860 február végén Marxhoz és Engelshez írt levelében megvádolta őket, hogy aranyagot gyujtenek róla minősítési lap céljaira, s hogy Wiss cédulája (v. o. 677. jegyz.) az o tudakozódásuk eredményeként íródott. – *470*

[716] Lassalle 1860 február végén Marxhoz és Engelshez írt levelének utóiratában azt kérdezi tőluk, hogy a düsseldorfi munkások nem panaszolták-e be őt 1856-ban Levy útján (v. o. 83. jegyz.), s hogy ebben nem volt-e része Bermbachnak, Erhardnak, Uhlendorffnak stb. – *471*

[717] V. ö. Marx: „Mihail Bakunyin" (9. kot.). – *471*

[718] V. o. Horatius: „Carmina" (Dalok) (Ódák), I. könyv 22., 1. sor. – *472*

[719] Marx a londoni „Daily Telegraph"-ben Kinkel első feleségének halálakor megjelent tudósítására utal. A tudósítás Stahr feleségétől, Fanny Lewald írónőtől származott; v. o. erről 29. köt. 552. old. – *472*

[720] V. o. 28. köt. 157. old. – *474*

[721] Weber igazságügyi tanácsosnak a „Nationalzeitung" szerkesztője ellen benyújtott keresete szerint Marx eskupótló nyilatkozata 1860 febr. 29-én kelt Manchesterben, Marx a „Vogt úr"-ban 1860 márc. 3-át említ (v. o. 14. kot. 557. old.). – *474*

[722] V. o. Marx és Engels: „Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből való kilépésről" (7. kot.). – „Deutsche Londoner Zeitung" – a londoni német emigránsok hetilapja, 1845 áprilisától 1851 februárjáig jelent meg, Károly trónfosztott braunschweigi herceg anyagi támogatásával. Szerkesztői Bamberger és Schabelitz kispolgári demokraták voltak. Hasábjain 1848–50-ben főleg Karl Heinzen, Gustav Struve és más kispolgári demokraták cikkei láttak napvilágot, de kozolte a lap a „Kommunista Párt kiáltványá"-t (1848 márc.–júl.), az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" első fejezetét (1850 ápr.), a „Szemle májustól októberig" egy részét (1851 febr.), valamint Marx és Engels több nyilatkozatát. – *475*

[723] A Marx által h) alatt említett mellékletet v. ö. 14. kot. 616. old.; az i) alatti mellékletet v. o. 14. kot. 617–618. old.; a k) alatti mellékletet v. ö. 14. kot. 616–618. old.; az m) alatt. mellékletet v. o. 14. kot. 619. old. – A Foreign Affairs Committee-ről v. o. 33. jegyzi – A „Két politikai per. Tárgyalta a kölni eskudtszék februári ülésszaka" c. brosúrát v. ö. 6. kot. – *476*

[724] „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – német folyóirat, amelyet Marx és Engels 1849 decemberében alapítottak és 1850 novemberéig adtak ki. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" (v. o. 139. jegyz.) folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen hat füzet jelent meg, az utolsó kettős számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcostársaikat – Wilhelm Wolffot, Joseph Weydemeyert és George Eccariust – is bevonták a munkába. – *477*

[725] Svájci Titkos Társaság – kispolgári német emigránsok által alapított titkos szervezet, amelyet „Forradalmi Központosítás"-nak neveztek. 1860 július–augusztusban a „Forradalmi Központosítás" vezetői tárgyaltak a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének képviselőivel a két szervezet egyesítéséről. Marx és Engels a Központi Vezetőség nevében visszautasították a javaslatokat, mert ellentmondtak a Kommunisták Szövetsége elveinek. A „Forradalmi Központosítás" 1850 végén, amikor a német politikai emigránsokat tömegesen utasították ki Svájcból, széthullott. (V. o. még 14. kot. 393–394. old.) – *477*

[726] V. o. 9. kot. 461–462. old. – *477*

[727] V. o. 9. kot. 467–471. old. – *478*

[728] V. o. 14. kot 607. old. – *478*

[729] Feltehetően a „Neue Rheinische Zeitung"-ban megjelent következő cikkekről van szó: „A berlini »Nationalzeitung« az elektorválasztókhoz", „A trónbeszéd", „A vita a plakátokról" (v. o. 6. kot.). – *479*

[730] V. o. „Vogt úr" („Techow levele"; 14. kot. 374–398. old.). – *479*

[731] Marx itt tévesen említi Iowa államot; Weydemeyer Wisconsin államban dolgozott (v. ö. még 493., 496. old.). – „Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie" – német demokratikus napilap, 1848 júl. 1-től 1849 ápr. 1-ig Darmstadtban, majd 1850 dec. 13-ig – betiltásáig – Majna-Frankfurtban jelent meg Otto Lüning, Joseph Weydemeyer és Georg Günther szerkesztésében. – *479*

[732] A márciusi egyleteket (Märzvereine) 1848 nov. végén alakították meg Németország különböző városaiban a frankfurti nemzetgyűlés baloldali képviselői; az egyletek élén a majna-frankfurti központi Márciusi Egylet állt, vezetői Fröbel, Simon, Wesendonck, Raveux, Eisenmann, Vogt, Ruge stb. voltak. A kispolgári vezetők cselekedetek helyett megelégedtek frázispufogtatással, nem léptek fel határozottan az ellenforradalom ellen. Marx és Engels már a „Neue Rheinische Zeitung"-ban élesen bírálták a márciusi egyleteket. V. ö. a „Neue Rheinische Zeitung"-ban „A Márciusi Egylet" és „A frankfurti Márciusi Egylet és a »Neue Rheinische Zeitung«" címmel megjelent cikkeket (6. köt.). – A Márciusi Egylet körleveléről v. ö. még 14. köt. 402–403. old. – *480*

[733] 1844 decemberében Armin párizsi porosz nagykövet és Guizot francia külügyminiszter megállapodtak abban, hogy kiutasítják Párizsból Marxot és a „Vorwärts" c. forradalmi demokrata lap több más munkatársát. A francia kormány 1845 jan. közepén adta ki a kiutasítási végzést. Marx 1845 febr. 3-án Párizsból Brüsszelbe költözött. – *481*

[734] V. ö. Marx és Engels: „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és Társai ellen" (2. köt.). – *481*

[735] V. ö. Marx: „A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomorúság filozófiájá«-ra" (4. köt.). – *481*

[736] V. ö. Marx: „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" (4. köt.). – *481*

[737] V. ö. Marx és Engels: „A német ideológia. A legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében" (3. köt.). – *481*

[738] V. ö. Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" (13. köt. 5. old.). – *481*

[739] Röpiratokon valószínűleg azok a kőnyomatos körlevelek értendők, amelyeket Marx és Engels az általuk alapított brüsszeli kommunista levelező bizottság nevében írtak. Ilyen körleveleket, írja Engels „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" c. írásában, „különleges alkalmakkor, amikor az alakulóban levő kommunista párt belső ügyeiről volt szó, küldtünk szét barátainknak és levelezőtársainknak a nagyvilágba". (V. ö. 21. köt. 206. old.) – E körlevelek közül való a „Körlevél Kriege ellen" (v. ö. 4. köt.). – *481*

[740] A Demokrata Társaság 1848 febr. 22-i ünnepélyén (v. ö. 642. jegyz.) Marx és Jottrand között nézeteltérés támadt, s Marx emiatt bejelentette, hogy kilép a társaságból. De Jottrand 1848 febr. 25-i levelében megkérte Marxot, hogy vonja vissza bejelentését, és Marx megmaradt a Demokrata Társaság alelnöki tisztségében.– *482*

[741] Marx tévedett a dátumban: ő és Engels kb. 1848 ápr. 6-án utaztak Párizsból Németországba. – *482*

[742] Marx az 1848–49-es forradalom idején tagja volt a demokraták rajnai kerületi bizottságának. – *482*

[743] Marx körülbelül 1849 aug. 26-án költözött Párizsból Londonba. – *482*

744 Marx a XVIII. századi angol és orosz diplomácia történetéről cikksorozatot állított össze „Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről" címmel; a „Sheffield Free Press" 1856 június végétől augusztus elejéig rövidített alakban közölte a cikkeket; Marx tiltakozására és Urquhart közbenjárására a londoni „Free Press" 1856 augusztusában megkezdte a szöveg teljes közlését; az utolsó folytatás 1857 áprilisában jelent meg. A tulajdonképpeni munka, amelyet Marx 20 nyomtatott ívre tervezett, nem készült el. A befejezetlenül maradt bevezetés 1899-ben Marx leányának, Eleanor Avelingnek a kiadásában Londonban külön kötetben újra megjelent „Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century" (A tizennyolcadik század titkos diplomáciai története) címmel. – *482 521*

745 V. ö. Marx: „Lord Palmerston" (9. kot.). – (V. ö. még 32. jegyz.) – *483 521*

746 V. ö. 9. kot. 479–480. old. – *483*

747 A levélnek csak a másolata maradt fenn; Marx ezt egy 1858-as naptár lapjára írta, amelyen még más feljegyzések is vannak. – A levél eredeti nyelve angol. – *484*

748 Marx Vogtnak az augsburgi „Allgemeine Zeitung" elleni perére utal (v. ö. 25. jegyz.). – *485*

749 A „Neue Schweizer Zeitung"-ban 1859 nov. 12-én megjelent nyilatkozatról v. ö. 14. kot. 481–482. old. – „Neue Schweizer Zeitung. Eine Wochenschrift fur Politik, Wissenschaft und Kunst" – svájci polgári radikális német hetilap; 1859-től 1860-ig jelent meg Genfben, August Brass szerkesztésében. – *485*

750 Valószínűleg Marx 1859 nov. 15-i „Nyilatkozat"-áról van szó, amely 1859 nov. 21-én jelent meg az „Allgemeine Zeitung"-ban (v. ö. 27. jegyz. és 14. köt. 634–635. old.). Ezt a nyilatkozatot a hamburgi „Reform" nem közölte. Ebben a lapban 1859 nov. 19-én Marxnak „A Karl Vogt kontra augsburgi »Allgemeine Zeitung« perhez" c. nyilatkozata jelent meg (v. ö. 14. kot. 630–633. old.). – *485*

751 A levélnek csak a másolata maradt fenn; Marx ezt egy 1858-as naptár lapjára írta, amelyen még más feljegyzések is vannak. – A levél eredeti nyelve angol. – *486*

752 V. ö. Marx: „Kossuth és Louis-Napoléon" (13. köt.); v. ö. még 637. jegyz. – *486*

753 A brüsszeli epizódról és Jottrand leveléről v. ö. 740. jegyz. és 14. köt. 616–618. old. – *487*

754 Kis Császárság – III. Napóleon uralma (v. ö. 573. jegyz.). – *487*

755 Lassalle 1860 márc. 11-i levelében arra kérte Marxot, lépjen érintkezésbe Ferdinand Wolff-fal és javasolja neki, hogy fordítsa le franciára Alexander von Humboldt 1827 és 1858 között Varnhagen von Enséhez írt leveleit, amelyek gyűjteményben jelentek meg. Marx levele Ferdinand Wolffhoz nem maradt fenn. – *490*

756 V. ö. 14. kot. 359–364. old. – *491*

757 Lassalle 1860 márc. 11-i levelében közölte Marxszal, hogy a Humboldt-levelek gyűjteményét (v. ö. 755. jegyz.) haladéktalanul elküldi neki. – *493 506*

758 Az Amerikai Munkásszövetség (American Workers' League) elnevezésű munkás-tömegszervezet 1853 márc. 21-én alakult meg New Yorkban; a központi szervező bizottságnak Weydemeyer is tagja volt. A tagok többsége emigráns német munkás volt. A Szövetség

fo feladatának szakszervezetek megalakítását, a munkabér felemeléséért, a munkanap megrovidítéséért és a munkások onálló politikai akcióiért folytatandó harcot tekintette. 1855-ben a Szovetség gyakorlatilag megszunt, de 1857-ben New Yorkban ismet tevekenykedni kezdett General Workers' League (Általános Munkásszovetseg) neven; ennek egyik részlege volt a Chicago Workers' Society (Chicagói Munkásegylet), amelyet 1857-ben alapítottak emigráns német munkások. 1860-ban az Egyesult Államok munkasszervezeteinek vezetése a Chicagói Munkásegyletre ment át, és az Általános Munkasszovetseg beszuntette mukodesét. – *493 496 498*

[759] Weydemeyer 1860 márc 17-i levelében kérte fel erre Marxot. A Chicagói Munkasegylet lapja a „Stimme des Volkes" (v. o. 164. jegyz.) volt. – *493 496 498*

[760] „Vossische Zeitung" – „Koniglich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen" – német napilap, 1751-ben Christian Friedrich Voss tulajdonába kerult és róla kapta kozhasználatú nevét. 1704-től 1934-ig jelent meg, kulonbozó cimekkel. – *494*

[761] A levélnek csak a vázlata maradt fenn, Marx ezt egy 1858-as naptá lapiára irta, amelyen meg más feljegyzések is vannak – *495*

[762] „Staatszeitung" – „Die Tagliche Illinois Staatszeitung" – amerikai német napilap, 1851-től 1922-ig jelent meg Illinoisban. – *495–496*

[763] Marx levélvázlatában nem szerepel Vogt írásának említett passzusa Az idezetet es Lommel 1860 ápr. 13-i válaszának kivonatát v. o. „Vogt úr", 14. kot. 370. old – *496*

[764] V. o. 14. kot. 381–383. old. – *499*

[765] „Le National" – francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítoi Thiers, Mignet és Carrel, a mérsékelt polgári republikánusok lapja. – *499*

[766] Marxnak Perczelhez írt 1860 ápr. 16-i levelét elveszettnek hitték, hosszú lappangas után néhány éve kerult elo Perczel családi hagyatékából, szovege megjelent a „Párttorténeti Kozlemények" 1966 évi 4. számában. A levél elozmenyeiről v o. Szemere 1860. febr. 5-i es ápr 9-i levelet Marxhoz és Marx 1860 ápr. 4-i levelét Szemeréhez, Perczel valaszáról v. o. Marx 1860 jún 2-i levelét Szemeréhez; v. o még 14. kot. 445 old , Marx lábjegyzetét. – *502*

[767] Valoszínuleg az 1860 ápr. 13-i levélről van szó (v. o. 501. old.). – *504*

[768] Marx levelen, valószínuleg Rhemlander kezírásával, a kovetkezo feljegyzes olvashato „Cherval 1853 tavaszán (március elejen vagy február elejen) érkezett Genfbe Angliabol, es 1854 nyaráig, kiutasításáig, valamivel tobb mint egy evig maradt ott " – *505*

[769] Lassalle „Fichte's politisches Vermachtnis und die neueste Gegenwart" c. irasarol van szo (v. o. 106. jegyz), amely Fichte „Politische Fragmente aus den Jahren 1807 und 1813" c. muvével foglalkozik. Marx valoszínuleg erre mondja a levélben, hogy meg nem olvasta. – *506*

[770] Eduard Fischel 1860 május elején felkérte Marxot, hogy vegyen reszt a Berlinben alapítando „Deutsche Zeitung" munkájában. Marxnak Fischelhez fuzódo kapcsolatarol v. o. 521–523. old. – *510*

[771] V o. 14. kot. 559–560. old. – *511*

[772] Marx kérdésére, hogy az új lap (v. o. 770. jegyz.) milyen irányzatot képvisel majd (v. o. 510. old.), Fischel azt válaszolta, hogy egyik jelszava a „fekete-voros-arany" lesz. – „Fekete-voros-arany" színekben lépett fel a német nemzeti egységért harcoló mozgalom. – *513 522*

[773] Marx Lassalle-nak arra a javaslatára válaszol, hogy tanúként vegyen részt Berlinben az Eichhoff-per (v. o. 43. jegyz.) tárgyalásán. – A kolni kommunista-perre utaló adatokról v. o. Marx: „Vogt úr", „Mellékletek" („A kolni kommunista-per") (14. kot. 598–605. old.). – *515*

[774] Marx és Hermann Juch találkozásáról v. o. még Marx 1859 dec. 13-i és dec. 20-i levelét Engelshez (29. kot.). – *515*

[775] V. o. 8. kot. 399–401. old. – *516*

[776] Willich–Schapper-féle Szovetségnek nevezi Marx a kispolgári Willich–Schapper-frakciot, amelyet 1850 végén kizártak a Kommunisták Szövetségéből. (V. o. még 64. jegyz.) – *516*

[777] V. o. 8. kot. 400. old. – *517*

[778] Az angol hatóságok 1853 áprilisában azt a vádat konstruálták a London melletti Rotherhithe roppentyűgyárának tulajdonosai ellen, hogy összeesküvő kapcsolatot tartanak fenn Kossuthtal; a vád ürügyul szolgált arra, hogy megtorlásokat alkalmazzanak az Angliában élő politikai menekültek ellen. (Marx ezt lőporosszeeskuvésnek nevezi, utalva az angol katolikusok 1605-os, meghiúsult lőporosszeeskuvésére I. Jakab és a parlament ellen.) – *517*

[779] 1853 márciusában Berlinben letartóztatták az úgynevezett „Ladendorf-csoportot". A forradalmi helyzet elmúltával a porosz kormány számos politikai pert provokált, hogy a nyárspolgárságot megfélemlítse, a burzsoáziát elriassza a politikai tevékenységtől és a munkásmozgalmat csírájában elfojtsa. A kolni kommunista-per után a porosz rendőrség, Hentze nevű ugynoke segítségével (aki valamikor a Kommunisták Szovetségének tagja volt, de már a kolni perben is terhelő tanúként szerepelt), előkészítette ennek az uj összeesküvésnek a leleplezését. A letartóztatott polgári demokraták – Ladendorf, Gercke, Falckenthal, Levy stb. – közül egyesek részt vettek a forradalomban, másoknak kapcsolataik voltak a munkásmozgalommal. 1854-ben 3–5 évig terjedő börtönbuntetésre ítéltek őket. – *517*

[780] V. o. 8. kot. 411. old. – *518*

[781] V. o. 8. kot. 555. old., 14. kot. 603. old. – *519*

[782] V. o. 8. kot. 422–424. old. – *520*

[783] A cikk címe („Oroszország elorenyomulása Kozép-Ázsiában") Marx 1858 évi feljegyzéseiben is megtalálható. A cikket voltaképpen Engels írta, és a „New York Daily Tribune" cím és aláírás nélkul kozolte 1858 nov. 3-án. Marxnak Engelshez írt 1858 okt. 8-i levelebol latunik, hogy a cikk a „Free Press" nov. 24-i számában is megjelent (kisebb változtatásokkal) „Russian State Papers Respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers" (Orosz állami okmányok indiai határaink felé való legújabb előrenyomulásukra vonatkozóan) címmel. – *521*

[784] Lord Palmerston válasza Eduard Fischel brosúrájára 1859 végén „Ismael" álnéven jelent meg az angol sajtóban. – *522*

[785] A Downing Street utca a londoni kormánynegyedben, a szomszédos Whitehallal együtt a miniszterelnökség, kulugyminisztérium és pénzügyminisztérium székhelye. – *523*

[786] Szemere Bertalan 1859 jún. 11-én emlékiratot intézett Palmerstonhoz. Arra kérte Palmerstont, hogy támogassa Magyarországot fuggetlenségének kivívásában. Az emlékirat kulon fejezetként belekerült Szemere „La Question hongroise (1848–1860)" c. konyvébe (v. ö. 633. jegyz.). – *525 547*

[787] Marxot a párizsi emigrációban élő Nyikolaj Ivanovics Szazonov ujságíró 1860 máj. 10-i levelében értesítette erről (Szazonov levelét v. o. 14. kot. 339–340. old.), de nem nevezte meg a moszkvai professzort. – Ivan Kondratyevics Babszt 1860 jan. 10-én a Kereskedelmi Tudományok Moszkvai Gyakorlati Akadémiáján nyilvános előadást tartott a politikai gazdaságtanról. Előadása során nem Marx tanítását, hanem csupán a konyv elószavának legfontosabb tételeit ismertette – *526 541*

[788] Ranickel Schilyhez írt levelének egy részletét Marx kozli a „Vogt úr"-ban (v. o. 14. kot. 375–377. old.). – *527*

[789] Utalás a poroszbarát liberális gothai párt politikai nézeteire; a pártot 1849 júniusában Gothában az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői és jobboldali liberálisok alapították, miután kiváltak a frankfurti nemzetgyulésből. V. o. még Marx 1860 jún. 16-i levelét Engelshez és Engels 1860 jún. 20-i levelét Marxhoz. – *527*

[790] Weber igazságugyi tanácsos ebben a levelében kozolte, hogy a kamarai bíróság elutasította a „Nationalzeitung" ellen benyújtott keresetet. V. o. még „Vogt úr", 14. kot. 573–574. old. – *529*

[791] A levél válasz Jenny Marx 1860 aug. 14-i levelére (v. o. 644. old.). – *530*

[792] V. o. Engels: „A beteg Ausztria" (15. kot.). – *530*

[793] Weber igazságugyi tanácsos 1860 aug. 27-i válaszlevelének fogalmazványát Marx levelere írta. A válasz igy szól: „A legfelsőbb bírósághoz benyújtandó fellebbezéshez nélkulozhetetlenek voltak számomra az iratok, s ezért az Ön f. hó 2-i levelében kifejezett kívánságának eddig nem tehettem eleget. – Mellékelten küldom Önnek a f. é. jún. 21-i fellebbezes másolatát; ennek rövid voltát az Önnel másolatban közolt f. é. jún. 8-i végzés teljesen tarthatatlan és magában a panaszban kikuszobolt indokai igazolják. Egyúttal elkuldom Önnek a legfelsőbb bírósághoz intézett fellebbezés másolatát szíves tudomásulvételre " (V. o. még 14. kót. 562–563. és 585–587. old.) – *532*

[794] Lassalle 1860 szept. 11-i levelében arra kérte Marxot, hogy érdeklődjék Freiligrathnál, hogyan állnak a Schweizer Generalbank részvényei. (Freiligrath volt a bank londoni fiókjának vezetője.) – *540*

[795] Lassalle 1860 szept. 11-i levelében kozolte Marxszal, hogy Burgers a Nemzeti Egylet (v. ö. 30. jegyz.) koburgi ülésén nyilvánosan kijelentette: Poroszország hegemóniája Németországban szukségszerű. – *541*

[796] Ezt a néhány sort Marx a Freiligrathtól kapott 1860 szept. 15-i levél első oldalának tetejére írta, és ezzel kuldte el Lassalle-nak Freiligrath levelét, amely választ adott Lassalle kérdésére (v. ö. 794. jegyz.). – *543*

[797] A „Vogt úr" korrektúrájáról van szó. – *544–545 648*

[798] V. o. 14. kot. 585–586. old. – *545*

[799] Szemere nyilatkozatáról v. o. Marx 1860 máj. 7-i levelét Engelshez, jun. 2-i levelet Szemerehez és „Vogt ur", 14. kot. 515–516. old., Marx lábjegyzetet (v. o. még 786 jegyz.) – *546*

[800] A periratok Lassalle-nál maradtak. – *546*

[801] Kossuth–Cobden-memorandumnak nevezi Marx a Kossuth es Sandford angol parlamenti kepviselo 1854 máj. 30-i beszélgetéséről készult memorandumot. – A memorandum szerzője Sandford volt, szovegét Marx Szemerétől kapta 1860 novemberében, Szemere Cobden revén jutott hozzá (v. o. Szemere „Naplóm", II. kot., Pest 1869, 227–229. old.) – V. o. meg „Vogt ur", 14. kot. 625–626. old. – *548*

[802] Duncker kiado 1860 nov 28-án elkuldte ezt a levelet Lassalle-nak a kovetkező megjegyzessel: „Dr. Lassalle urnak, tudomásulvételre; Marx nyilatkozata holnap benne lesz a Volkszeitung«-ban. Szívélyes udvozlettel. Hogy van?" – *549*

[803] V. o. 14. kot. 416. old. – *551*

[804] Manchester-iskolának is nevezték a gazdasági élet teljes szabadságának szukségesseget hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító kozgazdasági irányzatot a XIX. sz. első feleben, a mozgalom élén két textilgyáros Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapitották a Gabonatorvény-Ellenes Ligát. (V. o. még 528. jegyz.) – *552*

[805] Marx angolra akarta fordítani Eichhoff 1860-ban megjelent „Berliner Polizei-Silhouetten"-jét és egeszében vagy kivonatosan, széljegyzetekkel ellátva kozzététetni a „Times"-ban. – Az említett cédulán valószínúleg erről a szándékáról értesítette Eichhoffot, aki 1861 febr. 16-i levelében kozolte is hozzájárulását. Marx azonban nem tudta megvalositani tervét. – *554*

[806] Ez a levél eloszor Franz Mehringnek „Freiligrath und Marx in ihrem Briefwechsel" c. cikkében jelent meg; kozolte a „Neue Zeit" 30. évfolyama, II. kot., Stuttgart 1911–12. – *555*

[807] Engels egy a Sieg-folyó partján fekvő telekre utal. – *557*

[808] Utalás a „Henneke (Heineke) Knecht" c. régi alnémet kolteményre, amely szerepel Arnim és Brentano gyujteményében („Des Knaben Wunderhorn"). – V. o. még Marx: „A moralizáló kritika és a kritizáló morál. Adalék a német kultúrtorténethez Karl Marxtól Karl Heinzen ellen" (4. kot.). – *558*

[809] Az 1849 jún. 13-i párizsi felkelés után kihirdették az ostromállapotot Franciaországban, s megkezdődtek a megtorlások a demokraták és a szocialisták ellen. 1849 júl. 19-en Marxot kiutasították Párizsbol a morbihani lápvidékre (Bretagne). Marx nemsokára elhatározta, hogy Angliába emigrál és Londonban telepszik le. 1849. aug. 24-én hagyta el Párizst. – *561*

[810] V. o. „Marx konfliktusa a porosz alattvalósággal" (5. kot.) és „Marx nyilatkozata porosz állampolgársága visszaállitására vonatkozó beadványának elutasításáról" (15. köt.). – *561*

[811] Az előparlament, amely 1848 márc. 31-től ápr. 4-ig ulésezett Majna-Frankfurtban, a német államok olyan képviselőiből állt, akik – a szovetségi gyúlés osszetételével ellentétben – vagy a fennálló rendi gyulések tagjai, vagy pedig valamely egyesulet, ill. népgyulés

kuldottei voltak. Az előparlament, amelynek résztvevői túlnyomó többségükben az alkotmányos monarchista irányzathoz tartoztak, határozatot hozott egy össznémet nemzetgyulés egybehívásáról, és kidolgozta a „német nép alapjogainak és követeléseinek" tervezetét, amely meghirdetett ugyan egyes polgári szabadságjogokat, de az akkori Németország félfeudális, abszolutista államrendjéhez nem nyúlt. – *561*

812 Lucus a non lucendo – Quintilianusból merített tréfás szólás, amely szerint a berek neve azért *lucus*, mert *non lucet* (nem világít). Értelmetlen, zavaros magyarázatokra szokták alkalmazni. – *562*

813 Ez a levél, valamint Marxnak a Philips-családhoz (többnyire angolul) írt egyéb levelei első ízben az „International Review of Social History"-ben jelentek meg (Amszterdam, I. kot., 1856. 1. rész). A kéziratok rendelkezésre álló fotokópiái közul egyesek tobb helyen sérultek. – *563*

814 V. o. „Marx beadványa porosz állampolgárságának visszaállítása végett" (15. kot. 595. old.). – Marx porosz állampolgárságára vonatkozó beadványait, valamint az ezzel összefuggő nyilatkozatait kérésére Lassalle fogalmazta meg és Marx irta alá, amikor 1861 tavaszán Berlinben tartózkodott. Marx kérelmét eloszor a berlini rendőrfőnok, majd később, ugyanezen év novemberében, a porosz belugyminiszter elutasította. (V. o. még 810. jegyz.) – *564*

815 V. o. „Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense. Tagebucher von Karl August Varnhagen von Ense", Lipcse 1861. (V. o. még 755. és 757. jegyz.) – *564 595*

816 A „Nationalzeitung" elleni perről van szó (v. o. még 15. jegyz.). – *566*

817 A waratje holland szó jelentése: igaz. A kifejezés Hildebrand „Camera obscura" c. regényének egyik alakjához kapcsolódik. Itt valószínuleg Roodhuizen lelkész értendő Waratjén. – *568*

818 V. o. Schiller: „Wilhelm Tell", II. felv. 1. szín. – *568*

819 Egeria – a római monda szerint bolcs nimfa és jósnó, aki Numa Pompilius római uralkodot titkos tanácsokkal látta el. – *568*

820 A „The girl I left behind me" (A lány, akit elhagytam) kezdetu régi ír dal átírt refrénje. – *569*

821 A Schiller Intézetet 1859 novemberében, Schiller születésnapján alapították Manchesterben. Feladatául tuzte ki, hogy a manchesteri német kolónia kulturális és társadalmi életének kozpontjává legyen. Engels kezdetben kerulte az érintkezést az Intézettel, melynek tevékenységére még nagyon kihatott a porosz burokratizmus. 1864-ben, amikor némileg megváltoztatták az Intézet alapszabályait, Engels tagja lett az igazgatóságnak, sót később az elnoki tisztet is betoltotte. Sok időt szentelt az Intézetnek és jelentós befolyást gyakorolt mukodésére. (V. o. még 85 jegyz.) – *570 596 626*

822 V. o. Heine: „Zur Beruhigung". – *571 591*

823 Feltehetően az Athenaeum-klubról van szó, amelynek irodalmárok és tudósok voltak a tagjai; Londonban, Manchesterben és más angol városokban is mukodtek ilyen klubok. – *571*

824 Az említett II. számú melléklet nem maradt fenn. – *571*

[825] A jezsuiták negyedik generálisának, Claudio Acquavivának tulajdonított jelmondat. – *572*

[826] Post tot discrimina rerum (Annyi viszontagság után) – v. ö. Vergilius: „Aeneis", I. ének 204. sor. – *576*

[827] Amphitryon – a gorog monda szerint Tiryns királya; az újabbkori irodalomban Molière alapján a vendégszerető vendéglátó fogalmává lett. – *576*

[828] Kossuth nagy tomegú magyar pénzt nyomatott Angliában. Az osztrák kormány emiatt 1861 febr. 27-én keresetet nyújtott be a kancellári ítélőszék nevű angol bírósághoz azzal, hogy tiltsa be a bankók további nyomtatását, és semmisíttesse meg a már kinyomtatott pénzt. Az ítélőszék helyt adott az osztrák panasznak. Kossuth a lordkancellári ítélőszékhez fellebbezett, de az 1861 jún. 12-én helybenhagyta az előző ítéletet. Kossuthnak megtiltották a bankjegyek további nyomtatását, a meglevőket pedig elkobozták és elégették. – *577*

[829] A „Freischütz" 1861 ápr. 23-i, ápr. 30-i és máj. 7-i száma „Berliner Briefe" címmel cikksorozatot közölt Eduard Meyentől. Marx itt az első cikkről beszél. – (V. o. még 231. jegyz.) – *577 598*

[830] V. o. Rodbertus: „Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie", Berlin 1851. – *578 599*

[831] Ez a levél valószínűleg nem maradt fenn. Mint Hatzfeld grófné 1861 jún. 14-i válaszából kitunik, a Marx „első levelében" foglalt „instrukcióknak" megfelelően néhány német és olasz lapban „újságcikkeket jelentettek meg Blanquiról és a bántalmazásokról, amelyeket elszenvedett" (v. ö. még 308. jegyz.), tobbek között Ludmilla Assing segítségével. Marx arra is kérte a grófnét, hogy anyagilag támogassa egy brosúra kiadását a Blanqui-perről. (V. o. még 835. jegyz.) – *579*

[832] Vilmos porosz herceg – 1861 januárjától porosz király (v. ö. 234. jegyz.) – 1858 októberében, a régenssség átvételekor „liberális" irányzatot hirdetett meg. 1858 novemberében menesztette a Manteuffel-kormányt, és mérsékelt liberális-arisztokrata kormányt ultetett hivatalba. A burzsoázia ezeket a rendszabályokat egy „új éra" kezdetének nevezte. Az alkotmány-konfliktus (v. o. 20. és 275. jegyz.), és Bismarck hatalomra kerülése (v. ö. 444. jegyz.) véget vetett az „új érának". – *583 585*

[833] Oskar Becker egyetemi hallgató 1861 júl. 14-én Baden-Badenban sikertelen merényletet kovetett el I. Vilmos ellen. – *584–585*

[834] A római jog szerint a hagyományos az a személy volt, akinek a javára az orokhagyás történt. Ezzel szemben a végrendelet szerinti orokos *általanos* hagyományos volt, aki az elhunytnak nemcsak a vagyonát és jogait, hanem a kotelezettségeit is orokolte. – *587*

[835] A levél feltehetően valasz Dr. Louis Watteau (fedőnevén Denonville) 1861 júl. 28-i és szept. 27-i leveleire. Ezekbol, valamint Watteau korábbi, 1861 jún. 8-i és júl. 2-i leveleiből kitunik, hogy Marx és Watteau levelezése főként Blanqui sorsával foglalkozott (v. o. 308. jegyz.). – Watteau-nak Marxhoz írt leveleiből négy maradt fenn (az egyiket Marx feljegyezte 1860–61-es jegyzetfüzetében). Marxnak Watteau-hoz írt leveleiből csak a második maradt fenn. Az első (1861 máj. 18-án kelt) levél tartalmára Watteau 1861 jún. 8-i leveleből lehet kovetkeztetni. Ebben kozolte, hogy Blanquit mélyen meghatotta a német

proletárok részvéte sorsa írárt, és kérte Marxot, legyen segítségére a Blanqui-perről szóló brosúrájának kiadásában (v. ö. 831. jegyz.). Marx itt közölt levele most jelenik meg először teljes egészében, a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött kézirat alapján; eredeti nyelve francia. – *589*

836 Valószínűleg a londoni Német Munkás Művelődési Egyletről (v. ö. 4. jegyz.) van szó. – *589*

837 Marx Josef Valentin Weberhez írt 1862 jan. 15-i és 1863 ápr. 22-i leveleinek gépírásos másolatát Andrew Rothstein, a londoni „Marx-ház" könyvtárának igazgatója 1962 januárjában bocsátotta az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet rendelkezésére. Az intézet később a kézirat birtokába jutott. – *590 614*

838 V. ö. Marx: „Egy londoni munkásgyűlés" (15. köt.). – *590*

839 Josef Valentin Weber 1861 dec. 10-i levelében arra kérte Marxot, hogy kritikailag elemezze Max Wirth vulgáris közgazdász nézeteit és a „Der Arbeitgeber" (A munkaadó) c. lapjának a munka és a tőke közös érdekeit hirdető álláspontját. Marx valószínűleg erről tartott volna előadást az Egyletben. – *590*

840 Marxnak Siebelhez írt levele valószínűleg nem maradt fenn. – *591*

841 V. ö. Johann Philipp Becker: „Wie und Wann? Ein ernstes Wort über die Fragen und Aufgaben der Zeit", Genf, London, Manchester 1862. – *591*

842 A német Michel – a németek gúnyneve. – *591*

843 III. Frigyes Vilmos 1813 márc. 17-i rendelete szerint a Landwehr tagjai „Istennel a királyért és a hazáért" feliratú fehér bádogkeresztet viseltek. – *592*

844 Marx nyilván az „Egy áruló Cserkeszfoldon" c. cikkére utal (v. ö. 12. köt.), amelyben leleplezte Bangya Jánost. Türr István szoros kapcsolatban állt Bangyával. V. o. még 14. köt. 510–512. old. – *593*

845 A badeni-pfalzi forradalmi hadsereg 1849 június–júliusi hadműveleteiről van szó; ez volt a Nyugat- és Dél-Németországban lezajlott fegyveres felkelés végső szakasza, s ebben Johann Philipp Becker a főerők visszavonulását fedezte. V. ö. még Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" (7. köt.) és Engels nekrológját Johann Philipp Beckerről (21. köt.). – *593*

846 V. o. Frid. Aug. Wolfius: „Prolegomena ad Homerum etc." Halle 1795. – *594*

847 V. o. Marx: „Az angol követelmény" és „Egy londoni munkásgyűlés" (15. kot.). – *595*

848 „Reynold's Newspaper. A Weekly Journal of Politics, History, Literature, and General Intelligence" – angol radikális hetilap, amelyet Reynolds alapított 1850-ben Londonban; az ötvenes évek elején a chartistákat támogatta. – *595*

849 V. o. Dr. jur. Hermann Becker: „Meine Kandidatur zum Abgeordnetenhause. (Wahlkampf am 6. Dezbr. 1861.)", Dortmund 1862. – *596*

850 Amikor Hermann Becker 1857-ben kiszabadult a bortonből (a kölni kommunista-per egyik vádlottja volt), a polgári liberális haladópárt híve lett. Az 1861-es választások után bekerült a porosz képviselőházba (v. o. 849. jegyz.). – *597*

[851] A „Tidman úr" c. ódán népdalról van szó, amelyet Engels a saját német fordításában 1865. jan. 27-én küldött el a „Sozialdemokrat"-nak (v. ö. 16. köt. 29–30. old.). – Engels fordítása utánnyomásban megjelent 1883-ban a „Sozialdemokrat"-ban, a Németországi Szocialista Munkáspárt orgánumában, és 1893-ban a „Buch der Freiheit"-ban (A szabadság könyvében), amelyet Karl Henckell adott ki. – *597*

[852] Lassalle 1862 jún. 9-i levelében ezt írta Marxnak: „. . .A »Julian«-omat, a »Fichté«-met és az »Über Verfassungswesen«-emet Bucher közvetítésével közben bizonyára megkaptad. . ." – *598*

[853] Tulajdonképpen: „a zsákot ütjük, de a szamárnak szánjuk" (a magyar „fiamnak mondom, menyem is értsen belőle" szólás megfelelője). – *598*

[854] „Sváb Tükör" (Schwabenspiegel) – a feudális helyi jogszokásoknak a XIII. században keletkezett sváb gyűjteménye, amelyben Németország akkori feldaraboltságának társadalmi és politikai rendje kifejezésre jut. Julian Schmidt ezt a gyűjteményt a sváb iskola lírai versgyűjteményének vélte. – Görögország „hét bölcséhez"(Szolón, Priénei Biasz, Mütilénéi Pittakosz, Kleobulosz, Khilon, Müszón és Thalész), akik az i. e. VII–VI. században éltek, Schmidt még Démokritoszt, Püthagoraszt, Hérakleitoszt és a későbbi idoszak más ógörög bölcselőit is hozzászámítja. – A „hét sváb" egy német népmese alakjai. – *598*

[855] Marx arra utal, hogy Schmidt könyvének (v. ö. 420. jegyz.) nagy sikere volt a liberális burzsoázia körében, különösen a „grabowitáknál" (Grabow porosz képviselőházi elnok híveinél). – *598*

[856] Wagner – Goethe „Faust"-jában a száraz skolasztikus, a középkori gondolkodás megtestesítője. – *600*

[857] Lassalle apja (Heimann Lassal) súlyos betegség után 1862 okt. 21-én halt meg (v. o. 297. old.). – *602*

[858] V. o. Titus Livius: „Ab urne condita", 38. könyv 25. fej. – *603*

[859] Marx válaszul erre a levélre 1862 aug. 27-én állandó belépőjegyet kapott az ipari világkiállításra (v. ö. 335. jegyz.). – *604*

[860] Marx levele Rustowhoz valószínúleg nem maradt fenn. – *605*

[861] A német sajtó közzétette a boroszlói hatóságok 1862 szeptemberi válaszát Wilhelm Wolff 1862 jan. 4-i és jún. 4-i kérvényeire, amelyekben az amnesztiarendelet (v. o. 242. jegyz.) alapján kérte porosz állampolgárságának visszaállítását (v. ö. 603. jegyz.). A boroszlói hatóságok közölték Wolff-fal, hogy az 1861-es amnesztia nem mentesíti őt az ellene 1845-ben a sajtótörvény megsértése, és 1848-ban a porosz állam biztonságának veszélyeztetése miatt indított bűnvádi eljárás alól. Marx a porosz amnesztiarendelet demagóg voltának leleplezésére elküldte ezt az anyagot Karl Siebelnek, akinek közvetítésével több német lapban megjelent. – „Barmer Zeitung" – liberális német napilap, 1834-től jelent meg Barmenban. – „Elberfelder Zeitung" – német napilap, 1834-től 1904-ig jelent meg Elberfeldben. A XIX. sz. hatvanas éveiben a liberális burzsoázia lapja. – „Niederrheinische Volkszeitung. Düsseldorfer Journal" – német napilap, 1848-tól 1862-ig jelent meg Düsseldorfban; 1863-tól a címe „Rheinische Zeitung" (v. o. 588. jegyz.) – „Märkische Volkszeitung" – Hagenban megjelenő német újság.– *607*

[862] V. o. „Der Briefwechsel zwischen Lassalle und Marx nebst Briefen von Friedrich Engels und Jenny Marx an Lassalle und von Karl Marx an Gräfin Sophie Hatzfeld" (Lassalle és Marx levélváltása, valamint Friedrich Engels és Jenny Marx levelei Lassalle-hoz és Karl Marx levelei Sophie Hatzfeldhez); („Ferdinand Lassalle. Nachgelassene Briefe und Schriften" (Ferdinand Lassalle hátrahagyott levelei és írásai)), kiadta Gustav Mayer. III. kot., Stuttgart–Berlin 1922. – *608*

[863] Ludwig Kugelmann 1862 nov. 21-én írt levelében arra kérte Freiligrathot, kozolje vele, hogyan halad Marx kozgazdasági munkája. Freiligrath dec. 3-án elkuldte a levelet Marxnak, és „egy hívó szavamak" nevezte. – *610*

[864] Ezzel a levéllel kezdődik Marx és Kugelmann rendszeres levelezése, amely 1874-ig tartott. Marx leveleit Kugelmannhoz első ízben Karl Kautsky tette kozzé 1902-ben a „Neue Zeit"-ban. 1907-ben megjelent a Kugelmannhoz írt Marx-levelek első orosz kiadása, Lenin szerkesztésében és előszavával. – *611*

[865] Marx a többi kozott a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben megjelent „Szemle, májustól októberig" (1850) c. cikkre utal, amelyben ez áll: „Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez" (v. o. 7. kot. 428. old.). – *613*

[866] E levél kivonatát Eleanor Marx-Aveling 1897-ben kozzétette a „Neue Zeit"-ban (16. évf. 1897–98, I. kot. 4–12. old.), az előszóban, amelyet Marxnak apjához intezett 1837 nov. 10-i levele első megjelenésének alkalmából írt. – *615*

[867] Freiligrath 1863 dec. 16-i levelében kozolte Marxszal, hogy Williams londoni konyvkereskedő megkérte, szólítsa fel Liebknechtet, hogy fizesse vissza a Freiligrath kozbenjárásával 1859-ben kolcsonkért pénzt – *617*

[868] V. o. Simon Vissering. „Handboek van praktische staathuishoudkunde", Amszterdam 1860–62 és Hildebrand: „Camera obscura", Haarlem. – *619 624*

[869] „Sorje Oppenheim" – egy népszeru holland dal cime. – *619*

[870] A mormonok vallási szektáját (amely Jézus kozeli visszajovetelét várja) 1830-ban alapította az Egyesult Államokban Joseph Smith. A hitvallás és a szervezet alapjaul Smith „Book of Mormon"-ja (Mormonok Konyve) szolgál, amelyet 1830-ban „isten sugallatra" irt. – *621*

[871] Schleswig-Holstein szabadságharca Dánia ellen 1848 márciusában kezdődott. A hercegségek ideiglenes kormánya a német szovetségi gyűléshez fordult segítségért. A szovetségi gyulés teljhatalmat adott Poroszországnak a Dánia elleni háborúhoz, Poroszország azonban nem támogatta a nemzeti felszabadító harc érdekeit. 1848 aug. 26-án Poroszország Malmöben het honapra szólo fegyverszunetet kotott Dániával. A fegyverszunet feltetelei gyakorlatilag megszuntették Schleswig-Holstein népességének osszes demokratikus vívmányait. Az 1848 március vegén újrakezdett háború 1850-ben Dánia győzelmével végződött; a két hercegség ismét Dánia uralma alá kerult. (V. o. még 550 jegyz.) *621*

[872] Nyilvánvalóan a francia torvényhozo gyulesi választásokról van szó, amelyek 1863 maj. 31-e és jún. 1-e kozott zajlottak le. – *622*

[873] Ausztria 1864 febr. 29-én kihirdette az ostromállapotot Galíciában, s ezzel lehetetlenne tette, hogy a lengyel felkelok barmifele segítseget kapjanak. – *622*

[874] V. o. Goethe: „Westostlicher Diwan. Buch Suleika". – *624*

[875] Epikurosz szerint az objektív világ az emberi tudaton kívül és attól függetlenül létezik; azt vallotta, hogy számtalan világ van, amelyek részben hasonlítanak a miénkhez, részben nem, s ezek saját természeti törvényeik szerint keletkeznek és léteznek. Minthogy pedig az istenek a világ ún. térközeiben vannak, semmiféle kapcsolatban nincsenek a természettel és az emberrel. Epikurosz tagadta, hogy az isteneknek bármi befolyásuk lenne a természet fejlődésére, a világ és az ember sorsára. – *624*

[876] Holland gyermekdalokról van szó. – *624*

[877] A Fény barátai (Lichtfreunde) – 1841-ben keletkezett vallási áramlat, amely a hivatalos protestáns egyházban uralkodó pietizmus, szélsőséges miszticizmus és álszentség ellen irányult. Az áramlat egyik formája volt annak a vallásos oppozíciónak, amellyel a német polgárság kifejezte elégedetlenségét a reakciós állapotokkal. 1846–47-ben a Fény barátai úgynevezett „szabad kozosségeket" alkottak, amelyek kulonváltak a hivatalos protestáns egyháztol és 1847 márc. 30-án megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. – *629*

[878] A Wilhelm Wolff hagyatékának átvételével összefüggő formalitásokról van szó. – *631*

[879] Harneyt a barátai ez idő tájt meghívták, hogy koltozzék át Ausztráliába; feltehetően ezért terjedt el a hír, hogy el is utazott. Harney azonban nem tett eleget a meghívásnak. – *632*

[880] Az említett levél nem maradt fenn; Engels ebben valószínűleg tájékoztatta anyját a Gottfried Ermennel kotött megállapodásairól és a f. verével, Hermann-nal folytatott pénzugyi tárgyalásairól. – *633*

[881] A gyászjelentés 1864 máj. 23-án jelent meg az „Allgemeine Zeitung"-ban, a következő szoveggel: *Gyászjelentés.* F. é. május 9-én Manchesterben szélhűdés kovetkeztében 55. életévének betoltése előtt elhunyt Wilhelm Wolff. Született a sziléziai Schweidnitz melletti Tarnauban; 1848-ban és 1849-ben a kölni „Neue Rheinische Zeitung" társszerkesztője és a frankfurti és a stuttgarti német nemzetgyúlés tagja; 1853 óta magántanító Manchesterben. – Manchester, 1864 május 13. Karl Marx. Friedrich Engels. Ernst Dronke. Dr. med. Louis Borchardt. Dr. med. Eduard Gumpert. – *634*

[882] William Ferrand a szóban forgó beszédet 1864 jún. 16-án tartotta. – A „Morning Post"-ot Marx ironikusan nevezi Palmerston magán-Moniteurjének (a „Moniteur universel"-ről v. o. 157. jegyz.). – *637*

[883] August Brass az említett levélben arra kérte Biscampot, hogy működjon kozre az általa szerkesztett „Norddeutsche Allgemeine Zeitung"-ban. – *638*

[884] Lion Philips közolte Marxszal, hogy háztartási alkalmazottja himlőben megbetegedett. Ezért elmaradt Marx és leányai tervezett utazása Zalt-Bommelba. – *639*

[885] V. o. Ferdinand Lassalle. Nachgelassene Briefe und Schriften" (v. o. még 862. jegyz.). – *643*

[886] V. o. Marx: „Az új szardíniai kolcson – A küszöbonálló francia és az indiai kolcson" (15. kot.). – *647*

[887] V. o. 14. kot. 374–398. old. – *647*

[888] V. o. Wolfram von Eschenbach: „Parzifal", IX. könyv. – *647*

[889] Ez a levél valószínűleg nem maradt fenn. – *650*

[890] A babiloni nő gúnynevet Georg Weerth alkalmazta leveleiben. – *650*

[891] Hans Ibeles Kinkelt jelenti; Johanna Kinkel egyik regényének címe ugyanis „Hans Ibeles in London. Ein Familienbild aus dem Flüchtlingsleben". – *652*

[892] Straubinger a német vándorló kézműves-mesterlegény gúnyneve. Marx és Engels az idejét múlt céh-előítéletekhez és -hagyományokhoz ragaszkodó maradi német kézműveseket nevezték Straubingereknek, akik abban a reakciós kispolgári illúzióban ringatták magukat, hogy a tőkés nagyiparról vissza lehet térni a kisipari munkára. – *652*

[893] V. ö. Biblia, Jób 40, 25. – *655*

[894] Julius Vahlteich, az Általános Német Munkásegylet titkára levelet írt Wilhelm Wolffnak, aki tagja volt az 1863–64-es lengyel felkelés résztvevőit támogató segélybizottságnak. A Munkásegylet elnöksége nevében szolidaritását nyilvánította a londoni Német Munkás Művelődési Egylet proklamációjával (v. ö. 495. jegyz.) és megígérte, hogy annak szellemében jár el. – *656–657*

[895] Jenny Marx a „Berliner Reform" 1863 okt. 1-i számából idéz, amely hírt adott Lassalle 1863 szept. 27-i solingeni beszédéről. – Lassalle 1863. nov. 3-án, 15-én és 17-én panaszt nyújtott be a berlini rendőrfőnökhöz; felkérte a porosz hatóságokat, hogy szüntessék be az Általános Német Munkásegylet elleni rendőri önkényeskedést, és gondoskodjanak arról, hogy a rendőrség támogassa a rend fenntartását a Munkásegylet gyűlései alkalmával. Lassalle egyúttal hangsúlyozta, hogy agitációja nem mond ellent a porosz állam érdekeinek. – *656–657*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABARBANEL (megh. 1863) – párizsi bankár, Marx ismerőse. – *292 295 304*

ABEL, Karl (szül. 1837) – német nyelvész és újságíró, a „The Daily Telegraph" berlini tudósítója. – *28 38 58 440 456–457 475 507 513 515* ([69])
– (Névtelenül:) *The Journalistic Auxiliaries of Austria* (Ausztria zsurnalista cinkosai); „The Daily Telegraph", 1860 febr. 6. – *26–28 427 438 455–457* ([69 660])
– *Antwort an Marx* (Válasz Marxnak); „The Daily Telegraph", 1860 febr. 13. – *38 456–457 475–476*

ABOUT, Edmond-François-Valentin (1828–1885) – francia író és publicista; bonapartista, 1870 febr.-tól az államtanács, 1884-től az Akadémia tagja. – *60 93 129*
– *La Prusse en 1860* (Poroszország 1860-ban), Párizs 1860. – *60 62 129 527* ([132])

ABT – német újságíró, kispolgári demokrata, az ötvenes években emigráns Genfben; rágalmazás miatt kizárták a genfi német munkásegyletből. – *84 189 452* ([691])
– *Karl Vogt und Karl Marx oder die Bürstenheimer* (Karl Vogt és Karl Marx, avagy a Kefelakiak); „Stimmen der Zeit", 1861. 39. sz., Melléklet. – *186 189 452*

AFINGER, Bernhard (1813–1882) – német szobrász. – *432*

AISZKHINÉSZ, ho rhétór (a szónok) (i. e. kb. 389–314) – görög politikus, szónok; az athéni makedón párt vezére, a rabszolgatartó oligarchia híve; Démoszthenész követtársa Makedóniai Fülöpnél, majd elkeseredett ellenfele. – *592*

ALBERT, szász-koburg-gothai herceg (1819–1861) – Viktória angol királynő férje. – *4*

ALBERTS – udvari tanácsos, az ötvenes–hatvanas években a londoni porosz követség (1862-től nagykövetség) titkára és irodaigazgatója. – *117 177 183 517–518*

ALEXANDRA (1844–1925) – IX. Keresztély dán király lánya, 1863-tól a walesi herceg (1901-től VII. Edward néven angol király) felesége. – *636*

ALLEN – a Marx család angol kezelőorvosa. – *66 107–108 110 112–113 121 123 125 135–136 139 141 199 206 223–224 259 292 320 327 342 346 359 361 381–382 657*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

»*Allgemeine Militärzeitung*« (Általános Katonai Újság), Darmstadt–Lipcse. – *4 28 90 100 262 535 544* (8 175)
– 1859 nov. 26. – *4* (8)

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *7 12–13 15 27 29 31 42 58 60 66–67 96 104 120 128 133 147 151 234 341 389 418 423–424 428 430 435 437–438 442–443 445–448 497 539 550 617 634* (22 25 27 67 82 213 664 668 684 748 881)
– 1860 febr. 2. – *23*
– 1860 jún. 8 – *60*
– 1861 jan. 1. – *139*
– 1861 ápr. 19. *163 583*

ALLS OP, Thomas (1795–1880) – angol tőzsdei alkusz és publicista; csatlakozott a chartisták hoz: 1858-ban pénzelte Orsini merényletét III. Napóleon ellen. – *232*

ALTENHÖFER, August Joseph (1804–1876) – német újságíró, 1865–69 az augsburgi „Allgemeine Zeitung" egyik szerkesztője. – *17* (45)
– *Zur Entgegnung* (Válaszul); „Allgemeine Zeitung", 1860 jan. 28., Melléklet. – *17* (45)

»*The American Union*« (Az Amerikai Unió), Griffin–Macon. – *179* (327)

ANDERS (a „Lappföldi") – német újságíró, londoni emigráns, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1858 végétől Londonban az East End-i Német Munkások Társaságának egyik vezetője. – *3 653*

ANNEKE, Fritz (Friedrich) (kb. 1817–1870) – porosz tüzértiszt, a hadseregből kizárták; 1848-ban tagja a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának, egyik alapítója és titkára a kölni Munkásegyletnek; Gottschalk híve; a „Neue Kölnische Zeitung" szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1848 júl.–dec. letartóztatásban; részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, 1849-ben kivándorolt az Egyesült Államokba; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *187 234–235*

ANROOY, A. van – zalt-bommeli orvos. – *363 365–366 584 620 640*

ANROOY, Henriette (Jettchen) van – Marx unokahúga, Lion Philips lánya, A. van Anrooy felesége. – *363 569 584 620 640*

APPIANUS (APPIANOSZ), alexandrei (90-es évek – kb. 160) – görög származású római történetíró. – *154*
– *Ῥωμαϊκῶν Ἐμφυλία* (A római polgárháborúk), I–V. köt. – *154*

ARISZTOTELÉSZ sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *586*

ARKHIMÉDÉSZ, szürakuszai (i. e. kb. 287–212) – görög matematikus, fizikus és technikus. – *624*

ARMSTRONG, Sir William George, (1887-től) Baron Armstrong of Cragside (1810–1900) – angol feltaláló és fegyvergyáros; ágyúcső-szerkezetei úttörő jellegűek voltak (Armstrong-ágyúk). – *190* (347)

ASSING, Ludmilla (1821–1880) – liberális irányzatú írónő; Lassalle barátnője; kiadta nagybátyja, Varnhagen von Ense irodalmi hagyatékát. – *156 413 494 546 549 564 595 650* (831)

»*The Athenaeum, Journal of Literature, Science, and the Fine Arts*« (Athenaeum, Irodalmi, tudományos és szépművészeti folyóirat), London. – *110 121 373* (203 214)
– 1860 nov. 24. – *110*
– 1864 ápr. 9. – *373* (567)

AUERSWALD, Rudolf von (1795–1866) – porosz politikus, a polgárosodott liberális nemesség képviselője; 1848 jún.–szept. külügyminiszter és miniszterelnök, 1858–62 tárca nélküli miniszter és miniszterelnök-helyettes. – *463*

Augsburger Zeitung *lásd* Allgemeine Zeitung

Augsburgi *lásd* Allgemeine Zeitung

»*The Augusta Chronicle and Sentinel*« (Augustai Krónika és Őrszem). – *179* (329)

Augustenburgi *lásd* Frigyes Keresztély Ágost

»*Das Ausland*« (A Külföld), Stuttgart. – *120* (213)

B

BABSZT, Ivan Kondratyevics (1824–1881) – orosz közgazdász, történész és publicista, 1851-től a kazanyi, 1857-től a moszkvai egyetemen a politikai gazdaságtan professzora. – *526 541* (787)

Badinguet lásd Napóleon, III.

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, emigráns Nyugat-Európában; 1848–49-ben részt vett a németországi forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1851–61 orosz börtönben és száműzetésben, 1861-től Angliában élt; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz; 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *194 206 315 353 356 471* (353 435 545)

– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 júl. 16., Melléklet. – *471*

– *Le comité central de Varsovie et le comité militaire russe. Réponse au général Mieroslawski* (A varsói központi bizottmány és az orosz katonai bizottság. Válasz Mieroslawski tábornoknak), London 1862. – *315* (493)

»*Baltische Monatsschrift*« (Balti Havi Folyóirat), Riga. – *48* (112)

BAMBERGER, Ludwig (1823–1899) – német publicista és jogász, polgári demokrata; 1848-ban a „Mainzer Zeitung" szerkesztője; részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd emigráns Angliában, Belgiumban és Hollandiában; Párizsban egy német nagybank vezetője, hazatérése után nemzeti liberális, huzamosabb időn át Bismarck pénzügyi politikai tanácsadója, a német szabadkereskedők vezére. – *10 88 105 538* (106 197 198 722)

– (Névtelenül:) *Juchhe nach Italia!* (Hurrá Itáliába!), Bern–Genf 1859. – *10 105* (34)

– *Des Michael Pro Schriftenwechsel mit Thomas Contra, aus dem Jahre 1859* (Pro Mihály iratváltása Kontra Tamással, az 1859-es esztendőből); „Demokratische Studien", 1. köt. Hamburg 1860. – *105* (198)

BANDIERA testvérek – Attilio (1817–1844) és Emilio (1819–1844) – az itáliai nemzeti szabadságmozgalom résztvevői; 1844-ben felkelés szervezésének kísérletéért kivégezték őket. – *373* (566)

BANGYA János (1817–1868) – magyar katonatiszt; 1839-ig császári tiszt, majd részt vett a szabadságharcban, 1849-ben alezredes a komáromi várőrségben, majd Kossuth megbízottja külföldön, egyidejűleg osztrák rendőrügynök; később Mehemed bej néven török szolgálatba lépett, 1855–58 a cserkeszek Oroszország elleni háborújában a törökök megbízottjaként a Kaukázusban működött. – *82 295 356 465–466 521* (844)

BANKS, Nathaniel Prentiss (1816–1894) – amerikai politikus és tábornok, republikánus; 1857–59 Massachusetts állam kormányzója; 1861-től az északiak oldalán részt vett a pol-

gárháborúban mint az önkéntes seregek dandártábornoka; 1866–76 a kongresszus tagja és külügyi bizottságának elnöke. – *235–236 245*

»*Barmer Zeitung*« (Barmeni Újság). – *277 607* (861)

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője, 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *154*

BASTIAN, Adolf (1826–1905) – német néprajzkutató és felfedező, a berlini egyetem tanára. – *553*

– *Der Mensch in der Geschichte. Zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung* (Az ember a történelemben. Egy pszichológiai világnézet megalapozásához), I–III. köt., Lipcse 1860. – *126 553*

BAUER, Bruno (1809–1882) – német filozófus; idealista, ifjúhegeliánus; bibliakritikus; 1866 után nemzeti liberális. – *161 253*

– *Russland und das Germanentum* (Oroszország és a germánok), Charlottenburg 1853. – *253*

– *Russland und das Germanentum. Zweite Abteilung. Die deutsche und die orientalische Frage* (Oroszország és a germánok. Második rész. A német és a keleti kérdés), Charlottenburg 1853. – *253*

– *Die jetzige Stellung Russlands* (Oroszország jelenlegi magatartása), Charlottenburg 1854. *253*

– *Russland und England* (Oroszország és Anglia), Charlottenburg 1854. – *253*

– *Deutschland und das Russentum* (Németország és az oroszok), Charlottenburg 1854. – *253*

BAUER, Edgar (1820–1886) – német ifjúhegeliánus filozófus és publicista, Bruno Bauer öccse; 1858–59 a londoni „Neue Zeit" szerkesztője; az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő. – *190 351*

BEAUR EGARD, Pierre-Gustave Toutant de (1818–1893) – amerikai tábornok; 1846–47 részt vett a Mexikó elleni háborúban; a polgárháború idején 1861–62 a déli államok virginiai és mississippi hadseregének parancsnoka, 1862 szept.–1864 ápr. Charleston, 1864 ápr.-okt. Richmond védője, majd a déli seregek főparancsnoka. – *222 230 391*

BECKER – a hatvanas években a „Hermann" c. londoni lap lipcsei tudósítója. – *592*

BECKER – londoni német emigráns. – *519*

BECKER, Gottfried (1827–1865) – német újságíró, Johann Philipp Becker fia; részt vett az 1849-es badeni felkelésben; 1853-ban Amerikába emigrált, harcolt az amerikai polgárháborúban. – *48*

BECKER, Hermann Heinrich (a „vörös Becker") (1820–1885) – német jogász és publicista; 1848-ban tagja a kölni Demokrata Társaságnak és vezetőségi tagja a Munkások és Munkáltatók Egyletének; beválasztják a demokraták rajnai kerületi bizottságába és a kölni biztonsági bizottságba; 1849 máj.–1850 júl. a „Westdeutsche Zeitung" szerkesztője; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista-per egyik fővádlottja; később nemzeti liberális; 1862–66 a porosz képviselőház tagja, 1871-től dortmundi, 1875–85 kölni főpolgármester, 1872-től a felsőház tagja, 1884-től az államtanács tagja. – *229 460 471 596–597* (3 850)

– *Meine Kandidatur zum Abgeordnetenhause* (Képviselőjelöltségem), Dortmund 1862. – *596* (849)

BECKER, Johann Philipp (1809–1886) – német kefekötő; az 1830–40-es németországi és svájci demokratikus mozgalmak és az 1848–49-es német forradalom aktív résztvevője, svájci katonatiszt, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben mint ezredes a badeni néphadsereg főparancsnoka; a hatvanas években az I. Internacionálé egyik vezetője Svájcban, a „Vorbote" szerkesztője; az 1865-ös londoni konferencia és az Internacionálé valamennyi

kongresszusának kuldotte, Marx es Engels barátja. – *46 48 98 131 184 326 491 498 527 552 591 593–594 647* (97 845)
– *Wie und Wann? Ein ernstes Wort uber die Fragen und Aufgaben der Zeit* (Hogyan es mikor? Egy komoly szó a kor kerdeseirol es feladatairól), Genf–London–Manchester 1862. – *591* (841)

BECKER, Max Joseph (megh 1896) – német mérnok, demokrata, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés resztvevője, a felkeles leverése után Svájcba, majd az Egyesult Államokba emigrált. – *452*

BECKER, Oskar (1839–1868) – lipcsei egyetemi hallgató, az I. Vilmos ellen 1861-ben elkovetett merenylet miatt 20 évi fegyházra ítélték; 1866-ban kegyelmet kapott, de orokre el kellett hagynia Németországot. – *585* (833)

BECKMANN – az otvenes evek elején porosz rendőrugynok Párizsban; a „Kolnische Zeitung" párizsi tudósítója. – *451 517–519*

BECKMANN, Johann (1739–1811) – német kozgazdász, mezőgazdász, gottingai egyetemi tanár.
– *Beitrage zur Geschichte der Erfindungen* (Adalékok a találmányok történetéhez), I–V. kot., Lipcse–Gottinga 1780–1805. – *308* (475)

BEETHOVEN, Ludwig van (1770–1827) – nemet zeneszerző. – *60*

BEETS, Nicolaas (alnevén Hildebrand) (1814–1903) – holland kolto, író és teológus, 1874–84 az utrechti egyetemen az erkolcstan tanára
– *Camera obscura* (Sotétkamra), Haarlem 1839 – *619* (817 868)

BEHREND, G. – német konyvkiadó, kiadta Engels „Szavoja, Nizza és a Rajna" c. munkaját. – *52 489 514* (73 657)

»*Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung*« (Szépirodalmi folyóirat és New York-i bunugyi újsag). – *120 455 478–479* (214 703)

BENEKE – manchesteri kereskedő. – *629*

BENNIGSEN, Rudolf von (1824–1902) – német politikus, Nemetország porosz hegemonia alatti egyesitesenek híve, 1867 után a nemzeti liberálisok jobbszarnyanak vezetője, 1873–79 a porosz kepviseloház elnoke. – *541* (334)

BENTLEY, Richard (1794–1871) – londoni konyvkiadó. – *417* (633)

»*Der Beobachter. Ein Volksblatt aus Schwaben*« (A Figyelő. Svábföldi Néplap), Stuttgart. – *153* (266)

»*Berliner Reform*« (Berlini Reform). – *187 329* (344 516)
– 1863 ápr. 10. – *329* (516)
– 1863 okt. 1 – *656* (895)

»*Berliner Revue. Sozialpolitische Wochenschrift*« (Berlini Szemle. Szociálpolitikai Hetilap). – *149* (256)

BERNBACH, Adolf (1822–1875) – német jogász, demokrata; a frankfurti nemzetgyules tagja; a kolni kommunista-per egyik mentőtanúja, osszekotő Marx és a vádlottak kozott, kesőbb nemzeti liberális – *52 454 471* (118 716)

BERNAL OSBORNE, Ralph (1808–1882) – angol liberális politikus, a parlament tagja, 1852–58 tengerészetugyi államtitkár. – *373*

BERNARD, Simon-François (1817–1862) – francia politikus, republikánus, Angliaba emigrált, 1858-ban a francia kormány megvádolta, hogy Orsini buntársa volt a III Napoleon elleni merenyletben, de az angol bíróság felmentette. – *231–232 577 593 595*

BERNSTORFF, Albrecht, Graf von (1809–1873) – porosz diplomata; 1845-től müncheni, 1848–51 bécsi, 1852-től nápolyi, 1854–61 londoni követ, 1861–62 külügyminiszter, 1862-től államminiszter és londoni nagykövet. – *177*

BESSEL – német ügyvéd, 1860-ban a kölni Munkásegylet egyik vezetője. – *87*

BETA, Heinrich (Bettziech) (1813–1876) – német író és újságíró; kispolgári demokrata, 1851–61 londoni emigráns, Kinkel híve. – *4 137–138 190 219–220 232 466* (239 240)
– *Ferdinand Freiligrath*; „Die Gartenlaube", 1859. 43. sz. – *438* (240)
– *„Herr Vogt" von Karl Marx* (Karl Marx „Vogt úr"-ja); „Magazin für die Literatur des Auslandes", 1861 jan. 9. – *137–138*
– *Ein Nichtamnestierter* (Aki nem kapott amnesztiát); „Die Gartenlaube", 1862. 2. és 3. sz. – *219* (393)

BETHLEN Gergely gróf (1818–1867) – magyar honvédezredes; részt vett az 1848-as szabadságharcban, osztrák fogságba esett, azután Franciaországba, majd Itáliába emigrált; 1859-ben a piemonti hadsereg lovasságának parancsnoka ezredesi, majd tábornoki rangban; Lassalle párbajsegédje; 1867-ben hazatért. – *407 642*

BEUST, Friedrich von (1817–1899) – porosz katonatiszt, politikai meggyőződése miatt nyugállományba vonult; 1848-ban a kölni Munkásegylet bizottsági tagja; 1848 szept.–1849 febr. a „Neue Kölnische Zeitung" szerkesztője; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés katonai bizottságának tagja; utána Svájcba emigrált. – *49* (116)

Biblia. – *160–161 171 250 288 328 468 586 635 637 655* (284 295 311 428 456 711 893)

BILLE, Carl Steen Andersen (1828–1898) – dán újságíró és politikus, a „Dagbladet" kiadója és szerkesztője; a nemzeti liberális párt tagja, országgyűlési képviselő. – *405*

BISCAMP (Biskamp), Elard – német demokrata újságíró; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Londonba emigrált; 1859-ben Marx közreműködésével részt vett a „Das Volk" szerkesztésében. – *106 121 128 133 428 431 433 443 445 449–450 547 638* (34 140 306 883)
– (Névtelenül:) *Der Reichsregent* (A birodalmi régens); „Das Volk", 1859 máj. 14. – *67 446 448* (140 682)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1860 febr. 15., Melléklet. – *433 450* (660)
– (Névtelenül:) *Die politische Emigration und die Tuilerien* (A politikai emigráció és a Tuileriák); „Allgemeine Zeitung", 1860 nov. 7., Melléklet. – *547*

BISCHOFFSHEIM, Louis-Raphaël (1800–1873) – mainzi, 1850-től párizsi bankár; bankjának Londonban fiókja volt. – *201*

BISMARCK, Otto, 1865-től Graf, 1871-től Fürst von (1815–1898) – porosz államférfi; 1851–59 porosz meghatalmazott a Szövetségi Gyűlésben, 1862-ben párizsi követ; 1862–72 miniszterelnök, 1871–90 birodalmi kancellár. – *277 288 290 296 315 321 340–341 376 382 405* (213 444 549 832)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és a Luxemburg-bizottság elnöke; 1848-ban Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt és a nemzetgyűlés tagja lett. – *37 467 484*

BLANCKENBURG, Karl Henning Moritz von (1815–1888) – porosz politikus, a konzervatívok jobbszárnyának vezetője, 1851-től a porosz képviselőház, 1867–73-ban a német birodalmi gyűlés tagja. – *162*

BLANK, Emil – Karl Emil Blank és Marie Engels fia. – *634*

BLANK, Karl Emil (1817–1893) – német kereskedő; a negyvenes–ötvenes években a szocialista eszmékkel rokonszenvezett; Marie Engels férje. – *69–70 122 556–557 560 634*

BLANK, Marie (1824–1901) – Engels huga, Karl Emil Blank felesege – *557 560 634*

BLANK, Rudolf – Karl Emil Blank es Marie Engels fia – *634*

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmar, tobb titkos tarsasagot es osszeeskuvest szervezett, reszt vett az 1830-as forradalomban, 1848-ban a francia forradalmi proletariatus egyik vezere, utopikus kommunista, eletebol 36 evet bortonben toltott – *170 295 577 579 587 589* (308 701 831 835)

BLEIBTREU, Georg (1828–1892) – nemet csatakepfesto – *564*

BLIND, Friederike – Karl Blind felesege – *467*

BLIND, Karl (1826–1907) – nemet iro es ujsagiro, kispolgari demokrata, 1848–49-ben reszt vett a badeni forradalmi mozgalomban, 1849-ben a badeni ideiglenes kormany tagja, az otvenes evekben a londoni nemet kispolgari emigracio egyik vezetoje, kesobb nemzeti liberalis – *4 21 26–27 29–33 35 37–39 83 117–119 125–126 129–130 147 153 174 182 284 314 327 330 332 353 373 424–425 428–429 435 437–438 440–448 466–468 484–485 539 600* (5 31 54 62 85 262 567 646 666 668)

– (Nevtelenul) *The Grand Duke Constantine to be King of Hungary* (Konstantin nagyherceg mint Magyarország jovendo kiralya), „The Free Press', 1859 maj 27 – *428 441 447* (683)

– (Nevtelenul) *Zur Warnung* (Figyelmeztetesul), London 1859, „Das Volk", 1859 jun 18, „Allgemeine Zeitung', 1859 jun 22. – *26 32 83–84 424–425 428–429 434 437 441–448 484 530 539* (5 62 93)

– *Erklarung* (Nyilatkozat), „Allgemeine Zeitung', 1859 nov 9 – *39 424 428 442–444 484* (94 646)

– (Nevtelenul) *Bericht uber das Schillerfest in London* (Tudositas a londoni Schiller-unnepsegrol), „The Morning Advertiser', 1859 nov 11 – *438* (666)

– *Erklarungen* (Nyilatkozatok), „Allgemeine Zeitung', 1859 dec 11, Melleklet – *424 428 443–444 484* (646 681)

– *Gegen Karl Vogt* (Karl Vogt ellen), „Allgemeine Zeitung", 1860 febr 13, Melleklet – *433 440 444 448 466 470* (660 676)

– *Deutschland und Polen* (Nemetorszag es Lengyelorszag), „Der Pioner', Boston 1863 apr 8 – *314* (490)

BLUM, Babette – Marx apjanak novere – *363 615*

BLUM, Robert (1807–1848) – lipcsei konyvkereskedo es publicista kispolgari demokrata 1848-ban az eloparlament egyik alelnoke es a frankfurti nemzetgyules baloldalanak vezere reszt vett az 1848 oktoberi becsi felkelesben, Becs eleste utan fobe lottek – *130*

BODIN (Bodinus) Jean (1530–1596) – francia jogasz es publicista, az abszolut monarchia ideologusa – *342*

– *De republica libri sex* (Az allamrol, hat konyvben), Frankfurt 1609 – *342*

BOELLING, Friedrich (1816–1884) – nemet kereskedo, Hedwig Engels ferje – *557 560 634*

BOELLING, Hedwig (1830–1904) – Engels huga, Friedrich Boelling felesege – *557 560 634*

BOET(H)IUS, Anicius Manlius Torquatus Severinus (kb 475–524) – romai filozofus ujplatonikus, 510-ben konzul, okori filozofusok es matematikusok forditojakent es magyarazojakent valt ismertte – *623*

– *De institutione arithmetica, discreta libris duobus* (A szamtani alapfogalmakrol, ket konyvben targyalva) – *623*

BOISGUILLEBERT, Pierre Le Pesant, sieur de (1646–1714) – francia kozgazdasz a fiziokratak elofutara – *342*

– *Le détail de la France* (Franciaország részletezése); „Économistes financiers du XVIIIe siècle" (A XVIII. század közgazdászai), Daire kiad., Párizs 1843. – *342*

Bombalino *lásd* Ferenc, II.

Bonaparte *lásd* Napóleon, I.

Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

BONAPARTE, Jerôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Napóleon herceg) (Plon-Plon) (1822–1891) – III. Napóleon unokafivére, a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben, 1854–55-ben hadosztályparancsnok a Krímben, 1858-ban algériai és gyarmatügyi miniszter, 1859-ben hadtestparancsnok az itáliai háborúban. – *76 94 98–99 322 324 490 493* (404 506)

BONAPARTE, Mathilde-Laetitia-Wilhelmine (1820–1904) – Jérôme Bonaparte lánya, III. Napóleon unokanővére. – *652*

BORCHARDT család (Louis Borchardt felesége és lányai). – *629–630*

BORCHARDT, Louis – német orvos Manchesterben, Engels és Wilhelm Wolff ismerőse. – *26 104 132 186 354 375 377–379 382 387 398 400 449 551 625–626 629* (881)

BORKHEIM, Sigismund Ludwig (1825–1885) – német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; 1851-től kereskedő Londonban; baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *29 38 42 52 87–88 92 97 105–106 120–121 125 131 141 143–144 146–147 186–187 189 219 221 241 251–252 259 261 263–264 266–269 271 275 283 285 389 391 432 452 510 547 552 602–603 605 608* (91 252 436 689)

– *Rezension zu Engels' Buch „Savoyen, Nizza und der Rhein"* (Recenzió Engels „Szavoja, Nizza és a Rajna" c. könyvéhez); „Hermann", 1860 ápr. 7. – *42*

– (Névtelenül:) *Napoleon III und Preussen. Antwort eines deutschen Flüchtlings auf „Preussen in 1860" von Edmond About* (III. Napóleon és Poroszország. Egy német menekült válasza Edmond About „Poroszország 1860-ban" c. írására), London 1860. – *93* (178)

BOUCHER DE CREVECOEUR DE PERTHES, Jacques (1788–1868) – francia író és régész; az őstársadalom kultúrájának kutatásával és útleírásaival vált ismertté. – *335*

Boustrapa *lásd* Napóleon, III.

BÖRNSTEIN, Heinrich (Karl) (1805–1892) – német kispolgári demokrata, a párizsi „Vorwärts!" alapítója; 1828-tól színész, rendező és színigazgató; 1849-től emigráns St. Louisban (USA), az „Anzeiger des Westens" szerkesztője; az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. Később visszatért Németországba. – *172*

»*Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige*« (Tőzsdei hírlap a német könyvkereskedelem és a vele rokon üzletágak számára), Lipcse. – *120 135* (213)

– 1860 dec. 5. (2553. old.). – *120*

– 1860 dec. 7. (2569. old.). – *120*

– 1860 dec. 12. (2607. old.). – *120*

BRAGG, Braxton (1817–1876) – amerikai tábornok; a polgárháborúban a déli államok hadseregének parancsnoka Kentuckyban és Tennessee-ben. – *381*

BRANICKI, Xawery, gróf (1812–1879) – lengyel mágnás, a konzervatív monarchista lengyel emigráció egyik vezetője Párizsban; közel állt Napólen herceghez. –*324*

BRASS, August (1818–1876) – német újságíró, részt vett az 1848-as forradalomban, majd Svájcba emigrált; 1859–60 a „Neue Schweizer Zeitung" főszerkesztője; később Bismarck

híve, 1862–71 a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" szerkesztője, 1871–73 a „Post" szerkesztője. – *45 101 121 128 147 495 683* (749 883)
– [*Nyilatkozat Vogt ellen*], „Neue Schweizer Zeitung", 1859 nov. 12 – *485* (749)
– *Was Not ist Eine politische Studie* (Amiben szükséget szenvedünk Politikai tanulmány), Genf 1860. – *101* (191)

BRECKINRIDGE, John Cabell (1821–1875) – amerikai politikus, demokrata, a déli rabszolgatartók felkelésének egyik vezére; 1857–61 az Egyesült Államok alelnoke, 1860-ban elnökjelölt, majd szenátor, a polgárháborúban tábornok, 1865-ben a déli Konföderáció hadügyminisztere – *260*

»*Breslauer Zeitung*« (Boroszlói Újság), – *120 158 384 634* (210)

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő, a Gabonatörvény-Ellenes Liga egyik alapítója, több ízben miniszter, a hatvanas évektől a liberális part baloldalának vezére. – *328 386 466* (804)
– *Mr. Bright, M P., on the American Question* (Mr Bright parlamenti képviselő az amerikai kérdésről), „The Times", 1863 márc 27. – *328*

BROCKHAUS, Heinrich (1804–1874) – 1823-tól társtulajdonosa, 1849-től tulajdonosa az F. A. Brockhaus lipcsei kiadóvállalatnak. – *97 126 156 184 262 264 293 295 567 578 587 595 612*

BRONNER, Eduard – német orvos, kispolgári demokrata, 1849-ben a badeni alkotmányozó gyulés képviselője; később Angliába emigrált. – *26 34 153*

BROWN, John (1800–1859) – amerikai farmer, a rabszolgafelszabadító mozgalom forradalmi szárnyának egyik vezére, 1854–56 Kansasban részt vett a rabszolgatartók elleni fegyveres harcban; 1859-ben kíséretet tett a virginiai néger rabszolgák felkelésének megszervezésére; bíróság elé állították és kivégezték. – *4* (9)

BRUCK, Karl Ludwig, 1849-től Freiherr von (1798–1860) – osztrák államférfi és diplomata, nagyvállalkozó, 1848–51 kereskedelem-, ipar- és közmunkaügyi miniszter, 1853–55 konstantinápolyi internuncius; 1855–60 pénzügyminiszter – *52*

BRUHN, Karl von (szül 1803) – német újságíró; a Számkivetettek, az Igazak és a Kommunisták Szövetségének tagja (az utóbbiból 1850-ben kizárták), 1848–49 részt vett a majnafrankfurti és a badeni felkelésekben, később a „Nordstern" című lassalleánus hamburgi újság szerkesztője – *353*

BRUGGEMANN, Karl Heinrich (1810–1887) német kozgazdász, liberális publicista, 1846–55 a „Kölnische Zeitung" főszerkesztője. – *133*

BRUNINGK Maria, barone (megh. 1853) – elősegítette Gottfried Kinkel szökését a bortonból, 1851-től emigránsként Londonban élt. – *151*

BUCHANAN, James (1791–1868) – amerikai politikus, demokrata, 1831–33 szentpétervári követ, 1834–45 szenátor, 1845–49 külügyminiszter, 1853–56 londoni követ, 1857–61 az Egyesült Államok elnöke, politikája a rabszolgatartók érdekeit szolgálta – *166 179*

BUCHER, Lothar (1817–1892) – porosz igazságügyi tisztviselő, publicista; 1848-ban porosz nemzetgyulesi képviselő (balközép), a forradalom leverése után Londonban emigráns, később nemzeti liberális, 1864–86 Bismarck bizalmas munkatársaként tanácsos a külügyminiszteriumban, Lassalle barátja – *120–121 125–126 128 141 144 147 150–151 250 267 270 318 448 522–523 552 561 598* (852)

Buchhandlerborsenblatt *lásd* Borsenblatt fur den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschaftszweige

BUCKLE, Henry Thomas (1821–1862) – angol művelődéstörténész és pozitivista szociológus – *240* (422)

BUELL, Don Carlos (1818–1898) – amerikai tábornok; részt vett a mexikói háborúban; az amerikai polgárháborúban az Ohio- és a Potomac-hadsereg egyik parancsnoka. – *222 234*

»*Der Bund, eidgenössisches Zentralblatt, Organ der freisinnig-demokratischen, schweizerischen und bernischen Politik*« (A Szövetség, az Államszövetség központi lapja, a szabadelvű-demokrata, svájci és berni politika sajtószerve), Bern. – *60 120 224* (128 213)

BUNSEN, Christian Karl Josias, 1857-től Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista, archeológus és teológus; közel állt a porosz udvarhoz; 1823–38 a római porosz követség vezetője, 1841-ig berni, 1842–54 londoni követ. – *516*

BURNS, Lydia (Lizzy) (1827–1878) – ír munkásnő; részt vett az ír nemzeti felszabadító mozgalomban; Mary Burns testvére, Engels második felesége. – *290 294 297–298 374 385 414*

BURNS, Mary (megh. 1863) – ír munkásnő; Engels első felesége. – *207 290 294 297–300 305 307*

BURNSIDE, Ambrose Everett (1824–1881) – amerikai tüzértiszt, a polgárháborúban tábornok, haditechnikai feltaláló és fegyvergyáros; republikánus, 1862–63 a Potomac-hadsereg parancsnoka, 1866–69 Rhode Island kormányzója, 1875-től szenátor. – *293–296* (466 487)

BUTLER, Benjamin Franklin (1818–1893) – amerikai ügyvéd, politikus és tábornok, republikánus; a polgárháborúban New Orleans bevételénél az északiak expedíciós seregének parancsnoka, 1862-től New Orleans katonai kormányzója; 1866–75 és 1877–79 a kongresszus tagja; 1882-től demokrata; 1882–84 Massachusetts kormányzója, 1884 elnökjelölt. – *381 391*

BÜCHNER, Friedrich Karl Christian Ludwig (1824–1899) – német fiziológus és filozófus, vulgáris materialista; részt vett az 1848–49-es forradalomban, kispolgári demokrata. – *73* (148)

– *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien* (Erő és anyag. Empirikus természetfilozófiai tanulmányok), Majna-Frankfurt 1855. – *73* (148)

BÜHRING, Karl Johann (szül. 1820) – német munkás, a Kommunisták Szövetségének tagja. – *153 163*

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – kölni radikális publicista, 1842–43-ban a „Rheinische Zeitung", 1848–49-ben a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja, a kolni kommunista-per egyik fővádlottjaként hat évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális, a porosz képviselőház tagja. – *22 87 90 154 162 185 194 263 277–278 464 541* (3 66 139 795)

– *Hr. v. Ladenberg und die Volksschullehrer* (Von Ladenberg úr és a népiskolai tanítók); „Neue Rheinische Zeitung", 1848 dec. 30. – *541*

C

CAESAR, Cajus Julius (i.e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi – *154 309* (269)

CAMPE, Johann Julius Wilhelm (1792–1867) – német konyvkiadó és könyvkereskedő, 1823-tól a hamburgi Hoffmann és Campe konyvkereskedés társtulajdonosa. – *28 97*

CAMPHAUSEN, Ludolf (1803–1890) – nemet bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az Egyesült Landtag tagja; 1848 márc.–jun. porosz miniszterelnok; az ellenforradalmi erőkkel való kiegyezés politikáját kovette. – *481–482*

Canterburyi érsek *lásd* Sumner, John

CARDANO, Gerolamo (1501–1576) – olasz matematikus, filozófus és orvos. – *309*

CARDEN, Sir Robert Walter (szul. 1801) – angol képviselő, tory; 1859-ben választási vesztegetést bizonyítottak rá. – *465–466*

CARNOT, Lazare-Hippolyte (1801–1888) – francia publicista és politikus; 1848-ban mérsékelt polgári republikánus, az ideiglenes kormány közoktatásügyi minisztere, az alkotmányozó nemezetgyűlés tagja; 1851 után az antibonapartista köztársasági ellenzék egyik vezetője. – *295*

CARPENTER, William Benjamin (1813–1885) – angol természetbúvár és fiziológus, mélytenger-kutató. – *399*

– *Principles of General and Comparative Physiology* (Az általános és összehasonlító fiziológia alapelvei), London 1839. – *399* (609)

CAVANAGH – Marx londoni ismerőse. – *420*

CAVOUR, Camillo Benso, conte di (1810–1861) – olasz politikus, liberális monarchista; 1852–59 és 1860–61 szárd (piemonti) miniszterelnök; III. Napóleonra támaszkodva a Szavojai dinasztia alatt „felülről" egyesítette Itáliát; 1861-ben az egységes Olaszország első miniszterelnöke. – *89 95 165 544 553* (151 177 253)

Charles, Charley *lásd* Roesgen, Charles

CHARPENTIER, Gervais (1805–1871) – francia könyvkiadó és könyvkereskedő. – *594*

CHAVÉE, Honoré-Joseph (1815–1877) – belga nyelvész és antropológus. – *395* (604)

– *Essai d'étymologie philosophique ou Recherches sur l'origine et les variations des mots qui expriment les actes intellectuels et moraux* (Filozófiai etimológiai tanulmány, avagy vizsgálódások az intellektuális és erkölcsi tevékenységeket kifejező szavak eredetéről és változatairól), Brüsszel 1843. – *395* (604)

CHENU, Adolphe (szül. kb. 1817) – Lajos Fülop uralkodása alatt forradalmi titkos társaságok tagja; rendőrügynök. – *15 419* (41)

– *Les conspirateurs. Les sociétés secrètes. La préfecture de police sous Caussidière. Les corps-francs* (Az összeesküvők. A titkos társaságok. A rendőrfőnökség Caussidière alatt. A szabadcsapatok), Párizs 1850. – *15* (41)

CHERVAL, Julien (Joseph Crämer) – porosz rendőrügynök; beférkőzött a Kommunisták Szövetségébe, majd a szakadás után a Willich–Schapper-frakcióban működött; az ún. német–francia összeesküvési ügy egyik vádlottja, a rendőrség segítségével megszökött a börtönből; ezután Svájcban Nugent néven dolgozott, majd Angliába ment. – *98 431 453–455 459–460 473–474 491 505 516–518 521* (692 768)

Children's Employment Commission (1862). First Report of the Commissioners. With Appendix. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty (A gyermekek foglalkoztatását vizsgáló bizottság (1862). A vizsgálóbiztosok első jelentése. Függelékkel ellátva. Őfelsége rendeletére a parlament mindkét háza elé terjesztve), London 1863. – *354* (546)

CICERO, Marcus Tullius (i.e. 106—43) – római ügyvéd, szónok és politikus; eklektikus filozófus.

– *Oratio pro Q. Ligario* (Beszéd Q. Ligarius mellett). – *155* (271)

CLAESSEN, Heinrich Josef – német orvos és politikus, polgári liberális; a „Rheinische Zeitung" részvénytársaságának egyik vezetője és az újság munkatársa; Camphausen meghatalmazottja. – *481*

CLANRICARDE, Ulick John de Burgh, 1825-től Marquess of (1802–1874) – angol diplomata és politikus, whig; 1838–41 pétervári nagykövet; 1846–52 főpostamester, 1857–58 lordpecsétőr. – *373*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, 1838-tól Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 Írország alkirálya, 1848-ban az ír felkelés vérbe fojtója; 1852–58, 1865–66 és 1868–70 külügyminiszter, 1864–65 a lancasteri hercegség kancellárja. – *203*

CLAUSEWITZ, Karl von (1780–1831) – porosz tábornok, katonai író. – *222*
– *Vom Kriege. Das Gefecht* (A háborúról. Az ütközet); „Hinterlassene Werke" („Hátrahagyott művei"), I–III. köt., Berlin 1832–34. – *222* (396)

CLUSS, Adolf (kb. 1820–1889 után) – német mérnök, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban a mainzi Munkás Művelődési Egylet titkára; 1849-ben emigrált az Egyesült Államokba; az ötvenes években állandó levelezésben állt Marxszal és Engelsszel; több amerikai, angliai és németországi demokrata lap munkatársa. – *470* (653 677 703)

COBB, Howell (1815–1868) – amerikai politikus, demokrata; 1851–53 Georgia állam kormányzója, 1857–60 pénzügyminiszter Buchanan elnök kormányában; részt vett a déli rabszolgatartók felkelésében. – *179*

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus, író és publicista, a kispolgári radikalizmus képviselője; az angol politikai rendszer demokratizálásáért harcolt; 1802–35 kiadta a „Cobbett's Weekly Political Register" c. hetilapot. – *353 498* (541)
– *Bourbon War and the London Newspaper Press* (A Bourbon-háború és a londoni sajtó); „Cobbett's Weekly Political Register", 1823 febr. 8. – *353* (541)

»*Cobbett's Weekly Political Register*« (Cobbett Heti Politikai Tudósítója), London. – *202* (364 541)

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő, a Gabonatörvény-Ellenes Liga egyik alapítója, a parlament tagja. – *122 386 548 552* (801 804)

COHNHEIM, Max – német kispolgári demokrata, az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalom résztvevője; a forradalom leverése után emigrált. – *452*

COLENSO, John William (1814–1883) – dél-afrikai angol püspök, kritizálta a Biblia egyes tételeit; az egyház emiatt üldözte. – *396*

COLLET, Charles Dobson – angol radikális újságíró, 1859–65 az urquhartista „The Free Press" szerkesztője; ez időtől kozeli kapcsolatban állt Marxszal. – *20 25 29 39 206 212 373 388 403 447 484 514*
– *Bakunin* (Bakunyin); „The Free Press", 1862 márc. 5. – *206* (370)
– (Névtelenül:) *Groundlessness of any Claim of Russia to Holstein-Gottorp* (A Holstein-Gottorpra vonatkozó mindennemű orosz igény alaptalansága); „The Free Press", 1864 máj. 4. – *373 403* (612)

COLOMB, Peter von (1775–1854) – porosz tábornok és katonai író. – *230*

CONNINGHAM, William (szül. 1815) – angol liberális politikus, parlamenti képviselő. – *203*

CONRADI, Emilie (1822–1888) – Marx húga, Johann Jakob Conradi felesége. – *615–617*

CONRADI, Johann Jakob (1821–1892) – német mérnok; Emilie Marx férje. – *112 363 615–616 623*

Correspondence Relative to the Affairs of Mexico (A mexikói ügyekre vonatkozó levelezés), 3 részben, London 1862. – *213* (381)

COSENZ, Enrico (1820–1898) – olasz tábornok; 1860-ban Garibaldi dél-itáliai hadjáratában hadosztályparancsnok; 1882–93 az olasz hadsereg vezérkari főnöke. – *187*

COTTA, Johann Georg, Freiherr von Cottendorf, (1796–1863) – 1832-től német könyvkiadó; az augsburgi „Allgemeine Zeitung" kiadója. – *97 121 152*

»*Courrier du Dimanche. Journal politique, littéraire et financier*« (Vasárnapi Kurír. Politikai, irodalmi és pénzügyi lap), Párizs. – *147 548* (254)
– 1860 nov. 18. – *547*

CRASSUS, Marcus Licinius (i. e. kb. 115–53) – római politikus és hadvezér; i. e. 71-ben elfojtotta a Spartacus-felkelést. – *154*

»*Critic. Journal of British and Foreign Literature and the Arts*« (Kritika. A brit és a külföldi irodalom, valamint a művészetek lapja). – *121* (214)

CSERNISEV, Alekszandr Ivanovics, 1825-től gróf, 1841-től herceg (1786–1857) – orosz politikus, katonatiszt, 1812-től tábornokként részt vett a Napóleon elleni háborúkban; 1809–12 katonai attasé Napóleon törzskaránál, 1828-tól hadügyminiszter és vezérkari főnök, 1848–52 miniszterelnök és a birodalmi tanács elnöke. – *230*

CURTIS, Samuel Ryan (1807–1866) – amerikai tábornok és politikus, republikánus; 1857–61 a Kongresszus tagja; a polgárháborúban 1861–62 az északi államok csapatainak parancsnoka Missouriban és Arkansasban. – *235–236 245*

CZARTORYSKI, Władyslaw, herceg (1828–1894) – lengyel mágnás, a konzervatív, monarchista lengyel emigráció egyik vezetője, 1863 májusától a lengyel ideiglenes nemzeti kormány párizsi képviselője. – *353 356*

D

DACIER, André (1651–1722) – francia filológus; lefordította és kommentárokkal látta el több ókori költő és filozófus műveit, többek közt Arisztotelész „Poétiká"-ját. – *586*

DÂ-DÂ – arab publicista; a XIX. sz. ötvenes éveiben az algériai hatóságok megbízásából bonapartista pamfleteket fordított anyanyelvére. – *93 97 99 105*

»*Dagbladet*« (Napilap), Koppenhága. – *376 383 389 395 397 405* (575)

»*The Daily Telegraph*« (A Napi Távíró), London. – *25 28–29 34 38–39 58 440 453 455–457 459 461 467–468 472 475 484 507 515* (69 663 719)
– 1860 febr. 6. – *25–26 28 427 438 455 457 466 475–476* (69 74 75)
– 1860 febr. 13. – *456*

DAIRE, Louis-François-Eugène (1798–1847) – francia publicista és közgazdász, az „Économistes-financiers du XVIIIe siècle etc." (A XVIII. század közgazdászai stb.) („Collection des principaux économistes") („A legjelesebb közgazdászok gyűjteménye") kiadója. – *154* (268)

DANA, Charles Anderson (1819–1897) – amerikai haladó újságíró, a „New York Daily Tribune" és a „The New American Cyclopaedia" társszerkesztője. – *92 95 97 112 143 147 149 184 187 218 221 224 450 491 558* (10 176 250 705)

DANIELS, Amalie (1820–1895) – Roland Daniels felesége. – *162 232*

DANIELS, Roland (1819–1855) – német orvos; 1850-től a Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – *462* (3 216)

Darmstädter Militärzeitung *lásd* Allgemeine Militärzeitung

DARWIN, Charles Robert (1809–1882) – angol természettudós. – *126 240 553 635*
– *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured*

Races in the Struggle for Life (A fajták eredete természetes kiválogatódás révén, vagy az előnyben levő fajok megőrződése az életért folyó küzdelemben), London 1859. – *126 240 553 635*

DAVIS, Jefferson (1808–1889) – amerikai politikus, demokrata, a déli rabszolgatartók felkelésének egyik szervezője; részt vett az Egyesült Államok 1846–48-as háborújában Mexikó ellen; 1853–57 hadügyminiszter, 1861–65 a déli Konföderáció elnöke. – *178 287 289 413* (316)

DELANE, John Thadeus (1817–1879) – angol újságíró, 1841–77 a „The Times" szerkesztője. – *311*

»*Demokratische Studien*« (Demokratikus Tanulmányok), Hamburg 1860–61. – *44 88 97 105 252 538* (106 143 429)

DEMUTH, Helene (1823–1890) – a Marx család házvezetőnője és hűséges barátja. – *108 112 125 292 304 352 468 638 649–650 652 657–658*

DEMUTH, Marianne (megh. 1862) – Helene Demuth húga. – *292*

Denonville *lásd* Watteau, Louis

Deutsche Allgemeine *lásd* Deutsche Allgemeine Zeitung

»*Deutsche Allgemeine Zeitung*« (Német Általános Újság). Lipcse. – *120* (213)

»*Deutsche Londoner Zeitung*« (Londoni Német Újság). – *475* (722)

»*Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben*« (Német Múzeum. Irodalmi, művészeti és közéleti folyóirat), Lipcse. – *120* (213)
– 1860 dec. 27. – *120*

»*Deutsch-Französische Jahrbücher*« (Német–Francia Évkönyvek), Párizs. – *264 481* (435)

DIETZ, Oswald (kb. 1824–1864) – német építész, részt vett az 1848–49-es forradalomban, az emigrációban a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; a Szövetség kettészakadása után a Willich–Schapper-frakció központi vezetőségének tagja; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *471 512 516–517*

DIODÓROSZ SZIKELIOSZ (Diodorus Siculus) (kb. i. e. 80–29) – görög származású római történetíró. – *219 221*
– *Βιβλιοθήκη ἱστορική* (Történelmi könyvtár). – *219 221*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol államférfi és író; a negyvenes években az „Ifjú Anglia" csoport tagja; később a toryk, majd a konzervatív párt egyik vezetője; 1852, 1858–59 és 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök. – *373–374*

DOZY, Reinhart Pieter Anne (1820–1883) – németalföldi orientalista és történész, 1850-től leideni egyetemi tanár, az arabok történetével foglalkozó művek szerzője. – *393–396 635*
– *De Israëleten te Mekka* (A zsidók Mekkában), Haarlem 1864. – *395 635* (607)

DÖNNIGES, Franz Alexander Friedrich Wilhelm von (1814–1872) – német történész és diplomata; Ranke tanítványa, középkori német történelemmel foglalkozott; 1855–59 torinói, 1862–65 berni, 1867–72 firenzei, illetve római bajor követ. – *407 412 642*
– *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft König und Kaiser Ottos I von 951 bis 973* (A Német Birodalom évkönyvei I. Ottó király és császár uralkodása idejében 951–973); „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem Sächsischen Hause" (A Német Birodalom évkönyvei a szász dinasztia idejében), Leopold Ranke kiad., I. köt. III. rész, Berlin 1839. – *412* (627)

DÖNNIGES, Helene von (1845–1911) – F. A F. W. von Donniges lánya, Racowiţa román nemes menyasszonya. – *407 409 412 641 642*

DRENKMANN – porosz királyi államugyész. – *512*

DRONKE, Ernst (1822–1891) – német író és publicista, kezdetben „igazi szocialista", később a Kommunisták Szovetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztoje, a kolni biztonsági bizottság tagja; a forradalom leverése után Svájcba, majd Angliába emigrált, a Kommunisták Szovetsége kettészakadásakor Marxhoz es Engelshez csatlakozott, kesobb visszavonult a politikától és kereskedőként élt. – *8 19 21 26 34 198 200–201 204 207 219 320–321 324–325 339 342 344–346 400 453 470 629 631* (139 881)

DRUCKER, Louis – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; később Londonba emigrált; a londoni „How do you do" c. német nyelvú humoros hetilap kiadoja. – *138* (240)

DUMONT (Du Mont), Joseph (1811–1861) – német újságíró, mérsékelt liberális, 1831-től a „Kolnische Zeitung" tulajdonosa. – *133*

DUNCKER – porosz hivatalnok, 1848-ban berlini rendőrtanácsos. – *462*

DUNCKER, Franz Gustav (1822–1888) – német konyvkiadó, a haladópárt tagja; 1868-ban Max Hirschsel megalapította a reformista Hirsch–Duncker-fele szakegyleteket, amelyek 1933-ig álltak fenn. – *9 12 19 28 52 121 156 318 420 423 432–433 481–483 489–490 535 546 549 567 612* (27 39 657 802)

E

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – német szabó, publicista, londoni emigráns; az Igazak Szovetsegének, majd a Kommunisták Szovetsegének tagja; a londoni Német Munkás Muvelódési Egylet egyik vezetője; részt vett az Internacionále alapító gyulesén, 1864–72 a Fótanács tagja, 1867–71 főtitkára, 1870–72 Amerika ugyeivel megbízott titkár, az Internacionále minden konferenciájának és kongresszusának kuldotte, később trade unionista. – *11 74 77 79 83 86 285–286 356 387 510* (724)

»*The Economist*« (A Kozgazdász), London. – *66 232* (136)
– 1862 márc. 1.: *Exports of British and Irish Produce and Manufactures* (Brit és ír termékek és gyártmányok exportja). – *208 213* (375)
– 1862 máj. 24 . *Extent and Bearing of Federal Success* (A foderalisták sikerének mértéke és jelentosége). – *233* (414)

Économistes-financiers du XVIIIe siècle etc. *lásd* Daire

»*The Edinburgh Review, or Critical Journal*« (Edinburghi Szemle, vagy Kritikai Újság), Edinburgh–London. – *325* (508)
– 1863 ápr. (240. sz): *Professor Huxley on Man's Place in Nature* (Huxley professzor az embernek a természetben elfoglalt helyéről). – *325* (508)

EICHHOFF, Karl Wilhelm (1833–1895) – német szocialista; az otvenes évek végén lelepleztе Stieber rendőrfónok provokációs tevékenységét, ezért perbe fogták; az Internacionálé egyik első történetírója. – *16 219 224 232 234 237 324 437 455 462 511–512 515–516 554 631* (43 122 464 773 805)
– (Névtelenul:) *Stieber*; „Hermann", 1859 szept. 10., 17., 24., okt. 8., 22., 29. – *16 462* (43)
– *Berliner Polizei-Silhouetten* (Berlini rendór-szilluettek), Első és második sorozat, Berlin 1860. – *87 89 91 541 553* (170 805)

»*Elberfelder Zeitung*« (Elberfeldi Újság). – *277 607* (861)

ELSNER, Karl Friedrich Moritz (1809–1894) – német publicista és politikus, radikális; 1848-ban porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal); az ötvenes években a „Neue Oderzeitung", majd a „Breslauer Zeitung" egyik szerkesztője. – *158 384–385 397 403 406 451 659* (608)

– *Kasematten-Wolff* (Kazamata-Wolff); „Breslauer Zeitung", 1864 máj. 24.; „Rheinische Zeitung", 1864 máj. 26. – *384 659* (608)

EMMERMANN, Karl – Rajna-tartományi főerdész, 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben egy lövészosztag parancsnoka; Svájcba emigrált. – *49* (116)

ENGEL, Ernst (1821–1896) – statisztikus, 1860–82 a berlini porosz királyi statisztikai hivatal igazgatója. – *343*

– *Die Volkszählungen, ihre Stellung zur Wissenschaft und ihre Aufgabe in der Geschichte. Ein Vortrag, gehalten in der Singakademie zu Berlin, den 15. Februar 1862* (A népszámlálások, viszonyuk a tudományhoz és szerepük a történelemben. Előadás a berlini énekakadémián, 1862 február 15-én); „Zeitschrift des königl. preussischen statistischen Bureaus" (A porosz királyi statisztikai hivatal folyóirata), 1862 febr., 2. sz. – *343* (529)

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritzia (szül. van Haar) (1797–1873) – Engels anyja. – *53–54 410 500 556 559 633–634* (121 623 880)

ENGELS, Emil (1828–1884) – Engels fivére, az engelskircheni Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *50 53 500 509 556–557 559–560* (611)

ENGELS, Emma (szül. 1834) – Hermann Engels felesége. – *634*

ENGELS, Friedrich (Sen.) (1796–1860) – Engels apja; 1847-ben az angol Ermen-céggel közös vállalkozásként először Manchesterben, majd Engelskirchenben pamutfonodát létesített. – *14 53 493 633* (95 611)

ENGELS, Friedrich (1820–1895).

– *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* (A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata); „Deutsch-Französische Jahrbücher", 1844. (1. köt. 497–522. old.) – *264* (435)

– *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen* (A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján), Lipcse 1845. (2. köt. 211–473. old.) – *5 325 328 354* (14 546)

– *Die Debatte über das Plakatgesetz* (A vita a plakáttörvényről); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 ápr. 22., 27. (6. köt. 423–431. old.) – *479* (729)

– *Die deutsche Reichsverfassungskampagne* (A német birodalmi alkotmány-hadjárat); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850. jan.–márc. (7. köt. 105–190. old.) – *90 555* (174 845)

– *Germany. Revolution and Counter-Revolution* (Forradalom és ellenforradalom Németországban); „New York Daily Tribune", 1851 okt.–1852 okt. (8. köt. 1–98. old.) – *90* (174)

– Névtelenül: *The Late Trial at Cologne* (A nemrég lefolyt kölni per); „New York Daily Tribune", 1852 dec. 22. (8. köt. 382–387. old.) – *433* (659)

– (Névtelenül:) *Artillery* (Tüzérség); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 74–94 old.) – *97* (181)

– (Névtelenül:) *Russian State Papers Respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers* (Orosz állami okmányok indiai határaink felé való legújabb előrenyomulásukra vonatkozóan); „The Free Press", 1858 nov. 24. (12. köt. 457. jegyz. és 556–561. old.) – *521* (783)

– (Névtelenül:) *Po und Rhein* (A Pó és a Rajna), Berlin 1859. (13. köt. *237–277.* old.) – *4 12–13 23 93 131 156 318 433 483 489 535 548* (8)

– (Névtelenül:) *Savoyen, Nizza und der Rhein* (Szavoja, Nizza és a Rajna), Berlin 1860.

(13. köt. 553–589. old.) – *12 19 21 23 28 34 40 42 44 48 50 52 56 58 71 82 93 131 432–433 489 514 536* (38 61 73 657)
– (Névtelenül:) *The Moorish War* (A mór háború); „New York Daily Tribune", 1860 febr. 8. (13. köt. 538–542. old.) – *7* (18)
– (Névtelenül:) *Savoy and Nice* (Szavoja és Nizza); „New York Daily Tribune", 1860 febr. 21. (13. köt. 543–546. old.) – *10 15* (36)
– (Névtelenül:) *Garibaldi in Sicily* (Garabaldi Szicíliában); „New York Daily Tribune", 1860 jún. 22. (15. köt. 55–58. old.) – *58* (126)
– (Névtelenül:) *The British Volunteer Force* (A brit önkéntes csapatok); „New York Daily Tribune", 1860 júl. 11. (15. köt. 64–65. old.) – *72* (145)
– (Névtelenül:) *British Defenses* (A brit védelem); „New York Daily Tribune", 1860 aug. 10. (15. köt. 85–88. old.) – *66 69 75 78* (135 152 156)
– (Névtelenül:) *Could the French Sack London?* (Lehetséges-e, hogy a franciák ostrommal bevegyék Londont?); „New York Daily Tribune", 1860 aug. 11. (15. köt. 94–98. old.) – *78* (156)
– (Névtelenül:) *Garibaldi's Movements* (Garibaldi hadmozdulatai); „New York Daily Tribune", 1860 aug. 23. (15. köt. 110–113. old.) – *66 80–81* (135 160)
– (Névtelenül:) *The Sick Man of Austria* (A beteg Ausztria); „New York Daily Tribune", 1860. szept. 1. (15. köt. 118–121. old.) – *530* (792)
– *Eine Musterung englischer freiwilliger Jäger* (Az angol önkéntes lövészek szemléje); „Allgemeine Militärzeitung", 1860 szept. 8. (15. köt. 126–132. old. és uo. 106. jegyz.) – *90 98 100 535 544* (173 175)
– *A Review of English Volunteer Riflemen* (Az angol önkéntes lövészek szemléje); „The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire", 1860. szept. 14. (15. köt. 126–132. old. és uo. 106. jegyz.) – *90 98 100 535 544* (173 175 188)
– (Névtelenül:) *Garibaldi's Progress* (Garibaldi előnyomulása); „New York Daily Tribune", 1860 szept. 21. (15. köt. 139–142. old.) – *84* (163 166)
– (Névtelenül:) *Garibaldi in Calabria* (Garibaldi Calabriában); „New York Daily Tribune", 1860 szept. 24. (15. köt. 143–145. old.) – *82 87* (163)
– (Névtelenül:) *The History of the Rifle* (A vontcsövű puska története); „The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire", 1860 nov. 3., 17., dec. 8., 15., 29., 1861 jan. 5., 12., 19. (15. köt. 181–208. old.) – *80* (161 187)
– *Essays Addressed to Volunteers* (Értekezések önténtesek számára), London–Manchester 1861. (15. köt. 143. jegyz.) – *90 150 152* (175 258)
– (Névtelenül:) *Navy* (Hajóhad); „The New American Cyclopaedia", XII. köt., 1861. (14. köt. 306–317. old.) – *92 94 102 108* (176 200)
– (Névtelenül:) *Austria – Progress of the Revolution* (A forradalom fejlődése Ausztriában); „New York Daily Tribune", 1861 jan. 12. (15. köt. 215–218. old.) – *122 130 133* (218 235)
– (Névtelenül:) *French Armaments* (A francia haderő); „The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire", 1861 febr. 2. (15. köt. 223–226. old.) – *116 150* (206 257)
– (Névtelenül:) *German Movements* (Mozgolódás Németországban); „New York Daily Tribune", 1861 febr. 12. (15. köt. 219–222. old.) – *142* (249)
– *lásd még* Marx

ENGELS, Hermann (1822–1905) – Engels öccse, barmeni gyáros. – *556–557 559–560 633* (611 880)

ENGELS, Rudolf (1831–1903) – Engels öccse, barmeni gyáros. – *556–557 559–560 634* (611)

ENGLÄNDER, Sigmund (1828–1902) – osztrák újságíró, 1848-ban Angliába emigrált; rendőrügynök. – *451 513–514*

EPIKUROSZ, számoszi (i. e. kb. 341–270) – görög materialista filozófus, ateista. – *624* (875)

ERHARD, Johann Ludwig Albert (szül. kb. 1820) – kölni kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtek felmentették. – *471* (3 716)

ERMANI – londoni német kiadó és könyvkereskedő. – *32 425*

ERMEN, Gottfried – az Ermen & Engels cég társtulajdonosa Manchesterben. – *40 50–53 114 245 272–273 305 400–401 406 486 500 503 556 560 633–634* (142 159 611 880)

ERNŐ, II. (1818–1893) – szász-koburg-gothai herceg 1844–93; Viktória királynő unokafivére és férjének fivére; a hatvanas évek elején ellenezte a német egység létrehozását porosz hegemónia alatt; 1866-tól Bismarck híve. – *8 185 522*

ERZSÉBET (1801–1873) – porosz királyné; IV. Frigyes Vilmos felesége. – *288*

»*L'Espérance*« (A Remény), Genf. – *58* (127)

ESSER – a porosz felülvizsgálati bíróság tagja, demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, majd 1849-ben a második kamara tagja (baloldal); Marx apjának barátja. – *481*

ESSER, Johann Heinrich Theodor – kölni ügyvéd, klerikális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke (közép); védő a kölni kommunista-perben. – *521*

ESTERHÁZY Antal, gróf (1825–1865) – Esterházy György berlini osztrák követ unokafivére. – *43*

ESTERHÁZY György, gróf (1811–1856) – magyar származású osztrák diplomata, berlini osztrák követ. – *43*

EUGÉNIA (Eugénie-Marie de Montijo de Guzmán, comtesse de Teba) (1826–1920) – francia császárné; III. Napóleon felesége. – *100 652*

»*The Evening Post*« (Az Esti Posta), New York. – *254 264 602* (430)

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író; az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilépett a Kommunisták Szövetségéből, majd Amerikában és ismét Franicaországban élt. – *100*

»*The Examiner*« (Az Ellenőr), London. – *464* (702)

F

Factory Inspectors Reports *lásd* Reports of the Inspector of Factories etc.

»*Faedrelandet*« (Haza), Koppenhága. – *405* (615)

Farina *lásd* La Farina

FARINI, Luigi Carlo (1812–1866) – olasz politikus és történész, részt vett az 1831-es és 1843-as forradalmi mozgalmakban; 1848-ban pápai belügyi államtitkár, 1851–52 szárd közoktatásügyi miniszter, 1859-ben szárd megbízott Modenában, 1860-ban belügyminiszter, 1860–61 nápolyi helytartó, 1862–63 olasz miniszterelnök. – *553*

FARRAGUT, David Glasgow (1801–1870) – amerikai tengernagy; 1862-ben New Orleans bevételénél az északi államok hajóhadának parancsnoka. – *410*

FAUCHER, Julius (Jules) (1820–1878) – német publicista, vulgáris közgazdász; ifjúhegeliánus, szabadkereskedő; 1850–60 emigráns Angliában, 1856-tól a „The Morning

Star" munkatársa; 1861-ben visszatért Németországba; előbb polgári anarchista, majd haladópárti. – *9 153 368 437 461 510 552*

FAZY, Jean-Jacques (James) (1794–1878) – svájci politikus és publicista, radikális; 1833-ban a „Revue de Genève" alapítója, 1846–53 és 1855–61 Genf kanton kormányzatának elnöke; bonapartista. – *48 105 117 119 224 407 420 445 479 499 539 577 629 631 641* (619)

FERENC, II. (1836–1894) – Szicília és Nápoly királya 1859–61; apjáról, a Bomba-királynak nevezett II. Ferdinándról Bombalinónak is nevezték. – *87 99* (186 259)

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *76 133 356* (154 171 655)

FERRAND, William Bushfield (szul. 1809) – angol földbirtokos és parlamenti képviselő tory. – *637* (882)

FICHTE, Johann Gottlieb (1762–1814) – német idealista filozófus, Hegel előfutára; a francia forradalom híve, a napóleoni megszállás idején előadásokat tartott a német nemzeti érdekek védelmében. – *44*

– *Politische Fragmente aus den Jahren 1807 und 1813* (Politikai töredékek 1807-ből és 1813-ból), „Samtliche Werke" („Összes Muvei"), VII. köt., Berlin 1846. – *44*

FISCHART, Johann (kb. 1546–1590) – német szatirikus író, protestáns hitvitázó. – *118* (208)

– *Affenteuerlich naupengeheuerliche Geschichtklitterung etc.* (Rémkalandos agyrémes történelemkoholás stb.), Scheible: „Das Kloster. Weltlich und geistlich" (A kolostor. Világiasan és egyháziasan), VIII. kot., Stuttgart 1847. – *118* (208)

FISCHEL, Eduard (1826–1863) – német publicista, polgári haladópárti, 1858-tól berlini városi bírósági ulnok, 1859–60 a berlini „Das Neue Portfolio" szerkesztője, éles kritikával illette Palmerston és III. Napoleon kulpolitikaját, Marx segítségére volt Karl Vogt leleplezésében. – *8–10 12 15 20 26 29 36 40 42 48–49 52 55 58 121 413 427 510 513 521–523 527* (23 32 69 113 122 770 772 784)

– *Brennuszug und Moskowitertum* (Brennusi elvonulás és moszkovitaság), Berlin 1859 *522*

– (Névtelenul) *Die Despoten als Revolutionare. An das Deutsche Volk* (A zsarnokok mint forradalmárok. A német néphez), Berlin 1859. – *8 522–523* (23)

– *The Duke of Coburg's Pamphlet* (A koburgi herceg pamfletja), London 1859 – *8 522 523* (23)

– (Névtelenul) *The Revolutionists become Russian* (A forradalmárok orossza valnak). „The Free Press", 1860 jan. 4. – *8*

FLEURY, Charles (Schmidt, ill. Karl Friedrich August Krause) (szul. 1824) londoni kereskedő; porosz kém és rendorugynok. – *465 512 515–521*

FLOCON, Ferdinand (1800–1866) – francia politikus és publicista, kispolgári radikális; a „Réforme" tarsalapitoja és szerkesztoje; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1851-től kulfoldon élt. – *476 481–482*

FLOYD, John Buchanan (1806–1863) – amerikai politikus, demokrata, 1850–53 Virginia allam kormányzója, 1857–60 hadugyminiszter; a polgárháború idején dandártábornok a déliek hadseregében. – *179 289*

FOULD, Achille (1800–1867) – francia bankár és politikus; orléanista, majd bonapartista; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyulés tagja; 1849 és 1867 kozott tobb izben pénzugyminiszter, 1852–60 államminiszter. – *194*

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – *154 578*

FÖRSTER, Friedrich Christoph (1791–1868) – porosz író, történetíró és művészettörténész. – *564*

FRANCOEUR, Louis-Benjamin (1773–1849) – francia matematikus; több matematikai, csillagászati és mechanikai kézikönyv szerzője. – *383*

FRANK, A. – a negyvenes–hatvanas években párizsi könyvkiadó; a brüsszeli C. G. Vogler-ral együtt kiadta Marx „A filozófia nyomorúsága" c. művét. – *481*

»*Frankfurter Journal*« (Frankfurti Újság). – *27 120 423* (72 213)

FRANKLIN, William Buel (1823–1903) – amerikai tábornok; részt vett a mexikói háborúban, majd az északiak oldalán a polgárháborúban, 1862-ben a fredericksburgi csatában a balszárnyat vezényelte. – *294*

FRANKOWSKI, Leon (kb. 1843–1863) – a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője, a központi nemzeti bizottság tagja; a „vörösök" balszárnyához tartozott; a lublini vajdaság felkelő osztagainak vezetője, fogságba esett és agyonlőtték. – *315*

»*The Free Press*« (A Szabad Sajtó), London. – *8 78 206–207 211–212 216 224 242 288 290 357 387 402 444 447 451 482 502 521 655* (24 89 369 598 637 746 783)
– 1861 ápr. 3.: *Mr. Dunlop's Motion for a Select Committee on the Afghan Papers* (Mr. Dunlop javaslata az afgán dokumentumokkal foglalkozó vizsgálóbizottság létrehívására). – *159* (281)
– 1863 febr. 4.: *Origin and Objects of the Treason in the United States* (Az árulás eredete és céljai az Egyesült Államokban). – *312* (481)
– 1863 júl. 1.: *The Intervention in Poland* (A lengyelországi beavatkozás). – *346* (533)

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az ötvenes évektől kispolgári radikális. – *3–4 9 11 15 31 37 42 45 49 116 119 126 129–130 143 147 149 151 188 201 244 282–284 306 336–337 353 385–386 398 418 424 430 437 449–450 454 462 465 475 495 539–540 544 552 554–555 561 608 610–611 617 629 631 638 641–642* (1 3 5 43 85 87 139 240 653 664 666 667 668 669 794 796 863 867)
– *Zur Schillerfeier. 10 November 1859. Festlied der Deutschen in London* (A Schiller-ünnepségre. 1859 november 10. A londoni németek ünnepi dala). – *119 129–130* (209)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 15. – *438* (5 667)
– *Erklärungen* (Nyilatkozatok); „Allgemeine Zeitung", 1859 dec. 11. – *438* (667)
– *Trotz alledem!* (Mindenek ellenére!) – *468 609* (710)

FREILIGRATH, Ida – Ferdinand Freiligrath felesége. – *610 641*

FREILIGRATH, Louise – Freiligrath lánya. – *641*

»*Der Freischütz*« (A Bűvös Vadász), Hamburg. – *120 135 550 577 598* (213 232 829)
– 1860 dec. 15. – *135*

FRÉMONT, John Charles (1813–1890) – amerikai katonatiszt, politikus és felfedező, baloldali republikánus; az 1856-os elnökválasztáson Buchanan ellenjelöltje; a polgárháborúban az északi államok seregeinek parancsnoka 1861-ben Missouriban, 1862-ben Virginiában; 1878–83 Arizona kormányzója. – *208 223 225 235–236 245 407*

FRERICHS, Friedrich Theodor von (1819–1885) – német klinikus és patológus, egyetemi tanár. – *160*

FREYTAG, Gustav (1816–1895) – német író és publicista; a burzsoázia és a kézművesrend magasztalója, liberális. – *162*
– *Die Journalisten* (Az újságírók). – *162*

FRIEDLÄNDER, Julius – német bírósági hivatalnok; Max Friedlander fivére. – *156 158 164–165*

FRIEDLÄNDER, Max (1829–1872) – német publicista, polgári demokrata; a boroszlói „Neue Oderzeitung" és a bécsi „Presse" fómunkatársa, a „Neue Freie Presse" társalapítója es szerkesztője; Lassalle unokafivére. – *164 188 218 221 233* (272 386)

FRIGYES, I., Barbarossa (Rőtszakállú) (kb. 1123–1190) – német király 1152-től és német–római csaszár 1155–90. – *185*

FRIGYES, I. (1826–1907) – badeni régensherceg 1852–56, nagyherceg 1856–1907. – *332*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–86. – *321* (146)

FRIGYES KÁROLY (1828–1885) – porosz herceg, tábornok, majd vezértábornagy. – *96 156 376*

– *Eine militarische Denkschrift* (Egy katonai emlékirat), Majna-Frankfurt 1860. – *96*

FRIGYES KERESZTÉLY ÁGOST (1829–1880) – schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceg, 1863–66 VIII. Frigyes néven schleswig-holsteini uralkodóherceg. – *357 360 365 371 401 405* (558 560 584)

FRIGYES VILMOS, I. (1802–1875) – hessen-i választófejedelem. – *236*

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *320* (843)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–61. – *21 132 390 564 599* (234 446)

FRÖBEL, Julius (1805–93) – német publicista, kispolgári demokrata, konyvkiadó; 1848-ban frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Amerikába emigrált, 1857-ben hazatert. – *443 481* (50 732)

– *Julius Frobel gegen Karl Vogt* (Julius Frobel Karl Vogt ellen); „Allgemeine Zeitung", 1860 jan. 24. – *18* (50)

G

GANESCO, Grégoire (Grigorie) (1830–1877) – román származású francia publicista; bonapartista, majd Thiers híve; a „Le Courrier du Dimanche" szerkesztője. – *548* (254)

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata; az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmak és az Itália újraegyesítéséért folyó harcok szervezője és vezére. – *66 69–70 73–74 76 82–83 87 89–92 95 98–101 131 154 165 186–187 199 249 276 373–375 533 540 544 552–553 593 622 637* (151 162 163 177 186 189 300 572)

GARNIER-PAGES, Louis-Antoine (1803–1878) – francia politikus, mérsékelt republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és Párizs polgármestere; 1864-től a torvényhozó testulet, 1870–71 a nemzeti védelem kormányának tagja. – *8*

»*Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*« (A Lugas. Képes családi lap), Lipcse–Berlin – *138 219 438* (240 393)

Gazette *lasd* The London Gazette

»*Genfer Grenzpost. Eine Wochenschrift fur Politik, Wissenschaft und Kunst*« (Genfi határposta. Politikai, tudományos és művészeti hetilap), Genf. – *128 132 135 147* (223)
– 1860 dec. 22. – *128* (223)

Gerichtszeitung *lásd* Preussische Gerichtszeitung

GERSTENBERG, Isidor – londoni bankár, Kinkel híve. – *248 463*

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – liberális angol politikus, szabadkereskedő; 1846–48 kereskedelmi államtitkár, 1859–66 mint a Board of Trade elnöke kereskedelmi miniszter és a szűkebb kabinet tagja. – *202*

GILPIN, Charles (1815–1874) – angol liberális politikus, szabadkereskedő; pénzügyileg támogatta a „People's Paper" c. lapot; 1859–63 mint a Board of Trade alelnöke kereskedelmi miniszter, de nem tagja a szűkebb kabinetnek. – *466*

GIPPERICH, Joseph – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja Párizsban; a szakadáskor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; az ún. német–francia összeesküvés egyik vádlottja; később Angliába emigrált. – *518*

GISQUET, Henri-Joseph (1792–1866) – francia kereskedő és politikus, 1831–36 párizsi rendőrfőnök; kegyetlenül elnyomta a republikánus mozgalmat. – *462*

GLADSTONE, Robert (1811–1872) – angol kereskedő Liverpoolban, filantróp; William Gladstone unokafivére. – *342* (527)

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol államférfi és író; tory, majd peelista, 1865–75 a liberális párt vezére; 1843–45 kereskedelmi, 1845–46 gyarmatügyi, 1852–55 és 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–74, 1880–85, 1886 és 1892–94 miniszterelnök. – *202* (572)

GLENNIE, John S. Stuart – angol irodalmár, 1862-ben Buckle kísérője annak palesztinai útján. – *240*

– *To the Editor of the Times* (A „Times" szerkesztőjéhez); „The Times", 1862 jún. 18. – *240* (422)

Globe *lásd* The Globe and Traveller

»*The Globe and Traveller*« (A földgömb és az utazó), London. – *153* (263 334)

Glücksburgi *lásd* Keresztély, schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi herceg

GNEIST, Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von (1816–1895) – német kozjogász és politikus, berlini egyetemi tanár; 1858-tól a porosz képviselőház, 1868-tól az északnémet, ill. a német birodalmi gyűlés tagja; a hatvanas évek elején a liberális ellenzék képviselője, 1866-tól nemzeti liberális. – *358*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *60 154 369*

– *Faust*. – *218* (388 438 856)

– *Totalität* (Teljesség). – *369* (562)

– *Westöstlicher Diwan. Buch Suleika* (Nyugat-Keleti Diván. Szulejka könyve). – *624* (874)

GOLDHEIM – német rendőrtanácsos, az ötvenes évek elején a porosz titkosrendőrség londoni ügynöke. – *140 512 515–521*

GOLDMANN (megh. kb. 1863) – német publicista; oroszbarát. – *252*

– *Die europäische Pentarchie* (Az európai pentarchia), Lipcse 1839. – *252 253*

–*Europa's Kabinette und Allianzen. Vom Verfasser der Pentarchie* (Európa kormányai és szövetségei. A pentarchia szerzőjétől), Lipcse 1862. – *252–253*

GOUDCHAUX, Michel (1797–1862) – francia bankár, polgári republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormányban, majd 1848 jún.–okt. és Bonaparte elnöksége idejében 1848 dec.–1851 pénzügyminiszter; az ötvenes években a republikánus ellenzék egyik vezére. – *295*

GÖBEL – német fellebbviteli bírósági bíró; a kölni kommunista-per esküdtbíróságának elnöke. – *521*

GRABOW, Wilhelm (1802–1874) – német jogász és politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés elnöke (jobboldal), 1850–61 a porosz képviselőház alelnöke, 1862–66 elnöke. – *598–599* (855)

GRANT, Ulysses Simpson (1822–1885) – amerikai tábornok és politikus, republikánus; a polgárháborúban az északi államok csapatainak parancsnoka Kentuckyban és Tennesseeben, 1864-től hadseregfőparancsnok; 1867–68 hadügyminiszter, 1869–77 az Egyesült Államok elnöke. – *222 341 381–382 390–392 409–410 413* (621)

GREELEY, Horace (1811–1872) – amerikai újságíró, kiadó és politikus; a „New York Daily Tribune" alapítója és egyik szerkesztője; később elfordult a radikalizmustól. – *221 224* (10)

GREEN – Marx londoni ismerőse. – *73 540*

GREIF(F) – porosz rendőrtiszt; az ötvenes évek elején a porosz rendőrügynökség egyik vezetője Londonban. – *133 140 512 515–521* (233)

»*Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur*« (Hírnökök a határról. Politikai és irodalmi folyóirat), Lipcse. – *395* (605)

– 1864 I. félév, II. köt.: *Eine Erinnerung an den Kommunisten Wolff* (Megemlékezés a kommunista Wolffról). – *395* (605)

Grenzpost *lásd* Genfer Grenzpost

The Griffin Union *lásd* The American Union

Grófné *lásd* Hatzfeld(t), Sophie von

GROVE, Sir William Robert (1811–1896) – angol jogász és fizikus. – *403 640*

– *The Correlation of Physical Forces* (A fizikai erők korrelációja), London 1855. – *403 640*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német kispolgári publicista, a negyvenes években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; 1848–49 kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben polgári biztos Badenban. – *88 511 538* (106 213)

– *Die jüngste Literaturbewegung in Frankreich* (A legújabb franciaországi irodalmi mozgalom); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *88 539*

– (Névtelenül:) *Louis Napoleon Bonaparte, die Sphinx auf dem französischen Kaisertron* (Louis Napoleon Bonaparte, a szfinksz a francia császári trónon), Hamburg 1860. – *53 511* (1-0)

Guardian *lásd* The Manchester Guardian

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1830-tól belügyminiszter, 1832–37 közoktatásügyi miniszter, 1840-ben londoni nagykövet, 1840–47 külügyminiszter, 1847–48 miniszterelnök; a finánchurzsoázia érdekeinek képviselője. – *481* (733)

GUMPERT, Eduard (megh. 1893) – manchesteri német orvos; Marx és Engels barátja. *40–42 49 53 85 89 99 104 114 135 141 148–149 158–159 163 187 242 284 305 320 346 354 377–379 381–382 449 511 552 625 629 631* (881)

GUTHRIE, James (1792–1869) – amerikai jogász és politikus, demokrata; 1853–57 pénzügyminiszter Pierce elnök kormányában, 1865–68 szenátor; a déli rabszolgatartókkal való kiegyezés híve. – *180*

– *Speech of the Hon. James Guthrie of Kentucky, in Favour of the Union* (A kentuckybeli tiszteletre méltó James Guthrie beszéde az Unió mellett); „New York Daily Tribune", 1861 márc. 21. – *180*

H

HABSBURGOK (1780-tól Habsburg-Lotaringiaiak) – osztrák uralkodóház 1273–1918, tagjai osztrák hercegek 1278–1389, főhercegek 1389–1804, császárok 1804–1918; német királyok és német–római császárok megszakításokkal 1273–1806; magyar királyok 1437–40, 1444–57 és 1526–1918; spanyol királyok 1507–1700, portugál király 1580–98, toszkánai nagyhercegek 1765–1801 és 1814–59, mexikói császár 1864–67. – *123*

HALLECK, Henry Wager (1815–1872) – amerikai mérnökkari tiszt és jogász, mérsékelt republikánus, a polgárháború idején tábornok, a Missouri katonai kerület, majd a Mississippi-hadsereg parancsnoka, 1862 júl.–1864 márc. az északi államok hadseregének főparancsnoka, majd Grant vezérkari főnöke a háború végéig – *222 234–236 245 280*

Hamburger Korrespondent *lásd* Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten

»*Hamburger Nachrichten*« (Hamburgi Hírek). – *120* (213)

Handelskurier *lásd* Schweizer Handelskurier

»*Hannoversche Zeitung*« (Hannoveri Újság). – *22* (65)

HANSEMANN, David Justus Ludwig (1790–1864) – német nagytőkés, a rajnai mérsékelt liberális burzsoázia egyik vezetője, 1848 márc.–szept. porosz pénzügyminiszter. – *160*

Harang *lásd* Колокол

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol politikus, a chartista balszárny egyik vezetője, a „Northern Star" és más chartista lapok és folyóiratok szerkesztője, kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *385 632* (879)

HARTMANN, Moritz (1821–1872) – osztrák író és költő, a negyvenes évek közepén „igazi szocialista", 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (szélsőbal); részt vett a becsi forradalomban és a badeni forradalomban, utána emigrált. – *105* (106)

– *Ein Brief aus Italien an den Verfasser des „Juchhe nach Italien"* (Levél Itáliából a „Hurrá Itáliába" szerzőjehez); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *105*

HATZFELD(T) von Wildenburg-Schonstein, Maximilian Friedrich Karl Franz, Graf von (1813–1859) – porosz diplomata, 1849-től párizsi követ. – *516*

HATZFELD(T), Sophie, Gräfin von (1805–1881) – Lassalle barátnője. – *30 44 143 149 156–158 161 164 170–171 184 248 549 554 562–564 568–569 575–583 589 595 643 650 656* (251 307 831)

HAUPT, Hermann Wilhelm (szül. kb. 1831) – német kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, letartóztatásakor elárulta a kölni Központi Vezetőséget, szabadlábra helyezése után Brazíliába menekült. – *455 518*

HAFNER, Leopold (szül. 1819) – osztrák újságíró, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, majd emigrált. – *17 29* (45)

– *Erklärung* (Nyilatkozat), „Allgemeine Zeitung", 1860 jan. 28., Melléklet. – *17* (45)

HECKER, Friedrich Franz Karl (1811–1881) – német ügyvéd, kispolgári demokrata, 1848-ban az előparlament tagja, a badeni áprilisi felkelés egyik vezetője, Svájcba, majd Amerikába emigrált és ezredesként részt vett a polgárháborúban. – *154 223* (603)

HECKSCHER, Martin – manchesteri német orvos, kezelte Engelst. – *47 50 68 70 104 110 449*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *112 199*
– *Phänomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája) (1807); „Werke" („Művei"), kiadta J. Schulze; II. köt., Berlin 1832. – *154 240 399* (421)
– *Die Wissenschaft der Logik* (A logika tudománya) (1812–16); „Werke" („Művei"), kiadta L. Henning, III–V. köt., Berlin 1833–34. – *112 154* (204)
– *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban), I. rész. *Die Logik* (A logika) (1817); „Werke" („Művei"), kiadta L. Henning, VI. köt., Berlin 1840. – *112* (204)

HEILBRONNER, Karl (1789–1864) – bajor író és utazó; az osztrák uralkodó körök agresszszív nézeteit képviselte. – *13*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja. – *28 60 481* (435)
– *Deutschland. Ein Wintermärchen* (Németország. Téli rege). *323* (504 704)
– *Schlosslegende* (Kastélylegenda). – *321* (500)
– *Zur Beruhigung* (Megnyugtatásul). *571 591* (822)

HEINTZMANN, Alexis (szül. kb. 1812) – liberális német politikus, elberfeldi államügyész; az 1849 májusi elberfeldi felkelés idején a biztonsági bizottság tagja, majd emigráns Londonban; 1861-ben a Német Nemzeti Egylet londoni csoportjának elnöke. – *169 173–174 181–182 185 592*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – radikális német publicista, republikánus, a „Leipziger Allgemeine Zeitung" és a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1849-ben rovid ideig részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, utána Svájcba, majd Angliába emigrált; 1850 őszén az Egyesült Államokban telepedett le, kiadta a „Pionier" c. német nyelvű újságot Cincinnatiban, majd Bostonban. Marx és a kommunizmus heves ellenfele. – *10 46 558* (722 808)

HEISE, Heinrich (megh. kb. 1860) – német publicista, demokrata; 1848–50 a „Hornisse" egyik szerkesztője; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Angliába emigrált. – *16 19 449*

HENNESY, John Pope (1834–1891) – ír konzervatív politikus, parlamenti képviselő; Írországra vonatkozólag több kisebb reformjavaslatot tett. – *346*

HENRY, Thomas (1807–1876) – angol rendőrbíró a Bow Street-i rendőrbíróságon Londonban. – *33 426*

HÉRAKLEITOSZ, epheszoszi (i. e. kb. 540–kb. 480) – gorog filozófus, a dialektika egyik megalkotója. – *56 157* (123 854)

HERBERT, Sidney – angol jogász, londoni ügyvéd. – *200 204*

HERDER, Johann Gottfried von (1744–1803) – német felvilágosító, tudós, író és esztéta. – *154*
– *Werke* („Művei"), Th. Matthias kritikailag átnézett és magyarázatokkal ellátott kiadásában, II. köt., Lipcse–Bécs, é. n. – *154*

»*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London*« (Hermann. Londoni német hetilap). – *16 29 30 38 42 110 121 144 153 169 173–174 418 442 462 511 515 592* (43 262 306)

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német forradalmár költő; részt vett a badeni felkelésben, majd Svájcba emigrált; 1863-ban az Általános Német Munkásegylet svájci meghatalmazottja, lassalleánus; később szakított a lassalleanizmussal és az eisenachiakhoz csatlakozott. – *248 353 413 481* (435)

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata filozófus, publicista és író; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvezda" szerkesztője és kiadója; 1852-tól angliai emigrációban élt. – *206 312–313 356* (484 486)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista, a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa; a negyvenes évek kozepén „igazi szocialista", a Kommunistak Szovetsege kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott, később lassalleánus. – *58 353 652* (435)

HESS, Sibylle (szul. Pesch) – Moses Hess felesége. – *84 652*

HEYDT, August, 1862-től Freiherr von der (1801–1874) – porosz politikus, elberfeldi bankár; 1848–62 kereskedelem-, ipar- és kozlekedésugyi miniszter, később pénzugyminiszter. – *368*

HIERSEMENZEL, Karl Christian Eduard (1825–1869) – német jogász, 1859-től berlini városi bíró; a „Preussische Gerichtszeitung" kiadója és szerkesztője, Lassalle barátja. – *158* (243)

Hildebrand *lásd* Beets, Nicolaas

HILL – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *252 293 306 392*

HINCKELDEY, Karl Ludwig Friedrich von (1803–1856) – porosz kormányhivatalnok, 1848-tól berlini rendőrfőnok; 1853-tól rendőrfőkapitány, 1855-től a belugyminisztérium rendőri osztályának vezetoje. – *160 455 518–519*

HIRSCH, Wilhelm – német kereskedelmi alkalmazott; az otvenes évek elején porosz rendorugynok Londonban. – *16 22 455 462 512 515–521*

– *Die Opfer der Moucharderie* (A besúgás áldozatai); „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 ápr. 1., 8., 15., 22. – *455* (694)

HIRSCHFELD – londoni nyomdatulajdonos, nála nyomták a „Die Neue Zeit"-et, a „Hermann"-t és Marx „Vogt úr"-ját. – *88 95 97 102 104 119 128–129 170* (125)

»*Historische Deutsche Monatsschrift*« (Történelmi német havi folyóirat), Braunschweig. – *120* (213)

HOBBES, Thomas (1588–1679) – angol filozofus, mechanikus materialista, az abszolút monarchia híve. – *240*

– *Elementa philosophiae. De cive* (A filozófia elemei. A polgárról) (1642). – *240* (421)

– *Leviathan, or the Matter, Form and Power of the Commonwealth. Ecclesiastical and Civil* (Leviathan; vagy az egyházi es polgári kozosség anyaga, alakja és hatalma) (1651). – *240* (421)

HODDE, Lucien de la (Delahodde, Duprez) (1808–1865) – francia publicista, forradalmi titkos társaságok tagja a restauráció és a júliusi monarchia idején; rendőrugynok. – *15 419 518* (41)

– *La naissance de la république en février 1848* (A koztársaság szuletése 1848 februárjában), Párizs 1850 – *15* (41)

HOHENZOLLERNOK – nemetországi uralkodóház 1191–1918; nurnbergi várgrofok 1191–1415, brandenburgi választófejedelmek 1415–1701, porosz királyok 1701–1918, német császárok is 1871–1918. – *320 321 341 582* (000)

HOLLINGER, Fidelio – német emigráns, londoni nyomdatulajdonos; nála nyomták a „Das Volk"-ot. – *26 31–33 424–425 428 442–447 449 468 484* (85 644)

HOLLINGERNÉ – Fidelio Hollinger felesége. – *32 425*

HOOKER, Joseph (1814–1879) – amerikai tábornok; abolicionista, republikánus; 1862-ben a Potomac-hadsereg hadtestparancsnoka, 1863-ban főparancsnoka. – *280 290 313 341* (487 524)

HORATIUS Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – romai koltó. – *310*

– *Carmina* (Dalok). – *310 472* (480 718)

– *Epistulae* (Levelek). – *219* (391)

HORNER, Leonard (1785–1864) – angol geológus, pedagógus; 1833–59 gyárfelugyelo, tagja a gyermekmunka-bizottságnak; megvesztegethetetlen védelmezője a munkások érdekeinek. – *4* (12)

»*How do you do*« (Hogy van), London. – *138* (240)

HÖCHSTER – Ernst Hermann Hochster fia; a párizsi Koenigswarter-bankház, majd egy londoni magánvállalat alkalmazottja. – *128–129*

HÓCHSTER, Ernst Hermann (szul. kb. 1811) – német ugyvéd, kispolgári demokrata; az 1849 májusi felkelés idején az elberfeldi biztonsagi bizottság elnoke; utána Párizsba emigrált. – *125 128–129*

HÖRFEL, Gustav – osztrák kispolgári demokrata, 1850-tól párizsi emigráns; vádlott az ún. német–francia osszeeskuvési perben; francia rendórugynok. – *43 451*

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író és koltő, az 1848-as forradalom után az alkotmányozó és a torvényhozó nemzetgyulés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált.
– *Napoléon le petit* (A kis Napóleon), London 1852. – *376 622* (573 617)

HUMBOLDT, Alexander Friedrich Heinrich, Freiherr von (1769–1859) – német természetkutató és utazó; humanista. – *60 522 564*
– *Briefe an Varnhagen von Ense aus den Jahren 1827 bis 1858 etc.* (Levelek Varnhagen von Enséhez az 1827–1858-as évekből stb.), 4. kiad., Lipcse 1860. – *493 564* (755 757 815)

Hurter, Reinhilde von *lásd* Siebel, Reinhilde

HUXLEY, Thomas Henry (1825–1895) – angol természettudós, biológus; Darwin barátja es munkatársa; kovetkezetlen materialista. – *308 325* (508)
– *Evidence as to Man's Place in Nature* (Az ember helyéről a természetben), London–Edinburgh 1863. – *325* (507)

I

»*The Illustrated London News*« (A Londoni Képes Újság). – *121* (214)

Illustrated News *lásd* The Illustrated London News

»*Illustrierte Zeitung*« (Képes Újság), Lipcse. – *120* (213)

IMANDT, Peter – német tanító, demokrata; a krefeldi Munkásegylet elnoke; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szovetségének tagja, kapcsolatban állt Marxszal es Engelsszel. – *16 19 29 106 189 257 260 279 452 652* (03 79)

IMBERT, Jacques (1793–1851) – francia szocialista, részt vett az 1834-es lyoni felkelésben; a negyvenes években Belgiumba emigrált, a brusszeli Association democratique alelnoke; az 1848-as februári forradalomban a Tuileriak parancsnoka. – *482*

Itzig *lásd* Lassalle, Ferdinand

IVES, Malcolm – amerikai újságíró, demokrata; az otvenes évek végétől a „The New York Herald" munkatársa. – *208*

J

»*The Jackson Mississippian*« (A Jacksoni Mississippi Újság). – *180* (332)

JACKSON, Thomas Jonathan (1824–1863) – amerikai tábornok, a polgárháborúban 1861–63 a déli államok virginiai csapatainak parancsnoka; a Bull Run-i ütközet után elnevezték Stonewall (Kőfal) Jacksonnak; tévedésből a saját csapatai által nyitott tűz áldozata lett Chancellorsville-nél. – *245 273–274 276*

JACOBI, Abraham (1830–1919) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtbíróság felmentette; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált, ahol az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; később egyetemi tanár, több orvostudományi intézmény tanára és elöljárója. – *395 470 480* (3)

»*Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem Sächsischen Hause*« (A Német Birodalom évkönyve a szász dinasztia idejében), Leopold Ranke kiad., I–III. köt., Berlin 1837–40. – *412* (626)

JAMES, Edwin John (1812–1882) – angol ügyvéd, a parlament tagja; Simon-François Bernard védője a III. Napóleon elleni merénylettel kapcsolatos perben; 1860 őszén Garibaldi táborába utazott. – *28 98*

JARDINE, David (1794–1860) – angol jogász; 1839-től londoni rendőrbíró. – *521*

JECKER, Jean-Baptiste (kb. 1810–1871) – svájci bankár; 1862-ben felvette a francia állampolgárságot; a bonapartistákkal állt összeköttetésben; részt vett a Mexikó elleni intervenció szervezésében; 1871-ben a kommünárok agyonlőtték. – *225 316*

JOHNSTON, Joseph Eggleston (1807–1891) – amerikai tábornok; részt vett a Mexikó elleni háborúban, a polgárháború alatt a déli államok hadseregeit vezette 1861–62 Virginiában, később Tennessee-ben és Atlantában. – *210*

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az ötvenes évek derekáig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, 1858-ban azonban a polgári radikálisokkal kötött kompromisszuma egy időre eltávolította tőlük. – *28 381 396 404–405 466–467 476 483 523 577 631* (582 708 709)

JOTTRAND, Lucien-Léopold (1804–1877) – belga ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1847-ben a brüsszeli Association démocratique elnöke. – *476 482 487* (642 740 753)

»*Journal de Saint-Pétersbourg*« (Szentpétervári Újság). – *370* (563)
– 1864 dec. 26., 27., 28.: *Protocole* (Protokoll). – *370*

JUÁREZ (Garcia), Benito Pablo (1806–1872) – indián származású mexikói politikus; az 1858–61-es polgárháborúban a liberálisok élén harcolt a reakció ellen; 1861–67 sikerrel harcolt a francia intervenció ellen; 1858–61 Mexikó alelnöke, 1861–72 elnöke és diktátora. – *225* (405)

JUCH, Hermann – német újságíró, kispolgári demokrata; 1859-től a „Hermann" szerkesztője; Kinkel híve. – *16 31 169 173–174 219 462 515* (43 774)

JULIANUS, Flavius Claudius (Apostata) (331–363) – római császár 361–363; a kereszténységgel szemben megkísérelte visszaállítani a régi istenek tiszteletét. – *598–599*

JUTA, Jaan Carel (1824–1886) – holland közjegyzőjelölt, könyvkereskedő és kiadó Fokvárosban; Louise Marx férje. – *132 616*

JUTA, Louise (szül. Marx) (1821–kb. 1893) – Marx húga, Jaan Carel Juta felesége. – *132*

JUVENALIS, Decimus Junius (kb. 60–140) – római szatíraköltő.
– *Satirae* (Szatírák). – *191* (348)

K

KAPP, Friedrich (1824–1884) – német történész és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *276* (106)

KARADŽIĆ, Vuk Štefanović (1787–1864) – szerb filológus és folklorista; az első szerb nyelvű szótár és grammatika szerzője, népdalgyűjtemények kiadója, az újszerb irodalom megalapítója; 1813-ban Bécsbe menekült. – *335*
– *Народне српске лесме* (Szerb népdalok), I–IV. könyv, Lipcse–Bécs 1823–33. – *335*

»*Karlsruher Zeitung*« (Karlsruhei Újság) – 1757-ben alapított lap; a birodalmi alkotmányhadjárat idején (1849) a badeni ideiglenes kormány orgánuma. – *22 120* (63 213)

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *203 331 390*

KEIL, Ernst (1816—1878) – német publicista, kiadó és könyvkereskedő, kispolgári demokrata; a „Die Gartenlaube" c. folyóirat megalapítója. — *127 219*

KERESZTÉLY (1818–1906) – schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi herceg, 1852-től dán trónörökös; IX. Keresztély néven dán király 1863–1906. – *203 621 636* (310 550)

KERTBENY Károly Mária (Benkert) (1824–1882) – magyar író, polgári liberális; a magyar irodalom külföldi népszerűsítője; kapcsolatban állt a forradalmi emigráció több képviselőjével. – *384* (587)

KINGLAKE, Alexander William (1809–1891) – angol történész és liberális politikus, ügyvéd; 1857–68 a parlament tagja. – *76 78 316 373* (153 157 531)
– *The Invasion of the Crimea; its Origin and an Account of its Progress down to the Death of Lord Raglan* (A krími invázió; kezdete és lefolyásának története Lord Raglan haláláig), I–II. köt., Edinburgh–London 1863. – *341 345* (526)

KINKEL, Gottfried (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; az 1849-es badeni-pfalzi felkelés résztvevője; a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett; a „Hermann" kiadója, Marx és Engels ellenfele. – *4 15–16 24–25 38 130 137–138 141 144 151–152 165 169–170 173–174 181–182 185–187 219 232 278 418 430 451 465 478 552 652* (6 299 306 342 687 891)

KINKEL, Johanna (szül. Mockel) (1810–1858) – Gottfried Kinkel felesége, írónő. – *151–152 472* (719 891)
– *Hans Ibeles in London. Ein Familiensbild aus dem Flüchtlingsleben* (Hans Ibeles Londonban. Egy családi kép a menekült-életből), I–II. köt., Stuttgart 1860. – *151* (891)

»*Kladderadatsch*« (Durr-bele), Berlin. – *182* (337)
– 1861 jún. 30.: *Der deutsche Mann. Ein Spielzeug für Wortklauber* (A német ember. Játékszer szőrszálhasogatók számára). – *182*

KLAPKA György (1820–1892) – magyar honvédtábornok, 1848 okt.–dec. a temesközi sereg táborkari főnöke, 1849 máj. helyettes hadügyminiszter, 1849 máj. 28–okt. 5. Komárom várának parancsnoka; a szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, később Itáliában és Svájcban élt; bonapartista körökkel állt kapcsolatban; a kiegyezés után hazatért és országgyűlési képviselő lett; később ismét külföldön élt; 1876–77 a Porta hadi tanácsadója Konstantinápolyban. – *224 356 407–408 420–421 461 466 490 553 642* (177)

KLEIN, Johann Jacob (kb. 1818–kb. 1895) – kölni orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – *162 232 234* (3)

KLINGS, Karl (kb. 1825–1874 után) – német fémmunkás; a Kommunisták Szovetsége, majd az Általános Német Munkásegylet tagja; 1865-ben Amerikába emigrált és részt vett az Internacionálé chicagói szekciójának munkájában. – *384* (589)

KNORSCH – német ügyvéd; 1860-ban a düsseldorfi Munkás Muvelődési Egylet elnoke. – *87*

Koburgi herceg *lásd* Ernő, II.

KOBURGOK – német uralkodó hercegi ház. – *523*

KOENIGSWARTER, Maximilian (1815–1878) – francia bankár; 1852–63 a torvényhozó testület tagja. – *128–129*

KOLATSCHEK, Adolph (1821–1889) – osztrák újságíró és politikus, kispolgári demokrata, 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; 1850–51 a „Deutsche Monatsschrift" és 1858–62 a „Stimmen der Zeit" szerkesztője, 1862-ben a „Botschafter" alapítója. – *100 102 105 144 186 189* (190)

– *Die Juchheisten* (A hurráisták); „Stimmen der Zeit", II. köt., 1860 júl.–dec., Lipcse–Heidelberg 1860. – *100 102 105–106 108* (190)

KOLLER – a Petsch & Tsa londoni kiadóvállalat társtulajdonosa. – *191–192 200 205 207 212 224*

»Колоколъ« (Harang), London, majd Genf. – *312 315* (486)

– 1862 okt. 1. – *315*

KOMP, Albrecht – amerikai német emigráns, 1857-től a New York-i német Kommunista Klub egyik vezetője, Weydemeyer barátja. – *463* (698)

KONSTANTIN (Konsztantyin Nyikolajevics), nagyherceg (1827–1892) – I. Miklós cár másodszülött fia, vezértengernagy; 1853–81 a tengerészetügyi minisztérium, 1855–81 a flotta irányítója, 1858–61 az 1861-es jobbágyfelszabadítást előkészítő és végrehajtó főbizottság tagja; 1862–63 Lengyelország helytartója. – *356* (683)

KORN, Adolf (1822–1904) – porosz katonatiszt, 1845-ben leszerelt; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Svájcba emigrált; 1849–50 vegyész és gyógyszerész Genfben, 1857-től Argentínában élt. – *452*

KOŚCIELSKI, Władislaw (1818–1895) – lengyel demokrata, emigráns; részt vett az 1848-as felszabadítási mozgalomban a poseni nagyhercegségben; szoros kapcsolatot tartott fenn a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségével; később Czartoryski híve és bonapartista lett; részt vett a krími háborúban. – *324 326 422 471*

KOSEL, Esther (kb. 1786–1865) – Marx apjának húga. – *363 615*

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független felelős magyar kormány pénzugyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, majd elnöke, 1849 ápr.–aug. Magyarország kormányzoelnoke; a szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, majd Angliába és Amerikába utazott; 1865-től Torinóban élt. – *92 98 224 327 356 367 418 420–421 466 502 517 525–526 533–534 548 577* (177 778 801 828)

KÖLLE, Christoph Friedrich Karl (1781–1848) – német diplomata és író. – *595*

KÖLLIKER, Rudolf Albert von (1817–1905) – svájci embriológus és hisztológus; zürichi, majd würzburgi egyetemi tanár. – *399*

– *Handbuch der Gewebelehre des Menschen* (Az emberi szövettan kézikönyve), IV. átdolg. kiad., Lipcse 1863. – *399* (609)

Kolner Anzeiger *lásd* Kölnischer Anzeiger und Rheinische Handelszeitung

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság). – *3 26 37 43 65 120 133 142 423 442 444 451 511 515 517 550 634* (2 90 213)
– 1859. 5. (349.) sz., Melléklet. – *3*
– 1860 febr. 10. – *35*
– 1860 dec. 8. – *133*
– 1864 szept. 1. – *409*

»*Kölnischer Anzeiger und Rheinische Handelszeitung*« (Kölni értesítő és rajnai kereskedelmi újság). – *139 550* (241)

»*Königlich Preussischer Staatsanzeiger*« (Királyi Porosz Állami Értesítő), Berlin. – *161* (288)

»*Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*« (Királyi kiváltsággal rendelkező berlini állami és tudományos újság). – *494 512* (760)

Königsberger Hartung *lásd* Königsberger Hartung'sche Zeitung

»*Königsberger Hartung'sche Zeitung*« (Königsbergi Hartung-féle újság). – *120* (213)

KÖPPEN, Karl Friedrich (1808–1863) – német publicista és történetíró; ifjúhegeliánus, polgári radikális; írt a buddhizmus történetéről; Marx és Engels barátja. – *160*
– *Die Religion des Buddha und ihre Entstehung* (Buddha valiása és annak keletkezése), I–II. köt., Berlin 1857–59. – *160*

KRAUSE, Friedrich August (megh. 1834) – német cipész; Fleury-Krause apja. – *517*

Krause, Karl Friedrich *lásd* Fleury, Charles

Kreuzzeitung *lásd* Neue Preussische Zeitung

Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung

KUGELMANN, Ludwig (1830–1902) – német orvos; részt vett az 1848–49-es forradalomban, az I. Internacionálé tagja; szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, nagy propaganda-tevékenységet fejtett ki a „Tőke" első kötete érdekében; Marx és Engels barátja. – *321 325 610–611* (39 515 863 864)

KUHLMANN, Georg (szül. 1812) – német kalandor; prófétaként lépett fel a svájci német kézművesek előtt és az „igazi szocializmust" prédikálta; később kiderült, hogy az osztrák kormányzat szolgálatában álló provokátor. – *9*

KÜPPER – egy düsseldorfi sörkert tulajdonosa. – *100*

L

LABOULAYE, Edouard-René Lefebvre de (1811–1883) – francia ügyvéd, író, publicista és politikus; polgári liberális. – *364*
– *Paris en Amérique* (Párizs Amerikában). 1863. – *364*

LACAMBRE, Cyrille – francia orvos, a hatvanas években emigráns Spanyolországban; Blanqui barátja. – *589*

LADENDORF(F), August – német polgári demokrata, a forradalom idején egy berlini népegylet elnöke; 1853-ban a porosz kormány által kiprovokált összeesküvés miatt letartóztatták és 1854-ben öt évi börtönbüntetésre ítélték. – *517* (779)

LA FARINA, Giuseppe (1815–1863) – olasz liberális politikus, publicista és történész; 1848–49 a forradalmi mozgalmak egyik vezére Szicíliában; 1860-ban Cavour megbízottja ugyanott, 1860–61 a szicíliai helytartó tanácsadója. – *74 553* (151)

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *586*

LAJOS, XVI. (1754–1793) – francia király 1774–92. – *289*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – 1793-tól orléans-i herceg, francia király 1830–48. – *322 474* (618)

LAMORICIERE, Christophe-Louis-Léon Juchault de (1806–1865) – francia tábornok és politikus, mérsékelt republikánus; a harmincas–negyvenes években részt vett Algéria meghódításában, melynek 1845-ben ideiglenes főkormányzója; 1848-ban az ő nevéhez fűződött a júniusi felkelés leverése Párizsban; 1848 jún. – dec. hadügyminiszter; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után száműzték; 1857-ben hazatért; 1860-ban az Egyházi Állam hadseregének főparancsnoka. – *91–92 95*

LANGIEWICZ, Marian (1827–1887) – az 1863–64-es lengyel felkelés tábornoka; részt vett Garibaldi nápolyi hadjáratában; 1863 márciusában diktátor a „fehérek" megbízásából, utána Ausztriába menekült, ahol elfogták és 1865-ig fogva tartották. – *315 321 324* (499)

ŁAPIŃSKI, Theophil (Teofil Łapiński, Tevfik bej) (1827–1886) – lengyel ezredes; részt vett a magyar szabadságharcban, majd török szolgálatba lépett; 1857–58 Cserkeszföldön harcolt, 1863-ban részt vett a lengyel felkelésben; utána Párizsba emigrált. – *353 355–356* (545)

L'ASPEE, Henry de – wiesbadeni rendőrtisztviselő; az ötvenes évek elején Londonba emigrált, elősegítette a kölni kommunista-per megrendezésében alkalmazott provokatív módszerek leleplezését. – *516–517*

LASSAL, Heimann (megh. 1862) – kereskedő; Ferdinand Lassalle apja. – *267 297 602* (857)

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus; Párizsban ismerkedett meg az utópikus szocializmus eszméivel; 1848-ban részt vett a német forradalomban; 1848 nov.–1849 máj. letartóztatásban volt; az Általános Német Munkásegylet megalapítója (1863), támogatta Németország „felülről" való egyesítését, titkos egyezségre lépett Bismarckkal; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *6 9–10 12 15 17–19 21 24–26 28–30 33 38 40 44 55–56 58 65 68 70–71 87–93 102 104–105 126 143–145 149–151 155–160 164 174 177 184 195 199 240 242–244 248–250 252 257 259 261–271 279 282–283 286 296 303 310–311 326 329–330 332 336–337 341–346 352–353 357–358 369 384–385 389 407 409 412–413 418 423 433 440 469 489 493 506 515 537 540 543–546 549 552 554–555 558 561 563–565 568 575–576 579 581–585 588 593 598 601–603 605–606 608 641–643 650–651 654 656* (16 31 47 49 50 76 82 83 106 122 123 251 285 286 320 436 437 447 477 516 520 553 590 620 624 636 638 639 658 677 692 712 713 715 716 755 757 773 794 796 800 802 814 895)

– *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos* (Az epheszoszi Hérakleitosznak, a homályosnak a filozófiája), I–II. köt., Berlin 1858. – *56 157* (123)

– (Névtelenül:) *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie* (Az olasz háború és Poroszország feladata. Egy hang a demokrácia táborából), Berlin 1859. – *432–433* (16 49 658)

– *Fichte's politisches Vermächtnis und die neueste Gegenwart* (Fichte politikai hagyatéka és a legújabb jelenkor); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *44 71 506* (106 143 769)

– *Das System der erworbenen Rechte. Eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie* (A szerzett jogok rendszere. A tételes jog és a jogbölcselet kibékítése), 2 részben, Lipcse 1861. – *126 149 160 164 170 174 184 187 190 195 199 206 209–210 581 583 585 588 594 609* (222 286)

– *Herr Julian Schmidt der Literarhistoriker mit Setzer-Scholien herausgegeben* (Julian Schmidt

úr, az irodalomtörténész, szedői megjegyzésekkel), Berlin 1862. – *238 240 248 250 598* (420 852)
– *Die Philosophie Fichte's und die Bedeutung des deutschen Volksgeistes* (Fichte filozofiája és a német népszellem jelentősége), Berlin 1862. – *242 598* (424 852)
– *Über den besondern Zusammenhang der gegenwartigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes* (A jelen történelmi szakasz és a munkásrend eszméjének kulonleges osszefuggéséről), Berlin 1862. – *279 310 343* (447 529)
– *Über Verfassungswesen* (Az alkotmányugyrol), Berlin 1862. – *242 296 598* (424 472 852)
– *Arbeiterprogramm. Uber den besondern Zusammenhang der gegenwartigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes* (Munkásprogram. A jelen történelmi szakasz es a munkásrend eszméjének kulonleges osszefuggéséről), Zurich 1863 – *279 310*
– *Arbeiterlesebuch. Rede Lassalle's zu Frankfurt am Main am 17. und 19. Mai 1863, nach dem stenographischen Bericht* (Munkás-olvasókonyv. Lassalle beszéde Majna-Frankfurtban 1863 május 17-en és 19-en, a gyorsírásos jelentés alapján), Majna-Frankfurt 1863. – *346* (535)
– *Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordnetentag. Drei Symptome des offentlichen Geistes* (Az unnepségek, a sajtó és a frankfurti képviselőgyúlés. A kozszellem három szimptómája), Dusseldorf 1863. – *358* (553)
– *Die indirekte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen* (A kozvetett adó es a dolgozó osztályok helyzete), Zurich 1863. – *342*
– *Das Kriminalurteil wider mich mit kritischen Randnoten zum Zweck der Appellationsrechtfertigung* (Az ellenem szóló buntetőítélet, kritikai széljegyzetekkel ellátva, tellebbezési igazolás céljából), kézirat gyanánt, Lipcse 1863. – *326* (511)
– *Der Lassallesche Kriminalprozess. Zweites Heft. Die mundliche Verhandlung nach dem stenographischen Bericht* (A Lassalle-féle bunper. Második fuzet. A szóbeli tárgyalás a gyorsírásos jelentés alapján), Zurich 1863. – *326* (511)
– *Offenes Antwortschreiben an das Zentralkomitee zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeiterkongresses zu Leipzig* (Nyílt válasz a lipcsei általános német munkáskongresszus osszehívására alakult kozponti bizottságnak), Zurich 1863. – *326 329* (512 517)
– *Was nun? Zweiter Vortrag uber Verfassungswesen* (Mi legyen? Második előadas az alkotmányugyről), Zurich 1863. – *296* (470)
– *Die Wissenschaft und die Arbeiter* (A tudomány és a munkások), Zurich 1863. – *310* (477)
– *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der okonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit* (Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a kozgazdasági Julianus, vagy: Tőke és munka), Berlin 1864. – *240 352 385 419* (591 639)

»*The Leader*« (A Vezér), London. – *464* (702)

LEE, Robert Edward (1807–1870) – amerikai tábornok; 1846–47 részt vett a Mexikó elleni háborúban, majd az 1859-es John Brown-féle felkelés leverésében; a polgárháborúban a déli államok virginiai seregeinek parancsnoka, majd hadseregfőparancsnok. – *316 346 381–382 391–392 409* (466 534)

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Freiherr von (1646–1716) – német matematikus, objektív idealista filozófus. – *499*

LELEWEL, Joachim (1786–1861) – lengyel történész és forradalmár; az 1830-as lengyel felkelés résztvevője és az ideiglenes kormány tagja, a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847–48 a brusszeli Association démocratique vezető tagja. – *422 476 482 498* (642 643)

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

LEPSIUS, Karl Richard (1810–1884) – német egyiptológus. – *159*
– *Denkmaler aus Ägypten und Äthiopien* (Egyiptomi és etiópiai műemlékek), I–XII. köt., Berlin 1849–60. – *159* (283)

LESSNER, Friedrich (1825–1910) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban; a kölni kommunista-perben 3 évi várbörtönre ítélték; 1856-ban Angliába emigrált; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *3* (3)

LEVASSEUR (de la Sarthe), René (1747–1834) – francia orvos és politikus, jakobinus; részt vett a forradalomban, amelyről könyvet írt. – *498*

LEVY, Gustav – rajnai német szocialista, az Általános Német Munkásegylet agitátora; 1853-ban és 1856-ban a düsseldorfi munkások küldötteként felkereste Marxot Londonban. – *463 471* (83 700 716 779)

LEVY, Joseph Moses (1812–1888) – a „The Daily Telegraph" egyik alapítója és kiadója. – *28*

LEWALD, Fanny (1811–1889) – német írónő; 1854-től Adolf Stahr felesége (Fanny Lewald-Stahr). – *472* (719)

LEWALD, Otto (1813–1874) – német ügyvéd; Fanny Lewald-Stahr fivére. – *462*

LEWIS, Sir George Cornewall, (1855-tól) Baronet (1806–1863) – angol államférfi és író, whig; 1847–48 az indiai ügyek államtitkára, 1848–50 belügyi, 1850–52 pénzügyi államtitkár; 1855–59 pénzügy-, 1859–61 belügy-, 1861–63 hadügyminiszter. – *202*

LIEBIG, Justus, (1845-től) Freiherr von (1803–1873) – német kémikus az agrokémia megalapítója. – *60*

LIEBKNECHT, Ernestine (megh. 1867) – Wilhelm Liebknecht első felesége. – *458 657*

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – német szocialista, a Kommunisták Szövetségének tagja és az 1848-as forradalom résztvevője; 1848–49 fogságban, majd emigráns Svájcban és Angliában 1862-ig, az I. Internacionálé tagja, a német szociáldemokrata munkáspárt egyik megalapítója és a „Vorwärts" szerkesztője, később a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels barátja; 1875-től a német birodalmi gyűlés tagja. – *3 30 32–33 42 49–50 108 113 116 121 125 152 389–391 395 397 403–404 413 418 425 428 430 435 437–438 442–448 458–459 484 519–521 617 657* (83 99 520 653 654 688 867)

– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 23., Melléklet. – *437–438* (668)

LINCOLN, Abraham (1809–1865) – amerikai államférfi, a köztársasági párt egyik alapítója, 1861–65 az Egyesült Államok elnöke; a polgárháború alatt több fontos polgári demokratikus reformot hajtott végre és áttért a forradalmi hadvezetésre; 1865 áprilisában a rabszolgatartók által szervezett merénylet áldozata lett. – *166 173 178 202 246 260 279–280 287 322 410 413–414* (236 301 449 452 622)

LIPPE, Leopold, Graf zur (1815–1889) – porosz jogász és politikus; 1860-ban berlini első államügyé 1861-től főügyész, 1862–67 igazságügyminiszter. – *506*

LIZZY *lásd* Burns, Lydia

LOCHNER, Georg (szül. kb. 1824) – német asztalos; a Kommunisták Szövetségének, a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, később az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels harcostársa. – *50*

LOENING – német könyvkiadó. – *446*

LOMMEL, Georg – német kispolgári demokrata; részt vett a badeni felkelésben, majd Svájcba emigrált; Marx segítségére volt a „Vogt úr" c. pamflethez szükséges anyag összegyűjtésében. – *44 46–47 55 58 60 62 72 74 104 121 495 513 527–528* (97 104 324 196)

– *Hinter den Kulissen. Historisch-politische Bilder aus der Neuzeit. Erster Teil. Vom Oktober 1847 bis Mai 1848* (A kulisszák mögött. Történelmi-politikai képek a jelenkorból. Első rész. 1847 októberétől 1848 májusáig), Genf–New York 1859. – *44 46 104 121 191 495 499* (105)

Londoner Deutsche Zeitung *lásd* Deutsche Londoner Zeitung

»*Londoner Lithographierte Korrespondenz*« (Londoni Kőnyomatos Tudósító). – *120* (211)

»*The London Gazette*« (A Londoni Újság), – *161 387* (289)

LORD, Perceval Barton (1808–1840) – angol orvos és diplomata. – *399*
– *Popular Physiology* (Népszerű élettan), London 1855. – *399* (609 610)

LORMIER, Marie – a Marx család ismerőse. – *631*

LUCANUS, Marcus Annaeus (39–65) – római epikus költő.
– *Pharsalia.* – *231* (409)

LUCULLUS, Lucius Licinius (i. e. kb. 106–kb. 57) – római hadvezér, gazdagságáról és lakomáiról nevezetes. – *154*

Lupus *lásd* Wolff, Wilhelm

LÜNING, Otto (1818–1868) – német orvos és publicista; a negyvenes években „igazi szocialista"; a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1866 után nemzeti liberális. – *21* (57 731)

LÜTZOW, Ludwig Adolf Wilhelm, Freiherr von (1782–1834) – porosz tábornok; a róla elnevezett híres szabadcsapat parancsnoka a Napóleon elleni háborúban. – *230*

LYELL, Sir Charles (1797–1875) – angol geológus, eredetileg jogász. – *325 332*
– *The Geological Evidences of the Antiquity of Man with Remarks on Theories of the Origin of Species by Variation* (Az ember ősi előfordulásának geológiai bizonyítékai, utalás al a fajok eredetének módosuláselméletére), II., átdolg. kiad., London 1863. – *325 332* (507)

M

MACDONALD – angol tiszt, 1860 szeptemberében Bonnban letartóztatták és bíróság elé állították, mert szembeszállt a helyi hatóságokkal. – *169 173 219 577* (305 344)

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – itáliai államférfi, történetíró és író; a feltörekvő burzsoázia ideológusa. – *174*

MACKAY, Charles (1814–1889) – skót költő, író és újságíró; a „The Times" New York-i tudósítója a polgárháború alatt. – *295 316* (467)

»*The Macon Journal and Messenger*« (A maconi hírlap és hírnök). – *179* (328)

»*Magazin für die Literatur des Auslandes*« (A Külföldi Irodalom Magazinja). – *137* (237)

MAIERUS, Michaelus (Maier, Michael) – német technikatörténész. – *354*
– *Verum inventum, hoc est, munera Germaniae, ab ipsa primitus reperta etc.* (Az igazi találmány, avagy a Németország által elsőnek felfedezett vívmányok stb.), Frankfurt 1619. – *354*

»*Mainzer Zeitung*« (Mainzi Újság). – *105* (197)

MAJEWSKI, Karol (1833–1897) – a lengyel nemzeti felszabadító mozgalomban a „fehérek" vezető testületének tagja, 1863 jún.–szept. a „fehér" nemzeti kormány feje. – *356*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. – *240*

– (Névtelenül:) *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers* (Tanulmány a népesedés elvéről, hogyan érinti az a társadalom jövőbeni tökéletesedését, megjegyzésekkel Godwin úr, Condorcet úr és más írók elmélkedéseire), London 1798. – *240*

»*Manchester Daily Examiner & Times*« (Manchesteri Napi Vizsgáló és Idők). – 221 (394)

»*The Manchester Guardian*« (A Manchesteri Figyelő). – *85 103 121 144 186 193 316 368* (169)

– 1860. nov. 12. – *106*

MANETHO (i. e. IV. sz. vége–III. sz. eleje) – görög nyelven író egyiptomi történetíró, pap; megírta 31 egyiptomi dinasztia történetét. – *159*

Manhattan *lásd* Scoville, Joseph Alfred

»*Mannheimer Journal*« (Mannheimi Hírlap). – *120* (213)

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – reakciós porosz politikus; 1848 nov.–1850 dec. belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter; 1864-től a felsőház tagja. – *140 160–161* (832)

MÁRIA ANTOINETTE (1755–1793) – francia királyné 1774–92; XVI. Lajos felesége. – *100*

MARILLEY, Etienne (1804–1889) – svájci katolikus pap, 1846–79 Freiburg püspöke; az 1848 okt. 24-i freiburgi puccs szervezője. – *452*

MARIO, Alberto (1825–1883) – olasz politikai író és publicista; 1860-ban részt vett Garibaldi dél-itáliai hadjáratában. – *600*

MAROTZKI – manchesteri protestáns lelkész. – *629–630*

MARRIET – Rode liverpooli német orvos veje. – *631*

MARRIET, Thekla – Rode lánya, Marriet felesége. – *631*

MARX, Eleanor (Tussy) (1855–1898) – Marx legfiatalabb lánya, Dr. E. Aveling felesége; részt vett az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban. – *41 51 57 90–91 107–108 116 121–123 136 150 153 155 186 196 207 220 224 228 231–232 237 239 247 257 259 262 269 278 288 292 303–304 326 328 331–332 352 358 361 381 383 385 389 396 398 401–403 406 411 531 549–550 566 575 584 602 610 616 618 620–621 623–624 626 630 635 639–641 647 649 652 657–658* (744 866 884)

MARX, Heinrich (1782–1838) – Marx apja, ügyvéd, igazságügyi tanácsos Trierben. – *476 481 616*

MARX, Henriette (szül. Pressburg) (1787–1863) – Marx anyja. – *112 155 188 190 204 275 299 359 363 562 567 576 615–616 651* (557 571)

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *9 19 34 41 43 51 57 79 90–91 98 107–108 110 112–113 115–116 118 122–123 125 127 132 136 150–153 155 193 196–197 199–200 202 207–208 211 218–219 229 231–232 237 239 247–249 257 259 262 269 278 288 292–293 295 299 303–304 307 327–328 357–358 363 367 383 385 396 401 403 405–406 422 438 457 467–469 475 481 484 530 534 539 547–550 552–554 558 566 575 584 587 592 602 610 615 617 620 625–627 631–632 637 640–641 647–651 655–657* (608 656 791 895)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb lánya, 1872-től Charles Longuet felesége. – *41 51 57 90–91 107–108 116 121–123 136 150 153 155 196 206–207 211 217 220 223–224 228–229 231–232 237 239 241–242 247 257 259 261–262 269 273 275 278–279 287–288 292 303–304 327–328 336 340 342 346 352 355 358 374 382–383 385 389 396 398 401–403 406 411 414 531 549–550 566 575 584 602 610 616 620 623–624 626 629–631 636 639–641 647 649 652 658–659* (884)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883).
– és Friedrich ENGELS: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten* (A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer es tarsai ellen), Majna-Frankfurt 1845. (2. kot. 1–210. old.) – *481* (734)
– és Friedrich ENGELS. *Die deutsche Ideologie* (A német ideológia) (1845–1846), Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 5. kot., Berlin 1932. (3. kot. 11–538. old.) – 481 (736)
– és Friedrich ENGELS: *Zirkular gegen Kriege* (Korlevél Kriege ellen), Busszel 1846. (4. kot. 1–15. old) – *481* (739)
– *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brusszel 1847. (4. kot. 59–174. old) – *481* (735)
– *Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 Janvier 1848* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdeséről. Elhangzott a brusszeli Demokrata Társaság 1848 jan. 9-i nyilvános gyulésén), Brusszel 1848. (4. kot. 422–436. old.) – *481* (736)
– és Friedrich ENGELS (névtelenul): *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. (4. kot. 437–470. old.) – *310 358 385* (64 479 722)
– és Friedrich ENGELS· *Zwei politische Prozesse* (Ket politikai per), Koln 1849. (6. kot. 213–246. old.) – *476 480* (723)
– *Die Berliner „Nationalzeitung" an die Urwahler* (A berlini „Nationalzeitung" az elektorválasztokhoz); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 jan. 26. és 28 , második kiadás. (6. kot. 190–198. old.) – *479* (729)
– es Friedrich ENGELS: *Die Thronrede* (A trónbeszéd); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 marc. 1., 2. (6. kot. 304–309. old.) – *479* (729)
– *Der Marzverein* (A Márciusi Egylet); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 márc 11. (6 kot. 323–324. old.) – *480* (732)
– *Lohnarbeit und Kapital* (Bérmunka és tőke); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 ápr. 5., 6 , 7., 8., 11. (6. kot. 386–412. old.) – *385 481* (592)
– es Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehorde an den Bund vom Marz 1850* (A Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szovetségéhez, 1850 március); [korlevél], 1850. (7. kot 236–245. old.) – *22* (63 64)
– es Friedrich ENGELS (névtelenul)· *Revue. Mai bis Oktober* (Szemle, májustól oktoberig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-okonomische Revue", 1850 máj.–okt. (7. kot. 409 449. old.) – *613* (722 865)
– es Friedrich ENGELS *Erklarung uber den Austritt aus dem Deutschen Bildungsverein fur Arbeiter in London* (Nyilatkozat a londoni Német Munkás Muvelődési Egyletbol való kilepésről), 1850 szept. 17. (7. kot. 402. old.) – *475* (722)
– es Friedrich ENGELS· *Erklarung [gegen Arnold Ruge]* (Nyilatkozat [Arnold Ruge ellen]), 1851 jan. 27. (7. kot. 450–451. old.) – *430* (654)
– *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája), Die Revolution", New York 1852. (8. kot. 101–196. old.) – *97 121 124 191 482* (182 215 230 324)
– es Friedrich ENGELS (névtelenul): *Die grossen Manner des Exils* (A számkivetés nagyjai) (1852). (8. kot. 223–321. old.). – *17* (48 407)
– és Friedrich ENGELS: *Erklarung an die Redaktionen englischer Zeitungen* (Nyilatkozat angol újságok szerkesztősége számára); „The People's Paper", 1852 okt. 30., valamint mas lapokban. (8. kot. 365–366. old.) – *464* (702)

– (Névtelenul:) *Enthullungen uber den Kommunistenprozess zu Koln* (Leleplezések a kolni kommunista-perről), Bázel–Boston 1853. (8. kot. 389–452. old.) – *132–135 191 418 440–441 453 455 457 462 464 471 473–474 478 491 511 515–518 520* (3 230 669 675)
– *Aufruf zur Unterstutzung der in Koln verurteilten Vertreter des Proletariats und ihrer Familien* (Felhívás a proletariátus Kolnben elítélt képviselőinek és azok családjainak megsegítésére); „California Staatszeitung" és „New Yorker Kriminalzeitung", 1853 jan. (8. kot. 541–542. old.) – *464* (703)
– *Michael Bakunin;* „The Morning Advertiser", 1853 szeptember, 2. sz. (9. kot. 277–279. old.) – *471* (717)
– *Lord Palmerston;* „The People's Paper", 1853 okt. 22.–dec. 24., valamint más lapokban. (9. kot. 333–390. old.) – *10 483 521* (32 745)
– *Der Ritter vom edelmutigen Bewusstsein* (A nemes tudatú lovag), New York 1854. (9. kot. 455–483. old.) *440 469 476–478 483 489–490 493* (659 673 714)
– *Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century* (Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről); „The Sheffield Free Press", 1856 jún. – aug., „The Free Press", 1856 aug. 16., 23., szept. 13., 20., okt. 4., nov. 8., 29., dec. 6., 20., 1857 febr. 4., 18., 25., ápr. 1. – *482 521* (744)
– (Névtelenul:) *A Traitor in Circassia* (Egy áruló Cserkeszföldön), „The Free Press", 1857 ápr. 1. (12. kot. 156–157. old.) – *466 593* (707 844)
– (Névtelenul:) *A Curious Piece of History* (Egy nevezetes darab történelem); „New York Daily Tribune", 1858 jún. 16. (12. kot. 441–449. old.) – *466* (707)
– (Névtelenul:) *Another Strange Chapter of Modern History* (Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből); „New York Daily Tribune", 1858 szept. 23. (12. kot. 518–525. old.) – *466* (707)
– *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet), Berlin 1859. (13. kot. 1–147. old.) – *13 88 269 321 352 419 463 481–482 488 526 541 611–612* (39 474 522 536 539 738 787)
– (Névtelenul:) *Gatherings from the Press* (Tallózás a sajtóban); „Das Volk", 1859 jun. 4., 25., júl. 9., 16. (13. kot. 594–603. old.) – *170* (306)
– (Névtelenul:) *Kossuth and Louis Napoleon* (Kossuth és Louis-Napoléon); „New York Daily Tribune", 1859 szept. 24. (13. kot. 491–497. old.) – *418 421 423 486* (637 752)
– (Névtelenul:) *Particulars of Kossuth's Transaction with Louis-Napoleon* (Adatok Kossuth és Louis-Napoléon tranzakciójáról); „The Free Press", 1859 szept. 28. – *418 423* (637)
– *Brief an den Redakteur der „Allgemeinen Zeitung"* (Level az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőjének); „Allgemeine Zeitung", 1859 okt. 27. (14. kot. 629. old.) – *442 445*
– *Zum Prozesse von Karl Vogt contra die Augsburger „Allgemeine Zeitung"* (A Karl Vogt kontra augsburgi „Allgemeine Zeitung" perhez); „Reform", 1859 nov. 19. (14. kot. 630–633. old.) – *485* (750)
– *Erklarung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 21. (14. kot. 634–635. old.) – *9 12 429 437 443 485* (25 27 750)
– *Prosecution of the Augsburg Gazette* (Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" elleni per), London 1860. (14. kot. 636–637. old.) – *25–26 37 424 435 444 467* (34 68)
– *Herr Vogt* (Vogt úr), London 1860. (14. kot. 319–627. old.) – *58 72–73 79–81 87 89 92–94 97 99 102–106 110–111 113–116 118 124–128 131–132 135 137 139 141 144 147 151 154 159–160 163 186 189 191 224 418 421 465 479 494 496 499 502 506 508 511 530 537 539–540 544–546 549–551 562 577 583 592 647–648* (5 15 61 62 69 70 78 79 87 97 110 111 125 137 141 144 147 153 158 190 194 196 199 212 217 224 267 285 296 643 644 691 696 709 722 730 763 773 788 790 797 799 801)
– *To the Editor of the „Daily Telegraph"* (A „Daily Telegraph" szerkesztőjének); 1860 febr. 6. (14. kot. 640. old.) – *26 455–457* (71 75)
– *Offener Brief in Sachen Vogt und Berliner „Nationalzeitung"* (Nyílt levél Vogt-ügyben és a berlini „Nationalzeitung" ügyében); „Volkszeitung", 1860 febr. 10., „Kolnische

Zeitung", 1860 febr. 10., „Reform", 1860 febr. 11., „Allgemeine Zeitung", 1860 febr. 17. (14. köt. 638–639. old.) – *20 26–27 29 35–37 111 420 423 496* (55 90)
– (Névtelenül:) *English Politics* (Angol politika); „New York Daily Tribune", 1860 febr.14. (15. köt. 6–10. old.) – *7* (19)
– (Névtelenül:) *Interesting from Sicily. Garibaldi's Quarrel with La Farina. A Letter from Garibaldi* (Érdekes hírek Szicíliából – Garibaldi viszálya La Farinával – Garibaldi levele); „New York Daily Tribune", 1860 aug. 8. (15. köt. 81–84. old.) – *73–74* (149 150 151)
– (Névtelenül:) Az új szardíniai kölcsön – A küszöbönálló francia és indiai kölcsön; „New York Daily Tribune", 1860 aug. 28. (15. köt. 114–117. old.) – *647* (886)
– (Névtelenül:) A gabonaárak – Az európai pénzügyi helyzet és a háborús előkészületek – A keleti kérdés; „New York Daily Tribune", 1860 szept. 10. (15. köt. 133–138. old.) – *84* (167)
– (Névtelenül:) *British Commerce* (A brit kereskedelem); „New York Daily Tribune", 1860 szept. 29. (15. köt. 146–150. old.) – *66 84* (135 167)
– (Névtelenül:) *Russia Using Austria – The Meeting at Warsaw* (Oroszország felhasználja Ausztriát – A varsói találkozás); „New York Daily Tribune", 1860 okt. 10. (15. köt. 164–167. old.) – *108* (201)
– (Névtelenül:) *Affairs in Prussia* (Porosz ügyek); „New York Daily Tribune", 1860 okt. 15. (15. köt. 168–172. old.) – *82 108* (163 201)
– (Névtelenül:) *A Money Stringency* (Feszült helyzet a pénzpiacon); „New York Daily Tribune", 1860 nov. 24. (15. köt. 209–210. old.) – *108* (201)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1860 dec. 1. (14. köt. 644–645. old.) – *110 549* (202 802)
– (Névtelenül:) *The American Question in England* (Az amerikai kérdés Angliában); „New York Daily Tribune", 1861 okt. 11. (15. köt. 285–294. old.) – *186 188* (236 340)
– (Névtelenül:) *The British Cotton Trade* (A brit gyapotkereskedelem); „New York Daily Tribune", 1861 okt. 14. (15. köt. 295–298. old.) – *186 188* (340)
– (Névtelenül:) *The London Times and Lord Palmerston* (A londoni „Times" és Lord Palmerston); „New York Daily Tribune", 1861 okt. 21. (15. köt. 299–304. old.) – *190* (346)
– (Névtelenül:) *Der nordamerikanische Bürgerkrieg* (Az észak-amerikai polgárháború); „Die Presse", 1861 okt. 25. (15. köt. 309–318. old.) – *188* (321 426)
– (Névtelenül:) *Der Bürgerkrieg in den Vereinigten Staaten* (A polgárháború az Egyesült Államokban); „Die Presse", 1861 nov. 7. (15. köt. 319–327. old.) *188* (304 321)
– (Névtelenül:) *Der „Trent"-Fall* (A „Trent"- eset); „Die Presse", 1861 dec. 2. (15. köt. 366–368. old.) – *199* (360)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Der Amerikanische Bürgerkrieg* (Az amerikai polgárháború); „Die Presse", 1862 márc. 26., 27. (15. köt. 460–468. old.) – *216–218* (376 384 621)

MARX, Laura (1845–1911) – Marx középső lánya, a francia munkásmozgalom résztvevője; 1868-tól Paul Lafargue felesége. – *41 51 57 90–91 107–108 116 121–123 136 150 153 155 196 207 211 224 228 231–232 237 239 247 257 262 269 278 288 292 303–304 328 352 358 383 385 389 396 398 401–403 406 411 414 531 549–550 566 575 584 602 610 616 620 624 626 630 632 639–640 647 649 652 658* (884)

Marx nagybátyja *lásd* Philips, Lion

MASON, James Murray (1798–1871) – amerikai politikus, rabszolgatartó ültetvényes; 1847–61 szenátor, a szenátus külügyi bizottságának elnöke; 1861-ben a déli Konföderáció diplomáciai megbízottja Angliában, 1862–65 a Konföderáció londoni képviselője. – *202* (352)

MASSOL, Marie-Alexandre (1805–1875) – francia újságíró, utópikus szocialista; 1833–34

Egyiptomban és Szíriában utazott; 1848–50 a „La Réforme" és a „Voix du Peuple" munkatársa; Proudhon híve. – *292 295*

MASTERMAN, John (kb. 1782–1862) – angol bankár és politikus, tory; a parlament tagja. – 293–294

MAUPAS, Charlemagne-Emile de (1818–1888) – francia ügyvéd, bonapartista; 1851-ben Párizs rendőrtónoke és a dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1852–53 rendőrminiszter, 1853–54 nápolyi követ. – *518*

MAYNARD – amerikai ezredes; a polgárháborúban a déli államok ügynoke. – *208*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője, 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnoke, 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik alapítója; az otvenes évek elején III. Napóleonnál keresett támogatást, majd határozottan szembefordult vele. – *85 92 147 153 190 249 327 540 553* (262 566 572)

– *Italien und Deutschland. Ein Brief von Joseph Mazzini an Karl Blind* (Itália és Németország. Giuseppe Mazzini levele Karl Blindhez); „Hermann", 1861 febr. 23. – *147 153* (262)

MÄDLER, Johannes Heinrich von (1794–1874) – német csillagász. – *219*

– *Der Wunderbau des Weltalls, oder Populare Astronomie* (A világmindenség csodálatos szerkezete, vagy népszeru csillagászat), V., teljesen átdolg. kiad., Berlin 1861. – *219* (392)

»*Markische Volkszeitung*« (Marki Néplap), Hagen. – *607* (861)

MCADAM, John – glasgow-i skot újságíró, az olasz, a magyar és általában az európai szabadságmozgalmakat támogató tuntetések rendezésére és anyagi támogatására az 1850-es években alakult glasgow-i bizottság tagja. – *327 420*

MCCLELLAN, George Brinton (1826–1885) – amerikai tábornok; demokrata; az Ohio és Mississippi vasúttársaság keleti vonalszakaszának elnoke, a polgárháborúban 1861 nov.–1862 márc. az északi államok hadseregének főparancsnoka, majd a Potomac-hadsereg parancsnoka. 1864 elnokjelolt, 1878–81 New Jersey állam kormányzója. – *208 223–224 228–230 235–236 244–245 260 274 280 287 290–291 296* (455)

MCDOWELL, Irvin (1818–1885) – amerikai tabornok, 1861–62 az északiak virginiai csapatainak parancsnoka. – *223 235–236 245*

MCELRATH, Thomas (1807–1888) – amerikai jogász, kiadó és politikus, abolicionista; 1841-ben a „New York Daily Tribune" egyik alapítója és 1857-ig kereskedelmi igazgatója. – *224*

MEDICI, Giacomo, (1877-től) marchese del Vascello (1817–1882) – olasz tábornok, részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, a Római Köztársaság védelmében és 1860-ban Garibaldi del-itáliai hadjáratában. – *186–187*

MEISSNER, Otto Karl (1819–1902) – hamburgi konyvkiadó; „A tőke" és más Marx- és Engels-muvek kiadoja. – *70–71 73 97 99 538* (107 144)

MELCHIOR, Julius – solingeni munkás, az Általános Német Munkásegylet tagja; 1864-ben Amerikába emigrált. – *384–385 392 395*

MELLINET, François-Aimé (1768–1852) – francia katonatiszt; radikális demokrata, az ifjú gárda vezerkari főnoke Waterloonál, 1816-tól számuzetésben, belga tábornok az 1830-as forradalomban; a brusszeli Association démocratique tiszteletbeli elnoke. – *498*

MENSIKOV, Alekszandr Szergejevics, herceg (1787–1869) – orosz hadvezér; 1834-től tengernagy, 1836-tol tengerészetugyi miniszter, 1853-ban konstantinápolyi rendkívüli

nagykövet, 1853–55 a krími szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka, 1855–56 Kronstadt kormányzója. – *213*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848-as forradalom leverése után Angliába emigrált; 1861–63 a „Berliner Reform" szerkesztője; később nemzeti liberális. – *132 143 187 329 330 577–578 598 600* (231 252 829)

– *Die neue Denunziation Karl Vogt's durch K. Marx* (Karl Vogt újabb denunciálása K. Marx által); „Der Freischütz", 1860 dec. 27., 29. és 1861 jan. 1. – *132–133 135 550* (232)

– *Berliner Briefe* (Berlini levelek); „Der Freischütz", 1861 ápr. 23., 30. és máj. 7. – *577 598 605* (829)

MEYER fivérek – berlini bankház. – *269 275 605*

MIEROSŁAWSKI, Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész; az 1830–31-es lengyel felkelés résztvevője és az 1846-os felkelés előkészítője, 1846. febr.-ban letartóztatták, halálra ítélték, 1848-ban kegyelmet kapott, az 1848-as poseni, később a szicíliai felkelés katonai vezetője; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka, az 1863–64-es lengyel felkelés idején néhány napig diktátor, a felkelés leverése után Franciaországba emigrált. – *315 324 326 553* (492 493)

– *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen* (A lengyel nemzet helye az európai egyensúlyban), Párizs 1856. – *326* (510)

– *La dernière réponse à M. Bacounine* (Utolsó válasz Bakunyin úrnak), Párizs 1863. – *315* (493)

»*Militärische Blätter*« (Katonai Lapok), Berlin. – *9* (26)

Militärwochenblatt *lásd* Militärische Blätter

MILL, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász; szabadkereskedő, a klasszikus gazdaságtan epigonja. – *386*

Milner Gibson *lásd* Gibson, Thomas Milner

MIQUEL, Johannes von (1828–1901) – német jogász és politikus; a Kommunisták Szövetségének tagja, később nemzeti liberális; 1867–77 a porosz képviselőház és a birodalmi gyűlés tagja. 1890–1901 pénzügyminiszter. – *90 278 541*

MIRABEAU, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, comte de (1749–1791) – francia író és politikus, a forradalom alatt a nagyburzsoázia és a polgárosult nemesség képviselője. – *162*

MIRAMÓN, Miguel (1832–1867) – mexikói tábornok, a konzervatív párt egyik vezetője; a liberális kormány ellen indított ellenforradalom vezére, 1859–60 a felkelők kormányának elnöke; 1862–67 támogatta a francia intervenciót és Miksa császárt, akivel együtt a republikánusok őt is kivégezték. – *225*

MIRES, Jules-Isaac (1809–1871) – francia bankár, a „Le Pays" és a „Le Constitutionnel" c. lapok tulajdonosa; 1861-ben csalárd tőzsdei spekulációi miatt otévi börtönre ítélték. – *652*

MITCHEL, Ormsby MacKnight (1809–1862) – amerikai csillagász, 1845–60 a cincinnati obszervatórium igazgatója; a polgárháborúban 1861–62 tábornok az északi államok hadseregében. – *235*

MITHRIDATÉSZ, VI., Eupator (i.e. 132–63) – pontuszi király 120–63; három háborút vezetett Róma ellen, a harmadik folyamán 74–63 többször vereséget szenvedett, előbb Lucullustól, majd Pompeiustól. – *154*

»*Mittelrheinische Zeitung*« (Közép-Rajnai Újság), Wiesbaden. – *50 511* (117)

»*Mobile Advertiser and Register*« (Mobile-i Közlöny és Szemle). – *180* (330)

Mockel *lásd* Kinkel, Johanna

MOCQUARD, Jean-François-Constant (1791–1864) – francia politikus és író, az 1851 dec. 2-i államcsíny aktív résztvevője, Louis Bonaparte személyi titkára és kabinetirodai főnöke. – *487*

MOLL, Friedrich (kb. 1835–1871) – solingeni munkás, a Német Munkás Művelődési Egylet tagja; 1864-ben Amerikába emigrált; a New York-i Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; később visszatért Németországba; a Nemzetközi Munkásszövetség tagja, 1866-ban küldött a genfi kongresszuson. – *384–385 395* (589)

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *78 322* (157)
– 1860 júl. 15. – *78* (157)

MONK (Monck), George, (1660-tól) Duke of Albemarle (1608–1670) – angol tábornok és politikus; Cromwell seregében harcolt, de Cromwell halála után elősegítette a Stuart-dinasztia restaurálását. – *296* (468)

MONRAD, Ditlev Gothard (1811–1887) – dán püspök és politikus; 1848-ban és 1859–63 vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1863–64 miniszterelnök és pénzügyminiszter; az ötvenes években a nemzeti liberális párt vezére. – *636*

MONTAGU, Lord Robert (1825–1902) – angol konzervatív politikus, a parlament tagja. – *171*

Montijo, Eugénie *lásd* Eugénia

Morgenblatt *lásd* Morgenblatt für gebildete Leser

»*Morgenblatt für gebildete Leser*« (Reggeli lap művelt olvasók részére), Stuttgart–Tübinga. – *120 430* (213)

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *130 438 464 467* (229 702)

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *223 311* (400)
– 1862 máj. 5. – *223*

»*The Morning Post*« (Reggeli Posta), London. – *382 637* (69 882)
– 1864 máj. 30. – *382* (585)

»*The Morning Star*« (A Hajnalcsillag), London. – *29 552* (77 334)
– 1862 máj. 5. – *223* (399)
– 1863 jan. 28. – *311*

MORNY, Charles-Auguste-Louis-Joseph, comte, (1862-től) duc de (1811–1865) – francia pénzember és politikus; III. Napóleon féltestvére, bonapartista; 1851 dec.–52 jan. belügyminiszter, 1854–56 és 1857–65 a törvényhozó testület elnöke, 1856–57 szentpétervári nagykövet. – *225*

MORRILL, Justin Smith (1810–1898) – amerikai politikus, republikánus; 1854–67 a képviselőház, 1867–98 a szenátus tagja; az 1861-ben elfogadott védővám-törvény beterjesztője. – *233* (415)

MURAT, Napoléon-Lucien-Charles, (1853-tól) prince (1803–1878) – francia politikus, bonapartista, III. Napóleon unokafivére; a második köztársaság idején az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1855–60 nápolyi trónkövetelő. – *553*

MURRAY, John (1808–1892) – angol író, egy londoni kiadóvállalat tulajdonosa. – *417*

MUSZURUSZ (MUSURUS) pasa, Kosztaki (Konstantin) (1807–1891) – görög származású török diplomata; 1851–56 londoni követ, 1856–85 nagykövet. – *461*

MUZEMBINI – Marx londoni ismerőse. – *461* (697)

MÜGGE, Theodor (1806–1861) – német író és publicista, ifjúhegeliánus; a berlini „Nationalzeitung" egyik alapítója és hosszabb ideig munkatársa. – *160*

MÜLLER, Georg – londoni német emigráns, 1860-ban a Munkás Művelődési Egylet elnöke. – *160 458 475–476*

MÜLLER, Wilhelm (Wolfgang Müller von Königswinter) (1816–1873) – német orvos, író és költő. – *162*

MÜLLER-TELLERING, Eduard von (szül. kb. 1808) – német jogász és publicista, kispolgári demokrata; a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; az 1848-as forradalom leverése után Angliába emigrált, majd 1852-ben az Egyesült Államokban telepedett le; rágalomhadjáratot folytatott Marx és Engels ellen. – *10 464–466*

– *Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels* (Ízelítő Marx és Engels jövendőbeli német diktatúrájából), Köln 1850. – *9 418 464* (25)

N

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–14 és 1815. – *289 320 353* (171 461)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852–70. – *10 17 29 48–49 60 65 73 87 89–90 92–94 98–99 105 116 133–134 142 152 194 214–215 223 225 233 249 290 316 320 322 331 340 353 356 360 367–368 376 390 403 406 418 445–446 482–483 487 511 523 525 540 544 553 579 622* (49 50 52 61 114 115 127 131 154 171 184 213 215 259 324 405 410 463 494 506 544 655 754)

Napóleon herceg *lásd* Bonaparte, Jerôme Napoléon-Joseph-Charles-Paul

NASMYTH, James (1808–1890) – angol mérnök, a gőzkalapács feltalálója. – *269*

– *Levél Leonard Horner gyárfelügyelőhöz*; „Report of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856" (A gyárfelügyelők jelentése Őfelsége belügyminiszterének az 1856. okt. 31-ével záródó félévre), London 1857. – *269* (439)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *499* (765)

»*Nationalzeitung*« (Nemzeti Újság), Berlin. – *15 18 20–21 24 26–27 29 34 37 43 68 71–72 80 90 98 120 160 218 418 423 427 431 436 441 445 448–453 457–459 461 463 469–470 474–476 478–480 490 494 496 515 523 537–538 545* (15 31 42 69 141 192 213 663 721 790 816)

– 1860 jan. 22.: *Karl Vogt und die „Allgemeine Zeitung"* Karl Vogt és az „Allgemeine Zeitung"). – *6 26 28 36 111 418–419 427–430 438 443 449–456 469 472 475–477 480 545* (15 125 635)

– 1860 jan. 25.: *Wie man radikale Flugblätter macht* (Hogyan csinálnak radikális röplapokat). – *15 20 24 26 28 36 111 418–419 427–431 435 438 441 443 448–449 453–456 469 472 475–476 545* (15 42 125)

»*La Nazione. Giornale politico quotidiano*« (A Nemzet. Politikai napilap), Firenze. – *147 152* (253)

»*Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Német Újság. A demokrácia orgánuma), Darmstadt–Frankfurt. – *479 496* (731)

– 1850 jún. 22., 23., 25., 26. – *21* (57)

›Neu-England Zeitung‹ (Új-Anglia Újság), Boston. – *478*

NEUHOF, Theodor, Baron von (kb 1686–1756) – német kalandor, a tuniszi bej támogatásával 1736-ban I. Theodor néven Korzika királya; uralmát megdöntötték, többszöri próbálkozással sem volt képes helyreállítani. – *100*

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Boroszló. – *430 451 471* (272)

»*Das Neue Portfolio*« (Az Új Irattárca), Berlin. – *10 521* (52)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *88 120 133 141 161 194 296 341 457 466–467 550 552 564* (213)
– 1861 jan. 3. – *133*
– 1861 nov. 24. – *194* (350)

»*Neue Rheinische Zeitung Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság A demokrácia orgánuma), Köln. – *67 98 143 162 398 474 479 483 494 502 541* (2 64 139 251 274 729 732 881)

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London–Hamburg–New York. – *477 482* (57 724)

»*Neue Schweizer Zeitung. Eine Wochenschrift für Politik, Wissenschaft und Kunst*« (Új Svájci, Újság. Politikai, tudományos és művészeti hetilap), Genf. – *485 495* (749)

Neue Suddeutsche Zeitung *lásd* Suddeutsche Zeitung

»*Die Neue Zeit*« (Az Új Kor), London. – *463* (699 864 866)

»*Neue Zurcher Zeitung*« (Új Zürichi Újság). – *120* (213)

The New American Cyclopaedia a Popular Dictionary of General Knowledge (Az új amerikai enciklopédia: az általános tudás népszerű szótára), kiadta G. Ripley és Ch. A. Dana, New York–London 1858–63. – *92 450 558 566* (176)

New Orleans Paper *lásd* Die Tagliche Deutsche Zeitung

»*The New Orleans True Delta*« (A New Orleans-i igazi delta), – *180* (333)

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Hírado) – *4 7 29 42 58 66 75 80 92 103 123 141–142 149 154 170 184 188 190–192 201 207–208 212 217–218 221 224 254 262 296 418 420 450–451 465 468 471 476 478 482–483 486–487 491 502 546 555 558 566 593 611* (10 17 32 167 176 183 205 210 250 384 705 783)
– 1859 dec. 30. – *4* (11)
– 1860 jan. 11. – *7* (21)

»*New Yorker Abendzeitung*« (New York-i Esti Újság). – *121* (214)

New Yorker Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung

»*New Yorker Staatszeitung*« (New York-i Állami Újság). – *42 120* (101 214)

»*The New York Herald*« (A New York-i Hírnok). – *208* (373)

»*The New York Times*« (A New York-i Idok). – *487*

NIEBUHR, Barthold Georg (1776–1831) – német ókortörténész és diplomata. – *594*
– *Römische Geschichte* (Római történelem), I. rész, Berlin 1827., II. rész, Berlin 1830. – *594*

»*Niederrheinische Volkszeitung. Dusseldorfer Journal*« (Alsó-Rajnai Népújság. Dusseldorfi Hírlap). – *607* (861)

NIEGOLEWSKI, Władyslaw (1819–1885) – lengyel ügyvéd és politikus, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja, 1849-től Posen képviselője a porosz képviselőházban. – *61* (133)

»*Nordstern*« (Észak Csillaga), Hamburg. – *153 353* (265)

NORMANBY, Constantine Henry Phipps, (1831-től) Earl of Mulgrave, (1838-tól) Marquis of (1797–1863) – angol politikus, 1835–39 írországi alkirálya, 1839 gyarmatügyi, 1839–41 belügyminiszter, 1846–52 párizsi nagykövet, 1854–58 firenzei követ – *10*

»*The North Alabamian*« (Az Észak-Alabamai Újság), Tuscumbia. – *180* (331)

»*North British Daily Mail*« (Észak-Brit Napi Posta), Glasgow. – *327* (514)

NOSTITZ, August Ludwig Ferdinand, Graf von (1777–1866) – porosz tábornok; I. Vilmos bizalmasa, Hatzfeld grófné sógora. – *156*

NOSTITZ, Friedrich Wilhelm Nicolas, Graf von (1835–1916) – porosz ornagy, August Nostitz fia, Hatzfeld grófné unokaöccse. – *156*

NOTHJUNG, Peter (1821–1880) – német szabó, a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkásegylet tagja, 1852-ben a kölni kommunista-perben hat évi fogházra ítélték, később az Általános Német Munkásegylet boroszlói megbízottja. – *489–490 516* (540)

O

»*The Observer*« (A Figyelő), London – *98* (185)

OELBERMANN – bonni könyvkiadó – *97*

Okos Efraim *lásd* Lassalle, Ferdinand

OLDHAM, Williamson Simpson (1813–1868) – amerikai jogász és politikus, demokrata, részt vett a déli rabszolgatartók felkelésében; a déli Konföderáció kongresszusának tagja. — *289*

OPDYKE, George (1805–1880) – amerikai kozgazdasz es vállalkozó, republikánus, 1862–63 New York polgármestere. – *296*

»*L'Opinion nationale*« (A Nemzeti Vélemény), Párizs – *98* (184)

OPPENHEIM – londoni bankár. – *385*

OPPENHEIM, Heinrich Bernhard (1819–1880) – német politikus és újságíró, kispolgári demokrata; 1848-ban a „Reform" egyik szerkesztője, 1849–60 emigráns, később nemzeti liberális, 1873-tól birodalmi gyulési képviselo – *88 105* (106)
– *Unsere Ideale und Enttauschungen in England und Frankreich* (Eszményeink és csalódásaink Angliában és Franciaországban), „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *88*

ORGES, Hermann, (1866-tól) Ritter von (1821–1874) – német újságíró, 1854–64 az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztője. – *10 13 389 448* (35)
– *Erklarung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1860 jan. 12. – *10* (35)

ORLEANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, a francia trónon 1830–48 – *474*

ORSINI, Felice, conte di (1819–1858) – olasz polgári republikánus; 1858-ban Párizsban sikertelen merényletet kovetett el III. Napóleon ellen, kivégezték. – *232 593* (410)

Osborne, Bernal *lásd* Bernal Osborne, Ralph

»*Ostdeutsche Post*« (Keletnémet Posta), Becs. – *120* (213)

OSWALD, Ernst – porosz katonatiszt, 1860-ban részt vett Garibaldi dél-itáliai hadjáratában; 1861 végén Amerikába emigrált. – *186–187*

OWEN, Sir Richard (1804–1892) – angol zoológus és paleontológus, eredetileg orvos, antidarwinista. – *325* (508)

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utópikus szocialista. – *498*

P

PALLESKE, Emil (1823–1880) – német színész és író. – *432*

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus, eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1807–09 tengerészetügyi államtitkár, 1809–28 hadügyminiszter; 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58 és 1859–65 miniszterelnök. – *10 28 43 49 75 121 152 159 171 202–203 209 213 225 233 322 327 346 355–356 360 373–374 376 390 401 406 448 469 483 514 522–523 525 577 636–637* (33 281 365 367 502 585 617 784 786 882)

Pam *lásd* Palmerston, Henry John Temple

Papers Relating to Proposed Annexation of Savoy and Nice to France and Memorial on the Relations between Switzerland and Savoy as a Neutral (Szavoja és Nizza Franciaországhoz való annektálására vonatkozó iratok és emlékirat a Svájc mint semleges állam és Szavoja közötti kapcsolatokról), 3 részben, London 1860. – *45 250* (107)

PARACELSUS, Theophrastus Bombastus von Hohenheim, Philippus Aureolus (1493–1541) – svájci orvos, természettudós és filozófus. – *354*

PARKER, Sarah – Engels háztartási alkalmazottja. – *207*

PATKUL, Johann Reinhold von (1660–1707) – livóniai nemes, 1702-től mint követ és titkos tanácsos orosz szolgálatban; a svédek mint hazaárulót kerékbe törték és elevenen felnégyelték. – *331 395* (606)

– *Berichte an das Zarische Kabinett in Moskau, von seinem Gesandschaftsposten bei August* II., *Könige von Polen* (Jelentés a moszkvai cári kabinet részére követségi állomáshelyéről II. Ágost lengyel királynál), I–III. rész, Berlin 1792–97. – *331 395* (518 606)

PATZKE – berlini rendőrfőnök. – *87 156*

PEIRCE, Ebenezer Weaver (szül. 1822) – amerikai tábornok, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban; 1861–62 a virginiai csapatok parancsnoka. – *172* (313)

PELLICO, Silvio (1789–1854) – olasz író és hazafi; 1820-ban a karbonárikhoz fűződő kapcsolatai miatt letartóztatták és húsz évi várfogságra ítélték; 1830-ban szabadon engedték; 1832-ben könyve jelent meg az osztrák börtönök foglyainak szenvedéseiről; később visszavonult a politikai élettől. – *369*

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *464 482 523* (32 702)

PERCZEL Mór (1811–1899) – magyar liberális, majd radikális politikus; 1848-ban országgyűlési képviselő, 1848 őszétől honvédezredes, majd tábornok; a szabadságharc bukása után Törökországba, 1852-ben Jerseybe, majd Párizsba, azután Angliába emigrált; 1867-ben hazatért és országgyűlési képviselő volt. – *492 502 526* (766)

PERRIER, John – svájci politikus, radikális; 1852 és 1856–60 a genfi nagytanács tagja; Fazy híve. – *48*

PERSIGNY, Jean-Gilbert-Victor Fialin, comte, (1863-tól) duc de (1808–1872) – francia politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i

államcsíny egyik szervezője; 1852–54, 1860–63 belügyminiszter, 1855–58, 1859–60 londoni nagykövet. – *121 583*

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *331*

PÉTER, III. (1728–1762) – 1742-től orosz trónörökös; cár 1762. – *331* (310)

PÉTER MIKLÓS FRIGYES (1827–1900) – oldenburgi nagyherceg 1853–1900; 1864-ben orosz pártfogással schleswig-holsteini trónkövetelő; 1866-ban lemondott igényeiről Poroszország javára. – *401*

Petersburger Journal *lásd* Journal de Saint-Pétersbourg

PETSCH, Albert – londoni könyvkereskedő, Marx „Vogt úr" c. írásának kiadója. – *44 46 87 92–93 95 97 99 104 110 117–120 128–129 132–133 135 147 191 200 204 495 510 550* (125)

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatúrafestő; az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az I. Internacionálé főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *11 387 614*

PFUEL, Ernst Heinrich Adolf von (1779–1866) – porosz tábornok; 1832–48 Neuchâtel kormányzója, 1848 márciusában Berlin városparancsnoka, ápr.–máj. a poseni felkelés leverője, szept.–nov. porosz miniszterelnök és hadügyminiszter. – *156 564* (274)

PHILIPS, Antoinette (Nannette) (kb. 1837–1885) – Marx unokahúga, Lion Philips lánya. – *187 365–366 369–370 563 568 574 576 582 588 620 637 639* (813)

PHILIPS, August (megh. 1895) – amszterdami ügyvéd; Marx unokafivére. – *174 184 187 190 206 209–210 573–574 576 583–584 588 609 618–619 637*

PHILIPS, Friedrich (Fritz) – zalt-bommeli bankár; Marx unokafivére. – *574 584 588 620 637 640*

PHILIPS, Jacques – rotterdami ügyvéd; Marx unokafivére. – *155 159 573–574 576–577 583–584 588 618–619 637*

PHILIPS, Jean – aacheni kereskedő; Marx unokafivére. – *574 584 588 622 637*

PHILIPS, Karl – aacheni kereskedő; Marx unokafivére. – *574 584 588 622 624 637*

PHILIPS, Lion (megh. 1866) – holland kereskedő; Marx nagybátyja. – *155 275 301 303 362–365 369–370 403 558 562 565 567 573–574 576 579 581 584 588 615–616 618–619 621 623–624 635 637 639 651* (98 270 557 884)

Pi *lásd* Pi de Cosprons, Honoré

PI DE COSPRONS, Honoré (Duc du Roussillon – francia történész és klasszika-filológus. – *347 354*

PIEPER, Friedrich Ludwig Wilhelm (szül. kb. 1826) – német filológus és újságíró; a Kommunisták Szövetségének tagja, londoni emigráns; 1850–54 Marx és Engels köréhez tartozott. – *371 404* (614)

PIERCE, Franklin (1804–1869) – amerikai politikus, a demokrata párt tagja, az Egyesült Államok elnöke 1853–57; a rabszolgatartók pártján állt. – *180*

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1782-től pénzügyminiszter, 1783–1801 és 1804–06 miniszterelnök és pénzügyminiszter. – *260 280* (434)

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–78. – *356*

Plon-Plon *lásd* Bonaparte, Jerôme Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Napóleon herceg

PLOUG, Carl Parmo (1813–1894) – dán költő, újságíró és politikus, nemzeti liberális; a „Faedrelandet" c. újság szerkesztője, a dán országgyűlés tagja. – *405*

POMPEIUS, Gnaeus (i.e. 106–48) – római hadvezér és államférfi. – *154* (269)

POPE, John (1822–1892) – amerikai tábornok, republikánus; 1846–48 részt vett a mexikói háborúban, 1861–62 az északi államok csapatainak parancsnoka Virginiában és Mississippiben. – *235 260 274* (441)

POPPE, Johann Heinrich Moritz von (1776–1854) – német természettudós, a mechanika professzora Tübingában.
– *Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts* (A technológia története a tudományok helyreállításától a tizennyolcadik század végéig), Göttinga 1807–11. – *308* (475)

Portfolio *lásd* Das Neue Portfolio

POTTER, Edmund – angol gyáros és politikus; szabadkereskedő, a hatvanas évek elején a manchesteri kereskedelmi kamara elnöke, parlamenti képviselő. – *323*

PRESBURG, Martin – nijmwegeni kereskedő; Marx anyai nagybátyja. – *616*

Press *lásd* The Free Press

»*Die Presse*« (A Sajtó), Bécs. – *120 155–156 164 186 188 190–191 198 204–205 207 212 215 218 233 248 254 604* (213 272)

»*Preussische Gerichtszeitung. Organ des Deutschen Juristentages*« (Porosz Törvénykezési Újság. A német jogászgyűlés közlönye), Berlin. – *140 161* (243)
– 1861 máj. 1. – *158* (279)
– 1861 máj. 15. – *158* (279)

»*Preussisches Wochenblatt*« (Porosz Hetilap), Berlin. – *149* (256)

»*Le Progrès de Lyon*« (A Lyoni Haladás). – *224* (403)

»*Publizist*« (Publicista), Berlin. – *16 26 36 120 135 423* (44 213)
– 1860 dec. 15. – *135*
– 1860 dec. 16. – *135*

PÜTHAGORASZ (i. e. kb. 580–kb. 496) – görög matematikus, idealista filozófus. – *623* (854)

PYAT, Félix (1810–1889) – francia publicista, drámaíró és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849-ben Svájcba, majd Belgiumba és Angliába emigrált; az önálló munkásmozgalom ellenzője, rágalomhadjáratot folytatott Marx és az Internacionálé ellen; a Párizsi Kommün tagja, majd ismét Svájcba és Londonba emigrált. – *37*

Q

QUESNAY, François (1694–1774) – francia orvos és közgazdász, a fiziokratizmus megalapítója. – *240 347 351* (423)
– *Analyse du tableau économique* (A gazdasági táblázat elemzése) (1766); „Collection des principaux économistes", II. köt., „Physiocrates etc.", I. rész, Daire kiad., Párizs 1846. – *240 347 351* (423)

R

RACOWIŢA, Janko von (megh. 1865)–román nemes; 1864-ben párbajban megölte Lassallet. – *407 409 642*

RANICKEL – német könyvkötő, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Svájcba emigrált. – *479 527* (788)

RANKE, Leopold von (1795–1886) – német történész, a porosz junkerszellem ideológusa. – *412* (626 627)

RAU, Karl Heinrich (1792–1870) – német közgazdász. – *156*
– *Lehrbuch der politischen Ökonomie* (A politikai gazdaságtan tankönyve), I. köt.; „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre" („A nemzetgazdaságtan alapelvei"), VI. kiad., Lipcse–Heidelberg 1860. – *156* (273)

The Rebellion Record: a Diary of American Events, with Documents, Narratives, Illustrative Incidents, Poetry etc. (Feljegyzés a lázadásról: az amerikai események naplója, dokumentumokkal, beszámolókkal, jellemző mozzanatokkal, költői művekkel stb.), kiadta F. Moore, I–IX. köt., New York 1861–68. – *386* (595)

RECLUS, Jean-Jacques Élisée (1830–1905) – francia geográfus; az 1851 dec. 2-i államcsíny után el kellett hagynia Franciaországot; csak 1858-ban tért vissza; a Párizsi Kommünben való részvételéért 1871-ben deportálásra ítélték; kegyelmet kapott, utána Olaszországban és Svájcban élt. – *295*

Record of the Revolution *lásd* The Rebellion Record

»*Reform*« (Reform) Hamburg. – *27 47 50 68 110–111 120–121 127–128 135 423* (67 72 202 213 750)
– 1860 dec. 10. – *128 135* (224)
– 1860 dec. 15. – *128 135* (224)
– 1860 dec. 19. – *128 135* (224)

REIFF, Wilhelm Joseph (szül. kb. 1824) – a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkásegylet tagja, később a Munkás Művelődési Egylet titkára; 1850-ben kizárták a Kommunisták Szövetségéből; az 1852-es kölni kommunista-per egyik vádlottja. – *3–4 50 52 466* (3)

REINACH, Arnold (kb. 1820–1870) – német kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Svájcba emigrált. – *29*

REINHARDT, Richard (1829–1898) – német költő, párizsi emigráns; Heine titkára, baráti kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *244*

REMUSAT, Charles-François-Marie, comte de (1797–1875) – francia politikus és író, orléanista; 1840-ben belügyminiszter, 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny ellen tiltakozott, utána egy időre emigrált; 1871–73 külügyminiszter. – *474*

RENAN, Joseph-Ernest (1823–1892) – francia idealista filozófus, orientalista és vallástörténész. – *369 396*
– *Vie de Jésus* (Jézus élete), Párizs 1863. – *369*

Report of the Commissioners Appointed to Consider the Defences of the United Kingdom, together with the Minutes of Evidence and Appendix etc. (Az Egyesült Királyság védelmi berendezéseinek megszemlélésére kinevezett biztosok jelentése, valamint a szemléről felvett jegyzőkönyv és függelék stb.), London 1860. – *76 78* (155)

Report of the Commissioners Appointed to Inquire into the Organization of the Indian Army (Az indiai hadsereg szervezetének tanulmányozására kinevezett biztosok jelentése), London 1859. – *221–222* (395)

Report of Committe on the Operation and Effects of the Corrupt Practices Prevention Act 1854. Evidence, Appendix and Index (Bizottsági jelentés a korrupt üzelmek megelőzésére hozott 1854-es törvény joghatásáról és eredményeiről. Bizonyító anyag, függelék és mutató), London 1860. – *466* (706)

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department (A gyárfelügyelők jelentései Őfelsége belügyminiszterének). – *5* (13)

Report of the Thirtieth Meeting of the British Association for the Advancement of Science, Held at Oxford in June and July 1860 (Jelentés a Tudomány Előmozdítására Alakult Brit Társulat 1860 júniusában és júliusában Oxfordban tartott harmincadik üléséről), London 1861. – *186* (341)

»*Die Republik der Arbeiter*« (A Munkások Köztársasága), New York. – *470*

REUTER, Max – az ötvenes évek elején porosz rendőrügynök Londonban. – *512 516–517*

REUTER, Paul Julius, (1871-től) Freiherr von (1821–1899) – 1849-ben Aachenban megalapította a Reuter-ügynökséget; 1851-ben Londonba helyezte át. – *43 199 296 513–514*

»*Die Revolution*« (A Forradalom), New York. – *430* (653)

Revue *lásd* Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue

REYNOLDS, George William MacArthur (1814–1879) – angol író és politikus, kispolgári demokrata; a „Reynolds's Newspaper" kiadója. – *28–29 595* (848)

»*Reynolds's Newspaper. A Weekly Journal of Politics, History, Literature, and General Intelligence*« (Reynolds újsága. Politikai, történelmi, irodalmi és általános hírközlő hetilap), London. – *595* (848)

»*Rheinische Zeitung*« (Rajnai Újság), Düsseldorf, majd Köln. – *384* (2 588 861) – 1864 máj. 30. – *384* (588)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *480–481*

RHEINLÄNDER, Georg Friedrich – német forradalmár; a Számkivetettek Szövetségének tagja Párizsban, később Londonba emigrált és a Nemzeti Egylet londoni csoportjának lett tagja. – *58 125 128–129 169 214 491 505 652* (768)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *239 256–257 263–264 347 599* (431)

RICHELIEU, Armand-Jean du Plessis, duc de (1585–1642) – francia államférfi, bíboros; 1624–42 XIII. Lajos főminisztere, a Francia Akadémia alapítója. – *249*

»*Richmond Enquirer*« (Richmondi Vizsgáló). – *353* (542)

»*Richmond Examiner*« (Richmondi Ellenőr). – *413* (630)

RICHTER, Jakob Ferdinand (1814–1875) – német publicista, polgári liberális, a „Reform" c. lap kiadója. – *127*

RINGS, L. W. – az ötvenes évek elején német emigráns Londonban; a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels híve. – *519–520*

RIPLEY, Roswell Sabine (1823–1887) – amerikai katonai író, tiszt; részt vett a Mexikó elleni 1846–48-as háborúban; 1861-től tábornok. – *170* (176)
– *The War with Mexico* (A Mexikó elleni háború), 2. köt., New York 1849. – *170*

ROBERTS, William Prowting (1806–1871) – angol jogász, chartista; a trade unionok ügyvédje; 1844-től a szénbányászok szövetségének jogtanácsosa. – *37*

RODBERTUS-Jagetzow, Johann Karl (1805–1875) – porosz földbirtokos és közgazdász; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés balközépjének vezetője, a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa. – *144 578 599*
– *Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie* (Szociális levelek von Kirchmannhoz. Harmadik levél: a földjáradék ricardói tanának megcáfolása és egy új járadékelmélet megalapozása), Berlin 1851. – *578 599* (830)
– és Philipp Karl Peter von Berg, valamint Lothar Bucher: *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1861 jan. 13. – *141 144* (247)

RODE – liverpooli német emigráns. – *631*

ROESGEN, Charles – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *19 40 50 104 251 306 500*

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője; később kispolgári demokrata, az 1848–49-es forradalom résztvevője; 1849 61 emigráns Angliában. – *25*

ROODHUIZEN, A. – zalt-bommeli lelkész; később Antoinette Philips férje. – *568 619 624* (817)

ROON, Albrecht Theodor Emil, Graf von (1803–1879) – porosz katona és politikus, 1873-tól vezértábornagy; 1859–73 hadügyminiszter, 1861–71 haditengerészeti miniszter, 1873 miniszterelnök; újjászervezte a porosz hadsereget. – *296*

ROSCHER, Wilhelm Georg Friedrich (1817–1894) – német vulgáris közgazdász. – *578 600 609*
– *System der Volkswirtschaft. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende* (A népgazdaság rendszere. Kézi- és olvasókönyv üzletemberek és tanulók számára), III. kiad., Stuttgart–Augsburg 1858. – *296 599–600 609* (471)

ROSECRANS, William Starke (1819–1898) – amerikai tábornok, a polgárháborúban 1861-től az északi csapatok egyik parancsnoka; 1862–63 a nyugati hadsereg főparancsnoka; 1868–69 mexikói követ, 1881–85 a kongresszus tagja. – *341*

ROSELIUS, Christian (1803–1873) – amerikai jogász és politikus; az amerikai whig párt tagja, egyetemi tanár; az Unió megtartásáért szállt síkra. *180*

ROSENBLUM, Eduard – német egyetemi hallgató, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés résztvevője; a felkelés leverése után emigrált. – *152*

»*Rostocker Zeitung*« (Rostocki Újság). – *120* (213)

RÖSER, Peter Gerhard (1814–1865) – német szivarkészítő munkás; 1848–49 a kölni Munkásegylet alelnöke, 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja; 1852-ben a kölni kommunista-per egyik fővádlottja; később lassalleánus. – *464* (383)

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; 1826-ban 14 évi várfogságra ítélték, 1830-ban szabadult; 1832-ben egyetemi magántanár, a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt a „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadója; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja

(baloldal); az ötvenes években az angliai kispolgári emigráció egyik vezetője, 1866 után nemzeti liberális. – *240 451 464 481 555 641* (96 435 732)

RUGE, Franziska – Arnold Ruge lánya. – *641*

RUSSELL, Lord John, (1861-től) Earl Russell of Ardsalla (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1835–41 belügyminiszter, 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1853–55 a Titkos Tanács lordelnöke, 1855 gyarmatügyi miniszter. – *202* (352 365)

RUSSELL, Sir William Howard (1821–1907) – angol újságíró; 1845–82 a „The Times" haditudósítója. – *225*

RUTENBERG, Adolf (1808–1869) – német újságíró, ifjúhegeliánus, a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1848-ban a „Nationalzeitung" szerkesztője; 1866 után nemzeti liberális. – *160–161 412*

RÜSTOW, Alexander (1824–1866) – porosz tüzértiszt és katonai író; Friedrich Wilhelm Rüstow öccse. – *242*

RÜSTOW, Cäsar (1826–1866) – porosz vezérkari tiszt és katonai író, Friedrich Wilhelm Rüstow öccse. – *242*

RÜSTOW, Friedrich Wilhelm (1821–1878) – porosz tiszt és katonai író; demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd Svájcba emigrált; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke, Lassalle barátja. – *99 187 242 248 250 257 270 407 605 642* (860)

– *Die Brigade Milano* (A Milánó-brigád); „Demokratische Studien", Hamburg 1861. – *252* (429)

RÜTTEN, Joseph Jakob (1805–1878) – német könyvkiadó, kispolgári radikális; egy majnafrankfurti kiadóvállalat vezetője. – *481*

S

SÁNDOR, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–81. – *4 315 322* (171 353 613)

Sarah *lásd* Parker, Sarah

»*The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*« (A szombati politikai, irodalmi, tudományos és művészeti szemle), London. – *121* (214)

SAUERNHEIMER – német kefekötő; az ötvenes években emigráns Svájcban, a genfi német Munkásegylet elnöke. – *84 452 652* (691)

SAUL (i. e. XI. sz.) – Izrael első királya. – *396*

SAY, Jean-Baptiste (1767–1832) – francia vulgáris közgazdász. – *156*

SCHABELITZ, Jakob (Jacques) (1827–1899) – svájci kiadó és könyvkereskedő, polgári radikális; a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *464 478* (722)

SCHAIBLE, Karl Heinrich (1824–1899) – német orvos és író, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni felkelésben; 1855–83 Londonban élt. – *39 153 467–468 484–485*

– *Das Vogt-Pamphlet. An den Herausgeber des Daily Telegraph* (A Vogt-pamflet. A Daily Telegraph szerkesztőjének); „The Daily Telegraph", 1860 febr. 15. – *39 434–435 444–445 448 466 468 484–485* (93)

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; 1850-ben, a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1856-ban újra csatlakozott Marxhoz; 1865-től az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *11 31 49 135 288 452–453 458–459 471 473–474 476 516* (3 4 692 696 776)

SCHERZER, Andreas (1807–1879) – német szabó; a Kommunisták Szövetségének tagja Párizsban; a szakadás után a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; 1852 februárjában az ún. német–francia összeesküvési per vádlottja; később Angliába emigrált, ott a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; a „Die Neue Zeit" kiadója és a „Das Volk" munkatársa. – *463*

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő és író. – *60 130* (85 821)
– *Die Bürgschaft* (A kezesség). – *403 406* (613)
– *Wallenstein. Die Piccolomini.* (A két Piccolomini). – *352* (538)
– *Wilhelm Teil.* – *568* (817)

SCHILY, Viktor (1810–1875) – német ügyvéd, demokrata; részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; később az I. Internacionálé tagja. – *26 29 38 48–49 53 58 82 98 131 184 186 189 214 224 279 326 452 479 527 550 553 593 647 652* (78 788)

SCHIMMELPFENNIG, Alexander (1824–1865) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; csatlakozott a Willich–Schapper-frakcióhoz; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *13 49* (56)

SCHLEIDEN, Matthias Jakob (1804–1881) – német botanikus, sejtkutató. – *399 403*
– *Beiträge zur Phytogenesis* (Adalékok a fitogenezishez); „Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medizin" („Anatómiai, fiziológiai és tudományos orvostani archívum"), kiadta Dr. Johannes Müller, 1838-as évfolyam, Berlin. – *399* (609)

SCHLEINITZ, Alexander, Freiherr, (1879-től) Graf von (1807–1885) – porosz junker politikus; 1848, 1849–50 és 1858–61 külügyminiszter, 1861–85 a királyi ház minisztere. – *80 577*

SCHLESINGER, Max (1822–1881) – német publicista, polgári liberális; 1848-ban Londonba emigrált, onnan tudósította a „Kölnische Zeitung"-ot. – *43 120* (211)

»*Schlesische Zeitung*« (Sziléziai Újság), Boroszló. – *158* (278)

SCHLOSSER, Friedrich Christoph (1776–1861) – német polgári történész; liberális demokrata, a felvilágosodás eszméinek híve. – *154*

SCHMALHAUSEN, Sophie (1816–1883 után) – Wilhelm Robert Schmalhausen felesége, Marx nővére. – *615–616*

SCHMALHAUSEN, Wilhelm Robert (1817–1862) – maastrichti ügyvéd; Sophie Marx férje. – *561 610*

SCHMERLING, Anton, Ritter von (1805–1893) – osztrák politikus, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép), júl.-tól az ideiglenes birodalmi kormány belügyminisztere, majd miniszterelnök és külügyminiszter, 1849–51 osztrák igazságügyminiszter, 1851–58 a legfelső törvényszék tanácselnöke, 1860–65 államminiszter, 1865–91 a legfelső törvényszék elnöke; 1867-től a felsőház tagja, 1879-től ellenzékének vezére. – *186 188* (272)

SCHMERLING, Philipp Charles (1791–1836) – belga orvos, paleontológus. *332–335*
– *Recherches sur les ossements fossiles découverts dans les cavernes de la province de Liège* (A

Liège-vidéki barlangokban felfedezett kövuletes csontok vizsgálata), I–II. kot., Liege 1833–34. – *332–335* (521)

SCHMIDT – egy hajóépítő vállalat képviselője, a Német Férfiak Egyletének elnoke, a Nemzeti Egylet londoni csoportjának tagja. – *181–182*

SCHMIDT, Heinrich Julian (1818–1886) – német kritikus és irodalomtörténész, mersékelt liberális; 1866-tól Bismarck híve. – *598* (420 854)

SCHNEIDER II., Karl – nemet ugyvéd, demokrata; 1848-ban a kolni Demokrata Társaság elnoke, a demokraták rajnai keruleti bizottságának és a kolni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben Marx és Engels védője a „Neue Rheinische Zeitung" ellen perben, 1852-ben védőugyvéd a kolni kommunista-perben. – *162 454 474 515 520–521*

SCHÖLER, Lina – kolni tanítónő, a Marx család barátja. – *66*

SCHÖNBERG, grófné. – *517*

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szovetsegének tagja; 1849-től emigráns Londonban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" felelős kiadója; a Kommunisták Szovetsége kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *385 477–478*

SCHRAMM, Rudolf (1813–1882) – német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyulési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnoke: a forradalom leverése után Angliába emigrált, támadta Marxot; a hatvanas évektől Bismarck híve. Konrad Schramm fivére. – *229 361 652* (407 556)

– *Die rote Fahne von 1848 und die schwarzweisse Fahne von 1863* (1848 voros és 1863 fekete-fehér zászlaja), Berlin 1863. – *361* (556)

SCHRÖDER – londoni német emigráns. – *3*

SCHRÖDER, E. – az Ermen & Engels cég amszterdami képviselője. – *210*

SCHULZE-DELITZSCH, Franz Hermann (1808–1883) – német kozgazdász és politikus, kispolgári demokrata, 1848-ban porosz nemzetgyulési képviselo (balkozép), a forradalom után szovetkezeti rendszerével akarta ellensúlyozni a munkásmozgalmat; a Nemzeti Egylet egyik alapítója, a hatvanas évektől a haladópárt egyik vezetoje. – *277 326 330 342 413 652* (517 629)

SCHURZ, Karl (1829–1906) – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; 1850-ben megszoktette Kinkelt a bortonből; Svájcba, majd 1852-ben az Egyesult Államokba emigrált, 1862-től az északiak oldalán mint tábornok részt vett a polgárháborúban; később az Egyesult Államok madridi kovete, 1875-tól szenátor, 1877–81 belugyminiszter. – *225*

SCHWABE – manchesteri kereskedő. – *629*

SCHWANBECK, Eugen Alexis (1821–1850) – német újságíró, 1847–49 a „Kolnische Zeitung" munkatársa. – *133*

SCHWANN, Theodor (1810–1882) – német természetkutató és fiziológus. – *399* (609)

– *Mikroskopische Untersuchungen über die Übereinstimmung in der Struktur und dem Wachstum der Tiere und Pflanzen* (Az állati és a növényi struktúra és novekedés egyezesének mikroszkópos vizsgálatai), Berlin 1839. – *399*

SCHWARCK – porosz főállamugyész a berlini fellebbviteli bíróság mellett. – *506 515*

SCHWARZ, Wilhelm – az 1862-es londoni ipari világkiállítás egyik elnoke. – *604*

»*Schwabischer Merkur und Schwabische Kronik*« (Sváb Merkur és Sváb Krónika), Stuttgart – *120* (213)

SCHWEIGERT, Ludwig – szolgálaton kívüli osztrák tiszt; a Nemzeti Egylet tagja, a hatvanas évek elején a németországi Landwehr-kotelékek szervezője és parancsnoka. – *242*

»*Schweizer Handelskurier*« (Svájci Kereskedelmi Kurír), Biel. – *21* (58) – 1859 jún. 2 – *21 447* (58)

SCHWERIN-PUTZAR, Maximilian Heinrich Karl, Graf von (1804–1872) – a porosz liberális nemesség képviselője; 1848-ban a frankfurti nemzetgyulés tagja (jobboldal), márc.–jún. kultuszminiszter; 1859–62 belugyminiszter; 1866-tól nemzeti liberális. – *161 177 583*

SCOTT, Winfield (1786–1866) – amerikai tábornok és katonai író; 1812–15 részt vett az angol–amerikai háborúban; 1841–61 az Egyesült Államok hadseregének főparancsnoka – *170 175*

SCOVILLE, Joseph Alfred (Manhattan) (1815–1864) – amerikai újságíró, demokrata, a „The Morning Herald" és a „The Evening Standard" c. londoni újságok New York-i tudósítója, a Lincoln-kormányzat ellen lépett fel. – *223*

SEDDON, James Alexander (1815–1880) – amerikai politikus, demokrata; 1862-től a polgárháború végéig a Konföderáció hadügyminisztere. – *413*

SEEL – német karikaturista és festő. – *162*

SERTORIUS, Quintus (i. e. kb. 123–72) – római politikus és hadvezér – *154*

SEWARD, William Henry (1801–1872) – amerikai politikus, a republikánus párt jobbszárnyának egyik vezére; 1839–43 New York állam kormányzója, 1830–38 és 1849–61 szenátori, 1861–69 külügyminiszter; a déli rabszolgatartókkal kötendő kompromisszum híve – *322*

SHAFTESBURY, Anthony Ashley-Cooper, (1815-től) Earl of (1801–1885) – angol politikus, tory, majd whig; 1834–35 tengerészeti államtitkár; a tízórás törvényért folytatott arisztokrata-filantróp mozgalom egyik vezetője. – *169*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *373–374 652* (567)
– *Hamlet*. – *157* (277)
– *Love's Labour's Lost* (A felsült szerelmesek). – *154*
– *Troilus and Cressida* (Troilus és Cressida). – *374* (570)

SHERMAN, William Tecumseh (1820–1891) – amerikai tüzértiszt, 1861-től tábornok; 1862-től a délnyugati hadszíntér főparancsnoka, máj. 7-én megkezdte döntő jelentőségű menetelését Georgián át a tengerhez, szept. 1-én bevette Atlantát, dec. 12-én elérte a tengert, s ezzel kettévágta a déli Konföderáció területét és egyesült Grant seregével, 1869–83 hadseregfőparancsnok. – *223 410 413* (621)

SIEBEL – bremeni kereskedő, Karl Siebel apja – *162*

SIEBEL, Karl (1826–1868) – német költő, propagálta a „Tolke" első kötetét, Engels távoli rokona. – *25 40 42–44 46–47 50 52–53 57–59 66 70 82 85 87 89 93–95 97 100 102–104 121 132–133 135 139 147 162 204 234 341 495 498–499 506 511 530 550–551 566–567 579 591 596 607* (43 97 216 840 861)
– *Religion und Liebe. Roman aus dem Tagebuche eines Anonymen* (Vallás és szerelem. Regény egy ismeretlen naplójából), Hamburg 1860. – *43* (103)

SIEBEL, Reinhilde (szül. von Hurter) – Karl Siebel felesége. – *100 162 530 596 597*

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *224* (403)

SIGEL, Franz (1824–1902) – német katonatiszt, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalmi mozgalmakban; 1849-ben hadügyminiszter és főparancsnoka, majd helyettes főparancsnoka a badeni forradalmi hadseregnek; később emigráns Svájcban és Angliában; 1851-től az Egyesült Államokban kereskedő, majd tanító, 1861-től az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *235*

SIMON, Edouard (1824–1897) – német származású francia publicista; bonapartista ügynök. – *115 118 128* (207 732)

– *Le procès de M. Vogt avec la Gazette d'Augsbourg* (Vogt úr pere az Augsburgi Újsággal); „Revue contemporaine", Párizs 1860. – *118* (207)

SIMON, Ludwig (1810–1872) – trieri ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben Svájcba emigrált; 1855–70 Párizsban, majd ismét Svájcban élt. – *105 121 126 128–129 171 465 538* (106 183 221 225 705)

– *Deutschland und seine beiden Grossmächte* (Németország és két nagyhatalma); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *121 128*

SIMONS, Ludwig (1803–1870) – porosz igazságügyi tanácsos; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), 1849–60 igazságügyminiszter. – *140*

SIMSON, Martin Eduard Sigismund von (1810–1899) – porosz jogász és politikus; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja és 1848 dec.–1849 máj. elnöke (jobbközép); 1848 novemberében Berlinbe delegált birodalmi biztos; 1849-ben a második kamara tagja (baloldal); 1860–61 a porosz képviselőház, 1871–74 a Reichstag elnöke. – *161* (294)

SIPPEL – angliai német emigráns. – *216*

SLIDELL, John (1793–1871) – amerikai politikus, 1842–45 a kongresszus, 1853–61 a szenátus tagja; 1861-ben a déli Konföderáció diplomáciai megbízottja, 1862–65 a Konföderáció képviselője Párizsban. – *202* (352)

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *215 256 263 269 342 347* (431)

– *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól), London 1776. – *215 342*

SOLMS, Marie-Laetitia-Studolmine Wyse, Madame de (1833–1902) – francia írónő és publicista, liberális; Louis Bonaparte unokahúga. – *316*

SOMMER – az ötvenes évek elején porosz rendőrügynök Párizsban. – *517*

SOULOUQUE, Faustin (kb. 1782–1867) – 1847-től Haiti néger köztársaság elnöke; 1849-ben I. Faustin néven császárrá kiáltotta ki magát; a Soulouque gúnynevet adták III. Napóleonnak. – *376*

SPARTACUS (megh. i. e. 71) – római gladiátor; az i. e. 73–71-es nagy rabszolgafelkelés vezére. – *154*

SPECK – a „Das Volk" c. lap gazdasági rovatának vezetője. – *43*

»*The Spectator*« (A Szemlélő), London. – 464 (702)

SPENCE, James – angol kereskedő; a polgárháború idején a sajtóban ismételten állást foglalt a déli rabszolgatartók mellett. – *234–235 291 353* (416)

– *To the Editor of the Times* (A „Times" szerkesztőjének); „The Times", 1862 máj. 29. – *234–235* (416)

– *To the Editor of the Times* (A „Times" szerkesztőjének); „The Times", 1862 jún. 4. – *235* (417)

SPILTHOORN, Charles-Louis (1804–1872) – belga ügyvéd, demokrata, republikánus; részt vett az 1830-as belgiumi forradalomban; a brüsszeli Association démocratique tagja, a genti Association démocratique elnöke. – *487*

SPINOZA, Benedictus de (Baruch Despinoza) (1632–1677) – németalföldi filozófus, materialista, bibliakritikus. – *635*

– *Tractatus Theologico-Politicus etc.* (Teológiai-politikai értekezés stb.), Hamburg 1670. – *635*

SPURZHEIM, Johann Christoph (1776–1832) – Párizsban és Londonban működő német frenológus. – *399*

– *Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier* (Az idegrendszer anatómiája és fiziológiája általában, különös tekintettel az agyra), I–IV. köt., Párizs 1810–20. – *399* (609)

»*Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten*« (A hamburgi pártatlan tudósító állami és tudományos újsága). – *223* (402)

Staats- und Gesellschaftslexikon (Állam- és társadalomtudományi lexikon), német tudósok és államférfiak közreműködésével kiadta Hermann Wagener, I–XXIII. köt., Berlin 1859–67. – *161* (290)

Staatszeitung *lásd* Königlich Preussischer Staatsanzeiger

Staatszeitung *lásd* Die Tägliche Illinois Staatszeitung

STAHR, Adolf Wilhelm Theodor (1805–1876) – német regényíró, filológus, irodalom- és műtörténész. – *472* (106 719)

STANBURY – londoni nyomdatulajdonos. – *518*

»*The Standard*« (A Zászló), London. – *141 144 223* (242 246)
– 1862 máj. 5. – *223*

STANDAU, Julius – német tanító; a harmincas és negyvenes években részt vett a németországi demokratikus mozgalmakban, a svájci (bieli) Fegyveres Egylet egyik szervezője; a forradalom leverése után az Egyesült Államokba emigrált. – *82*

STANTON, Edwin McMasters (1814–1869) – amerikai jogász és politikus, a republikánus párt balszárnyához tartozott; 1860–62 igazságügyminiszter, 1862–68 hadügyminiszter, 1869-től a Legfelsőbb Bíróság tagja. – *235–236 245*

Star *lásd* The Morning Star

STECHAN, Gottlieb Ludwig (szül. kb. 1814) – hannoveri asztalos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozott, 1851 decemberében Marx és Engels híveihez csatlakozott; 1852 januárjától a londoni ún. Stechan-féle munkásegylet elnöke. – *517*

STECHER, G. K. – badeni iskolaigazgató, a forradalom leverése után emigráns; litográfiával foglalkozott. – *505*

STEFFEN, Wilhelm – volt porosz katonatiszt, a kölni kommunista-perben mentőtanú; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált; az ötvenes években Marx és Engels köréhez tartozott. – *238 276 483*

STEIN, Julius (1813–1889) – német tanár és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; 1849-ben a második kamarában képviselő (szélsőbal); 1862-től a „Breslauer Zeitung" főszerkesztője. – *158*

STEIN, Maximilian, Baron (Ferhát pasa) (1811–1860) – osztrák katonatiszt; 1848–49 vezérkari főnök a magyar forradalmi hadseregben, majd Törökországba emigrált; harcolt Cserkeszföldön. – *356 451*

STEINTHAL – egy manchesteri kereskedőcég tulajdonosa; Georg Weerth 1852–56 alkalmazásában állott. – *400 629*

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – porosz rendőrtanácsos, 1850–60 a porosz politikai rendőrség főnöke; a kolni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja, a porosz-francia háborúban a katonai rendőrség és a kémiroda főnöke. – *16 21 93 133 138 140 160 431 437 453–455 462 473 511–512 515–521 538* (43)

STIERLIN – német újságíró, liberális; a munsteri Demokrata Szovetség tagja, a „Neue Rheinische Zeitung" tudósítója – *162*

›*Stimme des Volkes*« (A Nép Hangja), Chicago – *82 493 496 498* (164 759)

»*Stimmen der Zeit*« (A Kor Hangjai), Gotha, majd Weimar–Lipcse–Heidelberg–Becs – *100 102 105–106 186 189* (190)

STOFFREGEN, Ludwig (szül. 1815) – az 1848–49-es magyar szabadságharc résztvevője, 1850-tol angliai emigrans – *486 492*

STONE, Charles Pomeroy (1824–1887) – amerikai tábornok, 1861-ben az eszaki csapatok parancsnoka Virginiában, a Balls Bluff-i vereség miatt hazaarulásért elítéltek, 1862-ben szabadon bocsátották, 1870-tol egyiptomi szolgálatban állt – *208*

Stonewall *lasd* Jackson, Thomas Jonathan

STÖSSEL – a manchesteri Schiller Intezet konyvtárosa – *570*

»*Strassburger Korrespondent*« (Strassburgi Tudósító). – *46 48 133* (109)

Strassburger Zeitung *lasd* Strassburger Korrespondent

STROHN, Wilhelm – a Kommunistak Szovetsegenek tagja, Marx es Engels baratja, bradfordi emigráns – *35 229 395 631*

STUCKER – porosz udvari tanácsos. – *250*

SULLA, Lucius Cornelius (i. e. 138–78) – római államférfi és hadvezér, 82–79 diktátor – *154*

SUMNER, Edwin Vose (1797–1863) – amerikai tábornok, az északiak oldalán reszt vett a polgárháborúban, 1862-ben két hadtest parancsnoka a fredericksburgi csatában. – *294*

SUMNER, John Bird (1780–1862) – anglikán pap, 1848–62 canterburyi érsek. – *325*

»*Suddeutsche Zeitung*« (Délnémet Újság), Munchen. – *120* (213)

SÜSS-OPPENHEIMER, Joseph (Jud Suss) (1698–1738) – német pénzember, a XVIII. század harmincas éveiben a wurttembergi herceg pénzugyi és államtanácsosa, gazdasági uzelmei tették híressé. – *385* (593)

SZAZONOV, Nyikolaj Ivanovics (1815–1862) – orosz publicista, liberális, a negyvenes évek elején emigrált, kulfoldon kulonbozo folyoiratok es lapok munkatarsa volt. – *304 528* (787)

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belugyminisztere, 1849-ben miniszterelnok és belugyminiszter; a szabadságharc leverése után emigrált, Angliában kapcsolatba kerult Marxszal, 1851-ben in contumaciam halálra iteltek, 1865-ben gyogyithatatlan elmebaja miatt kapott engedellyel hazatert, elesen bírálta Kossuth magatartását az emigrációban. – *49–50 52 107 114 122–123 417 420 423 486 492 502 525 533 546–548* (114 640 766 786 799 801)

– *La Question hongroise (1848–1860)* (A magyar kérdés (1848–1860)), Párizs 1860 – *29 49 122 420 486 492 525* (114 219 633 640 786 799)

– *Hungary, from 1848 to 1860* (Magyarorszag 1848-tol 1860-ig), London 1860. – *417* (633)

Szep Vilmos *lasd* Vilmos, I.

SZOKRATÉSZ (i. e. kb. 469–399) – gorog idealista filozofus – *598*

T

TAVERNIER, Graf – porosz tuzértiszt. – *156*

TAYLOR, Tom (1817–1880) – angol drámaíró es publicista; az otvenes években a „The Manchester Guardian" és a „Punch" munkatársa, 1874–80 az utóbbi szerkesztője. – *316* (250 551)

»*Die Tagliche Deutsche Zeitung*« (A Napi Német Újság), New Orleans. – *42 152* (100 261)

»*Die Tägliche Illinois Staatszeitung*« (Az Illinoisi Állami Napi Újság). – *496* (762)

Technisches Worterbuch etc. (Műszaki lexikon stb.), szerk. Karl Karmarsch és Friedrich Heeren, I. kot., Prága 1843–44. – *308*

TECHOW, Gustav Adolf (1813–1893) – volt porosz katonatiszt, kispolgári demokrata; 1848-ban részt vett a berlini forradalmi eseményekben, 1849-ben a pfalzi forradalmi hadsereg vezérkari főnoke; Svájcba emigrált, majd 1852-ben Ausztráliában telepedett le. – *13 21 49 98 118 434 440 477–479 530 647* (56 207)

Telegraph *lásd* The Daily Telegraph

Tellering *lásd* Muller-Tellering, Eduard von

»*Le Temps*« (Az Idő), Párizs. – *224* (403)

TERENTIANUS Maurus (II–III. sz.) – római grammatikus, főleg verstannal foglalkozott. – *18* (51)
– *Carmen heroicum* (Hősi ének). – *18* (51)

TERENTIUS Afer, Publius (i. e. kb. 185–159) – római vígjátekíró. – *130* (228)
– *Andria* (Az androszi lány). – *130 225 470* (228)
– *Heautontimorumenos* (Az onkínzó). – *439* (670)

THIMM, Franz – manchesteri konyvkereskedő. – *147*

THOMPSON, Jacob (1810–1885) – amerikai politikus, demokrata; 1839–51 a kongresszus tagja, 1857–61 Buchanan kormányának belügyminisztere. – *179*

THUDICHUM Friedrich Wolfgang Karl von (1831–1913) – német jogtörténész, 1862-től tubingai egyetemi tanár. – *361*

THUKÜDIDÉSZ (i. e. kb. 471–kb. 400) – athéni történetíro. – *580*
– *Συγγραφὴ περὶ τοῦ πολέμου τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων* (A peleponnészosziak és athéniek háborújának leírása). – *580*

»*Thusnelda. Teutonisch-satyrisch-humoristisches Klatschblatt*« (Thusnelda. Teuton szatirikus, humoros pletykalap), London. – *185* (338)

TIETZ, Friedrich Wilhelm (szul. kb. 1823) – német szabó, a Kommunisták Szovetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *518*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *7 10 121 139–141 144 199 225 234 295–296 311 322 353 361 368 381 387 504 516 636* (18 214 242 401 467 805)
– 1860 jan. 26. – *7* (18)
– 1860 jan. 28. – *10*
– 1860 febr. 3. – *23* (61)
– 1860 szept. 24. – *100* (188)
– 1860 okt. 1. – *98*
– 1861 szept. 27. – *186*
– 1862 máj. 27. – *232* (413)
– 1863 febr. 19. – *320*

– 1863 márc. 24. – *323*
– 1863 dec. 4. – *361*
– 1864 máj. 25. – *381* (580)
– 1864 máj. 26. – *381* (580)
– 1864 jún. 7. – *390*

Tóby *lásd* Meyen, Eduard

TOUCEY, Isaac (1792–1869) – amerikai jogász és politikus, demokrata, 1848–49 igazságügyminiszter, 1852–57 szenátor, 1857–61 Buchanan kormányának tengerészeti minisztere. – *179*

TRALLE – német kispolgári demokrata, az ötvenes években londoni emigráns. – *174*

Tribune *lásd* The New York Daily Tribune

»*Trier'sche Zeitung*« (Trieri Újság). – *120* (213)

TRÜBNER, Nikolaus (1817–1884) – londoni német könyvkereskedő és bibliográfus. – *117 169*

TSCHARNER, Karl – a „Bund" társszerkesztője. – *60*

Tussy *lásd* Marx, Eleanor

TÜRR István (Ahmed Kjámil bej) (1825–1908) – magyar katonatiszt; 1849-ben Piemontban magyar légiót szervezett, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, harcolt a török és az angol hadsereg oldalán a krími háborúban, ill. a cserkeszek oldalán Oroszország ellen; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke, majd Nápoly kormányzója; 1867-ben a kiegyezés után hazatért; 1876-ban a Panama-csatorna építésének egyik kezdeményezője. – *82 99 187 224 356 593* (163 177 844)

TWESTEN, Karl (1820–1870) – német jogász és politikus; 1861-től a porosz nemzetgyűlés képviselőházának, 1867-től az északnémet Reichstagnak tagja; a haladópárt egyik vezetője, a nemzeti liberális párt egyik megalapítója. – *223*

U

UHLAND, Ludwig (1787–1862) – német romantikus költő és irodalomtörténész; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). – *62 64* (134)

UHLENDORFF – német demokrata, a kölni Munkásegylet tagja. – *471* (716)

ULLOA, Girolamo (1810–1891) – nápolyi tábornok, részt vett az 1833-as és 1848-as itáliai mozgalmakban, majd Franciaországba emigrált; 1859-ben a toszkán önkéntes hadsereg parancsnoka. – *76*

– *Guerre de l'indépendance Italienne en 1848 et 1849* (Itáliai függetlenségi harc 1848-ban és 1849-ben), I–II. köt., Párizs 1859. – *76*

ULMER, Johann – német forradalmár, az ötvenes évek elején emigráns Londonban; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor Marx és Engels híve. – *519*

URE, Andrew (1778–1857) – angol kémikus, vulgáris közgazdász, szabadkereskedő. – *215*
– *The Philosophy of Manufactures: or an Exposition of the Scientific, Moral and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain* (A manufaktúrák filozófiája; vagy a nagybritanniai gyárrendszer tudományos, erkölcsi és kereskedelmi gazdaságosságának kifejtése), London 1835. – *215* (383)

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, politikus és publicista, tory, törökbarát; 1847–52 a parlament tagja, a „The Free Press" alapítója és szerkesztője. – *10 20 24 36 56 78 212 220 313 346 355 361 388–389 413 445–446 476 482 521–524 590 655* (32 33)
– *Mr. Urquhart's Address on Neutrality* (Mr. Urquhart a semlegességről); „The Free Press", 1859 máj. 27. – *56*
– *Mr. Urquhart on the Invasion of England* (Mr. Urquhart Anglia inváziójáról); „The Free Press", 1860 júl. 4. – *78*

V

VARNHAGEN von Ense, Karl August (1785–1858) – német író és irodalomtörténész; a napóleoni háborúkban az osztrák, majd az orosz hadsereg tisztje, 1813–24 porosz diplomata; támogatta az „Ifjú Németország" mozgalmat. – *194 564 595* (755)
– *Tagebücher. Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense* (Naplójegyzetek. Varnhagen von Ense hagyatékából), I–II. köt., Lipcse 1861. – *194 564 595* (355 815)

VAUBAN, Sébastien Le Prêtre (Prestre), marquis de (1633–1707) – francia tábornagy, hadmérnök és közgazdász; a bástyarendszer alkalmazója a várépítésben. – *342*
– *Projet d'une dîme royale* (Egy királyi tized tervezete), 1707. – *342*

VAUCANSON, Jacques de (1709–1782) – francia mechanikus; a szövőgép tökéletesítője. – *309*

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német radikális politikus és publicista; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), később liberális. – *66 432*
– *Pro domo und Pro patria gegen Karl Vogt* (Magánügyben és közügyben Karl Vogt ellen), Hannover 1860. – *66*

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis.* – *11 161 310 337 576* (37 292 478 826)

»*The Vicksburg Whig*« (A Vicksburgi Whig). – *180* (332)

VICO, Giovanni Battista (1668–1744) – olasz történész, jogász és filozófus. – *218 594*
– *Principi di scienza nuova d'intorno alla comune nature delle nazioni* (A nemzetek közös természetéről szóló új tudomány alapelvei) (1725), Nápoly 1859. – *218 594* (390)
– *La science nouvelle* (Az új tudomány), Párizs 1844. – *594*

VIDOCQ, François-Eugène (1775–1857) – francia kalandor; 1827-ig a párizsi rendőrség szolgálatában, 1832-től magándetektív-iroda tulajdonosa Párizsban; neki tulajdonítják a „Mémoires de Vidocq" (Vidocq emlékiratai) c. könyvet. – *138 462*

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg; szárd király 1849–61, olasz király 1861–78. – *95 100 249 544 553* (171 259)

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *43 194 386 390 513–514*

VILMOS dán herceg (1845–1913) – dán trónörökös, IX. Keresztély dán király fia; I. György néven görög király 1863–1913. – *636*

VILMOS, I. (Hódító) (1027–1087) – angol király 1066–1087. – *390 637*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg; királyi helytartó 1857–58; porosz régensherceg 1858–61; porosz király 1861–88; német császár 1871–88. – *61 76 87 93 133 140 150 153 156–157 161 185 190 192 195–196 223 236 277 288 290 368 376 390 523 564 582 584 637* (131 171 234 242 245 350 401 561 574 613 832 833)

VINCKE, Georg Ernst Friedrich, Freiherr von (1811–1875) – bíró, poroszliberális politikus, 1847-től az egyesult porosz Landtag tagja; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés jobboldalának egyik vezére, 1849-ben és 1858–63 a második kamara, 1850–55 a porosz Landtag. 1866-tól a képviselőház, 1867-től az északnémet Reichstag tagja. – *152 156 161–162 177 321 523* (296)

VIRCHOW, Rudolf (1821–1902) – német természettudós és politikus, a sejtpatológia megalapítója; Darwin híve, majd a darwinizmus ellensége; a német haladópárt egyik alapítója, 1871 után a szocializmus ellensége. – *277 358*

VISSERING, Simon (1818–1888) – holland statisztikus és vulgáris kozgazdász, leideni egyetemi tanár. – *619*

– *Handboek van praktische staathuishoudkunde* (A gyakorlati államgazdaságtan kézikonyve), I–III. rész, Amszterdam 1860–62. – *619* (868)

VOGLER, C. G. – brüsszeli kiadó és könyvkereskedő, a Kommunisták Szovetségének tagja; Marx „Misère de la philosophie"-jának kiadója. – *481*

VOGT, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; giesseni egyetemi tanár, 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrált. Genfben egyetemi tanár; III. Napóleon titkos ügynoke. – *9–10 12–13 15–18 20–24 28–30 36 39 47 59–60 62 66–68 70 73 88–89 93 97–100 104–105 111 115 117–119 121 124–126 128 149 152 224 341–342 389 418–420 422 428–429 433–434 437 439 442–470 472 475–480 484–485 490 493–498 506 508 530 538 561 566 611* (5 25 29 31 49 50 60 61 70 106 124 125 148 232 636 638 648 667 669 676 733 748)

– *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas* (Tanulmányok Európa jelen helyzetéhez), Genf–Bern 1859. – *73 93 98 445 470* (147)

– *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül); „Schweizer Handelskurier", 1859 jún. 2. – *21 447–448* (58)

– *Mein Prozess gegen die „Allgemeine Zeitung"* (Perem az „Allgemeine Zeitung" ellen), Genf 1859. – *6 9 11 15 17–19 21–22 25 29 34 36 38 42 67 111 143 418 420 422–423 433 438 440 442–447 449–450 453 458–459 461 469 472 476–480 486 496 538* (15 25 45 47 58 69 70 78 125 635 669 763)

– *Erklarung* (Nyilatkozat), 1859 jún. 16. – *66–67*

– *Ein Blick auf das jetzige Genf* (Pillantás a mai Genfre); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *70* (143)

»*Das Volk*« (A Nép), London. – *10 31–32 125 170 425 431 442 445 449–450 474 485 551* (34 306 667 685)

– 1859. jún. 11. – *449*

»*Volkszeitung*« (Népújság), Berlin. – *9 26 29 36 90 120 142 153 418 432–433 490 523 549* (27 31 67 90 213 802)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, deista filozófus, felvilágosító. – *154* (221)

– *Candide.* – *43* (102 221)

»*The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire*« (A lancashire-i és cheshire-i önkéntesek lapja), Manchester. – *100 150 152* (187 206 384)

Vossische Zeitung *lásd* Koniglich priviligierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen

VÖGELE, August – londoni német emigráns; 1859-ben szedő Hollinger nyomdájában. – *31–38 425 428 435 442–447 466* (86 648 680)

W

WAGENER, Hermann (1815–1889) – német publicista és politikus; a porosz konzervatív párt egyik alapítója, az „államszocializmus" híve; 1848–54 a „Neue Preussische Zeitung" főszerkesztője. – *161–162 357* (290 553)

WALDECK, Benedikt Franz Leo (1802–1870) – német jogász, polgári demokrata politikus; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke és a baloldal egyik vezetője, 1849-ben a második kamara, 1860-tól a porosz képviselőház, 1867–69 az északnémet Reichstag tagja (haladópárti). – *162*

WALDERSEE, Friedrich Gustav, Graf von (1795–1864) – porosz tábornok és katonai író; 1854–48 hadügyminiszter. – *96*

– *Die Methode zur kriegsgemässen Ausbildung der Infanterie etc.* (A gyalogság hadikiképzésének módszere stb.), Berlin 1848; II. kiad. Berlin 1860. – *96*

WALESRODE, Ludwig Reinhold (1810–1889) – német publicista, polgári radikális; 1860–61 a „Demokratische Studien" kiadója. – *44 88 144 553* (106)

– (Névtelenül:) *Eine politische Totenschau. Zur Geschichte der staatsrettenden Anarchie in Preussen* (Politikai halottszemle. A poroszországi állammentő anarchia történetéhez), Kiel 1859. – *553*

– *Über vaterländische Gesinnungsleiden* (A hazafias érzület szenvedéseiről); „Demokratische Studien", Hamburg 1860. – *88*

WALLACE, Lewis (1827–1905) – amerikai tábornok és író; az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban, 1862–64 hadosztályparancsnok Tennessee államban; 1878–81 New Mexico territórium kormányzója, 1881–85 konstantinápolyi követ. – *222*

WATTEAU, Louis (Denonville) (szül. 1824) – francia orvos és publicista, részt vett a negyvenes és ötvenes évek francia forradalmi mozgalmaiban, majd emigráns Belgiumban; Blanqui barátja. – *170 587 589* (308 835)

WATTS, John (1818–1887) – angol publicista, utópikus szocialista, Owen követője; egy néptakarékpénztár alapítója. Később polgári liberális. – *301 303 305*

WEBER – német jogász, igazságügyi tanácsos; 1860-ban Marx ügyvédje a berlini „Nationalzeitung" elleni perben. – *36 38 40 42 44 47 68 72 79 81 83–84 102 103 111 427 435 441 459 468 473 491 493 501 504 506 508 529 532 538 546* (56 62 69 70 78 80 93 94 125 141 192 635 648 650 661 662 721 790 793)

WEBER, Josef Valentin (1814–1895) – német órás, 1848-ban részt vett a badeni forradalmi mozgalomban; Svájcba, majd Londonba emigrált, a londoni Munkás Művelődési Egylet tagja. – *169 172 174 373 458 590 614* (837 839)

WEERTH, Georg Ludwig (1821–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels barátja. – *312* (139 890)

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó, az első német munkásíró; az utópikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. – *470*

WERMUTH – hannoveri rendőrfőkapitány, a kölni kommunista-perben a vád egyik tanúja. – *517*

WERNER, Minna – Kinkel második felsége. – *152*

»*Weserzeitung*« (Weseri Újság), Bréma. – *420 430* (641 654)

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1867) – reakciós porosz politikus, 1850–58 belügyminiszter; Jenny Marx féltestvére. – *457 466 475 615*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt; a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; részt vett az 1848-as forradalomban, 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, részt vett az amerikai polgárháborúban, az északiak egyik ezredese, a marxizmus első propagátora az Egyesült Államokban. – *42 44 74 82 84 238 430 470 479–480 493–494 496 498–499 510* (164 515 653 698 705 714 724 731 758 759)

–, A. JACOBI és A. CLUSS: *Erklärung* (Nyilatkozat); „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 nov. 25. – *470 479–480* (714)

WHITWORTH, Sir Joseph (1803–1887) – angol mérnök és haditechnikai feltaláló; manchesteri hadiipari szerszámgyáros. – *535* (347)

WIEHE, Johann Friedrich – londoni német emigráns; 1859-ben szedő Hollinger nyomdájában. – *26 29 31–35 37 39 424–426 428 435 442–445 466–467 484 539* (644)

WIGAND, Otto (1795–1870) – lipcsei kiadó és könyvkereskedő; radikális írók műveinek kiadója. – *97* (182)

WILLIAMS – londoni könyvkereskedő. – *617* (867)

WILLICH, August (1810–1878) – volt porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1849-ben egy szabadcsapat parancsnoka a badeni-pfalzi felkelésben; a Kommunisták Szövetsége ketteszakadásakor Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – *13 49 100 151 172 276 452–454 459–460 470–472 477–479 499 516 519* (3 4 687 692 714 776)

– *Doktor Karl Marx und seine Enthüllungen* (Doktor Karl Marx és leleplezései); „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung", 1853 okt. 28. és nov. 4. – *470 478* (714)

WILLIS, Robert (1800–1875) – angol mechanikus, technológus és régész; 1854–67 előadásokat tartott munkások részére. – *308*

WILSON, James (1805–1860) – angol politikus és közgazdász, szabadkereskedő; az „Economist" alapítója és szerkesztője; 1853–58 kincstári államtitkár, 1859–60 az indiai brit főkormányhatóság pénzügyminisztere. – *66*

WINTER – 1861-ben berlini rendőrfőkapitány. – *177 583*

WISS, K. – német orvos és újságíró, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az ötvenes évek elején Amerikába emigrált; Kinkel korához tartozott. – *470* (677 712 715)

– *Die elementaren Richtungen der Zeit* (A kor alapvető irányzatai), „Republik der Arbeiter", 1854 márc. 18., 25., ápr. 1., 8., 15., 22., 29., máj. 6., 13., 20., 27. és jún. 10. – *470*

Wochenblatt des Nationalvereins *lásd* Wochenschrift des Nationalvereins

Wochenschau des Nationalvereins *lásd* Wochenschrift des Nationalvereins

»*Wochenschrift des Nationalvereins*« (A Nemzeti Egylet havi folyóirata), Koburg. – *120 133 149* (213)

– 1860 dec. 28. – *120 133 149*

WOLF, Friedrich August (1759–1824) – német régész és filológus. – *594*

– *Prolegomena ad Homerum etc.* (Bevezetés Homéroszhoz stb.), I. kot., Halle 1795. – *594* (846)

WOLFERS, Franz Anton von (szül. 1813) – belga származású német újságíró, 1847–49 a „Kölnische Zeitung" munkatársa, később III. Napóleon ügynöke. – *133*

WOLFF, Bernhard (1811–1879) – német újságíró; 1848-tól a berlini „Nationalzeitung" tulajdonosa; 1849-ben Berlinben megalapította az első németországi hírügynökséget. – *43 160–161*

WOLFF (Wolf, Ferdinand) (a „vörös Wolff", a „Vörös") (1812–1895) – német újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx oldalán állt; később visszavonult a politikától. – *66 304 352 490 651* (139 755)

WOLFF (Wolf), Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, Marx és Engels barátja, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; az 1848-as forradalom alatt a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *8 11 15 17–18 22 24 45 53 72 80 99 108 110 112 115 118 121 130 157–159 165 170–172 174 176–177 184 187 210 216 219 224 231 234 238 240 242–243 251–252 262 277 281 293 304 311 330 335 338 354 356 360 366 368 370–371 374–375 377–381 384 387 389 391 393 395 400 403 449 469 511 540–541 592 598 607 625–626 629–630 652 659* (42 139 590 601 603 608 724 861 878 881 894)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Reform", 1860 febr. 11.; „Allgemeine Zeitung", 1860 febr. 13., Melléklet és „Volkszeitung", 1860 febr. 14. – *23–24 433* (67 660)

WOOD – manchesteri ügyvéd. – *387*

WRANGEL, Friedrich Heinrich Ernst, (1864-től) Graf von (1784–1877) – porosz tábornok, 1856-tól vezértábornagy; 1848 novemberében részt vett a berlini ellenforradalmi államcsínyben, az 1864-es Dánia elleni háború kezdetén a porosz–osztrák hadsereg főparancsnoka. – *368*

WYKE, Sir Charles Lennox (1815–1897) – angol diplomata; 1861–62 mexikói követ, 1862–63 különmegbízott Mexikóban. – *213–214*

WYSE, Sire Thomas (1791–1862) – angol diplomata és politikus, liberális; 1839–41 kincstárnok, 1849–62 athéni követ; a húszas években Lucien Bonaparte veje. – *316*

Z

ZABEL, Friedrich (1802–1873) – német publicista, liberális; 1848–75 a berlini „Nationalzeitung" szerkesztője. – *30 47 111 144 160–161 431 459 494 545 554*

ZAMACONA, Manuel – mexikói újságíró és politikus, 1861-ben külügyminiszter. – *214*

ZAMOYSKI, Władysław, gróf (1803–1868) – lengyel mágnás, részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, a felkelés bukása után Párizsban a konzervatív monarchista lengyel emigráció egyik vezetője; a krími háború idején lengyel légiót próbált szervezni Oroszország ellen. – *346 355*

ZANG, August (1807–1888) – osztrák publicista, polgári liberális; a bécsi „Die Presse" alapítója és kiadója, az alsó-ausztriai Landtag tagja. – *188*

ZEDLITZ-NEUKIRCH, Konstantin, Freiherr von (1813–1889) – 1861-ig berlini rendőrfőkapitány. – *156 177 564 575 582–583*

»*Zeitung für Norddeutschland*« (Észak-Németországi Újság), Hannover. – *120 224 550* (213)

ZELL – trieri közjegyző. – *616*

Die Zentralbehörde an den Bund (A Központi Vezetőség a Szövetséghez), Köln 1850 dec. 1.; „Dresdner Journal und Anzeiger", 1851 jún. 22. és „Kölnische Zeitung", 1851 jún. 24. – *22 24* (66)

ZERFFI Gusztáv (Hirsch) (szül. kb. 1820) – magyar újságíró; részt vett az 1848–49-es magyar forradalomban, 1849-ben Belgrádban francia szolgálatba állt; 1852-től párizsi, 1853 elejétől londoni emigráns; az ötvenes évek elején kapcsolatban állt Marxszal, később Kinkel híve, a Nemzeti Egylet londoni csoportjának tagja. – *169 173 181–182 185* (334)

ZERNIN, Eduard – német publicista és könyvkereskedő, az „Allgemeine Militärzeitung" kiadója. – *28*

ZIMMERMANN, Ernst Wilhelm Eduard – német politikus, spandaui városi bírósági elnök, a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); a forradalom leverése után angliai emigráns. – *36 82 86 125–126 129 191 552 561*

ZINN – német nyomdász, londoni emigráns, szedő a Hirschfeld-nyomdában; 1858-ban megalapította a londoni Német Férfiak Egyletét. – *4 102*

ŽIŽKA, Jan (kb. 1360–1424) – cseh huszita vezér. – *129* (226)

Zürcher Neue Zeitung *lásd* Neue Zürcher Zeitung

Tartalom

Előszó a harmincadik kötethez V

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1860 január–1864 szeptember

1860

1. Marx Engelshez. Január 11. után. 3
2. Marx Engelshez. Január 25. 6
3. Engels Marxhoz. Január 26. 7
4. Marx Engelshez. Január 28. 9
5. Engels Marxhoz. Január 31. 12
6. Marx Engelshez. Január 31. 15
7. Engels Marxhoz. Február 1. 17
8. Engels Marxhoz. Február 2. 18
9. Marx Engelshez. Február 3. 20
10. Engels Marxhoz. Február 4. 22
11. Marx Engelshez. Február 4. 24
12. Engels Marxhoz. Február 7. 25
13. Marx Engelshez. Február 7. 26
14. Marx Engelshez. Február 9. 28
15. Engels Marxhoz. Február 9. 34

16. Engels Marxhoz. Február 12. 35
17. Marx Engelshez. Február 13. 36
18. Marx Engelshez. Február 14. 38
19. Marx Engelshez. Február 15. 39
20. Engels Marxhoz. Április 8. 40
21. Marx Engelshez. Április 9. 42
22. Marx Engelshez. Április 12. 43
23. Marx Engelshez. Április 16. 44
24. Marx Engelshez. Április 17. 46
25. Marx Engelshez. Április 24. 47
26. Marx Engelshez. Május 7. 49
27. Engels Marxhoz. Május 7. 50
28. Marx Engelshez. Május 8. 52
29. Engels Marxhoz. Május 10. 53
30. Engels Marxhoz. Május 11. 54
31. Marx Engelshez. Május 28. 55
32. Engels Marxhoz. Május 31. 56
33. Marx Engelshez. Június 2. 58
34. Marx Engelshez. Június 14. 59
35. Marx Engelshez. Június 16. 60
36. Engels Marxhoz. Június 20. 62
37. Engels Marxhoz. Június 25. körül. 65
38. Marx Engelshez. Június 25. 66
39. Marx Engelshez. Június 26. 68
40. Engels Marxhoz. Június 26. 69
41. Engels Marxhoz. Június 27. 70
42. Marx Engelshez. Június 28. 71

43. Engels Marxhoz. Június 28. 72
44. Marx Engelshez. Július 9. 73
45. Marx Engelshez. Július 17. 74
46. Marx Engelshez. Július 21. 75
47. Engels Marxhoz. Július 23. 76
48. Marx Engelshez. Július 25. 78
49. Marx Engelshez. Július 29. 79
50. Engels Marxhoz. Augusztus 1. 80
51. Marx Engelshez. Augusztus 4. 81
52. Marx Engelshez. Augusztus 27. 82
53. Marx Engelshez. Augusztus 29. 83
54. Marx Engelshez. Szeptember 1. 84
55. Marx Engelshez. Szeptember eleje. 85
56. Marx Engelshez. Szeptember 13. 86
57. Marx Engelshez. Szeptember 15. 87
58. Engels Marxhoz. Szeptember 15. 89
59. Marx Engelshez. Szeptember 20. 91
60. Marx Engelshez. Szeptember 25. 92
61. Engels Marxhoz. Október 1. 94
62. Marx Engelshez. Október 2. 97
63. Engels Marxhoz. Október 5. 99
64. Marx Engelshez. Október 11. 101
65. Marx Engelshez. Október 25. 102
66. Marx Engelshez. November 5. 103
67. Marx Engelshez. November 13. 104
68. Marx Engelshez. November 14. 106
69. Marx Engelshez. November 21. 107

70. Marx Engelshez. November 23. 108
71. Marx Engelshez. November 26. 110
72. Marx Engelshez. November 28. 112
73. Engels Marxhoz. December 3. 114
74. Engels Marxhoz. December 5. 115
75. Marx Engelshez. December 5. 116
76. Marx Engelshez. December 6. 118
77. Marx Engelshez. December 12. 120
78. Engels Marxhoz. December 18. 122
79. Marx Engelshez. December 18. 123
80. Engels Marxhoz. December 19. 124
81. Marx Engelshez. December 19. 125
82. Marx Engelshez. December 23. 127
83. Marx Engelshez. December 26. 128
84. Marx Engelshez. December 27. 131

1861

85. Marx Engelshez. Január 3. 132
86. Engels Marxhoz. Január 7. 133
87. Marx Engelshez. Január 8. 135
88. Marx Engelshez. Január 10. 137
89. Marx Engelshez. Január 18. 139
90. Marx Engelshez. Január 22. 141
91. Marx Engelshez. Január 29. 143
92. Marx Engelshez. Január 31. 145
93. Engels Marxhoz. Január 31. 146
94. Marx Engelshez. Február 2. 147

95. Engels Marxhoz. Február 4. 148
96. Engels Marxhoz. Február 6. 149
97. Marx Engelshez. Február 14. 151
98. Marx Engelshez. Február 27. 153
99. Marx Engelshez. Május 7. 155
100. Marx Engelshez. Május 10. 159
101. Marx Engelshez. Május 16. 163
102. Marx Engelshez. Június 10. 164
103. Engels Marxhoz. Június 12. 166
104. Marx Engelshez. Június [1] 9. 169
105. Marx Engelshez. Július 1. 172
106. Engels Marxhoz. Július 3. 175
107. Marx Engelshez. Július 5. 177
108. Marx Engelshez. Július 12. 181
109. Marx Engelshez. Július 20. 183
110. Marx Engelshez. Augusztus 3. 185
111. Marx Engelshez. Szeptember 28. 186
112. Marx Engelshez. Október 30. 188
113. Marx Engelshez. November 6. 190
114. Marx Engelshez. November 18. 191
115. Marx Engelshez. November 20. 193
116. Engels Marxhoz. November 27. 194
117. Engels Marxhoz. December 2. 195
118. Marx Engelshez. December 5. 197
119. Marx Engelshez. December 9. 198
120. Marx Engelshez. December 13. 200
121. Marx Engelshez. December 19. 201
122. Marx Engelshez. December 27. 204

1862

123. Marx Engelshez. Február 25. 205
124. Engels Marxhoz. Február 28. 207
125. Marx Engelshez. Március 3. 208
126. Engels Marxhoz. Március 5. 210
127. Marx Engelshez. Március 6. 212
128. Engels Marxhoz. Március 8. 216
129. Marx Engelshez. Március 15. 217
130. Marx Engelshez. Április 28. 218
131. Engels Marxhoz. Május 5. 221
132. Marx Engelshez. Május 6. 224
133. Engels Marxhoz. Május 12. 226
134. Engels Marxhoz. Május 18. 227
135. Marx Engelshez. Május 19. 228
136. Engels Marxhoz. Május 23. 229
137. Marx Engelshez. Május 27. 232
138. Engels Marxhoz. Május 29. 234
139. Engels Marxhoz. Június 4. 235
140. Marx Engelshez. Június 6. 238
141. Marx Engelshez. Június 18. 239
142. Engels Marxhoz. Július 3. 241
143. Marx Engelshez. Július 5. 242
144. Marx Engelshez. Július 11. 243
145. Marx Engelshez. Július 21. 244
146. Engels Marxhoz. Július 30. 245
147. Marx Engelshez. Július 30. 248
148. Engels Marxhoz. Július 31. 251

149. Engels Marxhoz. Augusztus 1. 252
150. Marx Engelshez. Augusztus 2. 254
151. Marx Engelshez. Augusztus 7. 259
152. Engels Marxhoz. Augusztus 8. 261
153. Marx Engelshez. Augusztus 9. 263
154. Engels Marxhoz. Augusztus 12. előtt. 265
155. Engels Marxhoz. Augusztus 13. 266
156. Marx Engelshez. Augusztus 14. 267
157. Marx Engelshez. Augusztus 20. 268
158. Engels Marxhoz. Augusztus 21. 271
159. Engels Marxhoz. Szeptember eleje. 272
160. Engels Marxhoz. Szeptember 9. 273
161. Marx Engelshez. Szeptember 10. 275
162. Engels Marxhoz. Október 16. 277
163. Marx Engelshez. Október 29. 279
164. Marx Engelshez. November 4. 282
165. Engels Marxhoz. November 5. 283
166. Marx Engelshez. November 9. 285
167. Marx Engelshez. November 14. 286
168. Engels Marxhoz. November 15. 287
169. Marx Engelshez. November 17. 289
170. Marx Engelshez. November 20. 291
171. Marx Engelshez. December 24. 292
172. Engels Marxhoz. December 26. 293
173. Engels Marxhoz. December 30. 294

1863

174. Marx Engelshez. Január 2. 295
175. Engels Marxhoz. Január 7. 298
176. Marx Engelshez. Január 8. 299
177. Engels Marxhoz. Január 13. 301
178. Marx Engelshez. Január 24. 303
179. Engels Marxhoz. Január 26. 305
180. Marx Engelshez. Január 28. 307
181. Marx Engelshez. Február 13. 312
182. Marx Engelshez. Február 17. 314
183. Engels Marxhoz. Február 17. 315
184. Engels Marxhoz. Február 19. 317
185. Marx Engelshez. Február 20. 318
186. Engels Marxhoz. Február 21. 319
187. Marx Engelshez. Február 21. 320
188. Marx Engelshez. Március 24. 321
189. Engels Marxhoz. Április 8. 324
190. Marx Engelshez. Április 9. 326
191. Marx Engelshez. Április 18. 329
192. Engels Marxhoz. Április 21. 330
193. Engels Marxhoz. Május 20. 332
194. Marx Engelshez. Május 29. 336
195. Marx Engelshez. Június 10. 339
196. Engels Marxhoz. Június 11. 340
197. Marx Engelshez. Június 12. 342
198. Marx Engelshez. Június 22. 344
199. Engels Marxhoz. Június 24. 345

200. Marx Engelshez. Július 6. 346
201. Marx Engelshez. Augusztus 15. 352
202. Marx Engelshez. Szeptember 12. 355
203. Engels Marxhoz. November 24. 357
204. Marx Engelshez. December 2. 359
205. Engels Marxhoz. December 3. 360
206. Marx Engelshez. December 4. 361
207. Marx Engelshez. December 22. 363
208. Marx Engelshez. December 27. 365

1864

209. Engels Marxhoz. Január 3. 367
210. Marx Engelshez. Január 20. 369
211. Marx Engelshez. Február 25. 371
212. Marx Engelshez. Március 11. 372
213. Marx Engelshez. Április 19. 373
214. Engels Marxhoz. Április 29. 375
215. Engels Marxhoz. Május 1. 377
216. Engels Marxhoz. Május 2. 378
217. Engels Marxhoz. Május 2. 379
218. Marx Engelshez. Május 23. 380
219. Marx Engelshez. Május 26. 381
220. Engels Marxhoz. Május 30. 382
221. Marx Engelshez. Június 3. 384
222. Engels Marxhoz. Június 3. 387
223. Marx Engelshez. Június 7. 389
224. Engels Marxhoz. Június 9. 391

225. Marx Engelshez. Június 16. 395
226. Marx Engelshez. Július 1. 397
227. Marx Engelshez. Július 4. 398
228. Engels Marxhoz. Július 5. 400
229. Marx Engelshez. Július 25. 401
230. Marx Engelshez. Augusztus 31. 403
231. Engels Marxhoz. Szeptember 2. 405
232. Marx Engelshez. Szeptember 2. 407
233. Engels Marxhoz. Szeptember 4. 409
234. Marx Engelshez. Szeptember 7. 412

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1860 január–1864 szeptember

1860

1. Marx Szemere Bertalanhoz. Január 12. 417
2. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Január 30. 418
3. Marx Szemere Bertalanhoz. Január 31. 420
4. Marx Joachim Lelewelhez. Február 3. 422
5. Marx Franz Dunckerhoz. Február 6. 423
6. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Február 8. 424
7. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Február 13. 427
8. Engels Franz Dunckerhoz. Február 20. 432
9. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Február 20. 433
10. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Február 21. 435
11. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Február 23. 437
12. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 23. 440

13. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Február 24. 441
14. Marx Wilhelm Liebknechthez. Február 27. 458
15. Marx Karl Schapperhoz. Február 27. 459
16. Marx Muzembinihoz. Február 27. 461
17. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Február 29. 462
18. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Március 3. 469
19. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Március 3. 473
20. Marx Charles Dobson Collethoz. Március 7. 484
21. Marx Szemere Bertalanhoz. Március 13. 486
22. Marx Lucien-Léopold Jottrandhoz. Március 13. 487
23. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Március 15. 489
24. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Március 27. 491
25. Marx Szemere Bertalanhoz. Április 4. 492
26. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Április 9. 493
27. Marx Georg Lommelhoz. Április 9. 495
28. Marx Johann Philipp Beckerhez. Április 9. 498
29. Engels Emil Engelshez. Április 11. 500
30. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Április 13. 501
31. Marx Perczel Mórhoz. Április 16. 502
32. Engels Gottfried Ermenhez. Április 19. 503
33. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Április 21. 504
34. Marx Georg Rheinländerhez. Április 24. 505
35. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Április 24. 506
36. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Április 24. 508
37. Engels Emil Engelshez. Április 25. 509
38. Marx Eduard Fischelhez. Május 8. 510
39. Marx Karl Siebelhez. Május 15. 511

40. Marx Eduard Fischelhez. Június 1. 513
41. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Június 2. 515
42. Marx Szemere Bertalanhoz. Június 2. 525
43. Marx Johann Philipp Beckerhez. Június 23. 527
44. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Augusztus 2. 529
45. Engels Jenny Marxhoz. Augusztus 15. 530
46. Marx Weber igazságügyi tanácsoshoz. Augusztus 20. 532
47. Marx Szemere Bertalanhoz. Augusztus 21. 533
48. Engels az „Allgemeine Militärzeitung" szerkesztőségéhez. Augusztus 24. 535
49. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Szeptember 7. 537
50. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Szeptember 15. 540
51. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Szeptember 15. 543
52. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Október 2. 544
53. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Október 23. 545
54. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 5. 546
55. Marx Szemere Bertalanhoz. November 21. 547
56. Marx Szemere Bertalanhoz. November 22. 548
57. Marx Franz Dunckerhoz. November 24. 549

1861

58. Marx Karl Siebelhez. Január 3. 550
59. Marx Karl Siebelhez. Január 3. 551
60. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Január 16. 552
61. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Január 28. 554
62. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Február 7. 555
63. Engels Elise Engelshez. Február 13. 556
64. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 15. 558

65. Engels Elise Engelshez. Február 27. 559
66. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Március 7. 561
67. Marx Antoinette Philipshez. Március 24. 563
68. Marx Karl Siebelhez. Március 28. 566
69. Marx Karl Siebelhez. Április 2. 567
70. Marx Antoinette Philipshez. Április 13. 568
71. Engels a Schiller Intézet Igazgatóságához. Május 3. 570
72. Marx Lion Philipshez. Május 6. 573
73. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Május 8. 576
74. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Május 29. 579
75. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Június 11. 581
76. Marx Antoinette Philipshez. Július 17. 582
77. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Július 22. 585
78. Marx Antoinette Philipshez. Szeptember 24. 588
79. Marx Louis Watteau-hoz. November 10. 589

1862

80. Marx Josef Valentin Weberhez. Január 15. 590
81. Marx Johann Philipp Beckerhez. Február 26. 591
82. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Április 28. 593
83. Engels Karl Siebelhez. Június 4. 596
84. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Június 16. 598
85. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Július 23. 601
86. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Augusztus 13. 602
87. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Augusztus 14. 603
88. Marx Wilhelm Schwarzhoz, a Világkiállítás elnökéhez. Augusztus 19. 604
89. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Augusztus 20. 605

90. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Augusztus 21. 606
91. Marx Wilhelm Wolffhoz. Október 4. 607
92. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 7. 608
93. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. December 15. 610
94. Marx Ludwig Kugelmannhoz. December 28. 611

1863

95. Marx Josef Valentin Weberhez. Április 22. 614
96. Marx Jenny Marxhoz. December 15. 615
97. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. December 23. 617

1864

98. Marx Lion Philipshez. Február 20. 618
99. Marx Lion Philipshez. Március 29. 621
100. Marx Lion Philipshez. Április 14. 623
101. Marx Jenny Marxhoz. Május 9. 625
102. Marx Jenny Marxhoz. Május 10. 626
103. Marx Jenny Marxhoz. Május 13. 629
104. Marx leányához, Jennyhez. Május 17. 631
105. Engels Hermann Engelshez. Május 24. 633
106. Marx Lion Philipshez. Június 25. 635
107. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. Július 12. 638
108. Marx Lion Philipshez. Augusztus 17. 639
109. Marx Jenny Marxhoz. Szeptember 2. 641
110. Marx Sophie von Hatzfeldhez. Szeptember 12. 643

Mellékletek

1. Jenny Marx Engelshez. 1860 augusztus 14. 647
2. Jenny Marx Engelshez. 1860 október 5. után. 648
3. Jenny Marx Engelshez. 1861 március 16. előtt. 649
4. Jenny Marx Engelshez. 1861 március vége. 650
5. Jenny Marx Engelshez. 1861 április eleje. 651
6. Marx meghatalmazása Ferdinand Lassalle-nak porosz állampolgársága visszaállítása ügyében. 1861 április 12. 654
7. Jenny Marx Engelshez. 1863 november eleje. 655
8. Jenny Marx Engelshez. 1863 november 24. 656
9. Jenny Marx Wilhelm Liebknechthez. 1863 november 24. 657
10. Jenny Marx Karl Friedrich Moritz Elsnerhez. 1864 június közepe. 659

Függelék

Jegyzetek 663
Mutató 739

Képmellékletek

Karl Marx (London, 1861) 160/16
Engels levele Marxhoz, 1863 május 20. (Első oldal) 333
Marx Engelshez írott 1863 július 6-i levelének melléklete 349
Marx életrajzi adatai Wilhelm Wolffról (1864 június) 393
Friedrich Engels (Manchester, 1864) 400/401
Marx útlevele (a kiállítás kelte 1861 április 11.) 560/561
Marx 1864 május 9-i levele Jenny Marxhoz 627

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

73/2763. Franklin-nyomda Budapest. VIII., Szentkirályi utca 28.